
3 1761 07141693 7

HISTORISKA STUDIER

HARALD HJÄRNE

HISTORISKA STUDIER

TILLÄGNADE

HARALD HJÄRNE

LIBRARY
JUL 7 1972
UNIVERSITY OF TORONTO

Harald Hjärne

HISTORISKA STUDIER

TILLÄGNADE

PROFESSOR HARALD HJÄRNE

PÅ HANS SEXTIOÅRSDAG DEN 2 MAJ 1908

AF

LÄRJUNGAR

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1908
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Till

Professor

Harald Hjärne

Såsom en gärd af vördnad och af tacksamhet för hvad Ni gifvit oss genom Eder banbrytande och vidsynta forskning och undervisning bringa vi Eder härmed på sextioårsdagen vår hyllning och vår lyckönskan.

Upsala den 2 maj 1908.

GUSTAF ADOLF

S. Aberstén	G. Adde	Elsa Alexanderson f. Koch
Helge Almquist	Joh. Ax. Almquist	Sune Ambrosiani
E. Apelqvist	Einar Apiarie	Frid Arbman
E. Arosenius	Gustaf Aulén	Gösta Bagge
K. Beckman	Sven Bellinder	Elsa Berg

Einar Bergendal	S. Bergendal	Lennart Berggren
Aug. Bergh	Nils Bergsten	Hjalmar Bergstrand
E. Billing	Seth C:son Bjurner	Sigrid Björklund
Frans G. Blom	L. Blomgren	B. Boëthius
Arnold Bratt	Thore Brinck	Herman Brulin
Axel Brusewitz	L. M. Bååth	Wilh. Carlgren
Arvid Carlson	A. B. Carlsson	Waldemar Carlsson
Rudolf Cederström	Sam. Clason	Ester Dalström
Josef Danell	Nils Edén	Richard Edgren
Karl Arvid Edin	Jakob Ekman	Karl Elfman
H. Elmquist	Axel Enblom	K. E. Eriksson
Sam Eriksson	Emil Fagerlund	Birger Fahlborg
Albert Falk	Erik Falk	K. A. Fryxell
Hugo Frölén	Rudolf Fåhræus	Karl D. Fägersten
Samuel Gabrielsson	B. Gezelius	P. Girgensohn
Carl Grönblad	Otto Grönlund	Gustaf Göthe
Emmerik Hagberg	Konrad Hagman	Ivar Hallberg
Carl Hallendorff	Malte Hamnström	Hjalmar Haralds
Björn Hazelius	Eli Heckscher	Hjalmar Heden
Anton von Hedenberg	Karl Hedvall	Emil Helander
Hugo Heyman	Karl Hildebrand	Hjalmar Holmquist
Gunnar Huss	J. E. Hylén	Torvald Höjer
Gustaf Jacobson	Otto Janse	Hjalmar Jansson
Axel Jonsson	Hugo Jungner	Otto Järte
K. H. Karlsson	K. V. V. Key-Åberg	Carl M. Kjellberg
Rudolf Kjellén	Johannes Kolmodin	Gustaf Lagercrantz

I. Lagerfelt	Arvid Lagerstedt	K. G. Landgren
Yngve Larsson	Sten S. Leijonhufvud	Algot Lindblom
Gösta Lizell	C. Fr. Lundin	K. G. Lundqvist
Nils Lundqvist	K. A. Lundvik	Vilhelm Lundvik
Sven Lönborg	Birger Lövgren	Oscar Mannström
Erik Meurling	Alvar Montelius	Helge Nelson
J. W. Nilsson	Hj. J. Nordin	Richard Nordin
Karl Nordlund	Gunnar Norrby	Erik Norrman
Anna Nylander	Bertil Nyström	Einar Odhner
Olof Palme	Karl T. Petander	Hans Petterson
Karl Pira	Ivan Fr. Regner	C. A. Reuterskiöld
Gunnar Rexius	Torsten Rosell	Hilding Rosengren
Gustaf Rudbeck	Amanda Rundqvist	Lina Rydberg
A. Rydfors	Ernst Rönnblad	Sixten Samuelsson
J. Sandegren	M. Sandegren	Max Schürer von Waldheim
Elin Silén f. Nordin	Erik Sjöstrand	Hj. Sjöstrand
Otto Sjöstrand	Elisabet Skarin	Alexandra Skoglund
G. A. Sparre	Henrik Spens	Ludvig Stavenow
Uno Steinholtz	Nils Stjernberg	Otto W. Sundén
Birger Swartling	Karl Svensson	Aug. Svedberg
Ernst Söderberg	Verner Söderberg	Olof Söderqvist
Gunnar Thunander	Hjalmar Thyresson	Gösta Thörnell
G. Thörning	Oskar Tidström	Elias Tiselius
Sven Tunberg	Arvid Hj. Uggla	Gustaf Upmark
C. B. Wadström	Ernst G. Wahlgren	Lydia Wahlström

K. A. Waldén	J. S. F. Wallner	Otto Varenius
Max Wedberg	Carl M. Wejle	Georg Wendbladh
Vilh. Vessberg	Knut B. Westman	Karl Gustaf Westman
Hjalmar Wijk	Olov Fr. Wijkman	Ingeborg Wikander
H. E. Wiklund	Georg Wittrock	Aug. Åkerlindh
Karl Åmark	Axel Åström	Claës Österberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sid.

ANDERS GRAPE, Bidrag till en Hjärne-bibliografi I
JOHANNES KOLMODIN, De fornsvenska Volga-färderna 1
SVEN TUNBERG, Det världsliga frälsets uppkomst i Sverige 25
P. GIRGENSOHN, Om förhållandet mellan de s. k. Västmannalagarna . . 39
TORVALD HÖJER, Till kännedomen om Vadstena klosters ställning såsom religiös institution 59
BIRGER SWARTLING, Johannes Magnus' Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalensis 107
SIXTEN SAMUELSSON, Om traditionen som källa för Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna 125
OLOF SÖDERQVIST, Brömsebrotraktaten 1541 och den yngre oldenburgska ättens anspråk på Sverige 139
HJALMAR JANSSON, Visby kapitel under den danska tiden (1586—1645) . 161
HELGE ALMQUIST, Tsarvalet år 1613. Karl Filip och Mikael Romanov . 197
KARL ARVID EDIN, Gustaf Adolfs planer på landtregeringens organisation 1623—1624 225
HERMAN BRULIN, Stilleståndet i Altmark 1629 259
NILS EDÉN, Schlippenbachs beskickning till Tyskland 1654—1655 . . . 311
K. G. LUNDQVIST, Sveriges förbund med Kur-Sachsen år 1666 353
OTTO VARENIUS, Ludvig XIV:s bref af den 20 mars 1676 till Marquis de Feuquières 383
OLOF PALME, »Les Anecdotes de Suede» och dess författare 419
LUDVIG STAVENOW, Jacob von Engeströms förslag till regeringsform och kungamördarnes författningsprogram 443
LYDIA WAHLSTRÖM, Till historien om Sverige och Ryssland 1796 477
RICHARD NORDIN, Bonaparte och Fersen 507
MALTE HAMNSTRÖM, Liljencrantz' memorial i realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800 535
SAM. CLASON, Hvad innehöll aftalet i Kongsvinger mars 1809? 559
CARL HALLENDORFF, Förhandlingarna om de skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring under Krimkriget 585
C. A. REUTERSKIÖLD, Om neutralitetsidéens förverkligande i Sveriges nyaste historia 621
VERNER SÖDERBERG, Det Hemming Gadh tillskrifna talet mot danskarne 645
RUDOLF KJELLÉN, 1866 och 1909. Historiska randanmärkningar till den svenska rösträttsfrågans lösning 675
ELI F. HECKSCHER, Produktplakatet och dess förutsättningar. Bidrag till merkantilsystemets historia i Sverige 693
K. G. WESTMAN, Konung och landskapliga myndigheter i den äldsta svenska rättegången 785

BIDRAG

TILL EN

HJÄRNE-BIBLIOGRAFI

SYSTEMATISK FÖRTECKNING ÖFVER

PROFESSOR HARALD HJÄRNES INTILL $^{2}/_{5}$ 1908

UTGIFNA SKRIFTER

AF

ANDERS GRAPE

Allmän och utländsk historia.

1. Historiska världsbilder.

I *Norden 1902*. Redaktion: O. Thyregod, H. Koht, O. Ottelin. Stockholm 1902. Sid. 48—65.

2. Sanherib och Nebukadnezar.

I *Ur folkens häfder*, 1874. Sid. 1—16. — Ingick äfven i ett 'Prof-ark' till tidskriften, tryckt 1873.

Undert.: H. H—e.

3. Semiterna.

I *Illustrerad verldshistoria*, utg. af E. Wallis, Del 1. Stockholm 1875; — [Titel-] uppl. 2. Ibid. 1882. Sid. 67—168. — Ingår äfven i öfversättning och bearbetning i den norska uppl., *Illustreret Verdenshistorie*, efter den svenske . . . Originaludgave ved L. Daae og A. C. Drolsum, Bd 1. Kristiania 1876. Sid. 67—164.

Originalupplagan 'Illustr. verldshistoria' (Del 1, 2: 1 5) recenserad af Ehd [E. Hildebrand] i *Hist. bibliotek*, Del 2 (1876), s. xx—xxxix, hvaraf särsk. s. xxv—xxvii gälla 'Semiterna'.

4. Frågan om byzantinernas historiska betydelse. [Med anledning af] C. Paparrigopoulo, Histoire de la civilisation hellénique. Paris 1878.

I *Ny svensk tidskr.*, 1880. Sid. 73—94.

5. Anmärkningar [till F. Guizot, Den europeiska civilisationens historia].

I F. Guizot, *Den europeiska civilisationens historia* . . . Ny öfversättning . . . af J. R. Spilhammar. Stockholm 1886. Sid. 249—254.

6. Medeltidens statsskick omkr. 800—1350. Valda texter utgifna. (Historiska texter för akademiska öfningar.)

Upsala 1895. 8:o. xxi,(1), 426 s.

Anm. i *Hist. tidskr.*, Årg. 16 (1896): Öfversikter o. granskningar, s. 16—18, af EHD [E. HILDEBRAND]; — i *Kyrklig tidskr.*, Årg. 2 (1896), s. 329—332, af H. L[UN]D[STRÖ]M.

7. Englands parlamentarism.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 4 (1894). Sid. 257—285. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1894. 8:o. 20 s.

8. Ryssland: Historia.

I *Nordisk familjebok*, Bd 14. Stockholm 1890. Sp. 1541—1584. Undert.: H—E.

9. Östanifrån. Minnen och utkast.

Stockholm 1905. 8:o. (8), 240 s.

Innehåller, utom ett förord, följande uppsatser: Intryck från Moskva. (Sommaren 1880.) 1—4. — En rysk unionsfråga. Den lillryska nationalitetsrörelsens ursprung. (Juli 1879.) — Svenska nederlagsminnen. (Augusti 1902.) 1. Pultava-minnet. 2. Svensk-finska krigsminnen. — Ryska sjukdomstecken. (Sommaren 1899.) 1. Ekonomisk uppblomstring. 2. Fosterländska stämningar. 3. Folkupplysningsnit. 4. Intelligensens upptuktan. 5. Pressens lifaktighet. — Den ryska faran. (Årsskiftet 1905.) 1. Misstankar mot Sverge. 2. Rysk världsmakt. 3. Ryska maktmedel. 4. Skälig förtröstan. 5. Allvar bakom optimismen. — Ett världspolitiskt vägskäl: 1. Kosacken i österväg. 2. Riddarens väg. (12 jan. 1904.) 3. Kosacken på hemväg.

Dessa uppsatser hafva samtliga förut varit publicerade i tidningar (de två första delvis i Aftonbladet, de öfriga i Svenska dagbladet), men äro alla för denna samling omarbetade och utvidgade.

Anm. i *Tidning f. Sveriges läroverk*, Årg. 5 (1905), s. 45—46, af R. N[ORDIN].

10. »Antinormannismen» i den ryska historieforskningen. [Med anledning af] С. Гедеоновъ, Варяги и Русь. Историческое изслѣдованіе. (S. GEDEONOV, Varjager och ryssar. En historisk undersökning.) St. Petersb. 1876; och Д. Иловайскій,

Разысканiя о началѣ Руси. (D. ILOVAJSKIJ, Undersökningar om Rysslands ursprung.) Moskva 1876.

I *Hist. bibliotek*, Del 6 (1879). Sid. xxvii—li.

Undert.: H—E.

11. Rysslands äldsta tsardöme.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 4 (1894). Sid. 1—20. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1894. 8:o. 20 s.

12. Ryssland under nordiska krigets återverkan.

I *Nordisk tidskr.*, 1892. Sid. 407—433.

13. Från Moskva till Petersburg. Rysslands omdaning. Kulturhistoriska skildringar. [Omslagstitel.] Häft. 1—2. [Quant. prod.]

Upsala 1888—89. 8:o. 176 s.

Innehåll: Bok 1. Moskovitiska samhällsbrytningar: 1. Moskovitiska rikets uppväxt. 2. Det återställda tsardömet. (Oafslutadt.)

Rec. af H. 1. i *Nordisk tidskr.*, 1889, s. 86—88, af P. SONDÉN; — i *Verdandi*, Årg. 7 (1889), s. 83—84, af L—D [E. H. LIND].

14. Ryska konstitutionsprojekt år 1730 efter svenska förebilder.

I *Hist. tidskr.*, Årg. 4 (1884). Sid. 189—272. — Äfven i särtr. Stockholm 1884. 8:o. 84 s.

Anmäld i en i *Ny svensk tidskr.*, 1885, s. 291—302, införd öfversikt 'Några af de nyaste bidragen till vårt fäderneslands historia' af C. SPRINCHORN (särsk. s. 302).

15. Ett svenskt vittnesbörd om holsteinska partistämplingar i Ryssland.

I *Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897.* Stockholm 1897. — Utgör Nr 9 af de 12 afhandlingar, som bilda denna publikation. — 8:o. 34 s. Äfven i särtr.

Festskriften rec. i *Hist. tidskr.*, Årg. 18 (1898): Öfversikter o. granskn., s. 15—21 — professor HJÄRNES afhandling särsk. s. 19—, af V. S[ÖDERBERG].

16. Rysslands orientpolitik och Sverige.

I *Ny svensk tidskr.*, 1890. Sid. 513—578.

Uppsatsen återgifver med vissa tillägg några föredrag, som förf. någon tid förut hållit i Uppsala och Stockholm.

17. Till belysning af Polens nordiska politik närmast före kongressen i Stettin 1570.

Upsala 1884. 8:o. 14 s.

Anmäld i en i *Ny svensk tidskr.*, 1885, s. 291—302, införd öfversikt 'Några af de nyaste bidragen till vårt fäderneslands historia' af C. SPRINCHORN (särsk. s. 302).

18. Bidrag till historien om Sigismunds förhållande till det Habsburgska huset 1589—1604. [Med Bilaga 1—5.]

I *Hist. tidskr.*, Årg. 3 (1883). Sid. 241—278. — Äfven i särtr.

19. Polens undergång. (Sommarkurserna i Upsala 1897. Grundlinjer till föreläsningar.)

Upsala 1897. 8:o. 12 s.

20. Ungern: Historia.

I *Nordisk familjebok*, Bd 16. Stockholm 1892. Sp. 1365—1378. Undert.: H. H—E.

21. Spanska armadan.

I *Ny svensk tidskr.*, 1888. Sid. 359—367.

22. Förenta Staternas historia. (Sommarkurserna i Upsala 1899. Grundlinjer till föreläsningar.)

Upsala 1899. 8:o. 10 s.

23. Kinas störste kejsare.

I *Julbok* ... utg. af E. STAVE. Uppsala o. Stockholm (tr. i Upps.) 1906. Sid. 127—198. — Särtryck med eget titelblad och omslag. Uppsala 1906. 8:o. 74 s.

Kort referat i *Hist. tidskr.*, Årg. 27 (1907), s. 59 ('Underrättelser').

Svensk (och nordisk) historia.

24. Inledning till Skandinaviens historia. (Sommarkurserna i Upsala 1893. Grundlinjer till föreläsningar.)

Upsala 1893. 8:o. 15,(1) s.

25. Skandinavisk laghistoria.

Tillika en anmälan af K. MAURER, *Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats* (München 1874) m. fl. arbeten; jfr. nedan under Anmälningar och recensioner.

I *Svensk tidskr.*, 1876. Sid. 178—288. — Äfven i särtr.

Vissa partier (särsk. af s. 181—185, 243—246, 278 f., 282—284, 286—288) i bearbetning aftryckta under titeln 'Sveriges gamla lagar' i *En bok om Sverige*, utg. af R. BERGSTRÖM och O. A. STRIDSBERG, Del 2. Stockholm 1893. Sid. 10—19.

26. Norsk historieskrifning. [Med anledning af] J. E. SARS, Udsigt over den norske Historie. Deel 1. Kristiania 1873.

I *Svensk tidskr.*, 1874. Sid. 256—262.

Undert.: H—E.

27. Våra ståndsriksdagar. 1—3. [Med anledning af] — LM — [W. F. A. DALMAN], Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—1865, H. 1—3 (Sthlm 1874—75) och Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719, Del 1: H. 1—2 (Sthlm 1875).

I *Svensk tidskr.*, 1875. Sid. 151—180, 550—569, 701—730. — Äfven i särtr.

28. Runinskriften på Forsaringen. Ett tydningsförsök.

I *Nordisk Tidskr. for Filologi* (Köbenhavn), N. R.: Bd 5, 1880—82. Sid. 177—183. — Äfven i särtr.

Kort referat i *Jahresbericht . . . der german. Philologie*, Jahrg. 3 (1881), s. 109.

29. Om den fornsvenska nämnden enligt götalagarne. Akademisk afhandling.

Upsala 1872. 8:o. 52 s.

Ingick med 'Rättelser och tillägg' och under titeln 'Om den fornsvenska nämnden enligt landskaps-, stads- och landslagarne', Afdeln. 1, i *Upsala Universitets Årsskrift*, 1872. (1), 61, (1) s. (Sid. 53—61 innehålla 'Rättelser och tillägg'.)

30. Helsingelif under helsingelag.

Söderhamn (tr. i Upsala) 1893. 8:o. 28, (1) s. — Ny uppl. Stockholm 1901. 8:o. 30 s. (*Fören. Heimdals Folkskrifter*, 68).

Vissa delar af s. 20—23 (uppl. 1) under titeln 'Folkungarna och Sverges lag' aftryckta i *Läsebok för folkskolans högre klasser*, utg. af H. Schück och N. Lundahl, Del 1: H. 1. Uppl. 2. Lund 1907. Sid. 121—123. — Sid. 23—29 aftryckta ibid., s. 124—128, med titeln 'Hälsingelagen'.

31. Kyrkliga inflytelser inom Sverges äldre statsrätt.

Upsala 1902. 8:o. 10 s.

Bidrag till Sverges medeltidshistoria, tillegnade C. G. Malmström den 2 november 1902 af Historiska seminariet vid Upsala universitet, 1. — Denna festskrift, som tillkom på prof. Hjärnes initiativ och under hans redaktion, innehåller, utom en af prof. H. undertecknad dedikation, 15 afhandlingar.

32. Om förhållandet mellan landslagens båda redaktioner. Några kritiska anmärkningar.

Upsala 1884. 8:o. (1), 19 s.

I *Upsala Universitets Årsskrift*, 1884. — Äfven i särtr.

Innehåller ss. bilaga 'Konung Kristoffers föregifna stadfästelsebref å landslagen', sid. 17—19.

Föranledde en motskrift af K. H. Karlsson, *Förhållandet mellan landslagens båda redaktioner*, i *Hist. tidskr.*, Årg. 4 (1884), s. 273—278.

33. Skandinaviska unioner under medeltiden. (Sommarkurserna i Upsala 1897. Grundlinjer till föreläsningar.)

Upsala 1897. 8:o. 16 s.

34. Sveriges statsskick under reformationstiden (1520—1611). (Sommarkurserna i Upsala 1893. Grundlinjer till föreläsningar.)

Upsala 1893. 8:o. 63, (1) s.

35. Reformationsriksdagen i Västerås.

Stockholm 1893. 8:o. 79 s.

Svenska spörsmål, 7.

36. Ett nytt intyg om biskop Petrus Magni.

I *Teologisk tidskr.*, Årg. 23 (1883). Sid 203—210.

Denna uppsats, som i någon mån berörde en bl. a. i samma tidskr., Årg. 22 (1882), förd polemik om den apostoliska successionen inom den svensk-lutherska kyrkan, framkallade 'Slutord' i sagda stridsfråga af

A. BERNHARD, s. 365—372, hvarpå följde en 'Slutanmärkning' af prof. HJÄRNE, s. 372—374.

37. Bidrag till Olai Magni historia. 1. Literära fragmenter af Olaus Magnus. Utgifna af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rör. Skandinaviens historia genom H. HJÄRNE. 2. Handlingar angående Olai Magni egendomsförvärf och qvarlåtenskap. Utgifna af K. Samfundet...

Stockholm 1892—93. 8:o. vii, 26 s.; (2), 9 s.

Historiska handlingar, Del 12: Nr 2:1, 2. — Nr 2:2 utan angifvet utg.-namn.

38. De äldsta svensk-ryska legationsakterna. Efter originalen i Stockholm och Moskva utgifna.

Upsala 1884. 8:o. iv, 119, (1) s.

Anm. i *Hist. tidskr.,* Årg. 4 (1894): Öfversikter o. granskn., s. ci—cii, af [E.] H[ILDEBRAND] i artikeln 'Urkunds- och textpublikationer'; — i en i *Ny svensk tidskr.,* 1885, s. 291—302, införd öfversikt 'Några af de nyaste bidragen till vårt fäderneslands historia' af C. SPRINCHORN (särsk. s. 300—301); — i *Revue historique,* T. 85 (1904), s. 125—126, i en öfversikt 'Suède 1884—1902' af L. MAURY.

39. Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.

Upsala 1897. 8:o. 129, (1) s.

Skrifter utg. af K. Humanist. Vet.-samf. i Upsala, Bd 5: 15. — Till afhandlingen finnes i bandet (ej i separatuppl.) en resumé på tyska, s. xxxv—xxxviii.

Variantex.: Ett fåtal exemplar å bättre papper och med särsk. omslag, utan påtrycket 'Skrifter utg. af K. Hum. Vet.-samf...'

Rec. i *Historische Zeitschrift,* Bd 83 (1899), s. 337—338, af D. SCHÄFER; — i *Deutsche Litteraturzeitung,* Jahrg. 22 (1901), sp. 352, af densamme; — i *The English historical review,* 1898, s. 783—784, af M. R. MORFILL. — Kort anmälan i *Hist. tidskr.,* Årg. 18 (1898): Öfversikter o. granskn., s. 3—4, i en artikel af EHD [E. HILDEBRAND], 'Historisk jubileumslitteratur från 1897'.

40. Ur brefvexlingen emellan konung Johan III och tsar Ivan Vasilievitj. Meddeladt.

I *Hist. bibliotek,* Del 7 (1880). Sid. 531—554+8 s. rysk text. — Äfven i särtr.

Anm. i *Jahresberichte d. Geschichtswissenschaft,* Jahrg. 3 (1880), III, s. 181, i en öfversikt 'Skandinavien (Schweden)' af C. ANNERSTEDT.

41. Ett ryskt bref af Johan den tredje.

I *Hist. tidskr.*, Årg. 3 (1883). Sid 461—462 ('Bref upplysande svenska historien').

Anon.

42. Sigismunds svenska resor. Bidrag ur polska och italienska källor. [Med Bilaga 1—13.]

Upsala 1884. 8:o. vii, 96, 63, (2) s.

Variantexemplar: I några få (4) exemplar äro noterna i textens sista ark satta med annan stil än i den öfriga upplagan.

(Silfverstolpe, [Hist.] Bibliografi 1884, i Hist. tidskr., Årg. 5, 1885.)

Rec. i *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 456—457, af J. FR. N[YSTRÖM]; — i *Hist. tidskr.*, Årg. 4 (1884): Öfversigter och granskn., s. xlix—lii, af S—GH [S. BERGH]; — i *Ny svensk tidskr.*, 1885, i en öfversikt, s. 291—302, 'Några af de nyaste bidragen till vårt fäderneslands historia' af C. SPRINCHORN (särsk. s. 297—298); — i *Teolog. tidskr.*, Årg. 24 (1884), s. 235—237, af H. D. J[ANSSON]; — i *Finsk tidskr.*, T. 17, 1884, s. 234—236, af M. G. SCHYBERGSON; — i *Jahresberichte d. Geschichtswissenschaft*, Jahrg. 8 (1885), III, s. 233, i en öfversikt 'Schweden' af K. BECKMAN; — i *Revue historique*, T. 85 (1904), s. 126—127, i en öfversikt 'Suède 1884—1902' af L. MAURY.

H. D. JANSSONS recension i *Teol. tidskr.* föranledde 'Anmärkningar' af Pater J. C. MORO, ibid., s. 468—472, riktade ej blott mot anmälan, utan äfven mot självva arbetet. Artikeln framkallade därför också 'Svar' från såväl recensenten, s. 472—473, som från författaren, s. 474—476.

43. Upsala möte.

I *Ord och bild*, Årg. 2 (1893). Sid. 370—378. — Äfven i *Upsala minne*, 1893 [Festnummer af Ord och bild]. Sid. 18—22.

44. Renässans och reformation. [Omslag:] Tal vid Uppsala studentkårs fäst till Uppsala mötes minne i universitetets aula den 7 september 1893.

Stockholm 1893. 8:o. 16 s.

Svenska spörsmål, 13.

Variantex.: I en del af upplagan förekomma vissa tillägg s. 13—16.

I tysk öfversättning 'Renaissance und Reformation. Rede... Vom Verfasser genehmigte Übersetzung' i *Die christliche Welt* (Leipzig), Jahrg. 7 (1893), sp. 1095—1098, 1115—1118.

45. Sveriges statsskick i sjuttonde århundradet. (Sommarkurserna i Uppsala 1895. Grundlinjer till föreläsningar.)

Uppsala 1895. 8:o. 16 s.

46. Sveriges Östersjövälde och Europa. Några synpunkter. (En inträdesföreläsning.)

I *Ny svensk tidskr.*, 1889. Sid. 521—531.

Föreläsning vid förf:s installation i professorsämbetet d. 30 sept. 1889. — Ämnet anges i Rektors inbjudningsskrift såsom 'Några synpunkter för bedömandet af det svenska Östersjöväldets betydelse i Europas nyare historia'.

47. Utdrag ur ryska krönikor, hufvudsakligen angående Jakob De la Gardies fälttåg.

I *Hist. bibliotek*, Del 6 (1879), s. 605—618; Del 7 (1880), s. 208—242 ('Strödda meddelanden').

48. Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Några synpunkter.

Stockholm 1901. 8:o. 140 s.

Anm. i *Kyrklig tidskr.*, Årg. 7 (1901), s. 280—282, af O. N[ORBER]G; — i *Hist. tidskr.*, Årg. 21 (1901), s. 161—162 ('Underrättelser'). — i *Tidning f. Sveriges läroverk*, Årg. 1 (1901), s. 53, af R. N[ORDIN].

Ingår delvis i:

49. Gustav Adolf, der Retter des Protestantismus. Aus dem Schwedischen ins Deutsche übertragen von E. JONAS.

I *Der Protestantismus am Ende des neunzehnten Jahrhunderts in Wort und Bild* (Berlin 1900—02), Bd 1. Sid. 141—168 + 1 portr. — Jfr näst föregående Nr.

50. Gustaf Adolfs eftermäle af en samtida italiensk krigare. [Grefve Galeazzo Gualdo Priorato.]

Särtr. ur *Fyris*, 1894: Nr 145. Upsala. 8:o. 4 s.

Undert.: H—E.

51. Vårt trosarf efter Gustaf Adolf.

Särtr. ur *Göteborgs handels- och sjöfarts-tidn.*, 1894: Nr 287 (B), Gustaf Adolfs-nr. 4:o. 8 s.

52. Minnestal på Gustaf Adolfs-dagen 1892 (i Upsala universitets aula).

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892). Sid. 473—485. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1892. 8:o. 15 s.

53. Roskildeminnet. Tal i Upsala universitets aula den 26 februari 1908.

Uppsala 1908. 8:o. 16 s.

54. En rysk emigrant i Sverige för två hundra år sedan [Gregoreij Kotosjichin].

I *Hist. tidskr.*, Årg. 1 (1881). Sid. 53—84. — Äfven i särtr. Stockholm 1880. 8:o.

Med några tillägg öfversatt till ryska af J. K. Grot med titeln: НОВЫЯ СВѢДѢНІЯ О КОТОШИХИНѢ ПО ШВЕДСКИМЪ ИСТОЧНИКАМЪ, i Kejs. Ryska Vetenskaps Akademiens 'Zapiski' (St. Petersb.), T. 41, 1882. (2), 33 s. — Äfven i särtr. under eget omslag. St. Petersb. 1882. 8:o.

Anm. i *Historische Zeitschrift*, Bd 48 (1882), s. 369, af [J. R.] Danielson (kort notis i en 'Literaturbericht' ang. Hist. tidskr., Årg. 1).

55. Ur de Aschebergska papperen. Anteckningar.

I *Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, Bd 2, 1879—83. Sid. 99—116. — Äfven i särtr. Stockholm 1880. 8:o. 18 s.

56. Karl XII. En uppgift för svensk häfdaforskning.

I *Vintergatan*, Årg. 4 (1897). Sid. 1—40. — Äfven i särtr.

Rec. i *Hist. tidskr.*, Årg. 18 (1898), sid. 74—79, af Ehd [E. Hildebrand], i en artikel 'Svensk historieskrifning och svensk patriotism'.

57. Karl XII och tsar Peter. (Sommarkurserna i Uppsala 1895. Grundlinjer till föreläsningar.)

Uppsala 1895. 8:o. 16 s.

58. Karl XII. Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703.

Stockholm (1900—) 1902. 8:o. viii, 219, (1) s.

Först utg. ss. bilaga till tidskriften *Ljus*, 1900—02.

Rec. i *Hist. tidskr.*, Årg. 23 (1903): Öfversikter o. granskn., s. 17—25, af E. C[arlson]; — i *Finsk tidskr.*, T. 55, 1903, s. 158—159, af M. G. Schybergson. Kortare anmälan i *Jahresberichte d. Geschichtswissenschaft*, Jahrg. 25 (1902), III, s. 274—275, i en öfversikt 'Schweden' af J. A. Almquist.

59. Storpolitiska villobilder från frihetstiden. 1—2. [Med anledning af] J. R. Danielson: Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751 . . . Helsingfors 1888.

I *Nordisk tidskr.*, 1889. Sid. 27—43, 89—102. — Äfven i särtr. Jfr nedan Nr 123.

60. Öfversigt af Sveriges ställning till främmande makter vid tiden för 1772 års statshvälfning. [Med 'Bilagor'.]

Upsala 1884. 8.o. 40 s.

Utgjorde i sin ursprungliga form en akademisk profföreläsning.

61. K. K. Zlobin, De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverige under de första åren af kejsar Alexander I:s regeringstid intill Finlands förening med Ryssland. Öfversättning från ryskan.

Stockholm 1880. 8:o. 119, (1) s.

Ryska historiska skrifter i svensk öfversättning, 1.

Originalarbetet publiceradt i Kejs. Ryska Historiska Samfundets 'Sbornik', Del 2. St. Petersb. 1868. Sid. 1—95.

62. Ur en polsk reseskildring från Sverige 1833. [A. Przezdziecki, Szwecya, Wspomnienia jesienne z roku 1833. Uppl. 2. Wilno 1845.]

I *Samlaren*, Årg. 12 (1891). Sid. 175—176.

Undert.: H—e.

63. King Oscar [II] of Sweden and Norway.

I *The Forum* (New York), Bd 3 (1896). Sid. 164—175.

64. Oscar II. †.

I *Det nya Sverige*, Årg. 1, 1906—07. Sid. 419—426. — Äfven i särtr.

---

65. Minne af Carl Snoilsky. Inträdestal i Svenska Akademien den 20 dec. 1903.

I *Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886*, Del 18. 1904. Sid. 7—45. — Äfven i särtr. med eget titelbl. Stockholm 1904. 8:o. 31 s.

Variantuppl.: Inträdestal i Svenska Akademien 20 dec. 1903. Utkast i sammandrag. Tryckt som manuskript. Uppsala 1904. 8:o. 22 s. — Tryckt i 100 ex. + 50 numrerade dedikationsex. å s. k. antikt papper.

Politik och samhällsfrågor.

66. Blandade spörsmål.

Stockholm 1903. 8:o. vii, (1), 335, (1) s.

Innehåller jämte 'Förord' ett antal uppsatser, flertalet förut publicerade såsom tidningsartiklar, en del utgörande föredrag vid offentliga möten o. s. v. Uppsatserna äro för denna samling »ej blott i stilistiskt afseende något, men ej mycket, hyfsade, utan äfven i sak på några få ställen tillökade eller rättade». De äro följande:

Nationalismens århundrade. (Svenska dagbladet 31 dec. 1899.) — Folkraser och politik. (Sv. dagbl. 27 aug. 1898.) — Anarkism. (Sv. dagbl. 12 sept. 1898.) — Kulturkamp. (Sv. dagbl. 27 aug. 1902.) — Fosterlandskärlek. (Sv. dagbl. 30 juli 1898.) — Frisinne och fosterlandsförsvar. (Sv. dagbl. 5 febr. 1899.) — Försvar och reformer: 1. (Föredrag vid Uppsala Försvarsförbunds möte 11 okt. 1890.) 2. (Föredrag 19 april 1891 i Uppsala vid ett allmänt försvarsmöte, där en resolution antogs om värnpliktens utvidgning i samband med allmän rösträtt och de ökade försvarskostnadernas betäckande delvis genom progressiv beskattning.) 3. (Fyris 27 april 1891.) 4. (Fyris 4 maj 1891. Denna och näst föregående artikel utgöra ett genmäle mot hvarjehanda klander från konservativt håll af rörelsen för »försvar och reformer».) — Försvar på allvar. (Sv. dagbl. 25 nov. 1900.) — Svenska fredssträfvanden. (Sv. dagbl. 5 jan. 1899.) — Den svenska fredsmanifestationens rätta adress. (Sv. dagbl. 25 febr. 1899.) — Garanterad neutralitet. (Tidn. Upsala 29 mars 1883.) — Erkänd neutralitet. (Sv. dagbl. 15 okt. 1898.) — Neutralitet och pangermanism. (Sv. dagbl. 28 aug. 1902.) — Germansk samkänsla. (Sv. dagbl. 17 dec. 1900.) — Vestfaliska freden. (Sv. dagbl. 24 okt. 1898.) — Försvar och reformer i Preussens förnedring. (Föredrag vid ett försvarsmöte i Uppsala 18 maj 1891.) — Bismarck. (Sv. dagbl. 3 aug. 1898.) — Storbritanniens unionsvånda. (Stockh. dagbl. 22 juli — 10 aug. 1898.) 1. Skottarnes genstörtighet emot den britiska unionen. 2. Skotska stämplingar mot unionen. 3. Engelska parlamentets unionsförsvar. 4. Den sista britiska unionskommittén. 5. Den sista britiska unionskrisen. 6. Skotlands och Englands kapitulationer i unionsfrågan. — Nationalism i Sydafrika: 1. Afrikanska brandgnistor. (Sv. dagbl. 22 okt. 1899.) 2. Afrikansk och annan folkrätt. (Sv dagbl. 28 okt. 1899.) 3. Den britiska imperialismens eldprof. (Sv. dagbl. 4 jan. 1900.) 4. Afrikanska framtidsutsikter. (Sv. dagbl. 21 jan. 1900.) 5. Boerkrigets ändalykt. (Sv. dagbl. 20 sept. 1900.) 6. Svarta småfolk

(Sv. dagbl. 27 sept. 1900.) — Nya världens imperialism: 1. Spaniens nederlag. (Sv. dagbl. 26 juli 1898.) 2. Förenta Staternas seger. (Sv. dagbl. 28 juli 1898.) 3. Amerikanisering. (Sv. dagbl. 11 mars 1892.) — Lånade fördomar. (Vinterbloss 1901; jfr nedan Nr 68.) — Princip-frågor. (Sv. dagbl. 19 jan. 1899; m. anledn. af V. VON HEIDENSTAMS *Klassicitet och germanism.*) — Nysvenska historiedramer. (Sv. dagbl. 15 nov. 1900.) — Akademiska skolor. (Sv. dagbl. 13 febr. 1898.)

67. Poesi och politik. [Med anledning af] BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON, Redaktören. Skådespel i fyra akter. Stockholm 1875.
I *Svensk tidskr.*, 1875. Sid. 348—357.

68. Lånade fördomar.
I *Vinterbloss*, Svenska dagbladets julnr, 1901. Sid. 20—21.
Omtryckt 1903 i 'Blandade spörsmål' (se ofvan Nr 66), s. 302—308.

69. Chamberlain.
I *Juldagar*, 1903. Sid. 10—11.

70. Japans amerikanske profet. [Lafcadio Hearn.]
I *Vinterbloss*, Svenska dagbladets julnr, 1904. Sid. 13, 15, 16.

71. Professor HARALD HJÄRNES programtal å valmötet å Stora Gillesalen [i Upsala] den 19 sept. [1896].
Upsala 1896. 1 blad. Patent-fol.

72. Prof. HJÄRNES valprogram, framlagdt vid valmötet den 12 september 1899.
Upsala [1899]. 1 blad. Patent-fol.

73. Statsreglering och konungamakt.
I *Svensk tidskr.*, 1874. Sid. 354—398. — Äfven i särtr.

74. Kongl. Statskontorets s. k. hufvudliggare.
I *Svensk tidskr.*, 1875. Sid. 77—91.
(Utgör en följdskrift till näst föreg. Nr.)

75. Rösträtt ock värneplikt. Föredrag vid ett den 9 oktober 1892 av Uppsala Rösträttsförening anordnat protestmöte mot urtima riksdagen.
Uppsala 1892. 8:o. 33, (1) s.

Svenska spörsmål 1.

Föredraget hade förut ingått i Upsala nya tidn., 1892: Nr 284—286, men är i broschyruppl. försedt med »några förtydligande tillägg».

Rec. i *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 1 (1892), s. 516—518.

76. Snar uppgörelse utan fjäsk. Tal vid rösträttsmötet i Uppsala 18 april 1906.

Uppsala o. Stockholm (tr. i Upps.) 1906. 8:o. 28 s.

77. Svensk uppgörelse. Tal i andra kammaren 15 maj 1906. Med ett förord.

Uppsala o. Stockholm (tr. i Upps.) 1906. 8:o. 21 s.

78. Norrlands arbetarfråga. Föredrag hållet å Gillesalen i Upsala den 25 april 1899.

Upsala 1899. 16:o. 38 s.

Anm. i *Ekonomisk tidskr.*, Årg 1 (1899), s. 247—248, af D. D[AVIDSON]. Mot prof. HJÄRNES skrift riktar sig vidare en onämnd förf. i artikeln 'Den norrländska arbetarefrågan', ibid., s. 255—263. Mot båda dessa artiklar vänder sig prof. HJÄRNE i 'Ett genmäle', ibid., s. 311—315, hvarpå slutligen följer ett svar af D. D., ibid., s. 311—312.

79. Svensk utrikespolitik.

Uppsala 1905. — Uppl. 2. Ibid. 1906. 8:o. 43 s.

Svensk politik. Fören. Heimdals föreläsningar, läsåret 1905—1906. 3. — (Denna serie utgafs först häftesvis 1905—07, sedan äfven samlad till en volym, 1907.)

80. Nutidspolitik och Sverges häfder.

Uppsala o. Stockholm (tr. i Upps.) 1907. 8:o. 20 s.

Svensk politik. Fören. Heimdals politiska småskrifter, Bd 2: 3.

Anm. i *Hist. tidskr.*, Årg. 27 (1907), s. 257—258 ('Underrättelser').

81. Lärdomar från Finland. [Med anledning af] S. PALME, Ställningar och förhållanden i Finland. Två föredrag . . . Stockholm 1891.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 1 (1891). Sid. 65—70.

82. Unionsfrågan och Sveriges försvar. Inledningsföredrag vid ett

offentligt diskussionsmöte i Upsala, anordnadt af föreningen 'Försvar och reformer' den 31 januari 1892.

Upsala 1892. 8:o. 37 s.

Detta föredrag är, jämte två samtidiga uppsatser i unionsfrågan (Nr 83 o. 84 här nedan), föremål för en »kritisk framställning» af O. VARENIUS, i en artikel 'Nyare unionell litteratur', 2, i *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892), s. 414—435, särsk. s. 422—426. (VARENII artikelserie är äfven utgifven i särtr. med titel 'Nyare unionell litteratur och olika unionella rättsåskådningar. Kritisk framställning'. Upsala 1893. — Redogörelsen för prof. HJÄRNES arbeten återfinnes här sid. 25—29.)

83. Frågor till en norsk unionsvän.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892). Sid. 201 —213. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1892. 8:o. 13 s.

Föranleddes af en artikel i samma tidskr. och samma årg., s. 137 —147, af professor B. MORGENSTIERNE, 'Unionsspörgsmaalet fra norsk Synspunkt'. På prof. HJÄRNES 'Frågor' följde ett genmäle af prof. MORGENSTIERNE: 'Svar til en kjölig svensk Unionsven', ibid., s. 233—241. Detta svar framkallade:

84. Norska högerns realpolitik.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892). Sid. 242 —264. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1892. 8:o. 24 s.

Härpå följde 'Nogle sidste Ord til Selvforsvar' af prof. MORGENSTIERNE i *Svensk tidskr.*, Årg. 2 (1892), s. 346—348, och slutligen:

85. Afsked till prof. B. MORGENSTIERNE.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892). Sid. 348.

Den härmed afslutade polemiken mellan hrr HJÄRNE och MORGENSTIERNE framkallade emellertid vidare en uppsats af R. KJELLÉN, 'Den norska landtvärnsklausulen. Till belysning af tvänne högerprogram i unionsfrågan', i *Svensk tidskr.*, Årg. 2 (1892), s. 462—472. Härpå följde ett genmäle af prof. HJÄRNE:

86. Anmärkningar till belysning af D:r R. KJELLÉNS landvärnskritik.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 2 (1892). Sid. 506 —508.

87. I unionsfrågan. Brefväxling mellan Björnstjerne Björnson och Harald Hjärne.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. von Schéele, Årg. 3 (1893). Sid. 69—85, 153—157 (med ett polemiskt tillägg af Björnson, s. 192). — Äfven i särtr. (utan tillägget) med eget titelblad och omslag. Upsala 1893. 8:o. 19 s.

Denna brefväxling innehåller 7 bref (Björnsons tillägg oberäknadt), hvaraf Nr 1, 3, 5 och 7 af prof. Hjärne.

88. Unionsbref publicerade i Göteborgs aftonblad. [Omslagstitel; — rubrik: Unionsbref. 1:sta serien.]

Göteborg 1893. 4:o. 15 s.

Innehåller, utom en inledning, följande uppsatser: 1. Det dynastiska intresset i allmänhet. — 2. Det dynastiska unionsintresset. — 3. Sveriges och Norges kronor. — 4. Sveriges riksdag och den norska konflikten. — 5. Konsulatfrågan och den »egne» utrikesministern. — 6. Den »gemensamme» utrikesministern.

89. Norska frågans nuvarande läge.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. von Schéele, Årg. 4 (1894). Sid. 577—623. — Äfven i särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1895. 8:o. 47 s.

90. Unionskrisen.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. von Schéele, Årg. 5 (1895). Sid. 172—185. — Särtr. med eget titelblad och omslag. Upsala 1895. 8:o. 16 s.

91. Unionsrevisionismen. Tal vid ett offentligt möte i Upsala den 27 oktober 1895.

Upsala 1895. 8:o. 27 s.

Variantex.: Exemplar utan omslag och tryckta å sämre papper medföljde såsom bilaga Stockholms dagblad och Göteborgs handels- o. sjöfarts-tidn. 1895.

Variantuppl.: Nitet för unionens revision. Tal... Upsala 1895. 16:o. 32 s.

92. Unionsfaran.

Stockholm 1905. 8:o. 73, (1) s.

Innehåller, utom ett förord, följande uppsatser: 1. Faran i norr. (Norska Morgenbladet 28 okt. 1904.) — 2. Unionens värde. (Sv. dagbl. 1 febr. 1905.) — 3. Försvarsförbund. (Sv. dagbl. 10 febr. 1905.) — 4. Unionsupplösning. (Sv. dagbl. 14 febr. 1905.) — 5. Kroklinjer. (Sv. dagbl. 19 febr. 1905.)

93. Schwedische Grenzverteidigung.

I *Die Wage* (Wien), Jahrg. 8 (1905). Sid. 753—756.

94. HANS FORSSELL, Uttalanden i konsulatfrågan. Utgifna [med förord].

Stockholm 1905. 8:o. viii, 133 s.

95. Samverkan mellan universitetsbildning och folkbildning.

I *Folkskolans vän*, 1892. Sid. 326.

96. Universitetens folkbildningsarbete i England.

Stockholm (tryckt i Upsala) 1893. 8:o. 49, (1) s.

Svenska spörsmål, 4.

Rec. (tills. m. ett arbete af J. A. LUNDELL) i *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 3 (1893), s. 348—350, af S—E [F. VON SCHÉELE], i en artikel 'Universitetens folkbildningsarbete'. Ref. i en uppsats 'De akademiska sommarkurserna i Uppsala 1893' af J. A. LUNDELL, i *Verdandi*, Årg. 11 (1893), s. 93—96; — i *Svensk läraretidning*, Årg. 12 (1893), s. 116—117.

Tysk öfversättning i utdrag, med tit.: 'Die Hochschulen und die Volksbildung in England. Zur Geschichte der Volkshochschulen', i *Comenius-Blätter für Volkserziehung* (Münster), Jahrg. 3 (1895), s. 68—79, med några tillägg af öfversättaren, G. HAMDORFF, ibid., s. 79—80.

97. Universitetet såsom samfundsmakt. Tal vid sommarkursernas afslutning i Upsala universitets aula den 26 augusti 1893.

I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 3 (1893). Sid. 339—347. (Dessförinnan äfven tryckt i Göteborgs handels- och sjöfartstidn. 1893: Nr 199.) — Äfven i särtr. under eget omslag. Upsala 1893. 8:o. 9 s.

Ref. i ofvan (se under näst föreg. Nr) anförda artikel af J. A. LUNDELL i *Verdandi*, Årg. 11 (1893), s. 119—120.

98. Fosterländsk bildning.

I *Julqvällen*, ... utg. af Publicistklubben, 1895. Sid. 20, 22.

99. L'Insegnamento e l'organizzazione degli studi di storia nei diversi stati e nei varii ordini di scuole. 9) Nella Svezia. Relazione.

I *Atti del congresso internaz. di scienze storiche (Roma, 1—9 Aprile 1903)*, Vol. 3. Roma 1906. Sid. 70—72.

100. Mecenatskap.

I *Pro novitate*. Festskrift utg. af Svenska Bokhandels-medhjälpareföreningen ... Red. af C. LUNDAHL. Stockholm 1898. Sid. 91—105. — Äfven i särtryck (i 20 exemplar). Upsala 1898. 8:o. 15 s.

Anmälningar och recensioner.

101. Schweden. [Redogörelse för Sveriges historiska litteratur år 1881.]

I *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, Jahrg. 4 (1881), II ('Mittelalter'): s. 314—315; III ('Neue Zeit'): s. 157—164.

102. Scriptores rerum svecicarum medii ævi. Tom. III: Sectio posterior. Upsaliæ MDCCCLXXI.

I *Svensk tidskr.*, 1871, s. 549—551.
Undert.: H. H.

103. H. O. H. HILDEBRAND, Svenska folket under hednatiden. Uppl. 2. Sthlm 1872.

I *Svensk tidskr.*, 1872, s. 509—533 ('Arkeologi').

104. S. NILSSON, Bronsåldern. Uppl. 3, omarbetad till ett försök i bronsåldersfolkets historia i Skandinavien. Lund 1872.

J. J. A. WORSAAE, Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold. Khvn 1872.

I *Svensk tidskr.*, 1873, s. 243—260 ('Arkeologi').

J. E. SARS, Udsigt over den norske Historie. Deel 1. Kra 1873.

Se ofvan Nr 26, 'Norsk historieskrifning'.

—LM— [W. F. A. DALMAN], Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—1865. H. 1—3. Sthlm 1874—75.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. Del 1: H. 1—2. Sthlm 1875.

Se ofvan Nr 27, 'Våra ståndsriksdagar'.

BJ. BJÖRNSON, Redaktören. Skådespel i fyra akter. Sthlm 1875.

Se ofvan Nr 67, 'Poesi och politik'.

K. Maurer, Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats. München 1878.
K. v. Amira, Das altnorwegische Vollstreckungsverfahren ... München 1874.
E. Hertzberg, Grundtrækkene i den ældste norske Proces. Kra 1874.
L. M. B. Aubert, De norske Loves Historie indtil Nutiden. Khvn 1875.
R. Tengberg, Om den äldsta territoriala indelningen och förvaltningen i Sverige. Akad. afhandl., 1. Sthlm 1875.
F. Ödberg, Om den svenske konungens domsrätt före Svea hofrätts inrättande år 1614. Akad. afhandl., 1—2. Sthlm 1875.

Se ofvan Nr 25, 'Skandinavisk laghistoria'.

105. J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra freden i Lybek til freden i Prag (1629—1635). Khvn 1876.

I *Hist. bibliotek,* Del 5 (1878), s. lvii—lix.
Undert.: H—e.

106. C. T. Odhner, Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland. Sthlm 1875.

I *Hist. bibliotek,* Del 5 (1878), s. lix—lxiv.
Undert.: H—e.

С. Гедеоновъ, Варяги и Русь. Историческое изслѣдованiе. St. Petersb. 1876.
Д. Иловайскiй, Разысканiя о началѣ Руси. Moskva 1876.

Se ofvan Nr 10, '»Antinormannismen» i den ryska historieforskningen'.

A. Vidal, L'Eglise d'Avon et le meurtre de Monaldeschi. Paris 1879.

I *Hist. bibliotek,* Del 6 (1879), s. li—lii.

107. C. Paparrigopoulo, Histoire de la civilisation hellénique. Paris 1878.

Se ofvan Nr 4, 'Frågan om byzantinernas historiska betydelse'.

108. E. Herrmann, Peter der Grosse und der Zarewitsch Alexei ... Leipz. 1880.
A. Brückner, Der Zarewitsch Alexei ... Heidelb. 1880.

СБОРНИКЪ ИМПЕРАТОРСКАГО РУССКАГО ИСТОРИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА (Kejs. Ryska Historiska Samfundets Samlingar). T. 24, 25. St. Petersb. 1878.
I *Hist. tidskr.*, Årg. 1 (1881): Öfversigter o. granskn., s. lxviii—lxxii.
Undert.: H—E.

109. V. THOMSEN, Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna. Sthlm 1882. (Ur vår tids forskning ... 30.)
I *Nordisk tidskr.*, 1883, s. 85—90.

110. Acta Poloniæ historica. T. IV. (Stanislai Hosii epistolarum tomus I) ed. D:r HIPLER och D:r V. ZAKRZEWSKI. Cracoviæ 1879.
I *Hist. tidskr.*, Årg. 3 (1883): Öfversigter o. granskn., s. xxvi—xxviii.
Undert.: H—E.

111. A. E. NORDENSKIÖLD, Studier och forskningar föranledda af mina resor i höga norden ... H. 1. Sthlm 1883.
I *Nordisk revy*, Profnr 1883, sp. 6—7.
Undert.: H—E.
Föranledde ett 'Genmäle' af NORDENSKIÖLD i samma tidskr., Årg. 1 (1883/84), sp. 36—39.

112. C. MÜLLER, Claudii Ptolemæi Geographica. E codicibus recognovit ... Vol. 1: P. 1. Paris 1883.
I *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 102.
Undert.: H—E.

113. O. LÜTKEN, Om Peter Willemoës ... Khvn 1883.
I *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 102—103.
Undert.: H—E.

114. H. FORSSELL, Erik Benzelius den yngre. Minnesteckning. Sthlm 1883.
I *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 135.
Undert.: H—E.

115. E. KEY, Försök till svenska tidningspressens historia. Del 1. 1634—1719. Sthlm 1883.
I *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 135—136.
Undert.: H—E.

116. H. WIESELGREN, Leibniz' bref till Sparfvenfelt 1695—1700. [Antiqvar. tidskr. f. Sverige, Del 7: Nr 3, ...] Sthlm 1883.

I *Nordisk revy*, Årg. 1 (1883/84), sp. 136—137.
Undert.: H—E.

117. L. DAAE, Nordmænd og Danske i Rusland i det attende Aarhundrede. (Særskilt aftryck af Hist. Tidsskr., R. 2: Bd 4.) Kra 1884.
I *Nordisk revy*, Årg. 2 (1884/85), sp. 101—103.
Undert.: H—E.

118. E. VON DER BRÜGGEN, Wie Russland europäisch wurde. Studien zur Kulturgeschichte. Leipz. 1885.
I *Nordisk revy*, Årg. 2 (1884/85), sp. 171—176.
Undert.: H—E.

119. H. VON ZWIEDINECK-SÜDENHORST, Die Politik der Republik Venedig während des dreissigjährigen Krieges. Bd 1—2. Stuttgart 1882—85.
J. BÜHRING, Venedig, Gustav Adolf und Rohan. Ein Beitrag zur allgemeinen politischen Geschichte im Zeitalter des dreissigjährigen Krieges, aus venetianischen Quellen. Halle 1885.
I *Nordisk revy*, Årg. 2 (1884/85), sp. 493—497.
Undert.: H—E.

120. E. HOLM, Danmark-Norges indre historie under Enevælden fra 1660 til 1720. Inledning til den dansk-norske stats historie 1720—1814. Del 1. Khvn 1885.
I *Nordisk tidskr.*, 1886, s. 248—252.

121. E. HOLM, Danmark-Norges indre historie ... (se näst föreg. Nr). Del 2. Khvn 1886.
I *Nordisk tidskr.*, 1887. s. 496—502.

122. K. J. HARTMAN, Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne. Akad. afhandl. Hfors 1887.
I *Nordisk tidskr.*, 1888, s. 171—174.

123. J. R. DANIELSON, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. Mit einer Darstellung russisch-schwedisch-finnischer Beziehungen 1740—1743. Hfors 1888.
I *Hist. tidskr.*, Årg. 9 (1889): Öfversigter och granskn., s. 52—67. — Äfven i särtr. — Jfr ofvan Nr 59.

S. PALME, Ställningar och förhållanden i Finland. Två föredrag... Sthlm 1891.
Se ofvan Nr 81, 'Lärdomar från Finland'.

124. J. STADLING, De religiösa rörelserna i Ryssland. Sthlm 1891.
I *Svensk tidskr.*, utg. af F. VON SCHÉELE, Årg. 1 (1891), s. 126—127.
Undert.: H—E.

V. VON HEIDENSTAM, Klassicitet och germanism. Några ord om världsstriden. Sthlm 1898.
Se ofvan Nr 66, 'Blandade spörsmål': artikeln 'Principfrågor'.

Professor HJÄRNE har redigerat *Svensk tidskrift* 1874—76 (1874 i förening med H. FORSSELL) samt skriftserien *Svenska spörsmål* 1892—95 (i förening med L. BERGSTRÖM, A. G. S. JOSEPHSON, J. A. LUNDELL och G. A. MAGNUSON). — Redigeringen af *Bidrag till Sveriges medeltidshistoria* är redan nämnd (se ofvan under n:r 31).

I bibliografien äro icke upptagna osignerade artiklar och anmälningar (som hufvudsakligen torde vara att finna i Svensk tidskrift från prof. HJÄRNES egen redaktionstid), ej häller yttranden och diskussionsinlägg tryckta i mötesförhandlingar, anföranden i riksdagen o. dyl. Tyvärr har föga eller ingen hänsyn kunnat tagas till prof. HJÄRNES synnerligen omfattande skriftställarskap i tidningspressen. Hvarken tid eller utrymme hafva medgifvit ens ett försök i denna riktning.

Tilläggas må ock, att en samling uppsatser (omtryck af Nr 1, 4, 43, 44, 46, 51—53, 56, 70, 97 och 100) är afsedd att under titeln 'Svenskt och främmande' utkomma till 60-årsdagen.

HISTORISKA STUDIER

De fornsvenska Volga-färderna.

Af JOHANNES KOLMODIN.

»Man kan ur den slaviska krönikans dunkla och motstridiga uppgifter sluta, att Rurik och hans män ej inkallats till Ryssland utan faktiskt eröfrat det».[1] Och denna eröfring är icke blott och bart en vikingabragd efter det traditionella receptet. Det saknas ej alldeles antydningar om, att den varägiska invasionen i de finska och slaviska områdena också varit en målmedveten yttring af svensk statsmakt och statskonst; och vi ha ingen anledning att uppskjuta diskussionen om denna sak, därför att de obotfärdigas släkte ännu idisslar den för länge sedan afgjorda stridsfrågan om de gamla ryssarnas nationalitet.

Det bekanta stället i *Annales Bertiniani* (under år 839) är det första vittnesbörd om det svenska framträngandet i österväg, som kan dateras med full säkerhet. De här omtalade Rhos-Sveones förtjäna en alldeles särskild uppmärksamhet, då de utan tvifvel äro ett motstycke till den svenska beskickning till det frankiska kejsarhofvet, som ledde till Ansgarii sändning.

För titeln Chacanus, som den grekiska kejsaren (enligt annalistens citat) låter sändebuden tillägga sin konung, har THOMSEN funnit en sannolik förklaring i det antagandet, att beskickningen införts vid det byzantinska hofvet af personer, som själfva betecknade sin härskare med detta namn (förmodligen af kazarer, det enda turkiska folk, som kan komma i fråga vid denna tid).[2] Han finner också ett visst

[1] Prof. HJÄRNES föreläsningar öfver *Sveriges medeltidshistoria* V. T. 1902.
[2] THOMSEN, *Ryska rikets grundläggning*, s. 25 ff. Jfr s. 81 ff.

stöd för denna uppfattning i självva namnet Rhos, som man förmodligen icke kände till i det kejserliga kansliet före det här åsyftade tillfället.[1] Redan KUNIK har påpekat, att det slaviska Ruś (med vokalen u) icke kan ligga till grund för den grekiska namnformen[2]; och den danske språkforskaren sammanställer denna med det ungerska orosz, »som obestridligen, såsom man kan se af det framför satta o, kommit till ungerskan genom någon turkisk dialekt».[3] Vi skulle här kunna tillägga, att magyarerna efter all sannolikhet upptagit ordet från de kazariska kabarerna, som synas ha anslutit sig till dem efter 800-talets midt.[4]

Thomsen är böjd för det antagandet, att sändebuden »först haft hos kazarerna ett liknande värf — afslutandet af handels- och vänskapsförbindelser — att uträtta som i Konstantinopel». Han gör sig emellertid skyldig till en liten inkonsekvens, då han icke för ty finner det sannolikt, att de tagit vägen utför Dnjepr. Denna väg gick åtminstone icke genom kazarernas land, ty »tudunatet i Kiev»[5] är endast ett lärdt fantasifoster utan stöd i källorna, och i verkligheten torde den kazariska »styrelsen» i de västra gränstrakterna helt enkelt ha bestått däri, att allierade magyariska slafjägare alltemellanåt lössläpptes mot de skattskyldiga stammarna.[6] Till kazarerna kunde man komma på två vägar, dels öfver Svarta hafvet och dels utför Volga. Af dessa vägar var den senare den naturliga, om sändebuden verkligen hade ett

[1] Detta synes framgå af det omständliga uttrycket »qui se, id est gentem suam, Rhos vocari dicebant.»

[2] KUNIK, *Die Berufung der schwedischen Rodsen*, I, s. 71 f.

[3] »Det framför satta o» åberopas af MARQUART, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, s. 354, mot den af THOMSEN antydda härledningen, men utan tvifvel med orätt, ty låneordet har naturligtvis först så småningom lämpat sig efter den turkiska ljudlagen. I osmanly är det godt om låneord, som ännu börja med r eller l.

[4] Då former med u (i st. f. o) förekomma hos en del turkiska stammar, som i senare tid kommit i beröring med (de slaviserade) ryssarna, ligger det nära till hands att antaga, att namnet kommit till kazarerna utan slavisk förmedling direkt från de finska folken i norra och nordöstra Ryssland. För denna slutsats kan man emellertid icke åberopa sig på den i Viborgsdialekten förekommande assimilationen af ts till ss (Ruossi för Ruotsi), då denna bildning är helt och hållet modern. Jfr MIKKOLA i *Finnisch-ugrische Forschungen*, II, s. 74.

[5] KUNIK, *a. a.*, II, s. 258 f.

[6] Jfr ibn RUSTA's skildring (*Bibl. Geogr. Arab.*, ed. DE GOEJE, VII, s. 42 f.; i tysk öfversättning hos VAMBÉRY, *Der Ursprung der Magyaren*, s. 116 f.) Se nedan s. 14.

uppdrag till kaganen; och i annat fall hade de intet skäl att öfver hufvud uppsöka kazarerna.

Härmed är det naturligtvis icke bevisadt, att den svenska beskickningen verkligen farit utför Volga. Frånsedt tillfälligheternas konto, som vi sakna hvarje utväg att beräkna, är det ju icke stort mer än en gissning, att underhandlingen i Konstantinopel förts genom kazarer. Om VASILJEVSKIJS Tmutarakanskaja Ruś verkligen haft ett historiskt underlag, skulle man kanske kunna tänka sig en annan mellanhand och en annan reseroute, ty i så fall ha Rhos gjort sig kända och fruktade vid Svarta hafvets kuster redan före år 839.[1] Men vi skulle då också vara oförhindrade att antaga, att tidigare färder kunnat företagas på en östligare väg; och detta vore i självfva verket den enda slutsats, som kunde dragas af den ryska byzantinistens tes, att Bosporus Cimmerius varit utgångspunkten för härnadstågen mot Amastris och Sogdæa. Såsom underlag för en ny antinormannistisk doktrin är ett dylikt faktum i alla händelser otillräckligt.[2]

Det är sålunda icke otroligt, att Volga-vägen haft större betydelse för grundläggningen af det svenska väldet i Ryssland än den häfdvunna uppfattningen tillmäter den. Den ryska traditionen synes ännu ha bevarat ett dunkelt medvetande härom. Krönikan framställer varägernas första inträngande i Dnjepr-området som en fribrytarfärd af privata lycksökare[3]; den låter det dröja hela 20 år, innan de novgorodiska härskarna följa efter; och i sammanhang med Olegs öfverflyttning till Kiev berättar den om en reglering af den skatt, som novgoroderna hade att erlägga till varägerna »för fredens skull».[4] Det är nog ingen tillfällighet, att det själfständiga ryska riket utgick från de sydvästra territorierna, som lågo på sidan om den stora världshandelsvägen. Från svensk syn-

[1] VASILJEVSKIJ, *Russko-vizantijskija izsledovanija*, II.

[2] Jfr JAGIĆ i *Archiv für slavische Philologie*, 16, s. 215 ff.

[3] Den bekanta uppgiften i inledningen, att det sedan äldsta tider existerat en samfärdsled utefter Dnjepr mellan grekerna och varägerna, har sannolikt infogats där såsom en förberedelse till den följande legenden om aposteln Andreas' resa från Sinope genom slavernas och varägernas land till Rom.

[4] Jfr N. HÖJER i *Hist. Tidskr.*, III, s. 345 ff.

punkt bör det ha tett sig som den närmaste och naturligaste uppgiften att fatta fast fot på den öppna och upparbetade marknaden i östra och sydöstra Ryssland, och det är mer än sannolikt, att detta sträfvande varit den ursprungliga drifkraften i de svenska eröfringstågen.

* * *

Denna slutsats är så mycket rimligare, som Volgas öppnande synes ha inträffat tämligen kort före varägernas första uppträdande.

G. Jacob vill visserligen göra gällande, att den arabiska handeln på Östeuropa varit i full gång redan under den omajjadiska tiden.[1] Han har emellertid intet annat underlag för sin teori än de jämförelsevis fåtaliga kufiska mynt från denna period, som anträffats i Ryssland och de baltiska länderna; och detta material bevisar ej, hvad det skulle bevisa, ty de äldsta drachmerna anträffas gemenligen tillsammans med andra af yngre datum. Det är däremot ett betydelsefullt faktum, som för öfrigt uppmärksammats redan af Tornberg, att de funna myntens antal plötsligt ökas afsevärdt fr. o. m. det 8:de seklets sista år.[2] Denna nya ansats, som den citerade forskaren på ett tämligen oklart och lättvindigt sätt betecknar såsom en återverkan af samtida krigsoperationer i Mindre Asien, torde i självfva verket beteckna den sökta utgångspunkten. Den får i hvarje fall en intressant belysning af en annan omständighet, som den bristfälliga statistiken icke alldeles lyckats undanskymma. Såsom man kan sluta af de yngsta mynten i de särskilda fynden, synes ingen skatt af någon betydenhet ha blifvit gömd i jorden före nämnda tid, men däremot ganska många redan 1 till 3 decennier efter den. Fynden börja något tidigare i mellersta Ryssland än i Sverige, men skillnaden är icke så stor, att man på denna grund kan bygga någon teori om en gammal handelsväg till de finska och slaviska folken före svearnes deltagande i samfärdseln.

Vi befinna oss för öfrigt i den lyckliga ställningen att icke behöfva

[1] Jacob, *Der Nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter*, s. 49.

[2] Tornberg, *Numi Cufici Regii Numophylacii Holmiensis*, s. LII. — För Rysslands del bestyrkes denna iakttagelse af de i Frähns *Topographische Uebersicht der Ausgrabungen* meddelade fyndberättelserna (Bulletin Scientifique, IX, s. 315 ff.).

alldeles uteslutande bygga på det numismatiska materialet, som aldrig kan erbjuda mer än en jämförelsevis osäker grundval. Den här ofvan framställda hypotesen sanktioneras i själfva verket af hela det historiska läget.

En mellanfolklig samfärdsel i de kaspiska länderna har naturligtvis förekommit redan under de föregående århundradena, och sannolikt har den icke ens varit alldeles afskuren under den arabiska invasionens kulminationstid.[1] Men det är icke heller troligt, att denna samfärdsel antagit större proportioner, innan de första abbasidernas konsekventa och kraftiga fredspolitik jämnat vägen. Under den omajjadiska epoken hunno de invandrande nomaderna aldrig riktigt med att grundligt genomtränga och smälta de omåttliga landförvärfven. Bagdad-kalifatets blomstringstid visar oss däremot kulturstaten, som med den öfverlägsna odlingens makt attraherar de smärre kraftcentra utanför gränserna. Den arabiska världshandeln under 800-talet är den mogna frukten af Manṣūr's och barmakidernas statsordning,[2] och vi ha ingen anledning att förutsätta något undantag för den kommersiella expansionen i de »skytiska» länderna.

Härtill kommer ytterligare ett annat moment, en motsvarande omläggning inom det kazariska väldet, som också tillhör samma århundrades början. Fr. o. m. denna tid hör man ej vidare talas om de väldiga plundringståg till Transkaukasien och Medien, som ända sedan 500-talet varit dessa länders skräck. Det sista ägde rum år 799[3]; sedan är det plötsligt alldeles tyst. Förmodligen existerar något slags samband mellan krigsföretagens afstannande och den händelse, som mer än något annat väckt och bibehållit eftervärldens intresse för kazarerna, deras öfvergång till judisk religion. I MASʿŪDĪ'S bekanta *Murūǧ* förlägges den till Hārūn ar-Rašīd's kalifat,[4] och den här gifna framställningen är värd uppmärksamhet redan därför, att den faktiskt ger oss den enda bestämda tidsuppgift, som står oss till buds. För öfrigt

[1] HEYD, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 67.

[2] MÜLLER, *Der Islam im Morgen- und Abendland*, I, s. 474.

[3] *Annales auctore at Tabari*, ed. DE GOEJE m. fl., III, s. 247 f.

[4] MAÇOUDI, *Les prairies d'or*. Texte et trad. par BARBIER DE MEYNARD, II, s. 8 f.

torde notisen i själfva verket återgå till en 100 år äldre författare, MUSLIM IBN 'ABĪ MUSLIM AL-ǦARMI, som under en lång fångenskap i Konstantinopel (ungefär 837—856) samlat en mängd uppgifter om det byzantinska riket och dess barbariska grannar, bl. a. äfven om kazarerna.[1] Masʿūdī hänvisar den, som vill veta de närmare detaljerna, till sina äldre arbeten, och dessa ha att döma af de bevarade fragmenten innehållit utförliga utdrag ur Ǧarmī's verk, som äfven flerestädes framträder såsom ett slags grundstomme i hans senare framställningar af Östeuropas geografiska och etnografiska förhållanden.

Det s. k. *kazariska kungabrefvet* skulle möjligen ge oss ett något tidigare datum, men skälen mot dess autenticitet äro allt för starka, för att man skulle kunna fästa synnerligt afseende vid dess kronologi. Det går nog icke för sig att förklara hela innehållet ur arabiska källor; men det senjudiska traditionsskikt, som föreligger i episteln, måste i hvarje fall upptagas med stor försiktighet. Föga bevisande äro också de skäl, som MARQUART anför för en nedflyttning af det viktiga afgörandet till 800-talets senare hälft.[2] DRUTHMARS Matteuskommentar intygar, att kazarernas judiska religion varit känd i den kristna västern vid år 860, men den kan icke åberopas för den uppfattningen, att öfvergången inträffat »in der allerjüngsten Vergangenheit». En jämförelse mellan *Vita Constantini* (o. 1050) och den 100 år äldre *Vita Methodii* ger det intrycket, att författaren till den förra biografien haft kännedom om den judiska disputationslegenden och utan vidare öfverfört dess ställningar och förhållanden på berättelsen om Konstantins missionsresa; och den arabiska framställningen hos BAKRĪ innehåller icke någon parallell till den slaviska biografens skildring af helgonets framgångar, ty dess uppgift, att den kazariska härskaren först en tid varit kristen, innan han öfvergick till judendomen, är endast ett lätt afslöjadt skriffel.[3] Den hos

[1] *Bibl. Geogr. Arab.*, VIII, s. 190 f. (i fransk öfversättning: MAÇOUDI, *Le Livre de l'Avertissement.* Trad. par CARRA DE VAUX, s. 257 f.). Utom Masʿūdī har äfven IBN ḪURDĀDBEH känt och användt Ǧarmī's relation (i sin skildring af det byzantinska riket; jfr *Bibl. Geogr. Arab.*, VI, s. 74—84).

[2] MARQUART, *a. a.*, s. 5 ff., 270 ff.

[3] Det heter i texten: »Orsaken till, att kazarernas kung, som förut varit hedning, öfvergick till judendomen, var den, att han hade låtit döpa sig(!) och insett det orik-

ǦĀḤIẒ († 869) förekommande sammanställningen af inder, kazarer och dailamiter i motsats till »bokens folk» härrör uppenbarligen från ett äldre kristet arbete. Och IBN AL-FAḲĪH'S uppgift, att kazarerna »för kort tid sedan» antagit den mosaiska trosbekännelsen måste gifvetvis ses i ljuset af Druthmars utsago. Den har antagligen förefunnits i IBN ḪURDĀḎBEH'S ursprungliga text och i sista hand återgått till Ǧarmī.

Judendomens seger i det mäktiga kaganatet blir fullkomligt obegriplig utan den förutsättningen, att en stark judisk diaspora existerat bland kazarerna i en ännu tidigare tid. Denna församling har utan tvifvel varit angelägen om att få till stånd öppna och fredliga förbindelser med de angränsande kulturländerna, och det är därför mycket antagligt, att den politiska riktningsförändringen inaugurerats från detta håll. Den islamska kapitalismen höll sitt intåg under judendomens skydd, och dess outtömliga resurser gjorde sig snart gällande på ett sätt, som blef ödesdigert för den kazariska maktens bestånd. Muhammedanismens ställning befästes genom framgångsrik propaganda bland kazarerna själfva och bland deras lydfolk och bundsförvandter, och det dröjde knappt ett århundrade, innan kaganen och hans judiska hofadel förde en tämligen efemär tillvaro i ett genomgångsland för den arabiska handeln.

* * *

Litterära vittnesbörd, som gå tillbaka till den tid, då denna utveckling ännu icke var början, ha hittills icke blifvit anträffade och torde ej heller vara att förvänta, åtminstone icke förr än de arabiska astrologernas geografiska namnkataloger blifvit utgifna och genomforskade. Men *den äldsta orientaliska berättelsen* härrör dock från en tid, som ligger 10, 20, kanske 30 år före den slaviska krönikans »vetenskapligt» utspekulerade begynnelseår; och det är därför af stort intresse, att den icke blott visar oss en liflig samfärdsel i Volga-länderna

tiga i den tro, som han förut hade bekänt». Efter denna inledning följer det sedvanliga religionssamtalet (ungefär som i »kungabrefvet»). — I st. f. tanaṣṣara (= hade låtit döpa sig) bör man tydligen läsa tanaẓẓara [= hade börjat tänka sig för].

utan äfven förutsätter ryssarnas deltagande i densamma. Ännu märkligare är emellertid, att dessa »ryssar» ännu synas vara bosatta i Sverige.

Redan THOMSEN har insett det höga värdet af den relation om Östeuropa, som sedan CHWOLSONS »*Izvestija o Chazarach*» (1869) varit känd under IBN DASTA'S [eller rättare IBN RUSTÄ'S] namn.[1] Han upptar utan närmare undersökning sin ryska föregångares åsikt, att berättelsen i dess nuvarande form tillhör det 10:de århundradet, men han har också iakttagit, att vissa drag i densamma hänvisa till en tidigare period, och ibn Rustä's författarskap har därför enligt hans mening inskränkt sig till en [tämligen okritiskt utförd] bearbetning af äldre skrifter. Antydningsvis gör han t. o. m. ett försök till källsöndring, som dock är alltför lättvindigt hopkommet.[2]

Sedan numera den fullständiga texten af *Kitāb al-'a'lāḳ an-nafīsa* blifvit tillgänglig i DE GOEJES edition, kan man lätt öfvertyga sig om, att dess författare ej ens med den thomsenska inskränkningen kan göras ansvarig för den omtalade relationen. IBN RUSTÄ förklarar själf, att han genomgående hämtat sina uppgifter ur äldre författares arbeten, och en granskning af de fall, där kontroll varit möjlig, visar tydligt, att han ingalunda vågat sig på någon bearbetning af sitt långods. Han citerar bl. a. IBN ḪURDĀḎBEH och de berömda astronomerna FARĠĀNĪ, 'ABŪ MA'ŠAR och BATTĀNĪ; det ena excerptet följer på det andra utan sammanblandning eller förvandling, och man märker ej ens, att »författaren» gjort sig besvär med att tillägga några förbindande öfvergångar. På samma oförmedlade sätt som allt det öfriga införes också den berättelse, som här intresserar oss. Ett inledande stycke, som icke medtagits här, men flerestädes förutsättes i det meddelade fragmentet, återfinnes i en bearbetning af den spanske geografen BAKRĪ [från medlet af 1000-talet].[3]

[1] Om läsningen ibn Rustä jfr DE GOEJE i *Bibl. Geogr. Arab.*, VIII, s. V.

[2] THOMSEN, *a. a.*, s. 34 f. Se nedan s. 14.

[3] Se ofvan s. 6. Jfr DEFRÉMERY i *J. A. P.*, Sér. IV, T. 13, s. 457 ff.; texten omtryckt med rysk öfversättning i KUNIKS och ROSENS *Izvestija Al-Bekri* (Kejs. Vetensk. Ak:s Zapiski, XXXII, N:o 2, s. 42 ff.).

På grund af den sekundära karaktären af ibn Rustä's arbete är det ingen lätt uppgift att fastställa dess tillkomsttid. I de jämförelsevis obetydliga stycken, som icke hämtats från andra författare, omtalas en enda personlig upplefvelse, ett besök i Medina 903, och denna uppgift hindrar oss ej att placera arbetet en hel mansålder efter nämnda år.[1] Frågan har för öfrigt föga betydelse i detta sammanhang. Hufvudproblemet är för oss att utröna, hvarifrån den ispahanska samlaren erhållit sina notiser om de »skytiska» stammarna, och *dess* lösning behöfver icke nödvändigt förutsätta ett svar på det kronologiska spörsmålet.

GÉZA KUUN har först framkastat den hypotesen, att IBN RUSTÄ'S källa varit ett förloradt arbete af den sāmānidiska visiren ǦAIHĀNĪ, och MARQUART har i sitt förut citerade arbete upptagit denna sats och försett den med en utförlig motivering. Hans tankegång är följande.[2] Ibn Rustäs' beskrifning öfver floden Ǧaiḥūn [= Oxus] återfinnes hos BAKRĪ, som här uttryckligen nämner Ǧaihānī såsom sin sagesman; och den persiske författaren KARDĪZĪ (o. 1050), hvilken i sin utförliga skildring af de turkiska folken[3] infogat samma berättelse, som vi känna från de båda nämnda författarna, betecknar i afslutningen hans arbete som en af sina källor. Då sålunda både ibn Rustä, Bakrī och Kardīzī känt Ǧaihānī, böra också de gemensamma styckena i deras arbeten härröra från honom.

Denna bevisning är visserligen icke alldeles så bindande, som den ser ut. Såsom det framgår af citeringsformeln ḏukira ʿan, har Bakrī endast känt Ǧaihānī i andra hand,[4] och det är naturligtvis intet axiom, att han haft sina underrättelser om petjeneger, kazarer och andra folk från samma omedelbara källa som notisen om Ǧaiḥūn. Innan man kan våga ett dylikt påstående, måste man först på annan väg förvissa

[1] Man kan ej (med DE GOEJE) sluta något däraf, att formeln ʾaṭāla l-lāhu baḳāʾahu (= förlänge Gud hans lif) på ett ställe användes om kalifen Muʿtaḍid, ty omedelbart efteråt (på samma sida i de Goejes edition) begagnas den också om Hārūn ar-Rašīd. För öfrigt var Muʿtaḍid redan död, när ibn Rustä besökte Medina.

[2] MARQUART *a. a.*, s. 25 f.

[3] BARTHOLD, *Poezdka v Srednuju Aziju* (Kejs. Vetensk. Ak: s Mémoires, Sér. VIII, T. 1, N:o 4), s. 78 ff.

[4] HUGHES, *Dictionary of Islam*, s. 640 f.

sig om, att dessa underrättelser verkligen förekommit hos Ǧaihānī. Här kommer oss Kardīzī till hjälp. Af de båda arbeten, som han anför vid sidan af nämnda författare, är det ena, *Ketāb tävāżuʿ äd-dunjā* (tillskrifven IBN AL-MUḲAFFAʿ, † 757) lätt igenkännligt genom sitt genealogiska och sagohistoriska innehåll; och det andra, *Ketāb äḫbār* af IBN ḪURDĀDBEH, är att döma af de gifna citaten ingenting annat än en (möjligen något utvidgad) persisk upplaga af denna författares välkända statistiska handbok.[1] Återstoden, bl. a. just de stycken, som intressera oss i detta sammanhang, komma sålunda på Ǧaihānī's lott.

Det återstår en annan lucka i bevisföringen. Beröringspunkterna mellan ibn Rustä och Ǧaihānī behöfva icke nödvändigt förutsätta, att den förre varit afhängig af den senare; man skulle naturligtvis också kunna tänka sig, att båda haft framför sig samma arbete af en tidigare skriftställare.[2] Denna möjlighet blir emellertid väsentligt minskad, ifall det kan uppvisas eller åtminstone göras troligt, att de båda författarna haft ännu flera gemensamma ställen än de hittills konstaterade. Vid en granskning af ibn Rustä's flodkatalog finner man också, att ibn Ḫurdādbeh's text, som i början lagts till grund, blifvit ersatt med en annan icke blott i kapitlet om Oxus utan äfven på en del andra ställen.[3] Med dessa stycken, som utgifvaren icke lyckats återfinna hos någon annan författare, öfverensstämmer i ordval och uttryckssätt en längre dublett till de från Battānī hämtade notiserna om världshafven;[4] och till samma grupp af fragment hör tydligen också ett utförligt tillägg till Farġānī's kortfattade öfversikt öfver de 7 klimaten och en beskrifning öfver Indien, som innehåller ett stort antal för öfrigt okända detaljer. Ibn Rustä har här följt ett och samma

---

[1] Jfr RAVERTY, *Ṭabaqāt-i-Nāṣirī*, s. 961 f.

[2] Jfr DE GOEJE hos KUNIK och ROSEN, *a. a.*, s. 25 anm.

[3] Eufrat, Tigris, Cyrus. Under rubriken Araxes förekomma 2 beskrifningar, en af hvardera typen.

[4] Ett mindre stycke af denna skildring återfinnes i ʾABŪ MAʿŠAR'S *Kitāb al-mudḫal* (citerad af Masʿūdī, *Les prairies d'or*, I, s. 327). Af den gamla latinska öfversättningen (ALBUMASAR, *Introductorium in astronomiam;* jfr COLLIJN, *Inkunabeln*, s. 12) framgår emellertid, att den omgifvande texten icke härrör från detta verk.

arbete kapitel efter kapitel,[1] och de meddelade fragmenten äro alldeles tillräckligt utförliga för att tillåta ett omdöme om detta arbetes art. Den karakteristik af Ǧaihānī's verk, som förekommer i inledningen till MUḲADDASĪ'S *'Aḥsan at-taḳāsīm*[2] ställer det utom allt tvifvel, att vi verkligen ha att göra med denne författare. I ibn Rustä's utdrag återfinna vi samma astrologiska färgläggning, samma spekulationer om klimaten, samma intresse för den indiska afgudatjänsten, som Muḳaddasī funnit utmärkande för honom.

I kronologiskt afseende är Ǧaihānī vida mera åtkomlig än ibn Rustä. Den citerade geografen uppger, att han arbetat på sitt verk, medan han innehade visirämbetet. Han var enligt samma auktoritet visir under emiren Naṣr ibn 'Aḥmad (914—943) och såsom sådan efterträdare till en viss Balʿamī (fader till Ṭabarī-öfversättaren). Enligt MASʿŪDĪ var han däremot visir under Naṣr's farfar 'Ismāʿīl (892—907),[3] och IBN AN-NADĪM synes betrakta honom som en äldre samtida till 'abū Zaid al-Balḫī, som dog vid hög ålder år 934.[4] IBN AL-'AṮĪR låter oss veta, att Naṣr haft 2 visirer med tillnamnet Ǧaihānī (Muḥammad ibn 'Ahmad och Muḥammad ibn Muḥammad, förmodligen far och son; märkligt nog betecknas geografen alltid, äfven hos Muḳaddasī, med det förra namnet), af hvilka den äldre var hans förmyndare under minderårighetstiden och den yngre efterträdare till den nämnde Balʿamī (sedan 938; † genom en olyckshändelse 942).[5] Det är tydligt, att endast den äldre af de båda visirerna kan komma i fråga. Resultatet blir alltså, att arbetet författats under 900-talets första decennier och möjligen redan under dess första år.

Därmed är det naturligtvis icke sagdt, att vår berättelse tillhör

[1] Betecknande är öfvergångsformeln: »och i ett annat kapitel har jag funnit följande» (s. 88 i DE GOEJES edition).

[2] *Bibl. Geogr. Arab.*, III, s. 3 f. (i engelsk öfversättning *Aḥsanu-t-taqāsīm.* Transl. by RANKING & AZOO, s. 4.)

[3] *Bibl. Geogr. Arab.*, VIII, s. 75. (Jfr *Le Livre de l'Avertissement*, s. 109).

[4] KITÂB AL-FIHRIST, hsgb. v. FLÜGEL m. fl., I, s. 138. Jfr DE GOEJE i *Z. D. M. G.*, XXV, s. 53 ff.

[5] IBN-EL-ATHIRI *Chronicon*, ed. TORNBERG, VII, s. 59, 66; 283, 294.

denna tid och helt och hållet eller åtminstone öfvervägande grundar sig på uppgifter, som Ǧaihānī inhämtat af resande främlingar och handelsmän.[1] Hela den geografiska och historiska ramen, så långt vi kunna kontrollera den, härrör i själfva verket, på smärre förskjutningar när, från 800-talets förra hälft. Bevismaterialet har utförligt och i det hela riktigt sammanställts af KUNIKS lärjunge WESTBERG och af MARQUART.[2] Petjenegernas boningsplatser utsträcka sig ännu mellan Ḫwārezm och kazarernas land, och magyarernas områden gränsa omedelbart till osseternas.[3] Skildringen af Kaukasus-folken hänvisar till tiden före Mutawakkils kalifat, då den arabiska makten ännu var obruten i Armenien. Härtill kommer ytterligare, att förhållandena i det kazariska väldet ha en vida ålderdomligare prägel, än vi kunna antaga för Ǧaihānī's egen tid (efter MASʿŪDĪ'S och IBN FAḌLĀN'S vittnesbörd). Den kazariska legohären består ännu icke af muhammedaner; och de kazarer, som icke bekänna sig till judendomen, äro hvarken muhammedaner eller kristna utan lefva i turkisk hedendom.

Ǧaihānī's roll torde i själfva verket ha inskränkt sig till, att han här och där infogat några korta satser, som till en viss grad förskjuta det kronologiska totalintrycket. Han röjer sålunda på ett par ställen en dunkel kännedom om petjenegernas utflyttning till de gamla magyariska områdena, men han har icke lyckats införlifva detta vetande i det ursprungliga sammanhanget, och detta tydligen därför, att han icke därutöfver haft att tillgå något otvetydigt kompletteringsmaterial. Ett annat ställe, där vi uppenbarligen ha att göra med en retouchering af hans hand, föreligger i berättelsen om Volga-bulgarerna. Dess partiella öfverensstämmelse med ibn Faḍlān's uppgifter, som förledt en

[1] Jfr MUḲADDASĪ, a. s.

[2] Jfr WESTBERG i Kejs. Vetensk. Ak:s *Bulletin*, Sér. V, T. 11, s. 211 ff. — MARQUART, *a. a.*, s. 160 f.

[3] Kanhända kan man häri se en antydan om, att berättelsen tillkommit, innan kazarerna tryggat sin besittning af Don-linien genom fästningen Sarkel's uppbyggande (vid år 835). IBN RUSTA's notis *(Bibl. Geogr. Arab.*, VII, s. 143) om kazarernas befästningar mot magyarerna är en typisk interpolation, som afbryter sammanhanget i berättelsen om de grekiska slafuppköpen.

del forskare att rent af betrakta den som afhängig af dessa,[1] torde visserligen icke ha mycket att betyda. Kunganamnet 'LMŠ är icke något personnamn utan en titel, som förmodligen förekommit redan i den ursprungliga källan.[2] Och muhammedanismen i Bulġār kan ej heller ha varit någon nyhet vid tiden för kalifen Muḳtadir's ambassad. Vi veta af ibn Fadlān's berättelse, att bulgarerna redan hade utbildat en självständig praxis i fråga om de dagliga bönerna; och 800-talets maktförhållanden återspeglas tydligt i deras egen historietradition, som bl. a. ger oss den uppgiften, att kazarerna anfallit bulgarerna med krig för att bota dem från deras böjelse för Islam.[3] Påståendet, att den bulgariske härskaren själf bekände sig till denna religion, måste man dock under alla omständigheter härleda från Ǧaihānī, ty ibn Faḍlān förklarar uttryckligen, att den regerande konungens fader varit hedning.

Det ligger i sakens natur, att de gamla originalanteckningarna framträda allt mera ogrumlade, ju längre vi aflägsna oss från den region, som låg omedelbart under Ǧaihānī's egen synvinkel. Om hans tillsatser redan här varit föga framträdande, så böra de vara ännu obetydligare i fortsättningen. Man har a priori en viss rätt att vänta, att kapitlet om Rūs skall innehålla en orörd och enhetlig framställning. Och denna förmodan bestyrkes vid en granskning af de textkritiska problem, som anknyta sig till detta stycke.

Vi kunna här inskränka oss till att behandla ett par ställen, som

[1] Harkavy, *Skazanija musulmanskich pisatelej*, s. 261 f.; Marquart, *a. a.*, s. 25. Den senare synes icke ha känt till sin ryske föregångares uttalanden.

[2] Ibn Faḍlān's bulgarfurste heter icke 'LMŠ utan BLṬV'R, såsom det framgår af ḫuṭba-formuläret: »Gud välsigne konung BLṬV'R, konungen af Bulġār!» (Jfr Westberg i *Bulletin* etc., s. 224 f.). Frähns gissning, att det senare fonemet innehöll titeln (jfr hans uttalanden i *Mémoires* etc. Sér. VI, T. 1, s. 182), har framkallats af den bakvända ordningen i namnföljden 'LMŠ ibn ŠLKI BLṬV'R, som i självfva verket torde återgå till ett regelrätt turkiskt 'LMŠ ŠLKI-oġlu BLṬV'R (= furst(?) BLṬV'R, son af ŠLKI). Ibn Faḍlān har tydligen hämtat uttrycket ur bulgarkungens bref till kalifen, som synes ha varit skrifvet på turkiskt tungomål. — Enligt Vambéry, *a. a.*, s. 62, kommer 'LMŠ af stammen ulu-mak (= växa) och betyder »den store», »den upphöjde», d. ä. höfdingen.

[3] Uppgiften är bevarad hos 'Abū Ḥāmid al-'Andalusī (från 1100-talets förra hälft), som säger sig ha funnit den i en inhemsk ta'rīḫ Bulġār (Jfr Frähn i *Mémoires* etc., Sér. VI, T. 1, s. 185 anm).

användts som bevismedel för en motsatt åsikt. THOMSEN grundar sin källskriftsteori därpå, att det »först heter, att ryssarna hvarken hafva städer eller åkrar, och längre fram, att de hafva ett stort antal städer». Men den senare uppgiften förekommer i ett sammanhang, som kräfver någonting helt annat. Det heter ordagrant i texten: »Sina slafvar behandla de väl och äro noggranna med deras klädsel, på det att de må lämpa sig för marknaden, och de ha ett stort antal städer(!), och de själfva rikta sig genom försäljningen.» Att vi här ha att göra med ett fel i textöfverlämningen ligger i öppen dag.[1] Och MARQUARTS försök att vindicera åt Ǧaihānī själf notisen om ryssarnas handelsfärder till Hazarān (på den grund, att detta ortnamn eljes icke förekommer före 900-talets senare hälft) är knappast oangripligt i logiskt afseende, då Ǧaihānī's författarskap kunde misstänkliggöras med samma argument. Antagligen afses här från början intet ortnamn utan endast den persiska pluralformen af Ḫazar, som lätt kan ha insmugglat sig hos en författare af persisk extraktion.

Den historiska situationsbild, som upprullas för oss i den gamla urkunden, öfverensstämmer i det allra närmaste med våra föregående slutsatser och antaganden. Ryssarna drifva en liflig handel med de östra folken, som de mot betalning i blanka drachmer[2] förse med pälsverk och slafvar. Men de ha ännu icke satt sig fast i slavernas land och öfver hufvud taget icke inträngt i Dnjepr-området, där magyarerna synas vara ensamma herrar på täppan.[3] De bo på en aflägsen ö, som ligger midt i en sjö, och komma därifrån på skepp till slavernas land, eller (med införande af de moderna benämningarna): de komma öfver Östersjön från Sverige.

[1] Detta fel förklaras lätt, om man får göra det antagandet, att den ursprungliga källan varit skrifven på persiska. I en persisk text kan šähr-hā (= städer) ha uppkommit af ett ursprungligt šährävā (af šähr-rävā = gångbart (mynt), sedan den mongoliska tiden term. techn. för sedel; jfr MENINSKI, *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum*, III, s. 474 f.). Vi skulle på detta sätt erhålla den passande meningen: »på det att de må lämpa sig för marknaden, och de själfva få mycket mynt och (sålunda) rikta sig.»

[2] KARDIZI hos BARTHOLD, *a. a.*, s. 98.

[3] Jfr WESTBERG i *Bulletin* etc., s. 216.

Den här antagna tolkningen af notisen om ryssarnas ö tangerades redan af RASMUSSEN och FRÄHN, som kände vår berättelse i ett från MUḲADDASĪ härrörande utdrag.[1] Den är i själfva verket den enda naturliga. Detaljskildringen innehåller visserligen ingenting, som särskildt hänvisar till Sverige, men man har svårt att begripa uppkomsten af den i texten framträdande föreställningen, om man icke får förutsätta en mera adekvat bakgrund än en holme i Ladoga eller Ilmen. På en sådan »ö» passar beskrifningen alls icke in. Författarens mening är icke att skildra någon »handelsplats» eller någon »militärkoloni»; han beskrifver ryssarnas »land», likasom han förut beskrifvit kazarernas, bulgarernas, slavernas; och dess utsträckning kan ej ha varit allt för obetydlig, ty både KARDĪZĪ och Muḳaddasī upplysa samstämmigt, att innebyggarnas antal uppgick till 100,000.[2] Det är för öfrigt en alldeles felaktig föreställning, att det aflägsnare, som är större, nödvändigt måste vara sämre kändt än det mindre, som äfven ligger ganska långt borta. De skrufvade förklaringar, som lämnas af Thomsen och hans eftersägare, förråda en undermedveten inverkan af antinormannismen eller åtminstone en allt för stor tilltro till den slaviska krönikans patriotiska inkallelseteori.

MARQUART har haft det olyckliga infallet att härleda den ursprungliga berättelsen från ǦARMĪ,[3] som ǦAIHĀNĪ skulle ha känt genom IBN ḪURDĀḎBEH'S förmedling. Vi ha ingen säkerhet för, att Ibn Ḫurdāḏbeh meddelat några längre citat ur Ǧarmī's etnografiska skildringar; och det är äfven ganska tvifvelaktigt, om Ǧaihānī begagnat den mångkunnige postmästarens arbete. MASʿŪDĪ förråder intet medvetande om någon öfverensstämmelse mellan deras uppgifter; och Ǧaihānī-fragmen-

[1] Jfr RASMUSSEN i MOLBECKS *Athene*, II, s. 306. FRÄHN, *Ibn Foszlan*, s. 47 f.

[2] KARDĪZĪ's uppgift, att ön är tre dagsmarscher lång och bred, beror på ett missförstånd af det arabiska originalet. Hos IBN RUSTĀ heter det: wal-ǧazīratu llatī hum fīhā nuzūlun masīratu ṯalāṯati 'ajjāmin mašāǧiru wa-ǵijādun. Vi ha tydligen här att göra med en s. k. sammansatt nominalsats, som endast kan betyda, att ett område (på ön), som har en utsträckning af tre dagsmarscher, utgöres af skogar etc.; förmodligen afses det område, som ligger närmast landningsplatsen. THOMSEN har tydligen icke rådfrågat den arabiska texten utan endast CHWOLSONS ryska öfversättning (*a. a.*, s. 34).

[3] Se ofvan s. 6.

ten hos IBN RUSTÄ ha inga beröringspunkter med motsvarande ställen i ibn Ḫurdāḏbeh's framställning. MUḲADDASĪ synes ha känt till 2 olika arbeten, som gått under den sāmānidiske visirens namn; och det bekanta omdömet, att man kunde tro sig läsa ibn Ḫurdāḏbeh, när man läser Ǧaihānī,[1] afser tydligen icke det stora verk, som han beskrifver i inledningen. Rätta förhållandet torde vara, att Ǧaihānī's ursprungliga skrift tidigt blifvit undanträngd af en version af ibn Ḫurdāḏbeh, där en okänd bearbetare infogat några valda brottstycken ur hans framställning.[2]

En jämförelse med Ǧarmī-fragmenten hos Masʿūdī ger ej heller något stöd åt Marquarts uppfattning. Det visar sig i stället, att Ǧarmī och Ǧaihāni's källa stå gent emot hvarandra som en östlig och en västlig notissamling med olika namnformer, olika geografisk terminologi och framför allt ett väsentligt olika urval. Märkligt är, att Ǧarmī, som dock efter all sannolikhet vistades i Konstantinopel vid den tid, då den ryska beskickningen infann sig där, icke synes ha haft någon kännedom om Rūs. Första gången detta namn förekommer i den orientaliska litteraturen, har det sålunda *icke* lånats från grekerna.[3]

* * *

Från de följande 100 åren finnas flera viktiga underrättelser om ryssarnas uppträdande i Volgaländerna i fredliga och krigiska syften. Men det mesta, som meddelas, är icke af den art, att det förtjänar upptagas i detta sammanhang. Vi ha här endast att sysselsätta oss med de sparsamma uppgifter, som häntyda på, att det verkligen existerat »en *omedelbar* handelsförbindelse mellan Skandinavien och de arabiska länderna i Asien» (hvilket MONTELIUS och HANS HILDEBRAND betvifla[4]),

[1] *Bibl. Geogr. Arab.*, III, s. 241. Jfr SPRENGER, *Post- und Reiserouten* (Abh. f. d. K. M., III, N:o 3), s. XVII.

[2] Denna muḫtaṣar begagnas redan af IBN AL-FAḲĪH (och förmodligen äfven af ḲUDĀMA), i allmänhet också af MUḲADDASĪ och i senare tid af 'IDRĪSĪ.

[3] Jfr THOMSEN, *a. a.*, s. 88.

[4] *Ill. sv. hist.*, I, s. 248; II, s. 61 f. HANS HILDEBRAND uppplyser oss ej om, hvarpå han grundat sin »iakttagelse», att det »i regeln finnes en skillnad af vid pass 30 år mellan de yngsta öster- och västerländska mynten i samma fynd» (hvilken skillnad skulle utmärka den tid, som de kufiska mynten behöfde för vandringen genom Ryssland;

eller åtminstone, att ett direkt svenskt inflytande gjort sig gällande i norra och östra Ryssland på sidan om det ryska storfurstendömet.

I första rummet märkes IBN ḪURDĀḎBEH'S intressanta notis om de ryska köpmännens handelsfärder.[1] DE GOEJES försök att härleda hans arbete från 840-talets midt är visserligen icke hållbart[2]; men den ifrågavarande uppgiften är tillräckligt betydelsefull ändå, fastän den tillkommit en mansålder senare. Vi ha intet skäl att antaga, att ibn Ḫurdāḏbeh haft framför sig en äldre skriftlig källa, ty notisen innehåller icke någonting, som han icke kunnat erfara under sin ämbetsverksamhet i Samarrā eller Ǧibāl. Den kritiska uppgiften är endast att fastställa dess ordalydelse i hans ursprungliga verk, som möjligen innehållit något mer än den utgifna förkortade texttypen.

Vi dela naturligtvis icke WESTBERGS bekymmer öfver, att ryssarna här betecknas som en slavisk stam; men detta hindrar oss icke från att erkänna, att denne forskare gjort en del värdefulla iakttagelser under sitt välmenta om också tämligen onödiga och i det hela misslyckade försök att vrida antinormannisterna detta »vapen» ur händerna.[3] Hans kritik af de Goejes konjektur Tanais är onekligen fullt berättigad; och hans egen gissning Atel (= Volga) är både textkritiskt och sakligt väl motiverad. Man kan ej heller påstå, att han är inne på orätt väg, när han söker begagna sig af parallellen hos IBN AL-FAḲĪH[4] för att komma åt den verklige ibn Ḫurdāḏbeh, ehuru visserligen den nämnda tredjehandsvarianten icke kan användas som bevismedel utan en föregående noggrann detaljundersökning.

---

jfr »*De öster- och västerländska mynten i Sveriges jord*» i *Hist. Studier 1897*). De af honom själf anförda exemplen tala snarare emot teorien om en snabbare tillförsel västerifrån. För öfrigt är det material, som här kommer i fråga, så ytterligt knapphändigt, att man måste draga den statistiska metodens berättigande i allvarligt tvifvelsmål.

[1] *Bibl. Geogr. Arab.*, VI, s. 154 (i den franska öfversättningen s. 115). Berättelsen publicerades första gången af REINAUD, *Géographie d'Aboulféda*, I, s. LVIII; den upptages ej af THOMSEN.

[2] BARTHOLD, *a. a.*, s. 34 f.; MARQUART, *a. a.*, s. 390.

[3] Jfr WESTBERG i *Bulletin* etc., s. 280 ff.

[4] *Bibl. Geogr. Arab.*, V, s. 271 f.

En jämförelse mellan de båda framställningarna lämnar i själfva verket ett ingalunda oväsentligt resultat.

I ibn Ḫurdāḏbeh's text heter det: »eller också taga de vägen efter Atel, slavernas flod, och fara förbi Ḫamlīǧ, kazarernas hufvudstad, — — — och därefter utskeppa de sig på Ǧurǧāns haf»[1]; och hos ibn al-Faḳīh lyder motsvarande ställe: »eller också utgå de från slavernas haf, tills de komma till kazarernas sund (ḫalīǧ), — — — och därifrån går deras väg till det ḫurāsānska hafvet på en flod, som kallas slavernas flod». Utom den nya uppgiften om färdernas utgångspunkt ha vi här att märka, att »kazarernas sund» (= Bosporus Cimmerius) fått träda i stället för deras hufvudstad, och att »slavernas flod» flyttats från sin ursprungliga plats i texten. Dessa afvikelser kunna icke gärna vara blotta skriffel.[2] Ibn al-Faḳīh eller hans närmaste källa har utan tvifvel haft den uppfattningen, att resan gått genom Azovska sjön efter Don upp till Volga, och ändrat texten i enlighet härmed.

Denna missuppfattning blir alldeles oförklarlig, om man ej får förutsätta, att notisen om »slavernas haf» förekommit redan i den ursprungliga texten. Bearbetaren, som förmodligen haft en tämligen dunkel kännedom om Östeuropas verkliga utseende, har uppenbarligen tagit för gifvet, att detta haf varit Svarta hafvet och — helt naturligt för resten — ansett ett förtydligande behöfligt. Det har sannolikt bidragit till att framkalla den felaktiga tolkningen, att »det rhomäiska hafvet» omtalats strax förut i berättelsen om ryssarnas handel med grekerna. Denna term är det vanliga namnet på Medelhafvet hos de arabiska geograferna, och ibn al-Faḳīh har antagligen uppfattat den så äfven på detta ställe. I verkligheten måste den här (likasom i berättelsen om magyarerna hos Ǧaihānī) beteckna Svarta hafvet,[3] och

[1] I det följande omtalas, att de ofta föra sina varor på kameler från Ǧurǧān (= Hyrcanien) till Bagdad.

[2] Så ock Marquart, *a. a.*, s. 351, som dock icke gör något försök att förklara dem.

[3] Betecknande är, att köpmännen sägas fara öfver detta haf till Samkarš (=Matarḫā, Tamanj).

det »slavernas haf», hvarifrån ryssarna komma på Volga till kazarernas hufvudstad, kan ej vara något annat än Östersjön.

Från 900-talets första tredjedel härrör en annan originaluppgift, som förtjänar att upptagas till förnyad diskussion. Vi syfta på 'Iṣṭaḫrī's (och ibn Ḥauḳal's) berättelse om ryssarnas olika stammar,[1] som synes ha blifvit öfvertagen från en äldre författare — likasom hela grundstommen i deras öfversikt öfver de östeuropeiska områdena. 'Iṣṭaḫrī's verk kan icke ha författats före 951, men Mas'ūdī har redan i *Murūǧ aḏ-ḏahab* (fullbordad 947) begagnat ett material, som varit så godt som identiskt med hans. En direkt hänsyftning på det ifrågavarande stället föreligger i notisen om den mystiska ryska stammen LūḎĠāNa (eller KūḎKāNa), som tydligen intet annat är än en korrumperad form af 'Iṣṭaḫrī's Kūjāba.[2]

Då 'Iṣṭaḫrī's underrättelser om kazarerna röja en nära släktskap med motsvarande kapitel i ibn Faḍlān's resebeskrifning, ansåg Frähn sannolikt, att han varit afhängig af denna och kanske också användt den på sådana ställen, där den icke bevarats hos Jāḳūt (t. ex. här).[3] Mot detta antagande talar emellertid det faktum, att 'Iṣṭaḫrī på intet annat ställe begagnat något af det material, som veterligen förekommit hos ibn Faḍlān. De Goejes teori, att Jāḳūt under rubriken Ḫazar felaktigt citerat ibn Faḍlān i st. f. 'Iṣṭaḫrī,[4] är visserligen ohållbar äfven den, ty citatet innehåller vida mer än de motsvarande ställena i denne författares arbete och delvis äfven sådant, som knappast kan förenas med dessa. I verkligheten torde det förhålla sig så, att ibn Faḍlān infogat sina egna iakttagelser i en äldre framställning, som äfven varit källan till 'Iṣṭaḫrī's (och Mas'ūdī's).[5]

---

[1] *Bibl. Geogr. Arab.*, I, s. 225, II, s. 285, (i tysk öfversättning: Frähn, *a. a.*, s. 258).

[2] *Les prairies d'or*, II, s. 18; *Bibl. Geogr. Arab.*, VIII, s. 141 (Jfr *Le Livre de l'Avertissement*, s. 194). Olika, mer eller mindre vidunderliga tolkningar ha presterats af Frähn, *a. a.*, s. 71; Lelewel, *Géographie du Moyen Age*, III, s. 48; Harkavy, *a. a.*, s. 155 f.; Marquart, *a. a.*, s. 342 f.

[3] Frähn, *a a.*, s. 150.

[4] Jfr de Goeje i *Z. D. M. G.*, XXV, s. 51.

[5] Förmodligen har denna framställning tillhört Balḫī's förlorade arbete (författadt vid år 921). Om Balḫī—'Iṣṭaḫrīproblemet jfr de Goeje, a. st.

Den nämnda berättelsen om ryssarna börjar på följande sätt: »Rūs delas i 3 stammar; den, som bor närmare bulgarerna (än de öfriga; 'aḳrabu 'ilà Bulġār) har till hufvudstad Kūjāba, som är större än Bulġār; en annan, som bor längre bort ('ab'adu), kallas Ṣalāwija; den tredje heter 'RṮāNija och dess härskare bor i 'RṮā». Af de här förekommande namnen är Kūjāba gifvetvis identiskt med Kiev, där den ryske storfursten residerade med sin družina; och Ṣalāwija betecknar, såsom THOMSEN riktigt insett, det slaviska elementet i det ryska väldet, måhända företrädesvis slovenerna i Novgorod.[1] Det tredje namnet, 'RṮā ('RBā, 'RḲā, 'WṮā), är däremot ännu ett crux interpretum. Sedan Frähn har det i allmänhet ansetts beteckna ersa-mordvinerna, som borde varit alldeles uteslutna redan därför, att deras boningsplatser icke ligga längre bort än Kiev, från Bulġār räknadt. Man har också svårt att förstå, huru ett finskt folk, som aldrig tillhörde den egentliga ryska maktsfären, kunnat få namn af ryssar och upptagas i en förteckning öfver ryska stammar.[2]

Det är sannolikt »hemma-ryssarna», varägerna, *svearna*, som afses med den tredje stammen.[3] Om man lämnar å sido de korrumperade namnformerna och håller sig till de faktiska uppgifterna i texten, så frapperar det genast, att 'RṮāNija (i motsats till Ṣalāwija) bilda ett särskildt rike, skildt från Kiev-ryssarna.[4] Och det är tydligen 'Iṣṭaḫrī's mening, att de äro den aflägsnaste af alla stammarna. Ett vittnesbörd härom ligger redan däri, att de senare kompilatorerna (ḪURĀSĀNĪ o. a.), hvilka upp-

[1] THOMSEN, *a. a.*, s. 47. Jfr HARKAVY, *a. a.*, s. 199; HJÄRNE i *Hist. Bibl.*, 6, s. XLV (referat af GEDEONOVS uttalanden).

[2] FRÄHN, *a. a.*, s. 162 f. — REINAUD, *a. a.*, II, s. 306 ville hellre tänka på bjarmerna, hvilket alternativt upptagits af THOMSEN a. s. Men bjarmerna ha ingen bättre rätt att kallas ryssar än mordvinerna. Denna gissning har ej heller stöd af någon läsart, ty Thomsens Barmanijah, Abarmah är endast en konjektur, som ingalunda hör till de närmast liggande.

[3] Man kunde gissa på namnformen 'Izwā, 'Izwā'ija (Z för R eller W; W för Ḳ). S-ljudet i svearnas namn återgifves med Z äfven hos 'Idrīsī och likaså den långa vokalen med ett ā, som gifvetvis bör uttalas med 'imāla (= dragning åt i-ljud). Att dubbelkonsonantismen upplösts genom ett prostetiskt 'alif, erbjuder ingenting ovanligt.

[4] IBN ḤAUḲAL ger äfven Ṣalāwija en kung, som han låter residera i Ṣalā (tydligen af hänsyn till symmetriens kraf).

fattat de absoluta elativerna ('akrabu, 'ab'adu) superlativiskt, ansett sig behöfva »förtydliga» texten genom att placera 'RTā mellan Kūjāba och Ṣalāwija vid uppräkningen[1]; och det framgår otvetydigt af en passus som denna: »Hvad 'RTā beträffar, så vet man icke af, att någon främling någonsin varit där, ty de döda hvarje främling, som beträder deras jord». I det följande ges en karakteristik af stammen, som erinrar om Ǧaihānī's uppgifter. Af särskildt intresse är, att 'RTāNija framträda som det egentliga handelsfolket bland ryssarna.[2] »De komma ned för floderna för att drifva handel»; Volga omnämnes icke uttryckligen, men bör gifvetvis underförstås, då berättarens utgångspunkt är Bulġār.

Till kapitlet om de svenska Volgafärderna hör också det stora vikingatåg mot bulgarerna och kazarerna, som ibn Ḥauḳal omtalar under år 969. Westberg har skickligt uppvisat, att Svätoslav icke kan ha haft något att skaffa med denna härfärd.[3] Om dess orsaker tillåter oss materialet ej att döma; dess följder få vi tillfälle att beröra i det följande.

* * *

Frågan om Volgahandelns upphörande vid det 10:de århundradets slut är icke så lätt affärdad, som den levantinska handelns historieskrifvare synes ha tänkt sig.[4] Vi lida ingen brist på teorier, men de olika förslagen ha ännu icke gjorts till föremål för en något så när uttömmande värdering, och det faktiska förloppet har icke kommit oss närmare genom de många lösa antagandena. En särskild svårighet ligger i de orientaliska källornas utsinande, som håller jämna steg med samfärdselns förfall. Efter allt, hvad vi veta, är det knappast att vänta, att nytt material skall erhållas från detta håll.

---

[1] Frähn, *a. a.*, s. 265. Jfr Jaubert, *Géographie d'Édrisi*, II, s. 401 ff.
[2] Jfr Thomsens tydning af ordet väring, *a. a.*, s. 105 f.
[3] Jfr Westberg i *Bulletin* etc., s. 230 f.
[4] Heyd, *a. a.*, I, s. 67.

En verklig profkarta på ovederhäftiga hugskott erbjuder JACOBS förut anförda arbete om arabernas handel på de nordisk-baltiska länderna.[1] Än synes han tvifla på, att något afbrott i samfärdseln verkligen ägt rum och serverar i detta sammanhang ett föga genomtänkt resonnemang om de kufiska myntens obehöflighet(!), sedan de nordiska (och ryska) furstarna börjat slå egna mynt[2]; än åter spekulerar han om hela den ryska handelns obehöflighet efter den venezianska sjömaktens uppsving under Pietro II Orseolo och härleder dess förfall till den normandiska eröfringen af Syditalien och Sicilien eller någon annan lika ovidkommande händelse. Något försök att fixera problemet finner man ännu mindre hos honom än hos hans föregångare, som åtminstone för det mesta fasthållit den sunda synpunkten, att orsakerna till den östra handelsvägens förfall i första hand böra sökas i förhållandena vid denna handelsväg.

Om man vill undvika att förlora sig i meningslöst hypotesmakeri, måste man först och främst göra sig reda för, hvad det jämförelsevis säkraste materialet, de kufiska mynten, har att säga oss. Det faller då genast i ögonen, att mynt med senare präglingsår än 950-talets midt äro så mycket sällsyntare än de äldre.[3] I detta skarpt markerade afbrott ha vi en anvisning om, att det icke allt för långt efter 955 inträffat någonting, som inverkat hämmande och förstörande på samfärdseln. Och vi behöfva icke sväfva i okunnighet om, hvad detta varit för en händelse. Det är uppenbarligen den stora *ödeläggelsen af år 969*, som betecknar det kritiska tillfället.[4]

Naturligtvis ha vi därmed icke sagt, att 969 års händelser verkligen varit fullkomligt afgörande eller hade behöft vara det, om ej andra

---

[1] JACOB, *a. a.*, s. 50 f.

[2] Att de kufiska mynten aflöstes af en kraftig invasion af anglosaxiska och tyska skatter, synes vara Jacob obekant. Jfr *Ill. sv. hist.*, I, s. 244 f.

[3] TORNBERG, *a. a.*, s. LIII; FRÄHN i *Bull. Sc.*, IX, a. s.

[4] Egendomligt nog synes denna slutsats hittills icke ha blifvit klart och bestämdt uttalad. På sin höjd finner man ett framhållande i allmänna ordalag af synkronismen mellan de kufiska myntens aftagande och den kazariska maktens tillbakagång. Jfr LÉGER i *Chronique dite de Nestor*, s. 326.

omständigheter tillstött och hindrat återväxten. Att Volga-bulgarerna repat sig ganska snart, intygas af det numismatiska materialet: mynt, slagna för bulgariska härskare på 970-talet, förekomma både i ryska och svenska samlingar.[1] Och äfven kazarerna ha nog icke blifvit alldeles tillintetgjorda. MUKADDASĪ förklarar uttryckligen, att »staden Ḫazars invånare», som hade flytt till hafvet (undan det ryska öfverfallet), på hans tid (o. 985) återvändt till sitt gamla hem.[2] IBN ḤAUḲAL själf synes ha haft tillgång till en del senare uppgifter, som läto olyckan framstå såsom mera öfvergående. Det råder en viss motsägelse mellan de ställen, där det berättas, att de öfverblifna kazarerna och bulgarerna lefde som flyktingar hos grannfolken, och sådana uppgifter som denna: »Bulġār är nu en liten stad; den var mera betydande före det ryska öfverfallet»; eller denna: »Den ryska handeln, som förr gick öfver Ḫazarān, har icke upphört att söka sig dit».[3] — Af det här anförda synes framgå, att en ansats till ny uppblomstring kännetecknat det närmaste årtiondet efter katastrofen.

Att den aldrig blef mer än en ansats, vittnar om, att förfallet hade djupare orsaker än en tillfällig utplundring af de mest exponerade emporierna. Dessa orsaker lågo delvis på den asiatiska sidan — man har närmast tänkt på den sāmānidiska maktens förfall, och denna omständighet har ovedersägligen haft en stor indirekt betydelse genom de förskjutningar af steppernas barbariska folkelement, som sammanhängde därmed; delvis lågo de också på den europeiska — naturligtvis icke i det ryska småstatsväsendet, som tillhör det följande århundradet, och icke heller i »bulgarernas underkufvande och kristnande», som är en fullständigt apokryfisk händelse,[4] men uppenbarligen i storfurstendömets

---

[1] Jfr FRÄHN i *Mémoires* etc., Sér. VI, T. 1, s. 171 f.

[2] *Bibl. Geogr. Arab.*, III, s. 361.

[3] *Bibl. Geogr. Arab.*, II, s. 14, 281; jfr s. 282, 286. — Att IBN ḤAUḲAL utarbetat sitt verk under loppet af en längre tid, framgår också däraf, att en af handskrifterna innehåller en dedikation till den berömde ḥamdāniden Saif-ad-daula (†967). Sådant arbetet nu föreligger, kan det icke ha blifvit affattadt före 977.

[4] Dessa besynnerliga funderingar presenteras af HEYD, a. s., i anslutning till TORNBERG, *a. a.*, s. LXXVII.

fortgående slavisering, i *normannernas försvinnande ur Ryssland.* Detta sammanhang har riktigt framhållits redan af G. J. ADLERBETH.[1]

Efter hvad det vill synas, ligger det afgörande momentet i Vladimir den stores politik. Det är ej nog med att den ryska hufvudmakten i Kiev genom honom får en byzantinsk-slavisk prägel, utan denna makt börjar också göra sig gällande i norr och öster på ett helt annat sätt än förut. Betecknande äro den gamla krönikans uppgifter om Vladimirs upprepade krigståg mot bulgarerna, som måhända varit en bidragande orsak till novgorodernas i en annan källa intygade missnöje med den nya läran. Betecknande är det också, att det längre fram, under Jaroslavs regering, då det varägiska elementet åter för en kort tid får vind i seglen i Ryssland, göres ett försök från svenskt håll att återupptaga de gamla förbindelserna. Ingvarståget vittnar om, att minnet af äldre Volga-färder länge bevarats i Sverige.[2]

[1] *Kgl. Vitt. Hist. & Ant. Ak:s Handl.*, I, s. 102 ff.

[2] Intressant är den isländska sagans uppgift, att Ingvar längst bort vid den stora flodens mynning påträffat ett minnesmärke öfver Harald, Svea konung, som »länge sedan for denna led», men »omkom i Röda hafvets svall». Jfr *Sagan om Ingwar Widtfarne*, utg. af BROCMAN, s. 26.

Det världsliga frälsets uppkomst i Sverige.

Af Sven Tunberg.

En världslig stormannaklass har utan tvifvel redan tidigt uppstått i Sverige liksom i öfriga germanska land. Öfver folkets massa höjde sig en grupp af rika och mäktiga jorddrottar, hvilka alltmer sammanslötos och förbundos genom gemensamma intressen. Med konungamaktens växande betydenhet och inflytande blef medlemskapet af konungens hird äfvenså en källa till större socialt anseende. »Bondehöfdingar» och »hofmän» bilda ock i hufvudsak de kategorier, ur hvilka det senare frälse- eller adelsståndet utvecklade sig.

Det var emellertid först under senare delen af 1200-talet, som denna sammanslutning till ett särskildt stånd i verklig mening försiggick. Alsnö stadga med dess frälseprivilegier utgör, historiskt sedt, den första rättsliga grundvalen för den nya herremannaklassen. Skattefrihet som lön för kvalificerad krigstjänstskyldighet, rusttjänst, blir det moment, som i sig förenar de äldre stormannaelementen, och på hvilket det *världsliga frälset* uppbygges.

* * *

För en riktig uppfattning af det världsliga frälsets uppkomst måste helt naturligt frågan om Alsnöstadgans rätta tolkning spela en afgörande roll. Innan vi likväl närmare ingå på diskussion härom, blir det nödvändigt att beröra ett annat spörsmål, som med detta står i ett bestämdt sammanhang.

Olika teorier hafva gjort sig gällande, huru de stormän, som uppträda i tidens urkunder — »majores», »principes regni» o. s. v. — äro

att uppfatta i deras förhållande till konungen. HANS HILDEBRAND[1] har framställt och utförligt motiverat det antagandet, att konungens hird i sig upptagit alla landets förnämligare män, och att det var egenskapen af att tillhöra konungens hird, som konstituerade skillnaden mellan stormännen och allmogen. En motsatt ståndpunkt har häfdats af WESTMAN,[2] som punkt för punkt upptagit de af Hans Hildebrand anförda bevisen till granskning och underkänt deras riktighet. Han påvisar å sin sida, huru konungens »män» i källorna framträda som en afskild krets, som strängt särskiljes från stormännen och deras »män», och framhåller, huru konungens »män» tydligen i rang stå efter stormännen.[3]

Det synes otvifvelaktigt, att den af Westman förebragta bevisföringen är fullt bindande, och att således den åsikt, han förfäktar, i hufvudsak är riktig. Då stormännen uppträda i förbindelse med konungen, är detta i främsta rummet att tillskrifva deras sociala inflytande och anseende, som gör deras medverkan i riksstyrelsen nödvändig. Emellertid bör man å andra sidan ej allt för starkt betona denna stormännens självständighet gent emot konungen. Med centralmyndighetens allt fastare sammanslutning blefvo landets framstående män mer och mer beroende af konungamakten, banden mellan dem och konungen allt starkare. Just uppkomsten och utvecklingen af det världsliga frälset med privilegier äfven för stormännens hirder kan endast på detta sätt förklaras. Den nära förbindelsen mellan konungen och stormännen framgår ock tydligt af Skenningestadgan, där konungen uppträder som lagstiftare ej blott för sin egen utan äfven för stormännens hirder.[4]

Att stormännen genom någon särskild trohetsförpliktelse af bestämd art (homagium) varit bundna vid konungen, har ej kunnat uppvisas.[5] I och för sig är det väl dock sannolikt, att utom de förut berörda

[1] *Sveriges Medeltid*, II, s. 154 o. f. — EMIL HILDEBRAND, *Sv. statsf. hist. utv.*, s. 162 o. f., yttrar sig mera obestämdt, men synes i hufvudsak luta åt samma uppfattning.

[2] *Sv. rådets hist.*, s. 70 o. f.

[3] Jfr äfven A. BUGGE, *Det svenske og det danske aristokrati i deres første udvikling.* Festskrift till Professor Daae, s. 181 o. f.

[4] Jfr EDÉN i recension af Westmans afhandling, *Hist. Tidskr.* 1905.

[5] WESTMAN, *a. a.*, s. 98—99.

reella faktorer, som medverkat till att sammanföra konung och herremän, en anslutning till utlandets feodala uppfattning i viss mån gjort sig gällande. Redan riddareväsendets införande måste härtill hafva bidragit. Åtskilliga direkta antydningar i denna riktning kunna också spåras i urkunderna. Det ur den romerska rätten hämtade uttrycket om proceres principis såsom pars corporis ejus (d. v. s. principis) har visserligen, såsom Westman påpekat,[1] föga värde som svensk historisk källa. Men själfva det faktum, att en dylik term uppträder på svensk botten, kan dock i och för sig ej frånkännas all betydelse. Betecknande är likaså det stormännen tillagda epitetet »fideles», som då och då förekommer. Att denna den feodala åskådningens »terminus technicus» för »man» (homo, vasallus)[2] låter sig påträffas äfven i Sverige, ger berättigad anledning att antaga, att de allmänna föreställningar, som med sagda åskådning sammanhängde, ej heller för Sverige voro alldeles främmande.

En blick på den samtida utvecklingen i Danmark, från hvilket land Sverige under medeltiden i allmänhet röjer den lifligaste påverkan, bestyrker i hög grad en dylik uppfattning. Den tidigare härskande åsikten,[3] att den danska herremannaklassen direkt utvecklat sig ur Knut den stores ryktbara hird, den s. k. »tingliden», har af ERSLEV[4] blifvit helt vederlagd. Såsom denne påpekar, var det ej blott den kungliga hirden, som intog en mera framträdande ställning bland folket, utan äfven en skara af fristående stormän i landets olika delar, principes, magnates. Dessas betydelse och inflytande var ej beroende på någon särskild förbindelse med konungen, utan på deras rikedom och sociala anseende, som gjorde det nödvändigt för konungen att lyssna till deras råd. Ännu under Valdemar den stores tid kommer klart till synes skillnaden mellan folkadeln och konungens hirdmän. Och dock hade redan band börjat att knytas mellan de bägge klasserna.

[1] *A. a.*, s. 47, 72. — Jfr äfven s. 98; *DS* 802, 869.

[2] WAITZ, *Deutsch. Verf. gesch. VI*[2], s. 540 o. f., SCHRÖDER, *Lehrbuch der deutsch. Rechtsgeschichte*[3], s. 398.

[3] Ursprungligen framställd af KINCH i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1875.

[4] *Valdemarernes Storhedstid*, s. 199 o. f.

Med krigstjänstens omdaning kommo de att tillsammans representera de väpnade, rustade (armati), i motsats till den vapenlösa allmogen, den förnämligare ryttartjänsten skilde dem båda från folkets massa. Härtill kom, att äfven stormännen numera med all säkerhet voro bundna vid konungen genom en särskild trohetsed af samma slag, som konungens hirdmän, en fides militaris, en hominium. De gemensamma förutsättningarna för ett nytt stånds uppkomst voro sålunda gifna.

Adelståndet, sådant det framträder fullt utbildadt under slutet af det 13:de och början af det 14:de århundradet, är dock ej en produkt af dessa element allena. Dess väsentligaste del kom från ett annat håll, och Jydske Lovs bestämmelser om »herremännen» gifva upplysning härom.

Under Valdemar den store och Knut VI omordnades ledungsväsendet så till vida, att krigstjänstskyldigheten pålades bönderna efter deras egendoms storlek: från att ursprungligen hafva varit ett personligt åliggande utkräfdes ledungsplikten numera efter hvars och ens förmögenhet. I de år, då ledingen ej uppbådades, aflöstes den af en skatt, som utgick efter samma grunder.

Denna organisation stod i nära sammanhang med landets hela kulturutveckling. Befolkningens flertal önskade helt visst ingenting hellre än att i lugn och ro få ägna sig åt sin fredliga verksamhet. Emellertid funnos ock många, isynnerhet bland de välbesuttna bönderna, som i den personliga krigstjänstskyldigheten ej sågo någon börda, utan tvärtom en väg till ära och inflytande. Dessa tog konungamakten i sin tjänst och gjorde dem till sina »män». Som ersättning för sina uppoffringar erhålla de vissa frälserättigheter, framför allt ledings- och skattefrihet för sina gårdar. De ägde dessutom att uppbära vissa böter af sina underhafvande.

Det är sålunda af flera olika element, som det nya frälseståndet i Danmark sammansättes. Formellt sedt, intaga de dock samma ställning i samfundet: de tillhöra konungens hird, äro hans »män»; de stå i särskildt lydnadsförhållande till konungen och äro förpliktade gent emot honom genom en särskild trohetsed. De för konungens hird af häfd

gällande bestämmelser, Vederlagen,[1] sökte konungen att upprätthålla, äfven sedan korporationen blifvit utvidgad till att omfatta hela landets herremannaklass. Den s. k. »Rigslovgivningen» från midten och senare hälften af 1200-talet går därför i hufvudsak ut på att ordna det nya ståndet och dess förhållande till konungen.[2]

Det i det föregående behandlade problemet möter genast vid tolkningen af frälseprivilegierna i Alsnö stadga.[3] Dess bekanta afdelning 3 lyder:

Ellighær mæðær þy at þæt ær wæl wærduct. at þer sum os fylghiæ frammarmer baðþi mæð raðhum oc hialpp. at þer hawi mere æru. þa giwm wir allæ waræ mæn. oc wars kyæræ broðþors bænðigs. oc allæ þerræ bryttiæ. oc lanbo. oc allæ þa i þerræ goz æru liðughæ. af allum konongslicum ræt. swa oc allæ ærkibiskupsins swenæ oc allæ biscupænnæ swenæ. Wiir wilium oc at allir þer mæn ær mæð ørs þiænæ. at þer hawi þæt samæ frælsi hwem sum þer þianæ hælst.

Hans Hildebrand grundar sin uppfattning af dessa bestämmelsers betydelse och innebörd på sin, i det föregående behandlade, teori om konungens hird såsom i sig innefattande samtliga landets förnämsta män. Privilegiet innebure icke en förmån för ett obestämdt antal af stormän, utan för att ernå denna förmån behöfdes en alldeles bestämd kvalifikation, nämligen att tillhöra konungens eller hans broders »män», d. v. s. vara medlem af deras hirder; denna frihet utsträcktes också till ärkebiskopens och biskoparnes svenner. Stadgans sista del: »Wiir

[1] Om denna term se Wimmer i *Oversigt over Vidensk. Selsk. Forhandl.* 1898.

[2] Erslev, *Valdemarernes Storhedstid,* s. 199 o. f., *Danmarks Riges Historie,* II, s. 113. — Den vidlyftiga diskussionen om den danska »Rigslovgivningen» under 1200-talet — jag tänker särskildt på Matzens och Holbergs arbeten — kan i detta sammanhang ej närmare beröras. — Att i Norge konungens hird i sig inneslöt alla landets stormän, har enstämmigt framhållits. Man saknar dock en modern, kritisk behandling af denna fråga. Jfr senast Taranger, *Udsigt over den norske Rets Historie,* II: 1, s. 144 o. f., 210 o. f.

[3] *DS* 799. Beträffande Alsnöstadgans datering och diplomatiska karaktär hänvisas till Kjellén, *Om dateringen af Alsnö och Skenninge herremöten,* Hist. Tidskr. 1894, och Westman, *a. a.*, s. 204 o. f.

wilium oc at allir þer mæn ær mæð ørs þiænæ. at þer hawi þæt samæ frælsi, hwem sum þer þianæ hælst», skall utgöra ett förklarande tillägg till det föregående: ordet »oc» har af misstag insmugit sig i texten.[1]

I sin polemik mot Hans Hildebrand har WESTMAN äfven upptagit Alsnöstadgans frälseprivilegier till kritisk granskning. Sedan han förut framhållit skillnaden mellan stormännen och konungens »män», analyseras stadgandets närmare innehåll. De privilegierade tillhöra trenne kategorier. Den första omfattar konungens och hans broder Bengts män och deras brytar och landbor och alla dem, som bo på deras gårdar. Den, som inträdde i konungens eller hertig Bengts tjänst, erhöll sålunda frälse ej blott för sig, utan äfven för sina tjänare. Den andra kategorien utgöres af ärkebiskopens och biskoparnas svenner. Friheten gifves i detta fall sålunda ej åt alla dessa prelaters underlydande, utan blott åt deras svenner. Den tredje gruppen af privilegierade omfattar en ännu trängre krets. De, som tjäna några andra herrar än dem, som nämnts i de båda föregående frihetsbestämmelserna, äga att åtnjuta frälse, endast om de tjäna med stridshäst. Dessa andra herrar, d. v. s. de världsliga stormännen, fingo sålunda ej frälse för några andra af sina underlydande än dem, som i deras hird gjorde krigstjänst till häst.[2]

I uppfattningen af Alsnöstadgans frälsebestämmelser såsom till sin allmänna art ett stormannaprivilegium är Westman, såsom af hela hans resonnemang med all tydlighet framgår, fullt enig med sina föregångare. I enskilda punkter afviker dock hans tolkning högst väsentligt från de

[1] *Sveriges Medeltid,* II, s. 156 o. f. — I samma arbete, II, s. 192 o. f., antages möjligheten af en annan tolkning af stadgans sista afdelning, som ej skulle nödvändiggöra strykandet af »oc»: de, som här åsyftas, skulle vara medlemmar af stormännens hirder. Emellertid påpekas, att äfven med denna tolkning finnes ingen möjlighet att tänka på andra frälsemän än medlemmar af hirderna. — En helt ny förklaring af sistnämnda punkt gifves af samme författare i *Sveriges Historia,* II, s. 152, där orden »hvem sum þer þianæ hælst» utelämnats, hvarför hela uttrycket anses syfta på dem, som gjorde tjänst till häst utan att tillhöra någon hird. — EMIL HILDEBRAND, *a. a.*, s. 162 o. f., uppfattar det omstridda stället såsom syftande på stormännens hirder; så äfven WESTMAN (se nedan).

[2] WESTMAN, *a. a.*, s. 86.

förklaringar, som förut gifvits; detta sammanhänger i sin mån därmed, att han är den förste, som utförligt och i detalj sökt juridiskt fixera frälsestadgandets innebörd.

Det har ej varit mig möjligt att helt acceptera någon af de ofvan anförda tolkningarna. Då min afvikande mening gäller redan stadgans grundkaraktär, blir det nödvändigt att upptaga frågan i hela dess omfattning till förnyad granskning.

Frälsestadgandets allmänna hufvudsyfte bör först fastslås. Det afser att medgifva en särskild förmån åt de personer, som fullgöra den kostbara krigstjänsten till häst, såsom ersättning för denna deras prestation. Att detta är stadgandets syfte, framgår med all önskvärd tydlighet af dess sista punkt: »wiir wilium oc, at allir þer mæn ær mæð ørs þiænæ, at þer hawi þæt samæ frælsi, hwem sum þer þianæ hælst.» Denna bestämmelse kastar ljus äfven öfver de båda föregående i stadgandet och klargör deras förutsättningar. Redan termerna »män» och »svenner», som i dessa bestämmelser användas, peka också afgjordt i samma riktning. Denna uppfattning bekräftas dessutom i det hela af det världsliga frälsets följande utveckling.[1]

Den ersättning, som gifves som lön för tjänsten till häst, är frihet från »all konungslig rätt.» Detta senare uttryck går tillbaka på det latinska »jus regium», som närmast afser den kungliga skatterätten, men stundom användes i vidsträcktare och obestämdare betydelse, sålunda äfven innefattande rätten att uppbära konungens andel af böterna.[2] Det har i allmänhet antagits,[3] att i Alsnöstadgans »all konungs-

[1] Jfr *DS* 1368, 1437. Se nedan. — Af stadgandets ingress: »Ellighær mæðær þy at þæt ær wæl wærduct. at þer sum os fylghiæ frammarmer baðþi mæð raðhum oc hialpp. at þer hawi mere æru», torde inga säkra slutsatser kunna dragas hvarken i det ena eller det andra afseendet. Vare sig Alsnöstadgan ursprungligen förelegat på latin eller den redan i original varit affattad på svenska, återgår den påtagligen i denna liksom i många andra punkter på den latinska kanslistilens obligatoriska fraseologi, hvilket omöjliggör hvarje pressning af uttrycken.

[2] Jfr Westman, *a. a.*, s. 192 o. f., Bååth, *Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige*, s. 102, n. 2.

[3] Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, II, s. 195, Emil Hildebrand, *a. a.*, s. 169, n. 1, Westman, *a. a.*, s. 143.

lig. rätt» ligger innesluten äfven bötesrätten. Gent emot denna uppfattning, som till sitt stöd kan åberopa förhållandena, sådana vi känna dem från en något senare tid,[1] kunna dock vissa påpekanden göras. Dels är det obestridligen det med tidens språkbruk mest öfverensstämmande, att särskildt anmärkes, *om* rättighet till böter (causæ) ingår i friheten. Och vidare är, såsom redan i viss mån antydts och nedan utförligare motiveras, Alsnöstadgan ej helt att likställa med senare frälsebestämmelser: den är närmast ett försök att ordna krigstjänsten till häst och riktar sig ej i första hand till någon stormannaklass, för hvilken ensam bötesrätten kunde vara af någon egentlig betydelse. Att med full visshet afgöra denna fråga, vare sig i den ena eller andra riktningen, torde emellertid ej vara möjligt.

De, som först och främst (1) komma i åtnjutande af frälse, äro konungens och hertig Bengts »män». Frälset omfattar äfven alla deras brytar och landbor samt öfriga underlydande. Den andra gruppen (2) af privilegierade utgöres af ärkebiskopens och biskoparnas svenner. Någon grundad anledning att tolka stadgans uttryck så, att dessas frälse varit inskränktare än de i föregående punkt omnämndas, synes ej föreligga.[2] Till sist (3) utsträckes samma privilegium till alla dem, som gjorde tjänst till häst, oafsedt hvem tjänsten närmast gällde. Härmed afses tydligen dem, som till häst tjänade i de världsliga stormännens följe.

Såsom ofvan omnämnts, har Westman med all rätt påpekat, att lika litet i Alsnöstadgan som i öfriga urkunder begreppet »konungens män» i sig innesluter stormännen. Men står detta resultat fast, framställer sig ovillkorligen den frågan: Hvar är det frälse, som gäller stormännens egna gårdar? Erhålla endast deras män, ej de själfva skattefrihet?

Alsnöstadgans frälseparagraf har väl förefallit de flesta forskare dunkel till såväl formulering som innebörd. Med den teori, som af

---

[1] Jfr WESTMAN, *a. a.*, s. 143, n. 1.

[2] »Svenner» torde här förekomma i ungefär samma allmänna betydelse, som påträffas i Norge. Jfr HERTZBERG, *Glossarium*, u. »sveina», 4: »fri mand, der navnlig i egenskab af vaabenfør og stridsdygtig, tilhørte nogens personlige følge.» Ytterligare samtida belägg från Sverige saknas ej heller. Jfr t. ex. *UL* KpB IX: 3.

Hans Hildebrand framställts, att »konungens män» i sig inbegrepe alla landets förnämliga män, gjordes på sätt och vis ett försök att lösa den största svårigheten: på detta sätt finge man in i stadgan de personer, som man där a priori ansåg sig böra finna, nämligen stormännen. Sedan denna teori emellertid blifvit definitivt afvisad, gör sig ovillkorligen samma svårighet ånyo gällande. Frågan om Alsnöstadgans förhållande till det egentliga stormannafrälset kräfver med nödvändighet sitt besvarande, för så vidt man vill vinna en verklig uppfattning om betydelsen af vårt första frälseprivilegium.

Problemet löses lättast, synes det mig, genom en hänvisning till ett annat ställe i Alsnöstadgan. Dess första afdelning innehåller de bekanta föreskrifterna angående gästning. Hvar och en vore skyldig att mot skälig ersättning tillhandahålla de vägfarande förnödenheter. Härifrån göras dock vissa undantag. Stadgan säger: »Mæð þy at þæt ær oc wæl wærðhughut. at þer hawi meræ frælsi sum wærðughir æru. swa oc þer sum meræ ærwðæ for os. þa takum wir undæn þæssi gistnigh. fyrst allæ varæ garðæ. swa biskupæ oc riddæræ. oc swenæ til wapn. swa at þer skulu ingæ skulð bæræ. þær til æntiggiæ giwæ ællær sæliæ. utæn þer sialwer wiliæ.»

Detta stadgande är, såsom det själf utger sig för, ett frälsestadgande.[1] Det frälse, som det beviljar, är dock af något annan art än det, som i stadgans senare del behandlas. Det är endast befrielse från ett besvär — låt vara ett ofta mycket betungande sådant — ej en reell ersättning för en påtagen förpliktelse. Detta frälse är en hedersbevisning gent emot de högre klasserna i samhället. Med denna insikt som bakgrund blir det klart, hvilka stadgans ord afse. Konungen undantager från gästningsskyldigheten — utom sina egna gårdar — biskopars, riddares och svenners till vapen. Redan samordningen mellan biskopar å ena sidan och riddare — svenner till vapen å den andra tyder på, att de senare termerna afse en i viss mening afgränsad herremannaklass. Det är de båda grupper af krigiska herremän, som genom riddareväsendet

[1] Om detta stadgandes ingress gäller samma anmärkning, som förut gjorts vid ingressen till afdelning 3, s. 31, n. 1.

uppkommit i Sverige, hvilka konung Magnus jämte de högre prelaterna medgifver gästningsfrihet.[1] Detta blir så mycket mer påtagligt, om man observerar, att konungens broder hertig Bengt här ej särskildt omtalas. I Alsnöstadgans korroboration benämnes han liksom de öfriga stormännen riddare. Med all säkerhet bör han därför anses inbegripen i det frälse, som gafs riddareklassen som sådan.

I Uplandslagen möter likaså ett privilegiestadgande, som bör ställas vid sidan af det senast diskuterade i Alsnöstadgan. I MB XX bestämmes om þokkabot: »Nu tæls um þokkæ bot. wærþær kununx man dræpin. þær ær fiurætighi markær þokkæ bot at. wærþær yærls man dræpin. ællr biskups. tolff markær þokkæ bot at. wærþær kununx raþmanz þiænistuman dræpin. ællr ok andræ riddæræ. sæx markær þokkæ bot at. þænni þokki kombær æi .j. utæn .j. drapum. han a takæ hærræ þæs sum dræpin ær .j. hundræþæ giældum. æru æi þokkæ bøtær.»

Såsom jag på ett annat ställe sökt uppvisa,[2] är rättigheten att uppbära þokkaboten ursprungligen till en del ett ledungsprivilegium. Med ledungens sjunkande betydelse kom detta privilegium så småningom att öfvergå till ett stormannaprivilegium, en förmån för de högre ställda i samfundet. Såsom sådant uppträder det äfven i Uplandslagen. Vid bestämmandet af de personer, som skola komma i åtnjutande af detta þokkabotsprivilegium, finna vi i hufvudsak samma princip följd som i Alsnö stadga i fråga om frihet från gästningen. Att jarlen särskildt nämnes, beror på stadgandets historiska förutsättningar. Från föreliggande synpunkt blir det äfven en oväsentlig afvikelse, att den lägsta rangklassen, svenner till vapen, ej upptagits bland de privilegierade.

Har man väl klargjort för sig den olika karaktären af dessa stadganden, jämförda med bestämmelserna om frälse emot rusttjänst, blifva dessa senares mening och syfte fullt tydliga. Skattefrihet är gifven som kompensation för åtagen tjänst och har närmast till

---

[1] I Alsnöstadgans korroboration benämnas alla de världsliga stormännen »riddare». I Skenningestadgan likställas alla riddare och svenner till vapen med afseende på det antal ryttare, de ägde att medföra till konungens samtal.

[2] *De äldsta världsliga privilegierna i Sverige*, Hist. Tidskr. 1907, s. 157 o. f.

syfte att åstadkomma (eller befordra) en stående ryttarehär. Det är därför helt naturligt, att här ej nämnas de högre rangklasserna i samhället — biskopar, riddare och svenner till vapen — utan endast de höga herrarnes *män* eller — med ett sammanfattande uttryck — »de, som med örs tjäna.»

Man tycks i allmänhet hafva gått till tolkningen af Magnus Ladulås frälsestadgande med en förutfattad mening om dess aristokratiska karaktär. Ifrågavarande bestämmelser åsyfta ej, efter allt att döma, stormännen eller deras intressen, utan afse närmast att garantera konungen en tillräcklig skara af rustade ryttare. Privilegiet gifves då åt dem, som hufvudsakligen uppbära denna ryttaretjänst, och för hvilka skattefrihet äfven medför en verklig underlättnad.[1] De egentliga stormännen hörde ej till denna kategori. Alsnö stadga är därför i denna punkt ej ett stormansprivilegium utan en rusttjänstordning. Det är af synnerlig vikt att hålla i sär dessa båda begrepp.

Med den tolkning, som jag gifvit åt Alsnöstadgans frälseparagraf, ligger det nära till hands att påpeka den stora likhet, motsvarande bestämmelser om det världsliga frälset i Danmark förete. De äldsta frälsestadgandena i Jydske Lov äro, såsom Erslev uppvisat,[2] hufvudsakligen att betrakta såsom afsedda att reglera behofvet af en ständig välrustad här. »Herremännen» äro ej några stormän i egentlig mening; de stå i de flesta fall ej framom böndernas massa. Det särskilda tjänsteförhållandet är den grund, på hvilken deras företrädesrättigheter helt och hållet basera sig.

---

[1] När *UL* (KpB IX: 5) återgifver stadgandet om frihet från gästning för »varæ gardæ. swa biskupæ. oc riddæræ. oc swenæ til wapn» med »kununx garþær ok biskups garþær. riddæræ garþær. ok þeræ mannæ garpær. mæþ ørs þiænæ», är detta enligt min mening att förklara därmed, att för det folkliga uttryckssättet termen »sven till vapen» ännu föreföll främmande och därför utbytts mot det reellt närmast motsvarande, »dem, som med örs tjäna.» Härvid bör man emellertid äfven taga hänsyn till tidsskillnaden mellan Alsnöstadgan och Uplandslagen — jfr Alsnöstadgans »mæð sniælræ mannæ radþi» utbytande mot Uplandslagens »þem bæstu i hans raþ waru» — och till den omständigheten, att »de, som tjäna frälst» redan i *UL* uppträda som en enhetlig klass. (*UL* þB.I: 1). För denna fråga är det äfven af intresse att jämföra Södermannalagens återgifvande af detta ställe (KpB X), där det tillägges: »oc prestæ». — För termen »sven till vapen» jfr äfven HERTZBERG, a. a., u. *vápn*.

[2] *Valdemarernes Storhedstid*, s. 199 o. f.

Man kan nu emellertid vända frågan så: Hade då stormännen i egentlig mening vid denna tid i Sverige ej skattefrihet för sina egna gårdar? Något bestämdt svar på denna fråga kan ej med direkt stöd i källorna gifvas. Alla skäl tala dock för, att de åtnjutit en dylik frihet. Härvid böra likväl tvenne omständigheter beaktas. För det första har väl den krets af verkliga stormän, som hade någon större skara af väpnade ryttare i sitt följe, varit tämligen inskränkt. För det andra äro de friheter och privilegier, som stormännen till äfventyrs vetat att förskaffa sig, ursprungligen att betrakta från en helt annan synpunkt. De äro ej en ersättning för personlig krigstjänst till häst, utan närmast medgifvanden åt vederbörandes stora sociala makt och inflytande samt ett medel att förvärfva deras understöd i riksstyrelsen.[1]

* * *

Väl voro frälseprivilegier i och genom Alsnö stadga gifna, men det världsliga frälset såsom enhetligt herremannastånd var därmed ej skapadt. Härför kräfdes ett sammanförande af Alsnö stadgas rusttjänstpliktiga frälsemän och landets egentliga — eventuellt i sin stad privilegierade — stormannaklass på gemensam grund med lika rättigheter och lika skyldigheter. Detta hade med all säkerhet ännu ej skett. Men utvecklingen förde raskt i denna riktning. Ej ett fjärdedels sekel hade förflutit, förrän vi finna, att en dylik förening i verkligheten ägt rum. Det världsliga frälset som stånd bör, såvidt vår kunskap sträcker sig, datera sin uppkomst till Magnus Ladulås' son Birger Magnussons regering eller till tiden omkring år 1300.

Det har ofvan antydts,[2] att några ställen i Uplandslagen redan synas hänsyfta på det världsliga frälset som en i viss mån homogen klass. Det är emellertid först några år senare, som ovedersägliga bevis i detta afseende kunna sägas föreligga. I ett privilegiebref för biskop Brynjulf i Skara af år 1302 medgifves honom samma frihet, som tilkomme dem, som tjänade med stridshäst.[3] Följande år påträffas ett direkt ut-

[1] Jfr för denna fråga TUNBERG, *a. a.*, s. 157 o. f.

[2] S. 35, n. 1.

[3] *DS* 1368. »Eadem libertate gaudeant qua ceteri gaudent, qui nobis cum dextrarijs seruiunt phaleratis.»

talande från konungens sida, att rusttjänst är den enda ordinära grund, på hvilken frälseprivilegier kunna baseras.[1] Och samma uttalande möter i frihetsbrefvet för Upsala domkyrka af år 1304.[2]

Den form och de ordalag, i hvilka denna princip om rusttjänsten såsom ensamberättigande till frälseförmåner af konungen fastslås, göra det högst antagligt, att uttryckliga lagbestämmelser härom under Birger Magnussons tid blifvit träffade.[3] En utveckling i dylik riktning måste ju också hafva legat i konungens intresse. Den kunde blifva ett utmärkt medel att vidmakthålla och stärka en talrik ryttarehär, hvilket med tidens stridssätt var af afgörande betydelse. Den kunde också låta sig användas i syfte att organisera och behärska en allt mäktigare aristokrati. Ingendera synpunkten torde hafva varit konungamakten alldeles främmande.

Att de olika element, ur hvilka det världsliga frälseståndet framgår, så snart och på grundvalen af rusttjänsten till kronan sammansmälta till en relativ enhet, kan med det senast anförda lättare förklaras. Likväl måste åtskilliga andra faktorer hafva bidragit till samma resultat. Tidens allmänna kynne var synnerligen gynnsamt för uppkomsten af en krigisk öfverklass; särskildt torde riddarväsendet och de därmed förbundna föreställningarna härvid hafva spelat en stor roll. Ett enande och sammanhållande moment framför andra var ock den gemensamma särställningen gent emot det öfriga folket.

* * *

Först en senare tid har gifvit oss den egentliga lagstiftningen om det världsliga frälset. Under Magnus Erikssons regering utkommo flera viktiga förordningar rörande krigstjänsten till häst och de därmed förenade privilegierna. År 1330 bestämdes, att årlig vapensyn skulle hållas med frälsemännen.[5] Några år därefter beviljades frälserättighe-

[1] *DS* 1396. »Quamvis generaliter duximus statuendum, ut nullus incola regni nostri, de solucionibus quibuscumque nobis annuatim debitis, liber resideat vel exemptus, nisi nobis cum dextrario servierit phalerato — — —».

[2] *DS* 1437. — Frälset torde vid denna tid hafva omfattat såväl ordinarie skatter som gärder samt konungens andel i sakören. WESTMAN, *a. a.*, s. 143.

[3] Jfr EMIL HILDEBRAND, *a. a.*, s. 163, n. 2.

[4] *DS* 2773.

ter åt frälsemännens änkor och barn och lämnades närmare föreskrifter om frälsetjänstens succession.[1] Till sist kodifierades de gällande rättsreglerna i Magnus Erikssons allmänna landslag för att sedermera förblifva nästan oförändrade under den återstående delen af medeltiden.

Det har merendels framhållits såsom en betecknande nyhet i denna lagstiftning, att bonde erhåller rätt att på vissa villkor blifva frälseman. Att detta är en nyhet, är också riktigt, men ej i den mening, som med ett dylikt yttrande vanligen afses. Att blifva frälseman har väl alltid stått bonden fritt, nämligen så till vida, att han ägde att ansluta sig till en herres hird och på så sätt ernå frälserättigheter. Det nya i ifrågavarande bestämmelser ligger däremot däri, att en man kan fullgöra rusttjänst och åtnjuta frälseprivilegier utan att tillhöra någons hird. Åtskilliga uttryck i tidens terminologi hänsyfta äfven direkt på detta sakförhållande. »Mindre män för sig»[2] och »allmänneliga frälsemän»[3] afse enligt min mening närmast dessa lägre oberoende frälsemän, som på egen hand gjorde kronan och riket tjänst till häst.[4]

I visst afseende innebär just denna förändring själfva det afgörande momentet i det världsliga frälsets utveckling. Först i och genom den blir det möjligt, att ett riksstånd i egentlig mening kan uppkomma. De gamla hird- och ättbanden lossna och förlora sin konstitutiva betydelse. Tjänsteförhållandet till det hela, till konung och rike, blir det i första hand bestämmande, och ensamt på detta kunna några slags företrädesrättigheter grundas.

---

[1] *DS* 3106, 3972.

[2] *DS* 3175, 3864.

[3] *MELL.*

[4] Det skulle föra för långt att i detta sammanhang upptaga till granskning terminologien i dess helhet på ifrågavarande område; många intressanta slutsatser torde dock därur kunna dragas.

Om förhållandet mellan de s.k. Västmannalagarna.

Af P. GIRGENSOHN.

Alltsedan HADORPH 1676 utgaf sin Dala-lag har frågan, om den af honom utgifna lagen varit en lag för Dalarne eller en äldre Västmannalag, varit omtvistad.

SCHLYTER i sin stora lagedition förklarade sig för den senare åsigten, men hans skäl hafva i sig själfva föga beviskraft och äro på ett ganska lyckadt sätt reducerade till deras rätta värde i KARLSSONS uppsats: *Äldre Vestmannalag eller Dalalag?*[1] Dock finns det i de ifrågavarande lagarnes eget innehåll omständigheter, som synas påkalla en närmare undersökning af förhållandet dem emellan, och de följande rader skola så vidt möjligt lämna bidrag till en sådan.

Gå vi då först närmare in på den frågan, huruvida den ena lagen verkligen kan vara en omredaktion af den andra, så måste man genast fästa sig vid den korta mellantid, som skulle skilja de bägge redaktionerna. Att Västmannalagen I är nedskrifven i en form, som den måste hafva fått efter år 1318, har SCHLYTER[2] på ett öfvertygande sätt påvisat, äfvenså är det klart att Västmannalagen II icke gärna kan vara affattad efter 1347, d. v. s. efter det Magnus Erikssons landslag blifvit antagen. Mellantiden mellan de bägge lagredaktionernas tillkomst skulle

[1] Hist. Tidskr. 1889, s. 5 ff.

[2] *VM* praefat., s. XVIII ff., s. XXI. KARLSSONS antagande, *a. a.*, s. 48, att *VM I* affattats först efter 1327, är i och för sig icke otroligt men dock endast en ganska osäker hypotes.

således icke vara längre än högst 30 år, och detta är väl för kort tid för en så väsentlig omgestaltning af rättsuppfattningen som den, hvilken får uttryck i de bägge Västmannalagarna — detta äfven om man tar vederbörlig hänsyn till det stora inflytande Upplandslagen har haft på VM II i fråga om både innehåll och form. Man får icke glömma, att Upplandslagen fått sin nuvarande form redan i slutet af 1200-talet, och att dess rättssatser i hufvudsak äro bra mycket äldre, VM I däremot fått sin definitiva gestaltning först omkring 1320, och att man således redan vid den tid VM I nedskrefs hade en mångårig kännedom om Upplandslagens innehåll och äfven om det sätt, hvarpå dess stadganden i praxis verkade. Det blir därför obegripligt, hvarför man under de följande trettio åren plötsligen skulle hafva fått en sådan åtrå efter att omgestalta den i Västmanland hittills gällande rätt och bringa den i så nära öfverensstämmelse med Upplandslagen, att man icke bara insatt två nya balkar, nämligen Jorda- och Köpmåla-balkarna, utan äfven uteslutit en gammal balk, Tjufva-balken, hvilket senare ju tydligen skulle hafva varit en reform in pejorem partem, och det blir ännu mera besynnerligt, om man betänker, att den presumerade omredigeringen i en mängd andra fall envist fasthållit vid t. o. m. obetydliga äldre bestämmelser.[1]

Omöjligheten däraf att i VM II skulle föreligga en under UL:s inflytande hastigt påkommen omgestaltning af Västmanlands äldre rätt framträder ännu tydligare, då man finner, att den såsom omredigering betecknade, således yngre, lagen innehåller en del bestämmelser, hvilka tydligen hänvisa på uråldriga, redan vid tiden för den definitiva gestaltningen af VM I antikverade och där icke längre omnämnda rättsförhållanden. Så innehåller t. ex. VM II uttryckligt förbud mot att med

[1] T. ex. giftomannaordningarna, hvilka äro alldeles lika i *VM II* Ä 1:pr och *UL* Ä 1:pr, endast med det undantag, att i den förre morbror går före faster, i den senare tvärtom; eller V M II Ä 2:1, där böterna för dråp å kvinna i bröllopssätet äro lika med *VM I* G 2, medan UL har helt afvikande bestämmelser. Öfverhufvudtaget likna VM II:s bötessatser betydligt mer de i VM I än de i UL; edgärdsmännens antal är i VM I och II 12, i UL vanligen 10; fästningavittnens antal är i VM I och II 4 (I G:3; II Ä 1:1) mot 8 i UL Ä 1:1.

våld taga sig en hustru[1] och att till träl försälja kristen man,[2] hvarom i VM I icke längre talas. Vidare framträder i VM I fästningsaftalets obligatoriska karaktär tydligare än i VM II. Medan nämligen den senare mot aftalets brytande endast känner straffskydd,[3] gör VM I brytandet beroende af bägge parters konsens,[4] ehvad det gäller mannen eller kvinnan, och bestämmer att den som fästningsaftalet hålla vill med två vittnen å hvardera sida och tolfmannaed motparten vid aftalet »binda» kan; d. v. s. den följer den allmänt obligationsrättsliga regeln att ett aftal rebus sic stantibus icke ensidigt får häfvas, utan att dess uppfyllelse på rättslig väg kan framtvingas. Detta hänvisar tydligt på ett yngre rättsutvecklingsstadium än bestämmelserna i VM II, då som bekant fästningsaftalet, hvilket ursprungligen var ett rent realaftal och således bindande endast för den part, som hade mottagit en prestation, först småningom utvecklat sig till ett för bägge parterna bindande rent obligatoriskt tvåsidigt rättsförhållande. Utvecklingen börjar redan framskymta i Götalagarna men når sin slutpunkt just med den här ifrågavarande bestämmelsen i VM I.

Slutligen får man härvidlag beakta en viktig omständighet. Skulle den ena lagen vara en omredigering af den andra, måste man ovillkorligen finna en viss kongruens mellan deras bestämmelser i materiellträttsligt afseende, d. v. s. rättsregler och rättsinstitutioner måste i allmänhet, låt vara med stora modifikationer, orsakade genom medveten rättsombildning och andra lagars inflytande, dock vara sådana, att man rimligtvis kan härleda dem från hvarandra, allrahelst om tiden mellan de påstådda omredaktionerna är så kort som här. Äfven om den schematiska uppställningen af lagen kunde tänkas vara fullständigt omkastad måste dock rättsreglerna i hufvudsak förblifva de samma. En större ändring i rättsåskådningen kräfver lång tid och brukar äfven då icke vara genomgripande, t. o. m. om viktiga händelser inträffat under

[1] *VM II* Ä 1:pr.
[2] *VM II* Köp 4.
[3] *VM II* Ä 1:3: tre mk böter.
[4] *VM I* G 1.

tiden. Ett exempel på kontinuiteten i rättsutvecklingen och kongruensen mellan äldre och yngre lagredaktioner erbjuda Västgötalagarnas bestämmelser om nämnd, och detta fast tidrymden mellan den äldre och yngre Västgötalagens upptecknande är ganska lång och i densamma falla för rättsutvecklingen just i här ifrågakommande afseende så betydelsefulla händelser som utvecklingen af en fast kungamakt och edsöreslagstiftningen. Den yngre Västgötalagen innehåller, låt vara modifierade och utvidgade, i hufvudsak samma grundsatser angående nämnden som den äldre; endast i få undantagsfall hafva bestämmelser, som funnos i äldre Västgötalagen, helt enkelt försvunnit i den yngre Västgötalagen, eller talar den senare om rättsförhållanden, som voro fullständigt främmande för den förre.

En sådan inkongruens förekommer emellertid ofta vid en jämförelse mellan Västmannalagarna. För att anföra ett exempel härpå vill jag här närmare ingå på deras bestämmelser om nämnd. Dessa äro lika endast i 7 fall, nämligen i edsöres-mål,[1] hvilka dock såsom framgångna ur en allmän rikslagsstiftning här äro af mindre betydelse; vid dråp begånget af öfvermage,[2] vid olofligt usurperande af målsäganderätt under en process[3], om någon jordbrukare icke inbärgar sin gröda i rätt tid;[4] i reglerna angående brosyn;[5] om domare vägrar att döma å tinget,[6] samt angående utmätnings verkställande genom en tolfmannanämnd.[7] I alla dessa fall torde öfverensstämmelsen dock kunna förklaras därigenom, att urgamla rättsåskådningar hafva varit den gemensamma källan. I tre fall finna vi åtminstone öfverensstämmelse mellan olika kategorier af mål, som handläggas hvar på sitt sätt, fast desamma i VM I afgöras med vittnen, i VM II med nämnd,[8] men i

[1] *VM I* Kg 1—6; *II* Kg 1—6; jfr *UL* Kg 4—9.
[2] *VM I* M 25; *II* M 2:pr; jfr *UL* M 2.
[3] *VM I* Tg 11; *II* Tg 14:pr; jfr *UL* Tg 7: pr.
[4] *VM I* B 41; *II* B 9: pr; jfr *UL* V 10: pr.
[5] *VM I* B 38; *II* B 23:1; jfr *UL* V 23, hvilken dock är något afvikande.
[6] *VM I* Tg 2: pr; *II* Tg 8; jfr *UL* Tg 2: 1.
[7] *VM I* Tg 5: pr; *II* Tg 23:1; jfr *UL* Tg 8: pr; hvilken dock har betydligt afvikande detaljer.
[8] *VM I* Kr 13: pr; *II* Kr 26: pr. VM I Kr 9: 3—5; II Ä 6: pr, 1, 2; VM I M 20: pr; II M 21: pr.

alla andra fall, där i endera lagen nämnd förekommer, saknas hvarje kongruens i bestämmelserna. VM II uppräknar utom de nämnda icke mindre än 12 grupper af fall, där brottmåls- eller synenämnd användes, och hvilka sakna hvarje motsvarighet i VM I,[1] hvaremot denna innehåller 7 kategorier af mål, där syn skall hållas af nämnd,[2] samt regler om nämndens tillsättande och omröstning,[3] hvilka fullständigt saknas i VM II. Vore det härvidlag fråga endast om regler af underordnad betydelse eller sådana, som i den äldre lagen behandlats med onödig vidlyftighet, kunde man möjligen vara tveksam, men då åtminstone en del af de i VM II försvunna reglerna äro af ingripande betydelse och n praxi ofta torde hafva tillämpats, kan man icke antaga att de, just vid en tidpunkt då nämnden vann alltmer betydelse och utvidgade sin kompetens, skulle genom en slump eller t. o. m. afsigtligt hafva uteslutits vid omredigeringen, utan är det tydligt, att VM II icke kan vara en omredaktion af den s. k. äldre Västmannalagen och att bägge hvila på i många afseenden olika grunder och troligtvis hafva varit gällande för lokalt skilda områden.

Om af det anförda således tydligen framgår, att det icke kan vara tal om en omredigering af Västmanlands rätt i första hälften af 1300-talet, blir frågan den: hvad är då egentligen den af Schlyter såsom äldre Västmannalag betecknade lagen?

Att den codex, som innehåller den s. k. äldre Västmannalagen, verkligen är en lagbok, d. v. s. en kodificering af den i något landskap gällande rätten, — för såvidt man under ifrågavarande tid öfverhufvudt kan tala om något sådant, — och icke bara några enskilda anteckningar utan all auktoritet, hvilka icke ens skulle framställa den inom ett visst landskap gällande rätten utan bara ett sammelsurium af vid olika tider och å olika orter gällande rättssatser utan något inre sammanhang,

---

[1] Hit höra: tvesvärja Kr 24:5, en del processuella frågor, som afgöras af nämnd Tg 3; 6; 14: pr, 1; 18:1, 4; samt reglerna om syn: J 2:pr; 3:3; 13:1; B 5:1; 12:pr; 17:3.

[2] *VM I* B 6:pr; 8:pr; 21:1; 22: 2; 38:pr; 39: 1; 40: pr.

[3] *VM I* Tg 2:1; 3: 1, 2.

har i hufvudsak redan Schlyter i företalet till sin edition af Västmannalagen[1] påvisat. Riktigheten af Schlyters påståenden härutinnan framträder ännu tydligare, om man något närmare granskar lagbokens innehåll, hvilken i en, visserligen mycket koncentrerad och dels af denna anledning, dels äfven på grund af bristande förmåga att fullt behärska skriftspråket,[2] ofta något otydlig form, innehåller ett systematiskt framställdt rättssystem, men icke lösa anteckningar utan egentligt sammanhang eller blott brottstycken af ett system.

För att visa riktigheten häraf vill jag såsom exempel närmare ingå på VM I:s Giftermålsbalk.

Här behandlas hela familjerätten, och balken innehåller: I *Äktenskapsrätten*, i två hufvudafdelningar, a. Laga äktenskap, flock 1—6; flock 1: fästningen och det fästningen föregående preliminära aftal, genom hvilket tiden för den egentliga fästningen bestämmes; flock 2: brudfärden med särskilda bestämmelser angående rättsskyddet för brudföljet och den tidpunkt då hustrun kommer under mannens målsmanskap; flock 3: giftomannaordningen jämte en del speciella regler med afseende å giftomannaskap; flock 4: träls laga giftermål med fri kvinna och dess rättsföljder;[3] flock 5: hemföljd; flock 6: morgongåfva; b. Lägersmål, flock 7—10; flock 7: lägersmålsböter; flock 8: faderskap för oäkta barn; flock 9: oäkta barns arfsrätt; flock 10: en specialbestämmelse för det fall att kvinnan efter lägersmål dör i barnsäng. II *Arfsrätten*, äfven i två hufvudafdelningar: a Den legala arfsrätten, flock 11—15; flock 11: arfsordningen; flock 12: efterlefvande hustrus rätt att sitta i bo oskifto; flock 13: regler för arfsskifte af jord; flock

[1] *a. a.*, s. VI ff., mot SUNDSTRÖM, *Lex Dalecarlica antiqua sub examen revocata.* Akad. afh. Upsala 1827; s. 8 och på andra ställen.

[2] Bland de många exemplen på bristande förmåga att uttrycka sig i skrift vill jag bara anföra *VM I* G 15, där orden: »hawir ræt budith firi sokn giwi þæt arf wt oc wari saclös» helt omotiveradt kommit att inskjutas i beskrifningen af de åtgärder sökanden har att företaga om han icke kunnat utfå arfvet efter inför socknemännen framställdt kraf, medan de naturligen bort stå före denna beskrifning.

[3] Att det här är fråga endast om äktenskap med fri kvinna säges icke uttryckligt men det framgår tydligt af orden: »kaeri nokor til barn hans far aeki af døm dy at æ ganga barn i baetre halwu».

14: hur ärfvas skall, om man icke vet, huruvida arfvingen öfverlefvat arflåtaren; flock 15: processuella regler för framställande af arfsanspråk. b. Undantag från den legala arfsrätten, flock 16 och 17; där behandlas i flock 16: hur mycket i testamente får bortgifvas och den s. k. flatföringen, d. v. s. bortgifvandet af all egendom till skyld eller oskyld mot undfående af underhåll och vård; flock 17: danaarf.

Jämför man dessa bestämmelser med motsvarande i VM II, så finner man, att denna senare lag, hvilken man dock aldrig har velat frånkänna karaktären af en lagbok, i sin Ärfdabalk visar en oredighet i dispositionen, som mycket ofördelaktigt skiljer sig från VM I:s giftermålsbalk. Så är t. ex. frågan om lägersmål, hvilken bildar en naturlig öfvergång från den egentliga äktenskapsrätten till familjerättens andra hufvuddel, arfsrätten, i VM II intagen midt i arfsrätten, med hvilken dock af flockarna 17 och 18 endast 18:3 har något direkt att skaffa. Vidare har VM II ofta i samma flock hopblandat mycket heterogena bestämmelser; så t. ex. finns i flock 10, hvilken handlar om efterlefvande makes rätt till kvarlåtenskapen, helt omotiveradt en bestämmelse angående tvist om bröllopskost (10:3), och visar flock 12 ett mycket blandadt konglomerat af olika bestämmelser om bakarf (12:pr, 1, 3, 5), tvist huruvida arf guldits (12:2) och bevisregler vid tvist om huruvida ett barn, genom hvilket arfvet skolat ledas bakåt, vore att anse såsom lefvande födt (12:4). Om man således öfverhufvud vill tala om lösa anteckningar, så kunde man med mera rätt använda detta epitet med afseende å VM II, ty just den strängt genomförda systematiseringen och kortheten af bestämmelserna i VM I visar tydligare än något annat, att man här icke har att göra med strödda anteckningar; huru sådana se ut visa Additamenten till yngre Västgötalagen och Södermanlandslagen. I VM I hafva vi en strängt systematiserad och kortfattad stomme, hvilken för sitt fulla förstående förutsätter, att de skrifna rättsreglerna uppbäras af ett lefvande medvetande om deras betydelse och det praktiska lifvets företeelser, som genom lagbuden regleras; i Additamenten däremot enstaka utförliga bestämmelser i vissa afseenden utan inre

sammanhang, hvilka endast äro kompletteringar af vissa den egentliga lagens punkter.[1]

Egendomligt kan det synas, att i VM I giftermålsbalk icke finnas några bestämmelser om otukt. Denna brist är dock äfven den just ett tecken för lagens stränga systematisering. Bestämmelserna om blodskam, tvegifte, hor och onaturlig otukt finnas nämligen i lagens kyrkobalk, och anledning saknades således att upptaga dem i de världsliga balkarne, synnerligast då sådant lätt hade kunnat åstadkomma förvirring och osäkerhet, såsom t. ex. i VM II, där för hor af ogift person med gift Kr. 24: 13 bestämmer, att hvardera af de skyldiga skall böta 6 öre till biskopen eller värja sig med 6 frälse män från häradet, medan Ä:5 säger, att mannen om han är gift skall böta 3 mk eller värja sig med tolfmannaed. I detta senare fall inträder således en konkurrens mellan den andlige och den världslige domstolen, hvilkens resultat icke kunde vara annat än att den åtalade fick två gånger föra bevisning i samma sak, ja han kunde t. o. m. efter att vid den ena domstolen hafva blifvit frikänd inför den andre brista i bevisning och blifva fälld i samma sak!

Hvad angår innehållets ofullständighet, hvilken man äfven åberopat såsom stöd för åsikten, att VM I blott vore en samling af anteckningar, visar en noggrannare jämförelse mellan de begge lagarnas familjerättsliga bestämmelser, att VM II visserligen har en mycket större rikedom af detaljbestämmelser, men äfven att dessa till allra största del äro tagna ur Upplandslagen. Något plus utöfver det som härstammar ur Upplandslagen, Södermannalagen och VM I visa endast VM II Ä 7: pr, som talar om hemgift, 7:1 om vigsels verkan för äktenskapets fullbordande, och 8:4 som bestämmer, att gåfva makar emellan eger bestånd endast under deras sammanlefnad men sedan går till skiftes, om icke arfvingarna annorlunda bestämma. Men om således VM II har just stommen gemensam med VM I och sedan kompletterat den med lån ur andra lagar, så kan man naturligen icke påstå, att VM I innehåller blott

[1] Den äfven framkastade tanken, att *VM I* möjligen vore ett laglörslag, är absurd och kan icke på allvar diskuteras.

anteckningar, ty den representerar ju just den rätt, som har varit gällande i Västmanland, innan detta landskaps lag fick sin större detaljrikedom genom upptagandet af främmande rättsregler. Man kan således från denna synpunkt icke vinna något stöd för det ofvan nämnda påstående utan måste vid en jämförelse af bägge lagarnas innehåll komma till just den motsatta uppfattningen: att VM I är den egentliga grundvalen för VM II och gifver fullständigt uttryck åt det rättssystem, som varit gällande i Västmanland under en äldre tid; detta dock med vissa modifikationer, hvarom nedan.

Om nu VM I otvifvelaktigt är hvad vi efter medeltida förhållanden måste beteckna såsom en lagbok, kan det knappast vara underkastadt tvifvel att den verkligen är en lag för Dalarne. Hvad SCHLYTER[1] häremot anfört, har redan i sig själft föga bevisande kraft och har i hufvudsak vederlagts af KARLSSON.[2] Några ytterligare skäl kunna dock anföras.

Såsom det mest afgörande måste naturligen anses stället i G 11: pr: »þæssum lagh hawa standit æ siþan Dala bygdhus», hvilka rimligtvis endast kunna tolkas: denna lag har gällt alltsedan Dalarne bebyggdes, men icke: denna lag har gällt äfven i Dalarne, såsom de måste tydas, om Schlyters åsikt skulle vara riktig. Det måste före-

[1] *a. a.*, s. VI—XVIII.

[2] *a. a.*, s. 45 ff. KARLSSONS utredning angående det i *VM I* förekommande ordet hundari förefaller något oklar. Det är, såsom äfven Karlsson tycks antaga, alldeles tydligt, att ordet i lagen användes i olika betydelse. Tre gånger förekommer det i Edsöresbalken, där det talas om »hundaris næmd», hvarmed dock icke menas häradsnämd i samma bemärkelse som i de andra lagarne utan tredings næmnd (VM I EdsB 6:3); benämningen hundaris næmd har tydligtvis sin grund däri, att man icke vågat ändra den i edsöresstadgandet gifna benämningen för den där skapade nya arten af ransakande nämd och, i brist på en judiciell indelning som grundade sig på härad, måste föreskrifva en sammansättning af denna nämd, som egentligen bort medföra en annan benämning för densamma. Annorlunda är förhållandet med de öfriga ställen, där ordet hundari förekommer i VM I; det betyder här alltid detsamma som: alla män, hvilket uttryck äfven ofta användes af VM I, och då i samma betydelse som i de andra lagarna, nämligen såsom beteckning för härads-samhället. Detta tycks antyda, att man ansett Dalarne i judiciellt hänseende lika med ett härad, fast det inom detsamma fans flere tingslag. Tanken och namnet hafva sedan på 1400-talet ur lagen öfvergått i det allmänna språkbruket och så inkommit i till vår tid bevarade urkunder.

bringas starka bevis för att göra en så besynnerlig tolkning trolig, mycket starkare än Schlyter lyckats prestera.

En ytterligare omständighet, som afgjordt talar mot att VM I varit gällande i Västmanland, men mycket väl passar ihop med det antagande att VM I varit en lag för Dalarne, äro bestämmelserna i Giftermålsbalken 3:2: Gifter far eller annan giftoman dotter med utländsk man utan fränders råd, svare giftomannen för mågens gärningar (= brott), så långt giftomannens och makarnes gods räcker, om han icke förr tagit ättarbot af dem; tar utlänning bondes dotter till hustru med hans samtycke, svarar bonden för alla hans brott, tar han mot bondens vilja, svare sjelf för sina gärningar; och bestämmelserna i Giftermålsbalken 17, om danaarf efter utlänning som dör utan kända arfvingar. Alla dessa bestämmelser saknas i VM II, ja den är den enda af våra landskapslagar, som icke omtalar konungens rätt till arf efter i Sverige afliden utlänning. Och detta är ganska naturligt, då Västmanland på alla håll genom andra landskap var afskildt från direkt beröring med utlandet och troligen föga blifvit besökt af främmande. Tillämpning af lagbestämmelser af ifrågavarande art kunde därför i Västmanland sällan komma i fråga, och anledning saknades därför att i Västmannalagen intaga bestämmelser härom. Dalarne däremot gränsade mot Norge, och här voro bestämmelser om den utlänning tillkommande rättsställning väl på sin plats.

Man kan visserligen påstå, att de anförda lagrummen icke visa mer än att VM I icke kan hafva varit gällande i Västmanland, ty det kan icke antagas, att man i detta landskap en gång haft bestämmelser som de anförda men tagit bort dem ur den nya lagredaktionen just vid den tidpunkt, då de egentligen började blifva mera allmänt aktuella, — men att de icke bevisa att lagen ifråga varit gällande just i Dalarne. Häremot måste dock framhållas att, om det en gång är klart, att VM I icke varit gällande i själfva Västmanland, den, med fäst afseende på dess nära öfverensstämmelse med VM II knappast kan tänkas hafva tillhört något annat landskap än det i närmaste förbindelse med Väst-

manland stående Dalarne, hvarför ytterligare talar den omständighet, att bägge landskapen hade en gemensam lagman, och de redan af Hadorph och Karlsson framhållna fingervisningarna i VM I.

Hvad särskildt angår likheten mellan de bägge lagarnas innehåll, är den redan vid ett flyktigt påseende i ögonen fallande, och jag vill här endast anföra några synnerligen karakteristiska exempel ur de familjerättsliga balkarne, där VM I och II hafva identiska eller mycket likartade bestämmelser, hvilka stå i strid med hvad de öfriga Svealagarna innehålla.

Hit hör framför allt den från alla andra landskapslagarna afvikande arfsordningen, hvilken i VM I och II visar en ganska egendomlig öfvergångsform från den gamla gradualprincipen, enligt hvilken den i led närmaste utesluter alla andra arfvingar, till den först i Svealagarna framträdande parentelprincipen, hvilken söker bevara arfvet så länge som möjligt åt dem som höra till samma parentel d. v. s. härleda sig från ett gemensamt par stamföräldrar, därvid tillhörighet till en viss parentel kan gifva företräde framför sådana personer som äro i närmare led med arflåtaren besläktade, så att t. ex. bröstarfvingar i femte led gå före föräldrar, hvilka äro med arflåtaren släkt i första led, eller syskon, hvilka äro släkt med honom i andra led, men icke höra till arflåtarens utan till den näst högre parentelen. Parentelprincipen tillämpas i Västmannalagarna på följande sätt: inom arflåtarens egen parentel (bröstarfvingar) utesluta barn och barnbarn alla andra, äfven i led närmare eller lika aflägsna arfvingar, d. v. s. föräldrar och syskon; sedan kommer emellertid turen icke, såsom det borde vara och t. ex. i Sörmlandslagen verkligen är, till näst högre parentelens stam (föräldrar) eller, såsom i de andra lagarna, till den i led närmaste (äfven föräldrar), utan går direkt till första sidoliniens första och andra led (syskon och syskonbarn); först därefter kommer andra parentelens stam (föräldrar), och sedan tredje parentelens stam (förföräldrar) och första sidoled (d. v. s. andra sidoliniens första led). Finnas inga arfvingar inom de nu nämnda graderna, ärfves uteslutande efter led.

Egendomligheterna i denna arfsordning äro delvis beroende på den starka skillnad man gör mellan arf framåt i släkten och bakarf;[1] man sträfvar tydligtvis att så mycket som möjligt inskränka bakarf, men har dock icke vågat införa bröstarfsprincipen med samma konsekvens som Upplandslagen och Helsingelagen, där bröstarfvingar intill femte led utesluta andra arfvingar, eller den oförfalskade parentelprincipen, sådan den tillämpas i Sörmlandslagen, där de två första leden inom en lägre parentel alltid utesluta de personer, som höra till en högre parentel.

Denna egendomliga och i bägge Västmannalagarna fullt likartadt genomförda arfsordning visar tydligt, att de hafva ett gemensamt ursprung, fastän VM II i många detaljfrågor har modifikationer, hvilka måste anses såsom följd af beröringen med grannlandskapen och de där efter hand uppkomna nyare rättsåskådningar. Så t. ex. är kvinna enligt VM II[2] samarfva med man och bägge ta i förhållande af 1: 2, medan VM I[3] uttryckligen säger att dotter, som har bror eller brorsbarn, icke har arfsrätt, utan är beroende af huruvida de manliga medarfvingar vilja låta henne få del i arfvet.

En annan egendomlighet hos Västmannalagarna äro deras bestämmelser angående oäkta barns arfsrätt. VM I[4] säger: äkta barn gifva åt oäkta bror 3 mk, åt sådan syster 12 öre om de själfva ärfva minst 12 mk i lösören; ärfva de mindre, gifva de hälften af förenämnda belopp, och om de ärfva mindre än 6 mk, gifva de icke mer än de vilja. VM II[5] låter oäkta barn, som icke äro aflade i hordom eller förbudna led, ärfva: en gosse 3 mk, en flicka 12 öre, ehvad de äro odalkvinnas barn eller icke. Dessa bestämmelser äro ju i hufvudsak fullt identiska, i VM II har endast den äldre inskränkningen i oäkta barns arfsrätt bortfallit, men däremot den tydligen sena tillsatsen gjorts, att de i hordom eller förbudna led aflade barn mista arfsrätten.

[1] Jfr *VM I* G 11: 1; *II* Ä 11: 1; bägge hafva den egendomliga i de andra lagarna icke förekommande vändningen: »þa eldar afgum brandum» = då går arfvet bakåt.
[2] *VM II* Ä 11: pr.
[3] *VM I* G 11: pr.
[4] *VM I* G 9.
[5] *VM II* Ä 18: 3.

De öfriga Svealagarna hafva här betydligt afvikande regler. Upplandslagen saknar helt och hållet bestämmelser i ämnet, Helsingelagen [1] sätter oäkta barns arfsrätt till 6 respektive 3 mk för gosse eller flicka och tillägger, att flera oäkta barn icke ärfva mer än tillsammans nämnda belopp, dock att söner få vapen efter fadern. Sörmlandslagen [2] låter oäkta barn efter fadern ärfva 3 mk eller hvar tionde penning, dock att flera oäkta barn icke ärfva mer än detta belopp som de få dela med hvarandra; någon skillnad i arfsrätten på grund af könet göres icke, men däremot utestängas i hordom eller förbudna led aflade barn från all arfsrätt.

Öfvergå vi till de äktenskapsrättsliga delarna af familjerätten, finna vi äfven här goda exempel på Västmannalagarnas nära samhörighet. Så äro de de enda bland Svealagarna, som omtala ett själfva fästningsceremonien föregående preliminärt aftal, därvid friaren till kvinnans giftoman framställde sin begäran om hennes hand och antagligen utlofvade »fästninga fæ» d. v. s. uppgaf det pris han för bruden ville betala, eller som vi för 1300-talet få uttrycka det: bestämde storleken af den gåfva han ville förära giftomannen för hans samtycke till äktenskapet, hvarefter giftomannen, om han biföll friarens anhållan, utsatte dagen för den egentliga fästningsceremonien.[3]

Likaså öfverensstämma de bägge lagarna med afseende å antalet fästningsvittnen, hvilka här äro fyra, två från hvarje sida,[4] medan Upplandslagen och Helsingelagen tala om åtta »fastar», fyra från hvarje sida, således dubbelt så många som enligt Västmannalagarna, och Sörmlandslagen alldeles saknar bestämmelser i ämnet.[5]

[1] *HL* Ä 14: 3.

[2] *Sm L* Ä 3: pr, 3.

[3] *VM I* G 1: *II* Ä 1: pr; detta preliminära aftal nämnes äfven i Götalagarna.

[4] *VM II* Ä 1: 1; *I* G 1; det senare lagrummet talar icke uttryckligt om de 4 vittnena, men att sådana fordrades och måste vara 2 från hvarje sida samt äfven inom en viss släktskapsled, framgår af lagrummets bestämmelser, att, om någon af parterna ville häfva fästningen, den andra parten, ehvad det var mannen eller kvinnan, kunde genom bevisning med 2 vittnen inom tredje led från hvardera sidan och tolfmannaed få fästningen förklarad för orubblig.

[5] *UL* Ä 1: 1; *HL* Ä 1: 1; huruvida man af *SmLs* tystnad får sluta, att inga vittnen fordrades för fästning, är mer än tvifvelaktigt; fästningen torde i alla fall ha försiggått i närvaro af ett större antal fränder af bägge sidor.

Likartade äro äfven Västmannalagarnas bestämmelser med afseende å det särskilda rättsskydd, som tillkommer brud och brudfölje under bröllopshögtidligheten, och hvilket finner sitt uttryck i de egendomliga bötessatserna för kränkande af bröllopsfreden, särskildt för brott mot brud under bröllopet. Dessa äro för dråp å henne 80 mk, å ofödd dotter 80 mk och å ofödd son 40 mk[1] och hafva någon motsvarighet endast i Sörmlandslagen.[2] Vidare är öfverensstämmande den i begge Västmannalagarna nästan fullständigt lika uttryckta grundsatsen att det icke är tillåtet att föra talan mot en man på den grund att han skulle vara fader till en gift kvinnas barn.[3]

Hit höra äfven de synnerligen karakteristiska bestämmelserna i VM I och II för det fall, att änka vid mannens död hafvande är. Sörmlandslagen tiger här fullständigt, medan de öfriga Svealagarna öfverensstämmande stadga att änkan, om hon påstår sig hafvande vara, skall sitta i boet tills det afgjordt är, huruvida hennes påstående varit sant och huruvida barnet skall kunna anses såsom frukt af äktenskapet med den aflidne. Alla fyra lagarna äro härvid öfverens, att barnet för att kunna anses såsom äkta och arfsberättigadt, måste födas inom en viss tid efter faderns död, men de beräkna den tid under hvilken änkan får sitta i boet efter olika grunder. Enligt VM II och Helsingelagen[4] sitter änkan utan vidare i boet under 10 månader efter mannens död, enligt VM I[5] under 9 månader och enligt Upplandslagen[6] bara 7 månader; alla lagar stämma dock däri öfverens att, om barnet födes inom den tionde månaden efter faderns död, det är arfsberättigadt, enligt Västmannalagarna dock endast under den förutsättning att det får dopet. Att Helsingelagen, hvilken i sina familjerättsliga bestämmelser egentligen

[1] *VM I* G 2; *II* Ä 2: 1; *UL* Ä 2: 1 och *HL* Ä 2: 1 har helt andra bötessatser, hvilka äro baserade på en afvikande princip.

[2] *SmL* G 3: 1; jfr äfven Ä 2: 1, 2; *VM II* tycks vara influerad af *SmL*, därpå tyder tudelningen af böterna, hvilka i *VM I* gå till treskiftes.

[3] *VM I* G 8; *II* Ä 7: 2; någon motsvarande bestämmelse finns icke i de andra Svealagarna.

[4] *VM II* Ä 10: 1; *HL* Ä 10: 3.

[5] *VM I* G 12.

[6] *UL* Ä 10: 1.

bara är ett sammandrag af Upplandslagen, här ansluter sig till VM II, hvilken åter i sin tur nära öfverensstämmer med VM I, medan Upplandslagen har så starkt afvikande bestämmelser, lägger den tanken nära, att man här har att göra icke blott med en mera tillfällig olikhet. Så är äfven verkliga förhållandet; olikheten i bestämmelserna beror därpå att för bestämmandet af tiden, under hvilken änka får sitta kvar i boet, två olika principer, hvilka i tiden aflöst hvarandra, hafva varit gällande. Västmannalagarna och Helsingelagen låta nämligen änkan njuta denna förmån under hela den tid, inom hvilken under normala förhållanden framfödandet af ett arfsberättigadt barn möjligt är, Upplandslagen åter skiljer mellan den tid under hvilken änkan får sitta i boet, sju månader, och den under hvilken barnet kan framfödas utan att anses såsom oäkta. Upplandslagen utgår här från den för förhållandet i fråga ursprungliga uppfattningen, sådan den funnit uttryck i Götalagarna,[1] att nämligen, för att änkan längre tid än tjugo veckor skall få sitta kvar i boet, det fordras att hennes hafvandeskap under dessa tjugo veckor skall vara säkert konstateradt, hvarefter hon sitter kvar till nästa fardag, oberoende af huruvida under tiden barnet framfödes eller icke. Upplandslagen har modifierat dessa regler därhän, att konstaterandet af hafvandeskapet numera icke sker genom en särskild akt utan genom barnets framfödande, hvarför tiden under hvilken hon får sitta kvar i boet blifvit förlängd till 7 månader, men utan att ännu sammanfalla med den tid, inom hvilken ett posthumt barn möjligtvis kan framfödas. Upplandslagen visar oss således början till öfvergången från den äldre till den i de senare Svealagarna återspeglade åskådningen, och äfven VM I har ännu spår af öfvergångstiden, men kan dock egentligen sägas hafva redan genomfört den nya principen, då den icke längre inskränker änkans rätt att sitta i boet till en mer eller mindre villkorligt fixerad och från tiden för ett arfsberättigadt barns framfödande principiellt oberoende

[1] Jfr *VGL I* Ä 4: pr; *II* Ä 4, hvilka bestämma att änkan skall sitta 20 veckor i boet under hvilken tid det skall afgöras huruvida hon verkligen hafvande är, i hvilket fall hon får sitta kvar till nästa fardag.

tidpunkt, utan låter henne utan vidare sitta kvar i boet hela den tid, under hvilken barnet vid normala förhållanden kan väntas blifva födt, fast den ännu i viss mån fasthåller vid den äldre uppfattningen, då den icke fullständigt likställer denna tidsperiod med maximum af den möjliga födelsetiden. Enligt VM I kan således ännu det fall inträffa, att änkan får vika ur boet, men ändock framföder ett arfsberättigadt barn, men detta är icke längre regel utan bara undantagsfall vid abnormt sen födsel. VM II och Helsingelagen visa däremot den nya principen fullt och konsekvent genomförd; påstår änkan sig vara hafvande efter sin aflidne man har hon, utan att något föregående konstaterande af riktigheten af hennes uppgift fordras och utan någon inskränkning, rätt att sitta i orubbadt bo under hela den tid hon möjligtvis kan framföda ett arfsberättigadt barn, d. v. s. tio månader.

En ganska egendomlig öfverensstämmelse mellan Västmannalagarna visa deras bevisregler i mål där kvinna påstår viss man vara fader till hennes oäkta barn. Medan Sörmlandslagen och Helsingelagen alldeles sakna bestämmelser för detta speciella fall och Upplandslagen [1] här har en ganska komplicerad apparat med sexmanna nämnd och edgärdsmän, hafva Västmannalagarna fullständigt öfverensstämmande regler och skilja mellan tvenne olika sätt att föra bevisning i sådana mål: [2] nekar den påstådde fadern till såväl lägersmålet som faderskapet har han vitsord att fria sig med tolfmannaed, medgifver han däremot lägersmålet, men förnekar faderskapet är det åter kvinnan, som har vitsord att med två vittnen och tolfmannaed »binda» honom till faderskapet.

Sådana likheter som de här anförda kunna icke rimligtvis antagas hafva uppkommit på olika ställen, oberoende af hvarandra och kunna, såsom påvisats, icke heller förklaras genom påverkan från grannlandskapen. Men om så är förhållandet och, såsom vi äfven förut påpekat, VM II icke kan vara en blott omredigering af VM I, så blir ingen

---

[1] *UL* Ä 23: pr, 1.

[2] *VM I* G 8; *II* Ä 18: pr; 18: 1 och 2 innehålla tydligen senare kompletterande tillägg.

annan förklaring öfrig än att VM I i själfva verket är en Dalalag och att bägge lagarna gå ut från en gemensam källa. Detta antagande styrkes ytterligare däraf, att bägge lagarna ännu i den form, i hvilken de kommit till vår kunskap, i många fall visa nästan ordagrann öfverensstämmelse, så t. ex. det förut anförda uttrycket därför att arfvet går bakåt i släkten,[1] regeln: hafve heller aldrig någon vitsord att vita barn i »giffta saeng»[2], bestämmelserna om bakarf i VM I: G 11: 1 och II: Ä 11: 1[3] med flere ställen.

För en Dalalag och en Västmannalag kan den gemensamma källan naturligtvis icke hafva varit en annan än Västmanlands gamla landskapsrätt, ty från Västmanland äro ju Dalarne, åtminstone i hufvudsak, koloniserade, och det faller af sig själft att kolonisterna till den nya bygden medförde sin gamla rätt.

Västmanlands urgamla folkrätt har således bevarats i tvenne olika former: VM II visar oss den utveckling denna rätt i sitt hemlandskap fått, men i en ganska sen form och starkt uppblandad med i grannlandskapen under senare tider uppkomna nya rättssatser, VM I åter visar den gamla västmannarätten i en äldre, af främmande inflytande mindre förvanskad form, men däremot med en hel del genom de lokala förhållanden betingade modifikationer.

I det stora hela torde dock antalet af sådana speciellt dalekarliska bestämmelser i VM I vara tämligen ringa. Huru få de åtminstone äro på familjerättens område framgår af hvad härofvan sagts och detsamma torde gälla äfven för andra delar af lagen. Specialbestämmelser finnas dock i alla fall — vi behöfva bara påminna oss landskapets egendomliga judiciella indelning med allt hvad däraf följer — och stora svårigheter måste ofta möta vid afgörandet däraf, om en viss bestämmelse har sin ursprung i den gamla västmannarätten eller är en senare lokal modifikation af densamma. Ett godt kriterium härvidlag är alltid

---

[1] Jfr ofvan s. 50.

[2] *VM I* G 8; *II* Ä 7: 2.

[3] Jfr för öfrigt hänvisningarna i Schlyters edition.

en jämförelse med VM II: finns i denna lag en motsvarande bestämmelse torde saken utan vidare vara klar. Osäkerhet kan däremot lätt uppstå, om så icke är fallet. Ibland kan ju äfven då saken jämförelsevis lätt afgöras; så t. ex äro VM I:s bestämmelser om utlännings rättsställning och danaarf tydligtvis senare lokala tillsatser till den ursprungliga västmannarätten, men däremot torde det vara ganska ovisst, hvarifrån VM I har fått sin egendomliga giftomannaordning, hvilken utesluter alla kvinnor, utom icke omgift moder, och låter broder gå före moder, medan VM II i öfverensstämmelse med Upplandslagen låter moder gå före broder och tillåter äfven i öfrigt kvinna att vara giftoman. Säkert är att VM I: i princip är den äldre, och troligt är därför äfven att den i denna punkt hellre är en kvarlefva från den ursprungliga västmannarätten än en senare modifikation af densamma, hvilken skulle skett i rak motsats mot tidsandan, som sökte gifva kvinnan en friare ställning inom familjerättens område.

I viss mån kan man således fortfarande fasthålla vid Schlyters åsikt att de bägge här behandlade lagarna äro en äldre och en yngre Västmannalag, dock med den ganska viktiga modifikation, att VM I icke återspeglar rättsförhållandena i Västmanland sådana de voro i början af 1300-talet utan sådana de voro betydligt tidigare, möjligtvis vid midten af 1200-talet eller ännu tidigare, i alla fall innan Upplandslagens modernare ideer hunnit vinna spridning i grannlandskapen.

Detta senare framgår bland annat däraf, att Schlyter endast på elfva ställen har kunnat konstatera en mera påfallande likhet mellan Upplandslagen och VM I,[1] men dessa ställen angå i allmänhet rättssatser, hvilka med ringa variationer återfinnas antingen i alla landskapslagar — så t. ex. reglerna angående hafvande enkas rätt att sitta i boet,[2] förbudet att skifta omyndigs jord utan fränders råd och till det sämre[3] vid äfventyr att myndlingen vid uppnådd myndig ålder äger genom

[1] *VM I* M 21; 24; 25; 26: 1, 3; B 5: 1; 7: 1; 10; 44: 1; G 12; Tg 5: 6.
[2] Jfr ofvan p. 52 ff.
[3] *VM I* B 7: 1; *II* J 7; *UL* J 8: 1; *SmL* J 12: 5; *ÖG* Eg. sal. 21: pr; *HL* J 8 omtalar endast frändernas deltagande.

klander återvinna hvad han vid skiftet förlorat, — eller åtminstone i Svealagarna, t. ex. regeln att vid tvesala d. v. s. försäljning af samma föremål till tvenne köpare, det första köpet äger bestånd.[1]

Mest belysande för förhållandet mellan Upplandslagen och VM I äro dock några fall, där en nästan ordagrann likhet förefinns mellan bestämmelserna i de bägge lagarna, men där äfven vissa skiljaktigheter visa sig, så reglerna om vård af sinnessjuka. VM I[2] säger: har någon blifvit sinnesrubbad, skall man lysa för grannar och socknemän, och hans fränder skola vårda den sinnessjuke; kommer han fri och dräper någon eller orsakar eldsvåda, böta han eller hans arfvingar d. v. s. de af hans fränder, som stå i sådant släktskapsförhållande till den sjuke, att de hafva arfsanspråk, i fall han aflider, 7 mk och icke mer, äfven om vid den af den sjuke orsakade eldsvådan någon innebrännes, för sår som han bibringar någon bötas sex öre; samma bötessatser gälla för dräpande eller sårande af den sjuke själf; har det icke lysts på föreskrifvet sätt, så bötes såsom för »viljaverk». Härmed stämmer Upplandslagen[3] nästan ordagrannt öfverens, men låter lysning ske utom inför grannar och socknemän äfven å häradstinget och bestämmer böterna för »såramål» till endast tre öre. Detta är af stort intresse, då man på grund af lagrummens utomordentliga likhet i de bägge lagarna närmast måste tänka, att bestämmelserna direkt ur Upplandslagen intagits i VM I. Detta kan dock icke hafva skett, då i så fall olikheterna med afseende på lysning och de delvis olika bötessatserna vore oförklarliga. Man kan här icke gärna komma till något annat resultat än att regeln för vård af sinnessjuka är urgammal men i de olika landskapslagarna undergått vissa modifikationer. Följer man den inom den historiska vetenskapen allmänt erkända regeln att à priori anse den enklaste och mest kortfattade berättelsen för den äldsta, så skulle man

---

[1] *VM I* B 5: 1; *II* J 4; *UL* J 6: pr; *SmL* J 6; *HL* J 6; Götalagarna hafva här betydligt afvikande regler.

[2] *VM I* M 21; lika *II* M 2: 1.

[3] *UL* M 2: 1.

i här föreliggande fall komma till det resultat, att VM I återgifver den ursprungliga rättssatsen i en äldre form än Upplandslagen.

De påpekade likheterna mellan vissa ställen i Upplandslagen och VM I bevisa således icke utan vidare, att de ställen, där sådana förekomma, äro tagna ur Upplandslagen och att den oss föreliggande formulering af VM I i dessa delar måste vara yngre än Upplandslagen. Som vi ofvan sett, kan äfven det motsatta förhållande föreligga, och i allmänhet får man vid genomläsandet af VM I det intryck, att många af de äldsta rättsreglerna mera oförändradt blifvit bevarade i Dalarnes aflägsna skogsbygder än i Sveriges mera centrala och civiliserade delar. Detta är af stor vikt för den, som med tillhjälp af de bevarade rättskällorna vill uppkonstruera en bild af de rättsförhållanden, som härskade innan rätten vann den gestalt, i hvilken den upptecknats och bevarats till vår tid. Man får icke alltid, såsom man hittills gärna gjort, säga att en rättssats som i en yngre lag finns mer eller mindre likalydande med en bestämmelse i en äldre lag, är tagen ur den senare, utan man får oftast noga undersöka om icke en gemensam källa för bägge rättssatserna kan hafva funnits i en icke längre bevarad bestämmelse.

Till kännedomen om Vadstena klosters ställning såsom religiös institution.[1]

Af Torvald Höjer.

För vinnande af en riktig uppfattning af den ställning, som birgittinerna inom kyrkan intogo, eller här närmast af den ställning, som Vadstena kloster intog inom den svenska kyrkan, kräfves oundgängligen ett skarpt fasthållande af den allmänna grundskillnad, som alltifrån början och redan i stiftarinnans afsikt förefanns mellan å ena sidan birgittinerna och å andra sidan de vid deras framträdande befintliga äldre ordnarna. Detta gäller såväl de gamla klostersamfunden, främst cistercienserna, som framför allt de ordnar, som vid tiden för Birgittas uppträdande voro de tidsenligaste och alltså de inflytelserikaste, och hvilkas ställning därför också utöfvade ett dominerande inflytande på det allmänna förhållandet mellan det regulära och det sekulära prästerskapet, nämligen tiggarordnarne (franciskaner, dominikaner, karmeliter och augustineremiter).

I allmänhet har denna motsättning kanske ej tillräckligt beaktats. Sin grund har väl detta förnämligast däri, att birgittinerna i afseende på sin organisation närmast utgingo från cistercienserna,[2] under det att de med hänsyn till privilegier ju likställts med en af mendikantordnarne (augustineremiterna) och i följd däraf åtnjöto åtskilliga af de

[1] Denna uppsats skrefs för flere år sedan och var från början ämnad att ingå i ett större arbete. Den har nu i några punkter omarbetats med indragande af nytt material. Till en systematisk genomforskning af källor och möjligen nyutkommen litteratur på området har erforderlig tid ej stått förf. till buds.

[2] Höjer, *Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia,* s. 34.

för dessa särskildt utmärkande förmånerna, speciellt deras bikt- och interdikt- samt några af deras aflatsprivilegier.[1] Men motsättningen finnes där icke dess mindre. I organisatoriskt afseende är birgittinorden i flera af de viktigaste punkterna sina föregångare, äldre som yngre, betydligt underlägsen, och denna medfödda svaghet har utöfvat ett olycksdigert inflytande på dess hela utveckling, hämmat dess växt och undergräft dess lifskraft.

Grundolikheten, hvarur väl ytterst så godt som alla de viktigaste organisatoriska skiljaktigheterna framspringa, birgittinregelns egendomligaste punkt, var ordens dubbelklosterförfattning. Alla äldre ordnar af betydenhet, cistercienser såväl som mendikanter, liksom ock inom dem uppvuxna kongregationer, voro organiserade i skilda, enbart manliga eller enbart kvinnliga grenar, om man ock hos franciskanerna möjligen någon gång kan spåra en dragning åt dubbelklosterväsende. Af äldre dubbelklosterorganisationer är fontevraldensernas till Frankrike begränsade orden den enda af betydenhet, och den företer med den birgittinska så stora likheter, att man väl har rätt att antaga, att den har gifvit Birgitta uppslaget till hennes anordning.[2]

Dubbelklosterförfattningen, hvilken betydelse den må ha haft för det kulturinflytande birgittinerna i de nordiska länderna utöfvat, var ur organisatorisk synpunkt knappast något lyckligt grepp; den gaf åt birgittinernas organisation något tungt och otympligt. I själfva verket har man väl att i densamma söka en af hufvudorsakerna till deras ringa utbredning och hastiga förfall. De synpunkter, som därvidlag komma i betraktande, synas mig vara följande.

På grund af det exceptionellt stora antal klosterfolk, som enligt regelns föreskrift ursprungligen (före 1487)[3] fordrades i hvarje birgittinkloster, blefvo dessas anläggningskostnader synnerligen dryga. I samma

[1] Höjer, *a. a.*, s. 62, 95 ff.

[2] I min förut citerade undersökning har jag, om ock med tvekan, uttalat mig mot teorien om en fontevraldensisk inverkan på utformningen af Birgittas klosteridéer (s. 41, 42). Den kritik, som Westman, *Hist. Tidskr.*, XXVI (1906), s. 268 f., riktat mot min bevisföring, synes mig i det hela berättigad och det resultat, hvartill han kommit, sannolikt.

[3] Höjer, *a. a.*, s. 297.

riktning verkade ock de anordningar med hänsyn till själfva byggnaderna, som voro nödvändiga till förekommande af de sedliga vådor, som obestridligen medföljde bröders och systrars sammanförande i samma kloster. De stora ekonomiska krafven skrämde från grundandet af birgittinkloster, liksom de ock, såsom ordens historia nogsamt utvisar, beredde svårigheter för stiftarne att fullborda de anläggningar, med hvilka de en gång gripit sig an.[1]

Men dubbelklosterordningen utöfvade äfven ett bestämmande inflytande på munkarnes ställning. Närmast voro de att betrakta såsom nunnornas kapellaner och själasörjare, brödrakonventen alltså såsom komplement till systrakonventen, hos hvilka ledningen af den ekonomiska förvaltningen skulle ligga. Munkarnes ställning, i sig själf sålunda tämligen kringskuren, blef det än mera genom de, delvis med själfva dubbelklosterprincipen sammanhängande, ytterligt stränga klausurföreskrifterna, som naturligtvis i hög grad hindrade dem från att träda i någon vidsträcktare förbindelse med landets befolkning. Birgittinbröderna kunde till följd däraf liksom på grund af sina trägna gudstjänstliga plikter ej tillägna sig cisterciensernas intresse för den materiella odlingen, som för den ekonomiska utvecklingen varit af så oerhörd betydelse. Och å andra sidan kom deras religiösa — homiletiska och pastorala — verksamhet att sakna mendikanternas praktiska, utåtvända, rörliga, agitatoriska, nästan aggressiva prägel.

Tiggarmunkarne sysslade ju framför allt med hvad vi skulle kalla social verksamhet, med predikan och själavård, särskildt bland de fattigare folklagren. Obundna af hämmande klausurföreskrifter eller ideliga andaktsöfningar, hade de hela landet till verksamhetsfält, ofta till stor förargelse för folkets ordinarie herdar. Birgittinerna åter voro i främsta rummet hänvisade till att vara ett samfund för andaktsöfningar, kontemplation och studier. I detta afseende som i andra var Birgittas skapelse framsprungen ur en nordbos grubblande lynne. Väl voro prästmunkarne i själfva ordensregeln ålagda att på större festdagar

[1] HÖJER, *a. a.*, s. 194.

predika för folket på landets språk, och de utförde äfven med utgångspunkt i ordens rika bikt- och aflatsprivilegier ett omfattande arbete som predikanter och själasörjare. Men de stränga klausurföreskrifterna hindrade dem från att såsom mendikanterna — man har kallat dem medeltidens frälsningsarmé — föra sin religiöst-sociala verksamhet ut på vägar och stigar, på gator och torg. I det hela nödgades de inskränka sin verksamhet i här ifrågavarande afseende till de visserligen ej få pilgrimer, som i andaktssyfte årligen besökte klostret.

Men klausurbestämmelserna hindrade ej blott för de enskilda munkarne arbetet utåt; de försvårade äfven samarbetet mellan ordens olika kloster och bidrogo till att förhindra uppkomsten af en verklig ordensförfattning. Därtill medverkade dubbelklosterorganisationen äfven från en annan synpunkt. Den blef nämligen roten och upphofvet till de oupphörliga slitningar inom orden, som vållades af spänningen mellan brödra- och systrakonvent. Inom de särskilda klostren tillerkändes nämligen den ledande ställningen åt abbedissan, under det att samtidigt till följd af nunnekonventens klausurförhållanden, sådana de så tidigt som 1298 ordnats genom Bonifatius VIII:s stadga *Periculoso*, ordens internationella organisation med hvad den innebar af befogenheter och uppdrag måste läggas i de något friare ställda brödrakonventens händer. Också var under långa tider i Vadstena kloster missämjan mellan bröder och systrar kronisk,[1] och äfven på andra ställen kan man spåra likartade förhållanden.[2]

Den motsats, som förefinnes mellan å ena sidan mendikanternas och cisterciensernas starkt centraliserade ordensförfattning, å andra sidan de lösa band, som förena birgittinernas kloster, har således tvifvelsutan en af sina rötter i denna hos Birgittas ordensorganisation immanenta motsättning mellan brödra- och systrakonvent. Men den leder ock till

[1] HÖJER, *a. a.*, s. 187 ff.

[2] Den 1/1 1496 skrifver lagmannen i Bergen Erik Andersson till Vadstena kloster om förhållandena i Munkaliv: »abbadisan, som mæst sculde radha, hon radher nw mynst» (*Dipl. Norvegic.*, XVI, N:o 322). Liknande klagomål förspörjas äfven rörande birgittinklostret i Lublin (orig. på papper i *RA*, odateradt, men sannolikt från 1511).

en del sitt ursprung från den birgittinregelns föreskrift, som för klostren i vissa långtifrån oviktiga stycken bibehöll stiftsbandet, kvarhöll dem under respektive dioecesers ordning. Mendikanterna voro fritagna från den vanliga kyrkliga jurisdiktionen, ställda direkt under påfvestolen, ägde en nästan monarkisk författning, hvars spets bildades af en ordensgeneral och ett regelbundet sammanträdande generalkapitel. Hos cistercienserna var självständigheten visserligen ej så starkt betonad, organisationen ej så stramt centraliserad, men deras oberoende af stiftsbiskoparne i allt väsentligt fastslaget.[1] Birgittinerna däremot voro principiellt ej lösta från den ordinarie kyrkliga förvaltningen, i det att vederbörande stiftsbiskop var hvarje birgittinklosters visitator, liksom ock detsamma i afseende på munkarnes gudstjänster stod under dioecesens ordning.

Fasthåller man här antydda synpunkter, är det ej svårt att förklara, hvarför de försök att skapa en birgittinsk ordensförfattning, som dock upprepade gånger gjordes, voro på förhand dömda att misslyckas, tills omsider reformationstidens stormar bröto in öfver orden. Det kan knappast lida något tvifvel, att dylika organisationsförsök städse setts med mindre blida ögon af abbedissor och stiftsbiskopar, och att det för den framsyntare politiken varit svårt eller omöjligt att göra sig gällande gentemot deras aktiva eller passiva motstånd.

Men, kan man då med skäl fråga, huru kunde en till själfva sina organisatoriska grundprinciper verkligen så svag och otymplig orden — och det till på köpet en, som i mycket annat representerade föråldrade ideal — vinna en så pass framskjuten kyrklig ställning, en så pass vidsträckt utbredning, som den likvisst verkligen fick? Frågan är i själfva verket ej så alldeles lätt att besvara. Några antydningar må här vara nog.

En förklaringsgrund är otvifvelaktigt stiftarinnans egen öfverväldi-

[1] Jfr generalkapitelstatutet af 1211 (»Prohibetur a capitulo generali, ne aliquis abbas ordinis nostri quolibet modo sustineat, quod episcopus ordinis nostri visitet filias suas abbatias vel in eis creet abbates vel novitios benedicat») samt Gregorius IX:s privilegier. *Nomasticon Cisterciense,* ed. H. Séjalon (Solesmis 1892), s. 277, 278, 306.

gande personlighet: hennes helgongloria omstrålar från början den nya stiftelsen på dess väg. Om hennes inflytande på samtiden behöfver jag här ej orda. Hennes lefnadstecknare, främst naturligtvis de katolska, ha — ibland säkerligen med någon öfverdrift — dröjt vid det öfverväldigande intryck hennes ord gjorde, vare sig hon i Sverige frimodigt och kärft gisslade Folkungahofvets flärd och lättsinne, eller då hon, en främling från ett land, som man kände blott genom fantastiska hörsägner, hög och allvarlig, i Rom dundrade mot kyrkans syndafördärf och ljumhet. I huru hög grad hon redan under sin lifstid fångat samtidens fantasi och gripit dess vilja inom alla samhällets lager, från påfvar och kejsare ned till de fattigaste tiggare, därom vittna otaliga smådrag i hennes legend, liksom själfva vittnesmålen i hennes kanonisationsprocess. Redan i lifvet tillhörde hon sagan och historien.

I det följande vill jag inskränka mig till att söka antyda, i hvilken grad hennes minne lefvat kvar hos eftervärlden, huru det sträckt sina verkningar till de mest skilda länder och de mest skilda tider. Det är ett rikt och intressant ämne, som hittills — så vidt jag känner — aldrig blifvit behandladt. Det är här icke fråga om något systematiskt utnyttjande af det material, som kunnat antagas därom lämna upplysning, endast om några sammanplockade drag, som tillsammans dock ge konturerna till en bild.

Såsom WESTMAN i en förträfflig liten uppsats framhållit[1], är det

[1] *Hist. Tidskr.*, XXVI (1906), s. 262 ff. En del af den där åberopade litteraturen var af mig visserligen förut använd för affattandet af här föreliggande uppsats. Men åtskilligt nytt material och flera nya uppslag har förf. i förstnämnda uppsats lämnat. Särskildt begagnar jag tillfället att erkänna det berättigade i den kritik han riktat mot hvad jag i min förut anförda undersökning yttrat om skriften *Onus mundi,* liksom mot min underlåtenhet att ställa händelserna på Baselkonsiliet i belysning af de birgittinska profetiornas användning i de kyrkliga omstörtningsidéernas tjänst. Särskildt i afseende på det sist sagda synes mig Westman ha gifvit ett godt och fruktbringande uppslag. Hvad åter angår den anmärkning, som riktas mot min framställning af Birgittas förhållande till reformationen, så torde min ärade granskare i någon mån ha missuppfattat mig. Jag har vändt mig mot den protestantiska apologetik, som allt ifrån Flacius Illyricus tagit all opposition mot påfvemakten och kyrkans hierarkiska ordning till intäkt för protestantismen. I detta afseende tror jag fortfarande, att min uppfattning är den riktiga. Att åter Birgitta i vissa fall hört till hvad man skulle kunna kalla påfvestolens allra trognaste opposition och att denna opposition i visst hänseende arbetat reforma-

framför allt genom sin profetiska verksamhet, som Birgitta förvärfvat sig sin framskjutna plats i medeltidens historia, genom den, som hon gjort sin insats i den medeltida kyrkans och den medeltida religiositetens utveckling. För sin samtid liksom för sin närmaste eftervärld blef hon hvad Joachim från Floris varit för den äldre medeltiden. Alltifrån 1300-talets slut nämnas de åter och åter tillsammans såsom de förnämsta profetiska auktoriteterna.[1] Någon systematisk undersökning rörande den svenska sierskans ställning i den senare medeltidens profetiska och apokalyptiska litteratur finnes icke; att göra en sådan skulle helt visst vara en tacksam, om ock kräfvande uppgift, helst hela ifrågavarande sida af medeltidspublicistiken öfverhufvud är ett alltför litet undersökt område.[2]

Det torde väl knappast kunna betraktas såsom en för djärf eller godtycklig kombination att antaga, att de af Birgittas profetiska utsagor, som tillåta en tillämpning å svenska förhållanden, i tal och afskrifter spridts kring landet och äfven kommit till användning under de inre brytningarna i Sverige under 1300-talets senare hälft; antydningar därom saknas ej alldeles.[3] Säkert är, att den spådom om en snar död, hvarmed

tionen i händerna, det är självklara sanningar, som jag aldrig velat förneka. Men emellan Birgittas åskådning och reformatorernas synes mig likväl ett svalg befäst (jfr. HALLER, *Papsttum und Kirchenreform*, I, s. 87 ff.).

[1] Se DÖLLINGER, *Der Weissagungsglaube und das Prophetenthum in der christlichen Zeit*, först tryckt i RAUMERS *Historisches Taschenbuch*, 5 Folge, Bd. I (1871), s. 257 ff., omtryckt i *Kleinere Schriften*, s. 451 ff.; här åsyftade ställe återfinnes där å sid. 537. Af Döllingers undersökning har ALFRED PLUMMER 1873 utgifvit en engelsk öfversättning med titel *Prophecies and the Prophetic Spirit in the Christian Era*. Öfversättaren har i noter och exkurser tillfogat åtskilligt nytt material.

[2] Utom Döllingers nyssnämnda skrift ha rådfrågats WERNER, *Die Flugschrift »Onus ecclesiæ« (1519)* samt *Kirchen- und sozialpolitische Publizistik im Mittelalter (Deutsche Geschichtsblätter*, VI, s. 65—88, 105—116); ROHR, *Die Prophetie im letzsten Jahrhundert vor der Reformation als Geschichtsquelle und Geschichtsfaktor (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellschaft*, XIX, s. 29—56, 447—66) och GOTHEIN, *Politische und religiöse Volksbewegungen vor der Reformation*.

[3] Se t. ex. de »Commentarii historici super nonnullis revelationibus S. Birgittæ de rege Magno Erici et successoribus ejus», som ANNERSTEDT efter en Uppsala-handskrift aftryckt i *Scriptores rerum Suecicarum* (III:1, s. 16 ff.). Kommentatorn har sannolikt varit någon klerk från Linköpings stift, som för studier vistats vid universitetet i Prag. Jfr ock Vadstena-diariets anteckning under 1350, *a. a.*, I:1, s. 100, där digerdöden framställes såsom i Birgittas uppenbarelser förutspådd.

sierskan 1370 hotade Urban V, om han lämnade Italien, går igen hos samtida krönikeskrifvare.[1] Och när vi möta den uppgiften, att dominikanen Thomas Stubbes redan år 1373 i London höll föreläsningar öfver Birgittas uppenbarelser, och att Thomas Lavingham 1381 införde kännedomen om dem i Oxford,[2] är det knappast för djärft att antaga, att det i främsta rummet var det profetiska draget i hennes skrifter, som tilldragit sig de nämnda lärdes uppmärksamhet. I min förut omnämnda afhandling har jag påpekat, att den berömde teologen Henrik af Langenstein, de konsiliära teoriernas äldste märkesman, i sin år 1381 författade *Epistola concilii pacis* klandrat Urban V (sic!) för att han kanoniserat Birgitta.[3] Då man vet, att nämnde teolog uppträdde mot de profetior, som gingo under Telesphorus' namn,[4] är det ju tänkbart, att hans ståndpunkt med hänsyn till Birgittas kanonisation förestafvats af en allmän ovilja mot dylika fenomen på det religiösa området.

Hvilken roll Birgittas förkunnelse för medeltidens människor spelat, framgår kanske bäst af det faktum, att frågan om hennes uppenbarelsers ursprung och renlärighet varit föremål för pröfning af båda de stora kyrkoförsamlingarna på 1400-talet samt i samband därmed underkastats granskning af tidens berömdaste teologer, en Gerson, en Döring och en Torquemada. Ehuru så godt som intet är kändt rörande den behandling, som på Konstanzkonsiliet kom Birgitta och hennes orden till del, synes dock ett och annat häntyda därpå, att det ej minst var såsom utsagor af en profetisk ande, som hennes *Revelationes* där blefvo utsatta för kritik.[5] Och Westman har — säkerligen med full rätt — framhållit, att det nog mest var på grund af att sierskans

[1] Se t. ex. GOBELINUS PERSON'S *Cosmodromius*, ed. MAX JANSEN, s. 75.

[2] *Acta Sanctorum*, Octobris T. IV, ss. 408, 409.

[3] *Studier*, s. 115.

[4] DÖLLINGER, *a. a.*, s. 547; ROHR, *a. a.*, s. 43; WERNER, *Die Flugschrift »onus ecclesiæ»*, s. 72, not 3.

[5] Gerson författade i anledning af Birgittas förnyade helgonförklaring i Konstanz (³/₂ 1415) en den 28 aug. s. å. dagtecknad stridsskrift, *De probatione spirituum* — en rationaliserande andes inlägg mot tidens öfverspända rörelser. Se VON DER HARDT, *Magnum oecumenicum Constantiense Concilium*, III, s. 28; SCHWAB, *Johannes Gerson*, s. 364—367.

uttalanden tagits till intäkt för tidens svärmiska och revolutionära riktningar, som på konsiliet i Basel hennes uppenbarelser frånkändes sin auktoritet och hennes ordenssamfunds biktprivilegier — de rättigheter således, som ställde birgittinmunkarna i rapport med folkmassorna — vingklipptes.[1] Ty en anledning till misstankarna mot Birgitta och hennes verk var förmodligen den revolutionära »sensationsskrift af första ordningen», som en viss Johannes Tortsch år 1433 sammanställt hufvudsakligen af citat från hennes skrifter och gifvit namnet *Onus mundi*, och som från år 1481 af trycket utkom i flera upplagor på latin och tyska.[2]

Men vill man bilda sig en föreställning om den ställning Birgitta genom sin profetiska verksamhet intog, bör man i främsta rummet studera den politiska och kyrkopolitiska publicistiken vid 1400-talets slut och 1500-talets början. Medeltidens sista skede var en stormtid, då det gamla samhället knakade i sina fogningar. Den under 1300-talet genomförda strama centralisationen — »papocesarismen» — förlamade de kyrkliga organens verksamhet och undergräfde, särskildt genom sina yttringar på det ekonomiska området, deras ställning i de olika länderna. Den stora schismen gaf en afgörande stöt åt den medeltida uppfattningen af en helig allmännelig kyrka och beredde väg för de framväxande nationalkyrkorna. Och den förvärldsligade ande, som hos den högsta kyrkostyrelsen gjorde sig gällande, delvis i samband med det återvaknande intresset för antikens kultur, framalstrade en i början oklar och famlande, men icke dess mindre mäktig och djupgående reaktion inom alla de kretsar, för hvilka det religiösa lifvet ännu betydde något. Lika häftigt bröto sig inom det världsliga samhället gammalt och nytt emot hvarandra. Kristenheten, den gamla *civitas Dei*, remnade sönder på det politiska området som på det kyrkliga. Nationalstaterna framväxte och konsoliderade sig. Den gamla medeltidsförvaltningen började ge rum för en modern ämbetsmannaadministration. Städerna och det tredje ståndet framträngde vid sidan och på bekostnad

[1] WESTMAN, *a. a.*, s. 267, 268.
[2] WESTMAN, *a. a.*, s. 265 ff; jfr nedan s. 71.

af de gamla privilegierade stånden. De förändrade ekonomiska förhållandena samt en följd af oår och epidemier vid sekelskiftet 1500 gåfvo upphof till ett djupgående socialt missnöje. Det är klart, att en sådan brytningstid, då det gamla upphört att tillfredsställa människornas behof och det nya ännu ej hunnit taga form, skulle gifva upphof till en mängd oppositionella rörelser. Där funnos de nyktrare och mera målmedvetna kyrkopolitici, som i en författningsändring, i ett på folksuveränitetens grundval byggdt konsiliärt kyrkoskick sökte den reformation till hufvud och lemmar, som skulle frälsa kyrkan. Men detta program var för abstrakt, för teoretiskt, för torrt för att kunna fånga folkfantasien. Det var också, kan man väl säga, fotadt på ett misskännande af hvad frågan innerst gällde, en felsyn på arten af de missförhållanden, på hvilka man ville råda bot. De djupa massornas sinnen fångades i stället af den radikalare förkunnelse, som närmast gick tillbaka till den strängare kretsen af den helige Franciscus' efterföljare, och som såg roten till det onda främst i prästernas vinningslystnad[1] och sökte räddningen ej i dekretaler och kyrkomötesbeslut, utan i ett återvändande till de äldsta kristna idealen, till ett lif i fattigdom och ödmjukhet, i anda och sanning, i ett prästerskap i apostoliskt armod och apostolisk predikoverksamhet, ej i purpur och lenkläder. Med dessa religiösa ideal sammanflätade sig ofullgångna sociala och politiska sträfvanden, framalstrade af trycket och oron på det politiska och sociala området och färgade af samma en smula hektiska religiositet. Det var häfdandet af de fattiges och ringes rätt eller företräde gentemot de mäktiga och rika på det kyrkliga området som på det världsliga, gisslandet af de storas brott och synder, hatet mot den bestående orättfärdigheten och snikenheten och mot den bestående ordningen inom stat och kyrka. Detta var idel saker att ta på, saker, som gemene man tyckte sig förstå, som kunde bemäktiga sig deras känsla och fantasi, ett program för hvilket de kunde hänföras. Och så uppväxte svärmiska och revolu-

[1] Kyrkans och prästerskapets girighet är i alla reformskrifter ett stående tema, som varieras i alla tonarter; denna grundtanke leder direkt tillbaka till Joachim från Floris.

tionära riktningar, den ena ofta bizarrare och vildare än den andra, alla, som förhållandet varit från människosläktets barndom till våra dagars arbetarerörelser, syftande mot ett drömdt idealsamhälle och alla kämpande med profetian i en eller annan form[1] såsom ett af sina förnämsta politiska kampmedel. I den nyuppfunna tryckpressen fingo dessa rörelser ett af sina verksammaste vapen. Broschyrlitteraturen från medeltidens sista skede är också synnerligen rik och intressant, ehuru ett ännu blott delvis genomforskadt område.

Det är icke öfverraskande, att Birgittas uppenbarelser skulle finna vidsträckt användning inom denna agitationslitteratur. Icke som skulle hennes ledande idéer i och för sig stå i samklang med dem, som förkunnades af 1300- och 1400-talens radikala opposition. Hon var tvifvelsutan en varm vän af det härskande hierarkiska kyrkoskicket och sörjde öfver det afbräck, det lidit genom kurians förflyttning till Avignon. Vi söka förgäfves hos henne denna frigjordhet i uppfattningen af religiös form, denna svärmiska hängifvenhet för fattigdomen, som förledt moderna forskare att missteckna Franciscus' gestalt. Hennes angrepp gällde knappast systemet, utan de ovärdiga personerna, som genom sitt handhafvande af detsamma utsatte kyrkan för faror och fördärf. På samma sätt förhåller det sig med hennes politiska uppfattning. Hennes kritik af konung Magnus och hans gemål har säkerligen vida mer att göra med den svenska aristokratiens författningsidéer än med de tyska böndernas försök att komma sina herrar till lifs. Men hennes oblidkeliga stränghet i den sedliga uppfattningen, hennes flammande ovilja mot den förvärldsligade och vinningslystna andan inom kyrkan, hvars nära samband med systemet hon säkerligen icke såg, hennes konkreta framställningssätt, hennes språks glödande bildprakt och framför allt hennes, såsom Westman säger, »oerhörda styrka i invektivet», allt detta var ägnadt att gifva hennes ord vingar bland folket. Och det intryck, deras egenart gjorde, förhöjdes ytterligare af de dunkla och

[1] Med rätta framhåller WERNER, *a. a.*, s. 84, att man i profetian sökte finna rättstiteln för sitt rättsvidriga program på samma sätt, som man på 1700-talet sökte revolutionens rättsgrund i de »i stjärnorna skrifna mänskliga rättigheterna».

fantastiska sägnerna om hennes person: hon härstammade från ett sagoland i norr, hon var af kunglig släkt — hon kallas vanligen »principissa Nericie», ibland t. o. m. drottning — man hade hört berättelser om hennes verksamhet bland fattiga och sjuka, om hennes underbara gärningar, om hennes vallfärder i Italien och till det heliga landet, och allt detta så att säga lyftade henne upp från det vanliga och gaf en särskild relief åt hennes ord. Det var sedan en lätt sak att i ett nytt sammanhang — omedvetet — gifva hennes uttalanden en ny innebörd, en ny riktning, att göra hennes angrepp på Avignonpåfvarna till ett angrepp på påfvedömet, hennes bestraffande ord mot slemma präster till diatriber mot hierarkien, med ett ord att omskapa det hela till något, som bättre stämde med tendensen hos den senare medeltidens radikala opposition. Det var i självfva verket icke konstigare, än det skulle vara att ge en eldig schartauansk vältalares samhälleliga varningsord ett syftemål och en adress, som han själf icke skulle vilja vidkännas. Det är alltså naturligt, att Birgittas profetior och filippiker i agitationslitteraturen under 1400-talets sista och 1500-talets första årtionden spela en synnerligen betydande roll. Några antydningar — hufvudsakligen frukten af KLEMMINGS, DÖLLINGERS och WERNERS forskningar — må belysa det sagda.

Under tiden intill 1520 upplefde den svenska sierskans uppenbarelser tre latinska upplagor, den första tryckt i Lübeck 1492,[1] de båda andra i Nürnberg 1500 och 1517, samt trenne högtyska, utgifna i Nürnberg 1502 samt i Augsburg 1502 och 1504.[2] Härtill komma sedan från olika synpunkter gjorda urval ur sierskans skrifter. Sådana äro t. ex. skildringar af Frälsarens och jungfru Marias lif enligt Birgittas uppenbarelser (latinska upplagor 1489, 1491 och 1517; nederländska 1491 samt i början af 1500-talet)[3] samt vidare utdrag ur uppenbarel-

[1] *Script. rer. Suecic.*, I:1, s. 200.

[2] KLEMMING, *Birgittalitteratur* (Bil. till *Kungl. Bibliotekets årsberättelse* 1883), s. 6—14, 42 ff; WERNER, *a. a.*, s. 75, not 7.

[3] KLEMMING, *a. a.*, s. 27—30, 51 ff.

serna i plattysk (1484—94, 1496) och italiensk (1518) öfversättning.[1] Den af magister Johannes Tortsch sammanställda, uppenbarligen på den vidsträcktaste spridning beräknade Birgitta-antologien *Onus mundi* har jag förut vidrört; en karaktäristik af boken lämnar i sin anförda uppsats Westman.[2] Den första latinska upplagan utkom i Rom 1485, men redan några år tidigare (1481 och 1482) hade tvenne tyska upplagor sett dagen under titeln »Bürde der Welt»; under tiden 1502—1569 utkommo ytterligare fem upplagor (1502, 1504, 1510, 1522 samt 1569).[3] Af de femton böner, som på mycket lösliga grunder tillskrifvits Birgitta, äro från 1480 och framåt en mängd upplagor kända på latin, italienska, franska, engelska och tyska.[4] I Lyon utgafs 1517 i en bönbok, kallad *Hortulus animæ,* en upplaga försedd med de äfventyrligaste löften om bönernas verkningar; boken gaf anledning till så mycken skandal, att den uppfördes å index.[5]

Birgittas revelationer ligga ock delvis till grund för de profetior, som gå under Lichtenbergers namn (1488),[6] liksom äfven för Aytingers bekanta Methodius-kommentar (1496).[7] I det af Pamphilus Gengenbach år 1517 författade skådespelet Nollhart förekomma bland de uppträdande Birgitta och den kumanska sibyllan.[8] Jämte Methodius, Cyrillus, Vincentius Ferrer, Katarina från Siena och Hildegard samt en traktatsamling, som gick såsom ett verk af Joachim från Floris — idel berömda namn inom medeltidens profetiska litteratur — har hon lämnat material till en af de berömdaste bland de vid medeltidens slut utkommande reformskrifterna, den af biskop Berthold af Chiemsee författade *Onus ecclesiæ.*[9] I en annan skrift af samma typ, känd under namnet

[1] KLEMMING, *a. a.*, s. 36, 37, 39—42. Spår finnas af en ännu äldre upplaga på plattyska, tryckt i Rostock, men förmodligen aldrig utgifven.

[2] *a. a.*, s. 266, 267.

[3] KLEMMING, *a. a.*, s. 24—27, 45—50; WERNER, *a. a.*, s. 76, not 2.

[4] KLEMMING, *a. a.*, s. 59 ff.

[5] JANSSEN, *Gesch. des deutschen Volkes*, I[17], s. 71, not 1.

[6] DÖLLINGER, *a. a.*, s. 553; WERNER, *a. a.*, s. 76, not 1.

[7] *Hist. Tidskr.*, XXVI (1906), s. 265; DÖLLINGER, *a. a.*, s. 553 ff.

[8] WERNER, *a. a.*, s. 76, not 1; ROHR, *a. a.*, s. 49.

[9] Se utom WERNERS förut anförda skrift DÖLLINGER, *a. a.*, s. 556; ROHR, *a. a.*, s. 52; JANSSEN, *a. a.*, s. 702. De birgittinska uppenbarelserna hafva synnerligen starkt påverkat Bertholds bok.

»Reformation Maximilians», anföres hon jämte de förut omnämnda samt Telesphorus, Reinhard och Johannes de Rupescissa (Roche-taillée).[1] Ett annat verk från början af 1500-talet, som först i våra dagar utgifvits och hvars författare af utgifvaren betecknats såsom »der oberrheinische Revolutionär», grundar sig i vidsträckt grad, utom på Methodius och den joachimitiska litteraturen, på Birgittas uppenbarelser.[2] Äfven i nordiska skrifter vid medeltidens slut finner man åtminstone en återklang af hennes profetior: den bekante danske karmelitmunken Paulus Eliæ, mera känd under smädenamnet Pål Vändekåpa, tillämpar på Kristiern II Birgittas syn om de sex konungarna. Öfverhufvud spelar Birgitta en stor roll i hans skrifter, särskildt i svaret på konung Gustafs spörsmål.[3] Slutligen måste framhållas, att i de vid 1500-talets början så ofta utkommande folkböcker, innehållande verkliga eller apokryfiska profetior af medeltidens berömdaste profeter, Birgittas namn ofta förekommer. Klemming anför i sin bekanta bibliografi en mängd dylika Birgitta-profetior på olika språk; huruvida de, såsom Klemming uppger, samtliga böra liksom de 15 bönerna räknas till den apokryfiska Birgitta-litteraturen eller om några af dem verkligen innehålla utdrag ur hennes uppenbarelser, kan jag ej afgöra, då jag ej i detalj undersökt saken.[4]

För kuriositetens skull må slutligen anföras ett par exempel på, huru Birgittas profetior ända in i senaste tid bibehållit sin aktualitet. I ett bref d. 7/6 1656 angående lämpligheten af ett eventuellt krig med Sverige skrifver den danske residenten i Hamburg Martin Rasch till sitt hof: »Vaticinium Birgittæ skal lyde: Regnante rege octavo omnia sursum deorsum vertentur (under den 8:de svenske Konges Regjering

---

[1] Rohr, *a. a.*, s. 565.

[2] H. Haupt, *Der oberrheinische Revolutionär (Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst,* Ergänz-heft VIII), s. 196 ff; Werner, *a. a.*, s. 102.

[3] Se Engelstoft, *Paulus Eliæ (Nyt Hist. Tidskr., udg. af den danske Hist. Forening,* II), s. 60, 61, 119. Povel Eliesens *Danske Skrifter*, s. 85, 86.

[4] Klemming, *a. a.*, s. 62 ff. I förbigående må anmärkas, att den i Augsburg 1516 tryckta skrift, som Werner, *a. a.*, s. 76, not 1, anför under benämningen »Auszug etlicher Praktika» etc., antingen är identisk med eller utgör en annan upplaga af den hos Klemming å sid. 65 omnämnda »Eyn auszug etlicher Practica» etc.

skal Alt omveltes) og Gud er en retfærdig Dommer».[1] Och år 1860 framdrog den bekante advokaten Gennarelli i ett inlägg i frågan om påfvens världsliga makt *Capitoli per la libertà religiosa e pontificia* ett ställe ur Rev. VI, 74: »Den påfve, som älskar kyrkan, såsom jag och mina vänner älskat den, skall taga denna plats (den s. k. leoninska stadsdelen) i besittning för att mera i frihet och ro kunna samla sina rådgifvare omkring sig.» Man ville häri se ett profetiskt uttalande om att påfven borde uppgifva sin världsliga makt och nöja sig med en del af staden Rom.[2]

Stor var visserligen alltså den berömmelse, som Birgittas profetiska verksamhet förvärfvat henne under medeltiden. Men alltför ofta torde den ha förbundit hennes namn med sträfvanden eller personligheter af omstridd eller bristande renlärighet eller af en mot den kyrkliga ordningen fientlig riktning. Och så tillvida har den kanske lika mycket motverkat som banat väg för hennes ordensstiftelses utbredning och utveckling: händelserna på Baselkonsiliet äro ett bevis härför. Men en annan mätare på hennes anseende är hennes ställning såsom helgon, m. a. o. det så att säga officiella erkännande, som kom henne till del, och denna sida af hennes storhet är kanske lämpligare som bakgrund för en skildring af hennes ordens betydelse och ställning. Här ges blott några antydningar, som säkerligen lätt kunde fullständigas; de torde dock vara tillräckliga för att klargöra saken.

Birgitta blef — och det inom ett halft århundrade efter sin död — ett svenskt eller, såsom HELVEG, tvifvelsutan påverkad af sin samtids skandinavistiska sträfvanden, men dock väl i det hela med rätta påpekat, snarare ett nordiskt nationalhelgon.[3] Den endräktiga känsla af stolthet öfver att ett skandinaviskt land fostrat en sådan dotter, som fyllde de nordiska folkens sinnen, afspeglar sig i de böneskrifter till

---

[1] HAMMERICH, *Christiern den anden i Sverige og Carl X Gustav i Danmark* (Khvn 1847), s. 130, 131; jfr *Revelationes extravagantes*, c. 78.

[2] DÖLLINGER, *a. a.*, s. 538, 539; NIELSEN, *Pavedømmet i det nittende Hundredaar*, II^2, s. 262.

[3] *Den danske Kirkes Historie til Reformationen*, II, s. 191—194.

de stora kyrkomötena, för hvilka jag på annat ställe redogjort.[1] Den framträder ock, parad med den religiösa fromheten, i den hängifna dyrkan, som inom de tre rikena kom den svenska sierskan till del.

I Sverige blef hennes kanonisationsdag redan år 1396 på en synod i Arboga lagfästad såsom en *festum terræ*. Hvilken nu den rätta innebörden af detta uttryck må vara, så betecknar det i alla händelser en kyrklig festdag af största betydelse — andra *festa terræ* voro t. ex. den helige Franciscus' och elfva tusen jungfrurs dag.[2] Hennes dyrkan såsom helgon tog sin början redan det år, då hennes kvarlefvor ankommo till fosterjorden. Stora människomassor samlades i andakt, hvarhelst tåget gick fram, liksom kring grafven i Vadstena. Sjuka strömmade dit — man läse de tidigaste mirakelsamlingarna[3] — för att hos helgonet söka hjälp för krämpor, som trotsat läkarekonstens ansträngningar. Det torde efter allt att döma ej ha dröjt många år, förrän Vadstena var både landets och Nordens mest besökta vallfartsort.

Äfven rundt omkring i landet tog sig under medeltidens sista århundrade den fromma vördnaden för Birgitta lefvande uttryck. I början af 1400-talet omtalas åt henne helgade kapell och prebendor i Linköpings (1401) och Strängnäs (1413) domkyrkor,[4] i Lödöse kyrka (1447)[5] samt nära Motala.[6] Birgittaaltaren omtalas i Husabyvists kyrka i Linköpings stift[7] samt i Frödinge kyrka i Sevede härad.[8] Äfven i Uppsala domkyrka upprättades 1426 ett Birgittaaltare mot det, att kyrkan erhöll fjärdedelen af den inom ärkestiftet insamlade Birgitta-(=Vårfru-) penningen.[9] Dessa på måfå utplockade exempel skulle helt visst kunna flerdubblas.

[1] *a. a.*, s. 167 ff; 210.
[2] HÖJER, *a. a.*, s. 118, 119.
[3] HÖJER, *a. a.*, s. 103—105.
[4] *Svenskt Diplomatarium fr. 1401*, I, N:o 66; II, N:o 1419; *Script. rer. Suec.*, III:2, s. 283 ff. (Linköping); *Sv. Dipl.*, II, N:o 1796, 1797, 2020 och 2444.
[5] Urk. af d. 1/2 1447 i orig. på perg. *RA*.
[6] *Script. rer. Suecic.*, III:2, s. 296.
[7] Indulgensbref af d. 27/6 1445 i orig. på perg. i *RA*.
[8] Bref af d. 14/10 1468 i orig. på perg. i *RA*.
[9] HÖJER, *a. a.*, s. 354; öfverenskommelsen är af d. 4/10 1426.

Äfven inom den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid framträder denna Birgittakult. På tidens altarskåp är hennes bild en ständigt återkommande helgonfigur. H. HILDEBRAND upptager den på altarskåp från Tjällmo (Östergötland), Nicolaikyrkan i Stockholm (1468), Kumla (Nerike, 1477), Sollentuna (Uppland, 1475), Västra Ryd (Uppland), Ösebygarn (Uppland), Hammarby och Salem (Södermanland), Segerstad (Helsingland) och Sånga (Ångermanland). I Lye kyrka på Gotland finnas på altarskåpet scener ur Kristi historia, sådana de skildras af den heliga Birgitta.[1] Hennes bild finnes målad i Tensta och Tolfta kyrkor i Uppland.[2] Äfven på mässhakar och andra kultföremål finna vi henne afbildad.[3] Birgittareliker torde hafva funnits i flera svenska kyrkor.[4]

Också i Norge synes Birgitta-kulten ha gamla anor. Så omtalas redan år 1376 en norsk man från Oslo, som genom Birgittas hjälpande hand blifvit räddad ur ett farligt läge.[5] Och något liknande berättas — utan angifvande af det år, när tilldragelsen skulle ha inträffat — om några män från Nidaros.[6] Men först 1436 stadgades på en provinssynod i Oslo, att Birgittas dag i Nidaros kyrkoprovins skulle högtidlighållas såsom en festdag af första ordningen.[7] I Nidaros liksom i Oslo funnos Birgittaaltaren.[8] Af ett bref från Vadstena kloster till ärkebiskop Eskil af Nidaros, dagtecknadt d. $^{29}/_{8}$ 1416, finna vi, att ärkebiskopen hos konventen anhållit om ett exemplar af *Revelationes extravagantes.*[9] Som en norsk hyllningsgärd åt Birgitta får väl äfven betraktas det aflatsbref för Vadstena kloster, som d. $^{21}/_{8}$ 1413 utfärdades af samme ärkebiskop Eskil.[10] Slutligen bör måhända omnämnas såsom belysande

[1] HILDEBRAND, *Sv. Medeltid,* III, s. 272—307.

[2] *Sveriges historia,* II, s. 88; HILDEBRAND, *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid,* 2 uppl., s. 89.

[3] HILDEBRAND, *Sv. Medeltid,* III, s. 580.

[4] HILDEBRAND, *a. a.,* s. 632—634.

[5] *Acta Sanctorum,* Oct. T. IV, s. 555, 556. Om Birgittas förhållande till Norge se DAAE, *Norges Helgener,* s. 213—20.

[6] *Acta Sanctorum,* Oct. T. IV, s. 557, 558.

[7] HÖJER, *a. a.,* s. 119.

[8] KREFTING, *Om Throndhjems Domkirke,* s. 25; *Dipl. Norvegic.,* XVII, N:o 541.

[9] *Sv. Diplomatarium för 1401,* III, N:o 2207.

[10] *a. a.,* II, N:o 1692.

för klostrets ställning, att enligt hvad Olaus Magnus berättar fromma människor brukade komma från Trondhjem till Vadstena för att beskåda några där befintliga bilder af den heliga jungfrun.[1]

Påfallande är i förbigående sagdt den roll Birgitta-kulten synes ha spelat i Trondhjems stift, under det att i hvarje fall de bevarade urkunderna ha föga eller intet att i detta afseende förmäla rörande de öfriga norska stiften. Betecknande nog är ock sjelfva ärkestiftet det enda af de norska stiften, i hvars kalender Birgitta finnes upptagen.[2]

Äfven inom den danska kyrkoprovinsen finner man talrika spår af denna Birgitta-kult. Några exempel må framdragas. I S. Petri kyrka i Malmö fanns ett Birgitta-kapell.[3] I Roskilde domkyrka grundades af biskop Olavus Martini ett kapell till hennes ära,[4] i Ribe domkyrka stiftades 1440 ett dylikt af kantorn Jep Iversen.[5] I Nestved, i hvars närhet senare ett birgittinkloster uppstod, invigdes 1405 ett altare åt henne.[6] Birgittareliker omtalas i åtskilliga danska kyrkor: så i Vårfrukyrkan[7] och franciskankyrkan[8] i Köpenhamn, i franciskankyrkan[9] i Roskilde samt i domkyrkan i Lund.[10] I Malmö fanns ett prästgille, helgadt åt S. Birgitta *(convivium S. Birgitte)*, i Lund tvenne dylika, af hvilka det mindre förmodligen var helgadt åt Birgitta ensam, det större åt den Heliga jungfrun, den hel. Laurentius och S. Birgitta; ett »Sancte Birgitte law oc gilde i Sjæland i qwandløøsæ» omtalas i ett bref af den 14/8 1518.[11]

---

[1] *Historia de gentibus septentrionalibus* (Ed. Romæ 1555), s. 472.

[2] GROTEFEND, *Zeitrechnung*, II: 2, s. 75.

[3] ISBERG, *Anteckn. om Malmö stad*, s. 51, 54.

[4] *Scriptores rerum Danicarum*, VII, s. 154, 162; III, s. 275; *Danske Mindesmærker*, II, s. 41, 42.

[5] HAMMERICH, *Den hellige Birgitte*, s. 284, 287.

[6] Det grundades af Nils Lunge och utrustades med 40 dagars aflat af 14 biskopar. *Script. rer. Danic.*, IV, s. 299, 324, 333, 355.

[7] *a. a.*, VIII, s. 262, 263, 265.

[8] *a. a.*, VIII, 282, 283, 285, 291.

[9] *a. a.*, VIII, s. 271, 276, 279, 281, 293, 295, 299, 302, 305, 306.

[10] *a. a.*, VIII, s. 449.

[11] HILDEBRAND, *Medeltidsgillena i Sverige* (*Hist. Bibliotek*, III), s. 40; ISBERG, *a. a.*, s. 71.; KALL RASMUSSEN, *Hist. Topogr. Efterretninger om Musse Herred paa Laaland*, s. 118.

Birgittas bild förekommer ock åtskilliga gånger inom den kyrkliga medeltidskonsten i Danmark. BECKETT har trott sig igenkänna den på altarskåpet i Knutskyrkan i Odense (fr. 1520) och i Bregninge kyrka (fr. 1520—30).[1] Sannolikt förekommer den äfven på Sludstrups kyrkas kalk.[2]

En antydan om att Birgitta äfven inom Lunds kyrkoprovins intagit en mera officiell ställning såsom helgon ligger väl däri, att hon finnes upptagen i flere danska stiftskalendrar[3] och uppräknas bland helgonen i en litania från Holmby kyrka i Skåne.[4]

Vittnesbörd finnas ock därom, att hennes uppenbarelser voro kända i Danmark. De öfversattes till danska såväl som till svenska och norska och af öfversättningen finnas brottstycken bevarade.[5] Den för sin fromhet bekanta fru Ida från Gladsax, Gavnö klosters stiftarinna, hade af Vadstena kloster till låns några af böckerna.[6] Ännu i en år 1525 upprättad förteckning öfver en dansk landtprästs bibliotek finnes upptaget ett exemplar af den heliga Birgittas uppenbarelser.[7]

Äfven utom de skandinaviska länderna har Birgitta-kulten nått en högst betydande utbredning, ehuru jag icke varit i tillfälle att systematiskt genomgå det mycket spridda och delvis svårtillgängliga materialet och alltså blott kan anföra ett fåtal bevis därpå, som jag mera tillfälligtvis påträffat under mina forskningar på närliggande områden.

I Danzig fanns redan 1390 bland stadens »Schöppen» en »Brüderschaft S. Brigittæ[8]», och år 1434 omnämnes i Greifswald en »fraternitas b. Birgitte», som höll sina mässor i Helgeandshospitalet.[9] I skrifvelser d. $^{29}/_{6}$ och $^{1}/_{7}$ 1402 anhöllo kurfursten af Saxen, ärkebiskop Albrekt af Magde-

---

[1] BECKETT, *Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder*, s. 103, 129.

[2] *Kirkehist. Saml.*, II, s. 17—19.

[3] Se nedan sid. 78.

[4] LAGERBRING, *Monumenta Scanensia*, I, s. 269.

[5] *Kirkehist. Saml.*, 2 R., IV, s. 147, 148.

[6] *Sv. Dipl. fr. 1401*, I, N:o 478. Om fru Ida se ERSLEV, *Dronning Margrethe*, s. 339, 340.

[7] *Kirkehist. Saml.*, I, s. 461. Förteckningen är dagtecknad 1525 feria III rogationum ($^{23}/_{5}$).

[8] *Hist. Tidskr.*, XX, (1900), s. 373.

[9] KOSEGARTEN, *Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler*, I, s. 20.

burg, biskop Henrik af Brandenburg samt abboten i klostret Cynna hos Vadstena kloster om några Birgittareliker till det nyupprättade Birgittakapellet i stiftet Brandenburg.[1] Den $^{22}/_{2}$ 1407 förnyade kyrkoprästen vid Sebalduskyrkan i Nürnberg hos klostret sin anhållan om dylika reliker, och d. $^{25}/_{6}$ 1438 framställdes samma begäran från benediktinklostret Neuenberg nära Fulda i ärkestiftet Mainz.[2] Under 1400-talets senare hälft omtalas i flera tyska stift (Köln, Konstanz, Breslau, Strassburg) kyrkor eller altaren helgade åt den heliga Birgitta.[3]

Ur de medeltida kalendarierna kunna ock åtskilliga upplysningar vinnas angående Birgitta-kultens utbredning i Europa under medeltidens sista århundrade. Birgittas dag finnes enligt GROTEFENDS undersökningar[4] upptagen såsom ordinarie kyrklig festdag i kalendarier för följande stift eller därmed jämförliga kyrkliga förvaltningsenheter i Skandinavien och tyska Riket: under d. $^{7}/_{10}$ i alla svenska stift utom Vexiö (i Linköpings stift äfven under d. $^{28}/_{5}$ och $^{23}/_{7}$), i Trondhjems ärkestift i Norge (äfven undet d. $^{28}/_{5}$), i Lunds ärkestift, i Aarhus, Odense och Roskilde stift samt Köpenhamns stad i Danmark samt hos Tyska orden,[5] under d. $^{23}/_{7}$ i ärkestiftet Mainz samt i stiften Bamberg, Halberstadt, Münster och Würzburg, under d. $^{20}/_{7}$ i ärkestiftet Gnesen, under d. $^{24}/_{7}$ i ärkestiftet Krakau, under d. $^{27}/_{7}$ i stiften Lübeck och Ratzeburg, under d. $^{12}/_{9}$ i stiftet Merseburg samt under d. $^{28}/_{5}$ i ärkestiftet Prag. I ett missale för stiftet Hildesheim från år 1499 föreskrifves, att om *S. Birgitta vidua* skulle sjungas sekvensen *Gaude celum, terra plaude.*[6]

[1] *Sv. Dipl. fr. 1401*, I, N:o 202; IV, N:o 2925, 2926 och 2927.

[2] *a. a.*, I, N:o 811.

[3] *Köln:* »parochialis ecclesia s. Brigide Colonien», suppl. af d. $^{9}/_{4}$ 1491, »parochialis ecclesia s. Brigide Colonien», suppl. af d. $^{7}/_{2}$ 1493; *Konstanz:* »ecclesia b. Marie ac ss. Petri et Brigide in Mükilch Constan. dioc.», suppl. af d. $^{14}/_{3}$ 1483; *Strassburg:* »altare ss. Brigide et Catherine situm in ecclesia ss. Petri et Michaelis Argentin», suppl. af d. $^{15}/_{6}$1495; *Breslau:* »parochialis ecclesia b. Marie virg. et s. Brigide Queysnaio Wratislauiensis dioc.» suppl. d. $^{5}/_{6}$ 1500, allt bland Karlssons afskr. i *RA*.

[4] *Zeitrechnung*, II: 2, s. 30, 75.

[5] Om fästens ritual se WEALE och MISSET, *Analecta liturgica*, II: 2, s. 578.

[6] WEALE och MISSET, *a. a.*, II: 2, s. 241. »Missale secundum ordinarium ecclesie Hildensemensis. Jfr *Analecta hymnica medii ævi*, 42 (*Sequentiæ ineditæ*, 8), s. 178, 179.

Såsom belysande för Birgitta-kultens utbredning må ytterligare anföras, att i en handskrifven samling officier från 1400-talet, härstammande från kartusianklostret i Köln, finnas upptagna några utdrag ur Nicolaus Hermanni's berömda Birgitta-officium *Rosa rorans*.[1] Ännu ett exempel må anföras. Då abboten Franz Gaisberg i S. Gallen år 1507 uppdrog åt klosterbrodern P. I. Brander att lägga upp en samling af de i Tyskland och Schweiz allmännast sjungna religiösa sånger, inflöto i denna samling tvenne sånger om Birgitta, möjligen författade af ärkebiskop Birger.[2]

Tilläggas må slutligen, att jag i de af WEALE och MISSET utgifna, ej från Tyskland eller Skandinavien härstammande kalendarier och missalier ej funnit spår af Birgitta-kult. Att åtminstone i Italien en sådan dock blomstrat, framgår såväl af de bevarade Birgitta-biografierna och vittnesbörden från de i samband med hennes kanonisation företagna undersökningarna om hennes underverk, som ock af åtskilliga uppgifter i andra bevarade urkunder. Sålunda omtalas i flera italienska stift (Bergamo, Fiesole, Lucca, Neapel, Parma, Piacenza, Rieti och Vercelli) kyrkor eller altaren vigda åt Birgitta. Liknande uppgifter finnas äfven från ett par stift på Pyreneiska halfön (Palencia, Zaragoza).[3]

---

[1] *Analecta hymnica medii ævi*, 28 (*Historiæ rhytmicæ*, 7), s. 288; i den nämnda handskriften finnas »Rosa rorans», »O Birgitta murræ gutta» samt »Ministrans pauperibus». Det af ärkebiskop Birgerus Gregorii författade Birgitta-officiet »Birgittæ matris inclytæ» finnes möjligen i ett Breviarium Pragense (*Anal. hymn.*, 25, *Hist. rhytm.*, 5, s. 169). I detta sammanhang må anmärkas, att det af Vadstenamunken Johannes Benechini författade, af SCHÜCK (*Sv. Litteraturhistoria*, I, s. 200; *Ill. Sv. Litteraturhistoria*, I, s. 110) såsom förloradt angifna Katarina-officiet efter en Gnadenberghandskrift är tryckt i *Anal. hymn.*, 26 (*Hist. rhytm.*, 6), s. 219—222.

[2] DANIEL, *Thesaurus hymnologicus*, V, s. 41. De åsyftade dikterna äro »Insistentes cantilene» och »Surgit mundi vergente vespero» (*Anal. hymn.*, 42, *Sequentiæ ineditæ*, 8, s. 179, 180; 25, *Sequentiæ ined.*, 5, s. 137). Om författareskapet se *Anal. hymn.*, 25, (*Hist. rhytm.*, 5), s. 169.

[3] *Bergamo:* »ecclesia s. Brigide in dioc. Bergomen», suppl. d. 19/2 1492; *Fiesole:* »ecclesia s. Brigide de Lubaco (Lobaro) Fesulan. dioc.», suppl. af d. 18/10 1489 och d. 19/7 1494; *Lucca:* »S. Lucie et s. Brigide inuicem unita altaria sita in ecclesia — — s. Martini de Petra sancta Lucan. dioc.», suppl. af d. 19/11 1461; *Neapel:* »ecclesia s.Brigide Napolitan.», suppl. af d. 7/9 1499 (FLAVIGNY, *Vie de Sainte Brigitte*[2], s. 621, n. 1 uppger, att i Neapel funnits tre kyrkor och ett kapell helgade åt Birgitta); *Parma:* »parochialis ecclesia s. Brigide ciuitatis Parmensis», suppl. af d. 23/3 1489; »societas s. Birgitte», bulla af d. 4/7 1459; *Piacenza:* »prepositura s. Brigide Plancentin. dioc.», »ecclesia s. Brigide», suppl. af d. 4/2 1489; *Rieti:* »capellania ad altare s. Brigide situm in collegiata ecclesia s.

Men icke blott genom den makt öfver samtidens och efterv̈arldens sinnen, som hennes öfverlägsna och glansfulla personlighet och profetiska verksamhet utöfvade, utan äfven genom sina inflytelserika släktförbindelser och sin lysande samhällsställning i allmänhet förmådde Birgitta jämna vägen för sin stiftelses utveckling. I hvad mån hennes släktförbindelser och ställning inom den svenska aristokratien främjat och påskyndat Vadstena klosters anläggning och uppblomstring, har jag på annat ställe åtminstone sökt antyda.[1] Äfven Birgittas intima förbindelser med den svenska kungafamiljen ha för birgittinordens utbredning och allmänna ställning varit af genomgripande betydelse. Maribo, Mariager, Munkaliv, Gnadenberg och Syon, alla dessa kloster ha för sin tillkomst att tacka i främsta rummet den nordiska kungafamiljens fromhetsifver, dess rent personliga initiativ eller inflytande.[2]

Men en orsak till birgittinordens framgång utom den, som omedelbart eller medelbart är att söka i stiftarinnans egen personlighet, låg tvifvelsutan däri, att den verkligen fylde ett af samtiden förnummet behof. Detta gäller mindre kanske i rent religiöst afseende — ehuruväl den moderna katolska forskningen (JANSSEN, PASTOR m. fl.) nog har fog för sitt påstående, att fromhetsifvern under medeltidens sista skede genomgående skattats för lågt — än i allmänt socialt hänseende. Birgittinordens jämförelsevis snabba utbredning och hastiga uppblomstring sammanhänger nämligen, enligt mitt förmenande, med en fråga, som till följd af ändrade sociala förhållanden gör sig gällande under medel-

Johannis de Stama Reatin.», suppl. af d. 26/2 1494; *Vercelli:* »altare ss. Nicolai et Brigide in parochiali ecclesia Vercellen.», bulla af d. 28/11 1476, alla bland Karlssons afskr. i *RA*. I en supplik af d. 14/9 1500 nämnes ett »monasterium monialium — — ord. s. Brigidie Aquilegien. diocesis» och i en annan af d. 30/5 1502 »domus s. Brigide de Pinerolo ordinis fratrum Heremitarum s. Augustini Taurinen. diocesis». Anf. saml. *Palencia:* »capella s. Brigide in heremitorio extra muros loci de Vallambrales sito Palentin. dioc.», suppl. af d. 22/6 1500; *Zaragoza:* »altare b. Brigide in ecclesia parochiali s. Pauli Cesaraugustan.», suppl. af d. 16/7 1484, 22/12 1490 och 27/2 1491 bl. Karlssons afskr. i *RA*.

[1] HÖJER, *a. a.*, s. 99, 100.

[2] HÖJER, *a. a.*, s. 245 ff., 253, 259 ff., 266, 269 ff.

tidens sista århundraden, näml. kvinnofrågan eller rättare kvinnornas försörjningsfråga.[1]

Hvad först angår den religiösa synpunkten, måste det obestridligen för många af tidens fromma kvinnor — och de voro visserligen ej få — ha legat något medryckande, något bestickande i Birgittas visionära drömmar om en ny vingård i kyrkan, grundad på samarbete mellan män och kvinnor under en kvinnas ledning, en orden, hvars hela tillvaro, afspeglad i dess andaktsöfningar, skulle vara ett enda oaflåtligt lofprisande af Maria, Himladrottningen, Gudamodern, för medeltidens uppfattning den högsta uppenbarelsen af kristlig kvinnlighet. I denna Birgittas tanke, så djärf och så svärmisk, måste ligga något på en gång för den fromma hänförelsen och den kvinliga självkänslan tilldragande och lockande.

Men frånsedt denna psykologiska förutsättning vill jag fästa uppmärksamheten på ett utmärkande drag i den senare medeltidens religiösa lif, som för birgittinernas framgångar varit af den största betydelse nämligen de äldre klosterordnarnes religiösa, moraliska och ekonomiska förfall,[2] som naturligen beredde väg för nya ungdomskraftigare organisationer. Tiden för birgittinernas landvinningar inom de tyska länderna — och de utgjorde ju hufvudområdet för de birgittinska klosteranläggningarna — sammanfaller med tiden för sträfvandena att reformera det tyska klosterväsendet med alla därmed följande omregleringar af klostrens gamla förhållanden och gamla klosters öfverflyttningar till nya ordnar.[3] Och likartade förhållanden kunna ju äfven påvisas i de skandinaviska länderna. Det är därför ingen händelse, att så många birgittinkloster tillkommit genom inflyttning af birgittinskt

[1] Se härom KARL BÜCHERS intressanta och i det väsentliga väl riktiga, men ibland på nog lös grund byggda och i sina slutsatser alltför vidtgående lilla bok *Die Frauenfrage im Mittelalter*. Jämför ock de i företalet till ECKENSTEINS *Woman under monasticism* häfdade, en smula modernt feministiska synpunkterna.

[2] HÖJER, *a. a.*, s. 19 ff.

[3] Se härom det rikhaltiga och intressanta material angående klosterreformationen i Tyskland och England, som särskildt för nunneklostrens vidkommande sammanställts af ECKENSTEIN (*a. a.*, s. 398—432).

klosterfolk i gamla kloster tillhörande äldre ordnar: Munkaliv, Mariager, Marienforst och Altomünster äro exempel därpå. De gamla ordnarnas förfall tvang den alltjämt varma fromhetsifvern att söka sig nya aflopp, och en del af det så att säga lediga religiösa verksamhetsbegäret kom Birgittas nya skapelse till godo.

De sociala och ekonomiska förutsättningar för dess framgång, som jag ofvan vidrört, äro måhända än viktigare, men på samma gång svårare att få riktigt grepp på till följd af materialets obestridligen torftigare och mera svårbehandlade beskaffenhet. Birgittinklostrens sociala och ekonomiska betydelse sammanhänger i detta fall med ett först nyligen uppmärksammadt och hittills föga utredt förhållande. Efter SCHÖNBERGS,[1] BÜCHERS[2] och JASTROWS[3] undersökningar torde det väl få anses fastslaget, att under medeltidens båda sista århundraden åtminstone i de tyska städerna — och det är i främsta rummet deras förhållanden, som för birgittinernas utbredning äro af betydelse — antalet giftasvuxna män betydligt understigit antalet giftasvuxna kvinnor.[4] Denna omständighet tillika med det kända sakförhållande, att ett ej obetydligt antal af städernas handtverkare aldrig kom i tillfälle att gifta sig, liksom att naturligtvis åtskilliga män, som skulle varit i stånd därtill,

---

[1] *Die Finanzverhältnisse der Stadt Basel im XIV. und XV. Jahrhundert* (1879) med en följdskrift *Basels Bevölkerungszahl im 15. Jahrhundert* (CONRADS *Jahrbücher*, bd 40, 1883).

[2] *Zur mittelalterlichen Bevölkerungsstatistik mit besonderer Rücksicht auf Frankfurt a. M.* i *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* XXXVII, XXXVIII och XLI (1881—1885).

[3] *Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit* (1886).

[4] BÜCHER (*Zeitschr. f. die ges. Staatswissenschaft*, XXXVII, s. 570—74 och XXXVIII, s. 37—39 samt *Frauenfrage*, s. 4—6) uppger för tre af de tyska städerna följande siffror: i Nürnberg (1449) 1,168 kvinnor på 1,000 män, i Basel (två församlingar 1454) 1246 kvinnor på 1000 män samt i Frankfurt a. M. (1385) 1100 kvinnor på 1000 män. Med hänsyn till den pålitligaste af dessa siffror, den från 1449 års folkräkning i Nürnberg, anmärker dock JASTROW (*a. a.*, s. 9—21), som det synes med fog, *dels* att öfvervikten kan bero på att kvinnor i större antal än män från landet inflyttat i staden, *dels* att primäruppgifterna sannolikt medtagit ett större antal årsklasser af kvinnor än af män, *dels* slutligen att en del af de kvinnor, som angifvits såsom ej i äkta stånd stadda, säkerligen varit änkor. Man kan därför ej uppställa förhållandena i Nürnberg såsom typiska för förhållandena i allmänhet. Att ett betydande kvinnoöfverskott funnits, vill Jastrow dock ej förneka (*a. a.*, s. 10 och 21).

aldrig gjorde det, tvang med nödvändighet ett betydligt antal kvinnor att utom hemmen på olika sätt söka sin ekonomiska existens. För många bereddes en sådan inom handtverksorganisationerna. För de återstående måste andra utvägar anlitas, och såsom tillflyktsorter för dylika öfvertaliga kvinnor framstodo dels — i mindre utsträckning — klostren, dels ock framför allt de under den senare medeltiden så vanliga friare sammanslutningarna på religiös grund, särskildt de s. k. beginföreningarna.[1]

Det är förmodligen icke minst i de förhållanden, för hvilka jag här i största korthet redogjort, som man har att söka orsaken till att under medeltidens senare del, i motsats till hvad förhållandet är med munkklostren, nunneklostrens invånareantal är i stigande.[2] I afseende på nunneklostrens här ifrågavarande uppgift kan man iakttaga bestämda skiljaktigheter mellan de olika ordnarna: under det de äldre nunneordnarnas kloster blefvo tillflyktsorter hufvudsakligen för den fattigare adelns oförsörjda döttrar, spelade tiggarordnarnas kloster samma roll för det högre borgerskapets och patriciatets.[3] Det är denna systraklostrens uppgift, som i de protestantiska länderna tillförsäkrade dem fortvaro äfven efter reformationen i form af adliga jungfrustift.

De äldre ordensorganisationernas och äfven beginföreningarnas alltmera tilltagande förfall under slutet af 1300- och början af 1400-talet gjorde de nya ordnarnas kloster mera eftersökta. Med sina humana fordringar på askes, sina förträffliga föreskrifter för det kvinnliga arbetet och sin ekonomiskt fasta och själfständiga organisation voro birgittinklostren otvifvelaktigt synnerligen lämpliga tillflyktsorter särskildt för adelns och det burgnare borgerskapets oförsörjda döttrar. Vid anläggningen af birgittinklostret i Stralsund betonades i rådets stiftelsebref särskildt den omständigheten, att staden förut ej ägde något kloster till

[1] BÜCHER, *Frauenfrage*, s. 11 ff.

[2] LAMPRECHT, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, I: 2, s. 845—849. REUTERDAHL, *Sv. kyrkans historia*, II: 2, s. 476, framhåller för Sveriges vidkommande — utan att dock inlåta sig på någon förklaring af förhållandet — att systraklostren varit nästan mer värderade än brödraanstalterna.

[3] BÜCHER, *a. a.*, s. 18, 19.

sin kvinnliga ungdoms fromma.[1] Och man torde hafva rätt att spåra samma synpunkt såsom medverkande driffjäder i sträfvandena för anläggandet af ett nunnekloster i Finland.[2] Det behöfves blott en blick i de af SILFVERSTOLPE samlade biografiska uppgifterna rörande nunnorna i Vadstena[3] för att finna, att detta kloster äfven i här berörda afseende haft en stor uppgift att fylla.

En bidragande orsak till birgittinernas framgångar ligger slutligen i en organisatorisk egenhet, som jag från en annan synpunkt betecknat såsom en otidsenlighet och en svaghet, nämligen i birgittinklostrens direkt af Birgittas föreskrifter liksom indirekt af de stränga klausurföreskrifterna betingade afhängighet i vissa punkter af det sekulära prästerskapet eller närmare bestämdt stiftsbiskoparne. Under det mendikanternas misshälligheter med de sekulära kyrkliga myndigheterna, högre och lägre, voro kroniska och i den senare medeltidens kyrkliga och politiska utveckling kunna sägas vara en historiebildande faktor af första ordningen, har jag — i stort sedt naturligtvis — knappast funnit några spår till misshälligheter mellan klostret i Vadstena och det svenska prästerskapet.[4] Slitningar mellan klostret och dess stiftsbiskop och visitator ha naturligtvis förekommit: i ett så delikat förhållande ha de knappast kunnat undvikas. I allmänhet ha de väl rört sig kring valen af konventens ledare. Af mera djupgående konflikter känner jag blott tvenne, dels den kris i Vadstena klosters utveckling, som slutade med Ingegerd Knutsdotters afsättning, af mig å annat ställe utförligt skildrad,[5] dels den konflikt mellan klostret och biskop Henrik Tidemansson, som man kan spåra i Maribo klosters skrifvelse till konung Hans och svenska rådet d. $^{20}/_{5}$ 1498 angående biskopens utpressningar.[6] Men på det hela taget synes klostret ha lojalt underkastat sig och stiftschefen lojalt utöfvat den myndighet, regeln tillerkände honom öfver detsamma.

[1] GADEBUSCH, *Pommersche Sammlungen*, I, s. 179 ff.
[2] LEINBERG, *De finska klostrens historia*, s. 64—70.
[3] *Klosterfolket i Vadstena*, s. 1—76
[4] Jfr nedan, s. 85.
[5] HÖJER, *a. a.*, s. 150 ff.
[6] *Hist. Handlingar*, VIII: 1, s. 58—60.

Icke ens birgittinernas biktprivilegier synas, så vidt det af mig kända materialet gifver vid handen, ha gifvit anledning till någon afvoghet från det sekulära prästerskapets sida, ehuru konflikter mellan detta och mendikanterna med hänsyn till bikt- och aflösningsrätten ej heller i vårt land helt uteblifvit.[1]

Däremot saknas ej bevis för att någon gång slitningar mellan klostret och det sekulära prästerskapet förekommit i anledning af andra klostrets privilegier af rent ekonomisk natur, nämligen i anledning af den tiondefrihet, som genom bulla af d. $^{4}/_{1}$ 1379 tillerkänts birgittinerna. Från en dylik tvist äro åtskilliga af handlingarna bevarade och torde rättfärdiga ett något utförligare omnämnande.

Sedan kyrkoherden i Motala Andreas Ingevasti vid kurian anfört klagomål öfver, att Vadstena kloster under åberopande af Urban VI:s ofvannämnda, i 1413 års stora ordensbulla *Mare magnum* ytterligare bekräftade privilegium[2] vägrat att till klaganden erlägga tionde af sina inom församlingen belägna fisken, uppdrog påfven genom en skrifvelse af d. $^{10}/_{9}$ 1434 åt domprosten i Linköping Olaus Pauli att ransaka och afdöma tvisten utan vadrätt för parterna.[3]

I kraft af denna fullmakt beordrade domprosten d. $^{10}/_{2}$ 1435 kyrkoherdarna Tyrgill i Rogslösa och Gudmund i Herrestad att instämma Vadstena kloster att d. 19 i samma månad inför honom ingå i svaromål angående saken vid äfventyr, att målet eljes utan svarandens hörande afdömdes.[4] Klostret utfärdade i anledning af denna stämning d. $^{17}/_{2}$ 1435 fullmakt för kyrkoprästen i Vadstena Johannes Nicolai och sin trotjänare Ingolf i Starby att föra klostrets talan.[5]

---

[1] Jag hoppas blifva i tillfälle att å annat ställe särskildt behandla denna fråga och inskränker mig här till att hänvisa till de uppgifter jag därom i litteraturen påträffat. Se *Kirkehist. Samlinger*, I,s. 555; *Sv. Riksarchivets pergamentsbref*, II, N:o 2679—81; Celse, *Bullarium*, s. 152, N:o 20; Reuterdahl, *Sv. kyrkans historia*, III: 2, s. 207, not 10; Hildebrand, *Sveriges medeltid*, III, s. 886, 986, 987.

[2] De åberopade privilegierna finnas afskrifna bland öfriga handlingar i målet i Vadstena klosters i *RA* förvarade kopiebok *A. 26*, fol. 174 v.

[3] Fullmakten i afskrift i *A. 26*, fol. 173.

[4] Afskrift i *A. 26*, fol. 173, 173 v.

[5] Orig. på papper i *RA*.

Andreas Ingevasti ingaf till domaren en skrift *(libellus)*, hvari han framhöll, att tionde af fisken o. d. sedan urminnes tider plägat erläggas till sockenkyrkan och kyrkoherden; att dylikt tionde äfven plägat utgå af de egendomsföremål, som besuttos af Vadstena kloster, nämligen innan de kommo i sin nuvarande ägares hand, men att klostret vägrat att för dessa sina besittningar och å dem befintliga underhafvande till församlingens kyrkoherde betala tionde och andra öfliga afgifter (offer, afgifter för begrafningar, kyrkotagningar m. m.). Under hänvisning till det anförda begärde klaganden utslag till sin förmån.[1]

I sitt svaromål inskränkte sig klostret till att med åberopande af sina påfliga jurisdiktionsprivilegier bestrida domstolens behörighet att upptaga saken till afgörande. Vid denna invändning fästes dock intet afseende, och klostret anförde då klagomål hos sin skyddsherre, biskopen af Linköping. Denne befallde ock genom en skrifvelse af d. $^{25}/_{2}$ 1435 domprosten att uppskjuta sakens afgörande till stiftschefens ankomst.[2]

Hvad som blifvit följden af detta ingripande från biskopens sida, därom kan jag ej upplysa. Men den $^{5}/_{3}$ 1435 utfärdade Olaus Pauli en ny stämning å Vadstena kloster att inom åtta dagar inför honom ingå i svaromål å Andreas Ingevastis nyss refererade skrift vid enahanda äfventyr som förra gången.[3]

Huruvida Vadstena kloster denna gång verkligen ingått i svaromål inför domprosten och hvilken ståndpunkt det därvid intagit, därom lämna de mig tillgängliga handlingarna ingen bestämd upplysning. Att klostret denna gång verkligen fört svarstalan i målet, göres dock sannolikt däraf, att efter hvad vi säkert veta för bevisnings åvägabringande klostrets vice generalkonfessor Ericus Johannis — den ordinarie befann sig på Baselkonsiliet[4] — inför notarius publicus hört vittnen angående saken, och att dessa vittnesmål gåfvo vid handen, att dylikt tionde af gam-

[1] Afskr. i *A. 26,* fol. 174 v., 175.
[2] Afskr. i *A. 26,* fol. 174, 174 v.
[3] Stämningen i afskr. i *A. 26,* fol. 175, 175 v.
[4] HÖJER, *a. a.,* s. 203, 210.

malt ej plägat utgå af klostrets fisken.[1] Likaledes förklarade förre kyrkoherden i Motala Laurencius Hvit, att hvarken han eller hans företrädare någonsin af klostret uppburit dylikt tionde.[2]

Äfven denna obetydliga tvist synes ha kommit att ingå i den allmänna motsats mellan påfvedömet och konsiliet, som vid denna tid behärskade hela den europeiska politiken. Vadstena kloster vädjade nämligen till kyrkomötet i Basel, som d. $^{3}/_{11}$ 1435 uppdrog åt abboten i Alvastra att afgöra saken.[3] Andreas Ingevasti åter lyckades af påfven d. $^{12}/_{1}$ 1436 utverka ett förnyande af domarefullmakten[4] åt Olaus Pauli, som å sin sida genom skrifvelse d. $^{4}/_{7}$ 1436 beordrade kyrkoherdarna Håkan i Hagebyhöga, Laurencius Finvidi och Jacobus Laurentii att till d. $^{14}/_{7}$ s. å. ånyo instämma Vadstena kloster i och för processens ändtliga afgörande.[5] Huru frågan om den konkurrerande domsrätt, som genom nyss nämnda åtgärder uppstått, blifvit löst, liksom ock i hvad riktning afgörandet i själfva sakfrågan gått, därom tiga de bevarade urkunderna. Af en anteckning i klostrets här citerade brefbok synes dock framgå, att tvisten bilagts genom en uppgörelse i godo.[6]

Men dylika misshälligheter med prästerskapet ha, efter allt hvad man kan döma, varit sällsynta och af en snart öfvergående art. I stort sedt synes Vadstena kloster af det svenska prästerskapet ha omfattats med en rent öfverflödande välvilja. Dess medlemmar ha säkerligen

[1] Not. intyg af Laurencius Finvidi d. $^{9}/_{7}$ 1435 i orig. på perg. i *RA*.

[2] Not. intyg af densamma d. $^{10}/_{9}$ 1435 i orig. på perg. i *RA*.

[3] Afskr. i *A. 26,* fol 176.

[4] Afskr. i *A. 26,* fol. 173 v. Dateringen »Florencie anno incarnacionis dominice *MCDXXXV* pridie Ydus Januarii pontificatus nostri anno quinto» ger d. $^{12}/_{1}$ *1436,* då inom påfvekansliet vid denna tid årets början räknades efter den s. k. *calculus Florentinus,* d. v. s. från d. $^{25}/_{3}$ efter vårt års början, och då Eugenius IV invigdes d. $^{12}/_{3}$ 1431.

[5] Afskr. i *A. 26,* fol. 173 v.

[6] I *A. 26,* finnes å fol. 173 v. följande anteckning: »abbatissa Benedicta omnibus renuntiauit et irrequisitis sororibus et fratribus, ut dicitur, composicionem iniit cum predicto domino Andrea». — I hvad mån klostrets tvist med Andreas Ingevasti bidragit till broderns, Vadstenamunken Symon Ingevastis beslut att lämna klostret, kan ej afgöras. Signerade suppliker till påfven i denna sak af d. $^{28}/_{12}$ 1435 (äfven bulla) samt d. $^{10}/_{1}$ och $^{3}/_{2}$ 1436 bland dr. Karlssons afskrifter i *RA*. Den förstnämnda finnes äfven i en på begäran af Andreas Ingevasti d. $^{5}/_{6}$ 1436 utfärdad vidimation. *Script. rer. Suecic.,* I: 1, s. 150, 151, 153; SILFVERSTOLPE, *Klosterfolket i Vadstena,* s. 131.

känt sin nationella stolthet smickrad af att i dessa yttersta tider Sverige ensamt bland de nordiska länderna frambragt ett helgon med världsrykte och en klosterorganisation af europeisk betydelse. Biskoparna uppmuntrade ock vallfarterna till Vadstena och lade, för att säga det minsta, inga hinder i vägen för munkarnas i samband med dem utvecklade verksamhet såsom själasörjare och predikanter. Vid upprepade tillfällen togo de sig kraftigt an klostrets och ordens sak inför kurian och de stora kyrkomötena. De i Vadstena ofta förrättade invigningarna af svenska och äfven af norska biskopar[1] och de täta besöken af de skandinaviska kyrkornas prelater vittna ock onekligen om det anseende klostret åtnjöt och den välvilja, hvarmed det från hierarkiens sida omfattades.

I detta sammanhang bör framhållas, att trots det att de föreskrifter i *Mare magnum*,[2] som afsågos att lägga hinder i vägen därför, icke vore ämnade att blifva eller i det hela blefvo tomma ord, dock fyra Vadstena-munkar uppstego på svenska biskopsstolar. Johannes Haquini, klostrets förtroendeman vid förhandlingarna efter Konstanzkonsiliet, utnämndes d. $^{23}/_{3}$ och invigdes d. $^{28}/_{6}$ 1422 till ärkebiskop i Uppsala, som det berättas på konung Eriks bedrifvande.[3] Acho Johannis, som fört sitt klosters talan på kyrkomötet i Basel, valdes 1442 till biskop i Västerås, där han förut varit prebendat,[4] och vid hans död utnämndes d. $^{12}/_{12}$ 1454, efter en liknande bana, till hans efterträdare en annan framstående Vadstena-munk, Olavus Gunnari.[5] Och omsider vid me-

[1] Såsom i Vadstena konsekrerade omtalas för att taga några exempel biskop Arnold i Strängnäs d. $^{21}/_{6}$ 1420, ärkebiskop Johannes Haquini d. $^{28}/_{6}$ 1422 samt biskop Audun af Stavanger d. $^{18}/_{5}$ 1427 (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 141, 143, 144, 146, 147). Förrättandet af dylika vigningar i Vadstena klosterkyrka stod knappast i samklang med ordens klausurföreskrifter.

[2] *Sv. dipl. fr. 1401*, II, s. 639, 640.

[3] Utnämningsbulla, dat. d. $^{23}/_{3}$ 1422, samt vigningstillstånd och bref med öfversändande af palliet, dagtecknade d. $^{31}/_{3}$ och $^{20}/_{4}$ s. å., bland Karlssons afskrifter i *RA;* jfr. Celses, *Bullarium*, s. 175, N:o 31. Vadstenadiariet innehåller (*Script. rer Suecic.*, I: 1, s. 143) en rätt egendomlig uppgift om utnämningens förhistoria.

[4] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 159; kapitlets bref om valet till brödrakonventet d. $^{21}/_{2}$, till Acho själf och till konungen den $^{20}/_{2}$ 1442, ärkebiskopens bref till kapitlet i Västerås d. $^{27}/_{2}$, biskop Nils Königs bref till Acho d. $^{11}/_{3}$ samt kapitlets bref till sina sändebud i Vadstena d. $^{10}/_{3}$ s. å., samtliga i afskrift i *A. 26*, fol. 299 v. —300. v.

[5] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 172; utnämningsbullan bl. Karlssons afskrifter i *RA*.

deltidens slut utnämndes i mars 1524 Peder Månsson, en tid föreståndare för Birgittas hus i Rom och en af det svenska prästerskapets lärdaste män, till biskop, likaledes i Västerås, och blef den, som genom sin vigning i Rom till Sveriges lutherska kyrka förmedlat den apostoliska successionen.[1] I dessa utnämningar och kanske än mer i de omständigheter, under hvilka åtminstone ett par af dem tillkommo, torde ligga ett starkt bevis på samhörighetskänslan och förtroendet mellan Vadstena-bröderna och det sekulära prästerskapet i Sverige, liksom på det anseende birgittinerna inom den svenska kyrkan åtnjöto.

En annan sak är sedan, att, huru smickrande dessa förtroendebevis än må ha varit för birgittinerna, de dock med hänsyn till det nämnda stadgandet i *Mare magnum* synas ha varit mindre lifvade för, att bröderna skulle mottaga dem erbjudna biskopsstolar. Åtminstone synes detta framgå af ett bref från konventen till den dåvarande ärkebiskopen (Nicolaus Ragvaldi) rörande just den ofvannnämnde Achos val till biskop i Västerås. Brefskrifvarne öfverläto visserligen åt ärkebiskopen att gilla eller ogilla det skedda valet, men de uppmanade honom tillika att »ej gifva lösa tyglar åt dem, som äro benägna att afvika från det rättas och klokas väg».[2]

Belysande nog med hänsyn till förhållandet mellan det svenska prästerskapet och Vadstena kloster synes mig äfven en blick på munkkonventets rekrytering med hänsyn nämligen till de platser på den kyrkliga rangskalan, prästmunkarna före sitt inträde i klostret innehaft, och till den vetenskapliga utbildning — säkerligen ett godt kriterium på deras kyrkligt-sociala ställning —, som kommit dem till del. Af de cirka 120 präst- och diakonmunkar, som invigts i Vadstena kloster, nämnas tretton kaniker, fem prebende- och altarpräster vid någon af

[1] *Konung Gustaf den förstes registratur*, I, s. 139, 140; *Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie*, utg. af C. F. ALLEN, I, s. 271; HJÄRNE, *Ett nytt intyg om biskop Petrus Magni (Theol. Tidskrift*, 23 (1883), s. 203—210); jfr. den följande polemiken med A. BERNHARD (*a. a.*, s. 365 ff.)

[2] Brefvet u. å. o. d. i afskrift i en från Vadstena härrörande, i *RA* förvarad brefbok, signerad *F. e. 11*, fol. 62 v. (defekt); jfr DURANTI not till *Revelat.* III, 18.

rikets hufvudkyrkor, fem scholastici, trenne prostar samt omkring 25 kyrkoherdar.[1]

Bland Vadstena-bröder, som idkat universitetsstudier och därunder vunnit lärdomsgrader, nämnas Petrus Olavi, Birgittas biktfader och klostrets förste generalkonfessor, hvilken städse kallas magister, Gervinus Petri, som studerat i Paris, där varit prokurator vid Linköpingskollegiets hus samt blifvit baccalaureus in jure,[2] Magnus Unnonis, som kallas magister artium och baccalaureus sacre theologie,[3] Johannes Hildebrandi, äfven han en tid föreståndare för Linköpingskapitlets hus i Paris,[4] Johannes Mathei, baccalaureus sacrorum canonum,[5] Petrus Karoli och Petrus Gjorderi, båda artium magistri,[6] vidare Olavus Johannes Gutho, baccalaureus, slutligen artium magister, en af det nyinrättade Uppsala-universitetets första studenter, utan hvars anteckningar vi om det uppsvenska lärosätets äldsta historia skulle veta så godt som ingenting,[7] magister Petrus Astronomus, som 1508 i Uppsala föreläste öfver »sphera materialis» och för domkyrkan förfärdigade ett berömdt astronomiskt ur,[8] samt slutligen den berömdaste af dem alla — Peder Månsson, slutligen biskop i Västerås, Barnabokens berömda öfversättare och doktor sannolikt i kanonisk rätt.[9] Bland prästmunkarna i Vadstena kloster fanns alltså en betydande kontingent af män, som måste anses företräda den högre bildningen, den framstående dugligheten och den på grund däraf

---

[1] Jfr de af SILFVERSTOLPE i hans flera gånger anförda biografiska arbete *Klosterfolket i Vadstena* lämnade upplysningar.

[2] *Sv. Dipl. fr. 1401*, II, N:o 2000; *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 142.

[3] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 152, 191; Prologen till TORQUEMADAS *Defensorium* i *Rev. S. Birgittæ* (Rom 1628) I; bref af d. 3/1 1435 i *C. 578*, fol. 264. Han hade studerat i Leipzig (ib. fol. 268).

[4] *Sv. Dipl. fr. 1401*, II, N:o 2000.

[5] *Script. rer Suecic.*, I: 1, 192; HOFMEISTER, *Die Matrikel der Universität Rostock*, I, s. 176; SILFVERSTOLPE, *Klosterfolket*, s. 92; bref af d. 9/6 1487 i orig. på papper i *RA*.

[6] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 193, 203.

[7] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 207; ANNERSTEDT, *Uppsala universitets historia*, I, s. 30 ff.

[8] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 208; ANNERSTEDT, *a. a.*, I, s. 34; *Bih.* s. 8.

[9] ANNERSTEDT, *a. a.*, I, s. 16; SILFVERSTOLPE, *a. a.*, s. 147 ff. För öfrigt må nämnas — listan gör ej anspråk på fullständighet — Johannes Karoli, som studerat i Prag (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 102; ANNERSTEDT, *a. a.*, I, s. 11, not 2), Tyrnerus Andreas, som år 1406 återkom från Paris (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 121, 122), samt Johannes

mera framskjutna sociala ställningen bland den tidens svenska prästerskap.

Såvidt åtminstone det källmaterial, som varit mig tillgängligt, gifver vid handen, har Vadstena klosters förhållande till andra svenska institutioner af liknande slag varit det bästa. Man skulle ju kunnat tänka sig, att birgittinernas rikliga, i andra klostersamfunds ögon säkerligen allt för rikliga, aflats- och biktprivilegier skulle gifvit anledning till afund och missämja. Från Danmark kunna bevis på dylika slitningar anföras.[1] Men de svenska källorna hafva om dylikt intet att förtälja. I den omständigheten, att den af påfven Nicolaus V på Karl Knutssons framställning genom en bulla af d. $^{8}/_{3}$ 1449 anbefallda reformen af det svenska klosterväsendet till utförandet anförtroddes åt Vadstenamunkar, har man väl full rätt att se ett erkännande åt både det stora anseende, som Vadstena kloster åtnjöt, och den opartiska och välvilliga hållning, som det intog gentemot andra svenska klosterorganisationer.[2]

I viss mån en mätare på ett klosters allmänna ställning och anseende inom kyrkan är mängden och beskaffenheten af de broderskaps- och delaktighetsbref, som det växlat med andra klosterinstitutioner. Af hithörande urkunder har jag — utan anspråk på förteckningens full-

---

Nicolai, som studerat i Upsala och Rom (SILFVERSTOLPE, *a. a.*, s. 145). Den »Petrus Johannis de Malmom in Svecia in episcopatu Strengenensi», som åren 1374 och 1375 afskrifver senare till Vadstena klosterbibliotek komne böcker under en studievistelse i Prag (ANNERSTEDT, *a. a.*, I, s. 11), torde vara identisk med den Petrus Johannis scholasticus i Örebro, som år 1393 inträder i Vadstena kloster (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 107), den »Joannes de Svecia canonicus Strengnensis», som 1373 studerar i Prag (DAAE, *Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*, s. 4), är väl den Strängnäskanik med samma namn, som år 1387 invigdes till munk (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 102). En Olavus Gunnari de Arosia inskrefs S. Galli dag ($^{16}/_{1}$) 1425 vid Leipzigs universitet (ERLER, *Die Matrikel der Universität Leipzig*, I, s. 87; uppgiften finnes förut i *Kirkehist. Saml.*, 2 R., II, s. 514) och den Michael *Simonis*, som år 1424 inskrefs vid Rostocks universitet och två år senare nämnes baccalaureus kan vara den Michael *Sunonis*, som tvenne gånger blef klostrets generalkonfessor (HOFMEISTER, *a. a.*, I, s. 18, 25; DAAE (*a. a.*, s. 37) har den alternativa läsningen Sunonis).

[1] HÖJER, *a. a.*, s. 202.

[2] Bullan i orig. i *RA;* CELSE, *Bullarium*, s. 191, N:o 9. Den hos Celse (s. 192, N:o 12), efter LAGERBRING, *Monumenta Scanensia*, I, s. 113—115 och LEIBNIZ, *Codex iuris gentium diplomaticus*, I, s. 404 registrerade urkunden har med föreliggande fråga intet att skaffa.

ständighet — antecknat broderskaps- och delaktighetsbref för Vadstena kloster från Vårfruklostret i Arueszee af 17/4 1394,[1] Tommarps kloster af d. 6/7 1407,[2] Gudhems kloster af d. 29/9 1413,[3] Neuenbergs kloster nära Fulda af d. 25/6 1438 och Egidiusklostret i Nürnberg af d. 21/10 1444.[4] Utan att vilja pressa några vidtgående slutsatser ur ett tvifvelsutan ofullständigt material, hälst en jämförelse med andra svenska kloster i berörda afseende på grund af materialets torftighet knappast låter sig verkställas, kan jag ej underlåta att anmärka, att ofvan meddelade lista i all sin ofullständighet otvifvelaktigt antyder tillvaron af ganska vidsträckta förbindelser i Tyskland.

* * *

Efter dessa mera allmänna anmärkningar om birgittinernas och särskildt Vadstena klosters ställning inom kyrkan återstår blott att i korthet beröra en särskildt intressant sida af klostrets tillvaro såsom religiös institution, nämligen dess ställning som vallfartsort och i sammanhang därmed dess prästmunkars verksamhet såsom själasörjare och predikanter.

Två af de viktigaste förutsättningarna för Vadstena klosters ställning såsom vallfartsort, nämligen stiftarinnans ställning som helgon och sierska samt de aflatsprivilegier, som klostret under årens lopp förvärfvade, har jag redan förut behandlat, den förra i det föregående, den senare i min flera gånger anförda afhandling.[5] Jag vill blott såsom de viktigaste bland birgittinernas aflatstitlar påpeka bland de ordinarie Vinculaaflaten, Portiuncula- eller Letare-aflaten samt augustineremiternas aflat, bland de extraordinarie 1394 års jubelårsaflat,[6] korstågsaflaten 1413 samt Baselkonsiliets korstågsaflat 1436.

[1] Afskr. i *A. 26*, fol. 56, 56 v.
[2] *Sv. Dipl. fr. 1401*, I, N:o 856.
[3] *Sv. Dipl. fr. 1401*, II, N:o 1788.
[4] Orig. i *RA*.
[5] Höjer, *a. a.*, s. 97 ff., 142 ff., 173 ff., 214 ff.
[6] De viktigaste af hithörande handlingar äro numera utgifna i *Diplomatarium Norvegicum*, XVII, N:o 940—943.

Den tredje faktor, som konstituerade Vadstena klosters ställning såsom vallfartsort, var birgittinernas bikt- och aflösningsprivilegier. Äfven dem har jag på olika ställen i min meromnämnda undersökning behandlat, men frågans vikt och svårutredda beskaffenhet torde motivera en kort öfversikt i ett sammanhang och delvis från något andra synpunkter. Härvid frånser jag alldeles de bikt- och aflösningsrättigheter, som tillerkänts klostrets konfessorer gentemot konventens egna medlemmar, och håller mig uteslutande till hvad som har betydelse för klostrets ställning såsom vallfartsort, således till dess privilegier i nämnda afseende gentemot kristna i allmänhet.

Redan i den bulla, hvarigenom tillstånd gafs till grundandet af Vadstena kloster, hade Urban V tillerkänt birgittinerna samma privilegier, som innehades af augustineremiterna, och dessa privilegier hade sedan af följande påfvar undan för undan bekräftats.[1] I de senare af dessa privilegiebekräftelser (från Johan XXIII:s af år 1410) reglerades birgittinernas bikt- och aflösningsrätt till fullständig öfverensstämmelse med den eremiterna af Augustini orden och d o m i n i k a n e r n a *tam a jure quam ex privilegiis* tillkommande rätten, en närmare precisering, som kunde synas öfverflödig, då redan Bonifatius VIII[2] i afseende på biktprivilegier likställt augustineremiterna med de båda äldsta tiggarordnarna, fransiskaner och dominikaner. Men utom af dessa allmänna privilegier bestämdes birgittinernas bikt- och aflösningsrätt äfven af de i samband med vederbörande indulgensprivilegier beviljade stadgandena i bullorna af d. 29/3 1399 och d. 9/12 1397, som tillstadde generalkonfes-

---

[1] Bullor af Gregorius XI d. 1/10 1377, af Urban VI d. 18/12 1382, af Bonifatius IX d. 9/1 1392 och d. 4/5 1403, af Alexander V d. 14/10 1409, af Johan XXIII d. 14/10 1410 och d. 1/6 1413 samt af Martin V d. 3/4 1418 och d. 1/7 1419. HÖJER, *a. a.*, s. 94, 97, 133, 136, 137, 141, 142, 149, 171, 179.

[2] KOLDE, *Die Deutsche Augustiner-Congregation und Johann von Staupitz*, s. 44. På konsiliet i Lyon 1274 förbjöds upprättandet af tiggarordnar, liksom ock tiggarmunkar ej skulle få predika, mottaga bikt eller förrätta begrafningar. Från detta generella förbud undantogos dock uttryckligen dominikaner och franciskaner; om karmeliter och augustineremiter stadgades, att allt skulle få förblifva vid det gamla, »donec de ipsis fuerit aliter ordinatum». C. 1 in VIto de re. do. III, 17; LEA, *A history of auricular confession and indulgences in the Latin church*, I, s. 301, not 1.

sorn och fyra, respektive sex af honom utsedda prästbröder att bikta och äfven i biskopliga reservatfall aflösa pilgrimerna vid Vincula- och Letarefästerna.[1] För att nu klargöra, hvad dessa förmåner, närmast likställdheten med mendikanterna, inneburo, erfordras en kort återblick öfver den föregående påfliga lagstiftningen på området.[2]

Parallellt med utbildandet i teori och lagstiftning af en *jus clavium* går redan från början sträfvandet att reglera formerna för dess utöfning, särskildt att skipa rättvisa mellan sekulärt och regulärt prästerskap. En synod i Rom 1075 förbjöd munkar att annat än *in casu necessitatis* utöfva församlingsprästens funktioner i detta afseende, och ett kyrkomöte i Autun 1094 upprepade förbudet.[3] Två år senare ändrade visserligen kurian sin politik och ingrep på en synod i Nîmes kraftigt mot dem, som sökte förmena munkarna bikträtten, men synoderna i Poitiers 1100 och i London 1102 protesterade icke dess mindre mot dessa det reguljära prästerskapets anspråk.[4] Laterankonsiliet 1123 förbjöd abboter och munkar att ålägga penitens, besöka sjuka cch gifva den sista smörjelsen. Trots dessa bestämmelser förekommo vid sekelslutet klagomål öfver att det reguljära prästerskapet trots allt ej upphörde att i detta afseende träda församlingsprästernas rättigheter för nära.

Men det är först på 1200-talet, som striden antager verkligt stora proportioner, och orsaken därtill är tiggarordnarnes uppträdande. Den fjärde Lateransynoden införde visserligen bikttvång: åtminstone en gång årligen måste hvarje till mogen ålder kommen kristtrogen bikta sig för sin församlingspräst *(proprio sacerdoti)*.[5] Gregorius IX tilldelade emellertid de nybildade dominikan- och franciskanordnarna utan inskränkning rätten att mottaga bikt och pålägga penitens.[6] På grund af det sekulära prästerska-

[1] HÖJER, *a. a.*, s. 124, 134 och 213.

[2] Jfr LEA, *a. a.*, I, s. 297 ff.; CREIGHTON, *A history of the papacy from the great schism to the sack of Rome*, I, s. 263 ff.; HINSCHIUS, *Kirchenrecht*, IV, s. 91 ff.

[3] PFLUGK-HARTTUNG, *Acta pontificum Romanorum inedita*, II, N:o 161; LEA, *a. a.*, I, s. 276.

[4] LEA, *a. a.*, I, s. 276; HARDOUIN, *Acta consiliorum*, VI: 1, s. 1860, 1865; VI: 2, s. 1113.

[5] C. 12 X de poen. V, 38. LEA, *a. a.*, I, s. 278.

[6] Jfr för de förra bullor af d. 27 och 28 sept. 1227 samt d. 17 maj 1244, för de senare bullor af d. 6 april och 31 maj 1237 (POTTHAST, *Regesta pontificum*, N:o 8042, 8043, 10316, 10386 samt 11391).

pets klagomål såg sig Inocentius IV visserligen tvungen att inskränka privilegiet genom att göra utöfvandet af bikträtten beroende af vederbörande församlingsprästs tillstånd,[1] men denna förordning sattes ur kraft redan en månad senare af den nya påfven Alexander IV.[2] Privilegiet erkändes och utsträcktes ytterligare af Martin IV genom bullan *Ad fructus uberos* af d. 10 jan. 1282, hvilken dock stadgade, att de, som biktade sig för franciskanmunkar, i alla fall till uppfyllandet af Lateran-konsiliets bestämmelse voro skyldiga att åtminstone en gång årligen bikta sig för sina sockenpräster.[3]

Då klagomålen från det ordinarie prästerskapets sida emellertid fortforo, sökte Bonifatius VIII genom sin stadga *Super cathedram* d. 18 febr. 1300 ge frågan dess definitiva lösning, därvid anknytande sig till bestämmelserna i Alexander IV:s nyssnämnda bulla af d. 22 dec 1254.[4] Bestämmelserna i Bonifatius' berömda dekretal inneburo, att den dominikaner och franciskaner tillkommande bikt- och aflösningsrätt skulle i den utsträckning den tillkomme församlingarnes präster (således i icke reserverade fall) och inom de städer och dioceser, inom hvilka eller i hvilkas närhet nämnda ordnar ägde kloster, utöfvas genom af ordensmyndigheterna i lämpligt antal utsedda och till vederbörande områdens prelaters (närmast biskoparnes) godkännande presenterade bröder. Vägrade vederbörande prelat sin licens åt någon eller några af de presenterade, skulle annan eller andra i stället presenteras; vägrade han licens åt alla, ägde de presenterade i trots däraf och i kraft af påfligt bemyndigande utöfva nämnda bikt- och aflösningsrätt. Dessa föreskrifter upphäfdes visserligen af Benedikt XI genom bullan *Inter cunctas* d. 17 febr.

[1] Bulla af d. 21 nov. 1254 (POTTHAST, *a. a.*, N:o 15562, (»si quis alieno sacerdoti justa de causa sua voluerit confiteri peccata, secundum statuta generalis concilii licentiam prius postulare ac obtinere debeat a proprio sacerdote vel saltem primo sibi confiteri et recipere absolutionis beneficium ab eodem»).

[2] Bulla af d. 22 dec. 1254 (POTTHAST, *a. a.*, N:o 15602); för bikträttens utöfvande skulle dock fordras »licentia vel commissio aut concessio legatorum sedis apostolicæ vel ordinariorum locorum», men ingen »assensus sacerdotum parochialium».

[3] POTTHAST, *a. a.*, N:o 21837. Fordran på tillstånd af legat eller ordinarius skulle bortfalla.

[4] C. 2 in Extrav. comm. de sepult. VII, 6 och Clem. 2 de sepult. III, 7; tryckt äfven i *Dipl. Suecanum*, II, N:o 1303.

1304,[1] men de återinfördes snart åter genom Clemens V:s på konsiliet i Vienne d. 6 maj 1312 utfärdade konstitution *Dudum*, som sedan allt framgent blef gällande.[2]

Denna bullas bestämmelser misshagade i hög grad mendikanterna, och man fann snart på att kringgå dem därigenom att ordnarna direkt från påfvekansliet förskaffade sig för olika fall gällande, särskilda autorisationer, som bemyndigade dem att utan dylika inskränkningar mottaga bikt och meddela aflösning. Visserligen återkallade Bonifatius IX genom en bulla af d. 22 dec. 1402 alla i kraft varande dylika specialprivilegier, men i praxis återgick allt snart till det gamla.[3] Till dylika specialprivilegier höra otvifvelaktigt de ofvannämnda, i samband med vederbörande indulgensprivilegier beviljade stadgandena af d. $^{29}/_{8}$ 1399 och $^{9}/_{12}$ 1397. De föllo under bestämmelserna i 1402 års revokationsbulla, men återfingo redan efter tre år genom ett nytt påfligt beslut sin gällande kraft.[4]

Söka vi nu utröna, huru denna privilegielikställdhet med mendikanterna i praktiken tillämpats, så finna vi, att Vadstena kloster ända sedan slutet af 1300-talet hos såväl sin stiftsbiskop som ock — i öfverensstäm-

[1] C. 1 in Extr. comm. de privil. V, 7; EUBEL, *Bullarium Franciscanum*, V, s. 11—14. Benedikts bulla upphäfde den i 1282 års bulla inskärpta skyldigheten att minst en gång årligen bikta för sockenprästen (»nec confessi ipsis fratribus peccata illa, de quibus confessi sunt eis et absoluti poenitentes de illis sacerdotibus propriis teneantur — — iterum confiteri, non obstante constitutione generalis concilii, quæ sano intellectu — — intelligenda est — — de illis, qui peccata sua confiteri aliis neglexerunt»). Denna uppfattning fastslogs ytterligare genom Johan XXII:s konstitution *Vas electionis* d. $^{24}/_{7}$ 1321, sedan magister Johannes de Polliaco uppställt och försvarat den åsikten, att alla synder, som biktats inför vederbörligen bemyndigade klosterbröder, måste ånyo biktas inför vederbörande församlingspräst (C. 2 in Extr. comm. de hæreticis V, 3; *Bull. Francisc.*, V, s. 208, 209; *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II: 1, s. 243—245). Striden om denna fråga fortfor emellertid mellan kurian och Paris-universitetet. Alexander V, själf mendikant, bekräftade visserligen Johan XXII:s konstitution genom bullan *Regnans in excelsis* d. $^{12}/_{10}$ 1409 (*Chart. univ. Paris.*, IV, s. 165—168), men bekräftelsen måste af hans efterträdare tagas tillbaka genom bullan *In apostolice sedis specula* d. $^{27}/_{6}$ 1410 (*Chart. univ. Paris.*, IV, s. 181, 182). Sin slutliga lösning — till mendikanternas favör — fick frågan först 1670. LEA, *a. a.*, II, 307—311.

[2] Clem. 2 de sepult. III, 7.

[3] *Regulæ cancellariæ apostolicæ* ed. OTTENTHAL, Bo. IX, N:o 73 (s. 76, 77).

[4] HÖJER, *a. a.*, s. 124, 134, 147—149, 213.

melse med stadgandena i dekretalen[1] — hos de kringliggande stiftens biskopar plägat utverka tillstånd för generalkonfessorn och några af honom utsedda (eller alla) prästbröder att bikta och äfven i biskopsliga reservatfall — i dekretalen afses, såsom ofvan nämndt, blott icke reserverade fall — aflösa vallfärdande från vederbörandes stift.[2]

Det slag, som genom Baselkonsiliets dom drabbade birgittinerna, rörde äfven deras bikt- och aflösningsprivilegier. I denna punkt inneburo dess bestämmelser följande. I afseende på pilgrimer från det stift, där klostret låg, inskärptes blott de förut angifna presentationsbestämmelserna i dekretalen *Dudum*. I afseende på utom stiftet boendes bikt åter skulle fordras *antingen* en i enlighet med nyss nämnda stadga utfärdad licens af vederbörande pilgrims stiftsbiskop *eller* ock ett för birgittinerna utfärdadt speciellt påfligt privilegium utöfver den generella likställigheten med mendikanterna.[3]

Ehuru såväl de nyss refererade restriktionerna i birgittinernas bikt- och aflösningsprivilegier som återkallandet af privilegierna i afseende på Vincula- och Letareaflaten synas innebära annullerandet af de förut omnämnda specialförmånerna från 1397 och 1399, synes Vadstena kloster icke ha ansett sig behöfva vidtaga några mera vidtgående förändringar i den praxis i afseende på brödernas verksamhet som biktfäder, hvarom ofvan talats, hälst birgittinerna redan genom en bulla af d. 15/1 1446 erhöllo ett af de i Baseldomen åsyftade specialprivilegierna. I klostrets *Liber usuum*, tillkommen, som det synes, efter 1448, men före 1487, upptages 1399 års bulla såsom fortfarande gällande i afs. på bikt, aflösning oeh penitens.[4] Och sedan den nyss omtalade bullan af d. 15/1 1446 för generalkonfessorn och tre af honom utsedda prästbröder dels inskränkt den erforderliga presentationen till en blott skriftlig och förlagt undersökningen *(examinatio)* till klostret, dels utsträckt de sålunda

[1] HINSCHIUS, *a. a.*, IV, 93, 94 (»in civitatibus et diocesibus locis ipsis vicinis, in quibus loca hujusmodi non habentur»).

[2] HÖJER, *a. a.*, s. 213.

[3] HÖJER, *a. a.*, s. 212—214.

[4] Letareaflatsbullan omtalas däremot ej, liksom hela denna aflat synes ha spelat en mindre roll under förhandlingarna om privilegiernas återutfärdande.

presenterade brödernas bikt- och aflösningskompetens att gälla pilgrimer i allmänhet (äfven från andra stift) och äfven biskopliga (men ej påfliga) reservatfall,[1] angifves i en af generalkonfessorn fastställd stadga *(ordinatio)*, tillkommen före 1448 års biskopsvisitation[2], Vadstenamunkarnas bikt- och aflösningsverksamhet på följande sätt. Generalkonfessorn själf och två eller tre prästbröder, som han funnit därtill tjänliga, skulle mellan och äfven, där så behöfligt och möjligt vore med hänsyn till gudstjänstens uppehållande, dock endast med särskildt tillstånd af generalkonfessorn, under gudstjänsttimmarne mottaga bikt af alla dem — särskildt pilgrimer — som så önskade, och gifva aflösning i alla fall utom påfliga reservatfall. Och för utöfvande af denna verksamhet behöfde de nämnda biktfäderna blott vara skriftligen presenterade för stiftschefen, biskopen i Linköping. Då åter särskildt stor tillströmning af folk stod på, samt på söndagar, *festa terræ*[3] samt fredagar skulle generalkonfessorn och de nämnda två eller tre bröderna mottaga bikt på ofvan angifvet sätt, öfriga prästbröder åter, för så vidt de af generalkonfessorn därtill blifvit »utvalda, pröfvade, presenterade och beordrade», endast af dem, för hvilkas stiftsbiskopar de voro presenterade i enlighet med bestämmelserna i den ofvannämnda dekretalen *Dudum*, samt i de fall, med hänsyn till hvilka det af de nämnda biskoparna medgifvits dem.

Vi sakna dessvärre närmare upplysningar om Vadstenabrödernas verksamhet såsom biktfäder och själasörjare. Ett och annat i det material, som bevarats, tyder dock på, att den varit mycket omfattande och från befolkningens sida mötts med största förtroende. I ett bref

[1] Jfr LEA, *a. a.*, I, s. 301, 312 ff., 342 ff. Bullans bestämmelser angifvas i Vadstenaklostrets *liber usuum* på följande sätt: (bulla) »continens inter alia in effectum, quod confessor et alii tres fratres in sacerdocio constituti, quos confessor ad id eligendos et aliter ydoneos fore censuerit, possint omnium et singulorum Christi fidelium ad ipsum monasterium deuocionis causa pro tempore confluencium necnon singulorum ex familia et prebendariis et aliarum personarum apud monasterium pro tempore degencium seu commorancium confessiones audire et illis diligenter auditis pro commissis, nisi talia fuerint propter que sedes apostolica sit merito consulenda, debitam absolucionem impendere et penitenciam salutarem iniungere, postquam per scripturam dumtaxat suo dyocesano notificati fuerint et dummodo in claustro ipsius monasterii examinantur.» (*A. 11*, fol. 65).

[2] HÖJER, *a. a.*, s. 329.

[3] HÖJER, *a. a.*, s. 118.

från 1500-talets första årtionde (1509?) heter det, att, om det ej vore för Guds kärlek och Vadstenabrödernas arbete för själarnas frälsning, otaliga människor i Sverige skulle gå fördömelsen till mötes. Ty många ville ej på åratal bikta sig för sina sockenpräster, utan gingo och gömde på svåra och skamliga synder, tills de kommo till Vadstena, dit tillströmningen var så stor, att bröderna hade svårt att hinna mottaga allas bekännelser. Då bröderna förebrådde dessa sina biktbarn, att de ej vid påsken, innan de gingo till nattvarden, för sockenprästerna biktade vissa grofva och onaturliga synder, som enligt Birgittas ord särskildt härjade Sverige, svarades, att de på intet vis kunde aflägga sin bikt för sockenprästerna eller för de munkar, med hvilka de oftare kommo i beröring. Såsom skäl anfördes, att dessa andligas dryckenskap afskräckte dem, enär biktfäderna, då de blefvo druckna, ej tvekade att drifva skämt och gyckel med de synder, som dem under biktens insegel anförtrotts. Och sådant tal fördes enstämmigt af de biktande, ej blott från ett stift utan från alla delar af landet. Brefskrifvaren omtalar, att det mer än en gång händt honom, att en biktande till honom framfört en nyligen afliden väns bekännelse. På biktfaderns förfärade fråga, hvarför ej någon präst tillkallats att mottaga hans bikt och för att gifva honom sakramenten, innan han dog, svarade den öfverlefvande vännen, att så skett, men att den döende ej kunnat förmå sig att för prästen aflägga fullständig bekännelse. På munkens fråga hvarför svarades: prästernas dryckenskap och slemma lefverne afskräcker dem. »Men för Vadstenamunkarne bikta vi utan fruktan våra synder, emedan deras afskildhet från världen ger oss mod, och vi draga bort tröstade af deras hälsosamma lära.» Vid ett stort tillopp af folk hade brefskrifvaren en gång under en enda séance biktat mera än 20 personer. Bland dessa hade han ej funnit mera än tre, som sedan sin ungdom aflagt fullständig bekännelse om sina synder; de andra gingo och buro på obiktade synder somliga sedan fyra, åtta eller tio år, andra sedan 20, 30, 40 eller t. o. m. 50 år — och allt af förut antydd orsak.[1]

[1] Odat. konc. på papper i *RA*.

Detta bref ger i flera hänseenden dyrbara upplysningar: det kastar å ena sidan ljus öfver vissa sidor hos det dåtida svenska prästerskapet, det gifver å andra sidan ett — visserligen ej fullt opartiskt— vittnesbörd om Vadstenabrödernas omfattande och välsignelsebringande verksamhet som själasörjare. Andra vittnesbörd peka — åtminstone hvad angår verksamhetens omfattning — i samma riktning. Lockade af den nordiska sierskans helgonrykte, af berättelserna om de underverk, som snart sagdt dagligen ägde rum vid hennes graf, af den frikostiga aflat, som kom de vallfärdande till del, och af brödernas själavård och predikningar, sammanströmmade årligen stora skaror af pilgrimer i Vadstena. Hufvudsakligen kommo de från de skandinaviska länderna, mest från Sverige naturligtvis, men äfven i afsevärdt antal från Danmark och Norge. År 1420 nämnes en Århusborgare såsom afliden på pilgrimsgång i Vadstenaväg; själfva ordbildningen synes mig häntyda på, att dylika pilgrimsfärder från Danmark ej varit ovanliga.[1] Äfven föreligga vittnesbörd om, att ej heller från Norge vallfarter till Vadstena varit sällsynta.[2] På ett par ställen i Norge (i Oslo och Nesland) har man funnit det slags märken, som pilgrimer fingo mottaga till vittnesbörd om en väl förrättad pilgrimsgång till Vadstena.[3]

Men äfven från aflägsnare nejder saknades ej pilgrimer; enligt samtidas vittnesbörd diteströmmade pilgrimer från Tyskland, Holland och Skottland. Året 1406 såg där biskop Robert af S. Saffini och Henry Fitzhugh, konungens af England camerarius.[4] Härtill kan läggas venetianaren Piero Querini, som år 1432 besökte Vadstena och som efter-

---

[1] *Script. rer. Danic.*, VI, s. 505 (»i pilgrimsgang pa Wasteenswægh»). Den 9/11 1421 intygar generalkonfessorn i Vadstena, att en man från Lolland uppfyllt ett af en hans släktinge för mord aflagdt vallfartslöfte (afskr. i *C. 6*, fol. 85 v.)

[2] Pass för en pilgrim till Vadstena, dat. Fron d. 1/2 1390 (*Dipl. norvegic.*, I, N:o 521); intyg om fullgjord pilgrimsfärd, dat. d. 9/2 1416 (*Sv. Dipl. fr. 1401*, III, N:o 2185) och d. 16/6 1472 (*Dipl. norvegic.*, I, N:o 898).

[3] UNDSET, *Universitetets Samling af Nordiske Oldsager*, s. 69; DAAE, *Norges Helgener*, s. 215; H. HILDEBRAND i *Vitterhetsakademiens Månadsblad* 1878, s. 685—687. Ett annat dylikt märke har man funnit i Fyrisån (*a. a.*, 1890, s. 84, 85).

[4] HÖJER, *a. a.*, s. 148, 251.

lämnat en skildring af sina färder i Skandinavien, som äfven för Vadstenas vidkommande äger sitt intresse.[1]

Hufvudsakligen bland dessa nordiska pilgrimer var det väl, som Vadstena-munkarna utöfvade sin predikoverksamhet. Birgitta hade i sin klosterregel skarpt betonat munkarnes skyldighet att vid större kyrkliga fäster predika för folket — själffallet på landets eget språk —, i en af *Revelationes extravagantes* finnas t. o. m. ingående och förträffliga homiletiska föreskrifter och råd.[2] Alltifrån klostrets första dagar ägnade sig också munkarna med ifver åt denna uppgift. I den stadga, som biskop Nicolaus Hermanni vid sin visitation d. $^{19}/_{5}$ 1388 utfärdade, tillät han bröderna att i sina celler förvara de böcker, de behöfde för utarbetandet af sina predikningar, särskildt de böcker, som de själfva afskrifvit.[3] Redan bland den första munkuppsättningens män nämnas flera såsom synnerligen framstående predikanter: Gudmarus Friderici, Birgittas trogna följeslagare på färden till det Heliga landet,[4] Johannes Suenonis, kanik i Strängnäs,[5] Laurencius Boecii, förut prost i Laglösaköping,[6] samt framför alla andra Johannes präst, af sina ämbetsbröder kallad »den andra Krysostomus».[7] Han synes ha varit en i hög grad utmärkt och out-

---

[1] *Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar*, II (1877), s. 168—170; BULLO, *Il viaggio di M. Piero Querini*, s. 70; BÜHRING, *Venedig, Gustav Adolf und Rohan*, s. 19; RAMUSIO, *Navigationi et Viaggi*, II, s. 205 (»Giunti in Vastena la uigilia del perdono troũamo nel ver un concorso d'innumerabili persone di diverse nationi molti caualieri con le loro famiglie passati di Dacia luoghi distanti oltra miglia 600, altri d'Alemagna, d'Olanda, Scocia che son oltra il mare, similmente di Noruegia, Suetia assai genti venute per terra»). Med denna skildring samstämmer följande passus i *Processus canonizacionis S. Katherine* (fol. 29): »Dixit testis, quod in infrascriptis diebus conueniunt populi de diuersis regionibus videlicet Svecie, Dacie, Scanie et Norwegie ac eciam de Holsatia et Alamannia» — — —

[2] *Rev. S. Birgittæ* (Rom 1628), II, s. 424, 425.

[3] Stadgan i afskr. i *A. 26*, fol. 49.

[4] »Prædicator fervens» (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 103).

[5] »Prædicator egregius et magne facundie» (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 104).

[6] »Egregius prædicator» *(Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 122)

[7] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 104, 105. SCHÜCK kallar honom *(Sv. Literaturhistoria*, I, s. 176; *Ill. Svensk Litteraturhistoria*, I, s. 106) Johannes Svartepräst, förmodligen vilseledd af en anteckning i Annerstedts handskriftskatalog i Upsala univ. bibl. I Linköping fanns i början af 1400-talet en kanik med namnet Johannes Svartapräst († 1426). Jfr L. FR. LÄFFLER, *Bidrag till vår medeltida personhistoria. 4. Johannes Swartepräst* i *Personhist. Tidskr.*, 1905, s. 45 ff.

tröttlig predikant, som ibland predikade två eller tre gånger dagligen. Under translationsåret predikade han hvarje dag i hela fastan inför skaror af folk, som från allt landet samlades att bringa den heliga aflidna sin vördnad och för att lyssna till den väldige predikantens inspirerade ord.

I samband med den vidlyftiga predikoverksamheten uppväxte redan tidigt inom klostret en homiletisk litteratur, som med tiden blef ganska rik. Johannes dels samlade, dels afskref, dels författade flera band predikningar, såväl för årets vanliga helgdagar *(de tempore)* som för helgonfästerna *(de sanctis)*. Af dessa hans homiletiska verk förvaras som bekant ännu ett på Upsala universitetsbibliotek; det innehåller en samling söndagspredikningar för hela året.[1]

Den från den äldsta uppsättningen munkar nedärfda goda traditionen i afseende på här ifrågavarande sida af klostrets verksamhet höll allt framgent i sig. Såsom särskildt framstående predikanter nämner Vadstenadiariet Johannes Bernardi († 1445),[2] Johannes Borquardi, som särskildt berömmes för sitt goda utförande († 1447),[3] Clemens Civikin († 1459),[4] Jacobus Laurentii († 1460)[5] samt Martinus Olavi († 1490).[6] Andra goda predikanter voro Ericus de Lomaröd, hvilken diariet berömmer såsom »valde bonus scolaris in grammatica, latinitatis dictator optimus»,[7] Ulpho Birgeri († 1433), Gerwinus Petri, under en lång tid klostrets generalkonfessor († 1445), Olavus Petri († 1452), Acho Johannis († 1453) och Hennikinus († s. å.). Flera af dessa predikanter

[1] *Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 104. Den bevarade volymen, nu signerad *C 270*, utgör en pergamentshandskrift in folio, hade i klosterbiblioteket beteckningen *D III° 1:us in ordine* och innehåller utom postillan, som ännu är outgifven, trons artiklar, några söndagsevangelier och epistlar samt en traktat om de eviga straffen och himmelens glädje. I Fornskriftsällskapets samlingar är tryckt en annan Vadstena-postilla, som af KLEMMING anses härstamma från slutet af 1300- eller början af 1400-talet. *Svenska Medeltidspostillor*, I, s. 395.

[2] »Valens prædicator» (*Script. rer. Suecic.*, I: 1, s. 162).

[3] »Sermocinator bonus, habens proferentiam bonam» (*a. a.*, I: 1, s. 164).

[4] »Bonus sermocinator» (*a. a.*, I: 1, s. 176).

[5] »Predicator bonus» (*a. a.*, I: 1, s. 177).

[6] »Predicator studiosus» (*a. a.*, I: 1, s. 199).

[7] *A. a.*, I: 1, s. 186.

ha efterlämnat homiletiska arbeten, af hvilka åtskilliga ännu finnas i behåll bland Uppsala universitets rika samling af Vadstena-codices. I en af klostrets bevarade samlingar af predikningar finnes en afhandling *De modo predicandi*, som synbarligen i klostret begagnats såsom homiletisk lärobok. En närmare undersökning af det, som på detta område finnes i behåll af Vadstena-biblioteket, skulle helt visst löna sig.[1]

En liflig skildring af det sätt, hvarpå denna Vadstenamunkarnas predikoverksamhet utöfvades, ger oss generalkonfessorn Nicolaus Ragvaldi i sin berättelse om Katarinas translation och skrinläggning 1489. Under de fyra dagar högtidligheterna pågingo, säger han, predikades ideligen ute på kyrkogården från trenne predikstolar åt gången, två i söder och en i norr, och allmogen stod packad, men icke dess mindre var kyrkan fylld till sista plats. Och, tillägger vår sagesman med en älskvärd uppriktighet, som kastar en blixtlik belysning öfver en sida af tidens religiösa förhållanden, »folket föreföll ej så allmänt drucket, som vanligt var på aflatsdagar.»[2]

I allmänhet synes Vadstenamunkarnes verksamhet såsom predikanter af kyrkan ha betraktats med blida ögon, det framgår bl. a. af de ej blott i svenska utan äfven i danska och norska biskopars biktlicenser så vanliga löftena om 40 dagars aflat för dem, som i Vadstena åhörde brödernas predikningar. Dessa synas f. ö. i den samtida nordiska kyrkan ha betraktats såsom mönster. Så t. ex. anhåller d. $^{29}/_{8}$ 1416 biskop Eskil i Trondhjem hos Vadstena kloster att i afskrift få del af det vidlyftiga formulär, som munkarna använde i inledningen till sina predikningar. Härtill svarade Vadstenamunkarna, att något dylikt formulär ej funnes, utan att en hvar talade fritt efter sin ingifvelse.[3]

En och annan gång märkes dock, att den svenska kyrkans prela-

---

[1] Schück, *Ill. Svensk Litteraturhistoria*, I, s. 106, 107.

[2] *Script. rer. Suecic.*, III: 2, s. 274.

[3] *Sv. Dipl. fr. 1401*, III, N:o 2207 (»aliquam compendiosam formulam, quam solemus habere in exordio nostre predicacionis» — — »nec aliquam certam formam compositam possidemus, sed unus quisque nostrum predicancium per se sermonum preambula sibi colligit de diuersis, secundum quod divina inspiracio materiam amministrat»).

ter ej varit fullt belåtna med Vadstenamunkarnes fromma ifver. Så t. ex. finnes i afskrift bevaradt ett ganska märkligt bref från Vadstena kloster till domkapitlet i Linköping, odateradt, men säkerligen hänförligt till 1400-talets andra årtionde, då förslag ju bragtes å bane att öka den romerska kyrkans Olymp med tre nya svenska helgon. I detta bref säga sig Vadstena-munkarna ha förnummit, att de högvördiga fäderna i Linköping tagit anstöt af att i en predikan i Vadstena vid Petri fängelsefäst (1 aug., som förut nämndt en af klostrets förnämsta aflatsdagar) varnats för den vidskepliga och farliga dyrkan, som i Sverige ägnades människor, om hvilkas vandel och dygder man alls ingenting kände. Detta yttrande hade man i Linköping uppfattat såsom ett försök att sätta en fläck på biskop Nicolaus Hermanni's helgongloria och tillika såsom en snärt äfven åt de samtida svenska kanonisationssträfvandena i allmänhet. I sitt svar bedyra nu Vadstenabröderna för att från sig afvända denna svarta misstanke, att det på intet vis varit deras afsikt att nedsätta den gamle biskopen, som ju varit en af deras ordens och deras klosters äldsta och mest nitiska gynnare och vänner. Men de bedja samtidigt de högvördiga fäderna draga sig till minnes, huru många, om hvilkas lif man intet kände, inom Sveriges landamären dyrkades såsom helgon, ja, huru man på sista tiden börjat i andaktssyfte besöka oeh ägna sin vördnad åt källor och klippstycken, som kanske aldrig fått sin vigning af ett helgons heliga gärningar eller besök, men som snarare kanske satans list oskärat genom käringars inbillningar och drömmar.[1]

Från en något senare tid finnes — likaledes i samtida afskrift — bevaradt ett annat bref af än större intresse. Afskriften är tyvärr defekt, i det att sista delen af brefvet med dateringen saknas. Brefvet är riktadt af Linköpings domkapitel till generalkonfessorn Michael och

[1] Brefvet är tryckt i *Hist. Tidskr.*, XXVI (1906), s. 47, 48; ang. dateringen se s. 46 (»eciam fontes et acerni lapidum in hiis annis, uti communiter dicitur, ceperunt peregre visitari et deuocius adorari, quos nullius forsan sancti meritum vel umquam vestigium dedicavit, sed forte dyabolica pocius fedavit illusio per opiniones et sompnia vetularum»).

faller alltså mellan d. $^{17}/_{11}$ 1454, då Michael af stiftsbiskopen bekräftades såsom generalkonfessor, och 1460, då Magnus Unnonis ånyo nämnes såsom innehafvare af generalkonfessoratet. Då brefutställarne nämna sig »prepositus, archidiaconus et capitulum Lincopense», skulle man vara frestad att anse brefvet utfärdadt under sedisvakansen efter herr Nils König, m. a. o. emellan d. $^{23}/_{4}$ 1458 och slutet af år 1459 eller början af år 1460.[1]

I brefvet berättar domkapitlet, att hela prästerskapet klagade öfver att Vadstenamunkarne i sina predikningar häftigt foro ut mot prästernas laster, därigenom nedsatte dem i folkets ögon och så försvagade kyrkans ställning. »Genom dylikt tal i Guds församling nedrifves mer än som uppbygges, förstöres mer än som förbättras, uppbrännes mer än som räddas undan elden. Och i följd däraf bringas den kristliga fromheten om intet. Och hvad blir väl frukten af dylika predikningar till folket, ur hvilka uppstå förföljelser, begabberi, misstankar, hån, skandaler, oräkneliga synder?»

»Härmed vilja vi», heter det vidare, »på intet vis försvara prästerskapets laster eller förhindra, att andlige ställas till ansvar och deras utsväfningar och dåliga seder beifras. Tvärtom — därtill vare Gud vårt vittne — vi önska, att alla präster för sina förseelser på lämplig plats och på latin (sic!) varnas och tillrättavisas, så mycket i vår makt står, förbättras och återföras till goda seder och behjärtande af sin prästerliga ställning, så att bland folket ingen förargelse åstadkommes.»

Mutato nomine, mutatis temporibus, de nobis fabula narratur. Förmodligen ställde sig Vadstenamunkarne till efterrättelse den gifna vinken om iakttagande af mera diskretion vid försöken att reformera kyrkan. Åtminstone har jag icke funnit några ytterligare klagomål öfver slika »demagogische Umtriebe».

* * *

[1] Brefvet är aftryckt i *Hist. Tidskr.*, XXVI (1906), s. 48, 49; dateringen diskuteras å s. 46, 47.

Ofvanstående anmärkningar ha icke afsett att mera fullständigt eller systematiskt belysa ämnet från de synpunkter, som upptagits till behandling. De vilja endast gifva några riktlinjer för ytterligare forskningar och visa, åt hvilket håll enligt mitt förmenande resultaten af en mera ingående undersökning torde komma att gå. Om något torde de utvisa, i hvilken utsträckning studiet af andra länders historia liksom af den gemensamma kulturutvecklingen under medeltiden kan komplettera vårt i sig själft torftiga material och afvinna detsamma upplysningar, som med användande af enbart svenska källor helt enkelt icke stå att vinna.

Johannes Magnus' Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalensis.

Af BIRGER SWARTLING.

Johannes Magnus' *Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalensis*, skrifven i Danzig 1536, trycktes som bekant först åtskilliga år efter författarens död genom Olaus Magnus' försorg. Den vanliga upplagan bär tryckåret 1560; af dateringen å den dedikation till Paul IV, hvarmed Olaus Magnus beledsagat sin broders verk, framgår det emellertid, att boken måste ha varit färdigtryckt redan 1557.[1] Om också icke så uppmärksammad som den några år tidigare utgifna krönikan öfver svea- och götakonungarna, har »Historia Metropolitana» likväl blifvit ganska flitigt anlitad af den följande periodens skriftställare. Medan MESSENIUS i sin kyrkohistoria[2] troget citerar dess uppgifter, har SCHEFFERUS i sin utmärkta edition af ärkebiskopslängden i Registrum Upsaliense[3] underkastat dem en ganska utförlig detaljgranskning, därvid stödjande sig dels på de påfvebref, som meddelats af VASTOVIUS i hans *Vitis aquilonia*, dels på de afskrifter af originalurkunder, som äro inrymda i Registrum Upsaliense. Äfven ÖRNHIELM[4] och BENZELIUS[5] ha ägnat dem

[1] Ett exemplar med nämnda tryckår finns också i Kungl. Biblioteket; det är närmare beskrifvet af KLEMMING (*Ur en antecknares samlingar*, 2 uppl., ss. 45, 46).

[2] MESSENIUS, *Chronicon apud Sveones Gothosque Episcoporum*, Sthlm 1611.

[3] SCHEFFERUS, *Breve Chronicon de Archiepiscopis*, Ups. 1673.

[4] ÖRNHIELM, *Historiæ Sueonum Gothorumque Ecclesiasticæ libri IV*, Sthlm 1689.

[5] BENZELIUS, *In Monumenta Vetera Ecclesiæ Sveo Gothicæ Annotationes*, Ups. 1713.

vederbörlig kritik på olika punkter liksom i senare tider REUTERDAHL[1] och ANNERSTEDT[2] — för att blott nämna några bland dem som förlagt sina forskningar till den svenska medeltidskyrkans litteratur eller historia. Någon specialundersökning af Historia Metropolitana med hänsyn tagen både till dess källor och till den forskningsmetod, som gör sig gällande däri, har emellertid icke blifvit utförd; lämnar en sådan också relativt ringa utbyte, torde den likväl äga sitt berättigande såsom ett bidrag till den svenska historieskrifningens nästan obearbetade historia.

Genom sina mångsidiga intressen och sin beläsenhet på olika områden är Johannes Magnus otvifvelaktigt i släkt med renässansens män, om också deras lifsåskådning i det stora hela var honom främmande. Jämte brodern Olaus tillhör han medeltidens lärdaste svenskar — redan 1517 blef han magister artium vid Kölns universitet[3] och troligen 1520 promoverades han till doktor i Perugia. Under vistelsen i Italien sattes han i tillfälle att stifta en närmare bekantskap med dess vetenskapliga litteratur särskildt på geografins och historiens område.[4] Därvid tillägnade han sig åtminstone till en viss grad den stilistiska elegans, som för renässansens häfdatecknare hade en långt större betydelse än samvetsgrann källforskning eller noggrannhet i detaljframställningen. De lugna studierna afbrötos emellertid som bekant för en kyrkopolitisk verksamhet, hvartill Joh. Magnus icke var skickad och som tillskyndade honom förödmjukelser och motgångar af allehanda slag. Hans lefnadsöden förklara till stor del andan och karaktären i hans historiska arbeten; dessa äro nämligen *tendensskrifter*, riktade mot den nya ordningen och dess män i Sverige samt fyllda af missräkningarnas och landsflyktens hela bitterhet. Så innehåller, som kändt, *Historia de omnibus*

[1] REUTERDAHL, *Svenska kyrkans historia* I—IV.

[2] ANNERSTEDT, *Scriptores Rerum Suecicarum Medii Aevi* III: 2.

[3] ANNERSTEDT, *Upsala Universitets historia* I, s. 45.

[4] Bland italienska författare åberopar han i inledningen till *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque Regibus:* Leonhardus Aretinus († 1444), Flavius Blondus (†1463), Aeneas Sylvius († 1464), Coccius Sabellicus († 1506), Rafael Volaterranus († 1521) och Agathius († 1542).

Gothorum Sueonumque Regibus en mängd mer eller mindre förstuckna angrepp mot Gustaf Vasa, kulminerande i myten om konung Gostagus (Lib. VIII, capp. 38, 39), den girige och laglöse tyrannen, hvilken med folkets hjälp lyckades bemäktiga sig tronen. *Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalensis* åter vill gifva en skildring af den katolska kyrkans välsignelsebringande verksamhet inom Sverige,[1] något som haft till följd, att författaren afsiktligt öfverdrifvit de upsaliensiska biskoparnas och ärkebiskoparnas betydelse. Särskildt gäller detta i fråga om den roll som fridsstiftare han anvisar dem under de politiska striderna mellan Sverkerska och Erikska ätterna eller Folkungasläktens medlemmar. Med hatet mot reformationen förenade emellertid Joh. Magnus ett lika outsläckligt hat mot Danmark. Äfven det senare har spelat in i hans kyrkohistoriska framställning, nämligen på alla de punkter, där han vidrör det ömtåliga spörsmålet om Lunds primat.[2] I sin helhet betraktadt bär hans skriftställarskap icke vittne om någon stark eller själfständig intelligens. Visserligen ägde han en höggradig receptivitet[3] och en frodig fantasi, men han saknade det forskningens allvar, som är Olaus Petris kännemärke, likaväl som den vetenskapliga kombinationsförmåga, hvilken otvetydigt framträder hos 1600-talets lärde svenskar i deras verkligt systematiska arbeten.

Såsom redan Schefferus framhållit,[4] ansluter sig Historia Metropolitana både hvad uppställningen och de viktigaste notiserna beträffar

[1] Tendensen framstår tydligt i den titel, som Olaus Magnus gaf boken vid dess första tryckning (1557): Metropolis Ecclesiæ Upsalensis — — — opera et impensis Olai Magni (edita) — — — ad honorem Dei et pontificum exemplarem vitam ac reductionem illarum regionum et aliarum nationum, ut in unitate et obedientia S. Sedis Apostolicæ perseverent.

[2] Den danskfientliga tendensen, som på åtskilliga ställen vållat en snedvridning af fakta, har redan uppmärksammats af Schefferus och Örnhielm.

[3] Betecknande i detta afseende är den berättelse Olaus Magnus anför från Johannes' ungdom: Hic Johannes domi et in patria liberaliter doctus, admirandum adolescentioris ætatis suæ videlicet XVIII anni coram duobus episcopis Lincopensi et Scarensi ac eorum capitulis — — suum ostendit ingenium. Nam totam bibliam totumque decretum summarie et memoriter a principio usque in finem — — 2 horis allegavit. (Scr. Rer. Suecic. III: 2, s. 74).

[4] SCHEFFERUS, *a. a.*, passim.

till den förteckning öfver biskopar och ärkebiskopar i Upsala, som inrymts i det s. k. Registrum Upsaliense — en kopiebok för stiftet, hvilken blifvit upplagd på ärkebiskop Hemings befallning vid midten af 1300-talet. Förteckningen, som upptager fem biskopar, börjande med en viss Severinus, och samtliga ärkebiskoparna till och med Jöns Bengtson Oxenstierna, hvilar sannolikt för de äldre partierna på något nu förloradt Necrologium Upsalense och torde — utom hvad biskopslängden beträffar — få anses i det hela trovärdig.[1] Till biskoparna räknar emellertid Joh. Magnus också Ansgarius, Adalvard och Stefan, hvarjämte han fullföljer ärkebiskopsserien ända till sin egen tid, slutande med Gustaf Trolle. En hufvudkälla för framställningen är dessutom ERICUS OLAIS *Chronica Gothorum*, ehuru den aldrig uttryckligen åberopas i Historia Metropolitana. För öfrigt äro spridda uppgifter hämtade både från utländska författare och inhemska auktorer, ehuru i så begränsad omfattning, att det material, som begagnats, lätt nog kan öfverskådas.

SAXO GRAMMATICUS,[2] hvars ryktbara krönika som bekant ligger till grund för skildringen af Sveriges och Danmarks forntid i Historia de omnibus Gothorum Sveonumque Regibus, citeras i Historia Metropolitana endast för ett par notiser om den äldsta missionsverksamheten i Danmark: konung Eriks omvändelse genom Ansgarius och Frotho VI:s förbindelse med påfven Agapetus.[3] Annerstedt har emellertid påvisat, att Saxos framställning äfven är källan för Johannes Magnus

[1] REUTERDAHL, *a. a.* II: 1, ss. 2, 3.

[2] Om Joh. Magnus användt en fullständig upplaga af Saxos historia eller endast Gheysmers utdrag därur, är svårt att afgöra.

[3] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 7. — Fullt befogad är Joh. Magnus' invändning mot den senare uppgiften, då han påpekar dess kronologiska orimlighet. Här liksom på många andra ställen i Historia Metropolitana visar han sig äga god kunskap om påfvarnes och de tysk-romerska kejsarnes regentår. Förmodligen har han hämtat sitt vetande ur någon af de under medeltiden vanliga handböcker i världshistorien, som efter mönstret af Martins af Troppau krönika lämnade en i tidsföljd ordnad öfversikt öfver de viktigaste tilldragelserna under resp. påfvar och kejsare, hvarvid hvarannan sida reserverades åt påfvarne, hvarannan åt kejsarne. Att dylika handböcker, s. k. Chronicæ Martinianæ, äfven begagnades i Sverige, framgår af Upsalakaniken Hemings testamente 1299 (*Dipl. Svec.* n:o 1271); jfr WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 5 Aufl., s. 429 och LORENZ, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 3 Aufl., s. 3.

berättelse om ärkebiskop Stefans medlarskap i striden mellan Valdemar I och Erling Skakke.[1] Från *Annales Esromenses*, hvilka redan voro kända af vår medeltids historieskrifvare,[2] har han sannolikt hämtat sin uppgift om Stefans medverkan vid Knut Lavards kanonisation,[3] hvarom hvarken Saxo eller Ericus Olai hafva något att förmäla. Bland sina utländska källor åberopar Joh. Magnus vidare ALBERT KRANTZ' *Metropolis*[4] och LUPOLDS AF BEBENBURG *Germanorum principum zelus in christianam religionem*.[5] Den lärde hamburgske teologen Albert Krantz' kyrkohistoria, som i viss mån kan betraktas som en fortsättning till Adams af Bremen berömda arbete,[6] var föga bekant, då Historia Metropolitana författades. Den trycktes första gången 1547 af en viss Joachim Moller, försedd med en dedikation till Kristian III af Danmark, hvari utgifvaren meddelar, att verket endast fanns i en enda handskrift, som tillhört hans morbror, biskop Henrik af Lübeck. Under dennes episkopat besökte emellertid Johannes Magnus den gamla hansestaden i en diplomatisk beskickning (1525), som dock synes ha lämnat honom tid öfrig till litterära sysselsättningar;[7] det är att antaga, att han genom sin ämbetsbroder sattes i tillfälle att taga kännedom om Krantz' historia. Hvad Lupolds af Bebenburg arbete beträffar, är det en partiskrift i samma anda som författarens ryktbara afhandling *De jure imperii* — ett inlägg i striden mellan påfve- och kejsarmakt till den senares förmån.[8] Boken,

---

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 31.

[2] MUNCH, *Samlede afhandlinger* II, s. 495

[3] I *Annales Esromenses* heter det: Archipresul de Svecia Stephanus, lator literarum martirem sanctum autorizantium autoritate Domini Papæ Alexandri (*Scr. Rer. Dan.* I, s. 242). Brefvet från Alexander III finns föröfrigt i behåll och upplyser om att Stefan varit i Rom i den danske konungens ärenden bland annat för att utverka kanonisationen. Det är delvis aftryckt i STRINNHOLM, *Svenska folkets medeltidshistoria* IV, s. 139. Att Johannes Magnus känt till detta bref, är emellertid föga troligt.

[4] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 8.

[5] *Ibid.*, s. 7.

[6] DAAE, *Nogle Bemærkninger om Historieskriveren Albert Krantz* (*Norsk Hist. Tidsskrift*, Anden Række, 5:te Bind, s. 225 o. f.)

[7] REUTERDAHL, *Öfversigt af den behandling, som det hedniska Sveriges historia erhållit före medlet af 17:de århundradet* (*Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademiens Handl.*, Del 15, s. 158 o. f.)

[8] LORENZ, *a. a.* II, s. 356 o. f.

som trycktes redan 1497,[1] har naturligtvis endast helt obetydligt begagnats för Historia Metropolitana.

Tvenne för Nordens äldre historia så viktiga källor som *Ansgarii Vita* och ADAMS AF BREMEN stiftskrönika har Johannes Magnus däremot icke användt. Rimbertus' biografi öfver Ansgarius var som bekant föga känd i Sverige under medeltiden; hvad man visste om helgonets lefnad var hämtadt ur de kortfattade legenderna i breviarierna. Utom de notiser, som äro tagna från Saxo, Albert Krantz och Lupold af Bebenburg, meddelar Joh. Magnus heller ingenting, som icke förekommer i *Breviarium Upsalense;* där återfinnas exempelvis berättelserna om änglauppenbarelsen i drömmen, Hergeirs omvändelse, Simons och Nithards martyrdöd. Om Ansgarii andra missionsresa till Sverige tiger legenden i det nämnda breviariet — Johannes Magnus likaså. För öfrigt står hans framställning åtminstone på en punkt i strid med Rimbertus. Denne påpekar uttryckligen, att Ansgarii missionsverksamhet först berörde Danmark och därefter Sverige, medan Johannes Magnus, som följer Lupold af Bebenburg, gör en motsatt åsikt gällande. Som sagdt har icke heller Adams arbete blifvit anlitadt för Historia Metropolitana. Då denna författades, var den bremiske kanikens verk på väg att försvinna från de lärdes bekantskap.[2] Därur är visserligen hämtadt hvad som berättas om den gamla afgudakulten i Sverige eller om Adalvards och Stefans besök, men icke direkt, utan genom Ericus Olais förmedling. Därför har också Johannes Magnus upprepat dennes egendomliga påstående, beroende på en misstolkning af Adam,[3] att Adalvards missionsverksamhet inträffade under en viss Stenkil I (alias Erik Årsäll) — och detta oaktadt de tvifvelsmål Ericus Olai själf hyste angående riktigheten af sin uppgift.[4] Om Tadicus, hvilken enligt Adam utsågs till

[1] WATTENBACH, *a. a.*, s. 5.
[2] REUTERDAHL, *Öfversigt*, s. 209.
[3] MUNCH, *a. a.*, s. 492.
[4] Hæc quæ dicta sunt de Stenkillo hic superius, ad secundum Stenkillum videntur verius referenda (*Scr. Rer. Suecic.* II: 1, s. 26).

Adalvards efterföljare i Sverige, har författaren till Historia Metropolitana, som naturligt är, ingen kännedom.

Efter omnämnandet af giftermålsförbindelsen mellan Magnus Ladulås' brorsdotter Richissa och konung Primislav af Polen vidrör Johannes Magnus med ett par ord den följande föreningen mellan Polen och Böhmen, hvarvid han åberopar *Gesta Polonorum*.[1] Härmed afser han sannolikt MATHIAS MECHOVIUS' *Chronica Polonorum*,[2] hvilken han — att döma af företalet till Historia de omnibus Gothorum Sueonumque Regibus — lärt känna under sin första vistelse i Rom genom den polske biskopen Erasmus Vitellius.[3] Mechovius är för öfrigt mest bekant för sitt geografiska arbete *De Sarmatia Asiana et Europea*, ett arbete, som Olaus Magnus anlitat i sitt stora etnografiska verk.[4]

Till ofvanberörda skrifter inskränker sig det utländska litteraturmaterial, som begagnats för Historia Metropolitana. De svenska källorna äro icke mycket talrikare. Af våra äldre medeltidskrönikor har Johannes Magnus med säkerhet anlitat den prosaiska,[5] måhända också Erikskrönikan. Däremot är det mycket ovisst, om han — såsom Annerstedt förmodar — användt de annaler af okända upptecknare, hvilka under n:o XVI blifvit tryckta i första delen af *Scriptores Rerum Suecicarum*. Af de uppgifter, som skulle ha blifvit hämtade därifrån, återfinnes notisen om Helenas kanonisation[6] hos Ericus Olai,[7] och hvad franciskaner- och dominikanerordnarnas konfirmation beträffar, heter det endast i de nämnda annalerna under år 1208: Initium habuerunt ordines Minorum et Prædicatorum[8] — en anmärkning, som för-

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 43.

[2] Den åberopade uppgiften finnes i MECHOVIUS, *Chronica Polonorum*, Krakau 1521, IV, s. 193.

[3] JOH. MAGNUS, *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque Regibus*, Præf. cap. VII.

[4] AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 123.

[5] Därifrån har han uppgiften, att Stefan begrofs i Norrala, som saknas hos Ericus Olai. Skildringen af Adalvards utsändande (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 9) återgår också på prosaiska krönikan (*Scr. Rer. Suecic.* I: 1, ss. 244, 245).

[6] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 31, 32.

[7] *Scr. Rer. Suecic.* II: 1, s. 48.

[8] *Scr. Rer. Suecic.* I: 1, s. 53.

öfrigt icke är exakt. Johannes Magnus säger däremot fullt riktigt: Per — — tempora (Valerii) ordo Prædicatorum anno scilicet MCCXVI et Minorum MCCXXII in Italia confirmatus.[1] — Till de otillförlitligaste källorna för Sveriges medeltida kyrkohistoria hör *Linköpings biskopskrönika,* hvilken synes ha blifvit författad i Hans Brasks intresse, genom hvars försorg den också befordrades till trycket.[2] Det är uppenbart, att Joh. Magnus begagnat den. Därifrån har han hämtat sin uppgift om Linköpingsbiskopen Herbert, Sveriges förste apostel.[3] Krönikan förlägger visserligen dennes verksamhet till år 900, men säger samtidigt, att den inträffade under Leo III:s pontifikat och Karl den stores regering[4] — ett misstag, som Joh. Magnus med sina större kronologiska kunskaper lätt kunde rätta. Likaså är tydligen skildringen af ärkebiskop Peter från Skenninge, Magnus Eriksons kansler, byggd på Linköpingskrönikan.[5] I *sak* vet Joh. Magnus ingenting mer än denna sin källa; han har endast till sitt vanliga frasrika språk omflyttat hvad den på sin knaggliga meter förtäljer.

Af helgonbiografierna har redan legenden om Ansgarius i Breviarium Upsalense berörts. Likaledes har vår författare användt *Sigfridslegenden*, hvarifrån de notiser om den engelske missionären leda sitt ursprung, som meddelas i samband med Sankt Henriks verksamhet i Sverige.[6] Vid skildringen af förhållandet mellan Magnus Ladulås och biskop Brynolf omnämnes *Vita Brynolphi.* Under denna titel trycktes i slutet på 1400-talet de vittnesmål, som i början af samma århundrade (1417) blifvit samlade på föranstaltande af kyrkomötet i Konstanz i och för underhandlingarna om den ryktbare Skarabiskopens kanonisation.[7] På ett af dessa vittnesmål — biskop Brynolf Karlssons[8] — återgår san-

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 35.
[2] Klemming, *Sveriges Bibliografi* 1481—1600, s. 133.
[3] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 6.
[4] *Ibid.*, s. 104.
[5] *Ibid.*, s. 54.
[6] *Ibid.*, s. 16.
[7] *Ibid.*, s. 138.
[8] *Ibid.*, ss. 156, 157.

nolikt författarens framställning af försoningen mellan konung Magnus och den mäktige kyrkofursten.[1] Något närmare förtrogen med Brynolf Algotsons lefnadsomständigheter tycks emellertid Joh. Magnus icke vara. Så låter han honom under Magnus Ladulås' tid idka studier i Paris — en orimlighet, hvarpå redan Messenius fästat uppmärksamheten.[2] Vår författare hänvisar också till *Vita Birgittæ*, i det han nämligen säger: Anno (MCCCIV) nata est diva Birgitta prophetissa, per quam ubique in sua patria atque in urbe Roma, Jerusalem, Compostella et Barri, Cipro, Neapoli magna mirabilia toti mundo revelanda fecit altissimus, qui eam im sponsam suam elegit, ut patet in vita eius.[3] Annerstedt förmodar, att han haft tillgång till processhandlingarna rörande Birgittas kanonisation.[4] Det synes också vara det sannolikaste, då dessa bland annat innehålla den lefnadsbeskrifning öfver Birgitta, som författades af hennes båda biktfäder.[5] Joh. Magnus kan nämligen knappast afse blott och bart *Vita abbreviata S. Birgittæ*, som han själf hade i sin ägo,[6] eller Birgerus Gregoriis helgonbiografi, om hvilken han antagligen också ägde kännedom. Uttrycket »magna mirabilia toti mundo revelanda» syftar väl på Birgittas uppenbarelser, men om dessa ha de båda sistnämnda skrifterna ytterst litet att förmäla.

---

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 42, 43.

[2] MESSENIUS, *Scondia illustrata* II: 12, s. 131.

[3] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 45.

[4] Olaus Magnus uppger i ett af sina tillägg till broderns arbete (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 57), att kanonisationshandlingarna funnos i Birgittas hospital i Rom. Där vistades Johannes på hösten 1537, enligt hvad det framgår af den biografi, som åtföljer Historia Metropolitana: Sed paucis exactis diebus... Romanum iter continuebat veniensque in urbem Romam quinta die mensis Octobris anno MDXXXVII humanissimis verbis a papa Paulo III. et Cardinalibus exceptus est. Paulus enim, *misso in domum sanctæ Birgittæ nuncio,* ipsum ad se vocabit. (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 83). Den i Rom förvarade aktsamlingen synes ha varit fullständigare än den som inrymts i en kodex från det gamla Vadstenabiblioteket, numera förvarad i Kungl. Biblioteket. Det bref från Birgerus Gregorii till Urban V, som Olaus Magnus åberopar i sitt ofvan omnämnda tillägg till Historia Metropolitana, finns nämligen icke i Vadstena-folianten.

[5] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 185, 219.

[6] Jfr AHLENIUS, *a. a*, s. 56. *Vita abbreviata* är inryckt i de äldsta tryckta upplagorna af *Revelationes*. Se WARMHOLTZ, *Bibliotheca Sueo-Gothica* IV, ss. 33, 34.

Återstår till sist den frågan: Hvilka urkunder har Joh. Magnus anlitat? Själf uppger han i företalet till Historia de omnibus Gothorum Sueonumque Regibus, att han lämnat Sverige med rika skatter af historiska dokument. Häri ligger visserligen en betydlig öfverdrift, men det hindrar dock icke, att han kunnat medtaga ett och annat aktstycke i afskrift eller original särskildt bland sådana som garanterade den svenska kyrkan dess undantagsställning i rättsligt hänseende eller innehöllo bestämmelser om dess organisation.[1] Frånser man de skrifvelser från Gregorius VII, som Olaus Magnus vid tryckningen infogat i texten,[2] äro endast trenne urkunder in extenso återgifna i Historia Metropolitana.[3] Två af dem äro i historiskt afseende särdeles betydelsefulla nämligen unionsfördraget med Skåne 1343 och kyrkans stora frihetsbref af 1436. I omskrifven form meddelas dessutom ett utdrag af det bref, hvari hertig Bengt och ärkebiskop Magnus Boson ge tillkänna, att de rådt Magnus Ladulås att fängsla sin broder Valdemar.[4] Äfven i några fall, där inga citat ur källorna förekomma, kan man med all bestämdhet anta, att de meddelade uppgifterna äro grundade på förstahandsmate-

---

[1] Det förefaller sannolikt, att de privilegiebref eller synodalbeslut, som Olaus Magnus ämnade låta aftrycka i slutet af Historia Metropolitana (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 48, 57) blifvit samlade af Johannes. Om synoderna i Upsala och i Telge (1377) under Birger Gregersons ledning, hvilka omnämnas af Olaus, saknas hvarje uppgift i nu bevarade medeltidsurkunder.

[2] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 18—22.

[3] *Ibid.*, ss. 51—53, 63—64.

[4] En jämförelse mellan karaktäristiken af Valdemar i Historia Metropolitana och i sagda bref ådagalägger sambandet mellan de båda framställningarna — ett samband, till hvilket också Johannes Magnus själf hänvisar med uttrycket: ut verbis fratris eius Benedicti utar. *Hist. Metr.*: Quippe (ut verbis fratris eius Benedicti episcopi Lincopensis, Finlandiæ ducis utar) effectus est patriæ suæ et publicæ pacis turbator et quasi mente captus, suæ famæ atque honoris oblitus, divinæ ultionis immemor, diabolicæ suggestionis imitator, præceptorum Dei et ecclesiæ contemptor, eaque enormia facinora commisit, quæ sine horrore piarum mentium nequeant nominari. (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 39). *Hertig Bengts och ärkebiskop Magnus' bref*: — — — Qui dimissa etiam uxore propria et legitima, *quasi mente captus*, et suæ famæ prodigus, ac antiqui hostis suggestione et instinctu ultionis formidine Divinæ minime refrænatus, mulierculis vilibus interdum per coitum damnatum, quandoque etiam et sceleribus adulterii publice adhærebat, contemnens ad salutarem prælatorum regni monitionem ab earundem nefario consortio resilire. (*Dipl. Suec.* n:o 798).

rial. Så hvad beträffar anmärkningarna om Alexander IV:s bekräftelse af Skenninge mötes beslut,[1] den påfliga bannbulla mot dem som kränkte kyrkans fri- och rättigheter, hvilken utfärdades under ärkebiskop Folkes tid,[2] hertigarna Eriks och Valdemars privilegier för kyrkan och Jakob Ulfsons förläningar i Upsala och Norrbotten.[3] Rörande Jakob Ulfsons val visar sig författaren föröfrigt vara väl underrättad. Hans kunskap kan ju möjligen vara grundad på muntliga meddelanden, men det är lika sannolikt, att han stöder sig på skriftliga vittnesbörd. Hvad han anför är följande: Till Jöns Bengtsons efterträdare utsågs mot kapitlets vilja under påtryckning från Karl Knutson en viss Tord, förut dekan i Linköping. Jakob Ulfson, som samtidigt vistades i Rom, erhöll emellertid konsekration och pallium af påfven Paulus II i dec. 1469.[4] Att kapitlet verkligen valt en dekan i Linköping med namnet Tord, bestyrkes af dess bevarade skrifvelse till påfven med anmodan om bekräftelse af valet, daterad i april 1468. Likaså refereras i CELSES *Bullarium* några bref från Paulus II, innehållande stadfästelse af Jakob Ulfsons val, hvilka bära datum 18 dec. 1469.[5]

Svårare är det däremot att bestämma, i hvad mån Joh. Magnus' redogörelse för Knut Eriksons och Erik Eriksons kyrkliga lagstiftning hvilar på kännedomen af samtida bref. De uttryck, som begagnas om

---

[1] Jfr *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 37, not 1.

[2] Uttrycket hos Joh. Magnus är egendomligt: Eodem tempore pronunciatæ sunt *per senatum pontificum* diræ excommunicationes — — in omnes homines — — — qui unquam præsumerent violare, eas libertates, quæ Christianæ ecclesiæ — — sunt concessæ, aut in futurum concedendæ. (*Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 39). Det måste emellertid syfta på Gregorius X:s skrifvelse fuån Lyon år 1274, som innehåller bittra klagomål öfver de världsliga myndigheternas intrång i den svenska kyrkans jurisdiktion och orättmätiga beskattning af dess egendom (*Dipl. Suec.* n:o 577).

[3] Jfr ANNERSTEDTS noter i *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 46, 69. — De båda påfvarnes och hertigarnes skrifvelser äro upptagna i Registrum Upsaliense, där Joh. Magnus sannolikt funnit dem. I samma registratur förekomma också konung Birgers och hertiginnan Ingeborgs privilegier för kyrkan samt Johannes XXII:s bekräftelse af de förra, hvilka åberopas i Olaus Magnus' tillägg till Historia Metropolitana (jfr s. 116 n. 1.) Att emellertid Joh. Magnus endast i ringa mån tillgodogjort sig det utomordentligt värdefulla material för vår medeltidskyrkas historia som Registrum Upsaliense innehåller, har redan SCHEFFERUS påpekat i *Breve Chronicon de Archiepiscopis.*

[4] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 69.

[5] REUTERDAHL, *Sv. kyrkans historia* III: 2, ss. 37, 38.

Knut Eriksons donationer till Julita och Varnhem, äro så allmänt hållna, att de ingenting bevisa i den frågan, om författaren verkligen haft tillgång till några privilegiebref för de resp. klostren eller icke.[1] Om konung Erik Eriksons regering må följande ord citeras ur texten: Multa præclara faciebat Rex Ericus pro Christiana religione, pro libertate ecclesiæ, pro salute totius regni: privilegia, libertates, immunitates Ecclesiis et ecclesiasticis personis concessit, decernens et declarans, ipsas nedum ecclesiastico et Cæsareo sive Regio iure, immo divino, naturali et gentium iure, liberas esse debere ab omni iudicio sæculari, bonaque earum mobilia et immobilia, non secus ac oblationes ad altare Dei impositas, omne tribunal regium evasisse. Præterea divinis et humanis legibus innixus, statuit gravissimas poenas in ecclesiasticæ libertatis violatores, præcipiens Dei sacerdotes et templa sacrosancta atque inviolata ab omnibus haberi et venerari.[2] Om en dylik storartad verksamhet för kyrkan upplyser oss icke de bevarade urkunderna från Erik Eriksons tid. Bland dessa har blott en enda karaktären af ett verkligt privilegiebref: det är en bekräftelse till biskop Bengt i Skara å de friheter, som blifvit denne beviljade af Johan Sverkerson.[3] Att Honorius III:s klagomål öfver kränkningar af kyrkans jurisdiktions- eller äganderätt[4] föranledt konung Erik att utfärda några skyddsbref för prästerskapet, som nu mera äro förlorade, är ju mycket möjligt. I alla händelser är den breda skildringen snarare en karaktäristik af kyrkans ställning, sådan den tedde sig i sin fulla utveckling, än en framställning af dess läge under tiden för dess begynnande konsolidering.

Angående ärkebiskop Folkes testamentariska dispositioner till Upsala

---

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 32. — I *Dipl. Suec.* finnas trenne skrifvelser från kung Knut, som röra Julita kloster (n:is 65, 67, 68), men däremot ingen beträffande Varnhem. Sistnämnda faktum har naturligtvis ingen större betydelse, då som bekant endast en ringa del af våra medeltidsurkunder är bevarad.

[2] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 36.

[3] *Dipl. Suec.* n:o 215.

[4] *Dipl. Suec.* n:s 227, 228, 238.

domkyrkas förmån yttrar författaren: Instituens Christum dominum Deum nostrum heredem patrimonii sui, a quo illud liberaliter donatum acceperat, imprecatus testamenti sui violatoribus æternam maledictionem et locum qui sacrilegis apud inferos est præparatus.[1] Rörande samma sak har ärkebiskopslängden i Registrum Upsaliense följande uppgift: Mansionem suam in Beremi et Grenby cum suis pertinenciis et attinenciis omnibus apropriavit ecclesiæ Upsalensi.[2] Gåfvobrefvet å gården i Berghems socken finns ännu bevaradt — det förskrifver sig från år 1257, då Folke endast var ärkedjäkne.[3] I brefvet motiveras testamenteringen med orden: Considerans enim quod personis ecclesiasticis nullus heres proximior esse debeat quam is qui nos Deo sociavit, nec magnum est si ei nostra temporalia conferimus a quo spiritualia officia suscepimus et honores. Det ligger ju samma tankegång i detta som i Joh. Magnus' yttrande: Instituit Christum heredem patrimonii sui, *a quo illud liberaliter donatum acceperat* — en likhet, som emellertid mycket väl kan vara tillfällig och ingalunda berättigar till några slutsatser angående vår författares kännedom om gåfvobrefvet, allra helst detta icke innehåller något om de förbannelser, hvarmed Folke enligt Joh. Magnus hotade alla dem som bröto mot testamentets bestämmelser. Det kunde ju tänkas, att det andra donationsbrefvet (på gården i Grenby socken), hvilket numera är förloradt, slutade med en dylik förbannelse, men det troligaste är, att Joh. Magnus endast skattat åt sin vanliga smak för oratoriska prydnader.

I Historia Metropolitana namnges alltid de påfvar, som bekräftat de olika ärkebiskoparnas val. Att däraf draga den slutsatsen, att författaren begagnat sig af de resp. påfliga konfirmationsbullorna, är emellertid förhastadt. Hans uppgifter grunda sig helt säkert på historiska kombinationer; ett exempel är i detta fall belysande. Joh. Magnus påstår, att ärke-

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 39.
[2] *Ibid.*, s. 99.
[3] Tryckt i SCHEFFERUS, *Breve Chronicon de archiepiscopis*, ss. 31, 32 och i *Dipl. Suec.* under n:o 442, på det senare stället i en ytterst felaktig text.

biskop Heming erhöll palliet genom Benedictus XII, medan en bevarad urkund visar, att det skedde genom hans efterträdare Clemens VI.[1] Nu dog Hemings föregångare redan 1340, men Benedictus XII först i maj 1342. Alltså borde han ha kunnat bekräfta det nya valet. Af någon anledning skedde dock icke konfirmationen förrän i november 1342, och då fanns icke Benedictus XII längre i lifvet.

Under analysen af källorna för Historia Metropolitana har uppmärksamheten också blifvit riktad på det sätt, hvarpå Joh. Magnus behandlat sitt material; i det följande skola ytterligare några exempel framdragas, hvilka tjäna att belysa karaktären af hans historiska författarskap.

Den biskopslängd, som inleder de kortfattade anteckningarna om Upsala ärkebiskopar i Registrum Upsaliense, innehåller endast några nakna namn: Severinus, Nicolaus, Sveno, Henricus och Copmannus. Huruvida alla dessa fem biskopar verkligen existerat, är en fråga för sig; förteckningen upprättades ju i midten af 1300-talet, medan de nämnda biskoparna skulle ha lefvat flere århundraden tidigare. Det synes då, som om man ej borde tillmäta den tradition, hvarpå uppgifterna hvila, någon högre grad af trovärdighet. Emellertid har den åsikten framkastats,[2] att biskopslängdens Severinus skulle beteckna samma person, som i ett par andra källor kallas Siward, biskop i Upsala[3] — med hvad rätt må här lämnas därhän. Trots det magra underlaget för framställningen af de äldsta Upsalabiskoparnas verksamhet nöjer sig dock icke Joh. Magnus endast med några allmänna anmärkningar om deras nit för kristendomens utbredande, utan sträfvar efter en mera detaljerad skildring, grundad på kvasihistoriska kombinationer. Så gör han Nicolaus till Inge den yngres samtida och utbrister patetiskt: Beatum igitur dixero hunc Nicolaum Pontificem, qui a rapacibus tyrannis liber, ab optimo Rege Ingone iuniore mirifice

[1] Jfr *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 49 not t.

[2] Reuterdahl, *Sv. kyrkans hist.* I, s. 486.

[3] *Chronicon Rostedense:* Quidam Episcopus Svethiæ, Siwardus nomine, per insolentiam paganorum Hiberniæ — — — expulsus de Suecia. (*Scr. Rer. Dan.* III, s. 1771.) — Vidare nämnes Siward i ett diplom af 1142, som utgått från ärkebiskopen i Hamburg-Bremen. Jfr Jørgensen, *Den nordiske kirkes grundlæggelse*, ss. 856, 857.

sustentatus, libere fidem Christianam prædicabat, Deoque, et eidem Regi fidelissimum populum efficiebat.[1] Likaså framställes biskop Sveno som fridens och ordningens målsman under de oroliga tiderna före Sverker den äldres val, liksom han naturligtvis efter dennes tronbestigning blef den ledande kraften i det kyrkliga arbetet.

Äfven vid framställningen af de första ärkebiskoparnas verksamhet och betydelse för det politiska lifvets gestaltning visar Joh. Magnus samma bekymmerslöshet i fråga om sanning eller sannolikhet. Så tilldelar han t. ex. Petrus, den tredje af Upsala ärkebiskopar, den nitiske medlarens roll i striderna mellan Sverker den yngre och de upproriska stormännen, utan att fästa minsta afseende vid den omständigheten, att historien ingenting vet om några upprorsförsök emot Sverker under ärkebiskopens lifstid.[2] Mera berättigadt är icke heller hans påstående, att ärkebiskop Olof, Petrus' efterträdare, såg sitt arbete till rikets och kyrkans fromma förlamadt genom kampen mellan konungen och Knut Eriksons söner.[3] Om förhållandet dem emellan före katastrofen vid Elgarås är nämligen ytterst litet bekant, och då denna inträffade, var Olof död sedan två år tillbaka. Liknande kronologiska svårigheter möta vid en annan uppgift. Det säges om Jakob Israelson, att han jämte biskop Bengt i Linköping fick i uppdrag att framföra de svenska stormännens klagomål mot Magnus Ladulås öfver den ynnest, som visades utländske herrar vid hofvet.[4] Nu dog ärkebiskop Jakob redan 1281, Bengt däremot blef först år 1285 biskop i Linköping. Messenius, som uppmärksammat detta förhållande, ändrar Joh. Magnus' berättelse så till vida, att han låter Bengts företrädare, biskop Bo, vara ärkebiskopens medhjälpare vid underhandlingarna.[5] Detta förbättrar emellertid icke saken, ity att äfven Bo först efter Jakobs död bekläddes med

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 13.
[2] *Ibid.*, s. 33. — Jfr ÖRNHIELM, *a. a.*, s. 579.
[3] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 33, 34.
[4] *Ibid.*, s. 40.
[5] MESSENIUS, *Scondia illustrata* II: 12, s. 131.

biskopsvärdigheten i Linköping. Hela denna episod är en ren dikt; den enda källan för vår kunskap om stormännens missnöje mot Magnus Ladulås, Erikskrönikan, har ingenting att förmäla om förhandlingar af det slag, som Joh. Magnus och efter honom Messenius antyda. Och hvad konungens svar på klagomålen beträffar, är det tvifvelsutan Joh. Magnus egen uppfattning af adelskapets förpliktelser, som däri fått ett uttryck med en formulering, som måhända rönt inflytande från landslagens konungaed.[1]

Vid skildringen af ärkebiskoparna Jarlers och Laurentius' verksamhet[2] betonar vår författare särskildt deras uppträdande emot Birger Jarl under hans kamp med stormännen i riket. Om båda heter det, att de hade en stor andel i de fromhetsverk jarlen utförde som försoning för sina våldsdåd. Framställningen är emellertid högst godtycklig och förvirrad. Så låter Joh. Magnus ärkebiskop Laurentius som Joar Blås närmaste bundsförvant spela en roll vid Valdemar Birgersons val till konung, ehuru detta val inträffade flere år innan Laurentius blifvit ärkebiskop,[3] medan han däremot framhåller företrädarens inskridande emot jarlen efter slaget vid Hervadsbro, som var senare i tiden än berörda konungaval. Vid Valdemars afsättning är det ärkebiskop Folke, som enligt Historia Metropolitana gör den kraftigaste insatsen. Det är lustigt nog att se, hvilken vidlyftig skildring Joh. Magnus bygger på Ericus Olais enkla anmärkning »depositus per Ecclesiam et principes propter facinora»[4] — framför allt därför att man får ett så tydligt prof på författarens tendens att vid hvarje tillfälle rikta ett angrepp mot Gustaf Vasas regemente i Sverige. Han berättar nämligen, att stormännen bådo Folke och hans lydbiskopar att sörja för riket i dess nöd och fatta ett beslut rörande den behandling en sådan Guds och kyrkans

[1] — — — Quippe nobilium honor et gloria est, ignobiles mores fugere, virtuti operam dare, nulli violentiam inferre, aliena non rapere, innocentes non opprimere, pauperes defendere, iustitiam colere, nihilque contra divinam aut humanam legem maligno proposito et crudeli facto committere — — —

[2] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 36—38.

[3] Ärkebiskopslängden i Registrum Upsaliense förlägger Jarlers död till år 1255, Joh. Magnus till år 1260. Jfr REUTERDAHL, *Sv. kyrkans historia* II: 2, s. 379.

[4] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 39. Jfr not o.

föraktare som Valdemar borde undergå. Efter moget öfvervägande förklarade ärkebiskopen, understödd af sina ämbetsbröder, att hvarken stormännen eller folket någonsin vore förpliktade att lyda en så oduglig härskare, ej heller några andra konungar och furstar, som icke blygdes för att gynna kättare eller begå mened och helgerån. På ett liknande sätt amplifierar Joh. Magnus Ericus Olais ord, då han berättar, att ärkebiskop Henrik lyckades öfvertala Albrekt af Mecklenburg att motsätta sig de tyska borgarnes planer på ett öfverfall mot svenskarna i Stockholm.[1] Ericus Olai känner nämligen ingenting om ärkebiskopens förtjänst i det fallet, utan prisar endast konungen därför att han icke lyssnade till tyskarnas böner.[2] Som redan sagdt framställer Joh. Magnus våra medeltida ärkebiskopar i den ljusaste dager; endast för ett par ibland dem har han några tadlande ord, ehuru han betraktar också dessas felsteg såsom härrörande från en tillfällig villfarelse. Så intager han en dömande hållning mot Johannes Gerkeson, den beryktade ärkebiskopen på Eriks af Pommern tid; förklaringen är lätt att finna: ärkebiskopen var nämligen dansk till börden. Johannes Gerkeson afsattes som bekant från sitt ämbete och förflyttades till Island, där han dödades af några uppretade bönder. Så berättas det i ärkebiskopslängden i Registrum Upsaliense, hvarest emellertid en senare anteckning tillfogats, som upplyser om att enligt sägnen underverk inträffade vid den mördades graf. Detta tillägg har gifvit Joh. Magnus anledning att förtälja, hur ärkebiskopen efter ankomsten till Island omvände sig, blef martyr och undergörare. — Att Jöns Håkanson, efterträdaren, allt för villigt böjde sig för konung Erik — det är en slutsats, som Joh. Magnus drar af Ericus Olais uppgift om ärkebiskopens val. I dennes krönika heter det nämligen, att domkapitlet hindrades från fri utöfning af sin valrätt och därför fann det rådligast att rösta på den som af konungen omfattades med de största sympatierna, hans biktfader Vadstenamunken Jöns Håkanson.[3] Att ärkebiskopen under sin tioåriga verksamhet stått i ett

[1] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, s. 57.
[2] *Scr. Rer. Suecic.* II: 1, s. 114.
[3] *Scr. Rer. Suecic.* II: 1, s. 145.

godt förhållande till konungen, bestyrkes för öfrigt af åtskilliga samtida vittnesbörd;[1] Joh. Magnus låter honom emellertid ej länge förblifva ett redskap i den afskydde regentens hand, utan tvärtom träda i den skarpaste opposition emot konungen, förmana honom både muntligen och skriftligen att följa rikets lagar och slutligen för att undvika alla misstankar om delaktighet i hans förbrytelser inleda förbindelser med — Engelbrekt![2]

Rent tendentiös är också författarens framställning af förhållandet mellan Lunds ärkebiskopsstol och den svenska kyrkoprovinsen såsom redan Schefferus utförligt påvisat.[3] Att ärkebiskop Stefan — i motsats mot hvad Joh. Magnus vill göra troligt — mottagit konsekrationen i Lund, framgår med all tydlighet af en skrifvelse från Alexander IV. Detta Lunds primat häfdades ännu af Honorius IV vid Magnus Bosons val till ärkebiskop, hvarom en bevarad påfvebulla vittnar. Äfven där är Joh. Magnus' framställning falsk, då han skildrar saken så som om ärkebiskopen i Lund icke ansåge sig berättigad att bekläda Magnus Boson med palliet. Öfverallt där man granskar författarens berättelse i sömmarna, finner man motsägelser, halfsanna eller diktade uppgifter — yttringar af en rik fantasi, som saknat stödet af en karaktär med ärlighet och djup.

---

[1] Reuterdahl, *Sv. kyrkans historia* III: 2, s. 14.
[2] *Scr. Rer. Suecic.* III: 2, ss. 60, 61.
[3] Schefferus, *a. a.*, ss. 8—10, 44—54.

Om traditionen som källa för Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna.

Af Sixten Samuelsson.

Bland de uppgifter, som ha till föremål att utreda traditionens inflytande på äldre svensk historieskrifning, erbjuder en undersökning af berättelserna om Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna ett särskildt intresse. Redan en flyktig granskning ger vid handen, att medan den äldsta skildring vi äga af dessa äfventyr — Peder Svarts bekanta krönika — är ganska kortfattad, bli senare framställningar, särskildt från 1700-talet, allt rikare på detaljer, tills vi slutligen i början af förra århundradet finna berättelserna om Gustafs färd genom Dalarna i slutet af 1520 allmänt kända i en form, som sedan icke undergått några väsentliga förändringar.

Det är ett bidrag till kännedom om de källor, som ligga till grund för de senare framställningarna af ämnet, jag här vill lämna. Däremot är det icke alls min afsikt att i detta sammanhang yttra mig om dessa källors historiska värde.

* * *

I Strinnholms[1] och Fryxells[2] nästan samtidiga arbeten (1820, 1828) liksom i geografiska handböcker från samma tid[3] föreligga berättelserna om Gustafs äfventyr fullt utbildade.[4] Alla dessa framställningar återgå

[1] *Svenska folkets historia under konungarna af Vasaätten*, II, s. 23 ff.

[2] *Berättelser*, III, Afd. I, s. 13 ff.

[3] Bergman, *Beskrifning om Dalarne*, Falun 1822, s. 161 ff., och Tunelds geografi 8:e uppl., Sthlm 1828, II.

[4] Endast en eller annan oväsentlig detalj har sedermera tillkommit. Se härom Billengren, E., *Vasaminnena i Dalarne under åren 1520—21*, Falun 1873. Det är en fullständig sammanfattning af allt, som i litteraturen finnes om ämnet. En hel del källor angifvas; dock finnes ingen orienterande öfversikt öfver dessa eller utredning om deras inbördes sammanhang och tillkomst.

på en och samma källa, nämligen en uppsats i tidskriften *Stockholms Magazin* med titeln *Minne af Glorwörd. i åminnelse Swea Rikes, Konung Gustaf I:s wistande i Dalarne åren 1520 och 1521*[1] af JOHAN REINHOLD SCHULTZE.[2]

»Minnet» i sin tur är en öfversättning af vissa delar af en år 1758 ventilerad latinsk dissertation[3] af samme författare. Det är en afhandling i tidens vanliga stil, hälften ortbeskrifning och hälften landskapshistoria, men det lider knappast något tvifvel, att den väckt en viss uppmärksamhet, tack vare allt det nya, den visste berätta om Gustaf Vasa, och den var utrustad med en vetenskaplig apparat, som i samtidens ögon torde varit tillräcklig att bevisa de nya »historiska bidragens» oomtvistliga värde.

Vi ha emellertid all anledning att vara Schultze tacksamma för att han låtit oss veta, hvar han hämtat sina nyheter från, ty det gör oss möjligt att följa dem till deras ursprung, en muntlig folktradition.

Det har visserligen icke lyckats mig att återfinna de handskrifna originalkällor, på hvilka Schultze stödt sig, men lyckliga tillfälligheter göra det möjligt att ge en föreställning om deras beskaffenhet och sättet för deras tillkomst.

En af de viktigaste källorna är en »relation» om Gustaf Vasas vistelse i Svärdsjö, som uppsatts af kyrkoherden i denna socken, Lars Folkernius,[4] den 6 mars 1667. Härmed sammanhänger på följande sätt.

Det lifliga intresset för Sveriges äldre historia och våra »förfäders snälle och manlige dygder och forna bedrifter» föranledde Karl XI:s förmyndarstyrelse att den $^{18}/_{12}$ 1666 utfärda en skrifvelse till ärkebisko-

[1] Strinnholm, Bergman och utgifvaren af Tunelds åttonde upplaga, N. W. Forsslund, angifva uttryckligen sin källa. Icke så Fryxell, som i denna del mycket sparsamt citerar, men det framgår af innehållet, att han troget följt Stockholms Magazin, som också står upptaget i hans egenhändiga förteckning på källor för Gustaf Vasas historia. (*Apparat till Gustaf I:s historia. Hist. Sv. Saml., K. B.*).

[2] Död som komminister i Nora 1816. MUNCKTELL, *Westerås Stifts Herdaminne,* II, s. 72.

[3] *Specimen historicum, sistens prædium Ornäs, aliaque loca, commoratione R. Gustavi I apud Dalekarlos celebria.*

[4] Död 1674, MUNCKTELL, *Herdaminne,* II, s. 398.

pen, biskopar och superintendenter, hvari bl. a. ålägges dem att låta kyrkoherdarna anställa undersökning om alla fornminnen samt noggrant uppteckna »alla traditioner och sagor, som om dem berättades».[1]

Med anledning häraf anställde prästerna formliga förhör med sina sockenbor.[2] Så skedde ock i Svärdsjö. Kyrkoherden, den nyssnämnde Folkernius, har hållit sockenstämma med sina församlingsbor för att taga reda på, hvad de visste berätta om Gustaf Vasa, och uppsatte ett ordentligt protokoll, där berättelserna infördes med åberopande af sagesmännen och det hela bestyrktes med prästens underskrift.[3]

Schultze har emellertid icke utan vidare skrifvit af sin källa. Så enkel var icke saken, tvärtom har det vållat honom ganska mycket hufvudbry att få det hela att gå ihop. Källorna flödade nästan för rikligt. Dels voro de olika berättarnas uppgifter hos Folkernius sinsemellan stridande eller orimliga,[4] dels hade han upplysningar från annat håll att tillgå.

Schultze har därför nöjt sig med att ur Svärdsjöprotokollet upptaga berättelserna om hvad som hände Gustaf under resan från Ornäs och hans vistelse i prästgården. Från en samtida muntlig tradition[5] har han upptagit det namn på Gustafs beskyddare i Isala, under

---

[1] *Kongl. Plakat* 1665—66.

[2] Resultatet häraf föreligger i handskriftssamlingen »*Ransakningar om Antiquiteter 1667—84*». *K. B.*

[3] Af protokollet har ABR. HÜLPHERS vid ett besök i Svärdsjö aug. 1757 tagit en afskrift, som är aftryckt i hans »*Dagbok öfver en resa igenom Kopparbergs lähn och Dalarne*», Västerås 1762.

[4] » — — — And. Hans Relation om ladun som G. K. Gustav skal hafwa tröskat uti i Isala; nemligen han (Hr. Göstaff Erson) flyendes K. Christierns Tyranie hafwer kommit till Hr. Joen i Swerdsjö, men efter det war intet trygt til att wara för be:te K. Christierns häftiga ansökning efter honom, skickade Hr. Joen honom til Isala (som ligger något afsides) til Sven Nilsson i Isala, som då war Cronones djur-karl (And. Hans:s Farfars Far) *där han en god tid öfwer wintern in til wåren war; — — — Sist i före, förde be:te Sven Nilsson G. K. Göstaff i et Halmlass til Rättevik Sokn därifrån til Mora.* — — — förtälde Hans Andersson efter sin Farfaders ord — — — *bemelte Swen i Isala förde honom sedan til Per-Matts Olss i Marnäs,* som och war Cronones Djur-karl, uti en Halmskrynda — — —». HÜLPHERS, ss. 466—67.

[5] Riktigt säker på traditionens tillförlitlighet i denna sak är S. dock icke. Han kallar honom nämligen »Svenonem Algoti seu Elavi». *Diss.* s. 41. I öfversättningen får han heta Sven Elfsson, och därmed har namnet vunnit burskap. Om namnet Algotsson se nedan.

hvilket denne gått till eftervärlden, Sven Elfsson.[1] Berättelserna om Gustafs vistelse i Isala och hans färd därifrån (episoden om halmlasset) äro hämtade från annat håll.

Relationen af den 6 mars 1667 är nämligen icke den enda uppteckningen af Svärdsjötraditionen. Folkernius själf har ytterligare uppsatt en skrifvelse,[2] som han i enlighet med det kungliga mandatet öfversändt till sin stiftschef, biskop Olof Laurelius. Den är en sammanfattning af den äldre relationen, men innehåller dessutom den bekanta historien om Gustaf i Isala. Med angifvande af källan finnes denna berättelse återgifven i en latinsk dissertation af 1734[3], och därifrån har Schultze i sin tur hämtat den.[4]

Äfven på annat sätt hade folktraditionen funnit vägen till litteraturen redan före 1758. Lagmannen TOBIAS WESTENHJELM, som under början af 1700-talet var sysselsatt med att utarbeta en historia om Gustaf I, vände sig af någon anledning till kyrkoherden SAMUEL SERNANDER,[5] för att inhämta något nytt om Gustafs vistelse i Svärdsjö. I de senare exemplaren af sin historia har han begagnat sig af några upplysningar, som Sernander lämnat.[6]

Vestenhjelms arbete blef aldrig tryckt, och Sernanders framställning, som afviker från de andra uppteckningarna af Svärdsjötraditionen, där-

---

[1] Jfr. Folkernii relation, s. 127, not. 4. Vid båda tillfällena äro uppgifterna om namnet hämtade från Svens efterkommande (!). Möjligen är mannen identisk med den Sven i Isellia eller Isella, som förekommer i jordeböckerna (*Vestm. Handl. 1539*, n:r 4, s. 54 m. fl. st., *K. A.*) och den »Sven ioanszon j Iselie», som omtalas i Gustaf I:s registr., (I, s. 278, III, s. 272).

[2] Dat. $^{31}/_{6}$ (!) 1667. *Ransakningar om Antiquiteter 1667—84*, I, *K. B.*

[3] RESENBERG, S., *Diss. de Territorio Cuprimontano et Sæterensi nec non Jærnberia Occidentali*, s. 6. Gustafs räddare heter emellertid Algotsson, ehuru källan har annat namn. Förmodligen har förf personligen uppsnappat namnet i Svärdsjö, där Isalamannen tycks ha gått under olika namn för hvarje generation. Jfr. s. 129.

[4] *Diss.*, s. 42.

[5] Kyrkoherde i Svärdsjö 1710—40. MUNCKTELL, *Herdaminne*, II, s. 460.

[6] I det exemplar af sin historia, som enligt författarens egenhändiga påteckning inlämnats till tryckning år 1710, har Westenhjelm flikat in ett sammandrag af ett bref från Sernander, dat. $^{14}/_{10}$ 1714 (*Hist. Sv. Gustaf I*, *K. B.*) och i ett annat (*E. 241, U. U. B.*) har han gjort några nya ändringar med anledning af ett senare bref, dat. $^{29}/_{1}$ 1715.

igenom så godt som okänd.[1] En uppgift hos honom saknar icke intresse i detta sammanhang; den ger vid handen, att Gustafs hjälpare i Isala, som tidigare kallats Nilsson, senare Elfsson, nu fick heta Algsson eller Algotsson,[2] och man kan då gissa, hvarför Resenberg 1734 användt detta namn, som sedan hos Schultze omväxlar med Elfsson.[3]

Mellan Folkernius och Sernander har en tredje meddelare låtit oss veta, hvad som i slutet af 1600-talet berättades i Svärdsjö. En KNUT JOHAN BRENNER,[4] som vid denna tid företagit en resa genom Dalarna och bl. a. besökt Isala, har efterlämnat en odaterad resebeskrifning,[5] som innehåller åtskilligt om Gustaf Vasas äfventyr i dessa trakter. Mycket påminner om Folkernii relationer, ny är berättelsen om Gustafs flykt från Isala i halmlasset, som genomborras af de danska knektarnas spjut. Den förekommer första gången hos CELSIUS[6], som antagligen hämtat den från Brenner[7], och upptages från honom af Schultze, som förlägger händelsen till resan mellan Isala och Marnäs.[8]

Man kan således rätt väl bestämma både tiden och sättet för upptecknandet af alla Gustafs öden och äfventyr i Svärdsjö. Medan de historiska arbetena från 1600-talet, krönikorna, nästan ingenting veta om

[1] Blott hos CELSIUS (*Gustaf I*, första uppl.) har jag funnit ett kort citat från Westenhjelm om denna sak, *a. a.*, I, s. 85, not.

[2] » — — — hwad bondens nampn i Isahla warit, där Gustawus berättas hafwa tröskat, så säges han hafwa hetat Swen Algsson. Men hwad Alg eller Algsson skal wara för ett nampn, wet ingen wist säga, *dock gisses til, att det skal wara så mycket som Elgsson eller lijkmätigare Algotsson*, effter desse nampn fordom warit bruklige.» Sernanders bref 29/1 1715, *E 252*, *U. U. B.*

[3] Jfr. s. 127, not. 5 och s. 128, not 3.

[4] B. var antagligen en uppsalastudent. Själf uppgifver han, att resan företagits efter anvisning af professor Spole. Då denne tjänstgjorde som professor i Uppsala från 1679—99, får man väl antaga, att resan ägt rum någon gång under denna tid. Möjligt är, att den stått i något sammanhang med Svecia-verket, med hvilket Spole hade åtskilligt att beställa. BJÖRNSTJERNA, J., *Svecia-verket*, *Kungl. Vitt.*, *Hist. och Ant. Acad. Handl.* Bd. 8, s. 52 ff.

[5] BRENNER, K. J. Ett kort Etract af det iag observerat på min sommarresa — — —. *Palmsk. Saml.*, n:r XIV, Tom XXXVII, s. 131 ff., *U. U. B.*

[6] Första upplagan, Sthlm 1746, I, ss. 84—85. Möjligt är, att Fryxell och andra i detta enstaka fall följt icke Schultze, utan Celsius, som här har litet mera att berätta.

[7] Innehållet påminner tillräckligt om Brenners beskrifning för att göra ett sådant antagande sannolikt; f. ö. säger Celsius själf i företalet, att han användt sekreteraren Palmskölds vidlyftiga samlingar.

[8] *Diss.*, s. 43.

Gustafs vistelse i denna bygd,[1] har folktraditionen så att säga blifvit protokollförd, och sedan enstaka notiser kommit till synes i den tryckta litteraturen, har slutligen en författare, Schultze, ur det ganska rikhaltiga materialet aflägsnat alla uppenbara motsägelser och orimligheter och utarbetat en framställning, som sedan blifvit den häfdvunna, under det att källorna blifvit glömda.

Sedan Schultze lyckligen fått Gustaf från Svärdsjö prästgård öfver Isala till Marnäs, blef det lättare för honom att handskas med källorna. Hans kunskap om hvad traditionen hade att förtälja om Gustafs fortsatta färd inskränkte sig, såsom framgår af det följande, till hans egen tid, och inga motsägelser förekommo längre. Det gäller därför närmast att taga reda på, hvad Schultze vet för nytt om Gustafs vistelse i Siljansbygden och om källorna härför.

Nya äro historierna om alla Gustafs gömställen i skogsbygden mellan Svärdsjö, Leksand och Rättvik,[2] och Schultze tillkommer också äran af att första gången i tryck ha fört till torgs den välkända berättelse, som är förlagd till Utmelandskällaren.[3] Från Mora har han också ett par andra historier, den ena från prästgården.[4] Denna har kasserats af senare berättare, antagligen på grund af dess nästan ordagranna likhet med hvad som passerat hos Svärdsjöprästen.

I föregående må påpekas, att traditionen från de platser, det här är fråga om, kan spåras tillbaka till 1700-talets början.[5] [6] Äldre

---

[1] »Her Joen i Swerdsiö vnfick och trackterade Konung Gustaf wäl, och sedhan hans K. M. ther i otto Daghar waret hade, skyndade Her Joen hans K. M. medh godh Fordenskap öffuer Dalaskogen till Rättwijk Sokn. — — —.» *Tegel I*, s. 11.

[2] *Diss.*, ss. 43, 44, 46.

[3] *a. a.*, ss. 48—49.

[4] *a. a.*, s. 48.

[5] » — — — fins uti Kongl. Bergs-Collegii Archivo en af framledne Kongl. Collegii Landtmätaren M: Rosell uti augusti månad år 1725 författad Charta öfver Rönäs fierdings allmänning i Lexans Sockn, på hvilken rummet med följande ord är anmärkt; neml: Närebo låga hafwer sitt namn deraf, at salig konung Gustav härvid blifwit närad och uppehållen, när de danske honom här i Dahlarne efterjagade». JOHAN BRANDBERG, *Beskrifning, E. 251*, s. 40, *U. U. B.* Om denna handskrift se närmare s. 136, not. 1.

[6] »— — — En kiällare här i Utmelands by celebreras och visiteras mycket af de främande, intet att han någon förmån har för andra uthan därföre, att kon: Gustaf I där legat fördold, då de danske där i Byn efter honom jagade och lete». Beskrifning

meddelare ha däremot ingenting härom att förmäla.[1] Märkligt är också resultatet af den med Folkernii relation samtida undersökningen om fornminnen i Mora.[2]

De källor, hvilka Schultze åberopar[3] för sin skildring af Gustafs äfventyr i Siljansbygden, har jag som nämndt icke lyckats återfinna, lika litet som den afskrift af Folkernii äldre relation, som han varit i besittning af. Man kan af dissertationen blott sluta sig till, att det är fråga om uppteckningar, gjorda af i Dalarna bosatta, med Schultze samtida personer, präster[4] och andra. Lyckligtvis finnas upplysningar att få på annat håll.

I det s. k. kungsrummet i Ornässtugan finnas nämligen bland en del gamla handlingar rörande Ornäs gård två buntar,[5] som innehålla åtskilligt af värde för detta ämne. Härigenom får man nämligen veta, under hvilka förhållanden några af de ofvan citerade relationerna nedskrifvits, och man kan draga den slutsatsen, att äfven de öfriga tillkommit på liknande sätt.

öfver Mora Socken, uppsatt d. $^{18}/_{8}$ 1707 af Petrus Aroselius på begäran af professor Nils Celsius i Uppsala. *Nord. Saml.*, 298, n:r 43, *U. U. B.* A. efterträdde 1699 den bekante Jacob Boethius. MUNCKTELL, *Herdaminne,* II, s. 343.

[1] Landshöfdingen öfver Kopparbergs län, Gustaf Duvall, har med anledning af det kungl. plakatet »om Gamble Monumenter och Antiquiteter i Rijket» af den $^{28}/_{11}$ 1666 uppsatt en redogörelse för de åtgärder, han med anledning häraf företagit af den $^{30}/_{3}$ 1667; »De Antiquiteter och Monumenter», som finnas i hans höfdingadöme, äro ladan vid Rankhyttan, Ornässtugan och kronorna på Svärdsjö kyrkas tak. *Landshöfdingeberättelser,* Kopparbergs län, året 1667, *R. A.*

[2] »— — — haffuer och iagh — — — wår allernådigste konungz wällmenta befallningh effterkommit, och straxt då kongel. M:ttz Placat om Antiquiteter och Monumenter å predijkestolen war upläsitt, både widh huffvudkiörckian och Capellen af Socknens Män i gemen, effter kongel. M:ttz strenga påbudh, ehrfaritt om några sådana woro till att kunnoga giöra: Men swarades eenhelleligen, att fuller många högar och sällsamma backar woro: men ingen wiste något tenckwärdigt om them berätta — 23 Maij 1667. ELAVUS SKRAGGE.» *Ransakningar om Antiquiteter* 1667—84, I, *K. B.* S. var kyrkoherde i Mora 1665—71. MUNCKTELL, *Herdaminne*, III, s. 7.

[3] De viktigaste äro Kyrkoherden P. Wollenii relation om Gustaf I:s vistelse i Mora, Math. Morells relation om Utmelandskällaren, v. landtmätare A. Ahlbergs relation om Gustaf Erikssons vistelse i Mora och Lima och landtmätare Johan Brandbergs relation om Gustaf I:s resa och vistelse i Svärdsjö. *Diss.*, ss. 41, 47—49.

[4] Wollenius var kyrkoherde i Mora 1741—67. MUNCKTELL, *Herdaminne*, II, s. 345.

[5] *Correspondence om insamling af gamla minnesmärken till Ornäs* (cit. *Corr.*, *O. A.*) och *Ansökningar och Resolutioner angående widmakthållande af Fatebursbyggnaden wid Ornäs* (cit. *Ansökn. O. A.*).

Det äldsta bref, som har något intresse i detta sammanhang, är från landshöfdingen i Kopparbergs län, C. G. Wennerstedt, till ägaren af Ornäs' gård, kamreraren Jakob Brandberg. Landshöfdingen, som hört, att Brandberg hade sig åtskilligt bekant om Gustaf Vasa i Dalarna, hvarom äldre historieskrifvare icke visste något, begärde för DALINS räkning få upplysningar härom.[1]

Brandberg hade icke mycket att berätta. Han gaf Dalin till lifs en anekdot om Arendt Persson och hans hustru,[2] som Dalin verkligen återgifvit i sin historia.[3]

Samtidigt begagnade Brandberg tillfället att begära landshöfdingens förord för en ansökan om statsunderstöd till Ornässtugan.[2] Denna ansökan hade inlämnats redan 1742,[4] men låg ännu efter tio års förlopp obesvarad. Nu blef den delvis bifallen, och tjugo daler silfvermynt af Torsångs sockens behållna kronodagsverken anslogos till Ornässtugans hållande vid makt.[5]

Måhända var det detta understöd, som uppmuntrade Jakob Brandberg att gripa sig an med det samlande af minnen från Gustaf Vasas tid, hvarmed han de följande åren till sin död var flitigt sysselsatt.

För att få sina samlingar så fullständiga som möjligt skaffade han sig förbindelser öfver hela länet, särskildt bland prästerna, som på hans anmodan hört sig för hos allmogen. Det var i första rummet upplysningar om gamla dräkter och vapen, som Brandberg ville ha.[6]

I liknande syfte har han vändt sig till sin brorson i Stockholm, landtmätaren Johan Brandberg, som han också bedt att söka anskaffa

---

[1] Sthlm 10/2 1752. *Corr.* 17 *O. A.*

[2] Koncept med rättelser af Jakob Brandbergs egen hand, d. 20/2 1752. *Ansökn.* osign., *O. A.*

[3] II, s. 19, not. c.

[4] SCHULTZE, *Diss.*, s. 26.

[5] *Kammarkollegii bref d.* 21/8 1753, SCHULTZE, *Diss.*, s. 27.

[6] Se t. ex. Brandbergs bref till Lima socken d. 14/8 1755. Det är inbundet i samma band som originalexemplaret till den beskrifning öfver Lima socken, som författats af kyrkoherden Johan Gezelius, Jakob Brandbergs systerson. *West. saml.* 1101, *U. U. B.*

en karta,[1] antagligen öfver platsen för slaget vid Brunnbäck, för hvilket farbrodern var lifligt intresserad.[2]

Från sina meddelare har emellertid Jakob Brandberg fått en mängd underrättelser om platser, som Gustaf skulle besökt, hvarom krönikorna intet hade att förmäla,[3] och han har bl. a. fått sig tillsänd en afskrift af Folkernii äldre relation.[4] Härigenom synes Brandberg ha kommit på tanken att låta utarbeta en fullständig karta öfver Gustafs färd genom Dalarna, och i början af år 1756 har han anmodat brorsonen att utföra detta arbete.[5] Denne har också före 1756 års slut gjort färdig en karta, men redan i början af 1757 är han sysselsatt med en ny och större,[6] som troligen skulle omfatta en större del af Dalarna än den förra.

För att kunna lägga in på denna alla de platser, som Gustaf Vasa skulle besökt, gjorde Johan Brandberg i slutet af mars och början af april 1757 ett besök i Svärdsjö och Rättvik,[7] hvarvid han icke blott företog mätningar, utan äfven antecknade hvad bönderna hade att berätta.[8] Öfver sin resa har han uppsatt ett protokoll af den $^2/_4$ 1757,[9] som han sände till farbrodern.[10] Detta protokoll är säkert identiskt med den »relation» af Johan Brandbergs hand, som förelegat Schultze, och

---

[1] *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg*, Stockholm d. $^8/_{11}$ 1755, *Corr.* 49, *O. A.*

[2] *Anf. bref* d. $^{14}/_8$ 1755 och *Corr.* 24, 45, 54, *O. A.*

[3] » — — — Jag har wäl litet läst om konung Gustaf den 1:ste uti Giersens Krönika, men eij funnit wara något nemt, att högst benembd konung warit giömd i en kiällare här i Mora och Utmedland, hwilken kiällare ännu är i godt behåll. — — —» Länsmannen *Mathias Morell till Jak. Brandberg*, Mora d. $^{14}/_7$ 1755, *Corr.* 65, *O. A.* Andra upplysningar af samma slag i *Corr.* 36, 47.

[4] Från kyrkoherden i Svärdsjö, Eric Morænius. *Corr.* 90, *O. A.*

[5] I ett bref af d. $^{26}/_2$ 1756 talar nämligen Johan Brandberg om kartan i ordalag, som antyda, att han nyss blifvit tillfrågad om saken. *Corr.* 40, *O. A.*

[6] »— — — Jag finner, at om Chartan skal göras i samma scal el. proportionerliga storlek, *som then Charta jag förl. år gjorde* blir hon för åbäkelig stor ungefär 8 alnar. Min förfrågan är om k. farb. är nögd at hon blir uti långt ringare el:r mer än hälften mindre scal tagen, så att hele chartelängden blir ifrån Brunnbäck til Lima 12 à 14 qvarter och således *thenna Charta ungefärl. 1 aln längre än den sistl. år giorde Chartan.* — — —» *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg*, Sundborn d. $^{27}/_3$ 1757, *Corr.*, osign., *O. A.*

[7] *Corr.* 26, *O. A. Johan Brandberg, Beskrifning*, s. 38 ff.

[8] *a. a.*, s. 41 ff.

[9] *a. a.*, s. 41.

[10] *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg*, Sundborn d. $^7/_9$ 1757, *Corr.* 8, *O. A.*

en annan af dennes källor har nästan samtidigt och af liknande anledning blifvit nedskrifven, den af vice landtmätaren A. Ahlberg författade. Ahlberg har nämligen, på uppdrag af Jakob Brandberg och försedd med noggranna instruktioner af brorsonen, i mars 1757 rest emellan Mora och Lima för att göra mätningar och anteckningar af samma slag som Johan Brandbergs.[1] Att han nedskrifvit sin relation i sammanhang härmed, har man så mycket större anledning att antaga, som ingen mindre än just Schultze varit lifligt intresserad af Ahlbergs resa och skrifvit om den till Jakob Brandberg, som var hans morfar.[2] På hans initiativ har sannolikt äfven Wollenii relation, hvilken liksom Ahlbergs är från 1757,[3] tillkommit.[4]

[1] *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg*, Sundborn d. 12/2 1757, Corr. 28, *O. A.*

[2] »Som jag utaf min K. Faders berättelse förnummit, det K. Morf. nu till säkrare underrättelsers bekommande om Konung Gustaf den 1:s resa och wistande i Dalarne med därunder förelupna omständigheter, har afsändt en Ambassade, til at om alt sammans hålla noga undersökning har jag tänkt härmed ödmjukeligen bedia det K. Morfar wille wara så gunstig och skrifwa Samma Ambassade til på Mora, så at brefwet kan komma i förwäg för honom, då ock tillika kunde sändas honom innelyckt medföljande fråg- puncter. I synnerhet tyckes mig, det han bör giöra sig noga underrättad om kiällaren derstädes wid Utmedland, hwaräst Kon. Gustaf låg dåld, äfwen och i grund och effter Scale den samma afrita.

Det wore ock bäst, at Herr Almberg (!) reste ock in till Kyrckoherden Klingius i Wenjan, då kunde han få weta hwad wäg kon. Gustaf tagit då han kom til Mora och derifrån till Lima; i ty han håller före at konungen intet rest åt Wenjan öfwer skogen och sedan til Lima, och det bewisar han med många skäl, som synes wara tämmeligen sannolika; utan at han rest ifrån Mora kyrcka til Elfdals kyrcka 4 mil derifrån och åt Efverbergs Capell i Elfdalen och därifrån til Lima. — — —» *J. R. Schultze till Jak. Brandberg*, Falun d. 17/3 1757, *Corr.* 25, *O. A.*

[3] *Johan Brandberg, Beskrifning*, s. 49.

[4] — — — »*De Dokumenter och Bref, som angå den Kongl. Antiquiteten wid Ornäs* har jag ock nu betjent mig af så mycket jag behöfwer, har derföre nu den ähran jemte de sammas återgifwande afbörda min skyldiga tacksamhet.

Under brefwens igenomseende fan jag i Probstens i Mora Pehr Wollenii Bref til min far af d. 11 Maji 1754 en omständighet, som bör anmärkas, angående K. Gustafs wistande i kiällaren i Mora och Utmedland, hwarest orden så lyda: Om herr Cammereraren Brandberg i sitt priswärda arbete anförer några historiska händelser, så torde äfven gifvas något här i Mora, angående K. Gustafs wistande i Prästg:n: förwarande i kiällaren i Utmedland wid pass et Canonskott ifrå Prästgården, hwilken kiällare ännu förwaras med lika beskaffenhet.

I anledning häraf har jag fuller tänkt at sjelf skrifwa herr Probsten til och begära af honom underrättelse om samma Historiska händelse, men som jag til äfwentyrs ej torde få af honom så grundel. underättelse, som om K. Morfar anmodade honom därom, ty beder jag ödmjukel., *det K. Morfar wille wara så gunstig och skrifwa Hr Probsten til och begiära af honom underrättelse* i hwad wäderstreck samt huru långt

Sammanhanget är således tämligen klart. Schultze, som redan 1756 sysslat med sin blifvande afhandling,[1] har tack vare sin släktskap med gamle Brandberg fritt fått förfoga öfver alla handlingar, som denne fått i sin ägo under arbetet med Ornäsmuseet,[2] och det är härunder, som alla bref och relationer nedskrifvits, som ville rädda undan glömskan, hvad allmogen vid midten af 1700-talet visste att berätta om gamle kung Gösta.

Man vet alltså, huru Schultze kommit öfver det källmaterial af anteckningar om en samtidig tradition, som han användt för vissa delar af sin dissertation, Gustaf Vasas äfventyr i bygderna kring Siljan. Man kan också bilda sig en föreställning om den utsträckning, i hvilken dessa källor influerat på hans framställning. Det är tydligt, att traditionen från Mora lika litet som den tidigare från Svärdsjö undgått den vetenskaplige författarens »kritik», den har omarbetats till sin form och genom gallring af detaljer, som kunde förefalla osannolika, reducerats till sitt innehåll.

Man har nämligen en skildring, ungefär samtidig med Schultzes och baserad på samma källmaterial som dennes, som här och där ger en antydan om innehållet i själfva originalkällorna.

Johan Brandberg, som ursprungligen tänkt att förse den nya, stora kartan med upplysande noter, fann det snart nödvändigt att utarbeta en ordentlig beskrifning. Ett utkast till en sådan har han underställt farbroderns pröfning. Han har för detta användt sig af farbroderns papper liksom Schultze, hvars granskning han utbedt sig.[3] Utkastet

---

bygningen är belägen ifrå Mora kyrka, äfwen huru många alnar hon håller i längd och högd samt bredd m. m. samt kiällarens beskaffenhet, hwaräst kon. Gustaf låg fördåld. Dock bör han ej få weta at jag just för några omständigheters skull åstundar den samma underrättelsen, utan at den begäres allenast för en så mycket mera underrättelse och uplysning öfwer den Geografiska Chartan, som är gjord öfwer högbemälte konungz resa och flygt igenom Dalarne. — — —» *J. R. Schultze till Jak. Brandberg*, Falun d. 16/7 1756, *Corr.* 36, *O. A.*

[1] *Anf. brefvet* d. 16/7 1756.

[2] *Anf. br.* och *Corr.* 12, *O. A.* — Schultze har sedermera visat sin erkänsla genom att tillägna morfadern sitt arbete.

[3] *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg.* Sundborn d. 7/9 1757, *Corr.* 8, *O. A.*

har sedermera omarbetats till den af mig ofta citerade beskrifningen.[1] På flera ställen förekomma här citat ur källorna, hvarpå ett par exempel meddelas. Det ena, som är en uppteckning, gjord af Johan Brandberg på hans förut omtalade resa,[2] antager jag, att Schultze känt genom Brandbergs relation öfver nämnda resa, det andra[3] är tydligen hämtadt ur någon af Morarelationerna. Vid en jämförelse med dissertationen och Stockholms Magazinet ser man, huru Schultze i ena fallet omarbetat källan, i andra fallet uteslutit dess berättelse såsom mindre lämplig för hans ändamål.[4]

* * *

Det visar sig således vid en närmare granskning, att den fylligare framställning af Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna, som vi äga från 1700-

---

[1] Beskrifning öfver Glorvördigst i åminnelse högst salig Konung Gustavs den förstas wandring och vistande i Dahlarne; såväl Åren 1520 och 1521 — som sedan han blef Suerjes konung: Dels af Historierne utdragen, dels på sanna utrönde Fråsägner, påliteliga Manuscripter, oeh intygade vitnesbörder fotad och författad, år 1758 af Johan Brandberg. *E. 251*, *U. U. B.*

Arbetet är dediceradt till dåvarande öfversten Samuel Gustaf Stierneld, fader till Adolf Ludvig Stierneld, samlaren, genom hvilken det kommit i Upsalabibliotekets ägo.

[2] Emot 1/4 mil ifrå Marnäs — By— är ett ställe som kallas Närbo låga, therest en låga varit som legat öfver åen men är nu bortfluten. Wid detta rum berättade för oss Olof Olsson i Marnäs, som vart för något öfver 3 år sedan dö, tå om 90 års ålder at konung Gustav 1 uti 3:ne dygn legat under sin flyckt för de danske, och lika som genom Guds försyn Korparne förde Elia köt och bröd; altså blef och då konung Gustav af Marnäs Boarne, efter theras råd och hvilkor, närd och spisad, hwilka boro tit mat til detta ödets ställe, huadan rummet Närbo kallas — — — Thetta Wi med wåra namns och bomärkens undersättiande bekräfta. Marnäs d. 1 April 1757.

Hans (bom.) Larsson. öfver 70 år.	Olof Bärtilsson (bom.) öfver 60 år.
Eric (bom.) Andersson emot 60 år.	Johan (bom.) Mathsson i Marnäs 50 år.»

a. a., s. 41 ff., not. f.

[3] »En gammal Sagen är i Mora at när Herr Gustav kommit til Oxberg, och the Danske i hamn och häl — — — kommo in samma rum, som Herr Gustav var, skall en hustru til at förvilla Danskarne, sagt till honom: *Ut svike å diema, stand int giene.* Men thessa orden måste oförgripeligen blifvit talte til Herr Gustav af then försicktige Svens hustru i Isala» *a. a.*, s. 51, not. l.

[4] »Heic magna sub abie, per tres dies — occultatus fuit Gustavus, quo tempore Ei cibus a Marnäs deportatur; quæ res etiam hodiernæ ejusdem loci denominatione primam dedisse originem putatur, dicitur enim *Närbo*, a vocabulo Svec. *nära*, quod ibi Gustavus cibo sit sustentatus.» *Diss.*, ss. 43—44. Jfr. *Stockholms Magazin* 1780, 1, s. 46.

talet, återgår på uppteckningar af en muntlig tradition, företagen på olika tider och för olika ändamål. Men traditionen har icke i den historiska litteraturen återgifvits i den ursprungliga form, den haft i de på folkliga berättelser grundade relationerna. Nödvändigheten att bringa reda i detta virrvarr af sägner, som än stodo i strid med hvarandra, än förlade liknande tilldragelser till de mest skilda platser,[1] önskvärdheten att aflägsna alla »traditiones minus veras och förbländade sägner» har gifvit

[1] »Utkast til beskrifningen öfwer K. Gustafs wistande i dalarne har jag then äran at nu öfwersända. Jag har efter Historicorum maner kortel. infört deras berättelser, som jag mig åberopar, men therifrån uteslutit thet jag efter min mening tycker hafwa en liten osmak uti historien. Så som ther thet nämnes uti Swerdsiö kyrckias handl:r at konungen skal stält sig in med Hr Joens drängar och hielpt them tröska. Thetta har jag på annat sätt stiliserat, *ty intet är det troligt, at han just på alla ställen tröskat, men af Historien är det klart, samt på allas tungor i orten rullar at detta wisst händt i Rankhyttan och Isala,* ty göra wi oss så förmätna at uti beskrifningen införa thet thenna stora herrens dyra händer för lifwets befriande skull på thesse bägge ställen måste gripa til slagbulten. Hwad äfwen Hr Prosten Wollenius och v. Pastor Schulltzberg på hwar sit ställe skrifwa om at dalakarlarne *hafwa hållit buskar öfwer sig,* som föranlåtit de danske at säga, *det then swenske skogen går: Thärom har jag läst uti gamla Historier wara skedt på annat ställe i Riket, ty twiflar jag, at dylikt skett här,* utan tror, at det per traditiones minus veras och förbländade sägner blifwit dragit hit up. Therföre har jag det utelemnat. — — —» *Joh. Brandberg till Jak. Brandberg,* Sundborn d. 7/9 1757, *Corr.* 8, *O. A.*

Det kan i detta sammanhang förtjäna påpekas, att Johan Brandberg i sin enkla kritik i själfva verket anlagt den synpunkt, som är nödvändig för att kunna förstå den rikedom på äfventyr, i hvilken den förföljde Gustaf Vasa är hjälten. Vi ha nämligen mycket ofta att göra med dupletter af samma berättelse, som lokaliserats till olika platser, och ofta är motivet hämtadt från främmande sago- och sägencyklar. Den ofvan omtalade striden, där ena parten användt krigsknepet att »bära buskar», har jag funnit upptecknad i Halland, dit traditionen förlagt ett slag mellan Albrekt och Margareta, och den är ju välkänd från Shakespeares Macbeth (Akt V. scenerna V—VI). Det är ett intressant men på samma gång, som jag af erfarenhet kan intyga, ett föga gifvande arbete att söka efter förebilder till berättelserna om Gustaf Vasas äfventyr. Man finner ibland lustiga likheter. Jämför t. ex. berättelsen om Gyllenhjelms flykt från Warschau (FRYXELL, V, s. 11) med Gustafs affärd från Ornässtugan, såsom det *nu* berättas på platsen.

Det lider för öfrigt intet tvifvel, att folktraditionen, samtidigt med att den glömmer bort äldre berättelser, oupphörligen tillägger nya detaljer. Jag behöfver blott hänvisa till BLOM, J., *Gustaf Eriksson Wasa såsom flykting i Dalarne 1520—21,* Falun 1901.

Jag skulle kunna tillfoga en episod ur egen erfarenhet från ett besök i Svärdsjö sommaren 1901. I Isala berättades för mig, huru de danska knektarna, som sökte efter Gustaf, kommit till början af den skog, som skiljer Svärdsjö från Rättvik. Där mötte de en man, som af någon anledning trädt upp på en käpp en hop utslitna skor — näfverskor, om jag inte minnes orätt — och på tillfrågan om huru långt det var öfver skogen, svarade han, förstås, att han slitit ut skorna på vägen, och narrade så danskarna att vända! (Jämför t. ex. FRYXELL, I, s. 105.)

upphof till en omarbetning, som satt det hela i system och äran — om det nu får anses såsom någon sådan — af att ha bibringat dessa gamla berättelser en form och ett sammanhang, som föreföllo rimliga och som också i sina hufvuddrag blifvit godtagna ända till våra dagar, den tillkommer, såsom torde framgå af det föregående, Ornäsdissertationens författare, Johan Reinhold Schultze.

Brömsebrotraktaten 1541 och den yngre oldenburgska ättens anspråk på Sverige.

Af Olof Söderqvist.

De flesta författare, som utförligare behandlat Sveriges och Danmarks historia under 1500-talet och berört de båda ländernas förhållande till hvarandra, anse, att Kristian III genom traktaten i Brömsebro 1541 förbehöll sig anspråk på Sverige och dess krona. Så skrifver redan Huitfeld i sin Danmarks rikes krönika och Krag i sin krönika om Kristian III. Samma uppgift möter i våra dagar hos Schäfer, *Geschichte von Dänemark*, hos Hildebrand, *Sveriges historia intill 20:de seklet,* Mollerup, *Danmarks Riges historie 1536—1588* samt Westling, *Det Nordiska Sjuårskrigets historia.* Geijer åter säger endast, att det i den 22:dra artikeln af fördraget använda uttrycket »hvad tilltal Danmark kunde finna sig berättigadt göra emot Sveriges Konung och Krona» gaf »rum för tydningar, som lätt kunde bli förnyelser af Unionens anspråk».

Vid förbundets ingående skulle sålunda ifrån dansk sida gjorts gällande, att Kalmarunionen ej kunde betraktas såsom definitivt upplöst genom fördrifvandet af Kristian II. Och Gustaf Vasa skulle ha varit i den prekära situation, att han måst godkänna denna uppfattning och för uppnående af närliggande syften göra denna eftergift, hvarigenom Sveriges nyvunna själfständighet äfventyrades och en rättslig grund lades för unionens återuppbyggande.

Denna uppfattning kan emellertid ej vara riktig. Detta har också observerats och sagts af CELSIUS och DALIN, som båda protestera mot den framkomna tolkningen och beteckna den såsom orimlig. »Äfven den enfaldigaste kan se», säger Dalin, »att artikeln endast angår, hvad som kunde svara *emot* Gotland» etc., och tillägger sedan: Den i Sverige då nyss upprättade arfföreningen och andra omständigheter visa nog, att sådant då aldrig kom någondera konungen i hågen.[1]

Om också icke den tolkning, som Dalin själf framlägger, är fullt riktig, är dock hans totaluppfattning den rätta. Den förut nämnda åsikten angående traktatens 22 artikel har utan all fråga uppkommit genom förtolkning ifrån dansk sida under de konflikter, som uppstodo efter Kristian III:s död och som ledde till utbrottet af sjuårskriget. Ett visst stöd erhöll den sedan i Stettinfördraget, genom hvilket Danmark faktiskt afstod från anspråk på Sverige.

Redan a priori måste det anses såsom både oväntadt och i och för sig osannolikt, att Gustaf Vasa skulle ha bekvämat sig till en dylik öfverenskommelse. Med hvilken energi hade han ej, innan ännu befrielseverket var fulländadt, tillbakavisat Fredrik I:s trefvande försök att återupprätta unionen? När denne i april 1523 i en skrifvelse till biskopar och höfvitsmän m. fl. kallat dem sina undersåtar, och när han sedan i juni månad, då konungavalet i Strängnäs ägt rum, uppmanade de svenska ständerna att välja honom till konung, så protesterade den svenske konungen och riksrådet på ett möte i Söderköping mot detta tilltag. Det svenska riksrådet förklarade i en särskild skrifvelse till det danska, att man ville våga lif och gods för sin frihet, och afgaf till sin nye konung en försäkran att gemensamt med honom vilja försvara hvad som skett.[2] Inför denna energiska hållning uppgaf också Fredrik genast alla tankar på att vinna Sverige eller blifva dess öfverherre. Han slog till reträtt och ursäktade de utsända skrifvelserna därmed,

[1] CELSIUS, som själf säger sig endast hafva sett texten hos TEGEL, hänvisar också till arfföreningen och finner tolkningen omöjlig. »Monne man bör förmoda ett så groft felsteg af en så stor och eftertänksam konung?»

[2] *SRA*, *Sv. Tr.*, *Gustaf I:s Registr.*, HILDEBRAND, *a. a.*, II, 1, s. 37 f.

att man i Danmark varit okunnig om det svenska konungavalet. Hvad som skett, »var gjordt uti det bästa, att dessa tre riken måtte göra ett mot konung Kristian».[1] Vid de underhandlingar, som sedan året därpå fördes i Malmö under lybeckarnes medling, vågade sig ej heller danskarna fram med några anspråk på Sverige. Öfverenskommelsen, som där träffades, gällde endast gränsprovinserna, på hvilka oförenliga anspråk framställdes från dansk och svensk sida. Malmö recess var sålunda en preliminär öfverenskommelse ifråga om gränserna och icke beträffande en ifrågasatt union. Denna betraktades af Fredrik I likaväl som af Gustaf Vasa såsom rättsligen och faktiskt upplöst. Själf hade Fredrik I kommit till regementet i sitt rike på revolutionär väg och genom val. Han kunde därför icke anse sig hafva ärfda anspråk på Sverige efter sin företrädare och framställde ej heller sådana, ehuru han väl pliktskyldigast ansåg sig böra visa och säga ifrån, att man i Danmark ej utan vidare var hågad att afstå från den af Danmark förut i Norden intagna ställningen såsom dominerande makt i ett unionsförbund. Hvilken uppfattning Gustaf Vasa hade af det rättmätiga i dessa försök att få Fredrik I antagen till konung i Sverige, synes af den bitterhet, hvarmed han talar om planen att »stinga» hertigen af Holstein in i Sverige såsom herre och konung.[2]

Efter Fredrik I:s död inträdde i Danmark interregnum. Det dröjde öfver ett år, innan äldste sonen, Kristian, som aldrig under faderns lifstid blifvit utsedd till efterträdare, blef vald och mottog sin första hyllning såsom konung. Att han sedan lyckades blifva erkänd i hela landet samt besegra lybeckarne och deras bundsförvanter, berodde till en god del på Gustaf Vasa, som lojalt uppfyllde de löften han gifvit i det med danska rådet i februari 1534 ingångna förbundet. Det hade sålunda icke allenast varit rättsvidrigt utan ock i hög grad inopportunt, om den nyvalde konungen skulle vid sitt uppstigande på tronen hafva kommit med några anspråk på att blifva erkänd såsom konung äfven i

[1] *Sv. Tr.*, IV, s. 74.
[2] SCHÄFER, *a. a.*, 4, s. 19. *Gustaf I:s Registr.*, I, s. 120.

Sverige. Lika litet som fadern kunde han på allvar tänka på att återge åt Danmark en hegemoni i Norden.

Hvilka tankar han sedan fattade, då han kände sig fast i sadeln, och hvad som kunde ligga bakom hans tilltag att i freden i Hamburg 1536 innesluta Gustaf Vasa på ett sätt, som måste såra och kränka denne,[1] är ej lätt afgöra. Hvad som skedde, ger en antydan om en benägenhet att spela rollen af öfverherre och utöfva ett olämpligt förmynderskap, hvarför också Gustaf Vasa ett par år senare — närmast med anledning af Hamburgerfredens bestämmelser — i irriterad och hotande ton förklarade, att den svenske konungen vore hvarken konungens i Danmark eller någon annans undersåte och erkände ingen annan öfverhet än Gud; om någon hade någonting att beskylla honom för, ville han lida och umgälla rätt i Sverige och ej annorstädes, och ville någon öfverfalla honom med list och våld, ämnade han lefva och dö bland klipporna i Sveriges rike, som en kristen konung anstode.[2]

I vissa adelskretsar var man synnerligen missnöjd öfver att Sverige, under från dansk synpunkt sedt ogynnsamma omständigheter, slitit sig löst från unionen och dansk öfverhöghet samt visade tendenser till att drifva en för Danmark icke alltid behaglig egen utrikespolitik. Den nye konungen, f. d. adelsmannen, betraktades såsom en uppkomling, hvilken gentemot det forna föregångslandet antog en ton, som man ej ansåg motsvara hans ställning och resurser. Så eggades sannolikt den nye konungen till oförsiktiga och utmanande steg af sin närmaste omgifning. Men hvad som än låg på djupet, och hvad som än kunde i intima kretsar i Danmark diskuteras, några öppna anspråk framställdes aldrig.

Så stark var spänningen emellan de båda rikena under åren 1539—1540, att man å båda sidor började hålla sig redo för ett krig. Men genom ömsesidigt tillmötesgående bilades konflikten och ett förbund ingicks efter förutgående vidlyftiga och långvariga underhandlingar vid konungarnes personliga sammanträffande i Brömsebro 1541.

[1] *Sv. Tr.*, IV, s. 474 f., 484.
[2] HILDEBRAND, *a. a.*, II, 1, s. 177.

Det har nu sagts, att bland de eftergifter, som Gustaf Vasa här gjorde, också var den, att den danske konungen tilläts förbehålla sig anspråk på Sveriges krona. Men otvifvelaktigt förhåller det sig så, som Dalin säger, att sådant icke kom någondera af konungarne i hågen. Under de förhandlingar, som fördes, innan mötet emellan monarkerna ägde rum, och innan förbundet ingicks, hade Kristian III icke framställt några anspråk på Sverige eller dess krona, såvidt nu tillgängliga källor visa. Däremot ser man, att Gustaf Vasa bland sina många fordringar också uppställde den, att Danmark skulle tillerkänna honom rätten till Gotland. Dessa anspråk hade tillbakavisats från dansk sida och man hade erbjudit skiljedom. Härom träffades visserligen ej någon öfverenskommelse. Men väl intogs en punkt i Brömsebrotraktaten, enligt hvilken Gustaf Vasa förbehöll sig och sina efterkommande anspråken på Gotland.[1]

Det måste ju medges, att det varit högst egendomligt, om Gustaf Vasa till gengäld skulle hafva låtit den danske konungen förbehålla sig anspråken på Sverige och dess krona. En sådan öfverenskommelse skulle hafva stridt emot hela hans föregående politik och varit ett allt för högt pris för det 50-åriga, i sina konsekvenser ovissa förbund, som ingicks i ett ögonblick, då Nordens båda furstar onekligen voro genomträngda af en känsla af gemensamt ansvar för dess öden och för dess roll i den europeiska politiken.

Granskar man den ifrågavarande artikeln närmare ifrån språklig synpunkt och jämför de i densamma använda uttryckssätten med de under denna tid gängse, finner man också, att den öfversättning, som hittills lämnats, är otillfredsställande, och att traktaten, rätt tolkad, icke inrymmer några anspråk på Sverige åt den danske konungen.

Artikeln har i sin helhet följande lydelse:

Zum zweyundtzwantzigsten sollen also bei diesen

[1] Hur starkt Gustaf höll på sin rätt, syns bl. a. af instr. för sv. sändebuden 10 aug. 1541. I denna talas ock om ett för h. Johan ifrågasatt giftermål. Om genom ett sådant Gotland kunde lämnas åt Sverige, ville Gustaf afstå från alla anspråk för sin del. *Gustaf I:s Registr.*, 13, s. 288 ff.

dreien konigreichen hinfurter in das kunfftig alle und jede ungeburliche gezencke, irrunge, gebrech und sache, dardurch diese drey konigreich etwan gegen einander in zerteylunge und zwytracht komen mochten, mit hochstem vormugen und vleis in zeit furkomen, gentzlichen vorgleicht, gesunet und beigelegt werden, und zwischen diesen dreien konigreichen und alle denselben inwonern vormittelst dieser confederation und buntnusse zu obbestimpten funfftzig jaren ein warer und bestendiger friede deste fester und stanthafftiger gehalten bliebe, jedoch was zuspruch und gerechtigkeit Ko. Ma:t, ire nachkomen oder die cron zu Schweden an Gotlanth und sonstent und widerumb was die Ko: Ma:t, ire nachkomen und die cron zu Dennemarken zu Ko. W. und der cron zu Schweden haben, das beyden teylen mit recht zu erfordern gantz frey und in allweg hiemit furbehalten sein solle.[1]

Vid hastigt påseeende ligger det onekligen nära till hands att tolka denna paragrafs sista punkt så, som om Kungl. Maj:t, hans efterkommande och kronan i Danmark skulle ha förbehållit sig rätt att fritt framställa »tilltal och rätt», såsom det hette på 1500-talets svenska, till den kungliga värdigheten och Sveriges krona. Men det är först och främst att märka, att Ko. W. i samtida handlingar användes såsom liktydigt med Kungl. Maj:t, hvilken titel rätteligen ännu ansågs tillkomma endast kejsaren, men nu redan ofta användes af och om de nordiska konungarne i deras mellanhafvanden, såsom tydligt framgår af bl. a. de i *Sveriges Traktater* meddelade handlingarna. I bemärkelsen Kungl. Maj:t, konungen, användes också uppenbarligen detta uttryck äfven här. Hvad åter »cron» beträffar, betecknar detta ord icke här riket, utan statsmyndigheten. Hela uttrycket Ko. W. und cron (eller die cron zu Schweden), hvilket är synnerligen vanligt i den tidens handlingar,

[1] *Sv. Tr.*, IV, s. 218—219.

är således detsamma som vårt »Kungl. Maj:t och kronan», i den bemärkelse den termen ännu tas. Men det är då också meningslöst att öfversätta zu med på — i det föregående användes också prepositionen an, då det är fråga om anspråk på Gotland. Zu måste öfversättat med hos, inför, när zusprache öfversättes med anspråk.

Tegel berättar, att traktaten, som uppsattes på tyska, samtidigt öfversattes till svenska och danska. Det från dansk sida utgifna exemplaret fanns i slutet af 1600-talet i original i svenska riksarkivet, och det från svenska sidan utfärdade exemplaret finns i Köpenhamn i original och i afskrift i Stockholm. Af de öfversättningar, som Tegel talar om, finns däremot ej något spår, hvarför man ej kan underlåta att fråga, om de verkligen funnits, i all synnerhet som man ser, att tyska språket var mycket användt i kansliet vid denna tid och äfven sådana akter som rådslag ofta uppsattes på tyska i original och koncept. Säkert är, att den redaktion, som Tegel infört i sin krönika, ej troget återger originalets mening.[1] Såsom jag funnit vid en jämförelse, föreligger här en i många fall mycket illa gjord öfversättning, hvilket synes bl. a. däraf att alle und jede i citerade paragrafen öfversättes med alla och en hvar samt ställes såsom subjekt till furkommen, medan båda orden äro attributiva pronomen till ungeburliche gezencke.

Men äfven om nu Tegel aftryckt en till svenska språket gjord samtidig öfversättning, är det dock tydligt, att icke ens de hos Tegel an-

---

[1] Art. i Brömsebrotraktaten enligt Tegels text, s. 142—143:

»Så skal ock i thesse try KonungeRijker, häreffter i tillkommande tijdh alla ock hwar och een otilbörlige trättor, irringer, brister, och saaker (genom hwilke thesse try KonungeRijker någerledes emoot hwar andra i twist och twedrächt komma måtte) medh högsta förmågo och flijt förekomma, aldeles förlijket, försonet och nederlagt bliffua, på thet emellan thesse try Konunge Rijker och alle theras Inbyggiare, genom thenna Confoederation och Förbundh i the ferebestembde femptige Åhr, een sanfärdigh och beständigh fredh teste fastare och stadigare hollen bliffua må. Doch hwadh tiltaal och rättigheeter Kon. Mt. til Swerige, hans effterkommande, och Sweriges Crona haffuer til Gotlandh och äliest, Och åther igen, hwadh tiltaal Kon. Mt. til Danmarck, hans effterkommande och Danmarcks Crona til Kon. Mt. och Sweriges Crona haffuer, är bägge parter aldeles fritt, sådant medh rätta att fordra, och them i alla måtto, härmed förbehollet bliffua skal.»

vända ordalagen lämna rum för en sådan uppfattning af Brömsebrotraktaten, som blifvit framförd. När det hos honom heter, att förbehållet angår »hvad tiltal Kon. Mt. til Danmarck, hans effterkommande och Danmarcks Crona *til* Kon. Mt. och Sweriges Crona haffuer», syns ju endast af sammanställningen af Kon. M:t (= konungen) och Sveriges krona, att det är fråga om anspråk hos Kungl. Maj:t och Sveriges krona. Ja, äfven om det hade stått blott och bart tilltal till Sveriges krona eller tilltal till Sveriges rike, hade detta uttryck icke behöft innebära detsamma som anspråk på. I en förklaring, som Gustaf I afgaf 1534 angående en dansk skrifvelse om svenska adelns gods i Danmark och Norge, heter det sålunda: »hvilke gode män — — — här uti Sverige, som något tilltal kunde hafva till Danmarks och Norges rikes krona, adel eller gode män, om jordagods».[1] Och i 1534 års förbundstraktat har den 28:de paragrafen, hvilken motsvarar den 22:dra i 1541 års fördrag, följande lydelse: Thå skal sedan all then twist, trätta och uenighet, insaghen och tiltal, om hvad del thet helst är eller nämpnas kann, inthet undantagit, ther thet ena rikit kan hafva til thet annet, alztinges vare oc blifve en clar, död och aftalen sak — — — dog undantagende hvess tiltal eller rättighet kong:ge Maj:t til Sverige och Sverigis rike kan hafva til Gotlandh.[2]

Till ytterligare belysning af tidens språkbruk vill jag till sist anföra ett så godt som fullständigt parallellt uttryck från en handling, som samtidigt och med säkerhet i samma kansli redigerades som 1541 års tyska traktat, nämligen förlikningen emellan Sverige och Danzig, bemedlad af Kristian III. I denna finna vi följande passus: »— — — wie wir dan in nahmen vnd von wegn dero von Dantzick aus

[1] *Sv. Tr.*, IV, s. 147.

[2] *SRA*, I, s. 203. Att språkbruket emellertid ej var decideradt, synes af det sista uttrycket, »tilltal till Gotlandh». Tilltal till såsom öfversättning för zuspruch zu är en germanism, som vållade otydlighet och kunde leda till missförstånd. Vid en öfversättning till modern svenska finns ingen anledning att — såsom ofta sker — använda detta föråldrade uttryck, icke ens inom citationstecken, då innehållet i en tysk akt skall återges.

kraft unsers beuhels und gewalts wiederumb alle action furderunge vnd anspruche, so sie von Dantzich zu der kon. W. und chron zu Schwedn hetten muegen haben, gantz und gar kegen der Kon. W. vnd cron zu Schweden hiemit auch fallen lassen.» [1]

Ingen lär vilja påstå, att här kan vara fråga om några anspråk *på* Sveriges krona. Lika litet är detta fallet, då samma uttryck förekommer i den 22:dra art. af Brömsebrotraktaten.

Såväl historiska som språkliga skäl tvinga oss sålunda till antagandet, att »Zuspruch und gerechtigkeit zu Ko. W. und der cron zu Schweden» endast betyder rättmätiga eller befogade anspråk hos Kungl. Maj:t och kronan i Sverige.

Ifrågavarande artikel öfverensstämmer sålunda ganska nära med den motsvarande i 1534 års förbundstraktat, eller § 28. Formuleringen är dock något olika. I den senare heter det, att när tvisten om de svenska godsen i Danmark och Norge blifvit afgjord, så skulle sedan »all den tvist, träta och oenighet, gensaga och tilltal om hvad det helst är eller nämnas kan, intet undantaget, som det ena riket kan hafva till det andra — vara till evig tid förlikt, dock undantagande hvad tilltal eller rättighet Kungl. Maj:t till Sverige eller Sveriges rike kan hafva till Gotland.» Med tankarne hufvudsakligen riktade tillbaka i tiden, kom man sålunda öfverens om, att alla förut uppkomna tvister, som dittills söndrat de båda rikena, skulle betraktas såsom afgjorda. I det nya förbundet äro åter blickarne riktade framåt, och tankegången är denna. Alla otillbörliga och obefogade trätor, genom hvilka de tre konungarikena *kunde* komma i strid med hvarandra, skulle i tid förekommas eller utjämnas genom förlikning, så att under 50 år en verklig fred kunde äga bestånd. Men de anspråk på Gotland såväl som öfriga befogade anspråk svenske konungen, hans efterkommande eller svenska kronan ansågo sig hafva rätt att framställa skulle vara förbehållna och fritt få framställas. Samma gällde ock de rättmätiga anspråk, som den

[1] *Sv. Tr.*, IV, s. 244. Anspruch = zuspruch, såsom syns bl. a. af samma text.

danske konungen, hans efterkommande och den danska kronan hade att framställa hos den svenske konungen eller svenska kronan. För den händelse sådana tvister, om hvilka denna artikel talar, skulle uppstå mellan de båda konungarne, skulle sådana enligt § 19 hänskjutas till skiljedomare.

Med sådant innehåll står också denna § i samklang med §§ 17 och och 23, hvilka eljest knappast vore motiverade. I den förra stadgas, huru skulle förfaras, om något af de tre konungarikena erhölle en konung, som ej ville hålla det ingångna förbundet, utan öfverträdde det och till äfventyrs med våld ville tränga sig in till den andre. Hände detta, skulle alla, rådet, ridderskapet och adeln samt alla öfriga invånare försöka *förhindra* ett dylikt tilltag. Kunde det ej förekommas, skulle rådsherrarne i de tre rikena hafva makt att omedelbart döma öfver den, som bröt emot förbundet, så att det blefve förlikning.[1] Dock skulle sådan dom och förlikning ej få medföra någon som helst inskränkning i någotdera rikets regalier, höghet och rättighet utom detta förbunds gränser. Denna § innehåller ock den bestämmelsen, att alla efterkommande konungar vid sin kröning skulle lofva att hålla förbundet i alla delar. I den 23:dje § åter stadgades ömsesidig garanti för hvad konungarne kunde testamentera åt deras unga herrskap och efterkommande och angåenden dem förordna.

Denna tolkning af Brömsebrotraktaten, som jag framlagt, motsäges ej heller af några uttalanden från de många förhandlingar, som efter 1541 försiggingo mellan Gustaf Vasa och Kristian III.

Vi finna sålunda först och främst ej, att Kristian III protesterat mot arfföreningen, som af Gustaf Vasa och ständerna antogs 1544. Om den danske konungen fått göra ett förbehåll angående rätt till Sveriges krona, hade han dock haft anledning att betrakta ingåendet af denna arfförening såsom ett kontraktsbrott, i all synnerhet som icke någon rätt reserverades för oldenburgarne ens efter Vasaättens utgång

---

[1] Öfversättningen hos Tegel, som är återgifven i *SRA*, är i denna punkt mycket otillfredsställande.

på manssidan. Funnes ej någon manlig afkomma, skulle valet falla på rikets råd och ständer och flera trogna undersåtar och icke till någon främmande eller utländsk komma eller fallet blifva.[1]

Att en protest uteblef, kan icke bero på någon slags hänsynsfullhet från dansk sida. Sådant undseende var ej att vänta från konung Kristian, som 1544 i strid med Brömsebrotraktaten slöt fred med kejsaren i Speyer äfven för Sveriges räkning, så att Sverige inbegreps i densamma, om Gustaf Vasa inom sex månader gåfve sin ratifikation, och som för öfrigt i sitt förhållande till Sverige icke visade sig särskildt angelägen att undanrödja några stötestenar. Att en gensaga ej gjordes, berodde endast därpå, att en sådan skulle saknat allt berättigande.

När i Danmark några år efter arfföreningens ingående det af Sverige förda riksvapnet tre kronor upptogs såsom sköldemärke, blef man i Sverige mycket förbittrad däröfver. Om Kristian fått förbehålla sig rätt till svenska kronan, kan jag emellertid ej se, att man hade någon egentlig anledning att klaga. Och jag kan ej heller se något skäl, hvarför Kristian lämpligen bort hafva underlåtit att ta upp vapnet, om han hade förbehållen rätt, såsom SCHÄFER anser.[2] När han ej hade en sådan rätt, ställer sig frågan annorlunda.

Ser man vapenfrågan fullt objektivt, lär det knappt kunna bestridas, att Danmark efter unionens upplösning kunde ha ungefär lika god rätt att föra trekronors-vapnet som Sverige, efter som kronvapnet från början endast betecknade den kungliga myndigheten och faktiskt förekom äfven i Danmark före unionstiden.[3] Frågan var dock af natur att lämna rum för olika uppfattning. Och Sverige torde åtminstone haft den förmånen att åtnjuta prioritetsrätt i fråga om det faktiska begagnandet om icke före Kalmarunionen så dock en lång tid efter dess upplösning, hvadan upp-

[1] *SRA,* I, s. 388.

[2] Jfr SCHÄFER, *a. a.*, 4, s. 494. »Nach dem Vorbehalt dänischer Rechte an Schwedens Krone, den der Brömsebro-Vertrag enthielt, wäre die Wiederaufnahme des Brauches zweifellos besser unterblieben.»

[3] De *tre* kronorna i Magnus Ladulås' sköld och på Magnus Erikssons mynt ha säkerligen ingen speciell betydelse. Jfr tre sjöblad, tre lejon o. s. v. Jag hoppas få återkomma till frågan.

tagandet af tre kronor under 1540-talet med viss rätt kunde betraktas såsom usurpation, när inga förbehåll blifvit gjorda för den oldenburgska ätten i fråga om svenska kronan.

Hvilken nu närmaste anledningen till förändringen i danska riksvapnet var, låter sig ej med någon säkerhet afgöra. Alldeles omöjligt är det ju ej, att den delvis kan ha varit en följd af arfföreningen i Sverige, fastän det må medgifvas, att sannolikheten ej är stor, då Erik och Johan redan 1540 blifvit hyllade såsom arfherrar och första användningen af det nya vapnet infaller sex år efter denna första arfförening.[1] Det ligger då närmare till hands att sammanställa förändringen med Kristian II:s afsägelse af alla anspråk på både Danmark, Norge och Sverige, som ägde rum 1546, den 14 juli. Kanhända var det också endast ett påhitt af den förslagne och mot Sverige fientligt stämde kanslern Johan Friis, såsom Erik påstått, närmast tillkommet i utmanande syfte. I hvarje fall kan vapnet tre kronor ej anses beteckna några reserverade rättsliga anspråk af den yngre oldenburgska linjen på Sveriges krona, såsom blifvit påstådt.[2]

Men meningen var å andra sidan utan tvifvel, att vapnets upptagande i Sverige skulle betraktas som ett »förstucket unionshot»,[3] att det skulle verka utmanande. Så såg ock Gustaf Vasa själf saken. Därpå ha vi ett direkt bevis i Eriks obligation af den 9 aug. 1560, i hvilken det heter, att danskarne upptagit tre kronor utan all rätt och tillbör-

[1] Att vapnet förekom redan 1546 visar BRICKA, *Danske Saml.* etc, udg. af BRUUN m. fl., I, 5, s. 208. Och detta årtal är betecknande, säger han. År 1544 hade freden slutits med kejsaren i Speyer, år 1544 ingicks arfföreningen i Sverige och år 1546 afsade sig Kristian II sina anspråk.

[2] SCHÄFER sammanställer konsekvent upptagandet af trekronorsvapnet med Brömsebroförbehållet, hvilket däremot ej A. H—LD gör i sin recension af VAUPELL, *Den nordiske Syvaarskrig*, *Hist. Tidskrift*, XII. A. H—ld säger också därför: »Det är visserligen svårt att inse, på hvilken rättsgrund dessa anspråk (= den yngre oldenburgska grenens anspråk på Sveriges krona) hvilade, men att de framställts är ju ett faktum.» Och vidare: »Öppet vågade ej det danska konungahuset ännu framträda med sina anspråk, det dolde denna sida af saken under den heraldiska — —». Vid omnämnandet af denna uppfattning tillägger Schäfer: »— — aber es ist doch zu bemerken, dass diese Ansprüche im Vertrage von Brömsebro ausdrücklich vorbehalten sind, dass also der Dreikronenstreit ein neues sachliches Moment in den dänisch-schwedischen Interessengegensatz nicht hineinbringt.» SCHÄFER, *a. a.*, 5, s. 60.

[3] HILDEBRAND, *a. a.*

lighet och trots förmaningar ej velat därifrån afstå »uppå thet the måge ther medt hafve *framdelis* någen jurisdiction och tilltall till thette richet, som the sig gerne vele subiugere och undertrycke, när them kan legligit vare, och the ther till nogen occasion och beqvemelighet hafve kunne.»[1] Åtgärden är att betrakta såsom ett väl beräknadt schackdrag af den danska diplomatien, ty blefve det krig fördenskull, kunde skulden knappast läggas på Danmark, och blefve utgången af ett eventuellt krig en seger för Danmark, kunde unionen bli segerns pris.

Att Gustaf Vasa blef mycket bekymrad vid underrättelsen om förändringen, är naturligt nog. SVEN ELOFSSON, som själf var närvarande när konungen på hösten 1556 mottog ett bref från Kristian III, besegladt med det nya sigillet, berättar, att konungen tog mycket illa vid sig. Osägeligt och ömkeligt hafver varit till att se och höra därpå, säger han. Därefter tillägger han, att konungen strax lät utgå bud och skrifvelse till den danske konungen. Själf tänkte konung Gustaf ut brefvet, som sedan af skrifvaren med pennan författades »så klagligen och sorgeligen, att enom, som där när och hos var, måste ögonen däröfver vattnas». Ehuru denna skrifvelse sedan efterföljdes af flera, som »tidt och ofta» sändes till Danmark, nåddes emellertid ej det åsyftade resultatet. Man fäste i Danmark intet afseende vid dessa föreställningar.[2]

Efter Kristian III:s död ansåg sig Gustaf böra göra erinringar i samma fråga hos den nye konungen. Ej heller nu utföll svaret efter

[1] *SRA*, I, s. 779.

[2] Såväl TEGEL som KRAG berättar, att Gustaf Vasa vände sig till kon. Kristian med sina klagomål. Dessa uppgifters trovärdighet ha satts i fråga af SCHÄFER, *a. a.*, 4, s. 494, på grund af ett citat hos WESTLING, *Nord. Sjuårskr.*, s. 4, ur G. V:s bref till h. Johan 16 mars 1558, hvari kon. uttalar sina betänkligheter mot att skrifva om de tre kronorna till Danmark. Sven Elofssons uppgift, som förbisetts, kan omöjligen vara otillförlitlig. Till belysning af upptagandet af trekronorsvapnet vill jag ock anföra ett yttrande ur ett svar af Erik XIV till Korfitz Ulfeld, afgifvet i Uppsala d. 16 febr. 1563. »Så giorde framlidne Konung Frederich — udi hans hele Regementz tijdh och inthett befattede sig medh Swerigis Wapen etc. Udi lijke måtte skedde thet och så, aff — — Kon. Christian, Udi een långh tijdh och mångh år, altt till thet sidzste emoth ändenn, ther H. Konq. Wärde togh sig the Tre Croner till, Ther upå S. K. M:tt i Swerige — Konung Göstaff, och så några reeser loth handle och schriffwe, effther som thett och sedenn udi lijke måtte är berördt wordett — — —». Bilaga till svenskarnes svar vid mötet med danskarne år 1569, afgifvet d. 16 aug. 1569. *Danica* 1568—1572, *Riksark.*

önskan. Han fann sig därför föranlåten att ta upp denna ömtåliga fråga på riksdagen 1560 och manade sin son att värna Sveriges rätt.[1] Så försiktig han än var och så gärna han än önskade undvika krig, ville han dock ej, att Sverige skulle visa sig undfallande emot Danmark i denna etikettsfråga, dels därför att han ansåg det vara Sveriges rätt att ensamt bära detta vapen och dels därför att bakom detsamma dolde sig unionsanspråk, som vid lägligt tillfälle kunde framställas. Sveriges ära och säkerhet kräfde, att man ej visade någon undfallenhet. En bland hans sista regeringsåtgärder blef också att lägga sin son på hjärtat, att denne med all makt skulle förhindra »de danskes praktiker och onda förehafvande — —, så att de deras uppsåt, därmed de detta lofliga rike, vårt kära fädernesland under sig komma vele, icke måtte fullborda och fullända» — — —

Om således det yngre oldenburgska huset ej hade några reserverade anspråk på Sveriges krona, kunde åtminstone med ett sken af rätt kraf framställas af och till förmån för Kristian II. Vid underhandlingarne i Speyer 1544, där Kristian III ville hafva Gustaf Vasa innesluten i freden, förklarade de kejserliga den svenske konungen för en »sannskyldig usurpator, som icke hade skuggan af rätt till kronan».[2] I freden förbehölls också åt Kristian II hans anspråk på Sverige, Danmark och Norge, ehuru kejsaren i en hemlig artikel förklarade, att därmed icke åsyftades något krig. Kristian III ansåg sig också behöfva träffa en uppgörelse med den fångne konungen, hvilket skedde den 14 juli 1546, då Kristian för sig och sina arfvingar afstod från alla anspråk. Han fordrade endast för sina döttrars räkning en hemgift, men lofvade, om den gafs, utverka deras och deras gemålers bekräftelse på afsägelsen.

Men Gustaf Vasa var för sin del icke hågad för en uppgörelse med Kristian II.[3] När den danske konungen hemställde, att han skulle vara med om att utlösa Kristian II:s båda döttrar, fann Gustaf frågan så viktig, att han sammankallade ständerna till ett möte i Strängnäs

[1] *SRA*, I, s. 670, 705, 779.
[2] *Sv. Tr.*, IV, s. 453 ff.
[3] Redan 1524 hade ifrågasatts utlösning af Kr. II eller hans barn. *SRA*, 1, s. 23, 27.

1547 för att samråda med dem. Här beslöts i öfverensstämmelse med konungens önskan att tillbakavisa alla anspråk, hvarpå i ständernas namn utfärdades öppna förklaringar på latin och tyska om orsakerna till Kristians afsättning. För säkerhets skull lät han också ständerna bekräfta både arfföreningen och testamentet samt vid inhämtande af bekräftelser på riksdagsbeslutet i landsorten affordra trohetsförsäkringar.

Det var en stor apparat konungen satte i gång för att afveckla denna fråga. Innan ständerna sammankommo, preparerades allmänheten genom rykten, att af Kristians arfvingar fordrades en betydande skatt från Sverige. Sådant förfelade icke att göra sin verkan. Det talades också vid riksdagen om att med lif och blod bistå konungen, ja borgare och bönder förklarade, att om de skulle utgifva någon brudskatt, så ville de smida den drottningmarken i goda skäktor och pilar och förbättra den med krut och lod.[1]

Så handlade Gustaf Vasa, när verkliga anspråk på hans krona och land framställdes. Och tillvägagångssättet vittnar oförtydbart, att såväl konung som ständer betraktade den gamla Kalmarunionen såsom rättsligt och definitivt upplöst.

Det dröjde emellertid icke länge, innan det yngre oldenburgska huset verkligen gjorde gällande, att det hade anspråk på Sveriges krona, och detta i kraft af Brömsebrotraktaten. Gustaf I hade fullkomligt rätt i sin uppfattning, att danskarne ej ville afstå från det nya vapnet, därför att de därmed framdeles skulle hafva någon jurisdiktion eller tilltal till riket. När konungen efter Fredrik II:s tronbestigning upprepade gånger gjorde föreställningar angående uppptagandet af de tre kronorna, svarade denne till sist, att den danska kronan hade rätt att föra detta vapen, bl. a. på den grund att Kristian III förbehållit för sig och sina efterkommande allt tilltal till Sveriges krona. Och med »tilltal till» menade han då, såsom framgår af de följande förhandlingarne, rätt (adkomst) till Sveriges krona.

---

[1] *SRA*, I, s. 511 ff, HILDEBRAND, *a. a.*

Att Fredrik II härvid gjorde sig skyldig till en förtolkning af traktaten, måste efter det föregående anses såsom uppenbart. Men å andra sidan kommer denna tolkning knappast oväntad. Fredrik II hade redan såsom hertig gjort sig förtrogen med tanken på krig med Sverige. Och utan tvifvel hade det gamla unionskonungadömet hägrat för honom mer än en gång. Vi veta med säkerhet, att han under sin uppväxttid insupit en stark fientlig stämning mot Sverige, mest genom umgänget med den dansk-holsteinska adeln. Gustaf Vasa insåg också snart, att intet godt var att vänta af honom. Redan 1555 yttrade han sin farhåga för att Sverige skulle bli utsatt för angrepp af honom efter konung Kristian III:s död. Den unge fursten hade låtit förstå, att han skulle vara man att flytta Danmarks gränser längre upp mot norr i Sverige, till Holaveden. Betecknande för hans sinnelag torde också vara den bekanta berättelsen om de hotfulla ord han fällde mot hertig Johan, sedan denne låtit hugga bort trekronorsmärket från ett danskt skepp, som låg i Stockholm. Han skall då ha sagt: »Det skall hvithufvudet en gång få blöda för.»[1]

Att Fredrik II efter sin tronbestigning och efter kriget i Ditmarsken icke hade något emot ett krig med Sverige, är tydligt. Statskonsten kräfde emellertid, att planer och företag bemantlades, så att man ej behöfde spela rollen af fredsbrytare och anstiftare af krig. Det låg då onekligen nära till hands att begagna sig af Brömsebrotraktaten, som genom sin affattning på sätt och vis inbjöd därtill. Man var ju ej så nogräknad i slika fall. När Fredrik II vid tyska ordenslandets sönderfallande ville komma i besittning af Estland, återupplifvade han gamla, längesedan döda höghetsrättigheter öfver detta land. Och när Erik XIV af praktiska och rent politiska skäl ansåg, att Sverige borde fatta fast fot i samma land, sade han ej detta rent ut, utan gjorde sig mycket besvär med att uppsöka allehanda rättsgrunder för sin åtgärd.[2]

Att Fredrik II ej dref rent spel, tycker man sig äfven kunna

---

[1] Hildebrand, *a. a.*, II, 1, s. 229.
[2] Hilderrand, *a. a.*, II, 2, s. 17.

förmärka af hela hans beteende vid de första underhandlingarua om vapnet.[1]

När Gustaf Vasa första gången skref till Fredrik II i detta ärende, var denne upptagen af kriget i Ditmarsken. Han svarade därför »saktmodeligen» och bad, att det gamla förbundet skulle ega bestånd. Hvad vapnet angick, ifrågasatte han ej att fråntaga den svenska kronan dess rättighet och höghet och hoppades därför samma bemötande från Sverige samt att det ej skulle begära, att han skulle afhända sig hvad det danska riket och dess förra konungar fört. Han hoppades, att ett möte skulle hållas, när tillfället blef lämpligt, vid hvilket frågan i vänlighet kunde afgöras.[2]

Om verkligen Brömsebrotraktaten innehållit en öfverenskommelse, hvarigenom den danske konungens anspråk blifvit reserverade, fanns ju intet som hälst skäl för Fredrik II att svara så saktmodeligen och ej med ett ord nämna detta förbehåll. Men det var nog så, att tiden var »ubeleilig», såsom ock RESEN säger, efter som kriget pågick. Han ville ej nu komma fram med dessa anspråk, om hvilka han på förhand visste, att de skulle väcka förbittring och att de kunde leda till krig.

Men när kriget i Ditmarsken väl var lyckligt slutadt och Fredrik II:s själfkänsla hade stegrats, utföll svaret på annat sätt. När nu Gustaf Vasa, som i sin otålighet skref bref på bref, för fjärde gången gjorde sina föreställningar, höjde den unge konungen tonen. Nu förklarade han öfverlägset, att Gustaf icke var rätt underrättad ifråga om vapnet, hvilket drottning Margareta infört, sedan hon förenat de tre nordiska länderna till ett rike, för att det skulle vara denna monarkis rätta vapen. Detta vapen hade sedan de danska konungarna fört, innan Gustaf Vasa kom till det svenska riket och sig samt detta rike från det eviga förbundet afsöndrat. Och efter hans fader konung Kristian hade i Brömsebroförbundet förbehållit sig allt tilltal, han kunde hafva till Sverige,

[1] Då jag ännu ej varit i tillfälle att se originalhandlingarna, som kunna finnas, har jag följt RESEN, som utförligt redogör för dessa förh:s gång i Fredrik II:s krönika.
[2] RESEN, *a. a.*

så gaf han konung Gustaf att betänka, hvem som hade bästa rätten att föra vapnet, och hvilka viktiga olägenheter skulle följa, om den frågan refs upp.[1]

Detta var rent språk. Stolt och förhoppningsfull, tvekade den unge konungen ej att afkasta masken och säga hvad som låg honom på hjärtat. Hvad hvarken Fredrik I eller Kristian III hade velat eller ansett sig kunna säga, dristar sig nu den 26-årige konungen att med frejdigt mod framföra till den af åren böjde svenske konungen, hvars äldsta son och blifvande efterträdare sannolikt ej ingaf allt för stor respekt. Nu visste man i Sverige hvad meningen varit med vapnets upptagande. Hotet är ej längre förstucket, utan öppet. Ville den svenske konungen ej upphöra med att besvära med sina föreställningar, ville Fredrik ej svara för följderna.

Resen säger, att Gustaf Vasa lät nöja sig med detta svar. Huruvida konung Gustaf verkligen erhöll detsamma före sin bortgång, kan jag ej nu afgöra. Säkert är, att han ej lät sig därmed nöja, om han erhöll det och kunde taga någon kunskap därom. Hans tankar känna vi af den ofvan citerade försäkran, som Erik afgaf den 9 aug. 1560, innan ännu detta svar kan hafva anländt.

I alla händelser erhöll åtminstone Erik XIV klart besked vid tiden för sin tronbestigning. Och det blef hans uppgift att bestrida de framkomna anspråken samt tillvaratage Sveriges intressen. Vid de långvariga underhandlingar emellan Sverige och Danmark, som fördes under åren 1560—1563, innan sjuårskriget bröt ut, till bakavisade också Erik de framställda anspråken *såsom ogrundade.* För att utöfva repressalier tog han upp Danmarks och Norges vapen samt framställde anspråk på Norge.[2] Mot danskarnas anspråk på Lifland satte han också anspråk på Skåne och Halland.

---

[1] Resen, *a. a.*, s. 39 f.

[2] Till Ture Pederson Bjelke, som var afsänd till Köpenhamn för underhandling, skrifver Erik 30 juli 1562: — — — Wele the elliest icke göredt medh mindher thet må schee medh lijke Conditioner *och till effwentyrs beröre um någhenn rättigheet, som the förmene sigh haffue till Swerige,* Szå kunne wij them ingen rättigheet bestå till

Utan tvifvel hade det varit klokast af Erik att inskränka sig till ett bestridande af de danska anspråken och ställa sig på rättens fasta grund. Det kan nämligen ej nekas, att Erik genom sitt tillvägagångssätt i detta hänseende — framförallt genom vapnets upptagande[1] — i hög grad bidrog till utbrottet af kriget år 1563. Men det måste dock å andra sidan ihågkommas och med eftertryck betonas, att den danske konungen dessförinnan uttalat anspråk på Sveriges krona och gjort sig skyldig till en hänsyslös förtolkning af Brömsebrofördraget. Den skuld, som blifvit Fredrik II tillmätt för krigets utbrott, måste anses blifva väsentligen ökad genom detta hans beteende. Tydligare kunde unionshotet ej vara. Och ett sådant kunde ej Sverige i framtiden gå och bära öfver sig. Erik XIV hade icke något val, så länge ej anspråken återtogos. Vapnen måste afgöra, om Sverige skulle kunna värja sin nationella själfständighet eller falla tillbaka under Danmark igen.

När underhandlingar om fred mot Sjuårskrigets slut upptogos, kom gifvetvis frågan om Danmarks anspråk på Sverige och Sveriges anspråk

Swerigis Rijke, eller och Swerigis Crone, *Menn um the elliesth förmene sigh hafue någett tilltaell her udi Swerighe, anthen i löst eller fasth, må the ther um protestere och förbetinge effther som the kunne,* och synes oss icke rådeligett ware, att wij schole lathe thenn protestation förbij, um Gullandh, Wele the Dansche förbehålle sigh någett tiltaell i Lifflandh, dhå schall man ther emot sättie Hallandh och Skåne — — —» *Registr. Riksark.* Se ock instruktion för Gustaf Johansson (Tre Rosor) m. fl. d. 1 aug. 1563. *Ib.* Hvad vapenfrågan beträffar, hade Fredrik II till en början förklarat, att de tre kronorna först upptagits af drottning Margareta och användts såsom ett tecken för de tre rikena. Och han var så säker på sin sak, att han vid underhandlingar med Erik erbjöd sig att lägga bort detta vapen, om man å svensk sida kunde visa, att det förts af någon svensk konung före Margareta. När då Erik sände några bref, som voro förseglade med detta vapen »en lång tid förrän högb:e Margareta till var», stod Fredrik II emellertid ej fast vid sitt gifna ord, utan var lika omedgörlig som förut. Nu förklarades, att konungar af Danmark, som ej »haft» Sverige, dock fört tre kronor många år förrän kon. Albrekt kom till regementet i Sverige. Och nu sades det, att kon. A. upptagit detta vapen »då han hade uti sinnet att föra krig emot drottning Margareta och hade ment att betvinga Danmark och Norge under Sverige». Se kon. Eriks bref af d. 30 mars 1562, *Registr. Riksark.*, samt äfven cit. svar af d. 2 aug. 1569.

[1] Se t. ex. danska sändebudens svar d. 9 aug. 1569, *Danica* 1568—1572, *Riksark.* »Hermed haffuer hand bewist Kon. M:tt thenne aldsomstörste urett, att hand emoth aldh naborlig och wenlig tillforssiun haffuer uptagit — — — Hans M:ttz och hans Riigers Woben och Regalia — — —».

på Norge, Skåne och Halland på tal.[1] Någon större vikt fästes emellertid ej vid detta spörsmål. Den frågan låg icke såsom något svårare hinder i vägen för en uppgörelse. Då till sist en öfverenskommelse träffades i Stettin 1570, intogs emellertid i traktaten en klausul, hvarigenom Danmark afsade sig sina anspråk på Sverige och å andra sidan Sverige afstod från anspråk på Norge, Skåne, Halland och Bleking.

I motiveringen för intagandet af denna artikel i fredsfördraget framhålles, att Kristian III genom Brömsebrofördraget förbehållit sig sina anspråk på Sverige. Själfva fredsurkunden ger således ett direkt stöd åt den från dansk sida framförda tolkningen. Och det kunde synas, som om man borde böja sig för denna auktoritet. Men icke ens hvad som står i Stettinfreden får tagas för godt utan kritik. Hur otillfredsställande den ifrågavarande motiveringen är stiliserad, framgår af det märkliga faktum, att enligt densamma båda konungarna förbehållit sig anspråk på hvarandras konungariken och länder. Det heter nämligen: »Alsdann sich auch k. Chr. und G. — — — bei auffgerichter buntnuss — — — einer zu des andern konigreich vnd landen spruch vnd furderung aufgedinget vnd furbehalten» — — — Och dock förbehöll sig Gustaf endast anspråk på Gotland. Men när momentet erhöll en dylik affattning, hade de svenska ombuden föga anledning att protestera.

Med den formulering Brömsebrotraktaten verkligen hade, fanns intet skäl att hänvisa till densamma vid afsägelsen af danska anspråk på Sverige. Rättsligt sedt var till och med en sådan afsägelse fullkomligt obehöflig af det enkla skäl, att Danmark ej hade haft några grundade anspråk att framställa. När det likväl i freden hette, att danske konungen afstod från sina anspråk på Sveriges krona och rike, hade detta icke större betydelse än att den svenske konungen afsade sig anspråk på Norge, Skåne, Halland och Bleking. Och det är därför orätt, när man säger, att den gamla Kalmarunionen genom freden i

[1] Se ex. danska sändebudens svar 2 aug. 1569, *Danica* 1568—1572, *Riksark.* Sändebuden motivera i detta upptagandet af vapnet tre kronor med förbehållet i Brömsebroförbundet.

Stettin kan betraktas såsom definitivt upplöst. Denna union var både faktiskt och rättsligen upplöst.[1] Genom freden endast återtog Danmark de förut med orätt framställda anspråken.

Hvad som däremot kräfdes var en slutlig öfverenskommelse angående gränserna efter den preliminära uppgörelsen i Malmö 1524. Därjämte fordrades ett afgörande i vapenfrågan eller en förklaring, att med det omtvistade vapnets förande ej betecknades några territoriella anspråk. Svenskarna visade sig emellertid omedgörliga i vapenfrågan. Ett af medlarna framlagdt förslag, att de tre kronorna skulle användas på samma sätt som förut, samt att — till undvikande af tvist — det skulle stadgas, att Danmark därför ej skulle tillmäta sig några anspråk på Sverige, liksom ej Sverige på Danmark och Norge, blef förkastadt af svenska ombuden.[2] Tilll sist blef det bestämdt, att den kinkiga rättsfrågan, på hvilkens afgörande medlarna ej ville inlåta sig, skulle hänskjutas till en skiljedomstol. Däremot blefvo gränserna reglerade, hvilket var en stor vinst för det framtida förhållandet emellan de båda rikena. Framför allt var det af stor vikt, att rättstvisten om Gotland blef bragt ur världen.

Att Fredrik II haft tankar och planer på att återupplifva den gamla unionen eller rättare sagdt skapa en ny, är förut påpekadt. Med hänsyn härtill var det ju icke utan all betydelse, att Danmark afsade sig anspråk på Sverige, som faktiskt blifvit framställda. Men i realiteten betydde detta föga. Och man kan därför svårligen säga, att Stettinfreden kan anses innebära det fullständiga uppgifvandet af alla tankar på Kalmarunionens återställande.[3] Kristian IV hade äfven han, när han började sitt krig med Sverige 1611, tankar på att åter knyta unionsbandet kring de nordiska länderna. När ändtligen trekronorstriden

[1] SCHÄFER sammanställer ej Stettinfreden med Brömsebrotraktaten. Han säger endast: Die verlorenen Schiffe — — — sollten wieder überantwortet, von beiden Seiten aber alle früher erhobenen Ansprüche auf Landbesitz des andern aufgegeben werden. SCHÄFER, *a. a.*, 5, s. 195.

[2] *Sv. Tr.*, IV.

[3] HILDEBRAND, *a. a.*, II, 2, s. 117.

blef afgjord genom freden i Knäred och åt både konungen af Danmark och åt konungen af Sverige tillerkändes rätten att begagna trekronorsvapnet, ansåg man sig åter behöfva stadga, att ingen därmed skulle grunda några anspråk på den andres rike.[1]

[1] *Sv. Tr.*, V: 1, s. 214.

Visby kapitel

under den danska tiden (1586—1645).

Af Hjalmar Jansson.

Den kyrkliga förvaltningen i Sverige under reformationstidehvarfvet är ännu ett ganska outforskadt område; i ännu högre grad gäller detta omdöme om Gottlands kyrkliga förhållanden på denna tid, hvilka man i allmänhet varit väl mycket benägen att likställa med de samtida danska.[1]

Jag har här sökt att med tillhjälp af det material, som Visby domkapitels arkiv erbjuder, åstadkomma en bild af kapitlet i Visby, sådant det tedde sig under den danska tiden. Materialet är tyvärr ganska ofullständigt. Viktigast äro *Visby domkapitels protokollsböcker* (citeras ss. *V. D. P.*), som, begynnande med året 1586, fortgå till 1645 och som finnas fullständigt bevarade; visserligen saknas stundom protokoll för flera år i sträck, men sannolikt är, att under dessa år inga »Generalkapitel» hållits på ön. Första boken innehåller protokollen, ganska väl och ordentligt förda, för 1586 och 1587; andra boken rymmer protokollen för 1588—91; i tredje boken äro protokollen ordentligt förda för tiden 1592—99, men sedan har notarien skött sin sak ytterst slarfvigt; för 1600 finnes antecknadt: »Dette efterschreffne er forhandlit paa adtskijllige

[1] Jmfr uttalandet om Visby kapitel hos Hj. Holmqvist, *Öfversikt af domkapitlens historia i Sverige,* s. 19: »Den Danska formen för kapitlet hade här varit, att konsistoriales utgjordes af prostarne och en präst från hvarje treding jämte provinsens civile styresman, stundom äfven borgmästare och råd (consistorium mixtum); det hade mera karaktären af möte och sammanträdde två gånger om året.»

Capitel 14 Februarii, 2 April Anno 1600. Och 21 Maj ejusdem anni». Om de följande målen vet man således icke, på hvilket af de tre kapitlen de förekommit. Boken slutar med det kapitel, som hölls d. 4 Febr. 1601. Fjärde boken börjar med kapitlet af d. 14 Okt. 1601; sedan saknas protokoll alldeles för 1602 och 1603. Sedan fortsätter denna bok t. o m. år 1624, men för åren 1605, 1610, 1613, 1614, 1620, 1621, 1623 finnas inga protokoll, och detsamma gäller om åren 1625—27, ty femte boken, en diger volym på 284 blad, börjar med år 1628 och upptager sedan på sina 23 första blad protokollen för åren 1628—36, 1638—40, 1642—44, hvaremot protokoll saknas för åren 1637 och 1641. Protokollen i denna sista bok äro i allmänhet ytterst knapphändigt förda och upptaga ofta endast några rader; med blad 24 börjar en ny afdelning — protokollen för den svenska tiden.

Öfriga källor, som domkapitlets arkiv erbjuder, utgöras dels af bevarade originalhandlingar, dels af kopieböcker. Originalhandlingarna från denna tid finnas inbundna i två band (numera under rubrik »Inkomna handlingar»), ett gammalt pergamentsband, omfattande uteslu_ tande kungliga bref, och ett pappband från 1800-talet med en brokig samling af köpebref, kvitton, utlåtanden från församlingar, rådhusrättens utslag m. m., omfattande tidrymden 1438—1680. I detta senare band har jag vid en ytlig genomgång af innehållet icke funnit några handlingar, som direkt röra det af mig behandlade ämnet. I pergamentsboken med kungabrefven har jag däremot funnit mycket af intresse, i synnerhet som många af handlingarna äro försedda med påskrift, när de blifvit upplästa i kapitlet. På första sidan står med tysk stil skrifvet: »Den notarius, som låtit dessa bref inbinda, har varit ganska vårdslös, i det han ej bevarat ordningen af årtalen»; denna anmärkning är tyvärr synnerligen befogad. Främst i boken står Fredrik II:s förordning om Superintendentens aflöning, daterad Kroneborg d. 19 Maj 1586; utan tvifvel har denna handlings praktiska betydelse ansetts så stor, att den därför undgått förstörelse. Från perioden 1586—1604 finnes intet enda kungabref bevaradt; boken upptages sedan hufvudsakligen

af en mängd bref och förordningar från Kristian IV, det första brefvet från 1604, det sista från 1644, men, som ofvan påpekats, inbundna utan någon hänsyn till tidsföljden; af bokens 54 nummer äro 5 från den svenska tiden (Karl X Gustaf). Jag citerar hithörande handlingar under *I. H.* N:o (Inkomna handlingar).

Af *kopieböcker* finnas från denna tid trenne bevarade, två i illa medfarna kvartband, en in folio. Af kvartbanden har det ena ingen antydan om sin ålder; det fylles ungefär till hälften af en afskrift af »kung Hans stadsrätt» och upptages för öfrigt af några kungliga förordningar, den äldsta från 1555, den yngsta från 1618. Det andra kvartbandet är på första sidan försedt med årtalet 1611 och begynner med »Nogle artickle effter hvilcke Predicanterne paa Gulland skal rette sig»; sedan följa några »synodalia» samt »Konning Christian den fierdis Recess 1617»[1] och slutligen afskrifter af några Kristian IV:s bref och förordningar m. m. — Foliobandet, som på frampermens insida bär påskriften »Jenns Niellsen, Egen Handt, 1622», innehåller 249 nummer afskrifter, hufvudsakligen af Kristian IV:s »mandater, breffue och messiue» från åren 1591—1645, inskrifna utan hänsyn till tidsföljden, dock så, att den första handling med senare datum än 1622 påträffas under n:o 195, hvilket ju synes bestyrka permens vittnesbörd att boken blifvit upplagd detta år. Jag citerar dessa båda kopieböcker såsom *K. B. 1611* och *K. B. 1622.*

Tvifvelsutan finnas många handlingar rörande Gottlands ecklesiastika historia under denna tid i Köpenhamns arkiv, men jag har tyvärr ej varit i tillfälle att taga kännedom om dem. Åtskilliga sådana danska handlingar angående Gottland äro emellertid anförda hos LEMKE, *Visby stifts herdaminne*, och då L. äfven haft tillgång till en del privata anteckningar — särskildt lektor C. J. BERGMANS och intendenten P. A. SÄVES — citerar jag i åtskilliga fall honom såsom källa. Några andra tryckta källor för här föreliggande utredning har jag icke kunnat påträffa, och är den därför nästan uteslutande fotad på de ofvan om-

[1] »Cum Gratia et Privilegio Regis Prentet i Kiöbenhaffn hoos Hendrich Waldtrich.»

talade, i Visby domkapitels arkiv befintliga handlingarna. På ett par ställen har jag citerat A. T. SNÖBOHM, *Gottlands land och folk*, Visby 1897 samt C. J. BERGMAN, *Visby*, 4:de uppl., Visby 1905.

I. Gottland hörde, som bekant, under den katolska tiden till Linköpings stift, och enligt gamla förordningar skulle biskopen i Linköping hvart tredje år visitera halfva Gottland, så att hvarje församling skulle träffas af visitation en gång hvart sjette år. I verkligheten synas dessa visitationer emellertid ofta nog ha uteblifvit, särskildt under unionsstriderna på 14- och 1500-talen. Då gottländingarne i början af 1400-talet klagade hos påfven, att ingen visitation skett hos dem på 20 år, försvarade sig dåvarande biskopen, Knut Bosson, med att han under sin då förflutna ämbetstid (1391—1410) besökt Gottland *två* gånger; längre fram klagade Hans Brask, att han ej vågade besöka Gottland på grund af Sören Norrbys kaperier. Om således den biskopliga uppsikten öfver Gottland ofta var ganska bristfällig, kom i stället en betydande makt att ligga hos de högsta ecklesiastika ämbetsmännen på ön, nämligen de tre »tredingarnas» prostar; under en stor del af medeltiden synas dessa jämte de sex landsdomarena ha utöfvat ett slags regeringsmakt på Gottland. I och med reformationens införande kom Gottland att intaga en egendomlig ställning i ecklesiastikt afseende; dess gamla förbindelse med Linköpings stift blef faktiskt, om också ej formellt, upplöst, i det att de svenska biskoparne i Linköping ej synas ha bekymrat sig om det numera under Danmark lydande Gottland; å andra sidan var man i Danmark så pass osäker om besittningen af ön, att man ej vidtog några åtgärder för att ställa dess kyrkostyrelse i någon närmare förbindelse med den danska. Vi ha nästan inga uppgifter bevarade från perioden 1528—1570, men så mycket synes sannolikt, att under denna tid Gottland utgjort ett i ecklesiastikt afseende själfständigt område, hvars styrelse utöfvats af den danske »landsherren» eller »lensmanden» jämte de tre prostarne. Att redan på denna tid någon form

af kapitel förekommit på Gottland, torde vara säkert och ådagalägges äfven af de förut omtalade *Artickle effter hvilche Predicanterne paa Gulland skal rette sig;*[1] denna förordning säges vara »sambtyckt paa Generall-Capitell i Wisbye udi Erlig oc Welbyrdig Christoffer Walckendorffs saa vell som siden udi Welbyrdig Emicke Kaasis tider oc Nerwaerelse»,[2] men enligt LANGEBEK (som citeras af LEMKE s. 554) skulle stilen antyda, att »artiklarne» tillkommit på 1550-talet. (»Maaske ved 1554.») Den sista af dessa »artiklar» (n:o 21) har till titel: »Om Capitell at holde» och föreskrifver, att generalkapitel skulle hållas en gång om sommaren och en gång om vintern på bekväm tid; präst, som utan laga förfall uteblef från kapitlet, fick böta en daler.[3] I tredingarne skulle hållas specialkapitel, och den, som uteblef därifrån, bötade en half daler. Äfven »ohöfviskt tal» och »blodiga och onödiga eder» på kapitlen belades med böter. Såsom förut nämnts, finnas emellertid från dessa äldsta kapitel inga protokoll eller några som helst anteckningar bevarade.

Genom freden i Stettin 1570 afsade sig Sverige alla anspråk på Gottland, och redan följande år befallde Fredrik II landsherren på ön, Christoffer Walckendorff, att sända en af prostarne, som syntes honom lämplig, till Köpenhamn, för att han där måtte bli invigd till biskop. Walckendorff lät prästerna anställa val, hvilket föll på prosten, kyrkoherden i Visby, Mauritz Christensen Glad (Laetus), och i september 1572 tillträdde denne efter verkställd invigning sitt ämbete.[4] Såsom vi sett redan af de ofvan omtalade artiklarne, ha flera gånger kapitel hållits under mäster Mauritz ämbetstid, men först från hans sista tjänsteår — 1586 — finnas kapitelsprotokollen bevarade.

Den ofvan citerade förordningen från 1500-talet gör en skarp skill-

[1] *K. B.* 1611.
[2] Chr. Walckendorff landsherre på Gottland 1571—76, Em. Kaas 1576—84.
[3] Blott en gång omtalas i protokollen, att dylika böter uttagits. D. 4 febr. 1601 beslöts, att Oluff Andersen i Hörsne och Anders Rasmussen i Stenkumla skulle betala 1 daler hvar för att de försummat kapitlet. *V. D. P.* 4 febr. 1601.
[4] Stiftschefen på Gottland skulle egentligen kallas *superintendent*, men i protokollen användes minst lika ofta biskopstiteln.

nad mellan generalkapitel och specialkapitel: de förra skulle hållas två gånger om året, och alla präster skulle vid vite vara skyldiga att där infinna sig; de senare skulle hållas i »tredingen», och böterna för förfallolös frånvaro voro där blott hälften så höga som vid frånvaro från generalkapitlet. Uti Visby konsistorii protokoll borde naturligtvis blott generalkapitlen upptagas, och inom hvarje treding borde väl ha förts protokoll rörande förhandlingarna vid specialkapitlen.[1] Om detta senare skett, veta vi icke, men däremot är det tydligt, att man icke i praktiken skilt så starkt mellan general- och specialkapitel, då åtskilliga sammankomster, som uttryckligen kallas specialkapitel, finnas upptagna i de stora kapitelsprotokollen. Benämningarna på de möten som hållas äro också i protokollen ytterst växlande, utan att vi alltid kunna finna någon bestämd norm för den ena eller andra titelns användning. Den vanligaste titeln på sammankomsterna är ju generalkapitel; af de 84 möten, som finnas protokollförda under åren 1586—1644, kallas 46 generalkapitel; titeln användes första gången i det första tillgängliga protokollet d. 26 jan. 1586 och sista gången d. 12 mars 1640. Från 1619 börjar i stället stundom användas benämningen landsmöte,[2] hvilken titel gifves åt 11 möten, däribland de 4 sista, hållna under åren 1642—44. På 1630-talet förekommer 3 gånger (1634, 35, 36) benämningen generalkonvent. Dessa tre olika namn — generalkapitel, landsmöte, generalkonvent — äro väl emellertid afsedda att beteckna alldeles detsamma, d. v. s. en fullständig, på laga tid utlyst sammankomst af alla de andliga och världsliga personer, som voro berättigade att i kapitlet deltaga. Vid sidan af dessa titlar förekommer, som sagdt, benämningen specialkapitel 6 gånger (åren 1588—1631) och blotta namnet kapitel 11 gånger (åren 1586—1639); slutligen

[1] Blott en gång har jag påträffat en anteckning om ett dylikt specialkapitel. På en Kristian IV:s förordning om en skatt af prästerskapet, dat. 1 okt. 1629, finnes antecknadt: »Anno 1630 denn 15 Januarij er dette breff Lest i Tingsted Kijrcke i Velb. Jens Hoegs, provstens, M. Thors och praesternes i Norre Treding nervaerelse». *I. H.* n:o 24.

[2] Det danska »provste- eller landsmöde».

finnas 7 protokollförda sammankomster, som icke erhållit någon titel alls.[1]

När vi nu öfvergå till en undersökning af kapitlets sammansättning, torde den anmärkningen böra förutskickas, att protokollen ofta äro ytterst ofullständiga i fråga om uppräkningen af de i mötena deltagande. I synnerhet mot slutet af perioden förekommer gång efter annan, att protokollen blott omtala, att den och den dagen »hölls landsmöte i Visby i lensmandens — herr Jens Hoegs eller herr Holger Rosencrantz' etc. — närvaro» — utan allt omnämnande af öfriga deltagare. Detta kunde ju vara fullt förklarligt, om de öfriga deltagarne varit en gång för alla bestämda, så att ingen tvekan kunde om dem uppstå. Men en undersökning af de protokoll, där verkligen en uppräkning af deltagarne förekommer, visar, att praxis i detta afseende varit mycket vacklande. Att generalkapitlen *vanligen* varit ett slags prästmöten för hela stiftet, där alla präster borde vara tillstädes, synes vara obestridligt. Däremot synes ej lika klart, hvilka som haft rätt att deltaga i besluten och således varit de egentliga konsistoriales. Den förut citerade uppgiften, att konsistoriales skulle utgjorts af prostarne och *en* präst från hvarje treding, synes ej vinna bekräftelse af protokollen.

Det första bevarade protokollet[2] inledes med följande ord: »Efffterschreffne praester er forordineret aff Erlig oc Welbyrdig Mogens Göye med Bispens, provsternes oc Borgmesteres oc Raads samtöcke at skulle vaere forplichtet at vaere alltid tilstaede, naar dem tilsiges oc höre sager oc döme der udi paa menige Capitels wegner oc giffue samme dommer beschriffne fra sig.» — Efter biskopen och de tre prostarne uppräknas sedan följande nio präster: hr Peder på När, Lauritz i Wall, Peder, kapellan i Visby, Claus i Rohne, Bartell i Källunge, Niels i Sanda, Axel i Grötlingbo, Povell i Heinum, Hans i Fole. Enligt nu-

[1] Så börjar t. ex. ett protokoll: »Aar 1594 8 Augusti bleff dette forhandlet i Vor Frue kirke i menige predicanters nervaerelse»; prot. för d. 16 febr. 1597 säger blott, att landsherren Hermand Juel dömde i ett äktenskapsmål »i provsternes paahörelse»; om sammankomsten d. 15 juli 1635 säges, att då »var holled her i Wisbye christliga rett.»
[2] *V. D. P.* 26 jan. 1586.

varande indelning skulle 4 af dessa (Visby, Källunge, Heinum och Fole) ha hört till *norra* tredingen, 2 (Wall och Sanda) till *medel*-tredingen och 3 (När, Rone, Grötlingbo) till *södra* tredingen. Vi hafva emellertid flera bevis på, att Visby på denna tid räknades icke till norra, utan till medel-tredingen: de tre s. k. generalprostarne Lauritz Nielsen (1606—13), Antonius Kolding (1616—24) och Tor Rasmussen (1628—31) voro alla på en gång prostar i medeltredingen och kyrkoherdar i Visby;[1] af protokollen från trenne specialkapitel[2] framgår, att medeltredingens specialkapitel åtminstone stundom höllos i Visby, och att kapellanen i Visby var en af deltagarne; i det sista af dessa kapitel deltog äfven slottspredikanten på Visborg. Om vi sålunda räkna Visby till medeltredingen, finna vi, att de egentliga konsistoriales varit — utom biskopen och prostarne — tre präster från hvarje treding. Att denna ordning åtminstone en tid iakttagits, visar sig af uttryck i följande kapitelsprotokoll: d. 8 febr. 1586 heter det, att då »bleff for nogle besynnerlige sager holdet capitell aff *de förr ordinerede praester* etc.:», och d. 8 mars 1586 säges: »bleff holdet capitell aff *de förordnede Andelige oc verldzlige Personer»;* domen öfver Henrik Hansen i Hörsne — 7 febr. 1587 — är utfärdad af biskopen, tre prostar, *nio* präster, borgmästare och råd.[3] Att man ej alltför strängt fasthållit vid antalet tre från hvarje treding synes emellertid framgå af protokollet för den 28 juni 1592, där efter framställningen af dagens förhandlingar och de fällda domarna följer en förteckning på 3 prostar och 11 präster, »som tegnit i disse for:ne domme»; äfven protokollet af d. 23 jan. 1594 afslutas med en uppräkning af 14 präster, som undertecknat de fattade besluten. Jag tillstår, att jag ej kunnat finna något förnuftigt skäl, hvarför man just stannat vid siffran 14. I protokollet för d. 24 sept. 1600 uppräknas mot vanligheten alla de närvarande, som befinnas vara: landsherren Herman Juel, 3 prostar, 7 präster, 2 borgmästare och 5

[1] Lemke, s. 25—28.
[2] *V. D. P.* 1 mars 1588, 27 febr. 1589, 5 o. 6 febr. 1606.
[3] *V. D. P.* 8 febr. o. 8 mars 1586, 7 febr. 1587.

rådmän. Och år 1628 synes man ha fullständigt återupptagit praxis från 1586, i det att protokollet från d. 19 mars uppräknar som närvarande: landsherren Jens Hoeg, generalprosten, bägge tredingsprostarne, trenne präster af hvar treding samt bägge borgmästarne. Af denna framställning synes alltså framgå, att om också antalet prästerlige bisittare i kapitlet varit växlande, har dock i regel minsta antalet varit *tre* från hvarje treding utom biskop och prostar.

Den normala sammansättningen af ett generalkapitel borde vara följande: landsherren, biskopen, de tre prostarne, borgmästare och råd i Visby samt »menige landspräster» (»menige predicanter», »gemeine präster»; däremot torde vara osäkert, om det fyra gånger[1] förekommande uttrycket »menige capitelsbröder» åsyftar prästerna i allmänhet eller blott de egentliga konsistoriales). En enda gång omtalas dessutom såsom närvarande i kapitlet ett nytt lekmannaelement, nämligen »lansdömmer och menige tingsdommer».[2] Vid 20 af de 84 sammankomsterna finnas också alla dessa personer och korporationer — utom den sistnämnda domarkåren — uppräknade såsom närvarande; sannolikt ha flera af de möten, vid hvilka protokollet intet nämner om de närvarande, haft denna normala sammansättning, och möjligt är ju äfven, att stundom utelämnandet af »menige landspräster» eller »borgmästare och råd» blott kan bero på slarf af protokollsföraren. Emellertid finnas så många olika kombinationer med utelämnande af än den ena, än den andra personen eller gruppen, att vi måste ägna dessa, så att säga ofullständiga kapitel en liten undersökning.

Särskildt egendomliga te sig de s. k. specialkapitlen; dessa borde ju enligt den förut citerade förordningen blott ha varit tredingsmöten under vederbörande prosts ordförandeskap, och skulle således alls icke haft någon plats i generalkapitlets protokollsböcker. De special-

[1] *V. D. P.* 2 nov. 1598, 21 maj 1600, 4 febr. 1601, 14 okt. 1604.

[2] *V. D. P.* 7 febr. 1587. Att alla dessa jurister vid detta enda tillfälle sutto i kapitlet, kan möjligen bero på de stora målen, som då voro före — mot Hans Köster och Henrik Hansen; kanske är också anledningen helt enkelt, att landstinget råkade hålla sammanträde vid samma tid som kapitlet.

kapitel — sex till antalet — som finnas intagna i dessa böcker, hafva liksom generalkapitlen karaktären af Capitulum mixtum, i det att landsherren och stundom äfven borgmästare och råd deltaga i specialkapitlen. I det första omtalade specialkapitlet (d. 1 mars 1588) deltogo: landsherren Erik Löcke, biskopen Peder Hansen, mäster David Bilefeld, prost i Norra tredingen, Christen Povelsen, prost i Medeltredingen,[1] menige prästmän i *medeltredingen* samt borgmästare och råd i Visby. Äfven nästföljande specialkapitel (d. 27 febr. 1589) synes ha karaktären af tredingsmöte, i det att utom Erik Löcke, biskopen, borgmästare och råd uppräknas kyrkoherdarne i Wall, Sanda och Stenkumla samt kaplanen i Visby, alla från Medeltredingen, men dessutom också kyrkoherden i Fole från Norra tredingen; egendomligt är, att ingen af prostarne synes ha deltagit i detta möte. Från specialkapitlet d. 8 febr. 1594 finnes ingen uppgift på deltagarne. I specialkapitlet d. 5 och 6 febr. 1606, som hölls på ståthållaren Herman Juels befallning och i närvaro af hans fullmäktig, landsfogden Jörgen Jensen, deltogo generalprosten Lauritz Nielsen och de två andra prostarne, 3 kyrkoherdar från Norra tredingen, 5 kyrkoherdar från Medeltredingen samt kapellanen i Visby och slottspredikanten på Visborgs slott. Ingen enda präst från Södra tredingen utom prosten synes ha varit tillstädes, men icke desto mindre afdömdes här ett mål, som väl egentligen borde ha tillhört Södra tredingens specialkapitel, om det icke ansågs böra komma inför generalkapitlet; här dömdes nämligen Hans Christoffersen, präst i Öja, att »afholde sig fra Predikstolen til Paaske nestkommandis», emedan han i kyrkan missfirmat och förbannat hamnfogden i Burgsvik, Niels Pedersen, därför att denne under gudstjänsten bärgat hampa från ett strandadt fartyg. Utan tvifvel visar detta, att Medeltredingens specialkapitel tagit sig generalkapitlets rätt att behandla mål från hela stiftet. Detta torde väl kunna förklaras därmed, att man hade lättast att samla några präster från Medeltredingen — möjligen också från södra delen af Norra tredingen

[1] Lemkes uppgift att Chr. Povelsen blifvit prost *1592* (sid. 179 och 229) är oriktig; han uppräknas såsom prost redan d. 8 mars *1586* och vidare i flera protokoll från 1587, 88, 90 och 91.

— till stiftsstaden, där ju redan förut landsherren, biskopen samt borgmästare och råd voro bosatta.

Hvarför de båda sista specialkapitlen, som båda höllos 1631 (29 aug. och 7 dec.), fått denna titel, är omöjligt att af protokollen utröna; om det första säges, att det hållits »i lensmanden, hr Jens Hoegs samt i provsters saa vel som præsters nerværelse»; vid det senare tillfället uppräknas såsom närvarande blott Jens Hoeg, superintendenten Oluff Phocas och prostarne Hans Strelow (medeltredingen) och Oluff Stroby (nordertredingen). Vid hvardera af dessa två kapitel förekom blott ett enda äktenskapsmål. Med alldeles samma rätt skulle åtskilliga andra möten kunna kallas specialkapitel. Så t. ex. hölls kapitel d. 24 maj 1594 »i mäster Davids, hr Peders borgmester och Raadz nerværelse»; landsmötet d. 26 april 1624 bevistades af »landsherren hr Christopher Ulfelld, de 3 proster saa vel som nogle af præsterne» och likaså kapitlet d. 21 januari 1629 af Jens Hoeg, prostarne och några präster.[1] En egendomlig form hade det möte, som hölls d. 23 okt. 1638, i det att då i landsherrens och biskopens närvaro voro församlade »menige praester aff medel- och norder-treding»;[2] hvarför södra tredingens präster saknades, finnes ej angifvet, men man kan möjligen antaga, att deras frånvaro vid detta liksom vid flera andra tillfällen berott på det längre afståndet och svårare kommunikationer med Visby.

Kärnan i generalkapitlet utgjordes naturligtvis af biskopen och prostarne. De första biskoparne, Mauritz Laetus och Peder Hansen, ha också deltagit i alla under deras ämbetstid protokollförda kapitel, och detsamma torde väl ha varit fallet med den tredje biskopen, den nitiske och duglige David Bilefeld, ehuru några protokoll från hans tid sakna alla uppgifter om deltagarne. Den fjärde stiftschefen, Povel Andersen Medelby, en orolig och processlysten man, synes blott hafva deltagit i två kapitel;[3] han

[1] Jag hänvisar för öfrigt till de sid. 7 omtalade sammankomsterna (not. 1).

[2] På en kungl. förordning om krigshjälp af prästerskapet, dat. 9 sept. 1638, finnes antecknadt: »Laest udi Wisbye d. 23 Octobris an. 1638 udi menige praesters af Middeltreding och Nordertreding Deris nervaerelse.» *I. H.* N:o 35.

[3] *V. D. P.* d. 10 nov. 1597 och d. 9 nov. 1598.

blef afsatt redan år 1599. Efter hans afsättning tillsattes icke någon ny biskop eller superintendent förr än år 1631. Huru med stiftsstyrelsen förhållits under den första perioden af detta interregnum synes något oklart. LEMKE uppgifver[1] (efter WALLIN), att först Willatz Söffrinsen, sedan Lauritz Nielsen varit generalprostar, men i protokollen finnes ingen antydan om att en sådan värdighet blifvit inrättad, om man icke möjligen får betrakta såsom en dylik antydan den omständigheten, att, när i protokollen de tre prostarne uppräknas, Willatz Söffrinsen — och efter hans död Lauritz Nielsen — regelbundet nämnes först. Den förste »prost öfver Gulland», som i protokollen omtalas, är Antonius Hansen Colding (d. 13 mars 1616), och vid hans sida nämnas »*begge* tredingsprostar», i det att generalprosten samtidigt var prost i medeltredingen och kyrkoherde i Visby. Colding har sedan deltagit i alla kapitel t. o. m. d. 16 okt. 1622. Han blef afsatt förmodligen på våren 1624, ty i protokollet från 26 april 1624 omtalas åter »de trenne prostar», hvilket visar, att då ingen generalprost fanns. Den siste »prosten öfver Gulland» var Thor Rasmussen, som deltog i kapitlen från 19 mars 1628 till och med 20 april 1630; han afled 19 augusti 1631. Samma år tillsattes åter en superintendent, Oluff Phocas Staphrophski, som första gången satt i kapitlet 7 dec. 1631 och sista gången 28 juni 1643; i huru många af de mellanliggande kapitlen han deltagit, framgår ej med säkerhet af protokollen, då dessa under denna tid äro mycket slarfvigt förda.

En fast och synnerligen betydande beståndsdel af kapitlet var, såsom förut framhållits, äfven prostarne. Vi ha sett, att dessa spelat en betydande roll under den katolska tiden; att prostarne i den danska kyrkan, till hvilken Gottlands stift ju nu också hörde, intogo en mäktig ställning, visar sig däraf, att stiftsmötena i Danmark regelbundet kallades »provstemöder». Vid 44 af de 84 protokollsförda samman-

[1] LEMKE sid. 24—25 påstår att Willatz blott »höll ett enda generalkapitel d. 2 april 1601 o. dödde s. å. d. 8 juni». Faktum är, att W. höll åtminstone *6* kapitel 1599—1601 o. satt i kapitlet ännu *d. 14 oktober 1601!* Något kapitel d. 2 april 1601 har aldrig hållits. *V. D. P.* 14 febr. *1599*, 14 febr., 2 april, 21 maj, 24 sept. *1600*, 4 febr. o. 14 okt. *1601*.

komsterna nämnas »prostarne» eller »de 3 prostar» såsom närvarande; vid tre tillfällen uppräknas som deltagare två prostar, och två gånger nämnes blott en prost som närvarande. Märkligt är, att blott en enda gång omtalas vikarierande prostar: det var vid »landsmötet» 19 juni 1633, då den ende närvarande prosten, Niels Lauritzen i Garde, tjänstgjorde i superintendentens ställe och i prostarnes ställe voro förordnade: för medeltredingen pastor i Gothem, för Nordertredingen pastor i Källunge och för södra tredingen pastor i Lye. Vid några tillfällen synas prostarna ha varit de enda prästerlige deltagarna.[1] Den omständigheten, att af de 50 protokoll, som gifva underrättelse om deltagarne icke mindre än 44 nämna prostarne som närvarande, medan blott 6 tala om en eller två prostar, ger oss anledning att förmoda, att äfven vid de flesta öfriga sammankomster alla tre prostarne varit tillstädes.

Vi hafva förut framhållit det gottländska kapitlets egenskap af »Capitulum mixtum». I själfva verket är den världsliga makten regelbundet representerad vid kapitlets sammanträden af ståthållaren på ön (lensmanden, landsherren), stundom äfven af borgmästare och råd i Visby. De danska ståthållarne på Gottland hafva med synnerligt nit tagit del i kapitlen; om icke mindre än 63 sammanträden säges uttryckligen att de hållits i landsherrens närvaro. Några ståthållare (Mogens Göye 1586—87, Detloff Holck 1615—18, Christopher Ulfelld 1619—24) hafva deltagit i alla under deras ämbetstid förekommande kapitel; de flesta andra hafva blott någon enstaka gång varit frånvarande: så t. ex. deltog Erik Löcke (1588—91) i 9 kapitel af 10, Herman Juel (1595—1607) i 12 kapitel af 16, Jens Hoeg (1627—33) i 11 af 12 och Holger Rosencrantz (1633—45) i 12 af 15. När landsherren själf var förhindrad att deltaga, satte han ofta en »fullmäktig» i sitt ställe, till hvilken befattning då utsågs antingen en tjänsteman ur landsstaten eller en af borgmästarne i Visby.[2] Under ledigheten efter Jens Hoeg, innan den nye ståthållaren

[1] *V. D. P.* 16 febr. 1597, 7 dec. 1631.

[2] Landsfogden Jörgen Jensen var fullmäktig 5 o. 6 febr. 1606 o. 17 april 1611, borgmästar Baltzar Smidt 26 juli 1639, borgmästar Hans Olsen 28 juni 1643. Se *V. D. P.* för dessa dagar.

Holger Rosencrantz hunnit anlända, finna vi höfvidsmannen på Visborgs slott Werner Parsberg såsom deltagare i kapitlet.[1] Ett egendomligt förhållande, nämligen att en afliden ståthållares änka fick behålla ståthållarskapet ett år såsom nådår, framgår af ett protokoll från 1608. Landsherren Herman Juel hade aflidit d. 30 okt. 1607; i protokollet från generalkapitlet 17 febr. 1608 nämnes hans son, Jens Juel till Kielgaard, »som da i sin kiere moders velb. fru Marrine Juels naadens aar var tilstede«.

Af en mängd uttryck i protokollen synes, att landsherren intagit en synnerlig mäktig ställning inom kapitlet. Det är Mogens Göye, som har »forordineret» de präster, som skulle vara bisittare i kapitlet — visserligen »med biskopens, prostarnes och borgmästares och råds samtycke»;[2] ofta hållas kapitel »paa Hermand Juels befalning», »effter Öffrigheds befalning»;[3] biskopsvalet 1592 hålles »effter Öffrigheds befalning» och det fullbordade valet af David Bilefeld säges hafva skett »med verldslig Öffrigheds samtöcke»;[4] likaså säger sig prästerskapet i norra tredingen hafva »med willie och samtycke eligeret Christen Pedersen till deris proust med Hermand Juels bevillning.»[5] Generalkapitelsboken af år 1628 säges hafva blifvit »beseglad» af landsherren Jens Hoeg jämte generalprosten och bägge tredingsprostar. Någon gång händer, att kungl. förordningar om rent kyrkliga saker adresseras till lensmanden, t. ex. Kristian IV:s förordning om tre böndagar af 11 april 1612, som är ställd till »Welb. Brostrup Giedde, wor mand, thiener och Embidtzmand på wort slott Wisborg»;[6] sådan adressering af kyrkliga förordningar till landsherren synes dock aldrig ha skett, när biskop varit tillsatt. Ståthållaren uppträder regelbundet som åklagare både mot präster och lekmän; att han åklagar präster, som direkt brutit mot

[1] *V. D. P.* 28 aug. 1633.
[2] *V. D. P.* 26 jan. 1586.
[3] *V. D. P.* 5 o. 6 febr. 1606, 17 april 1611.
[4] *V. D. P.* 16 febr. 1592.
[5] *V. D. P.* 17 maj 1609.
[6] *I. H.* N:o 18.

Kongl. Maj:t och kronan, är ju naturligt,[1] men äfven andra prästerliga förseelser kunna af honom åtalas, såsom då Niels Bilde anklagar en präst, som försummat att gifva en döende kvinna sakramentet och till på köpet nekat att begrafva henne, förr än »de maatte lede en Koe effter liket».[2] Att ståthållaren på kapitlet väcker åtal mot lekmän förekommer flerstädes. Mogens Göye anklagar en bonde, Jakob Norrbys i Hald, för att han i Halds kyrka lagt en växt, kallad »satirion» och en »Söffvethorn» under altarklädet i den tron, att om de finge ligga, tills tre mässor hållits, skulle han sedan med deras hjälp »faa begaa al sin ondskap och onde willie med quinfolck».[3] Jens Hoeg väcker åtal i domkapitlet mot en soldat från Visborgs slott, som efter att ha begått nattvarden gjort sig skyldig till slagsmål och fylleri.[4] Vid några tillfällen har ståthållaren benådat dödsdömda.[5]

Att dessa ur de gottländska kapitelsprotokollen hämtade fakta i hufvudsak öfverensstämma med de i det öfriga Danmark gällande bestämmelserna om landsherrens ställning till de kyrkliga mötena finna vi genom en jämförelse med Kristian IV:s förordning »Om landemöder, naar och paa huad tiid och sted de skall holdis» af 1 maj 1618. Där säges: »Och skall wor Stichtslensmand ordinarie udi samme proustemöder offuerwere och praesidere och hvis domme der kand feldis med forsigle, saa wel som den lehensmand, som den tillsagte persons öffrighed er, saa frembt de ellers for siugdomb eller andre wore och Rigens bestillinger kand der lade sig finde. Haffue de lofflig forfald, da skall deris fuldmegtige fogder were tilstede.»[6] Det fallet, att en »lensmand» från ett främmande län varit i kapitlet närvarande såsom målsman för

[1] Mogens Göyes åtal mot en präst, som bränt tjära af timmerträd, *V. D. P.* 29 jan. o. 8 mars 1586; Erik Löckes åtal mot Lauritz i Wall 16 febr. 1592.

[2] *V. D. P.* 28 juni 1592.

[3] *V. D. P.* 10 aug. 1586. Han skulle stå »uppenbar skrift» och »vara i Öffrighedens minde» för detta.

[4] *V. D. P.* 21 jan. 1629.

[5] *V. D. P.* 7 febr. 1587 (Hans Köster) o. 10 aug. 1587 (Margareta Wismer).

[6] Förordningen finnes ej i original, men i icke mindre än 3 afskrifter: 1 i *K. B.* 1611, 2 i *K. B.* 1622 under N:is 15 och 131; den senare afskrifvaren har tydligen ej gjort sig besvär att se efter, att förordningen redan fanns i början af boken.

en tilltalad person från hans område, synes aldrig här ha inträffat; Gottlands afskilda läge torde väl ha gjort en dylik procedur omöjlig. Hvad beträffar den i förordningen nämnda uppgiften för ståthållaren att »forsigle» de fällda domarna, synes detta under den förra hälften af perioden icke ha skett i det gottländska kapitlet; i de få domar, som finnas bevarade i protokollen, talas vanligen om, att de beseglats med »de tre tredingars och Visby stads signeter»; domarna inledas med: »Vi N. N., biskop, N. N. prostar samt borgmästare och råd i Visby göra veterligt» etc.[1] Ståthållaren synes på denna tid hufvudsakligen ha varit kronans ombud och åklagare.

Efter 1618 synes emellertid en förändring i detta afseende ha inträdt; afsättningsdomen öfver hr Hans i Eskelhem är utfärdad af ståthållaren Christoffer Ulfelld, generalprosten och de två tredingsprostarne,[2] och i afsättningsdomen mot Niels Söffrinsen i Vamlingbo säges uttryckligen, att den beseglats med Christoffer Ulfellds signet jämte de tre tredingars signeter.[3] Dessa fakta bevisa således — om de af mig blifvit riktigt uppfattade — att Visby stift småningom antog större uniformitet med de öfriga danska stiften; att så skulle ske, synes också ganska naturligt. Ett bevis, att ståthållaren rent af betraktades såsom stiftets styresman vid sidan af biskopen, gifver oss det cirkulärbref, som landsherren Jens Hoeg och superintendenten Oluff Phocas d. 4 dec. 1632 utfärdade »till prouster, praester och kierckethiener» på Gottland. De båda herrarne hälsa gemensamt hela »cleresiet» och förordna om två landsmöten om året i Visby samt gifva en del bestämmelser om landsmötets jurisdiktion; därpå fortsätter brefvet: »Her foruden wille wi oss och forbeholdet haffue alle sager, som oss widtkommer at paakiende och ingen opholdt fordrage kandt, inden for:ne thijdt der paa effter ordinantzen at kiende. Paa det sig ingen offuer oss for nogen forhalning skyldt skulle haffue at beklage.» Landsherren och biskopen

[1] *V. D. P.* 8 mars 1586, 7 febr. 1587, 14 okt. 1601.
[2] *V. D. P.* 22 sept. 1619.
[3] *V. D. P.* 16 okt. 1622.

skulle således i andliga mål kunna bilda ett slags domstol, som i brådskande ärenden kunde fälla dom i landsmötets ställe. Det kan anmärkas, att både i ingressen och vid undertecknandet landsherrens namn kommer före biskopens, liksom att brefvet är »giffvit på Visborg».[1] Med denna landsherrens och biskopens gemensamma jurisdiktion kunna vi utan tvifvel jämföra de i Danmark under reformationstiden brukliga »tamperretterna», ett slags domstolar i äktenskapsmål,[2] bestående af ståthållaren och ett par prästerliga bisittare. En dylik samverkan mellan stiftsamtmannen och biskopen äger för öfrigt ännu i dag rum i Danmark i den s. k. »Stiftsøvrigheden».

Om — efter hvad vi nu sett — ståthållarens ställning till kapitlet i hufvudsak var den samma på Gottland som i öfriga danska landsdelar, kan det samma icke sägas om den andra lekmannabeståndsdelen, d. v. s. borgmästare och råd i Visby. Någon liknande organisation fanns — så vidt jag vet — icke i något annat stift, och att denna anordning blifvit bruklig i det gottländska kapitlet torde väl uteslutande bero på den gamla hansestaden Visbys anseende och stora betydelse för Gottland. Nu är visserligen sant, att vid den tid, då det gottländska kapitlet inrättades, staden Visbys anseende och betydelse redan i hög grad aftagit, men så mycket fanns dock ännu kvar däraf vid 1500-talets midt, att man ansåg staden förtjänt af egen representation i det ecklesiastika landsmötet. Huru djupt Visby sjunkit såsom handelsstad vid 1500-talets slut, visar sig emellertid uti inrättandet af det s. k. »Gullandske kompagniet», ett bolag af borgare från Helsingborg och Helsingör, som af Kristian IV fick monopol på införsel af salt, vin, specerier m. m. till Gottland. Har denna stadens sjunkande maktställning äfven visat sig däri, att dess magistrat allt mera sällan inkallades i kapitlet? Man skulle af kapitelsprotokollen kunna draga en sådan slutsats, ehuru visserligen, såsom jag förut framhållit, protokollens knapphändiga och ofullständiga affattning hindrar oss att af dem draga alltför

[1] Brefvet finnes ej i original, blott i en afskrift i *K. B.* 1611.

[2] Såsom vi skola se, voro just *äktenskapsmål* de vanligast förekommande ärendena i kapitlet.

bestämda slutsatser. Inalles finnas borgmästare och råd uttryckligen omtalade såsom deltagare i 33 kapitelsmöten (af 84); af de 18 första kapitlen (1586—92) hafva endast två, som synas haft en mera enskild karaktär, saknat dessa borgerliga bisittare. Uti 17 af de 42 kapitel, som falla under tiden 1592—1629, veta vi med visshet, att borgmästare och råd deltagit; den sista gången, då de omtalas såsom deltagande i kapitlet, är d. 15 sept. 1629, och i de 23 sista kapitelsprotokollen (1629—44) äro de ingen enda gång omtalade, såvida man ej vill hit räkna de fall, då Visby borgmästare omtalas som landsherrens fullmäktige (1639 och 1643). Visserligen äro protokollen på 1630- och 40-talen mycket knapphändiga, men det förefaller dock egendomligt, om blott borgmästare och råd skulle blifvit vid alla tillfällen förbigångna, när de öfriga deltagarne — landsherren, biskopen, prostarne och »gemene» präster — dock nämnas i flera af dessa protokoll.[1] Under den första tiden togo borgmästare och råd del äfven i specialkapitlen; både 1 mars 1588 och 27 febr. 1589 uppräknas borgmästare och råd vid sidan af landsherren, biskopen, prostarne och några prästmän; men i de båda specialkapitlen 1631 (29 aug. och 7 dec.) omnämnas utom landsherren blott prästerliga deltagare.

Jag tror visserligen icke, att något formligt beslut fattats om uteslutande af borgmästare och råd från kapitelssammanträdena, men det synes mig dock sannolikt, att å ena sidan den gamla hansestadens djupa förfall, å andra sidan ett begär efter likformighet med öfriga danska stifts landsmöten skulle kunna motivera Visbymagistratens småningom skeende utsöndring ur kapitlet. Ett stöd för denna åsikt skulle äfven kunna vinnas i den omständigheten, att kapitelsboken af år 1628 »beseglats» af landsherren, generalprosten och de båda tredingsprostarne, men icke af borgmästare och råd, liksom också däri, att afsättningsdomen mot hr Niels i Vamlingbo säges ha blifvit beseglad med Christ. Ulfellds och de tre tredingars signeter, men icke med Visby stads.[2]

[1] *V. D. P* 19 juni 1633, 28 aug. 1633, 23 okt. 1638, 15 okt. 1639, 28 juni 1643.
[2] *V. D. P.* 16 okt. 1622.

Den bild, som jag här kunnat gifva af det gottländska kapitlets sammansättning, är i många punkter ganska oklar. Vi veta visserligen, huru ett regelrätt sammansatt generalkapitel borde vara beskaffadt: landsherren, biskopen, de tre prostarne, menige landspräster — af hvilka tre från hvarje treding borde som consistoriales deltaga i besluten — samt borgmästare och råd i Visby. Men blott ett fåtal (20) af de protokollförda sammankomsterna ha i alla punkter fullständigt motsvarat detta schema; visserligen är det sant, att luckorna i åtskilliga fall torde vara skenbara, beroende blott på ofullständig protokollföring, men säkert är dock, att i generalkapitelsböckerna sammanförts en brokig blandning af möten, där än den ena, än den andra beståndsdelen saknas. Ståthållaren, biskopen — när sådan finnes tillsatt — och prostarne äro ju de stadigaste deltagarne, men äfven af dem fattas ofta någon; meniga prästerskapet synes ofta representeradt af några få präster och har stundom kommit tillstädes blott från en eller två tredingar. Visby stads representanter, som i början tagit del i både general- och specialkapitel, synas mot slutet nästan alldeles uteslutna.

II. Samma brist på sinne för ordnade former, som röjer sig i kapitlets obestämda sammansättning, visar sig äfven i fråga om *tiden* för kapitlets sammanträden. Vi ha sett, huru man redan på 1550-talet fattat beslut, att två generalkapitel skulle hållas årligen, ett om sommarn och ett på vintern »på bekväm tid». I Kristian IV:s förut citerade förordning om landsmöten af 1 Maj 1618[1] stadgas, att »paa det den geistlige Rett och jurisdiction kand paa en wiis och maade offuer alt wort Rige administreris» skulle årligen tvenne »provstemöder» hållas i hvart stift. Ehuru i den följande uppräkningen af mötesdagarna för de särskilda stiften Visby stift, egendomligt nog, är alldeles utelämnadt, har man tydligen ansett, att äfven detta stift borde ställa sig förordningen till efterrättelse, och i första kapitel, som hölls efter förordningens utfärdande (22 sept. 1619) beslöts, »att aarligen effter wor naadigste Herris och Konges breff skall holdes tuende Capitell her paa landit,

[1] Se ofvan s. 15.

det förste onsdagen for S:t Michel, det andit onsdagen 14 dage effter Philippi Jacobi.[1] Nästa stadgande om kapitelstiderna finnes i Jens Hoegs och Oluff Phocas' bref till prästerskapet af 4 Dec. 1632; det stadgar, att »tuende Generall Capitell eller Proustemöder skulle aarligen her udi Wisbye holdis, det ene onsdagen effter Kyndersmisse, den anden (sic!) onsdagen effter Bohtiltes dag».[2] I sista punkten af Oluff Phocas' synodalia hiemalia af 1633 säges: »Synodus hijemalis Wisbuae fiet quotannis proximo die Mercurij a Conversionis Pauli» (25 jan.). Slutligen stadgas i Kristian IV:s bref af 23 okt. 1641, att två »provste- eller landemöden» skulle hållas årligen på Gottland liksom i andra stift i riket, det första på sista onsdagen i februari, det andra vid St. Hansdagstiden.[3] Såsom synes äro förordningarna ense om, att två generalkapitel borde hållas om året, men dagarna för dessa kapitel äro olika: enligt beslutet af 1619 skall vårkapitlet hållas i medio af maj, i brefvet af 1632 bestämmes det till början af februari, i synodalia af 1633 till slutet af januari och i brefvet af 1641 till sista onsdagen i februari. Vi skola nu i protokollen undersöka, huru man i praktiken förhållit sig till dessa beslut, först i fråga om kapitlens antal, sedan i fråga om mötesdagarna.

Under de första 11 åren, som protokollen omfatta (1586—96), har man noggrant upprätthållit bestämmelsen om två generalkapitel hvarje år; ja, man har t. o. m. under åren 1593 och 1595 hållit 3 generalkapitel hvardera året. Dessutom höllos under denna tid flera specialkapitel eller möten af mera enskild natur; protokollen för 1586 upptaga 4 möten, för 1588 3, för 1589 4, för 1593 3, för 1594 5, för 1595 3, och inalles ha under dessa 11 år hållits 32 protokollförda sammankomster eller i medel-

[1] Hur man kunde räkna *första* kapitlet onsdagen före *29 sept.* och det *andra* 14 dagar efter *1 maj* är mig obegripligt och stämmer hvarken med det borgerliga året eller kyrkoåret. Jfr förordningens bestämmelser om landsmöten i Skåne: »udi Lund tiisdagen nest efter Misericordias Domini (Andra söndagen efter påsk) och tiisdagen udi den uge nest for St. Michelsdag».

[2] Något helgon Bothilda känna ej vanliga helgonkalendrar. Jag har gissat, att en dag i danska kalendern uppkallats efter Erik Ejegods gemål, som dog i Jerusalem 1103

[3] *K. B.* 1622, N:o 16. Läst på landsmötet 23 febr. 1642.

tal nära *tre* om året. Denna period sammanfaller fullständigt med den tid, då stiftet styrdes af de båda kraftige och nitiske biskoparne Peder Hansen och David Bilefeld (Hansen 1586—91, Bilefeld 1592—96). — Den andra perioden, omfattande de 31 åren 1597—1627, utmärkes af en betänklig oordning i fråga om kapitlens hållande. År 1597 hållas visserligen två sammankomster, men blott den ena är ett generalkapitel, den andra en enskild sammankomst mellan landsherren och prostarne; 1598 och 1599 hålles hvardera året ett kapitel; år 1600 har rådt en liflig kapitelverksamhet, i det att detta år hållits 4 möten, däraf 2 generalkapitel, hvilka senare emellertid falla märkvärdigt nära hvarandra — det ena 2 april och det andra 21 maj. År 1601 höllos två generalkapitel, men de båda följande åren inga alls; 1604 möta vi åter ett generalkapitel, året därpå intet. Under år 1606 hölls blott ett specialkapitel, som säges vara hållet på Herman Juels befallning; den världsliga makten synes ha måst ingripa för att sätta lif i den kyrkliga myndigheten. Åren 1607—09, 1611 och 12, 1615—19 har hållits ett kapitel om året; inga som helst dylika möten höllos under 1610, 1613 och 1614. Att en liknande oordentlighet rådt äfven i andra stift synes framgå af Kristian IV:s förordning af 1 maj 1618, där han säger, att han ville förordna om två prostemöten årligen i hvarje stift, eftersom han »kommit i forfaring hvorledes udi en part wore stichter proustemöder holdes, udi de andre icke». Betecknande för tidens begrepp om laglydnad är emellertid, att sedan landsmötet d. 22 sept. 1619 uttryckligen beslutit, att i enlighet med det kungliga brefvet årligen två kapitel skulle hållas, det likväl dröjde mer än 3 år, tills nästa kapitel hölls (16 okt. 1622), och sedan åter $1^1/_2$ år till nästföljande (26 april 1624). Under åren 1625—27 höllos inga protokollförda möten. Under de första par åren af denna period (1597—99) fanns visserligen en superintendent (Povel Andersen Medelby), men denne tycks ha varit en ganska underhaltig personlighet; för öfrigt sammanfaller denna period i hufvudsak med hvad WALLIN kallar »Probstaåldern», d. v. s. den tid, då ingen biskop fanns, utan en af prostarne var »prost öfver Gulland».

Under dessa 31 år ha hållits 24 protokollförda möten, således icke ens ett om året; blott 17 kallas »generalkapitel» eller »landsmöte».

Den tredje perioden begynner med år 1628, då den duglige Thor Rasmussen blef generalprost. Under hans styrelse (1628—31) liksom under hans efterträdare, superintendenten Oluff Phocas (1631—44), synes en något bättre ordning ha blifvit införd. Både 1628 och 29 hållas två generalkapitel, det senare året dessutom ett extra kapitel. Under 1630 hölls ett generalkapitel och under 1631 — märkligt nog — blott två specialkapitel. Att man vid denna tid ansåg nödigt att uppfriska minnet af den gamla anordningen visas af Jens Hoegs och biskopens förut citerade bref om två kapitel årligen.[1] Detta har sedan i hufvudsak upprätthållits; åren 1632, 1634, 1635, 1638 och 1642 ha hållits två kapitel årligen, 1633 och 1639 t. o. m. tre hvardera året. Ett kapitel om året hölls 1636 och 1640; endast under två år — 1637 och 1641 — synes man alldeles ha försummat att hålla kapitel. Under de 17 åren 1628—44 ha hållits 28 kapitel, således i medeltal icke fullt två kapitel årligen. Af denna utredning framgår alltså, att man egentligen blott om de 11 åren 1586—96 kan fasthålla vid påståendet, att generalkapitel regelbundet höllos två gånger om året; under hela den följande tiden har praxis varit ganska vacklande, i det att man enstaka år kunnat hålla 3—4 kapitelmöten, men också ibland flera år å rad försummat att hålla sådana. Under 14 af de 48 åren 1597—1644 ha alls inga kapitel hållits, och inalles ha under dessa 48 år hållits 52 kapitel, således i medeltal föga mer än ett om året.

Äfven beträffande *dagarna* för kapitlets sammanträden kan man säga, att det funnits en fast praxis endast under de första åren efter 1586. Vi ha sett, att de ofvan omtalade »artiklarne» från 1550-talet endast bestämde, att två kapitel skulle hållas årligen, ett på vintern och ett på sommarn »på bekväm tid». Under perioden 1586—96 hållas också vinterkapitlen antingen i slutet af januari (23, 24, 26) eller början af februari (5—16), sommarkapitlen vanligen i augusti (1—14),

[1] D. 4 dec. 1632.

två gånger i juni (19 och 28) och en gång i november (10). De många extra sammankomster, som under dessa år hållits, påträffas vanligen på våren — i februari, mars eller april. Under den följande perioden visar det sig omöjligt att finna någon slags regel för kapitelsdagarna; de fåtaliga kapitlen hållas ena året på sommaren, andra året på vintern och det tredje kanske vår eller höst. I beslutet af 1619 bestämdes, att det ena kapitlet skulle hållas »onsdagen före St. Michel» och det andra »onsdagen 14 dagar efter Philippi Jacobi», d. v. s. höstkapitlet sista dagarna i september, vårkapitlet i midten af maj. Se vi nu på, huru de närmast följande kapitlen stämma öfverens med beslutet, finna vi det första hållet 16 oktober (1622), det andra 26 april (1624), det tredje 19 mars (1628); således har intet kapitel hållits på de i beslutet nämnda tiderna. I Jens Hoegs och biskopens cirkulärbref af 1632 ändrades tiderna för generalkapítlen till onsdagen efter kyndelsmässan (2 febr.) och onsdagen efter »Bohtiltes dag» (?). Första kapitlet 1633 synes man också ha hållit på bestämd tid — 8 febr., men redan i synodalia af 1633 ändrades dagen för vinterkapitlet till »proximo die Mercurij a Conversionis Pauli» (onsdag efter 25 jan.); under de två åren 1634 och 1635 synes man verkligen också ha hållit fast vid denna ordning, i det att kapitlen då höllos 29 och 28 januari, men sedan råkar beslutet åter i glömska, och kapitlen falla än i den ena månaden, än i den andra. Jag har uppgjort en tablå öfver kapitlens fördelning på de olika månaderna och därvid satt inom parentes de kapitel, som uttryckligen kallas generalkapitel, landsmöten eller generalkonvent. Tablån ter sig sålunda: januari 6 (5), februari 24 (17), mars 8 (5), april 7 (6), maj 4 (3), juni 8 (7), juli 3 (1), augusti 10 (7), september 3 (2), oktober 6 (4), november 4 (3), december 1 (specialkap.). Den bestämda öfvervikt, som månaderna februari och augusti erhållit, beror naturligtvis på den jämförelsevis fasta ordningen under det första decenniet. För öfrigt finna vi, att kapitlen fördelat sig någorlunda likformigt året rundt med undantag af månaden december, under hvilken blott ett enda specialkapitel hållits på dessa 59 år.

Blott *två* gånger (26 jan. 1586 och 14 febr. 1588) förekommer i protokollen, att veckodagen för kapitelssammanträdena uttryckligen nämnes: båda dessa dagar äro onsdagar. Såsom vi sett, stadgades både i beslutet af 1619 och i cirkulärbrefvet af 1632 samt i synodalia af 1633, att generalkapitlen skulle hållas på onsdagar. Jämföra vi härmed Kristian IV:s förordning af 1618, finna vi, att i de flesta stift onsdagarna voro kapitelsdagar; så skulle kapitel hållas »udi Fyens stifft till Ottensöe neste onsdag post Dominicam Quasimodo genitij och neste onsdag for Dionisij dag. Paa Lolland och Falster udi Maribo onsdagen nest effter Dominicam secundam post trinitatis. Udi Wiborg Stifft vid Wiiborg onsdagen effter quasimodo genitij och onsdagen effter Mauritii. Udi Aarhus stifft till Aarhus onsdagen effter Philippi Jacobi och onsdagen effter Dionisij.»[1] Utan att vilja påstå, att alla generalkapitel hållits på onsdagar, tror jag mig dock ej gå för långt, då jag säger, att den praxis som ännu är rådande i fråga om domkapitlens sammanträden på onsdagarna, har anor ända från det danska consistorium mixtum. Man skulle vänta, att på denna tid, då kapitel höllos blott en eller två gånger om året, och då prästerna efter långa och besvärliga resor ändtligen samlats i Visby, kapitelsärendenas behandling skulle upptagit mer än en dag. Så synes dock i allmänhet icke ha varit fallet. Blott två gånger omtalas, att ett kapitel fortsatts in på följande dag, nämligen första gången generalkapitlet 24 januari 1593 och andra gången specialkapitlet 5 februari 1606.[2]

III. Äfven om *platsen* för kapitlets sammanträden gäller — liksom om tiden och om deltagarne — att protokollen ofta alls icke inne-

[1] I alla stift var dock ej onsdagen kapiteldag. Samma förordning säger om Själlands stift: »anden dagen Dionisij, dog der som samme Dionisij indfallder paa en Löffuerdag da skal moden holdis mandagen nest effter.» Jag har förut nämnt, att i Lunds stift *tisdagen* var kapiteldag (s. 20 not 1).

[2] Stundom synas dock en del ärenden ha behandlats på en mera privat sammankomst dagen före eller dagen efter själfva kapiteldagen. Jmfr Hans Hemmingsens förpliktelse dat. 7 aug. 1594 vid kapitlet 8 aug. 1594.

hålla några meddelanden därom. Blott i 29 protokoll finnes omtaladt, hvar mötet hållits. Under de första åren synas kapitlen temligen regelbundet ha hållits på det s. k. Compagniet (eller såsom det vanligen kallas i protokollen: »Componij»), Enligt den vanliga uppgiften[1] inrättades »Det Gullandske Compagnie» år 1597, i det att ett antal köpmän från Helsingborg och Helsingör fingo monopol på handeln med vin, salt, specerier m. m. öfver hela Gottland, då Visby nu sjunkit så djupt, att det ej hade några sjögående skepp. Emellertid måste detta, eller ett annat »compagnie» ha funnits i Visby åtminstone 10 år tidigare, ty redan d. 7 februari 1587 hölls generalkapitel på »Componij» i Visby. Åtta kapitel sägas sedan vara hållna på detta ställe, det sista 6 augusti 1589. Efter 1589 synes kapitlet icke vidare hafva sammanträdt på Compagniet, ehuru detta fortlefde ända till 1626. I kopieboken af 1622 finnes ett bref af Kristian IV till Visby borgerskap, dateradt 29 april 1625, i hvilket han erbjuder sig att upphäfva kompaniets monopol, ifall Visby borgare ville åtaga sig att själfva bygga minst 4 skepp, som kunde hämta salt, vin etc. »från Frankrike, Spanien, Rhenströmmen eller det Spanska Compagnies köpmän i Köpenhamn».[2] Borgerskapet svarade härpå 18 juli s. å. och antog med tacksamhet tillbudet samt lofvade att börja bygga skepp.[3] Kristian IV:s »Oppgiffuelsebreff paa det Gulandsche Companie» är dateradt 29 april 1626; han säger däri, att han »for nogen tiid sedan» gifvit borgare från Helsingborg och Hel singör monopol på utrikeshandeln på Gottland, men att detta monopol nu återkallas.[4] Att emellertid kompaniets hus i Visby fortfarande användes för offentliga sammanträden, visar sig af ett bref från Kristian IV till ståthållaren Holger Rosencrantz d. 17 maj 1637; han förordnar där, »att Landztingett der paa wort land Gulland her effter maa holldis udi wor Kiöbstad Wisbye paa Compagniet, och Wille wii, att du skall tillhollde Landsdommeren der samme steds, att hand dett saaledis for-

[1] Snöbohm, *Gotlands land och folk*, s. 294.
[2] *K. B.* 1622, N:o 243.
[3] *K. B.* 1622, N:o 244.
[4] *K. B.* 1622, N:o 245.

ordner, att for hver domb, som udstellis aff Landstinget, skall her effter giffuis ett schilling och for huer opsettelse fire schilling, hvilke penge skall anvendis till samme Compagnis hus wedligeholdelse og forbedring.»[1] På JOHAN FINEMANS karta öfver Visby stad af år 1750 kallas ännu de gränder, som från St. Hansgatan gå ned till Mellangatan och därifrån till Strandgatan och som nu kallas »Lilla Hansegränd» och »Hansegränd», med namnet »Compagniebacken», och vid hörnet af Compagniebacken och Strandgatan låg enligt denna karta »Compagniehuset», om hvilket en anteckning på kartan säger, att det blifvit »nyligen försåldt.»[2]

Den plats, till hvilken kapitlet sedan öfverflyttade sina sammanträden, var Visby skola. Det första kapitlet hölls därstädes 11 febr. 1590, sista gången skolan nämnes som kapitlets mötesplats är 28 okt. 1628; inalles nämnas 11 kapitel såsom hållna på detta ställe, men sannolikt ha de flesta kapitel under mellantiden hållits i skolan, fastän detta ej alltid omtalas i protokollen. Hvar denna »Visby skola» varit belägen, torde numera vara omöjligt att med full säkerhet uppgifva. Vi veta, att nordertredingens prästerskap år 1544 skänkte det stenhus, där dess gille hållits under den katolska tiden, till stiftet för att användas till skolhus, liksom att detta hus kort därefter blifvit af ståthållaren Eyler Hardenberg repareradt.[3] Att skolan i slutet af 1500-talet fört ett tynande lif synes framgå af ett kapitelprotokoll från 1594, i hvilket säges, att inga »Pugescholer» skulle få hållas på landsbygden, »paa det den allmindeligh Schole i Visbye kand bliffue ved macht».[4] År 1627 förstördes skolan af eldsvåda, men blef redan följande år satt i dugligt skick igen af ståthållaren Jens Hoeg;[5] såsom vi sett, kunde också kapitlet sammanträda i skolan redan 1628. Möjligt är, att äfven

[1] *K. B.* 1622, N:o 237.

[2] »Charta och Grundritning till Sjö- och Stapulstaden Visby på Gothland afmäten åhr 1748 och ändtel. vidare öfverfaren, till sine högder afvägen och i större form transporterad Åhr 1750 af Joh. Fineman.» *Visby läroverks bibliotek.*

[3] LEMKE, s. 453.

[4] *V. D. P.* 23 jan. 1594.

[5] LEMKE, s. 454.

en del senare kapitel hållits på samma ställe, ehuru protokollen ingenting förmäla därom. Enligt gammal tradition skulle detta 15- och 1600-talens skolhus vara den gamla stenbyggnad, som står i hörnet af kyrkoplanen och norra kyrkogårdsgatan, strax utanför norra kyrkogårdsporten;[1] den nuvarande byggnaden synes emellertid väl liten, för att »menige predicanter på Gulland» där skulle kunnat ha sina sammanträden.

Redan 1597 finna vi i protokollen ett möte hållet på Visborgs slott; detta möte kallas dock icke »kapitel» och synes ha varit af mera enskild natur, i det att utom landsherren Herman Juel blott prostarne nämnas såsom närvarande.[2] Under 1620- och 30-talen förekommer åter flera gånger (inalles 5), att kapitel hållits på slottet; en gång hålles där »landsmöte» (26 april 1624), två gånger »kapitel» (21 jan. 1629, 15 okt. 1639) och två gånger »specialkapitel» (29 aug. och 7 dec. 1631). Äfven den omständigheten, att landsherrens residens, Visborg, blir mötesplats för kapitlet, synes antyda, att ståthållarens makt mot slutet af den danska perioden är i stigande. Såsom något egendomligt bör antecknas, att blott en enda gång en sammankomst synes ha hållits i biskopens hus, och då uppräknas som närvarande blott 3 namngifna präster samt domaren i Heyde ting.[3] En gång — år 1594 — hölls en sammankomst i Helliggeist-kyrkan, vid hvilket tillfälle i närvaro af biskopen samt borgmästare och råd förlikning ingicks i en äktenskapstvist mellan en borgare Hans Dittluffsen och hans hustru.[4] Det kan synas egendomligt, att denna kyrka ännu 1594 kunde användas till dylika sammanträden, då den 1525 blifvit nedbränd af lübeckarne.[5] Blott två gånger synas kapitel hafva hållits i Maria-kyrkan (Vor Frue kirke) — första gången 8 aug. 1594, andra gången (special-

[1] På Finemans ofvannämnda karta kallas just denna byggnad »Gamla skolhuset» medan »Nya skolhuset» är det hus, där nu Tekniska skolan har sin lokal.
[2] *V. D. P.* 16 febr. 1597.
[3] *V. D. P.* 25 mars 1589.
[4] *V. D. P.* 24 maj 1594.
[5] »Från år 1525 anses kyrkan hafva varit ruin». C, J. BERGMAN, *Visby*, s. 45.

kapitel) 5 och 6 febr. 1606; denna lokal borde väl annars ha varit ganska lämplig och användes sedermera länge för kapitlets sammanträden.[1]

IV. Om själfva formerna vid kapitlets sammanträden gifva oss protokollen nästan ingen upplysning. Blott en enda gång omtalas, att sammankomsten öppnades med afsjungande af sången »Veni sancte spiritus», hvarpå följde en bön och ett tacksägelsetal för det gångna året af superintendenten Povel Andersen Medelby.[2] Att för öfrigt ej blott dylika formella saker utan äfven en del löpande ärenden nästan regelbundet utelämnades ur protokollen visar sig däraf, att ehuru en mängd af de bevarade kungliga brefven äro försedda med påskrift, att de upplästs i det eller det kapitlet, protokollen för ifrågavarande sammanträden nästan aldrig omnämna någon dylik uppläsning.[3] Vi vilja nu emellertid kasta en blick på de olika slag af ärenden, som på denna tid handlades af Visby kapitel.

Tillsättning af biskop synes på denna tid ha varit konungens sak, men vi finna dock, att vid två tillfällen biskopsval skett i kapitlet.[4] År 1571 befallde Fredrik II, såsom förut omtalats, sin ståthållare på Gottland, Christoffer Walckendorff, att sända till Köpenhamn en lämplig man bland prostarne, för att denne där måtte bli invigd till biskop; Walckendorff lät emellertid prästerna anställa val, hvilket föll på Moritz Christensen Glad, som också erhöll konungens fullmakt 1572.[5] Då mäster Moritz 1586 träffades af ett slaganfall och blef oduglig att tjänstgöra, utnämndes utan vidare hans efterträdare, Peder Hansen, af konungen,

---

[1] »Sedan år 1695 och långt in på 1700-talet hade stiftsstyrelsen hållit sina sammanträden i västligaste delen af södra sidoskeppet.» C. J. BERGMAN, *Visby*, s. 26.

[2] *V. D. P.* 9 nov. 1598.

[3] Jmfr *I. H.* n:ris 11, 13, 15, 16, 24, 28, 35, 36, 37 etc.

[4] Jmfr om den samtida osäkerheten vid biskopstillsättningar i Sverige HOLMQVIST *Domkapitlens historia*, s. 11.

[5] LEMKE, s. 18.

och hans »Confirmanz-Breff» på biskopsämbetet upplästes i det första kapitel, hvari han deltog.[1] Då Peder Hansen aflidit (10 nov. 1591), anställdes emellertid åter biskopsval. Af ett valkollegium af två prostar och 22 präster utsågs prosten David Bilefeld till biskop 16 febr. 1592. Därefter har icke något biskopsval förekommit i kapitlet; både Povel Medelby, Oluff Phocas och Hans Strelow synas utan vidare formaliteter hafva utnämnts af konungen. Lika litet finnes i protokollen någon antydan om kapitlets medverkan vid utseendet af de s. k. »generalprostarne»; själfva titeln »prost öfver Gulland» förekommer först 1616, då Antonius Hansen Colding tog sitt inträde i kapitlet och framlade sin »Commission».[2]

Val af prostar förekommer flera gånger i kapitlets protokoll,[3] ehuru visserligen icke alla prosttillsättningar omnämnas därstädes; förmodligen har man stundom låtit prostval ske på tredingsmötena. Hur det gick till vid ett prostval, skildras i ett protokoll från 1598. Biskopen befallde 4 präster (hr Niels i Sanda, Jens i Heyde, Anders i Stenkumla, Niels i Roma) att bli sittande, medan han själf gick ut med alla de öfriga prästerna från medeltredingen samt de två prostarne; han tillfrågade dem nu, hvilken af de fyra som de önskade välja till prost; valet föll enhälligt på hr Niels i Roma.[4] Prosten valdes således af tredingens präster inom ett af biskopen upprättadt förslag.

Tillsättandet af kapitelsskrifvare omtalas flera gånger, men huru därvid tillgått, är svårt att af protokollen utleta. Före det första kapitelsprotokollet af 1586 står antecknadt: »Anno 1586 Mercurii post conversionis Pauli q. erat 26 Januarii tog jeg Johannes Köster kapitelsskriffterne ahn paa aar oc dagh at forföhre».[5] Något meddelande att Köster blifvit vald af kapitlet, finnes däremot icke. Då Köster året därpå för otuktsbrott blifvit dömd till döden, blef i hans ställe skolmäs-

---

[1] *V. D. P.* 10 aug. 1586.
[2] *V. D. P.* 13 mars 1616.
[3] *V. D. P.* 28 juni 1592, 7 juni 1594, 12 febr. 1595, 9 nov. 1598.
[4] *V. D. P.* 9 nov. 1598.
[5] *V. D. P.* 26 jan. 1586.

tareñ i Visby, Michel Jensen, »tilforordineret till notarius», och en af prostarne fick i uppdrag att tillse, att notarien klarligen registrerade och upptecknade alla lagligen instämda saker i en viss bok.[1] Om tillsättningen af Jensens efterträdare få vi ingen annan upplysning, än att första protokollet i kapitelsboken n:o 3 inledes med orden: »Schriffuet aff Christen Pedersen, Scholethiener i Visby».[2] Sedan Chr. Pedersen blifvit kaplan i Källunge 1598, begärde han »forloff aff sit schriffueri» och fick af »menige brödrene» ett mycket godt vitsord. Därefter framkallade biskopen skolmästaren Oluff Lauritzen Stroby och »befalede hannum Schriffueriet»; i detta fall har alltså biskopen på egen hand tillsatt notarien.[3] Om tillsättandet af Strobys efterträdare, Jörgen Hansen, finnes intet i protokollen antecknadt; vi veta blott, att han 1611 begärde sitt »skudzmaal» som kapitelsskrifvare.[4] Hvilka som innehaft notarietjänsten under den återstående delen af den danska perioden finnes ingenstädes antecknadt; man skulle dock kunna våga den gissningen, att den Jens Nielsen, som påtecknat 1622 års kopiebok, varit kapitelsskrifvare. Såsom synes, har notarietjänsten vanligen varit en bisyssla för en af lärarne vid Visby skola. Om notariens inkomster finnes blott på ett ställe i protokollen en antydan; år 1594 fingo prästerna en erinran af biskopen, att de ej skulle försumma att skaffa kapitelsskrifvaren hans betalning, då de hade mål före i kapitlet.[5]

Ett ofta återkommande ärende i kapitlet är utfärdandet af s. k. »skudzmaal»; än den ene, än den andre »sköd sit skudzmaal» till kapitlet, hvilket, när fråga är om präster eller notarier, väl kan öfversättas med »begära tjänstgöringsbetyg». Sådana betyg afgåfvos t. ex. 27 febr. 1589, 16 febr. 1592, 9 nov. 1598, 2 april 1600, 14 okt. 1601, 17 febr. 1608, 17 april 1611, 13 mars 1616, 12 febr. 1617 etc.[6] Emellertid

[1] *V. D. P.* 7 febr. 1587.
[2] *V. D. P.* 16 febr. 1592.
[3] *V. D. P.* 9 nov. 1598.
[4] *V. D. P.* 17 apri 1611; om »skudzmaal» se nedan!
[5] *V. D. P.* 8 aug. 1594.
[6] Se *V. D. P.* för dessa dagar.

hade dessa »skudzmaal» en annan och större betydelse än vanliga tjänstgöringsbetyg, i det att icke blott präster, utan äfven biskopar, ståthållare, borgmästare, ja, också deras hustrur, begärde dylika intyg om sin vandel af kapitlet. Vi finna biskopen Moritz Laetus begära »skudzmaal» 10 aug. 1586, biskop Peder Hansen 10 febr. 1591, ståthållaren Erich Löcke s. d., ståthållaren Herman Juel 9 nov. 1598, ståthållaren Detloff Holck och hans maka, Margareta Krabbe, 13 mars 1616, borgmästaren Hans Saltwedel och hans hustru 12 febr. 1617.[1] Betydelsen af dessa frejdebetyg synes ha varit hufvudsakligen af moralisk art; någon juridisk betydelse kunna de näppeligen ha haft i dessa senare fall, då en man, som kände lifvets slut nalkas, begärde ett dylikt utlåtande öfver hela sin lifsgärning.

Kapitlet hade att tillse, att tukt och ordning rådde inom kyrkan. Där föredrogos dels de allmänna »Synodalia», som skulle gälla för hela riket,[2] dels de särskilda »synodalia», som af vederbörande biskop utfärdades för Visby stift.[3] Gång efter annan höllo biskoparne — stundom äfven ståthållarne — förmaningstal till prästerna, inskärpande hos dem nödvändigheten af ett ordentligt lefverne, förbjudande dem att tvista med församlingarna, att mottaga s. k. »själegåfvor» etc.[4] Det sedliga tillståndet bland Gottlands prästerskap var under denna period ganska bedröfligt, såsom framgår af hela den rad *rättegångar mot präster*, som förekomma i kapitlets protokoll. Olydnad mot öfverheten, författande af smädeskrifter, stöld och förfalskning, fylleri, otukt, slagsmål förekomma där om hvartannat som anledningar till åtal mot kyrkans män.[5] Själfva proceduren i kapitlet synes ha varit ganska patriarkalisk; de anklagade fingo ofta förlåtelse efter att ha gjort afbön eller

[1] Se *V. D. P.* för dessa data.
[2] Odensesynodalia, *V. D. P.* 23 jan. 1594.
[3] Synodalia hiemalia, *K. B.* 1611, *V. D. P.* 8 febr. 1633.
[4] *V. D. P.* 16 febr. 1592, 28 juni 1592, 24 jan. 1593, 14 okt. 1604, 22 sept. 1619 o. s. v.
[5] Jmfr Kristian IV:s bref till superintendenten Oluff Phocas 15 maj 1638 med befallning, att han skulle hålla uppsikt med prästerna, så att de ej förde ett ogudaktigt lif, brände bränvin i sina hus, »dansade med glas på handen» etc. *I. H.* n:o 6.

afgifvit en skriftlig förbindelse om bot och bättring; präster, som gjort sig omöjliga i en församling, kunde få byta sig till ett nytt gäll för att där söka sköta sig bättre. Tidens rättsbegrepp stämmer ej väl med vår tids; vi tycka ofta, att kapitlet visar en öfverdrifven långmodighet mot uppenbara brottslingar, medan åter efter vår uppfattning ringare förseelser straffas med omedelbar afsättning.

Mauritz Bullius i Alskog, som författat några smädliga epigram mot Gottlands styrelse och prästerskap, blef 1589 utan vidare afsatt,[1] och samma dom fick Henrik Hansen i Heinum för ett par af honom författade smädeskrifter;[2] brott mot den i recessen af 1592 stadgade bestämmelsen, att präst ej finge taga »siaelegave», synas ha beifrats med stor stränghet: år 1619 blef Hans Christensen i Eskelhem afsatt, emedan han tagit »ett nööd» för en begrafning, och 1622 drabbades Niels Söffrinsen i Vamlingbo af samma dom.[3]

Exempel på kapitlets långmodighet gifva oss åter protokollens berättelser om Anders Pedersen, Claus Bang och Hans Hemmingsen. — Anders Pedersen var kyrkoherde i Lärbro 1576—86 och hade under denna tid upprepade gånger gjort sig skyldig till uppstudsighet, försummad gudstjänst, otukt, oloflig uthuggning af kyrkans skog etc. Han blef därför 26 januari 1586 afsatt, men d. 8 mars s. å. erbjöds honom att i ersättning få Othem och Boge socknar, hvilket anbud han dock afslog; i stället ingick han till konungen med en klagoskrift full af lögner och beskyllningar mot landsherren och biskopen. Innan denna hans nya bedrift hunnit bli känd, tilldelades honom Ardre och Ala socknar, men d. 10 aug. 1587 afsattes han äfven därifrån, hvilket icke hindrade honom från att nyårsdagen 1588 stjäla kyrknyckeln i Ardre och gå in och hålla predikan. Efter 1588 försvinner han ur protokol-

---

[1] *V. D. P.* 6 aug. 1589.
[2] *V. D. P.* 17 maj 1609.
[3] *V. D. P.* 22 sept. 1619, 16 okt. 1622; vid den senare domen finnes i kanten antecknadt: »Denne dom bleff confirmeret paa Wisborrigh aar 1624 7 septembr. aff Kongl. May:tz selff».

len.[1] — Mot Claus Bang, som på rekommendation af »de höglärde herrar i Köpenhamn» 1594 blifvit pastor i Klinte och Fröjel, inlämnade hans sockenmän 13 febr. 1595 en klagoskrift, i hvilken säges, att han utdelat nattvarden med blott vatten i st. f. vin, uppträdt berusad i predikstolen, tillbragt hela söndagen med att supa hos »Jakob Nimandz[2] ved hamnen» i st. f. att predika o. s. v. Bang fick nu en varning, som emellertid ej gjorde stor verkan, ty redan 11 juni s. å. sammankommo i biskopens hus ombud från Klinte och Fröjel, hvilka klagade att B. fortsatte sitt ogudaktiga lefverne; äfven denna gång fick han en varning och måste förplikta sig till en bättre vandel. Långtifrån att hålla detta löfte fortsatte Claus Bang sitt lif i sus och dus, uppträdde vid bröllop och visitationer redlöst öfverlastad, utfor i de grufligaste eder och hädelser samt öfveröste både biskop, lensmand och Kongl. Maj:t själf med skällsord. I kapitlet 31 mars 1596 framlade biskop David Bilefeld dessa fakta, och då Claus Bang ej kunde förneka dem, blef han nu afsatt.[3] — Hans Hemmingsen, Anders Pedersens efterträdare i Lärbro, stod 14 febr. 1588 jämte sin hustru åtalad inför kapitlet, därför att han öfverfallit och slagit omkull domaren i Forsa ting, Lauritz Angelbos, hvarvid hans hustru hjälpt till med att sparka den kullslagna mannen; båda fingo en varning. År 1594 inkom en klagoskrift från hans sockenbor, i hvilken påstods, att han användt skällsord mot sina åhörare, långa tider rest bort olofvandes och försummat sitt ämbete samt fördärfvat prästgården; hr Hans måste nu 7 augusti s. å. högtidligt förplikta sig att rätta dessa fel vid risk att förlora ämbetet. När följande år i kapitlet 12 febr. Lauritz Nielsen i Barlingbo valdes till prost i Norra tredingen, ställde hr Hans till stor skandal genom att i

[1] *V. D. P.* 26 jan. och 8 mars 1586 (med »Copia om det tillbud som bleff hr Anders i Laedebro forholdet Anno 1586 8 Martij»), 10 aug. 1587, 14 febr. och 14 aug. 1588.

[2] LEMKE har oriktigt »Isak Nymans», s. 276.

[3] *V. D. P.* 31 mars 1596, där klagoskrifterna af 13 febr. och 11 juni 1595 äro intagna; biskopen yttrade till protokollet, att B. blifvit »nogle gange paa Special- och generalkapitel baade hiemmelig och aabenbare aff superintendenten corrigeret, advaret och paamint», men af sådana varningar synes ingenting i de föregående protokollen.

vredgade ordalag förklara, att han aldrig ämnade lyda hr Lauritz eller erkänna honom såsom prost. Nu var dock måttet rågadt för Hans Hemingsen; sedan hans skriftliga förpliktelse upplästs, förklarade kapitlet honom »afsatt från sina socknar».[1] — En mängd likartade fall kunna ur handlingarna anföras. De visa, att det gottländska prästerskapet på denna tid bland sig räknade högst betänkliga element; åtskilliga af de underhaltiga prästerna voro emellertid icke gottländingar, utan inflyttade danskar, t. ex. Claus Bang och Hans Hemmingsen.

Det var emellertid icke blott öfver prästerna som kapitlet utöfvade domsrätt; det fanns ett annat område, där denna domsrätt ännu oftare kom till användning, nämligen i *äktenskapsmål.* Med en viss förvåning märker man, att aktningen för äktenskapets helgd ingalunda synes ha stått högre på denna tid än i våra dagar. Kapitlet var öfverlupet af mål om äktenskapsskillnad på grund af trohetsbrott från den ena eller andra kontrahentens sida, mål om män, som förlupit sina hustrur, och hustrur, som förlupit sina män, mål om brutna äktenskapslöften och om underhåll åt oäkta barn. Vid en mängd kapitelssammanträden synas inga andra ärenden ha förekommit än ett eller flera dylika mål; så är t. ex. fallet 8 febr. 1594, 24 maj 1594, 16 febr. 1597, 26 april 1624, 29 aug. 1631, 7 dec. 1631, 10 april 1632, 4 juni 1632, 28 aug. 1633, 29 jan. 1634, 18 juni 1634. Många andra kapitelsprotokoll äro till hufvudsaklig del upptagna af dylika ärenden; protokollet för 23 jan. 1594 upptar 13 nummer, däraf 9 äktenskapsmål, protokollet för 17 maj 1609 5 äktenskapsmål af 6, protokollet för 15 sept. 1629 3 af 4, för 19 juni 1633 4 af 7, o. s. v Förhållandet mellan kapitlets och den världsliga maktens jurisdiktion i dylika mål synes ha varit något oklart. Ett par mål om äktenskapsbrott skulle enligt kapitlets beslut 1592 hänskjutas »till Öffrigheden paa Slotthed, thi det er bolerij;[2]» i ett generalkapitel 1594 beslöts, att »hvadsomhelst thuilachtigh sager der findes

[1] *V. D. P.* 14 febr. 1588, 12 febr. 1595, i hvilket senare protokoll finnes intagen hans förpliktelseskrift, dat. 7 aug. 1594 »udi Wijsbij kirke paa Gulland;» i protokollet från 8 aug. 1594 nämnes däremot intet om hans sak.

[2] *V. D. P.* 16 febr. 1592.

om Echtenskab de skal föres inde for Öffrigheden, dernest till Capitell, om behoff giöris».[1] I åtskilliga fall framgår äfven af protokollen, att sådana mål handlagts af tinget eller magistraten, innan de kommo inför kapitlet. Detta har emellertid haft rätt att ådöma dödsstraff för äktenskapsbrott, ehuru visserligen dess dödsdomar aldrig synas ha gått i verkställighet, utan de skyldige benådats med lindrigare straff.

För öfrigt kommo ärenden af mångahanda slag under kapitlets behandling. Ett ärende, som äfven i våra dagar ger prästerskapet fullt upp med arbete, är de ofta förekommande utflyttningarna ur församlingarna; för att hindra sådana fattade man på generalkapitlet 19 juni 1594 följande beslut: »De personer, som ripper och flytter mange sinde nu aff byen och paa landet och siden aff landet igien och i byen, de samme skal waere forplichtede ved höijeste straff att bliffue paa en stede». Hvilket straff som kunde ådömas, framgår icke af protokollet; lika litet veta vi, om beslutet hade någon verkan. Stundom förekommo mål, som kapitlet måste visa ifrån sig såsom liggande utanför dess verksamhetskrets. Så t. ex. klagade hr Niels i Vamlingbo 1618 i generalkapitlet, att de borgare från Visby, som lågo vid Vamlingbo strand och fiskade, ej kunde förmås att gifva tionde och offer af sina båtar. Kapitlet såsom sådant kunde ingenting besluta i saken, men Visby borgmästare och rådmän, som voro tillstädes, lofvade att skaffa rättelse.[2] En annan gång förekom, att en tullnär stämde »David Organist» inför kapitlet, emedan han ej betalat »accise» för malt, som han »fört i möllen.» Kapitlet sade sig emellertid ej kunna döma i tullfrågor utan hänvisade klaganden att fullfölja saken vid vederbörlig domstol.[3]

Då jag slutar denna axplockning ur Visby domkapitels arkiv, är jag fullt medveten om, att den bild, jag kunnat gifva af den danska tidens kapitel, är i åtskilliga afseenden oklar. För att kunna åstad-

[1] *V. D. P.* 19 juni 1594.
[2] *V. D. P.* 12 febr. 1618.
[3] *V. D. P.* 19 juni 1633.

komma en mera systematisk framställning af kapitlets verksamhetsområde och en klarare öfverblick af förhållandet mellan de andliga och världsliga myndigheterna hade det emellertid varit nödvändigt att med Visby domkapitels arkivalier jämföra samtida handlingar ur danska arkiv; därtill har jag tyvärr icke haft tillfälle.

Tsarvalet år 1613. Karl Filip och Mikael Romanov.

Af Helge Almquist.

Följande uppsats utgör ett försök till skildring af tsarvalet 1613, dess förutsättningar och dess förlopp, stödd förnämligast på de samtida relationer, som jag på annat håll offentliggjort.[1] Den afviker i väsentliga punkter från tidigare framställningar, hvilka byggts uteslutande på den förfalskade traditionen i det officiella valmanifestet och i den bekanta rikskrönika, som sammanställdes af den nya dynastins historiografer. Dessa källors otillförlitlighet har påpekats redan af Erwin Bauer[2], och bland ryska historiker har Markevitj[3] på flera punkter intagit en motsvarande kritisk ståndpunkt, sedan han fullständigt genomarbetat hela det tillgängliga källmaterialet. Ett värdefullt komplement till den officiella ryska traditionen anse sig båda ha funnit i den gamle karolinen Strahlenbergs[4] i sen tid upptecknade notiser om tsarvalet, hvilka tydligen innehålla en inom ätten Sjeremetiev fortplantad, men åtskilligt grumlad familjetradition. Strahlenbergs framställning vinner i allmänhet intet stöd i de samtida relationerna, och den är i många stycken bevisligen felaktig;

[1] *Nouveaux documents sur l'histoire de la Russie 1612—13* i *Le monde oriental* 1907.

[2] *Die Wahl Michail Feodorowitsch Romanow's zum Zaren von Russland* i *Historische Zeitschrift* 1886. — Se också de inledande anmärkningarna till *Nouveaux documents* s. 36 f. och mitt arbete *Sverge och Ryssland 1595—1611*, s. xv.

[3] *Izbranie na tsarstvo Michaila Feodorovitja Romanova* i *Žurn MNP* CCLXXVII: 1891.

[4] *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia.* Stockholm 1730.

endast uppgifterna om den nyvalde tsarens konstitutionella löften till bojarerna synas verkligen värda den uppmärksamhet, som i rikt mått kommit dem till del. Tillförlitliga vittnesbörd om tsarvalets verkliga förlopp ha hittills endast varit tillgängliga i en samtida rysk provinskrönikas notiser och i en polsk uppteckning af en moskovitisk fånges framprässade bekännelser.[1]

Af praktiska skäl har jag i det följande måst inskränka mig till att skildra händelseförloppet i Ryssland och i det hela måst lämna å sido de samtidiga öfverläggningarna vid hofvet och inom regeringen i Stockholm, hvilka resulterade i den för den svenska tronkandidaturen så ödesdigra uppskofspolitiken. För denna sida af saken kan dock hänvisas till tidigare svenska framställningar, såväl HALLENBERGS[2] som CRONHOLMS[3] och SÖDERGRENS[4].

Slutligen vill jag erinra om vissa hufvudpunkter i den traditionella, af Rysslands historieskrifvare ännu i det hela hyllade uppfattningen af tsarvalet 1613 och dess förhistoria:

Sedan Pozjarskij och hans landtvärn satt valet af en ny tsar på sitt program, öppnade de underhandlingar med Novgorods svenske ståthållare och inhemska myndigheter angående val af en svensk prins, men detta skedde allenast i syfte att vinna uppskof och säkerhet mot ett anfall från svensk sida.

Sedan Moskva befriats från det polska oket, sammanträdde därstädes en riksförsamling, och denna afvisade från första stund alla inviter i valfrågan från Novgorods och dess svenske ståthållares sida.

Riksförsamlingens första beslut var att enhälligt taga afstånd från tanken på en utländsk furstes korande till tsar.

Riksförsamlingen uttalade sig 7 febr. 1613 principielt för Mikael Romanovs val, men uppsköt hans slutgiltiga korande på två veckors tid.

---

[1] Se *Nouveaux documents* s. 37 och nedan s. 213.

[2] *Svea rikes historia under konung Gustaf Adolf den stores regering* I, s. 107, f. (II) s. 555 f.

[3] *Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering*, I, 194 ff.

[4] *Om Gustaf II Adolfs plan att blifva rysk czar*, s. 10 f.

Flere olika moskovitiska magnater voro på tal såsom kandidater, men 23 febr. 1613 blef Mikael definitivt vald af den enhälliga och hänförda nationalförsamlingen.

Vid Mikaels val medverkade äfven kosackerna, men endast som en del af det i denna sak i det hela eniga ryska folket.

Fäderneslandets räddare Pozjarskij spelade väl ingen framskjuten roll som Mikaels förespråkare, men han tog naturligtvis utan förbehåll del i nationalförsamlingens patriotiska beslut.

I alla dessa hufvudpunkter är den ryska traditionen i grund förfalskad, och den historiska sanningen måste sökas i de rakt motsatta slutsatser, som kunna dragas ur andra visserligen fragmentariska, men i det hela tillförlitliga källor.

* * *

Efter den blodiga uppgörelse, hvarmed kosackanarkin i juli 1611 hade tagit hämnd på det organiserade adelslandtvärnet för Ljapunovs räfstregemente, blef det fria kosackiska brödraskapet för en tid det moskovitiska Rysslands enda maktcentrum och enda värn mot de polska riksfienderna.[1] Zarutskij och Trubetskoj ansågo sig alltjämt vara i besittning af den höga myndighet, hvarmed det samlade landtvärnet hade beklädt sina tre styrande tromän. Från sina fältkanslier sökte de alltfort styra de delar af det splittrade landet, hvilka ännu icke tillfallit Polen eller, såsom Novgorod, öppet hyllat den kort förut af landtvärnet utkorade svenske konungasonen. Men de hade trots ögonblickets triumf att frukta icke blott lättväckt afund och missnöje inom sina egna oregerliga skaror, utan framför allt de från makten undanträngda besuttna klassernas hat och åtminstone passiva motstånd. Det skulle för öfrigt snart visa sig, att Ljapunovs politiska samlingstanke ännu lefde kvar och hade makt att väcka nya krafter till rikets räddande undan kosackiskt tyranni och polsk-papistiska inkräktartendenser.

---

[1] Se om dessa händelser *Sverge och Ryssland 1595—1611.* s. 253 f. — I det följande medtagas endast de allra nödvändigaste hänvisningarna till källor och bearbetningar; de använda förkortningarna äro de samma som i min nyss anförda afhandling.

Redan på hösten 1611 hade städerna i låglandet vid Volga inbördes sammanslutit sig mot kosackernas hotande inblandning i deras styrelse och mot deras befarade hegemoni vid det blifvande tsarvalet. De styrktes därutinnan af patriarken Germogens utsända herdabref, som varnade folket för att välja en kosackisk tsar, såsom Maryna Mniszeks son, hvarigenom endast pretendenttidens elände ånyo skulle dragas öfver landet. Däremot uppträdde det mäktiga Troitsaklostrets brödraskap som förespråkare för de i alla fall mot främmande kättare stridsberedda kosackiska troshjältarna. Klostret behöfde i de onda tiderna ett militäriskt stöd, och det befann sig, beläget i hufvudstadens närhet, inom kosackhärens omedelbara inflytelsesfär. I sina öfver hela landet spridda sändebref hade klosterbrödraskapet förmanat menigheterna att hjälpa kosackhären med manskap och underhåll. På olika håll förspordes tecken till en religiöst-nationell väckelse bland folket, som af profeter och botpredikanter upphetsades till krig mot de polska kättarna och deras anhang.[1]

Det första försöket att formligen organisera ett nytt landtvärn utgick från Nizjnij Novgorod, där slaktaren Kuzma Minin redan på hösten 1611 manade handtverkare och köpmän att sammanskjuta medel till underhåll åt soldtrupper och milis. Maningarna från patriarken förmådde stadens myndigheter och prästerskap att skänka rörelsen sitt understöd. Man vände sig snart med begäran om hjälp till öfriga städer i låglandet, senare till allt vidsträcktare områden. Kazan, Kolomna, Rjazan och andra stadsmenigheter hörsammade kallelsen och skickade såväl penningar som väpnade uppbåd till Nizjnij. Den erforderlige fältherren fann man i furst Dmitrij Timofejevitj Pozjarskij, vid hvilkens sida Minin sedermera kvarstod som krigskommissarie. Dessa handhade gemensamt landtvärnets angelägenheter, oafhängigt af stadens myndigheter, men med hjälp af representanter för de i landtvärnssaken deltagande menigheterna. Sålunda bildades småningom ett »landsråd», som gjorde anspråk på att erkännas som Rysslands lagliga öfverhet och på att styra detta genom sina gemensamma »landsbeslut.» Sär-

[1] Jfr PLATONOV, s. 517 f.

skilda ståthållare tillsattes i de städer, som landtvärnet ville undandraga anarkin eller kosackernas inflytande; dess sändebref nådde snart ända till Jaroslavl, Vologda och städerna vid Sjökanten. De nya riksförsvararna varnade landet för både polacker och kosacker, för Sigismunds och Marynas söner liksom för den pskovske pretendentens lockelser. Man borde med gemensamma krafter stå dem emot och i samdräkt skaffa landet en ny tsar.[1]

Kosackhären vid Moskva måste med oro se det nya landtvärnets uppkomst och snabba tillväxt; det kunde icke vara den fördoldt, att Pozjarskij upptagit Ljapunovs politiska program och lika mycket vände sig mot kosackerna som mot Polen. Trubetskojs och Zarutskijs skaror hotades af en fruktansvärd fara, om det nya landtvärnet till råga på olyckan förenade sig med det novgorodska herrskapet och dettas svenska principal. Följden kunde lätt blifva ett svenskt angrepp mot kosackerna och ett nytt svenskt tsarval i Ryssland. Det var uppenbarligen dessa farhågor, som förmådde kosackernas tromän att plötsligt inleda vänskapliga förbindelser med den pskovske pretendenten. Genom att erkänna denne skulle de icke blott vinna understöd af hans stridskrafter, som nyligen hållit stånd mot ett svenskt angrepp, utan också få tsar Dmitrijs namn att sätta upp mot Pozjarskijs dynastiska planer. Den 4 dec. 1611 hade pretendenten blifvit formligen utropad till tsar i Pskov; i jan. 1612 mottog han en ståtlig ambassad från kosackhären, och 2 mars blef han hyllad i det stora lägret vid Moskva.[2]

Under tiden hade landtvärnet brutit upp från Nizjnij (febr. 1612) för att på allvar bjuda landets fiender och orostiftare spetsen. Pozjarskijs plan hade troligen varit att öfver Suzdal tåga direkt på Moskva för att omedelbart bringa kosackhären till underdånighet. Men vid underrättelsen, att en utsänd kosackafdelning hotade Jaroslavl för att afskära landtvärnets förbindelser med Sjökanten och Novgorod, beslöt Pozjarskij att först söka omintetgöra detta anslag. Den 1 apr. 1612

[1] Om det andra landtvärnets bildande: PLATONOV, s. 528 f., WALISZEWSKI, s. 412 f.
[2] KOSTOMAROV VI, s. 213.

hade han hunnit fram till Jaroslavl och besatte med sin hufvudstyrka denna viktiga strategiska position.[1] Han utfärdade omedelbart till alla landsändar och menigheter ett sändebref, i hvilket landtvärnets politiska program klargjordes. Kosackhären tadlades skarpt, emedan den mot sitt löfte svurit den pskovske pretendenten trohet och sålunda ville stadga sitt röfvarregemente på de besuttnas bekostnad. Landtvärnet däremot hade enat sig om att icke taga den pskovske pretendenten eller Marynas son till tsar och att utan förtröttande fortsätta kampen mot både polacker och röfvare. Men som ett herrelöst land lätt splittrade sina krafter och icke bekvämligen kunde underhandla med angränsande länders potentater, borde de olika menigheterna sända valda representanter till Jaroslavl för att deltaga i korandet af en för hela riket gemensam tsar.[2]

Landtvärnet framställde sålunda som sin slutliga uppgift att åvägabringa ett tsarval och utpekade kosackerna vid Moskva som rikets fiender. Dessa ville då å sin sida visa, att de menade allvar med sin tsarhyllning, och de sökte utan uppskof förmå den pskovske pretendenten att välja kosacklägret vid Moskva till residens, liksom tillförene den tusjinske röfvartsaren. Först därefter kunde de med större fog påstå, att landet redan ägde en rättmätig tsar, och framställa Pozjarskij och hans anhang som fräcka upprorsstiftare. Men den pskovske pretendenten befanns icke villig att lyssna till kosackhärens förslag; troligen hyste han stark misstro särskildt mot Zarutskij, hvilkens planer att förskaffa Marynas son tsarkronan redan länge varit bekanta. Kosackhärens utskickade förlorade vid närmare bekantskap mycket af sin respekt för den klenmodige pretendenten, hvilkens liderliga regemente i längden börjat väcka ovilja bland menigheten i Pskov. Troligen trädde de utskickade i förbindelse med dessa missnöjde, och pretendenten fann sig snart föranlåten att afvika från staden. Upphunnen och fängslad, öfverlämnades han åt kosackhärens ombud, men på resan

[1] Platonov, s. 543 f.

[2] *Akty AE II*, n:o 201. Platonov, s. 542. — Det är beaktansvärdt, att svenskarna i detta budskap ingalunda liksom polackerna utpekas såsom landssakens fiender.

till Moskva angreps eskorten af Lisowskis fribytarband, och »den tredje falske Dmitrij» fann därvid döden (juni 1612).[1]

Medan landtvärnet sålunda befriades från ett farligt hinder för sina politiska planers förverkligande, hade det hunnit fullständigt organisera sig och från Jaroslavl öppnat formliga underhandlingar med den svenske ståthållaren och de inhemska myndigheterna i Novgorod. Det betraktade sig självt icke blott som en mot rikets fiender rustad folkhär, utan samtidigt som en nationalförsamling på fältfot, en »zemskij sobor» af öfligt moskovitiskt slag, men ställföreträdande bojarer och patriark.[2] Med dess större auktoritet kunde det därför skrida till förberedelserna för det blifvande tsarvalet, hvarvid naturligtvis den svenska tronkandidaturen fick en allt behärskande betydelse. Ljapunovs landtvärn hade 23 juni 1611 formligen korat en svensk prins till Rysslands tsar, och Novgorod hade sedermera anslutit sig till detta val och mottagit en svensk ståthållare. Visserligen befann sig icke det andra landtvärnet i så omedelbart betryck, att de svenska vapnens hjälp nu åter behöfde köpas genom tsarkronans bortskänkande. Men med hänsyn till Novgorods ställning skulle ett frångående af det förra »landsbeslutet» medföra rikets obotliga söndring, och kosackerna vid Moskva voro uppenbarligen beredda att i så fall spela landet i händerna på en röfvarepretendent. Kosackernas opposition mot den svenska tronkandidaturen hade i hög grad medverkat till deras revolt mot Ljapunov i juli 1611[3], men det nya landtvärnet hade tillkommit just som opposition mot kosackhärens politiska oeh sociala program, och det kunde därför icke häller i den allt behärskande tsarvalsfrågan taga råd och rättelse af kosackerna. Ännu kunde man visserligen hysa en viss misstro mot svenskarna, som ju i hvarje fall voro främmande inkräktare i det ryska landet och besmittade af den lutherska vantron. Men å andra sidan hade dessa främlingar sedan tsar Vasilijs tid visat sig som polackernas och röfvarnas arga fiender, och med den pskovske skälmen

[1] Kostomarov VI, s. 262 f.
[2] Platonov, s. 548.
[3] *Sverge och Ryssland 1595—1611*, s. 254 f.

hade de lika uppenbart legat i delo. De politiska synpunkter, som talade för vänskap med svenskarna och ett svenskt tsarval, hade inom landtvärnet förmodligen sina ljummaste anhängare i metropoliten Kirill och »den heliga församlingen», liksom de i kosacklägret vid Moskva endast hade öppna motståndare och belackare. Men det klerikala inflytandet inom landtvärnet var ännu isoleradt från hvarje stöd af kosackernas anarkiska patriotism, och det har i hvarje fall icke kunnat hindra de allvarliga och betydelsefulla förhandlingar, som Pozjarskij inledde med det novgorodska herrskapet och dess svenska ståthållare.

I midten af maj 1612 sände landtvärnet till Novgorod en stor beskickning med bref och muntligt värf till metropoliten Isidor, furst Odojevskij och herr Jakob de la Gardie. För Novgorods infödda styresmän betygade det sin orubbliga föresats att som en man stå polackerna emot och aldrig gifva sig under bedrägliga pretendenters lydno. Man anhöll, att sändebud måtte affärdas från Novgorod till landtvärnslägret för att gifva besked om innehållet i det fördrag, som staden afslutit med den svenske fältherren. Landtvärnet ställde under sådan förutsättning i utsikt sin anslutning till Novgorods politik och lofvade att eventuelt sända en beskickning till Sverige för att af konungen utverka bifall till hans sons val. Ännu måste man dock befara, att den svenske konungen skulle handla som den polske i liknande fall, bedrägligt förespegla ryssarna, att han ville skänka dem en tsar af sitt hus, men sedan i stället angripa deras land till egen vinning. De novgorodske borde därför vara försiktiga och icke släppa för mycket svenskt folk in i landet och på fästningarna[1] — I sitt bref till De la Gardie meddelade landtvärnet, att det från alla städer begärt betänkanden om det förestående tsarvalet och att det vore villigt att med Novgorod och dess svenska ståthållare förhandla om den svenske prinsens val, hvadan det begärde lejd för sina ombud.

Sedan landtvärnets utskickade af metropoliten och vojvoden hade

[1] Brefvets innehåll relateradt *SobrGG* II, s. 588. Jfr SOLOVIEV II, s. 1019.

erfarit, att De la Gardie obrottsligt hållit det med Novgorod afslutna fördraget, framburo de muntligen för den svenske ståthållaren sina principalers ytterligare uppdrag. Under uttryckligt åberopande af den valakt, genom hvilken Ljapunovs landtvärn ett år tidigare högtidligen korat en svensk prins till tsar, betygade de Pozjarskijs och hans medbröders fasta öfvertygelse, att Ryssland allenast hos Sveriges konung kunde finna hjälp i sitt betryck. Eftersom konungen själf icke kunde umbäras i sitt arfrike, önskade de i stället mottaga hertig Karl Filip som härskare och skyddsherre, vare sig denne därvid ville antaga sina nya undersåtars bekännelse eller icke, blott han läte dem själfva behålla sin religion och sina privilegier. — De la Gardie svarade på detta sändebudens andragande, att hans konung vore villig taga Ryssland under sitt beskärm, utan att på något sätt förgripa sig på dess religion; han vore äfven beredd att sända Karl Filip till Ryssland för att annamma tsardömet, så snart ryska sändebud därom anhållit hos konungen, änkedrottningen och hertigen själf. Landtvärnets ombud försäkrade till svar härpå, att en sådan beskickning snart skulle komma till stånd, men påpekade fördelen af att hertigen själf med det första komme till gränsen. Därigenom skulle landet yttermera styrkas att enigt hålla fast vid hans val, och ingen hänsyn behöfde tagas till de vid Moskva liggande kosackhoparna, som kunde väntas efter vanligheten hålla med den vinnande och rundligast betalande.[1]

Den 19 maj 1612 återvände landtvärnets ombud till Jaroslavl med det begärda lejdebrefvet[2] och en kopia af det 25 juli 1611 afslutna fördraget mellan De la Gardie och Novgorod. I sina svarsskrifvelser till landtvärnet utlofvade metropoliten och vojvoden, att ombud från Novgorod omedelbart skulle affärdas till Jaroslavl med fullmakt att deltaga i öfverläggningar om tsarvalet. De återvändande sändebuden

[1] De la Gardie till Gustaf Adolf 16 maj 1612, kop. *Dorp. U B.*, och efter samma bref WIDEKINDI, s. 422 f. Widekindi har tydligen begagnat sig af de afskrifter af landtvärnets skrifvelser, som fältherren samtidigt tillsände konungen.

[2] *SobrGG* II, s. 591.

kunde därjämte meddela Pozjarskij och hans stallbröder, att de rätttrogna kristne i Novgorod icke lede någon förföljelse från de inkvarterade svenskarnas sida, utan ostördt finge lefva på sitt förra vis.[1] Detta budskap måste naturligtvis stärka landtvärnsmännen i deras planer att utan argan list ansluta sig till det svenska tsarvalet. I afvaktan på den utlofvade novgorodska beskickningens ankomst utfärdade Pozjarskij nya sändebref till de olika landsändarna med begäran om deras råd och bistånd i denna angelägenhet. Han erinrade om landtvärnets segrar mot röfvarna och den trolöse ärkefienden Sigismund samt manade till fortsatt sammanhållning vid det stundande tsarvalet; ett godt tecken vore, att till och med Trubetskoj och Zarutskij numera hade afsagt sig all gemenskap med den pskovske bedragaren. De hugnesamma budskapen från Novgorod gåfve vid handen, att hertig Karl Filip snart skulle infinna sig i Ryssland och annamma den grekiska bekännelsen. Valdes han till tsar, skulle han uteslutande kunna ägna sina omsorger åt Ryssland, eftersom hans broder Gustaf Adolf nu efter faderns död kommit till regementet i Sverige. Tiden kräfde i hvarje fall, att alla ryska herrskap förenade sig mot polackerna och i samdräkt valde en tsar, hvem Gud ville beskära dem; städerna borde ofördröjligen insända sina betänkanden öfver denna sak.[2]

Det är af alla trovärdiga vittnesbörd tydligt, att de ledande inom landtvärnet vid denna tid (maj—juni 1612) voro allvarligt betänkta att i en anslutning till Novgorods tsarval söka bot för landets olyckor. De afvaktade allenast ankomsten af den novgorodska beskickning, som skulle medverka till att gifva detta dynastiska projekt en närmare formulering och efter förmåga skingra all misstro till den svenske konungens afsikter.

[1] *Ib.* s. 598; *Sammlung russischer Geschichte* V, s. 532. Rikskrönikan (*Letopis o mjatezjach*, s. 244) har förfalskat traditionen därhän, att de hemvändande sändebuden skulle ha utbredt sig öfver svenskarnas tyranniska regemente i Novgorod.

[2] *SobrGG* II, ss. 593, 598. *Sammlung russischer Geschichte* V, s. 532. Uttrycket »utvälja en tsar, hvem Gud täckes beskära oss» är den vanliga kanslifrasen; man kan sålunda icke såsom i ett analogt fall Widekindi s. 483 eller Smirnov (*Biografija kniazia D. M. Pozjarskago*, Moskva 1852, s. 42) af dess förekomst draga den slutsatsen, att den svenske prinsen icke vidare skulle varit påtänkt som kandidat.

Den 26 juli 1612 framburo de novgorodska sändebuden inför Pozjarskij och hans krigsråd det väntade budskapet. De rekapitulerade som vanligt orostidens historia, påminde om den svenska undsättningshärens tåg till Moskva, om Buturlins beskickning till Novgorod och om det förra landtvärnets beslut att välja en svensk prins till tsar. Med lätt hand berörde de stadens konflikt med svenskarna och därpå följande eröfring; vid förlikningen med De la Gardie hade man sedan i enlighet med landsbeslutet utbedt sig en svensk prins till tsar och i ömsesidiga förpliktelsebref fastställt grundsatserna för hans styrelse i Novgorod oeh för dettas ställning till Sverige. Innan den förre konungen aflidit, hade han skänkt Karl Filip sin välsignelse såsom blifvande rysk tsar, medan Gustaf Adolf åter ärft sin faders rike. Både den nye konungen och hans moder hade också redan samtyckt till Karl Filips affärdande, och denne vore säkerligen redan på väg; man hade väntat, att han utan resans afbrytande i Viborg skulle ha anländt till Novgorod redan i slutet af juni. Sändebudens värf vore i hvarje fall att med landtvärnet aftala Novgorods återförening med det öfriga Ryssland under storfursten Karl Filip Karlovitjs spira.

Sitt svar på detta andragande skall Pozjarskij ha inledt med en halft bitter betraktelse öfver tidernas växling: tillförene hade man i Ryssland vant sig att mottaga sändebud från främmande potentater, nu åter växlade det moskovitiska och det novgorodska herrskapet beskickningar. Hans betänkligheter mot den af Novgorod framburna dynastiska planen inskränkte sig för öfrigt till farhågorna, att det svenska hofvet i denna sak kunde komma att handla lika svekfullt som förut Sigismund; det vore intet godt tecken, att Karl Filip ännu ett år efter det dynastiska aftalet icke hade infunnit sig i Novgorod. — Den novgorodska beskickningens talman sökte i fyndiga vändningar lugna Pozjarskijs betänkligheter; Karl Filip hade redan varit på väg till Ryssland, då han nåddes af budskapet om sin faders död och måste återvända till den kungliga bisättningen; sedermera hade han med sin broder dragit i segerrik fejd mot danskarna och tilltvingat sig fred af dessa.

Men på sistone hade konungen och hans moder åter låtit honom draga sina färde åt Ryssland, och man hade i slutet af juni väntat honom till Viborg. I hvarje fall behöfde man icke befara, att den svenske konungen skulle handla svekfullt och trolöst som den polske. — Pozjarskij synes ha tagit intryck af dessa något tvifvelaktiga upplysningar, och han förklarade till sist oförbehållsamt, att landtvärnet i nitälskan för landets enande med glädje skulle sända fullmäktiga sändebud att aftala föreningen med Novgorod, så snart Karl Filip hade där infunnit sig och annammat den grekiska bekännelsen. Till Sverige åter kunde landtvärnet icke affärda någon beskickning, väl ihågkommande det öde, som drabbat den till Polen tidigare sända ryska legationen, Golitsyn och hans medbröder.[1]

I samma anda som dessa förklaringar affattades också landtvärnets svarsbref till de novgorodska myndigheterna. Det förklarade sig stå fast vid landsbeslutet af 23 juni 1611 och utlofvade en beskickning till Novgorod vid Karl Filips ankomst till staden. Men om icke prinsen anlände redan under sommarens lopp, skulle detta väcka betänkligheter i landet, och man måste besinna, att ett så vidsträckt rike icke länge kunde umbära en härskare. Utan dröjsmål borde i hvarje fall landtvärnet och Novgorod komma öfverens om alla fientligheters aflysande och om gemensamt uppträdande mot polackerna; fredlig samfärdsel borde oförhindradt få bedrifvas mellan Novgorod, Jaroslavl och det öfriga Ryssland.[2]

Genom att sålunda upptaga det första landtvärnets politik äfven i tsarvalsfrågan[3] och därmed inleda ett närmande till det åt svenskarna

[1] Ett slags protokoll vid förhandlingarna i Jaroslavl, genom Novgorods försorg delgifvet stadsmenigheterna i Nord-Ryssland, tryckt *Akty AE* II, s. 266 f.

[2] Brefvet, dat. Jaroslavl 26 juli, finnes i orig. i *RA.*; tryckt *Dopoln. Akt. Ist* I, s. 286 f. Jfr WIDEKINDI, s. 423, *l. u.* s. 343.

[3] Till stöd för den oriktiga uppfattningen, att Pozjarskij i sina underhandlingar med Novgorod endast bakslugt sökt vinna uppskof för ett nationelt tsarval, har man också brukat anföra, att han samtidigt öppnat förhandlingar med ett från Persien återvändande kejserligt sändebud och därvid äfven dryftat ett projekt att välja en ärkehertig till tsar (se t. ex. SMIRNOV, s. 44 f.) Af de i *PamjDS* tryckta diplomatiska aktstyckena framgår emellertid (såsom också PLATONOV, anm. 249 insett), att förhandlingarna alls icke rört sig om valfrågan.

hemfallna Novgorod hade Pozjarskij ånyo visat, att han oförsonligt tog afstånd från den vid Moskva lägrade kosackhärens anarkiska ideal och nationalistiska tendenser. Zarutskij själf fann sina ökända dynastiska planer korsade, och därigenom stärktes den naturliga antagonismen mellan honom och Pozjarskij. Men samtidigt var han i trängande behof af landtvärnets hjälp mot den polska här, som under Chodkiewicz höll på att draga till de i Moskva illa ansatta brödernas undsättning.[1] Medan landtvärnets underhandlingar med de novgorodska sändebuden ännu pågingo, ankommo till Jaroslavl utskickade från kosackhären med ansökan om bistånd mot den gemensamma ärkefienden. Pozjarskij afböjde icke utan vidare denna kosackernas hemställan, men fordrade som villkor för hvarje hjälpsändning, att de utlämnade Marynas son och i fråga om tsarvalet förenade sig med landtvärnet och Novgorod.[2] Då de utskickade framburo detta besked i kosacklägret vid Moskva, befanns det emellertid behaga den hetlefrade Zarutskij och hans vilda skaror så illa, att till och med deras oskyldiga ombud måste plikta med huden. De uppjagade lidelserna och hatet mot Pozjarskij togo sig uttryck i ett kosackiskt mordanslag, hvarvid dock landtvärnets höfvitsman lyckligt undgick att dela Ljapunovs öde.[3]

Efter afslutandet af förhandlingarna med Novgorods utskickade hade landtvärnet ingen anledning att längre dröja i Jaroslavl, utan bröt (i början af aug. 1612) upp mot Moskva för att i det afgörande ögonblicket kunna bestämma utgången af den hotande kraftmätningen mellan Chodkiewicz och kosackerna. Pozjarskij tågade emellertid icke rakt på hufvudstaden, utan slog läger i närheten af Troitsa; därifrån utfärdade han ett budskap till kosackhären, att den för att kunna räkna på landtvärnets hjälp måste taga Zarutskij för hufvudet och tills vidare hålla honom under bevakning.[4] Då den maktlystne kosackledaren samtidigt kommit i misstanke för landsförrädiska stämplingar med Chod-

---

[1] Se därom t. ex. WALISZEWSKI, s. 424.
[2] De la Gardie till Gustaf Adolf 3 juli 1612. Kop. *Dorp. UB.* WIDEKINDI, s. 444.
[3] *Novyj letopisets*, s. 150.
[4] De la Gardie till Gustaf Adolf, Novgorod 23 aug. 1612. Kop. *Dorp. UB.*

kiewicz, uppstod mot honom en sådan ovilja, att han fann klokast att med sina trogna anhängare, en god del af af hela kosackhären, draga sig undan till Kolomna. Han tog där öppet Maryna och hennes son under sitt beskydd, troligen befarande onda anslag mot dem från Pozjarskijs sida, och afvaktade ett lämpligt tillfälle att utnyttja sina myndlingars dynastiska anspråk.[1]

Den återstående kosackhären vid Moskva, som unnade Trubetskoj skenet att numera vara dess enda höfvitsman och politiske ledare, befann sig i en vansklig ställning mellan de båda öfriga ryska maktkräfvarna, den inneslutna polska garnisonen och den littauiske hetmanen. Pozjarskij och Chodkiewicz anlände båda samtidigt med sina härar till Moskva (omkring 20 aug. 1612), hvarigenom den politiska spänningen nådde sin höjdpunkt. De första skärmytslingarna mellan polska och ryska trupper föranledde ännu ingen ordnad samverkan af landtvärn och kosacker; först då Chodkiewicz på fullt allvar skridit till anfall och ställningen syntes kritisk, lyckades Troitsamunkarna häfva den ömsesidiga misstron mellan Pozjarskij och Trubetskoj. Mot de ändtligen åter enade ryska riksförsvararna låg den littauiske hetmanen på sistone under; efter heta strider måste han anträda återtåget till Polen och lämna de betryckta bröderna i Moskva åt deras icke längre ovissa öde.[2] Bit för bit återeröfrades hufvudstaden från de främmande inkräktarna, hvilkas motståndskraft småningom bröts af en tärande hungersnöd. Förgäfves hoppades de belägrade på ett nytt utbrott af de slitningar mellan kosacker och adelsuppbåd, som alltifrån Ljapunovs mord beredt landtvärnssaken så ödesdigert afbräck. Segern mot den littauiska härsmakten hade befästat den af kyrkan nyss återställda enigheten, som visserligen ännu hade att utstå anfäktelser af de obotfärdigaste bland kosacklägrets magnater och gemene. Efter åtskilliga öfverläggningar inrättades ett gemensamt fältkansli för de båda härarna, och i de till städer och landsändar utgående förmaningsskrif-

[1] Ilovajskij s. 232 f.

[2] Kostomarov VI, s. 266 f.

velserna nämndes hädanefter Trubetskoj och Pozjarskij som det förenade landtvärnets samrådande styresmän.[1]

I slutet af okt. var de i Kreml hårdt belägrade polackernas försvarskraft uttömd, och sedan de först utsläppt de moskovitiska bojarerna med Mstislavskij i spetsen, kapitulerade de ändtligen själfva (25 okt. 1612). Kosackhordernas försök att skrida till plundring och massmord hindrades, och i stället skedde en ordnad fördelning af bytet mellan de som reguliära ansedda kosackerna; man erbjöd de öfriga skattefria tomter i städerna för att därigenom också söka afvänja dem från det tygellösa röfvarlifvet.[2]

Pozjarskij visade sig genom att medverka vid kosackernas belönande också erkänna deras andel i det afslutade befrielseverket. Det blef honom därför omöjligt att undandraga sig deras medverkan vid arbetet på de politiska uppgifter, som efter Moskvas eröfring ännu återstodo. Den viktigaste och mest trängande af dessa var fullföljandet af det uppskjutna tsarvalet. Men det kunde befaras, att kosackernas önskningar därvid skulle taga formen af en våldsam opposition, i enlighet med deras tidigare tendenser, mot Pozjarskijs i Jaroslavl inaugurerade dynastiska politik. Zarutskij var visserligen aflägsnad från Moskva, men äfven Trubetskojs kosacker hade år 1611 deltagit i den blodiga uppgörelsen med »förrädaren» Ljapunov för hans räfstregemente och dynastiska planer. Pozjarskij hade också (i aug. 1612) i förtroende meddelat den svenske ståthållaren i Novgorod, att bojarpartiet visserligen anslutit sig till Karl Filips kandidatur, men att denna rönte motstånd bland kosackerna, hvilka helst hade önskat fullständig anarki och i hvarje fall föredrogo en svag och med deras rofinstinkter öfverseende herre.[3]

De la Gardie hade icke försummat att underrätta hofvet i Stockholm om de lofvande, men ännu ovissa politiska konjunkturerna. Han framhöll nödvändigheten af att Karl Filip före vinterns inbrott infunne

[1] Platonov, s. 557 f.
[2] *Nouveaux documents*, s. 44 f. — Jfr Kostomarov VI, s. 277 f.
[3] *Nouveaux documents*, s. 43.

sig vid gränsen; i så fall skulle åtminstone hela det nordliga Ryssland omedelbart tillfalla honom. Förhalade man däremot hans resa, skulle de belackare tyckas få rätt, hvilka af den svenske konungen fruktade samma svek i tronfrågan som af den polske. Och man kunde då ha anledning befara, att ryssarna i sin förtviflan skulle söka sig en annan tsar, om de så skulle nödgas taga honom ur sin egen midt. Däremot behöfde man icke fästa större vikt vid ryssarnas begäran, att prinsen måtte annamma deras religion; detta önskemål hade intagits i de officiella skrifvelserna af hänsyn till den oupplysta hopen, medan de ledande i själfva verket endast fordrade, att inhemska kyrkobruk och privilegier icke antastades.[1] — Då senare pålitliga rykten förmälte, att konung Sigismund från Smolensk förberedde en ny expedition mot Moskva, fick De la Gardie ny anledning att mana till snabbt ingripande från svensk sida; Karl Filips ofördröjliga affärdande vore det bästa medlet att motverka de polska planerna och att hindra Vladislav från att på nytt vinna insteg i Ryssland.[2]

Den polske konungen hade i själfva verket ändtligen åter öfverskridit Rysslands gränser, åtföljd af sin son, för att skänka dennes betryckta anhängare i och utom Moskva nödig förtröstan, att de skulle förlösas från kosackernas tyranni och landtvärnsmännens dårskap. Men en dyrbar tid var redan försutten, och medan de fåtaliga polska soldtrupperna långsamt och motvilligt följde den penningnjugge konungen in i barbarlandet, hade den polska garnisonen i Moskva måst uppgifva staden till landtvärnet. Budskapen om Vladislavs och hans faders ankomst till Vjazma och Volok Lamskij framkallade icke dess mindre oro och upphetsning inom det segerrika landtvärnet; man befarade, att ett nytt polskt parti skulle bildas och vinna stöd för Vladislavs kandidatur i Sigismunds krigsmakt. Landtvärnet själft motstod alla frestelser och bevarade sin nyvunna enighet; då Sigismund affär-

[1] De la Gardies cit. bref till Gustaf Adolf 23 aug. Jfr *Ax. Oxenstiernas Skr. och Br.* II:5, s. 14 f.
[2] Dens. till rikskanslern, Novgorod 24 okt. 1612. *Ib.*, s. 17 f.

dade ett par af sina ryska partigängare under stark betäckning för att inleda underhandlingar med Moskvas nya herrar, blef denna väpnade beskickning med hugg och slag bortjagad. Den polske konungen tappade modet inför dessa motigheter, och då den inbrytande vintern gjorde hans ställning ännu vanskligare, drog han sig försiktigt tillbaka till polska gränsen.[1]

Af en tagen fånge hade polackerna erfarit (slutet af okt. 1612), att man inom landtvärnet på allvar börjat dryfta frågan om det blifvande tsarvalet, hvarvid bojarer och kosacker intogo skarpt skilda ståndpunkter. Bojarerna ville inkalla en utländsk furste, men de vore för fåtaliga för att kunna drifva sin vilja igenom, och en del hade rest från Moskva till sina gods. Kosackerna åter önskade en inföd tsar, och deras sympatier lutade redan åt patriarken Filarets son, Mikael Romanov. Trubetskoj, Pozjarskij och Minin hettes vara landtvärnets ledare, men kosackerna förde tidtals, dem oåtsporda, ett självsvåldigt regemente.[2]

Redan i början af nov. 1612 hade i själfva verket landtvärnets tromän utfärdat kallelser till städer och menigheter att till 5 dec. sända representanter för olika stånd till Moskva, där ett riksmöte för väljande af tsar skulle hållas. Men Sigismunds nya expedition mot Moskva hade kommit störande emellan, och endast ett fåtal af de kallade hade infunnit sig till den utsatta tiden.[3] Kosackerna togo säkerligen icke detta som någon missräkning, och de gjorde sitt inflytande starkt gällande på de ännu oordnade öfverläggningarna. De satte genast från början ett våldsamt motstånd mot tanken på ett utländskt tsarval, men först småningom enade de sig i frågan, hvilken bland de sanna moskoviterna de i stället borde utse till sin klient. Den unge Mikael Roma-

[1] KOSTOMAROV VI, s 286 f.; WALISZEWSKI. ss. 431, 433. — Om denna Sigismunds ryska expedition och om den förolyckade beskickningen till Moskva finnas dessutom intressanta upplysningar i flera bref till Laur. Gembicki (orig. i *RA.*): från Jakob Zadzik (22, 26 sept., 6, 13 okt., 7, 25 nov., 6 dec. n. st.) och från Stan. Kryski (3 dec. n. st. 1612).

[2] Ivan Filosofovs utsagor: HIRSCHBERG, *Polska a Moskwa*, s. 363. Den ryska rikskrönikan (*Novyj letopisets* s. 159) omnämner äfven förhöret med Filosofov, men på ett alldeles vilseledande sätt.

[3] *Nouveaux documents*, s. 47; MARKEVITJ s. 184 f.

nov ägde ifriga förespråkare, som säkerligen icke försummade att framhålla hans ålder och oförsigkommenhet som en tröstefull garanti mot ett okosackiskt räfstregemente i Ljapunovs och de samhällsbevarandes anda. Men dessa hemliga bevekelsegrunder kunde inför utomstående bemantlas genom bättre klingande argument, som hämtades från erkända moskovitiska traditioner och åskådningar samt prydligt utlades af kosackernas prästerliga rådgifvare. Ätten Romanov var sedan tsar Ivan den skräckinjagandes tid befryndad med det utslocknade legitima härskarhuset, och berättelsen om tsar Feodors testamente till Nikita Romanovs son hade blifvit spridd och trodd öfver hela Ryssland.[1] Den förhatade tsar Boris' förföljelser mot den till tronföljden designerade ätten hade ingalunda ländt den till förklening i det gammaltrogna folkets ögon. Patriarken Filarets senare vistelse i Tusjino hade välvilligt uttydts som en from gudsmans fängelse i en röfvarkula, och hans vidriga öden i Polen gåfvo honom en ännu otvifvelaktigare rätt att blifva betraktad som en martyr, vid den ståndaktige Golitsyns sida. Ätten ägde i Ivan Nikititj en förslagen och inflytelserik företrädare, som delat sin broders äfventyr i Tusjino och sedan dess var väl anskrifven bland kosackmassorna. Den ägde slutligen också stöd af en krets befryndade vänner inom andra inflytelserika bojarätter; framför allt synes Boris Mich. Lykov ha spelat en betydande roll som huset Romanovs förespråkare under valstriden.[2] Vid sidan af den unge Romanov synas äfven ett par andra herrar, naturligtvis äfven de sannskyldiga moskoviter, ha varit påtänkta som lämpliga kandidater inom vissa kosackkretsar: främst det fria brödraskapets erkände öfverhetman Trubetskoj, men måhända också Ivan Vas. Golitsyn.[3]

Det är mycket sannolikt, att kosackdemokratin helst velat komma ifrån den beramade ordentliga valförsamlingen, i hvilken de samhällsbevarande kunde befaras få öfvervikten, och att den därför framkastat

[1] *Sverge och Ryssland 1595—1611*, s. 40 och 41 n. 1. *Nouveaux documents*, s. 61.
[2] *Nouveaux documents*, s. 56. Jfr PLATONOV, s. 562.
[3] *Nouveaux documents*, s. 60 f. MARKEVITJ, s. 188 f.

tanken på lottkastning mellan dess tre kandidater; därigenom skulle man lättast få utrönt, »hvem Gud ville beskära landet till tsar».[1] Men adelspartiet med Pozjarskij i spetsen var i hvarje fall starkt nog att förekomma en dylik öfverrumpling och att få afgörandet hänskjutet till de småningom i Moskva samlade riksständerna, hvilka ju själfva i lika mån kunde betraktas som ett Guds redskap vid tsarens korande. För att stärka sin ställning mot kosackdemokratin hade man kallat till Moskva jämväl de vid stadens eröfring befriade bojarerna, hvilka såsom besmittade af polskt väsende förut blifvit tillhållna att draga sig undan till sina landtgods.[2] Dessa, främst Mstislavskij, vid hans sida Kurakin och Vorotynskij, voro naturligtvis motståndare till kosackernas planer och höllo fast vid tanken på ett utländskt tsarval, ännu sedan Vladislavs kandidatur blifvit slutgiltigt aflyst. Pozjarskij mötte därför inga oöfvervinneliga svårigheter, då han sökte vinna dessa magnater för den dynastiska politik, som han i Jaroslavl hade inaugurerat.

Redan i slutet af nov. 1612 hade ett sändebud från De la Gardie och de novgorodska myndigheterna, Bogdan Dubrovskij, infunnit sig i Moskva, där han hade att förtrösta Pozjarskij om den svenske prinsens snara ankomst till Ryssland. Han fann adelslandtvärnet alltjämt hålla fast vid Karl Filips kandidatur; och man var redan betänkt att utse medlemmar i den beskickning, som skulle sändas för att mottaga honom vid gränsen.[3] Under tiden afvaktade De la Gardie med spänning det budskap från hofvet i Stockholm, som skulle sätta honom i stånd att gifva det svenska partiet i Moskva bindande löften i fråga om det dynastiska anbudets mottagande och tiden för Karl Filips resa. Den 26 dec. 1612 erhöll han ändtligen det efterlängtade beskedet, att prinsen åtföljd af fullmyndiga svenska kommissarier före sista febr. 1613 skulle anlända till Viborg. I enlighet med konungens befallning af-

---

[1] *Nouveaux documents*, s. 61.

[2] *Ib.*, s. 60 f., 45. Af Dubrovskijs berättelse framgår tydligt, att dessa bojarer fingo kallelse att infinna sig i Moskva redan i dec. 1612, icke först i febr. 1613, såsom Platonov s. 563 efter den som vanligt vilseledande krönikeframställningen uppgifver.

[3] *Nouveaux documents*, s. 46.

färdades omedelbart till Moskva en budbärare, Feodor Boborykin, med kopior af de kungliga brefven och med maning till landtvärnet att enligt sitt löfte skicka sändebud att möta hertigen och träffa närmare aftal om tsarvalet. Men på de infödda novgorodska myndigheternas tillstyrkan uteslöt De la Gardie vissa delar af konungens budskap, i hvilka det talades om afstående af land och fästningar till Sverige i vederlag för dess lämnade undsättning; dessutom sökte han i lämpliga ordalag förklara och undskylla dröjsmålet med prinsens ankomst. Den svenske ståthållaren hyste så mycket säkrare förhoppningar, att det moskovitiska herrskapet skulle stå fast vid sina erbjudanden, som dess egen välfärd och framtid berodde däraf, hvarjämte det nyligen åter afvisat alla närmanden från den polske konungen och hans son.[1] — Boborykin blef såsom ombud för det novgorodska herrskapet och dess svenska beskyddare väl mottagen och undfägnad af adelslandtvärnets ledare.[2] Det budskap, som han framburit, kom naturligtvis att träda i förgrunden vid den fortsatta striden mellan valförsamlingens och landtvärnshärens båda partier.

I jan. 1613 torde de olika ländernas representanter ha hunnit anlända till Moskva i tillräckligt antal, för att riksförsamlingen skulle kunna skrida till fullt ordnade förhandlingar. Hvardera partiet hade säkerligen inom sig kommit till enighet om de kandidater, som slutgiltigt skulle uppställas, Karl Filip och Mikael Romanov, men i valstriden formulerades denna motsats som en principfråga, huruvida en utländing eller en landets son borde väljas till tsar. Och därvid framträdde furst Dmitrij Michajlovitj Pozjarskij frimodigt och utan baktankar som målsman för adelslandtvärnets uppfattning, att den svenske prinsens val utgjorde enda räddningen undan inre anarki och polska invasionsplaner. Han framhöll kraftigt, att Ryssland icke haft anledning rosa sina sista inhemska tsarers regemente och att det under den svenskfödde

[1] De la Gardie till Gustaf Adolf, Novgorod 17 jan. 1613. Kop. *Dorp. UB.* Jfr *Ax. Oxenstiernas Skr. och Br.* II: 5, s. 21 f.

[2] *Nouveaux documents*, s. 51.

tsarens spira skulle kunna samla sina splittrade krafter mot de polska riksfienderna. Om man i dårskap valde en infödd herre till tsar, skulle svenskarna blifva Rysslands fiender, och man skulle ha att bestå en förtviflad kamp både mot Sverige och mot Polen samt ohjälpligt söndra Novgorod från det öfriga Ryssland.[1]

Kosackpartiets bästa argument mot Pozjarskijs åskådning hämtades säkerligen alltfort från de misstankar, som den svenska uppskofspolitiken i tsarvalsfrågan tidigt hade framkallat. Konung Sigismund hade på liknande sätt slösat med falska förespeglingar för att till sist afslöja sina verkliga illfundiga afsikter; det gällde därför att icke alltför mycket bygga på kättarnas löften.

Adelspartiets ställning synes efter Boborykins ankomst till Moskva ha varit mycket stark, och det synes till och med en tid ha behärskat valförsamlingen, sedan också Trubetskoj i denna fråga svikit de kosackiska idealen och låtit sig öfvertyga af sina ståndsbröders argument. Den svenske prinsens ankomst till gränsen ansågs omedelbart förestående, och adelspartiets ledare hade redan öfverlagt om den blifvande hälsningsbeskickningens sammansättning, hvarvid vojvoden i Torzjok furst Bieloselskij på egen ansökan utsågs till en af dess medlemmar.[2] Man har därför skäl att sätta tro till källornas bestämda uppgift, att valförsamlingen under adelspartiets påtryckning uttalat sig *emot* ett inhemskt tsarval, ehuru detta visserligen står i diametral motsats till den senare förfalskade kröniketraditionen.[3] Ett dylikt principiellt beslut innebar för öfrigt endast ett återupptagande af en tidigare moskovitisk valförsamlings ståndpunkt: efter tsar Vasilijs afsättning år 1610 hade samma beslut föregått Vladislavs utväljande till rysk tsar.[4] Under förhandenvarande omständigheter är beslutet för öfrigt närmast att fatta som en konfederation, efter polskt mönster, af det öfverlägsna svenska partiet,

---

[1] *Nouveaux documents,* s. 56 f.
[2] *Ib.,* s. 51.
[3] *Nouveaux documents,* s. 50 f.
[4] PLATONOV, s. 451.

ty kosackdemokratin kände sig naturligtvis icke bunden af detsamma och fattade måhända på sitt håll ett motsatt beslut.[1]

Riksförsamlingens principiella beslut om ett utländskt tsarval kom till stånd 7 febr. 1613, men den nye tsarens formliga korande uppsköts till månadens slut. Detta förklaras helt naturligt däraf, att man afvaktade den svenske prinsens ankomst till gränsen inom denna frist, hvilken sammanföll med det af det svenska hofvet betingade uppskofvet.[2] Men man hade därmed också gifvit det tillbakaträngda kosackpartiet tid att stärka sin ställning till det sista afgörandet. De två följande veckorna användes å ömse sidor till en omfattande och förbittrad agitation både i Moskva och i rikets olika landsändar. Dessas representanter besökte sina hemorter för att insamla petitioner i önskad riktning; hemliga agenter utskickades för att bearbeta folkmeningen och draga partianhängare till Moskva. I kosackdemokratins tjänst arbetade säkerligen en god del af prästerskapet; den gamla förbindelsen mellan kosackerna och Troitsaklostrets brödraskap bestod alltjämt, och Palitsyn utvecklade en ifrig verksamhet som intrigör och folktalare. Den trånga konfessionssynpunkten måste naturligtvis stämma honom och hans gelikar ogynnsamt mot Karl Filips kandidatur liksom förut mot Vladislavs.[3]

Inom kosackkonfederationen steg upphetsningen i samma mån, som den utsatta valfristen led mot sitt slut; med oerhörd spänning afvaktade båda partierna budskapen från Novgorod, hvilka hvarje ögonblick kunde förmäla den svenske prinsens ankomst till gränsen. Kosackdemagogerna kommo därvid på den för dem helt naturliga tanken att genom en våldsam kupp med ens afgöra den sväfvande frågan efter sitt sinne. Tiden befanns vara inne för hotande kosackiska demonstrationer mot den tredskande valförsamlingen i Kreml, och det kom därvid till häf-

[1] Genom en sådan tolkning af händelseförloppet 7 febr. 1613 kan man i viss mån förena den samtida ryska relationens uppgifter (*Nouveaux documents* IV) med den officiella rikskrönikans.

[2] Fristens bestämmande till *14 dagar* är säkerligen endast ett påhitt af den senare traditionen i syfte att som vanligt fördölja sakernas rätta sammanhang.

[3] Om agitationen i febr. 1613: PLATONOV, s. 563 f.

tiga uppträden mellan adelspartiets ledare och kosackdemokratins talmän. Man utslungade mot bojarerna den försåtliga anklagelsen, att de icke önskade någon inhemsk tsar, emedan de själfva ville föra regementet och hafva hand om statskassan; för att främja egna intressen tvekade de icke att bringa landet under främmande lydno, såsom de redan tillförene gjort. Kosackerna däremot, som belägrat och befriat Moskva, lämnades utan lön för sina vedermödor och måste alltjämt utstå nöd och umbäranden. De ämnade emellertid icke finna sig häri, utan önskade erhålla en herre, som utan njugghet lönade dem för deras möda. De ville därvid icke veta af någon annan än Mikael Romanov, hvilken vore nära släkt med den afsomnade tsar Feodor och åt hvilkens fader denne på dödsbädden testamenterat sin krona. — Då alla högpolitiska argument mot ett val af kosackdemokratins utkorade sålunda lämnade de sanna ryssarna oberörda, framhöll man från bojarpartiets sida hans ungdom såsom ett sista skäl att icke anförtro honom maktens ansvar, som han själf och hans anhöriga, genom att hålla sig undan i Kostroma, visade sig ingalunda eftersträfva. Men då Pozjarskij och hans meningsfränder med denna motivering sökte vinna åtminstone en tids uppskof med den slutliga valhandlingen, förstärktes naturligtvis kosackdemagogernas misstankar, att man endast ville förhala tiden i afvaktan på det åtrådda budskapet från den svenska gränsen. Kosackiska pöbelhopar hetsades till våldsamma demonstrationer mot Pozjarskijs och Trubetskojs bostäder,[1] och till sist trängde sig pockande kosackdeputationer in i riksförsamlingens öfverläggningsrum på Kreml med förklaring, att de icke ämnade draga sig tillbaka, innan Mikael Romanov blifvit vald. Under sådan våldsam påtryckning fattade riksförsamlingen ändtligen (21 febr. 1613) i någon form ett beslut, som kunde utgifvas för den unge kosackgunstlingens enhälliga korande till tsar.[2]

Valets utgång kungjordes skyndsamt (25 febr.) i skrifvelser till de olika landsorterna, hvarvid betecknande nog hvarken Pozjarskij och

[1] De la Gardie till Gustaf Adolf 13 apr. 1613. Kop. *Dorp. UB.* Efter samma källa Widekindi, s. 488.

[2] *Nouveaux documents* s. 61 f.

Trubetskoj eller den vördnadsvärde Mstislavskij framträdde som valförsamlingens talmän inför menigheterna; de funno en ersättare i metropoliten Kirill, som redan i Jaroslavl varit »den heliga församlingens» öfverherde. Valet framställdes emellertid från första stund som ett genom Guds nådiga försyn enhälligt beslut, hvilket ändtligen skulle befria landet från de papisters och lutheraners besmittelse. Den polske liksom den svenske konungens afföda hade man uteslutit, emedan den förre härjat landet och förgripit sig på den rättrogna kyrkans bekännare, den senare åter svekfullt satt sig i besittning af Novgorod.[1] — Det betecknar en betydelsefull vändning i händelsernas utveckling, att Sveriges konung sålunda för första gången formligen likställes med Polens såsom rikets och ortodoxiens fiende.

För det segrande kosackpartiet och dess prästerliga tillskyndare återstod ännu det svåra värfvet att öfvertala Mikael och hans målsmän att mottaga den vanskliga upphöjelsen. En högtidlig beskickning affärdades i sådant syfte till Kostroma (2 mars 1613), hvarvid Pozjarskij och bojarpartiets öfriga ledare icke kommo i fråga som deltagare, emedan de antingen själfva undanbådo sig äran eller af kosackdemagogerna icke aktades värdiga.[2] Men Marfa och hennes son ställde sig alltjämt afvisande mot kosackernas påträngsamma erbjudanden, som vid detta tillfälle eller måhända tidigare rent af togo formen af ett försök att med våld enlevera den motspänstige.[3] Den furstliga nunnans hållning i denna sak är fullt förklarlig, ty de förtroliga underrättelserna från Moskva hade säkert upplyst henne om valets verkliga förlopp, och hon måste därför tveka att kasta sin son in i de vanskligheter, som de föregående partistriderna tycktes göra oundvikliga. Vid sidan af detta bestämmande motiv inverkade kanske också vissa farhågor för det öde, som polackernas hämndlystnad kunde komma att bereda den fångne Filaret

[1] *Sobr GG* III, s. 5 f., 11 f.

[2] Denna sak är i hvarje fall högst naturlig, sedd från de förutsättningar, som jag ofvan klarlagt. På den hittills erkända traditionens ståndpunkt har man däremot haft skäl att finna den förvånande och oförklarlig. ZABIELIN, *Minin i Pozjarskij*, s. 113.

[3] De la Gardies cit. bref till Gustaf Adolf 13 apr. Efter samma källa WIDEKINDI, s. 488.

såsom fader till Vladislavs segrande rival.[1] I hvarje fall voro Marfas och hennes sons betänkligheter så uppriktigt menade som möjligt, och deras uppträdande har ingen likhet med Boris Godunovs och hans moders förställda tvekan vid tsarvalet 1598.[2] För de häftiga påtryckningarna och de täta förmaningarna från kosackernas prästerliga talmän gåfvo de dock på sistone verkligen efter (14 mars 1613). Men endast långsamt och med omvägar ända bort till Jaroslavl företog Mikael resan till tsarstaden, dit bud på bud från den väntande menigheten kallade honom. Hans målsmän använde säkerligen tiden till att söka skaffa så betryggande garantier som möjligt för att icke partistriderna åter skulle flamma upp kring den nykorade tsarens person, och de hade i det afseendet att först försäkra sig från det tillbakaträngda, men ingalunda vanmäktiga bojarpartiets sida. Pozjarskij, Mstislavskij och deras meningsfränder kunde å sin sida icke med gladt mod svära Mikael trohet, om de icke vunne visshet, att inga farliga efterräkningar för deras insats i valstriden väntade dem och att de icke under kosacktsarens regemente skulle nödgas offra både personligt inflytande och rättssäkerhet. Från de segrande kosackdemagogernas sida hotades de af tvångsåtgärder, och åtminstone Pozjarskij hölls en tid under bevakning.[3] Men med hänsyn till den nye tsarens hållning befanns dylik repression i längden vara olämplig såsom medel att skapa den allmänna enighet, som enligt valkungörelsernas fiktion ständigt varit rådande. Kosackdemagogerna synas icke ha motverkat det begynnande närmandet mellan tsaren och bojarpartiet, ehuru de naturligtvis icke voro upplysta om dess verkliga innebörd. I början af april 1613 hade bojarrådet med Mstislavskij i spetsen återfått inflytandet på riksstyrelsen och trädt i offentliga förhandlingar med tsaren och hans målsmän.[4] Senare sände

---

[1] Markevitj, s. 196 f.

[2] Jfr Waliszewski, s. 447. En annan sak är, att den officiella berättelsen om valet i stora delar kalkerades efter den motsvarande från 1598; jfr Bielokurovs anmärkningar i *ČtenOIDR* 1906: III, s. 6 f.

[3] *Nouveaux documents*, s. 57.

[4] Soloviev II, s. 1047.

Pozjarskij och Trubetskoj ett ödmjukt bref till tsaren, hvilket innehöll deras fullständiga underkastelse och bön om säkerhet att få träda för sin herres ansikte.[1] Helt säkert hade tsaren då redan afgifvit de löften, hvilka bojarpartiets ledare fordrat som villkor för sin underkastelse; i en eller annan form hade han förpliktat sig till glömska af det framfarna och till rättskipning utan godtycke samt lofvat att i viktigare ärenden på gammalt sätt höra bojarrådet.[2]

Efter denna uppgörelse med bojarpartiet vågade den nye tsaren efter ett långvarigt kringflackande ändtligen taga sin hufvudstad i besittning (2 maj 1613). Till hans vederbörliga legitimering skyndade man att uppsätta en högtidlig valurkund,[3] hvari han i salvelsefulla ordalag firades som de gamla tsarernas rätte afkomling och hans val framställdes som en akt af sann fromhet och enig fosterländsk nitälskan. I omedelbart sammanhang med valhandlingen omnämndes det, att den svenske konungen tillförene hade manat de ryska ständerna att icke taga en polsk prins eller annan utländing till tsar, utan välja någon af sina inhemska herrar, med hvilken konungen i sådant fall ville lefva i fred och sämja.[4] Man fann sålunda stöd för den segrande dynastiska politiken äfven på det håll, där den kvästa adelsoppositionens planer tycktes från begynnelsen böra haft en obetingad förespråkare. Med tungt hjärta måste dess ledare, Mstislavskij, Kurakin, Pozjarskij, med sina namn besegla denna urkund och därmed också domen öfver den dynastiska politik, för hvilken de kämpat.

Den nye tsarens kröning uppsköts en tid i den fåvitska förhoppningen, att hans i Polen fångne fader på något sätt skulle kunna åter-

---

[1] *Ib.* II s. 1050.

[2] Hufvudkällan är STRAHLENBERG, s. 209, hvilkens uppgifter kunna sammanställas med en notis hos KOTOSJICHIN, se därom BAUER s. 19 f., 29 f. och MARKEVITJ, s. 369 f. WALISZEWSKI s. 449 f.; PLATONOV n. 253 (afvisande). Under hänvisning till de förres på denna punkt grundliga utredningar nödgas jag här förbigå en närmare granskning af kapitulationens förmodliga innehåll.

[3] *Sobr G G* I, s. 599 f., mer kritiskt ånyo utgifven af BIELOKUROV i *Čten OIDR* 1906: III, s. 1 f.

[4] BIELOKUROVS ed. s. 43. — Jfr *Sverge och Ryssland 1595—1611* ss. 198, 212, 229.

bördas till Ryssland och assistera vid den högtidliga akten.[1] Men när den omsider kom till stånd (11 juli 1613), gjordes den till en formlig uppvisning af bojarpartiets fullständiga försoning med tsaren. Mstislavskij, Pozjarskij och Trubetskoj deltogo i de högtidliga ceremonierna och bidrogo underdånigt, såsom handhafvande riksklenoderna, till det nya tsardömets triumf.[2] Men Moskvas befriare blefvo ingalunda därefter hugnade med belöningar och nådesvedermälen af den art, som deras förtjänster om riket hade kunnat betinga; den nya dynastien glömde icke, hur sent och motvilligt de låtit sig värfva i dess tjänst. Pozjarskij beklädes visserligen med bojarvärdigheten, förmodligen i enlighet med något tidigare hemligt aftal, men han erhöll icke den uppmuntran i form af nya förläningar och beställningar, hvarmed de moskovitiska tsarerna annars alltid plägade bestå sina trogna tjänare. Om Trubetskoj i detta fall blef något lyckligare lottad, så berodde detta på kosacktsarens undseende för kosackhetmanen och på hans hänsynstagande till de fria brödraskapen själfva, hvilka ju först på sistone emanciperat sig från sin mästares politiska ledning.[3]

Dylika märkliga tecken till de öfverståndna brytningarnas efterverkningar glömde den nya dynastiens litterära handtlangare att utplåna eller omtyda, då de gingo att skrifva tsarvalets historia och förhistoria i angelägnare syften än det att upplysa, hur det hela egentligen gått till. Den historiska legend, som de i stället skapade, har emellertid troget vårdats af den nationella häfdateckningen,[4] och i brist på tillförlitligare källor har den i väsentliga delar måst godtagas, visserligen

[1] *Nouveaux documents* s. 57.

[2] Soloviev II, s. 1050 f.

[3] Jfr Zabielin, s. 112 f. hvilken från sina förutsättningar finner Pozjarskijs åsidosättande sällsamt och gör ett försök att bortförklara det.

[4] Betecknande är i detta afseende Ilovajskijs hårda dom (s. 322) öfver Bauer, »en af de baltiska russofoberna», hvilken »ytlige iakttagare» vågat påstå, »att Mikael blifvit vald endast tack vare en skicklig intrig, på grund af sin ungdom och obetydlighet och med bullersamt understöd af den vilda soldatesken och kosackerna.» — Bauers skarpblick i detta fall torde framgå af min ofvan lämnade framställning, ehuru han måst stödja sin bevisföring på mycket vacklande grund och alldeles förbisett den svenska tronkandidaturens betydelse.

under reservation, äfven af kritiska forskare i och utom Ryssland. Och då en sen eftervärld reste Pozjarskijs och Minins staty på Moskvas torg, anade den icke, att den hyllade icke blott de polska inkräktarnas besegrare, utan också den märklige statsman, som med sin dynastiska politik velat rädda den moskovitisk-novgorodska riksenheten och samtidigt anlita svensk hjälp till samhällsordningens återupprättande — i det sjuttonde århundradet som på Ruriks tid.

Gustaf Adolfs planer på landtregeringens organisation 1623–1624.

Af Karl Arvid Edin.

Att Gustaf Adolfs regering bildar en af de allra märkligaste epokerna i det svenska statsskickets och särskildt den svenska statsförvaltningens historiska utveckling, är ett allmänt kändt faktum. På den personliga kungamaktens grundval uppförde han ett storartadt system af ämbetsorganisationer, med noggrant afvägda kompetenser, uttryckta i edsformulär och kontrollbestämmelser, där ansvaret steg för steg aflöstes genom allt högre ämbeten, för att slutligen stanna hos konungen själf.

Helt naturligt har detta organisationsarbete mest uppmärksammats på centralregeringens område, där det på ett uttömmande sätt behandlats af Edén.[1] För det mål, som åsyftades, var emellertid en omskapning äfven af landtregeringen absolut nödvändig, ty därförutan skulle en nyordnad centralregering snart komma att hvila på en skäligen osäker grund.

I själfva verket är också Gustaf Adolfs regering lika epokgörande för landtregeringens organisation som för centralregeringens. Det har den blifvit hufvudsakligen genom sina landshöfdingeinstruktioner, men äfven genom sina stadgar och memorial för städernas styrelse, sina

[1] *Den sv. centralregeringens utveckl. till kollegial organisat. (1602—1634).*

skjuts-, post- och hospitalsordningar, sina hemmanstilldelningar till militären o. s. v.

Allteftersom instruktionerna för ståthållare och landshöfdingar utvecklades till större utförlighet och allmängiltighet, kom deras ämbete att mer och mer i sig samla alla landtregeringens viktigaste moment, på samma gång ur detsamma och under dess omedelbara kontroll utdifferentierades specialämbeten för statslifvets olika hufvudområden, motsvarande de centrala ämbetsverken. På så sätt uppstodo tendenser till en fullkomlig parallelism mellan central- och landtregering. Landshöfdingen kom så småningom att inom sitt område, sitt län, inta en ställning något liknande den, konungen intog inom hela riket, såsom tydligt framgår af §§ 6 och 7 i 1635 års landshöfdingeinstruktion[1] och af Axel Oxenstiernas yttrande om landshöfdingarna såsom vicekungar i sina provinser, citeradt i rådet den 28 mars 1636.[2] Ja, de provinsiella ämbetsmännen vid landshöfdingens sida, åtminstone landsbokhållare och sekreterare, kommo att betraktas såsom jämte honom bildande ett slags provinskollegier, alldeles ex analogia med de centrala kollegierna.[3] Den moderna staten kunde ej längre vara betjänt med de gamla feodalståthållarna. De måste omvandlas till moderna ämbetsmän, hvilka konungen kunde helt ha i sin hand, ungefär på samma sätt som han långt tidigare haft fogdarna. På landshöfdingarna kunde ju också långt mera omfattande och delikata uppgifter läggas än på dylika underordnade tjänstemän. Ännu betydelsefullare var dock, att i samma stund landshöfdingarna helt inordnades i ämbetssystemet, kunde den tidsödande och osäkra omedelbara kontrollen öfver de underordnade tjänstemännen öfverflyttas från centralregeringen till landshöfdingarna. Det var ett mycket stort steg framåt. Öfverflyttandet af det samlade ansvaret för statsarbetet inom provinserna på landshöfdingarna, först och främst i allt hvad som rörde kammarverket, är den egentliga och blifvande innebörden i Gustaf Adolfs

[1] STYFFE, *Instruktioner för landtregeringen*, s. 193.
[2] *Sv. riksrådets prot.*, VI: 1, s. 138—139, cit. af ODHNER, *Sv. inre hist. und. dr. Christinas förmyndare*, s. 175.
[3] ODHNER, *a. a.*, o. s.

omorganisation af landshöfdingeämbetet. Utskiftandet af de speciella uppgifterna på särskilda ämbeten tillhör hufvudsakligen förmyndareregeringen.

Visserligen heter det redan i instruktionen för Sven Månsson Eketrä såsom ståthållare öfver Kalmar län, den 14 april 1618: »Och på det så wäll H. K. M:tz ärender och Befalninger desto wissare måge gåå för sigh, Så och Ståtthollarens myndighet Blifwa wid macht, då will H. K. M:tt, att alle Fogter vti Calmare Lhän skole sigh effter inge annars, än H. K. M:tz ägne och der näst Ståtthollarens Befallninger rätta, Ty will H. K. M:tt, att alle de anordninger, och huad som i Cammaren giörss, skolle effter denne dagh ställas och förskickas till Ståtthollaren,»[1] och visserligen inskärpes denna ståthållarnas myndighet öfver fogdarna ännu kraftigare i Kongl. Maj:ts Memorial för Ståthållarne om uppbördsverket, dat. Stockholm den 6 apr. 1620, § 10, där det t. o. m. heter, att »inga befallninger eller anordninger skole her effter skee till fougderne, Arrendatorerne eller andre Slijke, så myckett opbördh och vttgift widhkommer, vthan till Ståtthollaren, huilken sedan skall befahle Fougden eller Arendatorerne drijfua hoos honom, att dett effterkommes, och wetta, som sagdt åhr, be skedh derom (fogdarna skulle hvar fjortonde dag avisera till landshöfdingen) och sådant alltt för den orsak skuldh, att fougderne icke åtskillige befallninger måge prætendera och förewenda.»[2] Härigenom var dock endast ett första, om än mycket viktigt, steg taget mot öfverflyttandet af hela det finansiella ansvaret för länet på landshöfdingen. Det nästa var, att åt landshöfdingarna öfverlämnades rätt och plikt att rekommendera fogdar och arrendatorer till kammarrådets utnämning samt att uppsöka lämpliga personer, bosatta i orten, som kunde ställa borgen för arrendatorerna (två löftesmän för hvar). När denna viktiga princip genomfördes, är ej godt att säga; i 1620 års uppbördsmemorial finnes ingen antydning därom, men redan i ett memorial för kammarrådet af 17 juli 1621 heter det i § 6, att arrendatorerna skola tillhållas att betala sina

[1] STYFFE, *a. a.*, s. 110.

[2] STYFFE, *a. a.*, s. 147.

arrenden på utsatt dag, »och der dedh af någon försummas, apprehendera och sättia löfftesmännerne genom ståthållaren, der under de sittne äro, hvilka (d. v. s. arrendatorerna och, om de fallera, borgesmännen) skole wara förplichtade att betala H. K. M:t bådhe kapital och pålupne räntor.»[1] Här säges det dock ej uttryckligen, att dessa löftesmän skola uppsökas och presenteras af landshöfdingarna. Troligast är t. o. m., att vid den tiden landshöfdingarna ännu icke fått detta uppdrag. Rätt belysande för öfvergången i detta afseende är ett bref från kammarrådet af den 7 maj 1623 till Johan Månsson Ulfsparre, ståthållare öfver Norrland. Kammarrådet skrifver bl. a. — — — »att vi på H. K. M:tz alles vår nådige konungs och herres wegnar hafve förpachtadh och till Arrende oplåtit Ehrlig och förståndig Peder Andersson, Invånare i Torne stadh, medh några hans Consorter der sammastädes, Torne och Calix socknar, efter wår K. B. aff sjelfwe Contrachtet hafwer till att see. Och alldenstund han här icke kunne sättie någon nöijactig borgen, Derföre begere wij B[roder]wenligen wår K. B. wille der hemme i Stadhen, der han boendes ähr, taga wisse Borgensmän, som för summan Cavere wele, der han sielf fallerede. Jämwäll och förbe(mel)de Peder Andersson föregifver, at andre Noorlandsche Städher wele och Arrendere dhe Sochner, som under deres Städher lydhe. Hvarföre begere wij Bwenligen, w. K. B. wille der om göre sin högste flijtt, att de Sochner, som under Städerne privilegerede ähre, motte af wisse män, som i same Städher boendes ähre, blifwe bordt Arrenderede. På dedh H. K. M:tt kan hafwa en wiss Summa sigh opå förlåtha. Och der Borgerskapet äro uthi sinnet forbe:de Sochner för Arende beholle, w. K. B. wille skicke en man medh Fullmacht af hvar Stadh hijt, som accorderer medh oss om kiöpet.»[2] Att Johan Månsson, som dock i memorialet af den 17 juli 1621 nämnes såsom biträde åt kammarrådet (vid räkenskapernas öfverseende), måste ha betraktat detta uppdrag som en nyhet, synes också framgå af hans

[1] *Memorial hwad Kongl. M:tt will, att Cammerrådet i H. K. Mttz frånvaru förrätta skole. Actum i lägredh wedh Elfsnabben den 17 julij åhr 1621.* Bland *De älsta Cammerförordningar, K. A.*

[2] *Kammarens Registr., K. A.*

svar på skrifvelsen, där det bland annat heter: »och emedhann dett ähr någedt befahrliged, hadhe wäll warid af nödhen, att mine käre brödher hadhe låthed honom der skaffe sigh löftesmän, förre ähn honom sådanne arrendering hadhe förtrodd waridt.»[1]

Det sista steget återstod att taga. Det bestod i ett påbud, att fogdarnas räkenskaper ej längre (såsom enligt 1618 års kammarordning) af dem själfva skulle inlevereras till kammaren utan i stället till landskontoret, till landshöfdingen och landsbokhållaren, för att af dem genomgås och revideras, hvarefter de skulle sammanföras i en landsbok och med landshöfdingens underskrift aflämnas i kammaren. M. a. o. fogdarna skulle ansvara för landshöfdingen men ej inför kammaren, och sedan skulle ansvaret för hela länet falla på landshöfdingen. I själfva verket var detta sista steg endast en konsekvens af det förut beskrifna, landshöfdingens ansvar för de underordnade tjänstemännens tillsättande. Den första stadga rörande hela riket, där denna viktiga princip fastslås, är Gustaf II Adolfs Ordningh, hwar effter Chronones Ränthor vpbäres, förståes, vthgifwes och rede göres skole, Såsom och hwadh macht Stådthollerne i Landet ähr aff K. M:tt gifwen, Ränthorne att förestå och almogens beswähr att medla, dat. Stockholms Slott den 27 juli 1624.[2] Det är egentligen denna princips fastslående, som bildar kärnpunkten i 1624 års ordning, och af de omdömen om den samma, som finnas bevarade från samtiden, först och främst dem det särskildt gällde, landshöfdingarna, får man den bestämda uppfattningen, att äfven för dem detta stadgande stod såsom »ett nytt wärck.» Redan på denna grund är det af stort intresse att litet närmare ingå på, huru 1624 års ordning uppstått och de meningar, som brutit sig mot hvarandra om densamma.

Men 1624 års ordning är endast ett led i ett stort anlagdt systematiseringsarbete, som just vid tiden för dess tillkomst synes ha vunnit en preliminär afslutning, utöfver hvilken Gustaf Adolfs regering icke

---

[1] *Kammarens brefböcker, K. A.*
[2] STYFFE, *a. a.*, s. 169—184.

kom väsentligt vidare — en systematisering afseende att i flere omfattande och allmängiltiga landshöfdingeinstruktioner sammanfatta alla landtregeringens olika sidor och äfven fixera förhållandet till centralregeringen. — Utom uppbördsordningen uppgjordes förslag till två andra instruktioner eller stadgar, af hvilka det ena i sin enda nu bevarade form bär titeln: Instruction och underrättelsse vthi dhe ährenden, som Kon. Maj:tt allernådigast hafwer vpålagdt, befaledh och tilbetrodt Landzhöfdingen i Östergöttlandh... att vthi sitt kall fliteligen påachta och förrätta[1] och det andra: Memorial, huruledes Kong. M:tt vill, att Landshöffdingen i Östergötelandh, Lindorm Ribbing, Städernes där i landzändan upkomst förfordra och rätta skall.[2] Alla dessa tre instruktioner äro rätt utförliga och alla ungefärligen lika långa (något öfver 20 paragrafer, om man frånräknar de paragrafer i ordningen och instruktionen, som syssla med kansliets anordning, handlingarnas registrering, förvaring o. s. v.) Ehuru både instruktionen och memorialet äro ställda på landshöfdingen i Östergötland, äro de dock på det stora hela afsedda att kopieras för alla landshöfdingar; i den förra finnes en enda liten bisats, som endast kan afse Östergötland, i den senare däremot är bortåt hälften af öfvervägande speciell natur (§§ 13—21).

Memorialet i sin helhet afser endast att närmare utveckla några paragrafer i instruktionen. Det har heller aldrig fått någon mera framträdande betydelse. Instruktionen däremot är ytterst märklig. Den är nämligen ingenting mindre än det förslag, som lades till grund för 1635 års landshöfdingeinstruktion, hvilken i sina hufvuddrag kan sägas ha varit gällande, ända tills den sista landshöfdingeinstruktionen utfärdades, den 10 nov. 1855, och som i betydelse för den följande utvecklingen alltså fullt kan mäta sig med den, som 1634 års regeringsform haft på sitt område. Den har till den grad noga blifvit följd i 1635 års instruktion, att alla den förras paragrafer utom en enda ha

---

[1] *Handl. ang. kammarförvaltn., den lokala organisat., R. A.*, (afskrift.)
[2] *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.* I: 1, s. 330—337.

direkta motsvarigheter i den senare, och att de förändringar, som införts, i stort sedt äro obetydliga.

Instruktionen är visserligen odaterad, men redan en hastig blick på densamma ger vid handen, att den måste tillhöra Gustaf Adolfs regering. Så t. ex. uttrycken »H. K. M:tt, H. K. M:ts elskelige Gemåhl och Lifsarwinge» i stället för den slutliga instruktionens »H. M:tt.»[1] Vidare föreskriften att, om konungen doge, »hålla Slodtslåfven, landh och städer den tillhanda, som efter arfföreningen i Norköpingh förnyedt och stadfest, Cronon arftligen tillfaller och med rätta tillkommer» (§ 4) — ungefär lika med de äldre instruktionerna — i stället för 1635 års: »då hålla dem Cronan till trogen handa effter Rijkzens förra besluut, Enkannerligen dett, som förledne åhr 1634 den 29 Julij här i Stockholm aff Rijkzens Ständer beleffwat är etc. (§ 5).[2] Vid ett rådssammanträde den 19 nov. 1635, där den samma år utfärdade instruktionen var föremål för en diskussion mellan rådsherrarna och en del landshöfdingar, påminde drotsen landshöfdingarna, »att samma instruction var gjort i sahl. Kongl. Maij:ttz tijdh.» Det är tydligen någon redaktion af den då gjorda instruktionen, som nu föreligger.

Den diskussion, som härvid utspann sig, är af ganska stort intresse. Det synes först och främst framgå, att instruktionen verkligen tillämpats redan under Gustaf Adolfs tid, dock blott till en viss grad, och endast såsom ett regulativ, beräknadt för framtiden; drotsens uttryck »ehuru väll han för sin person holler alt vara gjörligitt, dock allt icke på 2 eller 3, ja icke på 10 åhr» och »Haffwe och dee gode Herrer, som nu sittja i Senaten, varit Landzhöffdinger», är ganska märkligt, i synnerhet då man jämför det med hans yttrande om de nya landshöfdingeinstruktionerna, när han första gången fick kännedom om deras innehåll (hvarom nedan). Särskildt skarpt betonade marsken, att det icke kunde vara tal om, att instruktionen skulle »till pricka efterkommas och effectueras»

[1] Observeras må, att Gustaf Adolfs gemål födde sitt första barn, den äldre Christina, i oktober 1623, och flickan dog redan i september följande år. Vill man lägga någon vikt vid ordet lifsarfvinge — pluralen förekommer äfven — så synes tiden från oktober 1623, eller strax förut, vara den äldsta, till hvilken man kan datera handlingen.

[2] STYFFE, *a. a.*, s. 191—193.

utan endast »secundum perfectionem», och landtmarskalken, Lars Sparre, sade, »att alle instructioner kunne intet vara på itt sätt. Ty een annan instruction fordra sjökanterne och en annan landet, som intet är medh sjö begripit.»[1] Beträffande de olika hufvudpunkterna i instruktionen, så berördes endast frågan om städernas skötsel; man får väl alltså däraf sluta, att detta kapitel ansågs vara särskildt betydelsefullt.

I Gustaf Adolfs stora instruktionsförslag liksom i 1635 års instruktion finnes på ett par ställen i fråga om kammarärenden hänvisning till »den andre memorialen om Räntesaker». Detta andra memorial är 1624 års uppbördsordning. Redan det sätt, på hvilket det andra memorialet i instruktionsförslaget ställes tillsammans med detta, tyder på, att de båda instruktionerna koncipierats samtidigt. Det aktstycke, som af STYFFE aftryckts omedelbart efter uppbördsordningen under titel: Samtliga ståthållarnes underd. memorial till Kongl. Maj:t i anledning af Dess förslager till en allmän instruction och till föregående uppbördsordning,[2] bevisar otvetydigt, att de båda handlingarna samtidigt förelagts landshöfdingarna till utlåtande. Af de anmärkningar, de härvid framställt (mot sju paragrafer af instruktionen och åtta af ordningen, den sista afseende äfven instruktionen), framgår, att det instruktionsförslag, som förelagts dem, visserligen i det stora hela är identiskt med här anförda »instruction och underrättelse» för landshöfdingen i Östergötland (så t. ex. ha alla de af landshöfdingarna framdragna paragraferna icke blott i hufvudsak samma innehåll som motsvarande i instruktionsförslaget, utan äfven precis samma ordningsföljd, i motsats mot 1835 års instruktion), men också, att instruktionen för landshöfdingen i Östergötland i några visserligen relativt mindre betydande punkter på grund af landshöfdingarnas anmärkningar kommit att få en skiljaktig form från det ursprungligen framlagda förslaget. Det framgår vidare, att äfven uppbördsordningen i stort sedt icke på grund af anmärkningarna underkastats några principiella ändringar. Hvad den beträffar, behöfva vi ej, såsom

[1] *Sv. riksrådets prot.* V, s. 331—332. ODHNER *a. a.*, s. 176.
[2] STYFFE, *a. a.*, s. 184—190.

ifråga om instruktionen, med ledning af landshöfdingeanmärkningarna framkonstruera en tidigare text, då vi af den ha bevarade ej mindre än fyra olika redaktioner, af hvilka den första och tredje i ordningen äro försedda med ändringar och tilllägg af Axel Oxenstiernas egen hand, den första efter korta anvisningar af Gustaf Adolf själf, och den andra och fjärde äro renskrifter af de så rättade texterna.[1] Den tredjes ursprungliga text skiljer sig något från den andras. Den fjärdes är identisk med riksregistraturets, med undantag af att en ny paragraf tillkommit (§ 24).[2] Den text, som förelagts landshöfdingarna, måste ha varit redaktion 2.

Äfven om landshöfdingarnas anmärkningar knappast kunna sägas ha väsentligt influerat på de framlagda förslagens vidare utformning, äro de dock af det största intresse, då de ge oss ett sällsynt tillfälle att höra särskildt kompetenta samtidas omdöme.

Det är också kring dessa anmärkningar, supplerade med liknande ur annat material, jag valt att gruppera de synpunkter på Gustaf Adolfs landshöfdingeinstruktioner, jag velat framlägga i denna lilla uppsats. Någon karakteristik af landshöfdingeinstruktionerna alltifrån 1616 och t. o. m. de här omnämnda[3] kan ej komma i fråga, redan af den grund, att den skulle förutsätta omfattande studier äfven för den äldre tiden. Ej ens någon mera ingående jämförelse mellan Gustaf Adolfs äldre instruktioner och 1623—24 års är att tänka på. Hvad beträffar den allmänna instruktionen (som lades till grund för 1635 års), må här blott så mycket sägas, att den icke liksom 1624 års uppbördsordning inför någon väsentlig nyhet. Dess betydelse ligger egentligen däri, att den på ett systematiskt sätt sammanarbetade och utvecklade de äldre till något mera allmängiltigt, vidare i dess starka framhäfvande och fixerande af förhållandet till centralregeringen och i samband därmed dess ordnande af landskansli och landskontor, men främst naturligtvis däri, att den med få modifikationer upptogs i 1635 års instruktion.

---

[1] Alla bland *Handl. ang. kammarförvaltn., den lokala organisat., R. A.*

[2] Styffe, *a. a.*, s. 184.

[3] Tryckta hos Styffe, *a. a.*, s. 93—168.

Att de af landshöfdingarna framställda anmärkningarna framkommit vid ett verkligt landshöfdingemöte, hållet inför konungen, är tydligt. De ha gjorts af »Ståthållarne Samptteligen», hvilket ej gärna kan ha skett, utan att de sammanträdt (»samptteligen väl då = alla vid mötet närvarande). Återstår så frågan, när detta möte hållits. Att detta ej kan ha skett, förrän en rund tid innan uppbördsordningen utfärdades, den 27 juli 1624, är självklart. Den första redaktionen af ordningen har en påteckning, »datum den 4 oktober». Troligen har mötet ägt rum kort efter denna dag. Finner man så, att Gustaf Adolf den 14 okt. kallar samtliga ståthållare att jämte riksråden (och ett par biskopar) infinna sig i Strängnäs för att bevista Karl Filips begrafning och öfverlägga om en del viktiga ärenden,[1] och att åtta landshöfdingar, tre inom rådet: Gabriel Oxenstierna, Clas Horn och Lindorm Ribbing, och fem utom: Bror Andersson, Bengt Kafle, Svante Banér, Erich Jörensson och Axel Drake, jämte riksråden Magnus och Abraham Brahe, Carl Carlsson Gyllenhielm, Axel Oxenstierna och Johan Skytte, förutom tre biskopar, den 27 nov. 1623 underskrefvo utskottsmötets betänkande i Strängnäs rörande boskapsskatten,[2] så ligger det ytterst nära till hands att anta, att landshöfdingeinstruktionerna förelagts om icke utskottsmötet så åtminstone en del af de där närvarande, först och främst landshöfdingarna, ehuru ingenting finnes bevaradt därom, hvarken bland utskottsmötets handlingar, ej heller i det koncept (dat. den 15 nov. 1623), som under rubriken Rådslagh finnes bevaradt bland Skytteska papperen.[3] Att de berörda anmärkningarna framkommit just vid detta möte, synes rätt säkert framgå af ett bref från kammarrådet till konungen, dat. Stockholm den 2 jan. 1624, där det bl. a. heter: »Sedan, nådigste Konungh, wele wij E. K. M:t underdånigst bedit hafva, att E. K. M:t nådigst wille de Instructioner för Stådthållerne, som i Strängenäs hades förhänder, dem nu meddeela låtha, på det de sakerne måge der effter

[1] *Riksregistr.*, *R. A.*

[2] *Riksdags- och Mötesacta*, *R. A.*

[3] *Vol. VIII*, *Skytteska arkivet*, *Skytteanum;* troligen anteckningar af Skytte från någon af de förhandlingar, som förde till det af EDÉN såsom borttappadt omnämnda rådslaget, EDÉN, *a. a.* s. 138.

kunna i tijdh rätta och sedan nöyachtige och sådane Böker och beskiedh inleggia, som E. K. M:t det nådigst befalt haffwer.»[1] Af detta uttalande framgår också, att kammarrådet nu betraktade instruktionerna (väl närmast uppbördsordningen) såsom definitiva, så när som på den kungliga underskriften.

Att äfven landshöfdingarna själfva redan i början af 1624 ansett båda de vid mötet framlagda instruktionsförslagen, med de ur förhandlingarna framgångna modifikationerna, för gillade och antagna till efterrättelse, framgår af ett bref från Johan Skytte (å kammarrådets vägnar) till Johan Månsson Ulfsparre den 9 febr. 1624, där han bl. a. säger: »Min K. B:s tvenne skriffuelsser, Daterade Kopparbärget den 20 och Gäfleborgh den 25 januarij, ähre migh den 30 i samme Månat tilhanda kompne. Och hvadh tilkommer M. K. B. förfråger sigh om den 28 Puncht, om alle saker, som ifrån Ståthollerne till hoffuet skriffues, altijdh skole dirigeres till H. K. M:t, antingen H. K. M:t tilstädes wore eller icke. Så effter H. K. M:t ännu samme Instruction icke underskrifuitt haffuer, kan fördenskuldh M. K. B. till wijdere H. K. M:tz ratification, sigh medh skriffwende så förhålla, som här til skedt ähr, serdeles till H. K. M:t och serdeles till Cammaren, vthj dhe saker, som huar för sigh fordrar.»[2] Detta bref är såtillvida af ett alldeles speciellt intresse, som det är det enda jag funnit, där det uttryckligen syftas på instruktionen ensam och någon viss paragraf däri; i alla andra, där den omnämnes, sammanföres den med uppbördsordningen på ett sätt, som nästan skulle kunna tyda på en enda instruktion, hvilken då skulle vara uppbördsordningen. Termerna instruktion, memorial och ordning brukas eljes så tämligen om hvarandra. Den i brefvet af den 9 febr. omnämnda paragraf 28 kan emellertid icke tillhöra ordningen, utan måste tydligen vara det bevarade instruktionsförslagets § 28, som med några mindre förändringar motsvarar 1635 års instruktions § 33, hvilken paragraf med säkerhet aldrig kom att tillämpas under Gustaf Adolfs regering.

---

[1] *Kammarens registr.*

[2] *Kammarens registr.*

Till slut ännu ett bevis på att i hvarje fall ordningen redan strax efter Strängnäsmötet betraktats såsom åtminstone preliminärt gällande, äfven det hämtadt ur kammarrådets bref; i en skrifvelse till Johan Månsson af den 19 dec. 1623 finnes följande passus: »Effter som Wår K. B, weet det sitt Embete wara och elliest nu i *den nye Instruction för alle Ståthållare*, vttryckeligen befales, att de schole ware förplichtade H. K. M:tz Ränta i rättan tijdh vthbringa, eller sielffwe dertill swara.[1] Här åsyftas tydligen uppbördsordningen.

Innan jag nu går in på att resumera innebörden af Strängnäsmötet, vill jag med ytterligare några brefutdrag belysa uppkomsten af det förslag till uppbördsordning, som förelades landshöfdingarna. Om instruktionsförslagets uppkomsthistoria är mig intet bekant. Såsom förut påpekats, innehåller det ju icke heller något väsentligt nytt, utan består dess betydelse mera i en systematisering af tidigare instruktioner, hvilkas paragrafer man med någon möda skall kunna uppleta en smula omstufvade här och där, under det att däremot ordningen innehåller den väsentliga och redan för samtiden uppseendeväckande nyheten om landshöfdingens ansvar för »H. K. M:tz Ränta», hvilkens uppkomst alltså är mycket lättare att följa.

De viktigaste upplysningarna om det första förslaget till 1624 års ordning och dess mottagande får man af några bref från Gabriel Oxenstierna, då ståthållare öfver Stockholms slottslän och Upland, till brodern Axel; för sammanhangets skull vill jag följa dessa bref, ända tills Gabriel lämnar sin ståthållarebefattning. Det första brefvet i denna fråga är dateradt Upsala slott den 23 aug. 1623. Gabriel berättar, att Johan Skytte för några dagar sedan varit hos honom och därvid haft med sig »en nyform aff en jordebook och rekenskaper, som effter denna dagen skall göras rekenskaper effter, medh samt en copia aff en instruction, som ståthollerne skall haffwa sigh att effterretta». »Berettade migh och», heter det vidare, »att min broder skulle instructionen någorlunda förändra» (något som ju också skedde). Gabriel synes vara allt annat än

[1] *Kammarens registr.*

nöjd med denna nya instruktion (tydligen afses åtminstone närmast uppbördsordningen) och räkenskapsform. Han tror icke, att det skall finnas tre häradsskrifvare i hela Upland, »som en sådan uthrekningh skall göra kunne för de monga fractiones skull, som deruthi finnes», utan fordras i så fall skrifvare från räkningekammaren. Jordeboken med alla dess ransakningar kommer också att kräfva en lång tid, förutom att därmed följer »inthe ringa både omaak och inwidia», isynnerhet af ransakningen rörande gods inom frihetsmilen. Till slut heter det: »Belangande instructionen befinner jagh denn vara intollerabel för en stotthollare i Uplandh, effter som jagh med min b. väl därom taala vill, nhär Gudh vill vij komme tillsamman. Men iblandh andre difficulteter, så ähr icke dett en denn ringaste att svara till rest och besvär, hvilket jagh aldrich uppå migh tager, hvar jagh ähn aldrich skulle bekläda nogott ämbete mher; och hvar sigh någon legenheet kunna begiffua, att min b. ville i detta fallet haffua mig hoos H. K. M:tt excuserat. Ty jagh medh inge rekenskaper ähr vhan att omgå, eij heller migh i denn fhara och eventyr icke begiffuer, och helst i denna provincien medh en sådan oflitigh consort och maatrötare som Lasse Skytte (underståthållaren) ähr, sed de his plura coram» etc.[1]

Af detta bref framgår tydligt, att Gabriel Oxenstierna först i början af augusti fått kännedom om det första förslaget till uppbördsordningen, och att det förekommit honom som en så stor och för landshöfdingarna farlig nyhet, att han rent af antyder, att han icke vill kvarstå i sin befattning, om den nya ordningen skall träda i kraft. Den 20 sept. skrifver han på nytt, denna gång från Stockholm. Han säger bl. a., att han vill snarast möjligt begifva sig till Gripsholm (till konungen) »och der fordra på affskedh ifrån denna befallningh. Gudh hielpe migh väl herifrån.» Den 9 okt. upprepar han sin afsikt att ofördröjligt komma till Gripsholm (efter konungens befallning).[2] Det följande brefvet är dateradt Vik den 5 dec. Han begär där få veta, om kungen

[1] *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.*, II: 3, s. 66—67.
[2] *a. a.*, s. 68—70.

talat om honom, »och huru ded nu bliffuer om mitt ämbete, och ähr migh rästen lika, till hvilket H. K. Maij:t täckes migh att bruka, antingen slått eller land». Af detta bref, som skrifvits omedelbart efter Strängnäsmötet, där, såsom snart skall visas, Gabriels synpunkter kommit fram i mångt och mycket, synes framgå, att han i hvarje fall önskade att bli af med landshöfdingeposten öfver Upland och möjligen i stället få ett mindre slottslän (Törne och Tälie län). I förbigående må såsom ett särdeles frappant exempel på, i hvilken utsträckning Gustaf Adolf använde sina landshöfdingar för rena, inre, politiska uppgifter, ur samma bref citeras den första punkten: »jag haffuer förfated alle de bönders nampn, som till Riksdagenn kunna förschriffues,[1] och ähre desa vell de förnämste och beskedeligeste danemän, som i alle häreder boendes ähre».

Slutligen yttrar han i ett bref af den 20 juni 1624 på tal om landshöfdingeämbetet sin förhoppning att »oförtöffva blifua förlossat, aldenstundh denna åhrs renta nu tillstundar». Han tror ej, att Clas Horn gärna vill »acceptera denna lägenheten», men förmenar, »att han moste henne nu väl vedertaga». Brefvet slutar rätt karaktäristiskt för Gabriel: »Gudh hielpe migh mann väl hädan.»[2] Gustaf Adolf synes slutligen ha ledsnat vid alla klagovisorna. Gabriel var ej en den moderna tidens man, sådan som han behöfde. Den 1 juli 1624 fick Clas Horn fullmakt att vara Ståthållare öfver »Stockholms Slott, Stadh och Uplandh» i Gabriels ställe, och heter det i fullmakten: »Elliest skall han sigh rätta efter den Ordningh, som wij hafve göra låthet för huar och een Stådtholllere öfver hele Rijkedt.»[3]

Äfven om Gabriel Oxenstierna först i början af augusti 1623 fick kännedom om den nya ordningen, betydde detta dock ingalunda, att den först då blifvit koncipierad. Det förefaller t. o. m. troligt, att Gabriel var en af de sista landshöfdingarna, som fick det första förslaget sig

[1] Riksdagskallelsen till Gabr. Oxenstierna för Upland den 7 dec. 1623. *Riksdagsacta. R. A.*
[2] *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.*, II: 3, s. 70—71, 76.
[3] *Riksregistr.*

meddeladt. Så skrifver t. ex. kammarrådet den 5 juli från Hörningsholm till Bror Andersson Rålamb, Ståthållare öfver Örebro slott och län, såsom svar på ett hans bref af den 27 juni bl. a. »Så effter wår K. B. weeth, hwad ordningh H. K. M:tt wår Allernådigeste Konungh och Herre giordt hafwer, i dett at Ståtholerne skulle sielfwe nämpne Fougder och Schrifwere och seden af dem Rechenskaperne optage heme i Lhänet» etc. och längre ner: »Så ähr wår K. B. iche owetterligit, hwad Konungz M:tz nådige wilie ähr, at Ståthollerne skulle alle Rechenskaper vthi deres Ståtholleredöme optage och öfwerssee och sedan heer i Cammeren Boken (d. v. s. landsboken) Clarere, med richtige quitentier och vidimerede Copier alle Lefwereringer effter Anordningen verificere.»[1] Brefvet måste otvifvelaktigt få anses syfta på ett tidigare utkast till 1624 års uppbördsordning, icke på den äldre ordningen, 1620 års. Bror Andersson hade tidigare varit kammarråd,[2] och under sin tjänstgöring såsom sådan insupit konungens moderna idéer på finansväsendets område.

Såsom förut framhållits, ha de öfverväganden, som slutligen ledt till koncipieringen af 1624 års uppbördsordning, steg för steg framträdt i memorial och skrifvelser, så att det slutligen endast återstod att sammanfatta alla prejudikaten i en enda handling. Till en viss grad har detta förfaringssätt verkligen också tillämpats ifråga om själfva kardinalpunkten i uppbördsordningen, bestämmelsen om landshöfdingens ansvar för länets ränta. Ett ganska märkligt intyg härom har man i landsbokhållaren (»handlingsskrifvaren») för Norrland, Peder Wastessons bref till kammarrådet den 5 okt. 1622. Det heter här bl. a. »Till det 3:e förmäles och uthi fulmachten, at Ståthållerenn medh handlingzskrifueren skall optaga af fougderne deres räkenskaper, dem der uthi landzänden öfverrekne, reenskrifue låte och i alla måtto clarere, dermedh handlingzskrifueren sigh sedan till Rekninge Cammeren schall begifua. Deropå iag mig uthi all thienstuillegheet hos Eders Her(lighete)r således uill

[1] *Kammarens registr.*

[2] Han lämnade kammaren i maj 1622. EDÉN, *a. a.*, s. 222. Om hans fullmakt se nedan.

ödmiukeligen hafua förklaret: huad räkenskaper af fougderne och arrendatorernes rekninger och beskiedh uedkomber, at anamme och probere, will iag nest gudz tilhielp medh högste flijt (efter det förståndh och förfarenhet iag i de saaker kan hafue) efterkomme, således at de så richtige skole her bliue inlefuererede, medh alle de omstendigheter och beschiedh, såm fougden sielf, der hann her tilstädes uore (eller iag), kunde deropå gifue, män det iag skulle migh dermed hijt begifua, dermedh begierer jagh thienstuilleligen af Eds Her:r blifue förskonter, ty den snöge lhönen och lägenheeten, iag der hafuer, uill det intet medhgifua at utestå. Och der Eds Herlig:ter det således betenkia uille, kunne det ock wara ett, fördy huadh räst och besuer uthi räkenskaperne finnes eller giord warder, när han är här öfuer sedder, warde Eds Herlig:r Ståthålleren öfver skickendes, huerefter Ståthålleren seden kan förehålla Befalningzmennerne, at de sigh deropå uthi landzännden förklare och rästen betale.» [1]

Den i citatet omtalade fullmakten skulle man närmast anta vara den för Bror Andersson, Clas Horn och Johan Månsson den 6 juni 1622 från Sandöhamn af Gustaf Adolf utfärdade ståthållarfullmakten (strax före afresan till Lifland), där följande passus finnes: »— — — och elliesth vthi alle måtto rätte sigh effter den Instruction, som wij andre våre Stådthollare gifuidt hafue, den honom framdeles skall tillstelltt blifue. Desslijkesth skall han och wara förplichtadt, att vthi dett Lähn, som wij honom ombetrodt hafue, optage och clarere Fougdernes Räckenskaper och sedan senda dem vthi rettan tijdh till wår RäkningeCammar, och derhooss huar fiorttonde dagh advisere wårtt Cammerådh om Vpbörder och Vthgiffter, och huadh som vthi huar befallningh vthi förrådh finnes, om huilket vthi Instructionen widare förmäles skall.» [2] Den först omnämnda instruktionen kan knappast vara någon annan än den för Christoffer von Wernstedt m. fl. den 6 april 1620 utfärdade. Men där heter det t. ex. i § 10: »Ståtholleren skall och tillholla Fougderne der

[1] *Kammarens brefböcker*, året 1622, *K. A.*
[2] *Riksregistr.*

vthi Landzenderne, att dhe i Rättan tijdh oppbäre och effter H. K. M:tz förordningh lefrere Cronones Ränta, och sedan i Rättan tijdh hwartt Åhr göre Räkenskap derföre i Cronones Räkne Cammer.»[1] Häremot synes fullmaktens senare del strida, där landshöfdingen förpliktas att upptaga och klarera fogderäkenskaperna och därefter försända dem till kammaren. Då det utlofvas, att de nyutnämnda landshöfdingarnas instruktioner äfven skola upptaga denna bestämmelse, måste det alltså betyda, att 1620 års stora instruktion skall i någon mån omarbetas. Ytterligare något få vi veta om denna påtänkta omarbetning genom ett bref från kammarrådet, den 2 aug., till konungen, som då befann sig i Lifland, i hvilket det bl. a. heter: »Men för al tingh hafwe wij oss der om wijhnlagt, at den inrittne owanen medh Befallningzmännernes oppehållende, som åhrligen här i Stockholm giöre deres Räkenskaper, måtte såleedes, effter såsom Es K. M:t nådigst för sitt afreesende menthe, afskaffes, att Stådthållerne här effter sielffwe hemma hoos sigh först optage dem, och seden de hadhe dem medh deres tillförordnede Secreterer öffwerseedt, försende dem till Cammeren, alt till den ändhe, at Fougdherne icke måtte liggie här hela åhret omkringh, som här till hafwer warit wanth och brukeligit. Och der några feell wore i be:te Räkenskaper, att Stådthållerne dem då först der hema i Landzende(r)ne antingen rättade eller och, der dee så groffwe wore, at dee icke rättas kunde, at Fougterne, effter noga ransakning här oppe, måtte då der före plichte.»[2]

Tydligen har den viktiga punkten om fogderäkenskapernas »probering» hemma i länet i stället för i Stockholm strax före konungens afresa varit föremål för muntliga öfverläggningar med kammarrådet. Den enda handling, som finnes bevarad som resultat däraf, synes vara ståthållarfullmakten af den 6 juni. Åtskilligt i Peder Wastessons bref tyder emellertid på, att den fullmakt, öfver hvilkens »besverlige punchter», honom i hans tjänst »pålagde att förrätta», han klagar så öfverljudt, möjligen kan vara ett koncept till bokhållarefullmakt, afsedd att supplera

[1] Styffe, *a. a.*, s. 154.
[2] *Kammarens registr.*

landshöfdingens, hvilket förelagts Peder Wastesson antingen vid hans ankomst till kammaren, där han troligen själf inlämnat sin inlaga, eller också af Johan Månsson å kammarrådets vägnar, då han sammanträffat med honom.[1] Hur som hälst vore det ju något underligt, om en landsbokhållare skulle anse sig befogad att framställa anmärkningar mot en kunglig landshöfdingefullmakt, i hvilken f. ö. hans ämbete ej ens är omnämndt.

Det märkliga och nya i den omtalade fullmakten är bestämmelsen om proberingen, hvilken innebär fogderäkenskapernas revidering och sammanförande i en landsbok, för hvilken landshöfdingen skulle ansvara. Tydligen har det varit konungens och kammarrådets afsikt att genom dylika bokhållareinstruktioner på ett både säkrare och mindre uppseendeväckande sätt än genom en landshöfdingeinstruktion vänja in landshöfdingarna i den önskade riktningen.

Peder Wastesson synes vara tämligen på det klara med, hvad saken gäller. Han lofvar att se till, att fogderäkenskaperna ordentligt skola inlevereras i kammaren, men tillägger försiktigt »medh alle de omstendigheter och beschiedh, såm fougden sielf, der hann her tilstädes uore (eller iag), kunde deropå gifua.» Och han värjer sig energiskt för att själf föra räkenskaperna till kammaren. Slutligen söker han inbilla kammarrådet, att det icke kan göra något till eller ifrån, om han eller fogdarna redovisa i kammaren, ty i båda fallen skola de så reviderade räkenskaperna från kammaren öfversändas till ståthållaren, som sedan skall tillhålla sina fogdar, att de förklara sig nöjaktigt eller betala, hvad de äro skyldiga. Den viktiga punkten om Ståthållarens och bokhållarens skyldighet att hemma i länet probera alla fogderäkenskaperna blandar han så till slut alldeles bort. Fullmaktens mening är naturligen klar: den åsyftar att fastslå, att fogdars och arrendatorers omedelbara

[1] Enligt Christoffer von Wernstedts bref, Gäfle den 12 sept. — hans sista landshöfdingebref — var Wastesson stadd på resa till Stockholm för att redogöra för en del räkenskaper. *Kammarens brefböcker.* Redan den 31 juli hade Månsson fått befallning att resa upp till Norrland, men hans första landshöfdingebref från Norrland är dateradt Hernösand den 23 sept. *Kammarens registr. och Kammarens brefböcker.* Bokhållarfullmakten har jag icke funnit.

redovisning i kammaren skulle upphöra. I kanten af brefvet (vid det citerade stället) har kammarrådet tillskrifvit: »Skall rätta sigh efter H. K. M:tz ordningh.» Som med denna ordning väl näppeligen kan afses någon annan än 1620 års, torde därmed attacken på Johan Månsson och hans bokhållare för denna gång få anses i hufvudsak uppgifven. Kvar stod endast den oklart formulerade ståthållarefullmakten.

Den 27 september 1623, ej stort mer än en månad efter Gabriel Oxenstiernas första vredgade bref till Axel, hade kammarrådet redan kommit så långt med Bror Andersson, att det i bref till honom vägrade att mottaga de räkenskaper, som tre fogdar från hans län efter gammal sedvänja presenterat i kammaren, och detta på grund af den »Ordningh H. K. M:t medh alla Ståtthållare öfver heele Rijkett hafuer göra låtet,» »Derföre blifue samme Rekenskaper af oss intett Accepterede, för än dhe först af wår K. B. ähre öfuersedde och af Bookhållaren proberede och påskrifna.»[1]

Det torde knappast få anses för djärft att anta, att Gustaf Adolfs taktik varit att så småningom, landshöfding för landshöfding, praktiskt genomföra sin vilja ifråga om ansvaret för räkenskaperna och då naturligtvis så, att de landshöfdingar, som kunde förutsättas mest mottagliga för reformen, togos först, för att slutligen, när han sammankallade dem alla till ett stort möte och för detta framlade en systematisk och allmängiltig sammanfattning af alla de steg för steg framarbetade synpunkterna, kunna stödja sig på, att reformerna redan praktiserats i åtskilliga län. Säkerligen skulle för ytterligare bestyrkande af denna hypotes åtskilligt kunna framletas ur kammarregistret, särskildt kammarrådets bref till landshöfdingarna, och ännu mer ur landshöfdingarnas bref till kammarrådet (i kammarens brefböcker). Möjligen skulle man på den vägen t. o. m. kunna få fram en gruppering af landshöfdingarna i mera moderna — först och främst Clas Horn och Bror Andersson, hvilka till en viss grad bundits redan genom sin fullmakt — och sådana, som hårdnackadt fasthöllo vid den gamla uppfattningen af ståthållardömet och i

[1] *Kammarens registr.*

likhet med Gabriel Oxenstierna ansågo den nya ordningen för »intollerabel», och hvilka senare alltså skulle företrädesvis bildat oppositionen vid Strängnäsmötet. Till en undersökning i denna riktning är dock icke här tillfälle.[1]

* * *

Landshöfdingarna börja sin inlaga vid mötet i Strängnäs med att tacka konungen för den stora »åhåga» och »vårdnad» om fäderneslandet, som de »förstått» af »den Instruction och vpbördzordningh, som oss aff E. K. M:tt Nådeligen ähr öfwerantwardatt.» »I det at såsom alla andra ämbeter ähro i En godh orda Berehtte, ock alle äre medh gode wäll funderade Instructioner försörgde, att och wij icke meere änn andre vthj oorda lefua och vtan form wara måghe, huar Effter wij oss vtann wijdare Betänckiannde och opskiuttande vthi wårt Embete kunna ställa och rätta.» De lofva så att efter yttersta förstånd och förmåga beflita sig om att utföra sitt ämbete till konungens behag, men, heter det till slut: »aldenstundh någre punchter i be:te Instruction och Vpbördzordningh synnes oss wara något Besuärlige, och fördenskuldh behöfue E. K. M:tz wijdare declaration, Så äre wij ödmiukeligenn begierranndes, at E. K. M:tt oss något misshagh icke wille tillwännda, vtan sigh på dem emot oss gunsteligen förklara.» Sedan följa de sju anmärkningspunkterna mot instruktionen, de sju mot uppbördsordningen och den sista gemensamma, och slutligen heter det: »Och begiere wij ödmiuckeligenn, medenn dette ähr ett nytt wärck och icke tilförenne practiceret, och för denn skuldh oss i förstonne will falla besuärligitt i wärcket att ställa, att huar något aff oss igenom oförfarennheet och

[1] Den 2 sept. 1623 befaller kammarrådet den nyutnämnde landshöfdingen öfver Finland, Nils Bielke, att »medh det allerförste publicere almogen öfver alt Finland H. K. M:tz Ordningh och nådige wilie, huru såsom alle Cronones Ränttor härefter skal vthgå, *Kammarens registr.* Denna befallning kan väl omöjligt afse den nya ordningen, utan måste 1620 års vara menad. — Om Bielkes afgång från kammaren och utnämning till landshöfding se Edén, a. a., s. 222. Ännu så sent som den 3 sept. underskref han som kammarråd ett bref. Han har alltså medverkat vid den nya ordningens koncipierande. Bland *Handl. ang. kammarförvaltn.*, *den lokala organisat.*, *R. A.*, finnes ett förslag till »Instruction, hwarefter H. K. M:tt will, att Landshöfdingen vtöfuer Findhlandh — — — Niels Biellke — — — sigh rätta skall. Actum Gripshollm den ... augusti Åhr 1623», (från *Ox. saml.*)

oförstånndh kunnde feela heller delingueras, E. K. M:tt wille då som Enn mildh och nådigh Konungh rättenn medh oss till det högsta icke skärppa, helst medann wij äre i dette wärcket aldelis oförfarnne» etc. Att denna ängslan inför det nya verket, i hvilket landshöfdingarna äro alldeles oerfarna, hufvudsakligen syftar på uppbördsordningens kardinalpunkt om räkenskapsansvaret, kan ej råda det minsta tvifvel om.

Hvad nu först beträffar anmärkningarna rörande ordningen, så ha vi hufvudanmärkningen i punkt 7. »Det wij sielffue skole vptagha Räckennskaperne af fougterne, dem clarera och vnderskrifua, och oss sedann medh dem till Rechninge Cammaren begiffua, och der suara till alt tilltall både räst och besuär, Så äre wij I denn vnderdånige bönn och förhåpningh, att E. Kong. M:tt oss medh denn bördann icke Besuäranndes warder, aldennstundh största delenn af oss medh Räckenskaperne icke wette att omgå, myckit mindre till några store och märckelige Summor att swara, vtan att denn der Bockhållare bliffuer, att han både till opbördenn så wäll som vtgifftenn, räster af alt besuär, Suara måå, och wille E. K. M:tt der opå wisserligenn wara försäkrad, att wij oss her vtinnan icke difiicultera skulle, huar wij medh denna saak någorlunda kunde omgåå, dy der wij oss dett opåtagha skulle, warda wij oss icke allenest E. K. M:tz ogunst förwärfuandes, vtann ginge och all wår wällferdh quitte.» Den tankegång, som här framträder, är tydligen precis densamma, som kommer till synes i Gabriel Oxenstiernas bref. Denne nöjde sig dock med att jämra sig öfver det hotande ansvaret och sökte ingen utväg att kringgå det; det nya, positiva, i landshöfdingarnas yttrande ligger alltså i deras förslag att flytta ansvaret för räkenskaperna från fogdarna (hvilket icke kunde undgås) till landsbokhållaren.

Den stora betydelsen af den paragraf, mot hvilken denna anmärkning företrädesvis är riktad, gör det lämpligt att detaljeradt genomgå dess utveckling genom alla bevarade redaktioner. Paragrafen bär i den slutliga redaktionen nr 23, i de två första nr 24. Enligt redaktion 1 (den som förelades Gabriel Oxenstierna) hade den följande lydelse: »Åhrligen om . . . tijdh skall Landshöfdingen stemma för sigh alle

Fougder öfver sitt Lähn och där vptaga deres Reckenskap och dem Clarere. Och sedan han åther huar Fougde i sitt Fögderij vthskickatt hafuer, begifue sigh medh Räckenskaperne op till wår Räckne-Cammar, och dem der inlefwerere. Och hwadh feell då der vthi finnes göre beskedh före. Huarföre de och tillförende skole Quittera Fougderne sine Reckenskaper och taga till sigh alla Quitentsier. Så skole de och weta beskeedh om Restantsierne, och huadh mehra tillförendhe widlyffteligare ähr omrördt.» Genom Axel Oxenstiernas rättelser har texten i redaktion 2 fått följande lydelse: »Åhrligen vthj Majo skall Landshöfdingen och Stådtholleren stemma för sigh alle Fougder öfuer sitt Lähn och där optaga deres Reckenskap och dem Clarere och underskrifne gifue Fogderne sine Quittentier deropå, dermed då Fogderne åther må begifue sigh i sitt Fögderij. Men Stådthollaren skall samme Reckenskap sambt med alle Quittentsier och rettellsser till sigh tage, dem wäll förwarat och förseglat opp till Räckne-Cammaren försende, så att Räckenskaperne äre i Stockholm till Johannis dagh lefrerede. Kommer någott Jeff i Vpbördh eller Vttgifft, då må Stådthollaren derom åthwarnes af Cammerrådedh och gifue deropå schrifftligh förklaringh och Vnderrettelsse. Gör den eij tillfyllesth, då komma sielf personligenn på deres Citation tillstädes, och der anthen förklara saken eller swara in för Cammarrådet till rätta.» Den så gjorda redaktionsförändringen kan knappast anses vara af någon betydelse. Så tillvida synes den innebära en viss mildring för landshöfdingarna, som de ej själfva behöfva infinna sig med räkenskaperna (det skulle väl bokhållaren göra) utan först på »citation» på grund af jäf.

Redaktion 3 skiljer sig från 2 i följande fall: Efter »Kommer någott Jeff i Vpbördh eller Vttgifft» är inskjutet: »sädhan han aff Stådthållaren gilladh och godh kändh ähr», och i slutet af hela paragrafen är tillagdt: »giörandes Oss Redhe och rätt för dhedh oss tillkommer, dock så, att dher sådant feell af Fogdens eller Arrendatorens eller någens annors förwollende härkompne, at han sin ledne skade och interesse hoos honom lagligen igensökia må.» Denna ändring torde, redan den, ha

föranledts af anmärkningar vid landshöfdingemötet, såsom framgår af den första anmärkningen mot uppbördsordningen, hvilken vänder sig mot § 2.[1] Slutligen har på grund af Axel Oxenstiernas ytterligare rättelser redaktion 4 framgått, hvilken är den af STYFFE aftryckta § 23. I den första delen af paragrafen finnas inga andra ändringar, än att bokhållaren införts att jämte ståthållaren revidera fogderäkenskaperna, samt att det uttryckligen sägs, att det är den förre, som skall inlefverera dem i kammaren (efter revisionen). Den fortsätter sedan: »Finnes dher vthi någon error calculi, som icke alt för groff ähr: då skall Bookhållaren eenskiltt och icke Stådthållaren dher till swahra. Men kommer någon Jäff — — — förklaring och Vnderrättelse. Och skall Stådthållaren medh all flijt see opå sakerne medh Bookhållaren, Fougdterne och Arrendatorerne och der någon otroheet hoos någon finnes, skall han Saaken strax i sitt Stådthållardöme emoot dem vthföre, och på dhen brotzlige doom taga, der aff een vidimeret copie medh en vtförligh relation till RäkningeCammaren försendes skall, och Stådthållaren sigh vthi executionen rätte effter resolutionen, som aff oss derom föllier.» De af landshöfdingarnas föreställningar framkallade ändringarnes innebörd är tydligen en kompromiss. I det stora hela kvarstår landshöfdingens räkenskaps ansvar, men gäller det smärre oriktigheter, skall bokhållaren ensam göras ansvarig. Den försvagning af det ännu i princip upprätthållna ansvaret för landshöfdingen, som härmed inträdt, framträder än mer, genom att hela punkten om den personliga inställelsen inför kammarrådet, i händelse den först infordrade skriftliga förklaringen ej godtagits, alldeles slopats, och att i stället bland de underordnade uppbördstjänstemännen, af hvilka ansvaret i andra hand skall utkräfvas, nu först nämnes bokhållaren. Faktiskt hade alltså ett nytt underordnadt ansvar upprättats, skildt från landshöfdingens eget och högst betänkligt undanskymmande detta. I sin mån har den så framdrifna kompromissen bidragit

[1] Härmed skulle då vara bevisadt att redan redaktion 3 framgått ur Strängnäsmötets förhandlingar. Mellan 2 och 3 skulle alltså egentligen finnas ytterligare en redaktion = 2 med rättelser.

att åt landsbokhållaren (den senare landskamreraren) skapa en långt mera självständig ställning, än ursprungligen afsetts.

Icke ens i de två första redaktionerna af § 23 (24) finnes något stadgadt om den yttersta straffpåföljden för landshöfdingen, om han icke inför kammarrådet kan tillfredsställande utreda sitt förhållande till de reviderade fogderäkenskaperna. I § 22 säges visserligen, att om någon landshöfding befinnes taga kronans räntor »och dhem bruka till sijn eigen nytto,» så skall han af kammarfiskalen citeras inför kammarrådet, och om han blir därom öfverbevisad, dömas till kronans otrogna man, »förwijses medh wanheder sitt Embete och restituere all skadha och interesset.» I hela 1624 års ordning i dess definitiva lydelse är detta stadgande för det mest extrema fallet det enda om en yttersta straffpåföljd för räkenskapsjäf gentemot landshöfdingen. I den ursprungliga lydelsen af § 8 fanns en liknande bestämmelse.

Samma rädsla för ansvarsskyldighet, som här framträdt, präglar hela landshöfdingememorialet. Så t. ex. i fjärde punkten, som riktar sig mot § 12. »Det och i samma artickell är förmält, att Penninge ränttorne aff fougternne och arrendatorerne skole opbäres och spacium står för nampnet, äre wij vthi denn vnderdånnige förhåpningh, Att wij icke der medh meentte äre, vtan Bookhållarnne, aldennstundh wij medh opbörder, vtgiffter och qvittanzier icke wäll wette omghå.» I denna punkt, liksom i alla de återstående i memorialet framdragna, ändrades uppbördsordningens text efter landshöfdingarnas framställningar. Viktigast af dessa anmärkningspunkter är den andra, riktad mot bestämmelsen i §§ 6—8, om jordebokens justerande inom loppet af ett år, med ett åsatt vite af 50 daler. De öfriga gå hufvudsakligen ut på redovisningsperiodernas förlängande. Dessutom begäres närmare instruktion rörande »tillgiffterne» (hemmansförmedlingen) och ett förtydligande af den viktiga bestämmelsen om, att arrendatorerna skola sätta löfftesmän inför ståthållarne, så att den icke skall betyda, att landshöfdingarna utan vidare skola vara förpliktade, att, om dessa »fallera», svara för dem (femte och första punkterna, åsyftande §§ 14—16 och 2). Hvad bestämmelserna om tillgifterna beträffar,

må anmärkas, att denna viktiga princip, öfverflyttandet af mindre räntemål från centralregeringen till landshöfdingarna, finnes uttalad redan i 1620 års instruktion för Wernstedt, § 24, i hvarje fall för ödesmål.[1] Rörande innehållet i § 2, har utvecklingen af landshöfdingarnas presentationsskyldighet i fråga om fogdar, arrendatorer och löftesmän redan förut skisserats. Den utförliga beskrifningen af huru det skall förfaras vid jordeboksransakningarna (§§ 4—8) har delvis sin förebild i 1620 års ordning, § 3.[2] Alldeles nytt är det märkliga stadgandet i § 9 om sockneskrifvaren, »almogens gegenskrifvare», »som altijdh skall hålla på almogens sijdha och wetta beskeedh, nähr dem skeer rätt eller orätt», och hvilken skall väljas af allmogen själf och afsättas, när den behagar; dock skall han gillas af ståthållaren (enligt Axel Oxenstiernas tillskrift i redaktion 1).[3]

Beträffande anmärkningarna mot instruktionen må först framhållas, att denna i första punkten kallas för en instruktion »de Iusticiæ administratione», hvilken benämning äfven förekommer i andra handlingar. Man synes däraf böra sluta, att stadgandena rörande rättens handhafvande äro afsedda att ge instruktionen dess hufvudkaraktär. I själfva verket spela de också en mycket framstående roll. Till innehållet äro instruktionens paragrafer fördelade på följande sätt. §§ 1—9 innehålla allmänna stadganden berörande landtregeringen i egentlig bemärkelse, politien, samt försvaret (motsvarande §§ 1, 2, 4, 5, 12, 14, 15, 16 och 17 i 1635 års instruktion), mot hvilka inga anmärkningar framställas. §§ 10—13 behandla justitien (motsvarande §§ 9—11 i 1635 års instruktion). § 14 är åter af allmän natur (motsv. delvis §§ 18 och 25 i 1635 års instr.) §§ 15—16 handla om städernas skötsel (§§ 19—20), §§ 17—20 (21—24) om åtgärder mot lätja och tiggeri, de följande paragraferna slutligen (§§ 26—42 i 1635 års instruktion) om kansliets anordning och allt hvad därtill hörer. Hvad dessa afdelningars inbördes betydelse beträffar, torde

[1] STYFFE, *a. a.*, s. 159.

[2] STYFFE, *a. a.*, s. 143—144.

[3] I redaktion 2 finnas ytterligare fyra paragrafer, hvilka delvis motsvara §§ 21—37 i »instruktionen»; de saknas redan i redaktion 3.

dock den, som handlar om städerna, i fullt lika hög grad som den, som handlar om justitien, få anses ha satt sin prägel på hela instruktionen — den utvecklades ju också vidare genom ett särskildt memorial. — Det är hufvudsakligen endast med afseende på dessa två kapitel, det om justitien och det om städerna, som landshöfdingarna framställt några egentliga anmärkningar, i två punkter mot hvartdera.

Hvad beträffar anmärkningarna rörande justitien, så kunna de såtillvida anses rätt märkliga, som de i sin mån förberedt det skarpa utskiljande af all slags befattning med rättsskipningen (utom naturligtvis i ekonomiskt-administrativa mål), som karaktäriserar 1635 års instruktion.[1]

§ 10 börjar: »Effter och Landshöfdingens kall och embethe iblandh annadh besynnerligen der vthi står, att justicien må owäldeligen och ordenteligen administreras, så i städerne som å landet» och fortsätter därefter som 1635 års instruktion (§ 9). Under det att 1635 års instruktion uttryckligen förbjuder landshöfdingen att sitta med i några domar (§§ 9—10), är detta icke fallet i 1623—24 års förslag. Men det säges heller aldrig direkt, såsom i äldre instruktioner åtminstone i fråga om rådstufvurätten, att han skall göra det.[2]

När landshöfdingarne i sin anmärkning mot tionde paragrafen, under klagan öfver de i alla landsändar »suåre slätte och Ennfaldige» underlagmännen och lagläsarna, begära, att Kungl. Maj:t ville tillhålla lagmän och häradshöfdingar, att de skaffa sig »gode och beskiedelige män» att i deras ställe bekläda domareämbetet, på det att icke den bördan skulle bli landshöfdingarne för tung, är detta yttrande naturligtvis först och främst dikteradt af landshöfdingarnas rädsla att komma i någon konflikt med sina ståndsbröder, lagmännen och landshöfdingarna.

Den andra anmärkningen mot § 11 synes vara riktad mot en formulering, som något skilt sig från den bevarade redaktionens, hvil-

[1] ODHNER, *a. a.*, s. 177, som anser, att 1635 års instruktion i detta afseende gjorde epok.

[2] T. ex. instr. för Gabr. Gustafsson Oxenstierna d. 26 okt. 1618, § 3, STYFFE, a. a., s. 119.

ken är nästan lika med 1635 års. Af anmärkningen synes nämligen framgå, att landshöfdingarna i förslagets ursprungliga lydelse ålagts, icke blott att årligen infordra domböckerna, utan äfven att »öfverse» dem »och hvar orichtigheett der uthj finnas, Stämpna dem (domhafvandena) till rätta etc.» Under hänvisning till, att tiden ej skulle räcka till för en dylik revision, uttala de sin förhoppning, »att och sielffue rätternes vtförannde blifuer till håffrätten remitteret». Paragrafen torde alltså ha ändrats efter landshöfdingarnas önskan.

I sin tredje anmärkning, mot § 15 (19), begära landshöfdingarna, att Kungl. Maj:t ville meddela dem ett memorial, efter hvilket de kunna rätta sig vid uppfyllandet af sina plikter rörande städernas politi. Det heter också i slutet af paragrafen (i den bevarade redaktionen), att landshöfdingen till det yttersta skall efterfölja »then memorial, som honom i detta ährendett är serdeles medgifuen.» Häraf framgår, att 1623 års stadsmemorial tillkommit närmast på grund af landshöfdingarnas begäran. De begära också, »att Sådanna Borgemestere och förmänn måtte i Städerne förordnas, som kunne medh descretion efterkomma, huadh som dem af oss blifuer befallatt och opålagt, Elliest will det oss Besuärligit falle att Effterkomma och i wercket ställa». Denna senare begäran ansluter sig närmast till första punkten af § 16 (20), där det heter, att landshöfdingen skall beflita sig om, att i hvar stad förordna goda och beskedliga män till borgmästare, syndicos eller sekreterare, »så gode, som han dem bäst kan bekomma, som medh förnufftigheet regera Staden, beflijta sigh om dess förkoffringh och förestå lagh och rätt owäldeligenn.» Det är tydligt, att Gustaf Adolf på detta viktiga område, liksom ifråga om uppbörden, ville, så långt möjligt, lägga ansvaret på landshöfdingarna, så att de, ej de lokala myndigheterna, skulle redovisa för centralregeringen. Stadsmemorialet (särskildt § 4) bestyrker denna hans tendens. Under förmyndarne åter tog regeringen själf detta ansvar på sig,[1] hvilket väl sammanhängde med hela magistratens förvandling till en permanent ämbetskorporation.[2] Till denna förvandling har naturligen en dylik

[1] § 20 i 1635 års instr.
[2] ODHNER, *a. a.*, s. 186.

påtryckning och ledning från landshöfdingarnas sida i sin mån bidragit.

I sina anmärkningar mot 16:e paragrafen betona de starkt, att endast »opseendet och handsträckandet» tillkommer dem, men däremot arbetet »principaliter» borgmästarne. De begära, att ett visst »pöen» måtte utsättas för olydnad från borgmästarens sida mot landshöfdingarnas befallningar, och att, då borgmästareämbetet »igenom sådanna omskrifninger blifuer superficialiter gjordh», en viss lön måtte därtill anslås, »dy elliest vill ingenn, som af någonn qualitet är, sigh meere änn andra brucka låta.» Denna senare begäran torde vara föranledd af det andra momentet, där det talas om magistratens plikt att ifråga om stadens inkomster tillgodose dess bästa och icke privatas, och dess mening torde vara, att ett så kräfvande arbete borde vara aflönadt, om man skall kunna få därtill kvalificerade personer. Denna begäran uppfylles genom stadsmemorialet, § 6.[1] Om plikten för olydnad finnes däremot ingenting. Landshöfdingarna fingo själfva påfinna lämpliga åtgärder för att tilltvinga sig auktoritet.

Hvad beträffar de öfriga anmärkningarna mot § 16, så framgår af deras innehåll och gruppering, att de framkallat omredigeringar i den ursprungliga texten af 1623—24 års förslag. Det nuvarande mom. 5,[2] om krögeri och taverner, har varit mom. 3; mot det riktas ingen anmärkning;[3] mom. 6 har varit mom. 4. Om det af landshöfdingarna begärda privilegiet för gästgifvare och formän, för att locka spekulanter, finnes intet nämndt; säkert är dock, att Gustaf Adolf utdelade dylika privilegier ganska frikostigt. Den i mom. 6 omnämnda skjutsförordningen måste vara den, som förelades 1624 års riksdag.[4] Mom. 3 var

[1] I enlighet med hvad som utlofvats redan i *stadgan om städernas administration, 1619*, § 10. STIERNMANS *Commercieförordn.* s. 738.

[2] Den bevarade texten af förslaget är nästan ord för ord lika med 1635 års.

[3] I stadsmemorialet, § 10, påläggęs landshöfdingen en liknande öfvervakningsplikt äfven rörande bagare, slaktare och månglare, i anslutning till förordningarna 1622—23, STIERNMAN, *a. a.*, s. 853—874.

[4] *Riksdagsacta.* I *Skytteska arkivet, vol. VIII,* finnes en »*Ordningh och Stadga, hwar efter the sigh rätta skolle, som till Ländsmänn och Giästagiware tillicka satte ahre*» etc., ett utkast, som troligen refererar till 1624 års skjutsförordning. Märkligt är

ursprungligen mom. 5. Dess sista punkt, genom hvilken landshöfdingen ålägges att med största åhåga »fullfölia alle Embetzskråår, och räckia embetens förmän sin handh emoot dem, som bryta,» liksom möjligen hela det nuvarande mom. 4, torde helt och hållet ha saknats i det ursprungliga förslaget och tillkommit på grund af landshöfdingarnas femte anmärkning rörande § 16. Stadsmemorialet, §§ 7 och 9, utvecklar samma synpunkter rörande skrånas åtskiljande.[1]

Hvad beträffar anmärkningarna mot §§ 17 och 20 (21 och 24), så gå de endast ut på en begäran, att tukthus och barnhus måtte »ställas i verket» innan landshöfdingarnas åtgärder mot tiggeriet skola på allvar påkallas, samt att »deseplinn och lärdom må lyda till Iudicio cosistoriali.»[2] De stränga åtgärder, som i § 18 (22) påbjudas för att ränsa städerna från enbart tärande element, återfinnas i stadsmemorialet § 8. Den i § 19 (23) åberopade »Spetaalsordningen» måste vara den, som förelades 1624 års riksdag.[3]

Med afseende på de följande paragraferna, §§ 21—37, framställes en enda anmärkning, rörande § 21, hvilken emellertid är ganska belysande äfven den för den anda, som behärskade hela landshöfdingememorialet. Landshöfdingarne finna den i 21:a paragrafen omtalade sekreteraren för »högnödig» och för ämbetets fortsättande »omistande, och »medann wij icke wetta någre sådanna qualificerade personer att bekomma, huilket är ett aff det förnembste Instrumentum vthj wårtt Embete, Begiere wij vthj vnderdånigheet, att beskedelige och vthj cantzlij förfarne person-

här särskildt stadgandet, om att friskjuts och fri förtäring skulle medgifvas endast enligt rullor, egenhändigt underskrifna af konungens eller enkedrottningens marskalk, hvilka rullor skulle inbindas i fogderäkenskaperna och inlevereras till ståthållarne.

[1] Upptagandet af dessa bestämmelser är endast ett naturligt led i de öfvervägan-den rörande skråna, som ledt till bl. a. *Gabriel Oxenstiernas och Lasse Skyttes Stadga och Embetz Skråå för alle Uplands städer och häradsfläcker, den 23 sept. 1621.* Se STIERNMAN *a. a.*, s. 781—793 m. fl. förordn.

[2] Med konsistorium menas väl domkapitlet; därmed kunde också afses det consistorium generale, om hvilket Gustaf Adolf just vid Strängnäsmötet framlagt förslag. Se EDÉN, *a. a.*, s. 298—299.

[3] »*Constitution emot Tiggiare och Tijdztiuffuer.*» THYSELIUS. *Handl. rör. Sv. kyrkans och läroverkens Hist.* Del I, s. 43 o. följ. Jmf. *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.*, I: 1. s. 351—358.

ner måge der till deputeres». I den åttonde anmärkningspunkten mot uppbördsordningen (som äfven afser instruktionen) klagas öfver det myckna arbete, som synes vilja förefalla både i rättegångs- och räntesakerna, hvilket blir för drygt för en enda, hvarför de begära, att jämte bokhållaren (= sekreteraren) få ytterligare en medhjälpare, sekreterare eller kopist, då eljes mycket skulle bli försummat och »det bliffua oss seden imputerat.» Denna senare begäran uppfylldes först 1635 (§ 26). Med afseende på den förra finnes intet i självfva instruktionen, men det lider intet tvifvel, att icke Gustaf Adolfs egen önskan här mötte landshöfdingarnas på halfva vägen. En duktig landsbokhållare kunde bli ett godt redskap i regeringens händer, d. v. s. närmast kammarrådets, då det gällde att organisera landtregeringen efter moderna ämbetsprinciper. Den synnerligen påfallande ängslan, för att icke säga hjälplöshet, som i snart sagdt hvarje punkt framträder i landshöfdingememorialet, vittnar tydligt om behofvet af kraftig ledning från regeringen (främst kammaren). När landshöfdingarna själfva så mycket som möjligt ville kasta allt arbete och ansvar på bokhållarne, låg en ny form af det gamla sekreterareregementet, öfverfördt till provinsförvaltningen, ganska nära till hands, här dock icke i en personlig kungamakts tjänst utan i ett »modernt» ämbetsverks. Huru bokhållareämbetet utvecklat sig till allt större själfständighet från Strängnäsmötet och till 1628 års bokhållarinstruktion [1] och därefter, vore visserligen en uppgift af ej ringa intresse att utreda. Att Gustaf Adolf själf ursprungligen icke velat ge bokhållaren en så pass själfständig ställning är tydligt, men den aristokratiska uppfattningen bland landshöfdingarna tvang honom därtill.

Om betydelsen af de återstående paragraferna kan jag fatta mig kort. Deras ordalydelse är i det närmaste densamma som motsvarande paragrafers i 1635 års instruktion. Anmärkas må endast, att ehuru äfven i 1623 års instruktion sex slags bref och sex skåp omtalas, dessa ej äro precis desamma som i 1635 års. Kyrkosakerna omtalas ej alls,

[1] *Ordningh, Hwar effter Bookhållerne uti Landzänderne sig förhålla och aldeles rette schole. Actum Ståckholm den 14 Januari A. 1628.* Styffe, *a. a.*, s. 392 o. följ.

liksom den paragraf (§ 8) i 1635 års instruktion, som handlar härom, alldeles saknas i den äldre instruktionen, annat än i form af consistorialdomar och acter, som sammanföras med judicialprocesser. I stället upptagas artillerisakerna som självständig grupp (jämte krigshandlingar). I sammanhang härmed bör nämnas att »krigssakerna» öfver hufvud taget behandlas ytterst knapphändigt i hela 1623—24 års instruktion. Endast i den mycket kortfattade § 5, där det talas om åtgärder vid fiendtliga öfverfall, isynnerhet med afseende på fästningarna (motsvarande ungefär tredjedelen af § 12 i 1635 års instruktion) beröres landshöfdingens skyldighet i detta afseende. Om sjöförsvaret talas ej alls, utom när fråga blir om kansliets anordning (§ 13 i 1635 års instruktion). Särskildt påfallande är denna knapphändighet med afseende på krigssakerna i jämförelse med de äldre instruktionerna. Säkerligen har den sin grund i konungens afsikt att för dessa uppgifters tillvaratagande sörja genom särskilda instruktioner för öfverstar och slottshöfvitsmän.

Som totalomdöme om 1623—24 års instruktion jämförd med 1635 års kan sägas, att den icke på långt när har en så strängt systematisk form; särskildt saknas alla den senares direkta häntydningar på parallelismen med de centrala ämbetsverken, hvilka ju också till största delen ännu funnos blott på papperet 1623 och 1624. Så saknas hvarje motsvarighet till §§ 6 och 7 och första punkterna i §§ 14 och 25 o. s. v.

Genom kansliparagraferna (21—37) ordnades landshöfdingeämbetet in i minsta detalj som ämbetsverk med så långt möjligt skriftlig kommunikation, äfven med supplikanter (§ 25, motsvarande § 30 i 1635 års instruktion). T. o. m. postförbindelsen med Stockholm afhandlades, § 24 (34).[1]

* * *

På anledningen till att de stora instruktionsprojekten för landshöfdingarna just vid denna tid komma fram, för att sedan delvis få hvila

[1] Se *Ordinantie för posterne, Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl. I: 1*, s. 359 o. följ.; den omtalas såsom utfärdad i förslaget till ordinantia om gästning och skjutsning.

ända till förmyndareregeringen, kan jag här ej närmare ingå. Öfver hufvud taget får man det intrycket, att senare hälften af 1623 och förra hälften af 1624 bilda ett märkesår i Gustaf Adolfs regering, hvad beträffar den inre organisationen, särskildt den ekonomiska och finansiella. De stora stadgeförslagen vid 1624 års riksdag, skjuts-, post- och tiggeriordningarna, bära i sin mån vittne därom. Allra märkligast äro dock måhända åtgärderna för en modern organisation af kammarverket, särskildt hvad riksbokföringen vidkommer. Det viktigaste steget var här Abraham Cabelious anställning som generalbokhållare. Tack vare hans stora duglighet kunde för första gången en verklig rikshufvudbok upprättas, delvis på grundval af de landsböcker, som under loppet af 1623 och 1624, troligen efter hans anvisning, sammansattes för året 1622.[1] Samtidigt med Cabelious anställning utnämndes kamreraren Peder Andersson till generalreceveur eller räntmästare (generalräntmästare).[2] Det förefaller t. o. m., som om den planerade omorganisationen ansetts nog betydande att ge upphof till en ny kammarordning. Så heter det t. ex. i fullmakten för Cabeliou den 1 maj 1624 bl. a.: — — — »och alle wåre Landshöfdingars och Ståthållares bref, opbörder och Uthgiffter angående, honom strax af Cammarrådet communiceres, effter som b:te hans kall och ämbete så wäl som sielfwe processen wijdhere i Cammarordningen författadt är.» I 1618 års kammarordning kunde ju intet finnas härom, då ämbetet var alldeles nytt.[3] Däremot finnes bland Skytteska papperen en handling, som, af många tecken att döma, verkligen synes

[1] I ett förslag till fullmakt, dec. 1623, betonas, att rikets räkenskapsböcker skulle uppställas »på bokhållarevis» liksom generalbokhållaren också skulle till landsbokhållarne utsända »efter bokhållare-art» utarbetade formulär till deras rapporter, Edén, *a. a.*, s. 230. *I Skytteska arkivet*, *Vol. VIII*, finnes ett ännu äldre förslag till fullmakt, af den 29 nov. Där finns också ett förslag till instruktion, där det heter, att räkenskaperna skola föras efter »dhett Italianische Bokhållerij.» Allra viktigast är denna instruktions bestämmelse, att alla handlingar rörande kammarverket, vare sig de angå inkomster eller utgifter, skola registreras af generalbokhållaren. Cabeliou torde redan i slutet af 1623 varit i full tjänstgöring, ehuru han ännu den 2 jan. 1624 genom kammarrådet anhåller hos konungen »att han sin Fullmakt medh det förste måtte bekoma, der effter ock han sakerne desto bettre må kunna stella i wärkedt.» *Kammarens registr.* Först i maj 1624 utfärdades den. *Kammarens registr.*

[2] Fullmakt den 26 nov. 1623, Edén, *a. a.*, s. 238.

[3] Styffe, *Instructioner rör. den civila förvaltningen*, s. 26 o. följ.

vara ett utkast till ny kammarordning, uppgjordt vid denna tid.[1] Så behandlas här både generalbokhållare- och generalräntmästareämbetet.

De stora finansreformerna, ej minst räkenskapsansvarets öfverflyttande för provinserna från de underordnade tjänstemännen till landshöfdingarna, torde för öfrigt närmast vara framkallade af den just vid denna tid på grund af de nya omfattande fälttågsplanerna mot Polen, i större utsträckning än någonsin, tillämpade utarrenderingen af kronans räntor (för beredande af kontanter).[2]

Att den stora sammanfattande landshöfdingeinstruktionen, som framlades vid Strängnäsmötet, aldrig kom att få Gustaf Adolfs underskrift, beror väl först och främst på, att en stor del af dess förutsättningar (hela systemet af centrala ämbetsverk, skjuts-, post- och fattigvårdsförfattningarna) icke under hans regering kunde komma till verkställighet, kanske också på landshöfdingarnas ovillighet. Studiet af Strängnäsmötet ökar onekligen den beundran, man måste känna för Gustaf Adolfs storverk på den inre organisationens område, då väl de församlade ståthållarne få anses rätt representativa för arten af hans medhjälpare.

Till slut ett sista brefutdrag såsom bevis på, att båda de stora instruktionerna dock äfven utan kunglig underskrift anbefalldes landshöfdingarna till efterlefnad. I ett bref dat. Stockholm den 21 maj 1624 från kammarrådet till ståthållaren Johan Månsson heter det bl. a.: »wij sende och wår K. B. en memorial, effter hwilcken hans K. M:t will, att all rentte skall opbäres och justitiæn af ståthållerne administreres, såsom och en form, hwareffter bökerne och rekenskaperne stelles och inlefwereres skole, effter hvilken wår K. B. kan sig rette och tydeligen sådant i werket stelle; hwar annorlunda skeer, wele wij ware enskyllede, härom wår K. B. så bestella wille.» Till detta bref har Johan Skytte bilagt ett

[1] *Skytteska arkivet, Vol. VIII.* I samma volym finnes också ett ännu mera kortfattadt utkast, innehållande endast några punkter, om hvad en ny kammarordning bör innehålla, af Johan Skyttes egen hand, under rubrik: *Ut Reformatio Cameræ commodius institui et suscipi possit hisce requisitis inprimis opus sunt.*

[2] Att kontakten mellan konungen och kammarrådet varit ovanligt liflig under hela året 1623, framgår af EDÉN, *a. a.*, s. 234—235. Äfven Axel Oxenstierna fanns både på våren och hösten i såväl konungens som kammarrådets närhet, såsom synes af data på hans bref, *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.*, *I: 2* (jämf. med EDÉN).

handbref, däri han bl. a. säger: »Och på m. K. B. må dess bättre wette att rette sigh effter K. M:tz nådige wilie, hafwer iagh af en godh wälmeningh welet med Tybelio sende min K. B. en copia af den memorial, som högb:te H. K. M:t hafwer för alle ståthollere författa låtet, på dedh m. K. B. må sådant wette i tijdh lathe i werchett stelle, och sålunda göre dedh H. K. M:t kan ware till gått behagh, och ähr ännu ingen af ståthollerne för:ne memorial eller form, der effter bökerne och rekenskaperne stelles skole, tilsändh, alt till den ände, att ändogh m. K. B. icke ähr så väl för handen som någon af dhe andre, honom lijkwäl och icke dess mindre derom tijdeligen må blifwe kungiort och han på all händelsse ingen owetenheet om sakerne hafwe och förebähre» etc.[1] Äfven här undanskymmer uppbördsordningen helt och hållet instruktionen. När det heter, att »memorialen» eller »formen» ännu icke tillsändts någon annan ståthållare, kan därmed naturligen endast menas uppbördsordningen i dess definitiva form. Det är nämligen all anledning anta, att konungen redan nu ansåg den definitivt gällande för landshöfdingarna, och att dess slutliga publikation, den 27 juli, endast afsåg allmänheten. Något liknande skulle väl också vara fallet med instruktionen, fastän dess efterlefnad aldrig kunde utkräfvas annat än »secundum perfectionem.»

Strängnäsmötets förhandlingar om landshöfdingeinstruktionerna och deras både tidigare och senare öden äro äfven såtillvida af stort intresse, som de lämna ett bidrag till belysningen af de former, under hvilka Gustaf Adolfs organisationsprojekt utvecklades och tillämpades.[2]

---

[1] *Kammarens registr.*

[2] Rörande hans vana att utlämna förordningar att försöksvis tillämpas, se t. ex. STYFFE i *Ax. Oxenstiernas skrift. o. brefvexl.* I: 1, s. 323, noterna, femte stycket.

Stilleståndet i Altmark 1629.

Af Herman Brulin.

Öfver de förhandlingar under sensommaren 1629, som inledde ett kvartssekels afbrott i den stora svensk-polska kampen och genom sitt resultat gåfvo Gustaf Adolf fria händer och ekonomisk grundval för hans ingripande i det tyska kriget, sprida de svenska arkivskatterna, i den mån de nu äro bevarade, blott ett svagt och splittradt ljus.

Något sammanhängande *förhandlingsprotokoll* af samma art som det, hvilket skänker en så riklig kunskap om de resultatlösa underhandlingarna i slutet af 1627 och början af 1628,[1] finns icke från denna tid och synes aldrig ha blifvit fördt. Det är en klen tröst att veta, att i dess ställe utförliga bref från Axel Oxenstierna till Gustaf Adolf gifvit en skildring af förloppet.[2] Dessa bref höra nämligen tydligen till den samling skrifvelser från kanslern till konungen från åren 1626—1629, som den franske ministern Campredon år 1707 lyckades komma öfver och skickade till Frankrike, där de spårlöst försvunnit.[3] Fullständigt utan källor af angifvet slag är man dock icke. Det finnes i Riksarkivet några fragment af samtida journaler eller relationer, tydligen uppsatta i kansliet, men tämligen kortfattade och endast berörande vissa delar

[1] Se *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling* (i det följande citerad *OSB)*, I: 1, s. 120 ff.

[2] I ett inventarium 1632—1686 i *Riksarkivet, Äldre arkivförteckningar*, finnes följande anteckning af Erik Runell-Palmskiöld: »Öfuer pohlniske tractaten och dhe 6 åhrs stillestånd, om hösten 1629 slutet blef, höltz inthet protocoll. Doch varder hvadh på samma tractat förelop uthi Rickz Cantzlerens bref till K. M:t åhr 1629 ifrån 1 aug. till 22 oct. uthföhrligen infördt.»

[3] Se *OSB*, I: 2, s. xix, I: 3, s. iv.

af den ifrågavarande tidsperioden. De som här närmast komma till användning äro två: 1) En relation om förhandlingen med de brandenburgska medlarne 7—13 aug. 1629,[1] i *Polonica, Förhandlingar mellan Sverige och Polen* (i det följande citerad som *Rel. Pol.).* Denna relation är en samtida renskrift, där man omväxlande återfinner sekreterarne Johannes Nicodemis (senare adlad Lillieström) och Frans Schilhers stilar.[2] 2) En relation om krigshändelser och diplomatiska förhandlingar i Preussen 4 aug.—21 sept 1629, i *Oxenstiernska samlingen, Handlingar rörande polska kriget (Rel. Ox.).* Relationen, ett fragment, som med sista sidan afbrytes midt i en mening, är bevarad i en något senare, kollationerad afskrift från 1600-talet. Möjligen är den en sammanställning af flera olika konceptuppteckningar.[3] Åtminstone delvis har Axel Oxenstierna själf varit författare därtill.[4]

En ytterst välkommen komplettering till dessa strödda och kortfattade relationsfragment utgör en utförlig berättelse från *polsk* sida, som — i ett tydligen ej fullt oklanderligt exemplar — är bevarad i ryska utrikesministeriets arkiv i Moskva (Polska akter på papper, kartong 1, akt 7), och af hvilken genom professor Sam. Clasons försorg äfven en afskrift anskaffats för svenska Riksarkivet, där den finnes bland *Afskrifter från utländska arkiv* (härnedan citerad som *Rel. Mosk.).* Berättelsen, som är skrifven på latin, är tydligen en i polska kansliet uppsatt relation. Endast tack vare den kan man vinna en föreställning

[1] Vid dateringen användes i denna uppsats öfverallt, där ej annat anmärkes, den gamla stilen.

[2] Med denna relation har i senare tid sammanhäftats ett fragment, på en sida innehållande afskrift af ett påbörjadt protokoll öfver förhandlingen under Charnacés medling, som dock endast upptager några anteckningar från midten af juli.

[3] Därför talar bl. a. det förhållandet, att det parti däraf, som angår de diplomatiska förhandlingarna den 11 aug. och närmast därefter, i det närmaste ordagrant öfverensstämmer med motsvarande parti af *Rel. Pol.*

[4] På samma sätt som i det ofvannämnda förhandlingsprotokollet 1627—28 har framställningen i regel hållits i tredje person. På ett par ställen har detta dock ej iakttagits. Så heter det under den 16 aug.: »samme dagh vardt *min son* Gustaf Oxenstierna befängdh af pesten...», och under den 17 sept.: »... kom *jag* ... till Elbingen igen.»

om de sista dagarnas afgörande förhandlingar, som i öfriga bevarade källor äro mycket sparsamt behandlade.

En annan samtida framställning, ehuru af krönikekaraktär, vidrör också de svensk-polska förhandlingarna, nämligen den elbingske rådsherren och sedermera borggrefven ISRAEL HOPPES bekanta historia om det preussiska kriget.[1] Trots all dess detaljrikedom och dess sträfvan efter noggrannhet, som gör detta arbete till en af de användbaraste hjälpkällorna vid hvarje studium af denna tids händelser i Preussen, får man dock ej däraf mycken upplysning om förhandlingarnas sammanhang, hvari författaren tydligen ej var invigd.

Strödda uppgifter af växlande vikt äro vidare naturligtvis att hämta ur *riksregistraturet* i Riksarkivet, såväl det svenska *(Sv. Reg.)* som det tysk-latinska *(T. L. Reg.)*, i hvilket senare bl. a. finnas intagna några bref till svenska sändebudet i Haag Camerarius från någon person i kansliet (Lars Grubbe?) med redogörelse för tilldragelserna i Preussen. På grund af konungens afresa före förhandlingarnas afslutning ger emellertid registraturet ej någon kännedom om deras sista skede. Gustaf Adolfs fåtaliga bref till rikskanslern från denna tid äro tryckta i *Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling (OSB)*, II: 1. Alla kända bref från Axel Oxenstierna från ifrågavarande period äro likaledes tryckta i samma samling, I: 4; då som sagdt hans bref till konungen äro förkomna, är det egentligen de till de medlande sändebuden riktade, som ge upplysningar af intresse för ämnet.

Dessa sändebuds framställningar till konungen och bref till rikskanslern finnas bevarade i Riksarkivet, dels i *Gallica* och *Anglica*, *Beskickningars memorial och noter (Fr. besk. mem.*, *Eng. besk. mem.)*, dels i *Oxenstiernska samlingen (Ox.)*. För en allsidig undersökning skulle naturligtvis också kräfts kännedom om deras korrespondens med vederbörande regeringar. Någon ersättning för utländska arkivstudier kan man finna dels i den sammanarbetning af aktmaterial, som

[1] HOPPE, *Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen.* Herausg. v. M. TOEPPEN. (Leipzig 1887.)

utgöres af de s. k. RICHELIEUS memoarer *(Mém. de Rich.)*,[1] dels i den af GARDINER utgifna, synnerligen intressanta korrespondensen från Roes mission *(Roe's Miss.)*[2] De utdrag ur Charnacés bref, som finnas i *Wahrenbergska samlingen* i Riksarkivet, Vol. 3 *(Wahr.)*, beröra däremot i mycket ringa mån den polska fredsunderhandlingen.

Då uppgifterna *om* förhandlingarna äro så pass magra, vinna de minnesmärken *från* deras gång, som finnas kvar, ökadt intresse. I Riksarkivet, *Polonica, Förhandlingar mellan Sverige och Polen (Pol., Förh.)*, finnas åtskilliga *utkast till fördraget* bevarade, till stor del renskrifter försedda med ändringar af Axel Oxenstiernas egen hand, och vid närmare undersökning befinnas de återspegla olika faser i underhandlingens utveckling. I stort sedt utgöra de en sammanhängande serie, där hvarje särskildt utkast upptagit ändringarna i det närmast föregående och, själft ändradt, ligger till grund för det nästföljande. Utkasten äro utgifna i *OSB*, I: 4, s. 761 ff.

I den historiska litteraturen ha Altmark-förhandlingarna icke tillvunnit sig någon mera ingående uppmärksamhet. Utförligast behandlas de af CRONHOLM,[3] hvilken dock som vanligt ej lyckats ge någon fullt klar bild af förloppet. Det är i allmänhet RICHELIEUS memoarer och HOPPES krönika, som jämte hans arbete ligga till grund för framställningen i det stora antal arbeten, som haft anledning att i förbigående sysselsätta sig därmed.

* * *

Frågan om en afslutning af Gustaf Adolfs polska krig blef ett europeiskt intresse i allt högre grad, ju tydligare Kristian IV:s nederlag i hans tyska fälttåg framstod. Papisterna voro angelägna att fortfarande hålla Sverige bundet i kampen mot Polen och fruktade, att det,

[1] *Mémoires du cardinal de Richelieu*, V. (Collections des mémoires... Par Petitot. XXV. Paris 1823.)

[2] *Letters relating to the mission af sir Thomas Roe to Gustavus Adolphus 1629—1630.* (Camden Miscellany, 7. London 1875.)

[3] CRONHOLM, *Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering*, II. (Stockholm 1857.)

lösgjordt därifrån, skulle blifva dem en »mycket argare fiende än turken».[1] De antihabsburgska makterna åter sågo i Gustaf Adolf »en ny uppgående sol»,[2] och begärde ej bättre än att han genom en fred med Polen skulle få tillfälle att utföra den uppgift, som den danske konungen så villigt tagit på sig, men icke visat sig vuxen.

För vissa af dessa makter tillkommo enskilda intressen, som gjorde fredens återställelse högligen önskvärd. De engelska och holländska köpmännens Östersjöhandel led starkt afbräck, så länge kriget vållade intrång i den lugna sjöfarten, spärrade Weichselhandeln, framkallade dryga svenska tullpålagor i Pillau och på Danzigs redd och å andra sidan föranledde Polen att söka tvinga hela den engelska klädeshandeln öfver sistnämnda stad.[3] Än starkare sammansmälte de politiska och de merkantila intressena, då de habsburgska planerna på väldet öfver Östersjön under Wallensteins kraftiga händer började taga gestalt på ett för hafvets frihet alltmera hotande sätt. Brandenburg kan visserligen ej inräknas bland de stater, som af protestantiska eller antikejserliga skäl önskade lösgöra Sverige, men krigets fruktansvärda tryck på dess preussiska område och den olyckliga mellanställningen mellan den polske länsherren och den svenske svågern gjorde dess kurfurste särskildt ifrig för fredens sak. Fredsmedlingsförsök fattades ej heller från dessa olika håll, men medlarnes öfvertalningar och jämkningar räckte ej långt, om ej de stridande parterna funno sina intressen tillgodosedda genom en öfverenskommelse.

Hvad Polen beträffar, känner man tyvärr alltför litet om de där rådande uppfattningarna af ställningen. Så mycket är visst, att konung Sigismund i det längsta envist höll fast vid tanken att med vapenmakt vinna det förlorade tillbaka, i hvilket syfte han också var färdig att anlita kejserlig hjälp. Däremot gjorde sig tydligen bland Polens stän-

[1] Så uttryckte sig Wallenstein i mars 1627. DROYSEN, *Gustaf Adolf*, I (Leipzig 1869), s. 302. Jfr kurfurst Maximilians af Bayern yttrande, *ib.*, s. 310.

[2] *Mém. de Rich.*, V, s. 119.

[3] Jfr t. ex. RYDFORS, *De diplomatiska förhandlingarna mellan Sverige och England 1624—maj 1630* (Uppsala 1890), s. 91 ff., 131 f.

der och särskildt bland lithauerna gällande en mera fredsvänlig stämning, förbunden med stark obenägenhet att göra det fria Polen till skådeplats för kejserliga stämplingar.[1]

För Gustaf Adolf hade det polska kriget under händelsernas snabba utveckling i Tyskland förlorat åtskilligt af sin betydelse. Då de habsburgska planerna på Östersjöväldet syntes mogna, medan Kristian IV fick skörda de bittra frukterna af sin seger i de båda nordiska konungarnes täflingskamp om ledarplatsen i det evangeliska verket, var den svenske konungen ej sen att lämpa sin politik efter de nya förhållandena. Det är ur dessa synpunkter, som han betraktar 1627—28 års fredsunderhandlingar med Polen. För att kunna understödja Danmark och ingripa mot ligisternas hotande makt önskar han på hösten 1627 ett stillestånd,[2] och då förhandlingen i början af 1628 strandat, gillar han detta framför allt ur den synpunkten, att just ett fientligt Polen vore den mark, där hans här bäst kunde samlas och stärkas till den stora kampen mot papisterna.[3] Undsättningen till Stralsund 1628 ställde honom i öppen motsats till kejsaren, och under vintern efteråt följde den välbekanta skriftliga diskussionen mellan konungen och kanslern om nästkommande sommars fälttåg, där båda äro ense om oundvikligheten af ett dubbelt krig, men den förre gentemot den senare förfäktar en offensiv i Tyskland och blott defensiv krigföring i Preussen.[4]

Hans afsikter korsades genom att de kejserliga själfva gingo till anfall i Preussen. Då Arnim med en manstark wallensteinsk härsmakt ryckte polackarne till hjälp, blef 1629 års sommarfälttåg af alltför allvarlig art för att medgifva den påtänkta pommerska expeditionen. Kriget förlöpte utan afgörande sammandrabbningar. Efter striden vid Stuhm lågo de fientliga härarna i sina läger vid Marienburg på kanon-

[1] Se t. ex. *Roe's Miss.*, s. 18; *OSB*, I: 4, s. 141; PIASECKI, *Chronica gestorum in Europa singularium* (Krakau 1645), s. 469, 481.

[2] *OSB*, II: 1, s. 354, 366 f.

[3] *ib.*, s. 396 f.

[4] *ib.*, s. 445 ff., 458 ff., I: 4, s. 269 ff., 282 ff. Korrespondensen finns också i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, XXV, och *Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia*, I.

skotts håll utan att pröfva på öppet fältslag, å ömse sidor illa medfarna af pesten.

Under tiden hade Danmark den 12 maj slutit fred med kejsaren i Lübeck och därmed öppnat en gapande lucka i den lösa förbindelsen mellan huset Habsburgs motståndare. Kort därförut hade kejsaren genom restitutionsediktet tagit ytterligare ett steg till protestantismens förintelse i Tyskland.

Situationen var tydligen sådan, att en afslutning af det polska kriget icke kunde vara ovälkommen för Gustaf Adolf, om den kunde vinnas utan uppgifvande af väsentliga fördelar.

Hvad Sverige under kriget genom sina vapen vunnit var — utom Lifland intill Düna och Ewst, jämte Dahlen och Mitau — praktiskt taget Preussens kust mellan Danzig och Königsberg jämte ett antal fasta punkter inuti landet. Svenskarne behärskade Weichsels, Nogats och Passarges utlopp samt Pillaus viktiga sund och hade territoriellt framför allt satt sig fast i det weichselska deltalandet, de s. k. Werderna.[1] Elbing och Marienburg voro här de befästa hufvudorterna, och i Danziger Haupt (»Caput Vistulæ») vid den sista klyfningen af Weichsels hufvudarm hade de ytterligare en fast militär stödjepunkt; vidare innehade de i närheten af detta område Dirschau och Stuhm. I kusttrakten öster om Elbing tillhörde dem Tolkemit, Frauenburg och Braunsberg vid Passarge samt i det inre af biskopsstiftet Ermeland Wormdit, Guttstadt och Mehlsack. Strasburg långt i söder var också besatt af svensk garnison. Strandremsan utanför Frisches Haff, »die Nehrung», var deras, och vid sundet, som begränsade den i öster, hade Pillau, ehuru tillhörande det brandenburgska Preussen, blifvit deras första förvärf; till dess betryggande hade de också på sommaren 1629 tagit i besittning de närbelägna, likaledes kurfursten tillhörande städerna Fischhausen och Lochstädt. Icke minst viktiga bland deras vunna fördelar voro

[1] Klein- eller Fischauer Werder kallades området öster om Nogat, Gross- eller Marienburger Werder landet mellan Nogat och Weichsel, Danziger eller Stüblauer Werder trakten närmast vester därom.

slutligen de tullar, som de uppburo i Pillau och utanför Danzig; på dem hvilade ekonomiskt hela den preussiska »staten».

För Sverige gällde nu frågan, huru mycket af dessa vinster en förlikning med Polen kunde vara värd. De svenska villkoren anlades i två olika plan alltefter förlikningens karaktär. För en fullständig och beständig fred *(pax perpetua)* med uppgörelse af »hufvudsaken», d. v. s. med afstående från Sigismunds sida af anspråken på Sveriges krona *(renuntiatio juris et prætensionis)* var man teoretiskt beredd att återställa allt det eröfrade *(restitutio ablatorum)*, dock mot en dryg ersättning för krigskostnaderna *(refusio sumptuum)*, hvarvid man skulle behålla eröfringarna som pant och blott successivt släppa dem alltefter skuldens eventuella afbetalning. Men man kunde också tänka sig en tillfällig förlikning, ett stillestånd på vissa år. I så fall skulle eröfringarna behållas, blott med undantag för några platser, och tullarna fortfarande utkräfvas af Sverige.[1] Det var naturligtvis denna förhandlingslinje, som i praktiken lättast kom i fråga, och då blef den afgörande punkten ytterst den, om ett medium kunde träffas beträffande restitutionen.

Det hade händt, att man ej ens kommit så långt som till att på allvar upptaga den frågan. Vid underhandlingen under holländsk och brandenburgsk medling i början af 1628 hade hufvudsvårigheten redan gällt titlarna i kommissariernas fullmakter[2] — en till synes oviktig anledning till tvist, som dock kunde anses innefatta frågans kärnpunkt: medgaf Sigismund Gustaf Adolf titeln af Sveriges konung, hade han därmed erkänt åtminstone hans faktiska ställning. — Den haken hade man dock kommit öfver vid förhandlingarna under brandenburgsk medling i slutet af 1628, i det att ändtligen fullmakter framlagts både i konungens och republikens namn, där Gustaf Adolf kallades Sveriges konung, om också vissa anledningar till anmärkningar ännu kvarstodo.[3] Däremot hade man

[1] Jfr Gustaf Adolfs instruktion för de svenska kommissarierna för underhandling med Polen från okt. 1628, *OSB*, II: 1, s. 428 ff.
[2] Se t. ex. kommissariernas bref till konungen 6 mars 1628, *OSB*, I: 4, s. 57 ff.
[3] *ib.*, s. 293 ff. med noter.

icke uppnått enighet i restitutionsfrågan, men Axel Oxenstierna hade slutligen vid årsskiftet framlagt ett förslag till stilleståndsvillkor, som polackarne tagit *ad referendum* till riksdagen.

Det svenska förslaget innebar: Ett stillestånd afslutes på 20, 15, 10 eller minst 5 år. Hvad restitutionen beträffar, hade kanslern erbjudit Strasburg, Guttstadt, Wormdit och Mehlsack — alltså de längst framskjutna posterna — men på medlarnes hemställan hade detta icke blifvit upptaget bland de formliga villkoren för att ej betaga polackarne vidare hopp. Handeln på Weichsel skulle åter öppnas, och sin fordran på tull vid Haupt eller annan lämplig ort hade svenskarne uppgifvit i det viktigaste afseendet, nämligen i fråga om adelns jordbruksprodukter. Däremot skulle de behålla sin tullrätt på Danzigs redd och i Pillau, hvilken sistnämnda ort också undantogs från bestämmelsen om hertigdömet Preussens utrymning. Den polska flottan skulle bortföras från Danzig och ingen ny sådan därstädes utrustas. Till garanti för Sveriges trygghet skulle kurfursten af Brandenburg, det kungliga och hertigliga Preussens ständer och staden Danzig förbinda sig inbördes och med Sverige själft. Alla fångar skulle utväxlas.[1]

Detta var den senast intagna svenska ståndpunkten i fredsfrågan, då på sommaren 1629 förhandlingarna åter upptogos.

* * *

Det var denna gång *Frankrike*, som tog initiativet. Frankrike hade visserligen icke som England och Holland stora handelsintressen att bevaka i Östersjön,[2] men Richelieus skarpblick såg klart, hvar han hade att söka hjälp i sin antihabsburgska politik. Hugenottkriget hade i viss mån bundit honom, men efter La Rochelles fall i okt. 1628 hade han fria händer. Frankrike inblandade sig med vapenmakt i det mantuanska tronföljdskriget och tvang spaniorerna att upphäfva Casales

[1] *OSB,* I: 4, s. 313 ff. med noten.
[2] Se därom den intressanta framställningen i *Mém. de Rich.*, V, s. 129.

belägring (febr. 1629), medan dess diplomati utvecklade stor aktivitet i kampen mot de habsburgska planerna. I april 1629 afslutade också England sitt meningslösa krig med Frankrike, med hvilket de stora politiska intressena snarare borde förbinda det; kort därefter nedslogs hugenottrörelsen äfven i Cevennerna. Det var en stark och aktad makt, som det franska sändebudet baron *Hercules de Charnacé* representerade, då han i juli 1629 trädde upp som fredsmäklare i de fientliga lägren vid Marienburg.[1]

Redan i början af året hade han lämnat Frankrike, närmast för att i Bayern och Danmark verka *för* en fred mellan sistnämnda land och ligan och *mot* dess fred med kejsaren. Häri hade han icke haft framgång, och i juni[2] lämnade han Danmark för att i Preussen utföra den återstående delen af sitt uppdrag: att lösgöra Sverige från polska kriget och indraga det i det tyska.[3]

Som vanligt möttes medlaren af svårigheter i själfva begynnelsen. Formfrågorna voro förträffliga medel att tillgripa, då det gällde att draga ut på en förhandling eller afbryta den utan att bekänna kort beträffande realiteterna. Man skulle dock säkerligen bedraga sig själf, om man bakom en etikettstvist alltid ville spåra dylika speciella syften; formfrågorna tillräknades en stor betydelse för sin egen skull, ofta liksom symboliserande de mera reella spörsmålen, men också stundom utan att man kan se dem annat än ur den rena etikettsstridens synpunkt.

En kinkig fråga var först och främst den, hvilken af de båda konungarne som borde hedras med det första besöket. Kurfursten af Brandenburg, som Charnacé närmast uppsökte i Königsberg, tillrådde honom att först begifva sig till konungen af Polen, och legaten — hvars

[1] Angående Sverige och Frankrike se särskildt L. WEIBULL, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—1631.* (Lund 1899.)

[2] Enligt en anteckning i *Wahr.* var han i Königsberg den 10 juli (n. st.).

[3] WEIBULL, s. 12 f; *Mém. de Rich.*, V, s. 109 ff. Angående hans underhandling i Köpenhamn: FRIDERICIA, *Danmarks ydre politiske Historie 1629—1635* (Köpenhamn 1876), s. 54 ff.

order gingo ut på detsamma — fann klokast följa detta råd, dock för säkerhets skull låtsande sig ha föreskrifter i motsatt riktning och endast för att ej blottställa kurfursten för hans länsherres misshag rätta sig efter hans råd — en version väl afpassad för svenskarnes öron.[1] Då han i början af juli[2] ankom till polska lägret, befanns emellertid vägen ändock ej vara fullt jämnad. Storfältherren Koniecpolski lät framföra åtskilliga anmärkningar mot hans beskickning, rentaf sättande i fråga, huruvida han var utsänd från konungen och ej blott ombud för franska köpmän; vidare ville man på förhand ha upplysning om, huruvida titeln »Sveriges konung» förekom i utanskriften på Ludvig XIII:s medsända bref till konung Sigismund. Charnacé hade lätt att hesvara flertalet af de framställda anmärkningarna, men i fråga om titulaturen måste han sväfva på målet, enär det önskade uttrycket verkligen ej fanns med. Han tillgrep då den utvägen att å sin sida fordra, att i de blifvande polska svarsbrefven ordet *potentissimus* skulle insättas i franske konungens titel. Härom uppstod en tre dagars dispyt, hvarunder han ej försummade att för polackarne, på hvilkas fredsvänlighet han ansåg sig säker, framställa motståndet mot hans begäran som ett uttryck af Sigismunds önskan att finna en förevändning att undkomma fredsunderhandlingen och kunna fortsätta kriget.[3] Någon audiens hos konung Sigismund, hvilken sedan den 7 juli jämte sina båda söner befann sig i polska lägret,[4] blef under sådana förhållanden icke af, och efter att ha måst afvakta det misslyckade anfallet på en svensk redutt den 15,[5] lämnade Charnacé följande dag polackarne för att i svenska lägret fortsätta sitt uppdrag. Dessförinnan hade han dock öfverenskommit med Koniecpolski att underrätta denne, såvida han fann ko-

---

[1] *Mém. de Rich.*, V, s. 125, 134.

[2] Enligt en anteckning i *Wahr.* befann han sig den 10/20 juli i polska lägret; enligt *Mém. de Rich.*, V, s. 126, lämnade han Königsberg redan den 2/12.

[3] *Mém. de Rich.*, V, s. 126 ff. »Potentissimus»-tvisten beröres också utförligt i *Rel. Mosk.*

[4] HOPPE, s. 429.

[5] Se därom *ib.*, s. 433.

nungen af Sverige benägen för öfverenskommelse, i hvilket fall de båda skulle söka finna en lösning af titulaturfrågorna.[1]

Han ankom den 17 juli till det svenska lägret framför Marienburg, mottogs där med tillbörlig ståt, inlogerades i staden och fick den 18 på e. m. audiens hos Gustaf Adolf.[2] Han framställde sitt medlaruppdrag och framhöll därvid särskildt de större och rikare uppgifter, som väntade konungen i Tyskland.[3] Gustaf Adolf betygade i sitt svar sin benägenhet för en hederlig och säker fred med Polen och sitt välbehag öfver de erbjudna tjänsterna.

Före legatens återresa till polackarne utlades närmare den svenska ståndpunkten. Gustaf Adolf betonade den förändring i situationen, som inträdt genom de kejserliga truppernas ingripande i kriget; detta var nu ej längre ett mellanhafvande med Polen endast, utan ock med kejsaren. Det var honom nu omöjligt att på in på fullständig fred med ty åtföljande återställelse af eröfringarna, förrän det vore sörjdt för hans egen och hans bundsförvanters säkerhet mot både kejsaren och Polen och den förres stridskrafter bortskaffats såväl från Preussen som från andra hotfulla punkter.[4] Ville motparten däremot gå in på ett stillestånd, så kunde underhandlas om de villkor, som vid förhandlingarna föregående vinter framlagts af kanslern,[5] men med det tillägg, att det kejserliga krigsfolket under tiden ej finge draga någon nytta af de preussiska orterna. Till yttermera visso påminte Axel Oxenstierna se-

[1] *Mém. de Rich.*, V, s. 134.

[2] *Rel. Pol.;* HOPPE, s. 434 f.; bref till Camerarius af 27 juli, *T. L. Reg.*, fol. 169 ff.

[3] *Mém. de Rich.*, V, s. 134 f.

[4] »Non esse jam eam rerum ac circumstantiarum rationem omnium, ut, si vellet, de pace perpetua cum Rege Poloniæ agere posset. Post illata enim sibi infensa Cæsaris arma, justi exercitus modum æquantia, non sibi cum Rege et Republica Polona tantum, verum etiam cum Imperatore rem esse, cujus consilia et intentiones S. R. M:tem admonerent, ne ullis sincerationibus aut sollicitationibus in suam et foederatorum omnium fraudem de horum locorum restitutione, antequam sibi et confoederatis in omnibus tam ab Imperatore ipso quam Rege Poloniæ sufficienter prospectum de securitate videret et suspecta hæc Cæsaris arma non ab his tantum sed et aliis statui S. R. M:tis periculosis oris remota...» Referat af konungens yttranden till Charnacé, i det citerade brefvet till Camerarius.

[5] Se ofvan sid. 261.

dan skriftligen om detta tillägg till villkoren, så formuleradt, att polskt eller kejserligt krigsfolk icke under stilleståndet skulle få förläggas i hertigdömet Preussen.[1]

Tydligen ansåg sig Charnacé på svenska sidan finna så pass mycken benägenhet för en fredlig uppgörelse, att han fann lämpligt att träffa en öfverenskommelse i sina titulaturtvister med polackarne.[2] Sedan därigenom stötestenarna blifvit borttagna, återvände han efter ungefär en veckas vistelse i svenska lägret till det polska, där han nu i högtidlig audiens hos konungen fick framställa sitt ärende.[3] Efter några dagars förhandlingar beslöto sig polackarne för ett nytt sammanträde af kommissarier från båda sidor under Charnacés medling, och denna underrättelse öfverförde han till svenska sidan.[4]

Den 30 juli sammanträdde alltså kommissarierna jämte Charnacé på en plats midt emellan de båda lägren. De svenska underhandlarne voro: Axel Oxenstierna, Herman Wrangel och Johan Banér, de polska: kanslern Jakob Zadzik, Kristoffer Wiesiolowski, Georg Ossolinski, Jakob Sobieski och Magnus Ernst von Dönhoff.

Från svenskarnes sida väcktes först och främst den gamla frågan om fullmakterna. De framlade för Charnacé sin egen fullmakt i original och fordrade, att polackarne på samma sätt skulle förete såväl konungens som republikens. Genom Charnacés mellankomst löstes frågan så, att fullmakterna genast skulle framläggas i kopia och originalen följande dag framvisas och från ömse sidor deponeras hos medlaren. Mot formuleringen af Gustaf Adolfs titel hade svenskarne ej heller vid detta tillfälle några allvarliga invändningar att göra.[5]

[1] Axel Oxenstierna till Charnacé 25 juli, *OSB*, I: 4, s. 564.

[2] Sigismund skulle mottaga franske konungens bref med den utanskrift det bar; i fråga om den senares titel hänskötos olika kompromissalternativ till Ludvigs eget afgörande. Se därom närmare *Mém. de Rich.*, V, s. 135 f.

[3] Därom *ib.*, s. 136 f., och *Rel. Mosk.* Afresan från svenska lägret uppges i *Mém. de Rich.* till den 24 juli, af HOPPE, s. 436, till dagen förut, i det citerade brefvet till Camerarius till följande dag.

[4] *Mém. de Rich.*, V, s. 137 f.

[5] Svårigheterna voro denna gång lösta på det sätt, att Gustaf Adolf i den kungliga fullmakten betecknades: »Rex Sueciæ etc. etc.» med bifogad reservation för Sigis-

Man kunde alltså öfvergå till realiteterna. Återstoden af förhandlingens första dag synes blifvit använd till öfverläggningar mellan Charnacé och polackarne. De senare ville först upptaga frågan i dess helhet och diskutera villkoren för en fullständig fred, men detta afböjdes af Charnacé, som därvid hade Gustaf Adolfs bestämda föreskrift att hålla sig till och i öfverensstämmelse med denna särskildt betonade den inverkan, som kejsarens inblandning i kriget haft. Det blef i stället om villkoren för ett 12-årigt stillestånd, som underhandlingen kom att röra sig. Polackarnes första ståndpunkt var: fullständig återställelse af alla eröfringar i Preussen, medan de beträffande Lifland voro villiga att diskutera afträdelsen af några orter, och den enda eftergift, som Charnacé kunde bringa dem till, var, att Pillau skulle få förbli i svensk ego. Dessa villkor förklarade han naturligtvis oantagliga, ytterligare understrykande svenskarnes uppfattning, att Preussen var grundvalen för deras trygghet, och förhandlingarna uppskötos till följande dag.[1]

Den 31 juli upptogs alltså, sedan fullmakterna framlagts i original, restitutionsfrågan åter till behandling, och motsatsen mellan de båda parterna kom nu skarpt till synes. Medan svenskarne först endast erbjödo detsamma som vid vinterförhandlingen: Strasburg, Wormdit, Guttstadt och Melsack, hvartill under förhandlingens gång lades Dirschau, fasthöllo polackarne envist vid sina anspråk på fullständig återställelse, endast medgifvande Pillau och möjligen Elbing.[2] Charnacés ansträngningar att få underhandlingen att gå ihop, hvilka från båda sidor intygas, voro fåfänga, och sammanträdet afbröts i en tydligen å ömse sidor ganska oförsonlig stämning.[3]

munds bevarade ärftliga rätt, i republikens fullmakt: »Dei gratia Suecorum, Gothorum Vandalorumque Rex, Magnus Princeps Finlandiæ etc. etc.», se *OSB*, I: 4, s. 792 not 2). Behandlingen af fullmaktsfrågan omtalas i *Rel. Mosk.* och ett bref till Camerarius från början af aug. i *T. L. Reg.*, fol. 195 f.

[1] *Rel. Mosk.*

[2] I några af källorna nämnes ej uttryckligen Elbing, men att det erbjöds, uppgifves bestämdt i Gustaf Adolfs bref till pfalzgrefven Johan Kasimir 1 aug., *Riksarkivet: Stegeborgssamlingen* och *Sv. Reg.* Enligt Hoppe, s. 438, skulle Elbing erbjudits under villkor att Gustaf Adolf bad därom, hvilket Axel Oxenstierna harmfullt afvisat.

[3] Hufvudkällorna för kännedomen om förhandlingarna den 30 och 31 juli äro *Rel. Mosk.* och det nyss citerade brefvet till Camerarius från början af augusti i *T. L. Reg.*,

Syntes utgången alltså icke just ge godt hopp om förhandlingarnas fortsättning, så kände man dock i svenska lägret alltför väl polackarnes vanor liksom också deras politiska läge för att ej räkna med den motsatta möjligheten; de hade själfva under förhandlingen icke fördolt, att tatarer och turkar väl kunde påkalla deras vapenmakt. Man afvaktade därför med intresse på svenska sidan, hvilka nya uppslag det franska sändebudets nu förestående afskedsvisit hos polackarne skulle kunna medföra.[1]

Mycket riktigt fick också Charnacé, då han den 2 aug. sammanträffade med Koniecpolski, nominellt för att taga afsked, under skyddande förklädnad ett nytt anbud. Generalen beklagade sig öfver svenskarne, som genom att ej vilja höra talas om någon återställelse i Lifland tvungit polackarne att fordra hela Preussen; hade man velat afstå Marienburg och Haupt med Weichsel-området och Werderna, skulle polackarne erbjudit jämte Pillau och Elbing äfven Frisches Haff med dess kust. Charnacé framförde samma kväll underrättelsen till Gustaf Adolf, men denne stod fast vid att Marienburg och Haupt på grund af sin afgörande vikt för Sveriges säkerhet ej kunde återställas; däremot erbjöd han nu Braunsberg, dock med förbehåll att vid Passarges utlopp i Frisches Haff få anlägga en skans till betryggande af Sveriges välde öfver detta vatten. Charnacé underrättade Koniecpolski om detta medgifvande, men det tycktes ej vinna gehör, hvarpå han den 5 aug. begaf sig till Danzig.[2] Hans första ansträngningar hade icke

---

fol. 195 f. De beröras också i Gustaf Adolfs bref till Johan Kasimir 1 aug., *Riksarkivet: Stegeborgssamlingen* och *Sv. Reg.*, och Axel Oxenstiernas bref till rådet s. d., *OSB*, I: 4, s. 569 ff., samt i korthet hos HOPPE, s. 438, och *Mém. de Rich.*, V, s. 138 f. I *Riksarkivet: Extranea, Avisor: Polen*, finnes en relation på polska om dessa förhandlingar, som torde kunna ytterligare belysa vissa detaljer däri.

En uppteckning af de svenska villkoren, som tydligen hänför sig till denna tid, är tryckt i *OSB*, I: 4, s. 572 ff. noten. Den upptager det tolfåriga stilleståndet och de nämnda afträdelserna; bland andra bestämmelser märkes, att den tullfria skeppsfarten på Weichsel nu är utsträckt till alla polska undersåtar; religionsfrihet förbehålles de evangeliske i de återlämnade områdena.

[1] Det citerade brefvet till Camerarius, *T. L. Reg.*, fol. 195 f.

[2] Gustaf Adolf till riksrådet 14 aug., *Sv. Reg.;* bref till Camerarius 5 aug. med P. S., *T. L. Reg.*, fol. 196 ff. Vid HOPPES uppgift, s. 440, om ett nytt sammanträde af

vunnit några rika frukter, men det var tydligen ej hans mening att ännu ge spelet förloradt. En ny pjes i detta började nu framträda, för hvars rörelser han kanske ej stod alldeles främmande.

* * *

Mer än någon annan hade *kurfursten af Brandenburg* anledning att önska ett snart slut på kriget. Stående mellan alla eldarna, var han ej nog stark att af egen kraft kunna hålla dem utanför sina gränser, och hans förhållande till de olika parterna väckte än här och än där misstankar, som kunde medföra obehagliga följder; inkvarteringar och provianteringar tryckte hans preussiska undersåtar, och i Pillau, Fischhausen och Lochstädt styrde och ställde svenska officerare och tulltjänstemän, som om de rört sig på egen mark. Vid underrättelsen om den franska medlingen, hvars bärare ju också besökte honom i Königsberg, beslöt han att åter göra ett försök i samma riktning, och landthofmästaren Andreas von Kreyzen, landtrådet Bernhard von Königseck och hofrättsrådet Georg von Rauschke afsändes som kommissarier. Ankomna till staden Holland, fingo de underrättelse om underhandlingens skeppsbrott, men efter att ha meddelat sig med Charnacé skrefvo de den 6 aug. till kanslererna på båda sidor, erbjudande Brandenburgs medling tillsammans med den franska.[1] På ömse håll upptogs förslaget gynnsamt.[2] Närmast begåfvo de sig till det polska lägret, hvilket i samband med ett försökt infall i Klein-Werder flyttats till Grünenfeld, och härifrån skrefvo de den 10 aug. till Axel Oxenstierna och begärde audiens hos konungen följande dag.[3] Kanslern bjöd dem vara välkomna; den uppfattning, åt hvilken han i sin korres-

kommissarierna den 4 aug. torde icke böra fästas afseende, då det ej omnämnes i dessa utförliga framställningar.

[1] De brandenburgska kommissarierna till Axel Oxenstierna 16 aug. (n. st.), *Ox.*, kopia i *Rel. Pol.* Redan i det ofta nämnda brefvet till Camerarius af 5 aug. omtalas ankomsten af en skrifvelse från dem med anbud om medling.

[2] Axel Oxenstiernas svar af 8 aug., *OSB*, I: 4, s. 579 f.

[3] Brefvet, dat. 20 aug. (n. st.), finnes på samma ställen som deras föregående skrifvelse.

pondens med dem gaf uttryck, var den, att polackarne blott velat på omvägar vinna Marienburg och Haupt, och för att undvika vidare gyckelspel önskade han, att medlarne före ett nytt sammanträde skulle förmå dem att gå in på de af svenskarne föreslagna villkoren.[1]

Den 11 augusti fingo de brandenburgska kommissarierna audiens hos Gustaf Adolf i lägret vid Marienburg. De framställde sitt uppdrag och bådo honom att ej för Marienburgs och Haupts skull låta kurfursten och hans preussiska land störtas i fördärfvet. Gustaf Adolfs svar var prägladt af synnerlig kraft. Han tackade för kurfurstens anbud, men den säkerhet han vunnit var alltför värdefull — från Marienburg hade ju tyska orden i långa tider hållit polackarne stången — för att han skulle vilja offra den för några års stillestånd. Nu hade han ock att hålla öga på kejsaren, som utan anledning inblandat sig i kriget, och han kunde därför icke på några villkor låta beröfva sig sina fördelar, såvida icke öfverenskommelsen utsträcktes till att äfven innefatta denne. Ville fienden ej nöja sig med de föreslagna villkoren, så finge vapnen afgöra tvisten; lyckades man drifva ut honom ur Preussen, så visste han vägen och skulle komma igen. Kejsarens oförrätter skulle inom kort med stark härsmakt blifva hämnade, och räckte ej hans eget lif till, skulle hans efterkommande veta att göra anspråk på äran att fullfölja det verket. Sändebuden själfva bad han besinna, att faran gällde ej blott hans besittningar, utan Preussens egen religiösa och politiska frihet. På de angifna villkoren var han emellertid villig att sluta fred.[2]

---

[1] Axel Oxenstierna till de brandenburgska kommissarierna 8 och 10 aug., *OSB*, I: 4, s. 579 f., 583 f.

[2] Svaret är utförligast refereradt i brefvet till Camerarius af 11 aug., *T. L. Reg.*, fol. 198 f. Det heter där bland annat: »... Quo factum est, ut S. R. M:ti non tantum cum Polonis sed et Imperatore res sit, qui nisi simul hisce induciis comprehenderetur, suis se commoditatibus S. R. M:tas exuere nequaquam possit. Sibi igitur sua hic esse defendenda nec quicquam reddendum præter ea, quæ obtulerat, nisi Marte expugnaretur; quodsi contingeret, et licet tota Prussia expelleretur, cognitam sibi viam esse et aliquando redeundum. Ab Imperatore autem illatas iniurias valido exercitu et forte pluribus brevi vindicandas. Si sibi vita minus suppeteret, non defuturos ex successoribus et posteris, qui eam sibi vindiciarum gloriam deposcerent. Nunciarent hæc adversariis. Ipsi etiam sibi interim consulerent. Non enim hæc arma S. R. M:tis possessioni tantum, sed multo

Brandenburgarne togo afsked »såsom *re desperata*». Men innan de lämnade lägret, kommo de fram med det första uppslaget till hvad som skulle blifva den slutliga lösningen. I ett enskildt samtal med Axel Oxenstierna antydde landthofmästaren, att man på polska sidan talat om den — visserligen sannolikt ej acceptabla — utvägen, att kurfursten skulle tillfredsställa Sverige med två platser i stället för Haupt och Marienburg. Efter att ha utsått detta frö återvände de till polackarne.[1]

Dagen hade ej gått till ända, förrän Charnacé åter dök upp i det svenska högkvarteret, hvarifrån han följande dag sände sin systerson de Lignières med bref till polska lägret för att förmå brandenburgarne att stanna och Koniecpolski att medge honom ett möte. Generalen ursäktade sig för egen del, men skickade i sitt ställe öfverste Žolkiewski, hvilken jämte de kurfurstliga kommissarierna samma dag sammanträdde med Charnacé.[2]

Deras öfverläggningar räckte både den 12 och 13 aug., och härunder tog kompromisstanken fastare form. Grundtankarna i det projekt, som sistnämnda dag af brandenburgarne öfverbragtes till det polska och af Charnacé till det svenska lägret, voro följande. Marienburg och Haupt hade, såsom af det föregående framgår, blifvit förlikningens egentliga stötestenar, enär svenskarne ansågo hela tryggheten i sitt läge rubbad, om de komme i polackarnes händer, medan dessa på inga villkor ville lämna dem i svensk ego. Nu föreslogs, att dessa orter tillika med Gross-Werder skulle lämnas i *sekvester* till kurfursten af Brandenburg; blefve de förhandlingar om beständig fred, för hvilka stilleståndet skulle bereda jordmån, resultatlösa, skulle de vid dess ut-

magis universæ Prussiæ Imperio asserendæ imminere. Quodsi itaque vel religionis christianæ puritate vel libertate avita vel eorum omnium, quæ ipsis sunt cara, conservatione moverentur, ea consilia esse adprehendenda, quibus insolentes hostium cupiditates sisti poterint...»

[1] Underhandlingarna med brandenburgarne beröras i de här nästan ordagrant likalydande *Rel. Pol.* och *Rel. Ox.* samt i Gustaf Adolfs bref till rådet 14 aug., *Sv. Reg.*, och det citerade brefvet till Camerarius af 11 aug., *T. L. Reg.*

[2] De båda svenska relationerna; Gustaf Adolfs citerade bref till rådet af 14 aug.; *Rel. Mosk.*

gång återställas till svenskarne. Som pant skulle dessa för samma tid och med samma restitutionsplikt af kurfursten erhålla Pillau, Fischhausen, Lochstädt och Memel (det sistnämnda i stället för det först påtänkta Schaaken, beläget på fastlandet mellan Frisches och Kurisches Haff.) Tullarna vid Pillau och Danzig skulle fortfarande stå till svenskt förfogande, dock med någon nedsättning.[1]

Det saknar icke sitt intresse att iakttaga, hur detta förslag frambars å ömse sidor. För de polska kommissarierna framställde brandenburgarne det såsom en af den *franske* legaten uttänkt lösning, och då projektet väckte invändningar, voro de ifriga att frånsäga sig upphofskapet.[2] Å andra sidan omtalade Charnacé det för svenskarne såsom ett af *brandenburgarne* framställdt förslag.[3] I hvems hjärna det upprunnit, kan man ej säkert säga, då man icke känner, hvad som försiggått mellan medlarne inbördes, men den inre sannolikheten synes tala för, att Charnacé var upphofsmannen, då ju anordningen onekligen kunde bli rätt betungande för kurfursten och man senare också finner honom gärna vilja bli fri därifrån. Hos de stridande parterna väckte förslaget på ömse håll betänkligheter, men afböjdes icke från någondera sidan.[4]

Gustaf Adolf meddelade samma dag Charnacé de villkor, under hvilka han samtyckte till sekvestreringen af Marienburg, Haupt och Gross-Werder. Det område, som han förbehöll sig, utgjordes af Braunsberg — kompromissförslaget beträffande denna stad var alltså nu ur räkningen — Frauenburg, Tolkemit och kustremsan vid Frisches Haff, Elbing, Klein-Werder, de elbingska byarna på Gross-Werder, de holländska byarna vid Frisches Haff, Tiegenort, Kobelgrube, Stuthoff och die Nehrung. Därjämte fordrade han af kurfursten utöfver det er-

[1] *Rel. Ox.;* Gustaf Adolf till rådet 14 aug., *Sv. Reg.;* jfr den mindre detaljerade framställningen i *Rel. Mosk.*

[2] *Rel. Mosk.*

[3] *Rel. Ox.:* »Och är effter hans berättelse dette förslaget giordt af dem Churfürstlige, att...»

[4] »Och hafver detta förslagh gifvit stoore betänckiande.» Gustaf Adolf till rådet 14 aug. Polackarne hyste bland annat betänkligheter mot att lämna Memel i svenskarnes händer, enär därifrån både Lithauen och Kurland kunde hotas. *Rel. Mosk.*

bjudna äfven Schaaken och ett landområde till förbindelse mellan Pillau och Memel.[1] Beträffande tullarna ville han icke binda sig vid någon viss taxa, utan förbehöll sig rätten att lämpa dem efter varuvärdenas vexlingar, dock skulle de ej stegras öfver sin nuvarande höjd, utan snarare lättas.[2] Slutligen skulle Charnacé föreslå en 10 dagars vapenhvila för underhandlingens ostörda fortgång, men därvid sätta som villkor, att polska lägret drogs något tillbaka.[3]

Med detta besked begaf sig sändebudet den 14 på morgonen åstad för att fortsätta förhandlingen, hvilken också pågick hela den dagen mellan honom och de kurfurstliga kommissarierna som språkrör för de polska. Då han på aftonen återkom, meddelade han ett förslag till modifikationer af de svenska villkoren, hvilket dock ej torde böra uppfattas som ett formligt polskt motförslag, utan kanske snarare som en af medlarne, om ock med polackarnes vetskap, gjord sammanfattning af en del önskemål utan bindande kraft. De polska kommissarierna förklarade sig nämligen endast kunna taga det svenska förslaget *ad referendum* till konung Sigismund — hvilken tre dagar tidigare på grund af sjukdom lämnat lägret och begifvit sig till Thorn — samt gåfvo Ossolinski i uppdrag att från honom inhämta närmare föreskrifter.[4]

Enligt hvad Charnacé meddelade Gustaf Adolf, ville polackarne, att i stället för den brandenburgska sekvestreringen Marienburg och

[1] *Rel. Ox.*

[2] Gustaf Adolfs bref till rådet den 14 aug., *Sv. Reg.*

[3] *Rel Ox.*

[4] *Rel. Mosk.* och *Rel. Ox.* Hvad förhandingarna den 14 beträffar, äro några reservationer nödvändiga. *Rel. Mosk.* omtalar alls ej denna dag som förhandlingsdag, utan låter den 15 följa omedelbart efter den 13. Detta torde dock bero på förbiseende af skrifvaren, då de meddelade uppgifterna om underhandlingens förlopp i åtskilligt öfverensstämma med framställningen i *Rel. Ox.* under den 14. Däremot torde man icke ha rätt att med stöd af den sistnämndas ord: »föregifvandes... dette effter:ne vara bevilliat...» uppfatta det af Charnacé medförda förslaget såsom direkt utgående från de polska kommissarierna; den polska berättelsen, som i denna punkt bör tillerkännas vitsord, talar blott om öfverläggningar mellan Charnacé och de kurfurstliga kommissarierna och säger uttryckligen, att polackarne förklarade sig behöfva inhämta nya föreskrifter från Sigismund. Äfven den svenska relationen säger för öfrigt, att de begärde tid för att »refererat» för konungen. Att polackarne kände till det af Charnacé framförda förslaget, synes dock däraf, att Ossolinski afvaktade hans återkomst.

Haupt skulle lämnas till konungen af Polen själf mot löfte om återbärande, för den händelse fred ej uppnåddes under stilleståndstiden.[1] Vidare ville de ej medgifva svenskarne att behålla Klein-Werder samt fordrade Braunsberg tillbaka. De kurfurstliga kommissarierna å sin sida ville fortfarande ej släppa Schaaken och landområdet mellan Pillau och Memel. Till vapenhvilan samtyckte Koniecpolski, men utan rubbning af lägret.[2]

I restitutionsfrågan lät Gustaf Adolf emellertid ej förmå sig till några jämkningar. Braunsberg förklarade han behöfvas för Frische Haffs skull, Klein-Werder för kavalleriets fouragering, Schaaken och landsträckan mellan Pillau och Memel för att genom där uppförda befästningar trygga förbindelsen mellan dessa båda orter. Däremot hade han intet att invända mot den föreslagna anordningen i fråga om Marienburg och Haupt, dock med villkor att fri religionsutöfning garanterades invånarne. Vapenhvilan gjordes fortfarande beroende af polska lägrets förflyttning.[3]

Detta svar medförde Charnacé den 15 aug. till de polska kommissarierna, hvilka låtit Ossolinski afvakta hans återkomst. Trots hans öfvertalningsförsök vidhöllo de emellertid sitt beslut att inhämta nya föreskrifter från konungen, och Ossolinski afreste följande dag till Thorn. Charnacé fortsatte skottspolens väg fram och tillbaka mellan de båda lägren, under förutsättning af gynnsamt svar från Sigismund fö-

[1] Enligt *Rel. Mosk.* förklarade Charnacé under förhandlingen, att svenskarne kunde gå in på att sekvestern anförtroddes åt konungen af Frankrike eller England eller till och med konungen af Polen mot en dylik försäkran.

[2] *Rel. Ox.* Dessutom fordrade enligt *Rel. Mosk.* polackarne fortfarande delar af Lifland, hvartill Charnacé svarat, att utom Mitau intet skulle återställas. Formligen upptaget bland det återlämnade finner man dock Mitau i de svenska villkoren först i början af sept. (se nedan). Att man var beredd att afstå det, synes redan af den kungliga instruktionen för kommissarierna för fredsunderhandling med Lithauen 18 juli 1629, punkt 14, *Sv. Reg.* I ett utkast till den ofvan sid. 267 noten omnämnda uppteckningen af de svenska villkoren finnes Mitau upptaget bland de orter, som skola restitueras, men har blifvit struket; jfr *OSB*, I: 4, s. 572 noten. Tydligen var det afsedt att vid lämpligt tillfälle kastas i vågskålen.

[3] *Rel. Ox.* Referatet i *Rel. Mosk.* af Charnacés meddelanden till polackarne den 15 upptager vissa punkter af det här anförda samt dessutom en del villkor beträffande den bestående kraften af Gustaf Adolfs donationer i de återlämnade områdena o. s. v.

rande förhandlingens väf vidare. Det var nu frågan om tullen vid Danzig, som särskildt var föremål för lifliga meningsutbyten.[1]

Ossolinski återkom den 21 aug. från Sigismund, och vid underrättelsen därom skyndade Charnacé genast till det polska lägret, där öfverläggningar höllos hela den 22. Polackarne meddelade, att konungen accepterat den brandenburgska sekvestern, men de vidhöllo bl. a. anspråken på restitution af några orter i Lifland och motsatte sig fortfarande energiskt den svenska tulltäkten vid Danzig; denna fråga uppsköts slutligen, tills kommissarier från staden hunne ankomma.[2]

Under den närmast följande tiden synas förhandlingarna icke ha fortgått i någon raskare takt. I viss mån stördes de tydligen också genom den nye medlare, som nu träder fram på skådeplatsen.

* * *

För *England* hade en förlikning mellan Sverige och Polen dubbelt intresse. De olägenheter, kriget vållade dess viktiga handel på Östersjön, äro redan förut antydda, och därtill kom hoppet att kunna använda Gustaf Adolf som medel att nå det mål, som framför andra föresväfvade den engelska utrikespolitiken: Pfalz' restitution till den lands-

---

[1] Hoppe, s. 446 ff., ger en ganska detaljerad framställning af förhandlingarnas gång under denna tid. Enligt honom sammanträdde Charnacé å svenskarnes vägnar och brandenburgarne å polackarnes den 15, hvarvid de enades i några flera punkter än förut; vid ett nytt sammanträde den 17 började de uppteckna fördragsvillkoren — af hvilka han ger en framställning i 7 punkter, som dock förefaller tämligen allmänt hållen — hänskjutande de punkter, där enighet ej uppnåtts, till de båda konungarne med löfte om resolution inom två dagar. Den 19 begärde emellertid brandenburgarne ytterligare uppskof, då de ännu ej hunnit få resolution från konung Sigismund, hvaröfver Gustaf Adolf blef mycket otålig, men på Axel Oxenstiernas och Jakob de la Gardies hemställan hänsköt han förhandlingens fortsättning till kanslern. Uppgiften om sammanträdet den 17 bestyrkes i viss mån af *Rel. Mosk.*, som omtalar, att Charnacé den dagen återvände till polska lägret, där han »nonnulla ad conficiendum tanto citius negotium pertinentia (si R:ia M:tas propositis mediis acquieverit) et tractavit cum commissariis et connotavit parti adversæ relaturus et post triduum in castra nostra rediturus.» Om alltså Hoppes uppgifter ej förefalla grundlösa, torde man dock ej enbart på dem böra bygga en framställning af förloppet, då dessa i relationerna från de båda kanslierna mycket knapphändigt berörda händelser ej synas egt så stor betydelse för förhandlingarnas utveckling, som proportionerna i hans skildring antyda.

[2] *Rel. Mosk.*

flyktige »konungen af Böhmen». Men den samlade kraft, som kännetecknade den franska politiken, saknades i England. Vid sidan af försöken att egga de nordiska konungarne till strid mot kejsaren tänkte man på att vinna sitt syfte genom en fred med Spanien, och medan Kristian IV höll på att duka under, hade England invecklat sig i sitt krig med Frankrike. Det afslutades visserligen på våren 1629, men det ovissa dubbelspelet fortsatte. Samtidigt skärptes oafbrutet den inre politiska motsatsen i England, och parlamentets upplösning i mars 1629 var ej egnad att ge politiken utåt nödigt eftertryck.[1]

England hade redan 1627 erbjudit sina tjänster för bemedling af fred mellan Sverige och Polen och hade sedermera i början af 1629 genom sin agent i Polen Frans Gordon förnyat sitt anbud, hvilket också antagits af båda parterna.[2] I juni afskickades sir *Thomas Roe*, en af dess vaknaste och mest vidsynta diplomater, hvilken efter en flerårig vistelse i Indien under åren 1621—28 tillvaratagit sitt lands intressen i Konstantinopel, som ambassadör »till konungen af Polen och andra furstar, stater och städer i östern». Hans instruktion betonade särskildt vikten af fred ur merkantil synpunkt (p. 2), men ålade honom att arbeta för den endast under den förutsättning, att den ej genom sina bestämmelser förhindrade Gustaf Adolf att ingripa i Tyskland (p. 21).[3]

Efter att på vägen ha besökt Holland och Danmark, ankom Roe d. 18 aug. öfver Pillau till Königsberg, där han hos kurfursten inhemtade upplysningar om förhandlingarnas läge. Det var nu hans tur att pröfva på en medlares mödor. Att han först begifvit sig till kurfursten, väckte visserligen ingen gensaga från svensk sida, men Axel Oxenstierna skyndade att varna honom för att — efter att ha passerat svenskt område (Pillau) — uppsöka polackarne före konungen af Sverige.[4] Det

[1] Om England och Sverige se RYDFORS, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1624—maj 1630.*

[2] RYDFORS, s. 96 ff., 128 f.; CRONHOLM, II, s. 557 f.; *OSB*, I: 4, s. 399 f. Afskrifter af de polska svaren från febr. 1629 finnas i *Pol., Förh.*

[3] *Roe's Miss.*, s. 2; instruktionen af d. 20/30 juni 1629, *ib.*, s. 10 ff.

[4] Axel Oxenstierna till Gordon odat., till Roe 19 aug., *OSB*, I: 4, s. 589 ff.

blef emellertid polska lägret, som han först uppsökte. Han ankom dit d. 23 aug., på ett lysande sätt mottagen af Koniecpolski, hvilken han gjort sig förbunden under dennes fångenskap i Konstantinopel. Följande dag sammanträdde han med de polska kommisarierna, harvid han tämligen ofördelaktigt uttalade sig om det föreslagna 6-åriga stilleståndet; det var en beständig fred, som han hade i uppdrag att verka för, men var ingen återvändo möjlig, skulle han anstränga sina krafter för en god öfverenskommelse.[1]

Sin förbindelse med svenskarne hade han inledt genom en skrifvelse till Gustaf Adolf från Königsberg af d. 19 aug., där han bad konungen något uppskjuta sin förestående afresa, så att han kunde få fullgöra sitt uppdrag och öfverlämna sin konungs bref.[2] Denna skrifvelse kom emellertid i stället att lägga hinder i hans väg. Enligt sin egen uppgift[3] öfversände han den genom brandenburgska mellanhänder, men den synes kommit till svenska lägret genom något polskt bud och i alla händelser där väckt den föreställningen, att den blifvit visad för polackarne. Man var vidare missnöjd, att ambassadören begifvit sig först till polackarne och alltså »framför Kungl. Maj:t till dennes smälek föredragit polska vojvoder och staroster»; därtill kommo — som vanligt — anmärkningar mot den i brefvet använda titulaturen.[4] Då Roe alltså den 24 aug. från polska lägret skickade Gordon till Gustaf Adolf för att utbedja sig audiens, afböjdes detta,[5] och på sin förfrågan om orsaken[6] fick han från Axel Oxenstierna ett tämligen skarpt svar; efter att ha uppräknat de begångna felen meddelade denne dock till sist, att konungen på brandenburska sändebudets framställning beslutit medgifva honom audiens på de villkor, att han i ett nytt bref med fullständig titulatur

[1] *Rel. Mosk.*; jfr *Roe's Miss.*, s. 35 f.
[2] Roe till Gustaf Adolf 19 aug., *Eng. besk. mem.*
[3] Roe till Gustaf Adolf 27 aug., *ib.*
[4] Axel Oxenstierna till Roe 26 aug., *OSB*, I: 4, s. 594. Felet i fråga om titeln var, att konungen i öfverskriften kallades »Serenissime (ej: Serenissime et Potentissime) Rex», och att ej hans väldes olika delar uppräknades i utanskriften.
[5] Roe till engelske statssekreteraren Dorchester 7/17 sept, *Roe's Miss.*, s. 35 ff.
[6] Roe till Axel Oxenstierna 25 aug., *Ox.*

gjorde afbön samt icke under förhandlingarna lät det skedda blifva något för konungen menligt prejudikat.[1]

Roe skyndade att i en artig, men värdigt hållen skrifvelse till konungen, med felen i titeln afhjälpta, förklara anledningarna till de klandrade företagen, meddela, att de polska kommissarierna försäkrade sig ej ha sett skrifvelsen ifråga och ej ämna rätta sin ståndpunkt i titelfrågan efter andras exempel, samt ännu en gång bedja om audiens.[2] Gordon, som d. 28 aug. öfverlämnade detta bref, råkade ut för ännu en stötesten: då han i ett skriftligt memorial[3] begärde, att vid den förestående öfverenskommelsen någon hänsyn också måste tagas till de engelska önskningarna, med det tillägg att det eljes vore bättre, att sändebudet alldeles hölle sig utanför förhandlingen, väckte detta misshag, men sedan Gordon förklarat, att det ej varit meningen att därmed föreskrifva några villkor, anmodades ändtligen Roe att infinna sig i svenska lägret.[4]

Den 30 aug. egde alltså till sist efter så många motigheter hans audiens rum. Han meddelade sitt medlingsuppdrag och anhöll att få närmare öfverlägga därom med konungen eller hans deputerade. Gustaf Adolf uttryckte sin tillfredsställelse öfver medlingen och hänvisade honom till vidare förhandlingar med Axel Oxenstierna och Jakob de la Gardie.[5]

I sin skriftliga proposition till konungen utvecklade Roe närmare sitt uppdrag. Konungens af England önskemål var en fullständig fred eller åtminstone ett fördrag, som var af samma verkan som en sådan och banade väg därför. Såsom ett af fördragets hufvudändamål angafs Östersjöns frihet,[6] till befordran af handelns och sjöfartens återuppblomstring; härför intresserade sig också högligen Danmark och Nederländerna,

[1] Axel Oxenstiernas citerade bref till Roe 26 aug., *OSB*, I: 4, s. 594 ff.

[2] Roe till Gustaf Adolf 27 aug., *Eng. besk. mem.* Jfr vidare CRONHOLM, s. 564 f.

[3] Bland Gordons bref till Axel Oxenstierna, *Ox.*, dateradt 7 sept. (n. st.).

[4] Axel Oxenstierna till Roe 29 aug., *OSB*, I: 4, s. 596 f.

[5] *Rel. Ox.* Härvid visade sig ännu ett utslag af titelkrånglet, i det att det öfverlämnade kreditivbrefvet från engelske konungen efter två timmar obrutet återsändes, enär äfven det saknade ordet »potentissimus». Roe's citerade bref till Dorchester 7/17 sept, *Roe's Miss.*, s. 36. I detta bref uppgifves — säkerligen oriktigt — dagen för audiensen till d. 29.

[6] »Que par ce traité la liberté de la Mer Baltique soit asseurée et ouverte...»

om hvilkas öfverensstämmelse med England i uppfattningen af dessa frågor han haft tillfälle att förvissa sig. Som de nuvarande förhandlingarna voro långt framskridna, ville han emellertid i anseende till tidens korthet ej motsätta sig att medverka vid deras fullbordan; åt två önskemål gaf han likväl därvid uttryck, dels att öfverenskommelsen måtte leda till det angifna målet i fråga om handelns förkofran,[1] dels att man skulle förbinda sig att nästa vår återupptaga förhandlingen om en fullständig fred eller därmed likvärdig öfverenskommelse, hvarom han ville närmare uttala sig inför konungen eller hans deputerade. Slutligen begärde han att ytterligare få göra några framställningar angående det allmänna väsendet och särskildt Tysklands betryckta tillstånd, som ställde kraf på konungens »heroiska dygder».[2]

Öfverläggningarna mellan Roe och de nämnda svenska kommissarierna pågingo de båda följande dagarna, hvarpå han d. 2 sept. hade ännu en audiens hos konungen, då emellertid fredsfrågan blott flyktigt vidrördes, medan hufvuddelen af samtalet rörde sig om kriget med kejsaren.[3]

Det var ett egendomligt vidrigt öde, som i början hvilade öfver Roes mission. Ingen minister kan ha varit besjälad af en mera brinnande ifver för lösningen af sin uppgift än »honest fatt Thom»[4] med sin

[1] »... un tel accord qui puisse... conduire... à l'ouverture et restablissement du traffic en ceste mer, si profitable et nécessaire à ses domaines et à ceux de ses amis et alliés.»

[2] »Propositions du Chev:r Tho. Roe, Amb:r Extr. de Sa Ma:té de la Gr. Bret., à Sa Ma:té de Suède», d. 30 aug. enligt påteckning, *Riksarkivet: Anglica, Förhandlingar.*

[3] *Rel. Ox.* I detta sammanhang må därom blott nämnas, att Roe uttryckligen framhöll, huru den engelska fredsmedlingen just afsåg att bereda Gustaf Adolf tillfälle att ingripa i det tyska kriget, hvartill kraftigt understöd utlofvades. Konungen var emellertid alltför klok att på så lösa grunder gå med på denna tankegång — tvärtom skulle, hette det, just en fortsättning af kriget med Polen lätt draga honom in i fejd med kejsaren, medan en fred kanske skulle göra det möjligt att undvika detta — men han framställde också samtidigt direkt förslag till samverkan för återställande af det gamla tillståndet i Tyskland. Det kan förtjäna omnämnas, att relationen i fråga om detta förslag uttryckligen hänvisar till »finis et scopus foederis så och condicionerne», d. v. s. de båda uppteckningar under dessa rubriker, som äro tryckta i *OSB*, I: 1, 536 ff. Jfr RYDFORS, s. 135.

[4] Se brefvet från drottning Elisabet, Fredriks af Pfalz maka, till Roe 9/19 nov. 1629, *Roe's Miss.*, s. 53.

klara uppfattning af fred i Östersjön som ett lifsvillkor för handeln, af Gustaf Adolfs enastående betydelse för kampen mot kejsaren och af nödvändigheten för England att äfven offra något för att vinna honom därför. I själfva verket är det svårt att se, hvari den svenska och den franska politikens intressen i grunden skilde sig från hans. Och dock uppfylldes hans beskickning af den ena slitningen efter den andra.

Det är nog möjligt, att tidigare erfarenheter af den engelska politiken från början stämde svenskarne föga gynnsamt för den engelska medlingen.[1] I förhållandet mellan Roe och Charnacé[2] inspelade förmodligen — utom den rena rivaliteten — å ömse håll någon kvarvarande stämning från den helt nyss utjämnade fiendskapen mellan England och Frankrike. Deras uppfattning af de lämpliga linjerna för förhandlingens gång voro tydligen också mycket olika. Roe önskade en fullständig fred — möjligen menade han köpmännens intressen bättre tillgodoses genom en dylik — och han var mycket missbelåten med det halfva fait accompli, som han fann framför sig vid ankomsten[3] och hvartill han — förmodligen med rätta — ansåg Charnacé vara upphofsmannen.

[1] Det är just icke någon större aktning för den engelska politikens metoder, som tar sig uttryck i Axel Oxenstiernas ord (i brefvet till rådet af d. 30 nov. 1628, *OSB*, I: 4, s. 280) om »det engelske maneredt» att vilja »allt sättia på legationer och medh dhem lätha bedraga sig».

[2] Roe kallar Charnacé »an enterloping French ambassador», *Roe's Miss.*, s. 36. Om Roe skrifver Charnacé å sin sida i ett memorial bilagdt hans bref till Richelieu 1 okt. (n. st.), afskr. i *Wahr.*: »L'ambassadeur d'Angleterre nommé Ro a faict tout ce qu'il a peu pour d'ecréditer la négotiation du sieur de Charnassé et s'est rendu ridicule, ayant fait beaucoup espérer aux Poulonnais, de quoy le Roy de Suède s'est fasché, et enfin les Poulonnais se sont moquez dudict Ro, voyant qu'il ne pouvait garantir les promesses; il arriva sur le point que la trève estait preste de se conclure; le s:r de Charnassé vouloit la différer pour en donner advis auparavant en France, de quoy il n'eust le loisir, ne voulant pas que cet ambassadeur ostast au Roy l'honneur de ce traitté et l'obligation que luy en ont ces deux Roys.»

[3] »Our miserable treaty» kallar han fördraget, sedan det är slutet, *ib.*, s. 40. Hans humör är öfverhufvud ej det bästa i brefvet till Dorchester d. 7/17 sept.: » . . . There never was in the world such a distracted treaty, so many wrangles, so many parts, so many difficulties, so much wresting to partiall ends, but above all so much miserye in two camps. We treate from one army to another, now lodged in one, now in the other, in the field af Golgotha; the plague so hott in both, that I never saw such a mortalitye in Turky, India, nor I thinke can be in Cayro, the seat af the plague, for the number . . .», *ib.*, s. 37. Brefvet är dateradt: »From miserable Elbing, worse than the campe».

Kanske medverkade därvid också hans känslor för det genom denna lösning betungade Brandenburg, hvars intressen hans instruktion lagt honom på hjärtat.[1]

Från skilda håll uppgifves, att Roes ankomst och första ingripande i förhandlingarna endast bidrog att bringa dem i oreda och rent af hotade deras fortgång på den en gång inslagna vägen.[2] Själf påstår han däremot, att något fördrag aldrig skulle blifvit slutet utan hans medverkan. Sin förtjänst om resultatet förlägger han emellertid på en särskild punkt, där den ock i själfva verket synes varit betydande[3] — hvilket icke hindrar att hans första ingripande verkligen utöfvat ett störande inflytande; — han erbjöd sig nämligen att förmedla underhandlingarna med staden Danzig i fråga om den svenska tullen därutanför, hvilka också från både svenska och polska sidan uppdrogos åt honom.[4]

Om den samtida fortgången af förhandlingarna under det franska och de brandenburgska sändebudens medling är det på grund af det bevarade materialets knapphändighet svårt att bilda sig någon uppfattning. De synas bådadera med framgång sträfvat att förekomma, att Gustaf Adolfs otålighet öfver underhandlingarnas släpande gång medförde menliga följder.[5] Beträffande vissa punkter, särskildt rörande invånar-

[1] *ib.*, s. 19. I propositionen till Gustaf Adolf af d. 30 aug. uttalar han också en önskan, att hänsyn måtte tagas till kurfursten; »... whosoever doth the wrong, that prince must make the amends», skrifver han i nyssnämnda bref af d. 7/17 sept., *ib.*, s. 37, och i hans bref till drottning Elisabet af d. 25 sept. heter det om »the oppressed Prince of Brandeburgh», att han »hath a strange fortune to be undone only by his friends, whereby in matter of state wee have learned, that too cold and stupid a neutrality is as dangerous as lukewarmenes in religion; and he is become a grayne of corn between two milstones, brused to make bread for others», *ib.*, s. 40.

[2] *Mem. de Rich.*, V, s. 139; HOPPE, s. 451, 454; jfr brefvet till Camerarius från midten af sept., *T. L. Reg*, fol. 248.

[3] *Roe's Miss.*, s. 41. Jfr RYDFORS, s. 131 ff.

[4] *ib.*, s. 37, 41. *Rel. Mosk.* omtalar, att ändtligen d. 29 aug., staden Danzigs kommissarier ankommo till polska lägret, men efter en långvarig öfverläggning till både de polska kommissariernas och Charnacés förtrytelse befunnos sakna fullmakt. Det heter sedan: »... negotia vero ipsa, quæ civitatem concernerent, commissa curæ Legati Anglici, qui ad eam rem operam suam detulerat, spe magna fretus complura apud hostem impetrandi, licet postea spes votis non responderit».

[5] Några uppgifter af dylikt innehåll för den 25 och 27 aug. meddelas hos HOPPE, s. 451 f.

nes förhållanden i de områden, som skulle återställas, lyckades man uppnå större enighet.[1] I fråga om tullen vid Danzig fortgingo meningsutbytena.[2]

Under denna tid — sannolikt de första dagarna af september[3] — öfverbragte Charnacé till svenskarne en sammanfattning af polackarnes villkor för bifall till stilleståndet. Det skulle gälla för 6 år och sekvestern hela tiden vara i Brandenburgs händer. Med afseende på restitutionen fordrades i Lifland utom Mitau också återställelse af Wenden, Wolmar eller någon annan ort, dock utan någon befästnings- och garnisonsrätt; i Preussen skulle Frauenburg under samma villkor återställas till kyrkan och Braunsberg inbegripas i sekvestern, hvars gräns på Gross-Werder också skulle utsträckas till Jungfer, medan hela den osekvestrerade delen af die Nehrung skulle förblifva i Danzigs ego. Vidare påyrkades vissa bestämmelser till skydd för handelns frihet på Kurisches Haff och Düna. Tullen vid Danzig skulle ej beröras i fördraget, utan hänskjutas till invånarnes beslut, med föreskrift att den hvarken fick uppbäras af någon svensk tjänsteman på danzigskt eller polskt område eller af skepp på redden.[4]

Vidare meddelade legaten, att de polska kommissarierna samtyckte till ett nytt sammanträde med de svenska och föreslog, att detta skulle

[1] Jfr det förslag från de polska kommissarierna med Gustaf Adolfs resolution därpå, som är tryckt i *OSB*, I: 4, s. 598 ff. noten. Det polska förslaget synes i sin ordning vara affattadt med hänsyn till någon tidigare framställning. I *Rel. Mosk.* återgifves under d. 9. sept. (n. st.) en uppteckning af villkor, delvis ordagrant öfverensstämmande med punkter ur dessa *båda* handlingar. Dess karaktär är tämligen oklar; af relationens ord och dess eget innehåll att döma är den att uppfatta antingen som ett något förvirradt sammandrag af den svenska resolutionen, hvilken i så fall kan fastställas vara öfverlämnad d. 30 aug., eller också som ett därpå grundadt nytt polskt förslag, som då nämnda dag skulle åtföljts af ännu ett svenskt svar af okändt innehåll.

[2] *Rel. Mosk.*

[3] Angående dess sannolika datering se *OSB*, I: 4, s. 772 noten.

[4] I *Pol.*, *Förh.* finnes en uppteckning af villkor rörande denna tull, odaterade, men enligt påteckning af Axel Oxenstierna godkända af polackarne och öfverlämnade till konungen före hans afresa genom franska sändebudet och engelske agenten; de tyckas alltså vara ungefär samtidiga med det i texten omnämnda polska förslaget. Enligt dessa villkor skulle bl. a. tullen på hafvet icke vidröras i förslaget, men fastställas genom öfverenskommelse med de främmande köpmännen och danzigarne samt vara i öfverenstämmelse med den i Pillau; den skulle utkräfvas så långt från hamnen som möjligt med hänsyn till ankarplats.

ega rum vid Altmark midt emellan de båda lägren nästföljande onsdag (d. v. s. d. 9 sept., försåvidt den antagna dateringen för förslaget är riktig).

Härpå afgaf Gustaf Adolf en »sista resolution», hvartill Axel Oxenstierna uppsatt utkastet. Därigenom medgafs Mitaus återställelse, dock med förbehåll för det område, som förut varit i Sveriges ego. Å andra sidan förklarades bestämdt, att Sverige icke kunde afstå något mera i Lifland, ej heller vid Frisches Haff, såvida det ej ville undergräfva sin ställning i Preussen. Beträffande tullen vid Danzig medgafs, att den blott med lätt hand skulle vidröras i fördraget och de närmare bestämmelserna afgöras genom öfverenskommelse med Danzig. I fråga om handeln på Düna och Kurisches Haff godkändes de polska framställningarna. Likaså bifölls förslaget om ett nytt möte af kommissarierna.[1]

* * *

Ännu i midten af augusti hade man på svenska sidan gjort sig ganska liten förhoppning om förhandlingarnas resultat.[2] Deras senare utveckling hade emellertid gifvit anledning till en ljusare uppfattning af deras utsikter, och i slutet af månaden kände man sig tämligen säker på utgången.[3] Länge hade Gustaf Adolf fasthållit tanken att redan samma höst begynna den ursprungligen för sommaren afsedda expeditionen till Tyskland, men det uppkomna dröjsmålet med transporten af de af hofmarskalken Dietrich von Falkenberg i Holland värfvade trupperna, pestens fruktansvärda härjningar i den svenska hären i Preussen,[4] den polska underhandlingen och slutligen be-

[1] *OSB*, I: 4, s. 768 ff. noten.

[2] I sin skrifvelse till rådet af d. 14 aug., *Sv. Reg.*, skrifver Gustaf Adolf efter att ha omtalat förhandlingen med Charnacé under föregående dag — se ofvan s. 270 ff. — följande: »... Hvarutaf som vij på den ene sijdan oss fuller något hopp giöra kunne om een roligheet att erhålla, så äre oss på den andre fiendens actioner så bekante, att vij om een godh uthgång ickie obilligt tvifle ...»

[3] Gustaf Adolf till Sten Bielke 29 aug., till Dietrich von Falkenberg d. 31 aug. eller 3 sept. (upptaget på båda ställena), *Sv. Reg.*

[4] Jfr ofvan sid. 279, not 3.

hofvet att diplomatiskt fastare förbereda företaget förmådde honom att uppskjuta det till nästa år.[1] Under sådana förhållanden var konungen emellertid angelägen att komma hem till Sverige och ville icke låta sig kvarhållas af underhandlingens detaljer.[2]

Krigsrörelserna hade i det närmaste afstannat, och d. 3 sept. lät konungen armén bryta upp från det pesthärjade lägret — där bl. a. Axel Oxenstierna d. 20 aug. mist sin lofvande unge son Gustaf — och förlade trupperna på skilda håll i de af svenskarne besatta områdena.[3] Själf begaf han sig till närheten af Elbing. D. 4 sept. infann sig helt oförväntadt Charnacé, medförande goda underrättelser om förhandlingarnas läge på polska sidan.[4] Gustaf Adolf lät sig emellertid ej häraf förmås att uppskjuta sin affärd, utan gaf Axel Oxenstierna, Herman Wrangel och Johan Banér i uppdrag att fullfölja underhandlingen och steg därpå ombord. Han seglade dock ej genast hem, utan begaf sig först åt Pillau för att enligt ett gifvet löfte i Fischhausen sammanträffa med kurfursten i och för öfverläggning om vissa frågor i samband med sekvestern. Axel Oxenstierna och Charnacé begåfvo sig samma dag till Elbing,[5] där äfven Roe och den kurfurstlige kommissarien Königseck befunno sig. Här fortsattes nu förhandlingarna.

Till möjliggörande af en sammanhängande öfversikt öfver *fördragsvillkorens utveckling* må här en blick kastas tillbaka på den svenska ståndpunkten från och med början af det skede i förhandlingarna, som inledes med sekvestertankens framkomst. Hufvuddragen äro förut angifna,[6] men äfven vissa detaljer i de svenska stilleståndsförslagen kunna i detta sammanhang ega intresse, sådana de formulerades af Axel

[1] Gustaf Adolf till riksrådet och Johan Kasimir 22 aug., till Sten Bielke 29 aug., till Falkenberg 29 aug. eller 3 sept., *Sv. Reg.*

[2] Om Gustaf Adolfs nära förestående afresa skrifver Axel Oxenstierna till Charnacé d. 31 aug., *OSB*, I: 4, s. 597 ff.

[3] *Rel. Ox.*; HOPPE, s. 453.

[4] HOPPE, s. 455.

[5] HOPPE, s. 455 f.; *Rel. Ox.*

[6] Se ofvan s. 271 f., 273.

Oxenstierna i olika utkast sannolikt från midten och slutet af augusti.[1]

Stilleståndets längd var ännu icke angifven. Sverige återlämnade Strasburg, Dirschau, Guttstadt, Wormdit och Mehlsack, men behöll under stilleståndet dels Lifland intill Düna och Ewst jämte Dahlen och Mitau, dels i Preussen: Braunsberg, Frauenburg, Tolkemit, Elbing — med dess område, äfven på Gross-Werder — och hela Klein-Werder, vidare på Gross-Werder: de vid Frisches Haff och Weichsels utlopp däri liggande byarna Stohendorf, Allendorf och Tiegenort, af die Nehrung och Weichsel-deltat: Groschengruk, Kobelgrube, Stuthoff, Steegen och själfva halfön från en linje, dragen mellan Steegen och hafvet, till Pillau, samt slutligen själfva Pillau. Marienburg med resten af Gross-Werder, Stuhm och Christburg samt Haupt lämnades enligt det första utkastet i sekvester till Polen, som var skyldigt att, om ej fred uppnåddes under fördragstiden, en månad före dess utlopp återställa dem; enligt det senaste af de här ifrågavarande utkasten, förmodligen uppgjordt sedan konungen af Polen accepterat den brandenburgska sekvestern,[2] lämnades de i stället till kurfursten af Brandenburg under samma villkor. Såsom säkerhet erhöll Sverige af sistnämnde furste Fischhausen, Lochstädt, Schaaken, landet mellan Pillau och Kurische Nehrung jämte själfva denna halfö samt Memel, hvilket allt det skulle behålla, tills det sekvestrerade återlämnats eller genom fördrag annorlunda beslutits. Angående ordningen för de olika platsernas öfverlämnande gåfvos noggranna föreskrifter, som ändrades i hvarje utkast.[3] Det kejserliga krigsfolket skulle utföras ur Preussen[4] och icke under stilleståndet åter insläppas, hertigdömet utrymmas af båda parterna, ingenderas trupper och än mindre kejsarens där taga vinterkvarter eller ståndläger. I Danzig fick icke någon flotta eller något

[1] Se de i *OSB*, I: 4, ss. 761—768 tryckta, där med *A*, *B* och *C* betecknade utkasten samt anmärkningarna om deras sannolika tillkomsttid.

[2] Se ofvan s. 274.

[3] Jfr *OSB*, I: 4, ss. 763, 765, 767 (punkt 7 i förslagen).

[4] De båda första utkasten föreskrefvo, att detta skulle ske, innan någon plats återställdes, men denna föreskrift fick sedan bortfalla. Jfr *ib.*, s. 763 (p. 9) och 768 (p. 13).

krigsskepp utrustas. Till garanti för fördraget och Sveriges tryggande mot anfall i Preussen från tredje man skulle polska republiken, kurfursten såsom hertig af Preussen samt det kungliga Preussens ständer sammansluta sig för att afvärja sådant; i utkastet från slutet af augusti specificerades bestämmelserna närmare, där upptogs äfven konungen af Polen och nämndes särskildt Danzig. Handeln skulle vara fri och ostörd till lands och sjös — det sistnämnda utkastet tillade äfven: på floderna — dock mot erläggande af tull till Sverige i hamnarna och vid Danzig. Alla fångar å ömse sidor skulle frigifvas. I de återlämnade och sekvestrerade områdena betryggades invånarnes rättigheter och privilegier och särskildt de evangeliskes religionsfrihet;[1] å andra sidan garanterade konungen af Sverige också de honom underlydande hertigliga undersåtarnes rättigheter och privilegier. Angående invånarnes förhållanden i de återställda och sekvestrerade områdena infördes i det senaste utkastet en rad af nya bestämmelser, som särskildt afsågo att ge de af Gustaf Adolf utdelade privilegierna och donationerna bestående kraft, reglerade den kyrkliga besittningsrätten, återställelsen af kyrkliga egodelar och offentliga handlingar, flyttningsrätten o. s. v.[2] Till sist innehöllo förslagen föreskrifter om fördragsinstrumentens undertecknande och besegling (af franske legaten och kommissarierna från båda sidor) samt ratificering och utväxling. Sannolikt i början af sept. modifierades ytterligare det svenska stilleståndsförslaget i öfverensstämmelse med de af konungen i hans ofvan refererade »sista resolution» gjorda medgifvandena. Mitau har nu bortfallit bland Sveriges behållna eröfringar,[3] och i fråga om tulltäkten hänvisas till öfverenskommelse med danzigarne. Däremot upptages nu bland de Sverige tilldelade byarna vid Frisches Haff äfven Janckendorf.[4]

[1] Det yngre af de båda utkasten från midten af aug. innehöll ock en bestämmelse till betryggande af de donationer, som Gustaf Adolf gjort i Gross-Werder, die Nehrung och Pomerellen.

[2] Se *OSB*, I: 4, s. 767 f. (p. 8—12). Anmärkas bör, att någon fullständighet i detaljer här icke afses i referaten af de olika utkasten.

[3] Först i utkastet från 5—7 sept. (*F*) uppräknas Mitau formligen bland de återlämnade orterna, dock med Spilven — i nästa svenska utkast (*H*) äfven Neumünde — förenadt med Riga.

[4] Utkastet *D* i *OSB*, I: 4, s. 768 ff.

Detta var alltså den svenska ståndpunkten vid Gustaf Adolfs afresa från förhandlingsplatsen.

Den 5 sept. öfverlämnade Axel Oxenstierna i Elbing till franska och engelska sändebuden ett nytt fördragsutkast med några ytterligare jämkningar.[1] Frågan om tullarna var här alldeles utelämnad. I restitutionsfrågan hade ett medgifvande gjorts, i det att äfven Frauenburg skulle återställas, dock med undantag för hamnen och stranden samt utan befästningsrätt. Däremot ökades Sveriges område vid Weichsels utlopp med byarna Paras och Brunow samt upptogos däri uttryckligen alla de mellan Gross-Werder och die Nehrung belägna Weichsel-öarna från byarna till sjön, hvarjämte det förbehöll sig befästningsrätt. I artikeln om handelsfriheten var frågan om tull öfver hufvud taget liksom om handelsfriheten på hafvet alldeles lämnad å sido. Innan någon plats återställdes, skulle konungen af Polen bekräfta fördraget. Accessionsrätt förbehölls åt Frankrike, England, Danmark, Nederländerna och Siebenbürgen.[2]

Vid behandlingen af detta förslag började de formella svårigheter, som den dubbla mediationen innebar, att framträda. Utkastet var — förmodligen just till undvikande af strid om precedensen — uppsatt i två exemplar, hvartdera med blott den ene konungens namn, men Charnacé lät sig ej nöjas härmed, hvarför man måste utelämna den ömtåliga ingressen och inskränka sig till en uppteckning af självfva villkoren, som därpå öfverlämnades till de båda legaterna.[3] Några tillägg voro här gjorda, bland annat fördragstiden utsatt till 6 år intill 1 juli 1636 (möjligen genom felskrifning för 1635, hvilket årtal sedan blir det bestående); utkastet upptog vidare en bestämmelse, att fredsfrågan i dess helhet snarast möjligt skulle upptagas samt en fordran, att Polen skulle garantera Sverige och Brandenburg, att inga anslag komme att ske mot sekvesterområdet under stilleståndet.[4] Med

[1] *Rel. Ox.*
[2] Utkastet *E*, *OSB*, I: 4, s. 772 ff.
[3] *Rel. Ox.* Jfr *OSB*, I: 4, s. 772 not 1.
[4] Utkastet *F*, *OSB*, I:4, s. 774 f.

detta förslag afreste först Gordon och därefter d. 7 sept. äfven Charnacé till polska lägret.[1]

Roe, som stannade i Elbing, upphörde icke att verka för sin speciella förhandlingslinje. Han föreslog vid denna tid ett kortare stillestånd på tjugu månader, under hvilket man skulle förhandla om beständig fred; hela sekvesterförslaget skulle förfalla, och blott de i det inre landet belägna platserna återställas.[2] De brandenburgska kommissarierna, som gärna ville komma ifrån den betungande sekvestern, understödde hos polackarne detta förslag, men de polska kommissarierna voro ej nöjda med dess bestämmelser i restitutions- och tullfrågorna, utan afvisade det.[3]

I stället uppsattes nu från polska sidan ett nytt förslag till fördragsvillkor med ändring af de svenska, hvilket öfverlämnades till medlarne och d. 8 sept. kom svenskarne till handa.[4] Dess väsentligaste olikheter mot det svenska utkastet voro följande: Utöfver hvad svenskarne erbjudit sig att återställa fordrades Danziger Werder och i Lifland ön Dahlen. Det svenska området vid vest- och nordsidan af Frisches Haff gjordes smalare, i det att det inskränktes till själfva kustremsan, ön i Weichsel-mynningen och stranden rundt die Nehrung med byarna Groschengruk, Kobelgrube, Stutthof och Steegen jämte Pillau; om befästningsrätt nämndes intet. Den kurfurstliga panten skulle blott utgöras af Fischhausen, Lochstädt, Kurische Nehrung och Memel samt — i stället för Schaaken och förbindelsesträckan — en ort vid Kurisches Haff, där en befästning skulle få anläggas med fritt genomtåg till och från Fischhausen öfver hertigdömets mark. Beträffande båda grupperna af områden gjordes en mängd förbehåll för särskilda

[1] *Rel. Ox.*; HOPPE, s. 456 f.

[2] *Rel. Mosk.* I *Pol., Förh.* finnes en uppteckning från svenska kansliet af »*breviores induciæ*», om hvars karaktär ingen upplysning ges, men dess innehåll stämmer så väl ihop med referatet i *Rel. Mosk.* af det förslag, som Roe lät Gordon framställa i polska lägret, att man kan vara ganska säker på att här ha att göra med samma förslag, sådant det framställdes för svenskarne.

[3] *Rel. Mosk.*

[4] *Rel. Mosk.; Rel. Ox.*; jfr Axel Oxenstierna till Charnacé 8 sept., *OSB*, I:4, s. 601.

rättigheter tillkommande de förutvarande innehafvarne.[1] I de svenska förslagen angående invånarnes ställning i de olika områden, som genom fördraget bytte herrar, och den bestående kraften af den svenske konungens förfoganden under krigstiden gjordes åtskilliga ändringar.[2] I fråga om de religiösa förhållandena kräfdes fri katolsk religionsutöfning i Braunsberg med dess område, i Tolkemit och Klein-Werder, liksom också i Lifland, samt att församlingarna skulle få åtnjuta sina inkomster; fri (ej uttryckligen offentlig) religionsutöfning medgafs protestanterna på de orter, där den förut varit i kraft. Frågan om handelsfriheten på hafvet lämnades äfven i detta utkast å sido; däremot tillades handels- och tullfrihet på Kurisches Haff för varor från Lithauen till Königsberg samt på Düna. Den polsk-preussiska garantin för Sverige fick en motsvarighet i en svensk garanti för Polen mot anfall i Preussen och Lifland; accessionsrätt till fördraget förbehölls också å Polens sida kejsaren, konungarne af Frankrike, Spanien och England, infantinnan i spanska Nederländerna och kurfursten af Bayern. De särskilda bestämmelser, som i det svenska förslaget voro riktade mot det kejserliga krigsfolket, förekommo ej här; däremot föreskrefs uttryckligen utrymning från båda parternas sida af Preussen, såväl provinsen (med undantag för garnisoner) som hertigdömet. Den begärda polska garantin mot anfall på sekvesterområdet liksom också förbudet mot utrustning af krigsskepp i Danzig förklarades öfverflödiga såsom innefattade i andra artiklar. Förhandlingar om fullständig fred skulle upptagas inom ett år. I fråga om fördragets ratifikation fordrades också de svenska ständernas bekräftelse.[3]

Charnacé, som på grund af sjukdom ej personligen kunde infinna sig, skickade, samtidigt med att Königseck och Gordon öfverförde dessa villkor,[4] rikskanslern ett bref, där han i vissa afseenden förtyd-

[1] Se punkterna 4 och 6.
[2] Se särskildt punkterna 9—13.
[3] Utkastet *G*, *OSB*, I:4, s. 776 ff.
[4] *Rel. Ox.*

ligade dem.[1] Han föreslog därjämte, att kommissarierna skulle sammanträda vid Altmark d. 11 sept. Hufvudändamålet med hans bref var dock tydligen att meddela ett förbehåll af oangenämaste art. De polska kommissarierna förklarade nämligen, att då deras instruktioner bestämdt förbjödo dem att medgifva någon tull vid Danzig, de ansågo sig nödsakade att först hos sin konung inhämta tillstånd att afvika därifrån, då de annars riskerade, att traktaten ej skulle bli ratificerad. De begärde därför, att uppskof till d. 25 sept. skulle beviljas dem och öfverenskommelsen tills vidare blott undertecknas af medlarne, samt förklarade eftertryckligt, att de i annat fall ej skulle kunna afsluta fördraget.[2]

Kanslern besvarade samma dag brefvet och lofvade att d. 12 infinna sig till sammanträde med de polska kommissarierna. Däremot motsatte han sig bestämdt uppskofsförslaget och afvisade med skärpa deras hot om förhandlingarnas afbrott.[3]

Samtidigt voro underhandlingarna i Fischhausen mellan Gustaf Adolf och brandenburgarne i full gång. Vid sin ankomst till platsen tycks konungen blifvit tveksam, huruvida underhandlingen med Polen, om hvars utgång han nu kände sig säker,[4] ändock borde bringas till resultat i den inslagna riktningen. Platsens läge och befästningens styrka syntes honom ej erbjuda någon säkerhet, och dessutom befanns kurfursten söka komma ifrån sekvestern, hvilket ansågs ej vara omöjligt med hjälp af lithauerna på polska riksdagen. Gustaf Adolf för sin

[1] I fråga om afgränsningen af de svenska besittningarna på Gross-Werders kust kunde öfverenskommelse träffas med kurfursten. Vidare medgåfvo polackarne, att förbudet mot utrustning af krigsskepp i Danzig kunde ske genom en försäkran från stadens sida. Motståndet mot svenska befästningar gällde blott die Nehrung och Werder under ett år, under hvilket man hoppades full förlikning skola ske. — Beträffande religionsfriheten i Braunsberg sade legaten sig ej vilja yttra sig, då han ansågs alltför intresserad däraf, men han försummade dock ej att nämna, att hela polska armén svurit att därförutan ej hålla fördraget och kanslern Zadzik ej kunde underskrifva detta, om den ej medgafs.

[2] Charnacé till Axel Oxenstierna 18 sept. (n. st.), *Ox.* Jfr *Rel. Mosk.*

[3] Axel Oxenstierna till Charnacé 8 sept., *OSB*, I: 4, s. 601 f.

[4] »... alldenstund härmedh så vidtt kommitt åhr, att allenast sielfve instrumenterne äre att förfärdige och deropå fölliande ratification, och vij fördenskuldh intedt tvifle om een lyckeligh uttgångh ...» Gustaf Adolf till Gustaf Horn 7 sept., *Sv. Reg.*

del var tydligen benägen för ett arrangemang, hvarigenom han kunde få behålla Marienburg och Haupt. Skulle emellertid sekvestern komma till stånd, sökte kurfursten, af hvars kommissarier den ene efter den andre kom till platsen, att med afseende på panten slippa undan med endast fästningarna och få behålla deras områden. Gustaf Adolf uppmanade under sådana förhållanden kanslern att gå försiktigt till väga med underhandlingen, så att Sverige ej förpliktades att återställa någon plats, förrän aftalet med kurfursten skett. Med detta förbehåll var han emellertid angelägen att få den fullbordad snarast möjligt, så att polska hären skingrade sig; sedan, menade han, — tydligen med tanke på sekvesterns återgång och platsernas bevarande — skulle man väl kunna komma öfverens på annat sätt.[1]

Förhandlingarna angående närmare bestämmelser i fråga om pantområdet, dess gränser, speciella rättsförhållanden därinom o. s. v. fortsatte,[2] medan konungen umgicks med dessa tankar; man synes i hans omgifning fruktat, att han skulle gå för långt i tillmötesgående mot brandenburgarne.[3] Någon formlig öfverenskommelse träffades dock icke, utan frågorna uppskötos till förhandling med kanslern. Då kurfursten den 11 sept. ankom för att — i sin egen stad — gästa sin svåger, lära ej heller allvarsamma ting i alltför hög grad upptagit dem, utan de båda furstarne gjort sig glada tillsamman, hvarvid — säger den el-

[1] Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna 7 sept., *OSB,* II: 1, s. 512 f. Ännu efter återkomsten till Sverige uppmanar han den 17 sept. kanslern att, äfven om fördraget var slutet, ändock ej återlämna någon plats, utan använda de ouppgjorda frågorna med kurfursten till förevändning att uppskjuta detta, samt att underhålla kurfurstens obenägenhet för sekvestern, *ib.,* s. 517.

[2] Ett koncept till öfverenskommelse finnes bevaradt i *Riksarkivet: Brandenburgico—Borussica, Förhandlingar mellan Sverige och Brandenburg.* Öfverste von Kniephausen m. fl. sändes för att rekognoscera gränserna för det blifvande svenska området och Memels befästningar. Ett memorial för honom finnes i *T. L. Reg.*, fol. 235. Jfr Hoppe, s. 458.

[3] »... Gudh gifve K. H. M:t anten snart reeste hädan eller E. N:de blefve härhoos; elliest seer jagh inthet hvadh resolution här tagas. Dhe Churf:ghe tiggia H. K. M:t mykit aff och intendera omni conatu, huru dhe må sluta medh H. K. M:t i E. N:des frånvaru, lätandes sigh palam emot H. K. M:t förmärkia, at om dhe ickie nåå nogot hoos H. K. M:t, då erholle dhe hoos E. N:de alzinthet...» Lars Grubbe till Axel Oxenstierna den 9 sept., *Ox.*

bingske kronisten, som ibland består sig med ett litet skämt — kurfursten »mit seinem eigenen Fett wol und herrlich betröpffet wurde.» Den 12 sept. reste Georg Wilhelm från Fischhausen, och den 14 sept. afseglade Gustaf Adolf från Pillau till Kalmar.[1]

Under sin vistelse i Fischhausen hölls Gustaf Adolf underrättad om stilleståndsunderhandlingens fortskridande gång, och därifrån gaf han också den 8 sept. kanslern närmare föreskrifter till svar på frågor angående vissa särskilda förhandlingspunkter. Det polska fördragsutkastet var då ännu icke bekant för honom, men om åtskilliga polska önskemål, framförda af medlarne under förhandlingarna i Elbing den 5—7 sept., hade han blifvit underrättad.

I precedenstvisten mellan de båda sändebuden förklarade konungen, att man icke kunde taga parti; bäst vore att behandla realfrågorna till slut, utan att medlarne nämndes, i förhoppning att saken under tiden blefve uppgjord, men måste man välja, syntes för förhandlingens fortgång minsta risken vara att stöta den franske legaten för hufvudet. Af förhandlingsfrågorna var det några, där de svenska anspråken visserligen borde förfäktas i det längsta, men hellre släppas än sätta utgången på spel. Detta gällde bl. a. frågan om byarna Janckendorf, Brunow och Paras — hvaremot ingen af småöarna i Weichseldeltat fick afstås — och likaledes en fråga om tull på Weichsel mellan Königsberg och Danzig. Beträffande det kejserliga krigsfolket fordrades ej, att det skulle nämnas i traktaten, om blott garantibestämmelsen för Sverige i Preussen gjordes betryggande. Däremot motsatte sig konungen bestämdt, att någon flotta skulle få utrustas i Danzig.[2] Likaledes ville han ej medgifva, att Frauenburg skulle få befästas, och ej heller att

[1] Hoppe, s. 458. *Rel Ox.* beskrifver samvaron sålunda: »Den 11 septemb. kom Churfursten till Fiskhusen till Kongl. May:t och bleef där till den 12 ejusdem emot afftonen; tracterade inge synnerlige seria, uthan sedan Kongl. May:t och Churfursten halfannan dagh och en natt familiariter hade converseradt medh ett godt rus eller tu, skildes dee vänligen åth den 12 sept.»

[2] »... effter som dett den förnembste orsaken är, som oss hijdt i landedt styrckdt hafver.»

katolikerna skulle få någon kyrka i Braunsberg eller dess län annat än under mycket hårda villkor rörande gudstjänstförhållandena i Dirschau och Strasburg.[1] Tullen vid Danzig och Pillau borde kanslern i det längsta söka hålla något öfver 3 procent, men fick i nödfall gå in på detta belopp. De förut omnämnda försöken från Brandenburgs sida att slippa att afstå de till pantfästningarna hörande områdena skulle motas genom en omformulering af vederbörande punkt. I fråga om Memel inskärptes dess betydelse, i det att det med sina båda älfvar — Memel och Russ — och därvid liggande land kunde spela samma roll gentemot Lithauen som Haupt mot Polen; därför borde noga tillses, att ej Sveriges rätt till dessa områden genom artikelns formulering gjordes angriplig.[2]

Med utgångspunkt i det polska förslaget af den 8 sept. och med ledning af de från konungen vid samma tid bekomna föreskrifterna uppgjorde nu Axel Oxenstierna de svenska fördragsvillkor, som han skulle framlägga vid det stundande sammanträdet med de polska kommissarierna. I fråga om restitutionen och de svenska besittningarna vid Frisches Haff vidhölls samma ståndpunkt som i det sista svenska förslaget, äfven i afseende på befästningsrätten; af den brandenburgska parten eftergafs icke heller någonting. Förbudet mot flottutrustning i Danzig vidhölls, likaså krafvet på den polska garantin för Marienburg och Haupt. Den ömsesidiga garantin för Sverige och Polen accepterades, men begränsades åter till Preussen. Artikeln om hertigdömet Preussens utrymning var upptagen i enlighet med det polska förslaget, men däremot den motsvarande artikeln beträffande provinsen helt och hållet bortfallen; det kejserliga krigsfolket nämndes alltså ej. Handels-, men ej tullfrihet medgafs de lithauiska varorna på Kurisches Haff och på Düna. I religionsfrågan var fortfarande klyftan vid; medan offentlig evangelisk religionsutöfning kräfdes i de restituerade orter, där den

[1] Han tillägger: »Elliest kunne och vele vij med intedt afguderij uthi dhe länder, under oss förblifve, någodt skämpt lijda.»

[2] Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna 8 sept., *OSB*, II: 1, s. 513 ff.

förut varit i kraft, hade hela stycket om den katolska religionsfriheten i Braunsberg och andra orter bortfallit. Däremot voro de polska fordringarna mer eller mindre fullständigt accepterade på de privata förhållandenas område, liksom ock i fråga om accessionsrätten till fördraget och om fredsunderhandlingen, men bestämmelsen om de svenska ständernas bekräftelse af fördraget förekom ej.[1]

För att förhandlingarna öfverhufvud skulle kunna fortgå, måste man emellertid nu först och främst söka komma ur den svårighet, som framkallats genom polackarnes fordran på uppskof med undertecknandet, till dess Sigismund gifvit efter i fråga om tullen vid Danzig. Den engelske ambassadören är nu särskildt verksam i förmedlande riktning. På samma gång han sökte förmå Gustaf Adolf till eftergift i fråga om religionsfrågan i Braunsberg,[2] lät han genom Gordon och Königseck föreslå polackarne en kompromiss i tullfrågan. Som denna emellertid helt enkelt tycks gått ut på, att hvarken tullarna eller handelsfriheten på hafvet skulle vidröras i fördraget, hvilket icke innebar annat än hvad som redan var öfverenskommet, ville de polska underhandlarne icke lyssna därtill, och Charnacé måste i en ny skrifvelse till Axel Oxenstierna den 11 sept., på samma gång han sökte aftrubba skärpan i den ursprungliga formuleringen af deras fordran, meddela, att de vidhöllo den som villkor för förhandlingarnas fortsättning. Deras instruktioner och sedermera ankomna bref tvungo dem att yrka på att tullfriheten på hafvet positivt uttrycktes i fördraget. Medgafs uppskofvet, hoppades de under den tiden kunna förmå Sigismund att afstå därifrån; han erbjöd sig att själf följa med till Warschau för att öfvertala konungen.[3]

Detta bref råkade kanslern i lägret vid Marienburg, dit han jämte Roe begifvit sig för att nästa dag med sina kolleger infinna sig till det föreslagna sammanträdet med motsidans kommissarier. Han be-

---

[1] Utkastet *H, OSB,* I: 4, s. 781 ff.
[2] Roe till Gustaf Adolf 9/19 sept., *Eng. besk. mem.*
[3] Charnacé till Axel Oxenstierna 21 sept. (n. st.), kopia i *Pol., Förh.*

svarade det genast samma dag utförligt och, ehuru i form synnerligen artigt mot Charnacé, med tämlig skärpa. Han framställde tullrätten såsom Sveriges egentliga vinst af fördraget, hvilket eljes vållade det så stora uppoffringar och olägenheter; därför hade man fordrat dess uttryckliga upptagande bland villkoren, men på medlarnes hemställan hade konungen släppt efter detta formella kraf, i förvissning att själfva saken stode fast. Polackarnes fordran var en nyhet, ty i sitt eget fördragsutkast hade de ej upptagit handelsfriheten på hafvet. Uppskofsyrkandet var blott en förevändning för att draga ut på tiden; ville de afbryta förhandlingen, vore det bättre att säga detta rent ut.[1]

Muntligen synes Axel Oxenstierna dock gifvit Roe möjlighet att träffa en öfverenskommelse,[2] och denne reste på morgonen den 12 till polska lägret, där han också genom att ställa i utsikt tillmötesgående från svenska sidan förmådde kommissarierna att infinna sig till sammanträde följande dag.[3]

* * *

Den 13 sept. möttes alltså kommissarierna från ömse sidor, svenskarne åtföljda af Roe och polackarne af Charnacé, på öppna fältet vid byn *Altmark* midt emellan de båda lägren.[4] Först och främst afgjordes därvid frågan om inhämtande af Sigismunds samtycke beträffande tullen vid Danzig. Om innehållet i den öfverenskommelse, man uppnådde, föreligger ingen uppgift;[5] att döma af det senare händelseförloppet tycks den inneburit den kompromissen, att fördragsurkunderna visserligen skulle undertecknas och beseglas från ömse sidor, men

[1] Axel Oxenstierna till Charnacé 11 sept., *OSB*, I:4, s. 603 ff.

[2] Jfr det citerade brefvet till Charnacé, *ib.*, s. 606.

[3] *Roe's Miss.*, s. 39; *Rel. Mosk.* Jfr Charnacés bref till Axel Oxenstierna 22 sept. (n. st.), *Ox.*, där för öfrigt misstämningen mellan medlarne åter träder fram, i det han tydligen är stucken öfver att Roe ej låtit honom veta innehållet i sin framställning.

[4] *Rel. Mosk.*; *Rel. Ox.*

[5] I *Rel. Mosk.* säges blott: »Postquam ad præfixum locum ventum, antequam tentoria explicarentur, actum a legatis ratione conditionis a nostris propositæ, cui non gravatim a commissariis Sueticis assensus præbitus.»

ej utväxlas, förrän konung Sigismund gifvit sitt bifall till den svenska tullrätten vid Danzig, samt att detta skulle utverkas inom 14 dagar efter fördragsslutet. Sedan därefter de högtidliga hälsningsceremonierna försiggått,[1] kunde förhandlingarna taga sin början. De försiggingo först under bar himmel, tills det polska tältet blef färdigt, då de öfverflyttades dit. Till förekommande af precedenstvist mellan de medlande sändebuden placerade man sig vid ett aflångt bord på så sätt, att dessa intogo kortändarna, hvardera med vederbörande kansler på sin vänstra sida.

Genast vid förhandlingens början hade medlarnes ömtålighet visat sig, i det att ingressen på grund af Charnacés invändningar mot den föreslagna formuleringen måste uppskjutas. Sedan därefter polackarne genomdrifvit, att ej ordet *posteri* (efterkommande), utan blott *successores* (efterträdare) skulle användas i fråga om polske konungen, enär den polska statsrätten icke erkände någon arfsrätt till kronan,[2] kunde man öfver gå till de mera reella frågorna. I fråga om Dahlen gåfvo polackarne slutligen vika. Beträffande de omtvistade byarna innanför Frisches Haff uppstod en envis strid, hvarvid svenskarne framhöllo deras vikt för detta hafs säkerhet;[3] man lyckades nu ej komma till något slut, utan punkten uppsköts till närmare underrättelsers inhämtande, och man gick vidare.

Vid artikeln om religionsfrågan blef det emellertid stagnation på allvar. Här stod striden särskildt om kyrkorna i Braunsberg, argumentationen flödade å båda sidor, och bägge medlarne grepo förgäfves in. Charnacé visade särskildt mycken ifver, bland annat varnande svenskarne för den harm, som ett envist fasthållande vid deras ståndpunkt

[1] *Rel. Mosk.* beskrifver dem åskådligt: »Actum quoque de mutua salutatione, quæ in campo, Gallico nostris, Anglico Sueticis commissariis assistente, utrisque lento gressu procedentibus amice peracta ac dextra dextris iunctæ cum adiuncta a cancellario Regni gratulatione ac foelicis successus eorum, quæ acturi erant, comprecatione, quæ etiam a cancellario Sueciæ repetita.»

[2] Axel Oxenstierna förklarade härvid bland annat: »nihil se velle libertati Polonicæ, quam maximam esse non ignoraret, derogare . . .»

[3] Om danzigarnes lifliga intresse för denna punkt har *Rel. Mosk.* vid ett par tidigare tillfällen meddelat uppgifter.

härvidlag skulle framkalla hos de katolska furstarne, enkannerligen hos hans konung, som så mildt behandlat hugenotterna. Äfven protestanten Roe tillrådde eftergift — för ett enda af händer gjordt tempel borde man ej bringa offret af så många Guds lefvande tempel, som ett fortsatt krig skulle innebära. Den polske kanslern, själf biskop, bedyrade med ed, att han icke kunde öfvergifva så många katolska själar, och understöddes kraftigt af sina kolleger, äfven den reformerte Dönhoff, öfver hvars skefva ställning Axel Oxenstierna något ironiserade.[1] Medan katolikerna här i eget intresse representerade den religiösa toleransen, förfäktade den svenske rikskanslern, stödd på sin konungs uttryckliga föreskrift, den enhetliga statsreligionens synpunkt.[2] Mot Zadziks toleranspredikan[3] hänvisade han till kejsarens religionsförföljelser i Tyskland och Böhmen, hvarpå han fick till svar en påminnelse om Gustaf Vasas framfart mot katolska kyrkor och bekännare. Då man på ingendera sidan visade tecken till eftergift och dagen led mot kväll, afbröts förhandlingen, och man skildes åt i tämligen upphetsad sinnesstämning.[4]

Nu om någonsin var det medlarnes tur att ingripa, och de försummade ej heller ögonblicket. Redan samma afton skref Charnacé från polska lägret både till Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna, hvilken senare han bad befordra brefvet till konungen. Till denne vädjade han att ej för en sådan obetydlighet som en kyrka i Braunsberg riskera sitt rykte i främmande länder och tillfället att utföra de stora

---

[1] »... subridendo Sueticus inquit, existimare se d:num capitaneum Derpatensem in reliquis omnibus articulis serio agere, in hoc cum iisdem tacite convenire.»

[2] »Non moverunt hæc cancellarium Sueticum, allegantem, mandatis Principis sui se prohiberi, ne in locis, quæ in potestate ipsius essent, exercitium catholicis permitteret; foelicitatem enim hanc esse Regni Sueciæ perpetuamque optare, in quo una religio vigeat, non passurum Regem suum, ut alia introducatur.»

[3] »... quid enim aliud est, liberam exercendæ fidei facultatem subtrahere, quam ad suam amplectendam vi quadam tacita cogere; iudicaturum certe orbem christianum, quam recte libertatem illam conscientiarum expectant [*sic*], cum eandem aliis denegerit [*sic*]...»

[4] *Rel. Mosk.*, hvars referat särskildt utförligt uppehåller sig vid den braunsbergska tvisten. Framställningen i *Rel. Ox.* är mycket kort.

ting, för hvilka han var ämnad,[1] samt bringa fördärf öfver kurfursten af Brandenburg och landets befolkning. Han hade förmått de polska kommissarierna att stanna till och med den 15 och utbad sig svar innan dess.[2] Äfven Roe sökte i ett bref af samma dag från svenska lägret att påverka Gustaf Adolf i liknande riktning, särskildt framhållande risken för repressalier mot protestanterna i Polen.[3] Midt i natten skickade han dessutom Gordon till polackarne med förslag om ett nytt möte den 15 och försäkran om godt hopp för utgången.[4]

För sin enskilda del torde Axel Oxenstierna heller icke gifvit intryck af omedgörlighet. Åtminstone använder icke Charnacé i sitt bref till honom någon öfvertalningsförmåga, utan ber honom blott att också med sitt förord understödja hans framställning hos konungen; därjämte föreslog han ett nytt sammanträde följande dag för behandling af öfriga återstående punkter och formulering af det hela.[5] Hvad Axel Oxenstierna skrifvit till konungen, vet man ej, då hans bref ej finnes kvar. Charnacés skrifvelse besvarade han tillmötesgående den 14, meddelade, att han afsändt dennes bref till konungen liksom ock ett från sig själf, där han belyst frågan med de argument, som anstode honom, och lofvade att nästa dag infinna sig till nytt möte.[6]

Då kommissarierna den 15 sept. åter sammanträdde på samma plats, denna gång i det svenska tältet, hade svenskarne att meddela, att Gustaf Adolf afseglat från Pillau 6 timmar före budbärarens ankomst. De begärde därför, att — på samma sätt som skett i fråga om den danzigska tullfrågans hänskjutande till Sigismund — fjorton dagars

[1] »... et empescher peut estre l'accez aux grandes choses auquelles tant d'autres qualitez admirables de V. M:te semblent lavoir faict naistre...»

[2] Charnacé till Gustaf Adolf 23 sept. (n. st.), *Fr. besk. mem.* Samtidigt bad han i anledning af nyss ankomna bref från sin konung att, om han ej kunde få träffa konungen före dennes afresa, genom kanslern få svar på sina tidigare framställningar. — De gällde naturligtvis Tyskland.

[3] Roe till Gustaf Adolf 13 sept., *Eng. besk. mem.*

[4] *Roe's Miss.*, s. 39; *Rel. Mosk.*

[5] Charnacé till Axel Oxenstierna 23 sept. (n. st.), *Ox.*

[6] Axel Oxenstierna till Charnacé 14 sept., *OSB*, I: 4, s. 609 f.

uppskof skulle beviljas beträffande artikeln om religionsfrågan i Braunsberg, för att de skulle hinna inhämta Gustaf Adolfs bifall från Kalmar. Detta förslag godkändes, hvarpå de öfriga punkterna genomgingos utan skarpare meningsskiljaktigheter.[1]

Praktiskt taget var man nu ense. De antagna punkterna upplästes, hvarpå de båda kanslererna sammanträdde utan närvaro af medlarne för att gifva fördraget dess slutliga formulering; de ömtåliga frågorna om ingressen och afslutningen, som voro de egentliga stötestenarna för de båda sändebudens motsatta anspråk, uppskötos slutligen till följande dag.[2]

Bland de förändringar af det svenska förslaget,[3] som gåfvo fördragsutkastet dess slutliga skick, märkas följande: Bland de återställda områdena upptogs, såsom i det polska förslaget, Danziger Werder. Det svenska området på Gross-Werder vid Frisches Haff var nu afgränsadt och beskrifvet genom detaljerade bestämmelser,[4] hvilka bland annat upptogo Janckendorf på gränslinjen, men uteslöto Brunow och Paras. Beträffande den brandenburgska panten skulle af Schaaken endast lämnas den del, som vette åt Kurische Haff och Nehrung och därmed förband Fischhausens område, och närmare öfverenskommelse därom skulle träffas mellan svenska och brandenburgska kommissarier. Ordningen för de olika områdenas öfverlämnande var nu till sist den följande, med bestämdt antal dagar för hvarje fas: sedan Sigismunds ratifikation ankommit, skulle Strasburg, Guttstadt, Wormdit, Mehlsack, Frauenburg och Dirschau öfverlämnas till Polen, Marienburg och Stuhm till Brandenburg, så Memel till Sverige och slutligen Haupt till Brandenburg. Provinsen

[1] Polackarnes fordran, att fördraget äfven skulle ratificeras af svenska ständerna, framkallade någon diskussion, men släpptes snart. *Rel. Mosk.*

[2] *Rel. Mosk.* Under tiden började de ridderliga lyckönskningsceremonierna. Koniecpolski ankom till förhandlingsplatsen, möttes till häst af Banér och Wrangel, som förde honom till tälten, där hälsningar och lyckönskningar utbyttes mellan honom och Axel Oxenstierna.

[3] Se ofvan sid. 292 f.

[4] Dessa bestämmelser — tydligen frukterna af den förut omnämnda undersökningen — funnos redan upptagna i det sannolikt från tiden mellan de båda sammanträdena den 13 och 15 härrörande svenska utkastet *I, OSB,* 1: 4, s. 784 f.

Preussens utrymning föreskrefs åter, och det polska förslagets bestämmelse om tullfrihet på Kurisches Haff och Düna återupplifvades.[1]

Den 16 sept. samlades man åter på vanligt ställe. Medlarne framhöllo då de svårigheter, som följde af gårdagens uppskofsbeslut beträffande den braunsbergska religionsfrågan, och Axel Oxenstierna gaf nu vika, medgifvande katolikerna en kyrka i Braunsbergs nya stad, samt, då polackarne ej heller nöjde sig härmed, äfven tre i dess område jämte deras inkomster. Zadzik höll i det längsta fast vid ännu längre gående anspråk, men gaf slutligen under påtryckning från medlarne och sina egna kolleger under protest sitt samtycke.

»Därpå upplästes artiklarna offentligen för en stor krets af kringstående och gillades med bifall från båda sidor.» Men ännu återstod en svårighet. Inledning och afslutning voro ännu ej formulerade, och medlarne, som inlagt så stor förtjänst, då det gällde att hopjämka underhandlarnes motsatta meningar, stodo här fullständigt omedgörliga mot hvarandra i frågan om hvilkendera konungen skulle nämnas först.[2] Slutligen fanns efter bortåt tre timmars debatt ingen annan utväg än att anmoda dem att lämna saken åt kommissariernas eget afgörande. De stego i sina vagnar och lämnade platsen båda på samma gång, den ene misstänksamt bevakande den andre, att icke denne till slut ändå skulle stanna kvar.[3] Kommissarierna beslöto nu, att man på hvardera sidan skulle följa sitt kanslis vanliga stil, samt att den franske konungens namn skulle sättas först, eftersom hans sändebud först anländt till förhandlingarna. Fördragsurkunderna skulle undertecknas och beseglas af kommissarierna, ej af medlarne, och förvaras hos de senare, det svenska exemplaret hos den engelske och det polska hos den franske, för att efter

[1] Se redaktionen *K, ib.*, s. 785 ff. I artikeln om accessionen hade Frankrike och England bortfallit å ömse sidor.

[2] Angående deras precedensstrid se utom *Rel. Mosk.*, som utförligt refererar den, *Mém. de Rich.*, V, s. 139 ff.

[3] »Difficulter assensit Gallicus et iniuriam hoc ipso facto inferri Regi suo protestatus currum conscendit, quod etiam Anglicus uno eodemque tempore fecit, hic ad Suetica, ille ad castra Polonica profectus, utroque speculatores mittente, subsisteretne necne alteruter.» *Rel. Mosk.* Jfr ock *Roe's Miss.*, s. 39. Om Roe's protest se *OSB*, I: 4, s. 611 f.

ratificeringen utväxlas och tillställas resp. polackar och svenskar.[1] Därefter utbytte kanslererna lyckönskningstal, och efter solnedgången skildes man åt under fältmusikens ljud.[2]

* * *

I och med den lyckliga afslutningen af förhandlingarna i Altmark[3] var dock ej traktatverket fullständigt bragt i hamn, ännu återstodo några kompletterande moment: först och främst ratificeringen och i sammanhang därmed särskildt konungens af Polen samtycke till tullen vid Danzig, vidare själfva öfverenskommelsen i sistnämnda fråga med Danzigs invånare, hvilken var en tyst förutsättning för hela fördraget, och slutligen den genom en bestämmelse i traktaten föreskrifna öfverenskommelsen med kurfursten af Brandenburg angående förbindelseområdet mellan Frisches och Kurisches Haff. Hvar och en af dessa tre frågor har sin särskilda historia, som det emellertid ej är meningen att här söka utreda.

Med några ord må dock vidröras hufvuddragen af *ratifikationsfrågans* gång. Som medlarne hade fördragsurkunderna i sina händer och fått deras utväxling sig uppdragen, kom denna fråga att på det närmaste sammanvecklas med de båda sändebudens oupphörliga formtvister. För inhämtande af Sigismunds ratifikation öfverenskoms kort efter fördragets afslutande om en vapenhvila på 14 dagar,[4] och den 7 oktober ankom öfverste Gerdt Dönhoff till Elbing med konungens ratifikation af den 8 okt. (n. st.)[5] och meddelande om hans muntliga deklaration om samtycke till Danzig-tullen. Allt var alltså klart för utväxling, men Charnacé, som funnit, att i det svenska exemplaret konungen af England (enligt svensk kanslistil) bl. a. betitlades »*Franciæ Rex*», vägrade

[1] *Rel. Mosk.* Jfr Axel Oxenstierna till Charnacé 17 sept., *OSB*, I:4, s. 610.

[2] ».. . ac tandem iunctis utrinque dextris tympanarum tubarumque sonitu subsequente post solis occasum e campo discessum.»

[3] Fördraget finnes flerstädes tryckt, så i *Sverges Traktater*, V:1, s. 347 ff., i *OSB*, I: 4, s. 789 ff., på båda ställena med anmärkningar om de olika exemplaren däraf. Det af de svenska kommissarierna utställda exemplaret synes burit datum d. 15 sept.; se redaktionen *K*, *ib.*, s. 785 ff.

[4] *OSB*, I: 4, s. 613 not [2].

[5] *Sverges Traktater*, V:1, s. 347 ff.

absolut att mottaga en handling af sådan för hans herre kränkande lydelse. Alla jämkningsförslag blefvo utan resultat, och slutligen företog sig Charnacé, som öfvertagit det polska ratifikationsinstrumentet, att återsända samtliga de omhänderhafda fördragsurkunderna till polackarne. Axel Oxenstierna skickade då sekreteraren Sadler med de svenska exemplaren till Koniecpolski och nu utväxlades ändtligen i polska lägret vid Graudenz den 19 okt. de svenska kommissariernas exemplar af traktaten jämte deras fullmakt mot polske konungens ratifikation — de andra polska handlingarna kunde först senare öfversändas — hvarpå stilleståndet publicerades den 22 okt.[1] Vid den polska riksdagen i nov. afgafs äfven polska republikens ratifikation, dat. 27 nov. (n. st.). Gustaf Adolfs ratifikation afsändes i början af dec.[2]

Strax efter utväxlingen af stilleståndsexemplaren upptog Axel Oxenstierna förhandlingarna med *Brandenburg;* de afslutades genom konventionen i Fischhausen den 6 nov. och en resolution af kanslern den 8 nov., genom hvilka handlingar förhållandena i sekvester- och pantområdena reglerades i stort och smått och särskildt gränserna fastställdes mellan de svenska och de brandenburgska delarna af landtungan mellan de båda Haffen.[3]

Förhandlingarna med *Danzig,* för hvilkas lyckliga utgång Roe inlade mycket arbete,[4] drogo längre ut. De angingo särskildt den svenska tullen därutanför samt Sveriges fordran på en förbindelse från stadens sida att ej utrusta eller insläppa krigsskepp i sin hamn. Den 18 febr. 1630 afslutades äfven de genom fördraget i Tiegenhoff under för Sverige tillfredsställande villkor.[5]

[1] Jfr *OSB*, I: 4, ss. 629, 632 ff., 639 ff., 642 ff., 651, 657; *Roe's Miss.*, ss. 45 f., 50; *Mém. de Rich.*, V, s. 141 ff. Konventionen mellan Koniecpolski och Sadler 19/29 okt., *Pol., Fördrag i afskrift;* Hoppe, s. 461. Jfr ock en i *Pol., Förh.* bevarad relation från slutet af sept. till början af nov. af samma art som de i det föregående citerade relationerna från svenska kansliet, renskrifven delvis med samma stil som *Rel. Ox.*

[2] *Sverges Traktater*, V: 1, s. 357 f. Jfr Gustaf Adolfs bref till Axel Oxenstierna 9 dec., *OSB*, II: 1, s. 549 f.

[3] De äro tryckta i *OSB*, I: 4, ss. 663 ff., 673 ff., konventionen äfven i *Sverges Traktater*, V: 1, s. 358. Jfr ock den nyss citerade relationen i *Pol., Förh.*

[4] Jfr *Roe's Miss.*, passim.

[5] *Sverges Traktater*, V: 1, s. 367 ff.

Därmed voro alltså äfven de direkta följdförhandlingarna till Altmark-fördraget afslutade och det stora verket lyckligen genomfördt.

* * *

Om de bestämmande synpunkterna för den svenska politiken beträffande uppgörelsen i Preussen ge ej de bevarade uttalandena från konungen och rikskanslern mycken direkt upplysning. Så mycket är dock tydligt, att det var »*säkerheten*», som framför allt låg konungen om hjärtat. Besittningen af den preussiska kusten var ett led i Sveriges tryggande mot papisternas maritima anfallsplaner. Gustaf Adolf hade fullt klart för sig, att om de preussiska eröfringarna släpptes, »sedan större fara och farligheeter der ifrå än ifrå nogon annen ort entstå och intenteres skulle.»[1] Det är hänsynen till »säkerheten», som gång på gång kommer fram i hans svar till medlarne under förhandlingarnas gång.[2] Det är tydligen ur denna synpunkt, som han ännu efter hemkomsten till Sverige på hösten 1629 är betänkt att söka bringa sekvestern om intet för att få behålla Marienburg och Haupt.[3] Att »fundamentet till vår tractat bör vara vår säkerheet», skrifver han uttryckligen till Axel Oxenstierna kort före sin afresa från Preussen.[4]

Sveriges säkerhet från preussiska sidan blef också betryggad genom Altmark-fördraget. Visserligen var den brandenburgska sekvestern en nödfallsutväg och ej af samma värde som den egna besittningen af Marienburg och Haupt, och visserligen hade en del af de gjorda eftergifterna gjort utrymmet i Preussen för de svenska trupperna något trångt.[5] Men kusten med dess hamnar var dock i Sveriges hand, och det enda hålet, Danzig, var tilltäppt genom förbudet mot utrustningen af krigsskepp.

[1] Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna 25 okt. 1627, *OSB*, II: 1, s. 354; jfr *ib.*, s. 366 f., 456.

[2] Se t. ex. ofvan ss. 264, 267, 269.

[3] Jfr hans bref till Axel Oxenstierna 17 sept., *OSB*, II: 1, s. 516 ff.

[4] Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna från Fischhausen 7 sept., *ib.*, s. 513.

[5] Se t. ex. *OSB*, I: 4, s. 707.

Synpunkten af de preussiska hamnarnas betydelse för utvecklingen af det svenska *Östersjöväldet* betonas ej så ofta af den svenska politikens ledare, men dock stundom tydligt nog. Den kan ej framträda kraftigare än i Axel Oxenstiernas stolta ord efter Altmark-fördragets afslutning, då han sammanfattar dess betydelse däri, »att nu alle Östersiöns hampnar blijffua i H. K. M:ts hender ifrån Calmar och intill Dantzig genom Lijffland och Pryssen.»[1]

Ur denna synpunkt voro naturligtvis *de preussiska tullarna* af yttersta vikt. Men deras historia och frågan om deras betydelse för Sveriges finansiella ställning, särskildt med afseende på det tyska kriget, är ännu väsentligen outredd. Om deras utomordentliga värde såsom en af de viktigaste ekonomiska förutsättningarna för hela den svenska krigföringen söder om Östersjön kan dock intet tvifvel råda.[2] Gustaf Adolf betraktade dem också såsom »af dett importanteste, som nest säkerheeten heele tractaten angår.»[3]

Med hänsyn till det *tyska kriget* var dock det närmaste resultatet af stilleståndet med Polen det, att Gustaf Adolf nu hade ryggen fri och kunde koncentrera sin politik på de uppgifter, som där förelågo honom. Det är egentligen blott den ena sidan af de franska och engelska sände-

---

[1] Axel Oxenstierna till sin broder Gabriel den 25 sept., *OSB*, I: 4, s. 623. För Roe, som hade en engelsk politikers skarpa blick för de merkantila synpunkterna, stod detta Sveriges mål klart. Så t. ex. skrifver han i sitt bref till Dorchester 7/17 sept.: »Your Lordship may see the scope of the King of Swede to be master of all the ports and trade from the Narve to Stralsond, which is a matter of great consideration, and to hold all his profittable conquests, havens and places neare the sea, at the charge of the trade and merchants and the losse of the Elector.» *Roe's Miss.*, s. 37.

[2] Såsom ett bevis på uppfattningen häraf kan anföras Gustaf Adolfs bref till Falkenberg d. 15 aug. 1629, *Sv. Reg.*, där han förklarar sig hällre afstå från förbundet med Nederländerna än låta sig något föreskrifvas af denna stat i fråga om licenterna och spannmålshandeln: »Ty oss licenterne och kornhandelen mere importera och förmode vij igienom dee medelen bättre kriget kunna uthföra än medh det ringa och långsamma subsidio, vij aff dem förmoda kunne». Axel Oxenstiernas värdesättning af de preussiska tullarna, då man 1635 afstod från dem, är välbekant. Han förklarade, att »Sverige nu mehra icke är halff den chronan, som hon i fiol varitt haffver.» Jfr SONDÉN, *Axel Oxenstierna och hans broder* (Heimdals Folkskrifter, N:o 78. Stockholm 1903), s. 47 f. och flerstädes, samt ODHNER, *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare* (Stockholm 1865), s. 51. Om inkomsterna från Preussen jfr ock CRONHOLM, IV, s. 589 ff.

[3] Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna 8 sept. 1629, *OSB*, II: 1, s. 515.

budens verksamhet i Preussen, som i det föregående blifvit berörd. Bredvid sin fredsmäkling hade de ju också till sin i själfva verket viktigaste uppgift att söka indraga Sverige i det stora kriget mot kejsaren. Förhandlingar hade pågått därom med bådadera,[1] ehuru Gustaf Adolf hittills undvikit att binda sig. Efter återkomsten till Sverige på hösten 1629 upptager han nu frågan om sitt ingripande i Tyskland på fullaste allvar till behandling. När då rådet samlades till den afgörande öfverläggningen med honom i Uppsala d. 27 okt.,[2] behöfde man icke längre taga hänsyn till något krig på den polska sidan.

[1] Jfr Weibull, s. 15 ff., Rydfors, s. 134 ff.

[2] *Svenska riksrådets protokoll,* I (Handlingar rörande Sveriges historia. Tredje serien: I. Stockholm 1878), s. 218 ff.

Schlippenbachs beskickning till Tyskland 1654–1655.

Af NILS EDÉN.

I förspelet till det »nordiska krig», som fyller 1650-talets senare hälft i Sveriges så väl som de öfriga Östersjöländernas historia, har grefve Kristofer Karl von Schlippenbachs beskickning till Tyskland omedelbart efter Karl X Gustafs tronbestigning blifvit en af de mera bemärkta episoderna. Man har i nyare historieskrifning fäst uppmärksamheten vid hans besök i Berlin i sept. 1654 och de djärfva antydningar om ett vapenbrödraskap mellan Sverige och Brandenburg mot Polen, som berättas från hans samtal med »den store kurfursten» Fredrik Vilhelm. Tyska forskare ha här funnit upplysningar om redan mognade krigsplaner mot Polen hos den svenske konungen och om likaså bestämda afsikter mot det brandenburgska Preussen med dess hamnar, Pillau och Memel,[1] planer och afsikter, som sedan fått gälla såsom bestämmande utgångspunkter för den historiska uppfattningen af den stora striden. I senare svenska framställningar af tidens historia är den tyska tolkningen af samtalen i Berlin mer eller mindre tagen till godo, och ur svensk synpunkt har saken sedan kunnat te sig som en hufvudnyc-

[1] Det torde vara tillräckligt att hänvisa till ERDMANNSDÖRFFER, hvars arbeten med rätta blifvit grundläggande för senare tyska teckningar af detta tidsskede, dels hans edition af akterna (med inledande anmärkningar) i *Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurfürsten Friedrich Wilhelm* (citeras i det följande: *Urk. u. Act.*), dels hans sammanfattande *Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen*, I, (ONCKENS samling). Se sistn. arbete s. 223 ff.

kel till hela Karl Gustafs historia, beviset för en djup och stor tanke, som behärskat konungen redan vid hans tronbestigning, nämligen att med de preussiska länderna fullborda ett svenskt »Östersjövälde».[1]

Så pass vidtgående slutsatser af denna legations uttolkning i en enstaka punkt böra kunna motivera ett försök att upptaga dess historia till teckning i sitt hufvudsakliga sammanhang och med anlitande af så väl det viktigaste tyska som det hittills alldeles oanvända svenska arkivmaterialet.

*

Schlippenbachs afsändande till Tyskland utgör ett led i de många beskickningar, som Karl X Gustaf efter tronskiftet lät utgå åt olika håll, och som officiellt hade i uppdrag att högtidligen notificera hans trontillträde men också användes såsom lämpliga hjälpmedel till en orientering i det allmänna politiska läget eller till anknytning af nya förbindelser. Kreditivbrefven för Schlippenbach äro daterade den 15 juli 1654, alltså något mer än fem veckor efter den högtidliga akten i Uppsala domkyrka. De hafva blifvit utskrifna med adresser till icke mindre än 10 tyska furstar: kurfurstarna af Brandenburg, Sachsen, Mainz, Trier, Köln, Pfalz och Bayern, markgrefvarna af Baden och Ansbach samt hertigen af Würtemberg. Ett särskildt kreditiv ställdes också till änkekurfurstinnan af Bayern, den dåvarande kurfurstens mor.[2] Det var alltså en stor rundresa Schlippenbach skulle företaga, till samtliga kurfurstar och därjämte till de mest betydande öfriga furstarna i Sydtyskland. Att inga nordtyska hof utom de båda kurfurstliga upptogos i resplanen, berodde tydligen därpå, att de lämpligen kunde nås genom andra svenska diplomater. Så afgick order till Bengt Oxenstierna, som skulle representera Sverige på en kretsdag för Nedersachsen och vid denna föra direktoriet å hertigdömet Bremens vägnar, att på vägen till krets-

[1] E. FRIES, *E. Oxenstierna*, s. 215, M. och L. WEIBULL i *Sveriges historia, utg. af* E. HILDEBRAND, V, s. 494, 505, 510.

[2] *Riksregistraturet* (cit. *RR*) 15/7 1654. Originalexemplar af kreditiven finnas i tyska arkiv, t. ex. i Berlin, Dresden. Jfr nedan. — Jag använder öfverallt, där ej annorlunda särskildt anmärkes, i datering den i Sverige följda gamla stilen.

dagen besöka de lüneburgska hertigarna — Celle, Wolfenbüttel och Hannover — samt ärkebiskopen af Magdeburg. Sveriges resident i Frankfurt, Georg von Snoilsky, fick t. o. m. uppvakta två af de kurfurstar, som Schlippenbach sedan skulle besöka, herrarna af Mainz och Pfalz.[1] Det var den brännande frågan om Sveriges strid med Bremen som föranledde denna hänvändelse till de två kurfurstarne, hvilken i viss mån kunde betraktas som en förberedelse för det förnämligare sändebudets uppträdande.

De politiska förhållanden, i hvilka legationen skulle röra sig, voro i flera afseenden oklara och ömtåliga. Sverige stod efter westfaliska freden inför den svåra uppgiften att konsolidera sin nya ställning i Tyskland, ställningen af tyskt riksstånd med betydande besittningar i tre af rikets kretsar på samma gång som pars principalis paciscens och garant för freden, protestanternas ledare och beskyddare å ena sidan, en makt som å andra sidan behöfde ro och drägligt förhållande till kejsaren och riket för att kunna inrätta sig i sina nya besittningar. Uppgiften försvårades ytterligare genom den jäsning och oro, som äfven efter freden allt jämt upprörde den tyska småstatsvärlden, som än här än där hotade att bryta fram i nya krigiska förvecklingar, och som öfverallt tog sig uttryck i nya politiska kombinationer, unioner och federativa rörelser af olika slag, ofta gömmande äfventyrliga maktsträfvanden hos en eller annan af de förbundslutande furstarna. Kristinas senare regeringsår hade icke varit lyckosamma för lösningen af dessa svenska problem i Tyskland. Man hade visserligen fört till slut en seg gränstvist med Brandenburg om Pommern, men man befann sig allt jämt i strid med kejsaren om investituren för de nyvunna länderna, och med staden Bremen hade det just nu, 1654, kommit till öppna fientligheter, som beredde möjligheter för de mot Sverige fientliga och missundsamma krafterna att öppet eller hemligt gripa in till dess skada. Kejsaren hade lagt sig emellan med mandat om stridsfrågans öfverförande under riksjurisdiktionens omständliga och

[1] Till Snoilsky d. 12 aug., till B. Oxenstierna 26 aug. 1654. *RR.*

oberäkneliga procedur; ett sådant mandat af 26 juni (6 juli) 1654 uppdrog åt biskopen af Münster och hertigen af Braunschweig—Celle att å kejsarens vägnar intervenera och i nödfall med våld göra hans myndighet gällande. I allmänhet hade Kristinas regering icke rätt förstått att upprätthålla Sveriges auktoritet från krigstiden bland de tyska ständerna. Sverige hade kommit en smula på sidan i den rörliga tyska allians- och unionspolitiken, och det enda förbund, hvari det ingått — Hildesheimalliansen af år 1652 med de braunschweigska hertigarna och Hessen Kassel — höll redan på att upplösas genom nya kombinationer mellan de tyska furstarna. På riksdagen i Regensburg 1653—1654 hade Sverige ej heller intagit den ställning, hvartill dess roll under kriget syntes bestämma det, emedan den svenska politiken vacklade mellan traditionen såsom de evangeliskes företrädare och sträfvan att närma sig Österrike (och Spanien). Allt sammantaget var det en situation med ganska stora vanskligheter som den nye svenske konungen tagit i arf i Tyskland.

Några veckor efter Karl Gustafs tronbestigning inträffade en händelse, som måste bidraga att ytterligare inveckla förhållandena inom Tyska riket: den utvalde »romerske konungen» Ferdinands (IV: s) död, den 29 juni (9 juli) 1654. Om underrättelsen härom nått Stockholm före beskickningens afgång, och om den föranledt några särskilda förhållningsorder, är dock icke kändt.

Den man, som utsändes på den tyska rundresan, var en bland de många främlingar, som under de gångna åren sökt sin lycka i svensk krigstjänst och diplomati. Till börden kurländare hade Schlippenbach kommit till Stockholm i början af 1640-talet, synes redan nu hafva vunnit den unga drottning Kristinas ynnest och tjänade sig hastigt upp i det danska och det tyska kriget.[1] Med Karl Gustaf torde han ha trädt i beröring, först då denne blef generalissimus öfver svenska hären i Tyskland; under executionsdagen i Nürnberg omtalas han som

[1] Några biografiska data meddelas af A. v. SCHLIPPENBACH, *Zur Gesch. der Hohenzollerischen Souveränität in Preussen*, s. 25 ff.

Karl Gustafs hofmarskalk, och åtminstone någon gång torde han hafva fått utföra äfven diplomatiskt arbete.[1] Någon närmare förtrolighet mellan den unge pfalzgrefven och hans tjänare kan man dock icke spåra. I Nürnberg gifte sig Schlippenbach, med dottern till en landsflyktig friherre von Praunfalk från Steiermark, och de närmaste åren upptogos af hans enskilda angelägenheter, men år 1653 finner man honom åter i Stockholm, och nu blef han hastigt en af de mest framträdande gunstlingarna vid drottning Kristinas hof. Det är bekant, att han spelade en af hufvudrollerna i de förvecklingar, som störtade Magnus Gabriel de la Gardie, och att han betroddes med viktiga och hemlighetsfulla uppdrag i de förberedande förhandlingarna mellan Kristina och Karl Gustaf före den förras afsägelse. Lönen för dessa sistnämnda tjänster blef fullmakt som öfverste vid lifgardet, donationer och grefvevärdighet, allt under Kristinas sista veckor som drottning och uttryckligen motiveradt med Schlippenbachs trohet och duglighet vid den ömtåliga uppgörelsen om tronskiftet.[2] Att han i detta värf vunnit också den nye konungens synnerliga bevågenhet är tydligt, och förmodligen var det af den grunden som Karl Gustaf kom att rikta sina ögon på honom, då han skulle utse sin sändeman till Tyskland. Dock har man ej heller från denna tid några bevis för att den habile hofmannen kommit Karl Gustaf personligen nära, än mindre, att han af denne blifvit invigd i några storpolitiska förtroenden; sådant stred öfver hufvud taget mot den nye konungens förbehållsamma natur.

Att Schlippenbach blifvit försedd med en skriftlig instruktion för sin resa, faller af sig själf och bestyrkes äfven af direkta omnämnanden i konungens bref till honom,[3] men denna instruktion är numera icke i behåll. Det är emellertid utan tvifvel på den, som Karl Gustafs historieskrifvare, Samuel Pufendorf, grundar sin redogörelse för Schlippenbachs uppdrag, och häri har man alltså att se ett sammandrag af

[1] Bref t. Karl Gustaf från S. 17/11 1648—22/8 1650, *Stegeborgssaml.*, *RA.*

[2] Fullmakt, donation och grefvebref 9/5, 31/5, 1/6 1654, *RR.* Jfr Sondén, *M. G. de la Gardie vid tronskiftet 1654,* Hist. Tidskr. 1908, s. 1 ff.

[3] Jfr nedan. Äfven i kon:s bref till residenten Wolfsberg i Berlin under våren 1655 refereras till Schl:s instr.

den förlorade instruktionen.[1] Gesanten skulle, heter det, försäkra de tyska kurfurstarna och furstarna om konungens önskan att med dem upprätthålla vänskapliga förbindelser till försvar för gemensam frihet och fred (i tyska riket), och han skulle särskildt undanrödja alla oberättigade misstankar, att konungen kunde begagna sig af striden med Bremen för att hemsöka Tyskland med ett nytt krig, samt framhålla, att denne icke hade någon annan afsikt än att försvara sin värdighet och sina rättigheter mot en öfvermodig menighets utmaningar. Det ålåg alltså gesanten att om möjligt bringa furstarna att ta Sveriges parti i saken och att, om på något håll funnos fientliga afsikter, afvända dessa, samt i allmänhet att noga utforska politiska riktningar och planer vid de olika hofven. Till dessa meddelanden fogar Pufendorf också — ovisst om ur instruktionen eller från annat håll — den uppgiften, att då Schlippenbach i kreditiven icke fick formlig rang af ambassadör (legatus), detta berodde därpå, att till kejsaren endast afgick en skriftlig notifikation om tronbestigningen, och att man fruktade att stöta denne och uppväcka hans misstankar, om beskickningen till furstarna finge en sådan högtidlig karaktär. Däremot omnämnas inga särskilda förhållningsorder angående uppträdandet vid de olika hofven, ehuru det icke förefaller omöjligt, att sådana blifvit gifna.

Förmodligen mot slutet af juli afreste Schlippenbach från Stockholm och tog vägen öfver Hamburg, dit han ankom före midten af augusti. Han sammanträffade där med en del svenska diplomater och krigare, som voro sysselsatta här uppe i nordvästra Tyskland af striden med Bremen, han kunde sålunda på nära håll göra sig underkunnig om denna brännande frågas läge, och han kom äfven tillfälligtvis att få afhandla den med en brandenburgsk gesant, som just nu inträffat i Hamburg med uppdrag att erbjuda kurfursten medling i saken.[2] Han bör

[1] Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ Rege gestis*, I: 12 (cit. *Car. Gust.*).

[2] Ett bref af S. till konungen från Hamburg omtalas i kon:s skrifvelse af 26/8 (*Kungl. koncept*, *RA)*, men är förloradt. Brandenburgaren geheimerådet M. v. Wesenbeck skrifver den 16 aug. från Hamburg till kurfursten, att han hos den svenske krigskommissarien Hofstedter träffat fältmarskalken K. G. Wrangel, Schlippenbach och residenten Snoilsky, och att han äfven sedermera talat med S. om sitt uppdrag. *Urk. u. Act.* VI, s. 622.

alltså hafva varit väl underrättad i detta stycke, då han fortsatte sin färd till Berlin. Sannolikt mottog han också före ankomsten dit ett bref från konungen, hvari denne uttalade sig om en tidigare framställning från kurfursten till svenska regeringen i Bremen rörande stridsfrågan. Konungen fann den kurfurstliga skrifvelsen tämligen pockande — det såg nästan ut, säger han, som om kurfursten ville gifva förhållningsorder åt den svenske guvernören —, och Schlippenbach får sig ålagdt att på lämpligt sätt göra regeringen i Berlin uppmärksam därpå, att dylika skrifvelser för framtiden måste hållas i en annan ton. För öfrigt upprepar konungen sina redan genom instruktionen gifna order, att sändebudet skall göra sitt bästa för att framhålla Sveriges rättvisa sak emot Bremen, och förser honom för sådan argumentation med kopior af en del skrifvelser, som i saken afgått åt olika håll och hvari den svenska ståndpunkten blifvit närmare utvecklad.[1]

I Berlin tycks Schlippenbach ha inträffat först i början af september, betydligt senare än konungen hade beräknat.[2] Därmed vidtar den del af hans beskickning, som blifvit mest uppmärksammad af nutida forskning, men som också bjuder på det knapphändigaste och osäkraste källmaterialet.

Schlippenbach har aflåtit en rapport från Berlin, daterad den 13 sept., hvilken — i likhet med alla hans skrifvelser från denna resa — gått förlorad.[3] PUFENDORF ger dock äfven i detta fall i sin historia om Karl Gustaf en viss ersättning, i det att hans relation om Schlippenbachs förhandlingar med kurfursten af Brandenburg utan tvifvel är grundad på den förlorade rapporten och återger — om ock säkerligen

[1] Kon. t. S. 5/8 1654, *RR.* Om den medföljande kopian af kurfurstens skrifvelse heter det, att S. kan se, »dass ein solches ziemblich hart undt imperios eingerichtet und unsern Gouverneur wie er sich in seinen actionibus zu verhalten fast gewisse mass undt ziel gegeben werden».

[2] Den 5/8 skrifver konungen *(RR)*, att han förmodar brefvet skall nå S. vid brandenburgska hofvet, den 26/8 *(Kungl. koncept, RA)*, att denne väl nu utfört sitt uppdrag därstädes. — Kurf:s svar på K. G:s genom S. framförda notifikation om tronbestigningen har datum 8 sept., en förklaring af S. angående titulaturen datum 9 sept. *Preuss. Geh. Staats-Archiv, Berlin, Schwedisch-Polnische Kriegssachen 1654—55.*

[3] Den omnämnes i kon:s svar 6/10, *Bil.*

i stark förkortning — hufvudinnehållet däraf.[1] Att så är förhållandet, bestyrkes af de antydningar om det förlorade aktstycket, som finnas i andra handlingar och på några punkter komplettera Pufendorfs referat: i första rummet konungens svar på rapporten och följande bref till sin gesant samt därjämte instruktioner för och brefväxling med den svenske diplomaten Bartolomeus Wolfsberg, som på nyåret 1655 afsändes till Berlin, och hvilken fick åtskilligt att skaffa med efterverkningarna af Schlippenbachs besök. Men Pufendorf har också lämnat en annan skildring af samma förhandlingar, nämligen i sitt verk om Karl Gustafs motståndare, kurfursten Fredrik Wilhelm.[2] Hvad som ligger till grund för denna skildring, är icke utredt — några direkta anteckningar om de förda öfverläggningarna finnas åtminstone numera icke bland de brandenburgska arkivakterna —, men det är tydligt, att man här har en brandenburgsk version, som på ett eller annat sätt går tillbaka på kurfursten själf. Den kompletteras i sin ordning af en och annan uppgift i samtida handlingar, hufvudsakligen instruktioner och bref till hofrådet Johann Ulrich von Dobrczenski, som på hösten 1654 blef kurfurstens resident i Stockholm.[3]

Om formerna för förhandlingarna emellan Schlippenbach och kurfursten är ingenting mera kändt än hvad denne senare själf i slutet af mars 1655 lät meddela Wolfsberg: att Schlippenbach begärt en särskild audiens och att denna, likaledes på hans begäran, slutat med ett samtal i fria luften i Tiergarten.[4] Det får väl tagas för gifvet, att före denna en-

[1] PUFENDORF, *Car. Gust.* I: 12.

[2] PUFENDORF, *Res gestæ Friderici Wilhelmi, Magni Electoris Brandenburgici* (cit. *Frid. Wilh.)*, V: 2.

[3] Det viktigaste af instr. och brefven tryckt i *Urk. u. Act.* VI, s. 663 ff. Originalen i *Preuss. Geh. Staats-Archiv, Berlin: Sendung des v. D. an den König von Schweden.*

[4] Wolfsberg t. K. M:t 29/3 1655 *(Brandenb.-Borussica, RA)* om ett besök af tre kurfurstliga geheimeråd. De berättade om Schl.: »Das aber, wie S. Ch. D. aus meinen reden wahrgenommen, Dieselbe mehrgedachten herrn graffen seinem gethanen bericht nach zu dergleichen discursen selber veranlasset haben solten, befünde sich viel anders. Nachdemmahle er bei Deroselben nicht allein umb eine particulier audience ansuchung thun lassen sondern auch darbeij begehret, dass er in freijer lufft mit S:r Durchl. etwas sonderliches gerne reden möchte, worauff Sie denn, als welche der-

skilda audiens gått en officiell i vanliga högtidliga former, men om för öfrigt några sammanträffanden af det ena eller andra slaget förekommit, känner man icke, ej heller i hvad mån Schlippenbach utom med kurfursten förhandlat äfven med hans ministrar. Med en af desse, friherre Otto von Schwerin, växlade han emellertid efter afresan från Berlin några bref, som antyda att åtminstone Schwerin på ett eller annat sätt haft andel i förhandlingarna.[1]

Referatet af Schlippenbachs rapport i Karl X Gustafs historia innehåller angående gesantens egna yttranden endast några inledande ord: att han inför kurfursten betygade sin konungs ifver att stödja de evangeliskes sak i Tyskland. Det följande utgöres i allt väsentligt af kurfurstens förklaringar. De börja med frågan om protestanternas ställning: kurfursten förordade, att ett protestantiskt förbund skulle upprättas. Halft såsom motiv till detta yrkande följer ett skarpt utfall mot Österrike: om icke den romerske konungen Ferdinand IV:s död hade kommit emellan, skulle freden i Tyskland icke ha varat öfver ett år; nu åter kunde kurfurstarna invänta kejsarens, Ferdinand III:s, bortgång för att återvinna sin myndighet. Om Sveriges strid med Bremen hade kurfursten uttalat den önskan, att den måtte kunna biläggas på fredlig väg, — han hade ogillat kejsarens åtgärd att utnämna en rannsakningskommission, hvilken i själfva verket endast åsyftade att uppreta riksständerna mot Sverige, och han hade meddelat, att de utsedda kommissarierna delade detta ogillande samt skrifvit till kejsaren, att de icke kunde mottaga uppdraget, om ej vissa punkter i kejsarens mandat blefve ändrade; de tillerkände ej heller kejsaren någon domsrätt i denna sak. Till slut hade kurfursten lofvat att skrifva till kejsaren om rannsakningsmandatets återkallande och att öfvertyga de protestantiska

gleichen zu vernehmen begierig gewesen, sich mit ihme hinaus in Dero thiergarten begeben, alwo er das jenige, So Ew. K. M:t durch Dobrzenskij hinterbracht worden, proponiret hette — — —.» PUFENDORF, *Frid. Wilh.* V: 37, har ett sammanträngdt referat af den framställning, som geheimeråden gjorde till Wolfsberg, grundad på en officiell »Bericht von des Kön. Schwedischen Residenten Wulfsbergs — — — Proposition und darauf erfolgter Conferentz in seinem loyament» (BOSSE, *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages*, s. 9 not 5).

[1] Brefven finnas i *Pr. Geh. St. Archiv, Schw.-Poln. Kriegssachen 1654—55;* jfr nedan.

ständerna, att de icke behöfde hysa några bekymmer med anledning af hela denna fråga. Men om detta kunde förefalla vänskapligt nog, fortsätter Pufendorf, så voro i kurfurstens tal också klagomål inströdda, så att man icke kunde lita på, att han var alldeles vunnen, och orsaken härtill var framför allt den, att de kejserliga ministrarne utspridt rykten om att de svenska trupperna efter Bremens underkufvande skulle öfversvämma det Kleveska landet för att göra Karl Gustafs anspråk på detta land gällande. Säkerligen är äfven denna motivering för kurfurstens misstankar hämtad ur Schlippenbachs berättelse. Från annat håll har historieskrifvaren däremot infogat den följande anmärkningen, att man »kort därpå» fick kännedom om underhandlingar mellan Brandenburg och Nederländerna, och att kurfursten sökte ställa dessa underhandlingar i samband med ett stort förbund inom riket. Till referatet af rapporten hör åter efter allt att döma, att kurfursten gjort åtskilliga yrkanden angående brandenburgska sändebuds rang i det diplomatiska umgänget med Sverige. Och hämtade från Schlippenbach äro ännu säkrare slutorden. Då talet föll på Polens förhållanden, heter det, uttalade kurfursten denna mening: tiden manade på ett sätt, som det vore oklokt att ej lyssna till, att göra ett slut på Sveriges strid med Polen, genom förhandling eller genom vapenmakt, och komme det till vapenskifte, skulle kurfursten för sin preussiska provins ställa sig under Sveriges skydd och befria sig från länsbandet till Polen.

Från denna framställning skiljer sig den brandenburgska versionen i Fredrik Vilhelms historia helt och hållet. Den börjar därmed, att Schlippenbach med många ord försäkrade om sin tillgifvenhet för kurfursten och bestred de rykten, som de kejserliga utspridt om svenska planer mot Kleve, samt i sammanhang härmed anförde, att illvilliga människor hade icke mindre allvarsamma saker att säga om brandenburgska stämplingar mot Sverige. Härpå följer, att gesanten såsom orsak till de rustningar, som konungen företog, anförde kriget mellan Ryssland och Polen, som icke medgåfve konungen att sitta oförberedd. Sedan, fortsätter berättelsen, framkastade han hemlighetsfullt och i för-

täckta ord antydningar om Karl Gustafs planer mot Polen. Han lät förstå, att konungen ville ha (det brandenburgska) Preussens hamnar, men skulle gifva riklig ersättning af fiendeland, en ersättning, anmärkes det, som dock först måste eröfras genom ett krig, hvars utgång vore osäker. Det hela fyllde, heter det till slut, kurfurstens sinne med beklämning och allvarliga farhågor, i synnerhet som Schlippenbach ett par gånger upprepade denna sats: Nu för tiden talade gudarne ej längre genom siare och drömmar, men när ett lämpligt tillfälle vinkade att tillfoga en grannmakt en förlust och utvidga egna gränser, då finge man uppfatta detta såsom en gudomlig maning.

Det gemensamma i de två berättelserna inskränker sig till en obetydlighet, nämligen Schlippenbachs inledande vänskapsförsäkringar och de från kejserligt håll utspridda ryktena om Sveriges planer på Kleve, men äfven dessa punkter äro olika turnerade: i ena fallet talar Schlippenbach om Karl Gustafs intresse för de evangeliska i allmänhet, i andra fallet endast om hans vänskap för kurfursten; i det förra anföras rykten om Kleve såsom grund för brandenburgska bekymmer, i det senare såsom föremål för Schlippenbachs dementi. Hela det referat af kurfurstens uttalanden i de tyska frågorna — om ett evangeliskt förbund, om Österrike, om Preussen — som fyller större delen af den svenska relationen, saknas fullständigt i den brandenburgska, och likaså punkten om de kurfurstliga sändebudens rang. I gengäld har den polska frågan blifvit hufvudsak i Fredrik Vilhelms historia, medan den i Karl Gustafs endast kommer som en sista punkt, och hvad som i denna fråga säges är i den förra något helt annat än i den senare.

Förklaringen till denna bristande motsvarighet torde icke böra sökas endast i afsikligt olika färgläggning hos Pufendorfs källor, utan främst däri, att dessa källor referera olika saker. Schlippenbach har — om Pufendorf återgifvit hans rapport rätt — väsentligen förbigått sina egna yttranden och lagt an på att anföra kurfurstens, denne senare åter meddelat icke hvad han själf, men väl hvad Schlippenbach sagt. I och för sig böra de båda versionerna således icke ställas mot

hvarandra, utan användas för att komplettera hvarandra, såsom representerande de två olika sidorna i samtalen eller samtalet. Sedan gäller det att i hvarje punkt pröfva uppgifternas trovärdighet.

Den svenska versionens första uppgift, om kurfurstens ifver för ett evangeliskt förbund, finnes det intet skäl att misstro. Hans politik var vid denna tidpunkt under grefve Waldecks inflytande just inriktad på ett sådant. Utfallet mot kejsaren stämmer också godt med det politiska läget, Brandenburgs skarpa opposition på den nyss slutade riksdagen i Regensburg och den starka spänningen vid denna riksdags slut, en spänning så allvarsam, att man allmänt synes hafva fruktat utbrottet af ett stort krig, i hvilket Brandenburg utan fråga skulle fått sin plats främst bland kejsarens motståndare.[1] Att den »romerske konungens» död betraktades som ett ypperligt tillfälle att bryta Österrikes hotande maktutveckling, och att vid tidpunkten för Schlippenbachs besök underhandlingar redan voro i full gång för detta ändamål, är historiska fakta, som väl passa in på de ord, kurfursten uppgifves hafva fällt.[2]

Att Brandenburg i frågan om Bremen önskade stridens biläggande, är likaledes en känd sak. Kurfursten hade från början intagit en försiktig hållning — att ställa sig på stadens sida hindrade honom redan analogien med hans eget förhållande till Magdeburg —, och på sommaren 1654 hade han som nämndt erbjudit en medling, som utan tvifvel var uppriktigt menad och äfven blef satt i verket.[3] Hans relaterade underkännande af det kejserliga rannsakningsmandatet i frågan har sin fulla motsvarighet i det sätt, hvarpå han också i skrifvelser till den svenska regeringen i Stade uttalade sig mot kejsarens inblandning[4] och står för öfrigt väl tillsammans med hela hans antiösterrikiska hållning vid denna tidpunkt. Under sådana förhållanden har man ingen anledning att betvifla, att kurfursten verkligen, såsom i berättelsen säges,

[1] Jfr ERDMANNSDÖRFFER, *Deutsche Gesch.*, I s. 176.; *Graf G. F. v. Waldeck*, s. 208, 285, 288.

[2] Jfr t. ex. ERDMANNSDÖRFFER, *Waldeck*, s. 246 ff., 254 ff.

[3] Handlingar om medlingen i utdrag i *Urk. u. Act.* VI, s. 618—625; jfr kurf:s bref till sina riksdagsgesanter i Regensburg, *a. a.*, s. 293, 370.

[4] KÖCHER, *Gesch. von Hannover*, I, s. 175.

erbjudit sig att hos kejsaren förorda mandatets återkallande och talat om mandatariernas motvilja mot sitt uppdrag. En annan sak blir, om dessa senare verkligen voro så benägna för Sverige, som kurfursten visste att berätta.

Så långt talar allt för trovärdigheten af Pufendorfs svenska version. Dock är denna utan tvifvel ägnad att i och för sig ge en något skef bild af det som passerat, därigenom att den endast upptar kurfurstens yttranden. På så sätt har denne kommit att framstå såsom den ensam vänskapssökande och tjänstvillige. Men det ligger i sakens natur, att hans förklaringar och anbud haft sin motsvarighet i vänskapliga uttalanden från hans interlokutör, att denne haft vida mera att säga om Sverige och de evangeliska ständerna än de knappa inledningsorden återgifva och själf fört fram de svenska synpunkterna angående Bremen, såsom hans instruktion och konungens bref uttryckligen ålagt honom. Till ett sådant sammanhang hör utan tvifvel punkten om de befarade svenska planerna mot Kleve, och den brandenburgska versionen, att det var Schlippenbach som dementerade alla sådana rykten såsom utspridda af de kejserliga, förtydligar här den svenska. Äfven tillägget, att han å sin sida framdragit lika illvilliga rykten om brandenburgska stämplingar, förefaller mycket rimligt. Brandenburgs bekymmer för Kleve beröras flerestädes i svenska handlingar från denna tid och äfven i Schlippenbachs senare bref till Schwerin.[1] På detta sätt framträda kurfurstens närmanden i en naturligare ram. Från brandenburgsk sida framställdes t. o. m. saken efteråt så, att det var Schlippenbach som tagit initiativet till en allians. Allt talar dock för att denne ej gått utöfver allmänna vänskapsförsäkringar,[2] och att den som i realiteten sökt anknytningarna till en närmare förbindelse verkligen varit kurfursten. Det ingick i Waldecks storpolitiska system att vinna Sveriges

[1] Kon:s bref t. Sh. Rosenhane $^{8}/_{9}$ 1654, *RR*; Schl. t. Schwerin $^{24}/_{10}$ 1654, *Pr. Geh. Staats-Arch., anf. saml.*

[2] Hans bref t. Schwerin $^{17}/_{10}$ talar om »von beder theilen so hohe getahnen contestationen»; i ett annat af $^{6}/_{11}$ t. kurf. uttrycker han sin glädje, att »ein anfang der freundschafft gemacht und zugleich zu mehrer vertrawligkeit der wegh angebahnt ist» (*a. saml.*). Något annat än sådana försiktiga fraser skrifver han icke.

vänskap, och en beskickning till Stockholm i detta syfte var redan besluten samt hade endast på grund af Schlippenbachs bebådade ankomst blifvit upppskjuten.[1] Den afgick i stället några veckor efter hans afresa — den ofvan omnämnde Dobrczenski. Själfva den omständigheten, att den brandenburgska versionen så fullständigt förbigår hela detta meningsutbyte i de brännande tyska frågorna, tyder på att det här varit kurfursten som öfvervägande fört ordet.

Punkten om de kurfurstliga sändebudens rang berör en fråga, som utan tvifvel spelat en större roll än hvad som här kommer fram. Berättelsen återger endast en argumentation från kurfurstens sida, gående ut på att hans sändebud måtte i titlar och ceremonier jämnställas med Venedigs och Nederländernas, i motsats till hvad som skett vid den nyss hållna kongressen i Lybeck. Det vore tillbörligt, att den svenske konungen hellre gåfve furstliga sändebud ett försteg framför republikernas, på grund af likheten i regeringsform emellan konungar och furstar, särskildt kurfurstar, och som precedensfall åberopas hertigens af Savoyen tvist med Venedig i en dylik fråga. Emellertid vet man, att också Karl Gustaf haft yrkanden att framställa angående de diplomatiska formerna, yrkanden, hvartill tronskiftet gaf tillfälle och som Schlippenbach hade sig ålagdt att öfver allt på sin rundresa genomdrifva. De gällde särskildt den ömsesidiga titulaturen konungen och de tyska kurfurstarna emellan, och deras hufvudpunkt synes ha varit, att konungen i alla skrifvelser skulle erhålla titeln Majestät med vederbörliga attribut — serenissimus et potentissimus o. s. v. —, medan han själf skulle titulera kurfurstarna serenissimus, celsissimus princeps och — inuti brefven — celsitudo. Den vikt, som man fäste vid dylika frågor, förklaras ur tidens lynne, men också ur statssystemets ännu obefästa gestaltning och outvecklade samlif. Bakom dessa svenska formkraf låg den realiteten, att man ville häfda den nya svenska stormaktens plats bland Europas främsta stater, och i argumentationen förklarade

[1] Erdmannsdörffer, *Waldeck*, s. 231; jfr Waldecks bref 18/7 1654, *Urk. u. Act.* VI, s. 598.

man rent ut, att det var med Frankrike eller Spanien, ej med Polen eller Danmark som Sverige skulle sammanställas.[1]

Dessa svenska anspråk utgjorde, att döma af de bevarade handlingarna, ett ganska viktigt tema vid förhandlingarna i Berlin, och det är tydligen såsom motanspråk kurfursten framfört ett par motsvarande yrkanden, bland dem det om sändebuden. Resultatet blef tills vidare en kompromiss: kurfursten gaf i rekreditivet Karl Gustaf titeln majestät, men Schlippenbach utställde en förklaring, att detta skett under förutsättning (Beding), att konungen i sin ordning skulle hedra kurfursten med predikaten serenissimus och i själfva brefven serenitas electoralis samt tilllerkänna hans gesanter titel, rang och behandling minst lika med Venedigs och Nederländernas.[2] Dessa medgifvanden accepterades dock endast delvis af konungen. Han svarade på sändebudets rapport i detta stycke, att han i brefvens text icke ville gå högre än till celsitudo vestra, eftersom serenitas vestra måste förbehållas konungar.[3] Om de kurfurstliga sändebuden uttalar han sig icke. Schlippenbach fick bemantla denna dekonfityr så godt han kunde.[4]

Den mest bemärkta delen af kurfurstens samtal med den svenske gesanten är den, som rörde den polska frågan — sista punkten af Pufendorfs referat i Karl Gustafs historia, hufvudparten i Fredrik Vilhelms. Särskildt här har man ställt de två framställningarna mot hvarandra såsom oförenliga och vanligen låtit den ena — den brandenburgska — såsom sannolikare slå ihjäl den andra. Saken ter sig något annorlunda, om de fattas såsom hvar för sig endast återgifvande ena sidan af samtalet, motpartens yttranden. Det *kan* tänkas, att å ena sidan Schlippenbach gjort sina antydningar om den östeuropeiska krisens attraktion på Sverige, om ett förbund mellan Sverige och Brandenburg och om de preussiska hamnarna, och å andra sidan kurfursten talat om det lämpliga tillfället för Sverige att göra upp den polska frågan

---

[1] Så i Karl Gustafs bref t. S. 6/10 1654, se *Bil.;* liknande i flera andra aktstycken.
[2] S:s förklaring, dat. 9/9, i *Pr. Geh. St. A.*, *anf. saml.*
[3] Se *Bil.*—Dobrczenski underrättar kurf. härom genom bref af 24/11; *anf. saml.*
[4] Hans bref t. kurf. 6/11 1654, *Pr. Geh. St. A.*, *anf. saml.*

och antydt sin villighet att ställa Preussen under svenskt skydd. Här som förut måste uppgifternas sannolikhet pröfvas efter andra samtida vittnesbörd.

Att Schlippenbach varit inne på möjligheten af ett svenskt krig med Polen, har han själf otvetydigt nog bestyrkt i de skrifvelser, som han längre fram, i början af 1655, aflät till grefve Schwerin för att förklara sig med anledning af den oro öfver Sveriges rustningar, som då rådde vid det brandenburgska hofvet.[1] Hela världen vet, säger han i det ena af dessa bref, att mellan Sverige och Polen blott råder stillestånd, och det vore endast naturligt, att han inför kurfursten pekat på nödvändigheten af att denne under sådana omständigheter tänkte på sitt eget farliga läge, om man också ville hoppas, att de svensk-polska tvistefrågorna skulle kunna biläggas med fredliga medel. Däremot refererar han här endast helt allmänt till uttalanden om en närmare vänskap mellan Sverige och Brandenburg, och några förslag om förbund mot Polen vidgår kan icke, lika litet som några antydningar om de preussiska hamnarna.[2] Det framgår emellertid ovedersägligt af andra underrättelser, att han måste hafva låtit undfalla sig ett eller annat i denna riktning. Omedelbart efter hans besök börjar kurfursten nämligen visa sig bekymrad för hamnarnas trygghet; han instruerar Dobrczenski, då denne i slutet af oktober afreser till Sverige, att afvisa alla sådana afsikter från svensk sida, och han synes äfven ha tänkt på att söka

[1] Dat. Geslingen 9/2, Nürnberg 9/4 1655. *Pr. Geh. St. A., anf. saml.*

[2] Brefvet af 9/4: ». . . . Unsere damahlige discours sindt nuhr luftstreiche undt futura contingentia gewesen, da die gantze weldt ohne dem gewüst, dass der cron Schweden undt Pohlen freundtschaft bloss in induciis bestehet. Undt kan es warlich niemandt weder verdächtich noch frembt, sondern vielmehr freundtlich undt natürlich fürkommen, wan man ihm auf dergleichen begebenheiten zu den gedancken seiner eigener conservation veranlasset. Ich vergleiche in solchen fällen den krieg einem ausreissenden pferde von welchem der Reuter seinen gutten freunde oder negsten zuschreiet das er sich salviren undt aufs beste fürsehen solle. Zwar bestehen die zwischen der Cron Schweden undt Pohlen bekante differentzien annoch in vorigen terminis undt stehet so viel zu wünschen alss zu hoffen dass dieselbe mitiori modo möchten hingeleget werden. Wan es aber den höchsten friedensstifter in seiner versehung also nicht gefallen solte, so darf ich dennoch Ihr Cuhrfurstl. Durchlaucht bei meinem gewissen undt ehrliebenden gemuht gehorsambst versichern, dass dero antheil in Preussen, kraft Ihr Maiestet freundtbegierigen gemühts so wol undt sicher conserviret werden, alss ichs mihr selbsten nimmermehr habe einbilden können.»

intressera Nederländerna i saken.[1] Något längre fram fick Dobrczenski order att söka skaffa sig en förklaring af den svenske konungen, och det med uttrycklig hänvisning till hvad Schlippenbach sagt. Själfva de ordalag, som denne begagnat, äro dock ingenstädes angifna, och om de närmare omständigheterna nämnes ingenting mer än att det hela passerat under samtalet i Tiergarten.[2] På ungefär samma sätt står saken i fråga om de antydningar, som den brandenburgska berättelsen lägger i hans mun, att Brandenburg kunde taga ersättning för hamnarna på annat håll (af Polen). Äfven dessa måste anses vara i hufvudsak styrkta därigenom, att kurfursten direkt hänvisar till dylika lockelser, då han ålägger sitt sändebud att i Stockholm visa orimligheten af ett sådant byte, men ej heller här äro verba formalia bevarade.[3] Den berömda sista satsen i den brandenburgska versionen slutligen, om det gynnsamma tillfället, som borde betraktas såsom gudomlig maning, har tydligen för själfva saken ingen betydelse; det har i alla fall icke lyckats att återfinna den i akterna,[4] men med

[1] Instr. f. D. $^{23}/_{10}$ 1654, *Urk. u. Act.* VI, s. 664. Koncept t. ett svar till N. de Bye, polsk resident i Nederl., dat. $^{11}/_{10}$ 1654. *(Pr. Geh. St. A., Schriftwechsel zwischen Brandenburg und Polen wegen der schwed. Kriegsabsichten)* innehåller bl. a., att kurf. ämnar skicka nytt sändebud till Nederl. för att fortsätta förbundsunderhandlingarna . . . »et [ut] explorata penitius eorundem [ɔ: ordinum Belgicorum] mente securitati portuum suæ Se:tis tam Pomeranicorum quam Prussiæ omni meliori via modoque caveat». Förmodligen senare är en odaterad handling, som inledes: »Dass Ihr vornehmstes Absehen auff Ihr. Ch. D. Seehaffen gerichtet sey zeigen» . . ., och sedan uppräknas skäl för misstankarna mot Sverige (*anf. saml.*).

[2] Kurfursten talar om S:s yttranden i bref t. Dobr. $^{4}/_{1}$ 1655 och instr. $^{12}/_{4}$ 1655 *(Pr. Geh. St. A., Sendung Dobrcz:s;* jfr *Urk. u. Act.* VI, s. 667 ff.). I den senare heter det bl. a. om Pillau och Memel: »dass beede oder ufs wenigste einer derselben der Crohn zu Ihrer sicherheit und retirado eingereumet werden möchten, gestalt der konigl. abgesandter Graf Schl. sich gegen unss und unsere Rähte bey den gehaltenen conferentien vieler nachdenklichen reden verlauten lassen. . . .» I Wolfsbergs rapport $^{29}/_{3}$ 1655 om den första konferensen med kurf:s geheimeråd heter det, att de berättat, att S:s ord blifvit fällda i Tiergarten. Jfr ofvan s. 318 n. 4.

[3] Kurf. t. Dobrcz. $^{4}/_{6}$ 1655 *(Pr. Geh. St. A., anf. saml.)*, efter skälen mot hamnarnas afträdande: »Wesshalben unss dann so viel befrembder vorkommen, dass von dem grafen v. S. solche dinge præsentiret werden wollen, so dabey nicht zugleichen und nicht einst in Ihren mächten und gewalt stehen sondern müsten allererst mit unser Zuthat nicht ohne verwüstung unserer Lande acquiriret werden.» Jfr *Urk. u. Act.* VI, s. 667, 670 (och 664, instr. $^{23}/_{10}$ 1654).

[4] Jfr Bosse, *a. a.*, s. 10.

Schlippenbachs diplomatiska språk, sådant man känner det från andra tillfällen, passar den icke illa tillsammans.

Om sålunda Schlippenbachs yttranden angående Polen och Preussen i det väsentliga synas väl dokumenterade, så står saken annorlunda med hvad som i denna punkt tillägges kurfursten själf. Att Schlippenbachs rapport verkligen innehållit de uppgifter, som PUFENDORF meddelar, torde kunna slutas af det sätt, hvarpå konungen — om ock i allmänna ordalag — vid olika tillfällen refererar till rapporten. Frågan blir alltså, hvilken beviskraft som får tillmätas Schlippenbachs utsago. Alldeles underkännas kan den naturligtvis icke. Det finnes ingen rimlig anledning till att den svenske legaten skulle uppvaktat sin herre med rent uppdiktade meddelanden. Men bokstafligen så som dessa meddelanden angifva kan kurfursten dock knappast ha uttalat sig. Instruktionen för Dobrczenski ålägger denne att på allt sätt söka afvända ett krig mellan Sverige och Polen,[1] och så vidt man kan se vidhöll kurfursten äfven sedermera i det längsta denna medlande politik. Men den politiken strider uppenbarligen mot att han i samtalet med Schlippenbach skulle direkt tillrådt Sverige att gripa till vapen mot Polen och erbjudit sig att öfverflytta Preussen från den polska länshögheten under svenskt beskydd. Schlippenbach måste i sin rapport ha gifvit kurfurstens ord en skarpare och mera positiv form än de i verkligheten haft. Förmodligen har det hela inskränkt sig därtill, att sedan man kommit in på den polska frågan och då Schlippenbach här anslog en krigisk ton, kurfursten försäkrat om sin vänskap för Sverige äfven under eventualiteten af ett svenskt-polskt krig, samt för att parera Schlippenbachs antydan om hamnarnas afträdande framkastat något om en svensk kontroll öfver Preussen.

Längre fram, då de brandenburgska bekymren för hamnarna förelades den svenske konungen och denne afgaf sina lugnande förklaringar, blef det fråga om hvem som tagit initiativet i den ömtåliga frågan, kurfursten eller Schlippenbach. Karl Gustaf hänvisade därtill, att en-

[1] *Urk. u. Act.* VI, s. 664.

ligt Schlippenbachs rapport kurfursten själf fört diskussionen in på Preussen,[1] medan kurfursten gjorde gällande, att det var Schlippenbach som begärt det hemlighetsfulla samtalet i Tiergarten och där »proponerat» de förgripliga sakerna, de preussiska hamnarnas afträdande mot ersättning från Polen.[2] Dessa ståndpunkter vidhöll man sedan å båda sidor. Tvistefrågan är säkerligen historiskt olöslig, men också i grunden ofruktbar. Allmänt politiskt sedt var synbarligen kurfursten den som sökte anknytning och vänskap med Sverige, visserligen närmast för den tyska rikspolitiken, men tvifvelsutan så pass oförbehållsamt, att en diplomat med Schlippenbachs temperament kunde däri finna uppslag också för den polska krisen. Hvem som sagt det inledande ordet direkt om Polen och Preussen, betyder då föga, och om äfven Schlippenbach begärt det omskrifna samtalet mellan fyra ögon, så hade kurfursten genom att bevilja det röjt sin redobogenhet att följa honom in på mera äfventyrliga politiska meningsutbyten. Förmodligen lät man å ömse sidor i loflig afsikt att sondera hvarandra det ena ordet ge det andra, utan att allt för strängt mäta deras bärvidd. Det faktum kvarstår alltid, att det var kurfursten som just efter samtalet med Schlippenbach på allvar sökte Sveriges förbund och det mycket ihärdigt, äfven då anfallet på Polen närmade sig och äfven när Karl Gustaf ställde sig undvikande och reserverad gent emot den brandenburgske residentens närmanden.

---

[1] K. G. t. Wolfsberg 24/2 1655 *(Brb.-Borussica, RA)*, om samtal med Dobrcz. föregående dag, hvari denne talat om kurf:s farhågor för svenska planer på Preussen med anledning af Schl:s »diskurser». »Nu såsom Wij här hafue remonstrerat, at Churfursten sielf, effter grefue S:s giorde berättelsse, hafuer begynt at discurera om Pryssen och gifuit grefue S. occacion till at komma diupare deruthi, jämvähl at i fall grefue S. hade så vida som the föregifua sig inlåtet och fält någre ordh, som them kunde falla efftertänkeligh, Churfursten sielf och hans ministri då, effter sitt bekände förståndh, hade uthaf hans förebringande och sielfue commission lätteligen kunnat döma, om samme S:s ordh uthsprunge och flöte af wår honom gifne och ther aflagde värff eller om the vore af them ther förebrachte discurser så oförseendes infallne, eftersom Wij them ock, i fall grefue S. något sådant hafuer taalt, uthi ingen annan sådan consideration hålle — — — kunne I samma wårt svar taga till rättesnöre. . . .»

[2] Då S. i aug. 1655 åter sammanträffade med kurfursten, beskyllde denne honom i ett våldsamt uppträde att hafva gjort honom till lögnare. S:s bref af 18/8 1655, A. v. Schlippenbach, *Zur Gesch. d. hohenzoll. Souveränität*, s. 49.

Viktigare än frågan om initiativet till dessa utlåtelser, viktigare till och med än fastställandet af de båda parternas yttranden är ett annat spörsmål, som allt för mycket blifvit förbisedt: om det, som Schlippenbach sade i Tiergarten, också representerade *den svenske konungens* uppfattning och afsikter. I stort sedt har detta tagits för gifvet. Man har visserligen genom Pufendorf kännt, att Karl Gustaf på våren 1655, då kurfursten och hans sändebud begärde förklaring om Schlippenbachs ord, uttryckligen desavouerade denne och lät veta, att han handlat i strid med sin instruktion, samt att Schlippenbach själf måste söka ställa saken till rätta i denna riktning.[1] Men desavoueringen har fått gälla som en senare diplomatisk nödfallsutväg, och det slutomdömet har stått kvar, att den »frispråkige» diplomaten röjt planer, som före hans afresa från Sverige blifvit honom anförtrodda af konungen.

Sin rätta belysning får denna sida af saken i konungens bref till sitt sändebud. Det första, som afgick i början af aug., förmodligen ej långt efter Schlippenbachs afresa, innehöll de omnämnda kompletterande anvisningarna angående hans andraganden inför kurfursten i den bremiska frågan och för öfrigt endast några anmärkningar om titulaturen, närmast afsedda ej för Brandenburg utan för Sachsen. Sedan följde under de närmaste veckorna några korta skrifvelser, med hvilka konungen öfversände bjudningsbref till bröllop för sachsiske kurfursten och kurprinsen samt kopior af ett par bref till kejsaren och kurfursten af Mainz, men om Brandenburg har konungen intet annat att säga än att han väntar relation från Berlin och hoppas att gesanten utför sitt värf med pröfvad skicklighet och godt omdöme. På några särskildt ömtåliga förhandlingar hänsyftas aldrig, och hvarken Polen eller Preus-

[1] Wolfsbergs förklaring inför kurf. 6/4 1655 är enligt brandenburgska protokollet refererad af PUFENDORF, *Fr. W.* V: 37 (självfva prot. numera delvis tryckt af BOSSE, s. 17). Konungens befallning t. W. af 24/2 (jfr föreg. s. not 1) är omnämnd af PUFENDORF, *Car. Gust.* II: 54, likaså Schlippenbachs förklarande bref 4/4 (!) 1655. Jfr också K. X G:s utförliga bref af 16/12 1655, RUDAWSKI, *Annales regnante Johanna Casimiro*, s. 214 ff.

sen nämnas.[1] När så den väntade rapporten från Berlin ändtligen kommer och befinnes ha det innehåll, hvarom Pufendorfs referat ger en föreställning, svarar konungen den 6 okt. med en utförlig skrifvelse, som tydligt nog visar hans ståndpunkt till hvad gesanten hade att förmäla.[2]

Karl Gustaf är synbart öfverraskad, och oangenämt öfverraskad. Han anmärker först, ej utan en anstrykning af ironi, att kurfursten utlåtit sig med tämligen stor öppenhjärtighet om hvarjehanda, och han fogar härtill genast en varning: sådana ting äro så viktiga, att man i dem måste både tala, höra och svara med särskild försiktighet, så mycket mera som ministrarna vid de tyska hofven ofta stå i andra makters sold. Konungen påminner sin gesant att framför allt taga sig till vara i sådana ämnen, som nu beröras i relationen men icke innehållas i hans instruktion, så att han icke ger vare sig den ene eller den andre anledning till några tankar, som under nuvarande tidsförhållanden kunna lända Sveriges krona till skada, så mycket mera som dylikt är skäligen öfverflödigt. Mot kurfursten skall allsköns vänskaplighet visas, på det att han må få så mycket mera anledning att sätta sin förmälda lust till närmare förtrolighet med Sverige i verket, och befallning skall afgå till de svenska sändebuden på deputationsdagen i Frankfurt att flitigt och förtroligt meddela sig med de brandenburgska. Men de eftergifter, som Schlippenbach gjort i fråga om titulaturen, kan konungen alldeles icke godkänna,[3] så mycket mindre som sändebudet i detta fall utställt sitt »attestatum» i strid mot gifven order. — Skrifvelsen slutar med en maning att i detta som i andra fall endast och allenast hålla sig till instruktionen, på det att icke genom något slags vidtsväfvande utvikning (ausschweifung) någon skada måtte föranledas, samt med en påminnelse att påskynda resan.

Det kan icke gärna vara något tvifvel, att konungens anmärkningar och varningar särskildt gälla rapportens meddelanden om hvad kurfur-

[1] Kon. t. S. 5/8, *RR*, 16/8, 19/8, 26/8, *Kungl. koncept.*, *RA*.
[2] Se *Bil.*
[3] Jfr härom ofvan s. 325.

sten uttalat rörande Polen och Preussen. Konungen känner icke, hvad Schlippenbach å sin sida sagt — hela brefvets stilisering visar det —, men han ger i alla händelser sitt sändebud en skrapa, därför att denne låtit så ömtåliga ämnen komma på tal, i riktig känsla att någon oförsiktighet kan vara begången. Därmed bör det vara ovedersägligt, att Karl Gustaf på intet sätt, vare sig direkt eller underförstådt, bemyndigat Schlippenbach att vidröra dessa frågor, och att den desavouering, som träffade denne på våren 1655, var både ärlig och berättigad.

Att den ej kom tidigare, synes helt enkelt ha berott därpå, att de brandenburgska bekymren först då kommit till konungens öron. De afhandlades visserligen tidigt mellan kurfursten och hans män, äfven Dobrczenski, men först i febr. 1655 drogos de af denne inför konungen, och Karl Gustaf gaf då omedelbart själf sin lugnande förklaring samt sände likaledes genast sina order i samma syfte till Wolfsberg i Berlin.[1] Den långa mellantiden mellan de förgripliga uttalandena och deras beifrande tycks emellertid ha gjort konungen en smula misstrogen i fråga om kurfurstens egen andel i saken, och han hade för öfrigt att hålla sig till Schlippenbachs utsago, att kurfursten själf ledt samtalet in på Preussen; han tillade, att i fall den förre låtit några »eftertänkliga» yttranden undfalla sig, den senare borde hafva fattat dem endast såsom förflugna ord, som intet hade att göra med hans kommission.[2] Dessa omständigheter tillika med den skrapa, som liksom i förskott kommit Schlippenbach till del, kunna också förklara, att den senare nu icke blef mera allvarligt tagen för hufvudet. Men konungen underrättar honom dock om sin förklaring till Dobrczenski, ålägger honom att söka hjälpa till att lugna kurfursten och befaller honom till slut, då oron i Berlin befanns allvarligare än som förmodats, att personligen resa dit för att ställa saken till rätta.[3] Det ser ut, som om den färden ej blifvit af; förmodligen befanns den efter Wolfsbergs audiens öf-

[1] Dobrcz. t. kurf. 24/2 1655, *Pr. G. St. A.*, *Sendung D:s;* K. X G. t. Wolfsberg 21/2 1655, *Brb.-Borussica, RA.* Båda referera till D:s audiens föregående dag.

[2] Se ofvan s. 329 n. 1.

[3] Kon. t. S. 17/3, 31/3 1655, *RR* och *Kungl. koncept.*

verflödig. Skriftligen hade Schlippenbach redan tidigare haft anledning att till Schwerin försäkra, att de »rykten» om svenska afsikter på Preussen, som denne till honom omnämnt, saknade all grund — och det kan förtjäna anmärkas, att han därvid särskildt betonade, att han aldrig från konungen hört någon som helst antydan i den vägen.[1] Efter mottagandet af konungens befallning skref han på nytt till Berlin; han karaktäriserade de samtal, som gifvit anledning till bekymren, såsom mera fantasispel än allvarliga förslag och bedyrade, att kurfurstens andel i Preussen på intet sätt skulle antastas från svensk sida.[2]

En möjlighet återstår för den vanliga värdesättningen af Schlippenbachs ord om Polen och Preussen: att Karl Gustaf verkligen haft sina hemliga planer om ett förbund med Brandenburg mot Polen och om de preussiska hamnarnas förvärfvande, fastän det var mot hans vilja som sändebudet nu yppade dem. Att pröfva den möjligheten faller utom ramen för en skildring af Schlippenbachs legation. Här behöfver endast anmärkas, att allt hvad man för närvarande känner om Karl Gustafs allmänna politiska hållning närmast efter tronbestigningen talar mot tillvaron af sådana afsikter. Möjligheten af ett krig med Polen hade visserligen sedan flera år stått klar för Sverige, och Karl Gustaf tog den i arf, men så vidt man kan se var det först mot slutet af år 1654 som han drefs till ett beslut, och då främst genom Rysslands hotande framträngande i Polen.[3] Något förbund med Brandenburg eftersträfvade han alldeles icke, det visar sig bäst af hans kyliga hållning mot kurfurstens alliansanbud.

Hvad Preussen beträffar, blef det naturligtvis sedermera, när krigstanken på allvar trängde fram, en viktig del af de svenska beräkningarnas synfält. I rådets öfverläggningar den 11 och 12 dec. nämnes af en

[1] Ofvan sid. 326 not 1, anf. bref af 9/2: ». . . indem ich dergleichen sachen [»alarme» om Preussen] von Ihr Maiestet meinem allergnädichsten könige mit keinem worte oder discours geschweige in concept e[i]niges desseins nimmer gehört zu haben eidtlich aussagen undt bekräftigen könte».

[2] Brefvet af 9/4, se ofvan s. 326 not 2.

[3] Jag hänvisar till min undersökning *Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen*, Hist. Tidskr. 1906.

rådsherre *polska* Preussen som lämplig underpant för Sveriges trygghet mot Polen och Ryssland, och andra räkna på inkomsten af tullen i det brandenburgska Pillau.[1] Det är tydligt, att minnet af de rika preussiska tullarna under åren 1629—1635 och af de preussiska hamnstädernas betydelse som utgångspunkter för Gustaf Adolfs fälttåg lefde lifligt kvar i Sverige och dök upp, så snart ett krig i dessa trakter syntes närma sig.[2] Men just på grund häraf kunna också Schlippenbachs ord till kurfursten af Brandenburg mer än väl förklaras såsom reflexer af denna allmänna idéassociation, utan att några kungliga förtroenden behöfva förutsättas. Och de böra fattas så, såsom ett moment i den »ausschweifung», som konungen anade vid genomläsandet af hans rapport, så länge alla andra historiska skäl tala för att Karl Gustaf vid ifrågavarande tidpunkt hvarken beslutit kriget eller åtrådde Brandenburgs förbund. Att Schlippenbach väl kunde göra sig skyldig till dylikt diplomatiskt själfsvåld, därpå skall fortsättningen af hans beskickning gifva ojäfviga bevis.

Från Berlin, där Schlippenbach befann sig ännu den 13 sept., gick hans färd till Dresden, dit han ankom den 15. Om hans vistelse där föreligga åtskilliga sachsiska uppteckningar och aktstycken men däremot så godt som inga svenska källor.[3] Hans rapport är förlorad, och PUFENDORF har denna gång endast ett par korta satser att lämna som ersättning.[4]

Mottagandet var förekommande. Gesanten inlogerades på slottet (den 16) och mottogs följande dag (den 17) i audiens af kurfursten

[1] *Rådsprot.* 11 och 12 dec. 1654, *RA.* Jfr PUFENDORF, *Car. Gust.*, I: 57.

[2] Konungen själf räknar en gång på våren 1655 med tullen i Pillau såsom tillgång för det nu beslutna kriget (till Appelbom i Haag 4/4 1655, *RR*, att utlofva pensioner till inflytelserika män i Nederländerna af »Pillauske tullen»). Det bör märkas, att makt öfver tullarna icke *behöfde* betyda besittning af städerna eller landet, såsom senast visades af Sveriges andel i de hinterpommerska tullarna. Närmare belyses Karl Gustafs ståndpunkt i denna sak af hans instruktioner för underhandlarne i Stettin sommaren 1655, på hvilka jag dock icke kan här ingå.

[3] *I Haupt-Staats-Archiv, Dresden, Schwed. Gesandtschaften*, finnes dels en »registration» om hela S:s besök, dels ett slags protokoll öfver hans visit hos kurprinsen — se nedan —, dels några andra handlingar, förklaringar och bref af S. och koncept till svar.

[4] *Car. Gust.* I: 13.

Johan Georg.[1] Hans andragande vid audiensen finnes bevaradt i en skriftlig sammanfattning, verkställd af honom själf och öfverlämnad dagen efter, den 18, men innehållet är icke synnerligen anmärkningsvärdt. Efter omständliga »curialia» och notifikation om tronskiftet öfvergår han till att orda om Karl Gustafs intresse för tyska rikets fred och lugn och för de evangeliska ständernas bästa samt erbjuder kurfursten konungens vänskap till gemensamt arbete i denna riktning. Han påminner om konungens förestående giftermål, som skulle befrynda de båda furstehusen och därmed ytterligare kunna bidraga till vänskapen, och kom så till sist in på den bremiska striden. Hans framställning af denna utmynnade i en försäkran, att Karl Gustaf icke hade några andra afsikter än att upprätta lugn och säkerhet i sitt bremiska hertigdöme och »hålla sin nämnda motspänstiga stad till tillbörlig lydnad».[2] Förmodligen gafs väl från kurfurstens sida något muntligt svar vid audiensen. Äfven detta uppsattes sedan skriftligen, i form af ett bref till den svenske konungen, hvilket fick datum den 22 sept. Det sluter sig nära till Schlippenbachs andragande, som utförligt refereras och i hvarje punkt besvaras i helt allmänna ordalag. Kurfursten har alltid för sin regering haft samma mål som Karl Gustaf nu ger till känna, och från hans sida skall intet fattas i vänskaplig tjänstvillighet; om Bremen säger han sig redan i ett föregående bref hafva uttalat sina välvilliga tankar.[3]

Dessa högofficiella förklaringar äro å ingendera sidan synnerligen upplysande, men de hafva det intresse, att de ungefär motsvara den instruktion för Schlippenbach, som PUFENDORF refererar, och sålunda bestyrka referatets tillförlitlighet. Liksom i Berlin stannade det dock icke vid en högtidlig audiens. Samma dag som Schlippenbach aflämnade sin skriftliga framställning till kurfursten, gjorde han också en »visit» hos kurprinsen Johan Georg (såsom kurfurste Johan Georg II). Denna visit försiggick i ganska högtidliga former, i ett särskildt ut-

[1] Enligt anförda »registration».
[2] S:s sammanfattning med hans egenhändiga underskrift i *Dresden, a. saml.*
[3] Kurf:s bref bland *Germanica, Kursachsen, Förhandlingar, RA.*

stofferadt rum med en talrik betjäning, och ett slags protokoll, som uppsattes öfver förloppet, bevarar också en beskrifning, huru gesanten ceremoniöst anmäldes och afhämtades af en sachsisk kavaljer, huru kurprinsen gick honom några steg till mötes och sedan placerade honom vid sin högra sida. Men protokollet vittnar på samma gång om att gesanten här gifvit sig vida längre in på de brännande frågorna än hvad han själf upptecknat från audiensen.[1]

Han börjar med Bremen och konungens lojala afsikter: efter uppgörelsen skall denne ej längre hålla sitt krigsfolk kvar inom riket. Därpå kommer helt oväntadt en utvikning: han erinrade sig visserligen, säger protokollet, huru han dagen förut inför kurfursten nämnt något om att en armé kunde komma att öfverföras till våren, — hans egen skriftliga sammanfattning från audiensen innehåller intet därom —, men denna armé vore icke afsedd för tyska riket, utan till att bevaka Sveriges intressen i rysk-polska kriget. Ty ryssen vore en farlig granne, och stilleståndet med Polen utginge om fem år, hvadan Sverige måste vara på sin vakt och arbeta på att förmå den polske konungen till nedläggande af sin svenska titel, helst »med pennan», men annars hade man att taga tillfället och sitt intresse i akt. Sverige kunde uppsätta 32,000 man, som genom fördelning på alla provinser väl kunde underhållas år från år. Härefter följer i protokollet åtskilligt ordande om att Sverige aldrig sökt understödja ryssarna, vare sig med krigsförnödenheter eller med folk.

Efter denna utvikning återkommer talaren till Tyskland och utbreder sig tämligen vidlyftigt om de evangeliskes intressen och behof af sammanslutning. Han uppräknar de makter, som borde kunna påräknas för en sådan, och förklarar, att den svenske konungen för sin del årligen skulle utsända en ambassad för att upprätthålla förbindelsen. Från detta resonnemang kommer så åter, som ett à propos, en utvikning; han ville beröra en sak, som han hoppades kurprinsen skulle

[1] Prot. i *anf. saml.*, *Dresden*. I hufvudsak återgifvet af ARNDT, *Die Sendung des Grafen Schlippenbach zu Kurbrandenburg und Kursachsen im Jahre 1654*, Zeitschrift f. Gesch. u. Politik V (1888), s. 24 ff.

förlåta honom, nämligen ett rykte att prinsen lutade åt den påfviska religionen och bland sina italienska musiker hade »einen castraten», som vore jesuit och undervisade sin herre i religionen. Konungen och Schlippenbach själf trodde ej på ryktet, men han hade dock velat vidröra det. Kurprinsen frågade då, om icke detta komme från Berlin, ty han hade förut hört det från det hållet, och Schlippenbach sade sig nödgas tillstå, att gissningen var riktig, Ja, kurfursten af Brandenburg hade själf bedt honom att skaffa visshet i saken och tillfogat, att i Dresden rådde »spanska och österrikiska rådslag», att ministrarna och kurprinsens egen omgifning vore pensionärer hos kejsaren och Spanien. Schlippenbach hade fått det intrycket, att Brandenburg ville draga till sig ledningen af de evangeliska ständerna.

Härifrån kommer han in på frågan om val af romersk konung. Den svenske konungen ansåge det mest öfverensstämmande med kurfurstarnes värdighet, att sådant val aldrig skedde under kejsarens lifstid; i hvarje fall borde det endast företas på en ordentlig riks- och valdag. Kurfursten af Brandenburg hade uttalat samma mening, han hade »degraderat» sin minister Blumenthal, som rådt honom att fara till Prag (till Ferdinand IV:s val), och skulle icke snart skicka någon gesant till kejsaren. Kurprinsen invände här, att den brandenburgske kurfursten faktiskt var representerad vid hofvet i Wien af geheimerådet von Löben, och protokollet förmäler icke, hvad Schlippenbach hade att säga därtill. Däremot upptar det ännu några af honom framställda anmärkningar om Brandenburgs, Kur-Pfalz' och Sachsens inbördes ställning, särskildt om bristen på samstämmighet mellan Brandenburg och Sachsen, och slutar med en ny försäkran om konungens vänskap.

Kurprinsens andel i samtalet har protokollet, förutom de nämnda inpassen, sammanfattat helt kort så, att han välbetänkt svarat på allt, tackat för konungens vänskap och försäkrat om sin egen samt uttalat sin förhoppning, att konungen skulle enas med honom i trohet mot kejsaren och nit för kurfurstekollegiets prerogativ.

Grundtanken i Schlippenbachs anförande, sådant det återgifves i

protokollet, är tydligen att sondera kurprinsens ställning i ett par af den tyska rikspolitikens hufvudfrågor, den gamla om de evangeliskes sammanslutning och den nya — eller nu på nytt framträdande — om det romerska konungavalet. Betonandet af Sveriges ifver för sina trosförvanter är naturligtvis fullt allvarligt men har också en udd mot Sachsen, som af gammalt innehaft directorium evangelicorum men också sedan länge, och särskildt under de två sista årtiondena, slutit sig nära till kejsaren och länkat in under den österrikiska politiken. Den bryska öppenhjärtlighet, hvarmed Schlippenbach vidrör ryktena om kurprinsens katoliserande sympatier och de österrikisk-spanska försänkningarna vid hofvet i Dresden, ej mindre än det hänsynslösa utfallet mot ett val af romersk konung, kunna ej vara annat än afsiktliga försök att pröfva, huru långt vederbörande tålde kallt stål. Trots protokollets knapphet rörande kurprinsens svar är det tydligt nog, huru profvet utfallit: det ligger i hans kyliga hänvisning till troheten mot kejsaren — som man nu antastade — och kurfurstekollegiets prerogativ — som Sverige på den senaste riksdagen i Regensburg gjort allt för att undergräfva till förmån för furstarne.

PUFENDORFS korta notis om besöket i Dresden, som väl är byggd på Schlippenbachs förlorade rapport, bestyrker detta resultat. Han säger, att gesantens andraganden inför kurfursten i allmänhet upptogos väl, och att denne icke bekymrade sig om Bremen, men att den gamles ingrodda förkärlek för Österrike befanns orubblig, samt att han på förebråelser för Ferdinand IV:s val replikerat, att Sachsen vid den tidpunkten på grund af Kristinas spanskvänliga politik icke kunnat vänta något stöd af Sverige och därför icke vågat motsätta sig Österrikes önskan.[1] Berättelsen refererar till kurfursten, ej till kurprinsen, och tyder liksom åtskilligt annat därpå, att Schlippenbach direkt eller indirekt haft äfven andra meningsutbyten med den förre än hvad handlingarna från den högtidliga audiensen omförmäla.[2] I sak öfverensstämmer den

[1] *Car. Gust.* I: 33.

[2] Jfr. ofvan S:s hänvisning till ett yttrande under audiensen, som ej upptagits i hans egen sammanfattning af sitt tal. I ett bref till konungen af $^{30}/_{4}$ 1655 (*Bref t.*

till fullo med kurprinsens uttalande: Kur-Sachsen befanns hålla fast vid sin österrikiska politik. Karl Gustaf uppfattade också saken så, såsom framgår af hans svar på Schlippenbachs rapport.[1]

Schlippenbachs egen syn på ställningen i Dresden kommer tydligt nog fram i ett bref, som han under resan aflät till kurprinsen. Det är, efter de obligata artigheterna, formuleradt som några korta punkter om Sveriges och Tysklands politiska mellanhafvanden. Först, att den svenske konungen vill det bästa för kurfurstar och furstar och bör ur denna synpunkt betraktas (af dessa), »icke med andras ögon utan med egna»; vidare att fredens bestånd beror på de evangeliskes sammanhållning sins emellan och med Sverige, emedan de katolska äro färdiga att bryta den; att det riksstånd, som gör sig till regel att icke hålla sig till något parti, endast kan bli föremål för både förmenta vänners och fienders politiska spel; samt slutligen, att det i bibeln heter icke blott »Gifver kejsaren hvad kejsaren tillhörer» utan också »Gifver Gudi hvad Gudi tillhörer.[2] Någon förhoppning att med dessa tillspetsade satser inverka på Sachsens »ingrodda» österrikiska hållning kan brefskrifvaren näppeligen ha haft, och brefvet förefaller snarast som ett mycket svagt beslöjadt hot, att ej säga hån mot det omedgörliga kurfurstehofvet.[3] Det blir då ett nytt bevis på den unge legatens lättsinnigt självsäkra temperament.

K. X G., RA) säger han, att kurprinsen af Sachsen vid hans afresa »nach geflogenen vielfältigen vertraulichsten reden eine particular correspondentz mit mihr fürbehalten»: Den sachsiska registrationen innehåller efter den 18 inga uppgifter förr än den 22, då S. är färdig att resa, men strid om titulaturen utspinner sig.

[1] *RR* 14/10 1654. Kon. har mottagit hans rapport af 26/9 »— — — auch waas Ihr an selbigen orthe negotijret mit mehrern ersehen, gleichwie unss nun diesse Ewre aussführliche relattion zur guten nachricht dienet undt wir auss Ewren mit dem Churfürsten geführten discoursen desselben intention undt inclination und dass er davon woll schwerlich zu divertiren oder abzubringen können».

[2] Brefvet, dat. Nürnberg 7/10 1654, finnes i *anf. saml., Dresden;* tryckt af Arndt, *anf. uppsats*, s. 31 f.

[3] I sitt bref t. kon. 30/4 1655 (jfr. s. 338 n. 2.) försvarar sig S. bl. a. mot följande anmärkning, framställd af någon korrespondent till kon.: »Sol ich den Princen zu Dresden rude tractiret haben, in dem ich auch denselben nicht ehre genug gethan». Att döma af försvaret tycks dock detta ha gällt ceremonielet, ej det anförda brefvet.

Under liknande rubrik måste man föra det resonnemang om den polska frågan, som inflikats i samtalet med kurprinsen. Var det afsedt att sondera Sachsens ställning såsom grannmakt till den polska oredan, så tycks försöket hafva misslyckats, och i alla händelser förefaller braverandet med Sveriges 32,000 man o. d. skäligen omotiveradt, än mera antydningen om att en svensk armé kunde komma att skeppas öfver till våren. Schlippenbach har tydligen fortsatt med de undersökningar rörande stämningen gent emot ett eventuellt svenskt ingripande i Polen, som han fått tillfälle att börja i Berlin. Konungens varnande bref hade ännu icke nått honom.

I bättre sammanhang med det diplomatiska hufvudsyftet står hans tydliga sträfvan att efter förmåga vidga den redan uppkomna klyftan mellan Sachsen och Brandenburg. Det »förtroliga» meddelandet om Fredrik Vilhelms misstankar mot kurprinsen och antagonism mot kejsaren röjer tydligt denna baktanke, och de beklagande fraserna om de båda grannfurstarnas skiljaktiga consilia skyla den icke. I hvad mån detta går tillbaka på ett direktiv af konungen, låter sig ej afgöras. Möjligt är alltid, att denne fann det nödvändigt för Sveriges maktställning i Tyskland att underhålla misstron mellan dess ledande inhemska protestantiska ständer.

Vid sidan af de större politiska spörsmålen behandlades i Dresden liksom i Berlin titelfrågan. Förmodligen framlade väl Schlippenbach på vederbörligt sätt Karl Gustafs fordringar, men då hans rekreditiv skulle öfverlämnas (den 22 sept.), befanns utanskriften otillfredsställande: endast attributet serenissimus, ej potentissimus. Äfven andra brister upptäcktes, och en besvärlig tvist började. Gesanten själf reste sin väg (den 23) men lämnade sin sekreterare kvar, och denne fick nu ett par dagar disputera och argumentera med kurfurstens hofmarskalk och geheimeråd. Slutet blef, att geheimeråden »umb des secretarii los zu werden», i allt väsentligt gingo in på fordringarna.[1] Allt var dock icke

[1] Redogörelse härför i den sachsiska »registrationen», *a. saml.*, *Dresden.* Utförligt refererad af ARNDT, *anf. uppsats.*

alldeles klart, och från Nürnberg skref Schlippenbach, att han endast kunde mottaga de nämnda handlingarna under förbehåll att underställa dem konungens pröfning. Detta skedde, och konungen lät vid saken bero, men resolverade också, att kurfursten själf endast skulle få titeln celsissimus, ej serenissimus (som dock medgifvits åt kurfursten af Brandenburg) och i brefvens text Dilectio vestra.[1]

Resan till Mainz — öfver Hof och Nürnberg — tycks ha gått långsamt, och vid framkomsten fick Schlippenbach dessutom vänta på företräde inför kurfursten, emedan denne befann sig i Darmstadt.[2] Först i november torde audiensen hafva ägt rum. Om hvad som passerat mellan den svenske diplomaten och den myndige och statskloke ärkebiskop Johan Filip (von Schönborn), en af Tysklands mest betydande kyrkofurstar under sjuttonde århundradet, äro endast mycket knapphändiga underrättelser att tillgå — egentligen endast hvad PUFENDORF meddelat, äfven denna gång väl efter en numera förlorad rapport från Schlippenbach.[3]

Karl Gustaf hade med en viss otålighet afvaktat underrättelser från detta skede af beskickningen, emedan kurfursten icke gifvit något svar på de framställningar, som från svensk sida gjorts till honom i frågan om Bremen. Enligt Pufendorf gaf Johan Filip nu i detta stycke ett mycket tillfredsställande besked. Om staden Bremen vid senaste riksdag kunnat taga plats bland riksständerna, så hade detta berott därpå, att man vid den tidpunkten haft föga respekt för Sverige, som då afväpnat och låtit sin politik slappna af. Nu däremot, sedan konungen visat sig söka upprätthålla vänskap med ständerna, betydde Bremen alldeles för litet för att någon af furstarna skulle vilja taga sig

[1] Kon. t. S. 4/11 1654, *Kongl koncept*, *RA*, svar på hans bref fr. Hof; S. till de sachsiska geheimeråden 6/10, 24/11. *Dresden*, *a. saml.*

[2] Kon t. S. 25/11 1654, *Kungl. koncept*, *RA*, svar på hans bref fr. Frankfurt af 29/10. Jfr föreg. not. — Något besök hos markgrefven af Ansbach tycks ej ha blifvit af.

[3] *Car. Gust* I: 13. Bland *Germanica*, *RA*, finnes ett bref från kurf. af Mainz t. K. X G., dat. 25/11 1654 (n. st.), i hvilket kurf. omnämner S:s besök, men om förhandlingarna hänvisas endast till S:s rapport.

staden an, och om blott konungen afstode från att inlägga besättning i staden och fullständigt underkufva den, skulle ingen lägga honom till last, att den uppstudsiga stadsmenigheten finge släppa till en lämplig penningesumma som skadeersättning, ty det funnes ingen som icke ogillade stadens öfvermod.

Något egentligen osannolikt ligger icke i dessa underrättelser. Kurfursten kunde knappast hafva någon anledning att numera taga Bremens parti, sedan den svenska regeringen på allvar gripit in och samlat en imponerande krigsstyrka i nordvästra Tyskland, så mycket mindre som vid denna tidpunkt uppgörelsen mellan svenska kronan och staden redan var på god väg. Däremot måste uppgifterna vara ofullständiga. Schlippenbachs förhandlingar här och rapporten om dem hafva otvifvelaktigt berört också andra saker än Bremen, kanske saker af stort allmänpolitiskt intresse. I de tyska Rhenländerna pågick just vid denna tid ett intensivt diplomatiskt arbete, förbundsplaner och förbundsfördrag korsade hvarandra, medan kriget mellan Frankrike och Spanien rasade i Nederländerna och den franska politiken å den ena sidan, den österrikiska och den spanska å andra sökte till sitt bästa utnyttja de uppdykande olika kombinationerna. Kurfursten af Mainz var i detta invecklade politiska spel en af hufvudpersonerna, hans hof en af brännpunkterna, och det är knappast möjligt annat än att den svenska gesanten här haft annat att tala och rapportera om än Bremen. Men däraf är intet kändt.[1]

Från Mainz tycks Schlippenbach under de sista veckorna af 1654[2] ha ställt kosan till de två andra andliga kurfurstarna vid Rhen, ärkebiskopen af Trier, Karl Kaspar (von der Leyen) och ärkebiskopen af Köln, Maximilian Henrik (af bayerska huset). Om denna del af resan finnes ingenting i svenska arkiv. Något är emellertid relateradt i de

[1] A. von Schlippenbach, *Zur gesch. der Hohenzoll. Souveränität*, s. 33, nämner, att kurfursten af Mainz sökt ingifva Schlippenbach misstroende mot Brandenburg — om på grund af något aktstycke i familjearkivet, är icke angifvet.

[2] Hans å föreg. sida not 1 omnämnda bref af $^{24}/_{11}$ är dateradt Frankfurt.

skrifvelser, som de båda kurfurstarna aflåto till kurfursten af Bayern för att bereda denne på den svenske diplomatens uppträdande, och af hvilka utdrag blifvit bilagda handlingarna om hans senare besök i München.[1]

Brefvet från Kur-Trier förmäler, att Schlippenbach främst betonat konungens önskan att vänskapligt samarbeta med de tyska ständerna till rikets bästa och frihet. Sedan hade han inlåtit sig på Sveriges strid med Bremen och dess föregående strid med Brandenburg om Pommern, hvilka båda strider hotat med ett nytt krig i riket, men lyckligen blifvit bilagda. Han hade utbredt sig öfver Sveriges maktställning och berättat, »hvad denna krona genom sina vapen eröfrat i Tyskland, Danmark, Polen och Ryssland, samt huru den förr i tiden också bemäktigat sig Italien». Mot denna bakgrund hade han häfdat, att konungen icke kunde tillåta ständerna någon ensidig tolkning af fredsslutet. Kurfursten hade kyligt svarat, att han gladde sig öfver förlikningen med Bremen och — dubbeltydigt nog — att han ansåg westfaliska fredens paragraf om Bremen för klar och tydlig, hvadan man ej hade behöft gripa till vapen. Sist hade Schlippenbach dragit fram frågan om romerska konungavalet och sökt utforska kurfurstens mening därutinnan, men blifvit afvisad därmed, att den saken hörde under kurfurstekollegiet.[2]

I Köln var man redan från Trier underrättad om den svenske grefvens »högmodiga tal», då denne anlände, den 9 dec. 1654. Äfven här började han med vänskapsförsäkringar och förklaringar angående Bremen, och äfven här följde sedan stolta ord om konungens makt, »och huru lätt det fölle sig för denne att angripa andra riken och länder, medan han själf sutte trygg för angrepp», detta senare i samtal med kurfurstens geheimeråd. Härvid hade han icke kunnat dölja sitt eller sin konungs hat eller motvilja mot huset Österrike, utan låtit märka, att enligt svensk uppfattning icke vidare borde väljas någon romersk konung eller kejsare ur detta hus. Gent emot dylikt tal hade gehei-

[1] *Geh. Staats-Archiv, München, Schwedische Correspondenz.*
[2] Extract Chur-Trirschen Schreibens 4/1 1655 (n. st.)

meråden inskränkt sig till allmänna fraser, och kurfursten själf hade afböjt hvarje diskussion om tronföljden.[1]

Dessa uppgifter representera endast ena partens uppfattning, och den uppfattning, som de båda kurfurstarna ville lägga fram för sin kollega i Bayern. Så mycket visa de dock, att Schlippenbach äfven här sökt aflägsna alla bekymmer för Bremens skull, och att han sökt anknyta vänskapliga förbindelser också med dessa katolska riksfurstar. Därjämte framträder tydligt hans antiösterrikiska hållning i valfrågan. Det är högst sannolikt, att Schlippenbach just här i Rhenfurstendömena fått någon kännedom om de diplomatiska förpostfäktningar, som nu utkämpades i fråga om valet af en efterträdare till Ferdinand IV, och i hvilka både österrikiska och franska gesanter redan voro verksamma,[2] samt att han mer eller mindre blifvit invigd i de planer, som smedos mot huset Habsburg. Huruvida de båda kurfurstarne sade hela sanningen, då de till Bayern berättade om sin afvisande hållning mot Schlippenbach, må lämnas därhän. De ansågos vid denna tid båda vara deciderade motståndare till ett österrikiskt val, och om Maximilian Henrik af Köln uppgaf man, att han redan stod i förhandlingar med sin frände i München om ingenting mindre än en bayersk tronkandidatur.[3]

Från Köln vände sig Schlippenbach söderut, och i början af året 1655 aflade han sina besök hos furstarna af Baden och Würtemberg (förmodligen också hos kurfursten af Pfalz). Det är icke kändt, om några viktigare politiska frågor blifvit behandlade vid dessa besök.[4] Däremot kan det styrkas, att Schlippenbach mycket allvarligt gifvit sig in på den stora politiken, då han i början af febr. 1655 ankom till München.

---

[1] Extract Churcölnischen Schreibens 20/12, 27/12 1654, 17/1 1655 (n. st.)

[2] Några uppgifter härom meddelas af PRIBRAM, *Zur Wahl Leopold I* i *Archiv f. österr Gesch.* 73 (1888), s. 87 ff.

[3] EDMANNSDÖRFFER, WALDECK, s. 252.

[4] Bref från markgrefve Friederich af Baden (af 20/1) och hertig Eberhard af Würtemberg (5/2) omnämna i korthet S:s besök. *Germanica, RA.* Några undersökningar i Badens och Würtembergs arkiv har jag icke gjort. Från kurf. af Pfalz har jag icke funnit något bref, som nämner S.

Hans uppträdande vid det bayerska hofvet har framkallat åtskilliga uppteckningar och efterlämnat en del skriftliga uttalanden, som gifva en någorlunda tydlig bild af hvad här förekommit, om också den möjligheten ej är utesluten, att de bayerska uppteckningarna i ett eller annat hänseende äro något ensidigt affattade.[1]

På vägen till München hade ett förspel inträffat, som ej blef utan betydelse.[2] Från Augsburg, dit Schlippenbach kommit den 12 febr., skickade han sin sekreterare till kurfurstens öfverhofmästare för att höra sig för om formaliteterna för den blifvande audiensen. Därvid befanns, att man från bayersk sida förbehöll kurfursten plats till höger om gesanten, medan denne för sig fordrade »die rechte Handt», i enlighet med hvad han sade sig hafva utverkat vid samtliga kurfurstehof utom i Köln. Härom fördes nu genom sekreteraren lifliga förhandlingar, medan hans herre långsamt närmade sig, men bayrarna voro omedgörliga. Slutet blef, att Schlippenbach beslöt att afstå från officiell audiens och drog in i München som en »privat cavalier» (den 17). Detta hindrade honom visserligen icke från att i sak utföra sitt diplomatiska uppdrag, men man kunde från bayersk sida använda sig af denna hans oklara ställning för att lättare undvika ämnen, som man ej ville inlåta sig på.

Omedelbart efter sin ankomst sammanträffade Schlippenbach med kurfurstens ledande minister, grefve Maximilian von Kurtz. Denne, som också var öfverhofmästare, och som alltså förut skött underhandlingen om audiensformerna, skyndade nämligen att genast göra den främmande diplomaten-kavaljeren ett besök. De två herrarna utbytte först på nytt sina skäl i ceremonifrågan, men från den gick Schlippenbach snart öfver »ad publica» och framlade i ett långt föredrag sina tankar om den

[1] Detta gäller särskildt om den »Relation des alhiesigen Verlauffs, so mit dem schwedischen gesanten grafen von S. vorgangen,» hvilken ensam ger en sammanhängande framställning af S:s besök. Den har en anteckning på baksidan: »Ist Ihr. Kaiserl. M:t, Chur Cölln und Chur Trier communicirt worden», och affattningen torde nog ha fått sin färg däraf, att handlingen var bestämd för sådan användning. Relationen finnes, liksom öfriga handlingar från denna del af S:s resa, i *Geh. Staats-Archiv, München*, *Schwed. Correspondenz.*

[2] Notiserna härom liksom öfriga uppgifter om S:s besök i München äro, där ej annorlunda anmärkes, hämtade ur anförda »Relation».

tyska politiken.[1] Temat var framför allt Österrikes tryck och konungavalet, och tonen synnerligen skarp. Ständernas frihet vore i fara, om valen fortfore att falla på samma furstehus. Sverige och Frankrike vore färdiga att stödja kurfurstarne, om de ville göra front mot Österrike. Men Schlippenbach stannade denna gång icke vid allmänna satser. Han talade om den förbittring och oro, som framkallades i riket genom Österrikes (mot westfaliska freden stridande) hjälp till Spanien i dess krig mot Frankrike, han antydde, att om Österrike kunde tvingas att upphöra med denna hjälp, så skulle Spanien sluta fred, han manade till biläggande af alla tvister mellan kurfurstarna, och han kom slutligen till hvad som tydligen var afsedt att utgöra den stora trumfen: han erbjöd Bayern i st. f. Österrike den tyska kronan. Kurfurstarna af Köln, Trier, Brandenburg och Sachsen — det sistnämnda dock först efter den gamle kurfurstens död — vore färdiga att följa Sveriges mening och rösta på Bayern, och genom Sverige vore man försäkrad om Frankrike. När Sverige kommit till ett slut med Polen och Ryssland, stode dess härsmakt till kurfurstens tjänst, och på samma gång en rad bundsförvanter inom riket. Man kunde bereda saken på en kurfurstedag, men för öfrigt vore det för ögonblicket nog, att man vore försäkrad om kurfurstens villighet att mottaga kronan.

Under ordandet om den politiska ställningen och Sveriges maktmedel kom Schlippenbach också denna gång in på den polska frågan. Enligt referatet förklarade han, att Sverige hade 40,000 man på gränsen mot Ryssland och Polen och hoppades snart blifva färdigt med dessa makter för att sedan kunna hjälpa »de beträngda inom eller utom riket». Han vände sig också mot kringflygande rykten, sådana som att konungen ämnade fordra Ingolstadt »som säkerhet» eller taga

[1] Det är refereradt i en af Kurtz uppsatt redogörelse, på baksidan märkt »Conferenz mit dem Konigl. Schwedischen Gesandten Grafen von Schlippenbach. Den 3 Martij A:o 1655.» Datum (21 febr. g. st.) kan ej afse dagen för konferensen; förmodligen dagen för berättelsens affattande eller inlämning. *München, a. saml.* Den förut anförda »relationen» är väl i motsvarande del byggd på denna redogörelse, dock med en anmärkningsvärd uteslutning. Jfr nedan.

Preussen från kurfursten af Brandenburg. Det ena vore lika orimligt som det andra.

Den enda bayerska källa, som nämner något om svaret på detta anförande, framställer det såsom synnerligen snäft. Grefve Kurtz skall hafva svarat kort, fåordigt och så, att han afklippte all fortsättning i dessa ämnen: dylikt vore saker, som hörde hemma endast på en riksdag, och där finge man se, om någon med fog hade något att klaga. Det är visserligen möjligt, att denna framställning afsiktligt skärper den bayerske statsmannens afvisande hållning.[1] Men att denne i alla händelser icke låtit locka sig att gå Schlippenbach till mötes i hans storpolitiska uppslag, tycks vara ovedersägligt.

Detta Schlippenbachs möte med grefve Kurtz är enligt de bayerska källorna det enda egentligen politiska momentet af hans besök i München. Dagen därpå fick han visserligen också företräde hos kurfursten, Ferdinand Maria, men på grund af besökets icke-officiella karaktär utan de vanliga audiensceremonierna, endast »privatissima mente», och härvid utbyttes endast några allmänna fraser och vänskapsbetygelser. Tredje dagen, den 19, var han inbjuden till grefve Kurtz, men om någon politisk diskussion vid detta tillfälle förmäles intet. Ej heller finner man, att Schlippenbach gjort något bruk af sitt särskilda kreditiv till änkekurfurstinnan.[2] Fjärde dagen, den 20, afreste han från München.

Vid afresan kom det också här till en tvist om titulaturen och andra formfrågor, närmast med hänsyn till det handbref från kurfursten, som Schlippenbach skulle få med sig. Tvisten utagerades delvis af den kvarlämnade sekreteraren, ungefär som i Dresden, och resultatet tycks i hufvudsak ha blifvit, att kurfursten lofvade att hedra konungen med majestätspredikatet men i utbyte förbehöll sig titulaturen serenissimus och serenitas. Att Schlippenbach gifvit något uttryckligt löfte om denna

[1] Grefve K:s svar finnes endast anfördt i den »Relation», som tillställdes kejsaren, Köln och Trier, icke i protokollet öfver mötet eller någon annan handling.

[2] Jfr ofvan s. 312. Konungen hade i brefvet af 4/11 1654 påmint om besöket hos änkekurfurstinnan. *Kungl. koncept, RA.*

senare titel, framgår dock ej af handlingarna, och sedan konungen underkänt ett dylikt medgifvande i Berlin, kunde han väl knappast göra det.[1]

Schlippenbachs besök i München betecknade sålunda i de formfrågor, hvilkas lösning var en af hans uppgifter, ett visst misslyckande; han hade icke kunnat genomdrifva sina anspråk på »die rechte Handt», och framgången i titelfrågan var tvifvelaktig. Allvarsammare var, att hans storpolitiska attack på Bayerns österrikiska hållning synes hafva förfelat sin verkan. Den närmaste följden af hans uppträdande blef endast, att den ofvannämnda berättelsen därom — visserligen med uteslutande af själfva kulmen, anbudet till Bayern om tyska kronan — genast afsändes till Wien, åtföljd af ett bref från kurfursten, hvari denne uttalade sitt obetingade ogillande af den svenske diplomatens hela framfart i riket och lifligt försäkrade kejsaren om sin oförändrade hängifvenhet. Det var tydligen med uppriktig tillfredsställelse som kejsaren tackade för detta förtroende och försäkrade kurfursten om sin huldhet.[2]

En öfverraskande belysning får hela detta misslyckade anlopp mot Österrike genom det faktum, att konungen i en skrifvelse, som väl rimligtvis bör hafva kommit gesanten till handa, om också därpå icke finnes något direkt bevis, ålagt honom att särskildt i Bayern uppträda så, att ingen misstanke eller misstämning framkallades vid det kejserliga hofvet.[3] Hvad som nu skett stod i rak strid med denna order: Schlippenbach hade uppträdt som en bitter fiende till Österrike, och detta var inrapporteradt till Wien. Att konungen menat mycket allvarligt med sina förhållningsorder i denna punkt, visas bäst af ett nytt bref, från midten af mars 1655.[4] Konungen säger sig från åtskilliga orter i Tysk-

[1] En brefväxling mellan Kurtz och S. omedelbart efter den senares afresa finnes i *anf. saml.* i *München.*

[2] Koncept t. kurf:s bref 5/3 1655, kejsarens svar (original) 21/3 (n. st.), *anf. saml.*, *München.*

[3] Brefvet 4/11 1654, *Kungl. koncept, RA.*: »— — — und bey dieser Ewerer commission Euch nach inhalt Vnserer hiebevorigen an Euch abgelassenen schreiben also zu comportiren suchen, damit dadurch am Keyserlichen Hofe keine vngleiche undt Vnss vndt Vnser Crohn præjudicirliche suspiciones vndt præsumtiones veruhrsachet werden mögen.»

[4] Kon. t. S. 17/3 1655, *RR* och *Kungl. koncept., RA.*

land ha fått höra, att så väl där som vid kejserliga hofvet gå rykten om att Schlippenbach motarbetar det österrikiska huset i valfrågan. Konungen kan icke tro, att dessa rykten hafva någon grund, eftersom Schlippenbachs uppdrag icke alls berörde denna sak och dennes rapporter ej heller förmälde om något dylikt, men han befaller i alla händelser sitt sändebud att söka undanrödja dessa misstankar i Wien.

När detta bref afgick från Sverige, hade Schlippenbach redan lämnat München, och på hans handlingssätt där kunde det således icke inverka. Men det föranledde honom ej heller att meddela och söka urskulda hvad som där passerat. Tvärtom inlåter han sig i en skrifvelse, som möjligen utgör ett svar på konungens nyssnämnda bref, på en mycket energisk motivering af sin egen ståndpunkt: en antiösterrikisk politik i Tyskland. Att hoppas på något slags samförstånd med kejsaren vore endast att hängifva sig åt en bedräglig illusion. Lyckades denne först återställa ordningen i sina egna länder och sedan komma i samförstånd med Brandenburg och Köln samt förmå riksständerna att kasta sig »i huset Österrikes sköte», så vore Sveriges hela ställning undergräfd. »Att taga mitt förnuft till fånga under E. M:ts lydnad är min skyldighet», säger den frispråkige diplomaten, men »för min del lefver och dör jag därpå, att E. M:t icke bör sätta någon lit till huset Österrike».[1]

Schlippenbach hade i samma skrifvelse också att försvara sig mot en del andra rykten om hans uppträdande under färden. Han bemöter uppgifter om förflugna yttranden inför kurfursten af Trier, om bristande vördnadsfullhet inför kurprinsen af Sachsen, om ohöflighet mot de sachsiska ministrarna. Beskyllningarna så väl som försvaret kunna här lämnas åt sitt värde. Äfven detta drag är dock belysande för det sätt, hvarpå den långa beskickningsresan slutar: med ett slags hemligt diplomatiskt fronderi mot konungen och efterräkningar för det personliga uppträdandet på olika håll.

Att det ena som det andra ej kom att allvarligare rubba Karl Gustafs förtroende till Schlippenbach, kan knappast förklaras annorlunda

[1] Brefvet, dat. Nürnberg d. 30 april 1655, bland *Bref t. Karl X Gustaf, RA.*

än så, att konungen aldrig fick full kännedom om sitt sändebuds egenmäktiga uppträdande, och att den förres uppmärksamhet med våren 1655 drogs ifrån de tyska förhållandena till den stora annalkande sammanstötningen med Polen. Hans bref till Schlippenbach röra under dessa följande månader endast värfningarna för det polska företaget, och dennes diplomatiska rundresa öfvergår sålunda af sig själf i medverkan vid de militära rustningarna. När man på sensommaren 1655 åter finner honom använd i politiska förhandlingar, är det med nya uppdrag och i ett nytt politiskt läge.

* * *

I sin helhet erbjuder Schlippenbachs legation en rätt egendomlig bild. Efter allt att döma var hans egentliga uppdrag från början ganska begränsadt. Han skulle med notifikationerna om tronskiftet som officiellt ärende dels i det diplomatiska ceremonielet genomföra Karl Gustafs nya principer om Sveriges rangställning, dels lugna de tyska riksständerna i fråga om kriget mot Bremen, dels i allmänhet sondera deras hållning i de sväfvande riksfrågorna och möjligheterna för anknytande af nya förbindelser från Sveriges sida. Att härunder i viss mån låg en udd mot Österrike, föll af sig själft, med Sveriges och Österrikes gamla och utpräglade antagonism, men lika ovedersägligt är, att konungen alldeles icke ville inleda någon aktion mot kejsaren, utan tvärtom bevara möjligheten till en modus vivendi. Schlippenbach var i detta stycke som i andra ålagd att orientera sig, men ej mera.

När han på sin färd rundt de tyska hofven faktiskt gjorde sig till målsman för en starkt aktiv politik, när han åtminstone allt från Dresden mer eller mindre öppet eggade till en sammanslutning mot Österrike i frågan om det romerska konungavalet, när han i Berlin inlät sig på antydningar om ett förbund mellan Sverige och Brandenburg mot Polen, så innebär det ena lika så väl som det andra ett själfrådigt öfverskridande af gifna instruktioner, och hvarken det ena eller det andra öfverensstämmer med den svenske konungens verkliga afsikter. Där-

för komma också de ord om de preussiska hamnarna, som blifvit mest ryktbara af hela ambassaden, att reduceras till icke blott en indiskretion, utan en lös politisk konstruktion af Schlippenbach personligen, utan verklig motsvarighet i den svenske konungens egna politiska planer.

Bilaga.

Karl X Gustaf till Schlippenbach den 6 okt. 1654.

Unsern gnädigen gruss...... Wir haben auss Ewern schreiben vom 13. Septemb. gesehen, dass Ihr Euch damahlss noch zu Berlin auffgehalten, vndt wass Ihr mit dem Churfürsten daselbst von ein. vndt anderer materie discurriret. Nun können Wir zwar auss den von Euch angeführten vmbständen woll verspüren, dass gemeldeter Churfürst sich in genügsahmer verträvligkeit in vnterschiedtlichen sachen gegen Euch herauss gelassen, weil aber dergleichen materien von der importantz seyn, dass sie mit sonderbahrer behutsamkeit geredet angehöret vndt beantwortet werden müssen, Wir auch dessfalss an Ewerer observantz keinen zweifel haben, gleichwoll aber dabei in consideration ziehen, wie die Ministri an den Chur. vndt fürstlichen höfen draussen nicht nur Ihrem eigenen herrn allein sondern auch andern heimblich obligat seyn vndt von Ihnen dependiren, also dass es keines orthes an vnvermerckter sondirung ermangelt vndt man also leichtlich, ehe manss vermeinet, in ein præjudicium gerathen kan, so haben Wir Euch solches zu dem ende gnädigst erinnern wollen, dass Ihr Euch insonderheit in denen vndt andern, in Ewer Instruction nicht enthaltenen discoursen, wovon Ihr in gedachter Ewer relation Erwehnung gethan, sehr woll in acht nehmen vndt nicht etwa einen oder andern in diesem fall zu einigen gedancken, so vnss vndt vnser Cron bey jetziger beschaffenheit annoch präjudicirlich seyn möchten, anlass gebet; weil die sachen sich ohne dem, wen sie zu Ihrer maturität gekommen, der zeit vndt gelegenheit nach, verhoffentlich woll anschicken werden, vndt werden Wir inmittelst vnsers orths mehrgedachten Churfürsten mit aller freundtschafft vndt erweisung möglicher affection vndt behägligkeit anlass zu geben nicht unterlassen, damit Er vmb so viel mehr vhrsach haben möge seine contestirte begierde zu einer nähern vertrawligkeit mit vnss vndt vnser Crohn inss werck zu setzen vndt von seinen gefassten guthen intentionen nicht abzuweichen, wie Wir den auch vnseren zu dem Deputationstage nach Franckfurth abgeordneten ministris befehl ertheilen werden, nicht allein dem instrumento pacis

vndt der bey jüngsten Reichstage bereits gehaltenen observation zu folge sondern auch zu desto mehrer contestirung Unserer affection vndt freundtschafft gegen Chur Brandenburg mit derselben ministris fleissig zu communiciren vndt alle vertrawliche correspondentz mit ihnen zu pflegen vndt zu vnterhalten. — Dass Ihr aber ferner in Ewerm schreiben erwehnet, wie Ihr nemblich dem Churfürsten ein attestatum gegeben, dass Wir Ihm hinführo gegen ertheilung des prædicati Majestatis mit dem titulo Serenissimi Principis vndt in contextu Serenitate Electorale tractiren würden, so können Wir unss dazu gentzlich nicht[1] verstehen, alldieweil dergleichen prædicat sonderlich in contextu literarum weder von Franckreich oder Spanien (alss denen allein man sich dieses orths in dergleichen fellen vndt nicht mit Pohlen oder Dennemarck conformiret) einigem Churfürsten nicht gegeben wirdt, wir auch keinem König höher alss mit dem prædicato Serenissimi vndt Serenitatis V:ræ tractiren konnen, dagegen vernehmen, dass der Spanische Ambassadeur am Keyserlichen Hofe, zu Prag vndt Regensburg gegen die Churfürsten nicht anders alss dass prædicatum Altesse gebrauchet. Wesswegen Wir den auch dem Churfürsten nur dass prædicatum Serenissimi Celsissimi vndt in contextu Celsitudinis Vestræ geben werden. Solte nun der Churfürst desswegen die titulatur, so Er in Ewern recreditiff gegen Vnss zu gebrauchen willens, wieder endern wollen, müssen Wir es dahin gestellet seyn lassen vndt zu rechter einrichtung dieser titulatur eine bequehmere zeit vndt gelegenheit abwarten, welche sich den verhoffentlich bey künfftiger nähern correspondentz mit dem Churfürsten an die handt geben wirdt. Und weil Ihr in diesem fall Ewer attestatum wieder einige von Vnss dessfalss empfangene commission aussgegeben, so werden Wir solches auch vmb so viel weniger attendiren können, Ihr aber hienegst Euch mit allem fleiss angelegen seyn lassen, wie Ihr so woll in diesen alss andern fällen eintzig vndt allein bey Ewer instruction verbleibet vndt nicht etwa durch einige ausschweifung[2] Unss einigen nachtheil vndt præjuditz vervhrsachet werden möge. So Wir Euch in gnädiger wollmeinung wiederantwortlich nicht vorenthalten wollen, versehen Unss im übrigen, Ihr werdet nach Vnsern hiebevorigen schreiben Ewre reise, sonderlich nach Chur Meintz förderleichst beschleunigen vndt Vnss von Ewern verrichtungen weiter vnterthänige relation erstatten ...... Geben in Dalem den 6 octob. 1654.

Brefvet finnes i koncept bland *Kungl. koncept, RA.*

[1] »gentzlich nicht» skrifvet öfver raden af konungens hand; förut har stått, först: »schwerlich; sedan: »nicht woll» — bådadera öfverstruket.

[2] »ausschweifung» af konungens hand i st. f. öfverstrukna ordet »extravagantz».

Sveriges förbund med Kur-Sachsen

år 1666.

Af K. G. Lundqvist.

Materialet till denna uppsats, hvilken ansluter sig till de förut af mig publicerade afhandlingarna rörande Sveriges utrikespolitik under Karl XI:s förmyndare,[1] är hämtadt ur riksarkivet i Stockholm och från K. S. Hauptstaatsarchiv i Dresden. De handlingar, som användts ur arkivet i Dresden, finnas i vol. n:o 7282 (III Abth., Akten des vormaligen Geheimarchivs, *Schwedische Sachen*). Af i riksarkivet i Stockholm använda urkunder må nämnas *Riksregistraturet* åren 1665, 1666; *C. G. Wrangels bref till regeringen* 1666 (Bremensia); *Sten Bjelkes bref till regeringen* 1666 samt *O. W. Königsmarks bref till K. M:t* 1666 (Gallica).

Använda förkortningar:

H. A. = Hauptstaatsarchiv i Dresden
R. R. = Svenska riksregistraturet.
W. t. R. = Wrangels bref till regeringen 1666.
B. t. R. = Sten Bjelkes bref till regeringen 1666.

---

[1] *Sveriges krig med staden Bremen och politik i samband därmed åren 1665—1666.* Stockholm 1893.

Sveriges förbund med Mecklenburg-Güstrow år 1666 och förhandlingarna därom —. Norrköping 1897 (Läroverksprogram).

Sveriges neutralitetsförklaring år 1666 under kriget mellan England och Holland. Norrköping 1899 (Läroverksprogram).

Kurfursten Johan Georg I af Sachsen är känd genom sitt förhållande till Sverige under 30-åriga kriget, där han sökte till sin egen fördel ansluta sig än till svenskarna, än till deras fiender. Hans intrigspel uppbars dock ej af samma klokhet och förde ej samma lycka med sig som den liknande politik, Brandenburg sedermera under den store kurfursten förde mot Karl X Gustaf. Johan Georg I dog i oktober 1656, och en månad senare fick Brandenburg af Sverige sin suveränitet öfver Ostpreussen erkänd.

Johan Georg hade mot slutet af sitt lif vidtagit en åtgärd, som tjänade att försvaga Sachsen, i det han genom testamente 1652 delade landet mellan sina söner. Den äldste sonen, sedermera kurfursten Johan Georg II, erhöll Wittenbergska kretsen eller kurlandet m. m., andre sonen, prins August, hvilken ofta förde titeln administrator, erhöll Querfurt och Jüterbogk m. m., den tredje, Christian, Niederlausitz m. m., den fjärde, Moritz, fick kursachsiska andelen af Henneberg m. m. Furstarne fingo dessa sina andelar med »allen Nutzungen und Zubehörungen». Så splittrades Sachsen, medan Brandenburg höll på att utveckla sig till en kraftig stat, mäktig att intaga en ledande ställning. Johan Georg II var en af de tyska furstar, som vid denna tid tycktes komma i beroende af Frankrike, med hvilket han 1664 ingick ett förbund på fyra år. Ett par år senare eller 1666 slöt han sitt förbund med Sverige.

Den, som i främsta rummet var verksam vid förhandlingarna rörande detta förbunds tillkomst, var å sachsisk sida administratorn hertig August i Halle. Denne hade nämligen genom C. G. Wrangel och rikskansleren M. G. de la Gardie låtit förstå, att han såväl af hänsyn till egen trygghet som med tanke på de fördelar, som däraf kunde vinnas för protestantismen i dess helhet, ville med Sverige träda i närmare förbund. Denna hertigens önskan upptogs af den svenska regeringen med mycket nöje, och Wrangel erhöll i uppdrag att därom förhandla med honom. Emellertid lät hertigen genom sin geheimesekreterare Wrangel veta, huru äfvenledes kurfursten Johan Georg II i Sachsen var hågad att ingå ett förbund med Sverige. På grund af en del viktiga

orsaker, särskildt med hänsyn till kejsaren och Frankrike, önskade kurfursten emellertid iakttagande af högsta sekretesse.[1]

Huru pass tidigt första uppslaget gifvits till en förbindelse emellan Sverige och administratorn hertig August, hafva vi ej varit i tillfälle att närmare undersöka, men att frågan varit före sommaren 1665, framgår af de förhandlingar, som 12 juli detta år försiggingo i svenska rådet. Här behandlades frågan om ett förbund emellan Sverige och Mecklenburg-Güstrow[2] samt den hjälp, som i förbundet skulle bestämmas. Därvid yttrade Wrangel, att så snart Sverige började förhandla med Mecklenburg, skulle fursten af »Hall» också komma. Kanslern Magnus Gabriel de la Gardie svarade härpå: »Vi kunna icke heller deserera administratorn af Halle, där någon contra jura skulle attackera honom». Sverige hade föröfrigt redan uttalat sig för honom på ett sådant sätt, att så snart han ville utsätta »locum tractandi», så skulle Sverige strax närmare förklara sig.

Det blef emellertid sedan också tal om ett förbund med administratorns broder, kurfursten af Sachsen, och under hösten 1665 behandlas denna fråga i skriftväxling mellan kurfursten och hertig August. I bref från Johan Georg till administratorn, dat. Pleissenburg 23 nov. 1665, erinrar kurfursten om deras personliga möte i Colditz och senast i fästningen Pleissenburg. Samtalet hade därvid särskildt rört de evangeliska ständernas i Tyskland ställning och hvad som tjänade till deras säkerhet och till att upprätthålla förtroende emellan protestanterna. Efter denna erinran hemställer kurfursten till administratorn, att denne såsom stående i närmare förbindelse med Sverige måtte söka utröna, om ej mellan detta land och samtlige de sachsiska kur- och furstliga husen en närmare vänskapsförbindelse kunde upprättas.[3] Denna kurfurstens önskan om att administratorn skulle sondera några ledande män å svensk sida efterkoms af denne, och kurfursten blef härom underrättad.

---

[1] Instr. för Sten Bjelke 15 febr. 1666. *R. R.*
[2] K. G. Lundqvist: *Sveriges förbund med Mecklenburg-Güstrow år 1666.*
[3] Kurfursten till hert. August, Pleissenbürgk 23 nov. 1665. *H. A.*

Administratorn[1] hade nämligen hos Wrangel bragt på tal frågan om en defensivallians, och denne å sin sida underrättat svenska regeringen, och var man villig inlåta sig på förhandlingar, så framt dessa fördes i all stillhet genom någon af hertigens folk, så att de ej orsakade någon oroväckande uppmärksamhet. Vidare önskade man vara försäkrad om kurfurstens allvar med förbundsfrågan samt ville tillsättandet af ett consilium, bestående af välaffectionerade och i fråga om religionen pålitliga personer, hvilka hade att befatta sig med detta förbund och frågor, som i samband därmed uppkommo. Administratorn framhåller i sammanhang härmed alliansens betydelse, såsom innebärande en större trygghet för hela det kurfurstliga sachsiska huset, och säger sig vid detta verk ej ledas af annat än omsorg om sitt land och önskan att tjäna kurfursten.

I ett senare bref[2] redogör administratorn för de speciella svenska önskningarna, så långt han kunnat utforska dem, och hörde bl. a. dit, att alliansen skulle riktas på »hela kurfurstliga huset i Sachsen» och ställas så, att den kunde biträdas af äfven andra »kur- och furstliga hus». Fördraget borde vidare bli »defensivum et reciprocum».

I sitt svar därpå (brefvet finnes odateradt och antagligen i koncept, men är, att döma af administratorns svar, slutligt affattadt 12 jan. 1666) tackar kurfursten honom för den ifrågasatta »defensivalliansen» med Sverige och finner saken vara af den vikt, att därom borde muntligen förhandlas på en konferens »unter den unserigen». Han säger sig ämna med det första affärda sitt geheimeråd Joh. Friedrich von Burckersrode till Leipzig för att därom samtala med regierungspresidenten von Rondeck och föreslår administratorn att till dess uppskjuta sitt svar till Wrangel.[3]

---

[1] Bref till kurfursten 5 jan. 1666. *H. A.*

[2] Sig:m. 27 jan. 1666. *H. A.*

[3] Kurfursten till hert. August [12 jan. 1666]. *H. A.* — I detta upptager kurfursten äfven en fråga, som af administratorn i hans bref af 5 jan. vidröres, frågan om förhållandet till katolikerna. För Wrangel hade nämligen bl. a. berättats, att kurfursten upplåtit för katolikerna »die Barfusse Kirche» i Leipzig. Om sin ställning till katolikerna yttrar nu Johan Georg: Jag hoppas, att ingen, som ej är intagen af fördomar, skall misstänka mig, om jag efter våra saliga förfäders exempel utan hänsyn till religionen

Det är, efter allt att döma, på detta bref som administratorn 16 jan. 1666 afgifver svar, däri han tackar för kurfurstens handbref af 12 jan. och lofvar att, så snart v. Burckersrode anmält sin ankomst till Leipzig, ditsända sin president samt att under tiden inhibera sitt svar till Wrangel.[1]

Innan vi redogöra för v. Burckersrodes instruktion, vilja vi nämna något om Sveriges planer och de politiska förhållandena vid denna tidpunkt. Såsom generalguvernör i Pommern tjänstgjorde riksmarsken Karl Gustaf Wrangel. Då den svenska regeringen våren 1665 öfverlade om ett krigsföretag mot staden Bremen för att göra denna beroende af Sverige och tvinga den att frångå sina anspråk på att vara en riksomedelbar stad med rätt till säte och stämma i tyska riksdagen, så hemkallades Wrangel till de afgörande öfverläggningarna. Vid sammankomsterna i rådet 28, 29 juli 1665, då man bestämde sig för en expedition mot Bremen, var Wrangel sålunda närvarande. På våren 1665 hade det stora sjökriget mellan England och Holland utbrutit, och Sverige stod i vänskaplig förbindelse med England. Kejsaren deltog nu ej i några strider, och kurfursten af Brandenburg höll sig tillbaka från ett ingripande i händelserna. Frankrike iakttog tillsvidare neutralitet, och huset Braunschweig-Lüneburg var efter hertigens af Celle död i mars 1665 upptaget af arfstvister. Det låg emellertid oväder i luften, och ryktet om ett krigiskt företag af Sverige i Tyskland spred sig, väckande oro och osäkerhet på månget håll. I slutet af oktober 1665 var Wrangel öfver igen i Tyskland, och under årets sista månader anlände så småningom de svenska trupperna. I augusti hade den Braunschweig-Lüneburgska familjetvisten bilagts, och dessa furstar blefvo i tillfälle att rusta sig för ingripande i de politiska händelserna. I början af 1666 anträdde Wrangel sin marsch mot Bremen.

träder i förbindelse med mina medkurfurstar och andra. Hade ej kurfurst Moritz och hans efterföljare stått på vänskaplig fot med katolikerna, hade svårligen vår linje erhållit kurfurstlig värdighet och andra ansenliga länder och folk.

[1] Hertig August till kurfursten Joh. Georg II, Halle 16 jan. 1666. *H. A.*

Det var vid denna tid som instruktionen[1] (dat. 25 jan. 1666) för kursachsiska geheimerådet v. Burckersrode affattades i och för hans sammankomst i Leipzig med hertig Augusts ombud.

Kurfursten erinrar här (p. 1) om den allians, hans fader under trettioåriga kriget måste sluta med Sverige, hvaraf äfven »båda parterna en lång tid befunno sig väl», samt huru, då »uff seiten der Crohn Schweden, solcher Bündniis zuwieder, die damaligen Kriege allzusehr extendiret, und grosse unerträgliche Weiterung gesuchet worden,» kurfursten med tanke på sin och sitt lands bästa måste sluta freden i Prag. Detta framkallade då Sveriges hämnd och förde med sig en »noch vor Augen schwebende Devastation». Med tanke på detta borde man alltså noga öfverlägga, huruvida och huru långt det vore rådligt att inlåta sig med Sverige under förhandenvarande förhållanden i det tyska riket. Såge man på Sveriges förehafvande denna tid, så befunnes det, att denna makt (p. 2) sedan en tid värfvade krigsfolk, sammandrog sina trupper och förde denna härsmakt på tyska rikets botten. Ännu vore man ej fullt säker på, hvad det gällde. Det kunde vara mot Österrike; alliansen mellan Sverige och Frankrike kunde vara upphäfd eller bruten; icke heller kände man Sveriges sinnelag mot Danmark. Kurfursten var därför af den åsikten, att innan det var kändt, mot hvilken Sveriges rustningar voro riktade, kunde man egentligen ej besluta något rörande den ifrågasatta alliansen. Så snart man emellertid fick del däraf (p. 3) och det kom till förhandlingar, så torde isynnerhet böra öfvervägas, om man ej först borde meddela sig med konungen i Frankrike rörande saken. Äfven vore att efterhöra (p. 4) af hertig Augusts ombud samt att öfverväga, om denna allians skulle gälla blott hela kurfurstliga huset eller hela den sachsiska stammen, Altenbergska, Weimarska och Gothiska linjerna. Kurfursten tviflade ej på sin broders klokhet i denna sak, men framhöll lämpligheten af att dessa förhandlingar skedde i stillhet.

Till denna instruktion fogades vissa bipunkter, dat. 30 jan.[2] Dessa tillkommo med anledning af hertig Augusts förut omtalade skrifvelse

[1] *H. A.* [2] *H. A.*

till kurfursten med redogörelse för de önskningar, man å svensk sida hyste i fråga om alliansen. Kurfursten säger sig sålunda väl upptaga förslaget om, att underhandlingen skulle försiggå i all stillhet, så att intet uppseende väcktes. Beträffande den af svenska regeringen eller af »Reichs Feldherrn Wrangel movierte Versicherung» rörande den blifvande alliansens varaktighet, kunde kurfursten för det närvarande ej veta, i hvilken afsikt detta önskades, men fann tillräckligt, om hvad som afhandlades bekräftades med hans kurfurstliga ord. Skulle sedermera verklig och »special assecuration» blifva erforderlig, blefve då att därom öfverväga. Att ett consilium af ministrar (se det föreg.) bildades i sammanhang med förbundet, hade han ej något emot.

Hvad nu specialia anginge, vore kurfursten med om, att alliansen riktades på hela kur- och furstliga huset i Sachsen, dock att direktion och andra kurfurstliga prerogativ reserverades för honom. Äfvenså borde alliansen bli en confoederatio defensiva et reciproca. Beträffande det antal trupper, som skulle uppställas, skulle kurfursten därom sedan utlåta sig, sedan Sveriges åsikt hörts, dock ville han för egen del endast afse försvar af eget land och folk, upprätthållande af fred och lugn i riket i öfverensstämmelse med »Münsterska freden», och för Sveriges del försvaret af furstendömena Bremen och Pommern. Men ej skulle det gälla utländska krig med andra makter, som ej hade med tyska riket att skaffa. Beträffande ledningen i ett möjligen uppkommande krig samt angifvande af de fall, då truppsammandragning borde äga rum, så utlät sig kurfursten ej nu därom bestämdt. I händelse af fälttåg ansåg kurfursten, att den part, i hvars land och till hvars bästa kriget fördes, hade att lämna kvartér, förplägning, artilleri och andra krigsförnödenheter, under det den andra parten finge betala den ordinarie sold, som han med sina trupper öfverenskommit om. Fördraget borde ingås för en tid af 6 år. Kurfursten var vidare i likhet med administratorn af den åsikten, att man borde från Sverige ha säkerhet för att det hela ej syftade till annat än att befordra det evangeliska intresset. Likaså befanns tjänligt att, sedan alla förberedande förhand-

lingar vore öfver och man af Sverige fått veta allianspunkterna o. s. v., befullmäktigade ministrar och råd samlades i Hamburg eller Lübeck för att »in der Stille» slutligt bringa saken till fullbordan.

Medan frågan om förbundet på så sätt dryftades å sachsisk sida, instruerade man (15 febr. 1666) i Sverige riksrådet Sten Bjelke i och för en beskickning till Sachsen rörande denna angelägenhet.[1] Regeringen erinrar Bjelke om den politik, Sverige sedan flera år önskade föra i Tyskland och hvilken Bjelke kände genom rådsöfverläggningarna. Den gick ut på, sade man, att bevara freden i Tyskland, och såsom ett godt medel härför ansågos vänskapliga förbindelser med isynnerhet evangeliska kurfurstar, furstar och ständer. Hvad regeringen här yttrar om sin tyska politik innebar, att den sökte med Sverige förena så många tyska furstar — helst evangeliska — som möjligt för att på så sätt ställa Sverige såsom ledare af ett starkt tyskt evangeliskt förbund, hvilket ock skulle kunna något motväga Frankrikes inflytande i Tyskland. Denna förmyndarregeringens sträfvan framträder vid flera tillfällen så väl före som i samband med afslutandet af förbundet med Sachsen. När Frankrike 1664 kufvade den protestantiska staden Erfurt åt kurfursten af Mainz, väckte detta harm i Sverige, och då Frankrike genom förbindelser med Mecklenburg-Schwerin sökte komma till inflytande i Nordtyskland, ingingo våra statsmän 1666 förbund med Mecklenburg-Güstrow. Det förbund, som fanns mellan Frankrike, Sverige och en del tyska stater, så väl katolska som protestantiska, det s. k. Rhenförbundet af år 1658, var illa omtyckt, och man ansåg denna allians föga nyttig för de evangeliske. I stället för densamma ville Sverige få till stånd en evangelisk allians, inneslutande, såsom det i instruktionen för Wrangel (12 sept. 1665) heter, Kurbrandenburg, Braunschweigska huset, Hessen-Cassel, Hessen-Darmstadt, Holstein, Mecklenburg-Güstrow m. fl. Bland dessa andra var Sachsen framför andra viktigt, och vid frågan om förbundet med Sachsen knyter regeringen äfven tanken på denna evangeliska allians, som den dock

[1] *R. R.* 1666.

ej skulle vara kapabel att åstadkomma. Det var emellertid äfven andra syften man genom förbundet med Sachsen ville befordra, såsom planerna i fråga om Bremen.

Bjelke beordrades nu i sin instruktion att afresa till Tyskland under förevändning att han där skulle genomgå en brunnskur; han skulle då en passant begifva sig till Halle och öfverlämna till administratorn sitt kreditiv och framlägga sitt uppdrag samt framhålla regeringens glädje öfver att administratorn ej blott själf velat ingå förbindelse med Sverige, utan äfven påverkat sina bröder och i synnerhet kurfursten i en dylik riktning. En dylik förbindelse skulle äfven få stor betydelse för hela riket och framför allt för de evangeliske; man skulle kunna för det gemensamma bästa uppträda på riks-, krets- och deputationsförsamlingar samt enigt samverka, om »bey gegenwertigen so weit aussehenden Leuften» någon farlig oro uppstode. Af administratorn hade Bjelke att taga reda på, huru han oförmärkt skulle kunna begifva sig till kurfursten. Vidare skulle han redogöra för sitt uppdrag samt göra sig underrättad om, huru förhandlingarna lämpligast borde föras samt söka utforska kurfurstens egentliga afsikt med förbundet och om därvid vore knutna några planer, hvilka voro oförenliga med Sveriges intressen. Äfvenså skulle Bjelke efterhöra, om administratorn ville sluta ett särskildt fördrag med Sverige eller om han var nöjd med att inträda i själfva förbundet.

Sedan Bjelke därpå erhållit tillfälle att komma till kurfursten, hade han att med de ändringar, som kräfdes, där göra en liknande framställning med framhållande af, huru kurfursten genom ett förbund med Sverige till rikets och det gemensamma evangeliska intressets bästa verkade för den gemensamma religiösa och politiska friheten samt trädde i sina förfäders fotspår, och vore Sverige beredt att efter yttersta förmåga stödja honom och »das gesampte Cuhr-haus in solchem rühmlichem führhaben». Vid alla sina förhandlingar med kurfursten, administratorn, deras bröder och rådsherrar hade Bjelke att taga hänsyn till Sveriges önskningar i fråga om fredens upprätthållande och ömse-

sidigt försvar af de konfedererades länder, folk och rättigheter samt att från sådana synpunkter granska det förbundsprojekt, som från Sachsens sida tvifvelsutan först skulle framläggas. Och trodde man, att i detta afseende föga svårigheter skulle möta i betraktande af hvad administratorn genom sin geheimesekreterare förut andragit. Beträffande den hjälp, som de allierade skulle lämna, yttrar sig regeringen ej bestämdt, men hänvisar till ett projekt med uttalanden rörande ett ifrågasatt förbund af liknande natur mellan Sverige och Brandenburg samt huset Braunschweig-Lüneburg och framhåller vidare bestämmelserna i Rhenska alliansen; däremot kunde utelämnas det, som projektet innehöll om »inclusion ausswertiger estats», så framt ej detta bragtes å bane af kurfursten eller hertigen själf. K. M:t gick vidare in på att inträda i förbundet i egenskap af tysk riksfurste. Skulle däremot kurfursten mot förmodan önska, att K. M:t förband sig i sin egenskap af konung, måste frågan om hjälpen behandlas på annat sätt. Bjelke erinras vidare så sköta sitt uppdrag i fråga om förbundet, att K. M:t däri kunde erhålla en god säkerhet eller åtminstone ha kurfursten bunden, så att han ej skadade Sverige. Därför vore af vikt att få reda på, i hvilket förhållande kurfursten stod till det *kejserliga* hofvet, så ock till *Frankrike* och i synnerhet hvad som förhandlats med sista franska sändebudet i Sachsen m. m. Äfvenså vore nödigt erfara, huruvida »unter dem faveur der heyrath dess Cuhr princen mit dem *dänischen* fräulein» något förbund ingåtts och hvart detta syftade, och vidare hvad den öfverenskommelse innehöll, som kurfursten enligt administratorns förmenande a part ingått med *Kur-Mainz* i fråga om Erfurt. Så ock hade Bjelke att göra sig underkunnig, om *kurfursten* och *hans bröder* voro fullständigt försonade samt om administratorns inflytande.

När Bjelke kom till tals med kurfursten om *Erfurt*[1] kunde han beklaga den förlust, den evangeliska saken lidit, därigenom att denna stad förlorat sin frihet, samt i k. m:ts namn uttrycka den förhoppning, att kurfursten ej måtte öfvergifva den, utan skydda staden, så att den ej lede intrång i fråga om utöfningen af sin religion.

[1] Se det föregående.

Härefter går regeringen att (i punkt 11) behandla sitt mellanhafvande med staden *Bremen.*[1] Bjelke borde inför kurfursten utveckla det rättmätiga i Sveriges fordringar gent emot Bremen samt söka bringa det därhän, att kurfursten hos de andra kurfurstarna och hos kejsaren understödde Sveriges sak, så att hvad som till Bremens förmån deklarerats blefve kasseradt.

Framför allt annat vore dock af vikt att, i fall Sverige behöfde gripa till våld mot staden, ingenting behöfde befaras från Sachsen, utan att i stället kurfursten och hans bröder gynnade Sveriges sak och hjälpte till att afvända tilläfventyrs uppkommande anslag mot densamma.

Vidare berördes (p. 12) frågor, som förevoro vid riksdagen, och skulle Bjelke söka stämma kurfursten för att verka till gagn för de evangeliska ständerna, särskildt i fråga om fri religionsutöfning vid kejserliga hofvet för, de evangeliska ständernas där residerande tjänare med mera.

Så framt administratorn till skydd för sitt land och sina rättigheter, som han enligt sin faders testamente innehade eller med rätta kunde göra anspråk på, skulle önska någon förbindelse med Sverige utöfver det med hela »Cuhrhauss Sachsen» upprättade förbundet, så var det ej svenska regeringen emot att med honom ingå ett liknande defensivförbund. Dock måste allt ske med stor försiktighet och sekretesse, så att kurfursten ej erfore något och däraf toge anstöt.[2]

Så framt äfven de öfriga sachsiska husen, Weimar, Gotha och Altenburg, skulle visa sig hågade att ingå i förbundet och kurfursten och hans bröder ej hyste några betänkligheter däremot, så vore detta »I. K. M:tt nicht unangenehm, sondern viel mehr lieb . . .»

Slutligen erhöll Bjelke befallning att, så framt vid kursachsiska hof-

[1] Se det föregående.

[2] I punkt 14 säger sig regeringen gått in på administratorns önskningar rörande öfverlämnande af en del kanoner och krut till visst pris; däremot erhöll han som bevis på k. m:ts affection »die beide halbe canonen» till skänks. För det öfriga önskades i betalning spannmål att levereras i hertigdömet Bremen, detta hellre än en fordran hos hert. Kristian, hvilket blott torde väcka »allerhand wiedrige gedancken».

vet några kejserlige eller spanska ministrar samtidigt uppehölle sig och man därvid skulle komma till ett samtal rörande den förut från spansk sida »durch den Episcopum Stephaniæ geschehenen anwurfs zu einem nähern verständnuss zwischen I. K. M:tt undt dem hause Österreich» uttala sig med stor försiktighet.

Utöfver detta sitt uppdrag erhöll emellertid Bjelke ytterligare ett, och detta gällde Danmark.[1] Såsom vi i det föregående nämnt, hade det 1665 kommit till ett krig mellan Holland och England, med hvilket senare land Sverige var förbundet, vidare slöt Danmark (febr. 1666) förbund med Holland, och Frankrike förklarade (febr. 1666) England krig. Danmark var förut i förbund med Frankrike. Detta ledde till krigiska uttalanden af rikskansleren mot Danmark, och regeringen beslöt att låta Bjelke, då han afreste i och för det sachsiska förbundet, göra en del föreställningar i Köpenhamn. Rikskanslerens krigsifver hade dock hastigt svalnat, och denna fredligare stämning framträder i den instruktion, som i och för den danska missionen utfärdades för Bjelke 17 mars.[2] Härtill hade flera omständigheter bidragit; i någon mån äfven önskan att ej genom krigiskt uppträdande mot Danmark störa de inledda underhandlingarna med Sachsen, då nämligen giftermålsförbindelse ingåtts mellan en kursachsisk prins och en dansk prinsessa. Härom skref regeringen 7 april till fältherren Wrangel.[3]

Sten Bjelke, hvilken af den franske ministern Pomponne kallas en af de mest erfarne och aktade bland rådsherrarna, ankom i början af april 1666 till Köpenhamn, och sedan han där fullgjort sitt särskilda uppdrag, afreste han i slutet af april till Gottorp för att vidare fortsätta i och för det sachsiska förbundet.

[1] Se härom vidare K. G. Lundqvist, *Sveriges neutralitetsförklaring år 1666*.

[2] Instruktion för Bjelke 17 mars, *R. R.*; kreditiv samt fullmakt för Sten Bjelke till kurf. af Sachsen, daterade 19 mars 1666, *R. R.* och *H. A.* — Handbref från änkedrottningan Hedvig Eleonora till kurf. af Sachsen, dat. Stockholm 19 mars 1666 (original) *H. A.*

[3] På samma sätt uttalar sig regeringen 1 maj i bref till Wrangel, hvilken borde korrespondera med administratorn härom och framhålla Sveriges fredliga afsikter. *R. R.* 1666.

Till Wrangel hade emellertid ankommit bref (dat. 16:de mars) från administratorn, som säger sig hafva, sedan han af rikskansleren och Bjelke underrättats om Sveriges benägenhet för förbundet, lämnat kurfursten meddelande och erhållit fullmakt att förhandla med Sverige. Med detta administratorns bref till Wrangel följde ett projekt till förbund, hvilket fältherren insände till regeringen såsom bilaga till sitt bref från Bremervörde 9 april.[1]

Såsom förbundets ändamål anges bibehållandet af lugn och trygghet i tyska riket samt vidare bevarandet af »der im Reiche so theur erworbenen libertet und religionsfreyheit». Sverige förbinder sig (1) att bistå och försvara kurfursten och hans bröder samt, om de önskade inträda i alliansen, äfven de andra sachsiska hertigarna, nämligen Altenburg, Gotha och Weimar, och afsåge förbundet deras länder, folk, rättigheter m. m. och gällde mot hvar och en, som ville angripa dem. Å andra sidan förband sig (2) kurfursten och de sachsiska furstarna att bistå Sverige vid försvaret af dess genom Münsterska freden erhållna tyska länder. Gemensamt skulle man (3) skydda den evangeliska religionen i öfverensstämmelse med Westfaliska fredens innehåll. Sverige och Sachsen skulle gemensamt stödja hvarandra (4) vid rådslag och planer, som rörde »des H. Reichs teutscher nation» kurfurstar, furstar och ständer. Sverige skulle (5) bistå, då så påfordrades, Sachsen med 12,000 man till häst och fots och underhålla dem med ordinarie sold; antalet kunde efter öfverenskommelse ökas eller minskas. Å andra sidan skulle de sachsiska furstarna bistå Sverige med 6,000 man till häst och fots under kurfurstens ledning och kommando samt besolda denna armé. Krigsmateriel, kanoner och ammunition åter liksom proviant och underhåll hade den makt att svara för, som mottoge hjälpen, dock stode det hvarje part fritt att förse sina trupper med ett lätt fältartilleri.

Till att vaka öfver detta förbund skulle (6) ett särskildt »consilium status von wollaffectionirten vertrauten ministris» tillsättas. I detta

[1] Se bilaga I denna afhandling.

ägde kurfurstens tre bröder nämna en medlem och de öfriga sachsiska furstarna, om de inträdde i förbundet, en. Detta consilium hade att behandla frågor, som sammanhängde med förbundet, och andra frågor, som skulle behandlas på riks- och kretsdagar.

Direktorium i rådet (7) tillhörde omväxlande Sverige och Kursachsen. Vid krigstillfällen tillkomme ledningen i rådet Sverige, som dock hade att fästa afseende vid kurfursten och hans generalitet. I förhållande till de öfriga sachsiska furstarna tillkomme direktionen kurfursten ensam.

Förbundet skulle (8) gälla för en tid af 6 år.

Då dess uppgift endast var att skydda freden och religionen (9) så stode det ej blott andra evangeliska furstar, utan ock konungen af Danmark fritt att biträda detsamma.

Om några misshälligheter (10) uppstode mellan kurfursten och andra furstar eller inom sachsiska huset, hade Sverige att söka medla, liksom kurfursten hade att erbjuda sina tjänster vid behof åt Sverige.

Detta förbund (11) gällde ej kejsaren, så länge denne ej handlade mot religionen, Münsterska freden och den kejserliga kapitulationen, ej heller kurfurstarnas förening eller Sverige i dess konflikter med furstar utom Tyskland.

Genom bref (dat. Halle 20 april) från administratorn[1] underrättades Wrangel af denne, att kurfursten gillat det nyligen kommunicerade projektet med ett par undantag,[2] hvilka dock ej skulle utgöra hinder för hufvudsaken, och hade han därjämte sändt administratorn en underskrifven fullmakt. Nu väntade administratorn från Wrangel underrättelse om Bjelkes ankomst, och vore meningen att med honom incognito afhandla allt antingen i Weissenfels eller Helldrungen.

Emellertid anlände Bjelke till Wrangel och hade med honom en öfverläggning, hvarom han 18 maj tillskref regeringen.[3] När Bjelke

[1] *W. t. R.*, Stade 5 maj, bilaga I.
[2] *H. A.* Kurfurstens bref till hert. August, Dresden, Ostermontag 1666.
[3] *B. t. R.*, Stade 18 maj 1666.

ankom till fältherren, visade denne honom det utkast till allians, som administratorn gjort och som Wrangel förut hemsändt till Sverige. Då nu Bjelke förmodade, att samma projekt skulle föreläggas honom, så företogs om detsamma en rådplägning. I fråga om ingressen samt artiklarna 1—4 vore intet att påminna, men i fråga om art. 5 önskade Bjelke veta, om K. M:t önskade inträda i alliansen i egenskap af konung (och ej blott som tysk furste), ty skulle förbundet blott beträffa Sveriges tyska besittningar, skulle det ej betyda så mycket och äfven ge anledning till tvist om kommandot, då nämligen kurfursten var kretsöfverste; vidare önskade han utlåtande om »numerum auxilii» samt om villkoren, hvarjämte Wrangel ansåg, att om man komme i aktion och »den Högste välsignade vapnen», man efter proportionen af hjälpen borde njuta kvarter i de länder, man komme i. I fråga om art. 7 tycktes någon betänklighet, och vid art. 9 uttalade Wrangel sina farhågor, om Danmark inneslötes i alliansen. Häremot ansåg Bjelke, hvilken ju var fullt inne i regeringens planer i fråga om Danmark att, då denna traktat endast afsåge att upprätthålla lugn och enighet i romerska riket och då Sverige icke hade för afsikt att uti någon måtto »inkommodera» Danmark, så skulle motstånd från svenska regeringens sida i fråga om Danmarks inneslutande i förbundet endast orsaka, att det kommer att heta, det Sverige »allaredan resolverat hade att bryta med Danmark».

Ej långt efteråt blef Bjelke under resan angripen af en sjukdom, hvarigenom förhandlingarna fördröjdes. Den 26 juni skrifver han[1] till regeringen, att krafterna ändtligen återvändt så mycket, att han kunnat konferera med administratorns president Dietrich von Rondeck, genom hvilken i Weissenfels ett projekt lämnats honom. Tillika uttalar han sig för lämpligheten af att anställa en resident vid de sachsiska hofven, hvarigenom blefve lättare att intränga i deras planer.

Förhandlingarna om förbundet synas ha försiggått utan större svå-

[1] *B. t. R.*, Halle 26 juni 1666.

righeter, och i bref från Torgau 16 juli[1] underrättar Bjelke regeringen om desammas resultat och huru han i tvistigt fall, där han ej erhållit kännedom om regeringens åsikt, förhållit sig. I ingressen till förbundet infördes efter orden: »Alss haben höchstgemehlte Königl. M:t zu Schweden» följande tillägg: »alss König und Principalis Compaciscens dess Westpfalischen friedenss» etc. Såsom förut anförts, innehöll det sachsiska projektet, (punkt 1) att förbundet skulle gälla försvar af de sachsiska furstarnes länder, folk och rättigheter m. m. (»Churland und leuthen und dazu gehörigen compactaten, juribus, præminentiis et dignitatibus» etc.). Bjelke fann nu nödvändigt att söka utforska, hvad härmed menades, och säger därom, att han »ändtligen fått reda på», att man härmed åsyftade kejsaren med anledning af de afträdelser, denne förut gjort till Sachsen, nämligen Ober- och Nieder-Lausitz. Å sachsisk sida söktes nu ett stöd mot möjliga ingrepp från kejsarens sida. Under sådana förhållanden ansåg Bjelke, att man ej borde hysa några betänkligheter mot dessa ordalag. (Undantag gjordes för en annan affär; se det ratificerade förbundet.)

I fråga om art. 5, som handlade om hjälptrupper, hade Bjelke hyst någon ovisshet om huru han borde handla, men funnit sig böra ingå på den bestämmelsen, att Sverige skulle med 3,000 man bistå Sachsen, som hade att lämna lika stor hjälp till Sverige. De ursprungligen tänkta summorna hade sålunda ändrats, men Bjelke skrifver att, om K. M:t önskade större antal, trodde han detta lätteligen skulle gå för sig.

I art. 6 insattes i öfverensstämmelse med kurfurstens och administratorns önskan att, om någon af dem ville någon tid gå i fält, så skulle »die præcedenz im kriegsrath und die gebung des worts frey verbleiben», dock »ist in denen realibus es dergestalt abgefasset worden dass ohne vorwissen undt genehmhaltung der Schwedischen Generalitett sie nichts vornehmen konnen».

[1] *B. t. R.*, Torgau 16 juli 1666. Såsom bilagor följde a) fullmakt, dat. Dresden 30 mars 1666, för administratorn att afsluta förbundet, b) kopia af förbundet, c) en redan nu utfärdad ratifikation, dat. Pleissenburg zu Leipzig 10/20 juli 1666 på det 6/16 juli i Halle afslutade förbundet.

Artikeln 10 i den af Bjelke såsom bilaga till detta hans bref hemsända kopian af fördraget innehöll bestämmelser rörande Danmarks och Frankrikes rätt att tillträda förbundet. Bjelke säger sig ha velat afböja detta, men då kurfursten, som förut var i förbund med Frankrike och nyligen kommit i släktskapsförbindelse med danska konungahuset, urgerat därpå, så hade han ej velat göra motstånd, men förmedlat saken så, »dass die zu diesem foedere treten wollen sich zuvor bey Ew. Konigl. M:t und Chur-Sachsen zugleich angeben und durch diss expedient Ew. Konigl. M:t die conditiones darnach zu moderiren die freye handt jederzeitt gelassen werden möge».

Beträffande det förut ifrågasatta ministerrådet, som skulle vaka öfver fördraget, heter det i Bjelkes bref: »Mit dem consilio status worauff anfangs die Sachsischen heuser sehr gedrungen, ist Ew. Konigl. M:t allergnäd. gutbefinden zu folge, es in die wege gerichtett worden, dass Ew. Konigl. M:t hienechst an den Chur-Sachsischen hoff einen Residenten oder andern Ministrum, so auff die vorkommende affaires achtung zu geben hat nach dero belieben abordnen undt hingegen Ihr Churfurstl. Durchl. nacher Schweden an dero Konigl. hoff gleichfalss einem von dero bedienten hinschicken möge».

Bjelke säger sig i detta bref hafva slutfört förhandlingarna och medsände en kopia af traktaten liksom ock en kopia af en af kurfursten i förväg utfärdad ratifikation. Svenska regeringen hade nu att bestämma på hvad plats och genom hvilken ratifikationerna skulle utväxlas. Bjelke undrar, om uppdraget ej kunde lämnas åt den i svensk tjänst varande residenten Johan Hartwig, som för tillfället vistades i Magdeburg. Hvad i öfrigt under förhandlingarna förekommit, därom ämnade Bjelke vid hemkomsten lämna utförlig relation. För det närvarande yttrade han blott, att kurfursten lutade mera åt Frankrike än åt Österrike. Hvad hans ministrar beträffade, voro de delade i två partier, af hvilka det österrikiska tycktes starkast. Administratorn hertig August hade mot Sverige visat stor vänskap och förhållit sig såsom en uppriktig vän.

Det dröjde emellertid ej länge, förr än fråga blef om ett par ändringar i fördraget. Dessa gällde de punkter i traktaten, som handlade om Danmark och Frankrike (p. 10) samt kejsaren (p. 12). I bref (3 aug.) till regeringen[1] säger Bjelke, att under hans vistelse vid sachsiska hofvet kurfursten jämte honom något närmare granskat fördraget och därvid funnit, att hvad som i p. 10 yttrades om konungarnas i Frankrike och Danmark rätt att tillträda förbundet lätteligen kunde misstydas. Så kunde en illasinnad tolkning däri se en fara för lugnet i riket, därför borde blott nämnas rätt för furstarna i romerska riket att sluta sig till förbundet. Bjelke hyste ej någon betänklighet att vara med om denna ändring, liksom han ock gick in på hvad kurfursten önskade om utelämnandet af det i punkt 12 mot kejsaren gjorda uttalandet. Bjelke önskade sålunda ändring af dessa artiklar i den af honom 16 juli hemsända kopian eller, om ratifikationen redan var utfärdad, att ett nytt instrument måtte affattas. Ändring af de två artiklarne skedde ock, såsom af den ratificerade traktaten framgår.

Här ofvan anförda bref är Bjelkes sista från Sachsen, och han anträdde sedan sin hemresa. I Hamburg mottog han regeringens bref (dat. 13 sept.) med gillande af hvad han i Sachsen uträttat.[2] Regeringen hade varit beredd att sända ratifikationen, men då Bjelkes bref med begäran om ändring i de omnämnda båda artiklarna kommit, och då många riksråd voro frånvarande från Stockholm, orsakades något dröjsmål. Härom underrättade Bjelke kurfursten och medde-

---

[1] *B. t. R.*, Meissen 3 aug. 1666, pres. 23 aug.

I arkivet i Dresden finnes ock bref från Bjelke (Meissen 4 aug.) till presidenten v. Burckersrode rörande dessa tvenne artiklar, hvilka sändes i kopior, på det att presidenten däraf skulle kunna begagna sig.

Det hette ursprungligen i p. 12, att Sverige och Sachsen hade »von diesem foedere — — ausgezogen die Röm. Kaiserl. M:t» så länge han ej handlade mot religionen, Münsterska freden, sin kejserl. kapitulation samt äfven andra med Kursachsen upprättade fördrag — — — — —. Rekreditiv för Bjelke till drottningen i Sverige, Dresden 29 aug. 1666. *H. A.*

[2] *B. t. R.*, Hamburg 28 sept. Från Leipzig sände Bjelke 9 sept. ett tacksägelsebref till kurfursten för den heder, som bevisats honom. Den 21 sept. befann han sig i Merseburg. *H. A.*

lade vidare en del politiska nyheter, bl. a. om Sveriges affär med Bremen.[1]

Kort därefter anlände ratifikationen (dat. 2 sept. och sändes af Bjelke till administratorn, hvilken å sin sida genom bref 12 okt. därom underrättar kurfursten,[2] hvars ratifikation på den i Halle mellan Sverige och Kur-Sachsen ingångna alliansen är dat. Dresden 29 oktober 1666.

I Wien väckte traktaten en viss uppmärksamhet och knappast någon belåtenhet; kännedom härom torde medverkat till kurfurstens önskan att ändra punkt 12, hvarom i det föregående talats. Enligt bref (1 okt. 1666) från svenska sändebudet i Wien Palbitzki skulle grefve Rudolf v. Sinzendorf resa till Halle för att få reda på, hvad alliansen innehöll,[3] och Bjelke skref till kurfursten (13 okt.), att pater Rocca (med hvilken Palbitzki fört en del underhandlingar i Wien) sades med det första skola infinna sig i Dresden, antagligen i syfte att arbeta i strid mot det ingångna förbundet, hvadan Bjelke anhöll att af kurfursten blifva underrättad om hans proposition och förehafvande.[4] Det är antagligen på detta bref kurfursten 23 okt. svarar, då han i bref till Bjelke säger sig ännu ej vetat något om den person, hvarom denne skrifvit, men skulle han infinna sig och arbeta emot förbundets syften, skulle kurfursten nog veta bringa honom på andra tankar samt äfven låta Bjelke få kännedom om, hvad som förehades.[5] Sina vänskapliga känslor för Sverige visade kurfursten ock däruti, att han ej såsom flera andra tyska stater lät sitt ombud (v. Strauch) uppträda mot Sveriges

---

[1] Bjelke till kurfursten, Hamburg 28 sept. 1666. *H. A.*

[2] Bjelke till kurfursten, Hamburg 30 sept. Hertig August till kurfursten 12 oktober. *H. A.*

Vid möte med kurfursten i Leipzig föreslogs af administratorn till resident i Sverige Siegfried Christoph. v. Bonn, och i bref till administratorn (dat. Dresden 29 aug.) säger sig kurfursten finna hans affärdande nödigt samt beder hertigen sända honom till Dresden för att få instruktion. *H. A.*

[3] Palbitzkis bref till regeringen 1 och 13 okt. 1666, riksarkivets *Germanica (Cæsareana)*.

[4] Bjelkes bref om pater Rocca finnes inlagdt i ett bref från Bj. till kurfursten, Hamburg 13 okt., och äger samma datum som detta. *H. A.*

[5] Kurfurstens bref (23 okt.) är en kopia utan underskrift. *H. A.*

intressen i den bremiska affären, då denna nu behandlades på riksdagen i Regensburg.[1]

Såsom vi förut anfört, ville den svenska regeringen genom denna allians dels skapa ett stöd för sin politik ifråga om staden Bremen, dels bilda en grundval för ett större evangeliskt förbund. Beträffande dessa planer vilja vi här anföra några uttalanden från den tidpunkt, då förbundet kommit till stånd. I Paris vistades sedan våren 1666 Otto Vilhelm Königsmark såsom svensk ambassadör för att söka Frankrikes hjälp i företaget mot staden Bremen. I en audiens, som denne i slutet af augusti hade hos Ludvig XIV, framhöll han, att fransk hjälp i Bremiska affären nog ej skulle stöta protestanterna på grund af Sveriges förbund med det ansedda sachsiska huset, till hvilket nog flere stater skulle ansluta sig, och vid ett annat tillfälle, när franske utrikesministern Lionne uttryckte farhågor för att den bremiska affären torde drifva de protestantiska staterna till Österrike, anförde Königsmark Sachsens mot Sverige gynnsamma hållning på riksdagen i Regensburg.[2] Skälen befunnos emellertid ej tillräckligt starka för att förmå Frankrike till ett afvikande från sina planer i fråga om Sverige.

Beträffande den evangeliska alliansen upptog regeringen åter efter förbundets afslutande denna fråga och skref därom 16 okt. till Wrangel. Den sachsiska alliansen borde tjäna såsom grundval för det evangeliska väsendet och för fredens upprätthållande i riket. Den rhenska alliansen skulle visserligen syfta åt samma håll, men där hade man att räkna med olikhet i religion och däraf härflytande olika intressen, det katolska partiet var ock det starkaste och begagnade sig däraf för att i ett och annat skada de evangeliske. Ehuru nu regeringen visserligen ej gärna ville offentligen råda att upphäfva den rhenska alliansen, så ville den ej heller stort bemöda sig om dess förlängning.[3] Wrangel trodde emellertid ej mycket på möjligheten af att åstadkomma en koalition af an-

[1] Bjelke till kurfursten, Merseburg 21 sept. *H. A.*

[2] O. W. Königsmarks bref till regeringen 31 aug. och 5 okt. 1666.

[3] Reger. till Wrangel 16 okt. 1666. *R. R.*

tydd art och svarade den 1 nov. på regeringens bref. Denna sammanslutning vore nog ej att hoppas på; Kur-Sachsen läte spåra föga ifver för det evangeliska väsendet, Würtemberg, Baden-Durlach och Darmstadt vore för långt borta, och Lüneburg visade just nu föga tillmötesgående mot Sverige i bremiska kriget, trots det att furstarna dels själfva, dels genom sina ministrar gifvit så många försäkringar, att man slutligen ej visste, »hvem eller hvad man skulle tro.»[1]

Då Ludvig XIV efter Filip IV:s död angrep spanska Nederländerna 1667 och man i Tyskland hyste oro för krigets utbredning, sände kurfursten hertig Johan Adolf af Holstein-Plön till Sverige för att befästa det ingångna förbundet och utforska Sveriges politik i fråga om Frankrike. Hertig Johan Adolfs instruktion[2] är dat. 29 juli 1667, och 28 nov. 1667 antogos i Stockholm vissa tilläggsartiklar till 1666 års defensivallians.

[1] *W. t. R.* Habenhausen 1 nov. 1666.
[2] Instruktion för hertig Johan Adolf, Dresden 29 juli 1667. *H. A.*

Bilaga I.

Sachsens projekt till allians.

Wiewoll die Königl. M:t zu Schweden und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen etc. vermittelst des zu Münster den 23 octob. anno 1648 geschlossenen und publicirten friedens sich schuldig erkennen, untereinander gutes verständnus zu pflegen, und alles das jenige zu beobachten, wozu solcher friedenschluss in den theil verbindet. Nachdem aber gleichwoll für itzo fast aller ohrten sehr gefährliche motus sich herfürthun, so gar, das bereit im H. Reich ein nicht geringes feuer zu entspringen beginnet, alss haben höchstgemelte Königl. M:t zu Schweden und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen hochnötig ermessen, zu conservation des Heil. Reichs sicherheit und ruhestandes, zumahlen aber auch zu beybehaltung der im Reiche so theur erworbenen libertet und religionsfreyheit sich folgender articuln untereinander festiglich und beständig zu vereinigen.

1.

Soll zwischen der Königl. M:t und Churfürstl. Durchl. eine wahre beständige gute freundschafft gestifftet seyn und versprechen S. Königl. M:t auff Königl. wohrt und glauben Ihrer Churfürstl. Durchl. und dero Churhauss, worunter dero freundlich geliebte herren gebrüder mit begriffen, so denn alle andere Herzogen zu Sachsen, Altenburg; Gotha und Weymarischer lini, als welchen samt und sonders dero guten belieben nach in dieser alliance frey und vorstehet einzutreten, bey einhabenden respective Churland und leuthen, und dazu gehörigen compactaten, juribus, praeminentijs et dignitatibus, auch allen rechten und gerechtigkeiten, gegen männiglich, welcher Sie samt oder sonders anzugreiffen, zu belästigen oder zu beschweren sich unterstehen, wolte, beyzustehen, zu verthätigen und zu vertreten.

2.

Ebenfals verspricht Ihre Churfürstl. Durchl. zu Sachsen bey Churfürstl. wohrt treu und glauben, das Sie mit und neben dero herren gebrüdere und

allen andern herzogen des hochlöblichen hauses zu Sachsen, welche in diese bündnuss treten wollen, der Königl. M:t zu Schweden beyzustehen und zu helffen, fals dieselbe in ruhiger beherschung dero im Röm. Reich situirter und durch den Münstrischen friedenschluss überkommenen provincien, herzogthümer und landen angefochten und turbiret werden solte.

3.

Soll die evangelische religion und deren libertet nach einhalt des friedenschlusses allerseits auffrechts erhalten, und gegen alle machinationes und gewalt conjunctis viribus auffs kräfftigste geschützet und nicht zugegeben werden, das dieselbe an einigen ohrte, wo das exercitium religionis in anno 1624 im schwange gewesen, solle geendert, gekränket oder bekümmert werden.

4.

Wolten die Königl. M:t zu Schweden und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen bey allen rahtschlägen und desseinen, welche zu des H. Reichs teutcher nation, auch Churfürsten, Fürsten und Stände rechten und freyheit anziehlen und gemeinet seyn, nach vermögen einander befodern und secundiren.

5.

Die assistentz und wirkliche hülffe verspricht die Königl. M:t zu Schweden an das Chur- und Fürstl. haus Sachsen auff bedürffenden nothfall, und were Sie dazu erfodert werden mit zwölff tausend mann zu ross und fuss, weniger oder mehr, nach dem man sich jedesmahl vergleichen, und es der casus necessitatis erfodern wird, zu leisten und solche armee mit den ordinar sold zu unterhalten, wie im gleichen das Chur- und Fürstl. hauss zu Sachsen unter der Direction und commando Churfürstl. Durchl. der Königl. M:t zu Schweden mit sechs tausend mann zu ross und fuss hinwiederum auff den erforderungsfall zuzuziehen, und den ordentlichen sold auff solche armee zu reichen sich verbindet. Die kriegsmaterialien aber an stücken und ammunition, wie im gleichen die provision an vivres und fourage schaffet derjenige theil, welchem der zuzug beschiehet, doch stehet jedem theile frey seine armee mit einer leichten feldartollerie nach befindung zu versehen.

6.

Zu establirung und auffrechter beobachtung dieses foederis soll ein absonderlich consilium status von wollaffectionirten vertrauten ministris zu deroselben niedergesetzet werden, und soll bey solchem consilio denen Churfürstl. dreyen herren gebrüdern einen Rath, wie im gleichen denen übrigen fürstl. hausern welche sich zu dieser bundnus begeben wollen, einen Raht beyzuordnen frey stehen, und sollen in diesem conseil alle vorkom-

mende affairen, welche so woll diese confoederation principaliter angehen, als auch andere dinge, so auff Reichs- und Creyssversamlungen tractiret werden, und wobey man sich allerseits interessiret zu seyn erachten mag, beobachtet und deliberiret werden.

7.

Das directorium bey diesem consilio status soll unter der Königl. M:t zu Schweden und Churf. Durchl. zu Sachsen per sessiones alterniren, wenn aber im felde eine action oder sonst der zuzug wirklich geschiehet, verbleibet der vorzug und directorium der Konigl. M:t zu Schweden, welche aber in allen sich dermassen gegen die Churfürstl. Durchl. und deren Generalitet comportiren und bezeigen werden, das deren vorschläge und kriegsraison nicht verworffen, sondern beobachtet, und wegen des commando keine irrung oder saumnus entstehen möge. Was aber die direction bey dem Chur- und Fürstl. hause Sachsen angehet, solches bleibet der Churfürstl. Durchl. billig allein, doch das bey allen fürkommenden wichtigen dingen fideliter communiciret, und der herren gebrüdere und vettern raht und fürschläge in gebürende obacht gezogen werden.

8.

Diese confoederation soll auff sechs jahr von dato an der ratification verbindlich gehalten werden und keinem theil erlaubet seyn ohne des andern vorwissen und consens sich in anderwertigen tractat so diesem foederi zu wieder, einzulassen oder einseitig zu renuncyren. Nach verfliessung der sechs jahre aber, stehet jedem theile frey diese bundnus zu continuiren, oder eine neue auffzurichten, oder sich auch deren gäntzlich zu begeben.

9.

Weil diese bundnus keinen andern zweg hat, als die befestigung des H. Reichs sicherheit, Münstrischen friedens, und handhabung der religion, so stehet nicht nur allen andern Evangelischen Chur- und Fürsten, sondern auch zu mahlen der Königl. M:t zu Dennemark frey und bevor sich dieser alliance theilhafft zu machen.

10.

Im fall auch Ihrer Churfürstl. Durchl. zu Sachsen einige irrung mit andern Chur- und Fürsten des Reichs überkommen würde, oder sonst etwas vorfiele, welches in dem Chur- und Fürstl. hause zu Sachsen selbst in güte abzuhandeln, wollen Ihr Kon. M:t dero vermittelung jederzeit auffrecht und treulich anwenden, auff das dieser bundnus keine hinderung entstehe, dergleichen Churfürstl. Durchl. zu thun erbietig ist, wenn Ihrer Königl. M:t etwas dergleichen zukommen solte.

11.

Von diesem foedere haben die Churfürstl. Durchl. zu Sachsen ausgezogen die Rom. Keyserl. M:t, so lange dieselbe wieder die religion, Münstrischen friedenschluss, und der Keyserl. capitulation nichts thätliches handeln, wie imgleichen die Churfürstl. vorein, und wenn die Königl. M:t zu Schweden mit andern potentaten ausserhalb Reichs einige fehde, so nicht occasione dieses foederis herrühret, überkommen werden.

Alle vorgesetzte puncta sollen treulich, stet und fest in auffrechten glauben beobachtet werden, und weil die Deputirte diesen tractat auff ratification geschlossen, lass wird versprochen von Königl. M:t zu Schweden und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen innerhalb zwey monaten dieselbe einzubringen und gegen einander auszuwechseln etc.

Geschehen etc.

Bilaga II.

Den ratificerade alliansen mellan Sverige och Kur-Sachsen.

Von Gottes gnaden, Wir Johann Georg der Ander, Hertzog zu Sachssen, Jülich, Cleve und Bergk, des Heyligen Römischen Reichs Ertz-Marschalch und Churfürst, Landgraff in Thüringen, Marggraff zu Meissen, auch Ober- und NiederLaussiz, Burggraff zu Magdeburgk, Graff zu der Margk und Ravensbergk, Herr zu Ravenstein etc. Thun kund und bekennen hiermit, dass nachdem zwischen dem Durchleuchtigsten, Grossmächtigsten Fürsten, Herrn Carln, der Schweden Gothen und Wenden Könige und Erbfürsten, Grossfürsten in Finnlandt, Herzogen zu Schonen, Ehisten, Liefflandt, Carelen, Brehmen, Vehrden, Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, Fürsten zu Rügen, Herrn über Ingermanlandt, und Wissmar, auch Pfalzgraffen beijm Rhein, Herzogen in Beijern etc. Unserm freundlich vielgeliebten Herrn Vetter und Uns gut befunden undt beliebet worden, zu aufrichtung eines nähern guten vertrauens, auch desto mehrern befestigung des auff dem Westphälischen Friedenschluss gegründeten Ruhestandes im Römischen Reich ein gewisses *Foedus defensivum* zu schliessen, und Wir zu dem ende den Hochwürdigsten, Durchleuchtigen, Hochgebohrnen Fürsten, Unsern freundlich vielgeliebten Bruder und Gevatter, Herrn Augustum, postulirten Administratorn des Primat: und ErzStiffts Magdeburgk, Herzogen zu Sachssen, Jülich, Cleve und Bergk, Landgraffen in Thüringen, Marggraffen zu Meissen, auch Ober: und Nieder Laussiz, Graffen zu der Margk, Ravensbergk und Barby, Herrn zu Ravenstein etc. mit gnugsamer Vollmacht

und Plenipotenz versehen, dies heylsame Wergk zu verrichten, Ihre Ld. auch mit Ihrer Königl. Maijt etc. Reiche Rath und Canzley Rath, dem Wohlgebohrnen, herrn Steno Bielken, Freyherrn zu Korpo, Herrn zu Geddeholm, Gräsöen und Tanga, alss von hochgedachter Ihrer Königl. Mayt. etc. darzu bevollmächtigst, sich zusammen gethan, und bis zu Unserer ratification und genehmhaltung in nachfolgenden Articuln sich verglichen:

Zu wissen sey hiermit, Nachdem der Durchleuchtigste Grossmächtigste Fürst und Herr, Herr Carolus, der Schweden, Gothen und Wenden König und Erbherr, Gross Fürst in Finnlandt, Herzogk in Schonen, Ehesten, Liefflandt und Carelen, Brehmen, Vehrden, Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, Fürst zu Rügen, Herr in Ingermanlandt, und Wissmar, auch Pfalzgraff beym Rhein, Herzog in Ober- und Niederbeyern etc. Wie ingleichen der Durchleuchtigste Fürst und Herr, Herr Johann Georg der Ander, Hertzogk zu Sachssen, des heyligen Römischen Reichs ErzMarschall und Churfürst, Landgraff in Thüringen, Marggraff zu Meissen, auch Ober- und Nieder Laussiz, Burggraff zu Magdeburgk etc. bey sich allerseits wohlbedachtiglich betrachtet, welchergestalt durch Gottes verhängniiss sich aller ohrten, sowohl in-alss auserhalb dess Heil. Röm. Reiches, fast gefährliche motus ereignen, also dass bey solchen weit aussehenden conjuncturen, die höchste notturfft sein wolle, in zeiten zu vigiliren, und negst Gottes hülff auff conservation und beybehaltung des im heyligen Reich so theuer erworbenen Friedens, wie ingleichen zu maintenirung eines jedweden theils im Heijl. Reich habender Landen und competirenden gerechtsamkeiten, vermittelst auffrichtung eines nähern Verständniisses, bedacht zu seyn, Alss haben höchstgemelte Königl. M:t zu Schweden, alss König unndt Principalis Compaciscens des Westphälischen Friedenss und Churf. Durchl. zu Sachssen etc. im nahmen des höchsten Gottes zu obigem Zweck, nach anleitung des Instrumenti Pacis, zu beobachtung fried und ruhe, auch conservation einem jeden theile inn dem Münsterischem Friedenschluss zugeeigneter, und sonst wohl gegründeter Rechten, zumaln aber auch zu beybehaltung der im Reich so theuer erworbenen Religions freijheit, ohne jemandes nachtheil, offension oder præjuditz, sich folgender Articul unter einander festiglich und beständig vereiniget und verglichen.

1.

Soll zwischen Ihrer Königl. Mayt etc. und Churf. Durchl. eine wahre, beständige, gute freundtschafft gestifftet sein, und versprechen S:e Königl. Mayt etc. auff Königl. Wort und glauben, Ihrer Churf. Durchl. und dero Churhause, worunter dero freundtlich geliebte herren Gebrüdere mit begriffen, sodann alle andere Hertzoge zu Sachssen, Altenburgk-Goth und Weijmarischer Linien, alss welchen sambt und sonders, wann Sie bey der Königl. Mayt etc. zu Schweden, und Churf. Durchl. zu Sachssen, alss Capiti

Familiæ gebührende ansuchung werden gethan haben, dero guten belieben nach in diese Alliance einzutreten, frey und vor stehet, bey einhabenden respective Chur- und Fürstenthümern, Land und Leuten, Compactaten Juribus præeminentijs et dignitatibus, auch allen anderen Rechten undt gerechtigkeiten, gegen männiglich, so Sie sambt oder sonders anzugreiffen, zu belästigen oder zu beschweren sich unterstehen wolte, beyzustehen, zu verteihdigen undt zu vertreten, auch dem Chur- undt Fürstl. hause zu erlangung habender Rechtlichen prætentionen und anwarttungen auffrecht zu verhelffen, jedoch wird die Jülichische Sach hierunter anders nicht verstanden, alss dass dieselbe nach ausweisung des Instrumenti Pacis amicabiliter tractiret werde.

2.

Ebenfalls verspricht Ihre Churfurstl. Durchl. zu Sachssen etc. bey Churfurstl. Wort Treu undt glauben, mit und neben dero Herren Gebrüdern und allen anderen Herzogen zu Sachssen, welche in diese Bündniiss tretten wollen, der Königl. Mayt etc. beyzustehen und zu helffen, falls dieselbe in ruhiger beherrschung dero im Röm. Reich situirter und nach anweisung des Münsterischen Frieden schlusses überkommener Provincien, Hertzogthümer und Landen, und deren Rechten undt gerechtigkeitten, angefochten und turbiret werden solten.

3.

Soll die Ewangelische Religion nach inhalt des Friedenschlusses in der Königl. Mayt etc. zu Schweden, S:r Chur- undt Fürstl. Durchl. zu Sachssen Landen, und derer hiernegst diesem Foederi zutrettenden, im Heil. Reich habenden und zustehenden Provincien, allerseits auffrecht erhalten, und gegen alle machinationes und gewalt, conjunctis viribus auffs kräfftigste geschüzet werden.

4.

Wollen die Königl. Mayt etc. zu Schweden und Churf. Durchl. zu Sachssen etc. bey allen Rathschlägen und Desseigni, welche zu des Heil. Reichs Teuzscher nation, auch Chur-Fürsten und Stände Rechten und Freiheit anzielen und gemeinet sein, nach vermögen einander befördern und secondiren.

5.

Die Assistenz undt würckliche Hülffe verspricht die Königl. M:t zu Schweden an das Chur- undt Fürstl. Hauss zu Sachssen auff bedürffenden nothfall, und wann Sie darzu bey Zeiten erfordert werden, mit Drey Tausent zu Ross und Fuss zu leisten, und solche Armee mit dem ordinar Soldt zu unterhalten, Wie ingleichen das Chur- und Fürstl. Hauss zu Sachssen ingesambt unter der Direction und Commando S:r Churf. Durchl. der Kö-

nigl. Mayt etc. zu Schweden mit Drey Tausent Man zu Ross undt Fuss hinwiederumb auff den Erforderungsfall zuzuziehen, und den ordentlichen Soldt auff solche Armee zureichen, sich verbindet, doch soll diese hinc inde gesetzte hülffe auff zutragende fälle ergrössert, und sich desswegen nach beschaffenheit der zeiten jedesmahl verglichen werden, auch jeder theil schuldig seijn, auff beschehene nachricht mit solcher hülffe nicht zu säumen, sondern parat zu seijn, Die Kriegesmaterialien aber an Stücken und ammunition, wie ingleichen die provision und fourage schaffet derjenige theil, welchem der Zuzug geschiehet, doch stehet jedem theile frey, Seine Armee mit einer leichten Feldtartiglerie nach befinden zuversehen.

6.

Bey der Armade im felde behält die Königl. Mayt etc. zu Schweden die Direction, doch der gestalt, dass mit der ChurSächssischen Generalität alles getreulich communiciret, und deren vorschläge und gut befinden nicht verworffen, auch von der Königl. Mayt etc. zu Schweden, was im Krieges Rath der gewonheit nach beschlossen worden, dergestalt dirigiret werden solle, wie es die Krieges raison allemahl erfordern wirdt, wofern aber die Churf. Durchl. zu Sachssen, oder aber auff dero bewilligung Herrn Herzogs Augusti zu Sachssen Fürstl. Durchl. auff eine Zeit zu felde seijn wolten, So bleibet deroselben die præcedenz im KriegzRath und fürfallender action, also dass von deroselben das Wortt gegeben und alles mit vorwissen und genehmbhaltung der Schwedischen Generalität gedirigiret wirdt.

7.

Das KriegesRecht bleibet jedem theil à part, und wird jedwedere Generalität die bestraffung und execution der excessen frey gelassen, wofern aber ein hoher Officirer etwas delinquiren würde, wann beijde Armeen conjungiret im felde stehen, So soll desswegen generalkriegsRecht gehalten, und die execution communi nomine vollstrecket werden.

8.

Solte Ihre Königl. Mayt etc. mit Ihrer Churf. Durchl. und Alliirten Force gezwungen werden, offencive zu gehen, und der höchste Gott die Waffen dem wunsch nach segnen würde, dass die Armee in Feindes Land einzuquartiren, So sollen die Quartiren aller orthen nach proportion der hülffe eingetheilet und genossen werden.

9.

Diese Confoederation soll auff Zehen Jahr von dato an verbündlich gehalten werden, und keinem theile inzwischen erlaubet seijn, ohne des andern vorwissen und Consens sich in anderweitigem tractat, so diesem

Foederi zuwieder einzulassen, Nach verfliessung der zehen Jahr aber stehet jedem theile frey, diese Bündniis zu continuiren, oder eine neue auffzurichten, oder auch davon sich gänzlich zu begeben, jedoch dass der jenige theil, so bey verfliessung der Jahre renunciren will, solches dem andern theil Ein halb Jahr zuvor notificire.

10.

Weil diese Bündniiss keinen andern Zwegk hat, alss die befestigung des heil. Reichs sicherheit, Westphälischen Friedens und Handthabung der Religion, So stehet allen anderen Chur- und Fürsten im Römischen Reich frey und bevor, sich dieser Alliance theilhafftig zu machen, jedoch dass von Ihnen bey Ihrer Königl. Mayt etc. zu Schweden und Churf. Durchl. zu Sachssen desswegen zeitige und gebührende anmeldung beschehe, auch sich der Hülffe und andern conditionen, welche mit diesem Foedere beysammen stehen können gemäss bezeiget werde.

11.

Im fall auch Ihre Churf. Durchl. zu Sachssen einige irrung mit anderen Chur- und Fürsten des Reichs überkommen würden, oder sonsten etwas vorfiele, welches in dem Chur- und Fürstl. Hause zu Sachssen selbst in güte abzuhandeln, Wollen Ihre Königl. Mayt etc. dero Vermittelung jederzeit auffrecht und treulich anwenden, auff dass dieser Bündniiss keine Hinderniis entstehe, dergleichen Churf. Durchl. zu thun erböthig ist, wann Ihrer Königl. Mayt etc. etwas dergleichen zukommen solten.

12.

Es haben ingleichen S:r Churf. Durchl. zu Sachssen hiermit vorbehalten, dass Sie, so viel die voranbedeutete würckliche Hülffe betrifft, nicht gebunden seijn wollen, wann die Königl. Mayt etc. zu Schweden mit anderen Potentaten auserhalb Reichs einige Fehde überkommen würden. Alle vorgesetzte Puncta sollen treulich, stet und fest in auffrechten glauben beobachtet werden, und weiln dieser Tractat von Ihrer Königl. Mayt etc. zu Schweden und Churf. Durchl. zu Sachssen hierzu geordneten Bevollmächtigten auff ratification geschlossen, alss soll dieselbe innerhalb dreijen Monaten eingebracht, und gegen einander ausgewechsselt werden. Geschehen zu Halla den Sechsten Julii Anno 1666.

Von wegen Ihrer Königl. Mayt etc.
meines gnädigsten Königs und Herrn

Sten Bielke
L. S.

Von wegen Ihrer
Ld. des Herrn Churfürstens

Augustus
L. S.

Diesem nach nun haben Wir hiermit und in krafft dieses obgedachte zwischen Ihrer Königl. Mayt etc. und Uns geschlossene Verbündnüs, so wie dasselbe in allen seinen Articuln und Clausulen von wortt zu wortt lautet und obbeschrieben, in bester form ratificiren, genehmb halten und approbiren wollen, Darbeneben vor Uns und Unsere Successoren gelobend und versprechend, dass Wir demselben allerdings und auff guten glauben nachkommen, und geleben, auch alle dasjenige zu thun und zu leisten pflichtig sein wollen, worzu Wir in krafft desselben verbunden, Uhrkundlich haben Wir diese ratification eigenhändig unterschrieben und Unser Chur Secret wissentlich daran hangen lassen, So geschehen und geben zu Dressden am 29 Octobris des Ein Tausent, Sechs Hundert, und Sechs und Sechzigsten Jahres.

Johann Georg Churfürst.

Ludvig XIV:s bref af den 20 mars 1676 till Marquis de Feuquières.

Af Otto Varenius.

Den tid, som förflöt mellan det första egentliga angreppet på rådsaristokratien år 1675 under kröningsriksdagen i Uppsala och dennas slutliga störtande år 1680, är en brytningsperiod, fylld af allehanda rykten och hvarandra korsande intriger, hvilka utvisa, hurusom de kämpande partierna sökte i förkänsla af en stundande kraftmätning begagna alla tillfällen, som bjödos, till att genom manövrar af olika slag befästa sina egna och undergräfva motståndarens positioner.

Ett af gammalt uppmärksammadt ehuru hittills icke närmare belyst moment i detta dunkla virrvarr bildar den episod,[1] hvars sakliga underlag utgöres af innehållet i ett uppsnappadt och det svenska rådet på egendomliga vägar tillhandakommet bref från Ludvig XIV till Frankrikes sändebud i Sverige, Isac de Pas, Marquis de Feuquières. Självfva upptäckten däraf skedde på följande sätt.

Måndagen den 20 november 1676 erhöll biskopen i Linköping, Johannes Elai Terserus, därstädes ett besök af två personer, af hvilka den

[1] Det densamma rörande materialet finnes till största delen i riksarkivet, *Acta historica* till Karl XI:s tid, den afdelning, som rubricerats *Rättegångar och tvister*, och den som innehåller rådets bref till K. M. För den del af konflikten, som afspelas inför Svea hofrätt, utgör dennas i riksarkivet förvarade handlingar hufvudkällan. Spridda bidrag ha hämtats äfven från en del andra håll, på sätt källhänvisningarna i noterna närmare angifva. Den näst riksarkivet betydelsefullaste fyndorten är en i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsamling befintlig foliovolym signerad *E 545 h*, förut tillhörande Falkenbergska arkivet på Brokind och där signerad fol. n:o 9. Om dess innehåll se katalogen i *Histor. handl.* III, 394. — Slutligen må med hänsyn till de upplysningar, som vunnits ur Feuquières' i franska utrikesministeriets arkiv befintliga brefväxling, hänvisas till den redogörelse för denna källa, som finnes intagen i mitt arbete: *Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse* II, s. X.

ene, en borgare från Eksjö, till honom öfverlämnade tre brefpaket, som han uppgaf sig hafva för vidare befordran emottagit af en »fogde vid gränsen». Då biskopen frågade, hvilkens fogde, svarade budbäraren, att han icke visste det.[1] Af paketerna var ett adresseradt till Terserus, det andra till borgmästaren i Stockholm, Olaus Thegner, det tredje till samma stads postmästare. Biskopen bröt den försändelse, som var ställd till honom, hvarvid den befanns innehålla dels en kopia af ett på franska skrifvet aktstycke, stiliseradt som ett bref från Ludvig XIV till hans sändebud i Sverige, Marquis de Feuquières, dels en omslagsskrifvelse, i hvilken den anonyme författaren uppmanade adressaten till vaksamhet i anledning af de för fäderneslandet farliga planer, som på detta sätt bragtes till hans kännedom.[2]

Terseri första och enligt hans egen uppgift omedelbart vidtagna åtgärd var att nedskrifva ett bref till landshöfdingen i länet, riksrådet Gustaf Kurk, hvari han, med bifogande af handlingarna i fråga, redogjorde för, huru de kommit i hans händer. Men innan han skickade af denna sin försändelse, ansåg han sig böra äfven sätta sig i förbindelse med postmästaren i Linköping. Det till dennes kollega i Stockholm ställda brefvet föreföll honom nämligen på goda grunder lika misstänkt som det, han själf erhållit, då stilen på kuvertet var densamma. Han gick därföre med det till posthuset, hvarest det blef öppnadt och befanns innehålla samma slags försändelser, ställda till riksråden Sten Bjelke, Knut Kurk, Clas Rålamb, Nils Brahe och Johan Gyllenstierna.

Nu föranstaltade han om ett förhör i landskansliet med de båda personer, som i och för paketernas öfverlämnande besökt honom. Den egentlige budbäraren gjorde visserligen svårigheter, men därå fästes intet afseende. Förhöret ägde rum och leddes i landshöfdingens frånvaro af landsbokhållaren Samuel Franc.[3] Intet af vikt blef emellertid

---

[1] Så enligt Terseri egen uppgift i rådet i januari 1677. Jfr f. ö. ss. 20, 23 i det följande.

[2] Man borde »obstare principiis». Jfr bil. 3.

[3] Broder till hofrådet Sven Franc — om hvilken se VARENIUS, *Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse* II, 7 — och stamfader för den gren af släkten, som ännu lefver kvar.

utrönt, och då postmästaren förklarade sig personligen känna de båda förhörda, blefvo de på hans borgen lössläppta.[1]

Emellertid afgick Terseri bref till Kurk. Denne delade på aktstyckena så, att de till Johan Gyllenstierna, Terserus och Thegner ställda brefven sändes till den förstnämnde för att bevaras i kansliet hos konungen; de öfriga[2] åter skickade han jämte eget bref i ämnet[3] till rådet i Stockholm.[4]

I rådet blef uppståndelsen stor. Det är ju möjligt, att myndigheterna i Östergötland blifvit lika bestörta öfver brefvens innehåll, men hvarken Terseri eller Kurks skrifvelser utsäga något därom. De begränsa sig till de verba formalia, som berätta, hvad som händt, och hvad i saken åtgjorts. De i Stockholm varande rådsherrarnas känslor kan man däremot se afspeglade i ett par till eftervärldens kännedom bevarade aktstycken af mera privat och förtrolig natur. Samma dag, som försändelsen ankom från Kurk, d. 29 nov., skref sålunda Gustaf Adolf De la Gardie[5] ett bref till sin fader rikskanslern, hvari han, med bifogande af handlingarna i afskrift, i lifliga ordalag beskärmade sig öfver de svåra tider, i hvilka man på detta sätt blifvit försatt.[6] Han lämnade därhän, huruvida det fransyska brefvet var en förfalskares produkt eller ett äkta, som uppsnappats, men i hvarje fall var han öfvertygad

---

[1] Det arkivaliska underlaget för nu i texten lämnade framställning återfinnes i Terseri bref till Kurk af $^{20}/_{11}$ 1676 (kopia i *Uppsala univ. bibl. E 545, h)* och i rådets skrifvelse till K. M. af $^{24}/_{1}$ 1677 (orig. i *Acta hist., Rådets bref till K. M.)* med därtill fogadt extrakt ur ett rådsprotokoll, som visserligen i sin extraherade form är odateradt, ej heller återfinnes i den bevarade protokollsserien, men af skäl, som finnas anförda s. 20 not 3, kan hänföras till d. 18 jan.

[2] Således äfven Terseri bref till honom själf.

[3] Kurks skrifvelse, dat. Ållonö den 26 nov. 1676, finns i afskrift i *Upps. univ. bibl. E 545 h.*

[4] Sannolikt har äfven remissen till Johan Gyllenstierna åtföljts af ett bref från Kurk, men något arkivaliskt spår däraf har icke kunnat uppdrifvas.

[5] Denne synes, af uppgifterna i hans bref att döma, såsom kansliråd hafva i första hand emottagit den Kurkska försändelsen till rådet och dragit försorg om att de däri inneslutna brefven blefvo sina adressater tillstälda, försåvidt de voro i staden. Detta var fallet med Nils Brahe, Clas Rålamb och Sten Bjelke men däremot icke med Knut Kurk.

[6] »O Bone Deus, in quæ nos reservasti tempora!» Egenhändig originalskrifvelse i *Upps. univ. bibl. E 545 h.*

om, att det hela måste uppfattas som ett resultat af en illviljares anstiftan. Och att rådet måste upptaga frågan till behandling, höll han för otvifvelaktigt. I samma anda skref en af adressaterna, Nils Brahe, [1] några dagar senare, den 6 december, till sin farbroder riksdrotsen, gamle grefve Per, hvilken då för tiden vistades i Göteborg på den grund, att riksens ständer blifvit inkallade till möte där. Nils Brahe betecknade sålunda i en kort men kraftig sats upphofsmannen till »sådana skälmstycken» som »en bof» och meddelade därefter, att rådet tillsändt konungen en »uti mycket vackra terminis» affattad skrifvelse i ämnet.

Hvad innehöll då detta fransyska bref, [2] som åstadkom en sådan fruktan och förbittring? Att döma af det sätt, hvarpå dessa rådsherrarnas känsloyttringar och i samband därmed stående åtgöranden blifvit uppfattade och utlagda i den öfversiktliga historiska litteraturen, väntar man att här finna en fullfärdig plan till enväldets genomförande och rådsaristokratiens krossande, jämförlig med den, som fyra år senare, med bättre bevarande af hemligheten, verkligen gick af stapeln och förde till målet. [3] Bekräftar eller jäfvar aktstycket självt en sådan tolkning af sitt innehåll? Och vidare, är det att anse som äkta eller som understucket?

Båda dessa frågor ha det gemensamt, att de för sitt rätta besvarande kräfva en undersökning af hithörande franskt arkivmaterial. Förr än detta bref blifvit insatt i sitt sammanhang med den diplomatiska skriftväxlingskedja, hvarur det framträdde som en utbruten länk, kan

[1] Egenhändig originalskrifvelse i *Skoklostersamlingen*, fol. n:o 14 afd. II.

[2] *Upps. univ. bibl. E 345 h,* fol. 699; kopia.

[3] FRYXELL förser (XVI, 118 ff.) det kapitel, som behandlar denna angelägenhet, med den braskande rubriken: »Konungens med Frankrike förehafda envåldsplaner blifva röjda», och själfva redogörelsen går i samma stil. Enligt F. skulle sålunda af ifrågavarande bref framgå, att »Karl låtit med bestämda ord för Feuquières tillkännagifva sin afsikt att taga envåldsmakten och nedsätta rådet, och att franska konungen gillade och gynnade förslaget», och från denna sin utgångspunkt leder han sig efter åtskilligt tal om källornas osäkerhet fram till följande påstående: »att Karl redan nu och på fullt allvar ämnade vid lägligt tillfälle taga enväldet är säkert.» Troligt, ehuru icke med säkra grunder bevisligt, anser han vidare vara, »att hösten 1676 var den för en sådan statshvälfning först tillämnade tidpunkten». — Försiktigare uttrycker sig CARLSON, men hans framställning (II, 507, 525) präglas dock i det stora hela af samma uppfattning som den, för hvilken Fryxell gjort sig till tolk, om han än undviker att sätta 1676 års riksdag i sådant samband med det fransyska brefvets upptäckt och innehåll, som Fryxell gjort.

hvarken dess äkthet eller dess innebörd med någon säkerhet bedömas. Det förstnämnda spörsmålet är jämförelsevis lätt att utreda. Det behöfs föga mer än en flyktig blick på den del af Feuquières' korrespondens, hvarå ifrågavarande skrifvelse är afsedd att utgöra ett svar, för att man skall inse, att till grund för densamma ligger ett autentiskt original, själfva det till våra dagar bevarade aktstycket må sedan vara afskrift i hur många led som helst. Feuquières brukade nämligen vid affattandet af sina rapporter hem ibland använda dagboksformen, uppsätta en dag för dag fortlöpande »journal», som han kallade det. Nu inleder Ludvig XIV sitt bref med ett erkännande af, att han emottagit just en sådan journal, och han uttalar därjämte sitt gillande af detta redogörelsesätt. Men icke nog därmed. Han angifver äfven den tidrymd — från den 13 till den 19 februari (n. st.) — journalen omfattar. Och faktiskt innesluter Feuquières korrespondens en journal med denna tidsbegränsning.[1]

Till detta mera formella kriterium på brefvets äkthet kan vidare läggas det minst lika viktiga reella, som framgår däraf, att öfverensstämmelsen i innehåll mellan Feuquières' journal och brefvet af den 20 mars är så påtaglig, att ingen kan tänkas ha skrifvit det senare utan tillgång till den förra. Och då Feuquières' depesch ostridigt kommit riktigt fram till sin bestämmelseort, torde möjligheten, att här skulle föreligga en förfalskning af svaret därå, få anses utesluten.

Att i alla detaljer påvisa denna öfverensstämmelse skulle leda för långt och är äfven obehöfligt, då en jämförelse emellan de båda dokumenten, begränsad till de delar däraf, som direkt hänföra sig till här

[1] Den börjar med öfverskriften journal du jeudi 12 fevrier 1676, och den sista anteckning därur, som mina excerpter innehålla, bär datum du mardi 18 fevrier. Nästa utdrag är ur en »memoire» af $^{26}/_{2}$. *I Lettres inédites des* FEUQUIÈRES (III, 403 ff.) är ett utdrag ur samma journal tryckt, men i en mycket otillfredsställande form. Det hela återgifves nämligen så, som om det vore en enda sammanhängande framställning, ehuru på flera ställen stora stycken af originalets text äro utelämnade utan någon som helst typografisk markering af luckorna. För att underlätta en jämförelse mellan ifrågavarande parti af journalen och konung Ludvigs bref aftryckes det förra som bil. 1, det senare som bil. 2.

behandlade ämne, lämnar fullt tillräckliga beläggställen för nyss anförda sats. Feuquières skrifver sålunda under den 13 februari, att Lindsköld gifvit honom en med hans egen redan förut fattade tanke sammanfallande framställning af det styrelsesätt, som Karl XI hade för afsikt att upprätta. Han tänkte icke bry sig allt för mycket om partierna utan trodde, att han lättare skulle kunna upprätta sin myndighet, om han gent emot dem iakttoge en reserverad hållning och hölle såväl de ena som de andra på afstånd.[1] Feuquières finner företaget vågadt i betraktande af konungens ungdom men å andra sidan betingadt af nödvändigheten att komma ur den anarki, till hvilken han sedan tre år var vittne. Han hade under sådana omständigheter icke sagt något, som vore ägnadt att afhålla Lindsköld från ett tillstyrkande af konungens envåldsplaner, utan tvärtom uppmuntrat honom, dock med bifogande af några goda råd. Han borde sålunda hålla planen väl dold och låta sig uppfordras till dess verkställande af undersåtarna. För att undvika missnöje borde man låta dem komma till orda, som hade rätt därtill, men framför allt skulle konungen i småsaker göra sig åtlydd utan invändning, ty de största ting uträttades just med små medel. Och framför allt hade han med hänvisande till rikets farliga belägenhet påyrkat ett begagnande af den dåvarande konjunkturen.[2] I Lindsköld ser Feuquières en uppåtgående stjärna, om hvars vänskap han måste lägga sig vinn. Han vore visserligen ej säker på dennes franska sympatier men hade intet val och trodde f. ö., att Lindsköld i hvarje fall skulle *blifva* franskvänlig, ty med den begåfning, som han syntes äga, måste han inse, att detta utgjorde bästa medlet att vinna hans herres bevågenhet.

Dessa Feuquières' meddelanden besvaras nu i skrifvelsen af d. 20 mars (n. st.) på följande sätt. Konung Ludvig ansåg desamma förtjäna det största afseende. Han fann sålunda, att styrelsesättet i Sverige vore

[1] Med partierna (divisions) menas tydligen de sinsemellan kämpande rådspartierna; de skulle utestängas från det kungliga förtroendet. Den underförstådda konsekvensen är tydligen den, att detta i stället skulle tillfalla Lindsköld och konsorter inom sekreterarverlden.

[2] Ur samma journal har CARLSON gjort sitt II, 475 befintliga utdrag.

på väg att taga en annan form, att konungen lämnade sitt hufvudsakliga förtroende åt de hans person omgifvande sekreterarna, undandragande detsamma från dem, som förut varit i besittning däraf, och att han föresatte sig att regera med en absolut och af rådet oberoende myndighet, men framförallt, att han vore i hög grad fästad vid alliansen med Frankrike. Efter att i korthet ha ägnat Karl XI:s ifver sitt beröm uttryckte Ludvig XIV sitt gillande af hans plan att göra sig till envåldsherre (maître absolu) öfver sitt rikes ledning, som hittils delats med alla rådsherrar, som funnes i Sverige. Han ville därvid uttala allenast den önskan, att Karl XI, när han begränsade sitt förtroende till ett fåtal personer, dock alltjämt bibehölle rikskanslern i åtnjutande af detsamma. Han föranleddes härtill af sin goda tanke om De la Gardies både förmåga och nit för Frankrikes sak. Men på samma gång inskärpte han Feuquières' plikt att ställa sig väl med sekreterarna och framför allt med Lindsköld.

Huru böra nu dessa konung Ludvigs uttalanden förstås? Pressar man ordalagen, kunna de ju onekligen synas — åtminstone vid första ögonkastet — gifva ett visst stöd åt Fryxells teori om redan nu föreliggande statshvälfningsplaner. Och i dennes antagande, att meningen varit att låta det bryta löst på det till Göteborg under hösten 1676 församlade allmänna riksmötet, men att upptäckten af Ludvig XIV:s bref dragit ett streck öfver denna beräkning, ligger rent kronologiskt sedt ingen orimlighet. Remissen från Gustaf Kurk till den hos konungen sig uppehållande Johan Gyllenstierna kan, enligt hvad ofvan visats,[1] icke ha afgått senare än den 26 nov. och bör således ha kommit fram i tillräckligt god tid för att *kunna* framkalla planens uppgifvande för tillfället och den bekanta strax efter slaget vid Lund gifna befallningen till de i Göteborg församlade ständerna att åtskiljas.

En annan fråga är, huruvida detta *möjliga* kausalsammanhang också förelegat i verkligheten. Det synes just icke sannolikt, att Karl XI, om han redan nu velat genomföra en statshvälfning, skulle, sedan hans per-

[1] Se sid. 3 not 3.

sonliga auktoritet så väsentligt ökats genom segern vid Lund, låtit genom upptäckten af det fransyska brefvet afskräcka sig från att fullfölja sin plan. Dessutom hölls ju riksdagen i Göteborg fjärran från hufvudstaden, där rådets flertal vistades. Vida rimligare förefaller i stället hans handlingssätt, om man utgår ifrån, att han aldrig haft för afsikt att med ett revolutionärt äfventyr öka de risker och svårigheter, som det hans rikes yttersta krafter spännande kriget redan medfört, och om man godtager det skäl, han själf angifvit för riksdagsupplösningen, nämligen behofvet af hans personliga närvaro på krigsskådeplatsen med däraf följande hinder för honom att deltaga i ständernas arbete.[1] Slutligen kan mot Fryxells uppskofstes anmärkas, att dess osannolikhet ökas, om den sammanställes med det faktum, att 1680 års riksdag icke var den första Karl XI höll efter upplösningsdekretet af år 1676. 1678 mötte han sitt rikes ständer i Halmstad, och om han redan före slaget vid Lund kunde umgås med sådana planer, som Fryxell tillskrifver honom, hvarför lät han det icke bryta löst nu, då redskapet var till hands och han själf efter tvenne års segerrika fälttåg satt säker i riksstyrelsens sadel? Tyder icke detta på, att Karl XI tänkt sig hela saken annorlunda, än Fryxell vill göra troligt?

Hvad hittills lämnats är emellertid blott en negativ kritik på grundvalen af Fryxells egna premisser. Det fransyska brefvet kvarstår lika oförklaradt som förut. För att vinna ett positivt resultat måste man

[1] Den sannolikaste förklaringen till att denna 1676 års riksdag blifvit inkallad är väl den, att konungen önskade hafva ständerna till hands för att af dem erhålla ytterligare bevillning af manskap och medel, därest hvad han redan förfogade öfver skulle, t. ex. i fall af nederlag, visa sig otillräckligt. Kom så segern vid Lund, och därmed upphäfdes för tillfället behofvet af ständernas medverkan i berörda hänseende eller blef åtminstone icke så trängande, som det skulle varit i händelse af en motsatt utgång af slaget. Karl XI kunde fortfarande låta de rent militära bestyren träda i förgrunden. Fryxell söker visserligen (XVI, 117) med stöd af en af Nils Brahe uttalad misstanke göra troligt, att ett misslyckande af det skånska fälttåget skulle användts till att framtvinga adelns underkastelse under en statshvälfning, men nederlaget på det ena området torde knappast ha underlättat segern på det andra, och omsorgen om rikets försvar hade säkerligen fått gå före den om dess författningsform och sociala gestaltning. Nils Brahes ord behöfva icke anses utvisa något annat än de farhågor, som hystes i den skuggrädda rådskretsen.

söka bedöma frågan mer förutsättningslöst än Fryxell. Han går tydligen ut från 1680 års statshvälfning, söker efter dess förberedelser och finner då i planerna från 1676 en antecipation däraf. Detta sätt att läsa historien baklänges leder emellertid lätt till ett förbiseende af den förändring i miljö, som en fråga genom tidens utveckling kan ha underkastats. Med andra ord, äfven om mellan de planer, som uppgjordes 1676, och dem, som genomfördes 1680, en viss likhet i allmän tendens och samtida rubricering kan spåras, är det alls icke säkert, att de voro till sin omfattning och natur identiska.

1680, efter vunnen fred, var rikets konsolidering genom ordnande af dess förvaltning och — framför allt — dess drätsel hufvuduppgiften. Karl XI:s statshvälfning — om man nu skall använda detta ord — har därföre en öfvervägande statsfinansiell och socialekonomisk prägel, och den politiska maktförskjutningen framträder mera som något sekundärt, som en följd af den förändring i ställning, adeln undergick, då den, efter att hafva beröfvats det finansiella underlaget för sin forna självständighet, förvandlades från en kring kollegier och råd grupperad jordadel till en af konungen helt och hållet beroende ämbets- och tjänsteadel.

Förbinder man åter med begreppet statshvälfning ett brytande af författningsutvecklingens rättsliga kontinuitet och en därigenom åstadkommen omgestaltning af ett genom positiv lag bestämdt författningsinnehåll, kan det verkligen vara fråga om, huruvida och i hvad mån besluten på 1680 års riksdag förtjäna en dylik benämning. Den enda punkt, som möjligen skulle kunna anses böra så karakteriseras, vore den, som rörde konungadömets och rådets inbördes förhållande,[1] men

[1] För den händelse att man skulle vilja i det formliga proklamerandet af konungens oansvarighet finna ännu ett exempel härpå, må framhållas, att denna princip framträder i motsatsförhållande snarare till äldre tiders politiska åskådningssätt, än till hvad som på 1600-talet kunde anses som lefvande lag. Författningens i landslagens konungabalk uppdragna konturer voro vida nog att inom sig bereda utrymme för såväl Gustaf Vasas personligt ansvariga regemente som Karl XI:s suveräna, endast inför Gud ansvariga konungadöme. Det finnes visserligen en bestämmelse i landslagen, som kan synas strida häremot, nämligen den punkt i rådseden, som inskärper rådets plikt att styrka konungen till rikets rätt, men dess med stöd häraf utöfvade skiljedomarskap mellan konung och folk hvilade på medeltida förutsättningar, såsom val- och unions-

äfven om man här skulle finna ett revolutionärt inslag i Karl XI:s reformarbete, måste dock betonas, att detta icke framträder som produkt af någon på förhand uppgjord målmedveten planering. Det är tydligen en ren tillfällighet — det sätt, på hvilket rådet upptog den detsamma tillställda stämningen inför 1680 års dömande kommission [1] — som framkallade det aktstycke, hvarigenom man velat se det Karolinska enväldet konstitueradt, nämligen ständernas d. 10 dec. 1680 af konungen stadfästade betänkande öfver »några riksens styrelse angående viktiga ärenden». [2] Hvad som där upptages till behandling, utgöres framför allt af frågan om konungens och rådets inbördes ställning, och den formulering däraf, som nu gafs, kan knappast med fog hallstämplas som en revolutionär nyhet. Att fullmyndig konung förklarades obunden af regeringsformen och dess stadganden om rådets andel i styrelsen, stämmer fullkomligt öfverens med 1660 års additament § 19, och landslagens bestämmelse om konungens plikt att regera med råds råde innebar ingalunda en ovillkorlig, alla regeringsärenden gällande regel, jämförlig med den i nu gällande grundlag nedlagda föreskriften om den föredragande ministerns kontrasignatur som villkor för det kungliga beslutets giltighet. Den hade i stället karaktären af en allmän politisk maxim, afsedd att gälla viktigare ärenden, och till ett sådant betraktelsesätt står ständernas förklaring, att konungen ensam äger afgöranderätten i de mål, han behagar och pröfvar nödigt att delgifva rådet, icke i någon olöslig motsats.

Tyngdpunkten däri har man [2] — sannolikt med stöd af den senare utvecklingen af det Karolinska enväldet, som ledde till rådets nästan fullständiga undanskjutande — velat finna i de ord, som beröra ko-

konungadöme å ena sidan, rådets makt öfver de stora slottslänen å den andra, hvilka ej längre voro förhanden. I full samklang med den nya tidens kraf fastslås äfven i 1602 års riksdagsbeslut, att rådets uppgift är allenast att råda men icke att regera, och då denna fixering af dess kompetens sker under uttryckligt åberopande af berörda moment i rådseden, är därmed äfven dettas bärvidd tydligt nog begränsadt till själfva rådgifvandet.

[1] Se *Adelsprot.*, s. 226.

[2] STJERNMAN II, 1873; *Adelsprot.*, s. 374.

[3] Se t ex. CARLSON III, 181.

nungens rätt att pröfva, hvad som skall underställas rådet, och hvilka tolkats såsom innebärande frihet för honom att, om han så ville, helt och hållet gå rådet förbi. Hvarken det ena eller det andra torde kunna anses som riktigt och välgrundadt. Ständerna ha i detta aktstycke icke utsagt, ej heller med detsamma åsyftat en sådan statsrättslig nyhet, som att konungen skulle kunna efter eget godtfinnande frikalla sig själf från sin i landslagen stadgade plikt att regera med råds råde. De ha allenast afgifvit en förklaring öfver innebörden af berörda lagrum. Och hvad de då framför allt betona är, att konungens ensamma beslutanderätt icke rubbas af detsamma. Den äger — enligt deras mening — sin fulla giltighet äfven i de fall, som konungen finner för godt delgifva rådet. Hans rätt till en urskiljande pröfning härvidlag beröres blott indirekt och i förbigående. Den förutsättes såsom gifven men regleras icke närmare.

I intet af dessa sina uttalanden ha ständerna öfvergifvit landslagens grund.[1] Men väl hafva de genom desamma ställt sig i direkt öfverensstämmelse med hela det styrelsesätt, som Karl XI grundlagt under kriget och alltsedan dess häfdat. Här påträffas, hvad den politik, som 1676 afslöjades, har gemensamt med den, som 1680 genomfördes, men förefintligheten af en sådan gemensamhet berättigar icke till att med Fryxell sätta likhetstecken mellan planerna från 1676 och 1680 års hvälfning, ej heller till att i de förra se en misslyckad antecipation af hvad som senare verkligen realiserades. Tvärtom, jämförda med besluten på 1680 års riksdag hade projekten från 1676 en vida trängre bärvidd, men de genomfördes också redan då inom sin af tidsförhållanden gifna ram trots upptäckten af det fransyska brefvet. I detta hänseende återstod för 1680 års ständer intet annat att prestera än den verbala bekräftelsen på ett långt förut fullbordadt politiskt faktum, hvilken af dem begäres, icke därföre att Karl XI känner sig hafva gjort något, som behöfver

[1] Något annat är, att Karl XI sedermera drifver denna urskiljningsrätt ända till ett upphäfvande af rådets politiska betydelse. Härutinnan har han otvifvelaktigt gått utöfver landslagen, men denna utveckling beror på en samverkan af en mängd olika politiska faktorer och kan icke anses som något genom betänkandet af 10/12 1680 direkt auktoriseradt.

legaliseras genom ständerna, utan emedan han på särskild förekommen anledning finner en solidaritetsförklaring i detta stycke mellan dem och sig önskvärd.

Den uppgift, som år 1676 midt under brinnande krig kräfde sin lösning, var icke en social omhvälfning sådan som den, hvilken fyra år senare lyckligen genomfördes. Då gällde det i stället att samla alla krafter till gemensamt arbete för rikets värn. Första förutsättningen för att härutinnan lyckas, en enhetlig och handlingskraftig regering, fattades ännu. Under förmyndartiden hade maktens tyngdpunkt legat hos rådet, som därjämte genom sina i kollegierna sittande ledamöter behärskade hela den centrala förvaltningen. I åratal hade det genom sin votering afgjort icke blott den svenska politikens allmänna riktning utan äfven alla regeringsärenden af nämnvärd betydelse och hade svårt att finna sig i någon förändring däri. De gamla i rikets tjänst grånade rådsherrarna ansågo sig, äfven sedan Karl XI som fullmyndig regent öfvertagit styret, äga rätt att fordra både att självkrafde få gifva sin mening tillkänna, och att en afgörande vikt fästes vid deras ord. Kriget hade afslöjat haltlösheten i deras regeringssystem, men äfven inför denna rikets vådliga belägenhet fortfor partisplitet i rådet, slappheten och förvirringen i hela dess förvaltningsmaskineri. För Karl XI, som var handlingens, icke de många ordens man, återstod intet annat än att taga verket i egna händer, hålla rådet på vederbörligt afstånd och genom honom obetingadt hörsamma redskap sörja för, att hans vilja åtlyddes och rikets nödtorft tillgodosåges.

Helt naturligt är, att Ludvig XIV, som väl mindes, hur han måst utströ det franska guldet för att vinna röstöfvervikt i den svenska rådsförsamlingen, och för hvilken det framför allt låg makt uppå, att en kraftig regering, i stånd att bringa hjälp på den tyska kontinenten, snarast möjligt återupprättades i Sverige, med glädje skulle hälsa dylika planer hos sin unge bundsförvandt. Hans skildring af deras innebörd är också i det stora hela träffande och riktig, äfven om ett eller annat uttryck, som kan misstydas, råkat insmyga sig, såsom då han säger: J'approuve

même, qu'il se rend maître absolu de la conduite de son état, qui jusques ici était partagé avec tout ce qu'il y a en Suède de senateurs. Enväldig i den senare Karolinska tidens mening gjorde Karl XI sig icke nu. Han blott upprättade en stark, af konungen och hans förtrogne män förd regering, sådan som hans faders var en gång i tiden. Den mängd af skrifvelser, som under krigsåren växlades mellan honom och rådet, visar tillfyllest, att Karl XI icke underlät att gifva det del af sin politik. Men med dess dominerande inflytande däröfver var det oåterkalleligen förbi.

I hvarje fall var det tydligt, att detta konung Ludvigs bref innehöll tillräckligt med orosämnen för att förklara uppståndelsen och förbittringen i det svenska rådet. En fullständig nyhet torde det dock icke utgjort. Feuquières kan nämligen i sin journal af $^{16}/_{26}$ sept. 1676 berätta, att han från sin i Stockholm kvarlämnade underordnade, de la Picquetière, fått meddelande om, att man därstädes med honom talat om ett visst utdrag ur ett bref från konung Ludvig till Feuquières, som man påstod, att han skulle ha öfverlämnat till Karl XI och i hvilket denne senare, under löfte om den franske konungens bistånd, uppmanades att taga envåldsmakten. Och samtidigt säger Feuquières sig genom en från Stockholm kommande person hafva fått veta, att där cirkulerade ett utdrag af nästan samma innehåll, likaledes ur ett bref från konung Ludvig till hans svenske gesandt. Det enda från innehållssynpunkt nya, som tillkommer, är uppgiften, att Feuquières skulle fått uttrycklig befallning att nära ansluta sig till rikskanslern och Lindsköld samt understödja dem i deras planer. Om sättet för hemlighetens uppdagande meddelas däremot en upplysning, hvars framkomst redan på detta tidiga stadium af frågans utveckling förtjänar uppmärksammas. Feuquières' sistnämnde sagesman har nämligen att förmäla, att utdraget gjorts ur bref, som uppsnappats af danskarna.

Feuquières anser möjligt, att båda dessa notiser i själfva verket sammanfalla, en förmodan, som säkerligen så till vida är riktig, att de ytterst hänföra sig till en och samma urkund. Vidare undrar han, om

det är hemliga eller uppenbara fienders [1] verk, som här spåras. För att kunna bilda sig ett omdöme härom behöfde han se själfva aktstycket, som emellertid vore mycket sällsynt. Dessutom funnes ingen datering för detsamma uppgifven. Därjämte säger han sig hela sommaren hafva förnummit, att rådets afvoghet mot den kungliga myndigheten vore i tilltagande, och han finner häri en enligt hans mening icke osannolik förklaring till den kyla, som den svenska konungen visat honom. Karl XI skulle nämligen på detta sätt vilja omintetgöra den tanke, som möjligen kunde uppstå, att det existerade en särskild och hemlig öfverenskommelse mellan honom och konung Ludvig.

Det var dock icke första gången Feuquières uttalade sig i denna riktning. Redan d. 4 mars (n. st.) 1676 skref han från Stockholm till sin monark följande: »Splittringen fortfar alltjämt här, men det sker i sanning med en sådan förblindelse hos medlemmarna af kabalen (= det Kurk-Rålambska partiet), att det är sannolikt, att de snart skola fördärfva sig själfva. De hafva haft djärfheten att låta sondera riksdrotsen och till och med rikskanslern för att vinna en sammanslutning med dem i planen att reformera staten, hvarmed ingenting annat åsyftas än ett nedsättande af den kungliga myndigheten.» [2]

Med sådana tänkesätt å ömse sidor måste spänningen blifva stor, och än mer torde den ha ökats efter upptäckten i augusti 1676 af det i första hand mot öfverståthållaren riksrådet Clas Rålamb riktade uppviglingsförsök, som den beryktade grefve G. A. Banér ställt till,[3] och bakom hvilket rådet synes hafva vädrat mera vidtgående planer på inskränkande af dess myndighet. Det var sålunda i en väl förberedd jordmån som den anonyme brefskrifvarens och brefôfversändarens utsäde föll. Men hur högt än harmen svällde inom den högadliga rådsförsamlingen, när den ställdes inför det framtidsperspektiv, hvars grundlinjer uppdrogos i ofvanberörda fransyska bref, och när den fick så att

[1] Med de förra åsyftar han sannolikt den franskfientliga fraktionen i rådet (bröderna Kurk, Clas Rålamb m. fl.), med de senare troligen danskarna.

[2] Feuquières, *Lettres inéd.*, III, 426.

[3] Härom se Fryxell, XVI, 110 ff.

säga se svart och hvitt på, att det var med full föresats som konungen höll den aflägsnad från sin person, var dock dess egen ställning alltför osäker, för att den skulle kunna våga direkt utsäga sin innersta mening och gripa sig an med sakens kärnpunkt, frågan om maktfördelningen mellan konung och råd. Detta senares bref[1] till konungen i ärendet är äfven, för att tala med Nils Brahe i hans skrifvelse till riksdrotsen, affattadt »i mycket vackra terminis», och det fordras en på andra källor stödd kännedom om rådets verkliga ståndpunkt för att bakom de hala orden spåra de sidohugg, som på ett par ställen i brefvet återfinnas, insvepta i vördnads- och tacksamhetsbetygelsens former.

Inledningsvis betona rådsherrarna sålunda, att »den underdånigste huldhet och kärlek», med hvilken de vore K. M. och riket förbundne, hindrade dem att »vid sådana högst förargliga, oroliga stämplingar», som de ifrågavarande, »tiga stilla», hvadan de funnit »högnödigt» att till konungen öfversända det brefpaket, som från riksrådet Gustaf Kurk kommit dem tillhanda. Visserligen kunde det hela icke anses för »annat än en stor fåkunnighet af den arge anstiftaren», »helst emedan det sådana saker djärfves röra, som aldrig uti någon rättsinnig E. K. M:s undersåtares tankar böra komma, mycket mindre till en sådan dårskap utbrista, utan fast mera äro vi alla förorsakade att tacka den allrahögste Gud, som oss en så nådig och rättrådig konung hafver förlänt, hvars höga konungsliga åhuga sig städse spörja låter dess rike och trogne undersåtare efter dess höglofligste förfäders exempel och efterdöme vid Sveriges lag, privilegier och stadgar att handhafva». Men icke desto mindre förelåge här »en alltför eftertänklig arghet gemütherna till att irra och hvarjehanda misstroende att stifta och uppväcka», för att rådsherrarna skulle kunna annat än låta det gå sig på det högsta till hjärtat. Därtill komme den synnerliga illfundighet, som låge däri, att somliga af dem blifvit genom den till dem särskildt ställda adresseringen framför andra utsatta för misstankar, ett försök, som dock »K. M:s höga konungsliga rättvisa» och de »välmenta prof af en underdånig huldhet,

[1] Dagtecknadt den 2 december 1676, orig. i *Act. hist., Bref till K. M. från rådet.*

trohet och nit», hvarom de »alla i gemen och hvar och en för sig» städse vinnlagt sig, skulle »till intet göra». För att emellertid »sådana högstfördärfliga stämplingar» måtte fattas vid roten, anhöllo rådsherrarna och enkannerligen de, som besvärats »med den förargliga adressen», underdånigst »om en konungslig rättvisa och handräckning, [så] att ursprunget af denna olofligaste handeln måtte komma i ljuset och efter sin förskyllan, hvad rätten fordrar, umgälla». [1]

Rådsherrarna hade således valt den taktiken att framställa det moment i brefhistorien, som utgjorde deras egentliga orosämne, nämligen konungens plan på en i förhållande till rådet självständig maktutöfning som någonting så orimligt, att den, hvilken kunde förutsätta, att de voro tillgängliga för sådana farhågor, måste efterspanas och straffas som en orostiftare.

Karl XI såg emellertid tvärs igenom de uppstyltade fraserna till sakens kärna och lät äfven rådet få tydlig känning däraf. Hans svar, afgifvet från högkvarteret i Belteberg den 25 dec., är i detta hänseende märkligt nog. Bland det honom tillsända materialet upptager han sålunda först till behandling den anonyme brefskrifvarens varning »att obstare principiis». Detta vore enligt hans mening en eftertänklig sak, oaktadt att man icke visste, om konung Ludvigs bref vore äkta eller ej. I förbigående gifver han rådet en fingervisning om gränsen för dess behörighet, då han förklarar sig lämna »uti sitt värde», huru »med brefven egentligen förevetter», och »huruledes konungen i Frankrike sig emot sin ambassadör hafver velat utlåta uti sitt omdöme om tillståndet hos oss». Men i hvarje fall förelåge brefskrifvarens arga uppsåt »att upphetsa gemütherna till sedition och sätta dem, som» konungen dagligen måste hafva hos sig, »uti ett allmänt hat», äfvensom hans straffvärda djärfhet att dels söka uppväcka ömsesidig misstänksamhet mellan konungen och de herrar af rådet, till hvilka han ställt sina skrifvelser, dels på upproriskt vis angripa konungens egen person genom att till-

[1] Brefvet är underskrifvet af 7 rådsherrar, bland hvilka adressaterna företrädas af Sten Bjelke och Clas Rålamb.

skrifva honom sträfvanden, som vore alldeles oförenliga med den kärlek, han hyste till sitt rike, och tillråda vidtagandet af försiktighetsåtgärder däremot. »Ty — fortsätter Karl XI — såsom vi allenast utaf den högste Gud dependere, igenom hvilkens nåd vi riksens styrelse efter våre förfäder, Sveriges konungar, företräda, alltså hålla vi den säkraste och tryggaste suveräniteten bestå uti [den] tro och hörsamhet, med hvilken oss våra undersåtare gå tillhanda, och att lag och rätt måtte handhafvas och hvar och en därvid samt deras privilegier och stadgar oförkränkt mainteneras och beskyddas.» Fördenskull gifver konungen rådet i uppdrag att låta »noga och granneligen» forska efter den, som utspridt ifrågavarande bref, på det att han må »blifva exemplariter såsom en seditiös afstraffad». Brefvet afslutas med några vänliga ord om, att liksom de adresser, som åsatts de omförmälda kuverten, icke hos honom åstadkommit »någon irring», så vore han å sin sida försäkrad om rådets trohet och nit om hans och rikets bästa.[1]

Genom hela skrifvelsen klingar en ton af egen maktfullkomlighet, naturlig nog hos den, som nyss sett sina ansträngningar till rikets räddning krönas af segern vid Lund. Lika litet som denna härskarmyndighet, hvilken rådet befarade hägra för konungen som ett framtidsmål, och mot hvilken det uppkallat lag och privilegier till skydd, innebure något mot lag och privilegier stridande, lika litet utgjorde den något, som han behöfde sträfva efter. Han ägde den redan i kraft af sin ärfda rätt såsom en suverän endast inför Gud ansvarig monark, vore icke heller förpliktad att dela den med rådet, och han låter detsamma ganska tydligt förstå, att han skulle veta hålla dem om ryggen, som voro hans viljas närmaste redskap.[2] Lika visst som konungen kände sin plikt att hålla sina undersåtare vid lag och rätt, räknade han på trohet och hörsamhet från deras sida.

---

[1] *Riksreg.* Finns äfven fast i mindre nöjaktig afskrift i *Ups. univ. bibl. E. 545 h* fol. 703 ff.

[2] D. v. s. Johan Gyllenstjerna och sekreterarne. Bland dessa torde särskildt Lindsköld på grund af konung Ludvigs uttalanden i det uppsnappade brefvet hafva varit föremål för rådets misstankar.

Ungefär så skulle man kunna återgifva andemeningen i konungens uttalanden. På rättsfrågan såg rådet säkerligen med helt andra ögon än Karl XI, men att det förstått tillrättavisningen, därtill torde möjligen kunna slutas af ett yttrande, fälldt af svarets öfverbringare Lindsköld [1] i bref till konungen af den 6 jan. 1677: »E. M:s skrifvelse om det fransyska brefvet har tillstoppat mången orolig sälles mun.»

Äfven Feuquières' depescher vittna om den utveckling, Karl XI denna tid genomgår till allt större själftillit och bestämdhet. Den 4 jan. (n. st.) 1677 skrifver han sålunda från Halmstad i sin dagbok, att konungen efter sin seger uppträder synnerligen självständigt och gärna ser, att det blir bekant. Feuquières säger sig skola längre fram anföra exempel[2] på myndigheten i hans uppträdande. Ett sådant återfinnes redan under samma datum. Feuquières erinrar här om sin redan förut lämnade uppgift, att danskarna hade uppsnappat ett bref till honom från konung Ludvig, hvari denne med användande af kanske något starka uttryck förklarat sig gilla Karl XI:s beslut att regera med själfhärskaremakt. Rikskanslern och Lindsköld, som äfven berörts i brefvet, hade hittills icke velat säga något direkt därom, utan begränsat sig till att lämna frågan om dess autenticitet öppen, i afvaktan på verificering. Men efter slaget vid Lund, och sedan Lindsköld träffat konungen, hade denne öppet uttalat sitt gillande af brefvet,[3] vidhållande, att om det än ej vore äkta, så vore det dock skrifvet förståndigt och i öfverensstämmelse med rikets författning, och hvad honom själf beträffade kände han sig förbunden såväl H. M. konung Ludvig för den vänskap, med hvilken denne hedrade honom, som Feuquières, hvilken förskaffat honom den.[4]

---

[1] Citeras efter CARLSON II, 525 not. 1.

[2] En effet, Sire, depuis sa victoire, je ne sais si c'est par un conseil prémédité ou autrement, il (le roi de Suède) agit très-absolument et veut bien, qu'on le sache. Je remarquerai ci-après quelques traits de son autorité.

[3] CARLSON öfversätter (II, 525) avouer med »erkänna», ehuru det är tydligt, att det var endast Ludvig XIV, som kunde afgifva ett sådant erkännande som det, hvarom här var fråga. Avouer betyder här tydligen »gilla».

[4] V. M. aura vu aussi dans mon journal, comme quoi les Danois avaient publié une lettre interceptée de V. M. à moi, qui contenait, que V. M. approuve, que le roi de Suède veuille désormais gouverner avec une autorité absolue et quelques autres

Af hela denna berättelse framgår med tillräcklig tydlighet, att om Karl XI denna tid verkligen umgåtts med statshvälfningsplaner, på sätt Fryxell velat göra troligt, icke skulle upptäckten af det fransyska brefvet hafva afskräckt honom från deras fullföljande.

Fyra dagar senare återkommer Feuquières i sin dagbok till ämnet. Det sker med anledning af Lindskölds beskickning till rådet i Stockholm. Denne hade — säger Feuquières — fått uttrycklig befallning att låta anställa forskningar efter upphofsmannen till brefkopiornas kringspridande utan att fästa afseende vid eller göra sig underrättad om, huruvida själfva brefvet vore äkta eller understucket, ett drag som vittnade om regeringens kraft och vållade oro hos många. Han hade visserligen icke mottagit något dublettexemplar af brefvet,[1] hvilket skulle kunna göra det misstänkt i hans ögon, men han måste å andra sidan tillstå, att konung Ludvig icke gärna kunde vid denna tidpunkt gifva honom andra order än de däri inneslutna.[2] Det vore sant, att brefvet måste läsas med förstånd, och att folk, som vore intagna i sina förutfattade meningar, kunde åt detsamma gifva en annan tydning än den af H. M. åsyftade, men det vore rikskanslern och Lindsköld, som hade att tolka det, och — heter det till sist spetsigt nog — slaget vid Lund gör dem begripliga.[3]

termes, touchant le Grand Chancelier et Linschuld, qui étaient un peu forts pour la saison; jusque là, Sire, ces deux personnages n'en disaient rien ouvertement, et se contentaient de laisser douter les autres de la vérité ou fausseté de la lettre, appréhendant la vérification. Mais depuis la bataille, et que Linschuld a vu le roi, son maître, il a avoué hautement la lettre, soutenant, que, si elle n'est pas véritable, du moins elle est raisonnable, conforme aux constitutions du Royaume, et que, quant à lui, il se tient obligé à V. M. de l'estime, dont elle l'honore, et à moi de la lui avoir procurée.

[1] Det ser således ut, som om flera originalexemplar brukade skickas af samma skrifvelse i hopp, att åtminstone något af dem skulle komma adressaten tillhanda.

[2] Jfr Carlson II, 508 not 1. Det är tydligen ifrågavarande ställe, som det Carlson'ska citatet afser, ehuru det både är väl fritt som sådant och har felaktig datering, den 23 i stället för den 29 dec.

[3] J'oubliais à dire, que Linschuld porte des ordres exprès pour faire perquisition de celui, qui a distribué des copies de la lettre interceptée du Roi à moi, afin de le châtier pour sa mauvaise intention, sans avoir égard ni s'informer autrement, si elle est véritable ou supposée, ce qui marque pourtant de la force dans le Gouvernement, et cela met en peine bien des gens. Je n'ai pas besoin de dire, que dans les démêlés de [la] cour, je ne prends de part que celle, que je dois prendre pour demeurer en état

Rådet begrep också, att den storpolitiska sidan af saken nu var utagerad, och att ingenting annat återstod för det att göra än att ödmjukligen tacka H. K. M. för de »nogsamma, ofelbara och evidenta prof» på hans »högstberömliga och rätt konungsliga intentioner», som det fått röna, och att utlofva all möjlig flit på den långt anspråkslösare uppgiften att afslöja den anonyme brefutspridaren.[1]

Den första åtgärd rådet i detta syfte vidtog var att gifva landshöfding Gustaf Kurk i uppdrag[2] att af Terserus söka honom »själf oförmärkt» taga reda på, hvilka de personer voro, som han i sitt bref till Kurk berörde. Man stannade dock icke härvid utan anmodade äfven Terserus själf att infinna sig i Stockholm för att meddela upplysningar i ärendet. Denne kom också tillstädes, förhördes den 18 januari i rådet, men hade intet af vikt att förmäla, utöfver hvad som redan var kändt genom hans bref till G. Kurk.[3] Rådet insåg ock, att klarhet i

---

de faire mes fonctions. Pour ce qui est de la lettre interceptée j'en parle ingénument, je n'en ai point reçu de duplicata, ce qui me la rendrait suspecte. Mais aussi j'avoue, que S. M. ne pourrait pas alors me commander autre chose que ce, qui y est contenu. Il est vrai, qu'il la faut bien entendre, et que des gens, prévenus de leurs fantaisies, n'y peuvent donner un sens, auquel S. M. n'a pas pensé; mais c'est ce que le Gd Chancelier, Linschuld et les gens d'esprit expliquent, et la bataille de Londin (= Lund) les rend intelligibles.

[1] Rådets bref till K. M. d. 6/1 1677. Orig. i *Act. hist.*

[2] Rådet till Kurk; *Riksreg.* 5/1 1677.

[3] Tidpunkten för detta Terseri förhör infaller mellan den 17 januari, då rådet skrifver till konungen, att det inkallat biskopen, och den 24 januari, då det med bifogande af ett odateradt extrakt ur rådsprotokollet i bref till konungen meddelar resultatet af förhöret. Tidsbegränsningen kan dock uppdragas ännu skarpare. Detta förhör måste nämligen ha ägt rum mellan den 17 och den 19 januari, ty sistnämnda dag äro både konstitutorial och instruktion utfärdade för två särskilda undersökningskommissarier i målet, och det senare aktstycket är formuleradt på ett sätt, som utvisar, att Terserus blifvit förhörd, innan det uppsattes. Till samma resultat kommer man äfven på en annan väg. När Terserus fick det bekanta brefvet i handom af Eksjöborgaren, tillkallade han, som icke måtte varit kunnig i franska språket, den i staden varande riddarhusfiskalen Nortman till hjälp vid öfversättningen. Denne blef också omedelbart efter Terserus förhörd i rådet, men kunde endast bekräfta biskopens uppgifter. Af detta protokoll finnes i den egentliga serien af rådsprotokoll endast ett ofullständigt koncept bevaradt. Ett eller flera blad i dess begynnelse fattas, och dess första i behåll varande sida börjar med en stafvelse »gen», som således hänvisar till näst föregående men nu felande sidas sista rad för sitt förstående. Allt, som af detta brottstycke finnes kvar, rör förhöret med Nortman, hvarmed också protokollet för dagen afslutas så högt på sidan, att begynnelsen af protokollet för den 19 jan. har kunnat

saken icke kunde vinnas, utan att några personer förordnades med särskildt uppdrag att på ort och ställe företaga spaningar och följa brefpaketernas befordran de olika stadierna igenom från person till person så långt tillbaka, som möjligt var. Det val af undersökningskommissarier som skedde var märkligt nog. Clas Fleming, undersökningskommissionens främste man, var den ene. Rådet ryggade således icke tillbaka för att draga honom från det maktpåliggande värf konung och ständer tilldelat honom. Andre man i undersökningen blef genom en egendomlig ödets lek assessorn i Svea hofrätt Jakob Parmander, sedermera ledamot i den 1680 öfver förmyndarstyrelsen nedsatta dömande kommissionen. Af rådets båda förtroendemän i nu föreliggande jämförelsevis obetydliga men dock rätt delikata affär skulle således den ene efter blott några få års förlopp sitta med och fälla dom öfver de flesta af dess medlemmar på grundvalen af det material, som insamlats under den andres ledning.

De båda herrarna blefvo ganska snabbt utrustade för sin expedition. Redan den 19 januari utfärdade rådet icke blott konstitutorial och instruktion[1] för dem utan ock öppna bref, hvarigenom landshöfdingarne samt ständernas borgmästare och rådmän ålades att på allt sätt gå dem tillhanda, i skrifvelse af den 22 jan. anmodades kammaren att skaffa dem respengar, och den 24 januari gåfvo de sig i största hemlighet i väg. När de kommo till Linköping, hade Terserus ännu icke hunnit

skrifvas därunder. Trots denna lakun i protokollsserien kan dock hela förhörsprotokollet med tillhjälp af andra arkivalier framkonstrueras. I rikssenatens registratur 17/1 1677 finns ett aktstycke rubriceradt »extrakt för Clas Fleming» och i begynnelsen stiliseradt som ett utdrag ur ett bref till K. M. Men fortsättningen återger ett rådsprotokoll, som börjar med Nortmans förekallande och sträcker sig jämt upp så långt öfver skarfven mellan den förlorade och den bevarade delen af konceptprotokollet i den egentliga serien, som fordras, för att sammanhanget skall blifva klart. Häraf framgår, att »gen» är sista stafvelsen af »söndagen». Nortman hade nämligen söndagen före den måndag, då brefvet lämnades till Terserus, varit bjuden hos denne »till måltid». I detta extrakt uppgifves protokollets datum vara den 18 jan., och sammanställer man bilagan till rådets skrifvelse af 24/1 1677 som n:o 1, extraktet af 17/1 1677 i rådets registratur som n:o 2 och brottstycket i rådsprotokollsserien som n:o 3, får man fram förhörsprotokollet fullständigt.

[1] Finnes bilagd rådets skrifv. till K. M. af 24/1, *Act. hist.*; för öfriga aktstycken se *Riksreg.*

tillbaka dit från Stockholm. Af honom kunde de således icke få någon som helst fingervisning, och äfven på kansliet blef utbytet ringa. Det enda nya, som utröntes, var ett egendomligt öfvergrepp af postmästaren på platsen. Denne hade nämligen uppbrutit äfven det till borgmästar Thegner ställda paketet, uttagit det fransyska brefvet och dels själf dels genom sin son afskrifvit det. Denna sin afskrift lade han sedan in i det för Thegner afsedda konvolutet och behöll själf den ursprungliga skriften. Men icke nog härmed. Det hade äfven försports, att han spridt denna vidare i åtskilliga exemplar,[1] »hvaröfver Hr Riks- och Krigsrådets Gustaf Kurks Excellens har ärnat noga reinkvirera, så framt bemälte postmästare hade funnits vid handen».[2]

Att något sådant kunde få passera midt för ögonen på myndigheterna i Linköping, ställer onekligen dessa, och särskildt Terserus, hvilken var den, som öfverlämnat brefven till postmästaren, i en tämligen tvetydig dager. Så som saken nu stod, fanns för Fleming och Parmander intet annat att göra än att söka få reda på Eksjöborgarens värd i Linköping vid berörda tillfälle. Detta lyckades omsider och af honom fingo de veta, att personen i fråga hette Erik Axelsson och för närvarande befunne sig i Eksjö.

Kommissarierna fortsatte då resan dit, och omedelbart efter sin ankomst fordrade de Erik Axelsson inför sig. Denne erkände genast och utan omsvep, att det var han, som öfverlämnat brefven till biskopen i Linköping. Postmästaren i Eksjö hade nämligen icke velat för den ringa ersättning af 3 mark, som bjöds honom, åtaga sig deras vidare befordran. Erik Axelsson hade i sin tur fått brefven jämte medel till postpengar på Hvetlanda marknad af en bonde Zakris Trulsson från Skärshults by i Konga härad. Själf kände han, som hvarken kunde

[1] Flemings och Parmanders till konungen ställda reseberättelse af februari 1677. I handlingen är ett mellanrum, som icke ifyllts, lämnadt öppet för datum. Orig. i *Act. hist.*, *Rätteg. o. tvister.* Detta aktstycke ligger till grund för hela den närmast följande framställningen i texten.

[2] Det uppgifves sedermera under förhandlingarna inför Svea hofrätt, att ifrågavarande postmästare rest bort till armén. Hans namn var Gudmund Röding. Se fiskalens inlaga af ²⁷/₃ 1677, *Libri causarum.*

läsa eller skrifva, intet mer om saken, men hade icke haft någon anledning att tänka annat än att allt var i sin ordning, helst han af gammalt brukat handla med och gästa hos ifrågavarande bonde.

Nu tyckte Fleming och Parmander sig hafva fått fatt »i härfveträden, den ytterligare följas borde», och skyndade till Växjö, medtagande Erik Axelsson, för att han skulle i fall af behof kunna utvisa sin fångesman. De kommo till Växjö den 9 februari, och några dagar efteråt blefvo Zakris Trulsson och hans broder förda inför dem. Den förre bekräftade i allo riktigheten af Erik Axelssons uppgifter. Han hade lämnat honom brefpaketen för vidare befordran till »posthuset» i Eksjö. Själf hade han fått dem »öfver gamla gränsen» af en bonde i Blekinge, Per Nilsson i Kohlhult. Denne åter hade bekommit dem af en borgare i Ronneby, som anmodat honom att söka få dem befordrade uppåt landet och åt Stockholm till under uppgift, att de rörde en hans skuldfordran, som eljest kunde blifva ogiltig. Härom borde emellertid Per Nilsson kunna lämna bättre besked, ty då Skärshultsborna vägrade att åtaga sig brefvens vidare befordran, innan de blefve försäkrade om, »att därunder ingen falskhet vore», hade han ånyo talat med Ronnebyborgaren, och när han efter åtta dagar återkom, så hade han lofvat att »stå för allt eftertal», hvarpå Zakris hade mottagit brefpaketen och därför fått »4 d. s. m., något tobak och 7 mark till postpenningar.»

Per Nilsson i Kohlhult var emellertid icke lika lätt tillgänglig såsom boende i Blekinge, hvarest »stor otro och osäkerhet med snapphanarna förspordes». Landshöfdingen i Växjö Lilliecrona lyckades dock så »varsamt» bedrifva saken, att bemälde Per Nilsson »för kommissionen utan något bruit sisterades». Han erkände frivilligt, att det förhöll sig så, som Skärshultsborna uppgifvit. Köpmannen i Ronneby, för hvilken han ibland brukade ha arbete, hette Wilhelm Slüter[1] och hade en dag tagit honom afsides i sin skrifkammare på loftet med enträgen begäran, att han skulle skaffa brefven »öfver gränsen in i Sverige», enär detta

[1] Namnet stafvas rätt olika i handlingarna, Slüter, Slutter, Schlüter etc. Förnamnet skrifves än Wellam, än Wilhelm. Själf tecknar S. sitt namn Wilhelm Slütter.

vore af synnerlig vikt för bevarandet af en hans skuldfordran. Han hade därvid gifvit honom »så många penningar» och försäkrat sig skola hålla honom skadeslös samt lofvat honom att han skulle efter väl uträttadt värf erhålla en skeppa salt.[1]

Med anledning af dessa upplysningar »blef borgaren Wellam Slüter med lika lämpa i tyst- och säkerhet hämtad från Ronneby utan att veta, hvarföre han till Växjö komma borde», och ställd inför kommissionen. Han var icke lika villig att bekänna som de föregående utan nekade i början till alltsammans. Tillhållen att tala sanning och erinrad om, att personer funnes, som kunde vittna mot honom, skyllde han på minnesslöhet. Men sedan han konfronterats med Per Nilsson, måste han medgifva, att han öfverlämnat brefven till honom på sätt denne berättat. Han hade emellertid icke vetat af vare sig deras innehåll, eller från hvem de härrörde, utan mottagit dem af en för honom okänd löjtnant, om hvilken han icke ens visste, huruvida han var dansk eller tysk. Då han emellertid beträddes med tvetalan och diverse svängningsförsök, tillhöllo honom kommissarierna att på ett uppriktigare sätt umgås med sanningen, hvarpå han anhöll om något uppskof och rådrum till att samla sina tankar. Detta beviljades honom öfver natten, och togs han under tiden i noga förvar samt afstängdes från hvarje förbindelse med de sina.

Dagen därpå aflade han följande bekännelse. När danskarna sommaren 1676 gjorde sitt infall i Sveriges sydliga landskap bemäktigade de sig äfven Ronneby. Slüter kom då i ett svårt dilemma, enär han hade inneliggande hos sig ett parti viktualier och salt, som han upphandlat för det svenska amiralitetets räkning. Det blef nu konfiskeradt af fienden. Slüter begaf sig då till den danske konungen vid hans armé för att söka utverka ett upphäfvande af beslaget och sammanträffade därvid med det »danska riksrådet» Corfitz

[1] Af Slüters svaromål inför Svea hofrätt framgår, att han lämnat Per Nilsson 18 d. s. m. genast och 6 eller 7 (uppgifterna variera mellan dessa två siffror) mark efter väl förrättadt värf.

Trolle.[1] Denne lofvade att främja hans sak hos konungen, mot att Slüter åtog sig att till nästa riksdag skaffa in i Sverige några bref, som »vore af den contenüe», att de skulle inom en månad åvägabringa fred mellan båda rikena, därest de i rätt tid komme sina adressater till handa. Dessa bref vore emellertid ännu icke färdiga, men de skulle inom fyra dagar tillställas honom, något som också skedde, i det att de öfverlämnades till honom af en löjtnant, hvarefter Slüter skaffade dem vidare genom bonden från Kohlhult på redan kändt sätt.

Det finnes knappast någon anledning att betvifla riktigheten af denna Slüters redogörelse. Saksammanhanget blir således följande. Sedan konung Ludvigs bref råkat falla i danskarnas händer, begagnar sig en af konung Kristians högst betrodde män däraf på så sätt, att han med dess tillhjälp och under den antagna masken af en svensk patriot söker uppväcka tvedräkt, för att icke säga uppror inom svenskarnes led. Hans tankegång och förhoppning är tydligen den, att rådsaristokratien skall på den riksdag, som vid tidpunkten för brefvens afsändande var utlyst till Stockholm, resa sig mot konungen i anledning af dennes enväldestendenser. Under den villervalla, som därvid beräknades uppstå, skulle Danmark kunna föreskrifva Sverige fredsvillkoren. Den snygga planen misslyckades som bekant fullständigt. Hvilken åsikt man än må hafva om möjligheterna för dess realisering, vittnar den i hvarje fall om en bra låg tanke hos anstiftaren om svenskarnes patriotism, då han beräknar, att de skulle midt under brinnande krig på detta sätt och på så lösa grunder låta hetsa sig till inbördes stridigheter. Terseri och Gustaf Kurks åtgöranden i Östergötland, rådets i Stockholm synas ju — särskildt i betraktande däraf, att de infalla före slaget vid Lund — ägnade att höja dem öfver dylika misstankar, då ju hvad som passerat genast inberättas till konungen.

---

[1] Berättelsens uttryck riksråd är ju vilseledande. Corfitz Trolle var (sedan 1669) danskt geheimeråd och synes ha blifvit brukad just i sådana värf som det ifrågavarande. Han utöfvade nämligen en särskild verksamhet som den där skulle skaffa konungen hemliga »kundskaber». *Danskt biografiskt lexikon* XVII, 532; Kbvn. 1903.

De innersta motiven till denna redobogenhet hos vederbörande undandraga sig emellertid ett säkert bedömande; och det må lämnas därhän, huruvida här förelåg något annat och mera än en tillämpning af den gamla klokhetsregel, som bjuder att göra en dygd af nödvändigheten. I alla händelser är tydligt, att rådets auktoritet efter 1675 års händelser icke längre var sådan, att några utsikter funnos att kunna entusiasmera ständerna till att taga dess parti emot konungen. Här förelåg en gifven felräkning hos den ränksmidande Trolle. Han har — af adresseringarna att döma — trott, att de element, som på kröningsriksdagen i Uppsala sammanslöto sig mot den forna högadliga förmyndarregeringen och dess främste man, den under den unge Karl XI:s första regeringsår allrådande ministern, Magnus Gabriel De la Gardie, också skulle ställa sig lika eniga gent emot konungen själf. Han förbisåg skiljaktigheten i bevekelsegrunder mellan frondörerna i rådet å ena sidan, de ofrälse ständernas ledare å den andra. Hvad Sten Bjelke, Clas Rålamb, bröderna Kurk och Johan Gyllenstierna åsyftade med attacken på rikskanslern, torde framför allt hafva varit att åt den institution, som de tillhörde, åt rådet, vindicera dess gamla inflytande. Terserus och Thegner åter sågo i tilldragelserna på 1675 års riksdag blott en förpostfäktning till den stora strid mot högadelns öfvermakt, för hvilken de räknade på konungen som sin bundsförvant. Så snart intrigen vände sin spets mot honom måste de forne allierade blifva hvarandras motståndare.

Om rådet haft för afsikt att slå mynt af det fransyska brefvet till fromma för sin egen makt, föll det sig således rätt olägligt, att detta först råkade i Terseri händer. Men härmed är icke sagdt, att rådet på den grund skulle ha afstått från alla planer i nu antydd riktning. Den öfversikt af sakernas verkliga läge, som eftervärlden, stödd på sin kännedom om händelsernas senare förlopp, äger, stod säkerligen icke det midt upp i kraftmätningen lefvande rådet tillbuds. Det finnes ock, enligt hvad ofvan visats, åtskilligt i rådets skrifvelse till konungen af den 2 dec. 1676, som tyder på ett oppositionellt maktbegär hos dess undertecknare. Att detta icke omsattes i handling, kan mycket väl ha

berott på omständigheter, öfver hvilket rådet icke var herre. *Ett* streck i den danska räkningen var sålunda riksdagens förflyttning från Stockholm till Göteborg, innan brefven kommo sina adressater tillhanda, och dess upplösning där utan att ha fått träda i någon nämnvärd verksamhet; *ett annat* och af vida mer afgörande betydelse var den svenska segern vid Lund. Det är icke godt att veta, hvad rådet, stödt på bl. a. upplysningarna i konung Ludvigs bref, skulle kunna ha tagit sig före, därest detta slag hade gått Karl XI emot.

Det återstår nu att se, hvilken vedergällning som drabbade Corfitz Trolles verktyg. Jämlikt sin instruktion togo Fleming och Parmander Slüter omedelbart efter hans bekännelse i fängsligt förvar och läto föra honom till Stockholm. Rådet beslöt efter någon tvekan att ställa honom till svars inför Svea hofrätt.[1] Konungen, som underrättades om åtgärden ungefär samtidigt med att den beslöts, uttalade sedermera sitt gillande af densamma.[2]

Inför hofrätten fördes förhandlingarna till en början ganska raskt. Den 27 mars inlämnade åklagaren, advokatfiskalen Jonas Hassel, sin anklagelselibell, uppdelad i en mängd punkter, den 3 april »exciperade» den anklagade, d. v. s. afgaf sitt första svaromål, den 10 april »replikerade» Hassel, och den 2 maj »duplicerade» Slüter, hvarmed den egentliga skriftväxlingen var afslutad.[3] Densamma bestyrker till fullo riktigheten af Slüters till kommissarierna lämnade uppgift, att det var Corfitz Trolle, som genom sitt löfte att hjälpa honom i konfiskationsfrågan fått honom att åtaga sig brefvens vidare befordran. Slüter be-

---

[1] Skrifvelse till Svea hofrätt af 9/3 1677 i *Rikssenatens registr.*

[2] Rådet till K. M. 7/3 1677: orig. i *Act. hist.* Konungens svar är af 18/3 1677, *Riksreg.*

[3] Gången var således enligt den tidens hofrättsprocessuella terminologi följande: 1) kärandens libellus, 2) svarandens exceptio, 3) kärandens replik, 4) svarandens duplik. Af dessa finnas n:o 1, 3 och 4 kvar i original, n:o 2 fattas helt och hållet, men man kan af referaten i n:o 3 och 4 sluta till det väsentligaste af dess innehåll. Dessa aktstycken jämte en del andra till det Slüterska målet hörande handlingar finnas i Svea hofrätts *libri causarum* 1677 pars III. Öfriga upplysningar om målet äro hämtade dels ur hofrättens *civilprotokoll* för året, dels ur *Codex rationum* 1677, dels ur hofrättens *registratur*. Själfva domen finnes i Svea hofrätts »*dombok* pro anno 1677». Samtliga serierna förvaras i riksarkivet.

dyrar vid sin själs salighet, att så förhåller sig, och ingenting kommer under rättegången i dagen, som ger anledning att i detta hänseende betvifla sanningen af hans ord. Han erinrar om, att det var hans *och svenska kronans* varor, han genom sina åtgöranden sökt rädda från beslaget[1] och betonar vidare, att han med stöd af Trolles försäkran, att brefvens öfversändande till adressaterna skulle medföra freden, i sin enfald trott sig göra en god gärning. Denna senare del af hans framställning låter emellertid högeligen misstänkt. Visserligen företer han en mängd intyg från borgare i Ronneby[2] och i Eksjö om sin hedrande vandel och bl. a. äfven om sitt nit för »den svenska nationen» i Ronneby.[3] Men en af dessa attester bevisar nästan litet för mycket, då den vitsordar, att Slüter, när danskarna efter att hafva bemäktigat sig Ronneby tänkte bortföra till Hven stadens rent svenska befolkning (= den svenska nationen), trädt emellan med sin borgen. För att denne skulle kunnat utöfva någon inverkan på danskarna, måste Slüter ha varit en hos dem någorlunda betrodd man.

Hufvudfrågan är emellertid den, om Slüter, när han åtog sig brefven och befordrade dem vidare, handlade i god tro, eller om han kände till deras innehåll. Slüter påstod oupphörligt, att det förra var fallet, men dessa hans försäkringar motsägas af många omständigheter, som han visserligen söker men ej lyckas bortförklara. Som bevis på, att det i detta hänseende ej var så helt med hans åtgöranden, anmärkes mot honom, att han i motsats till Eksjöborgaren och bönderna icke genast aflade en öppen bekännelse utan sökte slingra sig ifrån saken och först efter en natts fängsligt förvar återfick minnet för densamma; att han hållit sitt uppdrag hemligt i Ronneby äfven efter danskarnas aftåg; att han gaf Per Nilsson i Kohlhult en så ansenlig betalning; att

[1] En del af dessa varor voro nämligen redan betalda af kronan, och Slüter framhåller såsom en sin förtjänst, att han hållit detta hemligt för danskarna och sökt försvara dem såsom sitt eget gods undan konfiskation.

[2] Ett af dem har formen af ett inför borgmästare och rådmän afgifvet vitsord, d. v. s. dessa intyga å ämbetets vägnar, att de inför dem kallade borgarna uttalat sig så om Slüter, som aktstycket angifver.

[3] Detta intygas särskildt af svenskfödda borgare i Ronneby.

han med undvikande af det närmare belägna Växjö, där länsstyrelse fanns, dirigerade brefbefordringen till Eksjö; att han falskeligen uppgaf brefven afse en sin skuldfordran etc. Till allt detta kunde Slüter svara allenast med mer eller mindre tydliga undanflykter. När Fleming och Parmander först förhörde honom, hade han icke vetat, hvilka bref det gällde, eller »hvad de herrar kommissarier var för folk och hvad makt de hade efter dessa bref att fråga». Sitt uppdrag hade han icke vågat röja af hänsyn dels till Trolle, som allt emellanåt lät göra påminnelser om dessa bref, dels till rådet i Ronneby, som var till hälften danskt. Om Växjö hade han sport, att så godt som alla invånare voro antingen döda eller flyttade därifrån, och f. ö. vore det »nästan lika långt från Ronneby till Eksjö som till Växjö, när man anders(?) reser eller tager rätta vägen genom skogen». Brefven ansåg han så till vida gälla en hans skuldfordran, att om de medförde fred, finge han sina varor igen.

Det är ju möjligt, ja till och med högst sannolikt, att Slüter icke ägt någon närmare kännedom om, hvad brefven i detalj innehöllo. Men så mycket har han säkerligen haft klart för sig, att det uppdrag han fått var af den ömtåliga natur, att det måste hållas hemligt och så skötas, att brefven blefve bakom de svenska myndigheternas rygg sina adressater tillställda. Den slutsatsen borde då icke kunna legat honom fjärran, att det var danska intressen, han tjänade till skada för det land, hvars tropliktige undersåte han var.

En annan fråga är emellertid, hvad emot hans nekande kunde i målet mot honom bevisas, och hvilket straff som i anledning däraf kunde ådömas honom. Fiskalen hade yrkat, att Slüter, såsom den där varit i fiendens läger och utan nödtvång åtagit sig att i riket införskaffa bref, ägnade att dels göra svenska undersåtar misstänkta hos konungen dels framkalla uppror i riket, skulle dömas från lif och gods. Detta stränga yrkande kunde dock icke samla majoritet omkring sig i rätten, där meningarna voro ganska delade. Efter långa öfverläggningar beslöts att ingå till K. M. med en framställning i ärendet, som efter ett utförligt

referat af fiskalens anmärkningar och Slüters försvar utmynnar i följande förklaring. Saken vore »mörk» så till vida, som man ej kunnat bringa Slüter till någon bekännelse, att han skulle vetat af brefvens innehåll, än mindre att han varit delaktig i anstiftarnes arga uppsåt, »varandes han ej heller med så klara skäl, som lag förmår och uti de mål fordras, som ens lif och timliga välfärd angå, vid något förräderi emot H. K. M. och Sveriges krona bunden och beträdd.» Ej heller hade man under förhöret kunnat beslå honom med någon tvetalan. Under sådana förhållanden hade man per plura vota funnit, att hvarken 8 kap. högmålabalken i landslagen, eller 6 kap. högmålabalken i stadslagen eller Örebro stadga af 1617 § 3[1] kunde till denna hans gärning appliceras. Men då Slüter genom sin oförsiktighet att emottaga bref af riksens fiender utsatt enigheten mellan H. K. M. och hans undersåtar för fara, något som i dessa farliga tider lätteligen kunnat lända »riket och fäderneslandet till ruin och undergång», hade den kungl. rätten »i den meningen stannat, att han för sådan straffvärd obetänksamhet sig och androm till åtvarning och exempel med något arbitralt straff borde beläggas, dock sig ej därtill understått förrän» saken blifvit föredragen inför H. K. M. och dennes vilja därom inhämtad.[2]

För kännedom af hvad konungen svarat på denna hemställan finnes ingen annan källa att tillgå än hofrättens egna handlingar.[3] Enligt dessa hänsköt konungen till rådet att i ärendet besluta, och det ålade hofrätten att döma i målet och »belägga Slüter med ett arbitralt straff».

Hofrätten tog nu saken före den 24 oktober till afdömande. Det var nu icke fråga om annat än bötesstraff, och den åsikten uttalades af Parmander, att om straffet skulle vara arbitralt, borde det lämpas efter svarandens förmögenhetsförhållanden. Huruvida domen byggdes på en sådan tolkning af arbitriigrundsatsen eller ej, framgår dock icke

[1] Se Schmedemann, *Justitieverk*, s. 168.

[2] Relation i *Hofrättens registr.* 1677; finnes sist i bandet utom den kronologiska följden och är odaterad. Af hofrättens civilprot. framgår emellertid, att den uppsatts i slutet af maj eller början af juni. Se prot. 22/5, 1/6.

[3] Se *Civilprot.* 11/10 1677; *Codex rationum* 24/10 1677. *Riksregistraturet* innehåller icke något svar från konungen i ärendet.

med full klarhet af handligarna.[1] Somliga ledamöter påyrkade 5,000, andra 4,000 d. s. m:s böter. Med ringa röstöfvervikt beslöts det förra alternativet. Men när domen följande dag skulle justeras, stannade man dock vid det lägre beloppet, åberopande som skäl Slüters »långliga fängelse».[2]

Bilaga I.

Utdrag ur marquis de Feuquières' depescher till sin regering.

Journal du jeudi 13 fevrier 1676.

— —

Linschuld m'a parlé bien avant du gouvernement, que le Roi son maître pretend établir, qui est tout tel, que je me le suis imaginé d'abord. Il ne se soucie pas trop des divisions, pretendant, qu'il s'en autorisera plus aisément dans un dessein réservé, qu'il se forme à l'exclusion des uns et des autres. L'entreprise est grande à un[3] homme de vingt ans. Quand il parviendra à se faire obéir, ce sera un grand bonheur, s'il adresse toujours à bien commander, et il y a danger, que cependant les malcontents ne concourent des deux côtés à séduire le peuple, mais c'est une nécessité, car il ne peut pas y avoir pis que l'anarchie, que je vois ici depuis trois ans, et il faut espérer, que la lassitude, que l'on en a, facilitera ce bon dessein, joint à cela l'audace de la jeunesse, à qui on excuse tout. Cest pourquoi aussi je n'ai rien dit à Linschuld, qui le puisse rebuter de conseiller à son maître de se rendre absolu; au contraire je l'y ai exhorté, mais seulement je lui ai réitéré les conseils, que je crois les meilleurs pour reussir, comme par exemple de cacher ce dessein dans le commencement et d'essayer de s'y[4] faire convier par les voeux de ses sujets, de faire parler sur les affaires ceux qui ont droit de parler, afin de ne les point cabrer et de trouver le bon conseil en quelque lieu qu'il soit,

[1] Slüter synes hafva varit en för sin tid rätt förmögen man. Det omnämnes under öfverläggningen, att det bjudits caution för honom å 50,000 rdr.

[2] *Codex rationum*, 24/10, 25/10 1677. Slüter blef i sept. försatt på fri fot mot borgen och förbindelse att icke lämna Stockholm. Se *rikssenatens registr.* 15/9 1677. Skiljaktigheten inom hofrätten var rätt stor. Den strängaste meningen uttalades af assessor J. Kyronius, som i ett utförligt särskildt votum (se *codex rationum*) yrkade, att Slüter skulle fråndömas all sin fasta och lösa egendom, hustruns fasta och enskilda egendom allenast undantagen. Vicepresidenten Arvid Ifvarsson (Natt och Dag) däremot »underskref domen med det reservato, att han i sitt sinne tyckte 4,000 d. vara för mycket utan allenast 2,000 d. s. m., ty poena bör vara till bättring och icke till ruin, helst emedan det fransyska brefvet långt före varit här i Stockholm, än Slüter det uppskickade.» *Civilprot.* 25/10 1677. Jfr äfven hans egenhändiga underskrift under domen i domboken.

[3] d'un, i *lettr. inéd.*

[4] »l'y» i *lettr. inéd.*

mais de tenir toujours la résolution qu'il prendra fort cachée à cause des traîtres et des mesures que des gens prendraient par leurs intérêts particuliers pour en empêcher l'effet, et surtout que son maître se fasse obéir sans réplique dans les petites choses, parce que les plus grandes ne se font que par de petits moyens. Et j'ai principalement insisté sur la conjoncture présente, disant (comme il n'est que trop vrai) que le royaume est en péril, et que, s'il se[1] perd, les beaux desseins de le gouverner et toute la politique seront bien inutiles, et que l'affaire principale est de le sauver, à quoi je ne vois pas, qu'on s'applique assez, puisque, depuis quatre mois que je sollicite continuellement, je n'ai pu obtenir aucune communication des résolutions qu'on veut prendre pour la campagne, ni avoir aucune conférence utile avec personne, chacun étant ici en défaut aussi bien que moi et les commissaires qu'on m'envoie n'agissant quasi jamais de bonne foi, car ils ont toujours quasi quelque chose à me persuader ou à découvrir de moi par leurs adresses, et s'eloignent d'autant du droit chemin, qu'ils doivent tenir.[2]

Lindschuld a dit à tout cela, que le Roi de Suède m'aurait fait volontiers approcher de lui comme je l'ai demandé, me croyant son meilleur conseiller, mais qu'il appréhende de ne pouvoir pas après cela refuser la même permission aux sénateurs, et il a ajouté franchement, qu'il n'est pas à propos que ce Prince soit exposé à la diversité des conseils qu'on lui donne, c'est à dire proprement qu'ils le veulent gouverner entre eux à l'exclusion de tous les autres. J'ai répliqué, qu'il ne faut pas donc laisser auprès de lui Bent Oxenstiern, qui est dangereux. Il en est demeuré d'accord, et il a dit, que le Roi son maître le connait trop pour se laisser surprendre par lui, et puis il m'a fait confidence, par ordre, disait-il, de ce Prince de son prochain retour, dont il m'a prié[3] de ne rien témoigner à personne, et que c'est principalement pour prendre les résolutions, que je demande, et s'appliquer à mettre sa flotte[4] en état de faire voile plus tôt qu'à l'ordinaire par le moyen de l'invention de scier la glace.

— —

Je m'étendrai fort désormais sur Linschuld, car c'est un personnage, qui devient considérable. Il y en a qui disent, qu'il n'est pas trop bon français, mais je n'en ai pas le choix, et il le deviendra, s'il a autant d'esprit, qu'il parait en avoir, car c'est ce meilleur moyen pour gagner l'inclination de son maître, et je ne crois pas, qu'il ait de meilleure cour à faire, qu'en se rendant nécessaire auprès de moi. Je le juge aussi de ses propres discours.

(*Paris, Les archives du ministère des affaires étrangères. Correspondence politique, Suède.* Feuquières brefväxling n:o 50. Ifrågavarande parti är äfven tryckt af E. GALLOIS, *Lettres inédites de Feuquières* I—V. Paris 1845—1846 III 403 ff.)

[1] »le» i *lettr. inéd.*

[2] Partiet car — — tenir fattas i *lettr. inéd.*

[3] »juré» i *lettr. inéd.*

[4] »grande» inskjutet framför flotte i *lettr. inéd.*

Bilaga II.

Bref från konung Ludvig XIV till markis de Feuquières af den 20 mars (n. s.) 1676.

Monsieur le Marquis de Feuquières.

J'ai reçu par cet ordinaire le journal, que vous m'avez envoyé de tout ce qu'il était venu à votre connaissance des affaires de Suède, et de ce que vous avez négotié depuis le 13 jusqu'au 19me du mois passé. J'ai fort approuvé cette manière, que vous avez prise de m'écrire, parce qu'elle est plus sûre dans un temps, où la difficulté est si grande pour le commerce des lettres et que le conte même, que vous rendez en cette sorte, est plus clair et plus exact.

Ce que vous m'avez marqué dans tout ce mémoire, m'a paru d'une fort grande considération. Il [me] semble, que le Gouvernement de Suède soit sur le point de prendre une autre forme, que le Roi remet sa principale confiance aux secretaires, qui sont auprès de lui, et l'a retiré de ceux qui l'avaient eu auparavant; qu'il se propose de regner avec une authorité absolue et indépendente du sénat, mais surtout, qu'il fait paraître un fort attachement à mon alliance, et qu'il témoigne vous vouloir admettre à une participation confidente de ses desseins et de ses conseils. Je ne puis que louer l'application de ce jeune Prince, et j'approuve même qu'il se rende maître absolu de la conduite de son état, qui jusques ici était partagée avec tout ce qu'il y a en Suède de sénateurs. Je souhaiterais seulement, qu'en restreignant sa confiance à un petit nombre de personnes, il la conservât toujours au Grand Chancelier, parce que non seulement que j'ai beaucoup d'opinion de sa capacité, mais que j'ai encore une forte persuasion de son zèle pour mes interêts. Il est vrai, que je désirerais de lui en même temps, aussi que vous lui avez témoigné qu'en se donnant plus d'application pour les affaires, et en ne s'éloignant point du Roi son maître par des absences et des promenades inutiles, il l'accoutumât davantage à se servir utilement de ses conseils, mais après tous ceux que vous lui avez donnés sur cette affaire, et les offres que vous lui avez faites, de se servir autant qu'il serait en vous, vous ne devez point négliger de vous bien mettre avec les secrétaires, dont le crédit augmente tous les jours, et particulièrement auprès de Lindenschiöld. J'ai regardé comme d'une fort grande importance l'ordre, que le Roi de Suède a donné, que l'on vous communiquât tout ce que peut regarder la guerre. Comme ce Prince a besoin sans doute d'une personne éclairé et désintéressé tout ensemble, au milieu de tant d'affaires, qu'il a à soutenir, je crois très avantageux pour lui, qu'il se peut confier en vous, et s'accoutumer à vous entendre, non seulement sur mes interêts, mais sur les siens. C'est pour ce sujet que je juge de son service, autant que du mien, que vous ne vous éloignez point de sa personne,

que vous le portiez à consentir, que vous le suiviez dans ses voyages, mais particulièrement à ce et qu'enfin vous joignez la familiarité à l'estime et à la confiance qu'il vous fait paraître.

Je vois par votre lettre l'incertitude où il se trouve jusqu'astuce ou de faire la guerre contre la Danemark, ou de soutenir fortement la Pomeranie, mais je crois, qu'il lui importe sur toutes choses de s'appliquer au salut de cette province, où les principales places, qui sont encore entre ses mains, sont capables de relever un jour ses affaires dans l'Empire. Je tire même un bon augure pour les succès des soins, qu'il donnera aux affaires de l'Allemagne, de l'application, avec laquelle il a fait partir ses vasseaux, et a surmonté pour les mettre en mer l'obstacle des glaces et de la saison. J'attends avec impatience d'apprendre, que ce secours soit arrivé à Stralsund, où il aura fait naître l'espérance d'en recevoir dans la suite des plus considérables.

L'envoyé du Roi de Suède me rendit hier une lettre du Roi son maître, du 4 Decembre de l'année dernière, par laquelle, apres avoir fait des plaintes du Roi de Danemark, il me demandait, en vertu de nos traités, de me déclarer contre lui. J'ai assez jugé, que cette lettre avait été écrite à peu près dans le même temps, que l'on vous avait donné un mémoire sur la même affaire, aussi me contentais-je de répondre à ce ministre, que cette même proposition vous ayant été faite de la part du Roi, son maître, je vous avait chargé de lui faire connaître mes intentions, qu'il les aurait toujours conformes à ses sentiments, que je ne pouvais douter, qu'il n'en fût demeuré satisfait, et qu'il pouvait lui témoigner encore, que je répondrais toujours exactement aux obligations de notre alliance. Aussi ne puis-je douter que cette affaire ne soit déjà décidée d'une manière ou d'autre, soit que le Roi de Suède ait continué à souhaiter ma déclaration contre la Danemark, soit qu'il ait jugé plus avantageux de la différer. Ce dernier avis serait sans doute le meilleur, aussi que vous l'avez représenté, mais quelqu'ait été celui, que l'on aura pris en Suède, vous aviez fait connaître ma prompte disposition à satisfaire à mes promesses.

Contribuez cependant ce qu'il sera en vous pour faire résoudre un secours considérable pour la Poméranie, où les lettres, que je reçois du marquis de Vitri, me font voir un extrême besoin d'une prompte et forte assistance. Je ne vous parle point particulièrement du Duché de Bremen, où je vois peu d'apparence de secours, à moins qu'il n'en vienne de Gothembourg, et je doute, que la Suède y ait assez de vaisseax; sur tout, quelque résolution que l'on prenne à Stockholm, appliquez vous à y surmonter la lenteur, qui y est si établie, et qui serait si préjudiciable à l'état présent des affaires.

Je vous ai déjà fait connaître les facilités, que j'avais apportées pour l'assemblée de Nimwegen. J'ai donné les mains à l'ouverture qui a été faite par le Roi de la Grande Bretagne, que lui seul donnât les passeports aux ministres des Princes, qui doivent assister aux conférences. S'il trouve les mêmes sentiments dans toutes les parties intéressées à la guerre, il ne restera

plus de difficultés pour les qualités du Prince Charles, et il y a lieu de croire, que le Roi d'Angleterre levera aisement celle qui resterait sur la demande des ambassadeurs d'Espagne, de pouvoir faire passer leurs courriers sur leurs simples passeports, au travers de mes États. Sur ce je prie Dieu, qu'il vous ait, Mons:r le Marquis de Feuquières en sa S^{te} garde. Ecrit à St Germain en Laie le 20 Mars 1676.

Louis.

Arnauld P.[1]

(Kopia i *Uppsala universitetets biblioteks handskriftsamling E. 545 h.* fol. 699 ff.)

Bilaga III.

Den konungen Ludvigs bref åtföljande anonyma skrifvelsen:

Monseigneur.

Weil mir eingelegtes ist auf eine unvermuthete Weise zur Hand gekommen und es unsers guten Vaterlandes Interesse hoch touchiret, also habe Ich nicht unterlassen können Euer Excell: es zu schicken. Principiis obsta sapienti sat dictum. Adieu.

Monseigneur.

Votre Excellence très humble et très obéissant serviteur.[2]

P. S. Meinen Namen darf ich dem Feder nicht vertrauen Ihr Excell: können selbst aus dem Schreiben die Ursache verstehen.

A son Excellence Monseigneur le comte Nicolas Brahe, Sénateur de Suède à Stockholm.[3]

Cito, cito.

Monsieur.[4]

Eingelegte an Ihr Excellentie wolle der Hr Postmeister fleissig bestellen. Adieu. Monsieur.

Très obligé ami.

Valentin Brochhusen manu propria.

Datum Calmar den 26 th 1676.

[1] Förkortningen afser sannolikt Arnauld de Pomponne, den dåvarande franske utrikesministern.

En oläslig krumelur tjänar som underskrift.

[3] Återgifver tydligen utanskriften på ett inre kuvert kring det till Nils Brahe ställda exemplaret.

[4] Återgifver sannolikt innehållet af en inuti det till Stockholms postmästare ställda brefvet befintlig uppmaning till denne.

Zum Königl. Postmeister in Stockholm[1]
grgl:
à
Stockholm.

Cito, cito.

(Kopia i *Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsamling E. 545 h.* där signerad som litt. D. under den handling, som finnes omnämnd s. 3 not 3. Till ledning vid tolkningen af den högeligen korrumperade texten har äfven användts en afskrift, bilagd Nils Brahes s. 4 not. 1 citerade skrifvelse.)

[1] Återgifver tydligen utanskriften på omslagskuvertet kring alla de för rådsherrarna i Stockholm afsedda skrifvelserna.

"Les Anecdotes de Suede" och dess författare.

Ett bidrag.

Af Olof Palme.

En viss betydelse har af forskningen alltid fästs vid den anonyma skriften *Les Anecdotes de Suede*, om också denna betydelse något förändrats genom tiderna. Då boken år 1716 utkom, väckte den det största uppseende på grund af sina politiskt intressanta och personhistoriskt intima skildringar från Kristinas, Karl X Gustafs och främst Karl XI:s dagar. Det dröjde dock ej länge, förrän några nitiska forskare, Riddermarck, Wilde och Schönberg nagelforo den och förklarade den för en arg smädeskrift, — och så var den enligt deras mening ur räkningen. Icke desto mindre blefvo bokens inom loppet af sju år utkomna sju upplagor mycket lästa, såväl i Sverige som i utlandet, och dess uppgifter spredo sig i de vidaste kretsar, upptogos och återgåfvos okritiskt i en mängd allmänna publikationer, såsom Anreps *Ättartaflor*, *Biografiskt lexikon* och främst Fryxells *Berättelser*, samt ha därigenom ingått som en ingalunda oväsentlig del i den stora allmänhetens bild af tidehvarfvet. Och hvad utlandet beträffar, så har Les Anecdotes de Suede intill senaste tid utgjort en hufvudkälla för dess kännedom om stormaktstidens Sverige.[1]

För nutida forskning, som måste stå lika fjärran från de gamla historiografernas ensidiga fördömande som från den blinda tilltron till bokens *uppgifter*, är dess betydelse en helt ny. Vid noggrant studium af denna

---

[1] T. o. m. i en modern aktsamling som Wijnnes publikation af d'Avaux'depescher från Sverige 1693 utgör Les Anecdotes de Suede en hufvudkälla till de utförliga noterna om svenska förhållanden.

skrift vid sidan af andra källor till tidens historia, framstår den som en — och kanske den märkligaste — af de många, till största delen anonyma, samtida skildringarna från Karl XI:s politiskt betydelsefulla och af så starka lidelser upprörda tid.[1] Betraktad från de synpunkter, man måste lägga på en sådan af privata och partiintressen färgad skildring, kan boken på grund af sitt i många hänseenden märkliga innehåll få ett ej ringa värde såsom historiskt dokument, därest man lyckas utreda dess tendens, syften och ursprung. Trots att detta är den första fråga, boken väcker, har ännu intet försök gjorts till någon sådan grundlig och kritisk undersökning.[2] En annan fråga, den om författarskapet, har trädt i förgrunden, och det måste medges, att den är viktigare. Skulle nämligen den sedan snart 200 år periodvis återkommande diskussionen om hvem som är skriftens författare slutligen lämna ett definitivt resultat, då har boken också fått sin dom: om den än aldrig torde kunna inordnas i de ovederhäftiga pamfletternas rad, så kan dess värde dock bli betydligt mindre än innehållet ger vid handen, men boken *kan* också höjas till en källskrift af betydenhet. Jag skall här framlägga några nya forskningsresultat till belysning af nu nämnda frågor.

*

Det är ett egendomligt faktum, att ehuru det sedan midten af 1700-talet varit bekant, att på biblioteket i Wolfenbüttel förvaras en handskrift af Les Anecdotes de Suede, hvilken ansetts vara författarens egen-

---

[1] Jag känner 22 dylika skrifter, hvaraf 4 tryckta, de öfriga befintliga i följande arkiv och handskriftssamlingar: Kungl. Biblioteket, Uppsala Universitetsbibliotek, Linköpings Stiftsbibliotek, Sjöholms Arkiv, Bergshammars Arkiv, Köbenhavns Kungl. Bibliotek, Bibliothèque Nationale i Paris, Franska Utrikesministeriets Arkiv, K. u. K. Hof-Bibliothek i Wien.

[2] G. H. Stråle har (*Hist. Tidskr.* 1887) gjort försöket, men misslyckades på grund af brist på kritik och grundlighet; v. Beskows och Eichhorns föråldrade undersökningar äro för denna fråga af ingen betydelse; dessa tre författares skrifter äga blott värde — och ett rätt stort sådant — för frågan om författarskapet. Den ende, som kritiskt undersökt frågan om bokens tendens, är G. Schauman (*Hist. Tidskr.* 1902); om hans förtjänstfulla undersökning mera i det följande.

händiga manuskript, ingen af de många forskare, som utförligare behandlat förevarande spörsmål, närmare studerat densamma. Genom stort tillmötesgående från svenska och tyska myndigheters sida har jag satts i tillfälle att på Upsala Universitetsbibliotek granska denna handskrift. I allra största korthet kan resultatet af denna granskning anges på följande sätt.

Manuskriptet öfverensstämmer nästan fullständigt med den tryckta bokens första upplaga. Som bekant är denna första upplaga (med utsatt tryckort: Haag) skrifven på en mycket dålig franska, men redan samma år, 1716, utkom en ny (med utsatt tryckort: Stockholm), där franskan är tämligen god; och det har hittills fått stå oemotsagdt, att denna andra upplaga (med hvilken den tredje franska, som har utsatt tryckort Hessen-Kassel, med undantag af titelbladet identiskt öfverensstämmer) är byggd på den första, hvilken »med van och skicklig hand» förbättrats.[1] Ja, det har t. o. m. påståtts, att utgifvaren af de två senare upplagorna måste »haft kännedom om nordiska förhållanden», emedan han kunnat rätta ett par i första upplagan feltryckta namn.[2] Nu visar ett studium af Wolfenbüttelhandskriften, att första och andra upplagan oberoende af hvarandra utgått från detta manuskript och att sålunda Haag-upplagan, som dock i tiden torde vara den första, ej i samma grad som hittills förtjänar namn af editio princeps, vidare att intet skäl finnes att antaga, att den andra upplagans utgifvare haft kännedom om Nordens förhållanden, hvilket vid en jämförelse mellan upplagorna tvärtom synes högst osannolikt.

Att Wolfenbüttel-handskriften ej blott är primär i förhållande till första upplagan, utan t. o. m. ligger till grund för själfva tryckningen

[1] EICHHORN, *Svenska studier*, s. 147; STRÅLE, *a. a.*, s. 117.

[2] EICHHORN, *a. a.*, s. 147. Det tryckfel, som här främst framhålles, är första upplagans »Gyldenstiern» å s. 120 rad. 8, hvilket i den andra, s. 153 rad. 13, mycket riktigt är rättadt till »Gyldenlew». — STRÅLE, *a. a.*, s. 121, framställer också den frågan, hvarför andra upplagans utgifvare blott rättat *en del*, hvilket synes honom oförklarligt. F. ö. äro hans parallel-ställen delvis felaktiga, i det han förbisett, att i andra upplagan texten delvis omordnats.

af densamma, synes mig klart framgå af följande omständigheter: 1) De i manuskriptet talrikt förekommande rättelserna äro till ej ringa del gjorda af den skrifvande med löpande hand, och af dessa senare äro 15 à 18 stycken af den omfattning, att det ej kan vara tal om en afskrifvare, som skrifvit fel, men omedelbart märkt det. Samtliga dessa rättelser äro aftryckta i första upplagan, liksom äfven alla öfriga, med ett par obetydliga undantag.[1] 2.) De mycket talrikt förekommande olikheterna mellan manuskriptet och första upplagan gälla i nästan alla fall blott ordställning, enstaka ord eller delar af ord och synas vara resultat dels af slarf vid afskrifvande i och för sättning, dels af en ofta alldeles misslyckad sträfvan att tyda manuskriptets dåliga franska. Emellertid visa just ett flertal af dessa olikheter klart, att förevarande manuskript måtte legat till grund för tryckningen. Ett par exempel! Första upplagan »Gentils hommes» (s. 41) kommer af att ordet i manuskriptet är afdeladt på två rader — boktryckaren har förbisett bindestrecket —, hvaremot dess »Son-lieutenant» (s. 104) fattats som ett afdeladt ord, emedan just »son» i manuskriptet slutar en rad. Första upplagans »mombre» (s. 51) i st. f. »nombre» kommer af att manuskriptet har en plump på ena n-stapeln, dess »Uyla» (s. 169) af manuskriptets öppna g (y ser helt annorlunda ut). Exemplen kunna mångfaldigas. Boktryckarens misstag bero på hans okunnighet samt på de egenheter, som utmärka just detta manuskript och omöjligen alla kunde återfinnas hos ett annat, vare sig äldre eller yngre. 3.) Endast två olikheter mellan manuskriptet och första upplagan äro af mera betydande art. S. 6 i den tryckta boken står en af dess obegripligaste meningar, började med »Son origine de cette maniere...» I manuskriptet börjar sidan 6 öfverst just med dessa ord (dock litet s i »son»), men att märka är, att handskriftens nedersta rad å sidan 5 helt och hållet är utelämnad af tryckeriafskrifvaren. Den lyder: »Que si nous posons que ce Royaume

[1] Här må anmärkas, att ett fåtal rättelser äro gjorda af en annan hand, möjligen två andra händer. Om dessa gäller dock alldeles detsamma, som säges om de af skribenten själf gjorda.

a pris», hvarefter »son origine de cette maniere...» blir fullt begripligt. Förklaringen är naturligtvis den, att afskrifvaren af misstag hoppat öfver 5:e sidans sista rad, hvilket är så mycket förklarligare som den näst sista afslutar ett stycke. Men föga sannolikt är, att i ett annat manuskript en sida öfverst börjat med »son origine...» 4.) Den andra mera betydande olikheten mellan handskriften och den första upplagan gäller det i den tryckta boken å 107:e sidans midt förekommande obegripliga slutet på meningen »Mais que... necessaire d'imposer des depenses des Rois». Här står i manuskriptet: »... necessaire d'imposer de nouveaux tributs pour fournir aux inutiles depenses des Rois». Men nu är det så, att ordet »de» står midt öfver första stafvelsen af ordet »depenses»; afskrifvaren har tydligen förvillats häraf och gått direkt från det öfre »de» till det nedre, — dylika fel äro ju vanliga hos afskrifvare. Det synes emellertid föga troligt, att i ett annat manuskript de två lika stafvelserna kommit att stå midt öfver hvarandra.

Nu anförda skäl — ehuru blott en bråkdel af dem, som kunna företes — torde vara mer än nog bevis. Grunden för påståendet, att andra upplagan af Les Anecdotes de Suede utgår från detta samma manuskript och ej från första upplagan, är minst lika stark. Först må nämnas, att nyss anförda, i första upplagan uteglömda rad — »Que si nous posons que ce Royaume a pris» — återfinnes ordagrant i andra upplagan s. 5. rad 4, blott med den skillnad, att »Que» af stilistiskt skäl ändrats till »Or». Äfven den andra i första upplagan uteglömda raden, anförd nyss under 4), återfinnes i andra upplagan s. 135 rad 6 och 5 nedifrån, endast obetydligt omstiliserad. Den andra upplagans syfte är nämligen, såsom redan framhållits, att genom språkets förbättrande göra boken njutbar för fransmän. Därför äro ej *alla* de manuskriptställen, hvilka aftryckts olika i första upplagan, ordagrant återgifna i den andra, men en stor del af dem äro det, och i de öfriga fallen låter det sig i regel bevisa, att manuskriptet och ej första upplagan legat till grund; ytterst få äro de fall, där första och andra upplagan äro lika gentemot en olika punkt i handskriften.

Se här några tydliga exempel:

Första upplagan.	*Andra upplagan.*
s. 18. »... les Commissions honteuses ...»	s. 21. »... les soumissions honteuses ...»
s. 69. »... au grand dommage de Charles Gustave ...»	s. 87. »... au grand regret de Charles Gustave ...»
s. 71. »Tous les Catholiques Romains etoient ...»	s. 90. »Tous les Catholiques estoient ...»
s. 90. » ... Palais des Nobles ...»	s. 111. » ... Maison des Nobles ...»
s. 185. » ... les autres du Royaume ...»	s. 230. » ... les autres Ordres du Royaume ...»

I dessa exempel på hvarandra motsvarande uttryck äro den *andra* upplagans identiska med manuskriptets. Liknande är förhållandet med de namn, som i första upplagan äro felaktiga, men rättats till den andra. Det är allt gjordt efter manuskriptet och ej på grund af någon kännedom hos utgifvaren om nordiska förhållanden. Den andra upplagans riktiga former Verelius (s. 77), Torstenson (s. 82), Gyldenlew (s. 152) m. fl., hvilka motsvara första upplagans felaktiga Ucrelius (s. 61), Torstensoon (s. 65), Gyldenstiern (s. 120) m. fl., finnas samtliga redan i det förevarande manuskriptet. Att den andra upplagans utgifvare genom slarfvig afskrifning af namn tvärtom visat sin okunnighet om nordiska förhållanden, framgår af sådana stafningar som Jok, Lingby, Rane, Stockbom, Sioebland m. fl., hvilka svara mot första upplagans Tot, Liungby, Ranc, Stockholm, Siœblad m. fl., äfvensom af flera oförstående ändringar i meningen. Jag tror mig härmed ha lämnat fullgoda bevis för påståendet, att den andra upplagan ej är sekundär i förhållande till den första. Och att den utgår ifrån just *detta* manuskript — och ej från ett än mera primärt — det framgår med fullkomlig tydlighet däraf, att *flertalet* af de mera omfattande rättelserna i Wolfenbüttel-manuskriptet återfinnas i andra upplagan.

Jag tror mig nu ha visat, att de två första, mycket skiljaktiga upplagorna af Les Anecdotes de Suede utkommit ej den ena som en omarbetning af den andra, utan hvar och en för sig som en publikation

— den ena i nästan ordagrann, den andra i mycket omarbetad form — af ett och samma manuskript. Är ej detta ett nytt starkt skäl till de förut af v. BESKOW och STRÅLE anförda för den af dem framställda förmodan, att Les Anecdotes de Suede år 1716 utgifvits med något medvetet syftemål, någon bestämd plan — denna må nu ha varit hvilken som helst?[1]

Mycket mer vore ännu att från skilda synpunkter säga om denna intressanta handskrift, men utrymmets begränsning tvingar mig att öfvergå till det spörsmål, hvarvid hittills hufvudintresset fästs i diskussionen om den så mycket omskrifna boken, nämligen frågan om författarskapet.

*

Tre författarnamn framkastades redan före 1720 och ha sedan alltjämt diskuterats, nämligen Samuel von Pufendorf, hans broder Esaias samt den franske legationssekreteraren La Piquetiere. Diskussionen har fört det goda med sig, att det i denna stund kan anses till fullo bevisadt, att ingen af dessa tre är bokens författare.[2] Redan tidigt nämn-

[1] v. BESKOW, *Försök att besvara frågan, huruvida Samuel von Pufendorf må anses vara författare till... Les Anecdotes de Suede*, s. 20—22. STRÅLE, *a. a.*, s. 148—149. Jag kan här tillägga, att Wolfenbüttel-handskriftens handstil i hög grad liknar S. v. Pufendorfs, ehuru äfven väsentliga olikheter finnas. Det är kanske ej för djärft att förmoda, att det falskeligen Leibniz tillskrifna intygets författare af svek eller godtrogenhet härpå grundat sitt påstående om v. P:s författarskap. Intyget, skrifvet på första bladet af självfva bokhäftet, synes möjligen kunna vara af samma stil som skriften, i så fall troligen afsiktligt förvänd (mera slängig). I hvarje fall är det *ovisst*, om det är af v. Plothos hand, enligt hvad Öfverbibliotekarien Milchsack haft vänligheten meddela (Jfr SCHAUMAN, *a. a.*, s. 137). Handskriften uppgifves däremot med visshet ha tillhört denne L. O. v. Plothos boksamling, som år 1731 såldes på auktion. — Här vill jag äfven till Schaumans skarpsinniga lilla not, *a. a.*, s. 138 tillägga, att drottning Ulrika Eleonora d. y. minst 4 gånger läst boken — hon har nämligen i *två* exemplar af boken (förvarade i KB) gjort jämnlöpande bläck- och blyertstillägg. Jag finner detta, jämte den s. k. Adlerfeltska anteckningens vittnesbörd samt drottningens kategoriska förklaring om författarskapet (hvarom se längre fram i texten), starkt tala för att Fredriks af Hessen förtrogne Hein, möjligen i samråd med Ulrika Eleonora, haft med bokens publicerande att göra. Förgäfves är det dock jag i RA ägnat mycken tid åt att studera Ulrika Eleonoras brefväxling med Hein m. fl., hennes koncepter och anteckningar. — Den s. k. Adlerfeltska anteckningen, aftryckt hos EICHHORN, *a. a.*, s. 175—177, synes *icke* vara af hofmarskalken Carl Adlerfelts handstil; återstår i så fall att gissa på hans bror Johan Gabriel, af hvilken jag dock ej sett något bref.

[2] Se anförda arbeten af v. BESKOW, EICHHORN och STRÅLE. Jag nöjer mig här med deras — så snart det gäller negativa resultat — fullt tillräckliga bevisning, ehuru jag väl kunde tillägga åtskilligt, särskildt rörande La Piquetiere, hvars depescher till sin regering under 1680-talet jag genomgått i Franska Utrikesministeriets Arkiv.

des dock andra namn, om ej offentligt, så dock privat med anspråk på trovärdighet. En sådan — hittills obeaktad — uppgift finnes bevarad i ett exemplar af tredje franska upplagan[1]; den är af baron Adolph Ludvig Stjernelds hand. Den lärde mannen uppger, att boken sannolikt författats af Per Ribbing och Erik Benzelius »som ett stöd för 1714 års riksdag». Jag nämnde nyss, att jag anser det sannolikt, att det var med någon bestämd afsikt boken år 1716 utgafs på sätt som skedde. Jag anser det dock å andra sidan fullkomligt visst, att boken ej är *författad* på 1700-talet, utan på 1680-talet, och detta hufvudsakligen af följande skäl: 1.) att de nästan på hvar sida i bokens senare hälft förekommande vändningar och uttryck, som tyda på författarens samtidighet med det han skildrar, omöjligen alla kunna vara skrifna i senare tid för att afsiktligt vilseleda, 2) att i en partiskrift af omkring 1715 annat skulle gjorts till hufvudsak än frågan om godsbesittning, godsafsöndring och reduktion, hvilken fråga som en röd tråd går igenom boken, och 3) att författarens skepsis och tämligen allsidiga syn på samhällsspörsmålen (påvisad af Schauman, hvarom mera nedan) ej tyder på en dagspolitisk partiskrifts syfte. Jag finner tvärtom Schaumans skäl för att boken är skrifven 1687 eller 1688 vara fullgoda.[2] Att däremot Erik Benzelius och Per Ribbing, eller en af dem, *möjligen* kunnat ha något med bokens utgifvande att göra, vill jag ej förneka, om det också är högst osannolikt, i betraktande af bokens tendens.

Som jag redan antydt, delar jag rörande denna viktiga fråga helt och hållet den uppfattning, som framställts af Schauman i strid mot alla äldre teorier.[3] Det synes rent af obegripligt, huru de äldre författarne kunnat anse Les Anecdotes de Suede vara en pamflett *mot* enväldet och reduktionen, *för* adeln och rådet samt särskildt för införande af valmonarkien i Sverige. Schauman visar genom talrika citat, att författaren i princip gillar reduktionen, ehuru han ogillar dess öfverdrifter, att han tydligt yttrar sig mot en rådsregering med svag kungamakt,

[1] Befintligt i Göteborgs Stadsbibliotek.
[2] SCHAUMAN, *a. a.*, s. 137.
[3] SCHAUMAN, *a. a.*, s. 133—136.

ja anser räfsten med Karl XI:s förmyndare rättvis, om han också beklagar dess för stora stränghet. Schaumans citat kunde lätt fördubblas, men utrymmet tillåter det icke. Jag vill blott påpeka, att å sid. 3 och 4[1] anges såsom bokens program: att redogöra för konungens och adelns ställning till hvarandra i fråga om jorden och makten från äldsta tider till Karl XI och särskildt för den stora förändring, som under hans tid skedde i dessa förhållanden. Programmet är sedan med stor och intresseväckande konsekvens fasthållet, ehuru författaren då och då kommer med små riktiga »anekdoter» utom ämnets egentliga sfär, några för att ge en liten bouquet åt boken, andra — vid skildringen af samtiden — för att komma åt personliga ovänner eller ur egen erfarenhet belysa någon detalj. Frånser man dessa senare utsmyckningar, som när det gäller några personer i viss mån vrida hela framställningen på sned, måste den kritiske läsaren erkänna, att författaren anlagt vida synpunkter, som göra t. o. m. framställningen af de äldra tiderna till en viss grad beaktansvärd. Blott ett enda, helt litet exempel! S. 26 tillägger författaren Axel Oxenstierna en i sin korthet rätt fin utläggning af frågan om ståndsskrankorna, med temat »il est tres difficile de monter du dernier degré jusques au plus haut»; särskildt framhålles, att de, som på detta sätt ha stigit, i regel »conservent quelque chose, qui fait connaitre d'où ils sont sortis». Detta citeras af Stråle som ett starkt skäl för skriftens hög-artistokratiska tendens.[2] Jag ber få fästa uppmärksamheten på följande omedelbart efter nu nämnda utläggning stående ord: »C'est ce qu'on avoit pû observer dans le Roy Gustave. Car comme il n'avoit pas été elevé pour porter la Couronne, dans plusieurs rencontres il agissoit plutôt en homme privé qu'en Roy». Mig synes detta vara en fin och ovanlig iakttagelse af en 1600-talsmänniska, alldeles vederläggande Stråles uppfattning af författarens mening med

[1] Af första upplagan; alla citat gälla denna. På grund af hvad ofvan visats, vore väl riktigare att citera Wolfenbüttel-manuskriptet; olikheterna äro emellertid så obetydliga, att jag här anser mig kunna citera den tryckta boken.

[2] STRÅLE, *a. a.*, s. 146.

nyssnämnda utläggning. Gustaf Vasa har tidigare i boken mycket prisats.[1]

Med många exempel kan visas, att Anekdoternas författare varit en fin iakttagare äfven af hvad han sett och upplefvat. Men för att alls ha kunnat iakttaga, måste han ju ha lefvat nära det nära skildrade. Det synes mig också fulllt visst, att han varit svensk, och därtill en svensk, som lefvat nära de skildrade händelsernas centrum under större delen af tiden från början af 1650-talet till slutet af 1680-talet. En del felaktigheter i skildringen af de äldre tiderna ha framhållits som starka skäl mot svenskt författarskap.[2] Mig synes denna skildring äga stora förtjänster och genomgående visa en kännedom om detaljer, hvilken en utlänning knappt varit mäktig. Jag vill blott som exempel nämna författarens goda kännedom om Upplands folkland (s. 5) samt om gamla Svea konungars inkomster och Uppsala öd (s. 7), vidare den ganska tillfredsställande framställningen af Gustaf Vasas kyrkoreformation (s. 12—13) och af Erik XIV:s regering (s. 18). Visst finnas *fel*, men det är ej därom det är fråga. Frågan gäller, om en utlänning kunnat ha *kunskap* om allt detta. Jag tror det ej. Rent afgörande synes mig en sådan detalj vara som den fullgoda kännedomen om de omständigheter, som gjorde frälseköpen nödvändiga (s. 35). Det finnes t. o. m. ett uttryck, som direkt visar, att författaren ägnat sig åt verkliga studier af Sveriges äldre historia. Vid tal om striderna mellan Sigismund och hertig Karl säger han nämligen (s. 22): »Et certes cette affaire etoit si embarassée, que je n'ay jamais pu me satisfaire la dessus».

På ett än mer afgörande sätt framstår dock författarens svenskhet, när han kommer in på hvad han själf varit med om. Den första tidpunkt, hvarom detta med visshet kan sägas, är våren 1654; den långa skildringen af riksdagen i Upsala (s. 59—61) bär fullkomligt prägeln af att vara ett ögonvittnes ord. De flerstädes återkommande beskrifningar-

[1] Som ett talande intyg om bokens alls ej aristokratiska tendens kan nämnas, att af Ulrika Eleonoras nämnda utförliga anteckningar klart framgår, att hon med lifligt gillande läst boken.

[2] v. Beskows och Stråles anförda arbeten, passim.

na på Karl X Gustaf visa äfven ej blott liflig beundran för, utan — hvad som här är viktigare — liflig beröring med konungen. Så synas mig följande ord tyda på personlig erfarenhet (s. 154, vid tal om Karl XI:s svårighet att uttrycka sig): »... son Pere etoit tres eloquent, & dans les discours reglez, & dans la conversation, & dans les lettres, qu'il ecrivoit, qui etoient fort elegantes & pleines de belles sentences». Allra tydligast framgår dock författarens svenskhet ur den goda och detaljerade kunskapen om södra Sveriges topografi, hvarom berättelserna från Karl XI:s danska krig bära vittne, samt ur den intima kännedomen om detaljer och intriger från särskildt 1670- och 1680-talens riksdagar. Rörande allt det nu nämnda är jag emellertid i tillfälle att koncentrera mina bevis ej blott kring ordet svensk, utan äfven kring ett bestämdt namn. För mig står det nämligen fullt klart, att det är JOHAN PAULIN OLIVEKRANS, som skrifvit Les Anecdotes de Suede.

Under forskningar öfver det franska partiet i Sverige på 1690-talet, för hvilket Olivekrans var en af ledarne, har jag haft anledning att närmare studera denne intressante man och särskildt att genomgå hans till stor del bevarade koncept och anteckningar af olika slag. Ledsamt nog sluta dessa nästan helt och hållet med året 1682, hvarför högst få paralleler, och inga slående, kunna påvisas — Les Anecdotes de Suede är ju författad tidigast 1687. Märkligt är, att detta oaktadt studiet af Olivekrans' papper ger många påtagliga skäl för hans författarskap till boken, — att nu förtiga det för historisk bevisning svåråtkomliga faktum, att man vid en jämförande läsning af Olivekrans och Anekdoterna ej torde undgå att känna sig stå inför samma säregna personlighet.

Först dock några ord om de betydelsefulla anteckningar af samtida, som sätta Olivekrans i samband med Les Anecdotes de Suede. Det är en dylik samtida anteckning, som föranledt SCHAUMAN att för första gången framkasta Olivekrans' namn i diskussionen om boken. Anteckningen står i ett exemplar af första upplagan, befintligt i Helsingfors Universitetsbibliotek, och lyder: »L'Olive-Krantz en est auteur». Om anteckningen, hvars form (»L'Olive-Krantz» = »Olivekransen», »vår

Olivekrans» el. dyl.) visar antecknarens samtidighet med den föregifne författaren, se vidare i Schaumans uppsats.[1] Dess anonymitet förminskar dock i väsentlig mån dess värde.

Viktigare är en hittills obeaktad anteckning af drottning Ulrika Eleonora d. y:s egen hand i hennes i Kungl. Bibl. förvarade exemplar af 3:e franska upplagan. Hon har där på ett f. ö. tomt blad före titelbladet med bläck skrifvit: »par olivencrantz».[2] Skulle min ofvan framställda förmodan, att Ulrika Eleonora haft med utgifvandet af boken att göra eller stått utgifvaren nära, besannas, då synes mig hennes anteckning vara af starkt bevisande kraft. I hvarje fall bör den tillmätas en viss betydelse. Hon har, som nämndt, läst Anekdoterna med lifligt gillande minst 4 gånger, hvarför det måste ha legat i hennes intresse att få reda på hvem författaren var; hon torde äfven haft större möjligheter härtill än flertalet andra, och det är att märka, att Olivekrans dog 1707, själf slutande sin adliga ätt, hvarför intet, hvarken vänligt eller fiendtligt partiintresse kan tänkas ha velat påbörda honom skriften.

En märklig anteckning — äfven den hittills obeaktad — är den som återfinnes i ett exemplar af första upplagan, befintligt i Ericsbergs bibliotek. I detta exemplar har svenske diplomaten grefve Fredrik Dohna (f. 1664, död 1727, alltså samtida med de skildrade händelserna från 1670- och 1680-talen) på synnerligen dålig franska gjort en mängd tillägg, delvis af stort intresse för tidens historia.[3] Två af anteckningarna böra jämföras. Å sid. 129 står efter första styckets sista ord (». . . mar-

[1] SCHAUMAN, *a. a.*, s. 128—129.

[2] Ingen tvekan kan råda om att anteckningen är af drottningens mycket karaktäristiska handstil. Att anteckningen ej beaktats beror på, att ingen haft klart för sig, att Ulr. El. fört anteckningar i *två* exemplar. Det förevarande tyckes ingen ha studerat efter WARMHOLTZ, hvilken ej fäst sig vid anteckningen. Jfr STRÅLES misstag härom, *a. a.*, s. 117 not. 1. — De öfriga med bläck gjorda anteckningarna i detta exemplar äro ditskrifna — troligen alla, åtminstone flertalet — mellan Jan. 1722 och Juni 1723. Karl Gustaf Rehnsköld nämnes nämligen som död (s. 148) och Karl Gyllenstierna som lefvande (s. 178); öfriga anteckningar stämma härmed. Intet talar emot att anteckningen om Olivekrans är gjord samtidigt med de andra.

[3] Ingen tvekan råder om kommentatorn; anteckningarnas egendomliga handstil är i RA jämförd med Dohnas. Som en kuriositet — månne mera? — må nämnas, att på titelbladet jämte Dohnas utraderade, men tydligt skönjbara namnteckning står af hans hand: »zu Wolfenbuttel d. 24 Jan.»

qué.») följande anteckning: »olivencrantz decuvrit eune part.»[1] Å sid. 167 står medelst en stjärna efter första styckets sista ord (»... Cavalier.») införd följande öfverst på sidan skrifna mening: »set eun Engloaij qui l'a ecrit»,[2] hvarjämte i marginalen vid 11:e—13:e raderna uppifrån står skrifvet: »nego». Dessa senare anteckningar gälla anekdotförfattarens påstående, att »som de svenska bönderna i regel förstå sig på att väl sköta hästar, skrifva de gärna in sig som kavallerister». Dohna finner detta felaktigt, sätter »nego» i kanten och bifogar därjämte såsom förklaring: »Det är en engelsman, som har skrifvit det.» Denna anteckning syftar tydligen på hela boken; ingen anledning synes mig finnas att antaga annat. Hvad åter angår anteckningen »Olivekrans upptäckte en del», så står den vid en af de allra märkligaste poängerna i Les Anecdotes de Suede. Sidorna 105—128 i boken äro till största delen ägnade åt Johan Gyllenstiernas lifsverk, hvilket nedsvärtas på ett sätt, som gifvit skäl åt den förmodan, att ett af skriftens hufvudsyften varit att sätta ned denne man i eftervärldens ögon. Att märka är, att Dohnas många anteckningar på dessa sidor klart visa, att han lifligt instämmer med författaren. Jag vill som ett tydligt exempel blott anföra en anteckning, som står litet tidigare (s. 102), vid påståendet, att Johan Gyllenstierna försäkrat Karl XI, att Klas Rålamb och Knut Kurck vid ett beskrifvet tillfälle velat genom mened »ruiner le Comte de la Gardie». Dohna har här tillskrifvit: »settoait 7: annêes apraij que J: Güldenstierna se servit de sette ruse maudite pour detrouir le Roij loui mesme.»[3] Anteckningen synes mig intressant, såsom visande, att anekdotförfattaren ej var ensam om att tillskrifva Johan Gyllenstierna onda planer, hvilkas kulmen var att söka bringa Karl XI om lifvet. Efter skildringen af alla dessa sataniska anslag beskrifves s. 128 Gyllenstiernas död, och s. 129 säges såsom slutomdöme: »Cependant je doute, que le Roy eut jamais sçu quels etoient ses desseins puisque pendent tant d'anneés il

[1] Betyder enligt Dohnas stafsätt: »Olivencrantz decouvrit une part.»

[2] Betyder: »C'est un anglais qui l'a écrit».

[3] Betyder: »C'était 7 années après que J. Gyllenstierna se servit de cette ruse maudite pour détruire le Roi lui-même».

a marché dans le chemin, qu'il luy avoit marqué.» Det är efter dessa ord anteckningen »Olivekrans upptäckte en del» står. Dohna meddelar alltså här kategoriskt, att Olivekrans upptäckte en del af de Johan Gyllenstiernas onda planer, hvilka — enligt Dohnas åsikt — voro faktiska. Det kan knappast syfta på något offentligt uppenbarande, emedan ett sådant gifvetvis hade blifvit kändt af eftervärlden. Alltså synes det antagligt, att Olivekrans privatim upplyst Dohna om en del af Gyllenstiernas nämnda planer, hvari möjligen rent af står att finna orsaken till Dohnas tro på anekdotförfattarens skildring i denna punkt. Att märka är, att Olivekrans ingenstädes i Les Anecdotes de Suede nämnes eller åsyftas. Detta, att Dohna, som ej har en tanke på att Olivekrans skulle vara författaren, vid läsningen af en enastående lögnaktig skildring minnes den sedan 10 år döde och ingenstädes i boken nämnde Olivekrans' berättelse om samma sak och det så starkt, att han därom gör en anteckning i boken, synes mig vara ett argument af ganska stor beviskraft *för* Olivekrans' författarskap.[1]

Ett annat dylikt argument finner jag i bokens form. Hvad den så ofta påpekade dåliga franskan beträffar, har jag redan nämnt, att en hel del fel ej återfinnas i originalmanuskriptet, utan bero på slarf af den i franska okunnige tryckaren. Kvar står emellertid de monstruösa satsbyggnaderna med stundom ända till ett tiotal bisatser, mest »que»-satser, utan hufvudsats, ställda efter hvarandra såsom skilda meningar; vidare öfverflödet af »Or», »Outre» och några andra förmedlande ord, ofta införda på de mest omotiverade ställen; på andra ställen åter tvära, oförmedlade öfvergångar från ett till annat. Redan EICHHORN[2] såg i detta otympliga språk en bekräftelse af den s. k. Adlerfeltska anteckningens påstående, att Les Anecdotes de Suede utgifvits efter manuskript-fragmenter, som på oförstående vis hoparbetats. Man måste ge honom rätt. Å andra sidan vill jag framhålla ett hittills förbisedt fak-

[1] Ännu en anteckning af Dohna bör här citeras. Sid 181 står efter 2:a styckets slutord (» . . . l'Etat.») följande anteckning: »c'est eun Eclesiastique qui a fait inprimer ce receuge». Det betyder enligt Dohnas stafsätt: »c'est un ecclesiastique qui a fait imprimer ce recueil».

[2] EICHHORN, *a. a.*, s. 163.

tum, nämligen bokens systematiska uppställning. Ett par exempel! S. 79 säges, att Karl XI:s förmyndarestyrelse blifvit »severement chatieé pour deux raisons principales. La premiere etoit» etc. Först på s. 88 kommer »L'autre raison...» Å sid. 163 göres en liknande indelning; här kommer den andra afdelningen först å s. 173. Den första af dessa afdelningar, som behandlar Sveriges krigsväsen, är inom sig på mångfaldigt vis indelad. Öfverst på sidan 164 anges hufvudgrunden för indelningen, hvarefter följa 4 hufvudafdelningar, börjande med resp. »Premierement à l'egard des Officiers...» (s. 164), »De plus le Roy augmenta sa Cavallerie...» (s. 164 nederst), »Mais pour ce qui regarde l'Infanterie . . .» (s. 167) samt »Pour ce qui concerne la Flotte...» (s. 168). Denna sista afdelning, om flottan, är åter indelad i smärre afdelningar, af hvilka slutligen åtminstone en (s. 171) är systematiskt uppdelad; där säges nämligen, att Hans Wachtmeister grundade Karlskrona »par les raisons suivantes», hvarefter dessa skäl följa såsom 5 »que»-satser, den första styrd af »Il disoit», de andra fristående såsom särskilda meningar. En sådan systematisk indelning kan påvisas för stora delar af boken.

Nu är saken den, att Olivekrans just var en s. k. tabellmänniska. Den lärde mannens mest betydande vetenskapliga verk, en stor foliant, är en uppställning i sinnrik klammertabell-form af hela Grotii »De jure belli et pacis». Och, hvad som här betyder mest, nästan alla hans efterlämnade politiska och vetenskapliga anteckningar, ja t. o. m. en del brefkoncept äro uppställda i tabellform, de flesta i klammertabeller. Här ha vi samma följder af »que»-satser, samma systematiska indelningar inom och inom hvarandra som i Les Anecdotes de Suede, ja stundom t. o. m., där tabellerna litet utförts, samma mängd af omotiverade »Or», »Outre» o. dyl. Utrymmet tillåter ej någon sådan tabells aftryckande. Likheten är emellertid påfallande, och det synes mig, att de invecklade, ja stundom svårbegripliga[1] indelningarna i Les Anecdotes de Suede bestämdt tyda på, att författaren följt en klar tabell eller rättare

[1] Se t. ex. s. 97—98.

flera, hvilka han ej hunnit hoparbeta. På detta sätt bli upprepningarna i boken förklarliga, äfvensom en del omotiverade bisatser, som innehålla grofva felaktigheter.[1] Dessa sista skulle då tillagts af den, som sammanarbetat tabellerna, d. v. s. — om min hypotes är riktig — af upphofsmannen till Wolfenbüttel-manuskriptet.

Hvad den dåliga franskan beträffar, må vidare nämnas, att Olivekrans skref mycket på franska, men alltid illa. Ännu så sent som omkr. 1680 beklagar han själf sin bristfälliga kunskap i detta språk.[2] Också var Olivekrans ej mycket i Frankrike, hvaremot han vid olika tillfällen länge vistades i England. Och det är att märka, att i Anekdoterna förekomma många engelska uttryck och vändningar, t. ex. s. 44 »luxure» (eng. »luxury») i st. f. »luxe», s. 135 »Coutumes» (eng. »Customs») i st. f. »Douanes», s. 183 »marinier» (eng. »mariner») i st. f. »marin». Olivekrans skref ej blott flytande engelska, utan i hans franska bref smyger sig äfven då och då in en anglicism; så talar han t. ex. i ett bref om »les encloses» (eng. »the enclosed») i st. f. »les incluses», skrifver ofta »Dennemark» i st. f. »Danemark», o. s. v.[3]

Nu till själfva innehållet i Les Anecdotes de Suede![4] Som nämndt innehåller skildringen af riksdagen i Uppsala år 1654 så många detaljer och den är äfven så åskådlig, att man gärna ville förmoda, det författaren själf där varit med. Så var sannolikt förhållandet med Olivekrans. Han var född 1633, son till ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus och låg med visshet åren 1650—1653 som student i Uppsala, där han ju f. ö. haft sitt föräldrahem och alltjämt hade talrika vänner;

---

[1] Se exempel hos EICHHORN, *a. a.*, s. 163.

[2] »... de sorte que ie suis icy reduit à me servir d'une langue, qui ne m'est pas familiere». Olivekrans till en fransk kardinal, odat. koncept i *RA* (bevisligen från omkr. 1680, tidigast slutet af 1679).

[3] Jag förstår ej, hvarför de, som ha antagit Les Anecdotes de Suede vara en öfversättning, ansett det vara från latinet eller tyskan. Inga skäl tala härför, många däremot för ett engelskt manuskript. Jag tror dock snarare på den förklaring om inverkan, som i texten ges; mängden af svenska uttryck och vändningar är nämligen äfven stor, t. ex. s. 51 »Mais les mêmes ...» (= Men desamma), s. 141 »vin brulé» (= brännvin).

[4] Se härur många skäl för Olivekrans' författarskap redan hos SCHAUMAN, hvilka jag ej anser mig behöfva upprepa, ehuru flera skulle vinna på att ställas i nytt sammanhang.

ehuru han våren 1654 af Kristina utnämnts till aktuarie i kansliet, är det ju mycket sannolikt, att han var i Upsala de historiska dagarna i Juni. En passus är särskildt att märka. S. 61 omtalas en detalj, som jag ej sett på annat håll. Det är ett rätt märkligt yttrande, som Axel Oxenstierna uppges ha fällt till Stigzelius och Verelius. Den sistnämnde var Olivekrans' vän och beskyddare. Äfven detta stämmer med teorien om hans författarskap — hvem skulle nämligen ha intresse af att till Verelius hänföra en uppgift, hvilken ej kommit från denne?[1] Hvad f. ö. skildringen af Kristinas regering beträffar (s. 30—61), så innehåller den så många annorstädes obefintliga detaljer och visar f. ö. så många drag, som vittna om en intim kännedom, att man med skäl kan förmoda, det författaren stått i närmare beröring med drottningen. Detta gjorde Olivekrans; han vistades länge hos henne efter abdikationen både i Brüssel och i Rom samt var från 1681 guvernör öfver hennes domäner i Sverige.[2] En detalj är vidare särskildt att märka: den lilla fina anekdoten s. 57 om hvad Kristina svarat Per Sparre, när denne kom från Öland, dit han fört julklappar till Karl Gustaf — författaren måste ha hört den af Per Sparre själf. Åtminstone *en* längre tid, nämligen under sina långa vistelser i England 1676 och 1678 samt f. ö. under hela Nijmegen förhandlingarna stod Olivekrans i liflig, tidvis daglig personlig beröring med Per Sparre.[3] Hvad Karl X Gustafs regering beträffar, vill jag blott anföra en belysande detalj. Den fullkomligt riktiga och särdeles utförliga beskrifningen på 1655 års reduktion samt prisandet af densamma såsom rättvis och måttfull (s. 64—65) får en mycket naturlig förklaring ur det faktum, att Olivekrans samma år medföljde på Krister Bondes ambassad till England, — denne hade ju sin stora andel i den skedda reformen. Olivekrans synes till Bonde ha stått i det bästa förhållande. Är det ej naturligt, att den 22-årige ynglingen på sin första

[1] För här lämnade uppgifter se ESBERGII likpredikan öfver Olivekrans samt Olivekrans' brefkoncepter från 1650-talet, förvarade i *RA*. Verelius höll bl. a., då Olivekrans far dött, en parentation öfver denne.

[2] Se ESBERGII likpredikan och Olivekrans' brefkoncepter i *RA*.

[3] Se Olivekrans' i *RA* förvarade brefkoncepter från denna tid.

mera betydande utrikesresa tog ett starkt intryck af den, som då var hans ledare?[1]

Att Olivekrans f. ö. lifligt intresserade sig för de statsfinansiella frågor, hvilka utgöra hufvudföremålet för Anekdoterna, torde väl ha blifvit en följd af de djupa studier »in Iure Romano, som ock publico & patrio», hvarom hans samtida biograf ESBERGIUS talar,[2] samt af den lifliga kontakt, hvari han kom med dessa frågor genom sitt guvernörskap öfver Kristinas underhållsländer. Vi äga därjämte bevaradt af hans hand ett bref, som vittnar härom. Den 26 Okt. 1672 skrifver han nämligen till den då i Paris varande Nils Gyldenstolpe: »À propos om böcker, så skulle och iagh gärna see, att M. H. Hr. mig informerade om slike böcker, som angå Kongens financier et ce qui y appartient».[3] Jag har redan sagt min mening om anekdot-författarens uppfattning af dessa frågor. Olivekrans' uppfattning var, att döma af bevarade spridda uttalanden, alldeles densamma. Bokens skarpa klander (s. 77—79 och 95—96) öfver förmyndarstyrelsens brister stämmer väl öfverens med Olivekrans' ord till sin intime vän Anders Lilliehöök i bref af den 27 Sept. 1676: »i'ay une partrie, laquelle souffre furieusement par les desordres qu'on y a mis».[4] Likaså med hans ord till Kristina i bref af den 15 Juli 1682 om förmyndarräfsten: »C'est un chatiment de Dieu».[5] Å andra sidan går anekdotförfattarens upprepade klagan öfver reduktionens och förmyndarräfstens öfverdrifter igen i flera uttalanden af Olivekrans, kanske starkast i det bref af d. 12 Mars 1682, hvari Olivekrans nästan gratulerar sin vän Anders Lilliehöök till hans hustrus död — detta på grund af de för adeln så djupt bekymmersamma tiderna.[6]

[1] För dessa uppgifter se ESBERGII likpredikan och Olivekrans' i *RA* förvarade brefkoncept från denna tid, särskildt brefven till Krister Bonde.

[2] ESBERGII likpredikan s. 94.

[3] I *Nordinska saml.* i *UUB.*

[4] Bland Olivekrans' koncept i *RA.*

[5] Bland Olivekrans' koncept i *RA.*

[6] »... quand vous faites reflexion sur le temps present, cette ruine de maisons, et cette apprehension qu'on a de maux encor plus grands, ce ne doit pas vous servir pour un petit soulagement, que celle qui faisait la moitié, ou peut estre la plus grande partie de tous vos soucis, n'en a plus besoin...» Koncept i *RA.* Se äfven Olivekrans' koncept till M. Breval af d. 20 Dec. 1682 och till Kristina af d. 19 Juni 1686.

Sannolikheten af att just Olivekrans kunnat nedskrifva de svåra beskyllningarna mot Johan Gyllenstierna är redan af SCHAUMAN[1] med styrka framhäfd. Jag har ofvan visat, att han faktiskt yttrat sig i samma riktning. Här må blott tilläggas ett yttrande, skrifvet af Olivekrans' egen hand i bref till Kristina af dat. den 20 April 1681 med anledning af en Brobergs smädeskrifverier: »Pour ce qu'il escrit de moy comme si j'estois mal dans l'esprit du Roy, il est bien vray que feu Jean Gyllenstiern a fort travaillé a cela, et qu'il y a d'autres encor qui apres sa mort l'ont secondé dans ce dessein».[2] Med dessa »autres» torde Olivekrans förvisso syfta främst på Gyllenstiernas vänner bröderna Wachtmeister, hvilka just nu spelte en så stor roll; i Anekdoterna tadlas äfven dessa med bitter oresonlighet, tydande på personligt hat (s. 87, 134 m. fl.). Vidare må nämnas, att Olivekrans flera gånger yttrar sig skarpt, nästan hätskt mot Göran Gyllenstierna, hvars goda förhållande till brodern Johan ju är kändt och som flerstädes i boken nämnes jämte denne.[3] Och hvad beträffar Anekdoternas flerstädes upprepade skarpa klander mot Johan Gyllenstierna för hans på vänskap med arffienden Danmark byggda politik, så synas mig följande ord af Olivekrans — i en politisk tabell — vara uttryck af alldeles samma anda: »Danmk inthe tiltroendes, α) gammalt haat. β) illistigheet, särdeles i tractater. γ) naturligh falskheet.»[4] Liknande uttryck äro ej sällsynta hos Olivekrans.

I detta sammanhang må påpekas en parallel i fråga om skånska kriget. Anekdoternas framställning af detta krig är helt buren af tanken på Karl XI:s möjliga död i kriget och hvad som skulle ske i en dylik händelse. Att Olivekrans haft sina tankar riktade åt samma håll, framgår af flera hans yttranden. Det finnes bl. a. ett papper af hans hand bevaradt, troligen af år 1683 och bärande titeln »Memoire secret»; det utgör en promemoria öfver hvad Kristina borde göra för att återfå Sveri-

---

[1] SCHAUMAN, *a. a.*, s. 130—131, 136.
[2] Bland Olivekrans' koncept i *RA*.
[3] Se särskildt Olivekrans' bref till del Monte af d. 30 Nov. 1681 och till Kristina af d. 30 Dec. 1681. Koncept i *RA*.
[4] Bland Olivekrans' politiska anteckningar i *RA*.

ges krona, därest Karl XI doge.[1] Här säges bl. a.: »Tout le monde s'est étonné de ce que S. M. demeuroit a Rome pendant la derniere guerre, lors qu'Elle mesme souffroit tant, et que le Roy, estant sans heritiers, courroit risque tous les jours.»[2]

En person, som i Les Anecdotes de Suede på det skarpaste klandras, och det med en af framställningen f. ö. ganska omotiverad utförlighet, är Brynte Cronschöld (s. 182—184). Han var Olivekrans' personlige fiende och nämnes af denne såsom stödjande en mot honom bildad »cabale» af illasinnade personer.[3] Vid tal om Bengt Oxenstierna framhålles i Anekdoterna (s. 158) särskildt hans mutbarhet. Om detsamma skrifver Olivekrans till franska sändebudet i Dresden Bidal d'Asfeld, i ett bref af den 22 Februari 1693.[4] Henrik Hoghusen omtalas i boken särskildt såsom lat och likgiltig (s. 98.). Alldeles samma omdöme fäller Olivekrans i bref till Kristina af den 15 Juli 1682.[5] Än mer bevisande äro emellertid några paralleler vid berömmande omdömen. Trots anekdot-författarens ofta skarpa ord mot Frankrike, får franske ministern Feuquières de allra vackraste loford (s. 60). Att Olivekrans med denne stod på särdeles förtrolig fot, framgår ej blott af deras bevarade bref till hvarandra, utan äfven af Olivekrans' bref till Kristina af den 30 Sept. 1682, där han omtalar, huru han förtroendefullt vändt sig till Feuquières' son, som var franskt sändebud i Berlin, på grund af »la familiarité que j'avois contracté en Suede avec Mr de Feuquieres son pere».[6] SCHAUMAN har redan framhållit, huru Biörnklou, som var Olivekrans' svärfar, i Les Anecdotes de Suede får ett par vackra loford (s. 81); jag kan tillägga, att studiet af Olivekrans' papper visar, att förhållandet mellan de två var synnerligen godt.[7] Om Karl XI:s läkare

[1] Bland Olivekrans' politiska anteckningar *RA.*

[2] Se vidare lika tydligt om samma sak i Olivekrans' bref till K. M:t af dat. d. 20/30 Maj 1677; jfr ock ett annat odateradt memorial af hans hand. Allt i *RA.*

[3] Olivekrans till Kristina. dat. Stockholm d. 10 April 1686. Koncept i *RA.*

[4] Insändt af Bidal d'Asfeld till sin regering; en afskrift förvaras i *Franska Utrikesministeriets Arkiv,* vol. *Suède, Suppl. 5.*

[5] Bland Olivekrans' koncept i *RA.*

[6] Bland Olivekrans' koncept i *RA.*

[7] Se i synnerhet Biörnklous varma rekommendation för Olivekrans af d. 22 Jan. 1659 semt brefven från Olivekrans till Biörnklou: allt bland Olivekrans' koncept i *RA.*

Wattrang införes i boken helt omotiveradt en vänlig liten anmärkning (s. 98); han hörde till Olivekrans' närmare vänner.[1] Per Brahe omtalas i boken i vördnadsfulla ordalag (s. 90); han var Olivekrans' särskilde gynnare.[2] Af Ärkebiskopen Baazius anför anekdotförfattaren med gillande ett yttrande, fälldt då de tillsammans voro på båtfärd på Mälaren (s. 144); Baazii bevarade bref till Olivekrans tyda på vänskap samt gammal bekantskap oeh korrespondens.[3] Hvad slutligen Erik Lindsköld beträffar, så berättigar det utförliga, intima och i hufvudsak lifligt berömmande porträttet af honom i Les Anecdotes de Suede till antagandet, att författaren stod honom nära. De få bevarade brefven mellan Lindsköld och Olivekrans tyda starkt därpå, om också ej bevisande; sannolikt är äfven, att deras skaldskap och stora litterära intressen fört dem tillsammans.[4]

Redan förut har uppmärksamheten fästs vid en anekdot från Nijmegen om några af de därvarande sändebudens fruar (s. 158); den lilla detaljen bär tydligt prägeln af att härröra från en i förhållandena nära initierad. Nu är det ej blott så, att Olivekrans jämte Bengt Oxenstierna var Sveriges ombud i Nijmegen, utan han har äfven haft beröring med denna fruntimmersintrig. Det synes mig nämligen vara just denna det är fråga om i Olivekrans' bref till Nils Lillieroot af London den 15 April 1678; han berättar där, att när han före sin afresa från Nijmegen gjorde visit hos franske ambassadören d'Estrades, denne kommit med flera klagomål, bland hvilka var följande: »att Madame Oxenstierna besökt Mad. Balbases förän Mad. Colbert sedan hon kom uhr sin barnsängh och thermedh giordt them en affront såsom hon wore den endaste dame françoise där.»[5]

Slutligen stämma några ställen i boken, där författaren omnämner personliga erfarenheter, med större eller mindre visshet in på Olivekrans.

[1] Se t. ex. Olivekrans' varma rekommendation för hans son, dat. d. 28 April 1681, men äfven andra koncept af Olivekrans; allt i *RA*.

[2] Se Per Brahes bref till Olivekrans. *RA*.

[3] Se Baazii bref till Olivekrans. *RA*.

[4] Se Lindskölds brefväxling med Olivekrans i *RA*.

[5] Bland Olivekrans' koncept i *RA*. Balbases var spansk ambassadör i Nijmegen.

Såsom ett starkt skäl för Samuel von Pufendorfs författarskap har framhållits anekdotförfattarens uppgift (s. 81), att han Maj 1670 sammanträffat med Edmund Gripenhielm, hvilket med största sannolikhet skedde i Stockholm; det har nämligen visats, att Pufendorf var i Stockholm just då.[1] Argumentet är lika godt för Olivekrans, ty äfven han var i Stockholm i Maj 1670.[2] Fler exempel kunde lätt anföras, men utrymmet tillåter det ej.

*

Johan Paulin Olivekrans framträder vid närmare studium såsom en mycket intressant typ från sin tid. Till hans karakteristik kan anföras ett yttrande af en man, som under mer än två års tid stått i daglig beröring med honom. I sin hemliga instruktion för d'Avaux, när denne 1692 sändes till Sverige, skrifver Colbert de Croissy, nu fransk utrikesminister, förut Frankrikes sändebud i Nijmegen, bl. a. följande: »Olivekrans est la meilleure teste sans contredit qui soit en Suede, mais c'est un scelerat achevé.» Han beskrifver sedan, huru Olivekrans lurat både honom och andra.[3]

De anförda orden synas mig visserligen något för starkt, men mycket träffande sammanfatta Olivekrans' förtjänster och fel. Hans öfverlägsna intelligens, förenad med stor förmåga att behärska människor, framhålles af mer än en vittnesgill samtida. Trots erhållen varning, lät sig d'Avaux — till sin senare bittra missräkning — alldeles föras bakom ljuset af Olivekrans, hvilken äfven han sedan Nijmegen-tiden väl kände. Han kallar honom i sina depescher »une teste bien sage» o. s. v. samt utbrister t. o. m.: »sans contredit, c'est le plus habile homme de Suede.» Och när han slutligen efter 4 år fann, att Olivekrans lurat honom, skrifver han: »Je puis assurer V. M., qu'il n'y a pas dans toute la Suede un homme plus dangereux qu'Olivekrans, parce qu'il n'y en a

[1] EICHHORN, *a. a.*, s. 166.

[2] Se Olivekrans' bref till Nils Gyldenstolpe af datum Stockholm d. 20 Maj 1670. I *Nordinska saml.* i *UUB*.

[3] »Notte de M. de Croissy jointe aux Instructions pour Mr Davaux», i afskrift af d'Avaux' hand bevarad i *Franska Utrikesministeriets Arkiv*, vol. *Suède, Suppl. 5*.

point de plus habille, de plus hardy et de plus malin.»[1] Béthune, som före d'Avaux var franskt sändebud i Sverige och till karaktär och läggning dennes motsats, talar äfven han om »M. Oliverkrans sans contredit le plus habille homme de cette Cour.»[2] Att dessa framstående intellektuella egenskaper voro parade med en utomordentlig lärdom, därom finnas talrika vittnesbörd af honom själf och andra. Å andra sidan finnes mycket, som tyder på, att Croissy äfven med ordet »scelerat» pekade åt rätt håll. Den framstående statsmannen menade nog med det ordet detsamma som Karl XI, när han kallade Olivekrans för »en sliprig och hal man».[3] Jag har visserligen kunnat finna förmildrande drag — drag af en orolig andes oförstådda behof af växling; kvar torde dock stå talande bevis i ord och handling om den falskhet, som från porträtten talar till oss ur de smilande, oåtkomliga ögonen.

Hur väl stämmer ej allt detta med Les anecdotes de Suede! Om den öfverlägsna intelligensen talar där sida efter sida — och detta är kanske bokens bästa egenskap; men så finnas där också sidor af det svartaste förtal, det lömskaste hat, som kan tänkas. Jag har dock det intrycket, att Les Anecdotes de Suede är en bok, som ej blef hvad den var ämnad att bli. Den är stort anlagd, och lysande punkter finnas, men den verkar brusten på grund af det personliga hatets obehärskade framfart, möjliggjord genom en sinnets bitterhet, som trots mycket godt humör kan läsas såväl i som mellan raderna. Och det synes mig, som vore denna bitterhet just af den art, som drifver den kränkte och tillbakasatte till smädeskrifvandets tjusningsrika tröst.

Just i en sådan bitterhet synes Olivekrans ha lefvat under 1680-talets senare hälft. Då han år 1681 blef Kristinas guvernör, förskaffade han sig i och med detta många fiender och afundsmän, hvilkas mängd un-

[1] Se d'Avaux' depescher 1693—97 i *Fr. Utr. Ark.*, passim; för åren 1693 och 1697 tryckta af WIJNNE, *Negociations de Monsieur le Comte d'Avaux*. De citerade ställena hos WIJNNE, I s. 83 o. 91, II s. 218.

[2] Béthune till Ludvig XIV d. 14 Maj 1692. *Fr. Utr. Ark.*

[3] Karl XI egenhändigt till Nils Bielke d. 26 Nov. 1687. Tr. i *Hist. Handl.* XVIII: II, s. 31.

der de följande åren ökades på grund af det sätt, hvarpå han skötte sitt ämbete till både Kristinas och sin egen fördel. Han hade dock den olyckan att mot slutet af år 1685 råka ut för Kristinas utomordentliga misshag; hon fann sig föranlåten att behandla honom på det mest kränkande sätt, ge honom tillrättavisningar genom personer i underordnad ställning o. s. v.; och detta spända förhållande synes ha varat under de följande åren. Samtidigt och delvis genom detta ådrog sig Olivekrans de styrandes i Sverige, ej minst Karl XI:s misshag och inveckiades i flere svåra processer. Bitter är också hans klagan i de bevarande brefven till Kristina från denna tid; han anar fullkomliga sammansvärjningar emot sig, är än ödmjuk, än stolt, vet ej hvad han vill, alltigenom förtviflad.[1] Betecknande är hvad franske residenten i Hamburg abbé Bidal, sedan gammalt nära bekant med Olivekrans, skrifver på sensommaren 1687: »Mr Olivencrans qui n'est pas aussi très bien à la Cour de Suede est venu en ces quartiers pour dissiper son chagrin.»[2] Om denna vistelse i Tyskland känner jag f. ö. intet. Kunde han kanske just därute ha »dissiperat» sin sorg med författandet af Les Anecdotes de Suede?

Jag anser mig ej ha bevisat, att Olivekrans är författare till Les Anecdotes de Suede. Mina argument må gälla hvad de kunna. Många under diskussionernas växlingar framlagda skäl, som synts tungt vägande, ha befunnits för lätta och måst förkastas. Boken, om hvilken striden stått, den lilla obetydliga boken på sina 186 sidor, den kommer nog ständigt att vara lika fängslande, väcka samma undran kring sitt ursprungs gåta. Det är redan skrifvet om den fyra gånger dess volym. Man kunde väl säga som bokens svenske öfversättare, gamle prosten Nyrén sade om sina många skrifter: O, vanitas!

[1] Se om allt detta en mängd bref och handlingar i *Olivekransska saml.* i *RA.*
[2] Abbé Bidal till franska regeringen, dat. Hamburg d. 29 Aug. 1687. *Fr. Utr. Ark*

Jacob von Engeströms förslag till regeringsform och kungamördarnes författningsprogram.

Af Ludvig Stavenow.

1772 års regeringsform var Sveriges första, verkligt konstitutionella författning. Den var byggd på en medveten och länge mognad grundsats af maktens fördelning mellan konung och riksdag, på det att Sveriges folk genom en dylik fördelning skulle undgå såväl den kungliga despotismens som ständerväldets faror. I hofpartiets program och statsrättsliga tankearbete hade denna grundsats under frihetstidens sista årtionden vunnit en allt klarare utformning, och vi kunna följa densamma i de många anföranden och betänkanden till utskotts- och ståndsprotokollen, politiska broschyrer och i någon mån äfven nya författningsutkast, som detta partis män efterlämnat. Gustaf III:s revolution gjorde för första gången denna grundsats till hufvudtanke i en gällande författningsurkund.

Men äfven 1772 års författning blef icke en beståndande grundval för den svenska statsrätten. Redan i slutet af 1770-talet framträdde en ny splittring mellan konungamakt och riksdag, och under följande årtionde växte striden i skärpa, till dess att den sprängde sönder den ömtåliga konstitutionella ram, inom hvilken det statsrättsliga lifvet enligt den nya regeringsformen skulle röra sig. Konung Gustaf sökte mer och mer medvetet att frigöra sig från de band, som författningen lade på konungens fria verksamhet, medan oppositionen, samlad företrädesvis inom adeln, drefs till allt öppnare sträfvanden att genom tillägg och

ändringar till regeringsformen skapa nya garantier för ständernas makt. Så rördes ånyo det politiska lifvets rättsgrunder upp, ny diskussion uppstod om dess väsentligaste principer och nya försök gjordes att fixera de jäsande författningsidéerna i formliga förslag eller reformakter å båda sidor.

Att åttiotalets adliga oppositionsmän sysslat med dylika reformtankar veta vi ganska väl af enskilda memoarer och utländska ministrars berättelser till sina regeringar, och vi sakna ingalunda antydningar om i hvilken riktning deras önskningar gingo. Men af utförda projekt till ny grundlag finnes mig veterligen intet från tiden före den nya statskuppen 1789 och har troligen ej heller funnits något. Man har antagligen nöjt sig med att fixera några punkter, i hvilka 1772 års författning borde rättas. Af dylika korta utkast finnes kvar det bekanta cirkulär, som i augusti 1788 efter Anjalamyteriets utbrott spreds såväl inom armén i Finland som i hufvudstaden och som i ganska olika redaktioner finnes bevaradt i de flesta af den tidens mer omfattande bref- och urkundssamlingar.[1]

Det gemensamma för oppositionens reformkraf synes vara, att 1772 års regeringsform borde omarbetas i några punkter efter mönster från frihetstidens statsrätt. En ren återgång till denna torde säkerligen ingen, åtminstone ingen med större betydelse hafva förordat. Hufvudkrafven i det nämnda cirkuläret äro rådets tillsättning på ständernas förslag och ansvar inför dem, tillsyn öfver statsmedlens användning, medverkan vid försvarsåtgärder och utrikesärendenas ledning, ständernas sammankomst hvart tredje år, fulla makt öfver statsregleringen och deltagande i ekonomiska lagstiftningen, tryckfrihet och ämbetenas tillsättande efter vederbörandes förslag. »Uti det öfriga kan — heter det — 1772 års Regeringsform följas såsom tjenande till en anständig jämnvigt imellan Folket och Konungamakten». Äfven tankar på någon ändring i stän-

[1] Cirkuläret är tryckt i *Hemliga Handlingar till Gustaf III:s historia I*, s. 121 o. f. Den afskrift, som ligger till grund härför, synes icke vara den ursprungliga eller vanligaste redaktionen. Jmfr ODHNER, *Gustaf III:s historia*, III, s. 223.

dernas sammansättning voro gängse. Sålunda ville 1788 års cirkulär återupplifva krigsbefälets gamla ställning vid ståndsriksdagen, skjuta tillbaka prästeståndet till likställighet med krigsbefälet och göra bofasthet till villkor för borgarnes representation. Denna punkt är affattad olika i olika redaktioner. Tydligen har också tanken att i någon form ge ofrälse ståndspersoner representationsrätt varit ganska spridd.[1]

Det blef emellertid icke oppositionen, utan konung Gustaf, som vid 1789 års riksdag genomförde sina planer på författningens ombildning. Förenings- och säkerhetsakten gaf Sveriges folk så godt som en ny konstitution. Äfven denna bör karakteriseras såsom en konstitutionell, på maktfördelningens princip byggd författning, äfven om det monarkiska elementet — framför allt genom konungens obegränsade makt öfver riksstyrelsen — ånyo intog en förhärskande ställning, bredvid hvilken ständerna hade svårt att trygga sitt vederbörliga inflytande. I väsentlig mån berodde konungens nya maktställning på sättet för statshvälfningens genomförande och på den personliga auktoritet, som konung Gustaf satt inne med efter Anjalamyteriets kufvande, nationalkampen mot Danmark och adelsoppositionens nederlag vid 1789 års riksdag. I längden måste ständernas makt växa äfven inom de snäfvare gränser, som nu uppdragits för densamma, och intet berättigar oss att förneka, det på grundvalen af 1789 års statsrätt en verkligt lifsduglig konstitutionell författning kunnat utveckla sig.

Af samtiden fattades den nya statskuppen såsom införandet af ett nytt monarkiskt envälde. Den gamla afskyn för den kungliga suveräniteten, som ända sedan det karolinska enväldets fall varit en dogm hos den svenska adeln, fick endast ny näring härigenom, och de jäsande frihetsidéerna på kontinenten förstärkte ytterligare oppositionens tro på

[1] I aftrycket i *Heml. Handl.* nämnes sålunda: »Städernas och Landets bofaste män, som varit i ämbeten». I ett utkast till program för oppositionen, troligen från 1789 års riksdag, bland Jacob v. Engeströms papper, heter det: »Ståndspersoner, som hafva intresse uti staten, men nu mot billighet synas vara uteslutna från deltagande uti allmänna ärendena, måste ... njuta lika rätt med öfrige medborgare.» Efter statskuppen, i början af 90-talet framträder samma tanke ännu klarare, hvarom mera nedan.

sina idéers berättigande och dess hat till statskuppens anstiftare, konungen. Adelsoppositionen var slagen i den öppna riksdagskampanjen, men den var ingalunda krossad på idéernas område och lefde kvar lika stark som förut, blott ännu bittrare och ännu mera hatfull. Först nu synas tankarna på formliga författningsändringar tagit egentlig fart, naturligtvis i förening med planer på revolution. Den begynnande rörelsen i Frankrike, som ju närmast uppfattades som det kungliga enväldets fall och en parlamentariskt-konstitutionell författnings upprättande, kunde ju endast gifva näring åt liknande förhoppningar i Sverige. Också finnas flera antydningar om konstitutionsprojekt och revolutionsplaner, som i hemlighet förfärdigades och diskuterades inom oppositionskretsarna.

Oppositionens hopp var emellertid fåfängt, så länge det ordinarie statslifvets funktioner utan särskild rubbning gingo sin gilla gång. De ofrälse ståndens allians med konungamakten var orubblig och intim. På riddarhuset saknade den öfvervägande delen af adeln, byråkratien, numer sin forna själfständighet gent emot kronan. Någon möjlighet att genom lagliga medel betvinga konungen förefanns knappt längre. Men man kunde räkna med oförutsedda tillfälligheter, som plötsligt gjorde konungen maktlös eller satte hans person liksom utom spelet. Närmast låg det till hands, att det fortgående kriget medförde en dylik konjunktur, som man genast var beredd att utnyttja. Så uppger Johan v. Engeström,[1] att när konungen och hertig Karl af ryska flottorna höllos instängda i Björkösund på sommaren 1790 och det såg ut som om de jämte Sveriges flotta skulle blifva tillfångatagna, reflektioner på, huru en dylik eventualitet skulle begagnas i frihetens intresse, genast varit före. Den snart följande freden gjorde emellertid slut på dylika konjunkturer.

Inom kort följde nya eggelser för det patriotiska frihetsnitet. Konung Gustafs vidtutseende planer till inblandning i den franska revolutionen, de äfventyr för riket, som ett dylikt krig skulle medföra, och kanske

[1] *Svea Hofrätts protokoller uti undersökningsmålet rörande det å Högstsalig Hans Maj:t Konung Gustaf III föröfvade mord,* sid. 208.

icke minst harmen öfver att Sveriges krafter skulle användas emot den beundrade frihetsrörelsen i Frankrike bragte därnäst till mognad en i vida kretsar gillad plan att tillställa »en civil revolution», i fall konungen verkligen inlät sig i ett dylikt krig.[1] Faran härför gick emellertid öfver under hösten 1791. Så följde den nya riksdagskallelsen, och ryktet gick, att konungen ämnade med de ofrälse ståndens hjälp tvinga adeln att godkänna förenings- och säkerhetsakten och möjligen tillställa en ny statskupp för att ytterligare öka sin makt. För att möta en dylik våldsam åtgärd, var man beredd att våga en öppen kamp till försvar för adelns kränkta rätt och svenska folkets frihet, och det inbördes kriget stod ett ögonblick som en hotande möjlighet.[2] Men äfven detta hot försvann, och riksdagen förlopp under en stillhet och ett skenbart lugn, som dolde oförenliga och hätska motsatser.

Strax efter riksdagen i Gefle mognade tanken att genom ett mord röja konungen ur vägen inom en liten krets af fanatiska doktrinärer och personliga fiender till Gustaf III. Sammansvärjningens tillvaro och syften blefvo under förra hälften af mars bekanta för de främsta ledarne i Stockholm af konstitutions- och revolutionsplanerna, och dessa beslöto att ingalunda hindra mordföretaget utan i stället begagna den oreda, som måste uppstå till följd af konungens plötsliga död, till att genomföra sina egna syften. Af allt som under rannsakningen kom i dagen är tydligt, att den gamle intrigören Pechlin var hufvudet för dessa frihetsvänner, som icke ansågo sig själfva såsom delaktiga i den afskyvärda mordplanen, men i frihetens heliga namn tänkte blunda för det brott de sågo andra villiga att begå och såsom sanna patrioter begagna sig däraf. Osäkert är blott, om icke Pechlin måste anses så invigd i mordplanens detaljer, att han bör räknas såsom äfven positivt delaktig i densamma.

Detta torde däremot ej vara fallet med bröderna von Engeström, kanslirådet Jacob och den yngre brodern Johan, kunglig sekreterare.

[1] Lars v. Engeströms uppgift. Se nedan s. 9.

[2] *Svea Hofrätts protokoller etc.*, s. 108, 138 m. fl. ADLERBETH, *Historiska Anteckningar*, utg. af EL. TEGNÉR, I, s. 250.

Dessa voro tydligen de troende frihetsdyrkarne, hvilka, innerst hederliga och fosterländska, säkerligen under svår inre kamp och under personlig afsky för attentatsmännen tvingade sina samveten till tystnad för att befordra de älskade författningsplanerna. De hade fått en viss kunskap om att ett mord var planlagdt, men hafva säkerligen hvarken vetat några detaljer eller velat intränga i några dylika för att ej öka den samvetsbörda, som redan passivitet och tystnad måste medföra. Särskildt var Jacob v. Engeström jämte Pechlin och den hållningslöse öfverstelöjtnant Lilljehorn djupt invecklad i revolutionsplanen, som gick ut på att efter det kungliga dödsfallet med stöd af några pålitliga regementen utropa en ny regering under änkedrottningens nominella ordförandeskap, häkta de farligaste gustavianerna och inkalla ständerna för att besluta om en ny författning.[1]

Denna revolutionsplan var alltför hastigt påkommen och hvilade på en alltför äfventyrlig och oviss förutsättning för att vinna fastare former och en mer detaljerad förberedelse. På grund häraf och af mordplanens delvisa misslyckande, i det att konungen förblef vid lif och sans länge nog för att trygga sin ställning och sitt verk, gjordes ej ens ett försök att sätta revolutionen i gång. Konungamordet och den franska revolutionsrörelsens snart följande utlöpande i anarki och pöbelvälde gjorde i stället för alltid slut på den gamla kampen mellan adeln och konungadömet. Åttiotalets adelsopposition hade gifvit sig själf dödsstöten. Den nya opposition, som senare vid sekelskiftet skulle framträda, bäres af en ny generation och i många fall helt nya idéer.

Frågan är nu, i hvad mån de ofvan skildrade revolutionsplanerna varit kombinerade med utförda författningsprogram och hvilka som bestämt dessa program. Härom kom den rättegång, som anställdes med alla i mordet invecklade personer, att gifva tämligen klara, om också säkert icke fullständiga upplysningar. Sanningen torde ligga bäst gömd i den förklaring, som Johan von Engeström skriftligen afgaf under rannsakningen:[2] »Någon plan till ny Regerings-

[1] *Svea Hofrätts protokoller*, s. 109, 112, 128, 135, 198 m. fl.
[2] *Svea Hofrätts protokoller*, s. 198.

form wet jag icke vara författad, lösa tankar i serskilda delar deraf har jag sett, och jag har bränt up dem man lemnat mig. Om någon gång fråga kunde blifwa om ny Regeringsform, så wida alt menskeligt är föränderligit, har jag warit af den tanke, at Lagstiftande magten måtte med betänkande öfwerlägga derom, och dess beslut icke förhastas.» Innebörden af denna något skrufvade bekännelse är tydligen, att ett utkast till regeringsform förelegat, om också icke så utfördt och i detalj öfverenskommet, att det kunnat betraktas såsom ett formligt förslag till en sådan grundlag. John von Engeström har haft delar af ett dylikt utkast till granskning och försiktigtvis brännt de afskrifter däraf, som han haft i händer. Han har vidare förfäktat, att ett dylikt utkast endast skulle afse att tjäna till ett förarbete och till ledning för kommande ständers författningsarbete utan att inskränka deras frihet eller föregripa deras beslut. Planen har således varit, att låta ett ständernas konstitutionsutskott utarbeta förslag till ny författning och endast ställa ett färdigt projekt till detta utskotts förfogande, såsom Per Ribbing och hans medarbetare gjorde 1719. Däremot har man icke afsett eller i alla händelser enats om att efter konung Gustafs föredöme vid 1772 års revolution förelägga ständerna en färdig regeringsform till omedelbart antagande utan pröfning eller diskussion. Ännu mindre kunna några tankar hafva förefunnits att proklamera en ny författning utan ständernas hörande blott genom en revolutionär auktoritet.

Johan von Engeströms meddelande står godt tillsammans med hvad vi känna om tankegången hos den tidens svenska adel, dess vördnad för ständernas rätt och äldre prejudikat. Det motsäges i intet afseende af de upplysningar om författningsplanerna, som för öfrigt framkommo under rannsakningen.[1] Johan von Engeström var den ende, som direkt talade om formliga utkast till regeringsform. Angående innehållet yttrar

[1] Den i författningsplanerna säkerligen mindre invigde unge löjtnant C. F. Ehrensvärd yttrar, att han af Ribbing hört att vid den på mordet följande revolutionen skulle »ständerna sammankallas och en ny Regeringsform antagas, i någon likhet med den fransyska». *Svea Hofrätts protokoller*, s. 128. Äfven detta tyder på tillvaron af ett formligt projekt, som skulle föreläggas en blifvande riksdag.

han blott på ett annat ställe,[1] att meningarna voro delade, i det att några voro intagna af det engelska regeringssättet, andra åter af det franska.

Pechlins bekännelse angående sina samtal med Lilljehorn ger en fullständigare kunskap om innehållet. Den löd:[2] »Han (Lilljehorn) talte mycket om Engelska Regeringssättet, at det war bara frihet i munnen, han tyckte bättre om Fransyska, utom den sottisen de gjort med adelen, som vi war öfverens om at det wore til större delen» — ett dråpligt yttrande, som visar, huru bornerade de båda adliga frihetsvännerna innerst voro.[3] Pechlin fortsätter: »Han prefererade 1772 års Regeringsform, om der bara warit utsatt en nödig contrabalance emot olaglig magt. I wåra samtal woro wi ense deruti; men kommo också öfverens derom, at största olyckan bestod uti wår sammansättning, i det at de rikaste och (mest) uplysta folk i Nation woro wanlottade deruti, at hwarken Brukspatroner eller Ofrälse Ståndspersoner kunde wäljas til Riksdagsmän, och at wi intet woro under et tak i wåra rådplägningar, at kunna uplysa hwarandra, hwarom wi merendels woro öfwerens i wåra discourser, och at friheten, den äkta, bestod endast uti at sjelf göra sina Lagar och alla njuta lika rätt deruti; och äfwen at få fritt contribuera oah efterse dess skjötsel wid Riksdagarne, och at ingen despotisme kunde insmyga sig, såsom det faseligaste. Sådane woro ständigt, utom la nouvelle de jour, alla wåra med de andres discourser.» Med bröderna von Engeström »har jag talt som med Lilljehorn».[4]

Dessa uttalanden röja tydligt, att lifliga konstitutionella samtal förehafts mellan Pechlin, Lilljehorn, bröderna Engeström och troligen flera, och att sympatierna varit delade för engelska och franska författ-

[1] *Svea Hofrätts protokoller*, s. 208.
[2] *Svea Hofrätts protokoller*, s. 223.
[3] Jmf. Lilljehorns anmärkning vid sin redogörelse för samtal med Pechlin om franska revolutionen. »Ehuru gubben sagt sig admirera densamma, har dock, som jag tyckt, någon smitta af Aristocratie wid sina tillfällen framstuckit». Därs. s. 111.
[4] A. st. s. 224.

ningsmönster, kanske dock företrädesvis tillhört de franska idéerna, ehuru man ej gillat de demokratiska tendenser, som voro den innersta tanken i de franska frihetssträfvandena. Men de visa också, att sympatierna för de utländska idéerna ingalunda gått så långt, att man härpå velat grunda en helt ny författning, utan i stället önskat en omarbetning af 1772 års regeringsform så, att den gaf trygghet mot despotismen och särskildt för ständernas makt öfver statsfinanserna. Önskan att inrymma plats åt ofrälse ståndspersoner står i full samklang med oppositionens redan förut uttalade reformönskningar. Tanken på att stånden skulle bilda en enda församling är däremot ny. Här torde man nog kunna spåra inflytande af den nya franska statsrätten, om också själfva tanken torde hafva födts ur det politiska behofvet af möjlighet till intimare samverkan med ofrälse stånden.

Hvad som framkom ur rannsakningen gaf säkert en tämligen korrekt, om också ej särdeles fyllig redogörelse för huru långt det konstitutionella tankearbetet kommit hos den tidens i detta fall bärande kretsar, den adliga byråkratien. Men hvad de icke upplyste om, var, hvem eller hvilka som sökte på papperet och i bestämda lagparagrafer fixera dessa författningstankar eller hvar ett formligt utkast var att söka. Något dylikt blef heller icke funnet under rannsakningen med kungamördarne.

* * *

I *Engeströmska samlingen å Kungl. Biblioteket* i Stockholm finnes en foliovolym med påskrift *Förslag till grundlag för Sverige.* På första sidan är skrifvet med Lars von Engeströms hand: »Ibland Kansli Rådet Jacob von Engeströms efterlämnade handskrifter funnos de, som i detta band finnas. Jag har lagt dem så godt i ordning jag kunnat. De lära höra till ett förslag till grundlag för Sverige han författat 1791, då, i fall Konung Gustaf den III rest till franska gränzen för att kriga, en civil revolution war tilltänkt. Till denna plan hörde Kansli Rådet, men aldeles icke till Konungamordet, för hwilket han orättvist blef

straffad. Besynnerligt är att under alla efter Konungens död anstälde ransakningar ingenting uptäcktes om åfwannämnde plan. Uti densamma woro likwäl en mängd betydande Embetsmän.»

Lars von Engeströms påstående angående brodern Jacobs förhållande till konungamordet må lämnas i sitt värde — kanslirådet von Engeström dömdes dock icke för annat än som han själf erkänt —, men uppgiften, att ett grundlagsutkast utarbetats 1791 och närmast med anledning af de då förevarande revolutionsplanerna, är ganska sannolik. I alla händelser finnes ingen anledning att bestrida denna uppgift lika litet som Lars von Engeströms förmodan, att de i den ifrågavarande volymen samlade papperen tillhört just 1791 års författningsplaner.

Bland dessa papper finnes nu ett förslag till regeringsform samt några andra mindre uppsatser och utkast af politiskt innehåll, hvaribland några, som tydligen utgjort förarbeten till regeringsformen och till en blifvande riksdagsordning. Hufvudintresset knyter sig naturligtvis vid det vidlyftiga förslaget till regeringsform, hvilket är nedskrifvet såsom koncept med kanslirådet von Engeströms egen hand. Konceptet är rikligt försedt med rättelser, tillägg och interpolationer och har tydligen icke blifvit slutligt redigeradt. I flera fall äro ändringarna och tilläggen ej formellt inarbetade i texten, och några upprepningar liksom äfven några misskrifningar förekomma. I den senare hälften af förslaget äro paragraferna ej utförda i annat fall, än då författaren har någon nyhet eller någon ändring att föreslå i förhållande till motsvarande paragrafer af 1772 års regeringsform. För öfrigt nöjer han sig med att genom korta rubriker angifva paragrafernas innehåll och hänvisa till motsvarande ställen i den gällande regeringsformen, hvilka kunna oförändradt införas.

Äfven paragrafernas numrering röjer det första utkastets brister. Möjligen är förslagets senare hälft nedskrifven efter en tids afbrott i författandet. Först komma nämligen 14 paragrafer i orubbad följd, behandlande konungens rättigheter, men därpå inträder en betydlig oordning i nummerföljden. Sålunda följer en ny paragraf 13 (citeras

det följande § 13^{II}) om konungens högsta nämnd och tvenne paragrafer, betecknade 14 och 15, utgörande början till en framställning om riksdagens rätt. Författaren har så funnit för godt att inskjuta en paragraf, kallad $13^1/_2$, om tyska provinsernas styrelse och ytterligare en mycket vidlyftig paragraf $13^3/_4$ om rådet. Därpå har han tydligen funnit för godt att låta de båda, för öfrigt mycket intressanta paragraferna om riksdagen utgå ur förslaget, säkerligen i syfte att spara alla bestämmelser om riksdagens sammansättning och arbetsformer för en särskild riksdagsordning.[1] Efter paragrafen om rådet följer därför återigen en paragraf 14 (citeras § 14^{II}), inledande framställningen om förvaltningen och därpå en orubbad följd af paragrafer till och med den 35:te och sista, hvilken handlar om huru med förklaring och tillägg till grundlagen bör förfaras.[2] I förslaget förekomma alltså två paragrafer med nummerbeteckningen 13, två med 14 samt § $13^1/_2$ och § $13^3/_4$; i självfva verket således 39 §§ i stället för 35.

Allt detta röjer ju tydligt, att det Engeströmska konceptet ej blifvit, åtminstone formellt, öfverarbetadt. Men bristerna äro dock ej större, än att utkastet skulle kunna omedelbart renskrifvas i en fullt utförd och rättad form. Möjligen hafva dylika renskrifter funnits. I alla händelser måste förslaget betraktas såsom ett fullständigt och sammanhängande helt, det enda i detalj utförda författningsprojekt, som den gustavianska tidens oppositionsmän efterlämnat, så vidt vi hittills känna.

I denna egenskap har detta förslag otvifvelaktigt ett stort intresse, därföre att det rikare och mera detaljeradt än någon annan källa belyser arten af de statsrättsliga idéer, som rörde sig inom den äldre adelsoppositionen. Dessa bilda ju äfven ett viktigt och nödvändigt moment i det politiska tankelifvets utveckling i vårt land och höra såsom sådana med till förutsättningarna för 1809 års regeringsform. Förslaget har

[1] § 15 är öfverstruken i manuskriptet. Tydligen är dock författarens mening, att äfven den närmast föregående skall utgå ur förslaget.

[2] Manuskriptet slutar med orden: »slutet kan behållas», hvilket tydligen afser självfva slutorden af 1772 års regeringsform.

därjämte den förmånen, att dess författare är känd och att det verkligen varit afsedt att spela en praktisk roll i en väntad politisk kris.[1]

Jacob von Engeström, den äldste bland en hel rad af bröder, af hvilka flera spelat en roll i Sveriges historia, tillhörde den generation, som fostrades, medan frihetstidens ständervälde ännu stod på sin höjdpunkt. Han inträdde i statens tjänst såsom en tjuguårig ungdom redan år 1755, när konflikten mellan Adolf Fredrik och hans råd upprörde sinnena som bäst. Hans bana gick inom kungliga kansliet. En tid vistades han utomlands såsom ambassadsekreterare. 1776 befordrades han till kansliråd. På åttiotalet var han under några år tillförordnad landshöfding i Uppsala. Han ansågs allmänt som en ovanligt duglig ämbetsman och en redbar karaktär, men befordrades aldrig till svensk minister i utlandet eller ordinarie landshöfding, ehuru han vid flera tillfällen eftersträfvade dylika poster, på grund af sin starkt markerade oppositionella hållning.

Jacob von Engeström gjorde sitt inträde i politiken såsom sekre-

[1] I den anonyma »Dagbok, hållen vid Riksdagen i Gefle 1792», som finnes tryckt i *Heml. Handl.*, II, s. 225 o. f., refererar författaren ganska vidlyftigt en skrift, kallad »projekterad Konstitutionsakt år 1791». Denna akt, författad i 7 vidlyftiga paragrafer, är tydligen ett från oppositionskretsar utgående projekt, som väsentligen utgör en efterbildning af den nya franska författningen af 1791. Författaren skiljer strängt de lagstiftande, verkställande och lagskipande makterna från hvarandra. Lagstiftningen tillkommer allena en nationalförsamling af 500 personer, vald genom indirekta val af alla rikets inbyggare, som äga stadigt hemvist och hushåll, utom löntagare; valbarheten så af elektorer som fullmäktige är knuten vid besuttenhet. Nationalförsamlingen, ständigt samlad, väljes för två år i sender, besluter utan konungens samtycke om grundlagen, defensions- och alliansverket, utnämner högre ämbetsmän etc., men dess beslut i ekonomiska och juridiska mål underkastas konungens bekräftelse. Den verkställande makten tillkommer konungen ensam, i samråd med sina ministrar, som han själf väljer. Dessa kunna dock af nationalförsamlingen ställas inför en riksrätt, utsedd till hälften af konungen, hälften af nationalförsamlingen för två år i sender. Den dömer äfven öfver nationalförsamlingens medlemmar och högre ämbetsmän utan appell. Lagskipningen tillkommer fredsdomare i städerna och på landet, valda för tre år bland bofasta män. Alla öfverdomstolar bortfalla, men man kan vädja från ena fredsdomaren till den andra etc. Oinskränkt tryckfrihet, religionsfrihet, offentlig undervisning i »människorätten» etc. föreskrifvas. Detta projekt saknar så godt som alla nationella förutsättningar och har tydligen icke utgått från några mer betydande politiska personer eller spelat någon roll i den tidens politiska lif. Det har blott intresse såsom bevis på de franska revolutionsidéernas tidiga spridning till Sverige och är väl närmast att uppfatta såsom ett teoretiskt tankeexperiment af någon oansvarig partipolitiker.

terare i sekreta utskottet vid riksdagen 1769 och deltog sedan troget i riksdagsarbetet, utan att dock egentligen framträda såsom någon betydande politiker. En naturlig försiktighet och en viss motvilja mot personligt uppträdande hindrade honom från att oftare begära ordet på riddarhuset. Han yttrade sig dock 1789 mot förenings- och säkerhetsakten. Men om hans anseende vittnade, att han allt sedan 1778 års riksdag var bankofullmäktig, och Adlerbeth talar om »den stora influence, han haft vid riksdagen i Gefle» och om hans förtrolighet med flera betydande herrar.[1]

Liksom flera af hans syskon och de flesta medlemmarna af hans möderneSläkt Benzelstjerna hade kanslirådet von Engeström starka vetenskapliga intressen. Särskildt ägnade han sig åt numismatiken och har efterlämnat vidlyftiga myntbeskrifningar och andra numismatiska anteckningar, därjämte genealogiska, historiska och antikvariska anteckningar i myckenhet.[2] Han var ledamot af Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien sedan 1786 och valdes till ledamot af Vetenskapsakademien 1792, ehuru valet på grund af hans inblandning i konungamordet förklarades ogiltigt.

Dessa korta antydningar om Jacob von Engeströms lif vittna tillräckligt, att det var en man med mognad ålder, rik erfarenhet och betydande förmåga, som i det ofvannämnda grundlagsutkastet nedlade sina tankar och önskemål angående den svenska författningens omformande.

Det är väl knappt något tvifvel om att Jacob von Engeströms författningsutkast var kändt af hans närmaste vänner och likatänkande och att det just var detta, som ännu vid tiden för konungamordet uttryckte de ledandes uppfattning och utgjorde deras konstitutionsprogram. Jacob von Engeströms framstående roll såsom den tydligen främsta rådgifvaren och idégifvaren rörande en på mordet följande revolution gör det helt sannolikt, att han äfven i författningsfrågan var den egentlige ledaren, och om äfven, såsom brodern Lars uppgifver, för-

[1] ADLERBETH, *Historiska anteckningar*, utg. af EL. TEGNÉR, s. 277.

[2] Flera volymer dylika anteckningar i folio- eller kvartformat finnas i *Engeströmska samlingen*, *Kungl. Bibl.*

slaget var utarbetadt redan året förut, torde man kunna antaga, att dess författare med sin tydligen innerst konservativa läggning några månader senare ännu höll fast vid detsamma. Tydligen är det också samma projekt eller förarbeten därtill, som brodern Johan afser, när han talar om, att han sett »lösa tankar i serskilda delar» af en regeringsform och bränt de afskrifter man lämnat honom. Innehållet i detsamma stämmer slutligen ganska väl med de uppgifter Pechlin lämnade om sina egna och sina vänners konstitutionella tankeutbyten. Något annat utfört projekt än det Engeströmska finnes ej heller omtaladt eller bevaradt.

Voro nu dessa idéer, uttalade af en af adelsoppositionens mest trofasta och ansedda män och därför säkerligen typiska för denna generations politiska tankegång, blott reaktionära och i detta fall, huru långt sträfvade de tillbaka för att finna mönster och ideal i det förgångna? Eller innehöllo de äfven uppslag af värde för framtiden? Funnos här verkligen tankar, som betecknade framsteg i uppfattningen af det konstitutionella lifvets villkor? Och i sådant fall, hade dessa mognat väsentligen såsom frukt af inhemsk erfarenhet eller under påverkan af utländska författningsmönster? För att besvara dessa frågor, skola vi återgifva det väsentliga innehållet i det Engeströmska författningsförslaget och därefter i korthet referera äfven de öfriga utkasten af Jacob von Engeströms hand, i den mån de supplera detta förslag eller bidraga att förklara detsamma.

* * *

Öfverhufvud mötes man vid genomläsningen af det Engeströmska förslaget till regeringsform af en starkt byråkratisk och konservativ anda. Det är ett nytt försök att återställa det gamla statsskicket och den gamla förvaltningen, denna gång dock knappt med 1600-talets svenska stat såsom mönstret utan med ideal, hämtade från frihetstidens glansdagar. Konungadömet skulle förblifva ärftligt såsom det nu i sekler varit, omgifvas med vederbörliga gammalmonarkiska attribut och åtminstone

till formen vara statslifvets medelpunkt och statsviljans främsta representant. Men det bindes af råd och ständer i utöfningen af sin makt, ungefär såsom under frihetstiden. Den ortodoxa lutherska läran förblifver landets statsreligion, och kyrkan bekräftas i alla sina erkända läronormer, privilegier och stadgar. Den gamla förvaltningen fastslås ånyo genom grundlagen såsom oföränderlig till sina hufvudformer och självständig både mot kronan och ständerna. Det sociala lifvets gruppering i fyra privilegierade stånd lämnas orubbad. Af moderna utländska idéer spåras visserligen intet annat än förkärleken för det ståtliga uttrycket »svenska folket» eller »svenska folkets fullmäktige» vid alla de tillfällen, där man något årtionde förut skulle sagt »ständer» — ett begrepp, som tedde sig ganska gammalmodigt för den nya upplysningen, särskildt efter frihetens begynnande segertåg öfver Europa. I detaljerna bjuder förslaget emellertid åtskilligt, som ej saknar intresse.

Det faller så godt som af sig själf, att den Engeströmska regeringsformen återupplifvar det 1789 afskaffade rådet. Detta var ju en af oppositionens främsta programpunkter, hvarom väl alla voro ense. Rådet skulle ånyo blifva riksstyrelsens medelpunkt, där samtliga regeringsärenden, äfven rättegångsmålen, afgjordes, hvadan den nyskapade högsta domstolen föll bort. Det är dock ganska märkligt, att den svenska byråkratien ej hade ögonen öppna för den brist, som den gamla rådsinstitutionen företett just såsom justitierevision, och för den verkliga förbättring, som uppkomsten af en särskild högsta rätt innebar. Förklaringen härtill är den, att reformen var så nyligen genomförd och kom till i så direkt sammanhang med rådets fall, att dettas anhängare hade svårt att erkänna någon förtjänst i förändringen. Den nya institutionens bristfälliga organisation hade äfven hindrat densamma att förvärfva någon större auktoritet eller visa särdeles välgörande verkningar.

Förslaget förutsätter, att alla ärenden nästan utan undantag afgöras i rådet. Af kabinettsärenden omtalas endast ämbetsutnämningar, som konungen kunde företaga i sitt kabinett i närvaro af vederbörande högsta ämbetsman och en statssekreterare, hvarefter ärendet blott anmä-

les till rådets protokoll (§ 6); men någon rätt att frångå förslagen finnes icke omtalad. Ärendena skulle i rådet afgöras genom votering, hvarvid liksom under frihetstiden konungen ägde två röster och utslagsröst (§ 13 3/4). Det icke betydelselösa inflytande på högre ämbetens besättande, som frihetstidens statsrätt medgifvit konungen — hans enda prerogativ af någon betydelse — var honom beröfvadt i detta förslag, och någon möjlighet till själfständig vilja gent emot rådet hade han icke enligt detsamma.

I fråga om rådets sammansättning innehöll det Engeströmska projektet ett ganska märkligt nydaningsförsök. Rådet skulle bestå af tolf medlemmar: »Rikets sex höga ämbeten och deras sex vicarier». Dessa höga ämbeten uppträda med de väl bekanta titlarna, riksdrots, riksamiral, riksmarsk, riksskattmästare och rikskansler samt den nyuppfunna titeln rikslandtmarskalk. Samtliga dessa, jämte deras vikarier skulle stå i spetsen hvar för sin expedition, riksdrotsen för justitieexpeditionen, riksamiralen och riksmarsken för krigsexpeditionen (förmodligen hvar sin afdelning), riksskattmästaren för kammarexpeditionen och rikskanslern för utrikesexpeditionen; namnet på rikslandtmarskalkens expedition är lämnadt öppet. Alla från regeringen utgående expeditioner måste kontrasigneras af vederbörande riksämbetsman eller hans vikarie och därjämte af statssekreteraren för expeditionen. Själfva föredragningen af ärendena i rådet synes förslagets författare hafva tänkt sig böra ske genom statssekreterarne. Genom en dylik organisation skulle rådets samtliga medlemmar blifva en sorts fackministrar, tvenne för hvar expedition eller hvart »departement», som Engeström också uttrycker sig.[1] Hvar och en af de höga ämbetsmännen ansvarade för förberedning och expediering af sitt departements ärenden. De blott voterande riksråden utan särskild fackinsikt och särskildt ansvar återfinnas icke.

Upplifvandet af de gamla ståtliga riksämbetstitlarna, som just denna

[1] Benämningen »departement» användes i ett utkast till riksdagsordning, hvarom nedan.

tid var modernt och redan begynts af Gustaf III själf, döljer icke, att det här var fråga om en verklig nyorganisation, som kan karakteriseras såsom en sammansmältning af de gustavianska kabinettskonseljernas fackministrar och det gamla riksrådsämbetet. Rikslandtmarskalken, som alltigenom betecknar en nyhet, skulle hafva inseende och ansvar »uti alt hwad som rörer svenska folkets allmänna rättigheter och Regeringsformen». Han skulle således vara en frihetens och konstitutionens väktare samt riksdagens särskilde representant i regeringen. I ett bifogadt tillägg heter det därjämte, att han »brefwäxlar med Lähnemarskalkerne, lämnar uplysningar af diarierne, påminner om nya wahl». Den första af dessa uppgifter syftar på ett förslag om länsmötens inrättande för uppgörande af länets riksdagsbesvär, hvilket finnes i Jacob von Engeströms papper och hvarom nedan skall talas. Möjligen har Engeström tänkt sig, att rikslandtmarskalken äfven skall vara riksdagens ordförande. Enligt den i konceptet öfverstrukna § 15 skulle svenska folket vid början af sin allmänna sammankomst hvart tredje år själf välja sin ordförande under namn af Riks-Landtmarskalk samt dess Vicarius. Genom denna föreskrift, som måhända fått utgå ur förslaget till regeringsform endast för att sparas till en eventuell riksdagsordning, skulle rikslandtmarskalken blifva ett särskildt föreningsband mellan regering och riksdag och såsom den senares ordförande spela rollen af regeringens specielle parlamentariske minister — för samarbetet mellan regering och riksdag otvifvelaktigt en fruktbringande tanke. Engeström har emellertid kanske icke vidhållit denna tanke såsom en för djärf nyhet och på grund häraf öfverstrukit den ofvannämnda paragrafen.[1] Huruvida rådets medlemmar i öfrigt skulle äga att deltaga i riksdagsförhandlingarna, finnes icke på något ställe i förslaget utsagdt. Säkerligen är dock den konservativt byråkratiska författarens mening, att något dylikt deltagande icke skall äga rum och att den gamla principen om riksrådens uteslutande från

---

[1] I ett utkast till riksdagsordning föreskrifves, att riksdagen väljer en landtmarskalk till sin ordförande, ehuru rikslandtmarskalksämbetet äfven finnes nämndt i detta utkast. Se nedan s. 469.

riksdagens förhandlingar skall bevaras. Eljest hade han säkerligen formligen stadgat en så genomgripande nyhet i sin regeringsform.

Rådets ställning till ständerna bestämdes för öfrigt väsentligen genom formen för dess tillsättning. Dess medlemmar valdes för tre år i sänder af riksdagen allena. De kunde omväljas eller också helt enkelt aflägsnas ur regeringen genom att riksdagen icke omvalde dem. De utträdande återgingo till sina forna beställningar i rikets tjänst eller erhöllo, om de så hellre önskade det, pension till samma belopp som ämbetslönen. Rådsherrarne blefvo på grund häraf alltigenom riksdagens förtroendemän, icke ens till skenet beroende af konungen. Författaren har här tydligen dragit ut kons.kvenserna af frihetstidens statsrätt. Omvalen införde en verklig ansvarighet, som garanterade en full öfverensstämmelse mellan regeringen och riksdagsmajoriteten, utan att man behöfde tillgripa frihetstidens utväg, en skenbar rättegång och dom, som sårade rättsbegreppen, gaf näring åt partihatet och på ett upprörande sätt kränkte den enskildes välfärd. Naturligtvis voro rådets medlemmar äfven juridiskt ansvariga »för deras Råd och gjöromål», men detta rättsliga ansvar utkräfdes genom dom af en rikets rätt, sammansatt uteslutande af ett antal medlemmar ur hvarje kollegium och fullkomligt oberoende af riksdagen.

»Svenska Folket», »Svenska Folkets Fullmäktige» eller, som det på flera ställen kanske blott på grund af bristande noggrannhet eller af gammal vana heter, »Ständerna» skulle sammankomma till allmänt möte hvart tredje år på bestämd tid och dessemellan på konungens eller rådets kallelse. Nya val skulle äga rum hvart tredje år och samma riksdagsmän fungera vid alla riksmöten, som kunde hållas under tiden mellan valen. Det heter: »På det swenska Folket alltid måtte wara till hands att utan tidsutdräkt kunna gå Konungen med sine råd till handa och sin frihet bewaka, böra de fullmägtige som wälljas wara uti 3:ne påfölljande år och, innan de tilländalöpa, nye fullmägtige för lika long tid wara walde, och skulle sådant wal icke wara skedt, förblifwa de fullmägtige så länge till dess att nytt wal för sig gådt» (§ 31). Denna

tanke, att riksdagsmän städse skulle förefinnas och samma personer utan omval fungera under alla riksdagar uti en treårsperiod, förekommer här för första gången i svenska statsrättens historia. Den skulle först 1866 blifva en verklighet. Efter tre månaders samvaro skulle riksdagen kunna prorogeras på någon tid af regeringen; var ingen ny bevillning fastställd dessförinnan, förblef det vid den gamla. I samtliga dessa bestämmelser märkes inflytande af både engelska och franska mönster.

Angående riksdagens sammansättning och arbetssätt gaf förslaget till regeringsform inga bestämmelser. Dessa voro tydligen förbehållna en blifvande riksdagsordning. Den ena af de i förslaget strukna paragraferna om riksdagen föreskrifver blott, att de fyra stånden eller klasserna skulle bilda en enda församling, en tanke som äfven genomgår alla utkast till riksdagsordning, hvarom i det följande.

Riksdagen skulle äga rätt att tillsammans med konungen stifta, ändra, upphäfva och förklara »lag och stadgar eller författningar, hvarefter riket styras skall» (§ 2). Båda ägde såväl initiativ som veto. Då den vetorätt, som tillkom konungen, tydligen skulle utöfvas af regeringen, utgjorde den emellertid knappt någon inskränkning i riksdagens lagstiftningsmakt. På sin höjd kunde den vara ett suspensivt veto för en riksdagsperiod, d. v. s. till dess att nästa nyval af regering återställt harmonien mellan denna och riksdagen. Liksom under frihetstiden omfattade riksdagens lagstiftningsmakt äfven den ekonomiska och administrativa lagstiftningen samt privilegier (§ 3). En konsekvens häraf var, att i fall ständernas sammankomst ej kunde inväntas, regeringen »i samråd med de Fullmägtige, som swenska Folket mellan sammankomsterna utsedt», ägde utfärda provisoriska stadgar, hvilka dock skulle bekräftas af riksdagen vid dess följande sammankomst för att kunna fortfarande gälla (§ 13^{II}).[1]

Förslaget tillerkänner riksdagen den vidsträcktaste makt öfver rikets

[1] Med de fullmäktige mellan riksdagarna menas här antingen ständernas fullmäktige öfver statsverket och banken eller också, hvilket är troligare, en särskild för ofvannämnda syfte inrättad institution, som visserligen ej finnes omnämnd på andra ställen i regeringsformen, men väl i ett utkast till riksdagsordning.

finanser. Riksdagens makt öfver beskattningen har inga gränser. Dess rätt att reglera staten lider inga andra inskränkningar, än att en viss summa för oförutsedda händelser och extra utgifter skall finnas upptagen i densamma (§ 33), likaså tillräckliga medel till konungens och kungliga familjens »underhåll med en anständig och dem värdig stat» (§ 8). Riksdagen öfvertager själf medlens förvaltning genom sina »fullmägtige för statsmedlen», hvilka enligt ständernas instruktion och fastställd stat utbetala alla medel, på det att det svenska folket må vara försäkradt, »att medlen blifwa använda till Rikets gagn och bästa i den wäg, som de blifwit anslagne och bewiljade». Hvarje af regeringen gjord anvisning på kreditivet för extra utgifter skulle pröfvas af dessa fullmäktige. Statskontoret bortfaller såsom öfverflödigt (§ 33).

Äfven under frihetstiden hade förvaltningen af statens medel, frånsedt bankomedlen, i hufvudsak tillkommit kronan och dess ordinarie ämbeten. Vid 1789 års riksdag hade konung Gustaf måst medgifva ständerna att liksom under en del af frihetstiden genom egna fullmäktige öfvertaga riksskuldens skötande. I det Engeströmska förslaget var ständernas direkta öfvertagande af finansförvaltningen utsträckt till ett omfång, som saknade alla föregående prejudikat och som i konsekvenser kunde leda till att ständerna öfvertogo hela förvaltningen genom sina deputerade — en konsekvens, som den byråkratiska författaren ej tänkt sig. Landets regering var därjämte i ekonomiskt hänseende fullständigt maktlös, då den under inga förhållanden ägde att disponera ens den minsta summa till extra och oförutsedda utgifter utan de fullmäktiges bifall. Här hafva tydligen förbittringen och misstron öfver Gustaf III:s finansförvaltning fört till rent orimliga konsekvenser.

I rikets styrelse för öfrigt förutsätter författaren, att riksdagen ej inblandar sig. Regeringen får dock icke ingå förbund med utländska makter utan riksdagens bifall; om detta ej kan inväntas, »rättas sådane förbund efter de föreskrifter swenska Folket efter sig lämnat» (§ 10).[1]

[1] Att krig ej fick börjas utan ständernas samtycke föll af sig själf; vid fientligt angrepp skulle riksdagen, efter kreditivets lyftande, ofördröjligen inkallas, för att besluta om medel och utvägar till krigets förande.

Konungen får ej sammandraga någon större truppstyrka, ej heller anställa något öfningsläger under varande riksdag utan ständernas bifall (§ 11). Han får ej ändra myntets skrot och korn utan samma bifall (§ 13[1]), ej resa utom riket, utan att han med ständerna öfverenskommit om sättet för riksstyrelsen (§ 5), och ej ingå äktenskap utan ständernas samtycke, liksom kungliga familjens medlemmar ej få förmäla sig utan konungens och ständernas bifall (§ 9).

I likhet med 1720 och 1772 års regeringsformer var äfven den Engeströmska regeringsformen på samma gång en författningslag och en förvaltningsstadga. Den innehåller en hel rad af bestämmelser angående förvaltningens organisation, som i detalj fastslås såsom oföränderlig. De bestämmelser, som äro ägnade detta ämne, röja kanske skarpast förslagets reaktionära, byråkratiska drag. En af de väsentliga nyheterna i förenings- och säkerhetsakten var just konungens rätt att efter behag omordna riksärendenas skötsel. Denna rätt upphäfde med ett slag alla de bestämmelser i 1772 års regeringsform, som med grundlags helgd kringgärdat de traditionella förvaltningsformerna från 1600-talet. Visserligen hade konung Gustaf ännu ej hunnit göra något vidsträcktare bruk däraf. Men själfva befogenheten stred alldeles mot den svenska byråkratiens nedärfda begrepp om dessa gamla formers förträfflighet och helgd och rubbade tydligen i väsentlig mån grunden för dess makt och själfständighet. Därför skulle denna befogenhet upphäfvas, och förvaltningsnormerna åter ställas under samma skydd som grundlagens öfriga innehåll och därmed under ständernas garanti. Paragraferna 14 till och med 27 af det Engeströmska förslaget redogöra i detalj för den centrala och lokala statsförvaltningens organ. I jämförelse med 1772 års föreskrifter finnas få förändringar. Den viktigaste var statskontorets upphäfvande.

En annan nyhet i 1789 års författning, hvaremot byråkratien vände sig med icke mindre förbittring, var konungens rätt att efter behag till- och afsätta rikets ämbetsmän. Naturligtvis vill förslaget undanröja äfven denna djärfva nyhet. Någon rätt att afsätta ämbetsmän

finnes ej alls omtalad i detsamma. Den gamla byråkratiska hufvudsatsen om ämbetenas oafsättlighet var undantagslöst fastslagen i § 3, där det förbjudes konungen att afhända någon »dess frihet eller lagligen förwärfwade tjenst och embete, utan han lagligen förwunnen och dömd är». Endast rådsämbetet såsom ett ständernas förtroendeuppdrag bildade härifrån ett märkligt undantag. Däremot var den begynnelse till regeringens förtroendeämbetsmän, som 1772 års statsrätt innehöll, borttagen. Ämbetenas tillsättande var likaledes undanryckt allt personligt godtycke från konungens sida, i det att alla utnämningar skedde inom förslag, för lägre ämbeten uppgjorda af vederbörande ämbetsmyndigheter, för de högre af rådet.

Här vid de högre ämbetenas besättande stodo tydligen bakom rådet ständerna själfva såsom garanter för hvar oförvitlig ämbetsmans lagliga och orubbliga rätt till befordran i rikets tjänst, och inom ständerna hade ju byråkratien själf rikt tillfälle att i sista hand vaka häröfver. Det tyckes emellertid undgått den byråkratiska författaren, att äfven rent parlamentariska partisynpunkter på detta sätt också kunde göra sig breda i den högre administrationens sammansättning. Inga nya ämbeten utöfver stat, utom vid hofvet, kunde af regeringen tillskapas, vare sig med eller utan lön (§ 6), inga karaktärer eller titlar utdelas utöfver den syssla, som verkligen innehades, utom vid afskedstagande. Den som mottog dylik karaktär skulle till och med anses såsom skild från tjänsten. Byråkratiens oafhängighet af regeringen var ända i dess högsta grader garanterad genom ett helt system af bestämmelser på ett sätt, som äfven öfverträffade frihetstidens gyllene ämbetsmannavälde. Att fara kunde uppstå för denna byråkratiens själfhärlighet från riksdagens sida, var en insikt, som tydligen trots erfarenheten från frihetstidens sista dagar icke gått upp för de adlige ämbetsmän, som några årtionden efter den befriande revolutionen stodo färdiga att göra om intet dess främsta resultat.

Den Engeströmska regeringsformen fastslog slutligen sig själf såsom orubblig i princip för all framtid. Om något otydligt fanns i densamma

eller i framtiden skäl förefunnes till »tilläggning utan rubbning af de grunder, hwarpå denna lag är bygd», kunde fråga om dylik förklaring och dylikt tillägg blott förslagsvis afgöras vid samma riksdag som frågan väcktes, men definitivt först genom konungs och ständers gemensamma samtycke vid följande riksmöte efter nya val (§ 35). Tankegången är densamma som i frihetstidens statsrätt, ehuru erfarenheten bort varna för dylika försök att fastställa författningens oföränderlighet.

Så tedde sig i korthet det författningsförslag, som tydligen representerade de ifrigare oppositionskretsarnes idéer vid 1790-talets början. Vi finna icke mycket däri af fruktbringande och nya tankar. Det är så godt som idel frihetstid. Ett obegränsadt riksdagsvälde och inom denna ram en fullt självständig och politiskt maktägande adlig byråkrati, det var idealet, som behärskade sinnena. Af inflytande från författningsutvecklingen i England eller den stora författningskrisen i Frankrike märkes påfallande litet. Denna äldre adelsgeneration stod i sin politiska uppfostran ännu helt på frihetstidens inhemska grund, och dess tankelif var fylldt af idéer och minnen från den förflutna långvariga kampen mellan konungamakt och ständermakt — den centrala företeelse, som fyllt större delens af århundradet inre svenska historia. Äfven mot tydliga förbättringar i Sveriges författning och förvaltning från den senaste tiden, särskildt efter statskuppen 1789, vände sig det Engeströmska förslaget i reaktionärt anlopp. Visserligen finnas flera detaljer i detsamma, särskildt regeringens organisation och ansvar, hvilka utgöra otvifvelaktiga framsteg, men de äro betydelselösa i det hela.

Resultatet af denna regeringsform hade säkerligen blifvit ett nytt riksdagsenvälde, kanske blott ännu ohöljdare och direktare än frihetstidens på grund af sättet för regeringens bildande. Den skulle nu formligen förvandlas till ett riksdagsmajoritetens regeringsutskott mellan riksdagarna under väsentligen nominellt ordförandeskap af en ärftlig, med monarkiska attribut smyckad president. En dylik regering hade möjligen fått fördelen af homogenitet och parlamentariskt stöd. Men den måste också växla karaktär snabbare och fullständigare vid hvarje

växling i riksdagens partimajoritet; vid jämnstarka partiförhållanden kunde den lätt bli en kompromissregering utan ens den inre enhetens företräde. Den var dessutom på egendomligt sätt lamslagen genom förhållandet till rikets byråkrati, som var fullt oberoende af densamma, och ännu mer genom den totala oförmågan att på egen hand besluta den minsta utgift öfver ständernas stat. Här, på denna punkt, blottar sig klarast bristen på inre konsekvens och tankekraft i det Engeströmska förslaget. En enkammarriksdag, utrustad med obegränsad makt och regerande riket genom ett af densamma alltigenom beroende utskott, hade ju kunnat förete en kraftig regeringstyp, väsentligen befriad från frihetstidsrådets främsta brist, svagheten; men så göres denna regering vanmäktig genom garantier mot maktmissbruk och öfvergrepp, som endast voro möjliga under den varande författningen och ställes utom möjligheten af intim samverkan med riksdagen på grund af gamla idéer om rådsämbetets karaktär, som ej längre hade minsta tillämpning.

Det Engeströmska förslaget var ett foster af ofruktbar reaktionär doktrinarism och af impotent politisk tankekraft. Man kan endast vara tacksam öfver, att det aldrig blef till verklighet. Utan tvifvel var då 1789 års statsskick med alla sina brister en vida dugligare författningsgrund för framtiden än detta förslag, ty det egde åtminstone möjligheten till en fast och handlingsduglig regering utan att omintetgöra svenska folkets urgamla frihet. Fruktbringande politiska tankar egde tydligen icke den adliga opposition, som slogs med Gustaf III om makten öfver Sveriges rike, att döma af Jacob von Engeströms förslag. Innan den gustavianska tidens konstitutionella opposition kallades att förverkliga sitt program och att skänka Sverige en ny författning, behöfde den tydligen lära mycket af Sveriges egna och Europas öden och dessa lärdomar nedläggas i de fördomsfriare och mottagligare sinnena hos en yngre generation, som glömt frihetstidsidealen och stodo utanför den gamla partikampen med dess hetsighet och förblindelse.

* * *

Jämte det stora förslaget till regeringsform finnas — såsom ofvan antydts — bland Jacob von Engeströms papper några smärre uppsatser af politiskt och statsrättsligt innehåll, hvilka hänga så intimt tillsamman med regeringsformsprojektet såsom förarbeten eller supplement till detsamma, att vi här i korthet måste beröra de viktigaste af dem för att kunna fullt förstå innebörden af det Engeströmska författningsförslaget.

Först möter oss en liten uppsats, som icke bär någon öfverskrift, men hvars innehåll kan rubriceras såsom allmänna grunder för en författning. Den redogör efter ganska vanlig schablon för de rena statsformerna, monarki, aristokrati och demokrati, och deras afarter samt för de blandade statsformerna, den monarkisk-aristokratiska och den monarkisk-demokratiska. De blandade statsformerna förklaras äga företräde framför de rena, och af de blandade är den sistnämnda, den monarkiskt-demokratiska, den bästa. Regeringsformen eller det kontrakt, hvarpå ett regeringssätt grundas, bör affattas så, att den bästa statsformen däri kommer till uttryck. Principerna härför äro följande: »Alle ättefäder, som äro besuttne män på sjelfegande jord i landet eller äga hus och tomt i städerna, äro de personer, som uti Monarchico-democratiske Regeringssätt med Konungen dela högsta magten». De företrädas genom klassvis valda deputerade, ständerna. Lagstiftande makten utöfvas af konung och ständer gemensamt, lagskipningen af konungen ensam. Båda lagstiftande makterna böra vara beständiga. Regeringen har alltid vid sin sida en af stånden vald deputation (48 personer jämte ordföranden). Staten fastställes uteslutande af ständerna, alliansers afslutande, krigsförklaring m. m. fordra deras samtycke. Såsom allmänna medborgerliga rättigheter proklameras tryckfrihet, rättssäkerhet, säkerhet om eganderätten, lika rätt till ekonomiska förmåner m. fl.

Detta lilla utkast är tydligen ett förarbete till regeringsformen. Det angifver den teoretiska eller spekulativa grundvalen för densamma, fastställer dess allmänna karaktär, sådan författaren uppfattat den, och drager konturerna till en maktfördelning i ungefärlig öfverensstämmelse med det utförda projektet. Bestämmelsen om en ständig, mellan riks-

dagarna fungerande ständerdeputation finnes ej i detta, för så vidt ej föreskriften i § 13^{II}, att regeringen vid provisoriska lagars utfärdande skall rådfråga de »fullmäktige som svenska Folket mellan sammankomsterna utsedt», snarare syftar på en dylik permanent deputation än på de särskilde »fullmäktige för statsmedlen».[1] Af visst intresse är det allmänna häfdandet af bofasthet såsom grund för politisk makt och denna princips förknippande med klassval. Denna tanke går i mer utförd form igen i andra utkast, om hvilka nedan.

En liten uppsats, benämnd *Huru ärenderne af svenska Folkets fullmägtige vid Riksdagarne besörjas må* handlar särskildt om formerna för lagstiftning. Den häfdar beträffande grundlagsändring samma tanke som förslaget till regeringsform, att endast förklaringar och för frihetens befästande nödvändiga förbättringar af grundlagen må kunna äga rum och att därtill fordras konungens och två genom val skilda riksdagars sammanstämmande beslut. Äfven för förändring af borgerlig lag fordrar detta utkast på samma sätt två riksdagars samtycke. Förklaring af dylik lag må expedieras till efterlefnad, sedan en riksdag gillat densamma, men blir ej orygglig, förrän den bekräftats af efterföljande nyvalda riksdag. Ändring och förklaring af »författningar i politik och hushållningsmål» däremot beslutas definitivt af ett riksmöte. I förslaget till regeringsform är den besvärliga proceduren för den borgerliga lagens förändring och förklaring visligen förenklad. I alla mål skola riksdagens utskott med sig adjungera »det Collegii medlemmar, till hvars omsorg ämnet hörer», för nödiga upplysningars vinnande, men de adjungerade deltaga icke i besluten.

Ytterligare några små uppsatser om *Utlagor* och om *Embeten*, beskrifvande dels lämpliga beskattningsobjekt, dels detaljerade former för upprättande af förslag till lediga ämbeten, äro likaledes tydligen förarbeten till regeringsformen, men sakna större intresse.

Viktigare äro de utkast, som väl närmast böra betraktas såsom förarbeten till en riksdagsordning. En uppsats utan titel beskrifver olika

[1] Se ofvan sid. 461, noten.

slag af möten och hvad vid dem bör förekomma. Först »Häradsmöten», hvilkas uppgift är att utse »häradsmarskalk» och sekreterare, välja riksdagsfullmäktige och expediera deras fullmakter, urskilja de besvär, som böra vara allmänna för häradet, och reglera skatter och utlagor, »om deri behöfves jämkning mellan innevånarne». Vidare »Lähnemöten», bestående af länets valda fullmäktige, som utse »länsmarskalk» och sekreterare och sammanfatta häradsbesvären till gemensamma för länet, om så ske kan. Slutligen »Riksmöten» af samtliga svenska folkets fullmäktige. Vid dessa möten skola först fullmakterna upptes för rikslandtmarskalken eller hans vikarie, hvarefter utses ordförande eller »landtmarskalk». Därpå sammanträda de fullmäktige till högtidligt möte med konungen å rikssalen, konungen, omgifven af riksämbetena, talar till riksdagen, och landtmarskalken, »som sitter midt för tronen», besvarar konungens tal. Regeringens propositioner aflämnas för hvart »departement» af dess statssekreterare på särskildt utsatta dagar. En riksdagsdeputation urskiljer de medförda besvären och fördelar dem efter departementen, hvarpå sex deputationer väljas, en för hvart departement, hvilka få besvären och öfriga förekommande mål sig förelagda. Riksdagen förrättar revision af banken och statsverket — på hvad sätt är ej omnämndt. Så snart målen inkomma från deputationerna, afgöras de in pleno, och sedan alla mål äro afgjorda, författas utom svar på propositionerna »ständernas» beslut. Därpå väljas riksämbetsmän för följande tre år, svar och beslut öfverlämnas till konungen på rikssalen, och de nya ämbetsmännen aflägga ed.

Detta kortfattade utkast till riksdagsordning förklarar flera bestämmelser i förslaget till regeringsform. Dettas föreskrift, att rikslandtmarskalken »brefväxlar med länemarskalkerna», hänför sig tydligen till här föreliggande förslag till möten i orterna. Denna uppsats visar mera i detalj, huru man tänkt sig riksdagens verksamhet såsom en enkammarförsamling. Riksdagsarbetets fördelning på utskott efter de sex regeringsdepartementen bestyrker ytterligare sammanhanget mellan detta utkast till riksdagsordning och regeringsformen och utgör ett intressant

försök att åstadkomma närmare korrespondens mellan riksdagens och regeringens organisation. Blott bestämmelsen om särskild landtmarskalk såsom riksdagens ordförande, medan rikslandtmarskalken endast har med fullmakternas granskning att göra, öfverensstämmer ej med den ofvan omtalade § 15 af regeringsformen, hvilken dock är öfverstruken i det Engeströmska manuskriptet. Af intresse äro slutligen de verkliga självstyrelsefunktioner, som utkastet tillerkänner häradsmötena, hvilka för öfrigt till sin sammansättning tydligen äro primärförsamlingar af väljarne i häradet.

En annan uppsats med öfverskrift *Fullmägtige och deras vahl* redogör närmare för riksdagens sammansättning. Det heter här, att »svenska folket är sammansatt af fyra klasser: 1:o Militärståndet, som bär namn af adel och är skyldigt att tjena vid krigsfolket. 2:o Läroståndet, som kallas prästestånd, hvars skyldighet är att undervisa, särdeles uti Gudsläran, samt underhålla Gudstjensten. 3:o Handlande och handtverkare, som nämnas Borgare. 4:o Landtmannen, som odlar landet och kallas Allmoge eller Bönder.» De fullmäktige väljas i maj eller juni hvart tredje år för de följande tre åren och sammankomma ordinarie en gång hvart tredje år och däremellan, så ofta omständigheterna fordra; de skola hvar gång vara samlade högst tre månader.

Denna lilla uppsats, som likaledes tydligen öfverensstämmer med och supplerar regeringsformens föreskrifter om riksdagen, har sitt största intresse däri, att den visar, huru dess författare sträfvar att omtolka och omdöpa de gamla ständen till klasser. Fjärde klassen i densamma afser antagligen att omfatta alla jordägare, såväl frälse som ofrälse, ståndspersoner som menige. De fullmäktige bilda naturligtvis en enda församling.

I marginalen af samma uppsats är, likaledes af Engeströms hand, nedskrifvet ett annat, alternativt utkast till bestämmelser om riksdagens sammansättning. Detta förslag hvilar på den fysiokratiska skolans bekanta grundsats, att endast jordägarne inom ett land böra äga del i den politiska makten. Det börjar: »Ehuru alle i Riket böra hafva intresse uti landet och således alle lika rätt att deltaga uti Rikssty-

relsen, synes likwäl de i synnerhet förtjena ett företräde, som hafva del uti jorden. De som det äga hafva naturligtvis så mycket större intresse i landet, som de äro dervid häftade, hvaremot de, hvilke icke äro jordägare, utan svårighet kunna öfvergifva landet åt sitt eget öde. Jordägande är det således, som böra hafva främsta rummet uti lagstiftningen, af hvad class de månde vara.» Efter jordens natur dela sig jordägarne uti följande klasser: 1:o Säteriägare, 2:o frälsehemmansegare, 3:o skattehemmansegare och kronohemmansåbor, 4:o ägare af stadsjord och hus i städerna, 5:o bruksidkare och 6:o boställsinnehafvare, såväl officerare som präster. Säteriägarne böra komma självfva till riksdagen, öfriga klasser välja inom sig representanter. Af officerarne komma öfversten och en vald officerare af hvart regemente, af prästerna biskopen och valda präster af hvart stift.

I detta förslag är principen om jordegarnes representation förenad med den af klassrepresentation. Samma klasser, som äro nämnda i föregående alternativ, äga representationsrätt, blott att alla valmän måste vara antingen bofasta eller boställsinnehafvare. Klarare än i föregående inrymmas här ofrälse bofasta ståndspersoner i riksdagen. Af intresse är tanken, att den besutna adeln på vissa villkor bör få behålla sin personliga självskrifvenhet, i det att säteriägarne, som enligt gällande privilegier borde vara adelsmän, fingo rätt att personligen infinna sig vid riksdagen.

Ytterligare ett litet utkast utför närmare det sist nämnda representationsförslaget genom att i detalj fixera valrätten vid en viss minimistorlek af jordbesittning. Detta minimum blir i regel, utom för boställen, ett helt hemman på landet och hus eller jord, som skattar lika med helt hemman, i stad. Hvarje stad väljer en fullmäktig, utom Stockholm, som utser tio, och Göteborg som väljer två. Huru många fullmäktige jordägarne på landet välja, är ingenstädes utsagdt.

Alla dessa tankar på förändring af den gamla ståndsrepresentationen äro tydligen ännu mycket oklara, och något enhetligt, utarbetadt projekt till riksdagsordning föreligger icke. Men dessa lösa utkast af

Jacob von Engeström äro dock de första, något så när utförda planerna till en representationsreform i vår historia, nedskrifna flera årtionden, innan denna reformrörelse på allvar tränger fram. De innehålla också samtliga några gemensamma grundprinciper, hvilkas framträdande och formulering ingalunda sakna intresse. En dylik genomgående tanke är de gamla ståndens upphäfvande som valkorporationer och ersättande med naturliga samhällsklasser, hvilkas bestämmande dock smyger sig så nära den traditionella ståndsindelningen som möjligt. Denna nya klassprincip förmäler sig vidare, mer eller mindre genomfördt i olika utkast, med grundsatsen, att jordägareskap är villkor för representationsrätt. De klassvis valda fullmäktige skola bilda en enda församling. De deltaga utan nya vals förrättande under en treårsperiod i alla förekommande riksmöten.

Flera af dessa grundsatser röja otvifvelaktigt inflytandet af de representationsidéer, som den franska revolutionsrörelsen och nationalförsamlingens berömda principuttalanden och författningsmönster satte i rörelse öfver så godt som hela det bildade Europa. Enkammarsystemet, period för riksdagsmannaskapets varaktighet och afvogheten mot ståndsnamnet kunna hänföras till dylik påverkan. Bakom vördnaden för jordägarskapet står tydligen den franska fysiokratismens lära. Men trots dessa inflytelser är beroendet af utlandet icke djupgående. Någon tanke på rösträtten såsom en allmän människorättighet finnes icke uttalad i dessa skrifter.[1] Samtliga dessa reformkraf hafva dessutom inre förutsättningar.

Ståndssamhällets faktiskt fortgående omdaning till klassamhälle, befordradt i synnerhet genom uppkomsten af en förmögen och bildad borgerlig medelklass, måste förr eller senare framalstra tanken på ståndsrepresentationens förvandling till klassrepresentation. Redan 1719 framträdde fordran på ofrälse ståndspersoners, enkannerligen ofrälse ämbetsmäns inrymmande i ståndsriksdagen. Under frihetstiden gick emellertid

[1] Det skulle då vara de ofvan (s. 470) citerade orden: »Ehuru alle i riket böra hafva intresse uti landet och således alle lika rätt att deltaga uti Riksstyrelsen» etc. Men tanken på alla medborgares lika rätt står här mera såsom en fras och lägges ingalunda till grund för det följande förslaget utan tvärtom.

utvecklingen af den representativa rätten ingalunda hän mot en utvidgning af valrätten till nya element i samhället, utan i stället mot ett allt skarpare utfilande af ståndsidéen genom de fyra riksståndens rensande så vidt möjligt från alla element, som ej direkt föllo inom de fyra gamla ståndens begrepp, trångt uppfattade såsom socialpolitiska och ekonomiska korporationer. Den gustavianska tiden, som i lagstiftningen om riksdagens sammansättning icke lämnat några formliga spår, har i stället bragt till mognad den betydelsefulla omdaning af åskådningssättet, som sedan under förra hälften af adertonhundratalet utmynnade i en uppfattning af de gamla riksstånden såsom just varande representationer af naturliga samhällsklasser och en sträfvan att förändra deras sammansättning till allt bättre uttryck för denna idé. Det första klara uttrycket för denna uppfattning af ståndsriksdagen är just det Engeströmska grundlagsprojektet, som i detta moment vinner ett mera positivt intresse såsom bärande i sig äfven nya, för framtiden betydelsefulla tankar och icke blott idel reaktion. Men visserligen går denna första klassgruppering ännu väsentligen ut på de praktiskt politiska syftena att dels undvika det mindre moderna ståndsnamnet dels bereda ofrälse ståndspersoner tillträde till representationen. För öfrigt är reformtanken ännu icke djupare uppfattad eller motiverad.

Tanken på de fyra ståndens eller klassernas förening till en enda församling torde äfven företrädesvis framgått ur inhemska erfarenheter af ståndssplittringens olyckor och fyrståndsriksdagens vanmakt och ohandterlighet. Såsom ofvan påpekats, framträder denna tanke redan i ett program af Engeström från tiden för 1789 års riksdag, och Pechlin angifver såsom grund för ett dylikt önskemål just nyttan af att stånden skola kunna upplysa hvarandra bättre om sina verkliga afsikter.[1] Tanken på de fyra ståndens förening till en kammare står för öfrigt i ett ganska intimt och nästan organiskt sammanhang med klassvalidéen. Under 1800-talets utveckling mot klassrepresentation var äfven de fyra ståndens förenande till en enda församling ett, särdeles mot slutet, starkt framträ-

[1] Se ofvan s. 450.

dande reformkraf, som ju delvis genomfördes vid 1856—58 års riksdag genom tillåtelsen för stånden att sammanträda till gemensamma öfverläggningar.

Jordbesittning såsom grund för riksdagsmannarätt är en gammal idé i vår historia. 1634 års regeringsform föreskref bofasthet för delaktighet i riksdagen. Vid de försök, som gjordes på 1720-talet att omdana adeln till en fåtalig representation, var äfven en förutsättning, att valrätten skulle utöfvas af de adliga jordägarne.[1] Under slutet af 1780-talet och början af följande årtionde var representationsrättens knytande vid jordägareskapet tydligen en modeidé. Den göres gällande i flera oppositionsskrifter från denna tid.[2] Klarast framträder den i några af de ofvan refererade Engeströmska utkasten till representationsreform.

Hvad slutligen krafvet på riksdagsmannaskapets beständighet under en bestämd period beträffar, var det visserligen nytt i svensk statsrätt, men det var en väsentlig förutsättning för att kortare och tätare riksdagar skulle komma till stånd och riksdagen kunna oftare inkallas såsom stöd och rådgifvare åt regeringen än hvart tredje år. Frihetstidens erfarenhet af de oformligt långa riksmöten, som följde med en allt direktare ständerregering, så länge hvarje riksmöte skulle grundas på nya val, kan vara skäl nog till den nya reformidéens framkomst. I

[1] Grefve Spens' memorial, *Adelsprotokoll* 1726—1727, II, s. 601.

[2] Så t. ex. i 1788 års cirkulär, se ofvan s. 445. — Den anonyme författaren till den bekanta oppositionsskriften: »Berättelse om Gustaf III:s regering», tydligen skrifven efter riksdagen 1789, förklarade frihetstidens regeringsform såsom den »yppersta som fanns i Europa, tilläfventyrs i något land», men anmärker bland dess brister, att andra än besutne adelsmän hade säte och stämma på riddarhuset. Besutenhet borde vara villkoret för delaktighet i alla stånd och prästeståndet såsom blott löntagare borde ej vara något stånd. *Heml. Handl.* II, s. 218. — Äfven det i »Dagbok, hållen vid Riksdagen i Gefle 1792» refererade författningsförslaget från 1791 går ut på att nationalförsamlingen endast bör väljas af och bestå af »verkliga possessionater». *Heml. Handl.* II, s. 249. Att uppfatta detta projekt såsom ett af konungen understödt författningsprojekt, afsedt att bereda större delen af adeln en »ändtelig undergång», är alldeles omöjligt på grund af projektets karaktär (se ofvan s. 454) och därföre att den rena tjänsteadeln just numera efter den sista statskuppen var alldeles beroende af konungen. Snarare är det klart, att byråkratiens fullständiga beroende af konungen gaf fart inom adliga oppositionskretsar åt önskan att binda representationsrätten vid besutenhet. Det är detta, som förklarar att denna idé numera äfven inom byråkratien synes vara allmän. Jmf. ALMQVIST, *Riksdagen i Gefle 1792.* sid. 175, not.

detta liksom i de ofvannämnda fallen, hafva emellertid otvifvelaktigt utländska möster och modeidéer verkat eggande och pådrifvande på tankar, som ägde inhemska förutsättningar och redan jäste i sinnena.

Det finnes således i de Engeströmska utkasten till representationsreform flera nya, delvis för framtiden viktiga idéer och uppslag. De äro icke sammanfattade till ett enhetligt och utfördt förslag, sådant som det Engeströmska projektet till regeringsform. Men medan detta senare till det mesta bjuder oss en ofruktbar reaktion, förete de lösa utkasten till riksdagsordning flera intressanta uppslag. Dessa äro blott icke klara och enhetliga nog för att kunna föras ut i det verkliga politiska lifvet. Den adliga opposition, som under Gustaf III:s sista regeringstid i stillhet arbetade på en våldsam omkastning af den nya monarkiska statsrätten, har tydligen haft ett tämligen färdigt förslag till regeringsform att efter en lyckad revolution bjuda rikets ständer till ledning i deras författningsarbete, men beträffande den repiesentativa lagstiftningen har den endast kunna framlägga oklara och lösa reformutkast. Det är därför ganska sannolikt, att om ständerna efter konung Gustafs mord kallats att i frihet omordna det svenska statsskicket, de lika litet då som 1809 skulle varit i stånd att åstadkomma någon reform af riksdagens sammansättning. En revolution år 1792 skulle säkerligen — förutsatt, att oppositionen förmått behärska och rycka med sig de ofrälse stånden — utmynnat uteslutande i antagandet af en regeringsform väsentligen byggd på idéer, som utformats under frihetstidens politiska strider och omhuldats och utfilats i sina konsekvenser af en förbittrad och reaktionär adelsbyråkrati.

Ju mer man fördjupar sig i den adliga oppositionens politiska idéer, sådana de under åttiotalets strider togo gestalt i bestämda reformprogram, dess mer blir man slagen af den sterilitet och den konservatism, som beherska desamma. Denna opposition var allt för starkt fjättrad vid den gamla motsatsen mellan ständer och konungamakt för att ännu uppfatta betydelsen af de nya reformkraf, som arbetade sig fram inom det svenska samhället. Det gällde tydligen för densamma nästan ute-

slutande att binda konungamakten, förvandla densamma ånyo till en etikett i statslifvet och uppfinna nya garantier mot despotismen »såsom det faseligaste» — som Pechlin uttrycker sig under processen med konungamördarne. Trots alla erfarenheter af hvarthän en okontrollerad riksdagsmakt måste leda var frihetstidens statsskick ännu vid nittiotalets början mönstret, efter hvilket den svenska adeln ville omdana författningen. Visserligen se vi modernare tankar angående representationens sammansättning framträda och nya sociala grundsatser uttalas af enstaka röster under påverkan af revolutionsrörelsen i Frankrike. Det jäser tydligen i sinnena och nya idéer ställa sig oförmedlade vid sidan af de äldre. Men ännu hafva dessa idéer intet riktigt lif och förmå ej omforma eller aflägsna de gamla idealen. De omogna tankarna om representationens förändring kunna ännu ej ens formas till klara och enhetliga förslag. Inga tydliga tecken till att adeln insåg behofvet af sociala och politiska reformer i jämnlikhetens intresse finnas ännu och endast såsom taktiska moment i den politiska kampen framkastas ibland dylika tankar. Ingen uppfattning om behofvet af de föråldrade och tunga förvaltningsformernas modernisering kan spåras hos tidens byråkrati. I alla dessa afseenden är det snarare den mot envälde sträfvande monarkien, som representerar den nya tiden, åtminstone i Gustaf III:s person, än adelsoppositionen. Men tydligen står dock denna adel vid nittiotalets början inför en viktig brytning i sin egen utveckling, en brytning hvarom Jacob von Engeströms papper gifva en rikare belysning än som före deras begagnande såsom källa varit möjlig att vinna.

Till historien om Sverige och Ryssland 1796.

Ett bidrag ur engelska arkivpapper.

Af Lydia Wahlström.

1795 i juli blef Daniel Hailes utnämnd till engelsk minister i Stockholm, men han anlände icke förrän i början af januari 1797, och under tiden sköttes hans befattning af Charles Arbuthnot såsom chargé d'affaires. Denne var, då han i början af juli 1795 anlände till Stockholm, en man om 28 år med endast ett par års tjänstgöring i utrikesdepartementet bakom sig.[1] Chargé d'affaires-sysslan i Sverige blef alltså hans första beskickning — för öfrigt en på det hela taget vällyckad debut. Arbuthnot gör ett intryck af både hederlighet och duglighet, och om hans depescher ofta förefalla en smula väl uttänjda, så äro de också ganska innehållsrika både i afseende på Sveriges utrikespolitik och dess inre förhållanden. Öfver de engelska ministerdepescherna från Stockholm vid denna tid hvilar icke sällan en ton af officiell reservation och högdragenhet, som tydligt utvisar engelsmannens naturliga förakt för främmande folk i allmänhet och i synnerhet för ett så beroende och hjälplöst folk, som det svenska då var. Arbuthnot var emellertid en ung, nybakad diplomat, ifrig att, såsom en af våra egna erfarnaste diplomater, von Asp, en gång uttryckt sig, »etablera sin reputation», och därför ha också hans depescher en helt annan prägel. Särskildt har han genom sina nära förbindelser med den ryska beskickningen vid hofvet i Stockholm åtskilligt att meddela, som i någon mån torde kunna komplettera den

[1] Grenville t. Arbuthnot 17 juli, Hailes 6 jan. 1797. *Dictionary of National Biography.*

kunskap, vi redan äga om den kris, hvari Sveriges utrikespolitik vid slutet af förmyndareregeringen befann sig, tack vare Reuterholms lättsinne och hertigens svaghet.[1]

Arbuthnot anlände under en tid af politisk stiltje och råkade i början bland svenska vederbörande endast statssekreteraren grefve Barck. Med rikskansleren Sparre hade han ingen konferens förrän i slutet af september, och han blef därför uteslutande hänvisad till sällskapande med den danske ministern, Christian Bernstorff, som under sommaren ensam bland de främmande ministrarna befann sig i staden. Mellan dem båda uppstod snart en förtrolig vänskap, och nästan allt hvad Arbuthnot under denna tid meddelar om Sveriges inre förhållanden, har han fått genom Bernstorff, som såg läget och de ledande personligheterna mycket mörkt. Det är därför naturligt, om Arbuthnot efter en knapp månads vistelse i Stockholm finner den svenska regeringen vara »ett virrvarr af ombytlighet, fåfänga, högfärd och svaghet». Några månader senare säger han: »Det är nödvändigt att vara ögonvittne till hofvets barnsliga uppförande, innan man kan få en idé om de lumpna motiver, enligt hvilka Sverige styres, och om jag nämnde de dilemmor, som beständigt framträda, skulle man tro mig påverkas af antipati mot den svenska politiken. Sverige tyckes rusa hufvudstupa mot sin undergång och sträfva att fördärfva makter, af hvilka det skulle kunna få hjälp.»[2]

De sista ordens hänsyftning på Sveriges utrikespolitiska läge vid midten af 1795 är genomskinlig nog. I slutet af augusti hade Arbuthnot enligt sin regerings uppdrag meddelat Barck det nyss, den 28 september,

[1] Nedanstående skildring grundar sig hufvudsakligen på de delar af Arbuthnots depescher i Record office, London, som komplettera uppgifterna i NILS ÅKESSONS *Förmyndarestyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs förmälning* (Lund 1891). Af dessa depescher äro hittills endast några brottstycken rörande Sveriges inrikespolitik tryckta i E. HERRMANNS *Diplomatische Correspondenzen aus der Revolutionszeit 1791—1797* (tilläggsband 1866, till *Geschichte des russischen Staates*). — För öfrigt har jag genom Öfverstekammarjunkaren Friherre Carl Carlsson Bondes tillmötesgående fått begagna hertiginnan Charlottes ännu otryckta dagboksanteckningar för 1797, ur hvilka en eller annan detalj är hämtad. Det sistnämnda gäller också SUREMAINS memoarer, *La Suède sous la République et la première Empire* (1902), granskade af undertecknad i Hist. tidskr. 1902.

[2] Arbuthnot 6 aug., 15 sept. och 4 dec. 1795.

slutna försvarsförbundet mellan England, Ryssland och Österrike, som var riktadt mot Frankrike. Det var klart, att de förbundna makterna med all ifver skulle arbeta på koalitionens vidgande till så många makter som möjligt, särskildt dess utsträckande till att omfatta Sverige och Danmark, hvilka eljest genom sitt neutralitetsförbund indirekt skulle kunnat anses arbeta Frankrike i händerna. Att åtminstone England hyste denna uppfattning af all slags väpnad eller oväpnad neutralitet, hade man redan då och särskildt under de sista åren haft all anledning att förstå, på grund af de upprepade kaperierna af svenska och danska fartyg, för hvilka man endast med stor svårighet och med risk att anses förolämpa den lättstötta engelska regeringen, kunde aftvinga England någon ersättning. Det var därför helt naturligt, om under den dåvarande politiska situationen Arbuthnots största intresse skulle komma att rikta sig på Sveriges förhållande till Frankrike och Ryssland. Englands sträfvan måste ju gå ut på att framkalla en brytning med det franska inflytandet och ett närmande till det ryska.

Äfven härvidlag fick Arbuthnot i början nästan alla sina underrättelser från Bernstorff, och först mot slutet af år 1795 kommer han med den nyss ankomne ryske ministern i en nära beröring, som sätter honom i stånd att under förra hälften af år 1796 fylla sina depescher hufvudsakligen med minutiösa underrättelser om spänningen mellan Sverige och Ryssland och att till och med hemskicka afskrifter af den ryska beskickningens depescher till ryska regeringen. Först vid den tiden är det också, som Arbuthnots depescher få sitt egentliga intresse för oss.

* * *

Det var i början af december, som baron Budberg, Rysslands nye chargé d'affaires, anlände till Stockholm, där man då varit utan rysk minister i öfver ett år, enär ambassadören Romanzov rest i augusti 1794. Budberg, som till följd af den nära förbindelsen mellan Ryssland och England blifvit beordrad att vara förtrolig mot Arbuthnot, var

också redan från början ytterst öppenhjärtig mot denne och visade honom till och med sin korrespondens; men något behagligt sällskap var han knappast. Redan under den tid, då han varit medlem af Stackelbergs beskickning i Sverige, hade han gjort sig förhatad där, och denna gång tycktes han ha blifvit hitsänd enkom för att göra svenska regeringen ursinnig, såsom Arbuthnot skrifver. Åtminstone lyckades han snart göra sig omöjlig både vid hofvet och inom diplomatiska kåren, och Arbuthnot var den ende, som var tvungen att ha fördrag med honom, hvarför han sökte smickra hans fåfänga för att därigenom få en smula makt med honom och förmå honom till »ett anständigt uppträdande».[1]

Budbergs uppförande var desto besynnerligare, som man antog, att han hoppades bli utnämnd till minister i Stockholm. Nu ådrog det honom att börja med endast det obehaget, att hans presentation skedde på ett föraktfullt sätt, hvilket ytterligare underströks därigenom att förre polske ministern hade anmodats att uppträda på hofvet vid samma tillfälle för att utmärkas genom ett smickrande mottagande.[2]

Denna tämligen enfaldiga demonstration från regeringens sida tycktes emellertid endast vara afsedd att ge ytterligare belysning åt dess hållningslöshet gentemot Ryssland. Nästan i samma

[1] Detta lyckades inte bättre, än att Budberg till och med öppet vågade visa sig afundsjuk öfver Arbuthnots större förtrolighet med Bernstorff. Häröfver klagade emellertid A. för engelske ministern i Petersburg, hvilket skaffade Budberg en förmaning från Osterman (A:s dep. 11 dec. 1795, 26 jan. och 1 april 1796). — För öfrigt hade Budberg blifvit ålagd att vara moderat i sina depescher, hvarför Arbuthnot trodde, att han i stället ämnade förtala svenska regeringen desto värre i sina privata bref till Sveriges gamle fiende Markoff, med hvilken han hade officiellt tillstånd att korrespondera. Engelsmannen ansåg sig därför med sin större kännedom om svenska förhållanden stundom böra blanda sig i hans meddelanden till denne. Så t. ex. då Budberg en gång hade tänkt ge en vink om att ett krig mellan Sverige och Ryssland skulle resultera i hvad som en gång varit föremål för Markoffs verksamhet i Sverige: allmän »missbelåtenhet och missnöje» — då fann sig Arbuthnot böra meddela honom, att de gamla svenska partierna numera ansågo sig försummade af Ryssland och att svenskarne därför enigt skulle komma att understödja regeringen, om det blefve krig. (Arbuthnots dep. 22 dec. 1795, delvis tryckt hos Herrmann, s. 575, där dock orden om »the operation af Marcoffs» i den tyska öfversättningen blifvit missuppfattade.)

[2] Arbuthnot 5 febr. 1796. A. har dock ingenting att förtälja om Schinkels påstående, att hertigen vid presentationen haft piska i handen — »liksom för att underrätta Budberg, att han vid minsta tecken till vanvördnad skulle få en praktisk tillrättavisning». (Schinkel, III, 163.)

ögonblick, som man vågar skymfa det ryska sändebudet offentligen, ger man nämligen i hemlighet vika för hans hotelser, ett vacklande, som sedan hela våren 1796 upprepar sig i olika former och som berodde på att hertigen i grund och botten var vida mera eftergifven för Ryssland än Reuterholm och att Reuterholms inflytande icke alla stunder var lika dominerande.

Enligt hvad Budberg själf sagt till Arbuthnot, var det hans uppdrag att uttryckligen uttala ryska kejsarinnans misshag med den svenska politiken, såsom denna nu yttrade sig, dels i Sveriges underhandlingar om förbund med Frankrike och dels i Gustaf Adolfs mot Katarinas planer stridande förlofning med en prinsessa af Mecklenburg. Budberg gaf Arbuthnot strax i början ett sammandrag af en depesch från Osterman, som tydligt uttryckte kejsarinnans vrede öfver att Sverige öfverlämnat sig »au grand scandal de toute l'Europe — — — recevant de ces rigicides une somme pour armaments» — — —. Om icke kungens myndighet snart nalkades, skulle hon vänta sig en öppen brytning med Sverige.[1]

Och tydligen har Budbergs fräcka uppträdande, trots allt, ingifvit svenska regeringen en sådan fruktan för kejsarinnans vrede, att man redan inemot midten af februari blef allvarligt betänkt på att bryta denna förlofning, hvarom underhandlingarna börjat i augusti och som officiellt ingåtts den 1 november föregående år! Den 11 februari hade man en rådplägning om saken och beslöt då verkligen att bryta förlofningen eller åtminstone uppskjuta giftermålet. Reuterholms motståndare, Taube och Wachtmeister, skyndade sig genast att underrätta Budberg härom, och Sparre å sin sida säges ha meddelat nyheten åt Frankrikes sändebud Le Hoc, därvid skyllande på konungens motvilja mot förlofningen. Det är också verkligen svårt att säga, i hvad mån denna motvilja varit en bidragande eller en hufvudorsak.[2]

---

[1] Arbuthnot 11 dec. 1795.

[2] Arbuthnot 12, 16 och 19 febr. — Hertiginnan, som sett ett porträtt af prinsessan, beskrifver henne som ytterligt ful och med utseende af »en påklädd piga». Hon

Nu följer emellertid en ny klumpig manöver af regeringen. Om uppgiften angående Sparres meddelande till Le Hoc är riktig, så har rikskansleren i alla fall strax därpå blifvit tvungen att själf förneka det. Då nämligen Le Hoc öppet talade om saken, tyckes man ha fruktat, att nyheten blifvit för raskt utspridd och skyndade att dementera den i ett cirkulär af den 19 februari till Sveriges ministrar vid främmande hof.[1] Troligen hade hertigen i ett tillfälligt anfall af självständighet på grund af förskräckelsen för Budbergs hotelser genomdrifvit beslutet om brytning eller uppskjutande af giftermålet, men strax därefter hade Reuterholm, som själf tagit initiativet till denna mot Rysslands inflytande riktade förlofning och alltjämt var stolt öfver sitt verk, återtagit sitt välde och förmått regeringen att ytterligare en tid framhärda i sitt gagnlösa trots mot Ryssland.

Men nu hade ryktet om brytningen i alla fall kommit ut och kunde icke nedtystas. Det hjälpte icke upp saken, att Sparre tillät sig ett sådant kraftuttryck, som att hertigen skulle tillåta, att man spottade honom i ansiktet,[2] om det fanns ringaste grund för dylika rykten. Arbuthnot drar ur det hela endast den slutsatsen, att hertigens karaktärssvaghet gör honom falsk, och ber sin regering om ursäkt för att han på grund af svenska regeringens vacklande oupphörligt måste åter-

skildrar också tilldragelsen den 11 februari på det sätt, att kungen i sin vän Flemings närvaro skulle ha underrättat hertigen om sitt beslut att bryta, medan däremot Taube sagt till Budberg, att Reuterholm genom Fleming gifvit konungen hopp om en brytning. Taube hade själf sett Gustaf Adolfs glädje dagen efteråt. — Arbuthnot trodde först, när Budberg d. 12 meddelade honom detta, att svenska regeringen skickat Taube för att bedraga Budberg, men han ansåg historien för sann, sedan han hört, att Taube ifrigt önskat att bli nämnd inför ryska regeringen såsom källa för underrättelsen. Han hade också förklarat brytningen dels ur kungens motvilja och dels ur fruktan för Ryssland. Arbuthnot anser Taube vara antingen betalad af Ryssland eller också afvaktande belöning därifrån. Wachtmeister, som sagt ungefär detsamma som Taube, kallar han däremot »a most respectable character»; tydligen är det här fråga om öfverstemarskalken Karl Adam W. — ÅKESSON vet icke om beslutet af den 11 febr., endast rykten därom.

[1] Arbuthnot 19 och 23 febr. — Uppgiften att Sparre själf meddelat saken till Le Hoc, finns i hertiginnans dagbok. —

[2] Arbuthnot 23 febr. — Äfven hertiginnan känner till det mindre valda uttrycket, men påstår, att det ingått i en cirkulär-not(!), som Sparre sändt till Le Hoc och som denne sedan skickat de öfriga främmande sändebuden i Stockholm. — Hon kritiserar i dagboken skarpt regeringens hållningslöshet, och Arbuthnot säger, att hon icke hade »de mest vördnadsfulla» uttryck om sin gemål.

taga sina meddelanden.[1] Och hertigen gaf honom verkligen strax därpå syn för sagen genom att bakom Reuterholms rygg inlåta sig på en liten privatunderhandling med ryska beskickningen, som man inte öppet ville ha något att göra med. Vi syfta på hans hemliga underhandlingar med en ny rysk diplomat, därvid en schweizisk äfventyrare fick tjänstgöra som mellanhand.

Hur angelägen kejsarinnan nu var om att återfå sitt inflytande i Sverige, framgår af att hon just i slutet af februari skickade en general Budberg, kusin till den i Stockholm förut varande, i ett slags extra, icke officiellt erkänd beskickning till Sverige. Vi veta redan förut härom, att han tycks ha fått till uppgift att utforska den rådande sinnesstämningen i Sverige. Kunde han genomdrifva ett omslag i den svenska politiken på ett kejsarinnan tillfredsställande sätt, ägde han rätt att antaga värdigheten af ambassadör och aflämna det kreditiv, hvarmed han för denna händelse blifvit försedd.[2]

Arbuthnot finner generalen vara en moderat och reserverad karaktär, men förvånande öppen gent emot honom själf, ända därhän, att Budberg kan lämna honom ensam för en timmes tid midt ibland sina depescher, hvilket Arbuthnot dock menar kanske kommer däraf, att generalen tror, att han beundrar hans skriftalang. Han hade genast för Arbuthnot förklarat, att Sverige måste reduceras till en ställning, som kunde förhindra det från att väcka några flera farhågor. Det måste inskränkas till sina gamla gränser, d. v. s. ryssarne måste taga Finland och danskarne Göteborg, förutsatt att Danmark väljer allians med Ryssland och England; ty danskarne måste nu tvingas att taga parti. Arbuthnot fäste sig så mycket mer vid dessa resonemanger, som de öfverensstämde med hvad Bernstorff samtidigt fick höra från Köpenhamn.[3]

---

[1] Arbuthnot 23 och 26 febr., 1 mars. — Han säger sig nödgas inskränka sig till en afvaktande hållning och klagar öfver svårigheten att få underrättelser, då alla hans källor äro afundsjuka på hvarandra och han lefver midt i intriger.

[2] Åkesson, s. 29.

[3] Arbuthnot 23 febr.

Med Reuterholms dåvarande stämning var det emellertid inte lätt för generalen att bli officiellt mottagen vid hofvet, och han begagnade sig därför, när det gällde att frambära kejsarinnans hotelser och lockelser, af oansvariga mellanhänder inom den lilla krets af franska emigranter, som denna tid befann sig i Stockholm, likaväl som vid alla andra europeiska hof. Särskildt grefvinnan de St. Priest, gift med Ludvig XVI:s forne minister, som för tillfället befann sig i Petersburg, har härvidlag varit Budberg till nytta, då hon, såsom boende i Sverige, men åtnjutande understöd från Ryssland, gärna ville uppehålla freden. Äfven den franske artilleriofficeren Suremain, konungens lärare i krigskonst, skymtar bland hans medhjälpare. Viktigast af alla dessa mellanhänder blef dock den schweiziske äfventyraren Ferdinand Christin, och öfver dennes åtgöranden som general Budbergs agent hos hertigen och Reuterholm lämnar Arbuthnot sin regering de fullständigaste upplysningar. Dessa upplysningar kunna visserligen icke ändra den totaluppfattning, man hittills haft om förloppet af dessa underliga förhandlingar, men den ställer hertigens ömkliga svaghet inför Reuterholm och hela regeringens hållningslöshet i en ännu bjärtare belysning och meddelar på samma gång den engelska ministerns roll i saken, hvilken på slutet icke inskränkte sig till endast iakttagarens.

* * *

Christin tillhörde de politiska lycksökarnes vid denna tid mycket rikhaltiga kategori, och den ryska diplomatiens sätt att använda honom vid detta tillfälle för att befordra planen på Gustaf IV Adolfs ryska giftermål påminner icke litet om den svenska regeringens tidigare, klumpiga försök att begagna en portugisisk jude, »baron» Vital, i samma syfte. Skillnaden ligger endast i att Christin hade långt mera framgång än Vital, som inte ens lyckades bli mottagen af kejsarinnan.[1]

Att få fullt samstämmiga uppgifter om Christin har sig icke så alldeles lätt, alldenstund dessa uppgifter härröra från honom själf och han tyckes

[1] Åkesson, s. 4.

ha sagt hvad som för tillfället lämpade sig bäst. Hertiginnan Charlotte, som läst ett bref från honom till hennes förste hofstallmästare, baron Hamilton, som tidigare varit i fransk krigstjänst, meddelar därom följande: Christins far var bankir i Yverdon, i Neuchâtel, och han själf hade en tid såsom Calonnes agent användt fadern att skaffa pängar för ministerns affärstransaktioner. Därpå hade han ett ögonblick varit sekreterare vid emigranternas råd i Coblentz och hade sedan blifvit skickad som de franska prinsarnes agent till Wien, där han hoppades bli utnämd till chargé d'affaires eller rent af till minister. Seende sig härutinnan bedragen af Calonne, hade han emellertid lämnat honom, och som han utgifvit ansenliga summor för sin far, hade han föresatt sig att inte mera återvända till Schweiz, utan resa på de pängar, som återstodo honom.

Vidare berättar Arbuthnot, att Christin under Chauvelins ministertid i London (1792—93) varit de franska prinsarnes agent därstädes, och i alla händelser var det från London han kom öfver till Stockholm på hösten 1795.[1] Här kvarhölls han en tid på resa till Petersburg genom ofarbara vägar, och den omständigheten, att han råkade komma endast tre veckor efter sedan prins Ludvig Filip incognito besökt Stockholm på resa till Nordkap, gjorde, att han i början blef tagen för en emigrerad grand seigneur, resande under antaget namn. Som han hade godt om pängar, afstod man visserligen snart från denna föreställning, men då han skröt af att Ludvig XVI hade användt honom som agent vid underhandlingar med sina bröder, blef själfva hertigen nyfiken, och Christin blef mottagen vid hofvet. Hertiginnan säger, att hans konversation var så pass intressant, att om han inte förefallit väl mycket lierad med revolutionsmännen för att verkligen ha kunnat vara den franske kungens agent, så skulle hon själf varit frestad att taga honom för en ryktbar man, som ville hålla sig dold. Den unge kungen var

[1] Arbuthnot 4 mars 1796. — ERNEST DAUDET, *Histoire de l'Emigration,* III (1890) s. 133, citerar utdrag ur en broschyr om emigrantlifvet af »l'avocat Christin, parue récemment en Russie et consacrée à une grande dame russe, Barbe Tourkhestanof.»

den förste vid hofvet, som började misstänka honom, dels på grund af motsägelser i hans uttalanden vid en hofbal och dels på grund af att han, som gett sig ut för schweizisk major, bar gamla svenska epåletter och svensk värja.

Alla voro emellertid icke lika skarpsynta, och i grefvinnan de St. Priests salong, som utgjorde ett stamhåll för främlingskolonien och de diplomatiska kretsarna i Stockholm, blef Christin snart en kär gäst. Där kom han att råka Arbuthnot och Suremain och kom af en händelse snart att bli intim med dem båda, då han nämligen en gång lyckats hindra en duell, som hållit på att komma till stånd, i följd af att Suremain som svensk officer harmats öfver den engelske ministerns hänsynslösa sätt att uttrycka sig om hertig Karl. Suremain blef snart helt bedårad af Christin, som inför honom gaf sig ut som schweizisk adelsman (banneret) och i hvars sällskap han säger sig ha funnit »un charme inexprimable», och Christin å sin sida insåg, att Suremain genom sina förbindelser vid hofvet kunde gagna hans syften. Som Christin vid denna tid ansåg sig ha hopp om ett förmånligt giftermål i Petersburg, ville han gärna söka höja sina aktier där genom att möjligen kunna göra tjänster åt ryska regeringen, och på detta sätt lyckades han snart göra sig förtrolig med dess beskickning i Stockholm. General Budberg, som just icke tyckes ha haft någon större begåfning; använde oftast Christins lättflytande penna vid redigerandet af sina depescher; schweizaren fick stundom ta hem dem till sin bostad och sätta dem i chiffer. Och då generalen icke lyckats få audiens vid hofvet, var han glad åt att i Christin få en medhjälpare, för hvilken alla dörrar stodo öppna och som rent af hade tillträde till hertigen-regenten.[1]

Får man tro Christins berättelse, dels i generalens depescher och dels i hans egna, vid dessa depescher fogade rapporter, så har her-

[1] Hertiginnan känner redan i februari till hans förbindelser med chargé d'affaires Budberg och misstänker honom för spioneri samt undrar också, om han diktat uppgifterna i brefvet till Hamilton för att slippa bli oroad med förfrågningar under vistelsen i Stockholm, eftersom han slutar brefvet med en ifrig bön till denne, att han skulle säga, att han kände honom och hade sett honom i Coblentz. — Jfr SUREMAINS *Mémoires* och *Hist. tidskr.* 1902, s. 316 f.

tigen själf från början gifvit anledning till de hemliga audienser, han beviljade Christin, genom att, tydligen vid deras sammanträffanden i sällskapskretsar, framkasta för honom åtskilliga yttranden rörande Ryssland, hvarefter Christin bedt generalen om tillåtelse att svara på ett sätt, som kunde »öppna regentens ögon för Sveriges verkliga intressen». Härpå satte Budberg Christin i stånd att genom några »mycket lätta ouvertyrer sondera hertigens böjelser», och när han utfört detta »på ett mycket naturligt sätt», bad han generalen att öppet få säga regenten, att han hade anledning tro, att misstämningen mellan Ryssland och Sverige snart skulle utbryta i ett krig, om icke Sverige skyndade att förkomma det genom någon underhandling. »Jag trodde mig desto hällre böra bifalla detta förslag», säger generalen, »som Christin förklarado för mig, att han endast handlade för det allmänna bästa och att han gärna tillät, att jag desavouerade honom, i fall det, som han sade, icke skulle blifva väl mottaget eller icke öfverensstämde med kejsarinnans hemliga afsikter.»[1]

Tydligt framträda här såväl Christins ifver att hålla sig framme som Budbergs naivitet. Det blef emellertid vännen Suremain, som nu, icke utan risk af att ådraga sig Reuterholms hämnd, förmedlade fyra olika hemliga samtal mellan Christin och hertigen, hvarvid denne påtagligen gjorde sig skyldig till betänkliga indiskretioner, som tydligt ådagalade, att det endast var Reuterholms öfvermod, som hindrat honom från att gå in på alla kejsarinnans fordringar. Enligt Christins egen berättelse, som jag följer vid skildringen af dessa samtal, har han den 23 februari visat sig på hertigens lever, och då denne »som vanligt» därvid talat om Ryssland och frågat, om han visste, att kejsarinnan rustade, hade Christin bedt om en audiens, antingen ensam eller i Reuterholms närvaro, hvilket beviljades till dagen därpå.

När den utsatta timmen kom, fann Christin hertigen ensam och beredd att lyssna, men på samma gång besluten att icke själf låtsa om hvad han tänkte. Christin började med att säga, att som han visste,

[1] Budberg till kejsarinnan 2 mars (bland Arbuthnots depescher).

att Sverige vid denna tidpunkt höll på att få krig med Ryssland, men också, att det ännu fanns utvägar att undvika detta, hade han ansett det vara sin plikt att meddela hertigen det. Hertigen svarade, att han alltid handlat som en »lojal riddare» gentemot kejsarinnan och att, om hon anföll, alla partier i Sverige skulle förena sig omkring honom för att försvara sig till sista blodsdroppen. Härpå svarar Christin, att regeringen tvärtom har en stor mängd fiender, som endast skulle begagna ett dylikt tillfälle för att öppet framträda, och att kejsarinnan jämte krigsförklaringen skulle utskicka ett manifest, »som skulle komma folket att tydligt se, hvilka som voro de verkliga upphofsmännen till ett krig, som hon endast med smärta företoge, tvingad af omöjligheten att längre hos sina grannar tåla ett fördärfligt system, som hon förgäfves har sökt att med alla medel förstöra.»

På detta icke så litet fräcka tilltal nedlät hertigen sig att svara, att som han inte hade gjort något för att bryta det goda förhållandet, ämnade han häller inte göra något vidare närmande: »Jag känner alltför väl de ryska ministrarnes högdragenhet; om jag toge det minsta steg, är jag öfvertygad om att man skulle säga mig oförskämdheter och inbilla sig, att jag vore bra skrämd af Edra hotelser.» Christin, som i de sista orden lätt vädrade ett försiktigt närmande, sökte nu underhålla stämningen genom att försäkra, att han hvarken var kejsarinnans eller general Budbergs agent, endast en hederlig man utan annat intresse af saken än det att söka förekomma ett krig. Han försäkrade, att kejsarinnan skulle befinnas högst villig till underhandling, men hertigens rådgifvare borde icke inbilla sig, att man kunde företaga underhandlingar, endast afsedda att vinna tid; kejsarinnan låter inte längre låna sig åt de uppskjutande mått och steg, som man brukat begagna sig af emot henne. »Med ett ord, jag tror mig vara säker på, att hon ämnar mycket snart göra slut på allt detta. Hon hyser en verkligt moderlig ömhet för konungen, och hon skulle inte vilja, att det förhatliga i en brytning mellan de båda nationerna återfölle på en ung monark, utan skuld i de fel, som förorsakat den. Det är därför hon

genom ett kraftigt krig före den tid, då konungen tar regeringstyglarna i sin egen hand, hoppas kunna befria Sverige från det politiska beroende, hvaråt landet är öfverlämnadt genom det nuvarande systemet.»

Dessa sista ord, som Christin påstår sig ha uttalat »med en ton af blygsam säkerhet», tycktes göra stor verkan på hertigen, som nu mycket utbredde sig öfver Armfelts sätt att förtala honom personligen för Stackelberg. Därpå sökte han, säger Christin, rättfärdiga sig för saker, som jag var långt ifrån att vilja anklaga honom för: för en förment afsikt att vilja lönnmörda kungen, för benådningen af Anckarströms medbrottslingar, för sin förbindelse med Reuterholm, hvilken i självfva verket icke alltid hade varit rättänkande (bien pensé), men som sedan lång tid tillbaka hade återkommit till bättre principer etc.

När Christin på allt detta svarade, att kejsarinnan inte trodde ett ord af dylika fasansfulla historier och att han till och med tviflade, att någon vågat »befläcka hennes öron» med dylikt, frågade hertigen i en mera förtroendefull ton, hur han skulle kunna närma sig henne, då han med säkerhet visste, att hon skulle fordra brytning af kungens förlofning och af alliansen med Frankrike. Då Christin svarade, att han ej kände kejsarinnans tankar om förlofningen, sade hertigen, att han var säker därpå och att han icke utan att vanhedra sig skulle kunna bryta en så långt gången sak. Christin framkastade då, att hertigen ju skulle kunna sauvera sig genom att skylla på kungen, men då frågade hertigen, om man toge honom för en man, som hvarje ögonblick ändrade mening och om han borde göra hertigen af Mecklenburg en oförtjänt förolämpning. Härpå återtog Christin, att det var vida mindre farligt att förolämpa honom än kejsarinnan och att alla hederliga människor, som kände till läget, skulle råda honom att frivilligt mottaga ett förbund, som han kanske eljest inom kort skulle bli tvungen att afsluta på villkor, som de ryska härarnas framgångar skulle sätta kejsarinnan i stånd att diktera. Han bredde ut sig öfver Rysslands krigshärar och fördelaktiga utrikespolitiska läge och frågade, hvad Sverige hade att sätta däremot annat än en illa disciplinerad här utan generaler, ett förstördt artilleri, uttömda

finanser, partier och missnöjda af alla slag, förbund med ett folk utan regering etc. etc.[1] Och han bönföll slutligen hertigen om att vara på sin vakt mot alla dem, som för honom framställde situationen under en falsk synpunkt. Uppmanad att på sitt hedersord säga, om han talt härom med någon annan, försäkrade Christin, att han endast rådplägat med Suremain. Då tog hertigen hans båda händer och frågade i förtrolig ton: »Êtes-vous bien honnette homme, M. Christin, et puis-je m'ouvrir à vous»? — Efter afgifvandet af de nödiga försäkringarna härom, förklarade nu hertigen, att han visst inte ville något krig, men att han i alla fall hällre ville falla med vapen i hand än vanära sig. »Öppna mig någon port, om Ni kan, som kan skydda hedern, som man alltid bör vara rädd om för allmänhetens skull, och Ni skall finna mig färdig att gå in på allt, hvad man föreslår».

Christin tröstade honom med att saken skulle komma att arrangeras till hans fulla belåtenhet och rekommenderade general Budberg som lämplig mellanhand, fast han icke hade någon egentlig beskickning i uppdrag. Hertigen svarade, att detta var omöjligt, »eftersom han hade många olika människor att menagera i detta ögonblick». Han tänkte nog ta emot generalen offentligt och visa sig artig mot honom, men inte så mycket, som han skulle vilja, till följd af den ryska förolämpningen mot Schwerin. »Jag skulle skada sakernas ställning, om jag handlade annorlunda, säg honom det från mig!» Hvad däremot Christin beträffade, skulle hertigen ta emot honom, så ofta han ville, och han bad honom nu fråga generalen mera bestämdt, hvad kejsarinnan ville, bara det inte såge ut, som om frågan kom från hertigen. Hertigen skulle försöka uppfylla generalens önskningar i allt, som icke komprometterade hans heder. Men han ville på förhand säga, att det skulle bli mycket svårt att bryta förlofningen. Och så dukade han upp en med sanningen föga öfverensstämmande historia om, att han inte rådde för den, då nämligen de förut med Ryssland inledda giftermålsunderhandlingarna hade strandat på kejsarinnans önskan, att storhertiginnan skulle ha ett

[1] Denna uppfattning af Sveriges läge var troligen ingifven af Suremain. Jfr. hans *Mémoires*, s. 23.

grekiskt-katolskt kapell och präster af sin religion i Sverige, hvilket stred mot rikets grundlagar.[1] Han slutade med att säga, att han till och med skulle bryta den franska alliansen, »om man endast kunde visa honom någon fördel på annat håll», och att han skulle göra allt hvad på honom berodde för att återupprätta ett godt förhållande mellan Ryssland och Sverige.

Den 26 februari hade Christin ett andra samtal med hertigen, som i början syntes lika bestämd för att vara reserverad, som han tycktes ha föresatt sig att vara i början af det förra samtalet; han återupprepade ungefär samma saker, som Christin förut hade besvarat, och tillade något om hur föga rättighet kejsarinnan hade att blanda sig i Sveriges angelägenheter. Christin sökte då återföra honom till den ton af »öppenhjärtighet och frimodighet», hvarmed de hade skilts åt sista gången, och påminte honom om det uppdrag, han själf gett Christin, att sondera general Budberg. Denne hade nu förklarat, att såsom endast resande i Sverige hade han icke stort att meddela; han visste bara, att det svensk-franska förbundet högeligen misshagade kejsarinnan, såsom ett brott mot Drottningholmstraktaten. Allt hvad generalen kunde göra, vore att tjäna som framförare af de förslag, hertigen möjligen kunde framställa till kejsarinnan, men han trodde, att en resa till Petersburg af kungen och hertigen skulle vara det bästa medlet att raskt göra slut på misshälligheterna.

Hertigen omtalade då, att han just stod i begrepp att hemkalla Staël från Frankrike, och pekade på ett papper, innehållande en depesch, som skulle afgå samma kväll med order till honom att vara i Stockholm senast inom två månader.[2] Han uttryckte den förhoppningen, att kejsarinnan skulle taga detta som bevis på hans uppriktiga önskan om ett närmande. Däremot var en resa till Petersburg omöjlig, enär det

[1] I självfva verket hade denna underhandling (1793—94) strandat på dels den dansk-svenska neutraliteten, dels offentliggörandet af protokollet rörande Armfeltska sammansvärjningen (ÅKESSON, s. 7 f.).

[2] ÅKESSON säger (s. 31), att detta omtalades först vid tredje samtalet mellan hertigen och Christin. Jfr. Arbuthnot 1 mars.

stred mot statens lagar, att omyndig konung lämnade riket, hvarjämte också hertigens närvaro hemma var absolut nödvändig. Då Christin därvid inföll, att en underhandlig genom Budberg i så fall vore desto behöfligare, upprepade hertigen, hvad han härom sade förra gången: svenska regeringen måste hämnas förolämpningen mot Schwerin, om också inte för själfva sakens skull, så dock för formens.(!)

För öfrigt lofvade hertigen att meddela konungen allt, hvad Christin hade sagt, men han ville bereda Christin på att konungen inte var mycket benägen för Ryssland och att han trodde, att kejsarinnan »inte tycker om oss». Under lifliga protester häremot förklarade Christin, att alla visste, att det var Reuterholm, som ingifvit kungen dylika tankar; han beklagade, att Reuterholm inte velat närvara vid dessa Christins samtal med hertigen och bad om hertigens tillstånd att få en audiens hos honom, hvarvid han hoppades kunna bevisa, att man i Ryssland icke hade de fördomar mot honom, som han inbillade sig. Hertigen svarade, att det kunde Christin gärna göra, men han beredde honom på att Reuterholm skulle komma att prata dumheter; »det är en man, som jag håller af och som är nödvändig för mig, men för rästen är han det hetsigaste hufvud och det mest exalterade lynne i världen. Så fort Ni talar med honom om Ryssland, kommer han att förgå sig.» — — —

Christin gick med den öfvertygelsen, att man skulle återkalla Staël, att regenten skulle komma att meddela hela denna underhandling åt konungen och sedan säga Christin dennes tankar därom och slutligen att general Budberg snarast möjligt skulle komma att presenteras vid hofvet.[1]

Följde så (den 27 februari) samtalet med Reuterholm, om hvilket general Budberg skrifver, att Christin fick skäl att ångra detta steg, eftersom han af ministern endast fick hårda ord och vittnesbörd om ett ingrodt hat mot Ryssland, uttryckt i ordalag så förolämpande, att

[1] Generalen skrifver (2 mars), att beslutet om Staëls hemkallande var resultatet af detta andra samtal, men så kraftig verkan har Christin i sin rapport icke tillmätt det.

Budberg icke ville upprepa dem.[1] Reuterholms egen berättelse om detta samtal är förut känd genom SCHINKEL-BERGMANS referat, och däraf framgår hufvudsakligen, att Reuterholm i hög grad förgått sig, utfarit i otidigheter om kejsarinnan och bedyrat, att den grekiska religionen »aldrig skulle få insteg i Sverige» o. s v.

Christins rapport om samtalet öfverensstämmer på det hela taget med Reuterholms egen, utom däri, att hos Christin Polen icke omnämnes med ett ord, samt att Christin i slutet af samtalet påstår sig hafva haft följande skarpa uttalande:

»Hertigen hade verkligen förberedt mig på, att Ni skulle komma att prata dumheter, men jag hade trott, att de endast skulle komma att ställas till mig och angå mig själf. Om jag hade kunnat föreställa mig, att Ni skulle våga säga mig dylikt om kejsarinnan, skulle jag säkerligen icke ha utsatt mig för att höra på det. Jag ser endast alltför väl, att allt hopp om underhandlingar är slut, om det är Ni, som styr regeringskonseljen. Jag önskar, att Ni icke finge skäl att ångra de excesser, åt hvilka Ni vågar hängifva er.» — Vid ordet *dumheter* rätade sig Reuterholm stolt, men då hade Christin endast anmärkt: »det är H. H. Regenten, som försett mig med det ordet.» Vid utgåendet hade Christin förklarat, att en dylik skandal hade man kanske icke haft exempel på, så länge det funnits kungar och ministrar, hvarpå Reuterholm bara svarat, att det skulle man i framtiden inte mera kunna säga!

Efter detta skref Christin till hertigen följande morgon och bad om ett nytt samtal genast för att få tillfälle att säga honom, att svenska regeringen afvek »från lyckans och ärans väg». »En främling utan allt egennyttigt intresse ser mera opartiskt än de, som själfva taga del i affärerna, men säkert träffa furstarna sällan personer, som utan lön vilja utsätta sig för de obehag, som *de* ådraga sig, hvilka oombedda blanda sig däri.» Faran var för Christin så mycket större, som han i egenskap af underhandlare icke var erkänd af

[1] Dep. 2 mars (bland Arbuthnots depescher).

någon och såsom schweizare icke kunde reklameras af något lands minister.[1]

Med denna biljett i handen gick Christin själf upp till hertigen, som tog emot honom i nattrock, strax sedan han stigit upp. Sedan hertigen utbrustit, att det tydligen gått, som han tänkt sig, började Christin på fintligaste sätt med att förklara, att han skulle bemöda sig att glömma och hemlighålla Reuterholms uppträdande, eftersom en redogörelse därför kunde innehålla »mer än ämne till en krigsförklaring». När Christin därpå upprepat några af Reuterholms yttranden, förklarade hertigen, att han ogillade och desavouerade dem helt och hållet. »Tro icke, att han har så stort inflytande, som man inbillar sig: han är mig nyttig och nödvändig, men han styr mig icke. Han må ha sitt tänkesätt, men mitt är ett helt annat.» Hertigen förklarade sig mer än någonsin benägen att uppriktigt närma sig kejsarinnan och skulle härvidlag icke låta sig hindras af Reuterholm, som redan mot sin vilja måst samtycka till Staëls hemkallande. — På Christins fråga förklarade hertigen härpå, att han ännu ej kunnat tala med kungen på grund af dennes opasslighet, som också var orsaken till att general Budberg icke blifvit presenterad samma dag. Vidare omtalade hertigen, att han nyss beslutat påskynda kungens myndighetsålder med fyra månader, enligt den rätt, som den aflidne konungens testamente gaf honom. Kungen skulle vid den tiden vara i stånd att regera själf, och hertigen skulle därigenom endast känna sig befriad från en börda.

Därpå frågade hertigen af sig själf, om allmänheten ännu talade om brytningen af kungens förlofning, och Christin svarade, att man till och med påstod, att Neale (ett tillfälligt preussiskt sändebud, som ankommit för att lyckönska till förlofningen,) och Bülow, det mecklenburgska sändebudet, samtyckt (!) därtill och att hertigen redan hade beordrat Stedingk att meddela det till kejsarinnan. Hertigen erkände då, att det verkligen låg något under detta, men han ville icke säga bestämdt, hur det förhöll sig, eftersom han fortfarande måste betrakta Christin

[1] Christin till hertig Karl d. 28 febr. (bland Arbuthnots depescher).

som den kanal, genom hvilken kejsarinnan erbjöd Sverige krig eller fred, och han inte ville, att man skulle tro, att han ändrade åsikt på grund af fruktan.[1] Christin å sin sida ville icke påpeka motsägelsen mellan hvad hertigen sagt om denna sak förra gången och hvad han sagt nu, och han gick med hertigens löfte om ett nytt samtal, så fort denne talat med kungen.

Följande tisdag (1 mars) begärde Christin genom Suremain ett nytt samtal, hvarvid hertigen lät hälsa, att han inte kunde mottaga honom genast, eftersom han skulle tillbringa hela dagen i sällskap »med folk, som afskydde Christin», men att han kunde komma en baktrappa följande dag kl. 8 på morgonen. »Öfvertygad om att man måste visa karaktär och fasthet emot svaga och vacklande människor», började Christin detta sista samtal med att tacka hertigen för hans godhet, men framställde sedan omöjligheten af att forsätta med en underhandling, hvars hela risk återfölle på honom ensam. Hittills hade Christin tagit på sig att försäkra general Budberg, att hertigen hade lika stor benägenhet för fred som kejsarinnan, samt att söka bekämpa de motsatta intryck af ställningen, som andra människor sökte ingifva honom, men då hans ord icke stöddes af några bevis, kunde generalen tro, att Christin lånade sig åt hertigens hemliga syften för att uppskjuta all lösning af saken. Christin ville därför nu taga afsked af hertigen, hvad politiken beträffade — allt framgent anbefallande sig såsom privatperson åt hans godhet.

Hertigen svarade härpå, att han icke tog emot detta afsked, att han kanske skulle få mycket att meddela Christin längre fram och att han hoppades icke ha gett honom någon anledning till missnöje. Denne svarade då, att fast hertigen öfverhopat honom med godhet, hade han dock icke fått hans förtroende tillräckligt för att få veta sanningen rörande de allmänna ryktena. Vidare hade generalen efter fjorton dagars förlopp ännu icke blifvit presenterad vid hofvet, och allmänheten

[1] General B. (dep. 2 mars) har helt naturligt uppfattat detta som ett slags erkännande af att giftermålet var uppskjutet, om inte brutet.

kunde ju icke gärna tro på ett uppriktigt närmande till Ryssland, så länge man undvek underhandlingar med en person, som var tusen gånger bättre skickad än Christin att påskynda ett afgörande. Af allt detta drog Christin den slutsatsen, att hertigens »goda dispositioner» bekämpades af Reuterholm, och då det icke tillkom honom att strida med en minister, som hade hertigens förtroende, ansåg han sig böra träda tillbaka.

Hertigen svarade då i afseende på ryktena, att förlofningen verkligen vore bruten, att det var kungen, som velat det på grund af hälsoskäl, men att han ännu icke hade någon bestämd »vue» i saken, och att Christins hotelser om ett nära förestående krig icke varit ägnade att uppmuntra bekännelsen om en brytning, som under dessa förhållanden skulle ha fått utseende af att vara förorsakad af fruktan. Reuterholm, »som hade en karaktär af järn, omöjlig att böja», var utomordentligt förbittrad öfver brytningen i och för sig och ännu mer öfver tanken, att man skulle kunna skylla den på förskräckelse för Ryssland, och hertigen var säker på att hans häftighet mot Christin endast varit afsedd att hindra denne från att fatta en dylik tanke. »Denne man är den mest högdragna jag känner», tillade hertigen, »men hvar och en har sitt fel, och för öfrigt är han mig nyttig». Vidare sade hertigen, att generalen skulle presenteras på couren följande söndag, om konungen var återställd; hvarom icke skulle han mottagas privat. Slutligen upprepade hertigen i mycket naturlig ton och med ett utseende af största trovärdighet, att han var bestämd för att närma sig kejsarinnan. Och med lägre röst tillade han ordagrant följande: »Jag skall säga Er oss emellan, att det i alla fall är mycket svårt att dra sig ur den klämma, där vi satt oss fast. Nous avons fait un mariage, nous le defaisons, ah, c'est terrible.» Christin tröstade honom med, att ingen skulle vara nog orättvis att inte inse, att statens väl var målet för alla hans handlingar!

Christin slutar sin sista rapport med de orden, att om man får draga någon slutsats af de fyra samtal han haft med hertigen, så är det den, att hertigen är allvarsamt benägen för kejsarinnans planer. Christin tror, att han verkligen till stor del tänker så som han yttrat

sig till honom, men så länge han är under Reuterholms inflytande, skola svårigheterna i alla fall bli honom öfvermäktiga, n. b. så länge Ryssland icke gör några förberedelser, tillräckligt oroande för att sätta hertigen i stånd att motstå Reuterholm. Christin var nämligen öfvertygad om att ingenting skulle kunna förmå denne att frivilligt samtycka till förbund med en makt, från hvilken han på ett så bestämdt sätt tog afstånd.[1]

Det dröjde endast några dar, tills Christins här uttryckta farhågor besannades. Den beramade söndagsmottagningen på hofvet inställdes mycket riktigt under förevändning af kungens opasslighet, och Neale mottogs i stället på afskedsaudiens på måndagen. Då Christin samma dag (den 7 mars) åter infann sig på hertigens lever — denna gång för att omtala, att han visste, att uppskofvet endast var ett sätt att undvika generalen, och be, att denne måtte bli presenterad på samma gång som Neale tog afsked — nekades han tillträde under förevändning af att hertigen var sjuk. Att detta sista var osant, fick han sedan höra af Suremain, som han skickat till hertigens offentliga lever för att taga reda på saken. Christin förstod nu, att Reuterholm återvunnit hela sitt inflytande, och man får icke undra på om han var orolig öfver sin andel i dessa underhandlingar, då hertigens uppträdande så tydligt desavouerade honom. Han kunde nu endast på sitt hedersord upprepa, att allt hvad han sagt generalen var sanning.[2]

Ännu en tjänst lyckades Christin emellertid göra general Budberg, nämligen genom att förmå Suremain att sondera kungen under en af sina lektioner med honom. Sedan Suremain, dock utan att nämna något om giftermålsfrågan, hade berättat om Christins underhandling med hertigen och Reuterholm, gaf kungen Suremain i uppdrag att tacka Christin och hade äfven klandrat Reuterholm samt uttalat sig aktningsfullt om kejsarinnan, men ville ej säga något om sättet att återknyta ett godt förhållande

---

[1] Samtliga rapporterna om Christins samtal med hertigen skickades till Petersburg den 2 mars tillsammans med general Budbergs förut nämnda depesch s. d., som egentligen endast bifogar en obetydlig kommentar till Christins rapporter.

[2] Christin till general Budberg 7 mars (bland Arbuthnots depescher).

med Ryssland. Suremain satte då upp en skrifvelse, där han framställde fördelarna af en allians med Ryssland, och kungen läste den, men vägrade att behålla den, sägande, att han i så fall skulle vara tvungen att meddela den till hertigen, och då kunde Suremain vara en förlorad man.[1] Vidare lyckades Christin genom den förut nämnde Hamilton sondera kungens vän Fleming angående hans egen ställning till förlofningen, hvaraf framgick, att Fleming visste, att kungen icke ville gifta sig med den mecklenburgska prinsessan och att han hade sagt det rätt öppet åt hertigen; om han ännu icke hade offentligen uttalat det, var det af falsk blygsel. Fleming hade tillagt, att kungen icke hade någon motvilja mot att gifta sig med en storfurstinna, men att Reuterholm ännu alltjämt smickrade sig med att få honom tillbaka till det mecklenburgska giftermålet.[2]

Detta var Christins sista tjänster åt Budbergarna. Som han i alla fall efter misslyckandet af sin underhandling med hertigen inte längre stod i samma goda förhållande till dem som förut, kände han det säkrast att hålla ännu en utväg öppen för sig och anförtrodde sig då på det mest oreserverade sätt åt Arbuthnot, med hvars uppförande han var mera belåten.[3] Den engelske ministern fördubblade då sin uppmärksamhet mot honom, och efter att ha gett honom en vink om att hans förtroenden för Arbuthnot skulle komma att betraktas som en tjänst, gjord åt England, förmådde han schweizaren att ge honom fullständigt meddelande om sina underhandlingar för rysk räkning. Arbuthnot kunde på detta sätt skicka hem till England hela den samling af rapporter,

---

[1] SUREMAINS *Mémoires*, s. 34, noten, där generalens dep. 21 mars (1 apr.) delvis är refererad.

[2] »Note pour servir à la prochaine depêche» — tydl. författad af Christin till ledning för general Budberg, som också här begagnade »noten» för sin dep. af 1 april, där B. dock ser mera pessimistiskt på äktenskapshistorien än hvad Fleming gjorde. (*Sbornik* IX, 218, referat hos ÅKESSON, s. 33.)

[3] Arbuthnot talar (dep. 29 mars) skarpa ord om den ryska beskickningens »högfärd och själfviskhet» och säger, att generalens beredvillighet att desavouera Christin gjort ett djupt intryck på alla dem, som önskade Rysslands inflytande återupprättadt i Sverige. Å andra sidan hade ju Christin uttryckligen lofvat generalen, att han skulle få desavouera honom.

som Christin uppsatt åt Budbergarna — detta endast på villkor, att Arbuthnot skulle anbefalla honom åt engelske ministern i Petersburg, sir Charles Whitworth, då Christin nu reste dit, och lofva, att Voronzov, ryske ministern i London, å andra sidan inte skulle få reda på saken.[1]

Christin reste den 25 mars, efter att den 21 ha fått svenska regeringens befallning att lämna landet. Såsom man påpekat, hade Reuterholm säkert anat, att något försiggick bakom kulisserna, och därför med ens gjort slut på det förtroliga förhållandet mellan hertigen och Christin. Ställningen var nu sådan, att general Budberg bad om pass åt honom endast genom Arbuthnot som mellanhand, då han icke ville, att hans förbindelse med Christin skulle bli känd. Faktiskt önskade han honom snarast möjligt ur Sverige, för att han genast skulle göra allmänheten bekant med hertigens och Reuterholms uppförande.[2] Arbuthnot åter var ledsen åt Christins afresa, ty hade han stannat i Stockholm, skulle den engelska regeringen fortfarande fått kännedom om den ryska beskickningens papper, men å andra sidan kunde också då Arbuthnots förbindelse med Christin ha blifvit upptäckt. För öfrigt hoppades Arbuthnot fortfarande få nytta af Christin, eftersom generalen hade lofvat fullständigt meddela denne kejsarinnans planer, hvilka schweizaren å andra sidan lofvat meddela engelske ministern i Köpenhamn,

[1] Arbuthnot skrifver till Grenville 25 mars, att Christin fått hans hedersord på att Whitworth skall tacka honom för hans meddelanden.

[2] Arbuthnot, dep. 15, 22, 25 och 29 mars; Christin till Arbuthnot 25 mars. — Den »*Bordereau de Pièces*», som Arbutnoth fick af Christin för att skicka hem till London, innehöll följande: Christins fyra rapporter öfver sina samtal med hertigen, hans rapport öfver samtalet med Reuterholm, hans bref till hertigen den 28 febr. och till general Budberg den 7 mars; vidare generalens depescher den 2 och 8 mars jämte »note pour servir à la prochaine depêche», (som förut påpekadt begagnad af generalen i dep. 1 april), slutligen Christins bref till Arbuthnot 25 mars. Alltsammans är, så vidt jag vet, hittills okändt material, och Arbuthnot säger därom, att det fanns papper i bordereau'n, d. v. s. generalens depescher, hvilka generalen icke ens vågat meddela sin kusin. Arbuthnot var ledsen att icke ha fått omnämna Christins förtroenden för Bernstorff, då ju A. alltid fått läsa dennes depescher, såväl ankommande som afgående; men Budbergarnas antipati mot Bernstorff var så utpräglad, att om Arbuthnot för denne berättat något af deras hemliga meddelanden, skulle han troligen icke fått veta mera af dem. (Arbuthnot 29 mars).

Cranford, då han på vägen till Petersburg uppehöll sig i Köpenhamn.[1]

Som naturligt var, sökte den svenska regeringen så mycket som möjligt reducera Christins underhandlingar med hertigen till en obetydlighet och förnekade med bestämdhet, att hertigen ens för ett ögonblick lyssnat till honom. Men som Le Hoc berättat för Bernstorff, att Sparre i alla fall erkänt för honom, att hertigen under några dagar verkligen varit bestämd för att i alla afseenden handla efter kejsarinnans fordringar, ehuru Reuterholms inflytande på sistone segrat, insågo både Bernstorff och Arbuthnot, att Christins berättelse var riktig. Såsom Bernstorff träffande uttryckte sig, ville hertigen »icke vidgå en svaghet, öfver hvilken hans gunstling hade kommit honom att rodna.»[2]

* * *

Under dessa förhållanden ansåg general Budberg det naturligtvis hopplöst att söka närma sig svenska regeringen. Ingen svensk vågade

[1] General Budberg förklarade för Arbuthnot (se dep. 25 mars), att Christin tog denna väg, därför att vägen öfver Finland var omöjlig på grund af is. Ett bref, som Suremain erhöll från Christin af den 11 (22) augusti 1797, berättade, att han, Christin, varit bestämd till ministerposten i Stockholm, hvilket emellertid omintetgjorts genom Katarinas död. (SUREMAINS *Mémoires*, s. 360).

[2] Arbuthnot 25 och 29 mars, med bilagd kopia af Bernstorffs depesch den 25, hvilken sistnämnda för öfrigt endast refererar en skrifvelse från svenska regeringen till Stedingk (tydligen Sparre till S. 14 mars, tr. hos SCHINKEL, Bihang I, s. 277), hvarom Bernstorff dock mycket riktigt anmärker, att hertigens tillmötesgående mot Christin och antalet af deras intervjuer där blifvit reducerade. Däremot tror Bernstorff på Sparres berättelse om Christins samtal med *Reuterholm*, och äfven detta säkert med rätta, då Reuterholm icke, som hertigen, ansåg sig ha något att dölja därvidlag, utan tydligen i början skröt öfver sitt brutala uppträdande. Att Schinkels framställning, som stöder sig på detta Sparres af Reuterholm inspirerade bref, icke är tillförlitlig, det framgår redan af ÅKESSON, som själf korrigerar den med Suremains i Riksarkivet befintliga »*Exposé de mes relations avec M. Christin.*» Men ehuru ÅKESSON (s. 32) meddelar, att Reuterholm erhöll denna exposé i juni 1796, genom Fleming som mellanhand och under tysthetslöfte, tyckes han ha förbisett, att just denna dess egenskap att vara ställd till Reuterholm naturligtvis lade hinder i vägen för dess fullständighet. Ty det är självklart, att om också Suremain genom denna öppenhjärtighet mot Reuterholm ville rädda sig undan hans hämnd för S:s egen inblandning i saken, han ändå skulle så vidt möjligt söka sauvera hertigen och därför icke kunde säga Reuterholm hela sanningen om dennes samtal med Christin. — Betecknande nog, veta Suremains memoarer icke af denna »Exposé», som direkt är ställd till en »Excellens». Jfr Fleming till Reuterholm 10 juni med svar 14 juni 1796 (*Ur Clas Flemings papper, utg. af* H. SCHÜCK, 1906).

numera nalkas hans hus, och äfven de främmande diplomaterna, undantagandes Arbuthnot, inträdde där endast »en tremblement» och mycket sällan.[1]

Alla generalens planer gingo nu ut på att förmå kejsarinnan till allvarliga krigshotelser, såsom enda utvägen att tvinga svenska regeringen till eftergift, och han talade ofta med Arbuthnot om hur man därvid borde taga Reuterholms uppträdande till förevändning.[2] Arbuthnot, som att döma af hans egna depescher, personligen nitälskade för bevarandet af freden mellan Sverige och Ryssland och fann det bedröfligt, »att jämvikten i norden skulle hotas genom en enda individs obegripliga dårskap och fräckhet,» företog sig därför att i ett samtal med Sparre den 6 eller 7 april klarlägga ställningen för svenska regeringen. Han började med att säga, att redan förbundet med Frankrike hade satt Sverige i ytterlig fara, men att Reuterholms senaste uppträdande gent emot Ryssland hade ökat denna, och då Sparre härpå svarade, att detta väl inte kunde betyda så mycket, då han ej var minister, återtog Arbuthnot, att han i alla fall var hertigens förtrogne och att Budbergarne inte skulle återupptaga sina afbrutna underhandlingar, så länge han var i Stockholm. Arbuthnot visste, att Stedingk, »kanske bedragen genom utseendet», i sina depescher i någon mån hade dolt faran, men som han själf hade tillbragt sin mesta tid i Budbergarnes sällskap, visste han också, att Katarina var ytterst förbittrad och att »Finland, en gång eröfradt, aldrig skulle bli återställdt». Om man hoppades på Englands hjälp, borde man dock förstå, att Sveriges ställning under det pågående kriget icke hade varit ägnad att göra engelska regeringen välvillig och att den, äfven om så vore, nu icke var i stånd att hjälpa Sverige. Om Reuterholm älskade sitt land, borde

[1] Arbuthnot skrifver den 4 mars, att Christin olyckligtvis sagt Budberg, att några af hans kolleger förrådt hans hemligheter till svenska regeringen och att de andra, bl. a. Bernstorff, ansträngde sig för att hindra, att Ryssland återfick sitt forna inflytande.

[2] Det är betecknande, att ett uttryck i generalens depesch af 8 mars: »C'est à la mode d'avoir l'air méprisant en parlant de la Russie», enligt Arbuthnots depesch af 25 mars innehöll en skef framställning af societéens hållning, men hade blifvit ditsatt af Christin på generalens önskan, eftersom han ansåg sig med alla medel böra egga kejsarinnan till kraftåtgärder!

han lämna det, ty hans närvaro orsakade dess undergång och ett enda ögonblicks uppskof skulle sannolikt vara ödesdigert.

Sparre tog härpå Arbuthnots hand och tackade för hans öppenhjärtighet. Han förklarade, att man icke förrän i dessa sista dagar vetat, att faran var så stor. Själf hade Sparre, då han insåg svårigheterna i ställningen, bedt om tillstånd att få draga sig tillbaka, men hertigen hade bedt honom stanna. Äfven Sparre ansåg, att Reuterholm, »för hvilken han emellertid hyste stor aktning», nu borde lämna landet!

Arbuthnot hade i början af detta samtal på hedersord försäkrat Sparre, att hvarken engelska regeringen eller Budbergarne visste om, att han blandade sig i dessa saker. General Budberg tackade honom emellertid mycket, när han efteråt relaterade samtalet för honom, och Arbuthnot var endast mycket ifrig att få sin regerings gillande. Han skulle, säger han, icke ha uppträdt på detta sätt, om han inte säkert vetat, att kejsarinnan i grund och botten icke ville ha krig med Sverige, på samma gång som han kände Budbergarnes ifver, att svenska regeringen icke skulle få invagga sig i säkerhet.[1] Han hade dock föga skäl att vara orolig, då han just några dagar efteråt erhöll en skrifvelse från Grenville, daterad den 22 mars, där han fick förmaningar att icke på något sätt ge anledning till misstankar om att det existerade någon misshällighet mellan England och Ryssland. Svenska regeringen sökte nämligen, säger Grenville, utså tvedräkt mellan de båda makterna genom att antyda, att förhållandet mellan Sverige och England var förtroligare än det kunde vara »i ett ögonblick, då Sverige tar subsidier från Englands fiender och försöker egga Turkiet till fientligher mot Ryssland och Österrike».

Arbuthnot fortsatte också, i afvaktan på vidare order, sitt medlingsförsök, och den 13 april skickades baron Hamilton att fråga honom om de villkor, som general Budberg skulle kunna antagas vilja hålla

[1] Arbuthnot 5, 8 och 12 april. — 20 maj, då han mottagit Grenvilles depesch af den 29 maj, förklarar han, att han efter att ha läst engelska regeringens instruktioner för den föregående engelske ministern, Spencer, trodde sig handla rätt i att försöka förekomma krig.

på. Arbuthnot sade sig icke veta något härom, men försäkrade, att man inte skulle komma att lyssna till några förslag, så länge Reuterholm stannade på sin plats. Då beordrade hertigen Hamilton att genom Arbuthnot söka få ett samtal med generalen och tillät därvid Hamilton att säga Arbuthnot, att han var befullmäktigad att gå in på allt hvad man möjligtvis kunde fordra. Samtalet kom verkligen till stånd, men då kom det fram, att Hamilton endast hade frihet att säga, att om kejsarinnan ville glömma det förflutna och icke kräfva Reuterholms afskedande, så skulle Sverige gå in på hvad villkor som helst. Generalen svarade härpå, att han icke hade tillåtelse att underhandla, så länge Reuterholm stannade i Stockholm, och att det enda, han kunde göra, var att befordra ett bref till kejsarinnan. Hamilton hade för öfrigt försäkrat Arbuthnot, att hertigen hellre skulle förgås än skiljas från Reuterholm.

Det var därför icke mycket att hoppas af ett nytt möte mellan Hamilton och generalen, som Arbuthnot fick till stånd den 15 april. Härvid hade generalen fordrat afbrytande af all förbindelse med Frankrike och tillkännagifvande af förlofningens brytning. Hamilton förklarade då som bevis på sin regerings uppriktighet, att man beslutat afstå från alla rustningar och önskade veta, på hvad sätt generalen ville bli mottagen vid hofvet, men fick det kärfva svaret, att det var oklokt att afbryta rustningarna och onödigt att mottaga honom nu, då han när som helst väntade att bli hemkallad, hvilket han också blef.[1] Det hjälpte ej, att Sparre den 18 meddelade Bülow, att kungens giftermål på grund af hans hälsotillstånd måste uppskjutas, och att kungen själf skref till kejsarinnan. Förgäfves bad man också generalen stanna, tills man erhållit svar på de förslag, man sändt till Petersburg. Hans kärfhet var helt förklarlig, ty midt under dessa förhandlingar hade man endast gett honom ett nytt bevis på hvad Arbuthnot kallar regeringens »påtagliga dubbelhet och trolöshet», i det att man samtidigt använde två olika underhandlare, hvilkas förslag delvis motsade hvar-

[1] Arbuthnot 15 och 19 april. Jfr Åkesson, s. 51, noten.

andra och af hvilka åtminstone en (Hamilton) hade order desavouera den andre. Denne andre var den unge öfverståthållaren, baron Hans Henrik von Essen, som med grefvinnan de St. Priest som mellanhand hade regeringens order att underhandla med generalen, samtidigt med att Hamilton gjorde det samma med Arbuthnot till mellanhand.[1] Först sedan generalen alldeles nekat att lyssna till deras förslag, lät man Hamilton sluta och Essen ensam fullfölja underhandlingarna, hvilka han efter generalens afresa fortsatte med den kvarlämnade yngre Budberg.[2]

Man hade nu definitivt beslutat bryta kungens förlofning, och Essen gjorde till Budberg till och med en genomskinlig antydan om att kungen nästa år skulle resa till Finland, hvarifrån han var villig att fortsätta till Petersburg, i fall han blefve inbjuden. När Budberg då syntes önska, att denna resa skulle företagas genast, höll man rådplägning, och efter ett samtal med Reuterholm skref Essen till Budberg, att regeringen önskade ge den unge konungen skenet af fritt val, men att man icke skulle spara sig någon möda att i hvarje särskild punkt gå kejarinnans önskningar till mötes.[3] Om man uppsköt att tillkännagifva förlofningens brytning, så berodde det endast, såsom Essen senare

[1] Arbuthnot 19, 26 och 29 april, 3 och 13 maj. — Jfr. Åkesson, s. 50 f. — Hertiginnan säger, att underhandlingen mellan Essen och generalen skedde i grefvinnans salong.

[2] Direkt emot svenska regeringens önskan höll Budberg därvid Arbuthnot sorgfälligt à jour med hvad som passerade. Härom skrifver denne den 15 maj: »Som jag vanligen söker få träffa honom så snart som möjligt efter hans samtal med Essen, upprepar han nästan oafsiktligt de smickrande artigheter, hvarmed de öfverhopa honom, och medan han endast önskar ge mig intryck af sin gynnsamma ställning, kan han ej undvika att afslöja mera viktiga ämnen.»

Som af ofvanstående redogörelse framgår, var det snarare den svenska regeringens än den ryska beskickningens »trolöshet», som orsakat generalens afresa. Hans af Åkesson (s. 55 f.) citerade bref till Zouboff den 16 och 22 april (*Sbornik* IX, 232 och 237) tyda verkligen på att ett tillfälligt omslag i hans tänkesätt gent emot Reuterholm ett ögonblick inträdt. Men all försoning omöjliggjordes genom nämnda dubbelhet vid underhandlingen, hvarom hittills kända källor icke haft något att meddela. Det ser emellertid ut, som om Essen blifvit bättre bemött af generalen än Hamilton.

[3] Arbuthnot dep. 10 och 13 maj. Med den första af dessa dep. följa några kopior ur Essens och Budbergs korrespondens: a) Utdrag af bref från Krüdener till B. från Köpenhamn 30 apr., där Krüdener omtalar Ehrenheims fortfarande förtrolighet med franske ministern etc.; b) B. till Essen 7 maj i anledning af detta bref; c) Essens svar

försäkrade Budberg, på rädslan för franska regeringens vrede. Konungen själf önskade däremot ett snart tillkännagifvande däraf. — I början af juni blef Sparre skild från sin befattning och reste till landet; det är betecknande, att Essen därvid genast underrättade Budberg om att detta skett för att hindra honom från att »prata nonsens» under de ministeriella konferenserna! Faktiskt hade också hans tal ibland inneburit motsatsen till regeringens försäkringar i Petersburg.[1]

Den 27 juni kom general Budberg tillbaka till Stockholm, men han befanns då mycket reserverad mot Arbuthnot, och denne fick inte veta mera än att ännu ingenting var afgjordt mellan Sverige och Ryssland och att svenska regeringen önskade, att den ryska skulle göra slut på missförståndet mellan England och Sverige.[2] Senare (i midten på juli), fick han emellertid veta ur annan, icke uppgifven källa, att svenska regeringen hade begärt ny gränsreglering i Finland, Drottningholmsfördragets återinträdande i kraft och betalning af de återstående subsidierna från denna tid, vidare att kejsarinnan skulle utverka Englands och Spaniens beskydd för Sveriges handel mot Frankrike och slutligen att ryska regeringen icke skulle säga något om giftermål, förrän kungen själf gjorde det. Generalen var förargad häröfver och ansåg, att kejsarinnan hade större rätt att uppställa villkor. Som bekant höllo dessa fordringar också på att afbryta den begynta underhandlingen, hvilket endast hindrades genom Stedingks klokhet. Den 2 augusti kunde Arbuthnot inrapportera till engelska regeringen, att

härpå s. d.: Ehrenheims handlingssätt är en följd af sakens tidigare läge, men hädanefter kommer det att ändras. — Det i texten citerade brefvet från Essen (tydligen af senare datum) har Budberg endast läst upp för Arbuthnot.

[1] Arbuthnot dep. 24 och 31 maj, 10 juni. — A. berättar bland annat, att Sparre (»kanske på befallning») sagt till den franske chargé d'affairen, att om Frankrike endast beviljade Sverige en viss bestämd summa, skulle man vara i stånd att draga sig ur faran. Och hertiginnan Charlotte berättar, att han en gång till hela diplomatiska kårens stora förlustelse talat med *Arbuthnot* uteslutande om Sveriges ställning till Frankrike och om svenska regeringens missnöje med Staël. Hertiginnan hade själf föreställt Reuterholm, att Sparre borde aflägsnas, men Reuterholm tyckte inte, att det gjorde så mycket hvad gubben pratade! (Dagbok för mars 1796).

[2] Arbuthnot dep. 5, 12, 15 juli och 2 aug. — Han fick senare (dep. 25 sept.) af general Budbergs sekreterare veta, att reservationen berott på Bernstorffs intimitet med Arbuthnot, som Ryssland alltid sett med afund.

resan till Petersburg var afgjord och att kejsarinnan beslutat antaga alla Sveriges villkor.[1]

Vid den tiden hade Arbuthnot för länge sedan fått det önskade gillandet från sin regering för sin opåkallade inblandning, och i en depesch af den 29 april skrifver Grenville, att England ogärna skulle se, att lugnet i norden blefve stördt och att Arbuthnot därför gjorde rätt i att råda till samförstånd, därvid han dock sorgfälligt borde undvika att inblanda sin regering i själfva tvisten.

Men redan då han fick denna skrifvelse, hade han hunnit bli grundligt led vid sin ställning och begärde också kort därpå att bli hemkallad från Sverige. Genom general Budberg visste han, att Reuterholm länge hade sökt ingifva ryska beskickningen misstankar mot honom för att ha sökt ställa till missförstånd mellan England och Ryssland, och baron Hamilton berättade honom, att man till och med anklagade honom för grofva och otillständiga uttryck om kejsarinnan. Arbuthnot var visserligen säker på att dessa lögner icke skulle inverka något på Budbergarne, men han erkände, att han var uttröttad af en så förolämpande behandling och »med outsäglig förnöjelse» tänkte på sin befrielse från Stockholm; han skulle hellre odla jord i England än att stanna i Sverige med en regering, som behandlar utländska diplomater som »hemliga agenter för icke erkända regeringar».[2]

Det bör kanske tilläggas, att Arbuthnot, innan han den 14 jan. 1797 lämnade Sverige — dit han för öfrigt 1802—1803 fick återvända på en ny, tämligen besvärlig beskickning — hann få se början af Gustaf IV Adolfs egen regering och genast fick aktning för honom. »Ingen, som är ögonvittne till den unge kungens uppträdande», skrifver han den 25 november, »skulle kunna annat än beklaga, om han, genom att indragas i utrikespolitiska svårigheter, skulle bli afbruten i sin nuvarande förtjänstfulla bana».

[1] Arbuthnots dep. 19 juli och 2 aug. — ÅKESSON, s. 63 f.
[2] Arbuthnot dep. 13 maj och 23 aug.

Bonaparte och Fersen.

Af Richard Nordin.

I augusti 1795 hade i Regensburg utsetts den deputation, som i sinom tid jämte kejsarens ombud skulle på basis af rikets integritet förhandla med Frankrike om en blifvande riksfred. Vid valet af de riksständer, hvilka skulle deltaga i deputationen, hembar den österrikiska diplomatien en synnerligen betydande seger: kejsarens representanter vid riksdagen lyckades under det för Preussen ogynnsamma intrycket af Baselfreden utesluta Kur-Brandenburg från medlemskap i deputationen. I densamma insattes de katolska ständerna Mainz, Österrike, Sachsen, Bayern och Würzburg samt de protestantiska Hannover, Hessen-Darmstadt, Baden, Augsburg och Frankfurt, förvisso en brokig samling, inom hvilken de mest skilda intressen voro tillfinnandes.

Det dröjde emellertid länge nog, innan riksfredsdeputationen kom i tillfälle att utöfva någon verksamhet. Först i och med preliminärerna i Leoben fick dess tillvaro betydelse, och efter fredens afslutande mellan Frankrike och Österrike i Campo-Formio kallades den af kejsaren den 1 nov. 1797 att i Rastadt gå till tals med den franska republikens kommissarier. Tyska ständer, som icke tillhörde deputationen, ägde naturligtvis ingen rätt att deltaga i förhandlingarna med fransmännen. Men de kunde låta sig representeras vid kongressen och där gifva sina önskningar tillkänna enskildt vid sammankomster med underhandlarna och officiellt genom deputationen såsom sitt organ. Häraf begagnade man sig också i stor utsträckning, särskildt var riksridder-

skapet talrikt företrädt. Genom deputationens sammansättning skulle dock en stat med så omfattande och komplicerade intressen inom riket som Brandenburg-Preussen vara utestängd från omedelbart deltagande i de för öfrigt i trånga former insnörda kongressförhandlingarna. Detta var en orimlighet, och ingen trodde heller, att Österrike skulle i längden lyckas genomdrifva sin afsikt härutinnan.

Äfven Sveriges ömtåliga intressen tilläto svårligen någon full belåtenhet hos vår regering därmed, att hertigen af Pommern kunde till kongressen affärda ett gesandtskap med uppgift att hos för tillfället förnämligare vederbörande höra efter hvad vid rådslagen försiggick, men utan rätt att i dem deltaga. Med det genom Brandenburg-Preussens uppväxt till europeisk stormakt undan för undan förändrade maktläget i norra Tyskland innebar för Sverige besittningen af en del af Pommern stora faror. Den hos oss förefintliga misstanken, att Preussen just vid denna tid stod efter svenska Pommern, saknade visserligen grund, men dels visste man icke detta i Stockholm, dels kunde tydligen efter Basel och Leoben ingenting med säkerhet beräknas i fråga om det slutliga utfallet af de växlande kompensationsplaner, som nu från olika större och mindre tyska staters sida ifrigt förehades. Det lät mer än väl tänka sig, att å kongressen i en handvändning jämvikten i Tyskland blefve väsentligt rubbad till Sveriges nackdel. Gustaf IV Adolf, som med uppmärksammare och klarsyntare blick än någon af dåtidens tyska furstar följde världspolitikens allt underligare gång, önskade i första hand se riksintegriteten bevarad; detta öfverensstämde såväl med Sveriges egna tyska intressen som med de stränga förpliktelser konungen kände sig äga i sin ställning såsom hertig af Pommern. Men kunde status quo i Tyskland icke vidmakthållas och nödvändiggjordes af den allmänna situationen omfattande territoriella besittningsändringar inom riket, måste det naturligtvis ligga den svenske konungen om hjärtat att med all makt kämpa för att vid dessa ändringar Sveriges återstående välde i Tyskland antingen till fullo tryggades för framtiden, så att det ej måtte bringas i det olidliga läget att

blott med stora uppoffringar kunna bevaras, eller också finge utbytas mot lämpligt vederlag å annat håll. Tvifvelsutan kunde just oklarheten i de förhandenvarande förhållandena genom att klokt utnyttjas gagna Gustaf Adolfs förhoppning att i gengäld för sitt i Preussens och Österrikes ögon ingalunda likgiltiga samtycke till en territoriell omgestaltning i Tyskland vinna det han åstundade.[1] Sverige sökte icke skapa konjunkturer till sin förmån utan blott begagna sig af redan förefintliga, — detta af Ehrenheim våren 1798[2] formulerade svenska program i den tyska frågan gällde äfven 1797, medan Sparre ännu förestod utrikesärendena, eftersom konung Gustaf IV Adolf redan från början var och af omständigheterna tvangs att alltjämt vara sin egen utrikesminister.

Hvad önskade nu Sverige i samband med de väntade stora utskiftningarna i Tyskland? Två uppfattningar om, hvad som af oss såsom det *allra* bästa borde eftersträfvas, gjorde sig gällande.

Den ena företräddes af L. v. Engeström; han utgick i ett af regeringen begärdt officiellt utlåtande[3] från att Sveriges tyska besittningar kunde behållas. Till deras garderande skulle man nu se sig om efter arronderingar; Engeström föreslog bl. a., att Sverige borde söka få kuststräckan mellan Wismar och svenska Pommern.

Längre och djupare såg konungen själf. För honom tedde det sig

[1] Detta är naturligtvis meningen med det hänvändande till Preussen i Rastadtfrågan nov. 1797, som synes ha väckt en viss förvåning hos Grimberg, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808* (Göteborg 1903), s. 2. Grimberg har icke beaktat den tämligen prekära ställning, i hvilken Fredrik Wilhelm III själf befann sig i fråga om Campo-Formiofreden, i det såväl kejsaren som Frankrike gent emot honom härvidlag iakttogo en högst sårande förtegenhet. Jfr Alvenslebens och Haugwitz' ämbetsmemorial af d. 8 dec. rörande det svenska anbudet om samverkan i Rastadt och Fredrik Vilhelms svar därå d. 10 samma månad samt hans depesch denna dag till sin minister i Stockholm, Tarrach, *(Geheimes Staatsarchiv i Berlin)*, äfvensom P. Bailleu, *Preussen und Frankreich 1795—1807* (Leipzig 1881), s. XXVIII ff. Ännu i febr. 1798 gaf Talleyrand Caillard i Berlin och plenipotentiärerna i Rastadt sträng tillsägelse att icke för Preussen yppa något af innehållet i fredstraktatens hemliga artiklar; Talleyrands dep. till Rastadt d. 3 febr. 1798, tryckt hos Pallain, *Le ministère de Talleyrand sous le directoire* (Paris 1891), s. 193.

[2] Jfr J. W. Nilsson, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under Gustaf IV Adolf* (Uppsala 1899), s. 51.

[3] Engeströms dep. d. 21 okt. 1797. *R. A.*

tydligen såsom en omöjlighet, att Sverige i längden skulle kunna utan betydande ansträngningar bevara Pommern under sin spira; vårt land rådde icke med att hålla vakt på två fronter, mot Ryssland för Finland och mot Preussen för Pommern. Han ville därför i tid få svenska Pommern mot passande kompensation afträdt till Preussen, dit det i alla fall förr eller senare skulle komma. I en märklig depesch af d. 20 jan. 1798 till Staël i Paris har han genom Ehrenheim gifvit uttryck åt sina innersta tankar och förhoppningar i denna sak. Kompensationen för Pommern borde helst utgöras af Norge, genom hvars förening med Sverige vårt land vunne en sådan maktkonsolidering, att det både förmådde försvara sig själft och vara sina vänner en värdefull bundsförvant. Något våld mot Danmark afsågs likväl ej, Norges öfvergång från Danmark till Sverige skulle nämligen ske med den förra maktens frivilligt gifna samtycke, i det att åt Danmark bereddes fullgod ersättning i nordvästra Tyskland. Som vi finna, håller sig planen ungefär utefter samma linje som vissa af Castlereaghs förslag till kronprinsen Karl Johan 1813 före traktaten af d. 13 mars.

Att af de båda uppfattningarna konungens var den riktiga, vardt det framtiden förbehållet att ådagalägga.

Under sådana förhållanden var det helt naturligt, att Gustaf Adolf ifrigt skulle arbeta för att i den blifvande stora fredskongressen få deltaga på det omedelbara sätt, som ensamt syntes honom lända Sverige till verkligt gagn. Sveriges egenskap af garant för westfaliska freden erbjöd då en utväg, som, om än icke i allo fullt säker, för detta ändamål lämpligen kunde anlitas. Å annat ställe har jag framhållit,[1] hurusom Sverige hade goda skäl att så mycket mera tro sig kunna räkna på Österrikes välvilliga bistånd vid försöket att få sina önskningar i fråga om kongressen realiserade, som flera gånger just detta år från österrikiskt håll, när det gällt att erhålla konungens understöd i Regensburg, Sveriges ställning såsom garantimakt med en viss ifver betonats.

[1] Rich. Nordin, *En blick på Sveriges förhållande till Österrike under tiden närmast före kongressen i Rastadt*, Historisk tidskrift 1907, s. 129 ff.

Redan i juni hade rikskansleren vändt sig till holländske ministern i Stockholm, v. Dedem, som i Sverige företrädde Frankrikes intressen, och sökt förmå honom påverka direktoriet till förmån för Sverige i denna sak.[1] Och då de underhandlingar, som på sensommaren påbegynts mellan de i Haag ackrediterade svenska och franska ministrarna om ett bättre förhållande mellan Sverige och republiken, länge lofvade endast godt, föreföll det, som om Sverige skulle kunna lita äfven på Frankrike.

När grefve Axel v. Fersen i juli kallades att bli Sveriges kommissarie och i oktober utnämndes till konungens ambassadör vid fredskongressen med K. Bildt som minister »de second rang», syntes det sålunda ske under lyckliga auspicier. Valet af ambassadör borde vara kejsaren behagligt och öfverallt i Europa lämna det intrycket, att Sveriges närmande till Frankrike icke åsyftade annat och mera än ytterligare garantier för vårt lands neutralitet. Redan nu var emellertid vid de pågående fredsförhandlingarna mellan Österrike och Frankrike ett beslut fattadt, som i sina konsekvenser skulle föranleda misslyckandet af detta Gustaf IV Adolfs första steg i Tyskland. Bland Campo Formiofredens artiklar var en, den 20:de, som stadgade, att i kongressen blott tyska rikets och franska republikens ombud fingo taga del.[2] Bonaparte hade i maj förmått Österrike att gå in på denna bestämmelse, emedan han önskade vara af med Ryssland, hvilken makt väntades såsom en af garanterna för freden i Teschen 1779 skola vilja när-

[1] Tarrach till preussiska regeringen den 23 juni 1797: »Le gouvernement Suédois cajole actuellement par préférence le Baron de Dedem, ministre d'Hollande et chargé en secret de veiller aux intérêts de la France.» Fredrik Wilhelm svarar d. 4 juli: »Je ne me seroit pas attendu que la cour de Suède eut voulu à l'occasion de la pacification future mettre sa garantie de la paix de Westphalie en jeu, après en avoir depuis si longtemps perdu les obligations de vuë; son attitude en cette qualité ne sera en tout cas pas fort imposante.» Denna lätt förklariga misslynthet i Berlin hindrade naturligtvis icke, att Tarrach anbefalldes att noga följa sakens vidare utveckling; preuss. regeringen till Tarrach d. 10 juli. *Berlin.*

[2] »Il sera tenu à Rastadt un congrès uniquement composé des plénipotentiaires de l'Empire germanique et de la République française, pour la pacification entre ces deux puissances. Ce congrès sera ouvri un mois après la signature du présent traité, ou plus tôt, s'il est possible.»

vara å kongressen. Österrike sökte likväl med stor smidighet vända saken till sin fördel genom att exploatera den för sin intressekamp med Preussen. Om denna makt trodde man i Wien, att den i vått och torrt skulle följa Frankrike, ifall den framsläpptes till riksfredskongressen, där så många äldre och nyare tvisteämnen skulle förebringas till diskussion och afgörande. Denna uppfattning var oriktig redan nu — Preussen afsåg liksom Sverige med sina franska förbindelser endast neutralitetens stärkande, hvadan också Berlinhofvets glädje öfver preliminärerna i Leoben var fullt ärlig —, den blef så än mera efter fructidorkuppen, hvars verkan utåt sträckte sig ett godt stycke längre och djupare än till att ge ny fart åt underhandlingarna i Mombello och göra slut på det planerade fredsverket i Lille. Direktoriets växande öfvermod stötte och förskräckte Fredrik Wilhelm, ehuru han eljes gärna medgaf, att Preussen och Frankrike hade åtskilliga intressen gemensamma,[1] och det förslag franska sändebudet i Berlin, Caillard, i midten af september gjorde om en mot Österrike riktad off- och defensiv allians, afvisades d. 27 i samma månad. Det enda man utlofvade var understöd i sekularisationsfrågan vid den förestående kongressen. Direktoriet svarade med att icke lämna Preussen någon närmare underrättelse om innehållet af freden i Campo Formio, hvilket i sin tur hade till följd, att sedermera vid kongressen de preussiska ombuden uppträdde tämligen reserveradt gent emot de franska.[2]

[1] Jfr konungens bref till Sandoz-Rollin i Paris d. 2 dec. (tryckt hos Bailleu, *a. a.*): »Il n'est que trop vrai que s'il est au monde une puissance qui, par l'étendue de ses conquêtes et surtout par la perspective dangereuse qu'offrent sa conduite et ses principes, doit exciter une attention générale, c'est bien la France elle-même, qui, pour regagner une certaine confiance, devrait commencer par monter la modération, la bonne foi et les égards pour d'autres gouvernements, dont il ne paraît pas que ceux qui président au sien se fassent une loi dans ce moment ... Sa façon d'agir envers ceux, qu'elle a mis dans sa dépendance, n'est assurément pas encourageante pour des liaisons telles qu'elle me les a proposées, qui finiraient sans contredit, et probablement d'après ses propres vues, par me livrer entre ses mains.» Fredrik Wilhelms ord äro ett typiskt uttryck för de farhågor, som äfven andra europeiska regeringar hyste, när det blef fråga om att närmare inlåta sig med direktoriet.

[2] Det är icke fullt sant, då Thugut i en rundskrifvelse d. 28 mars 1798 (tryckt hos Vivenot, *Zur Geschichte des Rastadterkongresses*. Urkundliche Beiträge zur Gesch. der deutschen Politik Österreichs während der Kriege gegen die franz. Revolution,

Med de åsikter man i Wien hyste om Preussens ställning till Frankrike var det alldeles förenligt, att man ville under anlitande af fredstraktatens 20:de artikel utestänga Preussens konung från direkt deltagande i den stora fredskongressen, liksom man förut lyckats hindra kurfursten af Brandenburg att komma med i deputationen.[1]

Hvarken Österrike eller Frankrike hade vid affattandet af denna

Wien 1871, s. 1 ff.) till några af kejsarens ministrar i utlandet bittert beklagar sig öfver de preussiska kongressombudens intimitet med de franska. Af K. Obser, *Politische Correspondenz Karl Friedrichs von Baden 1783—1806*, III: 1797—1801 (Heidelberg 1893), s. XI ff. veta vi, att direktoriets kommissarier mest umgingos med Badens och Hessen-Darmstadts sändebud, Edelsheim och Gatzert, och betraktade dessa som sina »agents de propagande». Att Preussen i Rastadt icke understödde Frankrike längre än det för länge sedan uttryckligen lofvat, framgår också af några ord i direktoriets instruktion för Sieyès (af d. 23 maj 1798, tr. hos Bailleu, *a. a.*) då han gick som dess minister till Berlin: »— nous avons vu que dans les deux grandes questions qui ont été agitées au congrès de Rastadt, savoir la limite du Rhin et la sécularisation des domaines sacerdotaux, les plénipotentiaires prussiens n'ont jamais contrarié nos vues, les ont souvent servies.» Icke desto mindre var Preussen just nu på många håll, bl. a. i Sverige, föremål för en misstro, som fick ödesdigra följder för framtiden.

[1] Rätta afsikten från både Österrikes och Frankrikes sida med 20:de artikeln insågs också af Sveriges chargé d'affaires i Wien, Silfverstolpe, som d. 25 nov. 1797 skref hem: »Tvenne anmärkningsvärda omständigheter lägga betydliga hinder för fullbordandet af berlinska cabinettets egennyttiga planer. Den ena är riks-conclusum af augusti månad 1795, hvaruti utstakas, at fredscongressen skall utgöras af en deputation. Uti densamma har churfursten af Brandenburg ej vunnit inträde, och lärer dess önskningsförmåga därigenom blifva ganska inskränkt. Den andra omständigheten är kejsarens och franska republikens öfverenskommelse, at till samma congress blott admittera de ministrar, som sändas af tyska rikets medlemmar. Härigenom är konungen af Preussen aldeles utestängd ifrån alt deltagande i fredsvärket, och dess mediationsplan fullkomligen gjord om intet. Det enda lagliga sätt således, hvarpå denne konung kan blanda sig i tyska rikets sak, är genom memorialer af den brandenburgske ministern uti Rastadt; men värkställigheten af separate articlarne til baselske freden kanej utan genom hemliga medel befordras. — Genom ofvannämnda de båda contracterande magternas öfverenskommelse försvinner likaledes alla de anspråk ryska kejsaren kunnat göra uppå deltagande i den förestående freden. Liksom Preussens utestängande varit wienska hofvets ögonmärke, så lärer ock Rysslands hafva varit franska republiquens. Den enda titre således hvarunder H. M:t ryska kejsaren kan sända en minister till Rastadt, är dess possession af det lilla landskapet Jewer uti Westphalen, hvilket genom huset Anhalt Zerpst tillfallit denne monarque. Hvilka följder af alt detta kunna upstå i anseende til de båda kejserliga hofvens förening, lärer ej kunna med visshet uträknas förrän dels franska republiquens och romerska kejsarens inbördes tänkesätt hinner blifva mera synbara, dels konungens af Preussen planer blifva ricktigt utvecklade. Emedlertid tyckes tillfället vara ganska dyrbart för berlinska cabinettet att undergräfva den vänskap, som hittills subsisterat emllan Ryssland och Österrike». *R. A.*

artikel någon tanke på Sverige.[1] Emellertid var samtidigt utan Gustaf Adolfs förvållande vår ställning till Ryssland allt annat än god, och då Österrike nu helt naturligt väntade sig ej ringa svårighet att få sitt eget konto med Ryssland i anledning af den nämnda 20:de artikeln tillfredsställande ordnadt, kunde det icke gärna våga lämna Sverige tillträde till kongressen, men på samma gång medgifva, att Ryssland hölles därifrån. Dessutom, och detta var det icke minst viktiga, erbjöd Sveriges afvisande en utomordentligt god förevändning att motarbeta hvarje slags preussisk beskickning till kongressen. Det var dock först, när efter fructidor en del illusioner ifråga om Frankrikes inre sammanstörtande brustit och verkligheten åter tedde sig i sin förra bisterhet, som Thugut började konsekvent handla i enlighet med dessa synpunkter. Icke förrän långt fram på hösten inträdde sålunda den situation, under hvars tryck Österrike kom att motarbeta Sveriges afsikter beträffande kongressen i Rastadt.

Den 6 okt. framlämnade Silfverstolpe, vår representant vid Wienhofvet, å sin konungs vägnar till den kejserliga regeringen en not, som med hänsyn till den stundande fredskongressen angaf Sveriges ställning till den tyska frågan under betonande af, såsom åtminstone i officiella skrifvelser till riksöfverhufvudet ännu var vanligt och mest passande, att man ämnade fasthålla vid rikets integritet.[2] Denna not, hvilken naturligtvis afsåg att vara konfidentiell de båda hofven emellan, var så till vida riktad mot Ryssland, som den innehöll följande passus, hvars berättigande är att finna i den ovänliga ton, denna makt länge visat i förhållande till Sverige: »Mais, comme dans la situation

[1] Silfverstolpe säger också i ofvan citerade depesch: »Jag vågar ej fälla något bestämdt omdöme huruvida äfven ingådt uti kejsarens och republiquens ändamål att åsidosätta E. K. M:ts garanti af westfaliska freden. Å wienska hofvets sida kan jag ej inse någon afsigt härmed».

[2] »— — pour mettre en toute leur évidence les intentions pures et droites du Roi, le soussigné a l'honneur de déclarer au Ministère Impérial, que S. M. désire de pouvoir prouver à S. M. l'Empereur et à tout l'Empire, combien Elle aime à voir conserver dans toute son intégrité cette paix, qui depuis un siècle et demi a fait la base la plus essentielle et la plus solide de la constitution Germanique, et dont S. M. se fait une gloire d'être le garant.» *R. A.*

actuelle des affaires la Suède reste seule des deux puissances, aux quelles la garantie de la paix de Westphalie a été dévolue, et si S. M. attache l'idée de sa gloire à l'observation stricte et régulière des engagements qu'Elle tient avec l'Empire, si Elle se sent tenue à la garantie, de son ancienne constitution, il s'ensuit aussi qu'Elle doive se réserver à Elle seule la possession et la jouissance d'un titre, que les grands exploits d'un de Ses prédécesseurs et la réputation du nom Suédois Lui ont valû.»[1] Efter långt dröjsmål uppsatte Thugut ett förslag till svar på denna not, hvilket han själf kallar »assez insignifiante pour ne nous compromettre en rien sans blesser la cour de Stockholm.»[2] Och han hade den för oss farliga ogrannlagenheten att remittera Silfverstolpes framställning jämte det projekterade svaret till Österrikes minister i Petersburg, Dietrichstein, att af honom föreläggas det ryska kabinettet. Kejsar Paul visade Stedingk sitt synnerliga missnöje,[3] och Dietrichstein fann sig föranlåten att hos sin regering betona

[1] En liknande framställng fick Löwenhielm i Haag i slutet af samma månad befallning att göra hos Noël, jfr J. W. NILSSON, *a. a.* s. 10.

[2] I bref till Cobenzl d. 12 dec.; hithörande depescher och andra handlingar, hvilka citeras i det följande, finnas i *Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien,* de flesta under signaturen *Rastadter F. A. Z. III 70 b—76.* I svarsförslaget, hvaraf en kopia skickades till Cobenzl i Rastadt med hemställan att, om han så fann lämpligt, meddela såväl det som den svenska noten till de franska kommissarierna, något som Cobenzl dock ej gjorde (Cobenzl till Thugut d. 19 dec.), heter det bl. a.: »L'Empereur, Roi de Hongrie et de Bohême se flatte —, que toute la marche qu'Il a suivie relativement à l'ouvrage de cette pacification, ne pourra que confirmer l'opinion que S. M. Suédoise a bien voulu concevoir de sa délicatesse rigoureuse à réserver au Corps Germanique le libre exercise des droits et prérogatives qui lui compétent sur tous les objets, qui peuvent intéresser sa constitution et son indépendance. C'est par une suite de cette délicatesse, que S. M. n'a point hésité de décliner les pouvoirs étendus qui Lui avaient été offerts pour la conclusion de la paix de l'Allemagne, et qu'Elle a insisté au contraire avec fermeté sur l'adoption de voyes de négociation les plus conformes aux loix de la constitution Germanique et aux exemples des négociations de paix d'Empire précédents.»

[3] Thugut anåg sig med allt skäl i förtreten öfver det obehag, denna ryska indiskretion tillskyndade honom från Stockholm, berättigad skrifva till Dietrichstein d. 17 febr. 1798: »Il est indispensable d'insister auprès du ministère russe à garder le secret relativement aux confidences que nous sommes dans le cas de lui faire, d'autant plus qu'il régne depuis quelque temps à Pétersbourg un relâchement bien extraordinaire sur ce point si essentiel entre les cours alliées. — — il est venu à notre connaissance, qu'on a laissé percer fort indiscrètement à Pétersbourg la communication confidentielle que nous y avons faite de la note que Silfverstolpe m'avait remise ici, con-

den stora vikten för bevarande af ett godt förhållande till Paul »de tenir soigneusement écartés du congrès de Rastadt tous ceux qui n'y sont pas appelés pour ne point exciter sa jalousie», hvarmed syftades väsentligen på Sverige, i någon grad äfven på Preussen, hvars uteslutande från riksfredsförhandlingarna man i Petersburg visserligen ansåg rättmätigt, men knappt trodde vara genomförbart.[1]

Ungefär samtidigt med kommunikationen af den svenska noten till Petersburg utfärdades, den 20 nov., instruktionen för grefve Cobenzl såsom Österrikes hufvudunderhandlare vid kongressen i Rastadt. Hvad Cobenzl hade att iakttaga i förhållande till Sveriges ambassad innehålles i ett märkligt »second supplément», som lyder:

»La cour de Suède, en sa qualité de garant du Traité de Westphalie, vient de nommer un ambassadeur extraordinaire pour assister au congrès de Rastadt; cette détermination de sa part est directement contraire à l'énoncé de l'article 20 du Traité de Campo-Formio, qui stipule que ce congrès sera uniquement composé des plénipotentiaires de l'Empire et de la République Française. Le choix du Comte Fersen, qui a été nommé, ne peut d'aucune manière être agréable aux plénipotentiaires de la République, comme aussi sa présence à Rastadt ne convient nullement aux intérêts de Sa Majesté; il en résulteroit un fort mauvais effet auprès de la cour de Russie, que les Français ne consentiront jamais d'admettre à la négociation, et l'ambassadeur Suédois, ou n'aura aucune influence dans les déliberations pour la paix de

cernant la garantie de la paix de Westphalie, ce qui nous a suscité une tracasserie bien gratuite avec la Suède sans aucun profit pour la Russie.»

[1] Dietrichstein till Thugut d. 16 dec. 1797 (finnes i kopia bland de papper från Thugut, som kommo Cobenzl tillhanda i Rastadt d. 11 jan. 1798).. D. 19 nov. smålog Paul nådigt åt Stedingk; efter tagen kännedom om hvad Dietrichstein haft att förmäla rörande Rastadtaffären såg han d. 26, »en revenant de la messe», icke åt Sveriges och Preussens ministrar, berättar Dietrichstein. Af samma depesch få vi veta, att Dietrichstein i Petersburg försäkrat, det Cobenzl i Rastadt »utan tvifvel» gjort fåfänga ansträngningar att åstadkomma Rysslands tillträde till kongressen, hvilket naturligtvis var allt utom sant. I Sverige förstod man nu mycket väl, att man ej längre kunde lita på Österrike; svenske ministern i Berlin, Schultz v. Ascheraden, meddelade också officiellt preussiska kabinettet, att konungen ansåg sig ha skäl förmoda, att kejsaren »se proposoit de susciter des difficultés» i fråga om erkännandet af Rastadtambassaden; Alvensleben och Haugwitz till Fredrik Vilhelm d. 8 dec. 1797. *Berlin.*

l'Empire, ou s'il devoit en avoir, elle ne pourroit jamais être favorable aux intérêts de S. M.; loin d'empêcher les plénipotentiaires Français d'éloigner le négociateur Suédois, il conviendra plutôt de les y encourager, en restant cependant autant que possible derrière le rideau et faisant retomber sur eux l'odieux qui en resultera à Stockholm. Si contre toute attente, et par une suite de leur animosité contre la Russie, les Français voulaient favoriser l'admission de l'ambassadeur Suédois au congrès, en contravention manifeste de l'article 20 du Traité de Campo-Formio, le plénipotentiaire de S. M. seroit autorisé à demander au parité l'admission d'un agent quelquonque de la cour de Pétersbourg.»

Det framgår häraf, att Thugut var högeligen oviss om, huruvida fransmännen dock icke, den förmodade aversionen mot Fersen till trots, skulle erkänna Sveriges ambassad. Genom sin chargé d'affaires i Stockholm, Swietezky, visste kabinettet i Wien, att af direktoriet under senare hälften af 1797 åtskilliga framställningar gjordes om förbindelse med Sverige. Frånsedt hvad som försiggick i Haag, gåfvo också både den resa, som franske ministern i Köpenhamn, Sieyès bekante vän Grouvelle, i början af september under antaget namn af d'Yverny och i en hemlig mission företog till Stockholm, och det ungefär månadslånga besök, som efter Grouvelle Hollands envoyé vid danska hofvet Huygens gjorde i den svenska hufvudstaden, där han bl. a. synes ha haft till uppgift att öfvervaka Dedem, hvilken Grouvelle misstänkte för engelska sympatier, anledning till vissa farhågor hos Österrikes såväl som hos Rysslands sändebud i Sverige.[1] Tydligtvis väckte dessa medde-

[1] Swietezky till Thugut den 5 sept., 10 okt. (»Quoique M. Huygens veuille faire croire, qu'il ne vient ici que pour voir la Suède et les noces du roi, plusieurs raisons le font cependant soupçonner d'être émissaire de la France, chargé, peut-être, de pressentir les dispositions de la Suède envers cette République, et de voir, s'il n'y aurait pas moyen d'entrâiner le roi de Suède dans quelque liaison avec elle; il se pourroit, que le moment présent où l'on suppose ce prince brouillé avec la Russie, et craignant le ressentiment de l'Empereur, parût aux François plus favorable qu'un autre, et que M. Grouvelle, qui a fait une apparition à Stockholm, il y a quelques semaines, n'y fût venû que pour reconnoître le terrain, et pour voir, si M. Dedem, envoyé d'Hollande près de cette cour, seroit l'homme qu'il lui faut; il se pourroit enfin, que, n'ayant pas trouvé à ce jeune exnoble les qualités qu'il cherche, il eut jeté les yeux sur M. Huygens, doué, à ce qu'on prétend des manières plus engageantes, et d'un zèle

landen hos Thugut inga tvifvel på Gustaf Adolfs föresats att allvarligt söka upprätthålla Sveriges neutralitet. Men väl borde den österrikiske statsmannen på grund af hvad han från olika håll fått veta icke undgå att tänka sig möjligheten af ett franskt handtag åt de svenska anspråken i fråga om fredskongressen.

I instruktionen för de franska ombuden, af d. 12 brumaire an VI (2 nov. 1797)[1], är Sverige icke annorlunda nämndt än med Talleyrands korta ord: »Je m'abstiens de parler de celles [puissances] qui, comme la Suède et le Danemark, n'ont qu'un intérêt secondaire dans les affaires d'Allemagne et dans les pacifications du continent.»

Ur dessa olikartade förhållanden framväxte den rätt egendomliga situation, inför hvilken Fersen befann sig vid sin ankomst till Rastadt i midten af november.

Om orsakerna till att konungen vid detta tillfälle ville göra Sveriges garanti af westfaliska freden gällande såväl som om själfva förloppet af Fersens mission spanns ganska tidigt en väfnad af fabler, afsedda att breda löjets färg öfver denna episod i Gustaf IV Adolfs historia. Det är framför allt L. v. Engeström, hvilkens anhållan att få bli konungens minister i Rastadt med allt skäl af denne lämnades obeaktad, som gifvit denna tendensdiktning den gestalt den har i SCHINKEL-BERGMANS *Minnen ur Sveriges nyare historia.*[2]

I den Schinkel-Bergmanska framställningen af Fersens ambassad till Rastadt finnes icke mycket, som är riktigt. Det är, i motsats till

plus constaté. L'ouverture amicale faite par M. de Périgord au consul de Suède [= Signeul], et dont j'ai eû l'honneur d'entretenir V. E. dans ma dernière relation, ne laisse au reste aucun doute sur le désir de la France de rétablir les anciens rapports entre elle et la Suède, et l'empressement du roi de Suède de réexpédier le Sieur Signeul pour Paris, démonte, que ce prince veut au moins vivre en bonne intelligence avec le gouvernement François») och 13 okt (»— c'est le directoire, que cette fois-ci fait les avances»).

[1] Tryckt hos PALLAIN, *a. a.* s. 165 ff.

[2] SCHINKEL-BERGMAN, IV, s. 30 ff. Jfr R. NORDIN, *a. a.* s. 147 och 153, J. W. NILSSON, *a. a.* s. 22 ff. och L. v. ENGESTRÖM, *Minnen och anteckningar,* utg. af ELOF TEGNÉR, II, s. 22. Utgifvaren af Minnen och anteckningar säger: »v. E. hade själf varit i fråga att erhålla detta förtroende, ehuru Fersen, angelägnare om ambassadörstiteln än om Sveriges anseende, blef därtill utnämnd.» Det hårda omdömet om Fersen är obefogadt, och påståendet, att Engeström »varit i fråga att erhålla detta förtroende», är näppeligen riktigt.

hvad som påstås hos Schinkel-Bergman, icke sant, att Bonaparte »redan på förhand var högeligen intagen emot grefve Fersen» — naiv jakobinism var ej längre Bonapartes sak —, icke sant, att svenske legationssekreteraren i Regensburg, Schoerbing, blef »affärdad utaf de österrikiska ministrarne[1] för att förekomma Fersens afresa till Rastadt,»[2] icke sant, att Fersen d. 28 nov. gjorde anhållan hos Metternich och Cobenzl att få aflämna sina kreditiv som svensk ambassadör — Metternich hade då ännu icke anländt, Fersen besökte honom d. 5 dec. och först därefter Cobenzl, »en lieu tiers,» såsom Cobenzl med en något sur min skrifver[3] —, icke sant, att han lät begära detsamma hos Bonaparte, som följaktligen ej heller svarade, att han »som ambassadör vid hofvet i Carlsruhe skulle blifva välkommen, men ej annorledes», icke sant, att Bonaparte inför Fersen »utbredde sig» om »det orimliga af de anspråk, Sverige gjorde på den ståndpunkt af betydelse i den europeiska folkfamiljen, hvarpå det nu stod», icke sant, att han hänvisade till freden i Teschen, icke sant ändtligen, att Bonaparte efter samtalets slut tog ett ohöfligt afsked af Fersen.

Kejsarens ministrar vid kongressen voro grefvarne Metternich, Lehrbach och Cobenzl, af hvilka den sistnämnde, Österrikes den tiden skickligaste diplomat, var den förnämste. Såsom ambassadsekreterare fungerade en son till Metternich, en ung man, som var bestämd att längre

[1] Enligt den något mindre halsbrytande versionen i *Minnen och anteckningar* är det ännu blott Bildt, som skickat Schoerbing till Frankfurt, därifrån dock Fersen vid hans ankomst redan afrest, och Engeström, som råder den farande legationssekreteraren att hasta vidare och »söka upphinna grefven, innan han kommit fram till Rastadt,» — alltsammans historier, lika psykologiskt omöjliga som af tillgängliga handlingar obestyrkta.

[2] J. W. Nilsson, *a. a.* s. 26 ff., betviflar äfven Engeströms uppgift, att han i Frankfurt personligen afrådt Fersen från att begifva sig till fredskongressen. Jag tror dock icke, att här något minnesfel af Engeström föreligger. Inga inre skäl tala mot berättelsens sanning, och Fersens tystnad i depescherna hem är naturligtvis icke bevisande.

[3] Cobenzl till Thugut d. 13 dec. Schinkel-Bergman uppgifver, *a. a.* s. 35, att Fersen vid kongressen ägde »ganska förtroliga förbindelser» med Cobenzl. Huru pass »förtroliga» dessa af Cobenzl själf ansågos vara, visar sig af följande passus i ofvan citerade bref: »M. le Comte de Fersen, auquel je n'avais fait aucune visite — après s'être fait présenter à moi en lieu tiers — est venu me voir un matin, mais sans me dire un mot sur les affaires, après quoi j'ai été lui porter une carte.»

fram spela en utomordentligt stor roll i sitt lands och hela Europas historia.

Direktoriets kommissarier voro Bonaparte, beskickningens president, samt Bonnier och Treilhard, hvilka båda senare nyss på ett föga lysande sätt förhandlat med Malmesbury i Lille. Bonaparte uppehöll sig likväl blott några dagar, från d. 25 nov. till d. 1 dec., i Rastadt,[1] en tid, som emellertid var fullt tillräcklig för honom att å kongressen inaugurera den »politique d'intimidation», hvartill Talleyrand nu gaf lösen, och som han själf med sådan framgång satt i system nere i Italien. Han uppträdde som den fruktansvärde, segerkrönte krigaren, Frankrikes egentlige herre, och yttrade hotande till de förskräckta ombuden för de tyska småstaterna, att han hade för afsikt att fullständigt omstörta de bestående förhållandena i det tyska riket.[2] »Il s'efforca,» säger SCIOUT,[3] »de terrifier les plénipotentiaires, afin de leur faire accepter bien vite toutes ses propositions.» Och samme författare har sannolikt träffat det riktiga, då han tillägger: »La scène violente, qu'il fit au comte de Fersen, pourrait bien avoir été préméditée dans ce but.» Fersen intog ju också bland de dittills anlända diplomaterna den ur flera synpunkter kanske mest framstående platsen.

Sedan Fersen d. 26 nov. på aftonen sändt sin legationssekreterare Schoerbing till Bonaparte för att komplimentera honom med anledning af hans ankomst och frambära den svenske ambassadörens önskan att göra hans bekantskap, mottogs han i Bildts sällskap på kvällen den

[1] Först i midten af mars följande år fick Treilhard kännedom om att Bonaparte ej skulle återkomma; Talleyrand till Treilhard d. 13 mars 1798 (PALLAIN, *a. a.* sid. 220). Talleyrand tillägger: »Vous jugerez, s'il nest pas utile de laisser croire encore à sa prochaine arrivée par ceux qui vous entourent.»

[2] I instruktionen har Talleyrand skrifvit: »Il est entendu que, pour que la République française puisse conduire à fin un semblable ouvrage, en même temps que tous les moyens de négociation seront employés, ceux de force ne seront pas négligés; que l'épée ou la présence du général, dont la destinée paraît être de fixer celles de l'Europe, saura lever bien des difficultés, triompher de bien des longueurs» etc.

[3] SCIOUT, *Le Directoire* (Paris 1895—1897), III, sid. 201 ff. Den bästa framställningen af Rastadtkongressen lämnar HÜFFER, *Der Rastadter Kongress und die zweite Koalition*, I & II (Bonn 1878—1879), där äfven, I, s. 8 ff., episoden med Bonaparte och Fersen, om än föga ingående, behandlas; jfr DE PETITEVILLE, *Les négociations de Treilhard à Rastadt* (Paris 1905).

28 af generalen. Enligt Fersens följande dag affärdade berättelse till konungen[1] om besöket tillgick vid detsamma på följande sätt.

Fersen anmäldes genom en af Bonapartes adjutanter såsom Sveriges ambassadör och mottogs af generalen med artighet. En del allmänna komplimenter växlades, och Bonaparte uttalade den förmodan, att Fersens mission gällde konungens giftermål, hvarpå ambassadören svarade, att han vore utnämnd till konungens ambassadör vid kongressen. Generalen talade vidare om det badiska husets förnäma förbindelser och frågade helt plötsligt, »si nous n'avions pas un chargé d'affaires à Paris.» Detta spörsmål hade sin särskilda mening, som vi snart skola se. Fersen besvarade det nekande, men han gaf uttryck åt sin förhoppning, att den misstämning, som funnits mellan de båda nationerna, snart måtte varda utjämnad. »Le général en prit occasion de parler assez longuement sur les intérêts de la Suède et de la République qui devaient, disait-il, être communs, que ces deux puissances avaient travaillé ensemble à l'abaissement de la Maison d'Autriche, qu'elles avaient toujours été et devaient toujours être des alliés naturels» o. s. v. Därefter lät Bonaparte förstå, att man i Sverige gjorde orätt, då man som sina ombud skickade misshagliga personer, att republiken hade rätt att tillbakavisa sådana, och att den var besluten att icke mottaga någon, som hade tagit direkt del i den närvarande tidens händelser och som kanhända stode på emigrantlistan. På detta svarade Fersen endast, att enligt hans öfvertygelse konungen önskade att alltid bibehålla med republiken sådana förbindelser, som kunde vara gagneliga för båda nationerna. Härpå reste han sig och tog afsked. Generalen följde honom »jusqu' à la porte de vestibule et ses aides de camp jusqu'au haut de l'escalier». Det hela hade varat en half timme, och Bonaparte var, säger Fersen, »très poli».

Fersen ansåg sig icke af hvad som förefallit ha fått något bestämdt besked om huruvida fransmännen kunde väntas komma att understödja eller motverka Sveriges intressen i ambassadfrågan. »V. M. pensera sans doute»,

[1] Fersen till konungen d. 29 nov.; tr. hos J. W. Nilsson, *a. a.* s. 191 ff.

skrifver han, »qu'il est impossible d'après les détails que j'ai eu l'honneur de mettre sous les yeux de V. M. d'en rien conclure, et tout ce que j'ai vu ne peut m'éclaircir encore, si c'est manqué de connaissance des formes et d'usages ou bien si l'occasion de la dénomination de l'ambassadeur est un fait exprès.» Bonapartes hetsighet hade sålunda på honom verkat föga imponerande; han betraktade den tydligen blott som en ouppfostrad människas lynnesutbrott.[1]

Bonapartes egen rapport om saken till Talleyrand[2] innehåller väsentligen detsamma som Fersens, ehuru med starkt accentuerande af generalens stränghet mot Fersen och utbroderad med de republikanska fraser, som ännu hörde till pjäsen, men som ej längre vare sig menades eller upptogos vidare allvarligt. Särskildt påpekar Bonaparte, att han, sedan samtalet var slut, följde Fersen, »comme de raison, avec cérémoniel d'usage». Icke heller här förekommer något om att generalen med sina ord velat *bestämdt* afvisa Fersen eller öfverhufvudtaget Sveriges ambassad vid kongressen, liksom detta icke framgår af det

[1] Häraf förklaras den skenbara motsägelsen mellan Fersens och Bonapartes uppfattning af samtalet, — Bonaparte låter sin interlokutör flera gånger växla färg, under det vredesåskan går ut öfver honom. Utan att ha läst Fersens rapport bedömer SCIOUT, *a. a.*, III, sid. 203, psykologiskt acceptabelt situationen: »Malgré toute sa finesse, lorsqu'il avait fait à l'improviste des scènes violentes à ceux qui négociaient avec lui, il prenait trop aisément pour une grande peur la stupéfaction si naturelle de ses hommes de cour habitués aux formes diplomatiques, et leur profonde répugnance à lui répondre sur le même ton.»

[2] *Corespondance de Napoléon I,* III: 2382, Bonaparte till Talleyrand d. 30 nov. Bonaparte säger sig ha tilltalat Fersen i dessa ord: »La nation française et la Maison de Suède ont été unies depuis plusieures siècles; elles se sont réciproquement aidées pour détruire l'ambition de cette Maison orgueilleuse qui, dans les siècles passés, visait, avec quelque probabilité, à la monarchie universelle. Une puissance plus dangereuse pour la Suède, parce qu'elle est plus voisine, lui fait un devoir non moins impérieux de ménager la République française, et réunit géographiquement le système politique des deux puissances. Comment donc pouvoir expliquer la conduite de la cour de Suède, qui parait prendre à tâche de saisir toutes les occasions d'envoyer, soit à Paris, soit auprès de différents plénipotentiaires français, des agents, ministres ou ambassadeurs dont les personnes sont essentiellement désagréables à tout citoyen francais? Le roi de Suède ne verrait pas avec indifférence, sans doute, un ministre qui aurait cherché à soulever le peuple de Stockholm. Non, Monsieur, la République française ne suffira pas que des hommes qui lui sont trop connus par leurs liaisons avec l'ancienne cour de France, portés peut-être sur la liste des émigrés, viennent narquer les ministres du premier peuple de la terre. Le peuple français, avant de consulter la politique et l'intérêt, consultera surtout le sentiment de sa dignité.»

rätt utförliga omnämnande, som BARRAS i sina memoarer[1] består tilldragelsen. Barras betonar fastmera, att underrättelsen om Bonapartes scen med Fersen var för direktoriet oangenäm.

Det var som bekant fallet med Napoleon, — BOURRIENNE intygar det fullgiltigt[2] —, att han bland medlen att vinna bestämda syften tillitade äfven den låtsade vreden. En sådan hade han visat mot Cobenzl under förhandlingarna i Mombello, han fick utbrott af den vid ett samtal med Alexander i Erfurt, och han lade den i dagen ännu i Dresden d. 26 juni 1813 gentemot Metternich. Förutom att öfverhufvudtaget imponera hade Bonaparte med sin af både honom själf och Fersen omtalade uppbrusning mot den senare ett alldeles särskildt syfte.

Vid ungefär denna tidpunkt hade de förut nämnda underhandlingarna i Haag tagit en för Sverige obehaglig vändning. Det hade vid desamma i första hand gällt, hvilka personer som skulle bli de båda regeringarnas envoyéer. Nu hade Gustaf Adolf vid sitt myndigblifvande från posten som Sveriges ambassadör i Paris aflägsnat Staël v. Holstein, som genom alltför ifrig franskvänlighet och genom sin nära förbindelse med ledande revolutionärer var förhatlig för Ryssland och Österrike och komprometterade Sverige med hänsyn till den neutralitetspolitik, vi nu afgjordt ämnade följa. Den svenska beskickningen i Paris skulle tills vidare förestås af en chargé d'affaires, König, men denne blef icke erkänd af direktoriet, där såväl Staël som hans berömda maka — »la familière du directoire»[3] — hade djupa försänkningar, och återkallades slutligen i juli 1797. D. 18 i samma månad vardt Talleyrand republikens utrikesminister, och nu började Frankrike helt plötsligt att rätt ifrigt söka Sveriges vänskap. Det synes emellertid i första rummet ha varit Talleyrands önskan att tjäna M:me de Staël, som föranledt de franska »ouverturerna» i Haag. Därför kommo underhandlin-

[1] BARRAS' *Memoarer*, III: 4. Pågrund af själfva sitt tillkomstssätt äro dessa memoarer högst värdefulla och mera pålitliga, om man går dem närmare in på lifvet, än den gängse meningen antager.

[2] BOURRIENNES *Memoarer:* passim, i synnerhet, III: 13.

[3] F. MASSON, *Le département des affaires étrangères pendant la révolution 1787—1804* (Paris 1877), s. 404.

garna på fransk sida att föras på ett sätt, som var ägnadt att väcka förvåning hos de svenska diplomater, som fingo med detta ärende att göra: de gällde i Talleyrands ögon väsentligen *person*frågan, i tämligen ringa grad själfva *saken*.[1] Han insåg till fullo nyttan för Frankrike af att äga ett inflytande i Sverige, detta land, »placé comme en sentinelle auprès de la Russie pour le repos de l'Europe», och som under sin unge konung syntes honom gå en lycklig framtid i full själfständighet till mötes, men han fann två saker nödvändiga, innan republiken kunde ingå några nya fördrag med Sverige: »1:o) que la résidence du ministre français à Stockholm nous ait rendu sur ce pays les renseignements dont nous sommes privés depuis deux ans, c'est-à-dire depuis une époque décisive pour la Suéde, puisque c'est elle d'un noveau règne; 2:o) que les déterminations définitives du cabinet de Berlin nous soient connues, parce que toutes nos relations dans le Nord tiennent essentiellement à celles que nous entretiendrons avec la Prusse —, uttalandet är från en »mémoire» 1798 om Frankrikes ställning utåt, men gäller lika väl för 1797, emedan förhandlingarna med hofvet i Berlin med hela tiden i hufvudsak enahanda syftning förts alltsedan hösten 1796.

Det var sålunda af vikt att tills vidare hålla affären med Sverige flytande, utan att direktoriet band sig; med Talleyrands personliga intresse öfverensstämde det därvid att spinna vidare på den nu hart när outslitliga tråden Staël. Redan från början antyddes det för den svenska beskickningen i Haag, att Talleyrand gärna skulle se Staëls rehabilitation, och att Sverige säkerligen skulle ha nytta af att härutinnan göra honom till viljes. När nu konungen, som alltjämt med

[1] J. W. Nilson, *a. a.* s. 14, har mycket riktigt observerat, huru konfys Löwenhjelm är i fråga om fransmännens verkliga intentioner, men då han klagar öfver sin obekantskap med franska handlingar, som skulle kunna förklara saken, torde det vara nog att hänvisa till slutorden i Talleyrands i texten citerade för direktoriet d. 10 juli 1798 framlagda »Mémoire sur la situation de la République française considérée dans ses rapports extérieurs avec les autres puissances», afdelningen »La Suède» (Tryckt hos Pallain, *a. a.* s. 243 ff.)

rätta ansåg Staël olämplig, sökte motstå de franska krafven och såsom kandidat till svenska ministerposten i Paris bragte på tal envoyén i London v. Asp, hvilken borde vara behaglig för Frankrike, emedan han på sin tid såsom svensk minister i Konstantinopel gjort stora tjänster åt Verninacs mission, ledde detta därhän, att Frankrikes minister hos bataviska republiken, Noël, som skötte förhandlingarna med Löwenhjelm, till sin egen häpnad i början af november fick direktoriets uppdrag att göra Staëls utnämning till villkor för själfva närmandet mellan de båda makterna. På ett slikt förmynderskap ville Gustaf Adolf gifvetvis icke gå in; då kastade Noël såsom motdrag fram den omständigheten, att Fersen, till hvilken ju Frankrike kunde ha lika stor anledning att hysa misstroende som Österrike och Ryssland till Staël, blifvit chef för den svenska ambassaden till Rastadt. Man tog också skrämskott till hjälp. I Haag förklarade Spaniens envoyé, d'Anduaga, i förtroende för Löwenhjelm, att direktoriet stode i begrepp att närma sig Ryssland.[1] Och i Stockholm visste v. Dedem — »un jeune homme très emporté,» som Swietezky kallar honom[2] — att för rikskansleren och andra berätta högst märkvärdiga ting om det oväder, som Frankrike skulle laga ihop åt Sverige, därest icke konungen snart genom tydliga bevis på vänskap för direktoriet besvor stormen. Frankrike hade många anledningar till klagomål mot Sverige, i synnerhet stode en del svenska envoyéer — Löwenhjelm i Haag, Fersen i Frankfurt, Schultz v. Ascheraden i Berlin — i förbindelse med emigranterna. Republiken behöfde blott inlåta sig med Ryssland,[3] om hvilket nu också vore fråga, för att åstadkomma *Sveriges delning*, hvarvid Finland skulle öfverlämnas åt tsaren, Skåne åt Danmark och Pommern

---

[1] Jfr J. W. NILSSON, *a. a.* s. 8 ff.

[2] Swietezky till Thugut d. 13 nov. Dedem inlade stor energi i sin agitation; han bad bl. a. Swietezky att underrätta sin vän statssekreteraren för Pommern grefve N. Barck om den fara, hvaraf Sverige nu enligt Dedems åsikt hotades, något som Swietezky dock försiktigtvis vägrade att göra.

[3] D. 22 sept. underställde Talleyrand direktoriet ett projekt till fördrag med Ryssland, som han tillskickat Caillard i Berlin; all möjlighet för en entente med Paul I försvann emellertid i och med Caillards rappell och utbyte mot Sieyès i juni följande år.

åt Preussen samt Gustaf Adolf få behålla resten. Konungen kunde rädda sig endast *genom en snar utnämning af någon klok man till minister i Paris.* Vår styrelse visade den ifrige bataven just ingen tacksamhet för hans upplysningar och råd, den lämnade dem tämligen obeaktade. Och den gjorde utan tvifvel rätt häri, ty stort annat än tomma hotelser voro de icke.

I självfva verket var det ju för Talleyrand en hederssak att nu arbeta för Staël. Vid sin återkomst från Amerika hade Talleyrand det en tid synnerligen trångt både ekonomiskt och i det afseendet, att han ingen passande anställning i statens tjänst vare sig ägde eller tycktes kunna få. Hans väninna M:me de Staël var den enda, till hvilken han i båda fallen kunde lita. Ingen var mera oegennyttigt ifrig att hjälpa medmänniskor, vänner och fiender, än Neckers varmhjärtade dotter, hon lånade Talleyrand 24,000 fr. på framtiden, och hon släppte icke Barras, förrän han gjort exbiskopen till direktoriets utrikesminister.[1] Senare tackade henne fursten af Benevent på det vanliga sätt, som hans egendomliga natur bjöd, nämligen med svek, men ännu omedelbart efter d. 18 juli var den nye ministern i hög grad villig att gå hennes ärenden i fråga om att få maken återinsatt i den höga funktionen såsom Sveriges ambassadör i Frankrike.

Redan vid tiden för Bonapartes samtal med Fersen i Rastadt hade Talleyrand med Bonaparte inledt den intimitet, som längre fram skulle bli så betydelsefull för Europas, Frankrikes och kejsar Napoleons öde,[2] och Bonaparte måste lika så väl som Talleyrand ännu ha sitt fotfäste

[1] »Ma chère enfant, je n'ai plus que 25 louis, il n'ya pas de quoi aller un mois ... Si vous ne me trouvez pas un moyen de me créer une position convenable, je me brûlerai la cervelle. Arrangez-vous là-dessus. Si vous m'aimez, voyez ce que vous avez à faire», så skref Talleyrand till M:me de Staël i stundens brydsamma läge. Jfr LADY BLENNERHASSET, *Talleyrand* (Berlin 1894), s. 189, och samma förf:s berömda monografi *Frau von Staël, ihre Freunde und ihre Bedeutung in Politik und Litteratur,* II (Berlin 1888), s. 290, samt BARRAS' *Memoarer* i ett utomordentligt elakt kapitel (II: 30) om Talleyrand.

[2] Jfr Talleyrands intressanta hyllnings- och underkastelsebref till Bonaparte d. 24 juli 1797, tr. hos SAINTE-BEUVE, *M. de Talleyrand* (Paris 1870), s. 56, och hos MASSON *a. a.* sid. 425. Själf uppgaf han naturligtvis sedermera — »ein Gedächtnisfehler» kallas det artigt af lady Blennerhasset! —, att det motsatta förhållandet ägde rum.

i Barras: det var tills vidare detta egendomliga triumvirat, som egentligen styrde Frankrike inåt och utåt. Det torde under sådana förhållanden stå utom allt tvifvel, att Bonapartes uppträde med Fersen var ett led i Talleyrands verksamhet för Staël och att hans ord följaktligen hade adress lika mycket till svenska regeringen i fråga om dess beskickning i Paris som till Fersen. Denna uppfattning synes Fersen själf ha hyst, den var heller icke främmande för samtiden utanför kretsen af Fersens afundsmän i Sverige.[1] Kort därpå antydde också Noël för Löwenhjelm, att direktoriet nog mot Staëls utnämning skulle vara villigt erkänna Fersen som ambassadör i Rastadt. Till sist gaf konungen — preliminärt redan i slutet af december — vika och gjorde Staël till sin minister i Paris. På Sveriges affärer i Rastadt inverkade detta icke det allraminsta, alldenstund fransmännens välvilja därvidlag icke räckte till att öfverväga Österrikes motstånd. Och till fransk ambassadör i Stockholm utnämnde direktoriet i tämligen bryska former »anarkisten» François Lamarque, en bråkmakare,[2] som under fructidorkuppen gjort direktoriet stora tjänster men som på grund af sin jakobinska besvärlighet blifvit d. 22 floréal 1798, liksom så många andra radikala, när de ej längre behöfdes, utesluten ur den lagstiftande församlingen, dit han omvalts, och som det nu var en ren nödvändighet att både belöna och aflägsna, huru små utsikterna än voro, att något lands regering skulle vilja

[1] Så skrifver preussiska regeringen till Tarrach d. 29 dec. om Fersen i Rastadt bl. a.: »Ce plénipotentiaire y a été mal-accueilli, le général Bonaparte lui-ayant déclaré net, que puisque la correspondance diplomatique entre la France et la cour de Stockholm n' étoit pas encore rétablie, S. M. Suédoise ne se trouvoit pas dans le cas non plus de participer aux négociations de la République ..» *Berlin.*

[2] J. W. Nilsson, *a. a.* s. 60, har fått upp oriktigt n:r i Michaud, *Biographie universelle,* och bygger på den falska föreställningen, att det var fråga om den ansedde generalen *Maximilien* Lamarque och icke om den föga hedervärde advokaten och »konungamördaren» *François* Lamarque en hel del antaganden om orsakerna till konungens vägran att godtaga Lamarque, hvilka nu egentligen hänga i luften. Från svenskt håll hade man ju föreslagit Roberjot för att därigenom visa, att konungen icke principiellt hade något emot att få en f. d. konventsledamot till Stockholm.

mottaga honom efter den skymfliga desavouering han nyligen lidit af sin egen styrelse.[1]

Den situation, som hade uppstått i och med Bonapartes utfall mot Fersen, vardt af österrikarne synnerligen väl tillvaratagen. Detta skedde vid de visiter, som Bonaparte påföljande dag, d. 29 nov., gjorde hos Cobenzl och Lehrbach.

Då generalen kommer till Cobenzl, redogör han för Fersens besök — det må anmärkas, att han ju hade all anledning tro, att Fersen på grund af sina föregåenden var Österrikes skyddsling — och talar om det allvar han visat, då han i skarpa ord gifvit uttryck åt sin förvåning öfver Sveriges sätt att välja sina sändebud. Men han säger alls icke, som Cobenzl tydligen hoppats, att han fördenskull tänker afvisa Fersens ambassad. Då beslutar Cobenzl att i öfverensstämmelse med sin instruktion underblåsa så långt det är honom möjligt. Han berättar själf härom: »Je remarquai à M. le général Bonaparte, que d'ailleurs l'admission de M. de Fersen au congrès seroit directement contraire à l'article 20 du Traité de Campo-Formio, et comme il me demanda, si nous n'avions pas eu de nouvelles de la Russie, et si cette puissance n'avoit pas de son côté aussi envie d'envoyer quelqu'un de sa part au congrès, je lui répondis, que je l'ignorois, — mais que si contre la teneur du Traité M. de Fersen devoit y être admis, nous ne pourrions pas nous dispenser d'insister sur ce qu'on admette également le ministre ou l'ambassadeur de Russie: non pas cela, répondit Bonaparte, il vaut mieux nous en tenir au Traité et ne recevoir aucun étranger.»[2]

[1] Att Gustaf Adolf hade goda skäl att känna sig förorättad genom Lamarques utnämning, medgaf senare förste konsuln i ett samtal med badiske ministern i Paris Reitzenstein; dep. från Reitzenstein till Edelsheim d. 28 jan. 1800, tr. hos *Obser, a. a.* s. 367. Schück, *M. och m:me de Staël* (Stockholm 1905), s. 147, säger: »Af skäl, på hvilka det är för vidlyftigt att här ingå, hade han (= Staël) från ambassadör degraderats till minister, och då Talleyrand sökte framtvinga en ändring genom att skicka fransmannen Lamarque såsom ambassadör till Stockholm, vägrade Gustaf Adolf att erkänna denne.» Det påstående om Talleyrands afsikter med Lamarques sändning, som göres i de af mig kursiverade orden, är en frihandskonstruktion.

[2] Cobenzl till Thugut d. 29 nov.

Sålunda: efter att ha sonderat Cobenzl beträffande Rysslands ställning till kongressfrågan och sedan österrikaren omedelbart framlagt sitt ultimatum i saken, släpper Bonaparte, som minst af allt vill inlåta sig på långa och grannlaga underhandlingar om Ryssland, med ens tanken på att stödja Sveriges anspråk.

Från Cobenzl beger sig Bonaparte till Lehrbach, — Metternich var fortfarande ej anländ. Här gör han till sin egen invändning i samtalet med Fersen hvad han nyss hört andragas af Cobenzl och säger, »qu'il lui avait fait entendre ingénument, qu' outre la stipulation, que le congrès d'Empire devroit être composé uniquement de plénipotentiaires de l'Empire, il entreverroit lui — même, que la France ne se soit pas attendu à la mission par sa propre personne; comme la Suède n'aurait certainement pas bien pris, si la France avait envoyé quelqu'un au roi de Suède impliqué dans la révolution en Suède.»[1]

Efter detta är det alldeles naturligt, att presidenten för Frankrikes beskickning dagen därpå i sin depesch till Talleyrand drager den riktiga slutsatsen: »Si l'on autoriserait le roi de Suède, cela autoriserait aussi l'Empereur de Russie à y entrevenir comme garant de la paix de Teschen.» Men Ryssland ville man fortfarande på inga villkor ha med.

De förkänningar Fersen några dagar senare gjorde hos Metternich[2] kunde nu så mycket mindre gifva annat än ett negativt resultat, som österrikarne samtidigt gjorde stora ansträngningar att hålla de till Rastadt sända preussiska ombuden borta från kongressen. Egendomligt nog gjorde man sig den förhoppningen att äfven nu liksom i fråga om Sverige kunna skjuta fransmännen framför sig. Cobenzl skrifver sålunda till Thugut: »Si même relativement à la Suède nous avons désiré, que l'opposition vienne plutôt de la part des François que de nous, peut-être ces considérations pourroient elles être encore plus fortes relativement

[1] Lehrbach till Thugut den 29 nov.
[2] Den 5 dec. Dep. från Fersen d. 6 dec. *R. A.*

à la Prusse.»[1] Detta skäligen klumpiga försök misslyckades naturligtvis.[2]

Härmed är egentligen historien om Sveriges ambassad till Rastadtkongressen afslutad. Ambassaden förvandlades i början af 1798 till en anspråkslös beskickning enbart för hertigen af Pommern, — om Sverige såsom garantimakt talades ej mera. Och inom kort öfverlämnade Fersen åt Bildt att vid kongressen, som blef allt mera betydelsefattig, i den mån det var möjligt bevaka Sveriges intressen och begaf sig själf från Rastadt till Karlsruhe.[3] Någon officiell anhållan att bli erkänd och mottagen såsom Sveriges representant i dess egenskap af garant för westfaliska freden hade han aldrig gjort; han ville icke genom att riskera ett alldeles säkert afslag blottställa sin konungs och sitt lands värdighet. Med heder hade han skilt sig från sitt grannlaga uppdrag; att hans mission, som ju innefattade Sveriges första uppträdande i Tyskland under denna period, icke slog väl ut, var nämligen ingalunda

[1] Cobenzl till Thugut d. 9 dec.

[2] Det var utom Sveriges och Preussens äfven de liguriska och cisalpinska republikernas samt Danmarks och Sardiniens beskickningar i Rastadt, som vållade österrikarna bekymmer. Fransmännen visade sig föga tillmötesgående beträffande dessa beskickningars bortvisande. »Quant au Ligurien et au Cisalpin, les François leur attribuent le droit de s'y trouver, à raison de ce qui pourra s'y traiter relativement à leur féodalité de l'Empire. Quant aux autres, ils conviennent avec moi, qu'il ne faut, ni les reconnoître, ni leur permettre de s'accréditer; mais ils ajoutent, qu' on ne peut cependant pas pousser les choses jusqu'à les chasser de Rastadt, et les empêcher d'y résider en simples voyageurs, quoique j'appuye toujours sur les inconvénients qui resultent de leur présence, en suivant ce que mon instruction contient là-dessus.» Cobenzl till Thugut d. 13 dec.

[3] Hos SCHINKEL-BERGMAN heter det: »Emellertid blef grefve Fersens vistelse i Rastadt icke synnerligen långvarig. De fransyska ministrarne, som hyste ett synbart hat emot honom, uppbjödo allt, för att aflägsna honom därifrån. Genom badiska sändebudet, baron Edelsheim, läto de honom förstå, att han ej vore säker för ej att blifva borttagen af fransmännen, om han envisades att stanna i Rastadt, och Edelsheim rådde honom äfven att begifva sig till Carlsruhe.» Något bevis för detta har jag ej funnit i för mig tillgängliga handlingar. Däremot ådrog sig Fersen under vistelsen i Karlsruhe, medan kongressen i Rastadt ännu pågick, en viss uppmärksamhet från franskt håll genom sitt umgänge med den mot direktorialstyrelsen ytterligt hätske landsflyktingen general Danican, som d. 13 vendémiaire anfört de upproriska sektionerna mot regeringstrupperna och därför in contumaciam dömts till döden samt nu under namnet Bersy uppehöll sig i Karlsruhe. Skriftväxlingen angående denna sak är publicerad hos OBSER *a. a.*; i densamma förekommer ingenting, som visar, att Fersen komprometterat sin ställning eller betett sig på något sätt inkorrekt.

hans skuld, utan misslyckandet berodde därpå att Sverige kom i en vansklig belägenhet vid friktionen mellan andra staters intressen. Ingendera af de agerande hufvudmakterna, Frankrike och Österrike, hade i och för sig något väsentligt emot att göra Gustaf Adolf till viljes, men på Frankrikes hållning inverkade bestämmande dess ställning till Ryssland, på Österrikes både hänsynen till Ryssland och — *säkerligen lika mycket* — fiendskapen mot Preussen. Om kongressen i Rastadt verkligen blifvit det, hvartill den från början var afsedd, hade sannolikt så småningom stämningen kunnat ändras till Sveriges förmån. Ju mera det emellertid tidigt nog visade sig, att kongressens arbete, liksom så mycket annat fredsverk den tiden, skulle rinna ut i sanden, desto mindre kraftigt urgerade Sverige sina anspråk på direkt delaktighet i detsamma. Fersens person hade i verkligheten spelat en särdeles underordnad roll.

Det sätt, på hvilket Fersens ambassad till Rastadt förlopp, påminner icke så litet om, hvad som i för vårt land ännu oförmånligare måtto hände under de orosfyllda dagarna i Châtillon 1814, då den moderna stormaktspolitiken föddes och — icke utan mot sin herres befallningar i all välmening genstridiga svenska diplomaters medverkan — Sverige började sin vandring ned emot allt större betydelselöshet vid dryftandet af Europas samfällda angelägenheter.

För Gustaf IV Adolfs närmast kommande utrikespolitik vardt Rastadtepisoden af stor betydelse. Konungen hade genom sina gesandters bref från kongressen grundligt lärt känna, huru mycket som brast i enighet ständerna emellan i det tyska riket och i hvilket farligt upplösningstillstånd det på grund däraf befann sig. På huru svaga fötter den kontinentala freden stod, visste han nu också. Och han hade fått erfara — för första gången under sin på missräkningar rika styrelsetid —, att vackra förespeglingar i grunden ha föga värde, när de under brydsamma situationer begäras någorlunda nödtorftigt infriade. Alltmera insåg han å ena sidan vikten af att med yttersta samvetsgrannhet bevara Sveriges neutralitet så länge någon möjlighet fanns därtill, men växte å den andra undan för undan fastare in i den alldeles

riktiga öfvertygelsen, att denna möjlighet icke skulle kunna städse vara förhanden. När det så gällde att genom stärkta eller ökade vänskapsförbindelser skaffa oss fredsgarantier, så långt sådana i stormiga tider kunde antagas räcka, blef han från 1797 högst misstrogen — och det visserligen icke utan grund — mot de större makterna, mest mot Preussen, Ryssland och Österrike, mindre mot Frankrike. Föga af egen vilja utan hufvudsakligen genom omständigheterna, af hvilka den förnämsta var de franska styrelsernas tämligen oförklarliga liknöjdhet för åstadkommandet af en fast svensk-fransk allians, som dock i längden skulle varit båda staterna till afsevärd nytta, kom han emellertid, när vår neutralitet af fullgiltiga skäl måste frångås, att sluta sig till det antifranska systemet, vid hvilket han med den för hans politiska handlande egna konsekvensen förblef till slutet.

Nu omedelbart föreföll det konungen viktigast att noga vakta på Preussens mått och steg. Under de förberedande åtgärderna att gardera Rastadtambassaden hade han äfven påkallat Preussens medverkan. I detta syfte framställde rikskansleren d. 23 nov. i en konferens med Tarrach, efter att ha gifvit uttryck åt regeringens misstroende till Österrike, Gustaf Adolfs åstundan, att Fredrik Vilhelm måtte intervenera till Sveriges förmån beträffande vår rätt att som garantimakt taga säte å riksfredskongressen.[1] Samma framställning hade Schultz v. Ascheraden fått göra direkt till Berlinkabinettet, med det viktiga tillägget, att konungens »s'offroit d'agir en parfaite harmonie avec S. M. Prussienne sur tous les objets qui pourroient être traités au congrès, soit pour maintenir la paix de Westphalie, soit pour établir tel autre nouveau régime, dont les trois puissances principalement intéressées dans la cause de l'Allemagne tomberoient d'accord, bien entendu que dans ce dernier cas S. M. Suédoise attendoit de l'amitié et de la justice de S. M. Prussienne, qu'elle consentiroit à ménager à la Suède quelques avantages réels, afin de la consoler

[1] Tarrach till preuss. regeringen d. 24 nov. 1797. *Berlin.* Sparre till Schultz v. Ascheraden samma dag. *R. A.*

des atteintes portées avec les Traités de Munster et d'Osnabruck, dont elle avoit à soutenir la garantie.» I Berlin vågade man vid denna tid icke stöta sig med någon makt, vare sig stor eller liten, — det var det system, som i sinom tid förde till Jena och Tilsit. Man yttrade sig därför egentligen alls icke i territorialspörsmålet. I fråga åter om interventionen hade man förmånen att kunna tala bestämdare, alldenstund Fredrik Vilhelm därvidlag själf hade för stora orsaker att beklaga sig öfver kejsaren för att vilja påtaga sig att mot honom ingripa till andras hjälp, äfven om han velat det, hvilket icke var fallet. Fredrik Vilhelm svarade, att han önskade bevara rikets integritet och hade gifvit föreskrifter i denna riktning åt sina ombud i Rastadt; han erkände till fullo Sverige såsom garant för westfaliska freden och tviflade icke ett ögonblick på att rikets öfriga furstar också vore villiga att göra det. Men Tarrach skulle betona, säger han, »que l'Empereur des Romains, soit en sa qualité de souverain, soit en celle de chef du Corps Germanique, s'étant borné jusqu'ici à notifier à Ma cour la simple signature de la paix conclue à Campo-Formio, sans ajouter aucune communication, ni sur la teneur de Traité, ni bien moins sur les stipulations particulières qui y sont relatives, Je ne Me trouvois pas encore dans le cas d'entrer en pourparlers avec la cour de Vienne, ni sur la marche qu'il s'agira de suivre au congrès de Rastadt, ni sur les affaires qu'on se propose d'y traiter; que pour en juger avec connoissance de cause, Je dois attendre les rapports de Mes plénipotentiaires, et qu'aussi tôt que la matière sera un peu mieux éclaircie, Je me ferai un plaisir de M'en expliquer ultérierement avec S. M. Suédoise.» Till Tarrachs egen upplysning tillägger han: »Vous n'aurez pas beaucoup de peine à vous apercevoir que J'ai cherché à éluder le fond de la question, et que Je ne suis pas absolument curieux de M'y engager fort en avant, le concert de la Suède ne pouvant M'être aucune utilité dans les négociations qui sont actuellement sur le tapis à Rastadt.»[1]

[1] Preuss. utrikeskabinettet till Fredrik Vilhelm d. 8 dec. Fredrik Vilhelm till Tarrach d. 10 dec. *Berlin.* Dep. fr. Schultz v. Ascheraden d. 11 dec. *R. A.* Se äfven ofvan sid. 3.

Sverige var alltså i Berlin ordentligt afvisadt. Detta glömdes icke lätt af Gustaf Adolf, som redan förut trodde föga godt om Preussens afsikter gent emot Sverige. Det syntes honom dädanefter allt angelägnare att för alla eventualiteter utan eller med Preussens vänskapliga medverkan i tid blifva af med Pommern, i senare fallet som en nödutväg rent af genom någon slags försäljning, — ett surt äpple, i hvilket Sverige dock fick bita 1815.

Liljencrantz' memorial i realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800.

Af Malte Hamnström.

Bland Sveriges ej alltför talrika finansierer i stor stil intager utan tvifvel Liljencrantz ett af de främsta rummen. Redan i unga år förvärfvade han genom studier och iakttagelser under vidsträckta och långvariga resor inom och utom landet synnerligen omfattande och djupgående insikter i alla finansiella och ekonomiska förhållanden. Till ett mera vidsträckt verksamhetsområde drogs han fram af Gustaf III, som 1773 utnämnde honom till statssekreterare i den då upprättade handels- och finansexpeditionen. Stödd af konungens tillit planlade, genomdref och utförde nu Liljencrantz den berömda myntregleringen af år 1776. Energiskt arbetade han ock till näringarnas, särskildt jordbrukets, fromma — man påminne sig de af honom kontrasignerade förordningarna om spannmålshandelns frigörelse. Från år 1778 förestod Liljencrantz utom sin statssekreteraresyssla äfven presidentämbetet i statskontoret. Men denna arbetsbörda blef honom slutligen för tung. På grund af försvagad hälsa — väl ock af missnöje öfver att konungen trots alla föreställningar belastade riket med gäld — tog Liljencrantz 1786 afsked, hvarvid han utnämndes till riksråd. Vid rådkammarens upplösning vardt Liljencrantz president i kommerskollegiet, samma verk, där han som tjuguåring börjat sin bana. Han kvarstod till 1812 som president i kommerskollegiet. Tre år senare afled han i Stockholm. Trots en sparsam hushållning efterlämnade Liljencrantz, »genom hvars händer så

många millioner årligen rullat», en ganska måttlig förmögenhet — ett ojäfvigt vittnesbörd om hans oegennytta.[1]

Kallad till 1800 års riksdag ämnade Liljencrantz blott deltaga i kröningshögtidligheterna för att därpå genast återvända till Stockholm. Men, sedan han blifvit vald till ledamot i heml. utskottet, beslöt han sig för att kvarstanna vid riksdagen, ett beslut, som han fick tillfälle att ångra (efter hvad han själf säger i sina Anteckningar) dels för den betydande kostnad, han därigenom ådrog sig, dels ock »för det besynnerliga och mindre behagelige behandligssätt af Rikets allmänna ärender, som vid denne Riksdag blef brukat.»[2]

Man vet, att realisationen af riksgäldskontorets kreditsedlar utgjorde hufvudfrågan vid riksdagen.[3] Det var till heml. utskottet eller, rättare sagdt, till en af dess divisioner, nämligen stats- och finansutskottet, som realisationsfrågan öfverlämnades till beredning. Enär Liljencrantz insattes i statsutskottet, kunde man med skäl vänta, att han skulle komma att spela en mycket viktig roll vid denna finansriksdag. I erfarenhet och skicklighet, i skarpsinne, dristighet och framtidsblick fanns helt visst ingen, som kunde täfla med Liljencrantz, och med ungdomlig ifver tog han, ehuru nära sjuttio år gammal, sig före att lösa den invecklade myntregleringsfrågan. Redan den 21 mars — valen till heml. utskottet ägde rum dagen förut — var han färdig med ett vidlyftigt memorial i ämnet. Han gifver emellertid icke blott en utförlig och noga genomtänkt finansplan, han kritiserar tillika den allmänna hushållningen och framlägger positiva förslag till dess upphjälpande. Flera andra memorial af Liljencrantz äro tryckta, men detta memorial, som ur många synpunkter är högeligen intressant, har aldrig befordrats till trycket. En redogörelse för dess innehåll torde därför vara på sin plats.[4]

* * *

[1] *Biografiskt lexikon,* art. Liljencrantz.

[2] *Anteckningar och memorial* af grefve JOHAN LILJENCRANTZ, *Historiska Handl. VIII,* sid. 56.

[3] Se »*Om realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800*», gradualafhandling af MALTE HAMNSTRÖM.

[4] Memorialet finnes bland Protokoll och handlingar vid riksens ständers heml. utskott år 1800 *(i Riksarkivet).*

I inledningen till sitt memorial konstaterar Liljencrantz till en början hufvudorsakerna till oredan i rikets penningväsende. De voro, säger han, dels den gäld, som landet ådrog sig genom kriget med Ryssland 1788—1790, dels ock det sätt, hvarpå man sökte likvidera skulden, nämligen genom att utfärda kreditsedlar, som i kronouppbörden emottogos och i allmänna rörelsen användes som »mynt» och således fingo tjäna till »måttstock och Bytesmedel för varor och arbeten». På grund af sin natur och af tillfälliga anledningar hade kreditsedlarna så sjunkit i värde, att agiot mellan dem och specie-bankomyntet strax före riksdagen uppgick ända till sextio procent. Sedan riksdagskallelsen utkommit, hade agiot af ingen annan orsak än »en wiss fattad opinion» i största hast ansenligen fallit, till dess omständigheterna åter kunde medgifva dess stegring.

Att genom »kostsamma anstalter» bringa kreditsedelstocken, som Liljencrantz beräknar till nominellt femton millioner rdr, till lika värde med specie-bankomyntet, fordrade längre tid, än nödvändigheten att återvinna stadga och säkerhet i myntväsendet medgaf, och skulle för öfrigt, tillägger han, numera verka menligt. Om nämligen dessa femton millioner rdr i kreditsedlar skulle bringas till lika värde med specie-bankomyntet, måste skillnaden mellan de båda myntslagens värde anskaffas, en skillnad, som uppgick till flera millioner rdr. Detta nya behof blefve en ny börda för rikets inbyggare.

Hvilket värde borde då fastslås för kreditsedlarna vid en eventuell myntreglering? Deras medelvärde under tiden 1789—1799, i det närmaste motsvarande trettiotre och en tredjedels procents agio, svarar Liljencrantz. Detta innebar, att en rdr i kreditsedlar skulle beräknas till tre fjärdedels rdr eller trettiosex sk. i specie-bankomynt, d. v. s. rabatteras med en fjärdedel eller tjugufem procent. Så länge kreditsedlarna voro kvar i rörelsen, borde de till detta stadgade värde mottagas man och man emellan samt i alla kronans uppbörder.

Sedan alltså femton millioner rdr i kreditsedlar enligt förestående devalvationsgrund reducerats till elfva och en fjärdedels millioner rdr

specie-bankomynt, blef frågan den, genom hvilka medel kreditsedlarna skulle kunna efter hand dragas ur rörelsen och under tiden bibehållas vid stadgadt värde. Att låta riksbanken i dess dåvarande tillstånd, ehuru fullt motsvarande dess förbindelser, verkställa indragningen medelst banko-transportsedlars utgifvande i kreditsedlarnas ställe vore, säger Liljencrantz, att i grund förstöra bankens kredit och göra villervallan större än någonsin. Men, när å andra sidan var ostridigt, att en realisation af kreditsedlarna icke kunde ske utan hjälp af en bank med nödig styrka, måste ettdera riksbanken utrustas med ökade krafter, så att den utan fara kunde lämna sitt biträde till kreditsedlarnas indragning mot bankosedlar, eller ock en ny bank inrättas. Liljencrantz finner det emellertid olämpligt att ha två allmänna banker jämte hvarandra: antingen förblefve båda i en svag ställning eller toge den ena alldeles lofven af den andra. Han stannar därför vid den meningen, att rätta medlet var att öka riksbankens reella fond.

På hvad sätt borde detta ske? Genom enskildas frivilliga insättningar, ger Liljencrantz till svar, och därmed har han blottat »punctum saliens», hjärtpunkten, i sin realisationsplan. Men, fullföljer han, blifva enskilda personer delägare i banken, skola de nödvändigt kräfva att få styra banken genom egna fullmäktige eller representanter. Icke kunde man vänta, att enskilda skulle tillskjuta någon betydligare del af sin förmögenhet, om bankfonden förvaltades af en »Publique Authorité, som ei kunde ställas til ansvarighet för förvaltningen». Icke heller vore det lämpligt, menar han, att ha en förvaltning, delad mellan riksdagens fullmäktige och de enskilda delägarnes ombud.

Alla tiders och länders erfarenhet intygade, att statsbanker aldrig lyckats vinna vederbörlig styrka och kredit, fortsätter Liljencrantz. Däruti kan han nog utan tvifvel ha rätt, men det exempel, han väljer för att bevisa privatbankers företräde, nämligen den danska Species-banken, är icke öfvertygande. Denna bank hade, säger Liljencrantz, haft den lyckliga framgång, att Danmarks finansväsen från den största oreda nu befann sig i den bästa ordning och kunde gifva ett nyttigt

föredöme. Men med Speciesbanken förhöll det sig på detta sätt. År 1736 fick Danmark för första gången en bank, den s. k. Courantbanken i Köpenhamn, som, ursprungligen en privat aktiebank, 1773 förvandlades till statsbank. Dess sedlar sjönko alldeles i vanvärde, och banken måste 1791 upphöra och lämna plats för den privata Speciesbanken. Denna var icke, trots namnet, grundad på silfver utan på de gamla kurantsedlarna, eftersom det var aktionärerna medgifvet att göra sina tillskott till fonden med kurantsedlar efter kurs. Också kunde ej Speciesbanken hålla sig uppe utan upphörde faktiskt med sin verksamhet år 1799.

Efter denna lilla afvikelse återvända vi till memorialet. Rikets högloflige ständer eller rättare sagdt tre af riksstånden, yttrar Liljencrantz, hade en absolut, i själfva grundlagen stadgad rätt att bestyra om riksbankens förvaltning. Det berodde således endast på deras eget välbehag, om de af kärlek till fäderneslandet, som suckade under bördan af den svåra oredan i myntväsendet, ville ädelmodigt offra denna rätt för det stora målet — en lagbunden privat bank med nödig styrka.

Liljencrantz synes emellertid haft en förkänsla af att detta radikala förslag svårligen skulle kunna tillvinna sig ständernas bifall. Som ett alternativ tänker han sig möjligheten, att riksbanken förblef oförändrad till sin organisation, men att dess reella fond ökades genom tillskott af enskilda utan delaktighet i bankens förvaltning. Och dock har han förut med styrka framhållit, att man icke kunde påräkna några större tillskott af enskilda, om dessa ej finge bankens ledning om händer! Men hvarför vill ej Liljencrantz en bankstyrelse, sammansatt af ständernas fullmäktige och delägarnes ombud? Emedan, som han säger, enskildas deltagande i ledningen af riksbanken ej passar väl tillsammans med ständernas garanti och förvaltning. Denna invändning verkar dock föga bevisande som skäl mot en blandad styrelse.

* * *

Själfva memorialet omfattar fyra delar. Den första handlar om »Banco-Werket», d. ä. om de konstitutiva grunderna för den nya bankens organisation och verksamhet. Låtom oss se, hvad han har att föreslå i detta stycke!

De tre rikstånd, yttrar Liljencrantz, åt hvilka styrelsen öfver riksbanken varit ombetrodd, borde afsäga sig denna befattning, sedan den nya bankinrättningen med privat fond trädt i verksamhet under namn af »Svenska Banquen». Alla riksbankens fordringar af hvad slag som helst, vidare bankens förråd af speciemynt, omyntadt silfver i plantsar, spanska piastrar och andra främmande mynt, kopparmyntsplåtar och kopparskiljemynt samt slutligen Tumba pappersbruk och bankhusen i Stockholm med inventarier skulle efter åsatt skäligt värde öfverlämnas till Svenska banken, som i stället iklädde sig ansvarighet ej blott för växelbankens enligt boksluten utelöpande transportsedlar utan ock för lånebankens skuld. Hvad riksbanken hade kvar som ett behållet kapital, sedan utelöpande transportsedlar och lånebankens skuld afräknats från tillgångarna, blefve en fond, som ständerna kunde anslå till afbetalning på riksgälden.

För att öka Svenska bankens grundfond med sex millioner rdr specie borde efter förutgången allmän kungörelse, utfärdad af Kungl. Maj:t, öppnas teckning till deltagande i den nya banken, dock ej för mindre summa än trehundra rdr specie. Teckningen, som skulle vara öppen äfven för utländingar, borde ske hos nio väl ansedda och bofasta män, af Kungl. Maj:t förordnade. De tecknade beloppen skulle inbetalas i sex terminer, en sjettedel hvarje gång. Åtminstone de fyra första inbetalningarna borde göras till två tredjedelar i omyntadt silfver eller utländska myntsorter, medaljer och aflysta gamla svenska silfverpenningar, hvilket allt å Kungl. Myntet i Stockholm skulle pröfvas och reduceras till rdr specie, samt till en tredjedel i kreditsedlar enligt stadgadt värde.

Sedan första inbetalningen fullgjorts, borde aktierna af kommitterade utskrifvas i jämna och runda tal, dock ingen aktie på mindre summa än tre hundra rdr specie. Delägarne skulle därefter så fort som möjligt sammankallas till Stockholm genom kungörelse i Posttidningen. Då delägarne voro samlade, skulle aktierna utlämnas till dem samt aktionärerna antingen själfva eller genom laga ombud, som själfva voro

aktionärer, skrida till val med slutna sedlar af fem direktörer bland delägarne, hvarvid en röst beräknades för hvarje insatt summa af trehundra rdr. På samma sätt skulle bland delägarne väljas femton hufvudmän, som på delägarnes vägnar hade att öfverse och granska förvaltningen, att bestämma den årliga utdelningen till aktionärerna i samråd med direktörerna och att förordna om de rättelser vid förvaltningen, som kunde befinnas nödiga. Sedan dessa val skett, upphörde kommitterades befattning. — Underligt nog nämner ej Liljencrantz för hur lång tid direktörer och hufvudmän skulle väljas.

För Svenska banken borde Kungl. Maj:t utfärda privilegium och reglemente för en tid af femtio år, hvarvid såsom oföränderlig grundregel skulle föreskrifvas, att banken vid privilegiets förlust icke finge utsträcka sin sedelutgifning längre, än att metalliska kassan städse utgjorde minst tre femtedelar af hela den utelöpande sedelstocken. Undantagsvis och för en tid af högst tre månader kunde styrelsen få utsträcka proportionen till hälften i reell valuta mot sedelstockens belopp, nämligen så vida Kungl. Maj:ts medgifvande erhållits därtill.

Svenska banken kunde och borde naturligtvis icke göra något bruk af de kreditsedlar, som inflöto i afräkning på aktieinbetalningarna. Efter hvarje slutad inbetalning skulle därför den i kreditsedlar influtna summan deponeras i riksgäldskontoret, som för beloppet utfärdade till banken obligationer på ett års tid och med fem procents ränta, ställda på specie-bankomynt, jämte pantförskrifning af en däremot svarande del i bevillningen.

Generaldiskontkontorets och riksgäldskontorets diskonteringsrätt borde öfverlåtas till Svenska banken, som jämväl skulle öfvertaga de lån, som generaldiskontkontoret utlämnat mot hypotek i fastigheter. Till diskonteringsfond för bankens hufvudkontor i Stockholm skulle anslås en million rdr specie och för ett filialkontor i Göteborg tvåhundra tusen. Om dessa fonder framdeles visade sig otillräckliga, kunde man efter omständigheterna öka dem. Utan diskonteringsrätt skulle Svenska banken, anmärker Liljencrantz, gå miste om en säker inkomst, som eggade

till deltagande i banken, samt jämväl urståndsättas att efter hand utsprida sina sedlar i rörelsen, allt eftersom riksgäldskontorets sedlar indrogos.

Uti Svenska banken borde öppnas en särskild räkning, dock ej till större belopp än en million rdr, på hvilken insättningar af medel till förräntande kunde göras så väl från allmänna verk som af enskilda personer. Utan åtskillnad skulle därvid mottagas speciemynt, bankotransportsedlar och kreditsedlar, de sistnämnda beräknade till det fixerade värdet. För de i lånebanken influtna medlen, som dock ej finge mottagas till mindre summa än tvåhundra rdr, borde banken utfärda obligationer på tre, fyra, högst fem år med en ränta af fyra och en half procent att vid förfallotiden inlösas med specie. Kreditsedlarna skulle insättas för lånebankens räkning i riksgäldskontoret, som för dem borde till banken utgifva skuldebref på specie-bankomynt med fem procent i ränta och med hypotek af en motsvarande del i bevillningen att på två, tre, fyra, högst fem år inlösas.

Liljencrantz meddelar äfven noggranna bestämmelser om lån mot pant af guld, silfver, järn, stål, koppar, mässing, riad spannmål samt om stående lån mot hypotek i fast egendom. Dessa bestämmelser kunna vi förbigå. Men i stället vilja vi fästa uppmärksamheten på en annan sak.

I den nya bankinrättningen, säger Liljencrantz, »kunna hemligheter och tysthets Eder hvarken behöfvas eller äga rum» — han vill med andra ord sagdt publicitet, offentlighet, i bankärendena. Vid denna tid voro annars både riksbanken och riksgäldskontoret kringgärdade med tysthetseder. Strax i början af 1800 års riksdag hade visserligen på riddarhuset och i borgarståndet väckts förslag om riksbankens och riksgäldskontorets »publicitet», men försöket att nedrifva hemlighetsmurarna kring riksdagens båda finansiella institutioner misslyckades. Frågan om offentliggörandet af riksbankens tillstånd och förvaltning remitterades till bankoutskottet, som afstyrkte publiciteten, hvarefter utskottets utlåtande gillades af plena. I frågan om riksgäldskontorets

publicitet åter vägrade landtmarskalken och talmannen i borgarståndet att göra proposition på grund af den mycket dryftade fyrtiondesjunde paragrafen i 1772 års regeringsform.

* * *

Detta var nu ena alternativet. Men i händelse ständerna funne betänkligt att för framtiden ställa »bankoverket» under enskild lagbunden styrelse — enligt Liljencrantz' öfvertygelse det säkraste och naturligaste medlet att göra bankrörelsen så liflig, som behofvet kräfde — måste det andra alternativet tillgripas. Detta alternativ innebar, att man utan väsentlig ändring i riksbankens organisation ökade reella fonden. Detta skulle ske på följande sätt.

En kungl. kungörelse utfärdas, att riksens ständer ansett nödigt förstärka riksbankens reella fond med fem eller sex millioner rdr specie, och att för detta ändamål privata insättningar mottagas i banken, nämligen till två tredjedelar i omyntadt silfver och till en tredjedel i kreditsedlar efter stadgadt värde. Mot insättning af större eller mindre summor i jämna och runda tal, dock ej mindre än tvåhundra rdr, utfärda fullmäktige i riksbanken certifikat af innehåll, att insättaren eller hans rättsinnehafvare undfår af banken i etthundra års tid sju procent i ränta å den insatta summan, men att kapitalet efter denna tids förlopp anses såsom af sig själft dödadt och hemfallet till banken.

Äfven vid detta alternativ måste bankens rörelse komma att till hufvudsaklig del bestå i diskontering, som genom filialkontor kunde utsträckas icke blott till Göteborg utan äfven till Norrköping, Karlskrona och Åbo. Men vid en så utsträckt rörelse måste riksbanken, påminner Liljencrantz, utrustas med en driftig och verksam styrelse, om banken icke skulle blottställas för äfventyr och förluster. Hur Liljencrantz tänkt sig bankstyrelsen sammansatt, nämner han ej. Han säger blott, att denna sak förtjänade ständernas uppmärsamhet.

Ett nytt bankreglemente borde emellertid författas och af Kungl. Maj:t fastställas, i hvilket grunderna till bankförvaltningen utstakas. Dessa grunder behöfde ej vara hemliga, ja, kunde icke vara det, om

enskilda personer skulle låta förmå sig till att insticka penningar i en bankfond, hvars förvaltning de icke finge ombestyra. I ej ringa mån, anmärker Liljencrantz vidare, skulle förtroendet till banken ökas, om fyra eller fem ombud, valda af certifikatsinnehafvarne, finge närvara, då riksdagens revisorer granskade bankens förvaltning.

»Men hvad précautioner helst må tagas, så står det ändå altid fast, att Privat lagbunden förvaltning af en Bank är säkrare och mera verksam än en publique, som handhafves såsom en bisak af Ombud efter inskränkte föreskrifter» — med dessa tänkvärda ord afslutar Liljencrantz första delen af sitt memorial.

* * *

Memorialets andra del handlar om riksgäldsförvaltningen och kreditsedlarna. Ett och annat af hvad Liljencrantz här yttrar är redan nämndt i första delen.

Det var omöjligt, ansåg han, att på en gång indraga hela massan af kreditsedlar — ännu några år måste sedlarna till större eller mindre mängd löpa i allmänna rörelsen. Men, så länge de voro kvar i rörelsen, borde de mottagas till sitt fastställda värde i alla kronans uppbörder samt enskilda emellan. All ytterligare ökning af kreditsedelstocken under hvad skäl och förevändning som helst skulle emellertid vid ansvar för fullmäktige strängeligen förbjudas.

För hvarje gång ett belopp af en half million rdr i kreditsedlar efter deras fixerade värde hunnit inflyta i riksgäldskontoret genom de utvägar, som i första delen omnämndes, borde sedlarna offentligen uppbrännas på Adolf Fredriks torg i Stockholm i närvaro af två ombud, förordnade af Kungl. Maj:t, fyra riksgäldsfullmäktige och fyra revisorer, utsedda till granskning af riksgäldskontorets förvaltning.

I riksgäldskontoret borde öppnas teckning till ett belopp af en million rdr för dem, som önskade erhålla räntebref, ställda på tio års betalning i specie-bankomynt och med sex procents ränta, för sina i kontoret insatta kreditsedlar, dock ej till mindre summa än etthundra rdr. Af de numrerade räntebrefven skulle årligen en tiondedel inlösas

efter lottning. För att än mer påskynda kreditsedlarnas indragning borde riksgäldskontoret efter hand upptaga lån endast i kreditsedlar, nu som alltid beräknade till deras fastställda värde, mot skuldförskrifningar på två, tre, fyra eller högst fem års tid och med fem eller sex procents ränta att med specie-bankomynt inlösas. De kreditsedlar, som på nu beskrifna sätt inkommo till riksgäldskontoret, borde jämväl offentligen uppbrännas, så snart de uppnådde ett belopp af en half million rdr.

Utan tvifvel hade omsättningsmedlen, vid denna tidpunkt säkerligen större i vårt land än någonsin tillförene, fått vidkännas en alltför hastig minskning genom den starka indragning af kreditsedlarna, som Liljencrantz föreslog, om han icke, såsom vi sett, samtidigt visat utvägar, genom hvilka bankomynt kunde utspridas i den mån, kreditsedlarna försvunno. Det är högst maktpåliggande, framhåller han, att riksgäldskontoret och banken göra sina skilda operationer — kontoret att indraga och banken att utsläppa sedlar — under tillbörligt hänseende till hvarandra.

Till sist påpekar Liljencrantz eftertryckligt vikten af att till fullmäktige i riksgäldskontoret, på hvilket berodde en så viktig del af rikets »finance-verk», utsågos personer med insikt och erfarenhet i finansiella frågor. Han hemställer till och med, att riksdagen, utan afseende på stånd, till fullmäktige skulle välja endast sådana män, som mer af »nit och kärlek för fäderneslandet än i afseende på et obetydeligt arfvode» ville åtaga sig det grannlaga fullmäktigskapet i riksgäldskontoret.

* * *

I tredje delen är den utländska gälden föremål för Liljencrantz' undersökning. Han beräknar utrikes skulden till tio millioner rdr eller något mer i svenskt speciemynt. Hur borde man gå till väga för att efter hand afbörda denna stora gäld, som endast till intressena kräfde minst en half million rdr årligen?

Att på en och samma gång göra en större afbetalning på utrikes skulden och tillika återföra myntväsendet till reda och stadga, — en

nödvändighet, om landet skulle kunna hoppas någon förkofran — det fann Liljencrantz öfverstiga rikets krafter. I själfva verket kunde ej, säger han, någon väsentlig afbetalning på utrikes gälden ske på annat sätt än genom förbättring af rikets allmänna hushållning och en däraf åstadkommen mångårig öfvervikt i handeln med utlandet. Men därtill tarfvades många förberedande »anstalter», som för öfrigt kunde i sin fortgång hämmas af missväxt och andra oförutsedda händelser. Häraf följde, att man för närvarande och innan åtgärderna att upphjälpa allmänna hushållningen hunnit visa sina verkningar, borde »taga råd af sielfva nödvändigheten» och söka på drägligaste villkor omsätta utrikes gälden på lämpliga betalningsterminer. Utsikterna härtill lättades, i den mån oredan i finansväsendet hemma afhjälptes och landets kredit, som till hufvudsaklig del berodde därpå, blefve stärkt och upplifvad.

Man borde väl ock kunna hoppas, tillägger Liljencrantz, att det förödande krig, som härjade nästan hela Europa, och som förstört äfven de neutrala makternas handel och sjöfart, någon gång skulle taga en ände, då stora kapital, som nu icke tordes visa sig, ofelbart skulle komma ut i rörelsen och underlätta låneomsättningarna.

* * *

I memorialets fjärde del, den intressantaste, emedan den ganska åskådligt aftecknar det ekonomiska tillståndet i vårt land för ett sekel sedan, angifver Liljencrantz, hvilka åtgärder borde vidtagas för att upphjälpa den allmänna hushållningen. Men, innan han kommer in på detta ämne, utreder han förhållandet mellan den utländska gälden å ena sidan samt växelkursen och myntvärdet inom landet å andra samt påpekar åtskilliga ekonomiska brister.

Det var oemotsägligt, resonerar han, att vår utländska gäld, den måtte utgöras af statens skulder eller af köpmännens på kredit tagna varor, icke utan svår inverkan på växelkursen och myntvärdet kunde betalas på annat sätt än att vi i främmande land finge »mera i reelt värde att disponera än årliga beloppet af det som hit hämtas», d. v. s.

att vi finge öfverbalans i handeln med utlandet. Lika ostridigt var det ock, att hvarje vårt bemödande att komma i öfvervikt blefve utan verkan, om ej det inhemska myntvärdet vore stadgadt.

Äfven om man förutsatte, det Sveriges handel med utlandet nu vore i jämvikt, så att, hvad som härifrån utfördes, till fullo motsvarade det, som hit infördes, så hade riket ändå så stor undervikt i årliga sluträkningen med utlandet, som beloppet af intressen, provisioner och omsättningskostnader för utrikes åsamkade skulder utgjorde, ett saldo, som än mer ökades, om någon afbetalning skedde å kapitalgälden. I fall man nu antoge, yttrar Liljencrantz vidare, att Sverige blott för räntor hade att betala till utlandet sexhundra tusen rdr, så kunde tillgång till denna utgift icke tagas från afkastningen af handeln, då denna stode i jämnvikt, och än mindre, då den vore i undervikt. Som intressena emellertid likafullt måste betalas, uppstode med nödvändighet växelbrist, som i sin ordning medförde kursens stegring, rubbning i förhållandet mellan rikets redbara mynt och utlandets efter invärtes värdet samt svenska speciemyntets utförande, trots alla förbud. Skulle man nu därtill tro sig handla väl mot riket genom att under sådana förhållanden årligen afbetala något på själfva hufvudstolen, t. ex. fyrahundra tusen rdr, utan att någon tillgång därtill vore att hämta af handelns rena afkastning eller af »Politiska resourcer», som merendels åtföljdes af större äfventyr än förmån, så ökades utgiftsposten till en million rdr (d. v. s. första året och proportionaliteter något mindre de följande), och i samma mån blefve växelbristen med dess verkningar svårare än förut.

Det var alltså oundvikligen nödvändigt, att rikets hushållning finge en riktning, som ledde till öfverbalans i handeln. Denna öfvervikt kunde åstadkommas genom minskning i förbrukningen af främmande varor eller genom ökning i frambringandet af inhemska produkter, lämpliga till utförsel, eller ock genom samtidigt nyttjande af bägge medlen, hvilket vore ändamålsenligast.

Af utlandets alster voro de, som i egentlig mening kunde anses

för öfverflödsvaror, redan förbjudna eller drogo så hög tull, att de icke syntes kräfva något vidare åtgörande. Men värre än dessa öfverflödsvarors förbrukning var den omständigheten, att Sverige ännu använde mer än hälften af exportens värde till införsel af sådana varor, som kunde och borde frambringas inom landet, nämligen spannmål, kött, fläsk, talg, smör, ost, ull, lin, hampa, oberedda hudar, sålläder, vax, hår, tagel, svinborst, ja, ända till humle. Denna omständighet var rätta orsaken till rikets ekonomiska svaghet och betecknade en »lam och ofullkomlig» inrikes hushållning.

Om vårt land på egen botten frambragte nyss uppräknade varor blott till så stor mängd, att däraf intet behöfde hämtas från utländingen, något, som helt visst vore möjligt, så innebar detta, att Sverige inom eget sköte skapade ett nytt kapital, som årligen afräntade två millioner rdr — icke för högt tilltaget, såsom ovedersägliga uträkningar kunde styrka, tillägger Liljencrantz. Detta sakförhållande uppdagade, genom hvilka medel landet kunde vinna förkofran och styrka, nämligen genom befolkningens rätta sysselsättande. »Det är igenom arbete, som naturens alster och afkomster framskaffas och beredas.»

I Sverige felades på sina ställen, fortsätter han, arbetande händer för stora företag och uppodlingar. Den arbetande och närande folkklassen, rikets dyrbaraste egendom, som i förhållande till samhällets tärande medlemmar hos oss var mindre än i de flesta andra europeiska land, kunde i många fall lämpligare och bättre sysselsättas, än nu skedde, och borde icke användas till sådant arbete, som gaf inga nationella afkomster. Denna sak förtjänade synnerlig uppmärksamhet, emedan klimatets hårdhet kräfde hos oss mycket arbete, som, okändt under blidare luftstreck, icke skapade förmögenhet. Ehuru man ganska allmänt klagade öfver folkbrist hos oss, såg man dock många människor af bägge könen gå nästan sysslolösa eller förehafva sådant arbete, som afkastade litet eller intet för riket, eller utvandra till främmande land i saknad af utkomst och trefnad i egen fosterbygd.

Naturens herre, Skaparen själf, hade föreskrifvit, att sex dagar i

veckan skulle människan arbeta, och att sjunde dagen borde vara hvilodag. Men denna positiva lag öfverträddes, och öfverträdelsen bidrog i sin mån till fattigdom och brist. Om Sveriges »arbetande menighet», som af fördom ifrat så mycket för att vissa arbetsdagar måtte firas såsom helgdagar, ville besinna, att blott en enda försummad arbetsdag om året vållade riket en förlust af minst trehundra tusen rdr, skulle den säkerligen önska återflytta till söndagen dessa helgdagar, som nu under sken af gudaktighet firades på rätta arbetstidens bekostnad. — Skjutsningar, väglagning och andra sådana »sterile göromål» borttogo äfven en dyrbar tid.

Sverige hade många naturliga förmåner, men industrien gick ej naturens anvisningar till mötes. »Rikets afvel och afkomster», i synnerhet bergsprodukterna, till hvilkas förädling bekväma vattenfall likasom inbjödo, utsändes alltjämt till största delen oförädlade till utländingen, som mödade sig att ur dem draga all möjlig vinst på bekostnad af oss, som ägt råämnet.

Rikets inbyggare förde ej sällan med hvarandra en sådan strid om rättigheten att sig försörja, som vore de fiender och icke samhällsbröder. Mången, som, oskyldig, sökte föda sig i sitt anletes svett med det arbete, han lärt och trodde sig förstå, utan att vara berättigad efter vissa »inrättningar» från mindre upplysta tider, ansågs föga bättre, än som om han skadade hela samhället, medan andra af elak vana förnötte en dyrbar tid, oftast två eller tre dagar i veckan, med vandring från ena krogen till den andra.

Dessa ekonomiska brister omnämndes ej, säger Liljencrantz något inkonsekvent, i tanke att allt kunde hjälpas (åtminstone icke på en gång), ännu mindre i afsikt att klandra författningar och laggilla rättigheter. Men, då orsakerna till Sveriges ekonomiska svaghet borde uppsökas och vägar rödjas till målet, som var, att vårt land måtte hafva mer att sälja till utländingen, än det tarfvade köpa af honom, borde intet förbigås, som därmed ägde samband. Det gick ej fort, yttrar Liljencrantz vidare, att upplifva den nationella fliten och industrien eller

att lyfta ett rike ur ekonomisk svaghet. Därtill kräfdes många arbetande händer, enade krafter och samstämmande medel. Historien företedde dock exempel på att vissa stater, som i rätt tid uppsökt och nyttjat de driftjädrar, som från maklighet, dolska och håglöshet nödga människan till flit och arbetsamhet, mäktat i den delen uträtta mer under en half mansålder än andra på flera århundraden.

En så lycklig omskapning af vårt lands ekonomi kunde man hoppas, slutar Liljencrantz med en artig vändning, under en konung, som är rättvis, sparsam och öm om sitt folks trefnad, i fall riksens ständer gå honom till mötes med mogna råd och verksamt biträde vid genomförandet af det stora värfvet — allmänna hushållningens upphjälpande, det oumbärliga och tillika kraftiga medlet att lösgöra riket ur dess gäldbundenhet, att befästa ordning och stadga i myntväsendet och att bereda en varaktig sällhet åt närvarande och tillkommande tid.

* * *

I aderton punkter framställer Liljencrantz därefter sina förslag att stärka rikets ekonomiska krafter. Han öfverlåter till ständernas pröfning, huruvida förslagen voro värda att hos Kungl. Maj:t anmälas såsom ägande verkligt samband med frågan om myntväsendets förbättring, riksdagens viktigaste fråga.

Liljencrantz föreslog:

1:o) Att all möjlig inskränkning måtte vidtagas i brännvinstillverkningen af spannmål. I rikets gäldbundna tillstånd kunde det ej bära sig att använda ända till femhundra tusen tunnor spannmål till brännvinsbränning.

2:o) Att införseln af utländsk spannmål, utom vid missväxtår, inskränktes till Stockholm, Göteborg, Uddevalla, Marstrand, Karlskrona, Gefle och Hernösand. Därigenom skulle köpmännens spekulationer vändas till den inhemska spannmålen, jordbruket till fromma.

3:o) Att svensk torkad spannmål upplades i kronans förrådshus under betryggande kontroll.

4:o) Att en författning skulle utfärdas, som föreskref, att de många små barn, som underhöllos på allmän bekostnad, ej finge danas »til något annat än gagnelige näringsfång, undantagandes då Physiske hinder eller kropsbräckligheter i vägen ligga».

5:o) Att undervisningsväsendet vid gymnasier och trivialskolor förbättrades och lämpades efter rikets verkliga behof. Det var obestridligen angelägnare, att rikets ungdom, som njöt offentlig undervisning, utbildades till kunniga och skickliga landthushållare än till »methaphysici, musicanter, Poeter och vältalighetsidkare». Landthushållningen i dess många grenar var en verklig vetenskap, som kräfde en half mansålder eller mer att rätt kännas. Den låg i Sverige ännu i sin linda och förblefve outvecklad, om ej praktisk undervisning lika väl som teoretisk meddelades ungdomen. Landtbruksvetenskapen sysselsatte i England och många andra länder de djupsinnigaste tänkare och hade där gjort framsteg, som till icke ringa del bidragit till den allmänna välmågan.

Om vid hvarje gymnasium och trivialskola i riket en af lärarne, som därtill ägde eller kunde förskaffa sig kompetens, förordnades att undervisa i själfva grunderna och utöfningen af landthushållningsvetenskapen och framstegen häruti noga utmärktes i betygen för hvarje yngling, då han lämnade dessa läroverk, så kunde härigenom uppstå en plantskola till skickliga gårdsinspektorer och arrendatorer, hvarpå vårt land lede stor brist, i stället för »onyttige tienst- och lycksökare».

6:o) Att på de ställen, där det sig göra läte, skjutsningsskyldigheten utbjödes på auktion, så att den fördärfliga håll- och reservskjutsen, som från landtbruket borttog så många dagsverken, i möjligaste måtto undvekes.

7:o) Att lagning och underhåll af allmänna landsvägar måtte verkställas på ett för landtmännen mindre tidsspillande och betungande sätt än nu. Billigheten kräfde, att de, som förutom vägunderhållarne själfva nyttjade vägarna, bidroge till kostnaden för vägunderhållet medelst en lindrig afgift på hvarje åkdonshjul, en afgift, som gästgifvarne kunde uppbära.

8:o) Att nybyggnader och större reparationer af kyrkor, klockstaplar, tingshus, prästgårdar, broar och fattigstugor på landsbygden utbjödes på entreprenad.

9:o) Att riksens ständer måtte hos Kungl. Maj:t »gifva anledning» till att de fyra allmänna böndagarna flyttades till söndagen, såsom tillförene en gång var förordnadt.

10:o) Att den för flera år tillbaka af en kungl. kommitté utarbetade plan med syfte att någon del af städernas donationsjord skulle användas till lin- och hampsäde, eftertryckligt måtte sättas i verkställighet.

11:o) Att de förundransvärda framsteg, som linneväfnaden från en ringa början gjort i Ångermanland, särskildt i Nätra socken, måtte »fortplantas» i Vadstena med omnejd och andra tjänliga ställen, helst på landsbygden, dock ej som en fabriksnäring utan blott som en hemslöjd. Härigenom kunde i en framtid öppnas en betydande handelsgren för riket. En måttlig summa af allmänna medel, anslagen till uppmuntran, skulle, om den väl användes, af denna husslöjd skapa en så mycket fördelaktigare näringsgren, som egentligen blott kvinnfolk och barn sysselsattes därmed.

12:o) Att den ovisshet i fråga om jordbesittningen, i synnerhet för arrendatorer, som nu ägde rum på grund af en oriktig tillämpning af allmänna lagens stadgande, att »köp bryter lego», måtte genom en lagförklaring skingras. Härigenom vunne jordbruket ofelbart en märklig förkofran.

13:o) Att alla eller åtminstone de flesta officersbeställen genom offentlig auktion bortarrenderades på trettio år till den mestbjudande, hvarvid själfva »Caractersbygningen, där någon sådan finnes i brukbart tillstånd», jämte nödiga uthus borde förbehållas boställsinnehafvaren. En sådan anordning skulle påtagligen medföra en bättre uppodling af boställena.

14:o) Att all handel med födoämnen måtte frigöras inom riket, utan afseende på ort eller ställe, af samma skäl, som gjorde sig gällande vid spannmålshandelns frigifvande.

15:o) Att hvad i allmänna lagen och särskilda stadgar var förordnadt om landsköp och s. k. gärningsmän på landet, måtte öfverses och lämpas efter tidernas ändrade skick och en vunnen större upplysning om de verkliga grunderna till ett rikes förkofran och styrka.

16:o) Att läderberedningen »på Engelska sättet» måtte förbättras och utvidgas, utan åtskillnad om det skedde i stad eller på landet, »så att Sveriges Inbyggare må kunna få skor och stöflar utan att sålädret dertil med dryg kostnad för Riket behöfver från utrikes orter införskrifvas».

17:o) Att biskötseln, som i forna tider var bragt till en stor höjd men sedermera förfallit, måtte upplifvas och särskildt såsom en ovillkorlig skyldighet åläggas prästgårdar och klockareboställen samt jägare-, kronofogde-, häradsskrifvare- och länsmansboställen.

18:o) Att den nyttiga potatisodlingen, som redan på de flesta ställen inom riket kommit i gång, men som förtjänade mycket större spridning, måtte såsom en ovillkorlig skyldighet åläggas kronohemman, torp, nybyggen och backstugor.

Till sist uttalar Liljencrantz såsom sin fulla öfvertygelse, att, om den realisationsplan, som han nu hänsköt till ständerna, vunne deras bifall, resultatet skulle blifva, att riket återfinge stadga och ordning i myntväsendet, att den tunga bördan af statens in- och utlänska gäld inom tjugo år alldeles aflyftes, och att under tiden en varaktig grund blifvit lagd till landets verkliga förkofran och styrka.

* * *

Det var vid hemliga utskottets sammanträde den 24 mars, som Liljencrantz' memorial upplästes. Då läsningen var slut, tog konungen till orda och yttrade, att han fann memorialet innehålla åtskilligt, som tillhörde endast Kungl. Maj:ts pröfning. Men de delar af memorialet, som angingo ämnen, framställda i den kungliga propositionen,[1] ville han

[1] »Kungl. Maj:ts nådiga föreställning» till riksens ständers hemliga utskott om rikets myntväsende och nödvändigheten att utse och vidtaga medel till dess förbättring och reglerande.

hänskjuta till hemliga utskottets öfverläggning. Längre fram under riksdagens lopp förklarade konungen vid ett sammanträde i heml. utskottet, att han icke tillät öfverläggningar, som kunde leda till rubbning i riksbankens grundförfattningar, hvarom äfven plena genom protokollsutdrag underrättades. Därmed var i själfva verket Liljencrantz' realisationsplan alldeles ur spelet. —

Vid statsutskottets sammanträde den 31 mars gjorde Håkansson en sammanfattande framställning af alla realisationsförslag, som vid den tidpunkten inkommit till heml. utskottet. Liljencrantz anmärkte genast och icke utan skäl, att Håkansson tycktes ej rätt ha förstått hans plan. Några dagar senare granskade i sin ordning v. Asp de inkomna finansförslagen, också han liksom Håkansson ledamot i statsutskottet. Då det kan vara af intresse att höra v. Asps omdöme, vilja vi återgifva den del af hans memorial, som åsyftar Liljencrantz' plan.

Det likaså »ingenieusa,» säger v. Asp, som med vidsträckt och grundlig finanskännedom författade förslaget om en oktrojerad bank med en af enskilda försträckt fond innefattade efter all liknelse »det mäst verksamma medel af alla till Hemliga Utskottet ingifne planer, eftersom troligtvis utländskt Specie derigenom skulle varda indragit och Inrättningens föremål blefwe sökt med den drift och ouphörliga omtanka, som altid åtfölja de förvaltningar, der enskild förtjenst är i lika progression förknippad med Värkets framgång». Men, då man påminde sig, »huru väl och stadigt Riksens Ständers Bank i alla tider varit styrd och förvaltad», hvad nytta den gjort samhället, och hur »betydeligen densamma understödt Stats Värket vid många tillfällen», och därjämte besinnade, att allmänhetens förtroende, genom vana och erfarenhet stadgadt, utgjorde en »hufvudsakelig omständighet till styrka för ett Wärk af denna beskaffenhet», kunde det anses betänkligt att, så länge andra utvägar gåfves, rubba, »hwad wi redan äga upprättadt och lämna till försök at införa någon annan ny Banko-Inrättning».

Huru väl och stadigt riksbanken i alla tider varit styrd och förvaltad, säger v. Asp — och likväl företer riksbankens historia från inrätt-

ningens första början ända till realisationen af år 1776, för att stanna vid denna tidpunkt, en ständig växling af motsatta styrelsegrundsatser. Att riksbanken vid flera tillfällen med gåfvor, t. ex. år 1741, och med lån understödt statsverket, kan däremot icke bestridas. En annan fråga är, huruvida denna frikostighet alltid varit till statens verkliga båtnad.

Den 5 april uppläste Liljencrantz i statsutskottet ett nytt memorial, hvari han utförligt framställde sin mening rörande rabatten af kreditsedlarna, ett tvisteämne, hvarom nu pågingo häftiga öfverläggningar inom utskottet. Redan i sitt memorial af den 21 mars hade han nämnt, säger han, att det vore olämpligt och i flera hänseenden skadligt att genom »kostsamma anstalter» söka efter hand bringa kreditsedlarna till lika värde med speciemyntet. Han föreställde sig ej då, att denna sanning behöfde »vidlyftigt deduceras». Men, som han sedermera märkt, att »många tvifvelsmål och olika begrep» i detta ämne ännu funnos kvar, hade han trott sig böra närmare utveckla sina tankar i detta stycke.

Lika värde med speciemyntet hade kreditsedlarna icke haft ens under sin första tid, påpekar han, ehuru de då voro ställda på verkligt mynt, lupo med tre procent i ränta och hade en bestämd betalningstid. Utan ständernas vetskap och samtycke hade kreditsedlarna år 1791 från att vara statsobligationer förvandlats till ett omlöpande kreditmynt utan bestämdt värde i något slags metall och utan annat betalningssätt än att gamla och utslitna sedlar byttes ut mot nya. Borde nu kreditsedlarna genom »anstalter», som åsyftade att nedpressa agiot, efter hand förbättras i värde, så att detta slutligen helt och hållet eller i det närmaste motsvarade speciemyntets?

Viktigaste skälet för att söka höja riksgäldssedlarnas värde låg i den omständigheten, att statens kredit kunde blifva lidande, i fall dessa sedlar — en betydande del af den »Cronogäld», ständerna garanterat — icke inlöstes till det värde, som de bort ha, om de icke blifvit utgifna till så orimligt stort belopp.

Men å andra sidan talade flera skäl mot försöket att gifva kreditsedlarna högre värde än det, som för dem blifvit i allmänna rörel-

sen under en längre tid bestämdt. Värderabatten hade af sig själf blifvit gjord under sedlarnas omlopp. Om man nu skulle höja sedlarna till lika värde med speciemyntet, måste hela nationen betungas med en ny beskattning af vid pass tre och en half millioner rdr., hvarvid de, som mest lidit genom kreditmyntets sjunkande i värde, skulle få vidkännas största tyngden, och de, som redan vunnit på det höga agiot, hemföra en ny, oförtjänt vinst. Härtill kom, att genom denna operation många gäldenärer skulle utan eget förvållande råka på obestånd, då de måste betala sin skuld i »et ansenligen förhöjt eller förbättrat myntvärde emot det, hvaruti gälden varit contraherat.» Under allt detta skulle ändå icke det ringaste vara gjordt åt själfva saken, som var att få reda och ordning i myntväsendet. Tvärtom kunde lätteligen uppstå en stockning i penningrörelsen, medan man arbetade på att höja kreditmyntet. Om det nämligen enligt någon fastställd plan, som icke gärna kunde hållas hemlig, läte sig göra att förbättra kreditsedlarnas värde till en viss procent om året, så lönade sig bra att lägga sedlarna på kistbottnen i afvaktan på deras stigande i värde. Men i själfva verket hade ännu aldrig lyckats, hvarken i Sverige eller i något annat land, att gifva ett under många år försämradt kreditmynt en afsevärdt högre valör, särdeles om själfva operationssättet blifvit på förhand kändt och allra minst »då det på tiden ankommit, emedan egennyttiga Contra-operationer och infallne oförmodade händelser dervid lagt hinder i vägen».[1] På grund af hvad han nu anfört kunde Liljencrantz icke finna rådligt att uppskjuta fastställandet af kreditsedlarnas värde i förhållande till speciemyntet, utan borde man, såsom han redan sagt i sitt förra memorial, taga ett »skäligt medium imellan Credit-sedlarnas högsta och lägsta gångbara värde i allmänna rörelsen».

Äfven i den muntliga debatten deltog Liljencrantz. Men hans insikter och erfarenhet gjorde sig icke gällande, vare sig han tog till orda muntligen eller skriftligen. Flertalet inom statsutskottet enade sig slutligen om

[1] Denna passus innebär en motsägelse till hvad Liljencrantz yttrar i memorialet af den 21 mars. Jfr sid. 3.

ett af Håkansson framställdt kompromissförslag, som, gilladt och godkändt af heml. utskottets plenum, afgick till stånden och af dem antogs.

I korthet sagdt innebar Håkanssons förslag, att riksbanken skulle realisera kreditsedelstocken, (som beräknades vid årets slut uppgå till femton millioner rdr) med en rabatt af sexton och två tredjedels procent eller med ett afdrag af en sjettedel — alltså reducerades sedelstocken till tolf och en half millioner rdr. Af dem skulle två tredjedelar på en gång inlösas med speciemynt. Men för den återstående tredjedelen skulle riksbanken »såsom i kommission» utfärda s. k. kurantsedlar att inom femton år inlösas efter förestående devalvationsgrund. Till ersättning borde banken för de två tredjedelarna af kreditsedelstocken, som på en gång inlöstes, erhålla en realisationsfond af fyra och en half millioner rdr genom ett särskildt sammanskott i silfver att utgå på tvenne år efter hvars och ens förmögenhet samt till kurantsedlarnas indragning en årlig amortissementsfond af trehundra tusen rdr, som skulle anslås och utgå af bevillningen.

Förgäfves hade Liljencrantz ifrat mot en rabatt af blott en sjettedel, förgäfves sökt visa, att den stora förmögenhetsskatten icke kunde på så kort tid utgå utan de vådligaste följder, förgäfves velat öfvertyga utskottet om hur orimligt det var att låta riksbanken utgifva kurantsedlarna, som först om femton år inlöstes. »Alt begrep om Bank», yttrade han bland annat, »innebär, at en sedel, som der utgifves, skal, då den uppvisas, inlösas». Förgäfves motsatte han sig af alla krafter förslaget om tvångskurs å kreditsedlarna, ett förslag, som strax före riksdagens slut väcktes i heml. utskottet (eller, noga taget, i dess »beredningsutskott», hvars ledamöter utsågos den 30 maj) — protokollet säger icke af hvem, men utan tvifvel var det af Håkansson.[1] »Alt bemödande att bibehålla billighet och rättvisa var fåfängt emot en med konst och hemlige medel tilskapad pluralitets godtycke», klagar Liljencrantz i sina Anteckningar.

* * *

[1] Både Liljencrantz och Håkansson voro ledamöter i beredningsutskottet.

Blott lösbrutna stycken af Liljencrantz' finansplan upptogos af statsutskottet, nämligen i de förslag till »anstalter och författningar» rörande allmänna hushållningen, som till heml. utskottets plenum åtföljde statsutskottet utlåtande i realisationsfrågan. Eftervärlden har emellertid gjort flera af de åsikter till sina, som Liljencrantz uttalade i sitt memorial. Så t. ex. i fråga om riksbankens publicitet. Eller i fråga om båda statsmakternas deltagande i lagstiftningen för riksbanken, så vida annars detta får anses utgöra innebörden af hans yrkande, att Kungl. Maj:t borde fastställa bankens reglemente.

Hvad nu vidkommer Liljencrantz' tanke (enligt hans andra alternativ) att inrymma enskilda personer som delägare i riksbanken, så upptogs den — ehuru visserligen med det tillägget, att aktionärerna borde ha vederbörlig del i bankens förvaltning — af de finanskommittéer, som tillsattes 1822, 1858 och 1881 men föranledde ingen åtgärd, likasom icke heller förslag i samma syfte, väckta af enskilda motionärer vid riksdagarna 1834—35, 1859—60 samt 1862—63, ledde till någon påföljd. Äfven den år 1889 tillsatta bankkommittéen höll före, att ett upptagande i riksbanken af enskilda delägare kunde medföra beaktansvärda fördelar men ansåg tillika, att betydelsen af en sådan anordning icke borde skattas alltför högt. Då härtill kom, att förslaget om enskilda delägares inrymmande i riksbanken icke hade att påräkna, vare sig inom eller utom riksdagen, de sympatier, som kunde bereda dess slutliga framgång, ville kommitterade icke föreslå någon ändring i riksbankens karakter att uteslutande vara en statsbank. Denna karakter fastslogs genom lagen för Sveriges riksbank af den 12 maj 1897.

Hvad innehöll aftalet i Kongsvinger mars 1809?

Af Sam. Clason.

De märkliga åren 1808 och 1809 hafva i många stycken ännu ej varit underkastade någon kritisk forskning. Våra föreställningar om dem gå merendels tillbaka till de samtides tradition, och äfven när denna ej är enhetlig, utan företer skiftande åskådningar, så lida också dessa ofta af bristande objektivitet, färgade som de blifvit af partiståndpunkter, hvilkas uttryck de äro. Icke ens de källpublikationer vi äga från dessa år äro alltid fria från en sådan färgläggning; man kan snarare i regel misstänka motsatsen, och man skall i många fall vid en jämförelse mellan de utgifna akterna och originalen finna misstanken bekräftad, i det att urvalet visar sig hafva varit tämligen ensidigt och återgifvandet lida af stympningar och godtyckliga rättelser. Detta är emellertid en särskild historia, som kan kräfva sitt eget kapitel; här vore i stället meningen att söka egna en viss kritisk belysning åt *en* af de många, ännu ej fullt klarlagda episoderna under ifrågavarande tidsskede. Det gäller det aftal, som i mars 1809 slöts i Kongsvinger mellan ett ombud för den svenska värmländska fördelningen och en målsman för det norska armékommandot, och det gäller egentligen endast dess innehåll; till botten med hela denna episod komma vi alltså ingalunda, men några nya fakta och uppslag torde dock kunna ernås och dymedelst måhända ock en maning vara gifven till ytterligare kritiskt studium af denna tid.

Det svenska ombudet vid förhandlingarna i Kongsvinger var, som bekant, majoren CARL HENRIC ANCKARSVÄRD, måhända den egentlige »uppviglaren» af värmländska fördelningen till dess revolutionsverk,[1] i hvarje fall en af dettas allra mest nitiske befrämjare. De yttre konturerna af hans beskickning äro tämligen väl kända. Han hade nyss, den 5 mars, från sin resa till Stockholmsrevolutionärena återkommit till Karlstad, då han den 7 af ADLERSPARRE sändes till Norge. Han kom emellertid ej längre än till Kongsvinger, där han hejdades af generalmajor B. D. STAFFELDT, som förde befälet vid gränsen, och som genom en kurir, majoren F. W. B. STABELL, lät meddela högste befälhafvaren öfver trupperna i det sunnanfjällska Norge, prins CHRISTIAN AUGUST AF AUGUSTENBURG — då i Kristiania — hvad som passerat, samt begära förhållningsorder. Prinsen, som lät Anckarsvärd stanna i Kongsvinger, svarade dels skriftligen till Staffeldt dels ock med en ny kurir, sin adjutant, majoren N. S. DARRE, som sändes till Kongsvinger och där, jämte Staffeldt, förhandlade med Anckarsvärd, hvarpå denne återvände till Sverige och Adlersparre. Den öfverenskommelse, som träffats, var endast muntlig, alltså under förhandlingarna aldrig fastslagen i skriftlig form.

Förstahandskällor om hvad som förehades och aftalades på Kongsvinger kunna under sådana förhållanden endast härröra från Anckarsvärd, Staffeldt, Darre och möjligen Stabell. Från de två sistnämnde är emellertid hittills intet bekant, och från Staffeldt har man blott känt vissa utdrag ur ett par rapporter till prins Christian.[2] Anckarsvärd åter har efterlämnat två egenhändiga berättelser öfver sin beskickning, den

[1] Jfr B. SJÖVALL, *Den Adlersparreska revolutionen*, i Sv. Hist. Tidskr. 1907, s. 3 ff.

[2] Offentliggjorda i J. v. RÆDER, *Danmarks Krigs- og Politiske Historie fra... 1807 indtil... 1809*, Kbhvn 1852, III, s. 284 ff.

Möjligen kan från Stabell härstamma ett meddelande om hvad som passerade i Kongsvinger, som Adlersparre 1832 under polemik med Gustaf Montgomery offentliggjorde i stridsskriften *»Den okändes sista hälsning, eller Den brokige Riddaren, lyftad ur sadeln»*, s. 85. Meddelandet, som säges härröra från »säker hand» — hvilken här ej kan vara Anckarsvärds — och som synes vara af norskt ursprung, innehåller nämligen en från annat håll ej känd notis om Stabells roll vid tillfället.

ena uppsatt 1842 och den andra 1853. Dessutom har han 1832 och 1844 tjänstgjort såsom direkt sagesman för två andre skildrare af förloppet, hvilka emellertid *kunna* hafva misstagit sig i referaten af hans uppgifter.[1] I detta hänseende äro de alltså likställda med nästa källgrupp, den, som härrör från de nyssnämnde underhandlarnes närmaste omgifning, hvilken af dem omedelbart underrättades om hvad som passerat. Å svenska sidan träder här Adlersparre främst, å den dansk-norska prins Christian. Från båda finnas ock åtskilliga uppgifter i saken.

Hvad Adlersparre angår, måste emellertid en viss reservation göras. Adlersparre sökte nämligen under hela våren underhålla fortsatta förbindelser med prinsen genom olika beskickningar och budbärare, och fick också genom desse upprepade gånger meddelanden från Norge, om hvilka afsikter prinsen hade eller ansågs hafva. När han eller hans närmaste omgifning fram på våren eller sommaren tala om prinsens löften, måste därför noga åtskiljas, hvad som kan tillskrifvas dessa senare meddelanden, och det som kan härröra från Kongsvinger, och försiktighet härvid är så mycket mer af nöden, som Adlersparre personligen blef allt mer intresserad att framställa situationen vesterut i så gynnsam

[1] Af hans egna berättelser uppsattes den ena, som är daterad i April 1842, på begäran af norrmannen JACOB AALL och är *i norsk öfversättning* offentliggjord i dennes bekanta *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815*, Kria 1859, s. 671 ff. I det följande citeras det svenska originalet, som för närvarande förvaras i norska riksarkivet, A. Fayes Samlinger, IX, 15, hvarifrån benäget en afskrift meddelats mig. Det är försedt med ett längre tillägg, som visserligen ej direkt berör händelserna 1809, men väl, bland annat, prins Christian, och om hvars beskaffenhet Aalls korta notis därom ej ger någon föreställning. Anckarsvärds andra berättelse återfinnes i *Svenska Tidningen* den 31 mars 1853 och är daterad mars 1853 samt är ett inlägg i den polemik, som framkallades genom utgifvandet af *Anteckningar af grefve* MAGNUS BJÖRNSTJERNA. *Utgifne efter hans död.*

Redan 1832 hade emellertid Anckarsvärd till G[ustaf] M[ontgomery] insändt de uppgifter, på hvilka denne byggt sin skildring af förhandlingarna i Kongsvinger uti sina »*Anmärkningar öfver och Upplysningar i anledning af Handlingar rörande Sveriges ... Historia ... VII:de delen*», Sthlm 1832, som bekant Montgomerys tredje stridsskrift i polemiken mot denna af Adlersparre utgifna urkundspublikation. Det vore af intresse att känna, om Montgomerys papper finnas i behåll, och om i desamma Anckarsvärds originaluppgifter äro bevarade. Slutligen meddelar RÆDER i sin ofvannämnda skildring vissa uppgifter, som han betecknar såsom »muntlig relation» af Anckarsvärd till honom i Stockholm augusti 1844.

Dessa fyra från Anckarsvärd härrörande meddelanden citeras i det följande: *Anck. 1842, 1853, 1832* etc.

dager som möjligt. Lyckligtvis har man emellertid af hans hand om Kongsvingeraftalet åtminstone *en* synnerligen omedelbar och alltså af senare spekulationer ogrumlad uppgift, nämligen det bref han redan den 11 mars, omedelbart efter Anckarsvärds återkomst från Norge, sände till befälhafvaren öfver västra arméns vänstra flygel, frih. CARL HENRIC POSSE, med underrättelse om beskickningens resultat, och man har sålunda däri en viss pröfvosten gent emot senare versioner.[1] Främst bland dessa märkes Adlersparres bekanta, officiella »berättelse om revolutionens utbrott i Wermland 1809», dat. d. 16 december 1810.[2]

Prins Christians omedelbara uppgifter äro talrikare. Från honom äro sålunda bekanta *dels* åtskilliga bref till Staffeldt, däraf sex under dagarna 9—16 mars, *dels* hans rapporter till konung Fredrik VI af Danmark, dat. bl. a. d. 11, 17 och 18 mars, *dels* ett bref till befälhafvaren i det nordanfjällska Norge, generalen G. F. KROGH, dat. d. 10 mars, *dels* slutligen ett bref till brodern, hertig Fredrik Christian af Augustenburg, också dat. d. 10 mars.[3] Af dessa äro rapporterna till konungen, såsom senast publicerade, hittills minst utnyttjade.[4]

Anckarsvärds resa företer inga svårigheter, om ock kronologien ej alltid är fullt säker. Det är bekant, att han först afsändes *efter* revo-

---

[1] Brefvet, med datering Christinehamn d. 11 mars 1809, finnes temligen korrekt tryckt i G. ADLERSPARRE, *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia... utgifne af ett sällskap,* III, Sthlm 1830, s. 50, samt därefter annorstädes. Originalet, där blott underskriften är egenhändig, men som saknar datering, har jag påträffadt i Krigsarkivet, Vestra fördelningen 1809, Utgående skrifvelser.

[2] Således efter prins Christians död. Tryckt t. ex. i *Historisk Tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår,* III, Sthm 1811, Bil. s. 97 ff.

[3] Brefven till Staffeldt och det till Krogh äro tryckta i *Norske Samlinger*, utg. af CHR. LANGE, II, Chria 1860, resp. s. 338, 611 ff. och 429, samtliga efter original i norska riksarkivet, utom det första till Staffeldt, som är tryckt efter en afskrift. Rapporterna till konungen äro publicerade i *Meddelelser fra Krigsarkivene, udgivne af Generalstaben,* IV, Kbhvn 1890, s. 208 ff., efter original, som nu förvaras i danska riksarkivet, Hemmelige Papirer 1809; och brefvet till brodern återfinnes hos RÆDER, *a. a.*, III, s. 290.

[4] Bland bearbetningarna på området märkas, utom SJOVALLS, RÆDERS och AALLS förutnämnda arbeten samt inledningarna i *Meddelelser fra Krigsarkivene,* särskildt YNGVAR NIELSEN, *Lensgreve J. C. H. Wedel Jarlsberg,* Chria 1901, samt NILS HOJER, *Norsk nationell historieskrifning,* i Sv. Hist. Tidskr. 1887, äfvensom den sistnämndes recension af Nielsens nämnda arbete i samma Tidsk., 1903.

lutionsutbrottet, och att han från Karlstad uppbröt tidigt den 7[1] samt färdades så raskt, att han redan den 8 tillryggalagt den omkring 16 mil långa vägen till Kongsvinger,[2] sista delen från Liers skans enligt egen uppgift såsom parlamentär förd med förbundna ögon.[3] Om hans uppdrag äro uppgifterna ock tämligen samstämmiga. Det var att meddela, hvad som var å bane, och af det norska befälet begära ett bestämdt yttrande, huruvida man ville lämna gränsen ostörd under värmländska fördelningens frånvaro; såsom skäl därtill skulle Anckarsvärd anföra, att denna kårs företag blott åsyftade att skaffa Sverige fred med dess grannar, hvilket så nära öfverensstämde med norska nationens önskan,[4] och tillika ägde han »såsom ett medel till ändamålets vinnande anspegla prins Christian August svenska tronföljden såsom resultat».[5] Såsom bevismedel i fråga om revolutionstankens verklighet medförde han, likasom förut till Stockholm, i afskrift Adlersparres bekanta statskuppsproklamation, som för öfrigt just samma dag han afrest blef befordrad till trycket. Detta skedde emellertid i en något förändrad version.

Det Anckarsvärdska uppdraget, i hvad det afsåg gränsens säkerställande, hade utan tvifvel sin gifna orsak i den helt naturliga känslan af att, hvilka önskemål än kunde hysas om ett regentskifte, det dock hade sina speciella och mycket starka betänkligheter, om för detta ändamål en armékår öfvergåfve den gräns den var satt att försvara och därmed lämnade landet öppet för fienden. Emellertid är det möjligt,

---

[1] Värmländska fördelningens uppbrott hade begynnt den 6 mars och Karlstad besatts natten till den 7:de. Sitt uppdrag säger sig Anckarsvärd *1842* ha fått »efter revolutionsutbrottet natten till den 7 Mars», *1853* straxt efter truppernas inryckande i Karlstad »eller kl. 9 på morgonen».

[2] Prins Christians bref till Krogh d. 10 mars, *Norske Samlinger*, II, s. 429.

[3] *Anck. 1853.*

[4] Adlersparres berättelse d. 16 dec. 1810. I sak öfverensstämma därmed Anckarsvärds uttalanden.

[5] *Anck. 1842; 1853* heter det »anspegla möjligheten af svenska kronan till prinsen; *1832* »icke tronföljden, såsom man hittills trott, men Sveriges krona», och *1844* »Valg til Sverrigs Kronprinds og Thronfölger». »Kronan» och »tronföljden» kunde emellertid i början af mars 1809 mycket väl vara identiska, eftersom Gustaf IV Adolf än ej var afsatt, och de revolutionäre endast i nödfall efter honom tänkte på kungadöme åt hertig Carl. Jfr E. Tegnér, *Frih. Jacob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution*, Sv. Hist. Tidskr., 1895, s. 241—244.

att just för tillfället en alldeles särskild omständighet ytterligare underströk vikten af sådana betänkligheter. En för 1809 års revolutionshistoria veterligen hittills ej beaktad skrift berättar nämligen, huru den åländska armefördelningen något tidigare varit ställd inför samma problem, och hvilken position den därvid ansett sig böra intaga. Frågan, om den ville medverka till en statskupp, skall där hafva framställts i början af februari, och »svaret blef, det man ansåg sin första plikt mot Konung och fädernesland vara att i yttersta stunden försvara rikets gränser»; från dem kunde man därför icke aflägsna sig under andra villkor än att en garanti lämnades af den, som ansågs vara företagets ledare, »att sådane negociationer voro uppgjorde med de motstående fiendtlige öfverbefälhafvarne, eller ett slags stillestånd, att rikets gränser under truppernas frånvaro icke oroades eller öfverträddes.» Endast i detta fall kunde man ställa sin medverkan i utsikt.[1] Det förefaller sannolikt, att Anckarsvärd under sitt hufvudstadsbesök icke hållits okunnig om denna ålandstruppernas ståndpunkt, och detta har då måst stärka motiven för hans egen beskickning till Norge.

Med Anckarsvärds ankomst till Kongsvinger inveckla sig spörsmålen, och särskildt är det ett, som i snart ett århundrade oupphörligt gifvit upphof till nya meningsutbyten. Det är frågan, hvilka anledningar å dansk-norsk sida kunnat föreligga att tillmötesgå den svenske budbärarens framställning. Och därmed har då ock plägat förknippas en annan, nämligen om och i så fall i hvad mån på prins Christian därvid kunnat inverka »anspeglingarna» om Sveriges krona eller tronföljd.

I själfva verket finnes det emellertid äfven ett tredje spörsmål, som lika väl kräfver sin lösning. Det är: *hvad innehöll den träffade öfverenskommelsen?* Det är detta, som egentligen föranledt denna undersökning.

[1] E. H[EDERSTIERNA], *Anteckningar under lugnet efter en lång och omskiftande tjenst- och lefnadsbana,* Vexjö 1857, s. 62. Förf:n var 1809 major vid Kronobergs regemente, som tillhörde den åländska fördelningen.

Frågan har hittills utan vidare plägat besvaras med ett enkelt referat af Adlersparres uppgifter, särskildt de i hans officiella berättelse gifna. Där heter det, att Anckarsvärd

»erhöll det bestämda svar, att vår gräns skulle för norska armén vara fredad, utom i tvänne fall, hvilka det ej berodde af prinsen att afvända: 1:o om bestämda anfalls-ordres från danska regeringen ankommo; 2:o om ryssarne inföllo i det egenteliga Sverige. Likväl försäkrades, att vi, äfven i dessa bägge händelser, skulle 10 à 12 dygn före anfallet därom underrättas.»

Med denna uppgift har äfven sammanställts brefvet till Posse omedelbart efter Anckarsvärds återkomst, i hvilket Adlersparre i följande ord säger sig meddela »general Staffeldts med prinsen af Augustenbourgs authorisation gifna svar»:

'Att som kriget mellan Sverige och Danmark ej varit nationelt, utan endast härledt af monarkernas tvistigheter, blefve svenska nationen den danskas allierad från samma stund deras inhemska rörelser hade till syftemål fred i Norden', i följe hvaraf general Staffell lemnat det löfte ej profitera af svenska truppernas aflägsnande från gränsen för att göra infall, och att i händelse Frankrikes eller Rysslands rörelser skulle föranleda till ett oundvikeligt anfall från Norge, skulle svenska befälet därom blifva avertterade 10 à 12 dagar, innan någon rörelser skulle börjas.»[1]

Härmed har man ock utan svårighet ansett sig kunna förena Anckarsvärds olika uppgifter, hvilka alla gå ut på att ett stillestånd eller vapenhvila kommit till stånd med 12 dagars uppsägningstid, men från hvilka ock stundom hämtats den tilläggsklausulen, att aftalet skulle anses brutet från svensk sida, om revolutionsarmén på något sätt uppträdde mot ryska stridskrafter.[2] Resultatet har sålunda blifvit, att man enligt Adler-

[1] Efter texten i krigsarkivet. Orden »Att som kriget — fred i Norden» i brefvet satta inom citationstecken.

[2] *Anck. 1832:* »Det lyckades för Friherre Anckarsvärd att . . . få en vapenhvila beviljad på obestämd tid, men med 12 dagars uppsägning, räknad från den dag, då antydan därom gjordes i Adlersparres högkvarter.»

Anck. 1842: »resultatet blef en emellan honom [Darre] och mig afslutad convention om 12 dagars stillestånd, under iakttagande, att den var ansedd som bruten ifrån den dag, då revolutionsarmén till mera eller mindre del på något sätt medverkade emot Rysslands armécorpser eller truppfördelningar.»

Anck. 1853: »medgaf major Darre slutligen, på min förnyade begäran, beviljandet af ett muntligt stilleståndslöfte att icke företaga någon rörelse förr, än efter 12 dagars

sparre ansett öfverenskommelsen innebära, att prinsen af Augustenburg ej skulle skrida till anfall, förrän order kommit från Danmark eller ryssarne inbrutit i Sverige, i hvilka fall svenskarne dock skulle 10 à 12 dagar i förväg underrättas om angreppet.[1] Därjämte har understundom

uppsägning vid öfverstelöjtnant Adlersparres högkvarter; men med det uttryckliga förbehåll, att löftet vore att anse såsom utan all kraft och verkan ifrån det ögonblick vestra fördelningens trupper på något vis komme i beröring med de ryska stridskrafterna, eller om något anfall af ryssar under tiden ägde rum i Sverige.»

[1] Så AALL, RÆDER, HÖJER 1887, YNGVAR NIELSEN, STAVENOW i *Sveriges Historia intill tjugonde seklet*, SJÖVALL m. fl.

En annan version har ett brefutdrag af Adlersparre af d. 28 Maj 1809 till obekant adressat, i hvilket han skrifver, att »prinsen af Augustenburg, den ädlaste prins på jordklotet, skickade nyss och kungjorde, att han nu har bestämda ordres att anfalla oss, men att han, *enligt gammal öfverenskommelse* med mig, ej gör det, *förrän vi afslutat våra inre angelägenheter*» (kursiv. här, utdraget meddeladt af C. A. ADLERSPARRE, *Läsning i Blandade ämnen*, Ny serie, II, Karlstad 1839, s. 31), en version, som skulle innebära ett ursprungligt ovillkorligt löfte om vapenhvila från Norge under hela revolutionstiden. Uppgiften vederlägges emellertid icke blott af både brefvet till Posse och den officiella berättelsen — liksom ock af *Anck.* 1853 — utan äfven af ett annat brefutdrag i samma häfte (s. 21), också från Adlersparre till obekant mottagare, dat. 15 maj 1809, hvari A. meddelar, att »prinsen af Augustenburg har skrifvit till general Armfeldt om den sorgliga nödvändighet, hvari han äfven befinner sig, om ryssarne anfalla», ett yttrande, som visar, att vapenhvilan då af A. icke ansågs ovillkorlig. Emellertid spanns det mångenstädes friskt vidare på uppgiften om det för hela revolutionstiden utlofvade stilleståndet, och den gick sålunda igen i t. ex. Lagerbielkes bekanta, till hemliga utskottet öfverlämnade berättelse om Sveriges förhållande till främmande makter 13 mars—6 juni 1809 [Det är Eders Maj:t väl bekant, att vestra arméns aftåg till det stora företag, som gaf Eders Maj:t medel att frälsa fäderneslandet, berodde på en försäkran, att rikets vestra gräns icke *under tiden* (kursiv här) skulle anfallas. Den ädle furste, som nu styr Norge, ..., gaf denna försäkran, uppfyllde och uppfyller än detta löfte, oaktadt flerfaldiga och däribland ganska nyligen erhållna bestämda befallningar ifrån dess hof att gå anfallsvis till väga. Prins Christian August af Holstein-Augustenburg har såmedelst gjort Sverige den största tjenst det ännu af utländsk man någonsin emottagit» o. s. v.] samt fördes sedan särskildt under valtiden än vidare. I Kongsvingeraftalet ingick dock ingen dylik allmän försäkran. Huruvida åter *efter* Kongsvingeraftalet någon sådan kommit till stånd, ligger utom ramen för denna undersökning. En egendomlig belysning på yttrandena därom kastas emellertid af följande ord i ett bref från general ADLERGREUTZ till general VREDE d. 25 juni 1809: »Jag var med konungen på Rosersberg, när Herr Generalens courir ankom i går, for genast in till staden för att konferera med General Armfelt och Statsrådet Adlersparre, som hafva de norska affairerna på sin partage; de försäkra bestämdt, att från Norge ingenting är att befara, åtminstone utan att från Norska sidan 12 dagar förut averteras.» [Citatet mig benäget meddeladt af amanuensen A. HAMMARSKJOLD, jfr dennes uppsats *Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg*, i Sv. Hist. Tidskr. 1894, s. 320]. Ännu så sent som d. 25 Juni vågade Adlersparre alltså ej garantera mer än 12-dagars-uppsägningen. Om den *politiska afsikten* med yttrandena om ytterligare »löften», jfr HÖJER, *a. a.* 1887, s. 231 ff.

såsom en del af aftalet betonats Anckarsvärds motförsäkran, att de från Värmland aftågande trupperna icke under några förhållanden skulle användas mot ryssarne. Redan på våren och sommaren 1809 spredo sig ock rykten om en sådan försäkrans tillvaro såsom grunden till värmländska fördelningens bekanta motvilja att låta använda sig vare sig i mars mot det väntade anfallet från Åland eller under sommaren på expeditionen till Västerbotten.

De härmed anförda slutsatserna om aftalets innehåll hvila emellertid, såsom lätt synes, uteslutande på från svensk sida meddelade uppgifter. Återstå de dansk-norska, och hvad de ha att säga. De härstamma alla från prins Christian, ty i detta stycke tiga hittills publicerade rapportutdrag från Staffeldt.

Från prinsen finnas särskildt fem uttalanden att beakta. Det första är ett bref till Staffeldt af d. 9 mars, förmodligen till denne afsändt samtidigt med Darre, och i hvilket prinsen låter veta, hvad enligt hans uppfattning borde svaras på Anckarsvärds begäran om gränsens trygghet, för den händelse nämligen att det hela ej vore en krigslist, hvilket prinsen ej ansåg otänkbart. Det heter där:

»Was das verlangte Versprechen von uns betrifft, dass wir uns ruhig verhalten wollen, so haben Sie die Güte zu antworten, dass ich dieses nicht geben könne, da ich von den Befehlen des Königs meines Herren abhenge — dass aber solange ich diese nicht erhielte, und wenn ich von der *Wahrheit ihres Vorgebens* überzeugt würde, ich nicht einrücken und ein Unternehmen stören würde, welches die Beförderung des Friedens und des Glücks der nordischen Reiche zum Zweck habe. Der Gedanke, dass die Vorstellung ein blosses Vorgeben, ein Stratagem seyn könne, um uns in der Unthätigkeit zu erhalten, während alle Kräfte gegen anderweitigen Einfall angewandt würden, nöthige mich Überzeugung von der Wahrheit des Vorgebens zu verlangen. Sobalde ich benachrichtigt würde, dass man mich hätte hintergehen wollen, oder das fremde Truppen, welche es auch seyn, der eigentliche Schweden betreten hätten, würde ich meiner Pflicht gemäss thätig werden.»

För att skaffa nödig visshet borde man därför fordra, att två norske officerare finge åtfölja revolutionsarmén, den ene för att inom 5—6

dagar vara åter direkt i Norge, den andre för att från Sverige afgå till konung Fredrik och alltså inom 8—10 dagar till prinsen kunna öfverbringa dennes befallningar.[1]

Den 10 mars kom Darre åter från Kongsvinger efter fullgjordt värf. Prins Christian underrättade då i ett bref af samma dag general Krogh om det passerade. Efter ett kort referat af Anckarsvärds framställningar, sin vägran att låta honom komma till Kristiania och sin fordran angående de två norske officerarnes resa in i Sverige fortsatte prinsen:

»Underhaanden blef ham [= Anckarsvärd] tilkjendegivet, at naar man blev overtydet om, at det virkelig forholdt sig saaledes, som han angav, da vilde den Norske Armee forholde sig som roelig Tilskuer, med mindre samme skulde erholde H. M. Kongens udtrykkelige Befaling att rykke ind o. s. v.»[2]

Dagen därpå, den 11 mars, underskref prinsen en utförlig rapport till konung Fredrik om hvad som inträffat. I fråga om det begärda löftet om norska truppernas inaktivitet meddelar han däri, att han genom Staffeldt låtit svara:

»at ingen kunde give et bestemt Løfte i et Anliggende, som alene dependerede af Deres Kongl. Majestæts Befalinger, at saa længe det afhængte af mig, og naar jeg var overbevist om den foregivne Stillings Sandfærdighed, jeg ej agtede at forstyrre et Foretagende, som havde Befordringen af Freden og de nordiske Rigers Lykke til Gjenstand.»

Han refererade vidare sitt förslag om de två officerarne, af hvilka den ene från Köpenhamn skulle meddela honom kungens befallningar, och sin förklaring, att om han finge veta, att det hela vore en krigslist,

»eller at nogen fremmede Tropper vare indrykkede i Sverig, jeg da saa mig nødt til at blive aktiv.»

Han meddelade ytterligare, att »svaret» — tydligen det från Kongsvinger väntade svaret på förslaget om officerarne — skulle blifva insändt till konungen, och han kan längre fram i brefvet jämväl referera detta. Det innebar, att Anckarsvärd ej trott sig kunna garantera en norsk

[1] *Norske Samlinger*, II, s. 612.
[2] *Norske Samlinger*, II, s. 429. Brefvet är skrifvet med Darres stil, ett säkert bevis på dess affärdande först efter dennes återkomst.

officer säker passage genom den skånska armén, att han öfverhufvud endast under förklädnad ansåge norska officerare kunna medfölja de svenska trupperna, samt att då Staffeldt ej velat samtycka till något sådant, han i stället föreslagit, att de önskade underrättelserna skulle kunna inom 5 à 6 dagar meddelas prinsen genom återsändande af två hos svenskarne fångne norska officerare. Därpå tillfogas:

»Jeg har svaret, at jeg intet vidste at tilføje det én Gang givne Svar, uden det, at jeg ventede inden 5 à 6 Dage at erholde nye Efterretninger om det ommeldte eller paa anden Maade den nødvendige Overbevisning.»[1]

Detta prinsens svar till Kongsvinger föreligger tydligen i ett hans bref till Staffeldt, dat. d. 10 mars, hvilket begynner:

»Dem Adlersparre lassen Sie so gleich antworten, dass ich nichts meiner Antwort hinzufügen wüsste, und dass ich dem zufolge innerhalb 6 Tage die geforderte Überzeugung verlangte entweder auf den von Ankersvärd vorgeschlagenen Wege durch Lieutenants Krog und Palludan, oder auf irgend eine andere *befriedigende Art*. Übrigens muss ich mich durchaus an das vorhin geäusserte halten.

Das übrige bleibt ganz unbeantwortet, da einmahl gesprochen hinlänglich ist. Ich bitte Sie allen Spionen in Bewegung zu setzen» etc.[2]

Slutligen kunna i detta sammanhang också beaktas några ord ur ett bref från prinsen till Staffeldt af d. 15 mars. Det ger ånyo uttryck åt en viss osäkerhet hvad som egentligen förehades i Sverige, denna gång under uttalande af tvifvelsmål rörande Adlersparres beslutsamhet och energi, samt understryker behofvet af säkra underrättelser i frågan.

---

[1] *Meddelelser fra Krigsarkivene,* IV, s. 209. I sitt där tryckta skick företer rapporten vid närmare granskning åtskilliga kronologiska svårigheter. Den bär nämligen *före* texten dateringen den 11 mars, men förlägger sedan till »i går» ankomsten af Staffeldts första meddelande om Anckarsvärd, hvilket enligt andra uppgifter dock måste anländt senast den 9. Äfven vissa andra uttryck i dess förra del kunna icke gärna vara nedskrifna först den 11. Svårigheterna lösa sig emellertid, då man å originalet i danska riksarkivet finner dateringen den 11 mars vara skrifven *efter* texten, och således inga hinder möta, att rapporten — såsom ock dess innehåll flerstädes antyder — börjats den 10, men afslutats först den 11. En ganska obetydlig utgifvare-inkorrekthet alltså, som dock kan förorsaka mycket bryderi!

[2] *Norske Samlinger,* II, s. 614. Äfven detta bref anses skrifvet med Darres hand och alltså efter dennes återkomst. Då brefvet anlände till Kongsvinger, hade Anckarsvärd emellertid redan afrest.

Med hänsyn härtill borde Staffeldt söka komma i kontakt med Adlersparre, hvartill anledning kunde tagas i vissa stötande ändringar uti dennes tryckta proklamation, jämförd med den af Anckarsvärd företedda, och skulle Staffeldt därvid framhålla,

»dass dieses indes nichts in unsern Gesinnungen ändre, und dass wir, solange sich kein andrer darinnen mische und keine bestimte Befehle uns nötigten, welches unwahrscheinlich, nie ein Vornehmen stöhren würden, welches den Frieden und das Glück des Nordens zum Gegenstand hätte», etc.[1]

Jämföras nu dessa från prinsen härflytande uppgifter om Kongsvingeraftalets innehåll med förut berörda svenska, så faller genast i dagen, att de förra referaten tillföra öfverenskommelsen ett alldeles nytt moment, nämligen den norska kontroll, under hvilken revolutionsarmén åtminstone till en början skulle utföra sitt värf. Det lider icke heller något tvifvel, att denna bestämmelse verkligen blef efterföljd i den form, den slutligen erhöll i Kongsvinger, nämligen genom de två fångne norske löjtnanterna Kroghs och Paludans medföljande på tåget mot Stockholm. Sedan emellertid Adlersparre den 14 mars i Örebro erhållit underrättelse om den i Stockholm dagen förut utförda statskuppen, har man förmodligen ansett tillräckligt bevisadt, att den värmländska fördelningens marsch verkligen gällde en revolution, ty i sitt bekanta bref till Staffeldt från Örebro den 15 Mars kunde Adlersparre meddela, att de två fångna norska officerarne, »däribland min specielle vän, herr löjtnant von Krogh», voro stadde på återväg till Norge.[2] Att

[1] *Norske Samlinger*, II, s. 617.

Om, såsom ofvan ifrågasatts, meddelandena om aftalet i Kongsvinger uti »*Den okändes sista hälsning*» härröra från Stabell, så böra till de norska referaten af öfverenskommelsens innehåll äfven läggas det därstädes förekommande. Det heter där: »De order norska armébefälet fått från Danmark voro, att, sedan en rysk eller dansk trupp gått öfver Sveriges gränser, skulle norska armén äfven verkställa sin öfvergång. I enlighet därmed var sistnämnde armé uppställd och färdig till anfall, och i enlighet därmed svarade prinsen på den hos gen. Staffeld gjorda förfrågan, efter rådplägning med grefve Wedel Jarlsberg och flere norrmän, att han ej skulle ofreda svenska gransen, så framt ej andra Sveriges fiender inträngde, i hvilket fall han hade bestämda order att äfven anfalla».

[2] Ræder, III, s. 294; Sjovall, s. 19. — Den 31 Mars rapporterar prins Christian till konung Fredrik, att de återsändts. *Meddelelser fra Krigsarkiverne*, IV, s. 219.

hvarken han eller Ankarsvärd funnit sig föranlåtna att i sina referat af öfverenskommelsens innehåll meddela nämnda kontrollbestämmelse, är emellertid lätt förklarligt.

I sak fullt öfverensstämmande med de svenska referaten äro däremot prinsens i fråga om de båda klausuler, enligt hvilka de norska trupperna icke skulle vara bundna till overksamhet, därest anfallsorder kommo från danska regeringen eller ryssarne inföllo i det egentliga Sverige. Såväl i sitt bref *före* aftalet till Staffeldt som i sin rapport *efter* detsamma till konungen har prins Christian, beträffande svaret till Ankarswärd, otvetydigt både framhållit konungens befallningar såsom bindande direktiv och förklarat sig i händelse af främmande truppers infall i Sverige ärna träda i aktivitet. I samma rapport och i ett senare bref till Staffeldt har han tillika betonat, att han ingenting hade att tillfoga till sitt första svar, och äfven i det sista bref till Staffeldt, som ofvan citerats, återkomma samma förutsättningar, nämligen främmande inblandning i Sverige eller bestämda befallningar från Danmark, såsom motiverande aftalets trädande ur kraft. De norska uttrycken äro blott något skarpare än vissa af de svenska; i ty att de senare endast tala om ryska truppers infall, men de förra om i allmänhet främmande truppers.[1]

Vi ha så den af Anckarsvärd berörda motklausulen, att aftalet skulle från svensk sida anses brutet, om revolutionsarmén på något vis samverkade mot ryska trupper. Den är i de norska uppgifterna icke direkt refererad, men har tydligen varit en allmän förutsättning för medgifvandena från detta håll, hvars uppfyllande bland annat den norska militärkontrollen skulle konstatera. Att Adlersparre var fullt medveten härom, framgår ock af ett bref han, möjligen från Kristinehamn och i sådant fall förmodligen omedelbart efter Ankarsvärds återkomst dit, afsände till Staffeldt, och i hvilket det heter, att han »pantsätter sin ära, sitt rykte och allt hvad mig kärt och aktningsvärdt är, att en del trup-

[1] Jfr dock i Adlersparres bref till Posse: »*Frankrikes* eller Rysslands rörelser».

pers aftågande från värmländska gränsen ej har annat föremål än en marsch till Stockholm för att bereda riksens ständers sammankallande till freds afslutande med rikets nu fientliga grannar.»[1] Att Adlersparre i sina 1809 och 1810 gifna referat af Kongsvingeraftalet icke omnämnt ett dylikt band på hans truppers handlingsfrihet, är dock icke att förvånas öfver, så ömtålig som frågan härom snart visade sig vara, och så litet som klausulen också öfverensstämde med statskuppsproklamationens löften om de utländska fiendernas undanvräkande. Såsom Sjövall betonat, är det emellertid ock att beakta, att klausulen egentligen förlorade praktisk betydelse i samma ögonblick som ryssarne verkligen angrepe, ty i sådant fall hade äfven norrmännen förbehållit sig att gå öfver gränsen.[2]

Det återstår emellertid ännu en punkt i Kongsvingeraftalet, bestämmelsen om den anmälan 10 à 12 dagar i förväg af ett blifvande norskt angrepp, som enligt de svenska referaten skulle föregå hvarje sådant. Det frapperar då genast, att hvarje antydan om en sådan respittid alldeles saknas i prinsens uppgifter. Staffeldt har icke fått i uppdrag att afgifva något löfte därom, tvärtom att betona prinsens afsikt att angripa, så snart han finge veta, att främmande trupper, hvilka det än vore, inryckte i det egentliga Sverige. Och hvarken till konung Fredrik eller till Krogh finnes, efter Darres återkomst, ett enda ord om att ett sådant löfte afgifvits, likasom ej heller då prinsen den 15 Mars till Staffeldt upprepar, hvad man kunde medgifva svenskarne.[3] Här råder

[1] Tryckt i dansk öfversättning hos RÆDER, III, s. 291. Något oförsiktigt fortsatte Adlersparre emellertid i samma bref med att äfven sätta sin ära i pant, att »enligt nyss ankommen rapport har isen på Ålands haf uppbrutit, så att ett anfall på svenska fastlandet är en omöjlighet». Det var just i samma dagar, som ryssarne börjat sin marsch öfver isen till de Åländska öarne! Af intresse vore för öfrigt att veta något närmare om den citerade »rapporten«, huruvida och i sådant fall huru sådana i dessa dagar anlände till Adlersparre. Afses löjtnant Pantzarhielms ankomst, så mötte den först i Åtorp på vägen till Örebro och ej i Kristinehamn. Jfr SJÖVALL, s. 17.

Adlersparres försäkran sändes af Staffeldt till prinsen, som den 17 Mars underrättade konungen om densamma. *Meddelelser fra Krigsarkivene*, IV, s. 214.

[2] SJÖVALL, s. 23 ff.

[3] Bestämmelsen saknas ock, betecknande nog, i den ofvan citerade, från Stabell möjligen härrörande uppgiften.

alltså en bestämd skillnad mellan den svenska och den dansk-norska källserien. Huru skall denna förklaras?[1]

Först synes då tydligt, att någon sammanjämkning af de motstridiga uppgifterna svårligen låter sig åvägabringas; är den ena fullständig och riktig, så är den andra det icke. Vidare är att beakta, att valet mellan båda icke blott har betydelse för sakfrågan, utan äfven måste öfva inflytande på bedömande af de handlande personernas uppträdande i öfrigt. Befinnes t. ex. den svenska versionen vara den riktiga, så skulle antingen Staffeldt och Darre hafva fört prinsen bakom ljuset eller ock denne inför sin konnng förtegat en viktig del af öfverenskommelsen. Han skulle till på köpet inför denne hafva uppgifvit, att han förbehållit sig frihet att anfalla, så snart en kunglig order anlände, men i självfva verket gent emot fienden förbundit sig att icke förrän efter någon tid lyda den kungliga ordern. Är åter den motsatta versionen den riktiga, så skulle detta ge anledning till vissa slutsatser rörande Anckarsvärd eller Adlersparre eller båda, hvarom mera nedan.

För min del har jag funnit det förhandenvarande materialet leda till företräde för den norska versionen.

Det skulle naturligtvis mycket starka anledningar till, för att prins Christian skulle vare sig förbundit sig *gent emot fienden* att icke omedelbart lyda sin konungs order eller dristat sig att i rapporter åt olika håll lämna oriktiga uppgifter om ett sakförhållande, som svårligen bort kunna hållas fördoldt för det norska befälet. Veterligen föreligga emellertid inga sådana tvingande omständigheter. Tvärtom uppger sig Anckarsvärd i Kongsvinger ständigt hafva argumenterat från den positionen, att resningen i Karlstad redan hade begynnt, och att vestra armén under alla förkållanden skulle fullborda sitt värf, under hvilket den redan fått ett betydande försprång för eventuellt infallande norska

[1] Skillnaden har förut observerats af utgifvaren till *Norske Samlinger*, hvad det af honom publicerade brefvet till Krogh angår, och han söker lösa motsägelsen genom hänvisning till det »o. s. v.», hvarmed referatet till Krogh slutar. Det är emellertid tydligt, att denna förklaring på sin höjd kan gälla brefvet till Krogh, men icke prinsens öfriga uppgifter.

trupper; revolutionen skulle alltså fortgå, huru desse än handlade.[1] För att uppmuntra och underlätta ett sådant företag behöfdes ingen synnerlig eftergifvenhet från prinsens sida, framför allt intet svikande af tro och lofven eller bedrägeri gent emot konung och andra.

Det är vidare att märka, att det icke blott är gent mot de utanför en eventuell intrig stående, som prinsen refererat eller berört uppgörelsen utan hvarje omnämnande af respittid-klausulen, utan äfven gent emot Staffeldt, som dock måste varit medveten om det verkliga sakläget, och till hvilken brefven hela tiden äro synnerligen förtroliga. Jag har redan erinrat om referatet i brefvet d. 15 mars; ännu mer talande är det förhållande, att, såsom ofvan påvisats, prinsen den 10 mars, *sedan* han genom Darres återkomst underrättats om förhandlingarna i Kongsvinger, till Staffeldt, så starkt som sker, betonar, att han gent emot Adlersparre intet hade att tillfoga till sitt förut gifna svar. Ett sådant betonande är otänkbart, om detta svar skulle i Kongsvinger så väsentligt ändrats, som genom ett tillskott af den nämnda klausulen. Ty denna skulle ju i själfva verket helt enkelt upphäft, hvad som varit en hufvudbestämmelse i det ursprungliga svaret, nämligen att konungens order vore det direktiv, på hvilket allt berodde.

Äfven inför det reella sakläget ter sig respittidklausulen slutligen alldeles orimlig. Ty hvad skulle den innebära?

Man hade sedan december en vapenhvila med två dagars uppsägningstid; denna skulle nu förlängts till »10 à 12 dagar», d. v. s. fem- à sexdubblats.[2] Uppsägningen skulle ske hos »svenska befälet» — enligt brefvet till Posse — hvarmed väl måste menas, såsom ock Anckarsvärd uppger i sina berättelser, »Adlersparres högkvarter»,[3] hvilket emellertid nu för hvarje dag flyttade sig längre österut. Om då konungen af Danmark beordrade ett infall, eller ryssarne anfölle — båda delarne

[1] Så *Anck.* både *1832*, *1842* och *1853*.

[2] Redan den sväfvande tidsbestämmelsen gör saken misstänkt. Hvad menas med »10 *à* 12 dagars» uppsägning? Hvilkendera tiden skulle gälla?

[3] *Anck. 1832 och 1853.* Adlersparre har, då han tryckte brefvet till Posse, ändrat »svenska befälet» till »svenska befälhafvaren».

åtgärder, hvarom underrättelsen behöfde rätt afsevärd tid att nå prins Christian —, så skulle denne hafva, i rak strid mot gifna order, utfäst sig att icke angripa genast, utan att i stället afbida först den tid, som hans kurirer kunde behöfva att nå det svenska högkvarteret, och därpå ytterligare 10 à 12 dagar! Han skulle alltså förbundit sig att gifva svenskarne en så pass rundlig beredelsetid, att ej blott värmländska fördelningen hunnit återmarschera, utan äfven andra svenska trupper hunnit ditbeordras, och han skulle tillika alldeles afskurit sig rätten att handla något så när samtidigt som sina ryska bundsförvandter. Orimligheten af dessa antaganden är uppenbar. De öfverensstämma för öfrigt icke heller med hvad man eljes känner om prinsens förhållanden de närmaste marsdagarne, ty under dessa, som präglades af en rastlös ifver att få mera klarhet både om revolutionsarméns afsikter och utsikter och om ryssarnes ställning, framträdde mer än en gång tankar på att såväl det ena som det andra måhända kunde påkalla ett omedelbart ingripande från Norge. Men för sådana eventualiteter passade visserligen ej att hafva bundit sina händer för åtminstone ett par veckor framåt.[1]

Men är således den norska versionen i fråga om respittidklausulen af olika skäl att föredraga, så är den svenska oriktig. Det skulle då återstå att i allt fall förklara dess tillvaro. Där lämnar det förut förhandenvarande materialet endast rum för gissningar. Blott så mycket må dock sägas, att på den svenska sidan kunde visserligen skäl föreligga att framställa situationen något gynnsammare än den i själfva verket var. Anckarsvärd hade exempelvis nog intet emot att så mycket som möjligt stimulera Adlersparre, och när denne skref sitt bref till Posse, kunde han hafva liknande önskemål beträffande denne, eftersom Posses

[1] Skulle revolutionsförsöket vara ärligt menadt, väntade prinsen, redan enligt sin rapport till konungen den 11 mars, närmast ett borgerligt krig i Sverige, som skulle lägga landet inför konungens fötter. *Meddelelser fra Krigsarkivene*, IV, s. 211. Och skulle ryssarne, såsom sannolikt vore, af revolutionsförsöket ej låta hejda sitt påtänkta angrepp, så, skref prinsen den 15 till Staffeldt, »*müssen wir uns rühren, denn mit gehöriger Conduite fällt uns dann alles zu*», ett program, som ingalunda passar med ett i onödan utdraget »på stället hvila». *Norske Samlinger*, II, s. 618.

ställning till saken, åtminstone enligt en sagesman, ännu efter de värmländska truppernas inryckande i Karlstad ansågs osäker och vacklande.[1]

Det kan för öfrigt tänkas en annan möjlighet, låt vara mycket hypotetisk, att finna förklaring till Anckarsvärds uppgifter. I Kongsvinger måste gifvetvis åtskilligt talats om de från prinsens sida äskade norske kontrollofficerarne. Af desse skulle den för Köpenhamn afsedde enligt prinsens beräkningar kunna vara åter med konungens order »innerhalb 8—10 Tage».[2] Lägg därtill de 2 uppsägningsdagar, som voro bestämda i den sedan december bestående vapenhvilan, och man får ett sväfvande tidsmått af »10 à 12 dagar». Har Anckarsvärd beräknat, att så lång tid borde man alltså till en början kunna vara trygg för en anfallsorder från Danmark — ryssarne skulle man ju hejda genom andra parlamentärer —, och har han därpå byggt en uppgift till Adlersparre om respittiden?

Så långt de slutsatser, som syntes mig kunna dragas af det förhandenvarande materialet vid en undersökning, som jag förliden sommar underkastade det.[3] De kunna nu stärkas genom ett nytt källbidrag, hämtadt ur det hertigliga Augustenburgska familjearkivet som för närvarande förvaras på slottet Primkenau i Schlesien. I detta arkiv finnes nämligen äfven åtskilligt material rörande tilldragelserna 1809, till hvilket jag framdeles har förhoppning att få återkomma, däribland äfven originalrapporter från Staffeldt till prins Christian, och ur dessa har nu af arkivets nuvarande egare, hertig ERNST GÜNTHER AF SCHLESVIG-HOLSTEIN, tillstånd godhetsfullt lämnats mig att offentliggöra ett utdrag, som berör föreliggande fråga.[4] Det är hämtadt ur en Staffeldts rapport

[1] C. G. FLACH, *Huru min farfar blef adjutant hos Adlersparre*, Personhistorisk Tidskrift, 1904, s. 88 ff.

[2] Brefvet till Staffeldt d. 9 mars, *Norske Samlinger*, II, s. 613.

[3] Aftalet refererades därför utan respittidsklausulen i *Sveriges Historia intill tjugonde seklet*, 9: 2.

[4] För kännedomen om detta materials befintlighet i det Augustenburgska arkivet har jag att tacka d:r HANS SCHULZ i Leipzig, utgifvare af den äfven för svenska förhållanden intressanta brefväxlingen mellan hertig Fredrik Christian af Augustenburg och konung Fredrik VI i Danmark [*Briefwechsel des Herzogs Fredrich Christian* etc., Leipzig 1908].

till prins Christian, hvilken, antagligen med Darre, afgick kort efter Anckarsvärds uppbrott från Kongsvinger, och som börjar:

»Nachdem der Baron Ankerschverd eingesehn, dass er nach der Stellung, worin er stand, nicht die Gnade geniessen konnte, Ew. Hochfürstlichen Durchlaucht persönlich aufzuwarten, reisete er gleichwohl sehr zu frieden von hier, nachdem er, der mir gnädigst ertheilten Authorisation zu Folge, die Versicherung erhalten: dass die Truppen, unter Ew. Hochfurstlichen Durchlaucht befehl, nicht nachrücken würden, es wäre dann, dass sie von Sr Majestät dagu befehliget würden oder dass unsere Bruder oder Allierte das wirkelige Schweden betreten; doch lag er mich an Ew. Hochfürstlichen Durchlaucht unterthänigst zu bitten, dass sie in diesem Falle 8 a 10 Tage im voraus darum mögten unterrichtet werden um wieder auf ihren Posten zu seyn, welches ich unterthänigst zu berichten versprach ohne mich zu etwas zu verbinden; doch ersuchte er mich um Antwort auf dieses seinen Antrag».[1]

Det är tydligen just denna förfrågan, som föranledt prinsen att i sitt ofvan citerade bref till Staffeldt af samma dag[2] så starkt framhäfda, att han *icke* hade något att tillfoga till det åt Adlersparre gifna svaret.

Saken är härmed fullt klar. Prinsen har *icke* meddelat inkorrekta uppgifter om det å Kongsvinger träffade aftalet, och respittidsklausulen har *icke* ingått i densamma. Anckarsvärd har visserligen begärt ett dylikt löfte, men Staffeldt har icke ansett sig bemyndigad att lämna det, utan blott lofvat inberätta saken till prinsen, hvilken emellertid afslagit Anckarsvärds begäran. Redan *innan* denna Staffeldts rapport till prinsen ens nedskrifvits, långt mindre något svar från denne kunnat anlända, har emellertid Anckarsvärd afrest från Kongsvinger, men det oaktadt har han — eller Adlersparre — omedelbart efter hans ankomst till Kristinehamn företagit sig att såsom beviljadt framställa ett medgifvande, på hvilket de då *på sin höjd* kunde hoppas, men som de faktiskt aldrig erhöllo. Ett nytt bevis alltså på den lättvindighet, med hvilken man vid revolutionsarmén, som bekant, ofta gick till väga! Men också —

[1] RÆDER, som (III, s. 288) citerarr apporten och uppger den hafva varit »så lydande», som hos honom följer, har af densamma blott återgifvit första meningen i ofvanstående stycke, men därtill lagt ett par meningar, hämtade ur en *annan*, troligen senare rapport! I fråga om aftalets innebörd har han i stället följt Adlersparre!

[2] Se ofvan s. 569.

såframt Adlersparre var medveten om saken — ett synnerligen starkt motiv för de oafbrutna blickar och hänvändelser västerut, som under affärernas fortgång på våren och sommaren alltjämt kommo att utmärka honom.[1] Ty sådant nu aftalet förelåg, var det ju vida magrare, än hvad t. ex. ålandstrupperna ansett erforderligt för att de skulle kunnat förmås att lämna sin gräns.[2]

I Staffeldts rapport förtjäna för öfrigt jämväl att understrykas orden: »de trupper, *som stå under Eders Höghets befäl*»; öfverenskommelsen gällde således icke — hvad svenskarne på sommaren ock kommo att erfara — trupperna i det nordanfjällska Norge. Anmärkningsvärd är också, vid en jämförelse mellan ordalydelsen i Staffeldts rapport och i brefvet till Posse, den frodiga fantasi, hvarmed den förres enkla uttryck omdiktats till de klingande och af Adlersparre till på köpet med citationstecken försedda fraserna i det senare. Till och med rapportens »8 à 10 dagar» hafva svällt till brefvets »10 à 12» — för att framdeles i Anckarsvärds berättelser alltid återkomma såsom 12!

Den närmast uppställda frågan — hvad aftalet i Kongsvinger innehöll — är härmed besvarad. Resultatet har blifvit, att det i själfva verket innebar vida mindre medgifvanden från den danske prinsens sida, än hvad tidigare antagits. Därmed är då ock vunnen en något ändrad utgångspunkt för spörsmålen om hvad som öfverhufvud kunde föranleda det tillmötesgående, som från andra sidan Kölen visades den svenska revolutionsarméns anhållan.

[1] För fullständighetens skull kanske äfven en sådan hypotes borde diskuteras, som att Darre och Staffeldt skulle på eget bevåg bakom prinsens rygg gifvit Anckarsvärd det äskade löftet. Den synes mig emellertid falla på sin egen orimlighet. Risken för dem skulle varit alltför stor. Dessutom var Darre prinsens förtrogne och har aldrig ansetts drifva politik på egen hand. Icke heller skulle saken under sådana omständigheter på sätt som skedde underställts prinsens afgörande. Slutligen skulle ett dylikt löfte, afgifvet utan prinsens medgifvande af blott Darre och Staffeldt, i sig självt icke haft det minsta värde vare sig för dem eller Anckarsvärd.

[2] Jfr ofvan s. 564.

Här är emellertid icke tillfälle att söka på liknande sätt kritiskt granska äfven hvad som hör till dessa senare spörsmåls belysning. Några få strödda anmärkningar må dock tillåtas.

Hvad då först angår den bekanta frågan, om det är skäl att antaga att på prinsens beslut på ett eller annat sätt inverkat några af Anckarsvärd framburna »anspeglingar» om den svenska tronföljden såsom en för honom möjlig frukt af en framgångsrik revolution, så har, så vidt jag kunnat finna, intet kommit i dagen, som jäfvar den från flere håll framställda uppfattningen, att hvad Anckarsvärd meddelat i den vägen, nått prinsen först *efter* öfverenskommelsens afslutande.[1] Detta är som bekant ock, hvad Anckarsvärd själf alltid energiskt häfdat.[2] Nu är visserligen efter ofvanstående undersökning Anckarsvärds auktoritet i fråga om Kongsvingeraftalet i och för sig tämligen omtvistlig, men däraf följer icke, att allt är oriktigt, som han anfört, och på denna punkt har han icke haft någon som helst anledning att lämna inkorrekta uppgifter.[3] Dessutom bestyrkes saken af de norska uppgifterna, hvilkas auktoritet nu stärkts. Prinsen har sålunda, efter allt att döma, tidigast erhållit notis om Anckarsvärds »anspeglingar» genom Darres återkomst från Kongsvinger efter aftalets afslutande; dessförinnan, men äfven detta sannolikt först *sedan* Darre affärdats till Kongsvinger, har han genom Staffeldts rapport af den 9 mars rörande svenska tronföljdsplaner blott hört antydningar om att, enligt Anckarsvärd, Napoleon skulle rådfrågas om den svenska tronens besättande, att svenskarne därtill önskade en furste af huset Oldenburg, och att de icke syntes önska någon förening »med oss» d. v. s. Danmark-Norge.[4]

När emellertid från Anckarsvärds sida detta plägat framställas såsom en vacker följd af dennes diplomatiska finkänslighet,[5] hvilken sedan till

[1] Se t. ex. Höjer 1887, s. 224 ff.

[2] Så både *1832, 1842* och *1853*. 1853 grep han självmant till ordet för att tillbakavisa vissa mot prinsen under annan förutsättning riktade anmärkningar.

[3] Jfr Höjer 1887, s. 225.

[4] Ræders rapportutdrag (III, s. 285) i detta hänsende är korrekt. Om hvad förening »med oss» måste betyda, se Höjer 1903, Rec. s. 6.

[5] »Ehuru ung och oerfaren, med en gammal diplomats hela finhet», skrifver Montgomery i *Anck. 1832*.

och med förskaffade honom Adlersparres »evärdeliga erkänsla»,[1] så är nog en erinran på sin plats, åtminstone om man skall tro Anckarsvärds egna uppgifter. Enligt dessa både 1842 och 1853 har han nämligen slagit fram tronföljdstanken till Staffeldt, *medan* båda ännu väntade på förhållningsorder från Kristiania, huruvida Anckarsvärd enligt egen önskan skulle få fortsätta dit eller icke, och då han under sådana förhållanden omöjligt kunde beräkna, hvar eller när underhandlingen skulle sluta, så kunde han icke heller veta, om icke före dess utgång Staffeldt mycket väl kunnat hinna inberätta allt till prinsen. Hans egna meddelanden om hvad han i öfrigt yttrat, sammanställda med hvad prins Christian efter de till honom komna underrättelserna kan därom föra vidare till konungen, visa också annorledes, att diplomatisk försiktighet och förbehållsamhet icke var hans starka sida. Huru skulle t. ex. Sverige eller revolutionsarméns önskningar kunna gagnas af att man yttrade till det dansk-norska krigsbefälet exempelvis, *att* vid Eda skans blott voro kvarlämnade omkring 300 man landtvärn med ett par kanoner, samt att inbrott från Norge ej kunde möta det ringaste motstånd, förrän västra armén kunde vända tillbaka,[2] *eller att* öfverste Posse erhållit i uppdrag att arrestera general Cederström och besätta Göteborg, men att man ej vore säker, att detta skulle ske, *eller att* man ej kunde garantera en norsk officers färd genom Skåne, emedan man ej vore säker på den skånska arméns sinnelag o. s. v.! [3]

Hvad åter angår de verkliga anledningarna till det tillmötesgående, som visades revolutionsarmén, så är svaret säkerligen framför allt att hämta ur de rapporter om tillståndet i Norge, hvilka under vintern oupphörligt sändes till Danmark.[4] Här är icke tillfälle att citera eller aftrycka dem, blott att till särskildt beaktande anbefalla, förutom andra, exempelvis de tre rapporterna af den 17 februari 1809. Det är sannt,

---

[1] Adlersparres berättelse 16 Dec. 1810, *Historisk Tafla*, s. 115.

[2] *Anck. 1853*, ungefär samma yttrande också *1832*. — Uppgiften för öfrigt öfverdrifven, eftersom västra arméns högra flygel stannade kvar i västra Sverige.

[3] Prinsens rapport d. 11 mars.

[4] Numera tryckta i *Meddelelser fra krigsarkiv*, IV.

att möjligheterna till ett infall i Sverige icke *absolut* afvisas, men genomläser man rapporterna, så finner man, att dess lyckliga utgång knytes vid en hel del förutsättningar med hänsyn till föregånget afhjälpande af en mängd de ytterligaste brister, säker kunskap om samtida anfall från Ryssland eller Danmark, gynnsamma väderleksförhållanden o. s. v., förutsättningar, hvilka i början af mars antingen veterligen saknades eller om hvilkas förhandenvaro inga upplysningar äro bekanta. Skulle dessa förutsättningar inträda, däribland alltså äfven ryssarnas angrepp, så hindrade det ingångna aftalet icke prinsen att anfalla. Skulle de åter icke uppfyllas, så hade rapporterna redan i midten af februari betonat, att man för att rädda Norge »från total undergång» kunde bli nödsakad att afsluta ett separat vapenstillestånd för Norge med England och Sverige.[1] Det är under dessa förhållanden, som prinsen får underrättelsen om det beramade borgerliga kriget i Sverige, hvilket syntes honom komma att lägga detta land inför hans konungs fötter,[2] och som aftalet i Kongsvinger ingås.

Till dess förhistoria kan för öfrigt ur samma rapportserie äfven förtjäna att läggas ett par smärre anmärkningar. Den ena är, att just det bref från konung Fredrik VI, af den 13 februari, som innehöll underrättelsen om konungens bekanta plan att öfvergå till Skåne och om den samverkan han därvid påräknade af prinsen, råkade sändas på ett fartyg, »Kongejagten», som uppbringades af fienden, hvarför detta bref åtminstone före Kongsvingerdagarna icke kom prinsen till handa.[3] Men i stället — det är den andra anmärkningen — fick prinsen just i samma dagar mottaga ett annat, senare bref af konungen, dat. den 2 mars, som visserligen ålade honom att uppsäga Decembervapenhvilan, så snart konungen själf kunde röra sig eller ryssarna ryckte fram — alltså samma klausuler, som insattes i aftalet — men som, på grund af afståndet, i öfrigt öfverlät åt honom att handla efter föreliggande omständigheter, och som tillika sände honom några exemplar af en svensk

[1] *Meddelelser*, IV, s. 152.
[2] *Meddelelser*, IV, s. 211.
[3] *Meddelelser*, IV, s. 134, 156, 209, 214.

skrift, som han borde söka sprida både i Norge och Sverige.[1] Det var det s. k. luftballongsdokumentet, så benämndt, sedan danskarna i december och januari genom ballonger sökt öfverpraktisera det till Skåne. I denna af C. F. Gyllenbourg [Ehrensvärd] författade skrift målades som bekant i de ljusaste färger den lycksalighet, som skulle komma Norden och Sverige till del, om svenskarna blott skänkte sin krona åt »Nordens Fredrik»; och det försäkrades bland annat, att till hans intresse också hörde »att hålla krigets ödeläggelser utanför Skandinaviens gränsor, att spara skandinaviskt blod, att afvända det Skandinaviens hjälpmedler förtäres af främmande krigshärar».[2] Det är mycket i denna af konung Fredrik öfversända skrift, som skulle kunna sättas såsom motto öfver prinsens uppträdande under den följande tiden.

Till sist må framhållas, att de nämnda rapporterna från prinsen till konungen vid närmare granskning äfven på andra punkter visa sig vara en mycket gifvande källa för den svenska historien under våren 1809. En af anledningarna härtill är de svenska revolutionsmännens täta förbindelser västerut; den vägen och sedan vidare till Danmark gingo i följd däraf icke så få upplysningar om planer och åtgärder, hvilka det icke är lika lätt att hämta annorstädes. På detta sätt kan man exempelvis få vissheten om, att det funnits två versioner af Adlersparres bekanta statskuppsproklamation, den ena af Anckarsvärd medbragt till Kongsvinger, den andra under hans frånvaro tryckt i Karlstad, men båda af prinsen insände till Köpenhamn.[3] Då en jämförelse mellan båda är af ett visst intresse, meddelas den tidigare versionen här såsom bilaga.

---

[1] *Meddelelser*, IV, s. 153 ff., 209. Det vore af intresse att veta, hvilken dag detta bref kom prinsen till handa, om den 9 eller först den 10. Den 10 omnämner han det i skrifvelser både till Krogh och Staffeldt. *Norske Samlinger*, II, s. 432, 615.

[2] *Fältmarskalken Grefve Johan Christopher Toll*, Sthlm 1849, I, s. 328 ff.

[3] Jfr *Meddelelser*, IV, s. 210 och 214.

Bilaga.

Adlersparres proklamation i dess tidigare lydelse.
[De ändringar den erhöll vid tryckningen angifvas i noter.]

Ett stort [1] antal krigsmän hafva gripit till vapen, för att nalkas hufvudstaden och återgifva fred åt vårt gemensamma, nu olyckliga, styckade, döende Fädernesland.

När hvarenda medborgare inser, att våra afsikter äro förenliga med hvad samvetet och äran bjuda i hvarje dygdigt bröst, så kunna vi ej misstaga oss i den fasta öfvertygelsen,[2] att vårt oförfärade nit skall gillas och understödjas [3] af hvarenda man som älskar svenska fosterbygden, af alla våra vapenbröder ej mindre, än af våra obeväpnade medborgare.

Hvilka äro då våra afsikter? Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att rikets fäder och lagstiftare skola äga frihet, under våra vapens beskydd, att sammanträda, för att öfverlägga och besluta öfver det lidande och eljest snart förstörda fäderneslandets angelägenheter.

Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att för deras fötter nedlägga de vapen, hvilka vi för deras frihet tillgripit; oförfärade krigsmäns sammanhållna svärd skola sedan omkring svenska lagstiftares öfverläggningsrum bilda en skyddsmur, som ingen våldsmagt förmår bryta.

Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att död och förstörelse skola träffa hvar och en, som ännu vill förlänga Sveriges lidande, vare sig utländsk makt eller inländsk våldsverkare.

Sveriges Tyska länder äro öfverlämnade till fienden; Finland, denna fosterbygd för det tappraste, ädlaste folk, är af fienden inkräcktadt. Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att ej en aln mer skall af svenska fosterjorden öfverlämnas i fiendens hand.

Sveriges bergverk och handel ligga öde; Sveriges ungdom är ryckt från jordbruket för att naken och vanvårdad blifva ett rof för sjukdomar och döden; jordbrukarens bördor och besvär äro sådana, att han med allt sitt tålamod ej längre förmår bära dem; utsugande skatter äro utfordrade utan lagstiftande maktens bifall; [4] vanmakten, eländet, förstörelsen gripa omkring sig på ett förfärande sätt med hvarje dag: vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att landets fäder och vise skola äga frihet att återföra sällhet, välmåga och laglighet i fosterbygden.

Måtte de högre och lägre stånden, likasom vi, modigt och förtroligt räcka hvarandra handen uppå, att fäderneslandet skall frälsas! Deras enighet är rikets styrka, deras oenighet är förtryckarens framgång. Måtte Sveriges fäder och vise snart erbjuda fred och förtrolighet åt Sveriges grannar;

[1] I den tryckta upplagan: betydligt.
[2] öfvertygelse.
[3] understödjas och gillas.
[4] I den tryckta upplagan: utsugande skatter äro utan skonsamhet utfordrade.

men måtte denna erbjudning vara åtföljd af den försäkran, att hvarje svensk hellre ligger begrafven under svenska jorden, än han ser sitt fäderneslands självständighet rubbad eller upplöst.[1] Vi hafva med bedröfvelse sett Sveriges tillgångar utspridda, försvagade, bortslösade öfver landets vidsträckta gränsor, utan ändamål,[2] utan allt syftande till redbar nytta, utan framgång på någon enda punkt. Måtte Sveriges sista, ännu återstående krafter ej af oförståndet missledas till ogagn eller verkelig skada, i fall fäderneslandet påkallar dessa krafters användande.

Dessa äro våra önskningar för fosterbygden: vi skola med glädje och tillfredsställelse offra lif och välfärd för deras uppfyllande. Stor och ljuf blir för Sverige den högtidsdag, då hvarje svensk man med bibehållen ära och självständighet återvänder till sitt fredliga yrke, till ny välmåga och till sällheten inom sitt eget hus.

Försvaret på en af rikets gränsor är för en kort tid försvagadt genom vårt aftågande; men om fienden däraf[3] begagnar sig, skall han vid vår hastiga återkomst snart af blodiga förluster få erfara skillnaden på ett krig, som föres af personligt hat emellan styresmän, och ett, som härleder sig från trolöst bruten grannsämja emellan själfva folkslagen. Vi räkna med full tillförsikt på hvarje militairisk befälhafvares nit att med oss medverka, att med ljungeldens hastighet och styrka möta inländska våldsverkare och utländska fiender.[4]

---

[1] I den tryckta upplagan är här inskjutet det bekanta stycket af följande lydelse:

»Vår bundsförvandt England skall veta värdera ett folk, som bryter sina bojor och rotfäster lagbunden frihet inom sitt sköte. Frankrikes och alla århundradens hjälte skall högakta ett folk, som jämnliknar honom i bedrifter och krigsära. Rysslands och Dannemarks regenter, oupphörligt syftande på sina nationers upplysning och ekonomiska omskapning, skola ej ofreda ett folk, som har samma syftemål. När allt personligt agg undanrödjes, återstår blott gemensam högaktning, gemensamma fördelar, gemensam föresats att lefva eller dö själfständiga folkslag».

[2] I den tryckta upplagan här tillagdt: utan plan.

[3] I den tryckta upplagan här tillagdt: mot all sannolikhet och gifna löften.

[4] I den tryckta upplagan här tillagdt följande stycke:

»Vi våga sluteligen yttra den önskan till våra älskade landsmän och medbröder af alla stånd, att den nyss påbudna allmänna krigsgärden ej må utgöras, förr än Riksens Ständer yttrat sig öfver dess behörighet.

Carlstad den 7 Martii 1809.

Befälet öfver de i Wermland förlagde trouppper.»

Förhandlingarna om de skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring under Krimkriget.

Af Carl Hallendorff.

Europas diplomatiska historia har under en god del af 1800-talet väsentligen rört sig kring motsatsen mellan östern och västern, mellan Ryssland och England. Ursprunget till denna motsats kan följas tillbaka ända till det skede, då båda dessa makter genom reella förvärf och rättsanspråk af mer eller mindre sväfvande art allt djupare intresserades af Orientens omdaningsproblem, sålunda af händelserna i Indien, i Centralasien och i det osmanska väldet. Den stora kampen mot Napoleon hade för en tid ställt de bägge rivalernas statsmän och krigare sida vid sida, men under denna yttre samverkan bestod motsatsen om också latent: uppgörelserna på Wienkongressen vittna tillräckligt härom. Efter 1815 framträder antagonismen gång efter annan med full klarhet såsom vid Cannings samverkan med Förenta Staterna under deras konflikt med Ryssland (Monroë-doktrinen 1823), vid den engelska politiken under grekiska frihetskriget och vid Nikolaus I:s sympatier för Polignacs äfventyrliga antiengelska planer.

För Europas öfriga hufvudmakter och flera dess smärre stater var denna motsats af principiell vikt. Därtill drifna af solidariskt intresse mot den jäsande polska rörelsen och mot de revolutionära tendenser, som den härskande politiska reaktionen snarare framkallade än dämpade, gjorde Österrike och Preussen i det hufvudsakliga gemensam sak med Ryssland. Kejsar Nikolaus I:s kraftiga hand syntes smida detta östliga system allt starkare samman (furstemötena i Teplitz och München-

Grätz 1833, i Teplitz 1835, de stora kejsarmanövrerna vid Kalisch sistn. år). De växlande Londonkabinetten åter fullföljde tämligen konsekvent ett sträfvande att knyta intima förbindelser med Frankrike: Polignacs fall och julirevolutionen voro måhända ej mindre frukter af engelska än af orleanistiska intriger, och själfve regissören vid denna skickligt iscensatta kupp, den åldrige Talleyrand, gick efter välförrättadt värf i Paris till London för att där som Ludvig Filips ambassadör några år framåt verka för det engelsk-franska samförståndet. Visserligen var detta samförstånd af ganska oviss soliditet — det blef tidvis brutet, och vid Frankrikes orientaliska politik år 1840 stod ju kriget för dörren — men så länge Frankrike alltjämt för östmakterna stod som Europas orostiftare och revolutionsrörelsernas härd, nödgades det att åter och åter söka känning med det fördomsfria England. Så blef det också för Napoleon III's nya kejsardöme en naturlig sak att i första hand söka anknyta intima förbindelser med den engelska regeringen.

Det oförtydbara förakt, hvarmed kejsar Nikolaus bemötte Napoleons diplomater, liksom han under 1830-talet behandlat Ludvig Filips, lät antagonismen mellan demokratins Frankrike och autokratins Ryssland falla allmänheten skarpt i ögonen. Så bortskymde denna personliga och därför förr eller senare öfvergående motsats den reellare och allvarligare mellan Ryssland och England. Den ryske själfhärskarens diplomatiska felgrepp kommo emellertid de engelska intressena till godo. Ty ehuru Napoleon fullt afsiktligt styrde mot brytningen med Ryssland, under det att Londonkabinettet halft viljelöst följde honom, blef det dock England, som i längden hembar Krimkrigets verkliga frukter.

* * *

För alla de småstater, som närmare berördes af Englands eller af Rysslands politik, var denna motsats af största betydelse; sålunda ock för de skandinaviska rikena. Hvilka försiktighetsregler skulle man iakttaga för att icke indragas i striden, ifall det förr eller senare komme

till en öppen brytning mellan östern och västern? Eller skulle man, om det lände därhän, kanske helst taga parti för endera sidan? I så fall för hvilken?

Dessa spörsmål hade redan under Karl XIV Johans regeringstid med mycket allvar framställt sig för Sverige. Efter Unkiar-Skelessi-fördraget d. 8 juli 1833 tillspetsade sig för en tid de orientaliska tvistefrågorna till den grad, att mot följande årsskifte ett allmänt krig syntes stå för dörren. Denna hotande situation föranledde den svenska regeringen att i januari 1834 tillställa såväl England som Ryssland en »mémoire confidentiel», daterad Stockholm d. 4 januari s. å., hvari Sverige-Norges afsikt att under eventuel krigisk sammanstötning iakttaga absolut neutralitet uttrycktes. De i denna promemoria angifna grundsatserna vunno fullt erkännande i London, men väckte däremot i S:t Petersburg ganska bestämd gensaga, trots det rådande intima förhållandet mellan båda rikenas härskare. Det ryska kabinettet häfdade, att de angifna neutralitetsgrundsatserna måste obilligt gynna England Då man nämligen ville tillåta bägge de krigförande parternas krigsskepp att vid behof inlöpa i svensk-norska hamnar, allenast med vissa restriktioner beträffande det antal örlogsmän, som finge ingå i s. k. krigshamnar, samt beträffande sanitära försiktighetsmått, vore detta allenast till förmån för England, som ju saknade Östersjöhamnar. Huruvida svenska regeringens explikation, att landets geografiska läge omöjliggjorde upprätthållandet af ett allmänt förbud, och att ett sådant därför vore alldeles fruktlöst, skulle kunnat tillfredsställa Ryssland, får lämnas därhän. Förhandlingarna afstannade därigenom, att själfva krigsfaran undanröjdes. Den kinkiga frågan kvarstod emellertid olöst och skulle ytterst allvarsamt åter komma på dagordningen under Krimkriget.[1]

När den orientaliska krisen under loppet af år 1853 ryckte allt närmare och därvid en djupgående motsats yppade sig mellan å ena

[1] Då i det i följande urkunder och diplomatiska aktstycken citeras, äro dessa, så vida icke tryckta arbeten särskildt angifvas, hämtade från k. utrikesdepartementets arkiv i Stockholm.

sidan Ryssland, å den andra England och Frankrike, blef det tydligt, att krigiska komplikationer i de nordiska farvattnen lätteligen kunde förväntas. Detta gjorde Sverige-Norges och Danmarks eventuella hållning till en angelägenhet af största vikt, så för dessa stater själfva som för de i krisen direkt invecklade makterna. Sannolikt ha väl i god tid från västmakternas sida gjorts förfrågningar om de nordiska rikenas blifvande politik. Säkert är, att den ryska politiken lät antydningsvis förstå sin önskan om direkt samverkan med de skandinaviska rikena för Östersjöns spärrande. Vid ett besök, som den danske örlogsmannen Holger Dansk i juni 1853 aflade i Kronstadt, yttrade sålunda kejsar Nikolaus själf till dennas befälhafvare, en kapten Wulff, att Ryss-lands, Danmarks och Sverige-Norges mariner borde vara i stånd att förenade upprätthålla Östersjöns neutralitet emot enhvar.[1]

De skandinaviska ländernas geografiska läge och deras fullkomligt identiska intresse af neutralitetens bevarande under hotande krigiska förvecklingar gjorde det helt naturligt, att den samverkan, som nyss ägt rum mellan svenska och danska regeringarna under den schleswig-holsteinska konflikten, nu skulle leda till gemensamt uppträdande vis-à-vis det nya krigshotet. Men onekligen förefanns det en differens i den svenska och den danska regeringens uppfattning af det politiska läget. Kändt är, huru den svenska utrikespolitiken i viss mån skiftat tendenser under de två tiotal år, som förflöto mellan det kritiska året 1834 och Krimkrigets utbrott. Oscar I:s danskvänliga politik med dess ännu helt försiktiga men dock oförtydbara understrykande af skandinaviskt stamintresse var knappast angenäm för kejsar Nikolaus, nationalitetssträfvandenas svurne motståndare. Till det yttre voro emellertid relationerna mellan kabinetten i Stockholm och S:t Petersburg lika goda som någonsin, ända tills Finmarksunderhandlingarna år 1851 bragte växande svårigheter. Ryska regeringens bryska åtgärd att från d. 15 sept. 1852 spärra Finlands gränser för lapparnas flyttningar kunde omöjligen fattas annorlunda än som en ovänlig manifestation. Äfven om de rykten om ryska

[1] Lagerheims depesch af d. 4 dec. 1853, apostill n:o 3 (egenhändigt).

öfverfallsplaner, som då löpte, voro öfverdrifna, är det tydligt, att denna gränsspärrning och hvad därmed sammanhängde, nödgade konung Oscar att spörja sig, om icke Sverige-Norges framtida säkerhet kunde kräfva anknytandet af förbindelser, som vid behof skulle gifva ett visst stöd äfven gent emot Ryssland. Från denna rent af påtvungna reflektion var det visserligen ett godt stycke till aktiva åtgärder i sådan riktning, och, försiktig diplomat som Oscar I var, blef det hans sträfvande att i det längsta bevara äfven vänskapen med kejsar Nikolaus. Själfklart är emellertid, att den vunna erfarenheten af Rysslands hotande tryck gjorde honom ganska mottaglig för de tjänster och löften, med hvilka västmakterna snart skulle fresta honom.

Om en aftagande intimitet kunde skönjas mellan Stockholm och S:t Petersburg, så hade däremot samtidigt — såsom mången gång förr — de ryska förbindelserna till Köpenhamn snarare befästats. Vid uppgörelserna om den danska tronföljden och om hertigdömenas ställning till konungariket hade Ryssland varit den stormakt, som kraftigast understödt Fredrik VII:s och hans rådgifvares önskningar. För det danska kabinettet och särskildt för utrikesministern, den erfarne och inflytelserike Kristian Albrecht Bluhme med hans utpräglade helstatssympatier och hans ovilja mot nationalliberalernas Eiderpolitik, förelågo alla skäl att upprätthålla denna ryska vänskap. Den inre osäkerheten inom Danmark gjorde det emellertid högeligen riskabelt, ifall riket nu plötsligt skulle indragas i en öppen konflikt, och därför blef det den danska politikens mål att med bevarande af förbindelserna åt Ryssland ställa sig så gent emot västmakterna, att hvarje anledning till ingripande från deras sida förekommes.[1]

De båda skandinaviska kabinetten möttes sålunda i sträfvandet efter fullkomlig neutralitet för det fall, att den orientaliska krisen droge med

[1] Bluhme betonade sålunda, att Danmarks främsta mål måste vara att under kriget göra sig »saa lidet bemærket og saa lidet fremtrædende som muligt, intet at foretage, som ikke sikkert kan gjennemføres, og ved siden heraf saa lidet som muligt at gøre Danmarks geografiske Forhold generende for nogen af de krigsførende Parter.» *Danmarks Riges Historie, VI a, s. 42.*

sig sammanstötningar äfven i de nordiska farvattnen. Men under det att Danmark vid sådan neutralitet snarast kunde vänta invändningar och svårigheter från västmakternas sida, måste Sverige efter erfarenheterna från föregående tillfälle och äfven på grund af de något försämrade relationerna till grannen i öster motse, att Ryssland skarpt skulle nagelfara dess neutralitetsdispositioner. Helt naturligt har denna ömsesidiga förkänsla af den neutrala positionens svårigheter gjort bägge regeringarna yttermera böjda för gemensamt eller åtminstone likartadt uppträdande.

Vid samma tidpunkt, kring midten af juli månad 1853, togos sålunda såväl i Stockholm som i Köpenhamn af hvarandra oafhängiga initiativ till ett meningsutbyte om de nordiska rikenas politik, ifall det komme till ett allmänt krig.

Det danska kabinettet satte sig först i rörelse. D. 10 juli afsändes till Danmarks beskickningar i Wien, Berlin och Stockholm depescher, undertecknade af utrikesministern Bluhme, i hvilka betonades Danmarks önskan att under ett eventuellt krig bevara sträng neutralitet.[1] Till dessa depescher anslöto sig konfidentiella skrifvelser från Bluhme till beskickningscheferna, närmare utvecklande de grundsatser, som syntes den danska regeringen lämpliga att följa. Den skrifvelse, som afgick till danske ministern i Stockholm grefve Wulf von Plessen, synes vidlyftigare och mera oförbehållsamt än öfriga ha angifvit Danmarks åskådning och planer. Om krig utbröte, säges där, ämnade danska regeringen ofördröjligen förse fästningen Kristiansö (utanför Bornholm) med försvarsmedel och förklara dess hamn spärrad för alla krigförandes krigs- och förrådsskepp, blott med undantag för haverister. Men i hvilken utsträck-

[1] Meddelandet till Wien och Berlin fann den svenska regeringen senare en smula riskabelt, då dessa underhandlingar ej borde i förtid bli bekanta. Se Manderströms depesch till Wetterstedt den 19 juli, apostill n:r 1. I Wien tolkade man framställningen som ett försök att sondera Österrikes hållning. Bluhme berättade nämligen d. 29 juli för Wetterstedt, att grefve Buol till danske ministern yttrat sig finna Danmarks neutralitet helt naturlig samt fortsatt: »quant à nous, si l'intention de Votre Cour est de provoquer de notre part une égale franchise, Vous savez — a ajouté en riant le Comte de Buol — que nous sommes connus pour notre politique mysterieuse, et Vous comprenez que nous ne pouvons pas nous en écarter à cette occasion.» Wetterstedts depesch af d. 30 juli 1853.

ning kunde man tillåta de krigförande att kommunicera med neutralt territorium för att anskaffa sådana förnödenheter, t. ex. vatten och proviant, som väl ej vore krigskontraband men oundgängligen behöfdes för operationerna? Och kräfde ej begreppet krigskontraband närmare förklaring, då väl stenkol nu måste räknas därunder? Om dessa punkter önskade man genom Plessen inhämta den svenska regeringens tankar.[1]

I Köpenhamn lågo vid denna tid affärerna mestadels nere, mindre till följd af julivärmen än af »la maladie, qui afflige la capitale», koleran, som dagligen angrep flera hundra personer och dref hof, ministrar och diplomater att söka landsbygden. Konung Fredrik VII vistades på Skodsborg, utrikesministerns regelbundna mottagningar besöktes blott af de diplomater, som hade direkta ärenden att behandla, och däremellan var knappast någon att råka. Det föreföll därför helt naturligt, att den svenske ministern i Köpenhamn, friherre Elias Lagerheim, först d. 14 juli af Bluhme erhöll besked om de depescher, som fyra dagar tidigare afgått till Stockholm. Vid den audiens, som Lagerheim, i beredskap att anträda en tio veckors semesterresa, den 15 hade hos konung Fredrik ute på Skodsborg, upptog konungen själf ämnet, betonande vikten af nordisk samverkan till neutralitetens upprätthållande. Lagerheims berättelser om dessa framställningar[2] ankommo följaktligen till Stockholm, först sedan den svenska regeringen redan upptagit underhandlingarna. Hennes mellanhand för denna blef under närmaste tiden friherre Nils Wilhelm af Wetterstedt, chargé d'affaires i Köpenhamn under beskickningschefens frånvaro.

Med tidens postgång dröjde det ända till d. 15 juli, innan danske ministern i Stockholm grefve Plessen hann mottaga sin regerings uppdrag och gifva den svenske utrikesstatsministern friherre Algernon Stjerneld

[1] Bluhmes depesch och konfidentiella skrifvelse af Köpenhamn d. 10 juli 1853 (afskrifter). B. yttrar bl. a. rörande de krigförandes kommunikation med neutralt territorium: »Skjønt en aaben Adgang hertil i det forudsatte Tilfælde ingenlunde vilde være til lige Fordeel for de krigførende Parter, troer jeg dog at den, undtagen forsaavidt befæstede Havne angaaer, retlig bør indrømmes, og det saa meget mere, som det vilde være factisk umuligt at formene dem den.»

[2] Hans depescher af d. 15 och 18 juli, båda dat. Köpenhamn.

meddelande om deras ankomst och innebörd. När detta meddelande gafs, hade Stjerneld just lagt sista handen vid några utförliga skrifvelser i samma ärende till den svenska beskickningen i Köpenhamn, hvilkas afsändande skedde omedelbart, utan att man dröjde för att besvara den danska regeringens spörsmål.[1]

Af dessa uppslag, som sålunda korsade hvarandras väg, var tvifvelsutan det svenska till anläggning det betydelsefullaste, liksom också detta uppdrog de linjer, hvilka de nordiska regeringarna faktiskt kommo att följa. Svenska regeringens tankar utvecklades i en »mémoire confidentiel», hvilken bilades Stjernelds depesch af den 15 juli till Wetterstedt och af denne borde föredragas för Bluhme samt — om så önskades — i original tillställas honom. Efter en allmän öfversikt öfver den politiska situationen med dess hotande faror och en erinran om de invändningar, som Ryssland gjorde vid neutralitetsfrågans behandling år 1834, betonas lämpligheten af, att de genom så många intressen förbundna nordiska rikena här ginge hand i hand. De grundsatser, hvilka den svenska regeringen för sin del ansåge lämpligast att vid en eventuell neutralitetsförklaring fastslå, voro 1) fullkomlig afhållsamhet från hvarje direkt eller indirekt ingripande till ena partens förmån å den andras bekostnad; 2) inrymmande af tillstånd för båda parternas örlogs- och handelsskepp att inlöpa i alla svensk-norska hamnar, dock med vanliga inskränkningar angående sanitära försiktighetsmått och angående antalet örlogsmän, som finge ingå i krigshamnarna; 3) fasthållande af rätten att till de krigförande sälja alla slags behöfliga förnödenheter med undantag för sådant, som räknades för krigskontraband; samt 4) af rätten att njuta ostörd handelssamfärdsel med de krigförandes länder under respekterande af förklarad och effektiv blokad; 5) upprätthållande af förbud — utom i fall af verklig nöd — mot prisers införande och försäljande i svensk-norska hamnar.[2] Den svenska regeringen önskade nu veta, om

[1] Apostill n:o 2 vid Stjernelds depesch till Wetterstedt af d. 15 juli 1853 (konc.).
[2] Dessa grundsatser återfinnas ord för ord i den ofvan s. 3 citerade mémoire confidentiel af 4 januari 1834.

den danska regeringen under förutsatt eventualitet vore betänkt att iakttaga neutral hållning samt för denna ville i hufvudsak acceptera de angifna grundsatsena. Under förutsättning af jakande svar härtill och af vunnen enighet öfver de detaljer, som den danska regeringen till äfventyrs begärde modificera, önskade den svenska regeringen ett aftal, att meddelandena till de intresserade makterna om neutraliteten formulerades lika och samtidigt öfverlämnades.[1]

Hvad den danska regeringen i sitt meddelande blott antydt, nämligen att omständighetena torde mana de skandinaviska rikena till likartade mått och steg, var sålunda här från den svenska regeringens sida framställdt som ett formligt förslag. Tillika voro nu grundsatserna för neutraliteten preliminärt formulerade och formulerade på ett sätt, som blef bestämmande för slutresultatet. Måhända var det icke den danska regeringen okärt, att det formliga initiativet till denna icke helt från vanskligheter fria förbindelse togs från Stockholm.

Denna gång var vägen betydligt längre från svenska regeringen till den danska än i motsatt riktning, dock ej genom postgångens skuld. De danska konseljerna höllos nu af hänsyn till koleran i hufvudstaden ute på Eremitaget, och Bluhme vistades i Helsingör. För att fortast afbörda sig sitt uppdrag öfverlämnade sålunda Wetterstedt »mémoire confidentiel» till expeditionssekreteraren G. J. Quaade, men när han d. 29 på aftonen, utrest till Helsingör, träffade Bluhme personligen, hade denne ännu ej erhållit del af densamma. Ehuru väl redan genom grefve Plessen underrättad om svenska regeringens afsikter, yttrade sig därför den danske utrikes ministern för tillfället blott i allmänna ordalag, dock lifligt betonande sin glädje öfver den identitet i afsikter, som här så klart kommit till synes.[2]

Innan den danska regeringen blef färdig med sitt svar, anlände

[1] Stjernelds depesch till Wetterstedt af den 15 juli 1853 samt den därvid bilagda »mémoire confidentiel», dat. 14 juli (båda i konc.).

[2] Wetterstedts depesch, Helsingör den 30 juli, Bluhmes depesch till Plessen, Köpenhamn d. 31 juli — den förra orig., den senare afskr. Till Plessen betonar Bluhme, att svenska regeringens mémoire förträffligt lämpade sig som basis för åsyftad samverkan.

från Stockholm besked på dess framställningar. Äfven i den svenska hufvudstaden lågo affärerna i öfrigt tämligen nere nu vid rötmånadens början: konung Oscar vistades på Tullgarn och Stjerneld å sina gods utanför Norrköping, kabinettssekreteraren friherre Ludvig Manderström, som under tiden ledde utrikesdepartementet, liksom han faktisk väl var dess själ mera än departementschefen själf, utsände emellertid genast de från Plessen mottagna kopiorna af Bluhmes depesch och konfidentiella skrifvelse (af d. 10 juli) till konungen samt inhämtade därpå personligen å Tullgarn konung Oscars befallning om deras besvarande. Detta svar, framfördt genom Manderströms depesch till Wetterstedt af d. 19 juli, innehöll utom uttryck af glädje öfver de båda regeringarnas lika afsikter yttrande med anledning af vissa detaljer i Bluhmes skrifvelse. För att stödja danska regeringens fullt befogade åtgärd att stänga Kristiansös hamn för krigs- oeh proviantskepp samt för att tillika visa den fullkomliga öfverensstämmelse i synpunkter, som rådde mellan de båda regeringarna, förklarade nu den svenske konungen sig för sin del vilja stänga Karlskronas hamn för samma slags fartyg. Otvifvelaktigt, yttrades vidare, vore stenkol vida viktigare för krigförande makter än många af de vapenslag, som uppräknades i äldre kontrabandsspecifikationer, men det kunde ej vara de neutrales sak att utvidga begreppet krigskontraband. Beträffande rätt för de krigförande att skaffa sig förråd (»s'approvisionner») inom neutralt område stämde den svenska regeringens åsikt helt och hållet med den danskas, såsom de genom Wetterstedt gjorda framställningarna utvisade.[1]

När den danska regeringen slutligen svarade på dessa, var hon också i stånd att taga hänsyn till de sista utlåtelserna från Stockholm. Det var nämligen först i en å Eremitaget den 14 augusti 1853 hållen konselj, som konung Fredrik definitivt yttrade sig. Hans beslut blef att bemyndiga sin utrikesminister att genom sändebudet i Stockholm förklara, att konungen af Danmark vore villig acceptera de af svenske konungen framlagda principerna såsom basis för Danmarks och Sverige-

[1] Manderströms depesch till Wetterstedt, Stockholm d. 19 juli 1853 (konc.).

Norges neutralitet under ett eventuellt krig. Därvid förklarade sig konung Fredrik gilla den svenska regeringens mening, att begreppet krigskontraband icke nu erhölle någon ny eller närmare förklaring. Vidare angaf sig konungen blott ämna stänga krigshamnen Kristiansö för de krigförande, och då denna åtgärd vore betingad af denna hamns säregna läge, ville han icke på densamma grunda några önskningar om liknande stängningsåtgärder från den svenske konungens sida. Däremot önskade konung Fredrik, att man ömsesidigt förbehölle sig rättighet att allt efter olika krigshamnars lokala förhållanden utfärda särskilda föreskrifter om örlogsskeppens antal och förläggande inom eller utom en viss demarkationslinje samt om andra till ordningens upprätthållande hörande omständigheter. Beträffande notifikationen af neutraliteten antog konungen det svenska förslaget, att denna borde ske samtidigt och i likalydande form; däremot ansåg han mindre lämpligt att, som från svenska sidan framkastats, uppfordra de krigförande makterna att formligen godkänna de skandinaviska rikenas neutralitetsbeslut.[1]

Som af detta synes, existerade mellan de båda nordiska kabinetten ringa eller ingen meningsskiljaktighet öfver neutralitetssaken. Då den svenska regeringen ej alls höll på nödvändigheten af neutralitetens formella erkännande genom specialaftal med de eventuellt krigförande makterna, kunde på sin höjd en meningsskiljaktighet spåras i danska regeringens försiktiga antydan, att neutralitetsprincipen icke kräfde stängandet af några svensk-norska hamnar. Förfarandet i detta fall var emellertid tydligtvis helt beroende af den svenske konungens godtfinnande.

Trots detta fullkomliga samförstånd kom underhandlingen icke att

[1] K. Fredriks bemyndigande för Bluhme, dat. Eremitaget d. 14 aug. 1853 (afskr.); I depesch till Plessen, dat. Köpenhamn d. 20 aug. 1853 (afskr.), utvecklar Bluhme närmare motiven för konung Fredriks beslut. Han yttrar där bl. a., att det väl vore teoretiskt riktigt att enligt svenska regeringens tanke på grundval af de gemensamma neutralitetsprinciperna sluta specialkonventioner med de eventuellt krigförande makterna, men den praktiska lämpligheten häraf syntes tvifvelaktig. Ty vore, som man ansåge, grundsatserna billiga, så vunnes intet genom sådant erkännande, hvaremot man själf så skulle binda sina händer och försvåra de förändringar, som framtida omständigheter kunde nödvändiggöra.

för den närmaste tiden fortskrida längre. Den konferens af stormakternas ambassadörer, som grefve Buol mera privat arrangerade i Wien i slutet af juli år 1853, syntes för en tid gifva hopp om fredlig lösning af den orientaliska krisen, och under sådana omständigheter ansågo de nordiska regeringarna eller åtminstone den svenska, att ett neutralitetsuttalande vore förhastadt och olämpligt (»même aurait put donner lieu à des observations, qu'il était plus sage d'éviter»).[1] Men frågan var endast undanskjuten för ett par månader, och den fick ny vikt efter underrättelsen om Portens krigsförklaring mot Ryssland.

Den 8 oktober 1853 hade den turkiske öfverbefälhafvaren i Rumilien uppfordrat den ryska härens chef att inom kort frist utrymma Donaufurstendömena, och då detta afböjdes, inträdde två veckor senare det faktiska krigstillståndet. Därmed var tydligt, att England och Frankrike inom kort skulle inträda såsom Turkiets bundsförvanter, och sålunda ryckte den motsedda faran nu omedelbart in på lifvet.

I denna situation har konung Oscar funnit nödvändigt att tidigt och bestämdt precisera Sveriges hållning för det fall, att krigshändelserna skulle sträcka sig till Östersjön. D. 26 okt. lät han sålunda till ministrarna i Berlin, London, Paris, S:t Petersburg och Wien afgå en konfidentiel depesch, hvilken dessa skulle ord för ord (»verbalement») delgifva respektive regeringars utrikesministrar. Denna depesch utvecklade helt kort konungens afsikt att under krigiska eventualiteter iakttaga noggrann neutralitet.

Det var emellertid icke konung Oscars tanke att stanna vid denna allmänna principförklaring. De tidigare underhandlingarna med Danmark gåfvo honom tämlig visshet, att den danska regeringen fortfarande skulle vara böjd att medverka till en gemensam noggrannare fastställd nordisk deklaration, och han stod äfven i begrepp att återupptaga underhandlingarna härom. Men det föresväfvade honom dessutom för-

[1] Särskildt G. A. Sparres depesch till Lagerheim, Stockholm d. 28 okt. 1853.

hoppningar att kunna vidga och på samma gång stärka detta neutralitetsaftal genom Preussens anslutning härtill. Huru dessa förhoppningar väckts, får lämnas därhän; säkert är, att de, ehuru mycket försiktigt, antyddes i de första meddelanden, som nu gjordes till kabinettet i Köpenhamn i syfte att återupptaga den afbrutna underhandlingen.[1] Hvad som förekom i samband med ett par beskickningschefers delgifvande af depeschens innehåll till de regeringar, där de vore ackrediterade, var ock ägnadt att göra konungen ytterligare ifrig att stärka sin position genom Preussens värdefulla anslutning.

När innehållet i depeschen af d. 26 okt. meddelades de olika regeringarnas utrikesministrar, uttalade dessa i allmänhet sitt gillande af de grundsatser, som den svenske konungen angaf sig vilja följa. I S:t Petersburg gaf emellertid meddelandet uppslag till en rysk meningsyttring, som lät skönja framtida svårigheter. Delgifvandet skedde här, då ministern generalmajor Gustaf af Nordin åtnjöt tjänstledighet, af Sveriges chargé d'affaires, legationssekreteraren grefve Charles Emil Piper. När han d. 7 nov. för den gamle rikskanslern grefve Karl Robert von Nesselrode begynte uppläsa depeschens innehåll, afbröt honom först Nesselrode med den skenbart harmlösa frågan »c'est une communication verbale dont vous êtes chargé par Votre Gouvernement?» Efter uppläsningens slut diskuterade den gamle drifne diplomaten genast läget, så väljande sina ord, att de skulle ge en fingervisning om den svenska politikens rätta kurs enligt ryska synpunkter. Så vidt striden komme att begränsas till Ryssland och Turkiet — och det vore omöjligt att förstå, med hvad rätt Frankrike och England skulle inblanda sig i deras mellanhafvande — kunde Sverige aldrig lida något obehag af den, yttrade han, men för-

---

[1] I en af justitiestatsministern grefve G. A. Sparre undertecknad depesch till Lagerheim, dat. Stockholm d. 28 okt. 1853, betonas bl. a. önskvärdheten af, att samtliga »les puissances riveraines de la Baltique, qui demeureraient neutres», enades om gemensam tolkning af vissa kinkiga neutralitetsfrågor. I konceptet (af Manderströms hand) har ursprungligen varit tillagdt: »surtout comme j'ai quelque lieu de croire que peut-être la Prusse prendra l'initiative pour une proposition relativement aux points précités.» Här har först »aux» ersatts med «á quelqu'un des», men därpå har hela denna passus strukits.

mulerade ej i ord den till hands liggande tanken, »då har Eder regering intet att bekymra sig om i denna sak.» Vidgades mot förmodan åter konflikten till en strid mellan stormakterna, då vore de förenade rikenas naturliga politik att hålla sträng neutralitet. Slutorden — »nous souhaitons, nous attendons de l'amitié que porte le Roi à Notre Souverain, que cette néutralité nous soit tout-à-fait bienveillante» — voro oförtydbara.[1]

Sina tankar utvecklade Nesselrode närmare i en d. 4 (16) nov. dat. depesch till ryske ministern i Stockholm Jakob Andrejewitsch Daschkoff, hvilken denne i sin ordning delgaf Stjerneld. Däri yttrades, att kejsaren hade mottagit den svenska förklaringen »dans le même esprit d'amitié sincère et de confiance», som hade dikterat densamma. Kejsaren, fortsatte Nesselrode, sträfvade att begränsa kriget, men det vore mycket möjligt, att detta tvärtom genom västmakternas ingripande komme att utvidgas. Om detta skedde, vore kejsaren öfvertygad, att konungen af Sverige och Norge icke skulle tveka att enligt de neutralitetsgrundsatser, som han nyss angifvit, stänga sina rikens hamnar för alla krigsskepp, tillhörande mot Ryssland fientliga makter.[2]

Den ryska regeringen häfdade sålunda samma uppfattning, som kommit till synes år 1834. För kabinettet i Stockholm innebar detta uttalande ingen öfverraskning, ty man hade från början klart för sig, att den starka konsekvensen inom Rysslands politiska ledning förr eller senare skulle framkalla dylik meningsyttring, ifall Sverige å sin sida vidhölle de tidigare angifna neutralitetsprinciperna. Men det var också självklart, att konung Oscar och hans rådgifvare af detta uttalande funno ökad anledning att söka stödja sitt neutralitetssystem genom öfverenskommelse med andra stater. Särskildt angenämt var det för dem, att den preussiske ministerpresidenten och utrikesministern frih. Otto Teodor von Manteuffel till svenske ministern i Berlin frih. Carl Hochschild ej blott uttryckte sitt gillande af den svenske konungens afsikter utan tillika underströk, »qu'il dèsirait vivement, que la Prusse fut dans le

[1] Pipers depesch af d. 9 nov. (28 okt.) 1853 (orig.).
[2] Efter citat i Stjernelds depesch till Lagerheim, Stockholm d. 29 nov. 1853, (konc.).

cas d'observer également une sevère neutralité.»[1] De utsikter, som sålunda kunde yppas till samverkan med Preussen, stodo emellertid i andra planet; tillsvidare kom det framför allt an på att åvägabringa ett definitivt samförstånd med Danmark, hvars ställning och intressen i denna fråga så väsentligen liknade Sveriges.

Två dagar, sedan den anförda depeschen expedierats till våra beskickningschefer vid stormaktshofven, återknöt den svenska regeringen den sedan en tid hvilande underhandlingen med Danmark. Justitiestatsministern grefve Gustaf Adolf Sparre, som för tillfället under Stjernelds sjukdom förestod utrikesdepartementet, afsände nämligen den d. 28 oktober 1853 till Lagerheim i Köpenhamn en depesch med utförliga instruktioner i detta syfte. Däri erinrades om anledningen till, att sommarens förhandling afstannade, samt framhölls, huru den närvarande ställningen just gjorde önskvärdt, att saken återupptoges, hvarjämte meddelades om de framställningar, som ungefär samtidigt ägde rum till stormakternas regeringar. Efter hvad som förefallit trodde sig den svenska regeringen kunna påräkna fullt samförstånd med den danska och föreslog därför, att de båda regeringarna skulle i samtidiga noter afgifva likalydande deklarationer om sin afsikt att bevara sträng neutralitet och om de grundsatser, som de i så måtto ämnade upprätthålla. Ett projekt till sådan not bifogades. Detta projekt anslöt sig helt och hållet till de principer, som angifvits i svenska regeringens »mémoire confidentiel» af d. 14 juli 1853, men uppräknade ett antal svenska och norska krigshamnar, hvilkas »rades interieures» skulle vara stängda för alla stridandes krigsskepp. Dessutom ansåg den svenska regeringen lämpligt, att man vägrade erkänna kaparbref samt förbjöde kapare att ingå i hamnarna eller uppehålla sig vid kusterna.

Som Sparre i sin depesch betonat önskvärdheten af snart samförstånd för att dymedelst förekomma eventuella framställningar från ett eller annat håll, skyndade sig Lagerheim att, enligt befallningen konfidentielt, gifva Bluhme del af sina mottagna instruktioner. Han erhöll

[1] Cit. i Stjernelds depesch till Lagerheim, Stockholm d. 2 dec. 1853 (konc.).

dennes svar i en d. 16 november daterad not, som angaf den danske konungens fullkomliga gillande af allt väsentligt i de svenska förslagen. Blott ansåge man det praktiskt att något mildra stipulationen om kapare: ett sådant generelt förbud, som från svenskt håll föreslagits, vore nästan omöjligt att upprätthålla och kunde därför rent af blifva farligt; det vore sålunda lämpligare att blott förbjuda kapares vistelse i de neutralas hamnar och å redderna. Ett förslag till not, i öfrigt lika med den svenska, men med denna förändring, bifogades.[1]

När den Lagerheims depesch, som bl. a. meddelade detta Bluhmes svar, på kvällen d. 23[2] genom kurir bragtes fram till Stockholm, befann man sig där midt uppe i de öfliga ceremonierna vid den just sammanträdande riksdagens öppnande. Detta gaf en yttre plausibel anledning att något dröja med expedierandet af svenska regeringens svar, men till dröjsmålet bidrogo säkerligen i främsta rummet de allvarliga öfverläggningar, som Nesselrodes ofvan anförda meddelande genom Daschkoff måste framkalla. Den depesch till Lagerheim, som daterades d. 29 nov. 1853 och kan sägas innehålla det definitiva beskedet från svensk sida, tillkom också först efter mycket ingående öfverväganden, hvarom det bevarade konceptet, skrifvet af Manderström, med vidsträckta rättelser af konung Oscar egenhändigt, tydligen bär vittne.[3]

Det svar, som under nämnda dag afgick från Stockholm, innehöll främst ett obetingadt accepterande af de redaktionsförändringar, som den

[1] Lagerheims depesch af Köpenhamn den 18 nov. 1853 med afskrift af Bluhmes not, dat. d. 16 nov., samt det danska projektet bilagdt. Bluhmes not innehöll bl. a. en tolkning af begreppet redd — »par *rades* on comprendrait tout mouillage à la proximité d'un port» — en tolkning, som den svenske utrikesstatsministern senare förklarade sig fullständigt acceptera.

[2] I konceptet af Stjernelds svarsdepesch står »d. 28». Siffran är dock otydlig och kan vara rättelse för d. 23. Då konceptet ursprungligen daterats d. 25, hvilken siffra senare ändrats till d. 29, synes den 23 (möjligen d. 24) vara riktiga dagen.

[3] Den verklige utrikesministern denna tid var tvifvelsutan Manderström, genom hvilken hela korrespondensen vanligen gick, och af hvilken alla viktigare koncept uppsattes. Det är nästan utan exempel, att chefen, frih. Stjerneld, funnit lämpligt göra någon rättelse eller ändring i Manderströms koncept. Konung Oscar har emellertid själf — därom äro samtida vittnesbörd ense — förbehållit sig ledningen i sista hand. De korrigeringar, som någon gång företagits i Manderströms texter, härröra också i regel från konungen personligen.

danska regeringen gjort i utkastet till neutralitetsnoten, hvadan denna nu förklarades vara af Sverige definitivt godkänd och antagen.[1] I denna punkt hade den svenske konungen och hans rådgifvare tydligen icke hyst den ringaste tvekan, men däremot hafva de varit i ett visst tvifvelsmål om den lämpliga tidpunkten för notens delgifvande till de intresserade makterna.

I Sparres depesch till Lagerheim af d. 28 oktober hade den svenska regeringen, som ofvan anförts, framhållit önskvärdheten af snart samförstånd med Danmark och af en omedelbart därpå gjord likalydande neutralitetsdeklaration. De tvifvelsmål, som nu en månad senare rådde i Stockholm, få tydligen tillskrifvas under mellantiden yppade händelser, möjligtvis i någon mån Manteuffels yttrande med utsikten till samverkan med Preussen, säkert och i främsta rummet Nesselrodes meddelande genom Daschkoff. Lagerheim fick nu befallning att underrätta Bluhme om denna ryska framställning, men samtidigt påpekades, att genom densamma ingen ändring skett i konung Oscars tänkesätt, då det ju af geografiska skäl vore ogörligt att söka spärra alla svensk-norska hamnar för de krigförandes örlogsskepp. Den utförliga argumentation för och emot ett omedelbart delgifvande af neutralitetsdeklarationen, som förekommer i depeschen, visar emellertid, att Nesselrodes meddelande gjort ett ganska starkt intryck. Önskan att undvika hvarje sådant missförstånd med Ryssland, som efter detta lätteligen var att förutse, förmådde sålunda den svenska regeringen att öfverväga, om icke den långt framskridna årstiden kunde gifva frist för nya underunderhandlingar öfver den orientaliska krisen med däraf följande fredsutsikter, i hvilket fall hela deklarationen blefve onödig. Men å andra sidan kräfde den framställning, som gjorts genom Daschkoff, ett svar: vore det ej på samma gång klokast och värdigast att gifva detta genom att med ens medelst neutralitetsdeklarationens utfärdande precisera sin

[1] »Le dernier texte, tel qu'il Vous a été communiqué par S. E. Mr. de Bluhme, doit ainsi être consideré comme definitivement arrêté et convenu entre les deux Gouvernements.»

ställning? Den svenska regeringen beslöt att stanna vid detta sista alternativ och befallde följaktligen Lagerheim att underställa dess mening det danska kabinettet.

För regeringen i Köpenhamn innebar underrättelsen om Nesselrodes framställning ingen öfverraskning, ty dels hade den ryske rikskanslern på liknande vis yttrat sig till danske ministern i S:t Petersburg, baron Otto von Plessen, dels hade man genom kejsar Nikolaus' personliga yttrande till kapten Wulff en preliminär vink om, hvad Ryssland önskade af Danmark liksom af Sverige-Norge. Man fann sig emellertid i Köpenhamn lika litet som i Stockholm vara i stånd att tillämpa det slags neutralitetsgrundsatser, som Nesselrode förordat. Därför erhöll nu Lagerheim genom Bluhme konung Fredriks obetingade gillande såväl till neutralitetsnotens lydelse som till dess omedelbara expedierande.[1]

De svensk-danska förhandlingarna voro härmed slutförda, och det återstod endast att till vederbörande diplomatiska agenter expediera de aftalade likalydande noterna. I sista stund höll emellertid ett litet missförstånd på att dyka upp mellan de i öfrigt fullkomligt eniga skandinaviska regeringarna. Manteuffels berörda yttrande till Hochschild hade föranledt konung Oscar att känna sig för i Berlin, huruvida därstädes verkligen rådde sympati för en neutralitet af samma slag, som den nu mellan de skandinaviska kabinetten planerade. Han hade därför låtit gifva Hochschild befallning att »de vive voix» lämna den preussiske utrikesministern en redogörelse för den svenska regeringens neutralitetsprinciper, mera detaljerad än det tidigare lämnade allmänna uttalandet, samt att tillika betona, hvilken glädje det skulle bereda hans härskare, om dessa principer öfverensstämde med de satser, som Preussen eventuellt kunde besluta sig för. Om förhandlingarna med Köpenhamn

[1] Lagerheims depesch af Köpenhamn d. 4 dec. 1853 jämte 3 »apostilles» (orig). I appostill n:o 2 skrifver L.: »M. de Bluhme est venu me voir, comme il me l'avait promis. Son Exc. m' a dit, qu' ayant rendu compte au Roi du contenu de la depêche, que je Lui avais communiquée, Elle était en état de ratifier tout ce qu' Elle m' avait dit précédement. Ce Ministre écrira aujourdhui à M. le Comte de Plessen, qui sera chargé de faire connaître au Gouvernement du Roi, que son Souverain adopte tout ce qui a été proposé dans la dépêche précitée, et que rien ne s'oppose à la publication de notre neutralité éventuelle.»

gaf man emellertid ingen underrättelse, ej heller fick Hochschild i uppdrag att framställa någon inbjudan till Preussen: en sådan skulle medfört tidsutdräkt och kunde förplikta till modifikationer i det redan med Danmark aftalade, hvarför H. uttryckligen skulle betona, att hans konung i hvarje fall under den närmaste tiden komme att bekantgöra sin neutralitetsförklaring.[1]

Hochschild fullgjorde sitt uppdrag den 8 dec. men erhöll på sin framställning allenast ett sväfvande svar — konungen af Preussen gillade alldeles den svenske monarkens neutrala afsikter —, hvilket icke gaf uppslag för vidare meningsutbyte af vikt.[2] Om dessa antydningar i Berlin gjorde Stjerneld någon dag i början af december den danske ministern i Stockholm grefve Plessen underkunnig samt befallde i depesch af d. 2 december Lagerheim att därom underrätta Bluhme. Innan denna depesch nådde adressaten, hade emellertid Bluhme på annan väg mottagit underrättelse om den svenska regeringens steg. Den preussiske ministern i Köpenhamn baron Karl von Werther återkom nämligen en af de första decemberdagarna till sin post från ett tillfälligt besök i Berlin och upptog genast såväl med Bluhme som med Lagerheim samtal om de meddelanden, som genom Hochschild skett i Berlin. Under dessa samtal betonade Werther så pass lifligt sin regerings önskan att samverka med andra östersjöstater till neutralitetens upprätthållande (»s'unir aux autres puissances riveraines de la Baltique pour assurer la neutralité de cette mer»), att Bluhme härunder trodde sig skönja en antydan, att Preussen ville formligen inbjudas till biträde. Denna utsikt tilltalade honom visserligen, liksom han ock kände glädje öfver Preussens gillande, men han prononcerade samtidigt till Lagerheim sin förvåning, att den svenska regeringen, som dock förliden sommar begärt den fullkomligaste diskretion öfver hela förhandlingen,[3] nu utan sin allierades vetskap

[1] Depesch till Hochschild d. 30 november 1853. Depesch till Lagerheim d. 2 dec. 1853. (konc.)

[2] Hochschilds depescher af d. 10 och 16 dec. 1853 (orig.).

[3] I en depesch af d. 19 juli 1853 hade Manderström befallt Wetterstedt att till Bluhme betona »le prix que le Roi attache à ce qu'un secret parfait soit gardé encore sur les communications entre les deux Cours à ce sujet.»

gjort dylika meddelanden i Berlin. Det var dock lätt för Lagerheim att bryta spetsen af dessa förebråelser genom hänvisning till Sparres depesch af d. 28 oktober, däri det preliminära svenska meddelandet till stormaktshofven uttryckligen omnämnts. Den preussiska regeringens afvaktande hållning gjorde vidare explikationer i saken öfverflödiga.[1]

Man var nu å ömse sidor färdig, ense såväl om deklarationens affattning som om gemensamt uppträdande vid aflämnandet. I svensk-norsk ministeriel konselj å Stockholms slott, hvarvid närvarande voro excellenserna Sparre och Stjerneld samt norske statsministern Frederik Due, beslöt konung Oscar d. 14 december 1853 att omedelbart afgifva en båda de förenade rikena gällande neutralitetsdeklaration enligt aftalet med Danmark. Sex dagar senare, d. 20 dec., expedierades deklarationen jämte ett utrikesstatsministerns cirkulär, dateradt d. 14 dec., till de särskilda beskickningarna i Berlin, Konstantinopel, Haag, Hamburg (för Mecklenburg-Schwerin och Hansestäderna), Lissabon, London, Madrid, Paris, S:t Petersburg, Washington och Wien. Cirkulären till Sverige-Norges chargés-d'affaires i Athen, Neapel och Rio de Janeiro skickades samtidigt till Lagerheim i Köpenhamn för att af honom expedieras vidare, sedan Bluhme fått tillfälle att där närsluta sin not till vederbörande staters utrikesministrar. Liksom Danmark sålunda begagnade sig af de svensk-norska beskickningarna i de länder, där danska sådana saknades, åtog sig den danske utrikesministern att genom sina underlydande residenter förmedla den svenska notens öfverlämnande till regeringarna i Belgien, Hannover och Oldenburg.

Själfva neutralitetsförklaringen delgafs sålunda vederbörande regeringar genom likalydande noter från de svensk-norska och danska beskickningarna eller, där sådana saknades, från hvartdera landets utrikes-

[1] Lagerheims depesch Köpenhamn d. 4 dec. 1853, (orig.). — I sin depesch af d. 8 dec. meddelar Lagerheim om ett nytt samtal med Werther, därvid denne betonat, att hans regering gärna ville bevara sträng neutralitet. Han trodde emellertid, att Englands påtryckningar på Preussen för att få detta att taga mera avancerad position skulle för preussiska regeringen försvåra beslutet att just nu bestämdt angifva sin neutralitet.

minister. Noterna betonade först vederbörande svensk-norske eller danske monarks önskan att under de hotande krigiska förvecklingarna bevara vänskapen med alla makter samt utvecklade därpå i korthet, huru de båda skandinaviska monarkerna genom sitt i denna angelägenhet likartade intresse föranledts till ömsesidig kommunikation af sina afsikter i syfte att åvägabringa gemensamt uppträdande. På grund af den enighet mellan de båda monarkerna, som sålunda vunnits, hade nu öfverbringaren mottagit befallning att till vederbörande regering lämna underrättelse om de allmänna regler, som hans härskare fastslagit att lända till efterrättelse, i fall olyckligen krig komme att utbryta. De båda monarkerna ville följa och oföränderligen tillämpa en sträng neutralitet, grundad på lika respekt för alla makters rättigheter. Denna neutralitet borde enligt de båda regeringarnas likartade uppfattning ålägga' dem följande förpliktelser och tillskynda dem dessa förmåner: 1) att afhålla sig från hvarje direkt eller indirekt ingripande till ena partens förmån å den andras bekostnad; 2) att tillåta de stridandes krigsfartyg och kofferdimän att ingå i de skandinaviska rikenas hamnar, dock med rättighet att förbjuda (»se réservant toutefois la faculté d'interdire») krigsfartygen tillträde till följande krigshamnar, nämligen i Sverige och Norge Stockholm innanför Vaxholm, Kristiania innanför Kaholmen, den inre hamnen i Horten, hamnarna vid Karlsten och Karlskrona innanför befästningarna samt Slite hamn på Gottland innanför batterierna på Eneholm, i Danmark Kristiansö vid Bornholm. Härvid måste naturligtvis de ordnings- och sanitetsreglementen, som regeringarna af omständigheterna föranleddes att utfärda, respekteras. Kapare skulle icke insläppas i de skandinaviska rikenas hamnar eller tolereras å redderna; 3) att tillåta de krigförandes fartyg att i rikenas hamnar förse sig med alla slags behöfliga förnödenheter, med undantag för sådant, som räknades för krigskontraband; 4) att stänga hamnarna — utom i fall af verklig nöd — för prisers införande och försäljande; 5) att njuta ostörd handelssamfärdsel med de krigförandes län-

der under respekterande af de allmänt uppgjorda och erkända reglerna vid förklarad och effektiv blockad.[1]

* * *

De skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring var afgifven. Återstod att se dess mottagande.

Knappast någonstädes kom deklarationen som en öfverraskning, och i allmänhet torde den icke ha framkallat några märkligare reflexioner. På två punkter var man emellertid alldeles särskildt intresserad af saken — i London och S:t Petersburg. Där föreföllo äfven en del rätt signifikativa och för det följande betydelsefulla uttalanden.

Det var icke fritt, att man ej i Stockholm befarade en del invändningar från den engelska regeringens sida. Visserligen låg det en oneklig sanning i det förut anförda ryska inkastet, att neutralitetsförpliktelsen i dess nu fixerade form genom de geografiska villkorens natur var väsentligen förmånligare för västmakterna än för Ryssland, i fall det komme till sammanstötning i Östersjön. Men det var ganska möjligt, att man i London mindre beaktade detta än det i orden markerade faktum, att ett rätt stort antal svenska och norska hamnar förklarades stängda för krigsskeppen. Dessutom kunde det väntas, att hänvisningen till gängse regler om effektiv blockad samt förbudet mot kapare skulle vålla motsägelser, då dessa ej stämde med Englands förut häfdade maritima grundsatser.

Under den tydliga förkänslan af förestående svårigheter från ryskt håll, hvaraf Nesselrodes redan i november gjorda framställning gaf en försmak, var den svenska regeringen ytterst ifrig att förekomma eller afväpna eventuella engelska anmärkningar. Detta vållade, att den nu i all tysthet tog ett steg, hvars enlighet med lojal neutralitet torde kunna ifrågasättas. Svensk-norske ministern i London, frih. Johan Gotthard von Rehausen, erhöll genom en chifferdepesch af d. 23 december

[1] Jfr aftrycket af den svensk-norska noten, i *Sverges traktater,* XI, s. 262 f. Jfr ock innehållet af svenska regeringens mémoire confidentiel af d. 15 juli 1853, ofvan s. 8.

1853 befallning att konfidentielt bringa nämnda utlåtelser från Nesselrode till den engelske utrikesministern lord Clarendons kännedom. Skulle för öfrigt den ädle lorden, hette det, göra några anmärkningar beträffande de svensk-norska krigshamnarnas stängning, så borde Rehausen betona, att förbudet blott gällde »les rades interieurs», samt att i öfrigt funnes vid Östersjön och på de västra kusterna en hel rad af minst lika goda hamnar, speciellt sådana som Hanö, Fårösund, Oxelösund och Elfsnabben: alla dessa hamnar stode öppna för de flottor, som krigseventualiteten kunde föra till dessa nejder.[1]

Delgifvandet af självfva neutralitetsförklaringen skedde i London genom Rehausen och den danske ministern grefve Reventlow Criminil. Deras noter, båda daterade d. 2 jan. 1854, öfverlämnades af dem vid ett gemensamt besök hos lord Clarendon och mottogos af denne med utsökt artighet. Vid genomläsandet yttrade han sålunda: »well it appears really to be a strict neutrality», samt uttryckte förhoppningen, att det proklamerade förbudet mot kapare måtte tränga igenom till allmän folkrättslig grundsats.[2] Lord Clarendons svar, gifvet genom d. 20 januari 1854 daterade depescher till beskickningscheferna i Stockholm och Köpenhamn, mr. William Grey och mr. Andrew Buchanan, uttryckte också den engelska regeringens tillfredsställelse med de nordiska rikenas dispositioner. Men visserligen valdes uttrycken så, att de icke skulle innebära någon Englands händer framgent bindande principförklaring rörande neutral flaggas rättigheter.[3]

[1] Stjernelds depesch till Rehausen, Stockholm d. 23 dec. 1853. (konc.). — I depeschen säges äfven, att Rehausen skulle söka någon lämplig anledning att göra liknande meddelande till den franske ambassadören i London, så att det på denna väg måtte komma till kejsar Napoleons kännedom.

[2] Under samtalets lopp framkastade lord Clarendon, refererande sig till uttalanden i Times, farhågor, »qu'une influence de l'Est serait sur le point de prévaloir chéz Vous» (= Sverige och Danmark), hvilka bekymmer Rehausen anmärkte borde vara lugnade genom de nu öfvelämnade noterna. — Det förtjänar antecknas som ett symptom från engelskt håll, att Clarendon både vid samtal med Rehausen (dennes depesch af d. 9 febr. 1854) och i en depesch till Englands chargé d'affaires i Stockholm mr. Grey (af d. 9 febr.; afskrift meddelad Stjerneld) skarpt betonade faran, att Ryssland skulle bemäktiga sig Gottland.

[3] Förklaringen »has received the best attention of Her Maj:s Government; and I am glad to express the satisfaction with which they have learned the neutral policy

I S:t Petersburg föll det återigen på grefve Pipers lott att till den europeiska diplomatiens nestor Nesselrode frambära den svensk-norska regeringens neutralitetsuttalande. Efter gemensamt aftal sökte och erhöllo han och den danske ministern baron Plessen företräde hos Nesselrod å samma dag d. 3 januari 1854, baron Plessen kl. 1,45, grefve Piper kl. 2 e. m. Vid inträdet mötte Piper den danske ministern i trappan. Han fann sålunda rikskansleren fullt förberedd, artig som alltid men något kylig. »Jag antager», yttrade N., »att eder not är alldeles likalydande med den danske ministerns och kan sålunda slippa att läsa samma sak två gånger.» Piper insisterade dock på, att N. åtminstone skulle taga del af det parti, där de båda noterna måste divergera, nämligen vid uppräknandet af de krigshamnar, som skulle stängas. När han därpå med N:s tillstånd uppräknade dessa hamnar och nämnde Slite, utbrast N.: »ah, detta är mycket viktigt, denna hamn ligger ju oss så nära». I öfrigt undertryckte N. alla reflexioner, uttryckligen betonande, att han toge noten *ad referendum.*[1] Att under detta afmätta yttrande låg mycken kyla, därpå erhöll Piper bekräftelse vid sitt följande sammanträffande med den danske ministern. Till denne hade nämligen Nesselrode utlåtit sig, att »vår neutralitet vore helt och hållet till favör för Rysslands fiender»; i sin tillagda förhoppning, att omständigheterna måtte medföra, att de skandinaviska regeringarnas resolutioner icke finge någon praktisk verkan, torde Nesselrode desto mera varit fullt uppriktig, som hans böjelser voro öfvervägande fredliga.[2]

Det förgick en jämförelsevis rundlig tid, innan den ryska regeringen utlät sig officielt om de öfverlämnade neutralitetsresolutionerna. Efter det redan förefallna kunde man dock förutse, att dess uttalanden

which it is the intention of the Swedish and Norvegian Government to pursue, and the measures adopted for giving effect to that policy. Her Maj:s Government [betviflar icke, att vid krigstillfälle dessa förbindelser skola bli] strictly and honourably fulfilled — — and will lend their best endeavours in support of the neutral position that Sweden and Norway propose to maintain.»

[1] Pipers depesch af d. $\frac{4 \text{ jan. } 1854}{23 \text{ dec. } 1853}$ (orig.).

[2] Chifferapostill till Pipers depesch af $\frac{4 \text{ januari } 1854}{24 \text{ dec. } 1853}$

knappast skulle innebära ett obetingadt godtagande, och detta bestyrktes genom privatyttranden, som under hand emanerade.[1]

Först den 15 januari (3 januari g. st.) 1854 gafs ett officiellt ryskt svar på den svenska kommunikationen. Nämnda dag daterades en depesch från Nesselrode till ryske ministern i Stockholm, Daschkoff, i hvilken dels den ryska regeringens kända synpunkter åter explicerades, dels ett formligt yrkande framställdes. D. skulle mycket allvarligt påkalla svenska regeringens uppmärksamhet för de viktiga grunder, som förhindrade kejsaren att erkänna opartiskheten i den proklamerade neutraliteten; tillika skulle han framhålla, att om den svenska regeringen nu enligt sträng rättvisas kraf ville sluta sina hamnar för alla främmande örlogsskepp, utan hänsyn till nation, så skulle alla skäl för invändningar från kejsarens sida bortfalla. En modifikation af neutralitetsreglerna i denna riktning skulle D. söka utverka; och man afvaktade med spänning (»avec une juste sollicitude») i S:t Petersburg resultatet af hans mått och steg.

Så långt den ostensibla delen af Daschkoffs uppdrag.[2] Till denna torde ha slutit sig åtskilliga instruktioner för hans egen räkning att muntligen använda, då han delgåfve frih. Stjerneld afskrift af depeschen, samt då han erhölle den enligt befallning sökta audiens hos konung Oscar, i hvilken han skulle direkt inför konungen andraga sin herres synpunkter. Det förtjänar observeras, att det ryska yrkandet nu innebar en formell modifikation af de grundsatser, som angifvits i Nesselrodes depesch af den d. $\frac{16}{4}$ november 1853 — dessa hade nämligen syftat att sluta de svensk-norska hamnarna blott för mot Ryssland fientliga krigsskepp, under det att nu begärdes stängande för alla främmande krigsskepp, sålunda äfven för de ryska. Det kan äfven vara värdt

[1] I depesch af d. $\frac{13}{1}$ januari 1854 berättade Piper, att kejsar Nikolaus vid tal om Sveriges neutralitetsförklaring betecknat dennas principer såsom teoretiskt oantastliga men praktiskt till gagn för Rysslands fiender. Kejsaren skulle ha fortsatt: »la politique la plus saine pour la Suède aurait été de fermer ses ports aux Anglais et faire cause commune avec la Russie.» — Depeschen, som med engelsk kurir fördes öfver Berlin, i orig.

[2] Officiel kommunikation af depeschen i k. utr. dep. arkiv.

att beakta, att Nesselrode, den erkände mästaren i att formulera diplomatiska aktstycken, gifvit den ostensibla depeschen en lydelse, som under all yttre förbindlighet lät icke så litet af skärpa skymta fram.

En synnerligen intressant omständighet fann Nesselrode af begripliga skäl ej orsak att genom Daschkoff direkt delgifva den svenska regeringen. Ungefär samtidigt med denna depesch till ryske ministern i Stockholm aflät han det officiella svaret till danske ministern i S:t Petersburg rörande danska regeringens neutralitetsförklaring, och detta svar innehöll ingen principiell invändning mot konung Fredriks beslut. Motiven för detta olika förfarande vore, enligt hvad Nesselrode senare meddelade Piper, af geografisk art, då Sveriges läge gjorde dess åtgärder vida ömtåligare för Ryssland än Danmarks.[1] Säkerligen låg dock härunder något mera: den differens mellan svenska och danska kabinettens åskådning af den allmänna politiska situationen, som ofvan antydts, hade knappast undgått den skarpsynta ryska diplomatien. Det föreföll då lika lämpligt att genom tillmötesgående knyta banden med Danmark närmare som att genom en allvarlig föreställning varna Sverige för förbindelser västerut.[2]

I Stockholm hade man med växande otålighet motsett den ryska regeringens svar,[3] hvars fördröjande ju måste fattas såsom ganska signifikativt. När sålunda Daschkoff ändtligen d. 26 januari meddelade Stjerneld Nesselrodes depesch af d. $\frac{15}{3}$ januari, innebar dennas yrkande knappast någon öfverraskning. Också var den svenska regeringen

[1] Pipers depesch af d. $\frac{21}{7}$ januari 1854, apostill (orig.).

[2] I ett enskildt bref till Stjerneld af d. $\frac{30}{18}$ jan. 1854 (orig.) säger också Piper bl. a.: »enligt vissa yttranden samt ord, som här och där kunnat uppsnappas, har ryska Noten tillkommit icke så mycket af några flera eller färre hamnars tillstängande eller öppnande utan fast mera af den afundsjuka misstänksamhet, hvarmed Kejserl. Cabinettet betraktar hvarje statshandling eller närmande mellan de Skandinaviska Konungarikena. Våra hamnar hafva blifvit ett svepskäl, och man har hoppats kunna genom ett raskt uppträdande mot oss och genom en i ögonen slående undfallenhet mot Danmark omintetgöra den emellan båda Rikena uppgjorda öfverenskommelse; polemiken i våra tidningar och discussionerna i våra stånd hafva äfven bidragit att sätta det Slaviska blodet i gäsning.»

[3] I depesch till Piper af d. 24 januari 1854 (konc.) hade Stjerneld befallt Piper att bestämdt ehuru i moderat form begära officiellt svar, då det för Sverige-Norges sjöfart vore ytterst viktigt att i god tid veta, hvad man hade att motse.

genast beredd att svara å detta yrkande, och dess svar kunde efter de föregående grundliga öfverläggningarna endast blifva ett, nämligen afslag.[1]

Det viktigaste meningsutbytet om Rysslands motyrkande synes ha förefallit under den af Daschkoff begärda audiensen hos konung Oscar, hvilken ägde rum d. 27 januari.[2] Under denna betonade Daschkoff till en början, att kejsar Nikolaus särskildt beklagade, att den svenska neutralitetsförklaringen blifvit aflåten utan föregående kommunikation med den ryska regeringen. Den anmärkning för hemlighetsmakeri mot välsinnad granne, som låg härunder, bemötte konungen genast med hänvisning till ett samtal mellan Nesselrode och svenske ministern i S:t Petersburg Nordin under juli månad 1853: på tal om de krigiska utsikterna hade Nordin låtit förstå, att Sverige ämnade hålla sträng neutralitet, hvartill Nesselrode svarat: »det är allt hvad vi kunna begära». För öfrigt hade senare genom Piper uttryckligen meddelats om konungens afsikter. Något förhemligande hade sålunda ej skett, men väl hade man på goda skäl ej funnit lämpligt att öppna en preliminär underhandling med den ryska regeringen i saken. En sådan måste nämligen ha framkallat liknande underhandlingar äfven med andra intresserade makter, och saken hade då försvårats genom de pretentioner, som framkommit från olika håll. Nu hade reglerna fixerats i samförstånd med Danmark allena och med så strängt iakttagande af folkrättens principer, att ingen makts billiga anspråk kunde anses förnärmade. På Daschkoffs yrkande om angifna modifikationer i de svensk-norska neutralitetsreglerna svarade konungen, att det vore dels en motsägelse att stänga hamnarna för de makters krigsfartyg, med hvilka man allt-

[1] I depescher till Löwenhjelm (Paris) och Rehausen (London) d. 27 januari 1854 (konc.), med rättelser af konung Oscar egenhändigt, redogör Stjerneld för Daschkoffs framställningar samt nämner, att D. s. d. skulle emottagas i audiens af konungen. Depeschen slutar: »Je ne puis donc Vous informer du resultat de cette audience, mais Vous pouvez être persuadée que le Roi ne consentira point á la modification demandée qui changerait essentiellement les bâses, selon nous parfaitement impartiale, sur lesquelles repose notre declaration de neutralité.»

[2] En redogörelse för audiensen uppsattes till underrättelse för riksdagens hemliga utskott. Koncept till denna redogörelse med egenhändiga rättelser af konung Oscar förvaras i k. utr.-dep:s arkiv.

fort stode i vänskaplig förbindelse, dels ock en omöjlighet att hindra mäktiga flottor från att intränga i en eller annan af de talrika hamnar, som funnes längs de förenade rikenas kuster. Det vore oriktigt och föga hedrande att åtaga sig en förpliktelse, som man ej mäktade uppfylla. Därför hade konungen blott undantagit de befästa krigshamnar, som han ägde verkliga medel att stänga. »Då den under ett krig i Östersjön viktigaste af mina hamnar nämligen Slite blifvit stängd för alla främmande örlogsfartyg, har jag vidtagit en åtgärd af betydelse för Ryssland. Jag hade väntat, att densamma skulle erkännas.»

Efter detta försvar för sina åtgärder gick konung Oscar till anfall: »jag förmodar», yttrade han, »att samma svårighet blifvit från Edert hof framställd till danska kabinettet»? Daschkoffs svar blef halft undvikande: »jag har anledning att tro, att kejserliga kabinettet ej gör några invändningar mot Danmarks neutralitet». Detta innebure, anmärkte konungen genast, en högst egendomlig inkonsekvens, då båda neutralitetsförklaringarna voro byggda på samma principer och helt likalydande; den enda afvikelsen vore, att 6 svensk-norska hamnar stängdes, under det att Danmark blott gjort undantag för en enda, Kristiansö. I folkrätten borde väl principer gälla och icke geografiska villkor; emellertid lyckönskade naturligtvis konungen sin allierade konungen af Danmark, att kejsaren sett saken från annan synpunkt. Till detta hade Daschkoff svårt att något invända, i stället vädjade han till den mångåriga vänskapen mellan kejsar Nikolaus och konung Oscar, hvilken borde förmå den senare att efterkomma kejsarens önskan. Med varmt uppskattande af denna vänskap förklarade sig emellertid konungen ej kunna gifva en förpliktelse, som skulle ådraga hans riken bestämda svårigheter och för öfrigt ej kunde strängt genomföras. Men, replikerade Daschkoff, kunde den också ej genomföras, så vore den dock af moralisk vikt: »den makt, som ej ställde sig densamma till efterrättelse, hade ju därigenom kränkt de Förenade rikenas neutralitet.» — »Ja, ljöd konungens svar, och därigenom skulle jag se mig indragen i en strid, i hvilken jag hvarken bör eller vill deltaga. Att göra en så väsentlig modi-

fikation i den neutralitetsförklaring, jag redan meddelat de flesta europeiska hofven, vore för mina rikens anseende lika förnärmande som för deras intressen.» I dessa sista ord låg ett formligt afslag å det genom Daschkoff framförda yrkandet. Konung Oscar skyndade sig också att betona, att detta afslag ingalunda finge fattas som tecken å någon förändring i hans vänskapliga tänkesätt mot den ryske kejsaren. Till yttermera visso ville han själf personligen i bref till kejsar Nikolaus utveckla skälen för det svar, som genom svenska utrikesstatsministern skulle officielt gifvas.

Det kan ju ej sägas, att hvad som förekom under audiensen bragte något egentligt nytt ljus öfver de skilda ståndpunkterna. Intressant var i hvarje fall Daschkoffs yttrande om den sannolika effekten af ett allmänt hamnförbud, äfven om det icke kunde upprätthållas, ty därunder framstack med all tydlighet den ryska regeringens önskan att på omvägar nödga Sverige till gemensam sak. Denna öppna antydan och den gifna bekräftelsen, att Danmarks neutralitetsförklaring blifvit utan gensaga erkänd, hafva naturligtvis gjort den svenska politiska ledningen ännu mindre hågad för en modifikation af de proklamerade grundsatserna.

Den svenska regeringens officiella svar på den ryska framställningen daterades d. 31 januari 1854. Svaret utgjordes af en depesch till Piper, hvilken skulle föredraga denna för Nesselrode och därefter till honom öfverlämna en afskrift af densamma. Med samma ryska kurir, som öfverbragte denna depesch till adressaten, sändes ock genom Daschkoffs förmedling ett egenhändigt bref från konung Oscar till kejsar Nikolaus, äfven detta dateradt d. 31 januari, hvari konungen personligen utvecklade grunderna för sitt afslag. Då de af Manderström utarbetade koncepten till dessa skrifvelser[1] i stor utsträckning äro korrigerade af konungen själf, gifva de en ganska tydlig bild af de tankar, som nu rörde sig hos regeringen i Stockholm. Hufvudintresset fäster sig vid konung Oscars handbref, enär depeschen utöfver dettas innehåll

[1] Koncepten i k. utr.-dep. arkiv.

egentligen blott utförligt relaterar en del fakta från den förda underhandlingen.

Konungen säger sig i detta bref finna kejsarens meddelanden om den svenska neutralitetsförklaringen vara af sådan vikt, att han känner sig manad att öppet och direkt explicera sig inför kejsaren. Han hoppades, att denne skulle erkänna, att han aldrig under loppt af deras förbindelser på något sätt ändrat grundsatser eller känslor, och han visste sig under 1848 år beklagliga händelser hafva gifvit tydliga bevis på sitt tänkesätt. Främst stode emellertid för honom plikterna mot hans folk, och han hoppades i närvarande svåra tider hafva lyckats fylla dessa utan att därför ha behöft glömma sina personliga känslor. En blick på kartan borde öfvertyga kejsaren om omöjligheten att stänga alla svensk-norska hamnar.[1] Den för Ryssland genom sitt läge viktigaste af dessa, nämligen Slite, hade konungen under sista sommaren låtit befästa, så att han med fog kunde inräkna den bland de krigshamnar, till hvilka inträdet stängdes för främmande krigsfartyg. Längre kunde konungen icke gå utan risken att lofva, hvad han ej förmådde hålla. I självfva verket hade han blott upptagit samma mot alla lika opartiska regler, som hans fader proklamerat år 1834, enda skillnad vore, att vissa för Ryssland tydligen förmånliga modifikationer införts: på den tiden skulle sålunda alla hamnar stå de krigförande öppna, men nu stängdes de viktigaste, och häfdandet af den neutrala flaggans rätt vore till bestämdt gagn för Ryssland. Han hade hoppats, att detta skulle vederbörligen uppskattas.[2] I hvarje fall ville han tro, att kejsaren efter öfvervägande af nu anförda omständigheter skulle erkänna

[1] I Manderströms koncept följer här en struken passus, så lydande: »il y en a de tels, et principallement Vinga Sand, devant Gothembourg, Slitö, dans l'ile de Gottland, et Hanö, aux environs de Carlshamn, où jamais nous ne pourrions empêcher des flottes de stationner».

[2] I Manderstöms koncept följer här en antydan, som väl ansetts riskabelt förpliktande och därför strukits: »s'il y avait un moyen d'amener une entente conforme aux vues de V. Maj., sans qu'il entrainât de ma part le sacrifice de ce que je possède de plus précieux, je serais charmé de pouvoir l'adopter. Si les Puissances éventuellement belligérantes voulaient s'imposer réciproquement l'exclusion de leurs bâtimens de guerre de nos ports, je ne demanderais pas mieux, et j'employerais mes efforts pour amener un pareil résultat.»

opartiskheten i hans afsikter och åtgärder,och motsatsen skulle högeligen smärta honom.

När dessa svar öfverbragtes — Piper erhöll depeschen af d. 31 januari på middagen d. 6 februari och afbördade sig följande dag sitt uppdrag till Nesselrode[1] — hade den politiska situationen ändtligen nått full klarhet. Den 12 januari hade Nesselrode mottagit engelska och franska kabinettens ultimatum, och d. 4 februari notificerade Rysslands ambassadörer i London och Paris samma kabinett om de diplomatiska förbindelsernas afbrytande.[2] Kriget var sålunda afgjord sak. Det låg tydligen icke i Rysslands intresse att vid sådant läge pressa Sverige ytterligare, då detta allenast kunde fattas som ovänlighet och följaktligen snarast komma dess fiender till godo. I sin depesch af d. 8 februari kunde också Piper meddela Stjerneld Nesselrodes uttalande, att Ryssland efter mottagandet af dessa explikationer låtit sin fordran på modifikation af de svenska neutralitetsreglerna falla;[3] för öfrigt hänvisade Nesselrode till den personliga skrifvelse, som kejsar Nikolaus omedelbart skulle afsända till svar å konung Oscars bref, hvilket senare enligt N:s ord »a fait la meilleure impression sur l'esprit de l'Empereur».

Det föreföll, som om saken härmed varit utagerad, men i själfva verket föreföll ett mycket karaktäristiskt efterspel. Redan samma dag, som Piper mottog nämnda underrättelse från Nesselrode, d. v. s. den 7 februari (26 januari), var kejsarens svar färdigt och expedierades följande dag med en kurir, som tillika bragte en depesch från Nesselrode till Daschkoff samt — efter kanslerens speciella erbjudande — också Pipers citerade depesch. Denna snabbhet synes angifva, att det ryska kabinettet redan på förhand hade sin taktik fullt klar och nu önskade genom öfverraskning afvinna den svenska regeringen någon fördel. Mot en sådan plan svarade helt och hållet den tystlåtenhet om inne-

[1] Pipers depesch af d. $\frac{8 \text{ febr.}}{27 \text{ jan.}}$ 1854, (orig.).

[2] CAMILLE ROUSSET, *Histoire de la guerre de Crimée* (Paris 1878) I, s. 72 f.

[3] »Nous n'insisterons plus sur les demandes que renferme la dépêche de $\frac{1}{3}$ Janvier.»

hållet i kejsarens bref, som iakttogs både till Piper och väsentligen äfven i Nesselrodes ostensibla depesch till Daschkoff.[1] Det var först i den audiens d. 21 februari, vid hvilken ryske ministern öfverlämnade kejsar Nikolaus' skrifvelse till konung Oscar, som hemligheten röjdes.

Kejsar Nikolaus' svar innehöll främst ett tack för konungens skrifvelse men ingick för öfrigt ej alls på den omtvistade neutralitetssaken. Däremot betonade han, att den förestående kampen var en strid mot de växande omstörtningstendenserna (»les doctrines subversives»). Vänskapen mellan kejsar Alexander och konung Karl Johan hade grundats vid en liknande tidpunkt, den hade fortlefvat mellan de båda nuvarande monarkerna och visat sig bestå under 1848 års pröfningar. Denna bepröfvade vänskap berättigade kejsaren att antaga, att i den nya striden »les armes de V. Maj., uniquement destinées à faire respecter Sa neutralité, ne seront en aucun cas tournées contre la Russie.» Kejsaren vågade hoppas, att konungen icke skulle i detta hänseende förvägra honom »une assurance possitive comme V. Auguste Père n'a pas hésité à la donner à l'Empereur Alexandre.» Till en sådan försäkran vore konungens personliga ord till kejsaren alldeles nog (»Sa parole me suffira».).[2]

Någon redogörelse för audiensens förlopp har icke varit tillgänglig, och det är därför icke med säkerhet bekant, huru konung Oscar upptog denna med hemlighet omgifna och till sitt innehåll öfverraskande begäran. Att döma af konungens svarsbref, som daterades d. 24 februari, torde intrycket varit rätt förbryllande. Här förefaller närmast varit på sin plats en kort och energisk hänvisning till konungens i neutralitetsförklaringen och i därpå följande korrespondansen klart markerade afsikter, hvilka gjorde den begärda försäkran både öfverflödig

[1] Depeschen, hvaraf afskr. i k. utrikesdepartementets arkiv, innehåller blott, att svenska regeringens explikationer af d. 31 januari, för hvilka Daschkoff skulle framföra Nesselrodes tacksamhet, stärkte ryska regeringen i dess hopp, att den svenske konungens och hans regerings vänskapliga sinnelag mot Ryssland alls ej skulle förändras. »C'est cet espoir que l'Empereur s'est plû à exprimer dans Sa lettre autographe à S. M. le Roi de Suède et de Norvège.»

[2] Enligt afskrift i k. utrikesdepartementets arkiv.

och rent af otillåten. I stället för en sådan ingick emellertid konungen i en ganska vidlyftig utredning om sina rustningsåtgärder för neutralitetens skydd, häfdade, att dessa måste betraktas såsom från rysk synpunkt tillfredsställande och på intet vis kunde innebära något hot mot Ryssland, samt slutade, att konungens intressen och personliga sympatier sammanfölle i fasthållandet af sträng opartiskhet: »tel est mon dessein aussi ferme que sincère; cette assurance, je n'en doute point, paraîtra suffisante à V. M., et Son coeur en appréciera la portée.» En försäkran af begärda slaget däremot vore honom omöjligt att afgifva, då den innebure ett bestämdt partitagande för Ryssland, hvilket ej vore förenligt med den proklamerade neutraliteten.[1] Så befogad denna sista förklaring var, försvagades ovillkorligen dess verkan rätt väsentligt genom den prägel af självförsvar utan direkt synbar anledning, som hvilar öfver den föregående utredningen.

Den svenske ministern i S:t Petersburg generalmajor Nordin hade nu efter direkt order från Stockholm återvändt till sin post efter längre vistelse i Italien, och det föll därför på hans lott att sköta de afslutande förhandlingarna med ryska kabinettet. D. 1 mars hade Nordin inberättat hem om sitt första besök hos Nesselrode efter återkomsten, hvarvid denne med vanlig älskvärdhet gifvit honom de välvilligaste förklaringar om, att svårigheterna från Rysslands sida nu vore öfvervunna, sedan alla betänkligheter röjts ur vägen. Tre dagar senare anhöll Nesselrode, som just hemkommit från längre samtal med kejsaren, om Nordins omedelbara besök och yttrade sig vid detta om konungs Oscars nyss anlända svar. Kejsaren vore visserligen tillfredsställd med detta i öfrigt men funne dess slutord, att konungen ej kunde gifva en positiv försäkran af begärda slag, allenast ägnade att upphäfva det goda intrycket af konungens förut i brefvet gjorda förklaring. Nesselrode hade nu befall-

[1] Enligt det af Manderström utskr. manuskriptet. »Comme Souverain des Royaumes indépendans, je ne puis aller au delà, et certes ce ne serait jamais qu'envers les Puissances qui m'y forceraient elles-mêmes, que je pourrais, à mon vifregret, me voir obligé d'accepter une position plus prononcée.»

ning att meddela Nordin, att kejsaren någon af de närmaste dagarne önskade personligen uttala sig till honom.[1]

Söndagen d. 5 mars efter mässan mottog kejsar Nikolaus den svenske ministern. Under det långa samtal, som nu utspann sig, förklarade kejsaren, att han numera i öfrigt intet hade att invända emot den svenska neutraliteten, men han funne det af Nesselrode förut berörda yttrandet i konung Oscars bref oklart för att ej säga subtilt. Nordin försäkrade, att hvarje subtilitet varit fjärran från konungens tankar: han hade endast velat utveckla de viktiga skäl, som hindrade honom att här uppfylla kejsarens önskan. Utan att härtill svara fortsatte kejsar Nikolaus, att han för sin del alls ej tviflade på konung Oscars lojala tänkesätt, men hvem svarade för framtiden? Själf kunde kejsaren när som helst falla för en kula, och han ville då gärna lämna sin son säkerheten af befästadt godt förhållande till grannarna. Och äfven om den nuvarande svenske konungens vänskap var pålitlig, så påstods det, att hans son kronprinsen vore ovänligt stämd mot Ryssland. Sveriges statsskick och obegränsade pressfrihet inrymde ock stor möjlighet för illvilliga agitationer. På dessa skarpa utlåtelser kunde Nordins svar endast blifva ett fast häfdande, att opinionen inom Sverige på intet sätt var krigisk, och att ingen orsak funnes att förutse någon ändring därvidlag. Då kejsaren ej vidare explicerade sig utan blott uttryckte sin glädje öfver att höra dessa försäkringar, sporde Nordin, om han finge underrätta sin regering, att kejsaren erkände dess neutralitet, hvartill han nu erhöll ett jakande svar.[2]

Den afslutande akten i detta diplomatiska spel gafs i samma drag, som Nordin till Stockholm inberättade om sin audiens. Nesselrode aflät nämligen just då till Nordin en d. $\frac{7 \text{ mars}}{23 \text{ februari}}$ dagtecknad not[3], hvilken utgjorde det definitiva svaret å den svenska neutralitetsnoten. I denna

[1] Nordins depesch af d. $\frac{1 \text{ mars}}{17 \text{ febr.}}$ 1854 och apostille till depeschen af d. $\frac{4 \text{ mars}}{20 \text{ febr.}}$ s. å. (orig.).

[2] »Certainement, respondit L'Empereur, et je fais des voeux pour que l'Angleterre le fasse également, et qu'Elle ne Vous force la main pour Vous faire sortir de cette attitude.» Nordins depesch af d. $\frac{8 \text{ mars}}{24 \text{ februari}}$ 1854 (orig.).

[3] Orig.: k. utr.-dep:s arkiv.

not yttrar Nesselrode efter resumering af själfva neutralitetsförklaringen: »Les explications directes qui ont eu lieu entre les Cabinets de S:t Petersbourg et de Stockholm, depuis la remise de cette note, auront convaincu S. Maj. le Roi de Suède et de Norvège avec quelle sollicitude l'Empereur a pris connaissance des ouvertures qu'elle renfermait. Elles provenaient d'un Souverain avec lequel S. Maj. Imperiale tient à entretenir des relations d'amitié intime, qui soient toujours, comme elles l'ont été jusqu'à présent, à l'abri de toute atteinte et placées au dessus du moindre doute. Pleinement rassuré à cet égard, le Cabinet Imperial n'hesite point à déclarer qu'ayant toujours eu pour première base de sa politique le respect des droits d'autrui, il respectera ceux de la Suède et de la Norvège dans l'éventualité d'une guerre maritime, et qu'il forme des voeux sincères pour que le Cabinet de Stockholm puisse trouver dans le système qu'il vient d'adopter, de justes motifs de sécurité pour les deux Royaumes unis. — Quant aux relations commerciales, il est entendu, et le Soussigné s'empresse de donner l'assurance formelle, que les batimens Suédois et Norvégiens et leurs cargaisons jouiront dans les ports de l'Empire de la sureté et de toutes les facilités, qu'admettent les règles généralement établies et reconnues en faveur du pavillon neutre.» —

Vid jämförelse med den engelska regeringens utlåtelser föll naturligtvis i ögonen, att England obetingadt gillade den militära delen af neutralitetsförklaringen men yttrade sig mera sväfvande om den handelspolitiska, medan Ryssland åter förfor tvärtom. Hufvudsaken var emellertid uppnådd: regeringen i Stockholm hade från de båda makter, hvilkas sammanstötning i Östersjön kunde medföra de egentliga vanskligheterna, vunnit ett formelt erkännande af sina dispositioner. Möjligheten att fullt genomföra dem berodde på ovissa framtidsfaktorer.

* * *

Det allmänna intrycket af denna neutralitetsunderhandling blir ovillkorligen, att båda de skandinaviska kabinetten allvarsamt sträfvade ef-

ter den opartiska hållning mellan båda parterna vid en eventuell sammanstötning, hvilken bäst svarade mot deras länders intressen. Otvifvelaktigt är emellertid också, att en viss divergens i Sverige-Norges och Danmarks ställning lät de ledande statsmännen inom de båda kabinetten inlägga något olika sympatier i sina åtgärder. Såsom kändt skulle denna divergens under krigets lopp leda till, att Sverige-Norge alltmera utprägladt närmade sig de mot Ryssland fientliga makterna. Huru detta närmande framkallades, har intet med neutralitetsunderhandlingarna att göra. Men tydligt är, att åskilligt, som föregått dem, särskildt i lappfrågan, likasom ett och annat under deras förlopp yppadt, måste ej oväsentligt öka den svenska regeringens farhågor för ryska pretentioner, följaktligen stärka denna regerings önskan om visst stöd å annat håll. Därvid blef Rysslands uppenbara och något bryska sträfvande att söndra Sverige-Norge och Danmark från hvarandra betydelsefullt, då redan detta lilla symptom blottade vanskligheten af det skandinaviska politiska system, hvarom man på vissa håll drömde. Det mot vanliga diplomatiska regler ganska stötande sätt, hvarpå den ryska regeringen hade manifesterat sin misstro mot Sveriges dåvarande och ännu mera mot dess blifvande politiska ledning, måste hos en stat med känsla för sin själfständighet och sina traditioner framkalla icke bara farhågor utan ock befogadt missnöje. Så bragte dessa underhandlingar om de skandinaviska rikenas neutralitet erfarenheter, hvilka — skickligt exploaterade af den hänsynslösa stormaktspolitik, som jämte Ryssland mest kunde ha intresse af Sveriges hållning — skulle utöfva en viktig inverkan på den svenska politikens kurs under den närmast följande tiden.

Om neutralitetsidéens förverkligande i Sveriges nyaste historia.

Af C. A. Reuterskiöld.

Neutralitetsidéen har, liksom andra politiska idéer, växlat innehåll och betydelse efter tidernas omskiftning. Från begynnelsen var i Sverige dess anseende ringa: »neutraliteter äre gemenligen bedrag och tidsspiller», heter det i ett svenskt rådslag från Gustaf II Adolfs tid; och i midten af 1700-talet karaktäriserades neutraliteten såsom något, hvarigenom man förlorade »både aktning och konsideration».[1] Neutraliteten innebar då helt enkelt, att en stat, som på grund af sin territoriella belägenhet eller af annat skäl nödgades taga ställning till ett krig mellan andra makter, därvid lyckades undgå att taga parti för endera men i stället bevara fred med båda, om än misstänkt af båda. Regeln var nämligen i dylika fall, att den som ej var med den ena parten han var emot; och neutraliteten betydde blott ett undantag härifrån, beviljadt och samtyckt af de krigförande eller af endera af dem ofta på hårda villkor, som i sak medförde direkta fördelar för den som gjorde medgifvandet.

I den mån åter, som kriget äfven blef sjökrig och sålunda icke med nödvändighet förutsatte grannelag mellan de krigförande eller i allt fall möjlighet till landförbindelse dem emellan, vidgades ock neutralitetsbegreppet. Öfver sjön kunde fienden nås utan att tredje maktområde däraf behöfde beröras, och på samma gång bortföll behofvet för denna makt att taga parti i striden. Regeln blef nu omvänd: den som

[1] Riksarkivets *Utredning rörande Sveriges vigtigaste neutralitetsförklaringar* (1902), sid. 3.

icke var emot den ena, han var icke heller nödvändigtvis med den andra, men var han med denne, var han också emot den förre. Neutraliteten har blifvit en frihet för tredje man bland statssystemets makter att icke, blott på grund af krigets faktum, tvingas till partitagande i krig mellan två andra bland dem, och att, så länge ett sådant partitagande ej skett, heller icke behöfva underkasta sig några särskilda villkor eller inskränkningar för bibehållandet af fred med båda de krigförande. Visserligen hafva dessa inga särskilda skyldigheter på grund af neutraliteten, hvilken sålunda strängt taget ej kan af dem kränkas, hvaremot deras eljes öfliga skyldigheter under fred att respektera hvarje annan makts både territoriella och personella, både reala och organmakthöghet stå kvar gentemot de neutrala i alldeles samma utsträckning som under fred. »Neutralitetskränkningar» från de krigförandes sida äro i själfva verket endast integritets- eller självständighetskränkningar af i och för sig alldeles samma art som andra sådana; enda skillnaden ligger däri, att kränkningen i ena fallet sker under neutralitet, i de andra under allmän fred, och att den i det förra äger rum för det redan pågående krigets skull af hänsyn till dess behof, i det senare oberoende af dylika hänsyn.

Juridiskt inverkar denna skillnad dock icke på kränkningens karaktär eller bedömande; särskildt torde vara behöfligt att gentemot den vanliga populära föreställningen framhålla, att ingen stat, blott därför att den är neutral, har någon som helst större rätt till ostörd integritet än eljes, och att dess integritetsintressen då lika väl som eljes endast genom dess egen militära och diplomatiska kraft kunna behörigen värnas och skyddas: den folkrättsliga garantien för rättigheter och skyldigheter stater emellan ligger ytterst och endast i dessa staters självhjälp genom retorsion, repressalier eller krig. Och någon rätt att undgå kriget finnes alldeles icke. Hvad som emellertid under krig mellan andra makter gör en dylik självhjälp till neutralitetens upprätthållande, d. v. s. till bevarande af egen integritet och självbestämning såsom under fred, i högre grad än eljes nödvändig, är den omständigheten, att

en icke förhindrad kränkning däraf från en af de krigförandes sida lätt ger grundad anledning misstänka ett afsiktligt eller frivilligt understödjande af den samma, hvarigenom alltså »neutraliteten» skulle faktiskt upphöra, under det att motsvarande kränkning under allmän fred allenast medförde en konflikt mellan den kränkande och den kränkta staten inbördes. Neutraliteten är rätt och slätt det faktum, att en stat uppehåller förutsättningarna för att icke under krig mellan andra stater anses göra ett med någondera af dessa, men samtidigt på lika sätt som eljes reagerar mot möjliga öfvergrepp och angrepp från båda.

En neutralitet i denna mening kan dock blifva omöjlig på grund af statens politik ej blott under kriget, utan äfven före ett krigsutbrott. Däraf har blifvit en följd, att staterna stundom redan under freden sökt föra en neutralitetspolitik, d. v. s. inrikta hela sin sträfvan på ett undvikande af alla sådana utrikespolitiska förbindelser, hvilka öfver hufvud efter mänsklig beräkning skulle kunna leda till tvång att deltaga i ett eventuellt krig. Faran af en dylik politik ligger icke så mycket i den isolering, som lätt blir en följd af alla alliansers undvikande eller lika alliansers ingående med alla, som fastmera och framför allt däri, att staten dels principiellt blir undfallande för främmande fordringar och misstrogen mot egen förmåga att häfda med dessa stridiga intressen, dels lika principiellt börjar undandraga sig all s. k. inblandning men därmed ock allt deltagande i och allt ansvar för tidens utrikespolitik i trots däraf, att denna helt enkelt icke kan undgå att beröra hvarje till ett visst statssystem hörande stat — en själfuppgifvelse som med visshet leder till själfförintelse. Neutraliteten har i sådant fall fått en ny betydelse: den blir då intet annat än eftersträfvad likgiltighet för förhållandet till andra makters intressen och total afhållsamhet från egna initiativ, ja egen utrikespolitik.

Det är inte utan, att Sveriges nyaste historia har att uppvisa en dylik utveckling i fråga om neutralitetsidéen och neutralitetspolitiken.[1]

---

[1] En liten axplockning ur de senaste årtiondenas trontal är i detta afseende ganska belysande. Så hette det 1876 (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* n:o 5), »att vi äro lika främmande för

Dock skulle det här föra alldeles för långt att söka om ock blott antyda denna utvecklings allmänna hufvuddrag, jag vore frestad säga, intill den slutpunkt, som betecknas af 1905 års öfverenskommelse angående en »neutral zon» på gränsen mellan Sverige och Norge — en användning af uttrycket neutral, som nästan vänder det samma upp och ned i jämförelse med hvad det förut och eljes allmänneligen betyder. Däremot kunna måhända några spridda drag ur den svenska neutralitetsrättens utveckling under senare tid i någon mån belysa frågan om neutralitetsidéens moderna förverkligande i vårt lands politik.

* *
*

I den »berättelse om hvad i riket och dess styrelse sig tilldragit sedan sista riksdag», hvilken af K. M:t afgafs till 1856 års riksdag, heter det bl. a.:[1] »Under den tidrymd, som förflutit, sedan rikets ständer senast voro församlade, har sydöstra delen af Europa varit hemsökt af ett ödeläggande krig, som uppstått emellan flere af dess mäktigaste stater och hvars åskor jämväl sträckt sig till det haf, som vattnar Sveriges kuster, men genom Försynens nåd hafva rikets invånare under denna tid kunnat utan afbrott fortsätta sina fredliga yrken».

hvarje tanke på förnärmande af andras rätt som redebogne att med enighet och kraft värna vår egen självständighet». Ett tiotal år senare (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* 1888 n:o 7) förklarar konungen, att »under alla förhållanden skall det vara min allvarliga sträfvan att åt de förenade rikena bevara välsignelserna af ett fredslugn, som varit ostördt alltsedan min fräjdade stamfader besteg deras troner, samt att bibehålla det vänskapliga förhållande, som varit och är rådande mellan oss och alla främmande makter». Starkare betonas neutraliteten såsom utrikespolitikens ledstjärna, då det kort därefter (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* 1890 n:o 5) uttalas, att den ostörda fredens välsignelser »hafva varit följden af en politik, som haft till uppgift upprätthållandet af en orubbad neutralitet» och bevarandet af allas vänskap »utan att i något hänseende binda vår själfbestämningsrätt.» Det samma utsäges, måhända med ännu tydligare framhäfvande af neutralitetsidéens ändrade betydelse, 1897 (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* n:o 7) då det heter, att konungens »oaflåtliga sträfvans mål varit, är och skall blifva att åt mina folk, med Guds hjälp, söka bevara fredens välsignelser genom en ärlig och bestämd neutral hållning.» Innebörden häraf framgår otvetydigt, då det 1901 (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* n:o 5) säges, att det vänskapliga förhållandet till andra makter af ingen anledning kunde befaras blifva hotadt, »fjärran såsom de förenade rikena hålla sig från all inblandning i andra makters angelägenheter», eller 1903 (*Bih. t. Sv. Förf. Saml.* n:o 7), att intet tvifvel kan »råda därom, att vi önska, utan inblandning i andra folks angelägenheter bevara och skydda vår neutrala ställning samt egna våra krafter till inre utveckling».

[1] *Sv. Förf. Saml.* 1856 n:o 72, s. 90.

Redan kort efter underrättelsen om Turkiets krigsförklaring mot Ryssland hade Sverige, enligt öfverenskommelse med Danmark,[1] i slutet af år 1853 till sina beskickningar i utlandet afsändt en neutralitetsförklaring, till innehållet likalydande med den, som samtidigt från Danmark utsändes, och afsedd att delgifvas de främmande makterna, neutrala såväl som krigförande. I denna förklaring[2] uttalade K. M:t, att den princip Sverige, i likhet med Danmark, hade för afsikt att följa och oföränderligt tillämpa, för den händelse att fientligheter skulle utbryta mellan de med dessa länder vänskapliga och förbundna makterna, vore principen om en sträng neutralitet, grundad på full ärlighet och opartiskhet och lika hänsyn till samtliga makters rättigheter. Af denna princip följde för Sverige, liksom för Danmark, vissa förpliktelser och vissa förmåner, dem förklaringen närmare utvecklade i fem särskilda punkter.

Såsom rikenas första neutralitetsplikt förklaras här skyldigheten att afhålla sig från hvarje direkt eller indirekt deltagande till fördel för den ena af de stridande parterna till den andras skada. Men med denna skyldighet anser förklaringen icke oförenligt, att båda de krigförandes såväl handels- som örlogsfartyg erhålla tillträde på eljes vanligt sätt till den neutrala statens hamnar, under förutsättning af underkastelse under gällande hälsovårds- och politireglementen; dock förbehåller sig den neutrala regeringen för hvarje fall rätt att för de krigförandes örlogsfartyg stänga vissa uppräknade krigshamnar, nämligen Stockholm, Kristiania, Horten, Karlsten, Karlskrona och Slite. Dessutom förklaras, att kapare hvarken komma att mottagas i hamn eller tillåtas ankra å redd inom riket såsom neutralt. För det tredje tillerkänner förklaringen de krigförandes fartyg, utan att härvid göra någon åtskillnad mellan handels- och örlogsfartyg, rätt att i rikets hamnar fullständiga sina för-

[1] Om dessa förhandlingar och deras förhistoria se Hallendorff, *De skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring under Krimkriget* — hvilken afhandling genom förf:s tillmötesgående varit mig tillgänglig i korrektur. Af särskildt intresse är, att äfven Preussens deltagande i neutralitetsförklaringen varit påtänkt; i sin mån vittnar detta därom, att principerna från 1700-talets »väpnade neutraliteter» ännu voro icke alldeles förglömda.

[2] Rydberg, *Sveriges Traktater*, XI, s. 262 ff.

råd af erforderliga lifsmedel och varor med undantag af sådana, som anses såsom krigskontraband, dock utan att dessa närmare bestämmas. Den fjärde punkten innehåller förbud mot införande, prisdömande och försäljning af tagna priser i någon af rikets hamnar, med förbehåll likväl för fall af bevislig sjönöd, då ett tillfälligt inlöpande tillåtes. Slutligen framställes i femte punkten såsom en självklar neutralitetsrättighet anspråket på säkerhet och lättnader i alla afseenden för neutrala fartyg och deras last under fortsatt fraktfart på de krigförande länderna, dock med den begränsning, som följer af förbindelsen för dessa fartyg att ställa sig allmänt antagna och erkända bestämmelser angående förklarad och effektiv blockad till efterrättelse. Egendomligt nog talas i detta sammanhang intet om förbud att föra krigskontraband som last.

Jämföres 1853 års förklaring med de deklarationer angående neutralitetsprinciper, som Gustaf III 1779 och 1780 lät delgifva de då krigförande hofven,[1] den gången i samförstånd med Rysslands kejsarinna, visar sig redan vid första påseendet en ganska stor olikhet. I båda förklaringarna häfdas med kraft Sveriges fullkomliga neutralitet och den svenska handelns frihet, och i båda tillägges de krigförande makternas örlogsfartyg rätt att inlöpa i svenska hamnar. Men därmed upphöra ock likheterna. Såsom olikheter af mindre betydelse må framhållas, dels att 1779—80 kapare likställdes med örlogsfartyg, må vara att redan då detta betraktades såsom ett stort medgifvande (»même les corsaires»), dels att 1779—80 Sverige uttryckligen förbjöd all uppbringning, äfven af tredje makts fartyg vid in- och utlöpande eller färd å svenskt sjöterritorium. Af större vikt är den olikhet, som består däri, att 1779—80 tillträdet till svensk hamn för de krigförandes stridskrafter begränsades till hamnar mellan Öresund och norska gränsen. Häri låg, att Östersjön skulle betraktas som icke-krigsskådeplats, något som äfven uttryckligen framhölls i den kungörelse 18 febr. 1779, hvilken i deklarationen af s. å. åberopades och som själf riktade sig[2] till »alla våra trogna undersåtar, som idka

[1] Texten i Riksarkivets *Utredning* etc., s. 53, 57.
[2] Se Modée, *Publique Handlingar*, XI, s. 686.

någon handel på de, utom Östersjön belägna utrikes orter.» Den förnämsta skiljaktigheten är emellertid den, att 1779—80 års deklarationer hufvudsakligast afse den svenska sjöfartens skyddande medels konvojer å alla haf, hvilka kunde vara krigsskådeplats, under det att 1853 års förklaring väsentligen riktats på en reglering af de krigförandes rätt till besök och uppehåll i neutrala svenska hamnar och farvatten utan att frågan om väpnade åtgärder till neutralitetens upprätthållande närmare omtalas.[1] Den förra frågan var 1853 af långt mindre praktiskt intresse än den senare, och 1853 års förklaring, som därför ock saknade anledning att ingående behandla den förra, kom i principiellt afseende att betyda ytterligare ett steg framåt till reglering af neutralitetsidéens förverkligande: den sökte till de redan förut vunna resultaten lägga ett nytt.

Nekas skall heller icke, att detta försök i ej ringa grad stod i god öfverensstämmelse med neutralitetsidéens tidigare utveckling i vårt land, och att 1853 års förklaring åtminstone i formen vittnade om samma fräjdiga mod, hvarmed föregående svenska regeringar fixerat sina neutralitetskraf. Den ledande tanken såväl i 1853 års som i 1700-talets olika svenska neutralitetsakter kan sägas vara den, att Sveriges neutralitet för de krigförande vore en förmån, som just därför blott på sådana villkor kunde medgifvas, att Sveriges handlingsfrihet därigenom icke rubbades eller begränsades mera än som med hänsyn till själfva krigsvåldets och krigspolitiens normala utöfning vore oundvikligt, och att särskildt i de fall, då svenska intressen komme i strid med de krigförandes, de svenska skulle erkännas och respekteras.[2]

I full öfverensstämmelse med de genom 1853 års förklaring och äldre neutralitetsbestämmelser gifna grundsatser står ock den kungörelse, som den 8 april 1854 utfärdades angående hvad till svenska handelns och sjöfartens betryggande under krig mellan främmande sjömakter

[1] Detta hindrade dock ej, att rustningar och truppsammandragningar verkligen ägde rum, sedan anslag härför erhållits, jfr *Sv. Förf. Saml.* 1854, n:o 17.

[2] I detta sammanhang kan erinras om den långvariga strid, som under 1700-talet af Sverige fördes mot England rörande tolkningen af uttrycket »commeatus» i 1661 års traktat beträffande bl. a. krigskontraband.

iakttagas bör m. m. och som upphäfde hvad därutinnan förut varit stadgadt.[1] Beträffande sådana förhållanden, hvilka i 1853 års förklaring icke närmare berörts, särskildt krigskontraband och sjöfart å de krigförandes hamnar eller med deras varor, ställde sig 1854 års författning i hufvudsak på den genom 1780 års bekanta fem punkter angifna grund. Sålunda uttalas i § 4, att svenska fartyg kunde såsom neutrala fritt segla till de krigförandes hamnar och vid deras kuster;[2] i samma § 4, att såsom blockerad hamn ej ansåges annan än den som vore af den angripande makten genom tillräckligt nära stationerade krigsfartyg så inspärrad, att man icke utan ögonskenlig fara där kunde inlöpa;[3] i § 5, att alla slags varor, äfven sådana som tillhörde någon af de krigförande makternas undersåtar, dock icke krigskontraband, finge obehindradt föras i svenska fartyg (»fritt skepp gör godset fritt»);[4] i samma § 5, att med krigskontraband förstodes allenast vissa där uppräknade eller eljes omedelbarligen till krigsbruk användbara tillverkningar, samt att ändringar i eller tillägg till bestämmelserna om krigskontraband i följd af öfverenskommelser med främande makter skulle, om sådana inginges, särskildt kungöras;[5] i § 12, att skeppare, som behörigen iakttoge författningens

[1] Närmast föregående författning af liknande art var K. K. 7 juli 1828, som dock blott afsåg svensk seglation i de levantiska farvattnen under pågående rysk-turkiska krig, och blott hänvisade till 1801 års rysk-engelska af Sverige 1802 biträdda konvention. Något allmänt reglemente för svenska handelssjöfarten under krig mellan främmande sjömakter hade däremot ej utfärdats sedan 21 jan. 1804, hvilket ersatte det äldre af 23 dec. 1800, det sist nämda gifvet i Petersburg, det af 1804 i München.

[2] Motsvaras i 1804 års reglemente af § 6 (början).

[3] Motsvaras i 1804 års reglemente af § 11, som dock genom orden »*ett antal kvarliggande och* tillräckligen nära stationerade örlogsskepp» tydligare än 1854 års författning angaf meningen, som i båda dock är den samma.

[4] I 1804 års reglemente § 6 förklarades dock »fiendtliga tillhörigheter» äfven å neutralt skepp uppbringningsbara, hvarjämte för det fall, att England befunne sig i krig, särskildt erinrades om den förklaring af 1661 års konvention art. XI, som gifvits genom den svensk-engelska handelstraktaten af 25 juli 1803. Däremot fanns regeln, att fritt skepp äfven gör fientligt gods fritt, i 1800 års reglemente § 7. Såsom »fiendtliga tillhörigheter» skulle dock enligt 1804 års reglemente ej anses »handelsvaror, som antingen råa eller tillverkade komma från de i krig stadda magters länder, då dessa varor af svenska undersåtar blifvit förvärfvade och för deras räkning transporteras».

[5] På förekommen anledning utgafs en sådan kungörelse 13 sept. 1855 (ang. bly, *Sv. Förf. Saml.* n:o 77). I 1804 års reglemente § 6 saknades sådan hänvisning — jfr dock noten 4 här ofvan — äfvensom den allmänna bestämmelsen om till krigsbruk omedelbart användbara tillverkningar.

regler, borde enligt traktater och allmänna folkrätten åtnjuta fri och obehindrad sjöfart och finge, om han icke förty blefve förolämpad, förvänta af K. M:ts ministrar och konsuler det kraftigaste understöd till vinnande af upprättelse.[1] Därmed hade den svenska neutralitetspolitiken i hufvudsak återvändt till den ståndpunkt, som den samma i följd af händelsernas tvång och England-Rysslands förenade vilja 1802 delvis nödgats uppgifva.[2] Icke utan fog och med en viss stolthetens självkänsla kunde därför ock i den not af 13 juni 1856, hvarigenom Sverige accederade till den vid fredskongressen i Paris 16 april s. å. undertecknade deklarationen beträffande sjörätten i krigstid, sägas,[3] att dess så länge omtvistade grundsatser, »ayant de tout temps été reconnus et défendus par la Suède, qui dans mainte occasion, s'est efforcée à les faire triompher», gifvetvis vunnit K. M:ts odelade bifall, helst genom deras antagande »l'application du droit maritime se trouverait fixé pour l'avenir».

* * *

[1] Motsvaras i 1804 års reglemente af dess § 12.

[2] Nämligen beträffande dels grundsatsen att fritt skepp gör godset fritt, dels kontrabandsbestämmelserna, dels slutligen i väsentliga delar den genom 1800-års svensk-ryska konvention art. III ytterligare uppställda regeln angående visitation vid konvoj: om denna regel se Riksarkivets *Utredning* s. 76, jfr 1801 års rysk-engelska konvention art. III hos MARTENS-CUSSY, *Recueil Manuel*, II, s. 248. Beträffande konvoj hänvisade 1854 års kungörelse genom sin § 11 helt enkelt till det 1812 den 10 juni utfärdade — än i dag formellt gällande — s. k. konvojreglementet. För fartyg utan konvoj gällde åter stadgandet i 1854 års kungörelse §§ 2, 10, hvilka i hufvudsak återgåfvo hvad redan i K. K. 18 febr. 1779 blifvit härom föreskrifvet, jfr MODÉE, *a. a.*, XI, s. 686, 687, och i 1804 års reglemente föreskrifvits i dess §§ 4, 9. Till jämförelse med 1854 års författning anföras här de fem punkterna i 1780 års svensk-ryska konvention art. III, som, efter att hafva förklarat »la contrebande déterminée et exclue du commerce des nations neutres, en conformité des traités et stipulations expresses ... nommément en vertu du traité de commerce, conclu entre la Suède et la Grande-Bretagne le 21 octobre 1661 ...» formulerar följande satser: »que tout vaisseau peut naviguer librement de port en port et sur les côtes des nations en guerre», »que les effets, appartenans aux sujets des dites puissances en guerre, soient libres sur les vaisseaux neutres, à l'exception des marchandises de contrebande», »que pour déterminer ce qui caractérise un fort bloqué, on n'accorde cette dénomination, qu'à celui, où il y a par la disposition de la puissance qui l'attaque avec des vaisseaux arrêtés et suffisament proches, un danger évident d'entrer», »que les vaisseaux neutres ne peuvent être arrêtés que sur de justes causes et faits évidents; ... et que chaque fois, outre les dédommagemens, qu'on accorde à ceux, qui ont fait des pertes, sans avoir été en faute, il soit rendu une satisfaction complette pour l'insulte faite au pavillon de Leurs Majestés». Se Riksarkivets *Utredning*, s. 61, 62.

[3] RYDBERG, *a. a.*, XI, s. 320; jfr *Sv. Förf. Saml.* 1856 n:o 72, s. 91.

Neutralitetsförklaringen af 1853 hindrade emellertid ej, att Sverige, medan kriget ännu pågick, afslöt en traktat med den ena af de båda krigförande parterna, nämligen västmakterna England och Frankrike, »dans le but d'assurer l'intégrité des royaumes unis de Suède et de Norvège», såsom det i ingressen till den s. k. novembertraktaten af 1855 säges.[1] Initiativet härtill synes hafva utgått från västmakterna själfva, och traktaten innehöll intet, som i och för sig ändrade eller inverkade på de neutralitetsgrundsatser för det pågående kriget, som 1853 proklamerats. Och öfverhufvud kan näppeligen med fog påstås, att afslutandet af en särskild försvarstraktat med en låt vara krigförande makt och riktad mot eventuella angrepp af den andra stod i strid med det sätt, hvarpå neutralitetstanken dittills utvecklats i Sverige[2] och i den europeiska folkrätten. Neutraliteten medförde intet afbrott i den neutrala statens utrikespolitiska styrelse och planer, hvilka tvärtom fritt kunde fullföljas, så vidt ej därigenom endera af de krigförande kom att omedelbart eller under kriget åtnjuta fördelar på den andras bekostnad. Lika väl som en »välvillig neutralitet» var och fortfarande i den mening är möjlig, att den neutrala staten kan faktiskt iakttaga neutralitet just af hänsyn eller t. o. m. i följd af utfästelse till endera af de krigförande, lika väl var det möjligt att äfven under kriget ingå försäkringsaftal för det fall, att neutraliteten eller freden icke skulle kunna bevaras: neutralitet betydde allenast bibehållande tills vidare af fred. Denna uppfattning framträdde också klart i K. M:ts meddelande till riksdagen angående den ingångna integritetstraktaten. »Trogen sin höga föresats», heter det i 1856 års riksdagsberättelse,[3] »att bevara de förenade rikenas oberoende och områden och att värna om deras invånares lycka icke blott för det närvarande ögon-

[1] RYDBERG, *a. a.*, XI, s. 307.

[2] De noter, som s. d. traktaten slöts växlades mellan svenska utrikesstatsministern samt det engelska och det franska sändebudet i Stockholm, föra också osökt för minnet den subsidiepolitik, som Sverige under 1600- och 1700-talen så ofta fört: genom dessa noter konstaterades, att eventuella hjälptrupper från England och Frankrike skulle af dessa länder ensamma underhållas utan kostnad för Sverige. Se RYDBERG, *a. a.*, XI, s. 309, 310.

[3] *Sv. Förf.-Saml.* 1856 n:o 72, s. 90, 91.

blicket utan äfven för framtiden, har K. M:t, i ändamål att försäkra sig om det bistånd, som oförutsedda händelser kunde för betryggandet af dess folks självständighet möjligen göra önskvärdt och nödvändigt, under den 21 nov. 1855, på därtill skedda inbjudningar, med England och Frankrike ingått särskilda traktater och ännu närmare sammanknutit de band, som redan förut förenade K. M:t med dess höga allierade DD. MM. Drottningen af England och Fransmännens Kejsare.»

Samma uppfattning af neutraliteten förblef härskande under de krig, som följde närmast efter det genom fördraget i Paris 1856 afslutade. Visserligen utfärdades ej vidare någon allmän neutralitetsförklaring af samma art som 1853 års, och ej heller synes åtminstone före 1898 något formligt beslut om neutralitets iakttagande alltid hafva fattats,[1] men 1853 års principer, sådana de framträdt i 1854 års kungörelse angående sjöfarten under krig mellan främmande makter, upprätthöllos genom förnyade erinringar om denna kungörelses fortfarande giltighet. Sålunda upplifvades 13 maj 1859 nyssnämda författning genom återkallande af den kungörelse 16 maj 1856, hvarigenom tillämpningen däraf uttryckligen blifvit tills vidare inställd.[2] Några andra åtgärder i anledning af kriget voro denna gång så mycket mindre erforderliga, som de politiska händelser, hvilka framkallat det samma, voro »för de från skådeplatsen fjärran belägna och för alla möjliga krigsskiften, genom en offentligen tillkännagifven neutralitet betryggade förenade rikena» fullkomligt främmande.[3] Att detta dock icke var liktydigt med fullkomlig passivitet beträffande samma och andra tilldragelser inom det europeiska och europeisk-amerikanska statssystemet, därom vittnar bland annat redan nästa redogörelse för den svenska utrikespolitiken till rik-

[1] Åtminstone har jag ej lyckats i Post- och Inrikestidningar finna något officiellt meddelande om ett sådant beslut förrän 27 april 1898; efter den tiden åter har varit vanligt, att kungörelsen om hvad iakttagas bör till handelns skydd i anledning af utbrutet krig mellan främmande makter följts af en officiell notis, att K. M:t beslutit iakttaga en fullkomlig neutralitet. Dock hafva veterligen liknande beslut äfven vid tidigare tillfällen fattats, t. ex. vid utbrottet af 1870 års krig. Jfr trontalet i *Sv. Förf.-Saml.* 1871 n:o 3.

[2] *Sv. Förf.-Saml.* 1856 n:o 26 och 1859 n:o 19, s. 3.

[3] Riksdagsberättelsen 1859, *Sv. Förf.-Saml.* n:o 68, s. 2.

sens ständer, då däri, efter ett omnämnande af det nordamerikanska inbördeskrigets verkningar på Sveriges förhållanden, säges:[1] »Följande med liflig uppmärksamhet de politiska händelser, som vexlat och ännu vexla på Italiens jord, har K. M:t gifvit sin odelade hyllning åt rättmätigheten af det italienska folkets ur en lågande fosterlandskärlek framsprungna sträfvan till statsförening, och såsom bevis därpå, näst England först af Europas makter, skyndat att erkänna den af nationalviljan utkorade konungen af Italien, Victor Emanuel II.»

Ännu kraftigare framträdde den svenska utrikespolitiken såsom fullt aktiv och allt annat än neutralitetsbestämd under den dansk-tyska striden. Neutralitet iakttogs visserligen faktiskt, men hvarken någon allmän förklaring härom eller ens en erinran om 1854 års kungörelse synes hafva afgifvits. Och från tronen framhölls,[2] att Sverige, ehuru självt icke omedelbart hotadt, dock ägde »intressen, förbundna med fredens och folkrättens upprätthållande inom hela Europa», och att i makternas rådslag de förenade rikenas ord därför städse skulle läggas i »rättvisans vågskål», må vara att det icke kunde af oss begäras, »att vi däruti skola lägga jämväl vårt svärd, utan att beräkna, huruvida ändamålet kan vinnas genom de medel, som stå oss till buds.»

Var neutraliteten sålunda denna gång mera faktisk än rättslig, så medförde däremot krigsutbrottet 1866 ett fullständigt återvändande till neutralitetsförfarandet af 1859. Den kungörelse, som utfärdades 4 juli 1866, innehåller blott, att, »då krig mellan särskilda främmande makter utbrutit», vederbörande erinras om noggrann efterlefnad af 1854 års författning.[3] Samma eller liknande korta formulär begag-

[1] *Sv. Förf.-Saml.* 1862 n:o 60, s. 2.

[2] K. M:ts tal vid riksdagens slut 8 dec. 1863, *Sv. Förf.-Saml.* n:o 69, s. 3. Jfr riksdagsberättelsen 1865 i *Sv. Förf.-Saml.* n:o 54, s. 1. Angående Sveriges deltagande i Londonkonferensen se den officiella redogörelsen hos RYDBERG, *a. a.* XI, s. 501 ff.

[3] *Sv. Förf.-Saml.* 1866 n:o 30, s. 3. Ej heller förekommer fr. o. m. 1867 i riksdagsberättelserna några sådana allmänna uttalanden som förut varit vanliga angående utrikespolitiken. Helt kort säges endast, att de politiska förhållandena icke undergått några förändringar; och från 1871 är det blott i trontalet, som dessa förhållandens allmänna karaktär med några allmänna fraser beröres.

nades äfven vid senare tillfällen af svensk neutralitet [1] och några ytterligare regler beträffande denna meddelades icke. Dock fann K. M:t 1870 på förekommen anledning nödigt att gifva en särskild förklaring angående rätta förståndet af § 5 i 1854 års författning. [2] Denna förklaring innebar, att den i sagda paragraf »meddelade inskränkning i rättigheten att i svenska fartyg föra till krigskontraband hänförliga varor icke åsyftar det fall, då sådana varor, utan att tillhöra eller vara afsedda för de krigförande makterna eller deras undersåtar, i svenska fartyg föras mellan hamnar, tillhöriga neutrala makter.» Eller med andra ord, § 5 finge icke så tolkas, som skulle till krigskontraband möjligen hänförliga varor aldrig kunna föras i svenska fartyg såsom neutrala; tvärtom förefunnes intet hinder, att mellan två neutrala orter frakta äfven sådana varor som vapen, ammunition o. s. v., allenast dessa varor hvarken tillhörde eller voro afsedda för de krigförande makterna eller deras undersåtar.

Förklaringen medförde strängt taget icke någon utvidgad fraktfartsrätt, utan snarare en begränsning i den förut medgifna, i det att inga varor i och för sig hafva karaktären af krigskontraband, ehuru vissa varor erhålla denna egenskap, om och så snart de äro destinerade till en krigförande makts hamn. Häraf följer, att före 1870 års förklaring fraktfart med dylika varor mellan neutrala hamnar rätteligen bort anses tillåten, äfven om varorna tillhörde någon af de krigförande makternas undersåtar och äfven om deras destination ytterst varit krigisk, om blott skepp och gods skildes åt i neutral hamn: frågan om sättet för destinationens bestämmande var i 1854 års författning lämnad öppen, men blef, vare sig afsiktligt eller ej, genom 1870 års förklaring i viss mån prejudicerad. Följden af den samma är nämligen, att krigskontrabandskaraktär uppkommer, så snart det kan sägas, att en möjlig kontrabandsvara är »afsedd för» eller »tillhör» någondera af de krigförande. Och uttrycket »afsedd för» är så vidsträckt, att däri åtminstone kan inläggas den betydelsen, att den slutliga destinationen, men

[1] Se *Sv. Förf.-Saml.* 1870 n:o 35, 1877 n:o 11, 1894 n:o 56, 1897 n:o 25, 1898 n:o 30.

[2] *Sv. Förf.-Saml.* 1870 n:o 36, s. 3.

icke varans destination såsom gods i fartyget skulle vara afgörande. Denna tolkning har äfven under sydafrikanska kriget, i anledning af skedd uppbringning af norskt fartyg, destineradt till neutral hamn och kommande från sådan, af den svenska utrikesstyrelsen godtagits såsom gällande folkrätt.[1] I hvarje fall varslar förklaringen, liksom det sätt, hvarpå den blifvit officiellt tolkad eller faktiskt tillämpad, om en annan uppfattning af neutraliteten och dess mål än den, som dikterade 1700-talets neutralitetsregler[2] och ännu i 1804 års reglemente klart uttalades.[3]

Neutraliteten under 1870 års krig är äfven i ett annat afseende anmärkningsvärd, nämligen därigenom att den samma i viss mån kom att åligga Sverige såsom en förpliktelse, visserligen icke i förhållande

---

[1] Härom se Utrikesdepartementets *Årsberättelse* för 1900, s. 6 ff.; jfr *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1902, s. 4 ff., 154 ff., 159 ff., äfvensom Ask, *Den maritima handeln och kriget*, s. 24.

[2] Visserligen behöfde dessa aldrig taga ställning till teorien om »the continuous voyage» i den form, sagda teori i våra dagar fått, då varans *slutliga* bestämmelseort af många anses reglera dess karaktär af krigskontraband, oafsedt hvar fartyget och lasten skiljas åt, och oafsedt om lossningsorten är neutral eller icke, d. v. s. oafsedt huruvida ny transport erfordras eller ej. Men otvifvelaktigt måste det anses mest öfverensstämmande med neutralitetsprinciperna från 1780, hvilka just riktade sig bland annat mot sagda teori i dess dåvarande form, att icke heller erkänna den samma i dess nuvarande form. Uppbringningsrätten öfver hufvud är ett helt och hållet inom *sjöfartsrätten* fallande institut och får därför icke regleras utan hänsyn till varans förbindelse med fartyget såsom last i detta, eller med andra ord under uteslutande beaktande af varans destination såsom handelsobjekt. Grunden till uppbringningsrätten är ytterst att söka däri, att ett visst fartyg antingen är en flytande del af fiendens territorium (: då det för fientlig flagga), eller att det samma vid tillärnadt besök å fientligt sjöterritorium kommer under fientlig makthöghet: beträffande neutrala fartyg och deras last bör därför uppbringning kunna ske, allenast om eller när fartyget befinner sig på direkt fart till sådan ort eller inom därtill hörande farvatten. Hufvudsaken är icke, såsom Ask *a. a.*, s. 25 menar, godsets bestämmelse, och »neutralitetsbrottet» ligger icke i den hjälp, som lämnas en krigförande genom varans bringande honom i händer: öfver hufvud är det endast vilseledande att tala om »neutralitetsbrott» af enskilde, då dessa i själfva verket icke begå någon rättsstridighet annat än när deras eget hemland möjligen förbjudit den drifna trafiken. Uppbringningsrätten är en *sjöpolitirätt* i den krigförandes eget intresse, men får just därför icke utsträckas utöfver gränserna för en sjöpoliti eller ett öfvervakande af fraktfarten å sjön på fiendehamn. Det är detta, som de moderna teoretikerna oftast glömma bort.

[3] I dess § 6 förbjödos bl. a. »skeppare på svenska handelsfartyg, som äro ämnade till någon den ena eller andra af de krigförande nationerna tillhörig eller dem underlydande ort», att föra krigskontraband och fiendtliga tillhörigheter: jfr ofvan sid. 8 noten 4. I 1800 års reglemente § 7 gällde förbudet för »skeppare på de fartyg, som till fientlig ort äro ämnade», d. v. s. till krigförande makts hamnar.

till de krigförande utan i förhållande till en neutral makt, nämligen England.[1] På engelskt initiativ växlades i september 1870 mellan de båda landens regeringar den förklaring, att ingendera »ne se departira pas de sa neutralité pendant la guerre actuelle sans avoir préalablement communiqué ses idées» till den andra och utan att förut lämna denne underrättelse »de tout changement de politique concernant la dite neutralité». Förpliktelsen var ju skäligen obestämd, men det var dock en verklig förpliktelse att icke ensidigt ändra eller bryta neutraliteten, och därigenom påminner denna notväxling om 1700-talets neutralitetstraktater, må vara att den blott är en svag efterklang.

Äfven efter 1870 har den svenska diplomatien vid några tillfällen medverkat till en vidare utbildning af neutralitetsrätten. Sålunda kan exempelvis erinras om Sveriges deltagande i den konvention, som 1884 afslöts i Paris, angående skydd för undervattenskablar, och som i sin art. 15 uttryckligen förklarade, att dess regler »ne portent aucune atteinte à la liberté d'action des belligérants», således oafsedt om kabel är neutral egendom eller ej, oafsedt om den förenar neutrala eller krigförande makters kuster.[2] Likaså undertecknade Sverige den hufvudakt vid Berlinkonferensen 1885 rörande Afrika, genom hvars kap. 3—5 neutralitet tillförsäkrades Kongo- och Nigerbäckena.[3] Af särskildt intresse äro i denna akt artiklarna 25 och 33, hvilka såsom enda undantag från neutralitetsprincipen upptogo »*le transport des objets destinés à un belligérant* et considérés, *en vertu du droit des gens,* comme articles de contrebande de guerre». Den nyare destinationsteorien har här uppenbart påverkat formuleringen, ehuru utan att frågan därigenom kan anses definitivt löst, då den icke upptagits till principiell granskning. Hänvisningen i öfrigt till »le droit des gens» kan betyda lika väl ett åberopande af den folkrättsliga doktrinen som af »les règles du droit international reconnues par les nations civilisées», såsom det riktigare heter i den svensk-mexikan-

[1] RYDBERG, *a. a.* XII, s. 271, 272.

[2] I själfva verket betydde detta, att frågan om kabelskyddet under krig lämnades helt öppen; jfr RYDBERG *a. a.* XIII, s. 280, 286

[3] RYDBERG *a. a.* XIII, s. 330 ff.

ska traktaten af 1885, hvars art. 15 reglerar de båda kontraherande makternas krigs- och neutralitetsrätt, på ett undantag när, i enlighet därmed.[1]

Erinras må slutligen därom, att Sverige genom undertecknandet af dels 1864 års Genèvekonvention och 1899 års Haagkonvention angående sårades och sjukes vård i land- och sjökrig, dels 1874 års Bruxelles- och 1899 års Haagkonvention angående krigföringen till lands äfven i sin internationella rätt upptagit vissa bestämmelser rörande neutralas rätt[2] — må vara, att de båda sistnämda fördragen aldrig ratificerats. Hvad åter beträffar de å 1907 års s. k. fredskonferens gjorda aftalen, ligger en redogörelse för dem utom ramen för denna framställning.

* * *

Först kriget mellan Ryssland och Japan gaf anledning till en allmän revision af den svenska neutralitetsrättens regler. K. M:t beslöt redan den 9 febr. 1904, efter erhållen underrättelse om krigsutbrottet, att iakttaga fullkomlig neutralitet samt utfärdade samma dag den vanliga kungörelsen med erinran om 1854 års författnings fortfarande giltighet.[3] Emellertid befunnos såväl denna författning som principförkla-

[1] RYDBERG, *a. a.* XIII, s. 434, 435. Enstaka rättsregler rörande förhållandena under krig finnas äfven i andra svenska traktater, exempelvis må nämnas 1827 års traktat med Nord-Amerika artt. 17, 18 jämte där åberopade artiklar i 1783 års eljes upphäfda traktat; 1847 års traktat med Kina art. 22; 1852 års med Hawaii artt. 13, 15; 1852 års med Grekland art. 15. Jfr RYDBERG *a. a.* X s. 358, XI: 53, 228 ff., 246.

[2] Neutraliteten har härvid användts ej blott i betydelsen af viss stats eller visst lands neutralitet, utan ock såsom beteckning för vissa personers eller inrättningars fridlysning, oafsedt att de möjligen stå under fientlig makthöghet. Haagkonventionen ang. sårade och sjuka har äfven gifvit regler beträffande såväl militära som privata sjukvårdsfartygs, under neutral stats flagga, möjliga verksamhet under krig äfvensom ang. vanliga neutrala fartyg, som upptaga sårade och sjuka, hvarjämte föreskrift lämnats, att sårade och sjuke må kunna aflämnas i neutral hamn. Haagkonventionen ang. landkrigets lagar åter afhandlar vissa frågor rörande neutrala staters intressen i artt. 54 (om järnvägsmateriel, som kommit från neutral stat) samt 57—60 (om öfvergång å neutralt område). Konventionerna angående sårade och sjuka finnas i *Sv. Förf.-Saml.* 1864 n:o 85, 1900 n:o 76 (sid. 37 ff.), om de båda andra se MARTENS-SAMWER, *Recueil général de traités*, ser. II. tome IV: 1 ff. (1879) och MARTENS-STOERK, *Recueil général de traités* ser. II, tome XXVI: 3 ff. (1902); jfr ock RYDBERG, *a. a.* XII, s. 459 ff., samt (ang. 1868 års förslag om tillägg till Genèvekonventionen) XI s. 573 ff.

[3] Kungörelsen i *Sv. Förf.-Saml.* 1904 n:o 2, innehöll därjämte såsom nytt moment en erinran om vissa bestämmelser i 1899 års Haagkonvention angående till-

ringen till de främmande makterna af 1853 vara mindre lämpade efter tidens behof. Och på dåvarande svenske ministern för utrikesärendena Lagerheims föredragning fastställde K. M:t i ministeriell konselj den 30 april, efter förhandlingar med Danmark,[1] nya neutralitetsregler att dels meddelas främmande regeringar dels genom kungörelse i svensk författningssamling blifva gällande inländsk rätt.[2]

Den svenska kungörelsen inledes med en slags generell neutralitetsförsäkran, hvilken i detta sammanhang, såsom riktad till rikets undersåtar, onekligen verkar något konstlad — dess rätta adress hade gifvetvis varit de främmande regeringarna, må vara att ej heller därigenom någon som helst bundenhet uppkommit för Sverige att iakttaga ständig neutralitet. De beslutade bestämmelserna voro, enligt denna försäkran, gifna »till bekräftande af vår fasta föresats att under krigiska förvecklingar mellan främmande makter städse iakttaga den strängaste och mest opartiska neutralitet enligt folkrättens grundsatser». Redan denna formulering anger, att K. M:t 1904 ställt sig på en annan ståndpunkt än den gamla från 1853. Skillnaden är tvåfaldig. Dels har neutraliteten i 1904 års försäkran upphöjts till ledande princip för svensk utrikespolitik, hvilket den förut knappast varit; i hvarje fall afsåg 1853 års diplomatiska not blott »les complications politiques du moment», och var neutralitetens grund vid detta tillfälle ingen annan än K. M:ts uppfattning af Sveriges intressen såsom då bäst tillgodosedda därigenom, men icke neutralitet för neutralitetens egen skull. Dels har, för det andra, den ständiga neutralitet, som 1904 sålunda låt vara ensidigt förklarats, därvid blifvit till sitt innehåll principiellt be-

lämpning på sjökriget af principerna i Genèvekonventionen 1864. Anmärkas må såsom ett kuriosum, att kungörelsen finnes införd i Post- och Inrikestidningar såväl den 9 som den 10 febr., hvilket berodde däraf, att i kungörelsen ursprungligen äfven upptagits såsom gällande K. F. 27 nov. 1891 ang. pass- och nationalitetshandlingar, oaktadt denna — redan 4 dec. 1903 ersatts af ny förordning i ämnet. Uppgiften rättades i all tysthet genom införande af den riktiga lydelsen i tidningen för 10 febr.

[1] Redan tidigare (1898) hade Danmark utfärdat en neutralitetsförklaring af i hufvudsak lika innehåll med 1904 års svenska och danska förklaringar.

[2] *Sv. Förf.-Saml.* 1904, n:o 12; jfr Utrikesdep:s *Årsberättelse* för 1904, sid. 43 ff. där den franska texten meddelas.

stämd såsom den strängast möjliga och reglerad efter folkrättens allmänna grundsatser. Häri ligger, eller kan inläggas, såsom K. M:t tydligen själf insett, ett större kraf än förut varit fallet på åtgärder från den svenska regeringens sida till förhindrande äfven af sådana enskildes handlingar, hvilka kunna sätta denna stränga neutralitet i fara, under det att förut endast sådana handlingar af enskilde blifvit förbjudna, hvilka direkt kunde sätta deras egna intressen i fara, må vara att därigenom ej heller den svenska flaggan blefve så respekterad som sig borde.

Mellan den text, som meddelades de främmande regeringarna, och den, som infördes i författningssamlingen, fanns bl. a. den skillnad,[1] att den senare omfattade ett fjärde moment, hvilket den förra ej medtog, nämligen en föreskrift, att hvarken svensk undersåte eller någon inom riket varande främmande undersåte finge, på hvad sätt det vara månde, medverka därtill, att de gifna bestämmelserna öfverträddes eller åsidosattes. Detta stadgandes betydelse underströks och skärptes ytterligare genom en den 27 maj 1904 utfärdad lag om ändrad lydelse af strafflagens kap. 8 § 25, hvarigenom handling, som i lag eller annan af konungen utfärdad författning förbjudits, och som satt riket[2] i fara för krig eller repressalier, belades med fängelsestraff, därest gärningsmannen bort kunna inse faran, och med straffarbete i högst två år, om handlingen rent af framkallat krig. Andra särskilda regler rörande enskildes verksamhet under neutralitet upptogos i en samtidigt gifven författning, som ersatte 1854 års sjöfartsstadga. Hit höra förbudet för svensk undersåte att taga tjänst ombord å fartyg tillhörande krigförandes örlogsflotta (§ 9), att utrusta kaparfartyg eller taga tjänst å sådant eller att af kapare tillhandla sig uppbringadt gods (§ 10).[3]

[1] En annan skillnad låg däri, att punkt 3 af mom. III i kungörelsen (ang. militära lasarettsfartygs ställning) ej återfinnes i den franska texten; den franska texten uppräknar äfven krigshamnarna, den svenska kungörelsen hänvisar blott till en tidigare kungörelse därom.

[2] Uttrycket »riket» insattes genom lag 27 april 1906 i stället för »de förenade rikena», såsom det hette, så länge Norge folkrättsligen utgjorde en integrerande del af det svenska väldet.

[3] Att dessa förbud återfinnas de i § 10 upptagna såväl i 1854 års stadga (§§ 8, 9) som i 1804 års reglemente (§§ 7, 14) och i hufvudsak äfven i 1800 års reglemente (§§ 8,

De bestämmelser, som meddelades de främmande makterna, omfattade tre hufvudstycken. I det första förbjudas kapare, jämlikt Parisdeklarationen 1856 och i öfverensstämmelse med 1853 års förklaring, tillträde till svenska hamnar och redder. I det andra upptages såsom särskild regel föreskriften i art. 6 af 1899 års Haagkonvention, att neutrala fartyg, som föra eller upptaga sårade, sjuka eller skeppsbrutna, icke få på grund af dylika handlingar uppbringas, ehuru de i öfrigt äro underkastade uppbringning, om de på något sätt därtill gifva anledning. Det tredje stycket slutligen sönderfaller själft i fyra punkter, af hvilka den första uttalar, att krigförande makts örlogsfartyg icke äga tillträde till svenskt farvatten, innanför anordnade minlinier och vissa uppräknade krigshamnar:[1] 1853 gjordes allenast ett förbehåll rörande rätt att utfärda dylikt förbud. Andra punkten formulerar de villkor, hvarunder krigförande makts örlogsfartyg må inlöpa i öfriga svenska hamnar. Här visa sig stora skiljaktigheter mellan 1853 och 1904 års regler. Gemensamt är egentligen blott, att hälsovårds- och politiförordningar skola åtlydas. Mest skiljaktigt är, att 1853 obegränsad rätt medgafs att intaga nödiga förråd utom krigskontraband, under det att efter 1904 inga andra förråd få intagas än »de lifsmedel, öfriga förnödenheter samt reparationsmateriel, som äro nödvändiga för besättningens uppehälle eller fartygets säkerhet under fart»; af kol må endast

15). Däremot är nämda föreskrift i § 9 af 1904 års kungörelse ny; angående dess behöflighet och nödvändighet torde, såsom i Utrikesdepartementets *Årsberättelse* för 1904, s. 49 äfven erkännes, »tvifvel kunna råda», ehuru såsom skäl för den samma anföres, att »värfning åtminstone i större omfattning af svenska undersåtar ombord å sådana fartyg är föga förenlig med den neutralitet K. M:t beslutit sig för att iakttaga». Skälet förefaller dock skäligen svagt, helst förbudet icke gäller värfning för krigförande armés räkning, utan allenast för örlogsfartyg. Härtill kommer, att just värfning af svenska sjömän vida lättare kan äga rum utan att den svenska regeringen kan effektivt förhindra värfningen, i det att denna sker utom riket; men sådana förbud, hvilkas åtlydande ej kan öfvervakas, äro ofta mer till skada än till gagn.

[1] Allmänna bestämmelser om främmande örlogsfartygs tillträde till svenska hamnar och farvatten, när de tillhöra icke krigförande makter, utfärdades 22 april 1904, *Sv. Förf.-Saml.* n:o 11. Såsom krigshamnar bestämdes ursprungligen Karlskrona, Fårösund, Slite och Stockholm, se *Sv. Förf.-Saml.* 1904 n:o 5 och n:o 11, hvartill kommo de norska: Frederikshald, Christiania, Tönsberg, Kristianssand, Bergen, Trondhjem och Vardö. Hvad Sverige beträffar ändrades detta 1905 därhän, att Slite borttogs och Göteborg tillades såsom krigshamn, se *Sv. Förf.-Saml.* 1905 n:o 27.

intagas så mycket, som fordras för resa till närmaste icke blockerade hamn i hemlandet eller den neutrala hamn, som af vederbörande svenska myndigheter kan godkännas, och samma fartyg må ej ånyo kola i Sverige förrän tidigast efter tre månader. Dessutom lämnas i 1904 års författning bestämda och med andra länders föreskrifter tämligen likartade regler angående reparationer, tid för uppehåll i svensk hamn, afresa därifrån och sammanträffande därstädes med fientliga fartyg, hvarjämte förbud stadgas mot utöfning af krigsvåld i svenskt farvatten och användande af svenskt territorium för några som helst krigsföretag. I tredje och fjärde punkterna förbjudas införande, prisdömande och försäljning af tagna fartyg i svensk hamn — lika med 1853 — samt anordnande af kolupplag å svensk mark.

Beträffande åter handelsfartyg, hvarmed enligt innehållet i en femte punkt af mom. III i den svenska kungörelsen rörande neutralitetsbestämmelserna militära lasarettsfartyg i hufvudsak likställdes, stadgades genom den samtidigt utfärdade nya kungörelsen »angående hvad till svenska handelns och sjöfartens betryggande under krig mellan främmande makter bör iakttagas m. m.», hvilken upphäfde 1854 års och därmed sammanhängande författningar (af 1855 och 1870), dels att utklarering af kollaster från svensk hamn »direkt till de krigförandes stridskrafter» är förbjuden, dels att å svenskt område ej må byggas, utrustas eller väpnas fartyg, som är afsedt för krigförande makts örlogsflotta, dels slutligen att i öfrigt alla till in- och utförsel lofgifna varor, utom krigskontraband, kunna med krigförande makts fartyg i svenska hamnar in- och utföras (§§ 7—9). Af dessa stadganden sakna de båda först nämda motsvarighet i 1854 års författning; af dem beror den ena af den nutida sjöfartens helt ändrade förutsättningar, den andra — liksom äfven förbuden mot krigsföretag o. s. v. af örlogsfartyg å svenskt territorialvatten — af de grundsatser, som vid den s. k. Alabamatvistens biläggande genom konventionen mellan England och Amerika i Washington 8 maj 1871 för framtiden fastslogos såsom internationellt gällande mellan dessa makter, och hvilkas tillämpning äfven af andra sjö-

makter samtidigt förutsattes såsom en sak, om hvars genomförande framställning enligt samma fördrag skulle till dem göras.[1]

Hvad till sist angår svenska fartyg och svensk neutral trafik, må här blott följande framhållas beträffande 1904 års stadga. För att åtnjuta de förmåner och rättigheter, »som tillkomma *neutrala makters* handelsfartyg», bör svenskt fartyg medföra nationalitetshandlingar och sjömansrulla (§ 1).[2] Redan detta stadgande företer en väsentlig afvikelse från hvad förut sedan gammalt gällt, i det att äldre föreskrifter afsågo att säkerställa »de *svenska flaggan såsom neutral* tillkommande förmåner och rättigheter», såsom det heter såväl i 1854 års författning § 1 som i ingressen till 1804 års reglemente. Genom den nya formuleringen har vunnits hvarken större klarhet i afseende å rättigheternas innehåll och omfattning, snarare tvärtom, ej heller större tydlighet i fråga om deras grund: grunden var förut den erkända svenska statsviljan själf och de enskilde hade endast att hålla sig till K. M:ts utfärdade reglementen — nu åter synes den vara den allmänna folkrätten sådan den i allmänhet erkännes! Denna skillnad framträder äfven däri, att ur 1904 års kungörelse uteslutits det stadgande angående skyddsanspråk, om och när de svenska föreskrifterna iakttagits, hvilket fanns i § 12 af såväl 1804 som 1854 års författningar.[3]

Besättningens egenskap af undersåtar i det land, hvars flagga fartyget förde, var i äldre tid en omständighet af stor vikt för åtnjutande

[1] Se MARTENS-SAMWER, *Recueil général de traités* VII (1875), s. 702.

[2] Såväl 1800 som 1804 års reglemente gaf (i §§ 1, 3) vida mer omfattande föreskrifter, såväl angående papper som angående fartygets byggnadsort, förvärf genom köp från utlandet m. m. Förbudet mot hissande af utländsk flagga och innehaf af »falska eller dubbla» skeppshandlingar återfinnes både i 1904 års kungörelse § 2 och i 1854 och 1804 års reglementen, resp. § 2 och § 4, dock att det förut hette »oriktiga eller dubbla». Ändringen af »oriktiga» till »falska», som skett för tydlighetens skull, är misslyckad, då det är lika viktigt att skeppshandlingarna riktigt angifva de verkliga förhållandena ombord och äro gällande för detta fartyg under denna resa, hvilket genom visitation kan utrönas, som att de äro äkta, d. v. s. utfärdade af den, som anges såsom utfärdare. »Dubbla» handlingar i betydelsen af dubletthandlingar med lika innehåll kunna i öfrigt ej anses förbjudna, utan blott sådana, som äro falska eller oriktiga.

[3] Det heter härom i Utrikesdepartementets *Årsberättelse* för 1904, s. 50 helt kort, att »§ 12 helt utgått såsom obehöflig». Sedd i sitt rätta och historiska sammanhang var paragrafen dock allt utom obehöflig. Men med den nyare populära neutralitetsidéen var den ej längre förenlig.

af neutral flaggas förmåner. Men sedan numera detta förhållande förlorat åtskilligt i betydelse, har 1904 års kungörelse genom § 3 delvis förenklat, delvis utvidgat hvad härom tidigare varit stadgadt.[1] En förenkling eller förkortning däremot, som har mindre fog för sig, är den, som 1904 års kungörelse genomförde, då i dess § 6 befälhafvare förbjudes att tjäna krigförande med transport af trupper och depescher. Förut fanns väl samma förbud, men med tillägget »utan verkligt tvång och däremot gjord formlig protest» (1854 års kungörelse § 6, 1804 års reglemente § 8); denna begränsning ansågs dock vara självklar och därför öfverflödig att uttala. Om så verkligen kan anses förhålla sig, lärer dock vara ganska ovisst, åtminstone hvad afgifvandet af »formlig protest» angår, helst traktater finnas, som oberoende af krigstillstånd delvis och indirekt medgifvit en *jus angariæ*, må vara mot skälig ersättning.[2]

Äfven med afseende å blockad och krigskontraband har 1904 års kungörelse infört en del ej alldeles oviktiga ändringar. Sålunda har ur § 4 uteslutits 1854 års stadgande i motsvarande paragraf om specialnotifikations nödvändighet såsom förutsättning för blockadbrytnings rättsstridighet. Man har erinrat sig, att en sådan ingalunda alltid ges och att särskildt England plägar underlåta den samma, och af hänsyn härtill har förbudet gjorts ovillkorligt.[3] Därmed har dock en gammal svensk neutralitetsprincip uppgifvits[4] och en förut städse häfdad fordran, tvärtemot hvad förr var sed, fått falla. Samtidigt har definitionen å blockerad ort ändrats till bättre öfverensstämmelse med lydelsen i 1856 års Parisdeklaration, och häremot lärer så mycket mindre någon

[1] I 1854 års författning § 3 och 1804 års reglemente § 5; i det sist nämda föreskrefs äfven, att principiellt skepparen och hälften af besättningen skulle vara svenska undersåtar för att skepp och gods skulle anses som svenskt och neutralt. Numera är detta icke något villkor härför, ehuru regeln är, att befälet och minst tre fjärdedelar af besättningen böra vara svenska män, se § 3 i K. F. 4 juni 1868 ang. på- och afmönstring m. m. (*Sv. Förf.-Saml.* 1868 n:o 48, jfd med 1906 års n:o 88, s. 4.)

[2] Så traktaten med Mexiko 1885 i art. 18, se RYDBERG *a. a.* XIII, s. 440.

[3] Utrikesdepartementets *Årsberättelse* för 1904, s. 47, 48.

[4] Specialnotifikation fordras enligt både 1800, 1804 och 1854 års reglementen, resp. § 12, 11 och 4.

invändning kunna göras, som nutidens sjövapen äro af en helt annan beskaffenhet än vid tiden för den äldre definitionens fixerande.

Delvis gäller det samma om ändringen af krigskontrabandsbestämmelserna i § 5 af 1904 års kungörelse. Ändringen består å ena sidan däri, att uppräkningen inskränkts till »vapen, projektiler och ammunition, militära utrustningspersedlar samt öfriga etc.» under bibehållande af principen, att endast s. k. absolut krigskontraband må erkännas,[1] samt att 1854 års bestämmelse om särskildt kungörande af ändringar beträffande krigskontrabandsvaror nu borttagits: hela stadgandet har härigenom fått just den karaktär af obestämdhet, som den äldre svenska neutralitetsrätten satte till sin främsta uppgift att söka afskaffa — hänsynen till den »allmänna» folkrätten och utlandets växlande anspråk har här förkväft de nationellt svenska synpunkterna. Å andra sidan har genom slutpunkten i nu gällande § 5: »Kol må icke i svenskt fartyg föras till de krigförandes stridskrafter» införts ett helt nytt institut. Man har ej velat upptaga kol bland möjliga kontrabandsvaror, då det uppenbarligen aldrig kan vara absolut kontraband, men man har ej heller velat erkänna relativt sådant, och så har i stället den medelväg valts, att själfva koltransporten med svenskt fartyg, oafsedt om fartyget utklarerat från svensk eller annan hamn, förbjudits, såvidt den samma kan betraktas såsom utslag af en kvasikrigskontrabandstrafik, d. v. s. när den äger rum icke till krigförandes område hvilket som helst eller krigförandes undersåtar hvar som helst, utan allenast till opererande stridskrafter i land, i hamn eller till sjöss. Onekligen erbjuder denna lösning många fördelar, helst kol numera knappast kunnat förnekas vara en uppbringningsbar artikel.[2]

* * *

[1] Redan 1854 års författning afvek så tillvida från 1804 års reglemente, som det sist nämdas uppräkning afsåg att vara fullständig, under det att den förras genom tillägget »samt öfriga» blef exemplifierande, om än icke i samma utsträckning eller så principiellt som 1904 års kungörelse.

[2] Rättsfall angående koltransporter med fartyg ställda under svenska kronans folkrättsliga makt under det rysk-japanska kriget, se Utrikesdepartementets *Årsberättelse* för 1904, s. 35—39.

Sammanfattas det sagda, så visar sig, att den svenska neutralitetsrättens utveckling tydligt pekar på en ombildning af den till grund liggande neutralitetsidéen. Neutralitetens bevarande afsåg förr i främsta rummet neutralitetsrättigheterna och deras häfdande i största möjliga utsträckning — äfven med fara att nödgas därför gripa till vapen; neutralitetens bevarande afser nu i främsta rummet neutralitetsplikterna och deras noggranna iakttagande — i och för undvikande af så vidt möjligt hvarje anledning till indragande i striden, äfven om därigenom neutralitetsrättigheterna skulle lida intrång genom nya begränsningar. Dogmen om freden till hvarje pris har tvifvelsutan här haft ett icke ringa inflytande på utvecklingen och i sin mån bidragit därtill, att neutralitetsidéen mer och mer förvandlats från att vara en idé om en för de i ett krig faktiskt icke deltagande makterna »naturlig rättighet att ostördt idka sin sjöfart och handel, samt att sådant bör vara en ofelbar följd af den fullkomliga själfständighet, hvarje regering tillkommer» och som å andra sidan visserligen medför »förbindelsen att emot de krigförande makterna iakttaga en fullkomlig likhet, så att den ena icke gynnas till den andras förfång», men blott enligt de regler, som de neutrala makterna själfva erkänna eller fastställa,[1] till att varda en idé om en för alla af annan icke angripna makter bestående naturlig skyldighet att, om de icke inblanda sig i ett uppkommet krig, också underlåta alla sådana åtgärder, som de krigförande kunde uppfatta såsom ett ingripande ej blott till motpartens gynnande, utan öfverhufvud i krigets gång, och att förty bevara sin och sina undersåtars fulla passivitet — oafsedt huru det går med »neutralitetsrättigheterna». De neutralas frihetsanspråk har förvandlats från att vara neutralitetens grund till att blifva dess följd och de krigförandes anspråk på neutralitetens behöriga upprätthållande från följd till grund. Neutralitetens upprätthållande med vapenmakt var förr en icke obestridd rättighet, men anses nu som en obestridlig plikt.

[1] Jfr ingressen till 1800 års reglemente äfvensom i svensk-ryska konventionen af s. å. ingressen samt artt. X—XII, se Riksarkivets *Utredning*, s. 73 ff.

Det Hemming Gadh tillskrifna talet mot danskarne.

Af Verner Söderberg.

Om äktheten af det tal, som Johannes Magnus i sin *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* låter d:r Hemming Gadh, den stridbare electus till Linköping, inför svenska rådet hålla mot tanken på fred med danskarne, har som bekant förts en långvarig polemik bland nordiska häfdatecknare. De häftiga, af nationalhatets etter formligen drypande smädeord mot den danska folkkaraktären, hvilka förekomma i talet, ha därvid måhända i någon mån inverkat på dess bedömande hos åtskilliga af de svenska, norska och danska forskare, som vid olika tillfällen uttalat sig om det omstridda talets ursprung och värde. Småningom har emellertid denna polemik helt kommit innanför den lidelsefria vetenskapens råmärken, och de senaste decenniernas inlägg i striden ha äfven utmärkts af allt mer stegrad källkritisk grundlighet. Fullständigt kan frågan om talets proveniens ännu ej sägas vara löst, och när den nu här upptages till förnyadt skärskådande, sker det ej med anspråk på att lämna en sådan definitiv lösning, utan endast i syfte att klarlägga stridsfrågans nuvarande läge, pröfva möjligheterna för talets insättande i dess historiska sammanhang med tidshändelserna samt något närmare skärskåda dess förut ej tillräckligt påaktade beröringspunkter med Johannes Magnus' historiska författarskap, sådant detta framträdde i det stora arbete, där talet år 1554 först publicerades såsom en den landsflyktige ärkebiskopens historiska framställning bestyrkande urkund.[1]

[1] Talet återfinnes i 1554 års upplaga af Joh. Magnus på s. 753—776.

Hemming Gadhs vehemens contra Danos oratio — som talet kallas hos Johannes Magnus — torde till sitt innehåll, åtminstone i vissa partier, vara allmänt bekant, men ett kort återgifvande af talets gång och hufvuddrag samt af sättet för dess inflickande i Johannes Magnus' historia försvarar måhända likväl sin plats såsom underlättande uppfattningen af stridsfrågan om orationens ursprung.

Det är sedan Johannes Magnus skildrat prins Kristians infall i Västergötland 1511 som han omtalar, att »icke långt därefter» sändebud från Lübeck vid underrättelsen om att danskarne blifvit tillbakaslagna affärdades till Sverige för att där söka afsluta ett mot konung Hans riktadt svenskt-lybskt förbund. När denna beskickning föredrog sitt värf, skulle då Hemming Gadh »i göternas och svenskarnes senat» ha hållit det tal Johannes Magnus sedan bifogar som en bilaga till sin historias 23:dje bok. Dess verkan sägas ha blifvit det omedelbara afslutandet af ett förbund och afsändandet af en flotta, hvilken under Hemming Gadhs ledning härjade de danska kusterna. Därefter omtalas, att under det att d:r Hemming höll på att utrusta flottan, erhöll han från ärkebiskop Jakob Ulfsson ett bref, hvari denne bad att få låna talet jämte Saxos historia för att därur hämta lärdom, huru man bäst bör skydda sig och staten mot de danskes konster. Hemming Gadh skulle då ha svarat, att talet öfverlämnats till riksföreståndaren samt att hans exemplar af Saxo var deponeradt i Linköping och där tillgängligt för afskrifvande. I brefvet tillägger Hemming, att han äfven i säkert förvar kvarlämnat sina under många år samlade Commentaria tam de Sueticis quam de Danicis antiquitatibus. Härtill fogar så Johannes Magnus — som återger de båda brefven in extenso — den ytterligare upplysningen, att »kvar finnas dessutom flere andra tal, som samme Gadh höll för sitt fädernesland och mot danskarne såväl hemma i Sverige som i Rom hos påfvarne och i synnerhet inför Alexander VI». Efter att därpå ha lämnat en intressant karaktäristik af Hemming Gadh följer Johannes Magnus händelsernas utveckling till herr Svantes död 1512 och intager därpå talet med förklaring att

det hållits in senatu regni samt pro fœdere Suecorum cum Lubicensibus et eorum confœderatis ineundo.

I inledningsorden använder talaren följande vokativ: Reuerendiss. Archiepiscope Jacobe Suetiæ Primas et Serenissime Princeps Suanto, ceterique Reuerendi Pontifices et Illustres Proceres ac nobilissimi Senatores. Därpå anges omedelbart såsom talets syfte att gifva råd, huruvida man bör ingå fred med danskarne eller mot dem understödja »våra gamla vänner». Talaren ger härvid luft åt sina farhågor, att bland hans åhörare kunde finnas män »med danskt hjärta under en svensk mantel». Den försäkran, som han själf afger, att så ej är fallet med honom, borde talets hela tendens ha gjort skäligen öfverflödig. Han lofvar sedan att med klara bevis, hämtade ur deras egna historiers vittnesbörd, lägga i dagen hela de danskes fördärfliga arglist och trolöshet. Därvid åberopar han särskildt — och anlitar sedan nästan uteslutande — SAXO, hvilken han kallar JOHANNES DE SAXONIA och säger sig, då han för studier vistades i Rostock i sin ungdom, ha studerat och afskrifvit tillsammans med Albertus Krantzius från Hamburg.

Danskarnes onda förgiftiga natur ger sig, förklarar han, bl. a. luft i de förfärliga blodiga kötteder de ideligen tillgripa. I samband därmed följer det allbekanta utfall mot danskarnes sätt att tala, hvilket i talets svenska version målande återges sålunda: »Der till medh: så wærdas de icke heller att talla som annat folck, uthan tryckia ordhen fram lika som the willia hosta, och synas endeles medh flitt forwendhe ordhen i strupan, for æn de komma framm, sammaledes wanskapa the munnen, då the talla, wridhan och wrengan, så att the draga then offwra leppen till then wenstra sidon och den nedra till then högra sidon, menandes dett wara sig en besynnerlighe prydning och wellståndh.» Tyska vilja de äfven gärna tala, »ändogh the kunne nepligha stambra thett fraam», men svenskan förakta de samt förvränga och förfalska »af stor öfverdådighet» en hel del ord (såsom »Jakob», »Johan», »Nils» till »Jeppe», »Josse», »Nisse» etc.).

Efter dessa preludier öfvergår talaren till att omständligt skildra danskarnes inbördes grymhet — från Lotherus, son till Dan, Danmarks förste konung, och till kung Abel — hufvudsakligen efter Saxo, som i de flesta fall också citeras. Så följer en dyster målning af den danska allmogens träldom och af torftigheten äfven bland de högre klasserna, hvarvid talaren åberopar egna iakttagelser under en genomresa till Rom i gamle kung Kristians tid. Sedan kommer en lång lista på danskarnes grymhet mot tyskar, hvarefter talaren särskildt lägger de närvarande biskoparne på hjärtat, att danskarne äfven på kyrka och prästerskap djärfts »lägga sina blodtörstiga händer». Med detta långa syndaregister förklarar han sig ha bevisat, att »ingen mjölk är den andra så lik som dessa hafva varit lika Caliguler, Neroner, Heliogabler, Dionisier, Pharaoner» med flere djuriskt grymma tyranner. Saxo framsläpas nu åter för att vittna om sina landsmäns stora fattigdom, mot hvilken som kontrast sättes deras skrytsamhet, hvilken tager sig sitt fulaste uttryck i deras anspråk på delaktighet i de från Sverige stammande göternas bragder. Äfvenledes måste den stackars Saxo synnerligen utförligt bekänna, att svenskarna minst nio gånger grundligen kufvat de danske, och i förbigående anmärkes, att detta antal med lätthet kan uppdrifvas till 30, om man blott toge »våra svenska och göters historier» till hjälp.

Under talarens jämförande reflektioner om dansk och svensk folkkaraktär kommer han äfven att nämna den svenska gästfriheten och bestyrker då denna med ett citat ifrån ALBERTUS KRANTZIUS, hämtadt från »början af dennes historiska skrifter» (in principio suarum historiarum). Krantzius kallar han i detta sammanhang socius meus. Den svenska gästfriheten missbrukas emellertid; ty, säger han, med tre slags skadligt folk plåga danskarne sina svenska grannar: med spionerande djäknar, hofmän — som äro stora blodhundar, skafvande de fattige svenskar in på köttet och benen — samt skadeliga munkar. Därtill lägger han ytterligare »lösa oförskämda kvinfolk», och han varnar i statens intresse enträget mot svenskars giftermål med danska kvinnor.

Bättre än bedräglig fred med danskarne är öppen strid, och i sin ifver att klargöra denna tes kommer talaren äfven in på den tidens »skandinavism», hvilken han påstår på danskt håll mest yttra sig i de sötaste ord af ungefär följande innebörd: »O I värdige herrar, o ljufvaste bröder, o älskelige vänner, o käraste grannar, nabor och fränder, som stå oss närmare än alla andra dödlige, vi äro ju alla *en* släkt, *ett* folk och i *ett* stallbroderskap. Om vi hålla tillsammans, så skall ingen fiende kunna bli oss öfvermäktig, och vi skola med lätthet kunna besegra våra ovänner, och hvad hälst oss kommer i vägen kunna vi då utan möda motstå och nederslå.» Hånskrattande i mjugg säga emellertid samtidigt desse trolösa danskar för sig sjelfva, att de vid lägligt tillfälle skola afhugga svenskarnes hufvuden, dräpa dem med den skamligaste död och sedan kasta dem på elden, bryta eder och bebrefvade löften samt pådikta de döde de slemmaste laster, bortföra deras hustrur och barn samt inspärra dem bland skökor och så, lastade med rikt byte, återvända hem till sitt Danmark.

Nästa yttring af den inneboende grymhet och trolöshet, för hvilka danskarne beskyllas, är strandrof, hvarigenom, enligt den svenska versionen, på några mansåldrar (den latinska texten har per aliquot secula) vid danska kusten »flere människor kommit om halsen än de som på denna tid finnas lefvande vara i hela Europa». Alla sjöfarande nationer uppmanas därför att i förbund alldeles utrota dessa omänskliga danskar.

Slutligen besvär talaren än en gång alla svear och göter att ej lita på de danskes tro och lofven, äfven om de gråtande böja knä; deras tårar äro nämligen af krokodilisk natur, och deras honung förvandlas snart i galla. I dessa slutord vänder han sig ej blott till »dem som äro närvarande i denna lysande församling», utan äfven till »alla och enhvar, som i framtiden detta mitt tal läsande varda.»[1] Talets stora längd — i det närmaste 23 foliosidor i 1554 års upplaga — försvarar han

[1] Redan i början af talet har han riktat sina tankar på nati natorum vel qui nascuntur ab illis; *de* skulle kanske kunna lära af hans egna samtidas misstag.

genom en jämförelse med Ciceros filippiker, och härur framkommer genom en skicklig vändning ett sista ilsket utfall mot danskarna, hvilka förklaras kräfva en så tidsödande afbasning, enär de ju utgöra ett helt folk af idel själsfränder till Verres, Catilina och Antonius.

* * *

Tvifvelsmål om Hemming Gadhs författarskap till detta tal framkastades redan på 1500-talet. Den danske historiografen HANS SVANING, som 1560 under professor Petrus Parvus Rosæfontanus' namn utgaf en vederläggning af de mot danskarne i detta tal och andra svenska skrifter framkastade beskyllningarna, kallar det nämligen oratio contumeliosa seu sui (d. v. s. af Johannes Magnus) seu suffraganei sui Hemmingi Gaddii. Man har velat se ett tyst medgifvande af att saken var sjuk däri att MESSENIUS 50 år senare i sin antikritik mot denna skrift (*Retorsio* etc.) väl besvarade mycket annat, men ej berörde Svanings tvifvel på talets äkthet. Denna underlåtenhet kan dock svårligen tillmätas synnerlig betydelse. Svenska historici från Messenius och fram till STRINNHOLM, FRYXELL och GEIJER förutsatte vid sina omnämnanden af talet utan vidare dess äkthet och Hemming Gadhs författarskap. Frågan om talets äkthet upptogs på allvar först under 1800-talets senare hälft, sedan MUNCH genom sina undersökningar om Johannes Magnus' historiska metod[1] rubbat förtroendet till den fantasirike ärkebiskopens uppgifter om de källor han åberopar. REUTERDAHL anmärkte om talet helt kort i förbigående, att det troligen ej var af Hemming Gadh, men han synes knappast ha tagit någon grundligare kännedom om det, då han kan säga, att det uppgifves vara hållet i Lübeck.[2] SYLVANDER betviflade ej talets äkthet, men uttalade den förmodan, att det hållits i Kalmar efter lybska flottans ankomst dit i juli eller augusti 1510 i stället för det af Johannes Magnus uppgifna året 1511.[3]

Grundligare var den kritik, för hvilken talet utsattes från Danmark,

[1] I uppsatserna *Om Kilderne til Sveriges Historie i den forchristelige Tid*, 1851, sedan intagen i hans *Samlede Afhandlinger*, del. 2.

[2] *Svenska kyrkans historia* III, 2, s. 86, not 7; 1863.

[3] *Kalmar slotts och stads historia*, V; 494—95. 1865.

där dess hätska ton särskildt under skandinavismens tidsålder torde ha verkat dubbelt skorrande och pinsam. KALL-RASMUSSEN upptog i en exkurs till sin uppsats om codices af Saxo talet till granskning och stämplade det som ett falsarium af Johannes Magnus. Hans argument om Hemming Gadhs ålder, tiden för dennes vistelse i Rostock och för hans resa genom Danmark kunna här förbigås, enär de sedermera vederlagts (af ALLEN och ANNERSTEDT). Mera vägande äro hans anmärkningar mot äktheten af de båda mellan d:r Hemming och ärkebiskopen växlade bref Johannes Magnus anför och som indirekt skulle bestyrka talets äkthet. Han påpekar osannolikheten af en vänskaplig brefväxling mellan de båda männen vid denna tid samt framhåller, att d:r Hemming mest satt hemma på Rönö sommaren 1509, då talet sannolikast skulle ha hållits.[1] Kall-Rasmussens kronologiska misstag beriktigades, som nämnts, af ALLEN, men denne framförde i stället flere på talets hela inre beskaffenhet grundade skäl mot dess äkthet. Han fäste sålunda uppmärksamheten vid att däri ej förekom ens den allra minsta häntydan till förbundsfrågans praktiska sida eller till den politiska situationen vid den tid, då talet skulle ha hållits. För öfrigt var det enligt Allens mening ej alls något tal, utan »en langtrukken historisk Afhandling, belagt med Beviissteder og spækket med Citater», allt hållet i en stil som vida skilde sig från Hemming Gadhs genom hans bref väl kända »ildfulde fyndige Foredrag».[2] En tredje dansk historiker, RØRDAM, slöt sig till sina båda landsmäns kritik af talet och tillfogade för egen del som nytt argument likheten mellan det sätt, hvarpå Saxo användes i talet och i Johannes Magnus' historia öfverhufvud. »Enhver uhildet Læser maa erkjende, at Historien og Talen have samme Forfatter». För denna sin uppfattning anförde han emellertid ej några öfvertygande detaljbevis,[3] och talet behandlas af honom blott mycket flyktigt i en not.[4]

[1] *Danske Geheimearchivets Aarsberetninger*, I, Tillæg, s. 28—31; 1852—55.

[2] *De tre nordiske Rigers Historia*, I, s. 638—39. 1864.

[3] På den sida (155) af Joh. Magnus historia, 1554 års upplaga, som han uteslutande åberopar, finnes intet parallelställe till Saxos behandling af talet.

[4] *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen*, s. 77, not; 1867.

Ett alldeles nytt uppslag i denna polemik gafs på 1870-talet af ANNERSTEDT, då han i tredje delen af *Scriptores rerum Suecicarum* med kommentarier tryckte två svenska texter af talet.[1] Han vederlade till fullo Kall-Rasmussens kronologiska invändningar och sökte därjämte försvaga de inre skäl, hvarpå de tre nyss nämnda danska forskarne stödde sin åsikt om att talet var ett falsarium. Talets glödande danskhat, menade Annerstedt, var åtminstone lämpadt efter situationen och åhörarne. Hans hufvudskäl för Hemming Gadhs författarskap var emellertid ett annat: de svenska texter han framdrog voro enligt hans förmenande ursprungligare än Johannes Magnus' latinska text och härrörde sannolikt ytterst från d:r Hemming. Den kortare af dessa texter skulle enligt denna hypotes någorlunda återge talet, och den skulle sedan ha amplifierats antingen af Hemming Gadh själf eller af någon annan; ur samma källa syntes äfven Johannes Magnus' latinska texter härflutit. På det bestämdaste bestred Annerstedt, att ens den längre texten, hvilken han aftryckte efter ett Bielke-manuskript, skulle kunna vara en öfversättning af den latinska. Han sökte äfven med en rad jämförelser uppvisa de svenska texternas större ursprunglighet. Enligt hans mening hade talet troligen hållits 1509, d. v. s. före afslutandet af det kortvariga stilleståndsfördraget med konung Hans nämnda år, och han söker visa, att detta antagande låter förena sig med uppgifterna i den ofvan omtalade brefväxlingen mellan d:r Hemming och Jakob Ulfsson, hvilken måste sättas till 1510, om den är äkta.

Tidpunkten för talets hållande är den enda sida af stridsfrågan, som beröres af STYFFE. Denne framhåller, att Hemming Gadh efter flerårig frånvaro från rådet först på våren 1510 ånyo började deltaga i dess förhandlingar. Då lübeckare skulle ha varit närvarande och framställt förbundsförslag, kunde talet ej ha hållits tidigare än på rådsmötet i Stockholm i juni 1510, kanske först — som redan Sylvander gissat —

[1] SCHRODERUS utelämnade det i sin bekanta öfversättning af Joh. Magnus' historia (tryckt 1620). Som skäl uppger han (sid. 658): »Althenstund offtberörde Oration är wijdlöfftig, hwarföre hafwer man tyckts onödigt wara then här repetera och pränta låta». — Annerstedts edition af de svenska texterna förekommer i *Scriptores*, III, 1, s. 43—67.

längre fram på sommaren i Kalmar kort innan den svensk-lybska expeditionen i början af augusti afseglade. I själfva hufvudfrågan uttalar Styffe ingen bestämd mening.[1]

Annerstedts hypotes om de svenska texternas ursprunglighet fick ej länge stå obestridd. I en skarpsinnig studie öfver talet[2] uppvisade EMIL HILDEBRAND, att de svenska texterna ej kunde äga den ålder Annerstedt velat gifva dem, utan att de helt visst härrörde från Gustaf Vasas sista regeringstid, då han faktiskt (1558) utsände orationen i svensk öfversättning till flere af sina förtroendemän i akt och mening att i orterna sprida lämplig kunskap »um the danskes dygder». Hildebrand anför ur de svenska texterna en mängd exempel på germanismer, som vore otänkbara i en skrift från Hemming Gadhs tid, samt ansluter sig till till de danske forskarnes åsikt, att talet på inre grunder bör frånkännas d:r Hemming och i stället sannolikt tillskrifvas den kammarlärde Johannes Magnus. Som ytterligare skäl anför han dels att inga lybska sändebud voro närvarande vid rådsmötet i juni 1510, dels att i talet förekommer en tydlig hänsyftning på Stockholms blodbad (afhuggandet och kastandet på elden af de bedårade svenskarnes hufvuden).

I detta sitt inlägg, det hittills grundligaste från svensk sida i striden framkomna, refererar Hildebrand, som det förefaller med gillande, några inkast mot talet, — hvilka nyss förut gjorts af norrmannen professor DAAE. I en uppsats *Om Historieskriveren Albert Krantz*[3] redogör Daae för dennes förbindelser med Norden och förnekar därvid möjligheten af närmare personlig och litterär förbindelse mellan denne danskvänlige kronist och den danskhatande Hemming Gadh. Vidare framhåller Daae orimligheten af att d:r Hemming skulle i ett tal inför riksföreståndaren i häftiga ordalag varna för giftermål med danska kvinnor såsom något riksvådligt, då ju faktiskt hans vän och beskyddare herr

---

[1] *Bidrag till Skandinaviens historia*, V, s. CXLVI, not 2. 1884. — Att talet hållits i Stockholm 1510, uppges för öfrigt första gången hos MESSENIUS i Scondia, IV: 68 och XV: 94.

[2] *Hemming Gadhs oration mot danskarne* i *Historisk Tidskrift*, 1886, s. 235—40.

[3] *Norsk Historisk Tidskrift*, Anden Række, femte Bind, s. 225—61; 1886.

Svante var gift med en dansk adelsdam, Mette Iversdatter Dyre. Daaes tredje skäl, ett analogislut från det misstänkta intryck han fått utaf ärkebiskop Nicolaus Ragvaldis likaledes af Johannes Magnus meddelade tal, försvagas onekligen däraf, att sedermera för detta sistnämnda tal en äkta stomme, det samtidiga referatet hos österrikaren Ebendorfer, blifvit uppvisad.[1]

Efter några års hvila upptogs striden på nytt, 1891, af SCHÜCK, och 1894 gjordes från dansk sida ett motinlägg af museiassistenten EGIL PETERSEN, hvarefter polemiken fullständigt afstannat. Schück — som i sin stora svenska litteraturhistoria[2] förefallit öfvertygad om talets äkthet i hufvudsak, äfven om Johannes Magnus vid öfversättningen till latinet »här och hvar» försett det med tillägg ur egen fatabur — vill i en senare uppsats[3] på talet tillämpa det omdöme, till hvilket han kommit i fråga om Eriksvisan (»en äkta stomme, af Johannes Magnus efter hans vanliga metod uppblåst till ett oratoriskt praktstycke»). Han försvarar äfven äktheten af de mellan Jakob Ulfsson och Hemming Gadh växlade brefven, i hvilkas autenticitet otvifvelaktigt skulle »ligga ett starkt vittnesbörd om det där omnämnda talets äkthet», och han finner »icke något halsbrytande» i att antaga, att några af Hemming Gadhs papper råkat i Johannes Magnus' våld, då denne ju var kanik i Linköping under d:r Hemmings electus-tid.

EGIL PETERSEN inför i polemiken en ny och fruktbringande metod, i det att han i detalj undersöker källorna för talets rent historiska partier.[4] »De partier, som ere byggede paa Kilder fra tiden efter 1510 — det Aar Talen tænkes holdt — eller i hvert Fald efter 1520 — Hemming Gads Dødsaar — ere uægte». Styrkan och logiken i detta resonnemang kunna ej bestridas, och Petersen lyckas vid dess tillämpning

---

[1] V. SÖDERBERG, *Nicolaus Ragvaldis tal i Basel 1434*, i *Samlaren*, 1896, s. 187—95.

[2] *Svensk Litteraturhistoria* I, s. 141 och rättelserna i slutet; 1890.

[3] *Våra aldsta historiska folkvisor.* Appendix. *Historisk Tidskrift*, 1891, s. 315—18.

[4] *Hemming Gads Tale mod de Danske* i *Dansk Historisk Tidskrift*, sjette Række, 4:de Bind, s. 464—73, 1894.

verkligen uppvisa, hurusom största delen af talet i dess till oss af Johannes Magnus meddelade form förutsätter kännedom om källskrifter, hvilka ej kunna tänkas ha blifvit använda af Hemming Gadh, men voro välbekanta för Johannes Magnus. Enligt Petersens slutberäkning »udgøre de i det Foregaaende fremdragne Partier, som maa tillskrives Joh. Magnus, henved en Snes af de 22 Sider Talen fylder». Till detta resultat kommer Petersen genom att påvisa, hurusom citaten från Saxo, hvilka upptaga en så dryg del af talet, samt och synnerligen alldeles ordagrannt stämma med Kristian Pedersens 1514 tryckta upplaga, medan de bort vara öfversatta från talets svenska urtext. För berättelserna om Erik Barn och Kristoffer II har användts Petrus Olais *Chronica regum Danorum*, hvilken föreskrifver sig från 1513. Den i talet vid ett tillfälle använda benämningen »Johannes» på Saxo förskrifver sig, enligt hvad Johannes Magnus själf i företalet till sin historia upplyser, från en viss Irenicus, men dennes arbete utkom i Heidelberg 1518. För betraktelserna om strandrofvet på de danska kusterna har anlitats Cornelius Sceppers *Christiani secundi ad Lubicenses responsio*, hvilket arbete utkom först 1524, således flere år efter Hemming Gadhs död. Efter att ha påmint om alla de grava anmärkningar tidigare forskare framställt yttrar Petersen slutligen: »Indrømmes det fra den ene Side, at Hemming Gad maaske har holdet en Tale paa det angivne Tidspunkt, maa det af Modpartien indrømmes, at vi ikke have en Linie af denne Tale bevaret.»

Detta stränga ord — »ikke en Linie» — är det sista, som hittills blifvit uttaladt i polemiken om Hemming Gadhs »tal mot danskarne». Någon gensaga har nämligen icke försports från de svenska forskare, som tidigare helt eller delvis försvarat talets äkthet.

* * *

Den första fråga, som vid en undersökning af orationens ursprung måste klargöras, gäller gifvetvis de olika texternas prioritet. Annerstedt hade, som nämnts, knappast några tvifvel om att de svenska texterna vore de ursprungligare. Emil Hildebrand åter anförde synner-

ligen starka skäl för att dessa härstammade från en senare tid än både Hemming Gadhs och Johannes Magnus'. Han ansåg därför förmodligen ej behöfligt att företaga någon genomgående jämförelse mellan de latinska och svenska uttryckssätten för att på detta sätt konstatera, hvar prioriteten låg. En sådan ger emellertid obestridligen vid handen, att dessa svenska texter öfversatts från den latinska och att öfversättaren-bearbetaren mången gång slafviskt följt de latinska konstruktionerna samt stundom ej till fullo förstått originaltexten. Några exempel skola bestyrka detta påstående. Vid denna jämförelse kallas den kortare af Annerstedt tryckta texten *A*, den utförligare *B*.

Redan första meningen af talet är här belysande. Den har hos Johannes Magnus en synnerligen invecklad latinsk satsbyggnad, så att man först på elfte raden hinner fram till hufvudsatsen. Förmodligen genom tryckfel har före dennas början satts en punkt i stället för annat skiljetecken — med den påföljd, att satsfogningen mellan hufvudsats och bisats råkat bli borttappad. *Precis samma missöde har drabbat båda de svenska texterna.*

Orden Sueticam simplicitatem på sid. 754 återges i *B* med thenn Svensche simpellheett hvilket knappast förefaller ursprungligare, och det några rader högre upp på samma sida förekommande impie, återges i *B* fritt men korrekt efter meningen med »schamligen och oblygeligenn», i *A* missledande bokstafstroget med »så ogudacteligha.» Ingen lär heller tveka om, hvilketdera är det ursprungligare, den latinska textens sublato igitur apud eos humanæ societatis fundamento eller den klumpiga halfsvenska motsvarigheten i *B*-texten »Huarföre efther fundamenthedt eller grunwalenn ther all meniskeligh societet och vmgengelsse oppå henge — — hooss them så schröplig och förfallen är» (sid. 48).

Belysande för de tre texternas inbördes förhållande är vidare stycket om danskarnes okunnighet i tyskan:[1]

---

[1] Joh. Magnus, s. 755; *Scriptores* III, 1, s. 50.

Joh. Magnus	*A*	*B*
Teutonicam linguam (quam ignorant) balbutiendo resonare gestiunt.	Det Tyska tungomål (i hvilkett de icke vetta)[1] willia de och alltid gierna talla, ändogh the kunne nepligha stambra thett fram.	Thett Tyske tungemålett wele the och gerne spotteligenn tale, än doch the kunne föge ther aff.

Man finner genast, att texten *A* ger en bokstafstrogen öfversättning, hvars slafviskhet återgifvandet af parentesen quam ignorant bäst visar. *B* har i stället för balbutiendo det här meningslösa »spotteligenn». Annerstedt har observerat detta misstag, som svårligen låter förena sig med hans hypotes, att texten *B* är ursprungligare än den latinska, och han tillfogar i en not: Locus est corruptus. Naturligare torde dock vara den förklaringen, att texten *B*:s upphofsman ej förstått sitt latinska original.

Ett af de mest påtagliga bevisen för att texten B:s upphofsman ibland råkat illa ut vid sin ifver att riktigt ordrätt återge den latinska texten är notisen om hertig Frouinus.[2]

Joh. Magnus	*B.*
Prostratoque in singulari certamine Fronino Slesuicensi duce...	— — ladhe ther nid vthi ett ennsligit kempende the Sletzuikers hertuge Frouenum.

Ingen skulle väl på fri hand använda uttrycket »ennsligit kempende» i stället för »envig», men som klen öfversättning af singulare certamen låter det tänka sig. Liknande är förhållandet i ett par andra fall, t. ex. då orden ex Danicis insulis motsvaras i texten *B* af »ifrå the Dansche inseler» eller Ventus Circius, omnium ventorum vehementissimus där motsvaras af »Thett aller hefftigste stormnande wäder Circius.»[3] Den i medeltidslatinet brukliga benämningen på nordväst- eller nordanvinden kan ej tänkas ha ursprungligen tillgripits, när det gällde att för svenska rådsherrar skildra vindförhållandena vid Skagen, men i en lärd latinsk oration är den väl på sin plats och från den latin-

[1] Sundel-manuskriptet har t. o. m. »som de icke veta».
[2] Joh. Magnus, s. 765, *Scriptores* III, 1, s. 59.
[3] Joh. Magnus, s. 767, 773; *Scriptores* III, 1, s. 61, 66.

ska texten har den synbarligen såsom svår att öfversätta fått oförändrad öfvergå till de svenska.

Än mer upplysande är nedanstående sammanställning af latinsk och svensk text.[1]

Joh. Magnus	*A och B*
Quis *dextras* suas illis dextris tuto conjungat, quæ a corde et humana ratione adeo remotissimæ sunt?	Huilckenn will och tryggeligenn lagt sin *högre hand* ij theris hender. som så långdt äre skillde ifrå ett menniskeligit hiertte och all naturlig förnufft?

Att de svenska texterna i detta fall »leda sitt ursprung» från den latinska och ej tvärtom, synes vara tämligen klart. Ett motstycke till samma ängsligt noggranna öfversättning erbjuder följande passus:[2]

Joh. Magnus	*A och B*
Si vero neque heec mea consilia neque meæ iustissimæ preces *admissæ fuerint*...	Män ther och så scher, att huarckenn thette mitt råd iche heller myne rättferdighe begerenn *thillattne bliffue kunne*...

Den som skref den latinska texten visste fullväl, att admittere consilium betyder — som sammanhanget här också fordrar — »lämna gehör åt ett råd», men denna kunskap var synbarligen förlorad för de svenska texternas upphofsman eller upphofsmän. Visar icke endast detta exempel hän på de svenska texternas beroende af den latinska? Och tror någon, att den svenska B-texten skulle ha användt uttrycket »ett såra gråteligit spectakel», om ej i den latinska stått lachrymabili spectaculo, eller att den gärd af etthundra snöhvita hästar, som saxarne måste betala till Danakungen Gotricus, skulle ha kallats en »schatt eller *pension*», om ej den latinska texten just användt det i detta språk försvarliga uttrycket *pensio*?[3]

Ofvanstående jämförande exempel, till hvilka ännu många flere skulle kunna läggas, synas säkert leda till samma slutsats Hildebrand på en annan väg uppnått, eller att den latinska texten äger obestridlig ursprung-

[1] Joh. Magnus, s. 774; *Scriptores* III, 1, s. 66.
[2] Joh. Magnus, s. 775; *Scriptores* III, 1, s. 67.
[3] Joh. Magnus, s. 759; *Scriptores* III, 1, s. 54.

lighet i förhållande till båda de svenska textgrupperna. Endast den latinska texten bör därför läggas till grund för en undersökning af autenciteten utaf det tal Johannes Magnus som en bilaga till sin historia meddelar under Hemming Gadhs namn, och frågan om de i och för sig ganska intressanta svenska texternas inbördes förhållande samt om åldern och beskaffenheten utaf de till oss bevarade svenska handskrifterna får därigenom en ganska underordnad betydelse och kan i detta sammanhang alldeles lämnas å sido. Mitt intryck vid ett flyktigt genomgående af dessa texter är, att den i Bielke-manuskriptet bevarade utförligare versionen afser att vara en relativt bokstafstrogen öfversättning, den kortare versionen åter en i bestämdt agitatoriskt syfte verkställd, för den svenska allmänheten afsedd förenklad upplaga af talet, där en del tyngande lärdt slagg aflägsnats och några för konung Gustafs syften obehöfliga eller rent af besvärliga partier med berådt mod utelämnats.[1]

* * *

Sedan den latinska textens prioritet konstaterats, framstår som nästa fråga: har Hemming Gadh hållit — kan han öfverhufvud ha hållit — ett tal i svenska rådet af det ungefärliga syfte och innehåll den hos Johannes Magnus meddelade texten ger vid handen och under där förutsatta yttre omständigheter? Besvaras den frågan jakande, är därmed naturligtvis ej sagdt, att icke talets utgifvare skulle kunna ha tämligen obesväradt omskrifvit och utvidgat den ursprungliga, från Hemming Gadh i så fall härrörande stommen till talet.

För denna frågas besvarande ger själfva talet inga hållpunkter. Det innehåller nämligen inga som helst hänsyftningar på den politiska situationen vid den tid, då det skulle ha hållits. Utöfver det med alle-

[1] Betecknande i detta hänseende är följande. Den latinska texten anför som bevis på välmågan i Sverige: Suetiæ et Gothiæ regibus omnia a divina liberalitate et regnorum felicitate adeo abunde suppeditantur, ut nequaquam necesse habeant clericorum et monachorum semicinctia pro suo statu conseruando perscrutari (s. 763). Detta förefaller som ett indirekt klander mot Gustaf Vasas kyrkopolitik. Stycket är i B-texten öfversatt, men har i texten *A* utelämnats. Reflektionerna göra sig själfva.

handa historiska bevis stödda anfallet på den danska folkkaraktären, hvilken förutsättes hindra en hederlig fred och vänskap med danskarne, finnes i hela talet blott en enda praktiskt politisk reflektion, och den gäller önskvärdheten af en förbindelse mellan alla sjöfarande nationer i syfte att hämnas och göra slut på danskarnes sjöröfverier och de vid deras kuster förekommande strandrofven. Motiveringen till denna hemställan — som ju kan tänkas liktydig med ett förslag om förbund mellan Sverige och de wendiska städerna mot konung Hans — har emellertid af Egil Petersen uppvisats väsentligen stödja sig på CORNELIUS SCEPPERS arbete, som utkom först 1524, alltså då Hemming Gadh sedan 4 år hvilade i sin graf. Däremot saknas alldeles i talet antydningar om de besvärspunkter mot den danske konungen det svenska rådet under d:r Hemmings påverkan enligt bevarade statsakter faktiskt framställde. Ej ens två så nära till hands liggande anklagelsepunkter som Otto Ruds härjningståg till Åbo i aug. 1509 och konung Hans' mot Sverige riktade allians med de schismatiska och barbariska ryssarne ha medtagits, och detta fastän d:r Hemming bevisligen tidigare (i den af honom i Rom utverkade korstågsbullan) med realpolitisk skarpblick förstått att använda sig af oviljan mot ryska alliansen samt såväl denna som Åbo plundring figurera i samtida svenska statshandlingar som svåra gravamina mot konung Hans. Man är här alltså helt och hållet hänvisad till de yttre omständigheternas vittnesbörd.

Den politiska situationens hufvuddrag — utförligt skildrade af STYFFE[1] — voro i korthet följande. Svenskarne befunno sig i öppen strid mot konung Hans, en strid, som tid efter annan afbröts genom fredsunderhandlingar och stilleståndsfördrag. Den fördes förnämligast i Kalmartrakten, där Hemming Gadh från hösten 1506 till våren 1509 personligen ledde de militära operationerna. Den fredsbeskickning till Danmark, hvars utsändande det unionsvänliga partiet i rådet genomdrifvit, afslöt den 17 augusti 1509 stilleståndet i Köpenhamn, af Styffe kalladt »till innehållet såväl som sättet det nesligaste fördrag, som någonsin blifvit

[1] I *Bidrag till Skandinaviens historia,* del V.

från svensk sida ingånget». Där stipulerades, som bekant, betalandet till konung Hans af en årlig tribut, till dess svenskarne erkänt honom själf eller hans son såsom konung. Rådet gillade under ärkebiskop Jakob Ulfssons ledning utan gensägelse detta förödmjukande villkor och träffade anstalter för anskaffande af tributmedlen. Detta blef herr Svante och d:r Hemming för starkt. Jämte sex andra rådsherrar förklarade de genom »bebindningsbrefvet» i Västerås den 2 mars 1510 föredraget för ogiltigt och olagligt. Den undertryckta harmen i landet fick nu luft, och herr Ture Jönssons anslutning till de förbundna några veckor senare visade med väderflöjelns precision, hvarifrån vinden i landet nu blåste. Under loppet af år 1509 hade lübeckarne upprepade gånger sökt närma sig svenskarne, och den 14 oktober hade en handels- och sjöfartstraktat med dem afslutats. Den 21 april 1510 förklarade de formligen krig mot konung Hans, och svenska rådets afgörande brytning med honom beslöts på ett möte i Stockholm i juni 1510. Riksföreståndaren och vänner reste sedan ned till Kalmar, dit en lybsk flotta anlände i slutet af juli månad. Med dess befälhafvare aftalades ett anfalls- och försvarsförbund mot danskarne, i lübeckarnes sällskap företogo nio svenska skepp en krigsfärd längs de danska kusterna på väg till Lübeck, där en formlig traktat ingicks den 17 september och Hemming Gadh, som åtföljt flottan, kvarstannade för att bevaka Sveriges intressen till ett godt stycke in på herr Svantes dödsår, 1512. Det är inom denna politiska ram som den Hemming Gadh tillskrifna orationen, om den någonsin hållits, skulle kunna inpassas.

Söker man då till en början uppgöra ett itinerarium för Hemming Gadh, så erbjuder detta med en så flitig brefskrifvare inga större svårigheter, och man kan äfven något så när konstatera, när han deltog i tidens täta rådsmöten. I september 1506 är han ännu uppe i Östergötland, men från midten af oktober dateras hans bref regelbundet från Kalmar eller nejden däromkring.[1] Hans strid om Linköpings stift med en af

[1] Han kallar sig $^{20}/_{4}$ 1508 »i fulmechtich höuetzmandz stadh her for Calmere». *D. Geheimearchivets Aarsberetninger*, IV, s. 336.

påfven gynnad och från Danmark understödd spansk kardinal hade då redan ledt till utfärdande af en bannlysningsbulla mot honom (22 aug.)[1] På hösten s. å. tycktes denna vara känd i Sverige, ty Jakob Ulfsson förmådde då rådet att bedja d:r Hemming utse en administrator samt tills vidare ej röra stiftets penningar. Trots d:r Hemmings appellation (daterad Kalmar d. 14 febr. 1507) togo sig de unionsvänliga prelaterna en kärkommen förevändning af bannlysningen att alldeles utestänga den fruktade ämbetsbrodern från rådskammaren, och biskop Matts ville ej ens låta sina svenner i Kalmartrakten komma i beröring med d:r Hemmings: »tha bliffuee wij besmyttat med honom, kirkione och oss thij werres til skada och ewicht fordarff». Troligen af samma anledning vägrade ärkebiskopen i januari 1509 att sända sina svenner till Kalmar.[2] Denna uteslutning från rådssammanträdena fortfor äfven sedan Hemming Gadh vid en sammankomst med herr Svante i trakten af Kalmar i februari 1509 öfverlämnat befälet i trakten till Johan Månsson och på våren begifvit sig upp till sitt stift, där han alltjämt uppbar biskopstionde och åtskilliga andra inkomster. Från biskopsslottet Rönö skrifver han den 1 maj, och därifrån har man sedan bref af honom $^{27}/_{5}$ och $^{26}/_{7}$ samt från det närbelägna Söderköping $^{11}/_{8}$ och $^{13}/_{8}$. Vid rådsmötet i Stockholm i juni 1509 var han ej närvarande, ej heller då handelstraktaten med lübeckarne där afslöts i oktober. I bevarade bref från dessa tillfällen finner man däremot namnen på de för »besmyttelse» fruktande biskoparne. Anledningen till d:r Hemmings frånvaro framgår af hans bref till herr Svante den 26 juli; »man kwnne gissa, som thee wnne mik goth til, ther epther lydde leygdhen i sina articula och pwncther».[3] Biskoparne hade sålunda visserligen tillbjudit lejd, men på förolämpande och oantagliga villkor. Uti de upprepade förhandlingar, hvartill ankomsten af lybska bref och sändebud gåfvo anledning, har Hemming Gadh under året 1509 således icke personligen deltagit. Det

[1] Bannlysningshandlingarna äro tryckta i *D. Geheimearchivets Aarsberetninger, IV*, s. 326—30.

[2] STYFFE, *Bidrag*, V, s. 238, 340.

[3] STYFFE, *Bidrag*, V, s. 365.

är först vid det stora omslaget i »bebindelsebrefvet» af Västerås 2/3 1510, vi bland rådsherrarnes namn återfinna »Heming Gad aff Gudz forsyn electus tiil Lincöping» — men då voro i stället biskoparne borta.[1] Ett fulltaligt rådsmöte hölls ej vid detta tillfälle i Västerås, och dit kan man ej rimligen förlägga orationen.

Återstår då rådsmötet i Stockholm i juni s. å., då det skarpa klagobrefvet sändes till konung Hans. Det är vid detta tillfälle Styffe ser en möjlighet för talets hållande. Brefvet finnes tyvärr blott bevaradt i en samtida afskrift och är där försedt med underskriften *Consiliarij regnj Suetie, pronunc Holmis congregatj*.[2] Man saknar sålunda vägledning af några sigill rörande de i beslutet deltagande. Att Hemming Gadh var kallad till Tälje i maj, där mötet först var beramadt, vet man af hans återbudsskrifvelse, daterad Rönö den 28 april. Förmodligen infann han sig i Stockholm i juni, men huruvida biskoparne utsatte sig för smittofaran, är mycket osäkert. Någon lybsk legation, sådan som orationens rubrik och Johannes Magnus' skildring omtalar, var i alla händelser ej tillstädes. »Legaterna» ersättas rätt klent af den kort förut från Rostock återkomne »Skepper Göderth», hvilken Johan Månsson i bref från Kalmar af den 28 maj säger sig sända upp till riksföreståndaren »met nogre breff ok anner synnerligh wärff till menige radhit i Swerghie». Han ville för öfrigt ha Gödert tillbaka »strax offortöffwedh», enär denne var belägringsstyrkan till mycken nytta och bl. a. »pyntthet och fliith» riksföreståndarens »byssor och värgiæ». Ej ens Gödert, som förde lübeckarnes »wärff», torde således ha varit från Lübeck.[3] På den »legaten» skulle för öfrigt orationens omsorgsfullt fejade lärda ciceronianska argument säkerligen ha varit förspillda och pröfvades nog ej heller. Anmärkningsvärdt är äfven, att några beröringspunkter mellan orationens argument och det vid mötet uppsatta rådsbrefvets ej alls kunna påvisas.

»Lybska legater» kunde däremot de skeppsbefälhafvare kallas, med

[1] Brefvet är tryckt i *D. Geheimearchivets Aarsberetninger*, IV, s. 355—57.
[2] Tryckt hos GRÖNBLAD, *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*, s. 457—60.
[3] GRÖNBLAD, *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*, s. 454—55.

hvilka herr Svante, d:r Hemming och deras vänner sammanträffade i Kalmar, då ju ock ett fördrag aftalades.[1] SYLVANDERS gissning, att talet skulle ha hållits vid detta tillfälle, motsäges emellertid bl. a. däraf, att då inga biskopar voro närvarande. Dessutom hade man nog då alltför brådtom med att utrusta flottan för att afhöra timslånga kammarorationer. Hufvudfrågan var då afgjord och ingen behöfde uppsamla lärda argument mot fred med Danmark från alla möjliga och omöjliga håll. Vinden slet redan i tackel och tåg; alla de närvarande voro krigiska vänner till herr Svante.

Vill man veta, hvad de nationella rådsherrarne under Hemming Gadhs inverkan faktiskt förebrådde danskarne, har man gifvetvis i första hand att gå till »bebindningsbrefvet» af 2/3 1510, som säkerligen uppsattes af honom, samt till det till Danmark den 8 juni s. å. sända rådsbrefvet, hvilket just betecknar segern för hans och riksföreståndarens politik. I det förra talas om, huruledes konung Hans »winlegger sigh met all liisth oc lempe indrage the tyranner hedhningher oc kettera, hans sworna bröder, the affskorna Rytzer, in pa richet och Cristendommen ighen». I det senare klagas öfver konungens »vdligere til siøs» och öfver att han »lod brende, skyndhe oc røffwe Aabo domkircke, Aabo stad, Øregrwnd oc flerestædtz her i rigeth» samt att han brutit Hälsingborgsrecessens bestämmelser rörande Öland. Om dessa nära till hands liggande klagopunkter nämner talet intet, utan uppehåller sig förnämligast med apokryfiska danska sagokonungars ogärningar och slutar katalogen öfver danska monarkers förgripelser mot kyrkan med konung Kristoffers grymhet mot biskop Tycho af Börglum. Detta stämmer föga med den realpolitiska läggning, som utmärkte såväl Hemming Gadh som det auditorium, inför hvilket han skulle ha hållit sin oration.

Ett argument för talets äkthet återstår emellertid att granska: de båda i samband därmed af Johannes Magnus meddelade brefven. Schück vill göra deras äkthet sannolik med tre skäl, det Gadhska svarsbrefvets

[1] Stockholms borgare tala i bref till herr Svante 10/8 om »thet kerlige forbund idhert herredöme med the Lubeske fulmyndige höffuidsmen oc sendebud — — — samfellelige giort och beslutet haffwe». STYFFE, *Bidrag*, V, s. 403.

likhet med dennes brefstil, förekomsten där af »många i ett bref naturliga oväsentligheter» och denna omständighets svårförenlighet med Johannes Magnus' klena och lätt genomskådade förfalskaretalang. De båda brefven höra emellertid så nära samman — ärkebiskopens frågor besvaras punkt för punkt — att de till sin äkthet torde stå eller falla tillsammans, och Jakob Ulfssons bref innehåller ett uttalande om afsikten med brefskrifvarens studium af Saxo,[1] som långt bättre passar in på Johannes Magnus själf än på den påstådde brefskrifvaren. Beskrifningen af talet (orationem illam quam R. P. V. nuper in senatu regni contra Danos et pro Lubicensibus eorumque confœderatis proposuit) stämmer dessutom nästan ordrätt med den rubrik Johannes Magnus sedan i sin historia åsätter talet.[2] Hvad Hemming Gadhs svar beträffar, så förefaller det liksom ärkebiskopens bref vara konciperadt på latin och ej öfversatt från svenskan, men då möter den betänkliga omständigheten, att riksföreståndaren där omtalas som Princeps, alldeles som i Johannes Magnus' krönika, medan alla bevarade bref till Svante Nilsson — ej blott från Hemming Gadh, utan äfven från ärkebiskopen och andra prelater — ständigt hafva ordet Gubernator, då de använda latinsk titel. Detaljuppgifterna om förvaringsställen för d:r Hemmings Saxo-afskrift och hans egna historiska kommentarier kunna ju härröra från någon äkta stomme till ett bref från Hemming Gadh, på hvilket i så fall Johannes Magnus — hur långt vet man ej — öfvat sin bearbetareförmåga. Alla bevarade bref af Hemming Gadh från denna tid äro (utom den inledande höflighetsformeln och dateringen i slutet) skrifna på svenska, och på den påstådda likheten med hans vanliga brefstil är föga att bygga. Mot brefväxlingen — i den form vi äga den — ha ju för öfrigt tidigare anförts det ytterst spända förhållandet mellan de båda männen. Ett yttre närmande ägde visserligen rum mellan dem på våren 1510, men så sent som den 19 maj

[1] — — — ut ex eis (Saxoni Danici historiis) sufficienter informari possimus, quomodo de cætero a Danorum artibus nos nostramque Rempublicam prudentius præservare et tueri valeamus.» JOH. MAGNUS, s. 752.

[2] Jfr ofvan s. 3.

klagar herr electus bittert öfver förföljelse från ärkebiskopen, och denne ger i bref af den 6 september till herr Svante uttryck åt sin harm mot Hemming Gadh, då han ber Gud förlåta dem, som vållade att de lybska flottan åtföljande svenskarne mot lag fördes i härnad utom landamäret. I alla händelser räcker denna dubiösa brefväxling svårligen att uppväga ofvan anförda inre och yttre skäl mot att Hemming Gadh vid den tid brefven förutsätta skulle ha i rådet hållit ett tal af ungefär den lydelse man finner hos Johannes Magnus.

* * *

I den form orationen har i Johannes Magnus' krönika och till sitt väsentliga innehåll torde den, då ej några afsevärda sannolikhetsbevis för Hemming Gadhs författarskap kunnat uppvisas, böra tillskrifvas Johannes Magnus, därmed ej *a priori* uteslutet, att denne bland sina källor haft att tillgå anteckningar, härrörande från Hemming Gadh. För dessa källors upptäckande och särskiljande har man att gå den väg Egil Petersen i i sitt inlägg i frågan anvisat.

Utan tvekan kan man då tillskrifva Johannes Magnus sådana partier som hänsyftningen på Stockholms blodbad och på Gustaf Vasas kyrkopolitik gentemot kyrkans egendom samt de ur Sceppers 1524 utkomna skrift hämtade uppgifterna om danskarnes strandröfverier och parafrasen af några stycken ur Petrus Olais 1518 utgifna krönka. Talets vidlyftiga historiska del utgöres emellertid af kommenterade utdrag ur Saxos krönika. Citaten stämma, såsom Petersen påpekat, fullständigt med Kristian Pedersens 1514 — således efter tiden för talets påstådda hållande i rådet — af trycket utgifna upplaga. Här möter nu den möjligheten, att Hemming Gadh skulle ha excerperat en denna edition närstående handskrift och att dessa excerpter användts af Johannes Magnus, korrigerade efter den för honom tillgängliga tryckta editionen. Att Hemming, såsom i talet påstås, under sin studietid i Rostock tillsammans med Krantzius excerperat Saxo, är nämligen ej i och för sig omöjligt, och den i Linköping födde och uppfostrade Johannes Magnus

kan ju ock ha kommit öfver några af sin forne electus' papper. En närmare granskning utaf dessa omfattande partier af talet visar emellertid en högst misstänkt öfverensstämmelse mellan dess användning af Saxo och den metod Johannes Magnus på motsvarande ställen i sin krönika begagnar, såsom Rørdam utan närmare undersökning eller framläggande af bevis redan framhållit.

Bevisen äro emellertid både lätta att finna och enligt min mening ganska öfvertygande, hvilket några här nedan ur högen tagna exempel torde bekräfta.[1]

Redan i orationens början citerar talaren med förtjusning ett erkännande af Saxo om sina danskar, att »ljuga och bedraga hålla de för ingen skam» (nos mentiri et fallere inter vitia sordesque non ducimus) och han upprepar längre fram i talet belåtet detta komprometterande yttrande af Saxo (ut ex testimonio Saxonis dicere coepi, mentiri et fallere inter vitia sordesque non ducunt).[2] Samma förkrossande Saxo-citat använder emellertid Johannes Magnus i sin historia, och i båda fallen möjliggöres framförandet af Saxo som danskarnes anklagare endast genom ett missförstånd eller en förvrängning af hans verkliga uttalande. I fromt klander riktar nämligen Saxo denna förebråelse mot sin samtids människor i allmänhet utan att speciellt framhålla detta karaktärsfel såsom ett danskt nationallyte.[3] I något ändrad form upprepas detta konstgrepp såväl i orationen som i krönikan på tal om konung Hotherus.

Joh. Magnus, s. 92.	*Orationen*, s. 764.
Tam ancipiti (inquit Saxo) censura maiorum nostrorum sententia fluctuata est: noluit enim dicere, fidem eorum fictam et honestatem violatam.	Tam ancipiti (inquit Saxo) censura maiorum nostrorum sententia fluctuata est. Verebatur forte dicere corruptam esse suorum Danorum fidem.

[1] Vid jämförelsen med Saxo har jag äfven anlitat 1514 års upplaga; citaten äro emellertid för bekvämlighets skull gjorda ur HOLDERS 1886 publicerade kritiska edition.

[2] JOH. MAGNUS, s. 754, 764.

[3] Saxo omtalar nämligen om »Huyrwillus, Holandie princeps», att han föst slutit förbund med danskarne mot norrmännen, men sedan efter i Norge vunnen seger förrädiskt anfallit Danmark. Därtill fogar han följande reflektion: »Cuius irrupcio hoc nociuior, quo fallacior fuit. Adeo facilis quorundam ex gracia ad odium transitus existere consueuit. Crediderim nostri temporis mores huius viri auspiciis inchoatos, qui mentiri ac fallere inter uicia sordesque non ducimus». SAXO (ed. HOLDER), s. 118—19.

Liknande är förhållandet med ett citat i talet från Saxo om Danmarks litenhet (paruulam et angustam tellurem), hvilket direkt motsvaras af ett ställe i 29:de kap. af Joh. Magnus' 4:de bok, där orden paruulæ telluris angustiam i samma syfte citeras från Saxo.[1] Äfven i detta hänseende dubbleras Saxos vittnesbörd såväl i orationen som i krönikeframställningen genom åberopande af ett ställe, där Saxo får betyga, att, om man från det danska riket tager bort det egentligen »götiska» Skåne och det sachsarne en gång i tiden tillhöriga Jutland, resten svårligen förtjänar kallas ett konungarike.

Joh. Magnus, s. 281.	*Orationen*, s. 768.
(Sivaldus, konung Broderi efterträdare, kunde säga:) Si Schoningia et Hallandia non essent de integritate Daniæ, tunc Dania regnum ob sui exilitatem dici nequiret.	(Jutland sachsiskt, Skåne götiskt). Quod autem in medio est adeo exiguam Daniam ostendit [Saxo], vt ne nomen quidem regni mereatur.

Till samma typ hör användningen af Saxos förmätet högdragna omdöme om skottarne, fälldt med anledning af en apokryfisk konung Svens krigståg:

Joh. Magnus, s. 578.	*Orationen*, s. 763.
Scoti, quos in eo loco Saxo Danicus efferatos barbaros vocat.	Scoti, quos Saxo in vita Suenonis primi efferatos barbaros per contemptum vocat.

Orationens uppräkning af exempel på danska konungars ohyggliga grymhet har äfven vid anpassningen af Saxo-citaten flere beröringspunkter med motsvarande ställen i Johannes Magnus' krönika. Rörande konung Iarmericus t. ex. förekommer såväl i orationen som i krönikan ett långt ordagrant citat från Saxo om huru Iarmericus lät slita sönder besegrade höfdingar mellan vilda tjurar. På båda ställena säges, att detta öde drabbade Teutones, medan Saxo däremot talar om Sclaui. Att Johannes Magnus och hans orator råkar göra samma ändring med folknamnet, är ju betecknande.[2] En liknande folknamnsändring företaga de i fråga om Erik Ejegods grymhet mot något wendiskt folk som Saxo äfvenledes kallar Sclaui; i orationen blir detta

[1] Joh. Magnus, s. 162, 763.
[2] Joh. Magnus, s. 699, 759; Saxo, s. 278.

Alemanni i krönikan Pomerani, men Saxocitatet är på båda ställena ordagrant, blott att där på båda hållen uteslutes Saxos ursäktande framhäfvande af det tuktade folkets roflystnad.

Saxo, s. 403.	*Orationen*, s. 760.
Nam quo uiolenciore eos morte consumerent, reiunctis post terga manibus, palis primum affigendos curabant, deinde uentrium caua cultro rimati, nudatis extis, primaque uiscerum parte protracta, cetera stipitibus explicabant, nec ante supplicium remiserunt, quam tortos, extis funditus aluo egestis, ***horride rapacitatis spiritum profundere*** coegissent.	Nam Dani, quo violenciore eos morte (inquit Saxo) sumerent, reuinctis post terga manibus, palis primum affigendos curabant, deinde ventrium caua cultro rimati, nudatis extis, primaque viscerum parte protracta, cætera stipitibus explicabant: nec ante supplicium remiserunt, quam tortos, extis funditus aluo egestis, ***spiritum perfundere*** coëgissent.

Vid skildringen af Frotho IV:s grymhet mot sachsarne är öfverensstämmelsen mellan Saxo, krönikan och orationen lika fullständig; de båda senare visa endast sin inbördes frändskap genom att utbyta Saxos adeo insolueuit imperium, orationen till adeo insolenter imperabat, krönikan — beroende på satssammanhanget — till adeo insolenter imperasse.[1]

Gemensamt och metodiskt identiskt anlitande af Saxo förekommer äfven i skildringen af de tillfällen, då Danmark underkufvats af svenskar, hvilka episoder naturligtvis äro spridda öfver hela krönikan, men i orationen samlats och siktats, så att blott nio fall omtalas med vidfogad uppgift att de med hjälp af historien kunde ökas till 30. Här skall jag blott påpeka det mest typiska fallet, nämligen krönikans och orationens likartade lärda utredning af den beklagliga sammanblandning Saxo gör sig skyldig till i fråga om konung Racho, den »skällande hund», som den fromme Sveakonungen Attilus *(modestissimus Sueticæ rex)* i uppfostrande syfte lät danskarne dragas med till konung, tills den blef ihjälrifven af andra hundar, och den hund en osäker tradition låter en annan Sveakonung, Gunuarus, förordna till vice-konung åt norrmännen. Att af Sveakonungen förordnade ståthållare *(satrapæ)* styrde i H. M:t konung Rachos namn, vill Saxo blanda bort, menar orationen, genom den nor-

[1] SAXO, s. 188; JOHANNES MAGNUS, s. 699, 759.

ska historien, men iuxta alias et vetustiores Danorum historias regerade Racho faktiskt till en tid och omkom sedan, a canibus discerptus. På två ställen i krönikan berör Johannes Magnus denna intressanta historia. I sin 2:dra boks 21:sta kapitel omtalar han, delvis med samma ord, historien om Racho, hvilken han låter efterträdas af en likaledes från Sverige till dansk konung insatt jätte vid namn Laës. I 7:de boken, kap. 16 polemiserar han (liksom orationen) mot Saxos förkärlek för Gunuarus (Gunno) och den till Norge sända hunden. Där betviflar han, liksom i orationen, denna hundhistoria, men tillägger ironiskt, att om den är sann, så hade norrmännen därigenom förödmjukats vida mindre, fått »ett mindre farligt bett» än det enda bettet var, som tillfogades dem, då danskarne slarfvade bort Orkneyöarne för dem.[1]

Öfverensstämmelser i tankegång och uttryckssätt mellan krönikan och orationen förekomma emellertid ej blott vid deras gemensamma anlitande af Saxo som ofrivillig betygare af danskarnes bottenlösa ondska. Den motsats orationen påpekar mellan Suetica simplicitas och Danica astutia är äfven i krönikan ett omtyckt tema för Johannes Magnus. Tanken återkommer där ofta; mest likt orationens ordasätt är ett ställe i 22:dra boken, där Joh. Magnus på tal om Erik af Pommern utbrister: Si unquam Danica astutia Sueticam credulidatam superauerit, profecto huius Erici tempore id verissime accidit.[2] Härmed besläktad är reflektionen om att svenskarne borde bekriga Danmark, enär de alltid segra i krig, men däremot vid förhandlingar ligga under för de sluga grannarne. Denna tanke utföres i orationen rätt vidlyftigt, utmynnande i följande sats: Ad arma prosilientes pacem quam imprudente credulitate amiserant, acerrimis bellis recuperant. Härmed kan jämföras krönikans ord om Dani

[1] Joh. Magnus, s. 87, 241—42, 766—67. — Äfven denna Orkneyö-historia förekommer — i annat sammanhang — i orationen. Genom att där upptages ett troligen först 1524 (i Fredrik I:s handfästning) offentligen framställdt påstående (om att norska rådet ej blifvit hördt vid öarnes afhändelse) ges ytterligare stöd åt åsikten om talets tillkomst först efter Hemming Gadhs död. Jfr om tvisten rörande Orkney-öarne Allen, II, s. 74.

[2] Joh. Magnus, s. 698, 754.

astutia, Sueones siue Gothi potentia pugnant eller reflektionen om de danskar, som insmugit sig i Magnus Ladulås' hof: Sciebant enim Sueonum credulitatem verbis decipi posse, viribus autem superari non posse.[1]

I krönikans 21:sta boks 22:dra kapitel förekommer en fras om Caliguler, Neroner och Domitianer, hvilken är ett direkt motstycke till ett af orationens praktblomster, och där beklagas äfven liksom i orationen, att svenska rådsherrar ingingo danska giften. På ett annat ställe nämner Johannes Magnus som bidragande orsak till Karl Sverkerssons olyckor illam affinitatem et confæderationem, quam cum Danis habebat.[2]

Beaktansvärda äro slutligen nedanstående parallellställen till den svenska frihetens lof, det ena taget ur orationen, det andra ur krönikans fria konstruktion af Engelbrekts tal inför konung Erik:

Orationen, s. 757.	*Joh. Magnus,* s. 707.
Quippe ut apud nostros Sueones et Gothos *nullus omnino nascitur seruus,* ita apud Danos tota communitas plebis ad perpetuam et miseram seruitutem nata esse videtur.	Et si in Dania tam infelix seruitus esset, ut eius proceres uiuere nequirent, nisi seruorum suorum sanguinem absumerent, nobiscum tamen alia et humanior libertas esse deberet, quippe apud quos *nullus nascitur seruus.*

En försvarare af åsikten om Hemming Gadhs författarskap till orationen skulle ju kunna söka förklara dessa och andra öfverensstämmelsen mellan den och krönikan med att orationen tillhört Johannes Magnus' källor och starkt påverkat honom vid hans nedskrifvande af krönikan. Därvid är emellertid att märka, hurusom öfverensstämmelserna ej blott gälla enstaka ord och uttryck eller den danskfientliga grundstämningen, utan äfven tankegången och — i fråga om Saxo — den använda tendenshistoriska metoden, korteligen flere kännetecknande grundegenskaper hos Johannes Magnus' historiska författarskap, hvilka han svårligen kan ha öfvertagit från den till skaplynne — det gemensamma dansk-

[1] Joh. Magnus, s. 635, 698, 771.
[2] Joh. Magnus, s. 608, 693, 762—63.

hatet frånsedt — honom så väsentligt olike electus till Linköping, Man lär väl därför få tillerkänna Johannes Magnus ungefär de 90 procent af talet Egil Petersen i slutet af sin uppsats tillskrifver honom. Återstår sedan att se till, hvad som finnes kvar af talet och om Hemming Gadhs auktorskap här kan uppvisas som sannolikt eller åtminstone möjligt.

Till en början har man då kvar själfva dispositionen till talet, dess stomme och ryggrad, för hvilken gifvetvis inga direkta källor kunna uppvisas. Af detaljerna återstå utan uppvisbara källor: 1) de biografiska uppgifterna om Hemming Gadh; 2) utfallen mot danskarnes svordomar och fonetiska egendomligheter; 3) ordleken med deras namn (*Danus* l. *Cimber* säges på franska och italienska — *giottone* — betyda röfvare) och uppgiften att de utomlands af blygsel söka gå och gälla för norrmän eller svenskar; 4) klander öfver danska tiggarmunkars tilltag att kalla den nordiska provinsen för *Dacica;* 5) skildringen af de fyra slags ovälkomna gäster, hvarmed de plåga svenskarne, och varningen för svenskars giftermål med danska kvinnor;[1] 6) ett anfall på Sundtullen, som kallas *vectigal intolerabile* samt 7) ett citat från Krantzius om den svenska gästfriheten. För allt det öfriga kunna källor påvisas, till hvilka Hemming Gadh svårligen kan ha ägt tillgång, eller ock frånkänna anspelningar på senare händelser (t. ex. på Stockholms blodbad och på Gustaf Vasas kyrkopolitik) honom författarskapet.

Hvad först Krantzius-citatet beträffar, så finnes visserligen intet skäl mot studiegemenskap i Rostock mellan de båda männen, men Krantzius' klandrande allusion på Hemming Gadh i bok VI, kap. 2 af hans *Svecia*[2] talar onekligen — som Daae framhållit — emot litterär förbindelse dem emellan efter det *Svecia* under 1500-talets första år nedskrefs. Den trycktes först 1546, således efter Johannes Magnus' död, men man har bevis af dennes egen hand, att den för honom var välbekant. Dels citeras den flerestädes i hans historia, och på ett ställe

[1] Analogier härtill finnas dock hos Joh. Magnus, och hänsyn till herr Svantes giftermål göra ju detta argument osannolikt i Hemming Gadhs mun.

[2] Krantzius, *Regnorum Aquilonarium Chronica,* 1576 års uppl., s. 586.

användes därvid just detta ställe om den svenska gästfriheten[1], dels finnes i Lunds universitetsbibliotek en af Johannes Magnus i Lübeck 1525 gjord afskrift af *Svecia* (hvari det mot svenskarne klandrande kap. 2 i bok VI karakteristiskt nog öfverhoppats).[2] Sannolikhetsskälen för att Johannes Magnus i orationen användt Krantzius för sina syften, liksom han i större utsträckning gjort med Saxo, äro således synnerligen starka, och af Gadhs tidigare samvistelse i Rostock med Krantzius kan man i detta fall ej draga några slutsatser.

Ordleken med *giottone* förefaller beräknad på en italiensk publik. Joh. Magnus skref i Venedig sin historia närmast för en sådan, men Hemming Gadh hade äfven italienska åhörare, då han inför Alexander VI pläderade i Sten Stures sak mot danska änkedrottningen och konung Hans. Om dessa tal är intet bekant mer än notiserna hos Johannes Magnus.[3] Att Sten Stures *procurator* — som Joh. Magnus (s. 752) påstår — vid ett tillfälle med anledning af Hans' förbindelser med de kätterska ryssarne därvid i påfvens närvaro kallat danskarne *canes rabiosos*, förefaller ej osannolikt, och Johannes Magnus kan mycket väl hos den af honom nämnde Torchillus eller andra Linköpingskaniker i sin ungdom ha öfverkommit historiska och oratoriska anteckningar af Hemming Gadh från dennes romerska tid. Måhända är det just dylika Gadhska papper, som gifvit honom idén till att lägga sina egna långdragna filippiker mot danskarne i munnen på sin föregångare i hejdlöst danskhat, allrahelst om han under sina studier funnit bevis för att Hemming Gadh vid något tillfälle äfven i svenska rådet hållit ett mycket påaktadt danskfientligt tal. Att i detalj uppkonstruera ett sådant — därför skydde nog ej den författare, som ökat vår inhemska konungalängd med både Sven Magogsson och konung Gostagus. Hans

[1] Joh. Magnus, sid. 130—31.

[2] De la Gardieska Archivet, II, sid. 152—53. Joh. Magnus uppger, att han afskrifvit ett exemplar, tillhörigt biskop Henrik Buchholz, ägaren till den enda kända handskriften af Krantzius' *Metropolis*, äfven citerad af Joh. Magnus.

[3] Lindbæk, *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans* (1907) har öfverraskande litet att förmäla om Hemming Gadhs verksamhet i Rom.

utbrodering af Ebendorfers referat af Nicolaus Ragvaldis tal i Basel tyckes häntyda på, att han vid sin oratoriska fabrikation gärna sökte en faktisk utgångspunkt för sin djärft spelande fantasi. Denna utgångspunkt kan likaväl ha varit konceptanteckningar till Hemming Gadhs oratoriska prestationer i Rom som till dem i Sverige, och af Johan Månsson, d:r Hemmings stridskamrat vid Kalmar, som Johannes Magnus personligen kände och hvars danskhat han berömmer, kan han måhända äfven ha fått muntliga upplysningar om hvad herr electus tänkte och plägade säga om nabofolket. Skulle på detta sätt några partier i orationen på ett eller annat sätt härröra från Hemmings Gadh, frestas man i första rummet att tänka på den lifliga skildringen af de svärjande danskarne, deras för en svensk löjliga stötljud och de landsplågor, hvarmed de i talet sägas hemsöka lättförförde svenskar. I chauvinistisk-demagogisk »schwung» öfverträffa nämligen dessa delar af talet allt hvad Johannes Magnus i denna väg eljes mäktat prestera[1], och de sticka äfven bjärt af från den trots all hätskhet enformiga afhandlingstonen i orationen i öfrigt. Om och när Hemming Gadh haft dessa utlåtelser och huru i så fall Johannes Magnus kommit öfver dem, låter sig emellertid med till vår tid bevarade källor ej utreda, och i dess nuvarande form får man väl därför tillräkna Johannes Magnus äran, tadlet och ansvaret för den oration han under Hemming Gadhs namn lämnat åt eftervärlden. Att den till sina väsentliga delar är den landsflyktige ärkebiskopens verk, torde under den långvariga vetenskapliga polemiken i denna fråga ha med tillräckligt vägande skäl konstaterats.

[1] Culmen af dennes diatriber är rubrikanmärkningen *Danos et Sueones coniungere est Belial cum Deo comparare.* (Joh. Magnus, sid. 778). Man märker afståndet härifrån och till de i den svenska texten af Gustaf Vasa ytterligare utstofferade angreppen på danskarnes sätt att röra tungan och uttala hederliga svenska namn.

1866 och 1909.

Historiska randanmärkningar till den svenska rösträttsfrågans lösning.

Af Rudolf Kjellén.

Sedan äfven oppositionspartierna beslutit att icke anfäkta 1907 års riksdagsbeslut i »rösträttsfrågan», behöfver man icke lita till någon profetians gåfva för att redan nu tala om 1909 års representationsreform. Vi veta alltså, att den svenska författningsutvecklingen står omedelbart inför en epok, som (äfven utan eventuella tillsatser af kvinnorösträtt o. d.) måste uppskattas till första storleken. Jämt hundrade år förut nådde vår historia en liknande märkespunkt. Tidehvarfvet 1809—1909 aftecknar sig alltså som ett helt. Dess sammanhang markeras ytterligare däraf att unionens historia faller helt inom dess ram. I själfva verket betecknas tidehvarfvets begynnelse och slut, såsom ofta är fallet, snarare af tidzoner än tidpunkter: 1809—15 och 1905—9.

Nästan midt i det sålunda begränsade tidehvarfvet faller året 1866 — slutpunkten i reformzonen 1862—6 — med den nya riksdagsordningen. Den framstår som en epok af andra rangen: icke en tvär omkastning eller öfverhufvud en märkessten mellan tvenne motsatta utvecklingsbanor, ej heller ett hastigt och djupt fall eller en liknande stigning, men en transitostation, från hvilken banan blir mera rak än förr och farten mera snabb.

Det var »representationsfrågan», som då löstes. Endast två år dröjde det sedan, tills »rösträttsfrågan» uppkom: en paus icke längre än som

senare tvenne gånger under rösträttsfrågans parlamentariska historia inträffat (1876—7, 1897—8). I själfva verket står hela perioden 1809—1909, hvad författningsutvecklingen angår, i detta tecken: riksdagsomskapningens. Krafvet att anpassa representationen efter tidernas ändrade kraf framstod i och med de orepresenterades slag på riksdagsdörren 1809 och skall icke få sin lösning förrän genom kammarbeslut och kunglig sanktion 1909. Utan allt tvifvel skall det göra sig gällande äfven efter 1909, men icke längre som ett hufvudintresse. Det väsentliga skall då ändtligen vara vunnet, så att frågan kan afföras från första platsen på den konstitutionella dagordningen.

Öfverblicka vi nu den här valda perioden ur denna synpunkt, så skola vi se rösträttsfrågor spela en mycket framträdande roll äfven under skedet före 1866, och å andra sidan finna vi 1909 års lösning gå långt utanför en rösträttsfrågas begränsning in på de representativa formernas område. Så till vida är det missvisande att karakterisera reformkrafvet som en ren representationsfråga före och en ren rösträttsfråga efter 1866. Icke desto mindre ligger i detta allmänna språkbruk en riktig känsla för stil och accent i reformrörelsen. Den skiftar färg 1866. Därförut sträfvade man efter en ny *form* för folkets representation: en rättning midtåt mera än nedåt, en nationell samling i den öfre samhällsetagen blott, ett öfverbyggande af de luckor som gapade mellan de fyra ståndens hus, snarare än en inredning af bostadslägenheterna under dessa fyras. Det var detta som skedde 1866 genom koncentrationen i de två kamrarna ofvanför de politiska rösträttsstrecken. 1909 är det fråga om representationsskickets *innehåll:* en samling af hela folket genom upptagande af den nedre samhällsvåningens bebyggare i den politiska gemenskapen. Den förra reformen är främst en reform till arten, med lösen *samfäldt valsätt*, den senare är till graden, med lösen *allmän valrätt*. Gent emot ett riksdagsskick, som splittrade samhället både horisontalt och vertikalt, satte man 1866 en horisontal samling men alltjämt vertikal genomskärning; först 1909 blir det samling äfven i vertikalt hänseende.

Detta är min första anmärkning, att 1866 års reform alltså är — till hufvudsak och hufvudsyfte — *organisatorisk* och först 1909 års reform rent *demokratisk*. Riksdagens demokratisering redan i det äldre huset har icke berott så mycket på dess konstruktion eller byggmästarnes direkta afsikter som på den sociala nivåförändringen utanför. Denna tes skall nu bestyrkas med några fakta ur *streckets historia*.

* * *

Undersöker man den gamla representationsfrågans historia, så skall man finna, att den allmänna och lika valrätten då nästan aldrig var på tal i den praktiska politiken. Vi räkna då icke till praktisk politik förhandlingarna i vårt »förparlament» i Örebro 1849 och 1850. Eljest har personlighetsprincipen knappast haft en mera radikal företrädare i tiden före 1866 än ERIK GUSTAF GEIJER, i hans reservation vid 1840 års K. U:s betänkande angående representationsfrågan. Han önskar då valrätt åt »hvarje till myndiga år kommen oförvitlig medborgare», med endast två eller tre inkompatibiliteter: kvinnan, prästen och (möjligen) läraren. I sin tredje föreläsning »om vår tids inre samhällsförhållanden» (nov. 1844) har han emellertid retirerat till en »efter förmögenheten graderad valcensus», låt vara att han ännu vill gå ned till »den lägsta grad af möjligt själfbestånd.»[1]

Detta är samma ståndpunkt, som i K. U:s »*Betänkande angående nationalrepresentationen*» $^{24}/_{3}$ 1810, där den allmänna valrätten bindes vid egenskaperna »bofast, oberoende och fullmyndig», och likaledes densamma, som i ANCKARSVÄRD-RICHERTS *Förslag till nationalrepresentation* 1830, hvilka bägge aktstycken af Geijer med instämmande citeras. Intetdera af dessa lagförslag har heller vågat taga steget fullt ut: äfven den mest demokratiska af de föreslagna kamrarna är 1810 grundad på själfförsörjning och 1830 på fastighetsägo eller positiv bevillning (5 riksdaler). »Jag är icke någon anhängare af valrättens ut-

[1] GEIJERS *Samlade skrifter*, III (1874), s. 264, 267, 268, 345, 422 ff.

sträckning till det oändliga», yttrade ANCKARSVÄRD på Örebromötet 1849,[1] och han beseglade denna öfvertygelse genom att lämna mötet. RICHERT å sin sida lät visserligen år 1844 Skaraborgs läns Hushållningssällskap demonstrera för en lösning af representationsfrågan i enlighet med »den allmänna valrättens» grundsats, men det omedelbart bifogade tillägget »fri från alla ståndsamalgameringar» visar, att han, efter tidens vacklande terminologi, här med allmän valrätt i självfva verket afsett de *samfällda* valen.[2]

Det är särskildt anmärkningsvärdt, att den allmänna valrätten icke synes ha fått en enda förespråkare ens inom den anonyma broschyrlitteratur, som störtade öfver folket i maj 1809, efter revolutionen och trycktvångets lossande. Då, om någonsin, borde väl marken varit gynnsam i vårt land för franska revolutionens idéer; men äfven under anonymitetens slöja fördristade sig de svenska skribenterna icke längre ned än till »själfrådande» valmän eller sådana, som »åtminstone ha något». Själfve GREVESMÖHLEN vill visserligen ståndsförfattningens afskaffande och lagstiftande maktens förläggande hos »hela nationen»; men nationen omfattar för honom endast »alla dem, som äro ägare af större eller mindre delar af svenska landet».[3]

Vid tidsskedets slut, närmare 1866, har den rent demokratiska reformen gifvetvis slagit djupare rötter i sinnena, och det är icke tvifvelaktigt, att mången redan då gjort den allmänna rösträtten till sitt program. Icke desto mindre hade reformvännerna 1863, med HIERTA och BLANCHE i spetsen, själfva önskat ett censusstreck för inkomst af 400 rdlr; »af konsiderationsskäl» och »på uppmaning af en inflytelserik ledamot af borgarståndet», som profeterade, att »rättvisa» skulle vara vunnen inom tio år blott det kungliga förslaget nu ginge igenom, afstodo de

[1] SVEDELIUS, *Representationsreformens historia*, s. 450.

[2] KJELLÉN, *Skaraborgs läns kungl. Hushållningssällskap 1807—1907*, I, s. 177 f.

[3] (GREVESMÖHLEN), »*Fråga till fäderneslandets vänner: är en fullkomlig förbättring i Sveriges statsförfattning och i vissa andra allmänna anstalter nu möjlig och nödvändig?*» (HAMBRÉ), »*Nu eller aldrig*». Okänd förf., »*Påminnelser och tilläggningar vid några nyligen utkomna skrifter*». Se härom SANDEGREN, *Till hist. om statshvälfningen i Sverige 1809*, s. 31 (om Grevesmöhlen), 30 och n. 4, 5.

emellertid äfven från detta förslag och förenade sig med regeringen. Vi veta detta genom SVENSÉNS vittnesbörd i 1879 års andra kammare.[1] HIERTA själf säger i borgarståndets debatt $^{18}/_{3}$ 1863, att han personligen anslöt sig till Danmarks system med enkel skatteplikt allena, men nu såg i 800:kronorstrecket en »måhända nödvändig kompromiss, afsedd att minska de två första ståndens motstånd» mot det hela.[2]

Den synpunkt, som här angafs, möta vi mångenstädes under de förhandlingar, hvarur 1866 års R. O. framgick. Förslaget är, yttrade LOVÉN vid samma tillfälle i borgarståndet, »byggdt på koncessioner inom alla samhällsklasser, ända ifrån förste grefven på riddarhuset till den siste af dem som nu äro representanter.» Men det är af vikt att observera, att den allmänna rösträtten icke ens fanns ibland de extremer, emellan hvilka förslaget ville förmedla. Intet yrkande, ingen officiell trosbekännelse gick nedom skattegränsen.

Det starka motstånd, som självfva censusprincipen rönte vid afgörandet, kom sålunda icke från demokratiskt håll, utan från deras, som önskade andra garantier mot demagogiska risker än penningens. I mina föreläsningar öfver statsläran plägar jag sortera de olika bestämmelserna om politisk rösträtt under tvenne grundkategorier, *personlighetsprincipen* (den allmänna rösträtten) och *kvalifikationsprincipen,* samt inom den senare urskilja 4 olika system: *klass-*, *census-*, *ockupations-* och *kapacitets*-systemet. Striden 1863—65 stod, praktiskt sedt, aldrig mellan kategorierna, utan endast emellan olika system inom kvalifikationskategorien. Först 1909 gäller det kategorierna, så att alla kvalifikationer skola aflysas.

Ser man närmare efter, så visar sig 1866 års reform i självfva verket mindre kompromissarisk till sin natur än ofvanstående citat synas innebära. Vi ha ett psykologiskt bevis därpå i den hänförelse, som reformen uppväckte i landet. En verklig kompromisslösning, där alla måste kännbart köpa sin vinst, måste mötas som 1907 års (för reformen 1909 grundläggande) beslut: med tystnad och yttre likgiltighet. Självfva

[1] *A. K. protokoll* 1879, n:o 28, s. 15 f.
[2] *Borgarst. protokoll* 1862—3, III, s. 160 f.

jublet 1865, liksom intresset förut för förslaget, vittnar afgörande om att reformen då låg ena parten direkt och mycket nära om hjärtat.

Redan på reflexen i folksjälen kunna vi alltså se, att det politiska rösträttsstrecket, då det infördes, icke kändes för liberalismen som en uppoffring. Hvarför? Därför, att den demokratiska sidan af reformen ännu icke stod på dagordningen. Därför, att den samfällda valformen var det allt annat öfverskyggande segerbytet.

Vi kunna styrka denna uppfattning äfven med direkta uttalanden i tidens handlingar. »Man vill grunda representationsrätten på samfällda val, men *undvika allmänna val»*, säger opponenten biskop ANJOU $^{20}/_{3}$ 1863 i prästeståndet, och grundar härpå den anmärkningen, att en sådan distinktion är praktiskt omöjlig; ty de allmänna valen härstamma från samma källa som de samfällda och måste därför åtfölja dem. »Den utvidgning i representationsrätt, som är önsklig och äfven uti det kungl. förslaget åsyftas», säger anhängaren biskop BJÖRCK därsammastädes två dagar förut, »bör sättas däruti, att representationsrätten varder utsträckt till flera samhällsklasser, *icke till flera individer inom samma klass.*»[1]

Af synnerligt intresse är naturligtvis att höra själfve förslagställaren yttra sig öppet och konsekvent i samma anda. Redan i sin första promemoria till konung Karl XV af $^{16}/_{7}$ 1861 säger LOUIS DE GEER, att »det viktigaste i saken är antagandet af grundsatsen om samfällda val; begränsningar och kvalifikationer vid dess tillämpning» betyda mindre. »Förslaget utgår alldeles icke från den grundsats att valrätt skall medgifvas alla», förklarar han på riddarhuset $^{18}/_{3}$ 1863. Öfverensstämmande heter det skarpt och klart i statsrådsprotokollet $^{5}/_{1}$ 1863: »*något behof att inom redan berättigade kategorier längre utsträcka valrätten har ännu icke gifvit sig tillkänna*». Då de Geer år 1892 utgaf sina »minnen», upprepar han dessa ord: syftemålet 1866 var förnämligast att »upplösa ståndsförfattningen och bereda inträde för kategorier, som stodo utanför riksstånden — — — men något behof af valrättens

[1] *Prästest. prot.* 1862—3, III, s. 153 f., s. 74.

utsträckning nedåt antogs då ännu icke hafva gifvit sig tillkänna.» Först efteråt, tillägger han här, »har småningom inträdt ett sådant behof, som jag tror böra snart tillgodoses.»[1]

Gent emot sådana yttranden på riddarhuset $^4/_{12}$ 1865 som att det nya strecket var en »konservativ medelväg» (E. A. WEIDENHJELM) och ett »nödvändigt ondt» (P. R. TERSMEDEN),[2] stå nyssnämnda uttalanden, med autoritativ vikt hänvisade på den uppfattningen, att strecket var ett naturligt tillbehör till de samfällda valen, som skulle hejda reformen vid den gräns som sattes af den allmänna meningen vid tillfället. Vi höra census prisas som »välbetänkt, för att icke säga nödvändig» äfven med hänsyn till borgarståndet, »där i annat fall ganska stora betänkligheter skulle hafva uppstått, emedan, i händelse sådana bestämmelser saknats, valmännens antal i städerna allt för mycket skulle ökats» (J. LILJENCRANTZ $^4/_{12}$ 1865).[3] Det är den andra sidan af saken; man ville hvarken utsträcka eller inskränka valmanskvalifikationen utöfver den hittillsvarande nivån — man ville helt enkelt *öfversätta de bestående kategorierna af ockupationsnatur till censussystemets positiva sifferspråk.*

Dessa kategorier voro främst *besutenhet* och *burskap*, enligt R. O. §§ 15 och 14. Den förra skulle i det hela motsvaras af fastighetsstrecket, 1,000 rdlr., det senare af inkomststrecket, 800 rdlr. Detta sammanhang motiveras med all önskvärd tydlighet redan i statsrådsprotokollet $^5/_1$ 1863, som åtföljde den kungl. propositionen, och det går som en röd tråd

---

[1] DE GEER, *Minnen,* I, s. 224, II, s. 249. *R. och A. prot.* 1862—3, III, s. 216. Ännu 1879 var han emot en sänkning, se *KU. 1899*, n:o 14, s. 3 f.; likaså 1880, se *F. K. prot.*, n:o 40, s. 15 f. — Då det i A. K. motion n:o 225 vid 1899 års riksdag heter, att 1866 års R. O. medförde »en genomgripande förändring af de representativa formerna», men däremot »alls icke någon utsträckning af politiska rättigheter», så är detta alltså en i det hela träffande karakteristik; men det är missvisande, då i fortsättningen därsammastädes säges, att Louis de Geer själf betecknat detta som ett »framtidsfel». Att man anser en lag under ändrade förhållanden böra ändras, innebär ingen anmärkning mot lagen vid dess tillkomst.

[2] *R. och A. prot.* 4—7 dec. 1865, s. 23, 58. Jfr HIERTA 1863, härofvan.

[3] Ibm s. 28. Själfve BLANCHE accepterade strecket 1863 med den — sedermera allt vanligare, och allt mera berättigade — anmärkningen, att det »knappast finnes någon skicklig och ordentlig arbetare i vårt land, som icke förtjänar 800 rdlr», *borgarst. prot.* III, s. 169.

genom hela försvaret för dessa streck under de grundläggande riksdagsförhandlingarna.

Sålunda förklarar L. DE GEER i debatten både 1863 och 1865, att man bestämt valrätten på grund af fastighet »efter ett visst minimivärde, svarande ungefär emot vårt gamla begrepp om besutenhet, i st. f. att bibehålla den i nu gällande R. O. begagnade sväfvande benämningen».[1] DAHM utvecklar i borgarståndet 1863 argumentet närmare genom att hänvisa till K. För. af $^{19}/_{12}$ 1827, som räknar till besuten endast den åbo, »som af sin hemmansdels behållna afkastning kan underhålla minst 3 arbetsföre personer, och på hvars ägor kunna sommar- och vinterfödas en häst eller ett par dragoxar, 2—3 kor och 5—6 får». Liknande antydningar göras — för att här nämna de viktigaste inläggen — af prof. F. F. CARLSON i prästeståndet 1863, af P. R. TERSMEDEN och P. J. VON EHRENHEIM på riddarhuset 1865, samt af prof. H. RYDIN i hans anonyma »betraktelser i representationsfrågan» 1865.[2]

Argumentet mötte kritik af både teoretisk och praktisk art. Upsalarepresentanten HENSCHEN anmärkte i 1863 års borgarstånd, att den bestående RO § 15 kräfde besutenhet som valbarhetskvalifikation, men nu gällde det valrätt. Biskop ANJOU invände mot åberopandet af 1827 års Förordning, att den icke kunde ha retroaktiv verkan, hvarförutom den icke hade giltighet för Kopparbergs län; KU:s förslag 1840, som gaf röstdelaktighet åt hemmansdelar på 10 rdlr. bco, visar att man efteråt ansett besutenhet tillkomma lägre villkor (!).[3] Viktigare och allmän-

[1] *R. och A. prot.* 1865, s. 5, jfr ibm 1862—3, III, s. 216. — Annu i statsrådsprot. $^{19}/_{4}$ 1879 förklarar han, att censusbestämmelserna 1866 »öfverensstämma hufvudsakligen med de begränsningar, som förut funnos, *churu på annat sätt uttryckta*, för valen till borgare- och bondestånden», KU. 1899, n:o 14, s. 4.

[2] DAHM i *borgarst. prot.* 1862—3, III, s. 144; F. F. CARLSON i *präst. prot.* 1862—3, III, s. 101 f.; TERSMEDEN i *R. och A. prot.* 1865, s. 58; EHRENHEIM ibm, s. 129 f.; »Betraktelser i representationsfrågan af en svensk medborgare, som icke undertecknat någon reformadress», s. 120. — I prästest. (s. 88) hade d:r LINDGREN sagt, att de nya strecken indelade folket »i 80,000, 4,000, 1,000 och 800 rdlrs människor»; härpå genmälte RYDIN (s. 119), att man borde vara försiktig med sådana yttranden, då man »inom sitt eget stånd har en indelningsgrund för de prästerliga lägenheterna, som skulle kunna framkalla 500, 400, 300 etc. tunnor spannmålspräster».

[3] HENSCHEN i *borg. prot.* s. 643, ANJOU i *präst. prot.* s. 153.

nare var invändningen, att strecket faktiskt uteslöt hela kategorier, som efter de gamla bestämmelserna haft del i »medborgarrätten». Sådana voro *akademidocenter* och *e. o. biblioteksamanuenser* — som nu skulle bortvisas från universitetens valurna, medan »akademie-vaktmästarne och kursorerna framropas» (OLIVECRONA på riddh. 1865)[1] — vidare en del lägre *officerare* och *tjänstemän i verken* af adligt stånd, likaledes en del *handtverkare* ur borgarståndet, men först och främst en massa *bönder*. Bondeståndets decimering var oppositionens stora trumf. »Öfverallt inom riket, men synnerligast inom de provinser, där hemmansklyfningen till en nästan otrolig grad fortgått, komma sannolikt hundratals medborgare under strecket, hvilka hittills ägt representationsrätt», en stor betänklighet hos ett förslag, »hvars ena hufvudsakliga motiv vill vara att utsträcka representationsrätten» — heter det i den prästerliga reservationen 1863, som är motståndarnes generalsalva mot förslaget. HENSCHEN framhåller 1863 särskildt »en stor del af Dalallmogen» som utesluten. Vid den afgörande riksdagen har man rustat sig med positiv statistik. Minst 2,700 valmän skola afvisas i Dalarne och 2,000 i Göteborgs och Bohuslän, säger HENNING HAMILTON; Önnarps socken i Skåne skall af 85 jordägare endast få 38 valmän, Svedala grannsocken af 550 endast 255, uppger C. A. BECK-FRIIS.[2] Dylika statistiska uppgifter återkomma äfven efter reformens genomförande, 1869 räknade JÖNS PEHRSSON 74 förlorade röster i sin valkrets,[3] 1870 fann A. W. UHR i 10 socknar 955 röstägande bönder och 652 nedom strecket;[4] förhållandet blef i själfva verket ett hufvudmotiv till den nya rösträttsfrågans upptagande och ett stående argument i debatterna ända in på 1880-talet.

Regeringen och dess anhängare voro emellertid icke svarslösa. Man fäste först och främst uppmärksamheten på, att ingen enda anmärk-

[1] S. 156; jfr redan HENSCHEN i *borg. prot.* 1862—3, III, s. 643 n.

[2] *KU. 1862—3, mem.* n:o 7, s. 29; HENSCHEN anf. st. s. 643; HAMILTON på riddh. 1865, s. 114; BECK-FRIIS ibm s. 215, jfr. E. SPARRE ibm s. 106.

[3] *A. K. prot.* IV, s. 492. Vid de följande riksdagarna ända till 1880 återkommer hr P. oupphörligt till detta argument. Valkretsen var Sunnerbo västra i Kronobergs län.

[4] *A. K. prot.* III, s. 214.

ning i saken gjorts inom KU. af böndernas egna representanter (prosten Melén.)[1] I själfva saken gjorde man gällande, att manfallet var endast skenbart, ty de flesta af de fallna borde ej heller efter gamla ordningen ha haft rösträtt. »Den valrätt, som nu förmenas tillkomma dessa jordägare», säger De Geer i sitt anförande på riddarhuset 7/12 1865, är icke »åt dem enligt grundlagen afsedd; vid grundlagens stiftande var nämligen icke tillåtet att klyfva hemman i så små delar, som nu kan ske; men icke ens nu är sådan klyfning tillåten i mindre delar än som i de flesta orter uppgå till 1,000 rdlrs värde, ehuru hemmansklyfningen numera lämnats okontrollerad.» Redan 1863 års KU. hade undersökt saken och funnit, att hemmansklyfningen t. ex. i Dalarne »borde uteslutitit en del röstande» (Lovén i borgarståndet 1863). Föröfrigt kunde De Geer reducera de uppgifna siffrorna ganska betydligt; så t. ex. visade sig de uteslutna i Bohuslän vid kontrollräkning ej öfverstiga antalet 1,000.[2]

För att bryta udden af denna anmärkning skulle regeringen — då vårt statslif icke känner den engelska maximen, som i rösträtten ser en oförytterlig egendom — i själfva verket ha måst stryka alla streck och nöja sig med enkel skatteplikt som grund för rösträtten. Men det var just det man icke ville: man ville icke sänka själfva nivån, man ville icke öppna slussarna för de nedersta folklagren, därför måste man taga konsekvensen, att en del valmän sipprade ut genom strecket. Denna konsekvens var oundviklig på den grund, att en öfversättning från ockupationsbeteckning till census icke *kan* göras fullt adekvat; därtill äro dessa språk allt för olika. Men det faktum, att öfversättningsfel förekomma, lär icke kunna lända som vägande bevis emot *att* en öfversättning — en motsvarighet eller ekvivalens — varit åsyftad och i det

[1] *Präst. prot.* 1862—3, III, s. 79. Som bekant fann sig bondeståndet föranlåtet att i en särskild adress 27/11 1865 till justitieministern förklara, att det icke fäste någon vikt vid denna anmärkning; se *bond. prot.* 1865—6, I s. 235—239, och De Geer, *Minnen*, II, s. 5. — Tiderna hade förändrats sedan 1840 års riksdag, då redan ett 250 rdlrs streck å fastighet väckte högljudd opposition i bondeståndet, se Svedelius, *a. a.*, s. 333.

[2] De Geer, *a. a.*, s. 179: Lovén, anf. st., s. 164.

hela blef vunnen. Kritiken i detta stycke kunde ha någon bärkraft endast om reformförslagets »ena hufvudsakliga motiv» verkligen varit att »utsträcka representationsrätten», i den mening som den prästerliga reservationen alldeles godtyckligt antager; men sedan denna förutsättning visat sig falsk, faller kritiken till jorden.

Vi kunna således konstatera som ett fast resultat, att strecken till 1866 års andra kammare icke afsett en demokratisk reform, utan ett kvarblifvande på den bestående sociala nivån. Att man valde just de kända siffrorna, kan ha berott på att de redan förut framträdt i reformens historia; så 1,000 rdlr-strecket i *representationskommitténs förslag* 1847, i EKHOLMS reservation 1845 och äfven i *KU:s* förslag 1840 (som villkor för hel röst), 800 rdlr-strecket å sin sida i *K. M:ts proposition* 1848, hvarjämte det i sak sammanföll med det ANCKARSVÄRD-RICHERT:ska krafvet på 5 rdlrs direkt skatt. Äfven rätt obetydliga synpunkter kunna ha spelat in vid valet; sålunda lämnar C. A. LARSON, medlem af 1863 och 1865 års KU., vid 1879 års riksdag den kuriösa upplysningen, att det »hufvudsakliga argumentet» för siffran 800 var, att vaktmästare och länsmän hade 700 rdlr i lön, och man kunde ju icke anständigtvis ge dem samma rätt som presidenterna och landshöfdingarne![1] Huru som helst, man har åsyftat samling på en plattform, som visserligen låg afsevärdt lägre än den rena aristokratiens men tillika för högt för den stora massan. Erinra vi oss, att 800 rdlr i den tidens mynt torde motsvarat 1,500 à 2,000 efter vår tids penningvärde, så faller ännu starkare i ögonen, att det var *medelklassen*, som nu i sin helhet skulle uppbära riksdagsmakten. I detta hänseende är 1866 års RO. hos oss en parallell till 1830 års karta i Frankrike, som där inledde »bourgeoisiens» regemente[2] — och det var endast på grund af den

[1] *A. K. prot.* 1879, n:o 28, s. 21. L. anser strecksiffran alltså icke vara godtycklig utan stödd på »en mycket fin politisk beräkning.»

[2] ERIC SPARRE snuddar vid denna jämförelse på riddh. 1865, s. 106. E. LEIJONHUFVUD finner syftet tydligen vara »att lägga väldet i medelklassens händer», medelst »konungamaktens försvagande, kyrkans utvisande, adelns degradering och den egentliga arbetsklassens uteslutande», ibm s. 60.

sociala strukturen i vårt samhälle, som detta regemente hos oss skulle blifva ett så specifikt »bonderegemente».

* * *

Handlingarna gifva alltså intet stöd för den uppfattningen, att 1866 års män, upphofsmännen till vår ännu gällande RO., själfva åsyftat en vidsträckt demokratisk reform och endast af taktiska skäl stannat på halfva vägen (såsom de gjorde i frågan om samfällda val för land och stad). Vi ha velat framhålla detta icke egentligen för att säga något nytt, men för att markera hvar den verkliga — af dagsstriderna väl mycket undanskymda — tyngdpunkten ligger i den *nu* förestående reformen. Det är allmänna rösträtten själf, icke »garantierna», som är den epokbildande hufvudsaken.

Men om den rena demokratien icke var afsedd 1866, så följer däraf icke, att den icke i verkligheten kan dateras det året, liksom ett träd kan räkna sin födelsedag efter frösättningens stund. Det är sant, att ståndsförfattningens sekelgamla vallar voro djupt förfallna; men då man vid deras rasering icke satte något annat skydd i stället än ett penningstrecks bräckliga staket, så måste det — i en tid då massväldets vind blåste allt starkare — vara allenast en tidsfråga, när det politiska fältet skulle ligga öppet för vinden. Att fortsättning måste komma, det insågs också vid tillfället af skarpsynte män och utgjorde just ett af oppositionens hufvudargument. Jag hinner här endast hänvisa till de vägande yttranden, som i afgörandets stund afgåfvos på riddarhuset af frih. ERIK LEIJONHUFVUD, grefve ERIK SPARRE och professor OLIVECRONA samt i en sen reservation ($^{10}/_{1}$ 1866) af herr ANDERS LAGERGREN.[1] Särskildt den förstnämnde af dessa herrar, siste talaren på första dagen, varnade för faran »att göra striden mellan de olika politiska elementerna till en strid emellan fattigdomen och rikedomen», och han förutsade med verkligt profetisk blick, att en ny opposition skulle

[1] Se prot. s. 60 f., 106 f., 156 och 266. Jfr biskop ANJOU 1863, här ofvan s. 6, och GUSTAF ERICSON i *A. K. 1881*, n:o 24, s. 31 f.

»med tillhjälp af en villig tidningspress vädja till de orepresenterade» och kalla dem »i gevär» för att tända den sociala striden i hela dess vidd. Det är sällan man i svensk politisk litteratur finner så mycken statsmannavisdom koncentrerad som på den knappa sida i adelsprotokollerna, som upptager detta E. LEIJONHUFVUDS förbisedda och förgätna tal; det innehåller helt enkelt grundlinjerna till den kommande utvecklingen.

Vägen emellan 1866 och 1909 har emellertid icke varit alldeles rät och jämn. Länge syntes utvecklingen besanna LOUIS DE GEERS ord på börssalen i Stockholm $^{21}/_{11}$ 1865, att det vore på streckets område som demokratins motståndare »tum för tum borde strida mot eftergifter»;[1] men på en viss punkt klyfver sig vägen i två, och den slutliga lösningen vanns icke på den rena eftergiftens väg.

Det är den liberala programlinjen, som vill leda afsats efter afsats rätt ned i den allmänna rösträtten. På denna linje är reformen från början till slut en rösträttsfråga, obesmittad af andra synpunkter och begränsad till Andra kammaren. Vi se de olika hufvudetapperna: »*halfstrecket*» med 500 rdlrs minimifastighet och 400 d:o inkomst, antaget af Andra kammaren 1880—82; *femhundrakronorstrecket* i bägge kategorierna, antaget af samma kammare 1891—94; *kommunalstrecket*, alltså fastighetscensus nedsatt ända till 100 kr., framburet som partiprogram 1899, 1900 och 1902, men aldrig uppnående majoritet ens i Andra kammaren; samt den *allmänna rösträtten* utan garantier på andra håll, antagen af Andra kammaren 1904 och 1906.

Gent emot denna utvecklingslinje afsätter sig småningom, efter en lång period af rent motstånd, en konservativ reformlinje, som vill släppa census helt och på en gång, men i stället resa skyddsmurar på andra sidor af fältet.[2] Ditåt pekar redan det bekanta motförslaget mot 1866 års RO., som framkom i debattens 13:de timma, d. v. s. vid reservationernas afgifvande på riddarhuset $^{9}/_{12}$ 1865; det placerade bägge

[1] *Minnen* II, s. 4.

[2] Jfr min framställning om »Rösträttsfrågans parlamentariska läge» i *A. K. motioner*, n:o 148 vid 1906 års riksdag.

kamrarna på den graderade kommunalskalan och Första kammaren dessutom på stånds- och klassval. Nästa representant för denna riktning är en af reservanterna vid detta tillfälle och af de mera uppmärksammade talarna i debatten förut, friherre RUDOLF KLINCKOWSTRÖM. År 1877 återbördad åt det parlamentariska arbetsfältet, dröjde han icke länge att kasta sig in i rösträttsstriden och utvecklade därvid redan 1881 ett program, som 1885 mognade i en originell motion. Det utgör ett genomfördt försök att finna andra grunder för representationen än penningen: allmän valrätt för bägge kamrarna, ehuru bunden vid skattdragare, därtill för andra kammaren folkskolebildning och en massa inkompatibiliteter af skilda slag, för Första kammaren åter en serie privilegierade kategorier, hvaribland vi finna studenter, kommunala förtroendemän, lärare och krigsmän från slagfälten.[1] Motionären blef en ropande röst i öknen, såsom hvarje parlamentariker den där vill slå in på radikalt nya vägar utan stöd i en allmännare opinion. I den senare erfarenhetens ljus ådrar sig emellertid den ädle friherrens reformprogram större uppmärksamhet än som kom det till del från samtiden. I själfva verket framstår han som fader till den princip, i hvars tecken segern till sist skulle vinnas: principen »allmän rösträtt med garantier.»[2]

---

[1] KLINCKOWSTRÖMS tal på första debattdagen i dec. 1865 (prot. ss. 43—51) utgör ett af de grundligaste och sakrikaste inläggen från oppositionen, speciellt mot strecket; det åtföljdes ock, enligt protokollet, af »talrika och starka bifallsrop, blandade med yttringar af missnöje». I sin reservation 9/12 fritager han sig helt kort »från ansvar för de olyckliga följder för konung och fäderneslandet», som beslutet förr eller senare måste medföra; ibm s. 237. Hans senare insats i rösträttsfrågan betecknas förnämligast af de stora talen i F. K. 1879, 1881, 1882, 1884, af motionen i F. K. 1885 n:o 2, samt af tal ibm 1888, 1889, 1890, 1892, 1893 och 1896. År 1890 finner han, att frågan kommit på afvägar, men 1892 igenkänner han med tillfredsställelse sin principiella ståndpunkt i förstakammarledamöters reservation vid KU:s betänkande. Huru oförstående man ännu 1885 stod emot denna ståndpunkt, visar KU bet. n:o 8 och HALLENBORGS ampra kritik af motionen i F. K. — I sitt anförande 1882 meddelar K. äfven en utredning af främmande statsrätter i detta stycke. Hans eget förslag, i hvad det angår kategorier till Första kammaren, tyckes ha tagit intryck af lagen om det franska päriet 29/12 1831 och Sardinien—Italiens grundlag af 1848

[2] Ett tidigt anslag i denna anda har jag antecknat från 1883 års debatt i A. K. Herr SJÖBERG yttrade nämligen därvid, att han som varm rösträttsvän helst ville ha bort

Felet var, att Klinckowström trodde sig kunna vinna dessa garantier på *kapacitetens* och *ockupationens* område. Liksom 1866 års män öfversatte de gamla kategorierna af ekonomiskt bestånd i censussystemets språk, så ville han öfverflytta dem från census till andra system inom samma kvalifikationsprincip. Redan tio år före honom hade MALMBERG som motionär anspelat på kapaciteten, då han — föröfrigt i en ganska olycklig form — fordrat folkskolestadgans minimikunskaper som pris för en strecksänkning ned till 600 rdlr.[1] Efteråt hafva LJUNGMAN 1894 oeh BOETHIUS 1899 i reservationer vid KU:s betänkanden velat privilegiera högre bildning eller större medborgerligt förtroende, dock endast i samband med gradering af rösträtten.[2] Äfven på ockupationens grund har man efter Klinckowström någon gång sökt lösningen; det finnes t. o. m. ett mera genomfördt exempel häraf, nämligen *K. M:ts prop.* 1902, som visserligen stannade på de enklaste formerna af ockupation (ålder och civilstånd) samt tog hänsyn till dem endast som extra privilegium (tilläggsröst) mot kommunalstreckets bakgrund.[3]

Frånse vi från dessa isolerade eller tillfälliga inlägg, så börjar byggandet af högerns definitiva försvarslinje med biskop BILLINGS antydningar 1891, stora tal 1892 och grundläggande motion 1893, allt i Första kammaren.[4] Här uppställdes balansen mellan streckets nedrifvande och andra garantiers införande, och rekognosceras dessa garantier med den praktiske statsmannens öga. Visserligen syntes detta program vid sitt framläggande ännu för en och annan radikal lika obegripligt som uppen-

---

all census, dock »endast under den förutsättning att i grundlagen infördes sådana bestämmelser som gjorde en så genomgripande förändring oskadlig». Se prot. n:o 20, s. 50.

[1] *Mot. i A. K. 1875*, n:o 38; KU. n:o 1. — Redan 1840 hade GEIJER yrkat folkskolekunskaper som villkor för rösträtt, se *KU. 1840*, mem. n:o 38, Bil. 2, s. 5.

[2] Se *KU. 1894*, n:o 6, s. 12 (den föreslagna § 17) och *1899*, n:o 14, s. 19. — Som bekant gaf magistergraden valrätt i *K. M:ts förslag 1848*.

[3] Ett ganska rent ockupationssystem innehölls i »reformvännernas» förslag 1845 (EKHOLMS reserv. till KU. mem. n:o 26), som fäste valrätten till »Yngre kammaren» vid fastighetsägo, annan egendom, boställe eller arrende, borgerligt yrke eller allmän tjänst; se SVEDELIUS, *a. a.*, s. 377, jfr s. 379.

[4] *F. K. prot.* 1891, n:o 33, s. 19 f., och 1892, n:o 27, ss. 33—37, samt mot. 1893, n:o 2.

barelseboken.[1] Det skulle emellertid visa sig, att marken nu var mogen. Redan 1892 har Första kammaren majoritet för själfva principen. Garantisystemets praktiska form söker man först i en *graderad skala*, där understundom ännu hänsyn tages till kapacitet och ockupation (se ofvan). Men år 1902 är denna form taktiskt utdömd och med den hela kvalifikationsprincipen: det återstår endast att acceptera personlighetsprincipen hel, men utvidga reformen öfver rösträttsfrågans ram, genom kombination med reform i *valkretsindelningen* (»Mossebo-programmet») eller i *valsättet* (proportionella val).

Huruledes sistnämnda kombination — som i riksdagen väcktes på tal redan 1892 — fick stöd af förstakammarbeslut 1904—6 och slutligen vann seger 1907, är här ej rum att närmare utveckla. Vi erinra endast om, att de bägge reformlinjerna direkt skuro hvarandra vid riksdagen 1906. Det liberala programmet, tillika Andra kammarens och nu upphöjdt till regeringsproposition, stod den gången naket och oförmedladt gent emot det konservativa och Förstakammar-programmet. I sista stund ($^{30}/_{4}$) försöktes med den s. k. *landshöfdingemotionen* en »trick» för att möjliggöra en kompromiss; det gällde en kombination med valkretsreformen plus författningsgaranti för Första kammarens jämnlikhet i beskattningen (det »Lundebergska villkoret»), af hvilka tvenne garantier åter den ena torde varit afsedd att offras vid kompromissen. Lämnadt utan regeringens stöd, misslyckades emellertid detta försök. Därmed hade liberalismen löpt sin linje ut, och nu var ordet hos konservatismen. Åter stodo kammarmajoriteterna emot hvarandra 1907, åter syntes lösningen tvifvelaktig; då gjordes i rätta ögonblicket ($^{15}/_{4}$) en ny trick, den s. k. *Tällbergsmotionen*, regeringen ställde sig beslutsamt på dess grund, och därmed var vägen klar till den kompromiss, som den 14 maj i verkligheten löste rösträttsfrågan, efter 38 års nästan oafbruten strid.

Så gick det till att högerns reformprogram, som bevarar den urgamla *svenska* maktdelningens princip, segrade öfver vänsterns, som

[1] BÜLOW i *A. K. prot. 1893*, n:o 38, s. 51.

till afsikten och ytan siktar åt *engelsk* parlamentarism men i verkligheten måste befaras leda till *fransk* demokrati. Vi sluta våra historiska betraktelser med den erinran, att äfven det afgörande uppslaget — den rena »Tällbergslinjen» — har inhemska föregångare. En halfvering af strecken till Första kammaren, förenad med bestämmelsen om arfvode till denna kammare, har nämligen föreslagits ej mindre än 7 gånger i rösträttsfrågans föregående historia.

Första gången var vid 1869 års riksdag; det skedde då så att säga i hastigt mod, och förslagsställaren var den bekante radikalen JÖNS PEHRSON.[1] Tanken upptogs 1873 och 1874 af NILS HANSSON,[2] men nu som ett rent supplement till det »halfstreck», som snart skulle bli liberalismens och Andra kammarens första plattform i rösträttsfrågan. Den tredje motionär, som fäst sitt namn vid denna reform, är BENJAMINSSON;[3] nu stod tanken åter utan sammanhang med den stora rösträttsfrågans linjer, 1875 och 1878. På samma sätt återupptogs den 1893 af 28 andrakammarledamötor, hvarvid man dock alternativt föreslog en mindre förändring i fråga om inkomststrecket.[4] Främst bland de 28 stod namnet DANIEL PERSSON i Tällberg; året 1894 framförde han reformen ensam och i sin rena form,[5] och det var samme man, som efter 13 års tystnad gjorde slag i saken genom att åter taga fram detta program.[6] Till programmet hörde redan 1869 och sedan på 1890-talet

---

[1] *A. K. 1869,* mot. n:o 347; K. U. bet. n:o 11.

[2] *A. K. 1873,* mot. n:o 72 och K. U. n:o 9; *A. K. 1874,* mot. n:o 67, K. U. n:o 5.

[3] *A. K. 1875,* mot. n:o 149, K. U. n:o 4; *A. K. 1878,* mot. n:o 136, K. U. n:o 8.

[4] *A. K. 1893,* mot. n:o 225, K. U. n:o 27. Den mindre förändringen (4,000 kr. sammanlagdt af fastighetsränta och inkomst) hade redan 1872 godtagits af A. K. Motionen säger sig själf åsyfta en *representationsreform*, och föranledde en rätt liflig debatt i A. K., n:o 39, ss. 8—25.

[5] *A. K. 1894,* mot. n:o 154, K. U. n:o 5. I K. U. yrkade S. A. HEDIN rent bifall, medan JOHNSON i Bollnäs ville stanna på ett streck af 60,000 kr. fastighet och inkomst i proportion. I kammardebatten (n:r 30, ss. 20—37) framställde ODHNER och WALDENSTRÖM farhågor för, att reformen skulle leda till ett enkammarsystem (»en kammare i två salar»).

[6] Redan förut under 1907 års riksdag hade reformen framförts, näml. i A. K. mot. n:o 197 af CHR. OLSSON, dock utan att då väcka större uppmärksamhet. Tällbergsmotionen har n:o 252. — Förstakammarstrecken togos 1866 mera »på känn» än andrakammarstrecken, men blefvo det oaktadt icke angripna i diskussionerna. Att arf-

äfven den 6-årsperiod för öfverenskommelsen, som skulle ingå i den slutliga lösningen.

Vid den stora frågans afförande från dagordningen har man alltså i ett viktigt stycke anknutit utvecklingen till en reformtanke från frågans första skede.

---

vode icke är alldeles oförenligt med vår första kammares karaktär, kan måhända slutas däraf, att arfvodeslöshet *icke* ingick i Louis de Geers första reformplan, utan först efteråt föreslogs af kung Carl, se *Minnen*, I, s, 235.

Produktplakatet och dess förutsättningar.

Bidrag till merkantilsystemets historia i Sverige.

Af Eli F. Heckscher.

I.

1600-talets sjöfartspolitik. Hel- och halffriheten.

Den ekonomiska politik, som en gång fått det hvarken uttrycksfulla eller träffande namnet merkantilsystemet och som nu ej gärna kan kallas något annat, har utgjort ett hufvudföremål för den unga ekonomiska historieforskningens intresse under de senaste årtiondena. Medan den äldre, populär-ekonomiska uppfattningen särskildt uppehöll sig vid merkantilsystemets utseende på 1700-talet, omedelbart före liberalismens framstormande, ha de historiska studierna särskildt koncentrerat sig på de föregående två århundradena, som också i stort sedt utgjorde merkantilsystemets glansperiod. Olikheten mellan den äldre uppfattningen och den nya, som har framgått ur dessa forskningar, beror otvifvelaktigt i främsta rummet på att historiska synpunkter och metoder sent omsider här börjat tillämpas, men också i ganska hög grad på att uppmärksamheten flyttats från systemets sista till dess mellersta och egentliga period.

Resultatet har framför allt blifvit, att man har upphört att fatta merkantilsystemet såsom frukten af några få teoretiskt-ekonomiska principer och i stället har lärt sig inse, i hvilken grad dess ekonomiska politik var ett uttryck för tidens allmänna statsbehof och statsåskådning.

Med afseende på merkantilsystemets tid framträder kanske starkare än annars faran af de »rena» nationalekonomernas vana att isolera ekonomiska fenomen från deras sammanhang med det öfriga stats- och samhällslifvet, ty detta samband var på den tiden alldeles särskildt starkt. På sätt och vis skulle man kunna karakterisera hela merkantilsystemet under dess glansperiod som ett försök att i hvarje detalj forma det ekonomiska lifvet till ett medel för statsverksamhetens olika mål.

En sida af statens verksamhet, som därvid under 1500- och 1600-talen bragtes i mycket nära sammanhang med den ekonomiska politiken, var försvaret, hvars direkta och indirekta stärkande genom en rätt ledning af hela näringslifvet trädde i förgrunden i de flesta länder på 1500- och 1600-talen. Direkt kunde särskildt sjöfartspolitiken inriktas på försvarets intresse, på skapande af en stark sjömakt, och icke minst af detta skäl gjordes sjöfartspolitiken på visst sätt till politikens medelpunkt i England, som under merkantilsystemets hägn fullbordade sin öfvergång »från får till fartyg» och lade grunden till sitt välde öfver hafven.

I Sverige framträdde försvarssynpunkten inom 1600-talets ekonomiska politik knappast på något annat område än sjöfartens. Här är ej platsen för någon allmän öfversikt af merkantilsystemet vare sig i allmänhet eller särskildt i Sverige, hvilket allt må vara en senare framställning förbehållet. Men för att förstå innebörden i den åtgärd, som med tiden skulle bli en grundlag för vår ekonomiska politik och särskildt vår handels- och sjöfartspolitik under 1700-talet, är det nödvändigt att kasta en hastig blick tillbaka på den äldre svenska sjöfartspolitiken och dess egentliga rot, tullpolitiken, hvarvid olikheterna mellan 1600-talets och 1700-talets politik äro lika läiorika som likheterna.

Trots den ifver för handel på aflägsna länder som Sveriges regenter allt ifrån Gustaf Vasa hade lagt i dagen, förefaller det knappast, som om man före Gustaf II Adolf kunde tala om någon sjöfartspolitik i egentlig mening, d. v. s. några åtgärder till förmån för själfva sjö-

farten och skeppsbyggeriet. En sådan politik skulle emellertid småningom utveckla sig ur tullpolitiken.

På grund af traditionerna från medeltiden dröjde det i nästan alla länder länge, innan tullen kunde ombildas från en ren finansåtgärd till ett led i det merkantilistiska skyddssystemet. I Sverige var det ej förrän långt in på 1600-talet som tullen kom till större användning inom den ekonomiska politiken, och tullarnas verkningar inskränkte sig dessförinnan i allmänhet till att tämligen opartiskt betunga och besvära all handel och ofta äfven all industri. Vissa förelöpare till ett annat system kunna dock märkas jämförelsevis tidigt.[1]

Den äldsta af Stiernman publicerade tullordningen (1552) har sålunda den primitivt merkantilistiska bestämmelsen, att om eljes tullfria borgare och köpsvenner införa mera gods än de utföra, är öfverskottsimporten tullpliktig;[2] och i samma förordning, ja t. o. m. tidigare (i de äldsta tullspecialerna 1534 och 1543) förekommer indelningen i hel och half tull, som sedan blef af stor betydelse under olika former. En svag ansats att gynna de inhemska köpmännen framför de utländska framträder redan i dessa äldsta förordningar, därigenom att de ogifta köpmännen (köpsvennerna), till hvilka främlingarna så godt som alltid hörde, betungades mer än de gifta,[3] och samma ansats spåras i en rad tullordningar från Johan III (1581, 1583, 1584) samt skärpes betydligt genom 1600 års tullordningar, som alldeles afskaffade intullen för inhemska köpmän.[4] Äfven i *växeln* (silfverväxeln) gynnades de

[1] Det svenska urkundsmaterialet för efterföljande korta öfversikt inskränker sig i hufvudsak till det hos STIERNMAN (*Saml. af K. Bref — — ang. Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*) meddelade.

[2] 1552 års T. O. § 10 (STIERNMAN, I, s. 128. Jfr. H. FORSSELL, *Merkantilism* (i *Studier och kritiker*, I), s. 138). Denna metod återfinnes äfven i andra länder och har af nationalekonomen RICHARD JONES fått namnet »the-balance-of-bargain system» (*Primitive political economy of England*, i Edinburgh Review, vol. 85 (1847), s. 428.

[3] Jfr 1577 års mandat om tullen § 18 (STIERNMAN, I, s. 280). 1584 talas om »främmande och andre ogifte» (*ib.*, I, s. 330).

[4] T. O. 1552 §§ 12—14. Tull- och accisordning för Åbo och Viborg 1581, T. O. 1581, bref 1584 (med referat af T. O. 1583). STIERNMAN, I, s. 128, 311, 313, 316 f., 331. Se vidare FORSSELL, *Merkantilism*, s. 139 n. 1, och FORSSELL, *Sveriges inre historia från Gustaf I*, II: 1 (Sthm 1875), s. 4. Af naturliga skäl går jag ej här in på några af frågans många detaljer.

inhemska.[1] Redan 1577 sattes växeln dubbel för utländingar, och under perioden 1606—1612, då all tull var afskaffad och växeln helt och hållet trädde i dess ställe, gör sig samma tendens till utländingarnas disfavör gällande.[2] Det är emellertid ännu blott som tendens saken är värd uppmärksamhet; om något genomfördt system kan ännu icke vara tal,[3] så mycket mindre som det nästan tycks ha varit regel, att såväl in- som utländska köpmän fingo tullfrihet genom särskilda kungliga fribref.[4]

Med Gustaf II Adolf förefaller emellertid differentieringen för första gången fullt målmedveten, i det att alla olikheter mellan svenska borgare bortfalla och skillnad göres endast efter nationalitet. Sedan in- och uttullen återinförts 1612, sänktes nämligen 1613 all tull och från 1615 all intull till hälften för svenska borgare, hvarefter den senare ordningen synes ha bibehållits oförändrad under konungens hela regering.[5]

Hvad som under 1600-talet framför allt tilldrar sig uppmärksamheten med afseende på tullpolitiken är dess utveckling till ett skydd för den inhemska *produktionen*, men denna utvecklingslinje måste här lämnas åsido, emedan den ej har något sammanhang med sjöfartspolitiken. Den första tulltaxa som betecknade något framsteg i afseende på regleringen af själfva tullsatserna är 1667 års, emedan den för första gången meddelar särskilda tullsatser för hvarje vara och samtidigt afskaffar de mest utprägladt näringsfientliga tullsatserna, dock utan att göra taxan egentligt protektionistisk. Merkantilistiska från industrisynpunkt voro

---

[1] Växeln var en gammal, nu återupplifvad skyldighet för importörer och exportörer att allt efter varans och fartygets beskaffenhet aflämna ett belopp i ädla metaller eller mynt hos kronan mot full betalning i svenska penningar, varor eller afkortning i tullen. Jfr STIERNMAN, I, s. 365, 501; E. HILDEBRAND i *Sveriges Historia*, IV (Sthm 1904), s. 320.

[2] STIERNMAN, I, s. 274 ff., 364 f., 488, 497, 501 ff., 509 ff., 511—16, 523, 530, 531 f., 557—64. Växeln upphäfdes »provisionaliter» genom 1636 års tulltaxa § 4 (STIERNMAN, II, s. 83) och kom ej sedan tillbaka.

[3] 1560 t. ex. bestämdes 3 % tull på alla varor oberoende af ägaren (STIERNMAN, I, s. 171).

[4] Se t. ex. 1577 års T. O., i synnerhet § 1 (STIERNMAN, I, s. 274). FORSSELL, *Merkantilism*, l. c.

[5] STIERNMAN, I, s. 576 ff., 604, 622, 985.

först Karl XII:s tre tulltaxor 1715 och 1718, som införde värdetullar öfver hela linjen och reglerade dem till ett skydd för den inhemska produktionen.

Differentialtullarna hade i början blott rättat sig efter *varuägarens* nationalitet. Betydelse för sjöfarten kunde de först få, när hänsyn äfven började tagas till *fartygets* nationalitet. Det är detta som sker under Gustaf II Adolf.

Den inhemska sjöfarten — med svenskt sjöfolk — och skeppsbyggeri inom landet var först och främst ett nödvändigt led i det ekonomiska systemet, som kräfde en allsidig utveckling af landets ekonomiska lif och särskildt af de ekonomiska förbindelserna utåt. Längtan efter sjöfart i egna händer hade dessutom den mera omedelbara praktiska orsaken, att tillgången på främmande varor och afsättningen af de inhemska utomlands blef betydligt försvårad, då de länder som eljest förmedlade vår utrikeshandel råkade i krig, så som förhållandet synes ha varit 1652.[1] Sverige hade dessutom en alldeles särskild anledning att arbeta för sjöfartens utveckling. Sverige med Finland och Östersjöprovinserna ägde nämligen något, som många af den tidens stater förgäfves eftersträfvade, nämligen riklig tillgång inom landet på nästan alla skeppsförnödenheter, och utrustade själf sin örlogsflotta så godt som fullständigt — endast segelduk och flaggduk samt i vissa fall bly och tågvirke behöfde hämtas utifrån.[2] Sverige var 1600-talets störste leverantör af skeppsförnödenheter och af det skälet fruktadt af alla de makter, som voro beroende af dess produkter för att hålla sin flotta i sjön.[3] Men också från svensk synpunkt måste det förefalla såsom något

[1] Se STIERNMAN, II, s. 697.

[2] Se den intressanta redogörelsen för produktionsorterna för den svenska flottans material hos ZETTERSTÉN, *Svenska flottans historia 1633—1680* (Norrtelje 1903), s. 289—304, äfvensom STIERNMAN, I, s. 916.

[3] Det finns ett stort material till belysning af denna sak i både franska och engelska källor. Hvad Frankrike beträffar, vimlar exempelvis *Lettres de Colbert* af hänvisningar till saken (t. ex. II, s. CCLIX, CCLXII, 571 f., 622, 677, 801; III: 2, s. 42. f., 54 f.; III, s. 76, 240). Colberts Östersjökompani (Compagnie du Nord) hade bland annat till uppgift att förse flottans arsenaler med dess behof, och dess efterträdare fick t. o. m. namnet »Compagnie des fournissements de la marine». I England rådde motsvarande

orimligt att förse andra länder med ek och furu, master, beck, tjära och hampa, för att sedan köpa tillbaka de fartyg, som byggts med detta material — skeppsbyggeriet föreföll med ett ord såsom en af landets naturligaste näringar.

Härtill kom ännu en synpunkt, vid denna tid kanske viktigare än någon af de nämnda, och det var försvarets behof. Den stående örlogsflottan räckte alls ej till i krigstid, utan måste förstärkas dels genom att adelns rusttjänst, städers och allmoges skattskyldighet utgjordes i fartyg[1] och dels genom att alla kofferdiskepp vid behof togos i bruk till kronans tjänst — ej blott som i våra dagar till transport och dylikt, utan till verklig krigstjänst. Ett lands handelsflotta var därför då för tiden dess flottreserv och således militäriskt af den största vikt.

Redan Gustaf Vasa hade därför inskärpt behofvet af fartyg som kunde användas såväl i krig som fred,[2] men först Gustaf Adolf tycks ha fått upp ögonen för hvad som var det engelska merkantilsystemets nyckel, sammanhanget mellan handelssjöfarten och landets försvar; i sina frågepunkter 1619 talar han om flera åtgärder för sjöfartens uppmuntran, »efter dy icke allenast handel och vandel *utan ock dette rikes välfärd* näst Gud består på seglats och skeppsfarten.»[3] Denna uppfattning genomgår sedan regeringens programuttalanden under hela 1600-talet.[4] Gustaf Adolf var också den förste svenske regent som praktiskt gripit sig an med dess uppmuntran, och det på mångahanda sätt.

Redan 1614 medgafs frihet från borgläger åt borgerskap som ville drifva sjöfart på Nordsjön med egna skepp, och den alldeles samtidigt

förhållande med dess Östersjökompani (Eastland Company), se t. ex. CUNNINGHAM, *Growth of English Industry and Commerce* (Cambr. 1903), II[3], s. 235 f. Jfr äfven nedan s. 28 f.

[1] ZETTERSTÉN, *Sv. flottans hist. 1522—1634* (Sthlm 1890), s. 346—50.

[2] ZETTERSTÉN, *Flottan 1522—1634*, s. 350.

[3] STIERNMAN, I, s. 714. Liknande yttranden förekomma i mängd i de flesta länder, särskildt naturligtvis i England, t. ex.: »The increase of shipping and incouragement of the navigation of this nation, wherein ... the wealth, safety and strength of this kingdom is so much concerned» (1660 års navigationsakt och 5—6 W. & M., c. 24, jfr 23 Hen. VIII, c. 7, 32, Hen. VIII, c. 14, 1 Jac. I, c. 24).

[4] STIERNMAN, II, s. 467, 675; *H. S. H.*, XXX: 2, s. 310; [LOENBOM], *Handl. till Carl XI:tes historia*, VIII, s. 138.

publicerade handelsordinantien föreskref, att de norrländska och finska städernas utrikes seglation skulle ske med egna skepp.[1] Först med 1617 års sjöfartsprivilegier och handelsordinantien af samma år börjar emellertid Gustaf Adolfs sjöfartspolitik att sättas i förbindelse med försvaret, och i 1629 års skeppskompani får denna förbindelse sitt starkaste uttryck. Skeppskompaniet, som var en tvångskorporation, hvari alla svenska stadsborgare voro skyldiga att participera, skapades nämligen för att öfvertaga de 16 goda beväpnade fartyg — dugliga till såväl örlig som handel — hvilka borgerskapet åtagit sig att hålla konungen till handa, och erhöll härför det märkliga privilegiet att utländska fartyg ej skulle få befraktas förrän kompaniets egna fått full last.[2]

Ehuru den princip som tog sig uttryck i detta privilegium längre fram skulle få sin stora betydelse, var utgångspunkten för 1600-talets sjöfartspolitik en annan, något tidigare urkund, nämligen 1617 års sjöfartsprivilegier, hvilkas stora betydelse ligger i att differentialtullsystemet omsider i dem tillämpas på sjöfarten. Privilegierna stadga, att de borgare, som hafva och bebo egna hus, skola befrias från halfva den intull samt en tredjedel af den uttull, som andra undersåtar betala — intullen blef härigenom endast en fjärdedel af utländingarnas — nämligen på sådana egna varor, som de föra på *egna* skepp, hvilka ha skottportar och tre par »götlingar» samt hvilkas hela besättning, särskildt skeppare och styrmän, är boende i sjöstäderna.[3] Förbindelsen med försvaret är här lika tydlig som i afseende på skeppskompaniet, och differentieringen går ut på att gynna svensk mans vara på svenskt fartyg, alltså två synpunkter anlagda på en gång.

Under Kristinas förmyndare infördes differentialtullsystemet i sin nya form i tullordningarna och blef därigenom en fast beståndsdel af handelspolitiken. Till en början tillämpades härvid den 1617 införda

---

[1] STIERNMAN, I, s. 611, 592.

[2] Priv. för skeppskompaniet (STIERNMAN, I, s. 975) m. fl. handlingar. Jfr ZETTERSTÉN, *Flottan 1522—1634*, s. 350 ff.; ODHNER, *Sv. inre hist.*, s. 360 f.

[3] STIERNMAN, I, s. 685 ff.

dubbla synpukten för tullbestämningen,[1] men svårigheten att konstatera, hvem som var en varas rätte ägare, gjorde sig emellertid alltmer gällande och gaf slutligen anledning till att man i 1645 års betydelsefulla tullordning definitivt borttog bestämmelsen om varuägarens nationalitet och endast bibehöll den om skeppets.[2] Samtidigt med att *differentialtullen alltså uteslutande blef ett medel till att uppmuntra sjöfarten* (och ej, som förut, att gynna de inhemska handlandena blott såsom sådana), ryckte frågan om *fartygens användbarhet för militära ändamål* fram i förgrunden, och härigenom uppstod hvad som något senare började kallas *hel- och halffriheten.* Svenska krigsdugliga (»munterade») fartyg åtnjöto för sina medförda varor en tredjedels lindring i såväl ut- som intull (helfrihet); andra svenska fartyg, som ej voro tjänliga till örlig, fingo en sjättedels lindring (halffrihet), medan utländska fartyg betalade hel tull (voro ofria).

Hvad som menades med svenskt fartyg måste emellertid noga bestämmas. Härtill fordrades först, att *ägaren* skulle vara svensk. Denna bestämmelse hade varit med i alla förordningarna allt ifrån 1636 och öfvergafs aldrig, ehuru det i praktiken rätt ofta förekom, att utländingar, särskildt holländare, ägde skeppen med svenskar som bulvaner.[3] Vidare skulle *besättningen* vara svensk. Denna bestämmelse, vid hvilken man i början lade stor vikt, emedan anskaffandet af dugligt inhemskt sjöfolk var en af systemets grundtankar, visade sig emellertid synnerligen svår att uppehålla. Redan 1640 klagades öfver, att skepparne blott föregåfvo sig vara svenskar. Efter en del vacklande fram och åter i denna punkt medgaf K. M:t till sist 1692, att styrmän och båtsmän skulle få vara utländingar; i stället sökte man nu locka utländskt sjöfolk att bosätta sig i landet.[4]

[1] I 1636 års tullordning lämnades visserligen varuägarens nationalitet ur räkningen, men i 1638, 1640 och 1643 års tullordningar upptogs denna synpunkt ånyo. Man rörde sig då med fyra kategorier: svensk mans vara på svenskt fartyg, utländsk mans på svenskt fartyg, svensk mans på utländskt fartyg och utländsk mans på utländskt fartyg, hvilka i intull betalade resp. 1, 1½, 2 och 3 dukater på 100 daler. I uttullen erhöll svenskt skepp ifrån 1636 en tredjedels nedsättning. STIERNMAN, II, s. 141 f., 189, 243 f., 356 f.

[2] STIERNMAN, II, s. 401 ff.

[3] Jfr STIERNMAN, III, s. 362; IV, s. 209; se äfven *ib.* II, s. 697 ff.; III, s. 31.

[4] STIERNMAN, III, s. 31, 361 f., 943 f.; IV, s. 218 ff.; V, s. 160 ff., 348, 511.

Slutligen fordrades, att fartyget skulle vara *byggdt* i Sverige. Medan de två första bestämmelserna äro gemensamma för tidens sjöfartspolitik i de flesta länder, i synnerhet i England, är det sistnämnda villkoret såvidt bekant en nyhet inom sjöfartspolitiken.[1] Det härstammar från 1645 års tullordning, som sålunda är banbrytande också i det afseendet, och gör systemet till ett skydd äfven för *skeppsbyggeriet.* Detta uppmuntrades i öfrigt på flera sätt.[2]

Naturligtvis var det äfven af stor vikt att noga bestämma fartygens beskaffenhet, så att de verkligen blefvo krigsdugliga. Då hel- och halffriheten infördes, föreskrefs, att fartygen skulle föra (eller vara i stånd att föra) 14 kanoner; efter Karl X Gustafs krig höjdes detta antal till 24, hvarjämte dimensionerna fastställdes och »besticket» underkastades amiralitetskollegiets godkännande.[3] Ursprungligen var ek det enda träslag, som fick användas, tydligen af det skäl, att intet annat träslag kom i fråga för de större krigsskeppen; längre fram, då de stora ekskogarnas försvinnande, här som annorstädes, började förorsaka oro, privilegierades också de af furu byggda skeppen, först med en mindre nedsättning, sedan på alldeles samma sätt som ekskeppen.[4] En annan föreskrift för fartygskonstruktionen, som infördes under Karl XI (1680) och sedan alltjämt bibehöll sig, var den, att fartygen skulle vara byggda »på kravel», d. v. s. med bräderna lagda kant vid kant, ej

---

[1] Cromwells navigationsakt (Acts 1651, c. 22, tr. hos SCOBELL, *Collection of Acts and ordinances 1640—1656,* II, s. 176 f.) använder formuleringen: » onely in such [ships] as do truly and without fraud belong onely to the people of this Commonwealth or the Plantations thereof, as the proprietors or right owners thereof, and whereof the master and mariners are also, for the most part of them, of the people of this Commonwealth». Ej heller 1660 års navigationsakt (12 Car. II, c. 18) innehåller någon föreskrift om att fartyget skall vara byggdt i England (ehuru CUNNINGHAM uppger detta, II[3], s. 209 n.), utan meddelar tvärtom (i § 10) formen för registrering af ett »foreign built ship» såsom engelskt. Däremot upptogs den svenska principen två år senare (1662) i engelsk lagstiftning (14 Car. II, c. 11 § 15).

[2] Då emellertid detta industriella intresse ibland kunde komma i strid med sjöfartsintresset, medgafs ej sällan temporär frihet äfven på utomlands köpta fartyg, stundom med villkor, att ägaren också participerade i svenska skeppsvarf. STIERNMAN, II, s. 697 ff.; IV, s. 308, 588 ff.; V, s. 167, 488 f.

[3] STIERNMAN, III, s. 23 f., 29 ff.; ZETTERSTÉN, *Flottan 1633—1680,* s. 307.

[4] STIERNMAN, II, s. 776 f.; IV, s. 308; V, s. 525.

som dittills, på klink, med skifferformigt pålagda bräder. Då klinkfartygen emellertid ej blefvo förbjudna för sjöfarten, synes man således äfven ha haft ofria svenska fartyg.[1]

Så blef hel- och halffriheten en af kardinalpunkterna i det svenska merkantilsystemets politik. Den utvecklades steg för steg ur en början, som fanns redan under Gustaf Vasa, och hela dess princip — en uppmuntran till sjöfart i sådana former, att sjöfartens utveckling direkt stärker flottans numerär — synes nästan härstamma från de nordiska länderna.[2] I viss mån lästes systemet fast genom elucidations- och handelstraktaterna med Holland 1659 och 1679, så till vida som Sverige däri förband sig att ej ge sina undersåtar några allmänna tullförmåner utöfver dem som tilldelats varor med svenska fartyg enligt 1645 resp. 1667 års tullordningar.

Självfva politikens utveckling visar tydligt nog, att den allmänna meningen i det stora hela var för hel- och halffriheten. Invändningar och klagomål saknades emellertid visst icke, lika litet i detta fall som i andra. Det allvarligaste var otvifvelaktigt de »munterade» fartygens bristande stridsduglighet. De hade användts i örlogsflottan till ett antal af 32 under Karl X Gustafs krig och till ett antal af 43 under Karl XI:s, men i båda fallen hade regeringen uttryckt sitt starka missnöje med deras stridsduglighet. Detta är ej heller svårt att förklara. Perioden 1634—1680 »karaktäriseras af ett sakta, men säkert ökande af [krigs-]skeppens storlek»; men kofferdiskeppen kunde knappast, äfven

[1] STIERNMAN, IV, s. 247 f., 314 f., 896; V, s. 298 f., 350 ff.

[2] Någon nederländsk politik på detta område känner jag ej till. Den engelska sjöfartspolitiken började först 1662 (genom lagen 14 Car. II, c. 11 § 33), alltså betydligt senare än den svenska, taga hänsyn till fartygens stridsduglighet, hvarefter systemet ytterligare något utvecklades genom en följande sjöfartslag (5 & 6 W. & M., c. 24). Den jämförelsevis ringa roll kofferdiskeppens värbarhet spelade i England, berodde sannolikt på att deras krigsflotta var i sådant skick, att man ej behöfde räkna med handelsfartyg för stridsändamål.

I Danmark arbetade däremot Kristian IV ungefär samtidigt med Gustaf II Adolf hos oss för beväpnade handelsfartyg, de s. k. »defensionsskeppen» (1621—22, 1630 och 1636), ehuru han lät dem falla efter freden i Brömsebro och ehuru nya försök på 1670- och 1690-talen kväfdes af holländarna. FRIDERICIA, *Adelsvældens sidste Dage* (Kbhvn 1894), s. 357 ff. HOLM, *Danmark—Norges indre Historie 1660—1720*, I (Kbhvn 1885), s. 227 f.

sedan deras storlek ökats 1661, täfla ens med de medelstora örlogsfartygen.[1] Därmed hade onekligen hel- och halffriheten i sin ursprungliga form förfelat ett af sina hufvudsyften. Som skäl för att bevilja särskilda förmåner åt de beväpnade skeppen borde man då knappast kunnat åberopa annat än att de kunde väntas ha större förmåga än de andra att försvara åtminstone sig själfva och alltså att undvara konvojer.[2]

I ett patent af 1646 hade regeringen förbundit sig att ej upphäfva hel- och halffriheten under de närmaste 30 åren,[3] och därtill synes ej heller ha gjorts något försök. Men 1679, omedelbart efter danska krigets slut, upphäfdes plötsligt helfriheten, under åberopande af några bland de skäl, som tidigare anförts emot den. De närmaste åren försökte man sig på vissa nya principer, med oupphörliga förändringar i tillämpningen, men redan 1684 återinfördes den gamla ordningen, efter att ha varit upphäfd i knappt 4 ½ år.[4] Detta visar bättre än något annat, hur oumbärlig en åtgärd sådan som hel- och halffriheten kändes för tidens uppfattning.

Karl XII hyste flera reformplaner rörande hel- och halffriheten, men krigets fordringar hindrade dessa planers realiserande. Det hade redan förut ofta förekommit, att helfriheten temporärt utsträckts till alla in-

[1] Följande siffror visa skillnaden i bestyckning och dräktighet mellan kofferdiskeppen och krigsfartygen, hvarvid märkes att under Karl XI:s förmyndare 18 af flottans 41 fartyg voro »stora».

	Lästetal.	Längd i fot.	Kanoner.
Föreskrifna dimensioner för helfria skepp (1661)	—	120	24
Faktiska medeltal för dessa skepp (1656) . .	157 ¾	?	22
Medelstort krigsfartyg	200—300	100	30—50
Stort krigsfartyg	300	132	öfver 50

ZETTERSTÉN, l. c., s. 305, 320 ff.; CARLSON, *Sv. hist.*, II, s. 69 n. 1; STIERNMAN, III, s. 4, 29, 409, IV, s. 209.

[2] De öfriga, rätt mångskiftande klagomålen, förbigår jag här. Det bör dock nämnas att bland motståndarna äfven befann sig Sveriges förste nationalekonom, JOHAN CLASSON RISINGH, som i sin bok *Itt Uttogh om Kiöphandelen* (Sthlm 1669) tog till orda för billigare fraktfartyg efter holländskt mönster (s. 86). Det märkliga kungl. memorialet till kommerskollegium 1666 uppräknar opartiskt alla skäl för och emot (STIERNMAN, III, s. 408 f.) Se äfven STIERNMAN, IV, s. 175, 209; CHYDENIUS, *Politiska skrifter* (Hfors 1880), s. 175.

[3] STIERNMAN, II, s. 468.

[4] STIERNMAN, IV, s. 208 ff., 256 f., 267 f., 285 f., 305, 308 f., 309 f., 311 f., 567, 588 ff.

och utländska fartyg, i synnerhet beträffande vissa nödvändighetsartiklar, framför allt salt; i krigstid var detta vanligen oundvikligt, emedan svenska fartyg ej gingo säkra. Under Karl XII:s senare regeringsår ägde praktiskt taget full likställighet rum mellan in- och utländingar.[1]

Egendomligt nog finns i det tillgängliga materialet ytterst få antydningar till att man under 1600-talet sökt utvidga de svenska skeppens *företrädesrätt* till ett *monopol*. Detta var ju alltifrån början den engelska sjöfartspolitikens metod, och de flesta sjöfarande länder hade gjort försök i samma riktning. Ej längre bort än i Danmark finner man flere ansatser härtill under 1600-talet.[2] Då å andra sidan den kanske något mekaniska kombinationen af direkt försvarssyfte och sjöfartssyfte hade visat sig alltmera omöjlig att upprätthålla, samtidigt med att hel- och halffrihetens protektionistiska princip tydligen ej hade förlorat något af sin gamla popularitet, så fanns det utrymme för en ganska djärf utveckling af den svenska sjöfartspolitiken.

II.

Hel- och halffriheten samt den öfriga sjöfartspolitiken under Frihetstidens första år.

1700-talet utgör en period för sig själf i merkantilsystemets historia, både hos västmakterna och i det öfriga Europa, ehuru på mycket olika sätt. Själfva den ekonomiska utvecklingen i de länder, som förut varit merkantilsystemets egentliga bärare och som med dess hjälp eröfrat sin maktställning, gör nu en hel del af den gamla politiken obehöflig

[1] De hade alla (från 1710) halffrihet, utom för export af metallerna och import af salt, hvari medgafs helfrihet. Se för Karl XII:s tid STIERNMAN, VI, s. 138, 264 ff., 510 ff.; 5 ff., 40 f., 89, 119 f., 141 f., 212 f., 238 f., 519, 545.

[2] HOLM, *Indre Hist.*, I, s. 227.

och banar väg för nya åskådningar. För det stora flertalet fastlandsstater, ekonomiskt stående långt under sjömakterna, är det däremot just 1700-talet som utgör den merkantilistiska politikens jubel- och klangdagar. Men härunder försvagas den ekonomiska politikens samband både med det faktiska ekonomiska lifvet, som vanligen stod långt efter statsmännens aspirationer, och med statens verksamhet på andra områden. Det kommer något abstrakt öfver sättet att handla och tänka i ekonomiska ting, och inom litteraturen på kontinenten taga tunga kammarspekulationer den plats som i England och Holland innehafts af de föga nogräknade men därför ej mindre uppfriskande inläggen från verksamma anhängare af otaliga praktiskt ekonomiska företag, planer och intressen.

Då man kallar Frihetstiden hos oss för »den teoretiska merkantilismens epok»,[1] konstaterar man därmed att den ekonomiska politiken i Sverige under 1700-talet hade samma prägel som i flertalet mellaneuropeiska länder. Den förändring som det svenska merkantilsystemet undergick under Frihetstiden berodde kanske i främsta rummet på att stora delar af de statsuppgifter som fyllt politikernas horisont på 1600-talet nu hade fallit bort på grund af yttre och inre, objektiva och subjektiva förhållanden. Detta gaf politiken en trångt och krasst ensidig ekonomisk läggning. Att denna läggning blef så »teoretisk» eller snarare så overklig, förklaras väl närmast af det utvecklingsstadium, hvarpå vårt näringslif då befann sig, i det att det ekonomiska lifvets män föga ledning kunde lämna och Sveriges handel och industri gåfvo en alldeles otillräcklig grund i verkligheten för en praktbyggnad af det slag som motsvarade tidens anspråk. Statsskicket, med dess följder af korruption i stor skala och öfver hufvud bristande motståndskraft mot enskild vinningslystnad, innebar dessutom särskilda faror för ett system som sökte realisera sin princip »salus publica suprema lex» genom direkt eller indirekt pekuniär uppmuntran från statens sida åt alla företag som an-

[1] L. Stavenow i *Sveriges Historia*, VII (Sthlm 1903), s. 77.

sågos eller föregåfvos vara nyttiga för landet. I litteraturen utbildar sig under dessa förhållanden en viss klumpig ekonomisk dogmatik — teori är knappast ordet; men det vore stor orätt att förbise hur mycket mera vår i Sverige enastående rika ekonomiska Frihetstidslitteratur äger af lifvets friska färg än exempelvis den samtida tyska, och hvilken nyskapad liflighet i ingeniet, som blef frukten af den ökade bildningen i förening med de heta offentliga striderna, lika väl på det politiskt-ekonomiska som på det rent politiska området.

Frihetstidens första årtionde, eller åtminstone tiden före 1726—27 års riksdag, utgör för öfrigt en period för sig själf, under hvilken partimotsatserna knappast spela den minsta roll på det ekonomiska området. Först 1728 börjar Frihetstidens mera nitiska manufakturpolitik, och 1730 utkommer 1700-talets första stora nationalekonomiska arbete, BACHMANSONS *Arcana oeconomiæ et commercii.* Under 1720-talet äro sträfvandena delvis de samma som behärskade 1600-talets politik. I kommerskollegiets instruktion af 1723 framhålles lika enkelt som det skett under de föregående två hundra åren behofvet af råvarornas bearbetning till manufakturer, af att exporten öfverstiger importen samt af direkt handel och sjöfart med egna skepp för köp i första och försäljning i sista hand; och där saknas ej heller en allvarlig uppmaning att hindra allt tvång i handeln, »emedan commercien icke något tvång i minsta måtta lida eller tåla kan, utan allt med lämpor och fogelighet handteras bör.»[1] Tendensen att leda en enkel praktisk princip ut i dess yttersta konsekvenser hade ännu ej börjat visa sig.

Emellertid hade den totala förändringen i Sveriges yttre ställning redan från början återverkat på den ekonomiska politikens hela hållning. De stolta planer, som kommo till uttryck i kommerskollegiets första instruktion af 1651 och som gingo ut på att behärska hela Östersjöområdets handel, flytta spannnmålshandeln från holländarnas till svenskar-

---

[1] KmK:s instruktion $^{16}/_{10}$ 1723 *(Inr. RReg.)* — öfverlämnad till kollegiet först den $^{21}/_{2}$ 1724 (*Inr. RReg.* 1724: I) — §§ 4, 7, 12.

nas händer och i landet skapa stapelorter för alla mellersta och östra Europas varor,[1] måste för alltid öfverges efter förlusten af Östersjöprovinserna, en god del af de tyska provinserna och tullfriheten i Öresund, då landet hade upphört att brödföda sig själf[2] och var hänvisadt till spannmålsimport från Östersjöprovinserna. Hvad som nu slukade nästan hela intresset på detta område, var *den långväga farten*, handeln och framför allt sjöfarten på aflägsnare länder, som tycktes stå öppen för alla folk. Men medan denna förut eftersträfvats icke minst för att skapa en duglig flotta med svenskt manskap till rikets hjälp i krig, är det nu endast tanken på *fraktvinsten* som behärskar sinnena. Kommerskollegiets drifvande kraft och riddarhusets främste talare i ekonomiska frågor på 1720-talet, assessorn Jacob von Hökerstedt, fällde 1727 på riddarhuset det betecknande yttrandet, som äfven har sin motsvarighet i tidigare yttranden af samme man: »Uti handelen kan riket ej profitera en tunna gull om året, men frakterne äro de endaste, som riket kan profitera af.»[3] Trots Frihetstidens krigiska ifver har nämligen hädanefter nästan all förbindelse mellan ekonomiska och militära mål försvunnit, och häri ligger kanske den största omedelbara förändringen.

Frihetstidens första år, 1719, åtgick till stor del med att återinföra det ekonomiska lifvet i dess gamla gängor. För att reda sig ur ögonblickets betryck lossade man då som bekant på den merkantilistiska lagstiftningen i många hänseenden;[4] men det är otvifvelaktigt ett misstag att, åtminstone hvad handeln angår, häri se något principiellt afsteg från den gamla politiken. Saken var endast att *stundens* behof voro så trängande, att de merkantilistiska krafven på åtgärder till stöd för näringslifvets *varaktiga* bestånd fingo vika; och häri följde man, som

---

[1] KmK:s instruktion 23/8 1651 §§ 1 o. 4 (STIERNMAN, II, s. 670 f., 676).

[2] Jfr AXELSON, *Bidrag till känned. om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid* (Visby 1888), s. 2—5.

[3] *R. A. P.* 11/1 1727 (IV, s. 273). Jfr nedan s. 49 n. 1.

[4] ARNBERG, *Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi* (Ups. 1868) s. 2—5.

kommerskollegium mycket riktigt säger, samma metoder som andra nationer »i slike nödfall».[1]

Redan under 1719 upptog kommerskollegium, som afgjordt står i medelpunkten af den tidigare Frihetstidens ekonomiska politik, arbetet på näringslifvets återuppbyggande på den gamla grunden. Med 1719 års tulltaxa kan den handelspolitiska tariffen sägas ha fått fast fot i Sverige. Den var både med afseende på uppställning och de flesta tullsatserna en trogen, ehuru något förmildrad efterbildning af Karl XII:s från föregående år, med värdetullar öfver hela linjen, i flera fall rent formell importtull för råvaror (1/8 %) och exporttullen gradvis sjunkande efter varans förädling.[2] Och i slutet af 1719 upptog kommerskollegium till behandling en af de brännande frågorna på utrikeshandelns område, som är nära förbunden med hela den nya sjöfartspolitiken. Frågan gällde behandlingen af de s. k. *främmande expediterna*, d. v. s. de utländska köpmän, som drefvo handel i Sverige.

I alla länder — eller kanske snarare alla städer — hade man under medeltidens sista århundraden i allt starkare grad börjat inskränka och försvåra utländska köpmäns handel, som utgjorde en mycket större del af utrikeshandeln än i senare tider, därför att köpmännen själfva eller deras agenter på grund af bristen på fasta kommunikationsanstalter i stor utsträckning måste afhämta eller följa med sina varor. Denna lagstiftning för att utestänga de utländska köpmännen främst från minuthandeln — alltså för att bevara den lokala marknaden för landets egna köpmän — men också i högre eller lägre grad från grosshandeln, kallas i utlandet vanligen *gästrätt* och utgör på visst sätt den första utlöparen af ett ekonomiskt skyddssystem i modern mening.[3] I Sverige

[1] Se KmK:s upplysande försvar mot borgerskapets påminnelser (till K. M:t 2/8 1720).

[2] Sjötullstaxa gällande från 1/8 1719 (Årstrycket). Jfr ARNBERG, s. 5 f.

[3] Den utländska litteraturen motsvarar ej ämnets vikt. EHRENBERG har en kort artikel *Fremdenrecht* i *Handwörterb. d. Staatswiss.*, III (Jena 1900), s. 1283 ff. En god liten monografi öfver gästrättens äldsta historia i Tyskland är STOLZE, *Die Entstehung des Gasterechts in d. deutschen Städten des M. A.* (Marburg 1901); och SCHANZ lämnar en utförlig framställning af den tidigare engelska gästrätten i *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters* (Lpz. 1881), I, s. 379—433.

ingår gästrätten redan i Magnus Erikssons stadslag[1] och upprepas sedan i de olika författningarna hela 1500-talet och 1600-talet igenom, med växlande begränsning i tiden för köpmännens vistelse i landet (»liggedagar»), hvarjämte det efter stapelstadsordningen blef en grundprincip att främlingarna ej skulle få besöka annat än de för förbindelsen med utlandet afsedda stapelstäderna, alltså ej uppstäderna och särskildt ej bergslagen. Politiken dikterades i Sverige framför allt af oro för att en större liberalitet skulle bringa järnindustrien och därmed vår allt annat dominerande exportvara i beroende af det utländska kapitalet; men dessa synpunkter motarbetades å andra sidan af bergslagsintresset, som önskade en lifligare konkurrens om järnet och därför betraktade utländingarnas bergslagsbesök med stor välvilja. Denna motsats, som genomgår en stor del af merkantilsystemets handelspolitik i Sverige, framkallade på detta område ganska stort vacklande. De stränga förbuden mot expediternas handel suspenderades ofta uttryckligen i vissa delar och synas dessutom faktiskt ha legat nere under en god del af 1600-talet, men de genomfördes plötsligt i hela sin stränghet 1695, förorsakande stor förskräckelse både inom och utom landet.[2] Lagstiftningen kunde emellertid ej upprätthållas i denna form, begränsningen i köpmännens liggetid suspenderades ånyo vid krigsutbrottet 1700,[3] och sedan lågo utländingarna — som det sades i början af Frihetstiden —

[1] Jfr Thomasson, *Hist. framställn. af lagstiftn. om de sv. städernas indelning i stapelstäder och uppstäder* (Lund 1854), s. 9 ff.; Clason, *Stockholms stadsböcker* (*H. T.*, XXIII, 1903) s. 112 ff.

[2] Frågans historia under 1600-talet är här endast skisserad i sina yttersta konturer. De tryckta förordningarna finnas hos Stiernman, I, s. 340, 353, 427, 565, 597 f., 617 f., 698 f., III, s. 85 f., IV, s. 9 f., 855 f., V, s. 494 f., 544 f., 549 f., 827. 1695 års förordning är emellertid mig veterligen icke tryckt. Det rika arkivmaterialet till denna frågas behandling särskildt under 1720-talet finns åter till stor del sammanfördt på två ställen, dels i en dossier, inlagd i ett betydelselöst bref från kansli-, kammar-, bergs- och kommerskollegierna samt statskontoret 27/8 1726 (*Sammansatta kollegiers utl.* I, C., XXX; *R. A.*). dels i en samling bland *Borgarståndets handlingar* vid 1726—27 års riksdag, »expediter angående» *(R. A.)* Den förra samlingen består öfvervägande af originalhandlingar, delvis yngre än den handling de bilagts, den senare mest af afskrifter. Se äfven samlingen *Främmande köpmäns rättigheter (Handel och sjöfart; R. A.)* och för 1695 års händelser Carlson, V, s. 395 f.

[3] Stiernman, V, s. 827.

under Karl XII:s återstående regering år ut och år in i landet, utan skyldighet att betala andra afgifter än fredshjälpen[1] och alldeles ovilliga att frivilligt bidraga till några kontributioner.

Det kunde förefalla som om den rätt till fri minuthandel som gafs utländingarna i första hälften af 1719 ytterligare skulle ha varit ett led i den mot dem välvilliga politiken, men den är snarare att betrakta som en ren nödfallsåtgärd, och rätten upphäfdes på hösten 1720.[2] Långt svårare var emellertid frågan om expediternas ställning i sjöstädernas grosshandel, om deras »liggetid» och förhållande till bergslagen. I ett ganska märkligt principbetänkande af den 16 december 1719 framlade kommerskollegium sin uppfattning af hur denna sak borde ordnas efter freden. För att något utjämna skillnaden i bördor mellan in- och utländska köpmän önskade kollegiet en afgift för expediterna, afpassad efter de bördor som ålågo svenskarna i expediternas respektive hemland,[3] men afstyrkte inskränkningen till vissa liggedagar. Af särskildt intresse är emellertid kollegiets förslag till omgestaltning af den viktiga kommissionshandeln, som med förbättrade kommunikationer alltmera ersatte handel af kringresande köpmän.[4] Handelsordinantiens förbud för svenska köpmän att vara utländingarnas kommissionärer på andra villkor, än som gällde för kommissionärer af utländsk nationalitet,[5] medförde nämligen enligt kollegiets mening ingen minskning i utländingarnas inflytande, endast att svenskarna gingo miste om vinsten af kom-

[1] En förordning af 1687, som fritog dem från andra skatter (STIERNMAN, IV, s. 855 f.), blef nämligen ej upphäfd, då de tillsvidare befriades från handelsinskränkningarna.

[2] ARNBERG, s. 3. Öfverståthållarens publikationer 11/10, 9/11 1720 (MODÉE, *Utdrag utur publ. handl.*, I, s. 287 (ff.). Inrikes Sekr. Prop. 1723.

[3] Det berättigade i de svenska borgarnas klagomål i denna punkt kan knappast betviflas, då man vet att de engelska expediterna i Stockholm under 1722 och 1723 vägrade att betala äfven fredshjälpen och fingo understöd af sitt lands representanter i denna vägran. Frågan gaf anledning till en vidlyftig skriftväxling, diplomatisk och administrativ; men skattebeloppet balanserades ännu 1724. Se utom ett stort antal handlingar bland *Sms. koll:s utl.* o. *Brg.-Sts handl.* (på anförda ställen), Finch och Jacksons promemoria 9/4 1722 (*Engelska sändebuds memorial; R.A.*), KansliKmK. till K. M:t 28/2 1723 (*Sms. koll:s utl.* I, A., c., X) och *Utr. Rådspr* 26/3 1723.

[4] En alldeles ny, vidlyftig undersökning af kommissionshandelns utveckling är E. ARUP, *Studier i engelsk og tysk handels historie* (Kbhvn 1907).

[5] 1673 års handelsordinantie § 3 (STIERNMAN, IV, s. 9).

missionshandeln; och kollegiet föreslog i stället, att utländingarnas rätt att handla skulle utsträckas till köp i första och försäljning i sista hand, om de använde svenskar såsom kommissionärer. Ett af motiven härtill var att de utländska kommissionärerna i städerna därigenom skulle förmås att söka burskap som svenska borgare, hvilket uppenbarligen innebar lika stora fördelar som utländingarnas handel innebar olägenheter och som därför alltid sågs med blida ögon.[1]

Detta förslag innebar uppenbarligen ett försök att arbeta bort den medeltida prägeln hos gästrätten och göra den till ett verktyg för en verkligt merkantilistisk politik, och särskildt anmärkningsvärd är den fullständiga frånvaron af oro för att de svenska kommissionärerna skulle bli utländingarnas »drängar». Under sakens vidare behandling före 1723 års riksdag var det egentligen fråga om begränsningen i liggetiden.[2] Endast i ett gemensamt utlåtande af kollegierna (kansli-, kammar-, bergs- och kommerskollegierna), statskontoret och lagkommissionen den 5 april 1723 tillstyrktes kommerskollegiets förslag i dess helhet, utan att detta kunde medföra annat än sakens hänskjutande till ständerna.[3]

Den andra af de tre hufvudpunkterna i 1720-talets lagstiftning till skydd för utrikes handel och sjöfart gällde den s. k. *nederlagsfriheten*,

[1] KmK. till K. M:t 16/12 1719 (originalet synes vara förkommet, men flera afskrifter finnas, bl. a. på förut anförda ställen). Betänkandet åberopar Englands exempel, men någon sådan bestämmelse i England är mig ej bekant (jfr dock CUNNINGHAM, II[3], s. 325). Om politiken att uppmuntra naturalisation af utländingar se ASHLEYS utmärkta anmärkningar (*Introduction to English Economic History and Theory*, II[4], Lond. 1906, s. 18).

[2] Engelsmännen fritogos från begränsning i liggetiden genom 1720 års förbundstraktat § 12 (MODÉE, *Alliance-Tractater*, Sthm 1761, s. 52). I slutet af 1721 eller början af 1722 uppsatte kommerskollegium ett förslag till förordning i öfverensstämmelse med sitt memorial af 1719, hvilket tillstyrktes af Stockholms handlande borgerskap i en skrift som ingafs 10/9 1722. Meningarna inom borgerskapet synas emellertid ha varit delade, ty handlingen återtogs, och i ett nytt svar, som afgafs i mars 1723, påyrkades liggedagarnas inskränkning till fyra månader. Det förra af dessa svar finnes i original bland *Stockholms handlande borgerskaps handl. (St. A.)*, det senare känner jag endast genom *protokoll* 20/3 1723 *(Kmk:s K. A.)* och kollegiernas utlåtande 5/4 1723 (se nästa not).

[3] KansliKBKmK., Statskontoret o. Lagkommissionen till K. M:t 5/4 1723 (bland *kommersedeputationens handlingar* 1723, under n:o 35).

som stod i närmaste sammanhang både med expediternas behandling och med hel- och halffriheten. Då nederlagsfriheten första gången infördes, 1653, afsåg den endast att uppmuntra transitohandeln genom att locka utländska köpmän till bosättning i hamnstäderna, och medgaf därför nederlagsfrihet på varor, som införts med alla länders fartyg. Men redan 1667 ansåg K. M:t att nederlagsfriheten borde tjäna till att »konservera — — våre trogne undersåtares seglation» och inskränkte därför privilegierna till varor, som införts med svenska skepp — alltså en direkt återverkan från hel- och halffriheten.[1] I denna form bibehölls nederlagsfriheten därefter ej blott hela den karolinska tiden, utan äfven under Frihetstiden, i det att Stockholms nederlagsordningar af 1687 och 1696 då blefvo gällande. I december 1722 infördes emellertid dessutom en ny synpunkt, i full öfverensstämmelse med den ledande tanken i tidens politik, i det att friheten begränsades till varor (salt, vin, brännvin och vinättika), som införts från produktionslandet. Den stora frågan var emellertid nu, om nederlagsfriheten skulle beviljas alla städer eller tills vidare förbehållas de tre största, Stockholm, Göteborg och Karlskrona, hvarvid man i öfverensstämmelse med kollegiernas mening valde det senare alternativet.[2] Äfven här skulle emellertid ständerna ingripa.

Afgörandet beträffande nederlagsfriheten sammanhängde nära med den nya ordningen för *hel- och halffriheten*, som emellertid blef af helt annorlunda varaktig karaktär.

1719 års tulltaxa bibehöll till formen föregående års indelning i fri och ofri tull, samtidigt med att den fria tullen fortfarande liksom under tiden 1710—18 var den enda förekommande. Häri låg en tillräckligt tydlig förklaring om den provisoriska karaktären af likställigheten mellan in- och utländska fartyg. Då tullfriheten i Öresund och Bälten dessutom upphäfts genom freden med Danmark 1720, måste man vara betänkt på att bereda de svenska skeppen några andra förmåner, och detta hade äfven beslutits i Sekreta Utskottet samma år.

[1] STIERNMAN, II, s. 751, III, s. 492, 496, IV, s. 880, V, s. 344, 573, 873.
[2] K. M:t till KmK. 11/12 1722 (Inr. RReg.)

Först efter freden i Nystad började emellertid kommerskollegium att tänka på samma sak och infordrade i november 1721 yttranden från landshöfdingar och borgerskapet i stapelstäderna.[1] Svaren inkommo till stor del redan i december samma år och de öfriga i början af 1722; de synas nu vara förkomna, men kunna i någon mån rekonstrueras med ledning af kollegiets protokoll. Stockholms handlande borgerskaps utlåtande, som kommerskollegium alltid tillmätte den största vikten, var emellertid så kortfattadt, att kollegiet — i öfverensstämmelse med sin vana — i senare hälften af mars 1722 uppkallade ett stort antal af handelsmännen för öfverläggning, denna gång 22 eller 23 och ej blott de stora rederiintressenterna, hvilkas uppfattning kunde anses gifven på förhand. Härvid visade sig en så djupgående meningsskiljaktighet bland de handlande, att kollegiet tillät dem att om enighet ej kunde uppnås, annullera sitt föregående gemensamma utlåtande och inkomma med *två* utlåtanden; och trots det för korporationsandan obehagliga i denna lösning, inlämnades verkligen i april två motsatta, utförligt motiverade betänkanden. På grundval af detta material och ett förslag af sina två verksammaste ledamöter, assessor Hökerstedt och kommerserådet Silvius, behandlade kollegiet därefter frågan och afl ät ett betänkande till K. M:t i början af maj; men först sedan kansli- och kommerskollegierna gemensamt yttrat sig, utfärdades det kungl. brefvet i öfverensstämmelse med deras förslag, dateradt den 3 juli.

Det material som framkom under denna behandling har ganska stort intresse.

Full enighet rådde om att behålla 1645 års princip, d. v. s. att låta hel- och halffriheten komma uteslutande sjöfarten till godo. Däremot vände man sig så godt som enhälligt mot en annan hufvudpunkt i 1600-talets system, nämligen de beväpnade skeppens gynnande framför de andra. Deras oduglighet i militäriskt afseende äfven under sista kriget framhölls allmänt, och kommerskollegium betonade, att de ej

[1] KmK. till ÖSth. samt Landshh. i stapelstäderna 10/11 1721 *(KmK:s registratur, KmK. A.)*.

heller kunde tänka på att själfva försvara sig mot sjöröfvarnes fartyg, som nu voro långt starkare beväpnade än förr, medan de stora handelsskeppen såsom sämre seglare voro i större fara än andra att uppbringas.[1] I stället beslöt man att utvidga det konvojväsende som redan förut funnits, så att Medelhafsflottorna aldrig skulle behöfva segla utan skydd af krigsfartyg.

Då den gamla indelningen i hel- och halffrihet alltså förföll, gällde det, om halffriheten alldeles skulle försvinna och *alla* svenska fartyg få helfriheten. Detta var den stora tvistefrågan.

Närmast till hands låg en indelning efter *skeppens storlek*, så att de stora fartygen fingo helfrihet. Detta var Hökerstedts förslag i kommerskollegium — nämligen helfrihet för fartyg från 100 läster — och var förmodligen äfven tanken i Stockholms borgerskaps första (gemensamma) betänkande. Ännu vid konferensen i mars kommo ej de små skeppens anhängare längre än till att begära helfrihet ned till 50 à 60 lästers fartyg, men i det nya betänkandet hade man blifvit djärfvare. Medan endast 17 handelsmän, visserligen tillhörande Stockholms förnämsta handelshus (Grill, Nettelbladh, Harmens, Petersen, von Schoten) önskade helfrihetens inskränkning till skepp från 150 läster (i betänkande den 16 april), innebar majoritetens förslag (af den 12 april), undertecknadt af 33 firmor och köpmän, hvaribland några stora rederiintressenter (Suck & Son, Lenman) helfrihet för *alla* kravelbyggda fartyg utan undantag.[2] Detta var också nästan alla de andra städernas mening (särskildt Göteborgs, Gäfles, Kristianstads och Karls-

---

[1] I bägge dessa punkter hade man alldeles motsatt uppfattning i Danmark, men det kan möjligen hafva berott på att man där saknat färsk erfarenhet om »defensionsskeppens» verkningar, eftersom de blifvit förbjudna genom 1701 års handelstraktat med Holland. Se HOLM, *Danmark—Norges Historie 1720—1814*, I (Kbhvn 1891), s. 433 f.

[2] KmK:s prot. 4/5 1722 talar om »de gamble rederiernes här i Stockholm gifne betänkande» och »det senare och nye rederiets tankar» därmed tydligen åsyftande utlåtandena af resp. 16/4 och 12/4; men faktiskt voro det stora skeppsvarfvets intressenter fördelade på bägge memorialen (se detta bolags protokollsutdrag 21/12 1721, i original i *Stockholms handlande borgerskaps s. k. registratur* och i koncept bland *Borgerskapets handlingar; St. A.*)

hamns); blott Norrköping föreslog helfrihet först från 60 läster. I sina premisser anslöt sig också kommerskollegiet fullständigt till de mindre skeppens anhängare.

Såväl Stockholmsborgarna som kollegiet motiverade både fyndigt och träffande helfriheten för de mindre fartygen genom att visa att de utgjorde ett nödvändigt led i det ekonomiska systemet. Tre fjärdedelar af sjöfarten måste, menade de, bestridas af mindre skepp, ty alla utländska hamnar voro ej nog djupa för att lämna tillträde för ett stort fartyg och kunde i hvarje fall icke använda de 3,000 à 4,500 skeppund (650 à 1,000 ton) järn som utgjorde dess last. Följden af att endast använda stora fartyg skulle alltså leda till just hvad landets handelspolitik af all makt motarbetat, nämligen till att »kontinuera i den gamla skadeliga farten, att, för de stora skeppens intresse skull och endast att tillskynda dem frakt, låta föra större delen af våra varor till Amsterdam eller London, hvarifrån de sedan för holländsk och engelsk räkning med deras bekvämliga fartyg utförde och försålde blifva åt de orter som dem behöfva, till de nämnde nationers stora vinst, men vår egen skam och nachdel». Om man blott vill hjälpa en ringa del af sjöfarten, skulle visst ej den öfriga delen upphöra, utan endast falla i händerna på holländare och engelsmän.

De 33 Stockholmsborgarna lade härtill, att de små fartygen voro proportionsvis dyrare att utrusta och drogo — onekligen fullt konsekvent — den slutsatsen, att man alltså borde gynna dessa *mindre* fartyg, om någon åtskillnad skulle göras. De afvisade dock själfva detta resultat, med den intressanta och nästan »liberala» motiveringen, att ingen använde stora eller små fartyg af förkärlek för någotdera slaget, utan därför att de lämpade sig för hans särskilda handel.

De stora skeppens anhängare hade mycket litet att svara på detta, egentligen endast att de mindre fartygen ej under några förhållanden skulle kunna konkurrera med utländska fartyg men däremot genom att beröfva de större svenska fartygen deras utfrakt skulle kunna göra äfven dem odugliga till konkurrens.

Under kommerskollegiets egna öfverläggningar började emellertid en annan synpunkt än skeppens storlek dyka upp, nämligen att äfven de mindre fartygen kunde få *helfrihet för råvaror ur första hand*, och detta föreslogs just af de stora skeppens anhängare bland Stockholms borgerskap; på detta sätt kunde man också utestänga både de grofva preussiska manufakturerna, som konkurrerade med de svenska, och lyxartiklar. Dessa syften med helfriheten hade endast varit sekundära under 1600-talet, men blefvo nu de bestämmande. Från att ha haft ett ekonomiskt-militäriskt mål, blef den nu uteslutande en omsorgsfullt afvägd handelspolitisk åtgärd.

Hel- och halffriheten enligt K. Br. den 3 juli 1722 hade nämligen följande innehåll. *Alla fartyg* oberoende af lästetalet fingo helfrihet: 1) vid *import* af alla varor, som hämtades bortom Engelska kanalen, samt af ett stort antal drycker, viktualier och råvaror ur första hand i Nordsjön och Östersjön (efter en särskild förteckning som upptog såväl varorna som deras produktionsland) samt 2) vid *export* af svenska metaller och andra stapelvaror. *Fartyg med minst 50 läster* fingo helfrihet äfven på alla andra varor, medan *fartyg under 50 läster* fingo blott halffrihet på sådana. Härigenom hade man således först och främst gifvit skydd åt den långväga sjöfarten samt exporten, därnäst åt varornas införskrifvande i första hand, vidare indirekt åt de inhemska manufakturerna, samt sist och minst åt de större skeppen, tagna i vidsträckt bemärkelse.

Såväl hel- som halffriheten förutsatte kravelbyggda fartyg.[1] Alla fartyg måste erhålla kommerskollegiets fribref, som upptogo skeppens namn, lästetal, den magistrat där de anmälts, redare och skeppare. Mot bedrägeri var man som alltid ifrig att skydda sig.[2]

[1] Det senare framgår af att fribrefven alltid ha orden: »på kravel uppslagen» samt af praxis i allmänhet (se t. ex. KmK. t. K. M:t 22/10 1723).

[2] Märkvärdigt nog saknar förordningen alla bestämmelser om hvad som skulle anses som svenskt skepp; härtill fordrades emellertid obetingadt, att ingen utländing hade del i skeppet och tydligen äfven, att skepparen var svensk, men däremot kan man ej se, att några villkor uppställts om besättningens nationalitet — 1600-talets erfarenhet verkade utan tvifvel afskräckande. (Jfr KmK:s riksdagsrelation d. 9 aug. 1726).

Den stora bristen på svenska fartyg, som allmänt erkändes, föranledde emellertid, att helfriheten under två år bibehölls på utomlands *köpta* skepp; kommerskollegium ansåg att fraktvinsten högt skulle öfverstiga den därigenom förlorade arbetslönen.

Samtidigt grep man sig an med att ordna konvojväsendet, i det en extra afgift af resp. 1 och $^{1}/_{2}$ $^{0}/_{0}$, kallad extra licent, lades på all import och export. Efter 1723 års riksdag och på dess förslag utsågs ett konvojkommissariat i Göteborg, bestående af borgerskapets egna deputerade, som förvaltade medlen.[1]

Hel- och halffrihetsförordningen skulle träda i kraft redan den 1 september 1722, men till en viss förvåning för myndigheterna begärde Stockholms handlande uppskof till 1 januari, och erhöllo det äfven. Sedan upptog riksdagen äfven denna fråga.[2]

III.

Sveriges ekonomiska ställning utåt omkring år 1723.

Den yttre politiskt ekonomiska situationen omkring 1723 behärskades af förhållandet till tre makter, England, Holland och Ryssland.[3]

Hvad England beträffar, var detta land i ännu högre grad än nu den förnämsta afsättningsorten för Sveriges produkter. Järnet var ju

[1] Se utom de i nästa not åberopade handlingarna KmK:s riksdagsrelation $^{9}/_{8}$ 1726 *(KmK:s Reg.)*.

[2] Framställningen grundar sig på följande handlingar: *KmK:s prot.* $^{22}/_{2}$, $^{28}/_{2}$, $^{15}/_{3}$ $^{16}/_{3}$, $^{17}/_{3}$, $^{20}/_{3}$, $^{22}/_{3}$, $^{14}/_{4}$, $^{4}/_{5}$, 1722; ÖSth. till KmK. $^{14}/_{2}$ (i orig. bl. *KmD:s handl.* 1723 sub n:o 6); Stockholms Mag. till ÖSth. odat. [s. d.] (i afskr. *ib.*); Stockholms handl. Brg.sk. t. ÖSth. odat. (orig. *ib.*, med påtecknad datum i KmK. $^{20}/_{2}$, koncept i *Stockholms handl. borgerskaps reg.*, I, s. 110 ff.; *St. A.*, med datum: insin. $^{14}/_{2}$); handelsm. Hans Dassaus P. M. $^{9}/_{4}$ (i orig. *ib.*); P. M. af 33 bland Stockholms handl. borgerskap [till KmK.] $^{12}/_{4}$ (*KmD:s handl.* 1723); P. M. af 17 bland dessa, odat. [$^{16}/_{4}$] koncept (*Sthms handl. borgerskaps reg.*, I, s. 651 ff.); KmK. t. K. M:t $^{4}/_{5}$, $^{17}/_{8}$, $^{24}/_{12}$ 1722; KansliKmK. t. d:o $^{3}/_{7}$ (bland *KansliK:s skrifv. t. K. M:t);* K. M:t t. KmK. $^{3}/_{7}$, $^{7}/_{9}$ 1722 (*Inr. RReg.*).

[3] I den mån ej särskilda källor angifvits i denna korta öfversikt, finnes bevismaterialet i den följande framställningen.

Sveriges allt behärskande exportvara, och på grund af en kombination af omständigheter betydde den svenska järnexporten till England vid denna tid efter allt att döma mera än någonsin vare sig förr eller senare. I England, som för den nutida generationens medvetande står som järnindustriens historiska hemland, befann sig järnproduktionen nästan på undergångens brant, i det att skogarnas försvinnande under 1600-talets lopp hade beröfvat järnindustrien dess bränslematerial och medfört järnverkens nedläggande i en oerhörd skala.[1] Att erhålla ett kvantitativt uttryck för denna återgång är mycket svårt, men det förefaller sannolikt, att produktionen af stångjärn nedgått minst med hälften sedan början af 1600-talet.[2] Först lösningen af problemet med stenkolens användning för malmsmältningen, verkställd af Abraham Darby d. y. 1735, men bekantgjord först 1747, gaf England dess exceptionella förutsättningar att blifva ett järnindustriens land.[3]

---

[1] Se för denna fråga L. BECK, *Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung*, II (Braunschw. 1893—95), s. 1241—89, III (1897), s. 1064—70. Becks arbete innehåller ett stort material både till järnindustriens allmänna tekniska utveckling och till dess historia i de olika länderna, icke minst i Sverige; men lider af en betydlig brist på källhänvisningar. För den tid, hvarom nu är fråga, meddelar B. långa utdrag (i öfversättning) af SWEDENBORGS *Regnum subterraneum sive Minerale de Ferro* (1734). Vidare: H. SCRIVENOR, *A comprehensive history of the iron trade* (Lond. 1841); den första upplagan, som här citeras, innehåller ett betydande statistiskt material, som synes vara uteslutet ur 2:a upplagan. P. MANTOUX, *La révolution industrielle au XVIII:e siècle* (Paris 1906), s. 271—94 (jfr *Ekon. tidskr.*, X, 1908, s. 6 ff.). Ett primärmaterial af allra största värde finns i de vittnesmål inför underhuskommittéer och de petitioner som meddelas i *Journals of the House of Commons*, XVIII, s. 691, 733, 747, 749; XIX, s. 281, 316; XXII, s. 772 f., 850—55; XXIII, s. 109—14, 159, 172.

[2] BECK (II, s. 1272 f.) är böjd att sätta stångjärnsproduktionen 1612 till 40,000 ton, medan en till synes tillförlitlig uppgift hos SCRIVENOR (s. 56 f.) för år 1740 ger 17,350 ton. En annan siffra för 1612 är 75,000 ton (BECK l. c.), medan ett vittne inför underhuskommittén 1738 uppgaf för detta år endast 12,000 ton. (Mr. Edward Knight, *Commons Journals*, XXIII, s. 109).

[3] Den 6 april 1727 skref dåvarande auskultanten i kommerskollegium (slutligen kollegiets president) Edvard Carlson (adlad Carleson) till kollegiet ett mycket upplysande bref från London om Englands näringslif öfver hufvud (*Handel och sjöfart; Utrikeshandeln*, I; *R. A.*). Däri förekommer följande passus; »Hvad järnverken här i England vidkommer, så är här ansenligen många minor [sic] och järn berg, men kunna för brist af skog och kol [= träkol] ej opptagas, *eller någonsin bringas i det stånd att de skulle kunna göra vår järnhandel någon sensible skada* (kurs. af mig). En man här har nyligen lagt in ett projet huru man skulle kunna vid bergverken och järns

Före denna stora uppfinning var uppenbarligen England hänvisadt till import af utländskt tackjärn och stångjärn för sin produktion af alla slag af järnmanufaktur. Det är visserligen icke möjligt, att med bestämdhet yttra sig om förhållandet mellan landets egen produktion och importen, men sannolikt understeg importen icke den inom landet producerade kvantiteten.[1]

I början af 1700-talet intog Sverige som producent af Englands järnbehof utan all jämförelse den främsta platsen. Tillgängliga siffror saknas för den engelska järnimporten i hufvudsak för 1720-talet, men finnas för föregående årtionde och större delen af den följande tiden. Dessa siffror äro visserligen med all säkerhet icke tillförlitliga uttryck för importens kvantitet och voro ofta föremål för skarp kritik redan på den tiden,[2] men någon anledning att antaga, att Sveriges *andel* i importen som regel angifvits i någon högre grad felaktigt, har man knappast,[3] då det svenska järnet i normala fall säkert infördes direkt från produktionslandet. Och efter dessa siffror är den svenska importen före 1732 endast rent undantagsvis mindre än tre fjärdedelar af hela järnimporten, uppgående i vissa fall ända till 20,000 ton (1731), medan importen från det enda land som till en början vid sidan af Sverige spelar någon roll, nämligen Spanien, endast i undantagsfall stiger så högt som till en tiondel häraf, alltså 2,000 ton.[4]

Den svenska järnimporten bestod uppenbarligen till allra största delen, om ej uteslutande, af stångjärn, och enighet synes ha rådt bland

---

sjudande betjäna sig af stenkol, och har därpå fått ett särskildt konungens privilegium; men man är redan försäkrad att det har ingen framgång och att det är mera omkostnad därvid än det någonsin kan löna mödan.» Privilegiet kan möjligen vara William Woods patent (1726), hvarom se MANTOUX, s 291 f.

[1] Jag utgår då från SCRIVENORS förut anförda siffra för produktionen.

[2] Se t. ex. Mr. John Banisters yttrande 1738 (*Commons' Journals* XXIII, s. 111 och JOSHUA GEE, *The trade and navigation of Great-Britain considered*, 2:a uppl. (London 1730), kap. 34, s. 117 ff. Siffrorna för järnimporten synas böra höra till de mera tillförlitliga, då den dels var tullbelagd, dels smuggling ej kan ha varit särdeles lätt. Jfr den värdefulla redogörelsen hos F. LOHMANN, *Die amtliche Handels statistik Englands und Frankreichs im 18. Jahrhundert* (*Sitz. ber. d. preuss. Akad. d. Wiss.*, 1898, s. 859—71, särskildt s. 867 ff.).

[3] Om ett särskildt undantag härifrån se nedan s. 70.

[4] De viktigaste siffrorna för järnimporten i den engelska handelsstatistiken meddelas efter SCRIVENOR i en bilaga till denna uppsats, nedan s. 90.

så godt som alla sakkunniga på järnindustriens område — så väl teoretiker, såsom Réaumur, som praktiska industrimän — om att det svenska järnet (i England vanligen kalladt »Orground» eller »Arground» iron, efter Öregrund som exportort) var det bästa som existerade om ej det enda användbara för produktion af vanligt stål, brännstål och alla slag af eggverktyg.[1] Enligt en utförlig och lärorik redogörelse af en järnimportör och järnproducent i Birmingham inför en engelsk underhuskommitté af 1737 var prima svenskt järn utanför täflan, medan enligt hans mening sekunda svenskt stångjärn var något underlägset det bästa engelska järnet.[2] Att järnmanufakturer under 1600-talet hade uppblomstrat särskildt i Birmingham och Sheffield, kan därför sannolikt, såsom MANTOUX anmärker, till stor del tillskrifvas dessa städers goda läge i förhållande till Hull såsom importorter för det svenska järnet,[3] och små och stora tecken tyda på att Sverige stod för den tidens medvetande som järnproduktionens mönsterland.[4]

Denna situation kunde naturligtvis icke vara odeladt behaglig för England. Senast hade man under krigsåren 1717 och 1718, då importen af järn från Sverige var förbjuden och i den mån den förekom måste gå på omvägar, haft ett starkt intryck af hvad beroendet af den utländska råvaran betydde, och klagomålen öfver de engelska järmanufakturernas betryck som följd häraf voro både starka och ihållande.[5] Den

[1] Réaumurs yttrande (1722) hos BECK, III, s. 1062. Omdömena äro hämtade från de olika vittnesmålen inför 1737 och 1738 års underhuskommittéer, äfven af representanter för det med Sveriges järn konkurrerande kolonialjärnet. (Mr. Banister i *Commons' Journals*, XXII, s. 851, XXIII, s. 113). Jfr SCRIVENOR, s. 76 f.

[2] Mr. Abraham Spooner i *Commons' Journals*, XXII, s. 854.

[3] MANTOUX, s. 274.

[4] Ett ganska kuriöst exempel härpå må anföras. SCRIVENOR (s. 120 f., not) meddelar utan reservation en lång historia efter skalden S. T. Coleridges memoarer om hur järnvalsverken *(slitting* eller *splitting mills)*, som utgjorde ett stort framsteg inom järnförädlingen, kommit till England. Det skulle ha skett genom att denna industris skapare i England, stamfader för ätten Foley, i djupaste hemlighet begaf sig till Sverige, och där, förklädd till spelman, listade ut hemligheten. Enligt BECK (II, s. 952, 513) härstammar uppfinningen antagligen från Nürnberg, medan svensken Swedenborg (ib., s. 953) förlägger valsverkens uppkomst till trakten af Liège.

[5] Se bilagan. Landets hela införsel sjönk från 14,828 ton 1715/16 till ungefär hälften eller 7,540 ton året därpå.

ställning som Sverige nu intog med afseende på järnet, hade det under 1600-talet innehaft beträffande tjärproduktionen; och tjärhandelskompaniernas åtminstone efter engelsk mening oförsvarliga prisstegringar hade förmått engelska regeringen att 1703 gripa sig an med en energisk politik för uppmuntran af tjärproduktion i de amerikanska kolonierna. Härpå hade följt ett stort uppsving för den koloniala produktionen, som i förening med kriget i Östersjön hade gjort slut på Sveriges dominerande ställning med afseende på tjärproduktionen.[1]

Järnet hörde i ännu högre grad än tjäran till de viktigaste skeppsförnödenheterna (naval stores) och utgjorde följaktligen en vara, som man framför allt ville producera inom egna landamären. Och nu ville det sig så, att de nordamerikanska kolonierna, efter några svaga försök under 1600-talet, alla nästan samtidigt — Massachusetts, Maryland, Delaware, Pennsylvanien, Virginien, Nord-Carolina o. s. v. — just åren mellan 1715 och 1725 grepo sig an med anläggande af både masugnar och stångjärnshammare.[2] England hade hittills icke gjort det minsta för att uppmuntra denna utveckling — koloniernas järn betalade samma tull som utlandets — och det närmast af det skäl att det koloniala järnet på många håll ansågs icke kunna ersätta det svenska, utan skulle blifva en konkurrent till hemlandets egen redan därförutan tynande

[1] Se miss E. L. Lords intressanta afhandling: *Industrial experiments in the British Colonies of North America* (*Johns Hopkins Univ. Studies*, extra vol. 17. Balt. 1898). Jag meddelar här några siffror ur Appendix B af denna afhandling. 1701 var importen från Sverige 30,117 barrels eller 86½ % af hela importen tjära och beck, medan kolonierna lämnade så godt som intet alls, och 1704 voro siffrorna för Sverige 42,856 b. (nära 70 %), för kolonierna 872 (1,09 %). Därefter kommo premierna för import från kolonierna; denna steg till 2,346 b., medan den svenska föll till 32.754 och under de följande åren fortfor den svenska importen att gradvis sjunka till 18,817 b. (46½ %) 1714, men utan att kolonialimporten steg till närmelsevis lika mycket (1714: 4,825 b.). Då upphörde emellertid spanska tronföljdskriget, och premierna förnyades; kolonialimporten steg med ens till 11,639 b. och hade 1718 nått 82,084 b. eller 89 %, medan importen från Sverige sjönk till en ren obetydlighet (2,579 b. 1715) och snart försvann ur statistiken. Utan tvifvel berodde denna plötsliga nedgång till stor del på kriget i Norden och särskildt Finlands förlust, men sedan marknaden en gång gått förlorad, var den svår att återvinna. Då en ny lag 1722 skärpte premievillkoren, fruktade man visserligen allvarligt i England, att Sverige skulle återfå sin monopolistiska ställning efter Finlands återvinnande (Lord, s. 77—80), men det torde knappast ha skett.

[2] Se Beck, III, s. 1152—81.

produktion. Men starka krafter voro alltifrån 1700-talets början i rörelse för att besegra detta motstånd, i det dubbla syftet att befria sig från beroendet af utländingen och att icke, genom att afspärra kolonialjärnet ifrån England, tvinga kolonierna att själfva förädla sitt järn, alltså till en utveckling i rak strid emot merkantilsystemets syften. Denna senare verkligt framsynta och, som man nu skulle säga, imperialistiska politik har kanske sin bästa representant inom litteraturen i järnfabrikanten Joshua Gee, hvars skrift om Englands handel och sjöfart (1727) är ett af de mest konsekventa uttrycken för »det gamla kolonialsystemet».[1] De kolonialvänliga sträfvandena hade 1718 och 1720 under direkt inflytande af det svenska järnets uteblifvande gifvit anledning till ett förslag om uppmuntran af koloniernas järnproduktion.[2] Ehuru dessa förslag då förföllo, följdes arbetet på kolonialjärnets gynnande med stor oro och uppmärksamhet i Sverige och utgjorde också en tydlig framtida fara, äfven om järnimporten från kolonierna ännu knappt hade börjat och för en lång tid framåt skulle utgöra en »quantité négligeable».[3]

Att handelsbalansen mellan England och Sverige afgjordt utföll till Sveriges förmån var erkändt från båda sidor — Gee framkonstruerar en öfvervikt för Sverige på nära $^1/_4$ mill. pund st[4] — och gjorde att man från svensk sida var mycket orolig att företaga något, som kunde skada handeln på England. Det betydde ju detsamma som att döda

---

[1] *The trade and navigation of Great-Britain considered.* Jag citerar här andra upplagan (London 1730). Tesen är redan angifven på titelbladet: »That this kingdom is capable of raising within itself, and its colonies, materials for employing all our poor in those manufactures, which we now import from such of our neighbours who refuse the admission of ours.» Se vidare de från principiell synpunkt viktiga kapitlen 6 och 25, samt med afseende på Sverige kap. 10, 26 och 34.

[2] *Commons' Journals,* XVIII och XIX (ofvan, s. 26 n. 1. anf. st.). Se äfven G. L. Beer, *The commercial policy of England toward the American colonies* (N. Y. 1893), s. 85 och Cunningham, II³, s. 526. Genom förbiseende af att det engelska året vid denna tid räknades från 25 mars och att dessa förslag (liksom den 1738 arbetande underhuskommittén) tillhör årets första månader, ha både Beer och Cunningham antedaterat händelserna ett år.

[3] Se bilagan.

[4] Gee, s. 121.

järnindustrien, vår enda verkliga industri, och hur detta verkade, hade man i färskt minne från de sista krigsåren. Järnindustrien befann sig nu i stark uppgång, med utmärkta afsättningsmöjligheter och höga pris, men med tjärexportens öde för ögonen ansåg man sig i det sista ha en särskild anledning till försiktighet.[1]

1720 års förbundstraktat med England bestämde i sin 12:e § tills vidare det politiskt-ekonomiska förhållandet mellan de två makterna, men ställde en handelstraktat i närmaste utsikt, och en sådan eftersträfvades allmänt i Sverige, bl. a. emedan tullar och andra umgälder skulle vara oförändrade, tills den kommit till stånd. Äfven af politiska skäl låg det goda förhållandet till England de svenska statsmännen i allmänhet mycket om hjärtat, sedan oviljan öfver dess hållning 1720 och 1721 nu, åtminstone till stor del, gifvit med sig.

Samtidigt med denna ifver att bevara Englands vänskap kunde man visserligen ej i Sverige undgå att känna afund öfver den ekonomiska stormaktsställning, som var Englands vinst af de stora kraftmätningarna 1689—1713; och härmed parade sig en ganska stark förbittring öfver engelsmännens ekonomiska hänsynslöshet. Ett karakteristiskt yttrande af den eldfängde Stockholmsköpmannen Johan Spalding i kommersedeputationen vid 1723 års riksdag kan förtjäna att meddelas.[2] Med anledning af vissa föreslagna åtgärder till uppmuntran af den svenska sjöfarten sade han: »Att den engelska nationen skulle blifva oss däröfver (öfver produktplakatet m. m.) vidrige (sic), står intet att befrukta, så mycket mindre som de varit lycklige uti vår olycka, utan dess hafva de nu fått farten öfver hela Europa, Afrika och Amerika; vi lära hafva

[1] Se särskildt Stockholmsköpmannen Michel Grubbs märkliga »Påminnelser vid Borgerskapets i anledning af Högl. Kongl. Commercie Collegii dem kommunicerade bref af den 30 maj sistl. till den ädle Magistraten ingifne utlåtelse» från juli eller augusti 1724 (nedan s. 61). Däri framhålles med ovanlig vidsynthet — visserligen också med betydlig ängslan — de faror som hota järnets afsättning: den ryska konkurrensen, »konsultationer i Englands parlament om järnverk i Västindien» — »så att järnet kanske en vacker dag kommer lika oförtänkt därifrån som tjäran för en tid sedan, då svenska tjäran liksom nu järnet gick öfvermåttan högt» — planen att »temperera» stenkol, så att det kan ersätta träkol, o. s. v.

[2] KmD:s prot. 22/3 1723.

svårt att fara emot dem, om man icke observerar rike(t)s förmåner... De engelske kunna sälja och förbyta deras manufakturer uppå många orter och världsens ändar, ja, de få af de canariske och flamske (sic) öjar vin, olja och annat godt för gambla kläder som de i myckenhet dit föra.»

Men de tendenser som kunde finnas särskildt i borgarståndet att af sådana bevekelsegrunder försöka komma åt England, motarbetades tydligt af ämbetsverken.

Däremot var respekten för *Nederländerna* alldeles försvunnen. Holland hade utgått ur de stora krigen visserligen såsom segrare, men politiskt och ekonomiskt halft utslitet. Dess handel hade genom krigen fått en fruktansvärd knäck, särskildt handeln på södra Europa, men indirekt också Östersjöhandeln, ty en mellanhandel sådan som holländarnas kräfde fast fot på två motsatta håll för att kunna hålla sig uppe.[1] Härmed parade sig en upplösning inåt, som tidtals närmade sig anarki.[2] Med afseende på ett så närliggande och så hjälplöst land som de österrikiska Nederländerna kunde Generalstaterna, som ej slagit af något på tonen från sina glansdagar, ännu med framgång drifva sin gamla politik att kväfva medtäflare, innan de ännu hunnit växa sig starka, och Ostendekompaniets tillintetgörande var en af deras sista triumfer.[3] Äfven i detta fall torde man emellertid kunna konstatera att den nya härskaren öfver hafven, England, stod bakom och gjorde sig gällande, ehuru både statsmännen och köpmännen i London gärna sköto bundsförvanterna på fastlandet framför sig.[4] Holland hade i stort sedt

[1] P. J. Blok, *Geschiedenis van het nederlandsche Volk*, VI, (Groningen 1904), s. 59 f., 105 f., 139 f. Jfr också den samtida litteraturen, t. ex. Gee (s. 104) om »the Reason why the Dutch etc. are so exceedingly sunk» (1727).

[2] Blok, VI, s. 74, m. fl. st.

[3] Ostendekompaniets historia är uttömmande skildrad på grundval af ett stort material af M. Huisman, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI. La Compagnie d'Ostende* (Brux. 1902). Holländarnas andel i förföljelsen emot kompaniet är där särskildt starkt framhållen.

[4] Detta framhålles emot Huisman af G. B. Hertz, *England and the Ostend Company (Engl. Hist. Rev.*, XXII, 1907) särskildt s. 265.

afstått sin plats åt England, ehuru detta kanske ej blef uppenbart för alla förrän längre in på 1700-talet.[1]

I Sverige var i alla fall respekten för Holland alldeles försvunnen. Såsom mellanhanden par préférence hade det alltid betraktats med samma oblida ögon som förr hansestäderna, men nu förenade sig hatet med förakt, och man kunde utan hänsyn gripa sig an med dess utestängande på alla sätt,[2] i synnerhet som dess handelstraktat med Sverige lupit ut redan 1704. Äfven tsar Peters handelspolitiska åtgärder vände sig icke minst mot hans läromästare Nederländerna, och 1720-talet betecknas af en likartad politik från alla Östersjömakternas sida — Sverige, Danmark, Preussen och Ryssland — mot resterna af dess ekonomiska maktställning.[3]

Ryssland slutligen var den fruktade konkurrenten i både järn- och tjärexporten. Tsar Peter hade som bekant lagt ned en oerhörd möda på att skapa en rysk järnindustri genom att själf studera industrin i utlandet, hemföra utländska, särskildt tyska ingenjörsofficerare och utlärda arbetare samt uppmuntra industrien efter de bästa mönster, icke minst svenska.[4] Det tillgängliga materialets trovärdighet är visserligen ej lätt att bedöma, men det synes knappast kunna vara tvifvel om att resultaten af dessa sträfvanden voro ganska imponerande, så att en ansenlig grufdrift, järnförädling och i viss mån äfven järnmanufaktur uppblomstrade dels i Ural, dels i Moskvatrakten. Vid tsar Peters död 1725 uppgifves antalet järnverk till 213, hvaraf några med ända till

---

[1] Jfr Blok, VI, s. 65 f., 109.

[2] »... Sverige så mycket mindre orsak hafver att bära någon fruktan för denne republiken, som dess närvarande släta tillstånd nogsamt bekant är.» KansliBKmK till KmtD 10/4 1723 (bland *KmD:s handl.* 1723, sub. n:o 3).

[3] Jfr Holm, *D. N. H.*, I, s. 206—12. Daae, *Nils Griis* (*NHT* II: 6, 1888, (äfven separat), s. 19 f. Se äfven *Exkurs*, s. 88 f. De tyska framställningarna (Schmoller, *Die Erwerbung Pommerns* i hans *Jahrbuch*, VIII, 1884, s. 405; Naudé, *Die merkantilistische Wirtschaftspolitik Friedrich Wilhelms I.*, *H. Z.*, XC, 1902, s. 19 ff.) framhålla, att Fredrik Vilhelm aldrig kom ut öfver önskningar och tankar om holländarnas utträngande; men säkert är, att exempelvis hans importförbud på salt 1723 (nedan s. 78 f.) betraktades som ett slag mot holländarna.

[4] Beck, II, s. 1304; III, s. 1122—32; Scrivenor, s. 160—63. Äfven här stöder sig Beck till stor del på Swedenborg.

3,000 arbetare.[1] Att industrin nått en ganska stor omfattning vid denna tid — siffrornas tillförlitlighet kan ej bedömas — framgår af att en liten export till England uppstod redan under Karl XII:s sista år (1716—18); och i början af 1730-talet, på kejsarinnan Annas tid, nådde exporten till England en verkligt betydande omfattning. Det ryska exportjärnet synes ha haft samma egenskaper som lägre kvaliteter af det svenska och användes längre fram i England för många viktiga ändamål, särskildt den betydelsefulla spikfabrikationen.[2] Detta hör dock som sagdt till en något senare tid.

Att en sådan utveckling skulle väcka oro i Sverige var helt naturligt. Man var ytterligt ömtålig för alla rykten om den ryska järnindustrins expansion, samt fantiserade upp och trodde de mest otroliga historier om dess produktionsmöjligheter; men särskildt fruktade man det ryska liksom det koloniala järnets inträngande i England, där det förra hittills varit ogynnsammare behandladt i tullen än det svenska.[3] En betänklig sak var också, att Sverige numera blifvit beroende af Ryssland för sitt spannmålsbehof, och farorna häraf undanröjdes ej genom den betingade rätten till tullfri export från Livland af spannmål för 50,000 rubel årligen (Nystadska fredstraktaten § 6). Med den dominerande ställning Viborg på sin tid intagit som den ena af Finlands två egentliga stapelstäder, fruktades det mycket, att staden skulle draga Finlands handel öfver till ryska sidan; och för att »hålla balansen» erhöll Fredrikshamn (Vekelax) 1723 nya, stora privilegier.[4] Man var i Sverige fullt på det klara med att Östersjöns ostkust numera bildade ett »sär-

---

[1] Beck, III, s. 1126 f.

[2] Se särskildt Mr. Spooners redan förut citerade vittnesmål 1737 *(Commons' Journals*, XXII, s. 854).

[3] Däremot finner man aldrig någon oro för konkurrens af *norskt* järn, och Norge kände sig också själft underlägset Sverige i detta afseende (Holm, *D. N. H.*, I, s. 451). De norska bräderna voro återigen erkändt öfverlägsna de svenska (se t. ex. env. Sparres bref till K. M:t 25/12 1724, 8/1 1725), men ej heller detta tycks ha vållat svenskarna några bekymmer, så länge tullen på dem i England var en värdetull (jfr nedan s. 74 n. 1).

[4] Friedrichshamns privilegier 18/7 1723 *(Inr. RReg.)*.

skildt och ifrån Sveriges interesse afskildt système af commerce»,[1] som i synnerhet försvagade Stockholms maktställning, och följde med spänning tsar Peters olika ekonomiska reformer, hvilkas verkningar man åtminstone ej underskattade. Detta nya tillstånd framkallade emellertid i Sverige ej uteslutande oro eller ovilja, ty det ansågs, att Ryssland hade både mera vilja och mera makt än Sverige förut haft att tränga ut Nederländerna ur Östersjöhandeln.[2]

IV.

Sjöfartspolitiken vid 1723 års riksdag. Beslutet om produktplakatet.

Inrikes sekreta propositionen till 1723 års riksdag tog som vanligt under Frihetstiden intet initiativ, men redogjorde utförligt för hvad som åtgjorts sedan föregående riksdag — alltså mera motsvarande våra dagars »Berättelse om rikets styrelse» — och antydde att beslutet om nederlagsfriheten ej afsåg att vara definitivt.[3]

Tyngdpunkten af de handelspolitiska frågornas behandling låg vid denna riksdag obetingadt hos *kommersedeputationen.* Ursprungligen skulle den ha haft äfven bergs- och tullärendena, men man beslöt snart att utse särskilda deputationer för dem; kommerse-, bergs- och tullde-

[1] EKmD:s (6:e, d. v s.) handelsutskotts betänkande om nederlagsfriheten $^{20}/_{3}$ 1727 *(EKmD:s handl.*, II, *K. K. A.).*

[2] Beträffande tsar Peters ekonomiska politik se SCHULZE-GAEVERNITZ, *Eine Studie zum ost-europäischen Merkantilismus (Braun's Archiv f. soz. Ges. geb. u. Stat.*, VIII, 1895, s. 436—73; synes äfven ingå i hans *Volkswirtschaftlische Studien aus Russland*, Lpz. 1899), STIEDA, *Peter der Grosse als Merkantilist, (Russische Revue*, IV, 1874, s. 193—246) — en tämligen osmält materialsamling — och BRÜCKNER, *Peter der Grosse* (Berl. 1879), s. 510—26, särskildt 519 f.

[3] Transsumt af Sekreta Propositionen till Riksens Ständer ang. riksens tillstånd i anseende till dess hushållning och invärtes väsende $^{29}/_{1}$ 1723 (punkten om handeln och sjöfarten; bland *KmD:s handl.* sub. n:o 37).

putationerna fortforo dock att i viss mån betraktas som en enhet,[1] de öfverlade ofta tillsammans och afgåfvo gärna betänkanden gemensamt.[2] Borgarståndet ansåg emellertid handelsfrågorna vara af den vikt, att det genomdref fördubbling af kommersedeputationens medlemsantal, hos adeln genom understöd af landtmarskalken och Hökerstedt; och deputationen fick till sist 47 ledamöter, i det att borgarståndet utsåg 15 eller nästan lika många som adeln.[3] Bland adelns 16 ledamöter befann sig endast en af kommerskollegiets medlemmar och en bland de minst inflytelserika. Större betydelse hade en sjöofficer, amiralen, frih. J. F. Örnfelt — sedermera konvojkommissariatets chef — och ännu mer en adlad stor affärsman i Göteborg, Wilhelm von Uthfall, förut president i denna stads s. k. kommersekollegium,[4] liksom Örnfelt mycket intresserad för sjöfarten och jämte honom redare för ett stort handelsfartyg.[5] Viktigast voro dock några bland borgarståndets ledamöter, särskildt den redan förut omtalade handelsmannen Johan Spalding från Stockholm, som ständigt gjorde sig gällande under dessa år i stark protektionistisk riktning, utan att hans ställning i handelsvärlden synes ha varit lika dominerande.[6] Han sekunderades troget af en bland tulldeputationens ledamöter, den kände och ansedde stockholmsköpmannen Abra-

[1] Urskillningsdep.:s förslag gick enligt *R. A. P.* (6/2, II, s. 66) ut på att KmBTD. skulle ha 24 medlemmar af adeln, 8 för hvardera slaget af ärenden, men att de, »sedan alltsammans är utarbetadt, åter sammanstöta och kombineras». Borgarståndet valde också (7/2) sina medlemmar under ett för »Commercie-deputation, hvarunder hörer BD och TD.», samt fördelade dem sedan.

[2] Såväl KmD. som TD. förde protokoll; de gemensamma förhandlingarna finnas i den förra deputationens prot.

[3] *R. A. P.* 30/1, 6/2, 9/2, 13/2 (II, s. 42, 66, 76, 78 ff., 85). *Borg.-st. prot.* 31/1, 1/2, 6/2, 7/2, 9/2, 13/2.

[4] Då Göteborg 1716 (?) gaf Karl XII ett lån på 70,000 d. s. m., bidrog Uthfall enligt sin egen uppgift med 11,000 d. Men efter konungens död indrogs hans ämbete, och 1721 förlorade han genom eldsvåda sin egendom; dock torde han vid denna tid ånyo ha varit i goda omständigheter, ehuru han slutligen misslyckades och måste afstå sina anläggningar (en såg) åt kreditorerna. Se en odat. supplik från honom på hans ålderdom till K. M:t (från omkr. 1749): *R. A.*, *Biographica*, 1:a serien, U. 39 a.

[5] Se KmK:s specifikation 11/8 1723 (*KmD:s handl.*, sub. n:o 6): fartyget n:o 83 Concordia på 130 läster.

[6] Han var dock intressent i stora stadsskeppsvarfvet i Stockholm (dess prot.-utdr. 21/12 1721 — i *Stockholms handl. borgerskaps Reg.*, *St. A.*) och ägare af 5 lotter i Alingsås manufakturverk; se STRÅLE, *Alingsås manufakturverk* (Sthlm 1884), s. 311.

ham Grill (i firman Abraham & Carlos Grill),[1] en af Stockholms större skeppsredare. De mindre städernas talan fördes främst af en annan ledamot af tulldeputationen, handelsmannen Weduvar från Kristianstad,[2] samt vidare af borgmästarna Stobæus från Ystad (tulldep.) och Silentz från Uddevalla.[3] Protokollet fördes under riksdagens första hälft af deputationens sekreterare och medlem (för adeln), presidentsekreteraren i kommerskollegium Magnus Lagerström;[4] dess utförlighet och åskådlighet sätta oss i tillfälle att följa de ekonomiska åtgärderna vid 1723 års riksdag på helt annat sätt än vid 1720-talets öfriga riksdagar — sanningen att säga, mycket bättre än i nutiden, då riksdagens utskott icke föra några protokoll — och göra det till en utmärkt källa för kännedomen om tidens ekonomiska uppfattning.[5]

Kommersedeputationen sammanträdde första gången den 15 febr.[6] Vid andra sammanträdet den 19 företogs en transsumt af sekreta propositionens afdelning om handeln, som remitterats till deputationen, hvarvid landtmarskalken (Sven Lagerberg) var närvarande och kom till

[1] Tillsammans med andra står firman som redare till fyra större fartyg (i KmK:s ofvan s. 36 n. 5 citerade specifikation n:ris 50, 53, 66, 67).

[2] Weduvar var svensk undersåte men »till nationen främmande», hvilket äfven framgår af hans språk i ett autografiskt memorial 17/5 1713 (*KmD:s handl.* sub n:o 6); men ett försök att på den grunden få honom utesluten ur sekreta utskottet misslyckades. *Borg.-st. prot.* 18/1.

[3] Alla de nämda borgarne sutto äfven i sekreta utskottet (*Borg.-st:s prot.* 7/2).

[4] Lagerström tillhörde vid denna tid den stora skaran expektanter, men var en ganska märklig personlighet, längre fram en mycket nitisk direktör i Ostindiska kompaniet, mångsidig skriftställare, äfven i ekonomiska frågor, öfversättare (bl. a. af Holberg), ifrig naturforskare (vän till Linné, ledamot af Vetenskapsakademien) m. m. Se Warburg, *Holberg i Sverige*, (*G. V. V. S. H.*, N. F. b. XX: 3, Gbg 1884 — äfv. separat), s. 16—25, Wrangel, *Frihetstidens odlingshistoria* (Lund 1895), s. 112, KmK:s föreskrift för L. till R. R. Tessin 20/5 1724 (*KmK:s Reg.*).

[5] *Möjligen* är källan ej fullt opartisk. I en skrifvelse till deputationen och en annan till dess ordförande 10/5 (bland dess handl., sub n:o 40) beklagade sig Lagerström öfver att rådman Borling från Varberg i deputationernas närvaro beskyllt honom för att föra ett »*partialist protokoll*» — i så fall sannolikt till förmån för de stora städernas intressen; L. begärde satisfaktion och lämnade ifrån sig all befattning med protokollet, som sedan är fördt af andra (vanligen Stobæus).

I detta sammanhang kan nämnas, att äfven 1720 års riksdag hade en kommersedeputation, ehuru den ej förde något protokoll och dess öfriga handlingar åtminstone ej finnas i R. A. Jfr *KmD:s protokoll* 19/2, 22/2 1723.

[6] Den följande framställningen stöder sig på protokollen, där ej annat angifves.

hjälp med ett förslag i nio punkter öfver de frågor som kommersedeputationen närmast hade att behandla; dessa två handlingar blefvo utgångspunkten för arbetet. Man beslöt att utse mindre utskott inom deputationen för att bereda ärendena; det första valdes genast, för transsumtens första punkt, d. v. s. sjöfarten, och däri insattes 10 personer, bl. a. Örnfelt (ordförande), Uthfall, Spalding och en annan af Stockholms riksdagsmän. Då de stora städerna tydligen fått ett afgörande inflytande i utskottet genom denna sammansättning, försökte man beröfva det frågan om nederlagsfriheten eller också få in flera småstadsrepresentanter, men bägge delarna afvisades med hänvisning till att utskottet ej hade beslutanderätt och sålunda »ingen där kunde præjudiceras.» På följande sammanträde valdes andra utskottet, för expediterna.

Liksom hel- och halffriheten nämndes främst i transsumten af sekreta propositionen, angaf äfven landtmarskalken som den första frågan hur de stora fraktsummorna skulle kunna bevaras åt landet. Häri låg intet nytt, men det nya uppslaget kom nu, nämligen ett förslag att öfvergå från *företrädesrättigheter* för svenska fartyg till att *utesluta* främmande skepp. Spalding yrkade nämligen den 19, att man i skeppsfriheten »måste observera samma regler som Engelland brukar vid våre skepps uteständande.» Detta betydelsefulla yttande gaf tydligt uppslaget till produktplakatet, och det visar dels att initiativet till produktplakatet utgick från en af Stockholmsköpmännen i kommersedeputationen och dels att *en imitation af England åsyftades.* Vid sidan af det engelska föredömet, som säkert var dominerande, kan dock möjligen ett visst inflytande från tsar Peters alldeles samtidiga politik ha gjort sig gällande, ehuru man ej har någon säker hållpunkt för detta antagande.[1]

Förslaget väckte genast farhåga, att man kunde träda traktaten med England för nära, och underrättelsen därom föranledde landtmarskalken att en vecka senare (den 26 febr.) infinna sig i sällskap med

[1] Se *Exkurs*, s. 86 ff.

statssekreteraren för utrikesärendena, D. N. von Höpken, hattpartiets framtida skapare och en af den äldre Frihetstidens skickligaste och minst nogräknade statsmän, särskildt verksam i och för alla nya ekonomiska företag och planer i merkantilistisk riktning samt därför naturligt nog president i kommerskollegium efter R. R. de la Gardies afgång (1727).[1] Under Höpkens inflytande kommo planerna i kommersedeputationen närmare sin mognad. Han hade med sig originalet till traktaten, som han själf varit med om att afsluta, och nöjde sig ej med att läsa upp dess 12 §, utan förde fram det konkreta fallet genom att kommentera den på följande sätt: »Traktaten gifver anledning att *förbjuda engelsmännen, det de intet komma hit med andra varor än deras lands produkter*»; han hade därmed anteciperat själfva ordalagen i det senare s. k. produktplakatet. Något senare formulerade Grill Höpkens ord till ett preciseradt yrkande.

Landtmarskalken var emellertid till en början ganska tveksam, om tiden var mogen, innan skeppsfarten kommit i bättre skick; hvilket Uthfall besvarade med att man kunde få skepp till hösten och nu tillsvidare författa själfva förordningen. En liflig debatt utspann sig om traktatens innebörd samt om förhållandet till England i allmänhet, och alla klagade öfver de engelska näringsförfattningarnas hårdhet, tullarnas och skeppsafgifternas höjd[2] i jämförelse med de svenska. En af klagopunkterna var som vanligt expediterna, deras själfsvåld, resor i bergslagen och skattefrihet, de kapital de drogo ur landet[3] samt, bittrast af allt, att svenska undersåtar gynnade dem; och mot detta sattes svenskarnes behandling i England, där all deras handel måste ske genom

[1] Om Höpken se MALMSTRÖMS stränga men erkännandekarakteristik (II, s. 172 f.). För hans ekonomiska intressen nöjer jag mig med att hänvisa dels till det privilegium, han jämte medintressenter hade erhållit på ett kompani för handel på Kina och Ostindien 1720 (KmK. t. K. M:t 28/7 1720; handlingar under *Handel och sjöfart, Handelskompanier*, f., I; *R. A.*), dels till *Utr. Rådspr.* 14/9 1724, 8/2, 19/4, 6/12 1725 samt till MALMSTRÖM, II, s. 93. Som KmK:s president var han mera trägen deltagare i sammanträdena än någon af kollegiets ledamöter.

[2] »Allt hvad Sverige kan sända till Engelland är så s—s hög tull eller andra svårigheter underkastadt, att denna handel blifver nästan alltför svår» (SPALDING).

[3] »När engelsman fått kräfvan full, reser han sin väg utan den ringaste afgift» (SPALDING).

infödda köpmän. Landtmarskalken sammanfattade öfverläggningen i tre frågepunkter: 1) om icke förordningar *ofördröjligen* borde göras »till de engelskes uteslängande ifrån farten med främmande produkter», 2) om det vore nödigt och nyttigt att tullen höjdes och 3) om ej de engelska expediterna i Sverige borde behandlas som de svenske i England.[1] Emellertid är det alldeles tydligt, att åtminstone landtmarskalkens mening med dessa åtgärder egentligen var att *drifva England till en handelstraktat* och alltså ej att rikta något slag mot den engelska handeln.[2]

Emellertid arbetade kommersedeputationens första utskott på sitt betänkande, och den 12 mars var betänkandet färdigt; det hade formen af ett koncept till deputationens utlåtande öfver alla frågorna i första punkten af sekreta propositionens ekonomiska del. Efter en allmän inledning, hvari endast intresset för att Sveriges sjömakt skulle återfå sitt anseende hos främmande makter är anmärkningsvärdt, förklarade betänkandet, att hel- och halffriheten var otillräcklig för att hjälpa den af kriget nästan ödelagda sjöfarten till att upptaga täflan med utländingarna och föreslog därför »efter andra i handel florerande rikens exempel», att utländingar ej på sina fartyg skulle få införa andra varor än dem, som växa eller tillverkas i deras eget land. Därigenom skulle saltet kunna skaffas in ur första hand genom seglation på Pyreneiska halfön; fartyg härtill funnos delvis och kunde dessutom köpas utomlands, hvarjämte säkert många skulle komma att byggas genom en sådan uppmuntran åt skeppsbyggeri och rederi. Förordningen borde träda i kraft från följande års början.[3]

---

[1] Ordalagen voro mycket allmänna: »Om man intet bör göra emot dem här detsamma som de göra i Engelland emot oss», men diskussionen visar, att man tänkte på expediterna.

[2] »... måste man vara noga betänkt på något ekvivalent ... på det Engelland måtte blifva nödsakadt att själf en commercie-traktats slutande begära»; »... är jag alldeles af den mening, att man måste på allt sätt restringera deras handel, på det de därigenom måtte blifva tvungne att söka en commercie-traktat».

[3] »Riksens Ständers Commercie Deputations betänkiande öfver några ärender Navigation och Handeln angående» (bland *KmD:s handl.*, sub n:o 38): ett tvåspaltigt koncept med många rättelser; en jämförelse med deputationens prot. visar, att rättelserna nästan alltid gjorts i själfva deputationen, d. v. s. att den ursprungliga lydelsen är utskottets förslag.

Oppositionen började nu, och det kan därför vara lämpligt att undersöka dess förutsättningar.

Striderna mellan stapelstäder och uppstäder samt mellan städer och landtbefolkning är hvad som hittills tilldragit sig största uppmärksamheten i Sverige, men på den yttre handelspolitikens område gjorde sig två andra motsatsförhållanden gällande, nämligen dels motsatsen mellan bergsbruket och utrikes handeln, dels motsatsen mellan de stora och de små stapelstäderna. För bergslagen gällde det att få järnet såldt till högsta möjliga pris, och det trodde man sig kunna vinna, om utländingarna fingo rätt att konkurrera med städernas borgare på själfva produktionsorterna. Expediternas handel hade därför ständigt haft sina försvarare i bergskollegium — som bl. a. motsatt sig 1695 års ryktbara förordning — och hos brukspatronerna; och dessa kunde ej heller vara entusiastiska för den merkantilistiska sjöfartspolitiken, som, äfven den, minskade de utländska köpmännens antal i landet. Men man måste akta sig att betrakta detta motstånd som uttryck för någon principiellt »liberal» eller antimerkantilistisk uppfattning; det vände sig blott mot de delar af systemet som stodo i strid med den ifrågavarande klassens intressen.[1]

Om bergslagens intressen finge råda, fruktade åter köpmännen, särskildt i de stora städerna, en återgång till den hanseatiska tiden, d. v. s. upphörande af all handel och sjöfart i egna händer. Och som förhållandena utvecklat sig, var de stora städernas uppblomstring en hörnsten i det svenska merkantilsystemet, så att *deras* intressen i viss mån voro systemets.

De små stapelstäderna, slutligen, voro så ifriga som någonsin de

[1] Så skref den unge, redan då som metallurg berömde EMANUEL SWEDENBORG — vid denna tid assessor i bergskollegium — i april 1723 emot inskränkningar i expediternas handel ett memorial, som liberalismens apostel CHYDENIUS sedermera omtalade med entusiasm och äfven publicerade (i *Omständligt Swar*, 1765, § 18, omtryckt i Chydenius' *Politiska skrifter*, utg. af E. G. PALMÉN, Hfors 1880, s. 156). Men det hindrade ej Swedenborg att i ett annat memorial två månader tidigare framhålla verkningarna af en ogynnsam handelsbalans, möjligheten af att undvara utländska varor och af uppmuntran åt inhemska manufakturer, allt på ett sätt som måste anses alldeles utprägladt merkantilistiskt (memorial 6/2 1723, bland *KmD:s handl.*, sub n:o 36).

stora för alla åtskillnader i den inre handeln till utländingarnas disfavör; men de bekämpade hetsigt alla försök att gynna sådan handel och sjöfart som fordrade större kapital än de själfva kunde åvägabringa, ty därigenom stärktes de stora städernas ofantliga öfvermakt ännu mer än förut. *De tre största städernas och särskildt Stockholms öfvervikt* är det mest framträdande draget i den bild man får af handelsflottans tillstånd i augusti 1723;[1] med afseende på de stora skeppen — d. v. s. den aflägsnare sjöfarten — var denna öfvervikt ett faktiskt monopol. Stockholm, Göteborg och Karlskrona ägde tillsammans 62 % af hela antalet fartyg i landet och 74 % af landets lästetal, och på Stockholm ensamt kommo 48, resp. 58 %. För fartygen på 50 läster eller mer voro siffrorna emellertid ännu mycket högre, 79, resp. 82 % för alla tre städerna och 61, resp. 64 % för Stockholm; och när man kommer till de verkligt stora fartygen, finner man, att med ett undantag *alla* landets 14 skepp på minst 100 läster tillhörde de tre stora städerna och att 9 af dem tillhörde Stockholm. *Handeln* var i nästan ännu högre grad koncentrerad hos de stora städerna. 60 % af järnexporten gick öfver Stockholm, 81 % öfver Stockholm och Göteborg tillsammans[2]; och af hela det in- och utländska lästetalet i utrikes fart till och från svenska hamnar kom 46—65 % på hufvudstaden.[3] Det är sålunda oberättigadt att ge produktplakatet skulden för Stockholms och Göteborgs ekonomiska öfvermakt; men å andra sidan förstår man de andra städernas

[1] Se tabellen nedan s. 52, på hvilken dessa beräkningar grunda sig.

[2] Enligt sjötullsjournalerna för året 1/7 1718—1/7 1719 (två extrakt — sinsemellan något afvikande — bland *TD:s inkomna handl.*, sub n:o 33). Siffrorna voro: 155,375 skeppund öfver Stockholm, 54,390 öfver Göteborg och 259,230 för hela landets järnexport (enligt det ena extraktet; enligt det andra extraktet var Stockholms siffra något lägre: 148,788 skeppund).

[3] Siffrorna för 1719 voro: 32,809 och 71,504 läster, för 1720: 68,900 och 106,530. Eftersom de fartyg, som seglade på Stockholm, voro långt större än på andra städer, äro siffrorna för fartygens antal långt mindre imponerande; Stockholms andel var därefter blott 19—34 1/2 % under åren 1719—22 (allt enl. förteckningar — fem till antalet — bland TD:s inkomna handl. 1723, sub n:ris 2, 69, 70 med obetydligt varierande siffror).

I allmänhet tycks Stockholm ha ansetts representera *en tredjedel* af alla städernas ekonomiska styrka; så stor var åtminstone »alltid» dess andel af ståndets kontribution, enligt dess borgmästares (Hylthens) eget påstående (Borg. St:s prot. 15/5 1719, hos CEDERSCHJOLD, *Riksdagen 1719*, Sthlm 1825, s. 562).

oro för att en sådan förordning ytterligare skulle skärpa detta tillstånd, särskildt med afseende på salthandeln, eftersom ju de stora städerna ägde de enda skepp hvarmed den skulle få bedrifvas.

De små stapelstädernas ståndpunkt afvek principiellt så litet som möjligt från de stora städernas — bägge försvarade i allmänhet den nationella exklusiviteten[1] — men just denna teoretiska rättrogenhet tillät dem att angripa de handelspolitiska åtgärderna långt mera öppet än bergslagsintresset vågade, ty detta senare kände sig på sätt och vis i strid med systemets, d. v. s. det helas, väl, och därför mindre sadelfast.

Hvilken som helst af dessa olika ståndpunkter kunde efter behof åberopa handelsfriheten till sitt stöd, utan att därmed vare sig begå eller tro sig begå ett afsteg från sin allmänna åskådning; ty för merkantilsystemet var friheten alltid ett godt, om än ej det högsta goda.[2]

Dessa äro de synpunkter, som behärska de handelspolitiska striderna i början af Frihetstiden. Frågorna äro inväfda i hvarandra vid 1723 års riksdag, och särskildt den om expediternas handel löper tidtals fullständigt tillsammans med öfverläggningarna om produktplakatet.

Den 12, 19 och 22 mars behandlades första utskottets betänkande i deputationen; i det sista af dessa sammanträden deltogo äfven tulldeputationens ledamöter och landtmarskalken. Så snart projektet blifvit uppläst, tog en af adelns ledamöter, brukspatron Nordenfelt, till orda, uppenbart som språkrör för bergslagens intressen. Han framhöll, att innan förslaget kunde diskuteras, måste man ha klarhet i tre punkter: om landet verkligen vid 1724 års början kunde undvara import af salt

---

[1] På grund af småstädernas brist ej blott på stora fartyg, utan på *alla* fartyg för utrikes handel skulle man kunnat vänta, att de bekämpade *hela* sjöfartspolitiken. Men det var ej förhållandet annat än i undantagsfall; de ville ha sjöfart — den ansågs ju oumbärlig för all uppblomstring — men misströstade om att få den stora sjöfarten och motarbetade därför, att just den gynnades.

[2] Detta faktum beaktas så sällan, att jag skall hänvisa till exempel för hvar och en af de tre ståndpunkterna: Swedenborgs mem. $^{13}/_{4}$ 1723 (nedan s. 45), Weduvars mem. $^{6}/_{4}$ (s. 46) och Km:Ks invändningar mot Wismars s. k. nederlagsfrihet, att den »skulle föra tvång med sig i handelen» (t. K. M:t $^{29}/_{4}$ 1724 och $^{9}/_{8}$ 1726 — det sen. i dess *Reg.*). Se också CHYDENIUS, *Omst. Swar*, § 17 (*Pol. skr.*, s. 155).

på utländska fartyg utan att saltpriset stegrades; om andra länders fartyg kunde antas vara villiga att afhämta Sveriges produkter, då de måste nöja sig med barlast på hitvägen; och slutligen om man ej äfventyrade vänskapen med främmande makter genom en sådan förordning. En annan af adelns medlemmar framhöll liknande synpunkter. De mindre stapelstädernas representanter voro tydligen ovänligt stämda mot förslaget, men vägrade att yttra sig, innan frågan om nederlagsfriheten blifvit afgjord. Prästerna och bönderna höllo sig nästan alldeles tysta.

Kritiken blef emellertid ej oemotsagd, och särskildt Spalding var outtröttlig i anföranden till förslagets försvar. På en förfrågan från ordföranden, om icke de stora stapelstäderna redan hade tillräckligt med fartyg för saltimporten, svarade han käckt, att hvad som ännu fattades, hvilket ej vore mycket, ämnade de inköpa eller bygga, och han tillade oförsynt nog, att saken upptagits emedan det vore K. Maj:ts önskan att den skulle afgöras och därför anförts i propositionen[1] — hvilket ju var alldeles osant. Vid det sista af de tre sammanträdena försökte han lägga hela sin auktoritet som fackman i vågskålen genom ett anförande, som i protokollet upptager 12 sidor och hvari oviljan mot England fick starka uttryck, samtidigt med att han visade hur den svenska utrikeshandeln gått tillbaka.[2]

Spaldings långa tal framkallade i sin tur ett skarpt svar af Nordenfelt, som förklarade, att alla önskade sjöfartens upphjälpande, men att frågan gällde, om antalet fartyg ännu vore tillräckligt; men han framhöll också skarpt, att hela landets välmåga berodde på bergslagen; »och icke dess mindre talas nu så häftigt däremot, för några få handlandes enskylta nytta». Yttrandet framkallade en häftig ordväxling med Grill och Spalding, som återkastade beskyllningarna för egennytta på brukspatronerna.[3]

[1] »Och som det är H. M:ts nådige behag att denna quæstion här skulle blifva afgjort, hvarföre den uti dess nåd. proposition är vorden anfört, ty har man i utskottet densamma till afgörande sig företagit».

[2] Ett citat från detta tal är meddeladt ofvan s. 31 f.

[3] De borde »så gå om med deras bruk, att de litet tänkte på skogarnas konservation, samt lämbna något åt deras barn och efterkommande».

Under denna ifriga replikväxling förnyade landtmarskalken ett förslag, som han redan väckt den 26 februari, nämligen att man till en början skulle höra kollegierna i frågan; först då han framställt detta yrkande tredje gången, fick han de ifriga debattörerna att tystna, hvarefter deputationen biföll hans förslag.[1]

Under de sex veckor som följde på detta beslut sysslade deputationen ej mycket med första utskottets förslag och arbetade öfver hufvud taget obetydligt. Frågan om *expediterna* kom dock upp, ej på grund af kollegiernas förut omtalade betänkande af den 5 april[2] — ty detta blef aldrig föremål för behandling på riksdagen — utan med anledning af ett memorial af en korpral vid drabanterna (d. v. s. major) Örnskiöld. Örnskiöld framförde i hufvudsak samma synpunkter som en vida mer berömd man, den unge assessorn i bergskollegium Emanuel Swedenborg i ett annat memorial. Båda gjorde starkt gällande bergslagens intresse, och Swedenborg — som dock var så god merkantilist som någon[3] — drog en för denna tid ovanlig parallell mellan den politiska friheten och den ekonomiska friheten; han ansåg att expediternas fördrifvande skulle beröfva bruksägarne herraväldet öfver deras egendom och göra dem till »slafvar och tributörer» samt skapa »fördömliga monopolier».[4] Swedenborgs memorial synes aldrig ha kommit fram till kommersedeputationen,[5] och Örnskiölds framkallade där endast kritik. Uthfall, Spalding, Grill och, väl att märka, äfven de mindre städernas representanter voro ense om att utländingarnas handel var till skada och borde ha förbjudits genast efter freden.[6]

[1] Ursprungligen gällde det endast bergs- och kommerskollegierna, men vid justeringen af protokollsutdraget den 2 april tillades kanslikollegium.

[2] Se ofvan s. 19.

[3] Se ofvan s. 41 n. 1.

[4] Örnskiölds memorial 9/3 (orig. bland *Sms. koll:s utl.*). Swedenborgs mem. 13/4 (*ib.*) tryckt, utan underskrift, som bil. till CHYDENIUS, *Omst. Swar* (*Pol. skr.* s. 253 ff.).

[5] Det har påtecknad remiss till KmBD. samt »præs. i BD.» 7/6, men eftersom denna deputation ej förde protokoll, kan man ej se, om det upplästs där.

[6] *KmD:s prot.* 2/4, isynnerhet Uthfalls yttrande. Örnskiölds memorial remitterades till bergs- och kommerskollegierna för afgifvande af utlåtande, men deras svar (30/7 1723, bland *Sms. koll. utl.*), som blott hänvisade till utlåtandet af 5/4, synes aldrig ha blifvit uppläst i deputationen.

Alldeles låg ej heller frågan om produktplakatet nere. På ordförandens fråga, om ej de mindre stapelstädernas fullmäktige enligt löfte gjort några påminnelser färdiga, svarades det, att handelsmannen Weduvar från Kristianstad åtagit sig saken,[1] och den 6 april afgaf han också ett memorial som är i hög grad belysande för de mindre stapelstädernas ståndpunkt.[2]

Memorialet går ut från samma förutsättningar som motsidan, nämligen att frakterna ej skola få gå ur landet. Men detta måste ske genom att *alla* svenska fartyg få samma förmåner framför de utländska och att nederlagsfriheten lämnas åt *alla* stapelstäder, och lika nyttigt som detta, enligt Weduvars mening, är, lika betänkligt vore det att förbjuda främmande nationer att hitföra andra varor än deras eget lands produkter. Ty endast »handelens fria och obehindrade lopp» kan skaffa godt köp; ju flera utländska fartyg, som komma till Sverige, dess dyrare kunna vi sälja våra produkter och dess billigare köpa vårt behof. Weduvar frågar därför om ett sådant förbud som det föreslagna »intet med bättre skäl ett monopolium än en fri oinskränkt handel skulle kunna kallas». I betraktande af sjöfartens nuvarande eländiga tillstånd bör det i alla fall ej kunna blifva tal om saken förrän på nästa riksdag. — Som man ser, står Weduvar alldeles på samma ståndpunkt som motsidan beträffande handelns betydelse, utflödet af ädla metaller o. s. v. och förordar därför också ifrigt tullskillnaden för inhemska fartyg; det är först då man vill gå ytterligare ett steg, som han framhåller nyttan af utländingars handel och sjöfart i Sverige — utan att draga den slutsatsen, att den då ej heller borde betungas mer än den inhemska. Från denna ståndpunkt har han emellertid protesterat mot produkt-

[1] *KmD:s prot.* $^{5}/_{4}$.

[2] Memorialet (*KmD:s handl.*, sub. n:o 3) har blott datum och underskrift af Weduvars hand (texten skrifven af Stobæus?), men i betraktande af protokollets ord kan man ej betvifla, att W. författat det (»Herr Weduvar lofvade att lefverera de påminnelser han uppsatt hade . . .»; »hr W. har tagit detta arbete på sig» o. s. v.). Några rättelser visa, att memorialet ursprungligen varit i alla stapelstadsrepresentanternas namn (»undertecknade riksens stapelstäders fullmäktige» ersatt med »undertecknadt»; några pluraler kvarstå också).

plakatet såsom sådant[1] — icke blott mot dess utfärdande i förtid. I detta hänseende står han ensam under de närmaste åren.

De tre kollegierna — bergs-, kommers- och kanslikollegierna — hvilkas yttrande kommersedeputationen beslutat infordra, sammanträdde hos Kanslikollegium den 4 och 10 april. Deras svar — resultatet af långa öfverläggningar — bär sistnämnda datum (deputationerna hade begärt det inom åtta dagar), men är justeradt först den 18. De båda debatterna erbjuda åtskilligt af intresse beträffande den sida af frågan, som i deputationen varit minst beaktad, nämligen den utrikespolitiska.

Det gällde då först, om 12 § af förbundstraktaten med England hindrade antagandet af en ordning som den föreslagna. Efter åtskillig diskussion enades alla om att så ej var förhållandet. Men därnäst framställde sig spörsmålet, huruvida ej en dylik åtgärd skulle ge England anledning att afböja den handelstraktat som förbundstraktaten utlofvade (alltså motsatsen af hvad landtmarskalken åsyftat); och detta var en möjlighet, som ingen betraktade med likgiltighet. Genast från början fastslogs därför önskvärdheten af att genom underhandlingar med England så fort som möjligt söka få denna traktat till stånd, och under debattens lopp blef man ense om att förordningen ej borde utfärdas, åtminstone för Englands vidkommande, förrän man lyckats få traktaten afslutad. Att England skulle afböja en sådan anmodan från Sveriges sida, ansågs otänkbart, men i så fall hade man naturligtvis fria händer. För att påskynda saken uppsattes ett förslag till deklaration, afsedd att öfverlämnas till engelska ministern, hvari man påminde om löftet i 1720 års traktat; K. M:t, hette det däri, ämnade skyndsammast utfärda flere förordningar angående sina undersåtars sjöfart och handel, och önskade därför »af hänsyn till England», att en handelstraktat ofördröjligen måtte afslutas. Denna deklaration inrycktes sedermera in extenso i kollegiernas memorial till deputationerna.

[1] Han talar om »huru ringa nytta riket i gemen samt hvar och en i synnerhet däraf skulle tillflyta».

Hvad man fruktade af England, var naturligtvis särskildt angrepp på järnimporten, genom tullförhöjning eller rent af importförbud.[1] Visserligen trodde man ej, att England kunde undvara Sveriges järn för alltid, men under fyra—fem år framåt skulle det kanske kunna reda sig med hjälp af sina stora inneliggande förråd, sin egen produktion och tillgång från annat håll. Särskildt fruktade man konkurrensen med det »västindiska» d. v. s. koloniala järnet; man tyckte sig se, att motståndet däremot i underhuset blef allt svagare, och man fruktade att alldeles bryta det genom ett förhastadt steg.[2]

Ett sådant steg var man alltså ense om att undvika. Kommersedeputationen hade emellertid tänkt sig möjligheten af att förordningen kunde träda i kraft med 1724 års början — hvilken möjlighet fortfarande ej var utesluten, om förhandlingarna påskyndades — och Höpken kom fram med det djärfva förslaget, att förordningen i hvilket fall som helst skulle träda i kraft i början af 1724 *mot Holland,* hvilket enligt hans (och för öfrigt alla kollegiernas) mening var det land, man i främsta rummet ville åt. Detta förslag förföll emellertid på den grund, att det i förtid skulle yppa planerna äfven för England.

Parallellt med de utrikespolitiska frågorna debatterades äfven de två frågor, hvarom deputationerna särskildt begärt upplysning, nämligen huruvida saltpriset och frakterna skulle stiga. Kommerskollegiets medlemmar (presidenten de la Gardie, kommerserådet Silvius och assessor von Hökerstedt) förklarade, att fartygsantalet redan var tillräckligt för

[1] »Då går vår bergslag nödvändigt öfver ända», sade en af bergskollegiets assessorer.

[2] »England ... torde desto snarare verkställa det som i parlamentet så ofta kommit i öfvervägande, näml. att upptaga dess järnbergverk i Västindien, hvaraf härlige prof finnas och hvarest dessutom skall vara ymnoghet af skog, som till sådane verks drifvande fordras. Och oaktadt detta förehafvande genom de fleste rösterne i underhuset blifvit förkastadt, så observeras dock att hvar gång sådant kommit på tapetet, allt mindre och mindre röster funnits som däremot voterat, ståendes det alltså att befara, att i fall man på denna sidan skulle spänna bågen för högt, det oss vidrige partiet antingen skulle vinna ofvanbemälte dess ändamål eller åtminstone en resolution att lägga en svår tull på det härifrån kommande järnet». Denna passus ur utlåtandet visar en noggrann kännedom om stämningen i England och påfallande likhet med envoyén Sparres nästan samtidiga depesch från London d. 12 april.

salttransporten och att det ytterligare skulle ökas, men att det nog icke desto mindre kunde hända, att saltpriset stege något, t. ex. 2 daler (k. m.) på tunnan. Detta vore dock för det enskilda hushållet af ringa betydelse i jämförelse med fraktvinsten för riket[1] — ställde det sig något dyrt, hade man ju dock den trösten, att penningarna stannade inom landet; och att priset ej skulle stiga öfver 20 d., kunde köpmännen garantera.

Men denna argumentering tillfredsställde ej alla, och i synnerhet framställdes invändningar från bergskollegiets medlemmar. Dess president, Gustaf Bonde, det sedermera bekanta riksrådet, Horns trogne medhjälpare, ville t. ex., att köpmännens garanti skulle innebära en förpliktelse att hålla *samma* pris på saltet som utländingarna — en af assessorerna i bergskollegium trodde att ej ens detta skulle hindra dem att fördubbla saltpriset — och fordrade af hänsyn till järnexporten säkerhet att frakterna ej stegrades.

Det är emellertid ej minsta tvifvel om att ingen af invändningarna gällde produktplakatets *princip;* den voro alla ense om att gilla. »Om vi hafva tillräckliga skepp och fartyg», yttrade riksrådet Banér, »så faller det andra af sig självf» — och med dessa ord torde han ha uttryckt allas mening.[2] Nu försäkrade kommerskollegium, att skepp funnos;[3] alltså hade man inga ekonomiska anledningar att förkasta förslaget. Det var således endast de politiska, som återstodo, och vid den slutliga omröstningen togs också uteslutande hänsyn till dem. Med öfverväldigande majoritet beslöts då, att ingenting skulle göras, förrän handelstraktaten med England kommit till stånd.[4] Därvid är det intres-

[1] Hökerstedt kom fram med sin ekonomiska trosbekännelse: »publicum kan genom ingen handel vinna så mycket som igenom frakter».

[2] T. o. m. Bonde sade: »Ju mera vi kunna vara de främmande förutan i varors utskeppande och införande, ju nyttigare är det för oss».

[3] Kommerserådet Silvius var dock ej fullt villig att åta sig ansvaret härför.

[4] Mot detta beslut reserverade sig Hökerstedt, som ej ens ville erkänna de utrikespolitiska synpunkternas betydelse. Redan vid första sammanträdet hade han afgifvit ett skriftligt yttrande, som gick ut på att förordningen borde träda i kraft den 1 jan. 1724 och hvari han sökte visa med siffror, att de befintliga fartygen redan voro tillräckliga till saltimport och järnexport. Den årliga fraktvinsten beräknade han till

sant att lägga märke till de olika kollegiernas olika ställning till saken. Kanslikollegiets flesta ledamöter voro tydligen relativt likgiltiga för förslaget och tänkte mest på att ej skada förhållandet till England; bergskollegiets tre närvarande ledamöter voro hufvudsakligen oroliga för sin järnexport, medan kommerskollegiets ledamöter samt Höpken och kansliradet Cederström önskade förordningen snarast möjligt.[1]

Hvad de tre kollegiernas utförliga memorial till deputationen innehöll, kan nu sägas i få ord. Kollegierna förklarade sig i princip obetingadt för produktplakatet och afvisade alldeles farhågorna för brist på fartyg. De fäste dock deputationernas uppmärksamhet på det betänkliga i de internationella komplikationerna och däraf måhända följande fara för järnets pris och föreslogo därför, att status quo skulle bibehållas, tills en handelstraktat med England blifvit afslutad; dock så, att kollegierna skulle få fria händer att efter konjunkturerna fastställa eller modifiera förordningen, om England droge ut på tiden.[2]

300,000 d. s. m. på järnets utförsel samt 100,000 på importen af salt, och han fann högst nödvändigt, att »sådane kapitaler» behölles inom riket. (Hökerstedts votum i orig. i *KansliK:s prot.* 4/4, i afskrift bilagdt kollegiernas utlåtande).

[1] *Kanslikollegiets protokoll* d. 4, 10, 13, 18 april 1723.

[2] KansliBKmK t. KmTD. 10/4 1723 (*KmD:s handl.* sub n:o 3).

Detta utlåtande var mycket omstridt under striden om produktplakatet 1765. CHYDENIUS' förnämsta motståndare, författaren till *Wattuprof wid källan til Rikets Wan-Magt,* trryckte (s. 72 ff.) af ett memorial, som han uppgaf vara detta, men som i verkligheten var KmK:s memorial 30/10 1724. Chydenius påpekade i *Omständligt swar* (§ 81, *Pol. skrifter*, s. 225 f.) triumferande detta misstag — ehuru han själf ej anger memorialets afsändare rätt — och tillägger: »Jag hade visst haft stor lust att få se detsamma, emedan jag förgäfves gjort mig mycken möda att få det om händer . . .».

Detta yttrande är af intresse, af det skäl, att Chydenius (enligt PALMÉNS lefnadsteckning, i *Pol. skrifter*, s. XXVI m. not) hade användt 1723 års kommersedeputations handlingar, hvilket ger Palmén anledning att tillmäta hans insikter på detta område en särskild vikt. Eftersom en hastig genombläddring af volymen af deputationens handlingar hade varit tillräcklig att visa Chydenius det eftersökta memorialet, måste hans arkivforskningar i detta fall ha varit ganska ytliga — hvilket ju endast är rimligt och naturligt. Det betänkliga är endast, att alla framställningar, som hittills gjorts af produktsplakatets historia, via ARNBERG (s. 16 ff.) och PALMÉN bygga på Chydenius och endast på Chydenius. PALMÉN (*Svensk-finska handelslagstiftn. till 1766,* Hfors 1876, s. 139 not) säger t. o. m., att »Chydenius och Arnberg fullständigt belyst frågan». Det må väl sägas vara mycket begärdt af en aldrig så genialisk politisk stridsman från Frihetstiden, att han skall ha »fullständigt belyst» hvad som var hans delenda Carthago. I själfva

Kollegiernas utlåtande upplästes i kommersedeputationen den 7 maj. Därvid begärde »borgerskapet» — d. v. s. de mindre städernas representanter — att få inkomma med ett skriftligt yttrande, hvilket bifölls. Till nästa sammanträde, den 10 maj, hade de sitt yttrande färdigt. Det var dock endast undertecknadt af åtta ledamöter i kommerse-, bergs- och tulldeputationerna,[1] således ej på långt när af alla borgerskapets representanter ens för de mindre städerna.[2] Produktplakatet afstyrktes på grund af bristen på svenska fartyg, och det enda nya som memorialet gaf var en närmare belysning af denna tvistefråga, där man hittills nöjt sig med nakna påståenden.[3] Med ledning af kommerskollegiets förteckning öfver alla svenska skepp med hel- och halffrihetsbref samt generalpersedelextraktet för stora sjötullen 1721 sökte de åtta borgarna komma till insikt om det verkliga läget. Resultatet var följande. Af de jämnt 100 fartyg med ett sammanlagdt lästetal af 4,980, som upptogos i förteckningen, voro blott 7 på minst 100 läster och 55 på minst 50 läster (summa 3,956 läster). Äfven om alla de senare användes att hämta salt, skulle de enligt memorialets beräkning blott kunna införa 59,340 tunnor, medan den faktiska importen var 61,777 t:r; de mindre fartygen skulle med två resor om året kunna införa 37,008 t:r spannmål, medan man 1721 behöft 157,792 t:r. Och nästan ännu betänkligare såg det ut med järnexporten; den var 250—260,000 skeppund, men hela den svenska handelsflottan kunde blott exportera 90,180 skeppund. Och sedan återstodo alla andra varor, som skulle in- och utföras.[4]

---

verket äro också Chydenius' uppgifter i både viktiga och oviktiga punkter föga att lita på. Så t. ex. säger han, att initiativet till produktplakatet vid riksdagen 1723 utgick från kollegierna, medan planen, som vi sett, uppstod i kommersedeputationen. Det hindrar visserligen icke, att uppgifterna äfven för historiska ändamål delvis ha betydligt värde.

[1] Riksdagsmännen för stapelstäderna Gäfle, Nyköping, Norrköping, Kalmar, Kristianstad, Halmstad och Varberg.

[2] Deras antal i alla tre deputationerna var 26, hvaraf de stora städernas (Stockholms, Göteborgs, Karlskronas och Åbos) riksdagsmän utgjorde 8 (*Borg.-St:s prot.* 7/2).

[3] »H. Grill: Uti Göteborg och Stockholm äro redan skepp nog, och kommer dagligen mera till. H. Nordenfelt: Det är blott dicentes (sic) som ännu äro obeviste ...». *KmD:s prot.* 22/3.

[4] De åtta borgarnas memorial till KmBTD. 10/5 är tryckt som bilaga till CHYDENIUS' *Källan till rikets vanmakt* (*Pol. skr.*, s. 95—98), uppenbarligen efter originalet, som synes vara förkommet; *KmD:s prot.* 10/5 meddelar ett referat.

Detta resultat förefaller mera öfvertygande vid första påseendet än vid en närmare granskning. Fartygsantalet är nämligen realiter alldeles gifvet för lågt upptaget, af hvad anledning är svårt att säga, och lästetalet är reduceradt efter en alltför ogynnsam beräkningsgrund, hvarjämte en resa om året för hvarje fartyg synes vara väl knappt tilltaget.

Den svenska handelsflottans faktiska tillstånd vid denna tid framgår nämligen af den utförliga specifikation på svenska fartyg, som kommerskollegium den 14 augusti meddelade deputationen. Ehuru det nog är möjligt, att något mindre antal fartyg tillhörde utländingar, som använde svenskar som bulvaner, torde siffrorna i stort sedt kunna betecknas som korrekta.

Tab. I. Den svenska handelsflottan den 14 aug. 1723. [1])

Magistrat	Fartyg på minst 100 läster		Fartyg på 50—99 läster		Fartyg på mindre än 50 l.		Utan uppg. om lästet.	Summa fartyg	
	Antal	Lästetal	Antal	Lästetal	Antal	Lästetal		Antal	Lästetal
Stockholm . .	9	1314	51	3163 ½	48	1238/39	1	109	5715½/16½
Göteborg . . .	2	215	11	681	7	114	—	20	1010
Karlskrona . .	2	215	3	157	8	170	—	13	542
Gäfle	—	—	3	202	4	124	—	7	326
Karlshamn . .	1	110	1	90	5	91	—	7	291
Kungsbacka . .	—	—	3	157	3	66	—	6	223
Kalmar . . .	—	—	3	158	4	60	—	7	218
Norrköping . .	—	—	2	102	5	100	—	7	202
Öfriga städer i Sverige . . .	—	—	3	152	27	484/86	—	30	636/38
Stralsund . . .	—	—	3	162	14	325	—	17	487
Öfriga städer i tyska prov. .	—	—	2	110	3	76	—	5	186
Hela landet	14	1854	85	5134 ½	128	2848/51	1	228	9836/39½

[1] Statistiken utarbetad på grundval af: Specifikation på de svenska skepp för hvilka KmK. till dato låtit utfärda fribref (bilaga till ett bref från koll. till KmD. 14/8 1723 — bägge bl. *KmD:s handl.* sub. n:o 6.).

Genomgående äro tabellens siffror minimital. För det första är lästetalsberäkningen möjligen för låg, ty sjöfartsafgifterna utgingo efter lästetal, och man vet, att detta föranledde underslef; men verkningarna däraf kunna ha neutraliserats genom att äfven mindre fartyg uppgåfvo sitt lästetal till jämt 50 (antalet af skepp med denna siffra är påfallande stort) för att få helfrihet.

Viktigare är att *man ej vet, om alla slag af inhemska skepp äro medtagna.* Utom klinkfartygen voro de visserligen alla berättigade till fribref, men blott de som gingo i utrikes fart kunde ha någon nytta af sådana bref, ty dessas enda uppgift var att skaffa innehafvaren nedsättning i stora sjötullen. Ingen uppstad (utom Köping) och

Dessa siffror äro ganska lärorika. Slutsumman, 228 fartyg, är långt ifrån imponerande.[1]

Enligt 1693 års sekreta proposition var hela det dåvarande antalet svenska skepp 750, däraf 94 helfria, och 1697 hade Stockholm ensamt 229 fartyg, alltså flera än hela Sverige 1723.[2] Det är dock svårt att veta, om man kan bygga något på dessa siffror, då uppgifter finnas, som tyda på att största delen af härligheten bestod af nederländska och engelska skepp, som seglade under den då neutrala svenska flaggan.[3] Äfven i jämförelse med uppgifterna från Karl XII:s senare år är tillståndet 1723 ej lysande om än sannolikt förbättradt.[4]

Det är emellertid af större intresse att använda siffrorna för en jämförelse af samma slag som den de åtta borgarna företogo. Om man då med användning af deras metod i öfrigt anser en läst motsvara 18 skeppund järn eller 18 tunnor salt eller 24 tunnor spannmål[5] — de åtta borgarna beräknade 15 skeppund järn, lika många tunnor salt eller 18

---

ingen finsk stad finns i förteckningen, ehuru man vet, att t. ex. Härnösand och Hudiksvall hade fartyg 1719 (CEDERSCHJÖLD, s. 507 f.), så att man torde kunna antaga, att blott fartyg i utrikes fart äro medtagna i förteckningen. Detta inverkar dock ej mycket på de flesta af beräkningarna, eftersom dessa ju gälla utrikeshandeln.

[1] Enligt HOLM, *D. N. H.*, I, s. 423, var søndenfjeldske Norges fartyg 1723 94 till antalet med ett samladt lästetal af 7,233 1/2, men om den danska och den svenska lästen voro lika stora vet jag ej; om fördelningen af skeppsfarten mellan Danmark och Norge var oförändrad sedan 1600-talet (HOLM, *Indre Hist.*, II, s. 460 f.), bör detta ha betydt ungefär samma fartygsantal för den danska monarkin som för den svenska.

[2] LOENBOM, XIV, s. 215, IV, s. 6.

[3] Så uppgafs i. Luberas' depescher till tsar Peter, enligt hvad professor HJÄRNE benäget meddelat mig.

[4] En »förteckning på alla nu för tiden i Stockholm befintliga skepp och farkoster» 21/1 1716. *(Handel och sjöfart. Skeppslistor*, I; *R. A.)*, tydligen uppsatt med tanke på transport af krigsfolk, slutar på 202 fartyg, många mycket stora; men sannolikt voro kronans skepp af alla slag inberäknade och säkert kapare och priser. — HOLMS uppgifter om Danmark—Norges handelsflotta under 1600-talet äro talrika, men så stridiga och delvis så otroliga, att man ej kan göra några jämförelser *(Indre Hist.*, II, s. 365 f., 398 ff., 403, 418, 445, 448 ff., 456 f., 460 ff., 468).

[5] Detta tycks ha varit den vanliga beräkningen under 1600-talet. Se STIERNMAN, III, s. 469 (år 1646), s. 575 (år 1649). FALKMAN, *Om mått och vikt i Sverige* (Sthm 1885), II, s. 100 (år 1694) — jfr dock II, s. 26, 96. 1725 blef det i lag fastslaget. — I dessa frågor förde KmK. stor korrespondens. Se Sthms handl. borgerskap till KmK. 25/9 1724, 30/9 1725 (i dess *registratur*, I, s. 1358 ff., II, s. 299 f. — koncept; *St. A.*), KmK. till K. M:t 20/4 1726, till tullnären i Fredrikshamn 16/6 1726, *KmK:s Reg.*).

tunnor spannmål — och beräknar en och en half resa om året för de stora fartygen samt två för de små,[1] så visar det sig, att den svenska handelsflottan 1723 var tillräcklig för att utan hjälp af utländska fartyg bestrida importen af salt och spannmål samt exporten af järn under normala år. Under de nämnda förutsättningarna skulle nämligen *fartygen öfver 100 läster* nästan ensamma kunnat åtaga sig saltimporten, och tager man med alla *fartygen öfver 50 läster,* visar det sig, att de kunde bära tre gånger denna import, sådan den var 1721; lästetalet hos *fartygen under 50 läster* motsvarade 1721 års spannmålsimport så när som på 21,000 t:r, och *hela handelsflottan* skulle varit i stånd att exportera något mera än hela järnexporten — allt naturligtvis under förutsättning, att de ej behöfts för transport af några andra varor.[2]

Man kan dock icke för mycket betona, hur osäkra premisserna till denna slutsats äro; det behöfs ju blott, att ett af antagandena är falskt — t. ex. fartygens förmåga att göra flere resor om året — för att allt sammans skall förfalla. Och äfven om det skulle vara riktigt, att handelsflottan som helhet varit tillräcklig, är det dock ett faktum, att icke alla städerna hade fartyg för att bestrida sin dåvarande andel i utrikes-

[1] Detta var alltid kollegiernas beräkningsgrund.

[2] Siffrorna äro följande:

Salt:	Fartyg på öfver 100 läster:	50,058 tr.	saltimport år 1721: 61,777 tr.
	» » » 50 »	188,840 »	
Spannmål:	» » under 50 »	136,664 »	spannmålsimport 1721: 157,792 tr.
Järn:	Alla svenska fartyg:	291,217 sk℔,	faktisk export 253,000 till 259,000.

Emellertid må här anmärkas, att det år, som valts som exempel, 1721, utmärker sig för ganska låga importkvantiteter. År 1720 var saltimporten enligt tullräkenskaperna något högre (66,003 t:r) och spannmålsimporten nästan dubbelt så stor (308,044 t:r). År 1719 var saltimporten ovanligt stor (152,464 t:r), men det var säkert ett undantagsfall, beroende på den långa föregående afspärrningen. Äfven under 1723 tenderade spannmålsimporten att blifva mycket större än under 1721; för första halfåret var den 195,161 t:r (*KmK:s prot.* 5/7 1723), och för hela året beräknades den senare till 300,000 à 400,000 t:r (ARNBERG, s. 29). — Till spannmål räknades äfven ärter och malt.

Den äldre Frihetstidens tullräkenskaper lära vara förkomna (de borde eljest finnas *K. K. A.*), men bland *Tulldeputationens inkomna handlingar* 1723 (sub n:ris 9, 10, 11, 71) finnas generalpersedelextrakt på inkommande varor, fördelade efter städer, 1719—21; de ha tjänat som underlag för de heta öfverläggningarna om tullarrendet (1724 — och delvis 1725 — års generalpersedelextrakt finnas på *Handel och Sjöfart* i *R. A.*). Bland TD:s *ink. handl.* (sub n:o 33) finnas också två sjötullextrakt på järnexporten för tullåret 1718—19; de sluta på resp. 252,645 och 259,230 sk℔ (olikheten kan jag ej förklara).

handeln. Tabellen visar ingenting så tydligt, som att egentligen blott Stockholm, Göteborg och Karlskrona hade några större skepp; de andra städernas representanter kunde därför med rätta påstå, att deras fartyg ej räckte till för den föreslagna åtgärden.

Det sammanträde, då de åtta borgarnas memorial lästes upp — den 10 maj — blef afgörande för produktplakatets öde, men om memorialet utöfvat något direkt inflytande på utgången, är ej möjligt att se, ehuru utgången uppenbart var ett litet steg i den riktning borgarna önskat.

Så snart memorialet blifvit föredraget i den förenade kommerse- och tulldeputationen, där äfven landtmarskalken samt borgar- och bondeståndens talmän voro närvarande, tog nämligen den förstnämnde till orda och framlade ett noga formuleradt förslag, som omedelbart utan ett ords diskussion antogs af deputationens alla stånd och som sedermera ordagrant ingick som hufvuddel i memorialet till plena, med åberopande af landtmarskalkens »proposition». Frågan var därmed afgjord, hvad deputationen beträffar, ehuru utlåtandet först justerades den 7 juni och är dateradt den 11. Detta kan ej gärna förklaras på annat sätt än att saken uppgjorts på en enskild förhandling under landtmarskalkens ledning.

Kommerse- och tulldeputationens memorial uttalade sig i princip obetingadt för produktplakatet. Men af hänsyn till bristen på fartyg kunde deputationen ej tillråda, att ett förbud nu utfärdades, utan föreslog att därmed skulle få anstå — ej till någon bestämd tid, utan tills undersåtarna förvärfvat tillräckligt många fartyg, hvarmed de borde göra sin plikt och ständigt därom underrätta kommerskollegium. Då kommerskollegium ansåg antalet vara tillräckligt, skulle det åligga kollegiet att föredraga saken inför K. M:t i rådkammaren, så att då, men ej förr, igenom H. K. M:ts förordning de främmande kunna förbjudas att med deras fartyg hitföra andra än deras egna lands produkter». Kollegiet skulle emellertid se till, att dessförinnan snarare funnes öfverflöd än brist på svenska fartyg, så att ingen dyrhet framkallades, och hade att stånda ansvar inför nästa riksdag, om det förhastat sig. Däremot talade me-

morialet ej om något rådets ansvar, utan K. M:t tycktes blott ha att promulgera kommerskollegiets beslut.[1]

Beslutets karaktär af kompromiss är omisskännlig; man hade å ena sidan mot kollegierna och förslagets öfriga anhängare fasthållit vid, att fartygens antal var otillräckligt, men å andra sidan ej velat lämna frågan oafgjord till nästa riksdag. Under förutsättning af ständernas bifall var emellertid *produktplakatets existens ett fullbordadt faktum*, ehuru tidpunkten för dess verkställighet var något uppskjuten. Det var en betingad, men oförneklig seger för storstadsintresset.

Märkligt är, att hela den utrikespolitiska sidan af saken och sammanhanget med den engelska handelstraktaten skjutits åt sidan utan ett ord. Hela frågan om Sveriges handelstraktater hade nämligen kommit till behandling i sekreta utskottet, där ärendet bereddes af en mindre deputation. I dennas memorial och S. U:s bref till K. M:t förordades varmt handelstraktater; men ehuru både Grill och Weduvar sutto i den lilla deputationen, tycks man alldeles ha glömt bort frågans sammanhang med produktplakatet.[2] Detta skulle medföra vissa olägenheter längre fram.

Möjligen berodde de små städernas beredvillighet att till sist gå med på produktplakatet på deras framgång i en annan fråga, nämligen den om *nederlagsfriheten*. Första utskottets betänkande hade här som på alla punkter varit afvogt mot småstäderna och förordat fasthållandet vid K. M:ts provisoriska beslut;[3] men detta hade ej stora sympatier, och i de uteslutnas indignerade protester instämde flera af adelns med-

[1] KmTD.:s betänkande 11/6 1723 (två orig.-ex. bl. *KmD.:s handl.* sub n:o 3).

[2] *S. U:s prot.* 22/4, 18/6, 1/7, 18/8, 15/10 1723. M. S. Dep. till S. U. 10/10. S. U. t. K. M:t 15/10 (bägge — det ena både i orig. och konc., det andra i konc. — bland *S. U:s handl.*, II). KansliKmK. t. S. U. 3/8 (*KansliK:s Reg.*). S. Bergh, *Handels- och manufakturdeputationens uppkomst och sammansättning. Hist. Studier. Festskrift till C. G. Malmström,* (Sthm 1897) s. 1; Malmström, II, s. 90.

[3] Stockholm, Göteborg och Karlskrona borde enligt betänkandet vara »förrådshus och magasiner» för hela riket, så att man ej i krigstid skulle riskera att stå utan resurser; så länge de andra städerna ej hade egna skepp, skulle nederlagsfriheten blott föranleda underslef.

lemmar, prästeståndet och bondeståndets närvarande talman. Ingen ville däremot riktigt taga ansvaret för den motsatta meningen, och resultatet blef därför helt naturligt, att friheten utsträcktes till alla städer, samtidigt med att man företog en viss inskränkning i varornas antal.[1]

Den tredje frågan på utrikeshandelns område var *hel- och halffriheten.* Ej heller här var man obetingadt böjd för att respektera den utfärdade förordningen; modifikationen hade ifrågasatts redan af landtmarskalken i hans propositionspunkter den 19 februari[2] och voro tydligen på tal ganska allmänt.[3] Första utskottet företog dock ingen annan ändring än införande af en rad kontrollåtgärder för att hindra utländingar att bli delägare eller skeppare.[4] I deputationen kom frågan till behandling först i midten af maj, då produktplakatet redan var beslutadt. De vanliga motsatserna framträdde äfven här, mer oöfvervinnerliga än vanligt; det visade sig, att medan kommerskollegium tyckte sig i hufvudsak ha likställt de stora och de små skeppen, voro de senares anhängare långt ifrån tillfredsställda. Då frågan skulle företagas till afgörande, befanns det, att ingen enighet kunde åvägabringas, utan hvart stånd röstade för sig; men icke ens för hvarje stånd kunde alltid ett enigt votum åstadkommas.[5] Under sådana förhållanden kunde intet utlåtande komma till stånd, utan deputationen måste nöja sig med att meddela plena protokollsutdrag öfver voteringen.[6]

---

[1] *KmD:s prot.* 1/3, 22/3, 3/5, 10/5, 7/6. Första utskottets betänkande [12/3]. KmTD:s bet. 11/6 (*KmD:s handl.* sub n:o 5).

[2] »— — förordningen om skeppsfriheten kommer att skärskådas och, om så nödigt pröfvas, att förbättras».

[3] KmK. beslöt i midten af mars (*prot.* 5/3, 15/3) att afstå från att trycka förordningen, då det talades om förändringar på riksdagen.

[4] Jfr KmK. t. K M:t 24/12 1722. Sthms handl. borgerskap t. ÖSth. o. Mag. 29/7 1723 (*registratur,* I, s. 573 — koncept).

[5] Så anslöto sig biskop Linnerius och tre andra präster fullständigt till den existerande förordningen; adeln gillade i hufvudsak förordningen, men skärpte den genom att blott ta hänsyn till, om varan hämtats ur första hand, ej till fartygens storlek — alla skepp, som togo varor ur andra hand i Östersjön och Nordsjön, skulle då blott ha halffrihet; slutligen ville bondeståndet, borgarståndets pluralitet och fyra prostar förläna helfrihet åt alla svenska fartyg.

[6] *KmD:s prot.* 14/5, 21/5. Weduvars memorial 17/5, KmD:s extr. prot. 21/5 och memorial 11/6 (allt: *KmD:s handl.* sub n:o 6).

Deputationens skrifvelser i de tre frågorna om produktplakatet, nederlagsfriheten samt hel- och halffriheten — äfvensom i ett par andra ämnen, bl. a. tullarrendet — afgåfvos alla den 11 juni och kommo ungefär på en gång till föredragning i stånden.

Hos *borgarståndet* skedde det först, den 18 juni. Deputationens memorial om produktplakatet och nederlagsfriheten biföllos, och beträffande hel- och halffriheten anslöt sig ståndet till sina fullmäktiges mening i deputationen. Ingen debatt förekom, men Stockholms riksdagsmän reserverade sig mot beslutet i hel- och halffrihetsfrågan, med hänvisning till minoriteten af Stockholms borgerskaps yttrande till kommerskollegium i april 1722. Ståndet ansåg alla frågorna vara af den vikt, att det sände deputationer till de andra stånden för att påskynda deras beslut.

Adeln tog produktplakatet under behandling den 21 juni och godkände förslaget; blott ett par repliker fälldes. Den 26 juni företog adeln äfven, efter borgarståndets påminnelse, de andra frågorna och antog deputationens betänkande om nederlagsfriheten — trots två klara och skarpa yttranden af Hökerstedt — samt sina representanters mening om hel- och halffriheten.[1]

Beträffande produktplakatet och nederlagsfriheten biföll *prästeståndet* utan tvekan och utan diskussion deputationens förslag, den 25 juni. Men rörande hel- och halffriheten kom ståndet i en svår ställning, emedan adeln och borgarna hvar för sig sökte vinna det för sin mening, och

Frågorna om produktplakatet, nederlagsfriheten och helfriheten hade i viss mån en gemensam motsvarighet i Danmark; det gällde där handeln med de s. k. *fyra species* — salt, vin, tobak och brännvin — som blott fingo införas ur första hand. Så länge alla städer haft rätt till import, hade lurendrejerierna varit fruktansvärda, och därför förbehölls rätten 1726, efter långa strider, åt Köpenhamn, ehuru de andra städerna ej obetingadt voro uteslutna. Nya häftiga tvister följde — äfven holländarna voro naturligtvis missnöjda — men bl. a. Holberg ställde sig på hufvudstadens sida och förordningen bibehölls till Fredrik IV:s död (1730), då den ersattes med en annan förmån. Till sina verkningar var bestämmelsen mycket lik produktplakatet. — Själfva nederlagsfriheten var redan förut förbehållen Köpenhamn bland städerna i egentliga Danmark, ehuru äfven den utsträcktes 1726. HOLM, *D.N.H.*, I, s. 442—50, 453, II, s. 437 f. (med noter). DAAE, *Nils Griis*, s. 26 ff.

[1] *R. A. P.*, II, s. 338, 346 f., 348 f.

prästerna under hela riksdagen lade an på att stå väl med bägge;[1] dessutom var ståndet själft ej enigt i sakfrågan. Till en början försökte det skjuta ifrån sig afgörandet genom att vänta, tills alla andra stånd yttrat sig, och först den 15 juli skreds till beslut, hvilket blef ett instämmande med borgare- och bondeständen eller helfrihet åt alla fartyg. Men nu ville det sig ej bättre än att notarien samma dag måste meddela, att bönderna alls icke beslutit detsamma som borgarna — hvad skulle man då göra? Intet vidare beslut blef fattadt.[2]

Bondeståndet hade intagit en egendomlig ståndpunkt. Alldeles i strid med sina medlemmars votum i deputationen höll ståndet fast vid den utfärdade förordningen om helfriheten; men i stället beslöto bönderna ensamma bland alla stånd att afslå produktplakatet. Efter en öfverläggning, som ej refereras i protokollet, kommo de enhälligt till det resultat, att utrikes handeln borde lämnas utan förbud i sitt fria lopp till nästa riksdag, emedan det var betänkligt att »inspärra» den under rikets dåvarande medellösa tillstånd.[3]

Emellertid betydde detta ingenting, då tre stånd voro ense. R. St:s bref afgick till K. M:t den 27 juli, och den 31 utfärdades order till kommerskollegium, allt i öfverensstämmelse med deputationens memorial.[4] Rörande nederlagsfriheten afgick bref samtidigt.[5]

Däremot kunde man ej få till stånd ett beslut i helfrihetsfrågan. Ehuru adeln ej fullt anslutit sig till k. brefvet, såsom bönderna gjort, ansåg expeditionsdeputationen, att två stånd stodo mot två, och ärendet återgick till K. M:t.[6] Det var äfven förhållandet med frågan om expediterna, som ej ens kommit till behandling i stånden, ehuru Stockholms handlande borgerskap påmint sina riksdagsmän därom.[7]

[1] Malmström, I, s. 407 ff.

[2] *Pr. St:s prot.* 18/6, 19/6, 25/6, 15/7.

[3] *Bd. St:s prot.* 26/8, 28/8.

[4] *R. St:s bref* 27/7 (Civ. är. n:o 18). K. M:t t. KmK. 31/7 (*Inr. RReg.*).

[5] *R. St:s bref* 27/7 (Civ. är. n:o 16).

[6] Expeditionsdeputationens påteckning 18/11 på KmD:s mem. om hel- och halffriheten 11/6. *R. St.:s bref* 16/10 (Civ. är. n:o 64).

[7] *R. St:s bref* [16/10] (Civ. är. n:o 62). Sthms handl. borgerskap till stadens riksdagsfullmäktige 1/10 1723 (*registratur*, I, s. 1023 — koncept).

V.

Produktplakatets utfärdande 1724. Förvecklingar med England och Holland.

Den 30 maj 1724 finns första uppgiften i kommerskollegiets, visserligen defekta protokoll om att kollegiet ansåg sig böra tänka på produktplakatets utfärdande. Ett bref afläts till Stockholms magistrat för att begära det handlande borgerskapets utlåtande om lämpligheten af en sådan åtgärd.[1] Då intet svar kommit kollegiet tillhanda den 11 juli, afläts på den alltid energiske Hökerstedts förslag ett påskyndande protokollsutdrag direkt till borgerskapet, och samtidigt tillsades handelsmannen Spalding, som tillfälligtvis var uppe i kollegiet, att ytterligare påminna om saken för att förekomma vidare dröjsmål.[2] Allt detta visar, att det nu, i motsats till 1723, ej var Stockholms handlande som drefvo på saken utan kommerskollegium.[3]

Den 21 aug. insände Stockholms magistrat borgerskapets svar. Såsom var att vänta, tillstyrkte det lifligt och obetingadt förordningens utfärdande, som skulle vara järnhandeln till nytta genom att sänka järnpriset (sic), medan ett uppskof skulle lända till sjöfartens fullständiga undergång och föranleda köpmännen att afyttra sina skeppsandelar. Någon brist på fartyg stode ej att befara, eftersom Stockholm hade så många, att det äfven kunde hjälpa andra städer, och dessutom äfven Göteborg m. fl. hade tillräckligt för eget behof.[4]

---

[1] *KmK:s prot.* 30/5 1724. KmK. t. Stockholms Magistrat s. d. *(KmK:s Reg.)*.

[2] *KmK:s prot.* 11/7 1724 och extr. prot. till Sthms handl. borgerskap s. d. (bland dess *Handl.; St. A.)*

[3] Detta i sig själf oviktiga förhållande betonas här, därför att motsatsen öfverallt påstås och göres till utgångspunkt för de mest omotiverade utbrott om Stockholmsköpmännens intriger. Enligt Chydenius »låg» Stockholms handlande borgerskap »kollegiet i örat härom», hvilket han finner bevisadt af att magistraten insändt borgerskapets påminnelser (*Omst. Swar,* § 33, i *Pol. Skrifter,* s. 178); enligt Arnberg »föll borgerskapet öfver kollegium med påminnelser» (s. 17); och Palmén höjer sig slutligen till insikten om att »egennyttan och partiintresset vid detta påbuds utverkande spelat sin roll mera oförtäckt än någonsin förr varit fallet» (*Handelslagst.,* s. 138). Det hela påminner mest om H. C. Andersens saga »Det är riktigt sant».

[4] Stockholms handl. borgerskap till Magistraten odat. (koncept i dess s. k. *Regi-*

Fullständig enighet tycks dock ej ha rådt ens bland Stockholms handlande. En af dem afgaf nämligen några betydelsefulla och från egoistiska intressen ovanligt fria påminnelser vid borgerskapets utlåtande. Formellt äro de blott en rad anmärkningar mot vissa uttryck i utlåtandet, men det lyser tydligt igenom, att författaren är i tvifvel, »om det är rådeligit, att ett sådant förbud strax i början blifver så ampelt», och han tror ej, att kommerskollegium, som ålagts ansvar inför ständerna, skall nöja sig med mindre än att borgerskapet tar ansvaret för att fartygen verkligen räcka till. Upprepade gånger varnar han för att blott ta hänsyn till de handlandes nytta i stället för till alla undersåtarnas, och han gör några ganska elaka anmärkningar mot utlåtandet från denna synpunkt. Exempelvis måste man efter hans mening utesluta satsen att utländingar kunna införa saltet billigare än svenskar, ty det skulle besvaras med, att de då böra göra det; och mycket märkvärdigt förefaller det honom, att produktplakatet skulle sänka järnpriset — förutsättningen är ju att de svenska skeppen skola finnas i tillräckligt antal, och icke är det väl utlåtandets mening att man skall pressa ned priset genom fraktstegring? Betänkandet torde ha aflämnats till borgerskapet af handelsmannen Michel Grubb, ehuru han sannolikt ej författat det. Emellertid kan man ej se, att det fått följa med till magistraten eller kommerskollegium.[1]

Det är anmärkningsvärdt, att kommerskollegium ej infordrade utlåtande från något annat håll än från Stockholms borgerskap. Tydligen emedan själfva sakfrågan var afgjord af ständerna, ansåg kollegiet onö-

---

stratur, I, s. 1314—22; *St. A.*; tryckt efter detta koncept, men ofullständigt, som bilaga till [Runeberg], *Wattuprof wid Källan til Rikets Wan-Magt*, Sthlm 1765, s. 72—75).

[1] »Påminnelser vid Borgerskapets i anledning af Höglofl. K. Commercie Collegii dem kommunicerade bref af d. 30 Maji sistl. till den ädle Magistraten ingifne utlåtelse», odat. (*Sthms handl. borgerskaps s. k. registratur*, II, s. 404—12 — koncept). På handlingens baksida finns med helt annan stil än det öfriga följande egenhändiga anteckning: »Hr Malmberg var så god och skrif ett rent koncept af detta med breda marginalier och att (sic) jag kan få det igen i morgon bittid kl. 7 eller högst 8. Mickell Grubb.» Af handlingens plats torde man kunna sluta, att detta första koncept af något skäl blifvit inlämnadt; däremot visar platsen ej, att påminnelserna afgått till magistraten, ty det s. k. registraturet innehåller visst icke uteslutande utgående skrifvelser.

digt att höra alla stapelstäder, såsom skett 1722 beträffande hel- och halffriheten. Nu behöfde man blott undersöka, om fartygens antal var tillräckligt, och det ansåg sig kollegiet bäst kunna bedöma självt med ledning af sin fartygsförteckning. Men naturligtvis var det i så fall en inkonsekvens att höra Stockholms handlande, planens självskrifna anhängare. Sedan de inlämnat sitt betänkande, skref kollegiets sekreterare i eget namn till en framstående köpman i Göteborg, Jacob Sahlgren, öfversände en afskrift af betänkandet och bad, att han skulle meddela det blott till några få nära bekanta samt laga så, att Göteborgs handlande i anledning af beslutet på riksdagen »likasom af sig självfva» insände sitt yttrande så snart som möjligt till kommerskollegium genom stadens magistrat; sekreteraren förklarade, att tiden ej tillät alla stapelstädernas hörande och att K. M:ts bref ej heller gaf anledning därtill.[1] På grund af lakunerna i kommerskollegiets protokoll är det svårt att finna förklaringen till denna egendomliga åtgärd. Det kan tänkas att anledningen till kollegiets önskan om ett spontant uppträdande från Göteborgsköpmännens sida var motvilja mot att själf synas drifva på saken för mycket, men lika möjligt är att det fruktade stöta öfriga städer genom att infordra Göteborgs utlåtande och icke deras. Huru som helst, kom säkert intet svar från Göteborg, utan kollegiet fattade sitt beslut blott på Stockholms borgerskaps auktoritet och med ledning af sina egna kunskapskällor.

Den 5 oktober upptog kommerskollegium saken till öfverläggning, undersökte förteckningen på svenska fartyg, hvilken visade ett antal af 348 st., och beslöt utan nämnvärd meningsskiljaktighet att hemställa hos K. M:t om förordningens utfärdande. Den drifvande kraften var som vanligt Hökerstedt. Han visade, att de mer än 300 mindre fartygen utan allt tvifvel voro tillräckliga för import af spannmål och andra varor från Östersjön — hvilket för öfrigt produktionsländernas fartyg säkert till

[1] KmK:s sekreterare Bengt E. Hofsten till handelsmannen i Göteborg Jacob Sahlgren 27/8 1724 (*KmK:s Reg.* — obs.). Brefvet är i sitt språk en egendomlig blandning af privat och officiellt.

stor del skulle besörja — samt export af svenska produkter, och konstaterade, att de stora skeppens lästetal motsvarade den behöfliga saltkvantiteten, 60,000 t:r; all fara för stegring af saltpriset af denna anledning förnekade han därför, men ville däremot, betecknande nog, ej bestrida, att det dåvarande låga priset, 15—16 d. k. m., kunde stiga några daler, emedan utländingarna nu sålde det med ren förlust, blott för att hålla svenskarna ur trafiken. Kommerserådet Cameen instämde lifligt och ansåg, att saltimporten i verkligheten var än bättre betryggad, emedan Pommern, Wismar och Fredrikshamn ej skulle underkastas produktplakatet,[1] hvarjämte man kunde beräkna mer än en resa om året för fartygen. Den enda invändningen kom från kommerserådet Silvius, som visserligen erkände betydelsen af dessa argument men som ansåg att man med hänsyn till det pålagda ansvaret också borde höra andra stapelstäder än Stockholm. Hökerstedt bemötte honom emellertid med en viss häftighet »och kunde han försäkra och ej annat *efter dess samvete* finna än nu vore tillräckelije skepp». Emellertid anmärkte flera, att förordningen skulle innehålla en uppmaning till köpmännen att drifva på skeppsbyggeriet vid risk af förordningens upphäfvande; och detsamma ställdes i utsikt, om salthandeln monopoliserades eller priset dyrkades upp. Ett koncept uppsattes och föredrogs vid ett följande sammanträde för presidenten, som intet hade att invända.[2]

Kommerskollegiets bref till K. M:t den 30 oktober 1724 återgaf de synpunkter, som förekommit under diskussionen. Brefvet framhöll, att förordningen redan beslutits, så att det nu endast gällde verkställigheten, och att denna skulle inträda, då handelsflottan blifvit tillräckligt stor. Denna tidpunkt hade nu inträffat och därför tillstyrktes förordningens utförande att träda i kraft från 1 januari 1725; däremot kunde ej kollegiet

---

[1] Orden lydde: »— — — som Pommern och staden Wismar samt Friedrichshamn efter K. M:ts nådiga förordning intill nästa riksdag få betjäna sig af främmande fartyg», men jag kan blott tolka detta såsom syftande på det *blifvande* produktplakatet, ty de tyska provinserna voro ej fritagna från helfrihetsförordningen, som annars skulle vara det som åsyftades.

[2] *KmK:s prot.* d. 5, 16, 30 okt. 1724.

ikläda sig någon garanti mot dyrhet på salt, i den mån den ej berodde på skeppsbrist.

För öfrigt behandlades emellertid flera mera tekniska frågor i utlåtandet. De *landsprodukter*, som nu skulle blifva de enda varor utländska skepp fingo införa, kommo att omfatta dels ett lands egna produkter af alla slag, dels äfven alla varor från landets kolonier eller andra underlydande orter, för såvidt dessa ej kunde besökas af svenska skepp[1]; ingen inskränkning gjordes i *svenska* fartygs rätt att hämta en vara från andra eller tredje handen.[2] Produktplakatet skilde sig genom denna formulering från 1660 års engelska navigationsakt i flera af dess hufvudpunkter. Den senare riktade sig kanske allra främst mot andra länders (närmast Hollands) kolonialhandel och förbjöd därför all import från främmande världsdelar annat än med engelska skepp; och denna bestämmelse fick sin fulländning genom en annan hufvudpunkt, nämligen förbudet — med vissa undantag — mot import äfven med engelska skepp från andra orter än produktionslandet, hvartill i princip *ej* räknades moderlandet, då det gällde kolonialprodukter.[3]

Frågan om fartygens antal kräfver en utförligare redogörelse. Handelsflottans tillväxt under det sista året hade relativt varit mycket ansenlig. Ställningen framgår af följande tabell, som dock utan tvifvel är något ofullständig. (Se nästa sida).

Som man ser, har fartygens slutsumma (om man följer kommerskollegiets egen uppgift, 348 fartyg) ökats med mer än hälften och lästetalet tydligen med ännu mera. Vare sig det berodde på att hel- och halffriheten fått behålla sin egenskap af starkare skydd för större fartyg

[1] Då emellertid detta kunde föranleda en fordran från Englands sida att införa salt från »ön Maj», som visserligen ägdes af Portugal men på hvars salt engelsmännen hade monopol, så förbjöds helt enkelt importen af detta s. k. Maj-salt, så mycket mer som det ansågs bittert och skadligt. Den ö som åsyftades var utan tvifvel Maio (Mayo) bland Cap-Verde öarna; den är nästan ökenartad och lämnar endast salt (RECLUS, *Nouvelle géographie universelle*, XII (Paris 1887), s. 137 f., 152, 159 f.).

[2] KmK. t. K. M:t 30/10 1724.

[3] Se vidare *Exkurs* s. 86 ff.

Tab. II. Den svenska handelsflottan den 30 okt. 1724.[1]

Hemort	Fartyg på minst 100 läster		Fartyg på 50—99 l.		Fartyg på mindre än 50 l.		Utan uppgift om lästetal	Summa fartyg	
	Antal	Lästetal	Antal	Lästetal	Antal	Lästetal		Antal	Lästetal
Stockholm	20	3,092	63	3,920½	56	1,446/47	1	140	8,458½/59½
Göteborg	4	579	18	1,103	8	138	—	30	1,820
Norrköping . . .	—	—	3	158	7	144	—	10	302
Stralsund	—	—	6	314	26	671	—	32	985
Öfriga städer samt landsbygd . . .	3	325	36	2,004	74	1,449/51	—	113	3,778/80
Hela landet . . .	27	3,996	126	7,499½	171	3,848/51	1	325	15,343½/46½

Häraf ökning sedan den 14 aug. 1723.

Stockholm	11	1,778	12	757	8	208	—	31	2,743
Göteborg	2	364	7	422	1	24	—	10	810
Norrköping . . .	—	—	1	56	2	44	—	3	100
Stralsund	—	—	3	152	12	346	—	15	498
Öfriga städer etc..	—	—	18	978	20	378	—	38	1,356
Hela landet . . .	13	2,142	41	2,365	43	1,000	—	97	5,507

eller på att produktplakatet kastat sin skugga framför sig, är det tydligt, att de största skeppen ökats proportionsvis mest. Fartygen i första

[1] Denna tabell är i motsats till den föregående grundad på primäruppgifter som jag själf samlat. Då KmK:s fribrefsförteckningar ej tyckas vara i behåll, har jag uppsökt brefven i KmK:s registratur och ordnat deras uppgifter i en lista som uppställts alldeles såsom KmK:s specifikation från aug. 1723; på grundval af denna lista är tabellen uppgjord. Men dels kunna lätt enstaka bref ha undgått mig, dels är registraturet sannolikt något ofullständigt, hvilket gör slutsumman (325) 25 enheter mindre än KmK:s egen siffra, som man har all anledning att anse som riktig — med den viktiga reservationen, att sedan 1722 förolyckade fartyg ej kunnat afföras. För proportionen torde ofullständigheten vara ganska betydelselös. — Däremot har lokaliseringen vållat vissa svårigheter och är ej fri från en viss godtycklighet. Brefven ha nämligen ej liksom specifikationen uppgift om den magistrat, på hvars anmodan de utfärdats, utan blott om redarnas hemorter; när dessa varit bosatta på olika orter, har jag valt den ort, hvarifrån kapitalet sannolikast kan anses ha kommit. Ett fartyg (22/8 1723), som saknar all antydan om hemort, har en smula oegentligt förts under »öfriga städer samt landsbygd». — I två fall, då brefvets titel och text haft två olika lästetalssiffror (9/10 1723 och 21/10 1724), har jag utan tvekan följt den senare, ehuru skillnaden varit mycket stor (50—250, resp. 12—120).

De bref som ligga till grund för tabellen ha följande data: *1723:* 20, 22 aug., 2, 3, 4, 6, 11, 17, 19, 20, 23, 26, 28 sept., 4, 9, 10, 19, 21, 24, 30 okt., 11, 16, 19, 20, 25, 27 nov., 2, 9, 10, 13, 17 dec.; *1724:* 7, 31 jan., 12 febr., 11, 20, 24, 28, 30, 31 mars, 4, 9, 25, 27, 30 april, 5, 11, 16, 18, 19, 21, 29 maj, 2, 5, 11, 13, 15, 16, 19, 25, 26 juni, 8, 9, 13, 16, 21, 22 juli, 5, 18, 26, 27 aug., 2, 3, 4, 14, 18 sept., 2, 3, 8, 9, 19, 21, 22, 27, 30 okt.

kolumnen ha efter antalet nästan fördubblats och efter lästetalet vuxit med $115\,^1/_2$ % — alltså äfven inom denna grupp en ökning af fartygens storlek —, medan andra kolumnens fartyg efter lästetalet blott ökats med knappt hälften och tredje kolumnens efter lästetalet med godt en tredjedel; denna utveckling måste naturligtvis särskildt anses lugna farhågorna för saltets dyrhet. Emellertid är Stockholms och Göteborgs öfvermakt beträffande de största fartygen väldigare än någonsin; Stockholm ensamt har 20 af landets 27 stora skepp och ingen stad utom de två har fått något nytt 100-lästers fartyg. Emellertid har detta icke skärpt Stockholms allmänna öfvervikt, som man skulle tro, utan denna har minskats en obetydlighet (dess andel är nu 43 % af antalet och 55 % af lästetalet, mot 48 resp. 58 % i augusti 1723), beroende på att det ökat antalet af sina mindre fartyg relativt obetydligt.

Det kan knappast vara tvifvel om att de ledande ämbetsmännens intresse för sjöfarten haft en god del i denna utveckling, alldeles som i det samtidiga uppsvinget på industriens område. »Af synnerlig ynnest och nåde, för dess berömmelige uppförande och grundeliga kundskap i handeln», hade Sveriges nitiske agent i Amsterdam, Pierre Balguerie, 1723 af ständerna fått tillåtelse att participera i svenska skepp utan att vara svensk undersåte.[1] Han hade ej dröjt att begagna sig af tillåtelsen och hade på grund af sina förbindelser hvarje gång fått meddelägare i de förnämsta ämbetsmännen. Riksråden Cronhielm, de la Gardie och Clas Sparre, presidenten Gustaf Bonde, statssekreteraren v. Höpken, kommerskollegiets ledamöter Cameen och Hökerstedt samt flera andra kollegieämbetsmän och officerare till lands eller sjöss voro fartygsredare, undantagsvis ensamma, men vanligen tillsammans med dels Balguerie, dels Stockholms eller Göteborgs förnämsta köpmän, Clas Wittmack — Sveriges största skeppsredare —, Johan Claesson, Benedix von Schoten, A. & C. Grill, Hans Lenman, Uthfall och Wolrath Tham. Visserligen utrustade köpmännen ännu oftare fartyg på egen hand, men det är anmärkningsvärdt, att just de största skeppen ofta innehades af sådana

[1] KmK:s mem. t. KmD. $^7/_6$, KmD:s mem. till plena $^{11}/_6$ (*KmD:s handl.* sub n:o 10).

blandade bolag, som de nämnda. Så ägdes det största af svenska handelsflottans fartyg, Göta Lejon på 270 läster, af åtta personer, hvaribland de la Gardie, Bonde, Cameen, Hökerstedt, Claesson och Lenman.[1] Sådan som 1722 års helfrihetsförordning blef, är det tyvärr omöjligt att se de olika deltagarnas andelar; men man har knappast skäl att antaga att de högre ämbetsmännen voro blott dekorationer, ty sannolikt voro de lika kapitalstarka som köpmännen.[2]

Trots denna stora ökning af handelsflottan kan man naturligtvis ingalunda yttra sig med absolut visshet om fartygens tillräcklighet. Under förutsättning af den förut använda metodens riktighet kan det visserligen ej vara något tvifvel därom, eftersom ett sådant tillstånd i så fall redan skulle inträdt i augusti föregående år; och äfven oberoende af denna något osäkra förutsättning måste det anses fullt konstateradt, att de stora fartygen på minst 100 läster skulle förslå till saltimporten under normala år.[3] Det som väcker vissa tvifvel är emellertid att man finner både Stockholms handlande borgerskap och bland dem de förnämsta ifrarna för sjöfartspolitiken (Grill och Spalding) samt äfven kommerskollegiet självt tillstyrka en förlängning af den temporära helfriheten för utomlands byggda skepp, alldeles samtidigt med att de föreslogo produktplakatets utfärdande.[4]

Den 3 nov. 1724 tog presidenten de la Gardie själf kommerskollegiets bref med sig upp i rådet och lämnade fram det med anmärkning att det var angeläget. Sedan det blifvit uppläst och de la Gardie kom-

[1] Se särskildt fribref under följande data: 6, 19 sept., 9, 10, 19, 24 okt., 11 nov. 1723; 20, 31 mars, 19 maj, 16 juni, 16 juli, 26 aug., 3 sept., 21, 27 okt. 1724. Wittmack, som på sin tid varit en af tjärkompaniets direktörer, spelar ej så stor roll bland detta års fartyg, som i 1723 års specifikation; där står han som ensam eller partiell ägare till sju fartyg med sammanlagdt 578 läster.

[2] Jfr Holm, *D. N. H.*, I, s. 462 f.

[3] Hökerstedts beräkning att de kunde införa 60,000 tunnor om året är mycket försiktig; med endast en resa borde importen kunna gå till 71,982 t:r och alltså med 1 1/2 resa 107,892 t:r. Och därtill kunde sannolikt läggas en god del af importförmågan hos fartygen på 50—99 läster.

[4] Förlängningen (till 1 jan. 1725) utfärdades af K. M:t 14 dagar före produktplakatet. *KmK:s prot.* 6, 9, 15 okt. 1724. Stockholms handl. Borgersk. t. KmK. 19 okt. (ett koncept och en ounderskr. renskrift bland dess handl.; *St. A.*). KmK. t. K. M:t 20/10, K. M:t t. KmK. 27/10 *(Inr, RReg.)*.

menterat det med ett par ord, biföll rådet utan vidare förslaget och uppdrog åt kommerskollegium att projektera förordningen, hvarefter kollegiets projekt en vecka senare godkändes utan ett ords öfverläggning. Rådet ansåg sig tydligen — formellt sedt med rätta[1] — befriadt från att befatta sig med förslaget, då kommerskollegium på sitt ansvar förklarat att ständernas villkor för dess utfärdande var uppfylldt. Ehuru fyra af rådets närvarande medlemmar deltagit i kollegiernas öfverläggningar 1723, hade rådet emellertid glömt, att förordningen kunde medföra utrikespolitiska följder, som kommerskollegium ej hade till uppgift att taga i öfvervägande. Den 10 november 1724 är »förordningen angående de främmandes fart på Sverige och Finland» daterad. Under samma datum afgingo bref till kansli- och kommerskollegierna att meddela förordningen, det förra åt de svenska diplomaterna utomlands, för att de hvar i sin ort skulle kungöra den, det senare åt landshöfdingarna; den intogs äfven i årstrycket. Kollegiernas notifikationer till respektive myndigheter afgingo den 18 och 21 november.[2]

Ehuru sålunda en relativt anständig hastighet användes med afseende på kungörande af den nya, revolutionerande lagen på olika håll, var en frist af sju veckor i alla fall något knappt tillmätt, i synnerhet som samtidigt en ny seglationsordning (af den 28 juli) och en ny instruktion för sjötullsbetjänte (af den 5 december) skulle träda i kraft.[3] Största svårigheten vållade emellertid följderna i förhållande till främmande makter, och härvid hade man till den grad glömt bort alla de

---

[1] Jfr ofvan s. 56 f.

[2] *Inr. Rådspr.* 3, 10 nov. KmK. t. K. M:t 6 nov. K. F. 10/11 1724 *(Inr. RReg.*, *Årstrycket* o. MODÉE I, s. 575). K. M:t t. KmK. 3, 10 nov. *(Inr. RReg.)*, t. KansliK. 10/11 *(ib.)*. KmK. till ÖSth., Landshh. o. Öfverdir. Ehrenpreus 18/11 (*KmK:s Reg.*). KansliK. till Cedercreutz, Gedda, Preis, Sparre, Adlerfelt, Reenstierna, Fock, Brandlicht, Balguerie och Harmens (*Kanslik:s Reg.*) 21/11.

Här kunde kanske ett ord sägas om *namnet* produktplakatet. Föreskriften var formellt en förordning och ej ett plakat. Den kallades därför i början »förordningen om landsprodukter», men härur utvecklade sig mycket snart namnet produktplakatet, som förekommer i ett R. St:s bref redan 1727 (till K. M:t 3/6 ang. Fredrikshamns privilegier). Från början af 1730-talet synes det nya namnet nästan vara allenahärskande.

[3] MODÉE I, s. 562 ff., 579 ff.

gamla farhågorna för internationella komplikationer, att de svenska diplomaterna ej instruerats hur de skulle bemöta eventuella klagomål eller ens underrättats om förordningen, innan den blef bekant för de utländska regeringarna.[1]

Förhållandena i *England* hade under 1723 och 1724 ingifvit vissa farhågor för den svenska järnexportens framtid. Den svenska envoyén i London, frih. Carl Sparre, hade redan ofta omtalat det starka parti, som arbetade för kolonialjärnets understödjande i England; och i flera bref — det första skrifvet i april 1723, alldeles samtidigt med kollegiernas öfverläggningar om produktplakatet — berättade han, att ett förslag i detta syfte återigen skulle framläggas mot parlamentssessionens slut, möjligen i förening med ett om tullförhöjning på svenskt järn, ehuru detta stred mot 1720 års traktat. Sparre skulle använda allt sitt inflytande på att förhindra det och äfven påvisa traktatbrottet i ett »allvarsamt memorial»; han tycks visserligen ha ansett att de ledande ministrarna — Carteret, Townshend och Walpole — ej gynnade förslaget, men en af deras förnämsta anhängare hade sagt honom att det sannolikt skulle gå igenom i parlamentet.

Orsaken var det höga priset på den svenska varan, och Sparre försökte öfvertyga de engelska statsmännen, att stegringen icke var afsiktlig, utan berodde dels på dyrheten i Sverige, dels på en tillfälligt stor efterfrågan; men i sina bref till K. M:t sade han sig ej våga afgöra, om ej priserna borde pressas ner. Emellertid dref faran öfver; något förslag tycks aldrig ha kommit fram.[2]

---

[1] I rådet d. 7 dec. (*Utr. Rådspr.*) klagade Horn och de la Gardie öfver att det ej skett; dessutom gjorde Horn en obefogad anmärkning om att kanslikollegium ej underrättats.

[2] Sparre till K. M:t 19/4, 17/5, 9/11 1723. 24/2 1724 berättade Gyllenborg i rådet (utr.), att Sparre, som begärt hemlof, »berättar sig hafva så beställt, att i parlamentet ingen ting skall företagas till prejudice för Sveriges handel».

Jag har med afsikt afhållit mig från någon prisstatistik, på grund af att uppgifterna äro mycket stridiga och möjlighet att undersöka hvilka kvaliteter som åsyftas i vanliga fall saknas. För 1720-talet äro mig tillgängliga engelska uppgifter dessutom ganska få. Då debatterna om järnindustrien på 1730-talet återupptogos i England, var det mycket delade meningar i afseende på frågan, huruvida det svenska järnets skadlighet berodde på att det var för dyrt eller för billigt.

I stället visade sig under 1724 den andra konkurrenten: Ryssland. Redan i april detta år omtalade Sparre i förbigående ett kompani i England för import af ryskt järn. Som förut nämndt, var detta järn i England underkastadt högre tull än det svenska, men dess gynnare beslöto nu att söka kringgå detta hinder genom att införa det under det namn som den svenska produkten bar i England (»spruce-järn»).[1] Det första försöket gjordes på hösten, sedan järnet för säkerhets skull omlastats i Stettin; men tullverket upptäckte bedrägeriet, och saken braktes inför domstol. Detta inträffade i slutet af oktober och de följande händelserna voro alldeles samtidiga med förslagen om produktplakatets utfärdande och åtgärderna för dess publicerande.

Enligt alla de svenska köpmännens mening i England skulle ryssarna obetingadt kunna undersälja det svenska järnet och kanske fullständigt uttränga det, om tullen blef densamma. Sparre satte sig därför genast i rörelse, men hans ställning var svår, ty han kunde ej gärna öppet bekämpa Sveriges bundsförvant Ryssland, i synnerhet ej hos

[1] Det engelska tullsystemet var mycket egendomligt organiseradt. En »Subsidy upon Poundage» beviljades för hvarje regents lifstid efter en oföränderlig nominell värdeberäkning af en shilling pr pund st., d. v. s 5 %, på alla ut- och ingående varor; men samtidigt gjordes systemet särdeles böjligt därigenom att en särskild »Book of Rates» fastställde *fiktiva* värden på varorna utan hänsyn till deras verkliga pris. Häri upptogos dock endast »vanligen införda» varor, medan de öfriga belades med 5 % tull efter varans *verkliga* värde, angifven under ed af importören. 1660 års Book of Rates (12 Car. II, c. 4, tr. i *Statutes of the Realm*, ed. Record Commission, Lond. 1810 ff., V, s. 193) gällde ännu, där den ej var förändrad i särskilda positioner; och där upptogs »Amis spanish spruce and Swedish Iron» efter en beräkning af £ 7 per ton. Eftersom det svenska järnet sällan torde ha noterats under £ 14 eller £ 15 per ton, så var det alltså ofantligt gynnsamt ställdt i jämförelse med järn som betalade verklig värdetull — om det senare nämligen angafs till sitt rätta värde, hvilket visserligen ej var säkert.

För att ej framkalla den missuppfattningen att svenskt järn faktiskt endast betalade 2 1/2 % tull i England måste jag tillägga, att denna ursprungliga »Subsidy upon Poundage» af 1660, vanligen kallad »the Old Subsidy», tillökats med en »new Subsidy», en »1/3 Subsidy» och »2/3 Subsidy» så att det ursprungliga beloppet tredubblats, hvartill slutligen kom en s. k. »Impost» på öfver £ 1 för järn på engelskt skepp och öfver £ 1 1/2 för järn på utländskt skepp. Tillsammans gick tullen vid import på svenskt skepp till £ 2 10 s. 11 d. per ton, eller vid ett pris af £ 15 till öfver 17 %. Jfr de officiellt meddelade tullsatserna i utdragen ur tulljournalerna hos SCRIVENOR, s. 327 ff., och S. DOWELL, *History of taxation and taxes in England* (Lond. 1884), II, s. 19, 59 ff., 71, 83, 95 f.

England, som officiellt afbrutit alla diplomatiska förbindelser med detta land redan 1720. England var — som vi nu veta — vid denna tid ifrigt att med Frankrikes hjälp uppnå ett närmande till Ryssland, och endast de franska diplomaternas olust att bidraga härtill synes ha hindrat saken.[1] Detta gjorde icke Sparres uppgift lättare.

Medan Sparre därför försökte låta hela saken gå i *de* svenska och engelska köpmäns namn som handlade på Sverige, talade han dock själf med statssekreteraren för norra departementet, d. v. s. för förbindelserna med de nordeuropeiska staterna, lord Townshend. Men Townshend var ingalunda tillmötesgående; den engelska regeringen, som kort förut skickat Poyntz som envoyé till Stockholm, misstrodde vid denna tid Horn, och statssekreteraren förklarade, att man ej kunde förneka ryssarna samma förmåner som svenskarna, i synnerhet under de förhandlingar om försoning med Ryssland som pågingo i Petersburg under fransk bemedling; dessutom låge afgörandet nu hos domstolen. Äfven i sina planer på köpmännens ingripande misslyckades Sparre; af oro för sina affärer vågade de blott lämna honom ett ounderskrifvet memorandum, som han alltså skulle lämna fram i eget namn, medan han önskat ett underskrifvet memorial som han blott skulle behöft remittera till vederbörande. Med en ganska bitter hänvisning till köpmännens egoism och brist på fosterlandskärlek måste han därför begära svenska regeringens förhållningsorder om lämpligheten af offentliga åtgärder.

Emellertid aflopp rättegången i stället förmånligt. Vare sig det berodde på att Sparre verkligen lyckats påverka kronans advokat (Attorney General) eller ej, uttalade sig denne mot ryssarna, med den påföljd, att de förlorade processen. Men saken var ej slut därmed. Redan lord Townshend hade påpekat, att parlamentet kunde komma att besluta om tulländring, sedan domstolen yttrat sig om den bestående tullens tillämpning, och efter processens slut tänkte de ryska köpmännen

[1] Se BASIL WILLIAMS, *The foreign policy of England under Walpole* (*Engl. Hist. Rev.*, XV, 1900) s. 681 f.

petitionera hos parlamentet om lika tull på allt utländskt järn. Frågan var, om det skulle kunna komma till afgörande under den pågående parlamentssessionen.[1]

Sådan var ställningen, då produktplakatets utfärdande blef bekant för de engelska diplomaterna i Stockholm och den engelska regeringen. Det kunde naturligtvis ej annat än skärpa spänningen och öka utsikterna för det ryska järnet. Innan ännu envoyén Poyntz och residenten Jackson kunnat få några order hemifrån, gjorde de föreställningar hos Horn,[2] och när underrättelsen den 15 december nått lord Townshend, dolde han ej sitt missnöje.

Sparre hade fått del af den nya förordningen med samma post som Townshend, och dagen efter hade denne stämt honom till sig. De hade därefter flera samtal, och Townshend beklagade sig lifligt. Han betraktade förordningen som ett brott mot traktaten och ansåg att den väsentligt skulle skada Englands handel på Sverige, hvilket vore så mycket oförsvarligare, som handelsbalansen äfven därförutan utföll så ansenligt till Sveriges favör.[3] Han tillskref sig förtjänsten af att under hand ha föranledt det gynnsamma resultatet af den nyss omtalade processen beträffande det ryska järnet, men hotade med att man, om förordningen bibehölles, skulle gå till S:t Petersburg efter järn i stället för till Sverige. Emellertid slutade han med en förmodan, att svenska regeringen skulle ändra förordningen.

Dessa »ganska allvarsamma och kraftiga föreställningar» besvarade Sparre enligt sin egen redogörelse både utförligt och uttömmande. Traktatbrottet förnekade han och hänvisade till att England sedan gam-

---

[1] Sparre till K. M:t 24/4, 30/10, 6/11, 13/11, 4/12, 11/12 1724. Om Englands och Rysslands förhållande till Sverige och inbördes se äfven MALMSTRÖM, I, s. 438, 441 ff.

Under 1724 hade svenska rådet en gång kommit att tänka på frågan om en handelstraktat med England (*Utr. Rådspr.* 3 aug.), men ingenting torde ha blifvit af; sedan kan jag ej se, att frågan kom upp förrän 1726, också då utan att medföra något resultat (*KmK:s prot.* 26—29 apr. 1726).

[2] *Utr. Rådspr.* 7/12 1724.

[3] Sparre svarade en smula ironiskt att »angående den af lord Townshend anförde öfvervikten af handeln på Sveriges sida, så kunde den fuller ej nekas, men att det jämväl ostridigt vore, att den måste på en sida utfalla».

malt hade precis samma förordning — visade icke det tillräckligt, att den ej var oskälig? Sparre påpekade emellertid vidare fyndigt och i viss mån riktigt, att förordningen långt ifrån att skada Englands handel tvärtom skulle befordra den kraftigt, emedan numera blott engelsmän och svenskar kunde införa engelska varor, ej som hittills holländare, hamburgare och lübeckare. Med afseende på järnhandeln framhöll han slutligen, hur viktigt det var för England, att järnhandeln ej föll i »så mäktiga händer som de ryska». Förordningen var en nödvändig förutsättning för att Sverige skulle återfå krafterna efter kriget, för dess sjömakts och handels förkofring samt därför också för den politiska jämnvikten vid Östersjön, som England själf hade så stor del i; och han kunde ej antaga, att England var villigt att offra Sveriges handel för den ryska på grund af de pågående förhandlingarna i Petersburg. Trots alla dessa argument kunde emellertid Sparre ej dölja för sin regering, att Townshend fortfor att vara nästan lika missnöjd under deras tredje samtal som under det första. Det hade då kommit underrättelse om Poyntz' resultatlösa föreställningar hos Horn och Höpken; Townshend sade sig ha beordrat Poyntz att ej taga några vidare steg, men skulle i stället öfvertala konungen (sic) till att England skaffade sig järn från annat håll.[1]

Utan kännedom om den engelska diplomatiska korrespondensen är det svårt att yttra sig om hur allvarligt Englands klagomål voro menade, men det förefaller nog, som om denna sak var ett ganska viktigt led i det dåvarande missnöjet mot Sverige.[2] Sparre trodde dock, att oviljan snart skulle ge med sig, i synnerhet som köpmännen ej klagat det ringaste. I ett följande bref, i januari 1725, ansåg han sig ha fått

[1] Sparre till K. M:t 18/12, 25/12 1724.

[2] Jfr Malmström, I, s. 443 m. n. 1 (hänvisningar till flera depescher från Poyntz till Townshend). Poyntz' uppfattning, att Horn hade någon större del i produktplakatets utfärdande kan med nästan fullständig visshet sägas vara oriktig; Horn hade hållit sig fullkomligt likgiltig under förhandlingarna 1723 och visade i rådet den 7 dec. 1724, att han ej alls följt med frågan. Förmodligen berodde Poyntz' intryck på Horns vana att försvara också de åtgärder, som han ej själf varit med om (Malmström, I, s. 442 n.).

bekräftelse på sin mening; Townshend hade visat sig »vida mera saktmodig och skälig än i förstone», och flera parlamentsledamöter hade betonat, hur ifrig man var att bevara det goda förhållandet till Sverige. Några vidare klagomål hördes sedan ej af, men Sparre märkte i alla fall — som han skref en månad senare — att man ej var så alldeles nöjd. Förhållandet var förmodligen bara, att engelska regeringen ej ville spilla sitt krut. Frågan om tullen på ryskt järn kom nu inför parlamentet, med det resultat att den sänktes till samma belopp som på svenskt, och samtidigt sänktes tullen på koloniernas tackjärn till en sjundedel den vanliga järntullen; på den punkten var alltså slaget förloradt.[1] Emellertid är det mycket sannolikt, att äfven Poyntz' försoning med Horn i mars, tronskiftet i Ryssland, som afbröt närmandet åt detta håll, och slutligen den wienska alliansen gjort engelska regeringen ovillig att urgera sina tvistepunkter med Sverige.[2]

På svenskt håll hade man ej heller ett ögonblick tänkt på att gifva vika — ständerna hade ju själfva beslutit förordningen. Då Sparres två sista bref om ryska järnhandeln och två första om produktplakatet kommo till föredragning i rådet den 7 och 11 januari 1725, beslöts det visserligen, att han på sin höjd i hemlighet fick motarbeta åtgärderna för det ryska järnet, men på samma gång approbation af hans uppträdande i frågan om produktplakatet. Samtidigt med att två bref till honom afgingo med detta innehåll, remitterades den senare frågan till kansli- och kommerskollegierna, som skulle undersöka, om något var

---

[1] »Iron of Ireland and all other Places unwrought, not otherwise rated, the Ton — — £ 7»; tackjärn från brittiska besittningar £ 1. Additional Book of Rates, 11 Geo. I, c. 7. (*Statutes at Large*, Lond. 1768, V, s. 513). Märkvärdigt nog har Sparre ej ett ord om tullsänkningen på kolonialjärnet, som också för öfrigt tycks ha gått spårlöst förbi.

Däremot visade sig en annan farhåga efter Sparres mening obefogad. Sparre trodde i första ögonblicket, att brädetullen höjts genom att förvandlas till specifik tull från värdetull, men fann snart, att för köpmän, som förut uppgifvit värdet riktigt, var den snarare sänkt. I Sverige tycks man emellertid ha hängt fast vid uppfattningen, att det var en stegring.

[2] Sparre till K. M:t 25/12 1724, 8/1, 12/2, 7/6 1725 Om den politiska situationen Malmström I, s. 454, 457 ff., och Basil Williams, l. c.

att tillägga till Sparres argument.[1] Kollegierna ansågo, att Sparre besvarat anmärkningarna synnerligen väl och uttömmande samt att han ej borde beröra frågan vidare, om den ej bragtes på tal från engelskt håll; och rådet var af samma mening.[2]

Frågan om produktplakatet försvinner därmed fullständigt från de svensk-engelska mellanhafvandena. Femprocentsafgiften 1728, importförbuden på flera engelska varor och en hel del andra taxor och pålagor föranledde nya svårigheter i början på 1730-talet, men i den vidlyftiga berättelse, som Sparre efter sin återkomst 1732 afgaf om alla de engelska klagomålen, berör han ej med ett ord produktplakatet.[3] Emellertid skapade de prohibitiva svenska åtgärderna en ovilja i England, hvilken användes till utgångspunkt för planerna på att ytterligare gynna det koloniala järnet; och förslag på förslag i denna riktning väcktes — 1737 ifrigt sekunderadt af sir Robert Walpoles bror Horace (sedermera lord) Walpole. Men de engelska järnproducenterna och skogsägarna lyckades hvarje gång få dem att falla, tills koloniernas stång- och tackjärn ändtligen befriades från tull genom en lag af 1750 (23 Geo. II c. 29).[4]

Faran för åtgärder mot det svenska järnets afsättning i England skärpte naturligtvis svenska regeringens oro för Rysslands produktionsmöjligheter, och det var en ofta återkommande tanke att söka en öfverenskommelse med den östra grannen. Förbundsfördraget den 22 februari 1724 innehöll en punkt (§ 20) om att en handelstraktat med det snaraste

[1] Utr. Rådspr. 7/1, 11/1 1725. K. Br. till Sparre 7/1 1725 *(Utr. RReg.)*.

[2] KansliKmK. t. K. M:t 23/2 1725. K. M:t t. Sparre 5/4 1725.

[3] »Extr. Env. Sparres berättelse ang. de Engelskas klagomål öfver nya pålagor på deras varor och produkter.» Stockholm 9/11 1732 (särskildt band bland *Anglica, R. A.*).

[4] Särskildt under förhandlingarna härom 1737 framkom det rika material till belysning af järnhandeln, som användts i det föregående (se *Commons' Journals,* XXII och XXIII, ofvan s. 26 n. 1 åberopade ställen. *Statutes at Large,* VII, s. 261 ff. Se äfven transsumter af sekr. Wasenbergs bref till KansliK. 26/4 1737 och 21/3 1738 samt af kommissionssekr. Wynantz' br. till d:o 26/12 1749, 4/6 1751, 27/4 1756, 4/3, 26/4, 10/5 1757 (alla under *Handel och sjöfart,* det förstnämnda på: *Järnhandeln,* de öfriga på: *Utrikeshandeln,* I, *R. A.*), Scrivenor, s. 71 ff., Beer, s. 87 ff. I Wasenbergs första bref finnes ett utmärkt referat af underhusets debatt 1737; Horace Walpole motsatte sig bestämdt alla planer på att betunga det svenska järnet, ty han ansåg, att detta liksom motsvarande åtgärd mot kolonierna blott skulle drifva Sverige till att själft förädla sitt järn eller också exportera det till Holland.

skulle upprättas. Denna sak kom på tal i rådet i augusti och sedan åter i midten af december, en månad efter produktplakatets utfärdande. Från alla håll kommo berättelser om tsarens oerhörda tillgångar på järnmalm och skog samt låga produktions- och transportkostnader, allt i motsats till dyrheten i Sverige; riksrådet Lillienstedt ansåg, att tsaren kunde sänka priset till hälften och ändå göra vinst samt därmed ruinera Sverige. Gyllenborg kastade då fram, att man skulle söka få till stånd en handelstraktat med Ryssland, hvarigenom bägge makterna förbundo sig att hålla samma pris på sina förnämsta produkter, järn och tjära; därmed vore faran undanröjd. Rådet beslöt, att kansli- och kommerskollegierna skulle yttra sig, men då de ej tillrådde dylika åtgärder — beträffande tjäran kunde intet göras, innan man var på det klara med lämpligheten eller olämpligheten af ett tjärkompani — fick saken förfalla. Nära ett år efter sin första öfverläggning kom rådet emellertid ånyo att tala om saken och föreföll oroligare än någonsin för den ryska konkurrensen. Cronhielm ansåg, att den ej kunde hindras, så länge ryssarna voro vid Östersjön, men Höpken upptog en plan analog med den som Gustaf Vasa en gång haft, nämligen om en gemensam rysk-svensk tjärusocietet; och Horn var af samma mening men såg ej, hur den skulle komma till stånd. För tillfället kunde man ej besluta sig för annat än att beordra två af Sveriges diplomatiska agenter i Ryssland att »i det nogaste som ske kan» iakttaga den ryska handeln, särskildt i metaller, tillverkningens och den utländska afsättningens storlek, medlen för utförseln, exportvarornas pris i och utom landet o. s. v.[1]

---

[1] Modée, *All.-tr.*, s. 134. *Utr. Rådspr.* 3/8, 12/12 1724 (med extr. prot. till Kansli-KmK. infördt i slutet af prot.). KansliKmk. t. K. M:t 4/2 1725 (*två* bref). *Utr. Rådspr.* 5/4, 6/12 1725. K. Br. till agenten Ditmer och assessor Paulin 6/12 1725 (*Utr. RReg.*).

Bland exemplen på oron för Ryssland kan äfven nämnas ett ounderskr. affärsbref från Haag (transsumt?) 16/5 1725 (*Handel o. Sjöfart, Järnhandeln, R. A.*) som omtalar ett kontrakt mellan några köpmän i Amsterdam och en rysk köpman i Moskva såsom ombud för regeringen på allt Rysslands järn under sju års tid. Michel Grubbs »påminnelser» 1724 slå också allarm men göra ett något mera trovärdigt intryck; han påstår, att det ryska järnet säljes fritt ombord 18 d. k. m. billigare än det svenska, men han öfverdrifver säkert priset på det senare (70 d. k. m.).

Medan Englands klagomål ganska snart togo slut, men väckte ganska stor oro redan såsom möjligheter, fanns det en annan makt, som aldrig ville sluta att klaga, men hvars känslor till gengäld betraktades med afgjord köld. Det var *Holland*. Holländarna dröjde ej ens till produktplakatets tillkomst med att beklaga sig, utan funno redan en anledning i den snart hundraåriga hel- och halffrihetens återupplifvande.

Sverges resident (från 1725 envoyé) hos Generalstaterna var hofrådet Joachim Friedrich Preis, förmodligen den mest outtröttligt verksamme af Frihetstidens diplomater och dessutom en man hvars hela bana förlupit i Haag, där han äfven till sist, 93-årig, dog på sin post 1759.[1] Som personlig vän och politisk allierad stod under nära trettio år vid hans sida Danmarks sändebud, Nicolai Griis, hvars bana visar en påfallande likhet med Preis'.[2] Förhållandet dem emellan var ej utan sin betydelse; Haag torde ha varit nästan den enda plats, där Sverige och Danmark som regel kände sig ha gemensamma intressen. Nederländerna hade nämligen ej afstått från sin gamla politik mot de nordiska makterna; de ville trotsa sig till handelstraktater samtidigt med att de bekämpade Östersjömakternas handelspolitik, särskildt skyddet för sjöfarten och kolonialplanerna; och därvid sökte de gärna tillfällen att spela ut Sverige och Danmark mot hvarandra. Men detta misslyckades, tack vare de två diplomaternas sammanhållning, och slutet blef en brytning för Holland med bägge makterna nästan samtidigt.[3]

[1] Preis' korrespondens är ytterligt omständlig och utmärkes just ej af någon förmåga att skilja hufvudsak och bisak. Hans bref och beskickningsarkiv utgöra 534 volymer (öfvervägande i folio) och lär vara den största diplomatiska samlingen i riksarkivet. Delvis sammanhänger detta med Haags karaktär af att vara en slags observationspost för hela den diplomatiska världen (jfr BLOK, VI, s. 93).

[2] Preis var kommissionssekreterare i Haag från 1703 — från 1714 chargé d'affaires — och sändebud 1719—1759; Griis var »legationssekreterare i Holland» med bostad i Bruxelles 1703—10 och resident eller envoyé i Haag från 1717 till sin död 1746. Om Griis se DAAE, l. c.; hans och Preis' vänskap omtalas s. 68 f., och deras politiska enighet framgår af Preis' depescher. *Biogr. Lex.*, XI (Ups. 1845), s. 362 f.

[3] Det var dock den skillnaden mellan de två nordiska makterna, att Danmark ansåg sig förorättadt af Holland, medan det var Holland som var den klagande vis-à-vis Sverige; vare sig på grund af tradition eller af hänsyn till sin handel tycks ej Dan-

I september 1723 kunde Preis meddela, att det holländska Östersjökompaniet i Amsterdam (de Osterse handelaers) anhållit hos Generalstaterna, att den nyutnämnde, ännu ej afreste envoyén i Stockholm, H. W. Rumpf, skulle åläggas att begära hel- och halffrihetens upphäfvande.[1] I sammanhang med denna fråga skulle Rumpf urgera tvenne andra, nämligen ersättning för holländarnas förluster genom kaperierna under Karl XII:s krig och frågan om en ny handelstraktat. Rörande handelstraktaten gjorde kompaniet några erinringar, som bl. a. äfven upptogo förbud mot monopol och kompanier — särskildt tänkte de då på det fruktade tjärukompaniet. I början yttrade sig rådspensionären, med hvilken Preis hade flera samtal, ganska ringaktande om petitionärerna, och äfven direktörerna för Osterse handelaers synas ha förefallit tämligen likgiltiga för den petition de gått med på. Men ställningen förändrade sig snart. En af Östersjökompaniets direktörer visade sig i själfva verket vara ledare för rörelsen mot Sverige, och rådspensionären förklarade i oktober, att Nederländernas skeppsfart ej kunde bestå mot helfriheten i dess nya form, d. v. s. frihet för *alla* svenska skepp. Holländarna hade äfven fått underrättelse om ständernas beslut angående sjöfarten — hvilket sannolikt var beslutet om produktplakatet — och ville förmodligen hindra det genom en handelstraktat. Dessutom inverkade förhållandet till andra makter. Griis hade alldeles samtidigt å Danmarks vägnar afvisat holländarnas fordran på defensionsskeppens afskaffande med en hänvisning just till Sveriges helfrihet; Preussen hade samtidigt riktat ett angrepp på Hollands handel genom ett förbud mot

---

mark ha ansett sig kunna behandla Holland så öfverlägset som Sverige gjorde. Se Holm, *D. N. H.*, I, s. 206—17, 433 f.; Daae, s. 23—30.

[1] Rumpf var i viss mån ett motstycke till Preis. Hans fader hade också varit sändebud i Stockholm, och sonen tjänstgjorde som hans medhjälpare från 1700 (med survivans), blef resident genom hans död 1706, envoyé 1723 och dog i Stockholm 1743. Van der Burgh, *Gezantschappen door Zweeden en Nederland wederzijds afgevaardigd gedurende jaren 1592—1795*, (s. Gravenhage 1886), s. 17. Redan i april hade Preis omtalat, att holländarna hade planer på att genom en handelstraktat eller på annat sätt få del i helfriheten (Preis till K. M:t $\frac{8}{20}$ april 1723; hans bref ha alltid dubbel datering).

all saltimport; nya slag väntades från Ryssland, och det började tydligen kännas ganska hett om öronen.[1]

Först med Rumpfs ankomst till Stockholm kunde något göras åt saken. I januari 1724 inlämnade han till svenska regeringen ett undertecknadt memorial, hvari han med hänvisning till köpmännens petition påyrkade afskaffandet af all skillnad mellan svenska och holländska fartyg samt förklarade, att detta skulle underlätta handelstraktatens förnyande, men ställde i utsikt repressalier från Hollands sida, om förordningen bibehölles.[2] Emellertid var man vid denna tid i Sverige icke vidare angelägen om en handelstraktat med Holland. I det utlåtande, som kansli- och kommerskollegierna, på uppdrag af rådet, i februari afgåfvo öfver Rumpfs memorial, framhölls, att en traktat i själfva verket kunde bli ett vapen i Generalstaternas hand mot Sverige; för öfrigt deducerade kollegierna Sveriges rätt att utfärda förordningen, varnade för eftergifvenhet och förklarade ingen anledning finnas att frukta »repressalierna». Regeringen afläт i maj svar till Rumpf och Preis i samma anda, och den sistnämnde fick order att ingenting göra för att få handelstraktaten förnyad.[3] Därmed torde holländarna för tillfället ha gifvit sig till tåls.

Så kom produktplakatets utfärdande. Egendomligt nog dröjde de holländska klagomålen denna gång längre än de engelska — möjligen, emedan man först ville afvakta resultaten af dessa. I midten af

[1] »Ce sont là des coups de fouet, et encore est on forcé de garder le silence», skref Sveriges agent i Amsterdam, Pierre Balguerie, till Preis d. 4 okt. (n. st.).

Ofvanstående framställning bygger på följande depescher:

Preis till K. M:t $\frac{10}{21}$ sept., $\frac{1}{11}$ okt., $\frac{8}{19}$ okt. 1723. Preis till Balguerie $\frac{7}{18}$ sept., $\frac{2}{13}$ okt. (afskr. bilagda Preis' dep. t. K. M:t). Balguerie till Preis 19 sept., 15 okt. (n. st.). Generalstaternas resolution 11 sept. (n. st.) ang. skadestånd för kaperierna (bil. till Preis' dep. 10 sept.).

[2] Rumpf till K. M:t $\frac{13}{24}$ jan. 1724 (*Holländska beskickningars memorial*, II; *R. A.*)

[3] *Utr. Rådspr.* 20/1, 4/5 1724. KansliKmK. t. K. M:t. 21/2. K. M:t till Rumpf och till Preis 4/5 (*Utr. RReg.*). Preis t. K. M:t 9/6.

De svenska statsmännens bestämda motstånd mot en handelstraktat med Holland var i sig själf mycket naturlig, men väcker en viss förvåning af det skäl, att S. U. i sitt memorial 15/10 1723 uttryckligen tillrådt en sådan traktat under förutsättning af att Holland tog initiativet. Det förefaller emellertid, som om man alldeles glömt bort detta bref.

februari 1725 var holländska regeringen emellertid färdig med en resolution, men först den 13 mars fick rådet i Stockholm underrättelse om missnöjet genom ett bref till Höpken från Sveriges förut nämnda agent i Amsterdam, Pierre Balguerie;[1] två dagar senare kom den första underrättelsen från Preis. Han hade talat med tre ledamöter af Generalstaternas regering, hvilka uttryckt sin förundran och sitt missnöje[2] och gjort antydningar om en projekterad motresolution.[3] — Samtidigt med att Preis' bref lästes i rådet föredrogs där en promemoria från Rumpf,[4] hvari motresolutionen uttryckligen omtalas som ett faktum, med det tillägget, att Generalstaterna ville hålla inne med den i tre månader i förväntan på att produktplakatet dessförinnan skulle blifva upphäfdt. Äfven förklaras, att produktplakatet strede mot alla Nederländernas traktater med Sverige, särskildt den af 1679. Åberopandet af utlupna traktater var ett gammalt konstgrepp i den nederländska diplomatien. Rådet tänkte naturligtvis ej på eftergift, men remitterade skrifvelsen till kansli- och kommerskollegierna för att uppvisa förordningens berättigande.[5]

En afskrift af själfva resolutionen öfversändes af Preis den 16 mars (g. st.). Den var både beträffande innehållet och villkoren för publicerandet i full öfverensstämmelse med hvad Rumpf sagt. Klämmen i detta »*retorsioneel placaat*» var i själfva verket en ordagrann öfversättning af produktplakatet, men riktad blott mot svenska och finska undersåtar.[6]

Preis hade som vanligt utvecklat en liflig verksamhet och under mars månad haft en mängd samtal med olika nederländska politici, bl. a. med rådspensionären, som var välvillig, men föreföll föga inne i saken, och med den mycket inflytelserike statsmannen, »greffieren»

[1] *Utr. Rådspr.* 13 mars 1725.

[2] En af dem hade t. o. m., »dock småleendes», frågat om konungen önskade krig med republiken.

[3] Preis till K. M:t $\frac{2}{13}$ mars 1725.

[4] Den var oundertecknad och hade formen af ett memorandum åt Horn till hjälp vid ett referat af Rumpfs muntliga klagomål.

[5] Env. H. W. Rumpfs P. M. $\frac{15}{26}$ mars 1725 (*Holl. beskickn:s mem.*, II, i två exemplar, bägge ounderskr.; det som betecknas som kopia har lästs upp i rådet). *Utr. Rådspr.* 15 mars.

[6] »Extract uyt het Register der Resolutien van der Ho: Mo: Heeren Staaten Generael der Vereenigde Nederlanden» 21 febr. 1725 (n. st.): bil. till Preis' br. $\frac{16}{27}$ mars.

Fagel, som var »vred och ond» och påstod, att Sverige nu en lång tid icke tänkt på annat än att göra republiken »spratt och förtret».[1] I Preis' taktik ingick hela tiden att framställa det påtänkta förbudet som en sak, hvilken Sverige tog synnerligen lugnt, ja, som rent af kunde vara nyttig för svenskarna, emedan de därigenom tvungos att gå Holland förbi; dock protesterade han emot att förordningen var riktad *enbart* mot Sverige och framhöll, hur holländarna genom den skadade sin egen handel.[2] Då han mötte den invändningen, att svenskarna ej skulle kunna få returfrakt från Sydeuropa, då de ju skulle bli förbjudna att föra dess produkter till Holland, svarade han, att kejsaren säkert skulle tillåta deras uppläggande i Ostende. I det hela sade han holländarna många beska sanningar.[3] Hufvudargumentet var den stora skillnaden i holländarnas uppträdande mot Sverige och mot England; trots det att den engelska navigationsakten alldeles förstört deras handel och sjöfart, vågade de icke »en gång munnen upplyfta emot Engelland».[4] Han påminde om huru Generalstaterna alltid själfva förfäktat sin rätt att utfärda näringsförfattningar, som skadade andra makter (ett färskt exempel var den prohibitiva tull, som 1724 lagts på utländska kreatur) och afvisade med kraft holländarnas egendomliga hänvisning till längesedan upphörda traktater.[5] — I allt detta stod Griis vid Preis' sida.[6]

---

[1] Om Fagel se Blok, VI, s. 92.

[2] Deras konkurrenter, England, Hamburg och det hatade Ostendekompaniet skulle, sade han, »uppgöra fröjdeeldar».

[3] Bl. a. uttalade han sin glädje öfver holländarnas minskade handel på Sverige — af det skäl, att lurendrejerierna därigenom skulle minskas, »emedan ingen nation därpå vore så illsindig som holländarna.» Detsamma ansåg man i Danmark och Norge, (jfr Holm, *D. N. H.*, I, s. 431).

Stundom höll Preis sig emellertid icke så noga till verkligheten — såsom då han påstod, att större delen af de varor holländarna förde till Sverige voro deras eget lands produkter och således oberörda af produktplakatet!

[4] Jfr Balgueries bref till Preis 8 sept., 15 okt. 1723 (n. st.)

[5] Det hade alltid, sade han, varit deras metod att åberopa utslocknade traktater, när de varit till deras favör, medan de i motsatt fall »med löje förkastat» dem. Rumpf åberopade i dec. 1728 ånyo 1679 års traktat, »quoique le terme en soit expiré depuis quelques années» — faktiskt hade den utlupit 24 år förut. Danmark hade liknande erfarenheter; se Holm, *D. N. H.*, I, s. 208.

[6] Preis till K. M:t $\frac{2}{13}$, $\frac{16}{27}$ mars; 30 mars/11 april 1725. Utr. Rådspr. 12/4; K. M:t till Preis s. d. (*Utr. RReg.*)

Under april, maj och juni hörde Preis icke mycket af saken och alldeles ingenting af statsmännen.[1] Just under dessa månader behandlades Rumpfs klagomål i Sverige, och den 22 maj beslöt rådet, i öfverensstämmelse med kansli- och kommerskollegiernas yttrande, om svar till Rumpf. Det innehöll ett obetingadt afslag med de vanliga argumenten, men förklarade sig ingenting ha emot förordningen, om den blott blefve gällande för alla länder; i sin nuvarande form kunde den »intet anses som synnerligit prof af en åhuga att underhålla vänskapen bägge länder emellan».[2]

Med detta svar tyckas holländarna ha låtit sig nöja tills vidare. Frampå hösten bragte emellertid politikerna saken ånyo på tal med Preis, men det föreföll då som om köpmännen, skeppsredarna och Amsterdams styresmän voro de drifvande krafterna. Under sakens föregående skeden hade man alldeles ej hört talas om dem — i motsats till förhållandet 1723 och 1724 — men nu lät rådspensionären åtminstone påskina, att han nog ville, men icke längre kunde motstå deras fordringar på retorsionsplakatets utfärdande.[3] Emellertid blef detta fortfarande ej af, ehuru de tre månaderna länge sedan utlupit.

Sedan hör man ej något om saken på fulla tre år. Men plötsligt i midten af december 1728, inlämnade Rumpf en ny, denna gång underskrifven, promemoria, hvari han i enlighet med Generalstaternas befallning förnyade sina förra klagomål och meddelade att om de ej ledde till något resultat skulle 1725 års retorsionsplakat publiceras den 1 mars 1729. Efter yttrande af kansli- och kommerskollegierna afgafs

---

[1] Preis till K. M:t 20 april/1 maj, 18/29 maj, 22 juni/3 juli 1725.

[2] Det hade väckt mycket missnöje, att Rumpf blott lämnat en ounderskrifven promemoria, och för att rädda formen beslöt man nu, att Höpken muntligen skulle meddela honom svaret samt öfverlämna ett ounderskrifvet memorandum blott om Rumpf så begärde för sitt minnes skull.

KansliKmK. t. K. M:t 10/4 1725. *Utr. Rådspr.* 22/5. K. M:t t. Preis s. d. »Ounderskrifvit svar uppå holländske Extraord. Envoyé Rumpfs ounderskrifne memorial af d. 15/26 Mar: 1725» (*Utr. RReg.* — en högst bristfällig afskrift; afskriften i bil. till brefvet till Preis är mycket bättre).

[3] Preis till K. M:t 17/28 okt., 2/13 nov. 1725.

ett svar, som i hufvudsak endast innehöll en hänvisning till det förra svaret.[1]

Men nu menade holländska regeringen allvar. Så snart den fått det svenska svaret från Rumpf, började Preis höra talas om retorsionsplakatets utfärdande, och den 5 april 1729 (n. st.) skedde publikationen, ehuru förordningen tycks ha varit daterad den 28 mars.[2] Som vanligt dröjde det emellertid, innan Preis fick officiell underrättelse om förordningen, så att ehuru han skickade hem ett exemplar den $^{1}/_{12}$ april, ansåg han sig ej kunna låtsa om dess tillvaro och alltså ej heller göra remonstrationer.

Det tycks ha varit två anledningar till att Generalstaterna nu plötsligt förlorade tålamodet. Det ena var femprocentsafgiften på en mängd utländska varor, som enligt 1726—27 års riksdags beslut infördes 1728,[3] och det andra var, att Sverige efter mångåriga underhandlingar nu stod på tröskeln till fred och handelstraktat med Algier,[4] så att de svenska köpmännen lätt kunde bli farliga konkurrenter i Medelhafshandeln, i synnerhet om de fingo afsätta Medelhafsvarorna i Holland. Emellertid ansåg Preis, att förbudet icke var något att fästa sig vid, emedan knappt sex svenska fartyg om året införde andra än svenska produkter, och det förefaller ej otroligt. Till yttermera visso vägrade provinsen Zeeland att gå med på plakatet, så att Middelburgs hamn allt fortfarande stod svenskarna öppen som förut.[5]

---

[1] Rumpfs P. M. 16 dec. 1728 (g. st.). *Utr. Rådspr.* 17 dec. 1728 o. 19 febr. 1729. KansliKmK. t. K. M:t 7 febr. 1729 (med bilagdt projekt). K. M:t till Rumpf o. till Preis 19 febr. *(Utr. RReg.)*.

[2] Retorsionsplakatet har varit bifogadt Preis depesch $\frac{1}{12}$ mars 1729, men finnes nu ej längre där, och något annat exemplar har varit mig omöjligt att uppdrifva. Datum den 28 mars har jag från Rumpfs not 28 juni 1734 (g. st.). Utan tvifvel är texten densamma som den ursprungliga, d. v. s. som produktplakatets.

[3] Arnberg, s. 26 f., 34. Modée, I, s. 759 f.

[4] Traktaten (tr. hos Modée, *All.-tr.*, s. 165—71) är daterad $\frac{5}{16}$ apr. 1729. Underhandlingen hade förts af Wilh. von Uthfalls yngre bror, den framstående sjöofficeren (schoutbynacht, sedermera amiral) Jean von Uthfall, som också undertecknat traktaten.

[5] Däremot förekommo vissa tillfälliga svårigheter. Se Preis till K. M:t $\frac{1}{12}$, $\frac{8}{19}$, $\frac{15}{26}$ apr., 22 apr./3 maj 1729 (med talrika bilagor; de som höra till det andra brefvet i ordningen finnas ej vid orig. utan längre framme i bandet vid en afskrift). Kansli-

För den följande tiden kunna blott konturerna af utvecklingen meddelas. Frågan om produktplakatets och retorsionsplakatets upphäfvande blef en af dessa tröttsamma diplomatiska frågor af välbekant slag, som sträckte sig med protester och reprotester genom årtionden utan minsta resultat.

1731 hade Rumpf flera olika anledningar till klagomål och däribland äfven denna, som dock nämndes mera i förbigående. Kansli- och kommerskollegierna togo sig emellertid anledning att reda ut hela det politiskt-ekonomiska förhållandet till Nederländerna alltifrån 1700 och konstaterade med tillfredsställelse en stark tillbakagång i den holländska Östersjöhandeln, som en gång varit Nederländernas enonomiska ryggrad. Naturligtvis afvisades fordringarna som vanligt.[1]

Svenska regeringen hade hittills hållit i hög grad på sin värdighet och tagit alltsammans kallt. Men då Rumpfs klagomål denna gång kommo, pågick som bäst 1731 års riksdag, och kollegiernas utlåtande remitterades till sekreta handelsdeputationen, dock först sedan Rumpf redan fått svar. Deputationen tog saken mycket allvarligt och projekterade ett svar i sårad ton,[2] hvilket emellertid ej föranledde till någon åtgärd, då ett svar redan afgått.

Rumpf förnyade 1734 sina klagomål öfver de tre stående frågorna: kaperierna under kriget, halffriheten och produktplakatet; det senare förklarade han praktiskt taget liktydigt med ett förbud för holländsk sjöfart, emedan det var bekant i Sverige, att republiken ej kunde lasta ett nämnvärdt antal egna produkter. Han ställde i utsikt ytterligare repressalier, om hans begäran ej blef beviljad.[3]

1738—39 års krigiska sekreta utskott ansåg det emellertid nödvändigt, att Sverige å sin sida skulle skrida till ett »expedient» med anledning af retorsionsplakatet, en åsikt, som understöddes af kansli- och

KmK. t. K. M:t 6 juni. Uppgiften om provinsen Zeelands ställning finns i KansliKmK:s utlåtande 26 juni 1744.

[1] Rumpfs memorial 7 febr. 1731 (g. st.). KansliKmK. t. K. M:t 19 mars. K. M:t till Rumpf 22 mars (*Utr. RReg.*).

[2] S. H. D. till S. U. 5 april 1731 (i orig. bland *Sms. koll. utl.*, I, A., c., XI).

[3] Rumpfs P. M. 28 juni 1734 (g. st.).

kommerskollegierna, och Preis fick därför göra några muntliga föreställningar, naturligtvis fruktlösa. Sverige fick därefter (1740) så mycket att tänka på annorstädes, att saken blef uppskjuten. Efter freden i Åbo bragte kollegierna den å bane igen (på grund af påminnelser från handlandena, hvilka så vidt man vet icke låtit höra af sig förut); kollegierna ansågo tidpunkten särskildt lämplig just då, emedan Sverige hade fred, samtidigt med att hela Europa var upprördt af Österrikiska tronföljdskriget, och äfven af andra skäl.[1] Emellertid blef ingenting åtgjordt, och allt förblef sig likt.

Holländska retorsionsplakatet höll sig med förunderlig seghet. Det suspenderades af tillfälliga anledningar för kortare tider (1781 och 1784—85). Först 1827, eller efter 98 år, upphäfdes det definitivt.[2]

Från andra land än England och Holland torde icke några klagomål öfver produktplakatet afhörts. Särskildt anmärkningsvärdt är detta förhållande beträffande de nordtyska städerna, framför allt Lübeck, som bedrifvit åtskillig transithandel förut och äfven gjorde små försök att fortsätta densamma trots produktplakatet.[3]

Produktplakatets förhistoria, uppkomst och utrikespolitiska verkningar ha nu skildrats. Att, i den mån det låter sig göra, visa upp produktplakatets egen inre utbildning, dess verkningar på vårt ekonomiska lif och utveckling till en grundlag för den ekonomiska politiken är en uppgift för en annan framställning.

---

[1] KanslikmK. t. K. M:t 3 febr., 20 aug. 1740, 26 juni 1744.

[2] Gen. St:s resolution 3 nov. 1784 (i utdr. o. svensk öfvers.). Två lagar om Sveriges sjöfart på Nederländerna 14 mars och 25 juni 1819 (i afskr.). J. D. Lüning till assessorn i KmK. O. E. Bergius 1 aug. 1825. Apostille till en depesch från svenske envoyéen frih. C. D'Ohsson till Utrikesstatsministern 18 dec. 1827 (i afskr.) — allt *Handel och sjöfart, Utrikeshandeln*, II.

[3] I *Preussen* rådde stort missnöje dels med helfrihetsförordningen och dels med 5%-afgiften 1728, men däremot hör man ingenting om klagomål öfver produktplakatet,

Exkurs.

Produktplakatets förebilder.

Efter hvad som meddelats ofvan sid. 38 kan man anse konstateradt, att den *engelska* sjöfartslagstiftningen varit det, som föresväfvade 1723 års kommersdeputation såsom mönster för produktplakatet. Men man torde komma sanningen närmast om man säger, att det endast var den i hela Europa bekanta *principen* för den engelska sjöfartspolitiken som man ville öfverföra till Sverige. Att tänka sig något inflytande från Cromwells navigationsakt af 1651 går knappast an, då den ej synes ha varit allmännare känd efter restaurationen[1]; och att hvarken själfva 1660 års navigationsakt (12 Car. II c. 18)[2] eller några framställningar i den engelska broschyrlitteraturen fått tjäna såsom utgångspunkt, synes framgå af att produktplakatet, sådant det beslöts 1723, ej företer *någon* formell likhet med de engelska lagarna.

Först i kommerskollegiets förslag 1724 förekommer ett uttryck, som *kan* vara hämtadt från den engelska lagen, nämligen förklaringen af landsprodukter såsom »allt hvad som i ett land faller, växer eller tillverkas», hvilket mycket påminner om navigationsaktens stående beteckning »goods or commodities that are of [foreign] growth, production or manufacture».

Ser man då till sist närmare på den svenska förordningens allmänna uppställning i dess definitiva skick, så finner man lätt, hur olika byggda den svenska lagen och 1660 års navigationsakt voro.

och ej heller var det tal om repressalier, ehuru de diplomatiska förbindelserna just voro afbrutna 1723—25 (se SCHMOLLER, *Die Erwerbung Pommerns und der Handel auf der Oder u. in Stettin bis 1740*, i hans *Jahrbuch*, VIII (1884), s. 393 ff. — med en duktigt felaktig redogörelse för den svenska politiken).

[1] Svenske residenten i London C. Leijoncrona daterar t. ex. i en berättelse till kanslikollegium (bland hans bref till K. M:t) 12/7 1700 navigationsakten utan vidare till 1660. Cromwells lag (Acts 1651 c. 22) är ganska svåråtkomlig; den finns hos SCOBELL, *Collection of acts and ordinances of general use 1640—1656* (Lond. 1657—58, Brit. Mus.), II, s. 176 f.

[2] *Statutes*, V, s. 246—50. Tilläggen till 1660 års lag (14 Car. II c. 11, 15 Car. II c. 7, 18 & 19 Car. II c. 2, 22 & 23 Car. II c. 26, 25 Car. II c. 7, 1 Jac. II c. 18 o. s. v.) gällde egentligen dels kolonierna och Irland, dels fiskerierna och dels de beväpnade skeppen, alltså intet, som hade direkt sammanhang med produktplakatet.

Produktplakatet utmärker sig lika litet som de engelska lagarna för någon större klarhet i formuleringen, hvaraf följden blef, att dess tolkning nästan från början företedde svårigheter.[1] Men dess princip är dock tämligen uppenbar, nämligen att hindra import med andra fartyg än antingen produktionslandets eller också Sveriges. Hade 1651 års navigationsakt varit känd i Sverige, skulle ett inflytande från dess föreskrift beträffande import af europeiska produkter ej varit otänkbart, ty däri var samma princip tydligt uttryckt, om än användningen af andra än engelska fartyg där närmast har karaktären af ett undantag från regeln.[2] Af någon anledning, som ännu ej än utredd, uteslöt emellertid 1660 års navigationsakt alldeles denna allmänna föreskrift om behandlingen af varor från europeiska länder. Då importen från utomeuropeiska länder enligt båda de engelska lagarna i princip uteslutande var förbehållen engelska fartyg, blef följden, att frågan om utländska fartygs rätt att deltaga i den engelska fraktfarten i princip lämnades *oafgjord* af 1660 års navigationsakt.[3] Att denna ej kunnat ligga till grund för produktplakatet, där just denna fråga var medelpunkten, är då tämligen uppenbart.

[1] Självfva kärnpunkten i produktplakatet lydde: »att de främmande med egne eller befraktade utländske fartyg..... icke måge hitföra andra än deras egne lands-produkter». Detta gaf anledning till två tolkningsfrågor. 1) Orden »*eller befraktade utländske* [fartyg]» syntes kunna tolkas så, att fartyg af hvilken nationalitet som helst finge användas, om blott varan fördes från produktionslandet. Kommerskollegium bestred kategoriskt denna tolkning (se dess prot. 19/4, 13/9, 27/9 1725), men insåg tydligen det stöd de kursiverade orden gåfvo tolkningen och företog sig därför att utesluta dem(!) ur referatet af produktplakatet i ingressen till K. Förklaringen 26/2 1726 (KmK:s prot. 24 o. 27 nov. 1725). 2) Orden »*de främmande*» tydde på att *svenska* köpmän skulle kunna införa varor med hvilket lands fartyg som helst. Denna missuppfattning undanröjdes först genom 1726 års förklaring (KmK.:s prot. 22/2 1725, KmK. till K. M:t 27/9 s. å.).

[2] Acts 1651 c. 22, § 2: »That no goods or commodities of the growth etc. of Europe or of any part thereof shall... be imported... in this Commonwealth.... in any other ship.... but onely in such as do truly... belong onely to the people of this Commonwealth..... and in no other, except onely such foreign ships... as do truly.. belong to the people of the country or place, of which the said goods are the growth etc.»

[3] Det är ej möjligt att här gå till botten med denna svåra tolkningsfråga. D. O. Mc Govney, *The navigation acts as applied to European commerce* (*Amer. Hist. Rev.*, IX, 1903/04), s. 726 ff., söker genom tolkning af § 4 visa upp, att 1660 års lag ej utom i särskilda fall förbjöd *något* slags införsel af europeiska produkter med utländska fartyg — hvilket är ett uppenbart orimligt resultat.

Frånvaron i produktplakatet af *en* bland hufvudbestämmelserna i navigationsakten förefaller mig slutligen afgörande för frågan om direkt efterbildning. Hade 1723 års män känt till att den engelska lagen förbjöd import af varor från andra länder än produktionslandet äfven med inhemska fartyg, kan man nästan vara säker på att en åtgärd, som så fullkomligt stämde öfverens med Sveriges handelspolitik, ej skulle ha kunnat undgå att bli föreslagen från något håll.[1]

För öfrigt är det alls ej uteslutet, att också andra länders föredöme kan ha medverkat — det i kommersdeputationens första utskotts betänkande använda uttrycket »andre i handel florerande makters exempel» behöfde ej syfta blott på England. Utom Aragonien på 1200-talet[2] hade Hansan 1447, 1461 och 1470[3] och Kastilien under Isabella haft en ren navigationsakt,[4] Frankrike liknande åtgärder under Ludvig XIV[5] och Danmark flera gånger under 1600-talet bestämmelser, som åtminstone kommo mycket nära ett monopol för den inhemska skeppsfarten.[6] Emellertid hör man intet af dessa nämnas som exempel, utan i stället ett annat, mera oväntadt: Ryssland. Den magra litteratur om tsar Peters ekonomiska politik, som stått till mitt förfogande, nämner intet om hans sjöfartspolitik, men kansli-, bergs- och kommerskollegierna omtalade i sitt ofta förut citerade memorial till Kommerse- och tulldeputationerna $^{10}/_{4}$ 1723, att »tsaren, hvilken sine handels förmåner så väl förstår, äfven redan gjort en början med *förbjudandet af åtskillige varors införande i sitt rike med främmande skepp*», och alldeles obero-

---

[1] Mc Govney, l. c., försöker visserligen leda i bevis att denna föreskrift, i § 4 af 1660 års lag, endast gällde utom-europeiska produkter. Men då man vet, att bestämmelsen härstammar från 1651 års lag (§ 3) och att den där obestridligen gäller alla varor, förefaller tolkningen felaktig.

[2] Schanz, *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters* (Lpz. 1881), I, s. 358 f.

[3] Daenell, *Die Blütezeit der deutschen Hanse*, II (Berl. 1906), s. 386 ff.

[4] Ansiaux, *Histoire économique de la décadence de l'Espagne au 16. et au 17. siècles* (*Rev. d'Ec. pol.*, VII, 1893), s. 533.

[5] Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au 17. siècle* (Paris 1896), s. 171 ff.; Levasseur, *Les traités de commerce entre la France et l'Angleterre sous l'ancien régime* (*Rev. d'Ec. pol.* XV, 1901), s. 961 f.

[6] Se ofvan s. 12.

ende däraf antydde Preis något liknande i ett bref från oktober samma år.[1] Vare sig det blott var ett falskt rykte eller verkligen angaf ett faktiskt steg, kan det ha haft sitt inflytande på svenska riksdagens handlingssätt.

Slutligen bör man hålla fast vid att produktplakatet så naturligt följde såsom vidare utveckling af 1600-talets politik, att mycket små impulser utifrån kunde behöfvas för att framkalla det.

[1] »Ty hvad nu här [i Holland] värre än en ljungeld fruktas, är att de svenske ju icke efter Englands, Dannemarks *och tsarens* exempel må öppna ögonen och kunna den stora och härliga förmånen [njuta] att själf hämpta och föra utur första och till första handen hvad de så för sig enskildt som riksens publike tarfvors uppfyllande behöfva». Preis t. K. M:t $\frac{1}{12}$ okt. 1723.

Bilaga.

Englands järninförsel under förra hälften af 1700-talet

enligt engelska tullverkets uppgifter.

Uppgifterna äro meddelade för underhusets räkning och undertecknade: John Oxenford, A[ccountant] G[eneral]. De meddelas här efter reproduktionen hos H. Scrivenor, *A comprehensive history of the iron trade* (Lond. 1841), tab. I—XIX. I tabellerna skiljes på London och öfriga hamnar. Året räknas från jul till jul. Uppgifterna här nedan gälla endast England, ej Skottland, för hvilket uppgifter till stor del saknas.

A. Införsel från främmande länder (jämte Irland).

År.	Hela införseln.	Införseln fr. Sverige.	Införseln fr. Ryssland.	Införseln fr. Spanien.	Införseln fr. Danm.-N.
	Ton.	Ton.	Ton.	Ton.	Ton.
1710/11	14,584	11,853	—	1,340	51
1711/12	17,299	13,309	—	1,184	370
1712/13	14,097	11,457	—	1,261	321
1713/14	21,899	19,754	13	721	345
1714/15	17,652	14,545	—	1,309	551
1715/16	14,828	11,889	74	1,750	460
1716/17	7,540	1,428	172	2,744	372
1717/18	17,236	75	334	2,192	1,054
1728/29	19,260	15,161	1,085	1,726	362
1729/30	21,777	17,641	473	1,438	590
1730/31	24,464	20,084	1,627	1,551	378
1731/32	23,284	15,376	4,456	1,796	540
1732/33	24,250	16,838	4,119	1,860	459
1733/34	24,689	17,906	3,538	1,967	442
1734/35	26,011	20,047	2,650	2,072	259
1749/50	35,043	17,575	14,976	1,143	415
1751	26,463	17,859	5,632	991	462
1752	24,865	13,935	8,599	1,263	557
1753	28,576	20,044	7,286	348	292
1754	30,806	22,425	6,611	1,024	178
1755	29,059	17,762	9,949	967	141

B. Införsel från kolonierna.

Uppgifterna äro här mera detaljerade, bl. a. skiljes på stångjärn och tackjärn.

Ingen import före 1717 förekom. Importen af *stångjärn* var under hela perioden mycket obetydlig och många år ingen alls; endast åren 1746 och 1753—55 visa en import på mer än 100 ton. *Tackjärnsimporten* utgjorde:

År.	Ton.	År.	Ton.	År.	Ton.
1716/17	2	1739	2,426	1750	2,924
1717/18	5	1740	2,283	1751	3,220
		1741	3,459	1752	2,983
1728/29	1,156	1742	2,093	1753	2,740
1730	1,761	1743	3,004	1754	3,275
1730/31	2,285	1744	1,878	1755	3,441
1731/32	2,343	1745	2,274		
1732/33	2,405	1746	1,861		
1733/34	2,203	1747	2,165		
1734/35	2,570	1748	2,162		

Otryckta källor.

Arkivforskningarna till föreliggande uppsats ligga så långt tillbaka i tiden som 1903 och ha tyvärr ej sedan dess kunnat korrigeras. Det är därför möjligt, att genom några omflyttningar i och mellan arkiven enstaka handlingar nu befinna sig på annat ställe, än här uppges.

1. *Riksarkivet.* *[R. A.]*

Ofrälse ståndens riksdagsprotokoll 1723 och 1726—27.
Borgarståndets handlingar 1726—27: expediter angående.
Utskottshandlingar 1723: 1—5. Sekreta Utskottets prot. o. handl.
» 35. Kommersedeputationens » » »
» 50. Tulldeputationens » » »
1726—27: 28—29. Ekonomi- o. komm.-dep.:s handl. *[EKmD. III.]*
Riksens Ständers bref i civile ärender 1723 och 1726—27.
Registratur för inrikes civil expedition 1722—1727. *[Inr. RReg.]*
» » utrikes expedition 1723—1727. *[Utr. RReg.]*
Rådsprotokoll i civila ärenden 1723—1727. *[Inr. Rådspr.]*
» » utrikes » 1723—1727. *[Utr. Rådspr.]*
Kanslikollegiets registratur 1723—1724.
» protokoll 1723.
Bergskollegiets protokoll 1723.
Kommerskollegiets bref till Kongl. Maj:t 1719—1729.
Sammansatta kollegiers utlåtanden till K. M:t: *[Sms. koll. utl.]*

I. A. C. X—XIII. Kansli- o. kommerskollegierna 1714—1744.
I. C. XXX. Kanslikoll. o. två l. flera andra kollegier.
Kommissionens i Kymmenegårds o. Nyslotts höfdingedömen etc. bref till K. M:t 1725—1726.
Hollandica: Preis' bref till K. M:t 1723—1729.
» Balgueries bref till K. M:t m. fl. 1718—1741.
» Svenska agenters o. konsulers bref till Preis: Balguerie 1723.
» Holländska beskickningars memorial och noter: H. H. W. Rumpf 1719—43.
Anglica: Sparres bref till K. M:t 1723—1727.
» Sparres berättelse om engelsmännens klagomål 1732.
» Engelska beskickningens memorial o. s. v. 1693—1730.
» Leyoncronas bref till K. M:t 1697—1700.
Handel och sjöfart: Berättelser o. förslag ang. Sv:s handel. I.
» » » Utrikeshandeln. I—III.
» » » Främmande köpmäns rättigheter.
» » » Salthandeln. I—II.
» » » Järnhandeln.
» » » Skeppsmätning. Skeppslistor. I.
» » » Rikets in- och utförsel. I.
Biographica: 1:a serien H. 38 b och U. 13.

2. *Kammarkollegiets arkiv* (Aktuariekontoret). *[K. K. A.]*
Ekonomi- och kommersedeputationens konceptprotokoll och handlingar 1726—27. *[EKmD. I—II.]*

3. *Kommerskollegiets arkiv* (Stora Nygatan). *[KmK. A.]*
Kommerskollegiets protokoll 1721—29.
» registratur 1721—29.
» protokollsutdrag 1725.

4. *Stockholms stads arkiv:* *[St. A.]*
Handlande Borgerskapets s. k. registratur med allegater 1718—30.
» » handlingar 1720—30.

Bland öfriga *förkortningar* torde endast följande behöfva förklaras. *B.* = bergs-, *E.* = ekonomi-, *K.* = kammar-, *Km.* = kommerse-, *T.* = tull-; dessa beteckningar sammansättas dels med *K.* = kollegium eller *D.* = deputation, dels med hvarandra (t. ex. *KansliKBKmK.* = kansli-, kammar-, bergs- och kommerskollegierna gemensamt). — *Östh.* = öfverståthållaren. — *H. S. H.* = Handl. rör. Skandinaviens historia. — *G. V. V. S. H.* = Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar.

Konung och landskapliga myndigheter i den äldsta svenska rättegången.

Av K. G. Westman.

I.

När man med ledning av våra landskapslagar söker bilda sig en föreställning om den äldsta svenska processen, fängslas helt naturligt i första hand uppmärksamheten av de utförliga och noggranna skildringar av olika processformer som där möta. Den allmänna grundsats, som i dem behärskar rättegångsförfarandet i dess olika former, är tydligen förhandlingsmaximen, och då någon sträng gräns ej är uppdragen mellan civil- och straffprocess, kan denna maxim sägas gälla även inom den senare. Som parter möta två bönder inför en tingsmenighet, vilken samlats under bar himmel och består av deras likar. Käranden framför sitt käromål och svaranden sitt bestridande under iakttagande av noggrant fastställda edstema, varjämte bevisningen förebringas av parterna själva enligt formella bevisregler. Rättegångens utfall avgöres väsentligen av parterna själva, medan domstolen, som förhåller sig avvaktande och i möjligaste mån passiv, endast genom sina beslut fastställer processens olika skeden och slutligen genom sin dom fastslår resultatet av den förebragta bevisningen. Domen lyder på böter eller fredlöshet, och någon offentlig exekution förekommer ej.[1] Ett typiskt

[1] Ett undantag från denna regel omnämnes nedan s. 789.

exempel på tillämpandet av dessa grundsatser inom brottmålsprocessen finner man i den processform som i VGL I Md 1 o. f. är fastställd för mandråp.

För att en process i dylika former skall komma till stånd vid brottmål, fordras i äldsta tid som en oundgänglig förutsättning, att målsägaren väcker åtal. Att denna grundsats tillämpades, sammanhänger åter därmed, att en dylik process huvudsakligen åsyftade att bereda den kränkte bötesersättning för liden skada och alltså principiellt sett ej var strängt skild från civilprocessen.

Vid sidan av den process, vars karaktär på detta sätt antytts, fanns emellertid ett rättsligt förfarande med lika urgamla anor, vilket i korthet kan karakteriseras som ett *summariskt strafförfarande*. Det förekom, när brottsling greps på bar gärning eller eljes under sådana omständigheter, som ansågos göra brottet notoriskt. Den klassiska typen för detta förfarande möter i den äldre västgötalagens tjuvabalk,[1] där det kommer till användning mot tjuv, som omedelbart gripits och föres till tinget med tjuvgodset bundet på ryggen. Så fort käranden mot honom framfört laga bevisning, dömes han utan att själv höras till döden. Att domens verkställande haft karaktären av ett offentligt straff, torde vara otvivelaktigt. Det allmännas intresse av brottslingens bestraffande vid dylika brott tillvaratages även i bestämmelserna om åtalsrätten. Lagen stadgar nämligen, att även annan bonde än den bestulne äger gripa tjuv 'på vägen' och att han, därest rätte målsägaren vägrar att vid tinget uppträda som kärande, är skyldig att fungera som anklagare. Man möter alltså här, om ock under begränsade förutsättningar, en actio popularis. Straffet är offentligt, ty domen lyder å träldom vid konungens gård.[2]

Ett dylikt summariskt förfarande har utan tvivel tillämpats även vid de brott, som i den äldre västgötalagen betecknas som nidingsverk och urbotamål. Flera av dessa brott, t. ex. dråp i kyrka eller på ting och

---

[1] *VGL I ÞB* 3 o. f.; jfr även *Md* 8.
[2] *VGL I ÞB* 3: 1.

härnad mot eget land, voro av den art, att de helt säkert betraktades såsom veterliga. Dråp på en helgad plats sådan som kyrka — i äldre tid gudahov — eller ting var en direkt förbrytelse mot gudomen, som ovillkorligen måste beivras i det allmännas intresse, likaväl som landsförräderiet måste straffas. Jämnställda härmed voro tydligen även de nidingsverk, då någon trotsar domstols myndighet, vare sig han bryter av tinget garanterade rättsliga avtal, i det han 'gangær a griþ oc gøræ sæt' eller med sår, dråp eller mordbrand hämnas för dom fälld å tinget. Man torde emellertid utan fara kunna gå ännu ett steg längre och förklara även de övriga brott, som i äldre västgötalagen uppräknas i 'Orbøtæ mal', såsom i processuellt avseende likställda, åtminstone för så vitt de voro veterliga, då de här utan tvivel sammanförts både ur processuell och straffrättslig synpunkt. Det lär knappast vara möjligt att betvivla, att offentlig myndighet i dylika fall inskridit å det allmännas vägnar med ett summariskt strafförfarande.[1] Även i vårt land synes härvid den brottslige, som omedelbart gripits, i äldre tid å det allmännas vägnar ha offrats till gudomen.[2] På lagens tid består straffet i fredlöshet och egendomsförlust.

Huru åtalsrätten i dylika mål varit bestämd, finnes icke i lagen angivet. I vissa fall synes dock ingen annan än offentlig myndighet ha kunnat framställa anklagelse på tinget,[3] i andra har troligen åtalsskyldighet ålegat i främsta rummet den kränkte och subsidiärt grannar eller övriga häradsbor.[4]

Ett dylikt summariskt strafförfarande kan även följa efter en formalistisk process. I en dråpprocess t. ex., som fördes i sådan form,

---

[1] Jfr härmed förhållandena hos andra germanfolk, AMIRA, *Recht*[2] s. 197 f. i Pauls Grundriss[2] III, 1900; SCHRÖDER, *Lehrbuch d. deutschen Rechtsgesch.*[5] 1907 s. 90, 359 f., 385; BRUNNER, *Deutsche Rechtsgesch.* I[2] 1908 s. 219 f., II 1892 s. 467 f., 481 f.

[2] Spår härav, kunna, som förf. vid annat tillfälle ämnar uppvisa, ännu skönjas i landskapslagarna.

[3] LEHMANN, *Königsfriede der Nordgermanen*, 1886 s. 16, 26 drar ur sin redogörelse för den äldsta formalistiska processen vid brottmål den allmänna slutsatsen, att offentlig myndighets åtalsrätt ej i äldre tid funnits utan först senare subsidiärt uppkommit. De av honom anförda källställena berättiga likväl icke till en sådan åsikt.

[4] Jfr ovan om åtal vid tjuvnad.

lydde slutdomen, därest den för dråpet tilltalade befanns saker, på fredlöshet. Man synes ha förutsatt, att det normala händelseförloppet därefter var, att den fällde inom föreskriven frist sökte skogen. Om det emellertid visade sig, att så icke skedde, utan den fredlöse satt kvar på sin gård trotsande domen, ålåg det häradshövding och härad att 'vårda sig' om domens efterlevnad och att 'vräka' honom. För underlåtelse härav straffas häradshövding med böter av 12 mark och härad med 40.[1] Formen för fullgörande av denna skyldighet har förmodligen varit den, att kärande eller häradshövding på tinget angivit den tredskande, varefter beslut om hans 'vräkning' genast fattats och av tinget verkställts. Då härvid utan tvivel det straff tillämpats, som regelbundet var det sista vid trots mot fälld dom, kan med säkerhet antagas, att i samband med 'vräkningen' boskövling ägde rum. En sådan åtgärd var även nödvändig för att förhindra, att den fredlöse efter vräkningsmännens bortgång återvände och ånyo tog sin gård i besittning.

Detta efterförfarande kan alltså icke fattas som en nödvändig följd av domen i den formalistiska processen. Det går dessutom utöver den straffpåföljd som i denna ådömdes, i det möjligheten för den fredlöse att genom erläggande av böter lösa sig till frid praktiskt sett blir honom betagen genom boskövlingen.

I senast anförda fall synes alltså det historiskt riktiga vara att fatta förhållandet på det vis, att till den formalistiska processen knutits ett summariskt strafförfarande. Det är emellertid tydligt, att den inhemska folkliga rätten härigenom utvecklat ett rättsligt förfaringssätt, som — därest det såsom här ovan antagits var förenat med boskövling — för det allmänna och för käranden ur skadeståndssynpunkt var likvärdigt med en exekution.

Förmodligen med utgångspunkt härifrån synes den praxis ha uppkommit, att i alla de fall, då en fredlös icke löst sig till frid, 'boskifte'

[1] *VGL I Md* 1: 3, *II DrB* 4.

förrättats genom offentlig myndighets försorg. På en sådan praxis hänvisar otvivelaktigt ett stadgande redan i den äldre västgötalagen.[1]

Men för övrigt står som bekant denna lag principiellt på den ståndpunkten, att saksökande, som mot annan man, vilken ej är fredlös, äger skuld- eller bötesfordran, hänvisas till självpantning eller till att tillgripa ett rättegångsförfarande, som leder till att motparten lägges fredlös. Från denna regel förefinnes endast ett undantag nämligen i fråga om den 'hæliæs-' eller 'manhælghisbot', som vid dråp ådömes dråparens legalt medskyldige. Om denna stadgas nämligen, att den skall uttagas 'med ting' och icke utpantas.[2]

II.

Den föregående översikten torde lagt i dagen, att icke ens enligt vår äldsta landskapslag den offentliga myndigheten spelat en så passiv roll vid rättsskipningen och intagit en så undanskjuten ställning, som man ofta i konstruktiva framställningar finner uppgivet.

I full överensstämmelse med den redogörelse som här lämnats står även ett historiskt vittnesbörd om en västgötalagmans verksamhet. Det återfinnes i de anteckningar om västgötarnas lagmän, vilka finnas fogade till den äldre västgötalagen och vilka återge ett föreställningssätt senast från 1200-talets förra del.[3] Om den elfte lagmannen Karl av Edsvära, som högt prisas, heter det bland annat: 'han efterforskade med stort omdöme de män, som i vårt land kränkte lagen, han höll räfst med var och en efter hans brott och han friade sitt land från onda män och oerhörda förbrytelser. Han sades därför vara

[1] I slutet av *VGL I BardB* finnas på orätt plats införda en del tydligen ganska unga stadganden, och ett av dem, kap. 7, innehåller så invecklade bestämmelser om boskifte efter fredlös, vars frid är 'ubøttær', att detta boskifte ej kunnat verkställas av den saksökande, vilken säkerligen ej kunnat räkna på erforderligt vänskapligt samarbete av den dräptes arvinge, utan tydligen verkställts antingen å konungens eller häradets vägnar, vilka båda ägde del i det förverkade boet.

[2] *VGL I Md* 3: 4; *II DrB* 8. Jfr om denna bot WESTMAN, *Delaktighet i dråp*, Antiqvar. Tidskr. 17: 2 s. 25.

[3] *VGL* s. 296.

en lagens omsorgsfulle väktare[1], och för den skull kallades han en gagnerik fader för fosterlandet'.

Tydligt är, att Karl av Edsvära här prisas för det sätt, varpå han handhaft det summariska strafförfarande, som ålåg lagmannen och under honom häradshövdingarna i kraft av deras ämbete. All samhällsordning måste ytterst upprätthållas genom offentliga maktmedel. En fördomsfri undersökning av våra äldsta rättskällor visar otvetydigt, att lagmannen och häradshövdingarna ingalunda haft sin befogenhet inskränkt endast till att kungöra lagen och deltaga i domars avkunnande, utan att de även varit organ för fridens upprätthållande och haft att ingripa, när förbrytelser inträffade, vilka föllo utanför det område, som behärskades av den vanliga ackusatoriska och formalistiska processen. Den senast anförda källan uppgiver uttryckligen, att lagmannen både inledde ett inkvisitoriskt förfarande mot brottslingar — ehuru formen och förutsättningarna härför ej omtalas — och att han höll räfst och verkställde domen.

Vid sidan av lagman och häradshövding utövade även konungen en liknande verksamhet. Inga verkliga skäl finnas för att draga en oöverstiglig gräns mellan det folkliga rättssystemet å den ena sidan och den kungliga rättsskipningen och lagstiftningen å den andra.

Redan VITA ANSKARII[2] skildrar, hur kungen på 800-talet förbereder och leder ting. Det ärende, som därvid förekom, var frågan, huruvida en ny kult, den kristna, skulle förklaras för lagligt tillåten, men då våra förfäder icke kände några teorier om skiljandet av den dömande, lagstiftande och verkställande makten från varandra, äger man härav rätt att sluta, att också rena rättsfrågor kunnat avgöras inför kungen på tinget.

I full öfverensstämmelse härmed står, att kungen även haft rätt att medverka vid lagstiftningen. Redan det nyss omtalade tingsbeslutet från 800-talet var ju en lagstiftningsåtgärd av djupt ingripande

[1] Uttrycket 'mæð myldri hyggiu laghæ styræri' synes vara en översättning av ett latinskt uttryck ungefär av denna lydelse: 'mentis piæ legum moderator'.

[2] VITA ANSKARII rec. WAITZ, 1884 s. 57 f.

betydelse. Sedermera omtalar östgötalagen, att ett par av dess stadganden givits i »konung Knuts» och i »konung Eriks dagar», och av stadgandenas innehåll framgår, att de måste tillkommit under dessa kungars medverkan.[1] Den gamla 'roþarætter', som gällde för bönderna i ledung och som finnes inarbetad i östgötalagen och andra lagar,[2] kan naturligtvis ej heller ha givits konungen oåtspord. Det är därför alldeles icke något principiellt nytt som möter, när östgötalagen på några ställen åberopar Birger Jarl som laggivare och när hans edsöreslagstiftning inarbetas i lagen.[3] Lagstiftning skedde för övrigt i dessa gamla tider väsentligen kasuellt så, att man med anledning av ett nytt rättsfall, som röjde ett nytt behov, fann en ny rättsregel. Det är därför omöjligt att skilja lagstiftning från rättsskipning. Har kungen haft del i den ena, måste han även haft det i den andra.

Att kungen vid sidan av lagman och häradshövding haft rätt att ingripa med ett summariskt strafförfarande, intygas från olika håll. Ett tillförlitligt vittnesbörd om en sådan rätt, vad Västergötland angår, lämnas i Snorre Sturlassons berättelse om lagman Emund från Västergötland inför Olov Skötkonung.[4] Snorre återger här, i huvuddragen helt säkert riktigt, en västgötsk tradition,[5] som han fått höra under sitt besök år 1219 hos lagman Eskil i Västergötland. Frågan, huruvida denna tradition bär vittne om förhållandena vid början av 1000-talet eller ändrats till överensstämmelse med rättssedvanan vid 1200-talets början, kan i detta sammanhang lämnas åsido. Enligt berättelsen hänskjuter lagman Emund till kung Olov ett rättsfall, som är så skickligt fingerat, att kungen tar det för verkligt. Emund kommer inför kungen, som sitter och håller stämma med mycket folk omkring sig, och be-

---

[1] *ÖGL RB* 3: 2; *DrB* 14: 6. TENGBERG, *Sveriges äldsta territ. indeln.*, 1875 s. 58 anser, att de i texten anförda uttrycken äro blotta tidsbestämningar, men då det ena stadgandet utsträcker kungens rätt till 'þukkabot' och det andra avskaffar det gamla 'nam'-förfarandet och hänvisar kärande till 'ræfst', är det tydligt, att de genomdrivits från kungamaktens sida, såsom HJÄRNE, *Den fornsvenska nämnden*, 1872 s. 38 framhåller. De omtalade kungarna voro förmodligen Knut Eriksson och Erik Eriksson.

[2] WESTMAN, *Rådets hist. till år 1306*, 1904 s. 212. [3] *A. a.* s. 202 f.

[4] HEIMSKRINGLA utg. av FINNUR JÓNSSON, Olav d. hel. saga kap. 94.

[5] AMIRA, *Altschwed. Obligationenrecht*, 1882 s. 147 f.

rättar, att en ättstor man i Västergötland blivit ådömd att erlägga skadeersättning till sin motpart men ej ställt sig domen till efterrättelse utan erlagt falsk betalning och därjämte hotat sin motpart med övervåld, emedan denne på rättslig väg gjort sitt rättsanspråk gällande.[1] På lagmannens hemställan avkunnar kung Olov genast sin dom mot den trotsande: han skall utbetala den ådömda ersättningen och därtill tre gånger dess belopp till kungen. Om han ej inom ett år ställt sig denna kungens dom till efterrättelse, skall han läggas fredlös och mista allt sitt gods, som skall delas i två hälfter mellan konung och saksökande.[2] Att kungen i sistnämnda fall åtog sig att sörja för domens verkställighet ligger i dagen.

En annan tradition, som nedskrivits ungefär samtidigt, berättar om ett fall, då samme kung Olov ingripit med ett summariskt straffförfarande. Skildringen härav möter i Gesta S. Sigfridi,[3] som i skrift avfattats år 1206.[4] Att förf. skulle gripit skildringen av den rättsprocedur som han här omtalar ur luften, är föga troligt, men möjligt är, att den i traditionen omformats efter förhållandena under tiden närmast före upptecknandet. Enligt berättelsen hade tre utländske män, Sigfrids släktingar och medhjälpare, dödats i Wärend av landets mäktigaste män, liken hade dolts och brottet av landet lämnats ostraffat. När kung Olov, hos vilken Sigfrid vistades, erhöll kännedom härom, lovade han att tillbinda en räfst enligt sin lag med användande av sin kungliga domsmakt och utkräva hämnd, därvid i första rummet åsyftande, att en skälig bot erlades.[5] Med en här begav sig sedan kung

---

[1] Att utföra dessa hotelser var enligt *VGL I O:* 2 nidingsverk och straffet var: 'firigiort landi ok løssum øræ'.

[2] MAURER, *Entstehung d. Isländ. Staats,* 1852 s. 22 n. 2 anser, att uppgiften om delningen av den fredlöses egendom på angivna sätt beror därpå, att Snorre tillämpat en norsk rättsregel på svenska förhållanden Man skulle, som Maurer anmärker, vänta en tredelning mellan konung, rättssamfund och målsägare. Anmärkas må likväl, att i de svenska lagarna i ett par fall böter delas i två hälfter mellan konung och målsägande, *VML I BB* 38; *SödL Add* 11.

[3] *SRS* II: 1 s. 344 f.

[4] *SRS* III: 2 s. 130.

[5] Nos vero... mortis tuorum nepotum crudelitatem, legis nostræ censura[m] cum judiciaria potestate constringentes, condigna præeunte satisfactione, vindicabimus'.

Olov till Värend, och då missdådarna skyndade att tillkännagiva sin beredvillighet att erlägga böter, utsatte han dessas belopp till ett antal marker i silver och guld, nämligen tredubbel bot för var och en av de mördade.

Därefter utlyste kungen ett allmänt ting, och på detta erlades boten. För att på detta sätt återupprätta Sigfrids heder, som så svårt kränkts genom mordet, erbjöd kungen boten åt honom. Men denne förklarade, att boten med uteslutande av andra tillkom kungen, och anhöll att i stället av kung Olov få en jordegåva.

Av intresse är, att enligt båda de berättelser, som här anförts, en tredubbel bot måste erläggas av den, som önskade lösa sig till kungens frid. Det är för övrigt obehövligt att här ingå på en närmare granskning av den trovärdighet, som bör tillmätas de båda berättelsernas alla detaljer. De anföras här endast för att styrka, att föreställningen om ett kungens summariska strafförfarande redan mycket tidigt ingått i den svenska åskådningen.

En tredje källa, redigerad ungefär samtidigt med de båda förra, nämligen den till västgötalagen fogade kungalängden, kallar som bekant Olov Skötkonungs närmaste efterträdare för 'Emund Kolbränna' och förklarar, att han kallades 'Kolbränna', emedan han vid sina räfster var snar till att bränna mäns hus.[1]

Det är mot denna bakgrund man har att ställa de äldsta urkundernas vittnesbörd. I de allra flesta fall lämnade som bekant processen inga skriftliga spår efter sig, då rättegången fördes muntligt och rättshandlingarna företogos i former, som tillförsäkrade parterna tillgång till den muntliga bevisning, som de i framtiden kunde behöva för att styrka sin rätt. Detta system var tillfyllestgörande för rättegångar mellan bönder i det forntida bondsamhället med dess fasta förhållanden.

Men kyrkan kom och genombröt det gamla rättssystemet, våldsammast utan tvivel inom jordäganderättens område. Det skedde icke

[1] *VGL* s. 298. Ännu Magnus Eriksson omtalar bränning av hus som ett straff, vilket enligt lagen i Västergötland ('juxta legum terre exigenciam') kunde följa i händelse av trots mot dom dömd i kungens namn, *DS 3153* år 1335.

utan strid. I den ena rättegången efter den andra åberopade kyrkans motpart de gamla rättsreglerna om föryttring av jord och bestred de äganderättsliga anspråk, som kyrkan grundade på den nya praxis, vilken till dess förmån arbetade sig fram. Denna nya praxis skapades till väsentlig del under kungadömets ledning genom de prejudikat, som under dess medverkan fastställdes, ehuru kyrkan naturligtvis icke saknade medel att även direkt påverka de folkliga domstolarna i sitt intresse. Under denna brytningstid, då kyrkan hade att kämpa icke blott för ändringar i rättsreglerna om jord såsom objekt för äganderätt utan även för att vinna erkännande åt de kyrkliga korporationerna såsom lagliga subjekt för jordäganderätt, visade sig *urkunden* vara ett oumbärligt stridsmedel för densamma. Det är i detta sammanhang man måste insätta de äldsta bevarade urkunder, vilka utfärdats till kyrkan såsom urkundsemottagare, om man skall erhålla en riktig uppfattning av deras rättshistoriska betydelse.

Vad kyrkan genom dem åsyftade var icke att för sig skapa en särskild rättsställning, grundad på en särskild för dess räkning av kungadömet skapad rätt. Dess syfte var i stället att tillkämpa sig ett erkännande av sina anspråk inom landskapets rätt. Det är därför helt naturligt, att nästan alla de bevarade urkunderna äro utfärdade av *kungamakten* och riktade till landskapliga myndigheter. I de fall, då dessa självmant godkände de kyrkliga anspråken, behövdes ingen urkund, emedan kyrkans äganderätt redan genom detta erkännande blev tryggad. Att rättsärenden rörande jord, vid vilka kyrkan var part, handlagts vid de landskapliga tingen, framgår såväl av landskapslagarna som av ett flertal bevarade urkunder.[1] Det är därför oriktigt att antaga, att dessa mål fallit uteslutande under de kungliga domstolarnas kompetens.

[1] Jfr framställningen nedan. Den äldsta bevarade urkund, som av häradshövding utfärdats i dylikt rättsärende är *DS 240* år 1225. Urkunden intygar, huru häradshövdingen och tinget låtit uppgå rågångar mellan ett klostergods och Vartofta härads allmänning. Ärendet har handlagts på häradstinget, ehuru en sammanställning med *DS 216* synes röja, att kung Erik Erikssons förmyndarstyrelse varit tillstädes. Brevet har även erhållit bekräftelse i kungens namn, varjämte dessutom ärkebiskopen givit stadfästelse. Jfr WESTMAN *a. a.* s. 10. *DS 836, 840* omtalas i annat sammanhang nedan s. 809.

Lika obefogat är även att på grund av det bevarade materialets ensidiga beskaffenhet draga den slutsatsen, att den kungliga domsmakten varit inskränkt till mål av detta slag och att vi i dessa urkunder rent av kunna se, hur den kungliga domsmakten tager sin början och inom ett inskränkt område växer fram som ett i vårt land infört utländskt institut.[1] Intet är vid ett studium av medeltida förhållanden farligare än dylika slutsatser e silentio.

Om man nu med ledning av urkunderna söker bilda sig en föreställning om kungadömets verksamhet inom den äldre medeltida processen, har man först att granska förutsättningarna. Man finner då, att i kungabreven i flera fall anföres som ett skäl för kungen att upptaga målet, att han tagit vederbörande korporation under sitt särskilda *skydd*.[2] Dessa skyddsbrev äro utfärdade till förmån för *kloster*, och i själva verket synes regeln under senare delen av 1100-talet och förra delen av 1200-talet ha varit, att klostren vid varje ny konungs trontillträde skyndat att anhålla om hans skyddsförklaring. Klostren ägde härtill en alldeles särskild anledning. Denna tid var det svenska kloster-

---

[1] BÅÅTH, *Bidrag till den kanoniska rättens hist.*, 1905 s. 32, drar ur urkunderna en oriktig slutsats: 'Om konungsfreden på olika områden af det allmänna rättssamfundet säga urkunderna icke ett ord. Det är icke konungens ställning till folket och folkrätten, utan till kyrkan och — den kanoniska rätten, som de kungliga brefven visa oss. Vi hafva blott ett objekt för konungsfreden, nämligen kyrkan, och därmed möter oss ett främmande rättsväsen som den första företeelsen i konungadömets statsrättsliga utveckling.' Jfr även s. 39. Antagandet av en dylik dualism i den äldre svenska rätten, som i stället införde t. o. m. kyrkobalkarna i det folkrättsliga systemet, är tydligen grundlöst.

[2] Knut Eriksson förklarar *DS 63:* 'monachos in loco, qui uocatur Wigbui, deo deuote seruientes et omnia ad ipsos attinentia sub alis protectionis nostre colligimus, decernentes, ut si quis eos temerario auso iniuste angariare presumpserit, regie seueritatis ultione multetur'. Kungen uppräknar därefter de munkarnas gods, som stå under hans skydd, namngivande de personer från vilka de härledde laga fång. Erik Knutsson förkunnar i ett skyddsbrev för Saba kloster, *DS 137:* 'Notum sit uniuersitati uestre, quod sicut rex Kanutus, pater noster, prouisor ac prolocutor atque defensor ultorque iniuriarum cenobij de Saba, quoad uixit, extitit, sic quoque nos secundum possibilitatem nostram omnimodis existere uelle'. Härefter följa stadganden om straffpåföljd. I *DS 138* åberopar samme kung Erik inför häradshövding och häradsbor i Njudung, att han tagit klostret i Nydala med alla dess gods 'sub nostram tuicionem' såsom ett skäl till att han upptager till avdömande ett mål, där klostret var part. Jfr även *DS 144* m. fl.

väsendets fundationstid. Sockenkyrkornas upprättande och doterande kan på det hela taget sägas ha skett tidigare och medförde ej i varje särskilt fall så omfattande förändringar av jordbesittningen inom orten. Med klostren åter var förhållandet annorlunda, till grund för ett klosters fundation måste med ens läggas ett mycket omfattande jordförvärv. Dessa nya institutioner väckte av detta skäl under sin första tid mot sig till livs ett starkt missnöje. Enskilda män kämpade för att hindra ättejord, som donerats till kloster, från att definitivt övergå i deras ägo. Men än farligare för klostren var, att landskap och härad med ej mindre envishet förfäktade sina rättsanspråk i fråga om de väldiga sträckor allmänningsjord, som genom kungliga donationer överlåtits till kloster. Gent emot dessa lokala intressen, som de kränkte, sökte klostren hos kungadömet sin beskyddare.

Undersöker man nu de former, vari kungadömet på rättslig väg förverkligade det givna skyddslöftet, torde detta lämpligast ske på det sätt, att redogörelse lämnas för ett par mera i detalj kända rättsfall. Härigenom vinner man ett historiskt underlag, vartill man sedan kan försöka att så vitt möjligt foga mera spridda upplysningar ur andra källor.

Först behandlas här en strid om ett fiske, som ur enskild besittning genom gåva avhänts till kloster.[1] Under Karl Sverkerssons tid — eller möjligen kort förut — hade två hövdingar i den småländska lagsagan, Petrus och Germund Agmundsson offentligen skänkt bröderna i Nydala ett fiske i sjön Rosken i Västra Härad till nyttjande.[2] Jakob Agmundsson, Germunds bror, uppträdde emellertid och förde klandertalan om fisket mot klostret, varvid han utan tvivel grundade sin talan därpå, att genom överlåtelsen hans rätt som bördeman blivit kränkt. Hans

---

[1] Den följande framställningen stöder sig på *DS 71, 102*. Jfr WESTMAN, *Rådets hist.* s. 4.; BÅÅTH, *a. a.* s. 33 f.

[2] *DS 71* använder uttrycket: 'piscacionem ... usibus fratrum de Noua Ualle publice donatam'. I den följande bekräftelsen, *DS 102*, bortfaller uttrycket 'usibus'. Huruvida några slutsatser rörande vattenrättens historia kunna dragas ur det anförda uttryckssättet, är en fråga, som faller utanför ramen för denna undersökning. I varje fall synes den rätt, som överlåtelsen grundade, varit praktiskt sett likvärdig med äganderätt.

yrkande synes ha gått ut på, att med anledning av denna överträdelse av landskapets lag fisket skulle tilldömas honom. För att göra sin rätt gällande företog han även vissa rättshandlingar,[1] därvid tydligen följande den processform, som i lagsagan var föreskriven för dylik klandertalan. Tillika företog han sig att upprepade gånger uppriva och grundligt förstöra munkarnas fiskeverk. Munkarna vände sig nu till Karl Sverkersson med anhållan om hans hjälp. När denne en gång vistades inom häradet och befann sig i Sunderby,[2] upptog han ärendet till handläggning. Inför honom uppträdde de båda donatorerna såsom klostrets fångesmän, och dessa jämte kungen tillerkände fisket åt klostret med ed, och tillika, heter det, dömde kungen och de båda hövdingarna alla de rättshandlingar Jakob vidtagit ogilla.[3] Av urkunderna framgår, att sedermera samma rättsprocedur upprepades, när Knut Eriksson vid ett tillfälle infann sig i häradet och på Vallsjö — utan tvivel en ort i Vallsjö socken — dömde i målet.

Den frågan uppstår nu, huruvida en särskild processform inför kungen i dessa båda fall användes eller om målet avgjordes inom landskapslagens ram, ehuru under kungens ledning. För att denna fråga skall kunna besvaras, måste urkundens uttryck närmare granskas. Om den form, vari fisket tillerkändes klostret, användas följande ordalag: 'Karolus quondam rex, et predicti terre huius principes Petrus et Germundus . . . sub publica testificacione eis [sc. fratribus] iureiurando [piscacionem] contulerunt.' När man vill tolka innebörden av dessa uttryck, får man en hjälp därav, att alldeles samma rättshandling i samma mål utfördes under Knut Eriksson, när dende handlade målet. Den omtalas i den här diskuterade urkunden med en lätt förändring av uttryckssättet. Kung Knut säger nämligen: 'nos

[1] Detta framgår av *DS 71*, där kung Knut omtalar, att hans företrädare och donatorerna 'omnes actus Jacobi irritos condempnauerunt'.

[2] Att Sunderby var en by inom häradet, framgår av *DS 162*.

[3] Se ovan n. 1. Jfr även *DS 165*, vari biskop Karl i Linköping, Johan Sverkerssons kansler, förbjuder användandet av bevismedel enligt landskapslagen vid klandertalan mot kloster.

cum nominatorum principum terre publica testificacione cum iureiurando eisdem fratribus eandem piscacionem delegantes.'

Den senare formuleringen innehåller intet, som anger någon saklig olikhet mot den förra, men den är tydligen mera exakt och lättare att tolka. Det framgår alltså, att den omtalade rättshandlingen tillgått på så sätt, att de båda 'hövdingar i landskapet', som voro donatorer, fullgjort sin hemulsskyldighet i form av 'publica testificacio' d. v. s. offentlig bevisning. Att denna bevisning utfördes vid en offentligen utlyst tingssammankomst antydes av ordet 'publica'. Att den företogs i den form landskapslagen föreskrev, intygas av det brev i målet, som sedan kung Sverker d. y. utfärdade. Han säger nämligen däri, när han sammanfattar målets förhistoria, att fisket verkligen blivit överlåtet till munkarna och värjt (defensa) av kungar och landskapets hövdingar, nämligen först av hans fader Karl, då denne var i Sunderby, och sedan som en allmosa evärdligen given munkarna bekräftats av kung Knut i Vallsjö under användande av laga bevisning: 'a Kanuto rege legali testificacione confirmata in perpetuam elemosinam». I stället för uttrycket 'publica testificacio' i den förra urkunden användes här 'legalis testificacio' om samma handling. Att kungen härmed åsyftade att framhålla för landskapets motspänstiga inbyggare, att den form använts, som var den lagliga, när fångesman i deras landskap styrkte, att innehavaren från honom härledde fång, är påtagligt. Någon särskild anledning att betvivla denna uppgift finnes knappast. Det extraordinära i processen låg enligt redogörelsen för densamma däri, att innehavarens ledning till fångesman fick avgöra processen till hans förmån. För käranden, som grundade sin talan just på det förhållande, att klostret härledde sitt fång från hans släkt, och därför ville göra anspråk enligt bördsrätt gällande, betydde detta, att man för honom avskar hans rätt att fullfölja sin talan.

Sedan de båda donatorerna med ed hemulat fisket åt klostret, fällde först Karl Sverkersson och efter honom Knut Eriksson sin dom, i det

i båda fallen kungen med sitt *edsöre* bekräftade klostrets äganderätt.[1] Man misstager sig emellertid utan tvivel, om man antar, att kungen härmed avsett att vid sidan av eller över landskapsrätten skapa ett rättsförhållande, som icke skulle äga något stöd i landskapets rätt utan för sin giltighet uteslutande bero av den 'regia auctoritas', som han åberopar.[2] Sverker d. y. förklarar i stället uttryckligen i den arenga, varmed han inleder den urkund han utställt i målet, att den principiella anledningen till hans ingripande är, att han, sedan han med Guds nåd och enligt arvsrätt kommit till sin fars rike, önskar styra detta i god fred och mildra de mänskliga lagarna, särskilt de lagar, som strida mot den lag Herren stiftat för att frälsa själarna.[3] Vad kungen genom sitt ingripande åsyftar, är alltså att genom att stadfästa det prejudikat, som förut givits men vars laglighet alltjämt anfäktades, åstadkomma en förändring av landskapslagen, vilken skall ändras efter den kanoniska lagens krav. Kung Sverker både gör anspråk på och tillämpar en lagstiftande makt, utövad i rättsskipningens form.

Häri låg intet nytt, då redan hans båda företrädare tydligen tillerkänt sig en dylik befogenhet. Men däremot använder kung Sverker, när han handlägger målet, en annan form än de båda föregående kungarna. Intet i hans brev antyder, att han infunnit sig i häradet och låtit någon bevisning enligt landskapsrätt förebringas inför sig. Om den form, vari han behandlat ärendet, berättar han endast, att enär Jakob Agmundsson alltjämt sökte göra sina anspråk på fisket gällande, anställde han en omsorgsfull undersökning angående fisket (sagacissime inquirens) och erhöll därvid kännedom om donationen till klostret och om det sätt, varpå hans företrädare handlagt och avdömt målet. Med anledning härav underrättar han lagsagans inbyggare, att han med sitt brev och

[1] BÅÅTH, *a. a.* s. 33 har med skäl använt detta uttryck.

[2] Sedan Knut Eriksson omtalat rättsförfarandet under Karl Sverkerssons tid, fortsätter han: 'Sed quia nos, hoc ipsum regia auctoritate confirmantes'...

[3] *DS 102:* »Sweorum ejusdem (sc. Karoli regis) regni monarchiam dei gracia hereditario jure assecutus, statum regni in omni pace moderare et humanas leges clementer lenire volens, invenio alias leges repugnantes legi domini conuertenti animas.» Härefter övergår han till att i expositio redogöra för rättsfallet.

sigill stadfäster munkarnas äganderätt till fisket. Han erinrar dem om, att de alla äro skyldiga att lyda hans befallningar, och förkunnar att var och en, som bryter mot hans brev och ofredar munkarna i deras besittning skall få röna hans straffande svärd och efter döden evig fördömelse.

Kung Sverker ställer sig alltså på den teoretiska ståndpunkten, att målet redan är lagligen avdömt, ehuru domen icke efterleves, emedan den anses strida mot landskapslagarna. Han förklarar emellertid den redan fällda domen för rättskraftig. Den som hädanefter trotsade densamma gjorde sig skyldig till ett brott mot kungens *brev* och hemföll omedelbart under hans straff.

Medan man förut sett de båda föregående kungarna ingripa i den ordinära processen, ser man här, hur kung Sverker använder formen av ett summariskt strafförfarande.

Det återstår nu att granska de straffpåföljder, som utfästes under målet. Munkarnas första steg, så snart Jakob Agmundsson tog sig till att riva upp deras fiskeverk, var troligen, att de mot honom utverkade den biskopliga bannlysning, som omtalas i källorna.

Ett kyrkligt anathema synes likväl vid denna tid ej i och för sig ha medfört, att den bannlyste hemföll under världsligt straff. Ännu under Johan Sverkerssons tid iakttogs det förfaringssättet, att biskopen först sedan det visat sig, att bannlysningen såsom rent kyrkligt straff ej medförde åsyftad verkan, vände sig till kungen och för honom angav (intimavit) den brottslige.[1]

Jakob Agmundsson trotsade emellertid det kyrkliga bannet. Han lades nu fredlös av kungen. Troligt är likväl, att den första fredlöshetsförklaringen mot honom utfärdades först efter det Karl Sverkersson med ed avdömt målet till munkarnas fördel och att fredlösheten icke ådömts

[1] *DS 166*, utfärdat av biskop Karl i Linköping. Om de kyrkliga anspråken på världslig medverkan vid bestraffandet av bannlysta, se HINSCHIUS, *Kirchenrecht* V, 1895, § 286. K. H. KARLSSON, *Den svenske konungens domsrätt*, 1890 s. 7, anser, att det världsliga straffet är det primära och det kyrkliga det sekundära.

honom såsom en följd af den kyrkliga bannlysningen utan utfästs såsom en straffpåföljd, därest han trotsade kungens dom och därigenom gjorde sig skyldig till *edsöresbrott.* Man synes äga anledning till detta antagande av det skäl, att Knut Eriksson, när han utfäster fredlöshet mot dem, som efter hans dom lämna Jakob reell faution, motiverar detta därmed att de därigenom göra sig skyldiga till edsöresbrott.[1] Huru än förhållandet må ha varit med Jakob själv, framgår det således av det senast anförda stället, att vid denna tid *fredlöshet utfästs såsom straff för brott mot konungs edsöre.* Sverker d. y. har i sitt brev, såsom ovan omnämndes, en annan formulering: han karaktäriserar brottet icke såsom brott mot konungs ed utan såsom brott mot *konungs urkund.* Att denna formulering tillkommit under utländskt inflytande och att den direkt åsyftar att betona den offentliga, av kungen utfärdade urkundens beviskraft är tydligt. Denna urkund inledes emellertid av en invocatio så lydande: 'In nomine patris et filii et spiritus sancti'. En dylik invocatio är en formel, som ställer urkundens innehåll under gudomens skydd. Den kung Sverkers viljeförklaring, som urkunden innehåller, står alltså under religiös helgd likaväl som om den avgivits under åberopande av gudomen genom muntlig ed.

Fredlösheten vid brott mot konungs ed medförde förlust av all enskild egendom (substancia) och gjorde tillika den fredlöse hemfallen under det kungliga svärdet. I båda urkunderna uttala kungarna uttryckligen en hotelse att mot honom verkställa dödsstraff. Så stränga straffprinciper hägnade denna fredlöshet, att var och en, som lämnade gärningsmannen i huvudbrottet reell faution och hjälpte honom att upprätthålla det rättstillstånd som kungen förklarat lagstridigt, betraktades såsom gärningsman till ett nytt edsöresbrott. Urkunden går t. o. m. ännu ett steg därutöver och låter även personlig faution medföra fredlöshet och förlust av enskild egendom (substancia), men utan att i

[1] 'Sed quia nos hoc ipsum regia auctoritate confirmantes, et cum nominatorum principum terre publica testificacione cum jureiurando eisdem fratribus eandem piscacionem delegantes, vniuersis, qui in hoc facto sepedictum Jacobum adiuuant, tocius substancie amissionem vel proprii mei gladii vlcionem inferre conabor.'

detta fall uttryckligen tillägga någon hotelse om dödsstraff.[1] Dessa straff för faution äro betydligt strängare än de som möta i de äldsta landskapslagarna.[2]

Den fredlöshet, som ådömts för brott mot konungs edsöre, var likväl icke av det slag, att ett återupptagande i frid var omöjligt. Jakob lyckades nämligen inom lagsagan vinna tilltro för den falska uppgiften, att han med kungen ingått förlikning och av honom fått frid, varför kungen med anledning härav nödgades förklara, att Jakob ännu icke upptagits i frid.[3] Återinträde i frid betingades, som man härav finner, av en kungens fridsförklaring och berodde icke av de landskapliga myndigheternas beslut. Detsamma är som bekant förhållandet enligt landskapslagarnas edsöreslagstiftning.

En granskning av det föreliggande rättsfallet torde icke giva anledning till den slutsatsen, att kungadömets ställning inom rättsskipningen vilar på kyrklig grund. Vore det så, hade man nämligen skäl att vänta, att den kyrkliga bannlysningen skulle betraktats som huvuddom i målet och kungen uppträtt såsom dess världslige verkställare. Förfaringssättet är emellertid helt annorlunda. Betecknande för detsamma är, att fredlöshetsförklaringen icke är en följd av biskopens anathema utan inträder efter ett världsligt förfarande såsom straff för brott mot konungs edsöre. Skildringen i källorna synes närmast berättiga till den uppfattningen, att här till kyrkans förmån användes ett förfaringssätt, som först fanns inom den inhemska processen och uppkommit oberoende av kyrkan. Vill man undgå denna slutsats, nödgas man utan bevis antaga, att före källornas tid institutet skulle haft en förhistoria av det förlopp, att detsamma ursprungligen varit av kyrklig natur men sekulariserats. Hela denna utvecklingsprocess skulle emellertid i så fall ha försiggått före Karl Sverkerssons tid d. v. s. före inrättandet

---

[1] 'Qui ei communicauerit cibum potumque prebuerit, proprie sustinebit substancie dispendium.

[2] *VGL I Md* 1: 3; *ÖGL Eps* 10: pr.

[3] 'Notum sit vobis, quod fedus et pacem, quam se mentitur nobiscum jnisse nondum optinuerit.'

av Uppsala ärkestift, varemot kan invändas, att det skulle vara en anakronism att tillskriva kyrkan i Sverige, innan den ännu organiserats som en svensk kyrkoprovins, ett så stort inflytande på den svenska statsbildningen, att den skulle skapat den svenska kungamaktens ställning inom den världsliga rättsskipningen.

I stället för att det kungliga strafförfarandet lett sitt ursprung ur det kyrkliga och därifrån frigjort sig till självständighet, synes utvecklingens riktning, för så vitt den kan skönjas i källorna, snarare gå från ett lösare samband dem emellan till ett fastare. Intet skäl finnes, såsom förut framhållits, till att antaga, att vid början av 1200-talet något rättsligt fastställt samband funnits mellan kyrkans stora bann och kungamaktens fredlöshetsförklaring. Kungamaktens ingripande mot den bannlyste synes varit beroende av en prövning av rättsfakta i varje särskilt fall. På landskapslagarnas tid åter har den rättsregeln fastslagits, att den bannlyste, när han befunnit sig i bann natt och år, hemfaller under det kungliga strafförfarandet.[1] Lagarnas stadganden härom torde icke vara äldre än från mitten av 1200-talet.[2]

Såsom förut framhållits, har i ett flertal urkunder kungen tagit kloster under sitt särskilda skydd. Ej heller denna kungens befogenhet att taga under sitt skydd synes ha skapats av kyrkan. Man finner nämligen, att kungens skydd redan tidigt tillförsäkrats åt andra personer än andliga och att institutets användning över huvud taget står i det närmaste samband med utövandet av den kungliga regeringsmakten över riket. Redan i den redogörelse för det äldsta fördraget mellan gottlänningarna och sveakungen, som finnes fogad till gottlandslagen och som åsyftar tiden omkring år 1000, omtalas sålunda, att gutarna av fri vilja gåvo sig under sveakungen, på det att de skulle äga frihet och frälse att fara över hela Svearike med sin köpenskap utan att besväras med tullar och andra avgifter och att sveakungen utfäste sig att giva

---

[1] *VGL III:* 93 'Er man i banni nath oc iamlangæ for þrydzku scyld, þa scal konox suær iui han gangæ oc liogi utæn kyrkiugarþ'; jfr *IV:* 21: 79; *ÖGL KkB* 25: 1.
[2] Hinschius, *a. a.* V s. 393.

dem skydd och hjälp, när de det behövde och därom gjorde framställning.[1] En liknande förmån tillförsäkrade även Knut Eriksson lybeckarna i det fördrag, som han på 1170-talet slöt med hertig Henrik av Sachsen. Fördraget är visserligen förlorat, men man äger kännedom därom genom det referat, som Birger Jarl gav, när han omkring 1250 vid avslutandet av ett nytt fördrag med lybeckarna bekräftade det gamla fördragets bestämmelser. Bland dessa förekommer även den, att om någon borgare i Lybeck lidit orätt i Sverige, äger han komma inför jarlen med brev från Lybecks stad och laga bevis, då jarlen omedelbart skall ombesörja, att rätt skipas honom enligt svensk lag.[2]

Säkerligen har man i de båda anförda fallen endast att se specialfall av den befogenhet att taga personer under sitt särskilda skydd, vilken kungen utövat. Man torde äga rätt att antaga, att även inhemska köpmän från svenska fastlandets städer och män i kungens tjänst kunnat få åtnjuta dylikt skydd t. ex. vid rättstvister, som skulle avdömas vid forum i annat landskap än det de själva tillhörde.

Olika former, var i kungen vid rättsskipningen förverkligat sitt skyddslöfte, ha uppvisats i den föregående redogörelsen för tvisten om fisket i sjön Rosken. Sedan nu diskussionen här avslutats av de frågor, som uppstått i samband med denna tvist, återstår det att upptaga till granskning källor, som låta oss se en annan form av kungens verksamhet inom rättsskipningen, den nämligen, då kungen icke stödjer sig på dom, som förut avdömts i målet, när han 'inför sig' avgör detsamma, utan då ett tvistemål i hela dess omfattning upptages av kungen och efter utredning avdömes av honom.

De processuella upplysningar, som meddelas i urkunderna äro emel-

---

[1] RYDBERG, *Sverges Traktater* I, 1877 s. 40 'Hegnan oc hielp sculdi kunungur Gutum at waita, en þair wiþr þorftin oc kallaþin».

[2] RYDBERG, *a. a.* s. 99, 197. 'Preterea si quis de uestra ciuitate aliquam de nostratibus passus fuerit iniuriam, ad nos cum litteris uestris et legittimo ueniat testimonio, et nos eidem in continenti secundum leges patrie plenum et integrum faciemus fieri iusticie complementum.'

lertid så torftiga, att man för den äldsta tiden endast i ett fåtal fall med bestämdhet kan säga, att denna processform använts.[1]

De säkra fallen röra samtliga sådan jordatvist, där innehavaren leder fång till konung och hans efterträdare och där tredje man uppträder med klandertalan.

Ett af dessa mål är den jordatvist, som under Erik Erikssons minderårighet pågick mellan kungens stallare Brynjulf och Alvastra kloster, varvid Brynjulf ledde fång till kungens far, medan det är osäkert om klostret som fångesman åberopade samme konung eller någon av hans företrädare.[2] Parterna hänsköto tvisten till avgörande av kungen och hans förmyndare, och dessa senare avdömde densamma i den minderårige kungens namn, sedan parterna inför dem företett sina bevis, bestående av kungabrev.[3] Båda parterna synas styrkt sina anspråk och klostret därvid åberopat äldre fång. Domen fälldes efter billighet. Den omtvistade fastigheten tilldömdes Brynjulf, men klostret erhöll ersättning genom en kunglig jordagåva.

Ett annat rättsfall är av intresse bland annat av det skäl, att det bidrager till belysning av frågan om en kunglig doms rättskraft gent emot ett tredskande häradsting.

Munkarna i Nydala gjorde anspråk på besittning av en tredjedel i allmänningsskogarna Flata och Nutahult i Östbo härad. De grundade dessa anspråk därpå, att de erhållit den kungliga tredjedelen av dessa skogar i evärdelig gåva av flera kungar efter varandra, hvilka alla synas upprepat gåvohandlingen. I en bevisurkund, som Erik Knutsson härom utfärdat, omtalar han nämligen, att hans företrädare Sverker d. ä., Erik Jedvardsson, Karl Sverkersson, Knut Eriksson och Sverker d. y. före honom skänkt klostret denna gåva och att han upprepat gåvohandlingen.[4] Denna alla konungarnas gåva var vida veterlig. Kungen stad-

[1] Såsom avseende ett icke fullt säkert fall betraktar jag *DS 365, 367*.
[2] *DS 216.* Jfr Westman, *Rådet*, s. 9 f.
[3] Möjligen hölls äfven rågångssyn, ty domen synes vara avkunnad på ort och ställe.
[4] *DS 139.*

fäster den nu genom att fästa sitt sigill till den med invocatio försedda urkunden, men ställer donationen under sanktion endast av andligt straff, av anathema.

Att Erik Knutsson icke utfäste sig till att med sin kungliga makt förverkliga det munkarnas rättsanspråk, som han sålunda bidragit att skapa, berodde utan tvivel därpå, att han mer än väl visste, att ett svårt hinder stod i vägen för dess realiserande, nämligen ett envist motstånd från häradsbornas sida i Östbo. Vilka rättsskäl dessa anförde och vilka yrkanden de uppställde, angives icke uttryckligen i källorna. Att döma av ärendets senare behandling synas emellertid häradsborna ha påstått, att konungarna ägt rätt endast till en del av det område, de bortgivit. Erik Eriksson, som ärvde ärendet efter sin far, omtalar i den första urkund han därom utfärdade,[1] att en rättstvist pågick mellan klostret och häradsborna, att skogarna blivit på lagligt sätt skiftade genom lottkastning, men att klostrets motpart, häradsborna, icke velat godkänna detta och styrkt sina påståenden med en ed, som kung Erik betecknar som mened. Han upptar nu målet, och den bevisning han lägger till grund för sitt avgörande består av föregående kungars urkunder (priorum regum priuilegia). I kraft av sin kungliga myndighet avkunnar han slutdom i målet.[2] Han tilldömer därvid munkarna hela tredjedelen av skogarna och förklarar, att ingen hädanefter mot dem skall få föra klandertalan ostraffat. Den mened, som motparten gått, förklarar kungen ogiltig, och mot de män som stått i eden riktar han den hotelsen, att de skola straffas enligt lag vid lämpligt tillfälle för sin förmätenhet. Av intresse för bedömandet av det kyrkliga stödets värde för kungadömet är att lägga märke till, att nu, när det gäller allvar, det ej vidare talas om kyrkliga straff utan endast om världsliga.

Man ser här en skarp konflikt mellan den kungliga domsmakten och ett härad, som efter vad strax visar sig företrädes av sitt ting. Teoretiskt hävdar här kungen sin rätt att genom sin dom överkorsa

[1] *DS 217.*

[2] 'Causam . . . nos auctoritate regia tali modo terminamus, decidentes eam finaliter et precise.'

de rättshandlingar som skett på tinget. Källorna tillåta oss emellertid att se, att i verkligheten den kungliga domen endast var ett maktspråk, den var endast ett program, som kungens svåger Birger, den blivande jarlen, erhöll i uppdrag att genomdriva.

När det 'lämpliga tillfället' kom, infann sig Birger, säkerligen med ett betydande följe, i det motspänstiga häradet, vars inbyggare samlades till ting i Värnamo.[1] Maktförhållandena voro emellertid sådana, att det kom till en kompromiss. Det är icke vidare tal om det kungliga dombrevet. Birger säges ha blivit utsänd av konungen med uppdrag att åstadkomma en fredlig förlikning (compositio pacis) mellan munkarna och häradsborna i Östbo. Vid förlikningen företräddes häradet av en tolvmannanämnd, vari häradshövdingen Ingemar Lille ingick som medlem. Denna nämnd slöt avtalet i den form, att dess medlemmar bekräftade detsamma med handslag, vilka ansågos i främsta rummet gälla kungen, fastän han ej personligen var tillstädes, och mottogos av Birger och klostrets abbot, vilka personligen voro tillstädes. Den övriga menigheten gav sitt bifall tillkänna genom ett enhälligt rop. Förlikningen ingicks på det villkor, att häradet avstod från sina anspråk men erhöll ersättning härför på så sätt, att Birger inför tinget utfäste sig att till abboten erlägga en penningsumma å kungens vägnar, varefter abboten omedelbart förpliktigade sig att överlåta densamma till häradsborna.[2]

Men ej heller detta avtal blev beståndande, kanhända av det skäl, att häradsborna ej erhöllo den utlovade ersättningen. I stället slöts år 1238 ett nytt avtal, som förmodligen betecknade en framgång för häradsborna;[3] skogarna skiftades nu mellan dem och klostret så, att munkarna erhöllo Nutahult, medan häradet fick skogen Flata, som dock belades med vissa servitut till munkarnas förmån. Detta skiftesavtal

---

[1] *DS 294.*
[2] 'Quicquid uero dominus B[irger] ipsius compositionis mediator ex parte nostra donauit et indulsit abbati et abbas prouincialibus uniuersis tunc in audientia communi scilicet emendam pecuniariam totam pietate regali fixum et ratum nos habemus.'
[3] *DS 300.*

synes ha ingåtts utan medverkan från kungamaktens sida. Det uppgjordes av en tolvmannanämnd, som utan tvivel tillsattes på tinget och som bestod av representanter för båda parterna; munkarna företräddes av 'cellelarius' och två lekmannabröder, häradsborna av sin häradshövding Björn Götesson och åtta häradsbor, av vilka flera suttit i deras förra nämnd.[1]

Detta avtal, som utan tvivel var i och för sig giltigt, ställdes sedan till yttermera visso under kungens bekräftelse och därmed under hans garanti. Man finner ett liknande förfarande även vid andra rättsärenden.[2]

De förhandlingar, som Birger å kung Eriks vägnar förde å tinget i Värnamo med Östbo härad, äro värda att beaktas även ur den synpunkten, att man vid detta enda tillfälle får se kungadömet vid ett rättsärende samverka med en nämnd. Nämnden, som sedan i östgötalagen är så karakteristisk för förfarandet vid de kungliga domstolarna,[3] omtalas icke i de äldsta urkunderna såsom använd vid den kungliga rättsskipningen.

De bevismedel, som omtalas vid process inför konungen i sådana fall, då denne icke åberopar bevisning enligt landskapsrätt, äro vittnen och urkunder.[4]

Det vore emellertid oriktigt att i användandet av dessa bevismedel se ett karakteristikum, som uppställer en oöverstiglig gräns mellan förfarandet inför konungen och förfarandet vid landskapsrätt. Vittnesbevis förekom som bekant sedan gammalt, ehuru av viss egendomlig karaktär, i den landskapliga processen. Ej heller urkundsbeviset var för den främmande, därpå tyda redan de talrika urkunder, som äro

[1] Av intresse för bedömandet av den form, som tinget iakttog genom att tillsätta dessa båda tolvmannanämnder, är en jämförelse med skildringen av tingsförfattningen i Värend i den förut anförda källan *Gesta Sigfridi*, *SRS* II: 1 s. 352.

[2] På detta sätt bör man fatta *DS 183* i förhållande till *DS 182*. Båda röra den långvariga tvisten om ett fiske i Sken, vars historia kan utläsas ur *DS 70*, *116*, *119*, *182*, *183*, *833*, *834*. — Som ett exempel på ett fall, då kungamakten bekräftar en av landskapsting fälld dom, må även anföras *DS 844*, utfärdat av Birger Jarl.

[3] Hjärne, *a. a.* s. 43 f.

[4] Se utom förut anförda brev *DS 138*, *829*, *831*.

ställda till lagmän och häradshövdingar. Redan från förra delen av 1200-talet finnas dessutom dombrev bevarade, som utfärdats till förmån för kloster av lagman eller häradshövding.[1] Att dessa urkunder äro fullgoda vittnesbörd om, att offentliga urkunder vid landskapsrätterna redan vid denna tid erkänts som bevis, torde icke kunna bestridas. Det dombrev, som lagman Folke i Västergötland utfärdat på 1230-talet, anger sig uttryckligen vara en stadfästelse af det dombrev, som hans företrädare utställt till bevis om sin å landstinget fällda dom, och intet i brevet antyder, att lagman Folke på annat sätt än genom att utställa urkunden (priuilegium) bekräftat företrädarens dom. Det omnämnes alls icke såsom ett oundgängligt rättsfaktum, att bekräftelse skett genom muntligt stadfästande av domen på tinget. Urkunden, som tydligen är uppställd med kungabreven som mönster, slutar med en sanktionsformel, vari lagmannen hotar både med andliga och världsliga straff.[2]

Att skriftliga bevis redan tidigt i vissa fall använts vid de landskapliga domstolarna, framgår som bekant äfven av landskapslagarna, vilka härom innehålla flera stadganden.

Urkundsbevisets förekomst anses, som känt är, stå i samband med införandet av en materiell bevisprövning. Dess inträngande i landskapsrätten visar, att denna härvid icke oböjligt hävdade en annan principiell ståndpunkt än den som intogs av kungadömet. Här som i andra fall röjer det sig, att landskapsrätten ej var så hårt insnörd i de formalistiska processformerna, som man kunnat vänta.

I praxis torde skillnaden mellan förfaringssättet enligt landskapsrätt och inför kungen själv tydligast ha framträtt däri, att kungen var obunden av de formalistiska processformerna. Förklaringen härtill ligger väsentligen i det nära samband, vari kungens rättsskipande makt stod till hans politiska, båda utmynnande i plikten att 'frid hålla'. Karaktären

---

[1] *DS 836, 840, 240*

[2] *DS 840.* 'Si quis autem predictarum sororum [sc. de Gudhem] possessiones minorare uel hanc paginam pactionis nostre infringere presumpserit, diuine simul et humane uindicte se merito nouerit subiciendum et nisi satisfecerit in perpetuum puniendum'.

av ett summariskt förfarande synes starkt framträda vid den kungliga rättsskipningen.

III.

Den föregående översikten, som endast avser att framhäva vissa drag utan anspråk på fullständighet, torde ha visat, hur svårt det är att med ledning av våra äldsta rättskällor uppdraga några bestämda gränser eller utsätta tydliga skiljemärken mellan kungadömets och de landskapliga myndigheternas verksamhet inom rättsskipningen. Redan i äldsta tider synes förhållandet ha varit, så som det förblev långt fram i tiden, att kungadömet med sin domsmakt utan fasta regler konkurrerade med de vanliga domstolarna.

När man i de tidigaste rättskällorna möter det svenska kungadömet, har man tydligen framför sig en makt inom rättsskipningen, som befinner sig i tillväxt. Vad som bär denna makt framåt, är den närmare sammanmältning mellan landskapen, som pågår mitt under de häftiga brytningarna och kungaskiftena. Ser man händelserna på ytan, blir man varse ett kungadöme, som synes vanmäktigt och nästan hotat med undergång genom tronstriderna mellan de tävlande ätterna, men så starkt verkar i det fördolda behovet av att vidmakthålla och förkovra den enda utvecklade riksinstitution, som dåtidens statsrätt utbildat, att när kungen personligen ej förmår fylla de uppgifter, vilkas lösning tiden krävde, riksjarlen träder fram vid hans sida och i kungadömets namn ombesörjer den verksamhet, som för rikets väl icke fick försummas.

Allteftersom samfärdseln såväl mellan landskapen inbördes som mellan riket och utlandet steg med den växande odlingen, gjorde sig behovet av en allt starkare riksmyndighet gällande ej minst inom rättsskipningens område. Den föregående översikten har slutat före den tid, då den siste riksjarlen ohöljt övertar den kungliga regeringsmakten och användande sig av densamma genom sina edsöreslagar bildar en ny epok i den svenska rättens historia.

En undersökning av källorna har emellertid givit vid handen, att

Birger Jarl vid sin edsöreslagstiftning ej skapat av intet utan för densamma ägt påtagliga historiska förutsättningar. Även edsöreslagarna, sådana de möta i östgötalagen, ha djupa historiska rötter, även edsöresbalken i denna lag vilar på gamla grundvalar. Något försök att utreda, vilka de nya drag äro som jarlen infört, kan här ej ifrågakomma, liksom här ej heller de andra uppslag, som undersökningen möjligen givit till studiet av officialförfarandets och inkvisitionsprincipens historia, kunna fullföljas in på landskapslagarnas mark.

Först när detta sker, kunna de upplysningar, som här avvunnits materialet inordnas i ett strängare konstruktivt sammanhang. Här har uppgiften måst begränsas till ett försök att urskilja verkligheten bakom den förklädnad, som den iförts efter främmande mönster och av kyrkliga händer i huvudkällorna, de till kyrkans förmån utfärdade urkunderna, och att komplettera deras upplysningar ur det övriga sparsamma materialet. Ett dylikt förarbete är nödvändigt, om man skall kunna undgå dels faran att misstaga studiet av tidens skrivarevanor för ett studium av svensk rättshistoria, dels även den missuppfattningen, att kyrkan inom den världsliga rätten nyskapat institut, då hon likväl endast tillhandagått med former och med sitt inflytande understött en utveckling, som dock väsentligen uppburits av andra krafter.

Utgifningen af dessa studier har möjliggjorts genom bidrag af, jämte adressundertecknarne, följande vänner till svensk historisk forskning:

Theodor Adelswärd.
Oscar Almgren.
F. A. Boström.
Chr. Carlander.
E. A. Enhörning.
P. Em. Lithander.
Sven Palme.
O. Silfverschiöld.
Knut Tillberg.
K. A. Wallenberg.
Erik Wijk.
Ivar Afzelius.
Carl Carlson Bonde.
Axel Carlander.
Johan E. Ekman.
Carl Klingspor.
M. Lyckholm.
Eugène v. Rosen.
Ivan Svensson.
F. Cl:son Wachtmeister.
Karl Warburg.
Ivar Wærn.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 07 20 06 020 4